

Вводное слово
директора научно-исследовательского института экономических и правовых исследований
д.ю.н., профессора Ханова Талгата Ахматзиевича

Добрый день уважаемые коллеги!

Во-первых, разрешите поприветствовать и поблагодарить всех участников, откликнувшихся на наше приглашение, и сегодня перенимающих участие в нашем международном форуме.

К сожалению, пандемия коронавируса внесла свои коррективы в нашу жизнь, и не позволила провести наше мероприятие, как оно планировалось изначально. Несмотря на то, что мы проводим конференцию в онлайн режиме, новые технологии позволяют нам видеть друг друга, общаться и обсудить актуальные вопросы науки и образования. Надеемся, что особых проблем со связью у нас не возникнет.

Уважаемые коллеги! Поскольку конференция приурочена к 10 летней годовщине создания нашего института, то позвольте кратко ознакомить Вас с историей и достижениями нашего НИИ.

НИИ экономических и правовых исследований был образован Приказом ректора Карагандинского экономического университета Казпотребсоюза № 42/1-п от 1 октября 2010 года. Первоначально в институте было только три сотрудника, но уже к началу 2011 года было утверждено положение о НИИ ЭПИ и штат уже составлял 10 сотрудников представляющих различные научные направления.

Изначально была определена цель деятельности НИИ ЭПИ которая состоит в интеграции научной деятельности и образовательного процесса на всех уровнях высшего и послевузовского образования, повышение качества фундаментальных и прикладных научных исследований в сфере экономики и права. Такая цель была определена исходя из миссии и профиля нашего университета и направления изысканий осуществляемых сотрудниками НИИ.

Основные задачи, поставленные перед нашим коллективом в основном состояли в выполнении научно-исследовательских работ с привлечением научного потенциала ведущих кафедр университета, улучшении организации научно-исследовательской деятельности в университете, налаживание сотрудничества со смежными научно-исследовательскими учреждениями Казахстана и зарубежных государств, а также повышение качества научных публикаций и содействие в опубликовании результатов исследований в журналах с высоким импакт-фактором.

Считаю, что за с данными задачами институт успешно справляется, что подтверждается соответствующими результатами.

Так в 2012 году институтом был заключен договор с МОН РК на проведение фундаментального научного исследования на тему «Обеспечение прав и законных интересов субъектов экономической деятельности в условиях индустриально-инновационного развития», Срок реализации: октябрь 2012 г. – декабрь 2014 г., финансируемого из республиканского бюджета.

В 2015 году с Комитетом науки Министерства образования и науки Республики Казахстан» был заключен договор на проведение двух фундаментальных научных исследований на тему «Пресечение и расследование незаконного предпринимательства в сфере торговли людьми» и «Проблемы обеспечения экономической безопасности и устойчивого развития агропромышленного комплекса Казахстана в условиях вступления во Всемирную торговую организацию». Срок реализации: февраль 2015 г. – декабрь 2017 г.

В 2018 году с Комитетом науки МОН РК заключен договор на проведение двух фундаментальных исследований на тему «Уголовно-правовые и криминологические проблемы противодействия незаконному обороту наркотических средств, психотропных веществ, их аналогов в Республике Казахстан». И «Организационные и прикладные проблемы обеспечения безопасности дорожного движения в Республике Казахстан». Срок реализации проектов февраль 2018 г. – декабрь 2020 г. Научные руководители: к.ю.н., доцент Феткулов А.Х. и д.ю.н., профессор Бакишев К.А.

В текущем году сотрудниками института также подано 10 заявок на конкурсы, объявленные Комитетом науки МОН РК на проведение фундаментальных и прикладных исследований, финансируемых из республиканского бюджета. Надеемся, что часть из поданных заявок получат одобрение. Особенностью этого года, является то, что в заявки на проведение исследований включены и зарубежные ученые, с которыми заключены соответствующие соглашения, в частности на нашей конференции принимает участие Волчецкая Татьяна Станиславовна, д.ю.н. профессор, заслуженный работник высшей школы РФ, возглавляющая кафедру

Балтийского *федерального университета* имени И. Канта (г. Калининград, РФ), которая любезно согласилась принять участие в нашем проекте.

Институт пытается наладить плодотворное международное сотрудничество, заключен договор на выполнение совместных исследований с МГТУ им Н.Э.Баумана.

Сотрудниками НИИ ЭПИ привлекли следующих зарубежных ученых: д.ю.н., проф. Чучаева А.И. (Московский государственный юридический университет имени Кутафина, РФ, доктора наук, проф. Яниз Кранич и доктора права, проф. Дэмиан Каросик (Люблянский университет, г. Любляна, Словения) заключено соглашение о сотрудничестве с к.э.н., доцентом Старожук Е.А., проректором по экономике и инновациям МГТУ им Н.Э. Баумана и к.э.н., доцентом Мынжасаровым Р.И., зав. каф. ИБМ-3 МГТУ им Н.Э. Баумана. Активно вдаётся сотрудничество с д. физ.-мат. наук Коровкиным М.В., профессор кафедры Томский политехнический университет РФ; д.т.н. Алиферовым А.И., профессор кафедры Новосибирский государственный технический университет РФ, д.ю.н., профессором Табалдиевой В.Ш., Академия МВД Кыргызской Республики, д.ю.н., Барановым А.М. профессор Омской академии МВД РК, а также ведутся переговоры с другими известными учеными о проведении совместных изысканий и научном сотрудничестве.

На базе НИИ в 2015 году был создан Коворкинг центр «Достык», который в последствии был переориентирован в технологический бизнес инкубатор, сегодня на его площадке осуществляются направленные на разработку инновационных проектов и привлечению преподавателей и студентов к проведению научных изысканий. Также на его базе проводятся различные семинары и обучающие тренинги.

Ежегодно институтом совместно с студенческим научным сообществом проводится международный студенческий форум и Международный слёт студентов, в котором принимают участие студенты вузов казахстана, дальнего и ближнего зарубежья.

Сотрудниками НИИ осуществлялась разработка инициативных тем исследования, многие из них в последующем стали заделом для подачи заявок на проведение грантовых исследований.

Сотрудниками НИИ активно работают в направлении получения охранных документов на объекты интеллектуальной собственности так только в 2019 2020 годах получено 5 Международных патентов, вошедшие в базу WoS, 3 национальных патента, 18 авторских свидетельств.

Сотрудники института активно публикуются в высокорейтинговых научных изданиях в журналах, входящих в информационную базу компаний SCOPUS 16 статей и в изданиях базы Web of science Core Collection опубликовано 5 научных статей в журналах базы РИНЦ с ненулевым импакт-фактором 37 статей.

Сотрудниками НИИ ЭПИ организовано научное сопровождение деятельности Палаты предпринимателей и Центра судебных экспертиз по Карагандинской области.

Институтом принимаются активные меры по налаживанию сотрудничества с региональными органами управления. В частности в этом году был заключен хоздоговор с управлением внутренней политики Карагандинской области.

Это конечно не все достижения нашего НИИ, но мы надеемся что мы приложим все усилия для развития всех направлений и добьёмся значительных успехов в передвижении науки в регионе и целом в Республике Казахстан.

Еще раз выражаю благодарность всем участникам конференции и желаю нам всем плодотворной работы!

УДК [378.147](#)

СОВРЕМЕННЫЕ ДИДАКТИЧЕСКИЕ ВОЗМОЖНОСТИ ПЛАТФОРМ ВИРТУАЛЬНЫХ МУЗЕЕВ: НА ПРИМЕРЕ ПОДГОТОВКИ БАКАЛАВРОВ ГОСТИНИЧНО-РЕСТОРАННОГО ДЕЛА

КОВАЛЬ Л.Н., д.э.н., доцент,
ЦЕРКЛЕВИЧ В.С., к.пед.н., доцент,
Хмельницкий кооперативный торгово-
экономический институт Укоопспилки, Украина

Доминирующими трендами организации эффективного образовательного процесса в первой четверти XXI века. является его визуализация и цифровизация. Жизненный успех личности информационной эпохи непосредственно зависит от того, как будет решен когнитивный диссонанс: станет человек информационно и технологически зависимым, или развитие его способности анализировать, «фильтровать» информационный поток,

использовать фактически безграничные возможности технологий трансформируется в собственные безграничные возможности развития и совершенствования.

Значимость эффективного использования в организации образовательного процесса информационно-цифровых ресурсов, современных возможностей визуализации исторических процессов подтверждается результатами ежегодных (2014-2019 гг.) мониторингов мнения соискателей образовательных услуг ВУЗов Укркоопспилки относительно оценки эффективности преподавательских практик. Так, определяя приоритетность между такими характеристиками преподавателя, как «эффективная педагогическая технология» и «индивидуальная педагогическое мастерство», магистранты(68%) выбирают технологию. Студенты бакалавриата, осуществляя ранжирование признаков преподавательского мастерства, отдали первенство таким: способность преподавателя аргументировано обосновать значимость изучения дисциплины для будущей профессиональной деятельности (89%); синхронность освоения дисциплины и развитие актуальных компетенций (72%); информационная и медиаграмотность преподавателя (68%).

Лаконично охарактеризуем результаты экспериментальной работы по разработке эффективной, в условиях информационно-цифрового общества, педагогической технологии использования платформ виртуальных музеев для организации самостоятельной работы студентов (на примере преподавания дисциплины «История экономики и экономической мысли» для студентов специальности «Гостинично-ресторанное дело»).

Разработка педагогической технологии обоснована:

приоритетностью компетентностного подхода при подготовке специалистов гостинично-ресторанного бизнеса для ниши «сервисная экономика» [1, с.62];

задачами современной исторической науки: понимание истории как процесса «живого» исследования, расширение возможностей работы с первоисточниками благодаря оцифровке, способность к авторской интерпретации исторических событий в поиске истины [2];

изменением парадигмы традиционного музея в XXI веке [3].

В исследовании *виртуальный музей* рассматривается как: 1) *информационный ресурс* (сайт, веб-страница), созданный средствами компьютерных технологий, являющийся цифровой версией объектов материального и нематериального наследия в виртуальном пространстве [4, с. 24-26]; созданная с помощью компьютерных технологий модель музея, существующая в виртуальном пространстве и «воспроизводящая экспонаты и экспозиции реального музея: от предметов искусства и исторических артефактов виртуальных коллекций и фамильных реликвий» [5, с.48]; 2) *«мультимедийный феномен, предполагающий возможность интерактивного взаимодействия»* [6, с.188], характеризующийся возможностью обратной связи с посетителями сайта, воспроизведением музейных предметов, наличием трехмерных музейных экспозиций, «создающих возможность виртуального путешествия по экспозиции и ее самостоятельного моделирования» [5, с.48]; 3) *экономически эффективная модель музейных ресурсов.*

Виртуальную экскурсию мы трактуем как организационную форму обучения, отличающуюся от реальной экскурсии виртуальным отображением реально существующих объектов с целью создания условий для самостоятельного наблюдения, сбора необходимых фактов и т.п.; ее преимуществами являются доступность (ресурсная, экономическая), возможность повторного просмотра, наглядность.

Современные исследователи считают, что общество вступило в новую эру истории, когда именно визуальное становится центральным аспектом социально-экономической жизни. Искусствовед Е. Гомбрих – один из первых, кто отметил супермасштабность визуальности: «Мы живем в наглядном времени. Нас «засыпают» картинками с утра и до ночи. Открывая газету за завтраком, мы видим фотографии мужчин и женщин, переводим взгляд от газеты и видим рисунок на упаковке овсяной каши ... » [7]. Вследствии, группой исследователей во главе с В. Митчелом [8] была обоснована дефиниция – «визуальный поворот» («pictorial turn») как засвидетельствование визуальности в качестве главного источника информации. Благодаря исследованиям Дебора, Ф. Джеймисон, М. Фуко, Е.Усмановой пришло осознание [9], что визуальная культура сегодня не только распространяет свою экспансию на все сферы социальной жизни, а требует тщательного изучения, поскольку именно она наделена функцией формирования нового социального субъекта в обществе, где «визуальное поле Интернета и медиа формирует идентичность человека».

Вместе с тем, в постсоветской исторической и педагогической науках, в т.ч. – педагогике высшей школы, традиция использования визуальных источников для исследования социально-экономического, хозяйственного содержания конкретных исторических периодов, является формирующейся, что подтверждается отсутствием публикаций украинских исследователей относительно образовательных возможностей виртуального музейного пространства, виртуальных экскурсий, оцифрованных экспонатов и экспозиций. Выяснение границ использования ресурсов виртуальных музеев направляют нас к изучению образовательных трендов информационного общества [10, с. 126-127], в частности – дидактических возможностей виртуальной экскурсии, новых форматов музейной педагогики в пространстве виртуального музея [11], использования ресурсов виртуальных музеев и виртуальных экскурсий в работе общеобразовательных школ [12], [13]; технологические аспекты создания виртуальных музеев [22 с.83-85]. При разработке педагогической технологии работы с визуальными источниками исторической

информации в рамках педагогического эксперимента, мы ориентировались на стандарты профессиональной деятельности и регламенты профессиональной этики Американской исторической ассоциации [2], ключевые компетенции специалистов до 2020 года, согласно рекомендациям Всемирного экономического форума в Давосе [14].

Изучение опыта стран ЕС в отношении образовательных трендов в использовании средств наглядности в школьном образовании, позволило выявить такие показательные примеры, направленные на формирование экономического мышления, бизнесового типа поведения уже в школьном возрасте. Так, в историческом образовании в Ирландии на втором уровне национальной системы образования учащиеся 12-15 лет учатся конструировать исторические знания с помощью археологии, источниковедения, искусства; при этом сам процесс обучения базируется на изучении градостроительных, фортификационных, сакральных архитектурных памятников и произведений искусства. В Национальном музее Шотландии в Эдинбурге в каждой тематической экскурсии для школьников разработана серия задач для осмотра-обработки соответствующей экспозиции. Задачи дифференцированы по уровням сложности и могут быть предложены в различных комбинациях в соответствии с уровнем образовательной успешности ученика.

Пример исследовательской задачи: «представь себя женой состоятельного бюргера, которая собирается пригласить к себе в дом купцов – будущих бизнес-партнеров из Голландии. Твоя семья очень гордится своим благосостоянием и пытается поразить гостей обустройством дома. Осмотри экспозицию и выбери пять предметов для своего дома, которые помогут выполнить задачу. Аргументируй свой выбор. Нарисуй эти вещи: украшения из серебра, стекла, заморские сувениры и тому подобное. Именно такая стратегия работы с музейными экспозициями превращает музей (классический, виртуальный, исторические кварталы городов, скансены) на пространство коммуникации и образования, в котором «посетитель не просто встречается с проблемами современного общества, увиденными через призму истории и памяти, но и имеет возможность отвечать и реагировать на то, что перед ним экспонируется [15].

Материалом для реализации исследования стали сервисы для совершения виртуальных экскурсий GoogleExpeditions, GoogleCulturalInstitute, материалы проэкта архивных коллекций исторических материалов ArchiveExhibitions. Непосредственно в педагогическом эксперименте использовались материалы проэкта Google «Цифровое преобразование Украины», виртуальный турGoogle «Автентичная Украина», музейные 3D-туры в режиме StreetView на Картах Google; экспозиции виртуальных музеев, реализованных в рамках проэктв «Украина Инкогнита», «Музейный портал» и др. К участию в педагогическом эксперименте было привлечено 1240 студентов высших учебных заведений Укркоопспилки, в т. ч. – 789 студентов Хмельницкого кооперативного торгово-экономического института.

В то же время, результаты опросов, проведенных в среде первокурсников в 2016-2019 учебном годах (780 человек) продемонстрировали фактическое отсутствие опыта работы с виртуальными экскурсиями и платформами виртуальных музеев, ведь только 8% респондентов ответили утвердительно относительно имеющегося опыта в этой сфере.

Эмпирические исследования количества поисковых запросов по дефинициям «виртуальный музей», «виртуальная экскурсия» в сети Google дали следующие результаты (табл. 1):

Таблица 1 – Количественные отличия поисковых запросив по дефинициям «виртуальный музей», «виртуальная экскурсия»

Дефиниция	Запрос на украинском языке, к-во, тыс.	Запрос на русаком языке, к-во, тыс.	Запрос на английском языке, к-во, тыс.	Соотношение количества поисковых запросов
Виртуальный музей	38,4	939	2770	1:24:72
Виртуальная экскурсия	106	1120	66000	1:11:623

Охарактеризируем украинские виртуальные музеи и наявный масив ресурсов виртуальных экскурсий с информационно-технической точки зрения. Преобладающее большинство украинских виртуальных музеїв является, по сути, собранием определенного количества Web-страниц, размещенных на одном или нескольких Web-серверах. Эти страницы содержат собрания панорамных фотографий экспонатов. Наиболее распространенным в украинском информационном пространстве является простейший тип виртуального музея – «плоский»; современные требования предусматривают трехмерность виртуальных музеев, и дополнительные функции, благодаря которым можно максимально детально рассмотреть музейный экспонат и, при необходимости, сохранить качественную картинку изображения.

Формируя базу виртуальных музеев и экскурсий, в соответствии с проблематикой «Истории экономики и экономической мысли», мы воспользовались мировыми сервисами для осуществления виртуальных экскурсий: Google Expeditions; Академия культуры Google (Google Cultural Institute), в т.ч. – материалами проэктв: архивных

коллекций исторических материалов Archive Exhibitions; Google «Цифровое преобразование Украины», Google «Аутентичная Украина», 3D-туры по музеям в режиме Street View в Картах Google [29]. Предметом отдельных исследований стало изучение имеющихся ресурсов украинских виртуальных музеев, представленных в проэктах «Музейный портал», «Украина Инкогнита».

Стандартная схема взаимодействия студента-экскурсанта с виртуальным музеем отображена на рис. 1.

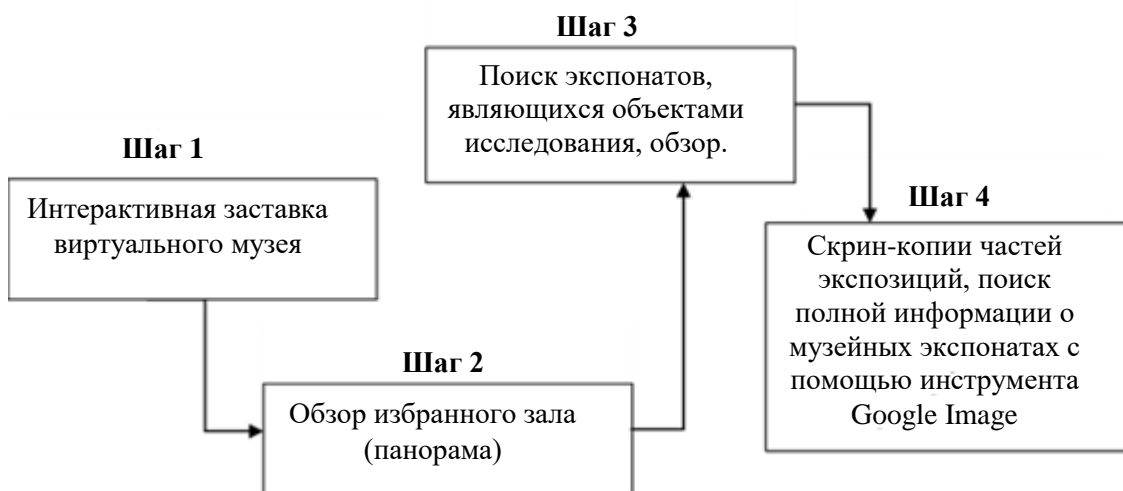

Рисунок 1 – Стандартный алгоритм взаимодействия студента-курсанта с экспозицией виртуального музея

Пример задания для самостоятельной работы с экспозицией виртуального музея по одной из тем дисциплины представлен в таблице 2.

Таблица 2 – Пример задания для самостоятельной работы с экспозицией виртуального музея для студентов специальности «Отельно-ресторанное дело»

Содержание дисциплины	темы	Ресурсы для виртуальных экскурсий	Задание для самостоятельной работы
<p><i>Тема лекции:</i> «Формирование предпосылок рыночной экономики в странах европейской цивилизации (XVI – XVII ст.)»</p> <p><i>Тема семинарского занятия:</i> «Становление индустриальной цивилизации в Европе и хозяйство украинских земель»</p> <p><i>Тема самостоятельной работы студентов:</i> «Хозяйственная и политическая образовательная деятельность князей»</p>		<p>1) Виртуальная экскурсия Дубенским замком http://incognita.day.kiev.ua/museums/dubno/</p> <p>2) Виртуальная экскурсия Острожским замком http://incognita.day.kiev.ua/museums/ostrozhcastle</p>	<p><i>Пример исследовательской ситуации.</i> Традиционное для Средневековья трактование понятия «богатство» включало, как правило, деньги, в виде золотых и серебряных монет, драгоценности, украшения, меха, одежду, оружие. Ознакомьтесь с содержанием «Регистра сокровищ замка князей Острожских», составленного в 1616 году. Какие уникальные гастрономические богатства указаны в «Регистре»? Обоснуйте, почему князья Острожские считали запасы продуктов питания одним из видов богатства?</p> <p><i>Методические указания для выполнения задания</i></p> <p>1. Из веб-сайта «Украина Инкогнита» перейдите по ссылке на ресурсы виртуальных музеев (ресурс 1,2).</p> <p>2. Сделайте скрин-копии фотопанорам фрагментов экспозиции, где в качестве экспонатов-«гастрономических богатств» представлены продукты питания.</p> <p>3. С помощью GoogleImage (сайт images.google.com) идентифицируйте отобранные</p>

Острожских как региональное отображение формирования предпосылок в Западной Европе»		экспонаты (скопируйте URL картинки) и проверьте наявность экспонатов в «Регистре сокровищ замка князей Острожских». 4. Выберите один из экспонатов и подготовьте исследовательское эссе про рыночную стоимость (с эквивалентными сравнениями) хлеба/меда/сыра в Речи Посполитой XVI века и в Украине первой четверти XXI века.
---	--	---

Эффективность организации самостоятельной работы студентов, построенной на исследовательских практиках с использованием ресурсов виртуальных музеев, подтверждена результатами контрольных опросов (рис. 2).

Примечательно, что отвечая на вопрос: «Из перечня компетенций, необходимых специалисту, выберите три, на формирование которых была направлена работа в виртуальных музеях», наибольшее количество выборов получили: комплексное решение проблем (88%), критическое мышление (76%), гибкость ума (32%), что соответствует топ-1, топ-2, топ-10 компетенций, необходимых специалистам до 2020 года [14], что подтверждает эффективность представленной педагогической технологии.

Тщательное исследование современных возможностей применения визуального метода, для бакалавров гостинично-ресторанного бизнеса, позволяет резюмировать следующее. Виртуализация, оцифровка музейных предметов, экспозиций, музейного пространства в целом, является составляющей новой реальности, пространством жизнедеятельности современной личности и профессионала.

Примечание – составлено автором по результатам проведенного анкетного опроса

Рисунок 2 – Результаты ранжирования студентами приоритетных для развития экономического мышления форм деятельности при выполнении заданий самостоятельной работы

Анкетные опросы доказали, что 79% студентов считают исследовательско-аналитическую работу с экспозициями виртуальных музеев эффективной для развития экономического мышления. По результатам ранжирования форм работы, которые в наибольшей степени требуют мультикомпетентности в решении задач, работа в виртуальном музейном пространстве заняла первое место (69%).

Список литературы:

1. Верховна Рада України.(2014 лип. 01).Закон України № 1556-VII«Про вищу освіту».[Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-18>. Дата звернення: Лют. 10. 2019.

2. Стандарты профессиональной деятельности. Регламенты официальной профессиональной этики. Американская историческая ассоциация — об основных ценностях и практиках профессии историка. 2013. [Электронный ресурс]. Доступно: <http://gefeter.ru/archive/9373/>. Дата обращения: Фев. 19, 2019.
3. Тимофеева Л.С. «Трансформация образовательной функции музея: историческая ретроспектива (XVII — начало XX века)», *Музейное образование и образование в музее*, №1, с. 82-88, 2010. [Электронный ресурс]. Доступно: http://history.spbu.ru/userfiles/VM_Timofeeva.pdf. Дата обращения: Фев. 19, 2019.
4. Смирнова Т. «Виртуальный музей в современном культурно-информационном пространстве», *Музей*, № 8, с. 24–26, 2010.
5. М.Е. Каулен и др. «Словарь актуальных музейных терминов», *Музей*, № 5. с. 48, 2009.
6. Т.Е. Максимова, «Виртуальные музеи: подходы к типологии», *Вестник МГУКИ*, № 4(48), с.188, 2012.
7. Э. Гомбрих, *История искусства*. Москва, Россия: АСТ, 1998.
8. Mitchell W.J.T., “What is Visual Culture?” in *Meaning in the Visual Arts: Views from the Outside*, ed. I. Lavin, Princeton, NJ: Institute for Advanced Study, 1995, pp. 207-217.
9. А. Усманова, *Визуальные исследования как исследовательская парадигма*. [Электронный ресурс]. Доступно: <http://viscult.ehu.lt/article.php?id=108>. Дата обращения: Фев. 25, 2019.
10. Е.О. Иванова, И. М. Осмоловская, *Теория обучения в информационном обществе*. Москва, Россия: Просвещение, 2011.
11. В. Кучурин, *Виртуальная музейная педагогика: современные возможности и перспективы*, Санкт-Петербург, Россия: Научно-методический центр Красногвардейского района, 2014.
12. О. Подліняєва, *Виртуальна екскурсія у роботі вчителя*, [Электронный ресурс]. Доступно: http://spec.vntu.edu.ua/conf/pdf/conf_402-415.pdf. Дата обращения: Бер. 01, 2019.
13. Є.В. Александрова, «Віртуальна екскурсія як одна з ефективних форм організації навчального процесу», *Історія України*, №10, с. 22-24, 2010.
14. ТОП-10 компетенций большинства профессий и дистанционного обучения. [Электронный ресурс]. Доступно: <http://i-go-go.com.ua/top-10-kompetencij-bolshinstva-professij-i-distancionnogo-obucheniya/>. Дата обращения: Март 01, 2019.
15. П. ван Мени, *Конвергенция и дивергенция. Музеи науки и техники в исторической перспективе*. [Электронный ресурс]. Доступно: http://www.mus.ahk.nl/03_onderzoek_ontwikkeling/03_publicaties/pvm_bibliografie.js. Дата обращения: Март 01, 2019.

УДК 331.526

СТАТИСТИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ ЗАНЯТОСТИ СЕЛЬСКОГО НАСЕЛЕНИЯ В ЛИЧНЫХ ПОДСОБНЫХ ХОЗЯЙСТВАХ

КАПЕЛЮК З.А., д-р экон. наук, профессор,
Сибирский университет потребительской кооперации
КАПЕЛЮК С.Д., канд. экон. наук, доцент,
Сибирский университет потребительской кооперации

Исследование выполнено при финансовой поддержке РФФИ и Правительства Новосибирской области в рамках научного проекта № 19-410-540003

Состояние и динамика развития сельского рынка труда привлекают внимание исследователей во многих странах, в том числе и в России. Среди важнейших проблем сельского рынка труда выделяют более высокий уровень безработицы, более низкий уровень участия в рабочей силе, более низкую величину трудовых доходов. В то же время, анализируя данные проблемы, ученые зачастую рассматривают исключительно наемных сельских работников. В сельской местности России занятость в личном подсобном хозяйстве (ЛПХ) выступает важной альтернативой занятости по найму. Несмотря на наличие в открытом доступе статистических данных по занятости в ЛПХ, работ в данной области все еще немного, в связи с чем исследование занятости сельского населения России в личных подсобных хозяйствах представляется актуальным.

Для проведения расчетов мы расширили категорию «экономически активное население» (рабочая сила). Согласно традиционному подходу в данную категорию включаются занятые и безработные, находящиеся в активном поиске работы. Данного подхода придерживается Росстат, при этом в ОРС лица, занимающиеся личным подсобным хозяйством, но не относящиеся ни к занятым, ни к безработным, не включаются в состав рабочей силы. При нашем подходе мы добавляем всех занятых в ЛПХ к экономически активному населению. Таким образом, численность экономически активного населения в наших расчетах выше по сравнению с данными Росстата.

При анализе занятости в ЛПХ мы считаем целесообразным придерживаться классификации форм занятости, предложенной Р.И. Капелюшниковой [1, с. 11]. Согласно данной классификации все лица, производящие сельскохозяйственную продукцию, делятся на тех, у кого она является единственной формой трудовой активности (т.е. не имеющих иного вида занятости), и имеющих работу. Для первых занятость в ЛПХ является первичной, для вторых – вторичной, т.е. дополнительной к основной работе.

В качестве информационной базы исследования мы используем микроданные Обследования рабочей силы (ОРС), которое проводится ежемесячно в каждом из российских регионов Федеральной службой государственной статистики (Росстатом) [2]. Обследование является выборочным, при этом его результаты признаются репрезентативными и распространяются как на все население России, так и на население отдельных регионов.

Для анализа распространенности занятости в ЛПХ мы предлагаем рассчитывать уровень занятости в личном подсобном хозяйстве:

$$l_i = \frac{L_i}{LF} \quad (1)$$

где l_i – уровень i -й формы занятости в ЛПХ (первичной или вторичной),

L_i – численность занятых, отнесенных нами к i -й форме занятости,

LF – численность экономически активного населения (согласно используемой нами расширенной трактовке).

Нами проведены расчеты на основе данных ОРС за 2019 год. Наш анализ ограничивается лицами в возрасте от 15 до 72 лет, т.е. в рамках возрастного диапазона, традиционного используемого на основе рекомендаций Международной организации труда (МОТ).

В таблице 1 представлены рассчитанные нами индикаторы занятости в ЛПХ на основе данных Обследования рабочей силы за 2019 год.

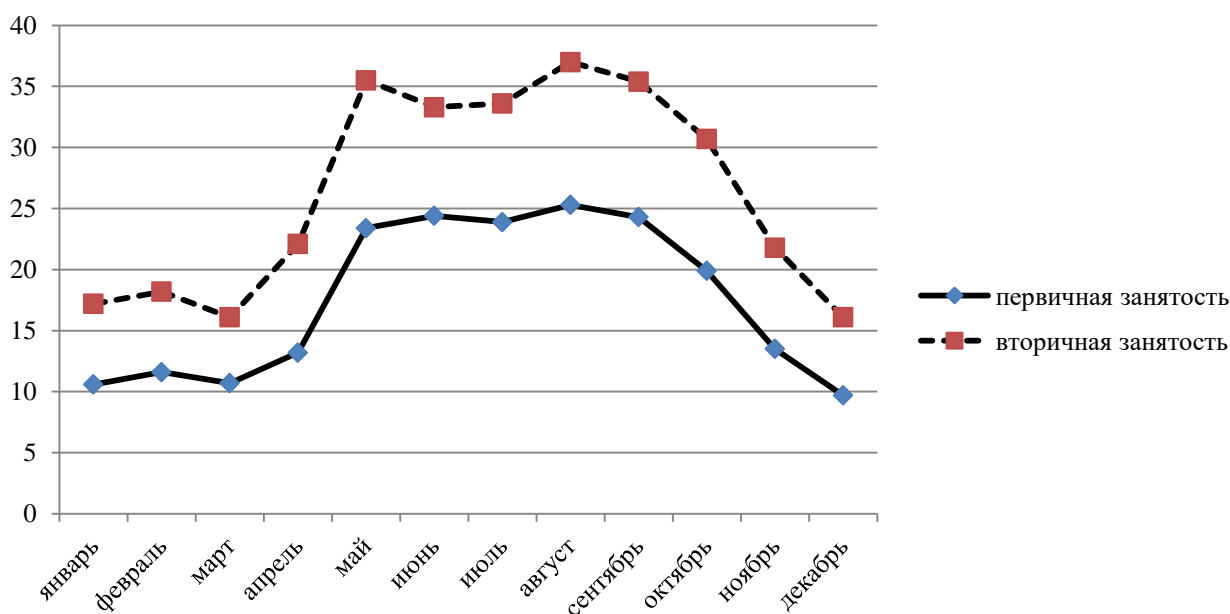
Таблица 1 – Уровень занятости в ЛПХ в Российской Федерации в 2019 году

Показатель	Город	Село	Отклонение, (+,-)
Уровень первичной занятости в ЛПХ, %	6,2	18,0	+11,8
Уровень вторичной занятости в ЛПХ, %	10,3	27,0	+16,7
Примечание – Рассчитано авторами на основе данных Обследования рабочей силы [2]			

Таблица 1 иллюстрирует существенно более высокий уровень занятости сельских жителей в ЛПХ по сравнению с городскими. Уровень первичной занятости сельского населения России в ЛПХ в 2019 году составил 18 %, вторичной занятости – 27 %. Таким образом, из 100 экономически активных сельских жителей у 18 человек занятость в личном подсобном хозяйстве выступала единственной формой занятости, а еще 27 человек совмещали занятость в ЛПХ с другими формами трудовой деятельности. В целом практически половина (45 %) сельских жителей была занята в ЛПХ.

Отметим, что у городских жителей вовлеченность в ЛПХ, хоть и значительно уступает сельским жителям, также является довольно высокой. Уровень занятости городского населения России в ЛПХ в 2019 году составил более 16 %, при этом уровень первичной занятости не является незначительным и составляет 6,2 %. То есть в среднем в 2019 году каждый шестой городской житель был вовлечен в занятость в ЛПХ, а для каждого пятнадцатого это было единственной формой занятости.

При анализе уровня занятости в ЛПХ, рассчитанного на основе данных ОРС, следует учитывать, что он представляет собой среднегодовое значение показателя. Занятость российских жителей в ЛПХ имеет сезонный характер. Для учета фактора сезонности целесообразно проанализировать помесечные значения уровня занятости (рис. 1).

Примечание – Рассчитано авторами на основе данных Обследования рабочей силы [2]
 Рисунок 1 – Уровень занятости в ЛПХ жителей сельской местности России по месяцам 2019 года

На рисунке 1 наглядно видно, что занятость сельских жителей России в ЛПХ носит ярко выраженный сезонный характер. Наиболее низкие значения уровня занятости сельского населения в ЛПХ наблюдаются в период с декабря по март, наиболее высокие – с мая по сентябрь. Так, уровень первичной занятости в январе-марте и декабре 2019 года составил 10–12 %, а в мае-сентябре 2019 года – 23–25 %. Уровень вторичной занятости в январе-марте и декабре 2019 года составлял 16–18 %, в мае 2019 года повышался до 36%, в июне-июле снижался до 33–34%, а в августе-сентябре снова повышался до 35–37 %. Для уровня первичной занятости характерны более плавные сезонные колебания, в то время как уровень вторичной занятости подвержен более резким колебаниям. Так, по уровню вторичной занятости видны два пика: в начале и конце сельскохозяйственного сезона. Таким образом, вторичная занятость в ЛПХ является более гибкой. Данный вывод подтверждается при сравнении значений стандартного отклонения (рассчитанных на основе месячных значений уровня занятости): 6,5 % для первичной занятости, 8,5 % – для вторичной.

Анализ сезонности показывает, что усредненные значения занижают фактическую вовлеченность сельского населения в занятость в ЛПХ. В летние месяцы общий уровень занятости в ЛПХ (суммарный уровень первичной и вторичной занятости) достигает 62 %. Таким образом, с учетом нерегулярной занятости практически 2/3 сельских жителей в той или иной форме вовлечены в трудовую деятельность ЛПХ.

Вовлеченность сельского населения ЛПХ различается по возрастным группам (табл. 2). При этом наибольший уровень занятости в ЛПХ наблюдается среди молодых и возрастных групп трудоспособного населения. Среди сельских жителей в возрасте от 15 до 19 лет уровень первичной занятости в ЛПХ составляет более 60 %. Столь высокие значения показателя обусловлены низким уровнем экономической активности молодежи, т.к. лица, обучающиеся в учебных заведениях, не входят в состав рабочей силы. Возможности трудоустройства лиц данного возраста ограничены из-за отсутствия профессионального образования и опыта работы, поэтому именно занятость в ЛПХ выступает зачастую единственным возможным вариантом трудовой деятельности.

Таблица 2 – Уровень занятости в ЛПХ по возрастным группам в Российской Федерации в 2019 году

Возрастные группы	Уровень первичной занятости в ЛПХ, %	Уровень вторичной занятости в ЛПХ, %
15-19 лет	63,1	12,9
20-24 года	12,6	19,0
25-29 лет	6,1	20,5
30-34 года	6,4	23,8
35-39 лет	6,4	28,7
40-44 года	6,5	31,9

45-49 лет	7,0	35,0
50-54 года	9,9	36,3
55-59 лет	23,5	31,9
60-64 года	53,2	21,0
65-72 года	75,7	12,0
Примечание – Рассчитано авторами на основе данных Обследования рабочей силы [2]		

В более старших возрастных группах (старше 20 лет) уровень первичной занятости резко снижается, что объясняется улучшением возможностей для трудоустройства в связи с получением профессионального образования и опыта работы. Минимальных значений (6–7 %) данный индикатор достигает в возрастных группах от 25 до 49 лет. Рост показателя в следующих возрастных группах совпадает с выходом на пенсию, что приводит к росту значения уровня первичной занятости в возрастной группе 65–72 года до 75,7 %.

Несколько иная ситуация наблюдается при анализе уровня вторичной занятости в ЛПХ. В возрастной группе 15–19 лет наблюдается сравнительно низкое значение данного показателя – 12,9 %, затем в отличие от уровня первичной занятости показатель постепенно возрастает, достигая максимального значения в предпенсионном возрасте – 36,3 %. В более старших возрастах наблюдается снижение показателя.

За общероссийскими показателями могут скрываться значительные региональные различия. Для примера рассмотрим Новосибирскую область (табл. 3).

Таблица 3 – Уровень занятости в ЛПХ в Новосибирской области в 2019 году

Показатель	Город	Село	Отклонение, (+,-)
Уровень первичной занятости в ЛПХ, %	10,2	26,6	+11,8
Уровень вторичной занятости в ЛПХ, %	16,9	33,4	+16,7
Примечание – Рассчитано авторами на основе данных Обследования рабочей силы [2]			

В Новосибирской области наблюдаются значительно более высокие значения показателей уровня занятости в ЛПХ по сравнению со среднероссийскими значениями. Среди сельских жителей региона уровень первичной занятости в 2019 году составил 26,6 %, что выше среднероссийского значения на 8,6 п.п. Уровень вторичной занятости в 2019 году составил 33,4 %, что на 6,4 п.п. превышает среднероссийское значение.

Возможность занятости в ЛПХ имеет как положительные, так и отрицательные последствия для традиционной формы занятости. Так, в работе С.Д. Капелюка и Е.Н. Лищук указано, что лица, производящие продукцию ЛПХ для продажи, чаще заняты на рабочих местах, не соответствующих полученной специальности образования [3]. С другой стороны, занятость в ЛПХ позволяет иметь дополнительные источники дохода, способствуя повышению уровня жизни сельского населения в условиях низких трудовых заработков.

Таким образом, в нашем исследовании выявлена высокая вовлеченность сельского населения России в занятость в ЛПХ. В то же время показаны существенные региональные, сезонные и возрастные различия в динамике показателей.

Список литературы:

1. Капелюшников Р.И. Занятость в домашних хозяйствах населения. Препринт WP3/2005/01. – М.: ГУ ВШЭ, 2005. – 60 с.
2. Микроданные выборочного обследования рабочей силы за 2017-2019 гг. // Федеральная служба государственной статистики [Электронный ресурс]. URL: https://rosstat.gov.ru/storage/mediabank/bd_ors-pok2017-2019.rag (дата обращения: 26.09.2020).
3. Капелюк С.Д., Лищук Е.Н. Масштабы несоответствия образовательного уровня работников сельскому рынку труда // Journal of Applied Economic Research. – 2020. – Т. 19. – №

**ИНВЕСТИЦИОННО-ИННОВАЦИОННАЯ ПОЛИТИКА РЕГИОНА
(НА ПРИМЕРЕ РЕСПУБЛИКИ ТАТАРСТАН)**

ХВАЛЁВА Н.В

Заслуженный экономист РТ, к.э.н., доцент
Казанский кооперативный институт (филиал)
Российского университета кооперации

ХВАЛЁВ К.С.

аспирант,
Казанский кооперативный институт (филиал)
Российского университета кооперации

На рубеже XXI столетия на смену индустриальному обществу приходит постиндустриальное общество. Эта эпоха бурных перемен и эпохальных инноваций, преобразующих все стороны жизни общества. На современном этапе своему успеху экономически развитые страны обязаны наличию у них благоприятных условий по экономической трансформации, способствующей внедрению передовых технологий. Для российской экономики инновационный путь развития также является приоритетным [1].

Согласно Указа Президента Российской Федерации «О национальных целях и стратегических задачах развития Российской Федерации на период до 2024 года» поставлены задачи по обеспечению ускорения технологического развития страны и вхождение ее в число пяти крупнейших экономик мира. А для этого необходимо создание и развитие систем управления инновациями и интеллектуальной собственностью.

Достижение стабильного экономического роста, эффективного развития экономики и конкурентоспособности региона или страны возможно только за счет научно-технологического переворота на базе эпохальных и базисных инноваций. Увеличение доли передовых технологий в структуре экономики региона является главным фактором для усиления конкурентных позиций региона в стране и мире, что можно проследить на примере, Республики Татарстан – флагмана инновационного развития страны.

Инновационная экономика республики формируется за счет:

- ускорения технологического развития;
- укрепления межрегиональной кооперации в тесном взаимодействии государства, науки и бизнеса;
- создания инновационной инфраструктуры.
- нефинансовыми и финансовыми институтами инновационной инфраструктуры.

К нефинансовым институтам инновационной инфраструктуры республики относятся:

- Камский инновационный территориально-производственный кластер «Иннокам»;
- ОЭЗ - промышленно-производственного типа «Алабуга»;
- ОЭЗ – технико-внедренческого типа «Иннополис»;
- шесть бизнес-инкубаторов;
- тринадцать технопарков из них особо значимые «Идея», ИТ-парк, Технопарк АО «КНИАТ»;
- технополис «Химград»;
- четыре индустриальных парка, самый крупный их них «Камский индустриальный парк «Мастер»;
- Центр нанотехнологий Республики Татарстан;
- региональные инжиниринговые центры – это «КАИ-Лазер», «Химический технологий», «Биотехнологий Республики Татарстан», «Центр Медицинской Науки».

При этом особо важную роль в инновационном развитии играет кластер «Иннокам» - крупнейший из 27 кластеров Российской Федерации, который специализируется на двух масштабных секторах экономики республики – автопрома и нефтехимии. В этом кластере сконцентрирован потенциал, который определяет указанную территорию как точку роста не только Республики Татарстан, но и России в целом, в котором производится 43,7 процента российских синтетических каучуков, 56 процентов полимеров стирола, каждый

третий грузовой автомобиль и каждая вторая грузовая шина. Кроме того, в кластере на стыке двух специализаций (автопрома и нефтехимии) создаются новые производства в инновационных сферах экономики, такие как: IT-технологии, робототехника, аддитивные технологии, современные материалы, инжиниринг, зеленые технологии.

К финансовым институтам инновационной инфраструктуры республики относятся:

- Инвестиционно-венчурный фонд Республики Татарстан;
- Залогово-страховой фонд Республики Татарстан;
- Государственный жилищный фонд при Президенте Республики Татарстан;
- Лизинговая компания малого бизнеса Республики Татарстан;
- Региональный венчурный фонд инвестиций в малые предприятия в научно-технической сфере Республики Татарстан;
- Региональный венчурный фонд инвестиций в малые предприятия в научно-технической сфере Республики Татарстан (высоких технологий).

Имея такую инновационную составляющую в структуре экономики республики, Республика Татарстан по основным макроэкономическим показателям входит в число лидеров Российской Федерации и является наиболее привлекательным для инвестирования регионом, сочетая высокий инвестиционный потенциал и низкий инвестиционный риск (по результатам Национального рейтинга состояния инвестиционного климата в субъектах РФ по итогам 2018г республика заняла 2 место).

Таблица 1 – Макроэкономические показатели Республики Татарстан

№ п/п	Наименование показателей	Годы				
		2014	2015	2016	2017	2018
1	Валовый региональный продукт всего, млрд.руб.	1661,4	1867,3	1937,6	2115,5	2440,3
2	Валовый региональный продукт, в сопоставимых ценах, всего, в % к предыдущему году	102,1	100,0	101,0	102,8	101,5
3	Валовый региональный продукт на душу населения, тыс.руб	431,9	483,5	498,6	543,5	626,3
4	Инвестиции в основной капитал, всего, млрд.руб.	542,8	617,1	636,5	637,6	629,7
5	Инвестиции в основной капитал, в сопоставимых ценах, всего, в % к предыдущему году	100,0	100,0	100,0	99,3	96,5
6	Инвестиции в основной капитал, сопоставимых ценах, на душу населения, тыс.руб		159,8	164,2	163,9	161,6
7	Объем отгруженной продукции, млрд.руб.	1678,6	1934,8	2037,2	2298,9	2818,0
8	Индекс промышленного производства, в процентах к предыдущему году	101,3	101,5	103,5	101,8	102,0
9	Доля отгруженных инновационных товаров в общем объеме отгруженных товаров, в %	20,5	20,4	19,6	19,6	20,9
10	Объем отгруженных инновационных	338,1	373,2	391,1	435,5	586,7

	товаров, в млрд.руб.					
11	Численность научных организаций	114	121	113	114	121
12	Среднемесячная номинальная заработная плата, руб	28293,6	29147,1	30224,4	32324,3	35134,7
13	Номинальная заработная плата, в % к предыдущему году	108,7	103,0	103,7	106,9	108,6

Примечание - Составлено авторами по данным Татарстанстат, Минэкономики РТ [1, 2, 3].

Все рассматриваемые в таблице 1 макроэкономические показатели оказывают влияние на инновационную активность республики.

Так с ростом доходов населения будет реализовано больше инновационных товаров и услуг.

Из таблицы мы видим, что объем отгруженной продукции в целом и объем отгруженных инновационных товаров имеет с 2014 года ежегодный прирост. Считаем, что данный показатель будет и в дальнейшем расти благодаря внедрению в республике крупнейшего федерального инвестиционного проекта «Свияжский межрегиональный мультимодальный логистический центр» (СММЛЦ). Данный проект предназначен для организации приемки, временного хранения, переработки, распределения, оформления документов и отправки грузов по назначению разными видами транспорта на основе логистической технологии, обслуживания международных грузопотоков по коридорам «Запад-Восток» и Север – Юг», международных грузопотоков. В результате реализации СММЛЦ будет создан крупный логистический центр в границах международного транспортного коридора от Балтики через Поволжье до границы с Казахстаном, а в перспективе «Европа - Западный Китай», позволяющий создать инфраструктуру, соответствующую мировым стандартам и способствующую снижению временных и финансовых издержек [4].

Все институты инновационной инфраструктуры как финансовые, так и не финансовые вносят свой вклад в прирост объема инновационной продукции. Драйвером инновационной экономики развитых зарубежных стран является малый и средний бизнес. В республике доля малого и среднего предпринимательства составляет 25 процентов ВРП. Республиканский малый и средний бизнес, направлен на решения социальных задач, согласно принятых в Республике Татарстан нормативно-законодательных актов. Да это хорошо, но к сожалению развитие этого сектора экономики не будет направлено на модернизационную повестку инновационного развития, а это риск замедления роста в целом инновационной экономики республики [5].

Что же касается численности научных организаций, то на сегодня это большой вопрос для республики. Несмотря на то, что научно-образовательный потенциал республики насчитывающий свыше 120 научных организаций (см. таблицу 1) считается высоким, однако на мировом рынке научно-исследовательские и образовательные учреждения республики продолжают оставаться не ликвидными. Только один Казанский федеральный университет продолжает входить в список лучших вузов мира. По оценки британской компании QS в 2019 году у него 392 – е место в рейтинге университетов мира и 12 место среди российских вузов. Казанский федеральный университет считается одним из самых авторитетных университетов, улучшающим ежегодно свои позиции [6].

Кроме того необходимо отметить, что в республике инвестиции в основной капитал (см. таблицу 1) имеют тенденцию к снижению. Это негативный фактор, поскольку важнейшей функцией инвестиций в основной капитал является инновационная. С помощью инвестиций осуществляется инновационное обновление основных фондов на основе использования научно-технических достижений для производства новой или улучшенной конкурентоспособной продукции, новых или модифицированных эффективных технологий.

Инвестиции – необходимое условие осуществления инноваций, их «живое тело». В то же время – инновации «душа инвестиций», без инноваций капитальные вложения могут оказаться неэффективными и даже вредными, продлевая будущее производство неконкурентоспособных продуктов [7].

Более того, без инноваций, инвестиции часто оказываются невозможными, поскольку заменяемое устаревшее оборудование уже не выпускается, его не найти на рынке. Поэтому основным источником инноваций, в том числе и радикальных, являются инвестиции в основной капитал.

Инновационная функция инвестиций не сводится к замене устаревших фондов новыми на том же предприятии и для производства тех же продуктов (товаров или услуг). С помощью инвестиций осуществляется межпродуктовое (в основном в рамках предприятия) и межотраслевое перераспределение амортизации, прибыли и

привлеченных средств для осуществления инноваций. Причем при освоении микроинноваций и улучшающих инноваций такое перераспределение осуществляется в минимальной степени. При освоении и распространении базисных инноваций, новых поколений техники, технологий и технических укладов межотраслевое и межпродуктовое перераспределение инвестиционно-инновационных ресурсов производится в крупных масштабах. Учитывая, что в настоящее время приоритетными отраслями в республике является нефтехимическая и машиностроительная. Именно в этих отраслях внедряются основные инновационные проекты. В них идет разработка, внедрение и трансферт новых продуктов и технологических процессов становятся основными факторами роста объемов производства, занятости, инвестиций, внешнеторгового оборота, а значит, и повышения конкурентоспособности как отрасли, так и экономики республики и страны.

Как считает Ханс Виссема корпорации перешли в шестую стадию стратегического поведения инвестирование в новую технологию и новые рынки роста, поскольку новая продукция, обладающая патентами на изобретения имеет реальную устойчивую конкурентоспособность.

Но, при этом нельзя забывать, что экономика как республики, страны так мира в настоящее время находится в кризисной «яме» пятого технологического уклада и приоритетные инновационные отрасли республики нефтехимическая и машиностроительная как приоритетные отрасли пятого технологического уклада могут завтра стать неконкурентоспособными.

Отрасли шестого технологического уклада как ИТ, нано-, био-, робототехника, новые материалы и др. на сегодня не получив должного развития в республике не позволят Республике Татарстан не только повысить, но и сохранить устойчивость в развитии экономики республики.

Таким образом, считаем что рассмотренная нами инвестиционно-инновационная политика региона на примере Республики Татарстан с выявленными не только положительными, но и отрицательными моментами поможет республике устранить выявленные отрицательные факторы развития инновационной экономики. Другим регионам помочь сформировать свою инвестиционно-инновационную политику с учетом:

- развития отраслей шестого технологического уклада;
- роста малых и средних инновационных предприятий, как драйверов инновационной экономики региона;
- не допущения разрыва между наукой и производством;
- формирование квалифицированными кадрами отрасли, составляющие материально-технологическую базу инновационного роста.

Список литературы:

1. Комплексный информационно-аналитический доклад январь-декабрь 2019г. Татарстанстат (январь-декабрь 2019г.), №12. Режим доступа: <http://www.tatstat.gks.ru>
2. «Об итогах деятельности МЭРТ за 2018 год и задачах на 2019 год и на период до 2024 года» Режим доступа: <http://mert.tatarstan.ru>
3. Республики Татарстан, 2018, статистический справочник. Татарстанстат, г.Казань, 2018- 47 с.
4. Хвалёва, Н.В. Международные и межрегиональные транспортно-логистические центры и их эффективность /Н.В. Хвалёва // Вестник экономики, права и социологии Федеральный научно-практический журнал – рецензируемое издание ВАК РФ - Казань: 2016.
5. Распоряжение Кабинета Министров Республики Татарстан от 28.12.2019г. № 3511-р Государственный доклад «об итогах инновационной деятельности в Республике Татарстан в 2018 году». Режим доступа: <http://docs.cntd.ru>
6. КФУ занял 392-е место в рейтинге университетов мира. Режим доступа: [http:// www.idelreal.org](http://www.idelreal.org)
7. Кузык, Б.Н. Россия – 2050: стратегия инновационного прорыва/ Б.Н. Кузык, Ю.В. Яковец. – М.: ЗАО «Издательство «Экономика», 2004. – С. 632.

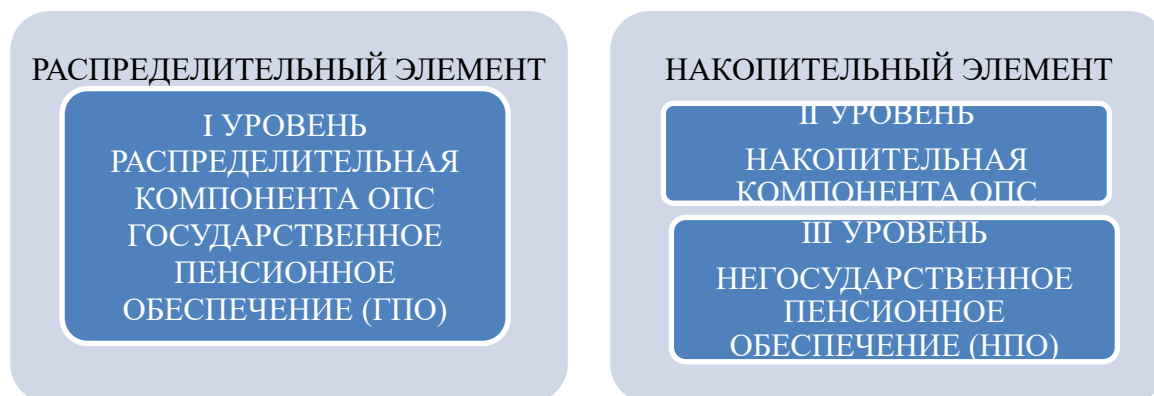
РОССИЙСКИЙ ОПЫТ ФУНКЦИОНИРОВАНИЯ НАКОПИТЕЛЬНОГО ЭЛЕМЕНТА ПЕНСИОННОЙ СИСТЕМЫ

ФАТХЛИСЛАМОВА Г.Ф.,

к. э. н., доцент,

Российская академия народного хозяйства и
государственной службы при Президенте РФ, Россия, г.Москва

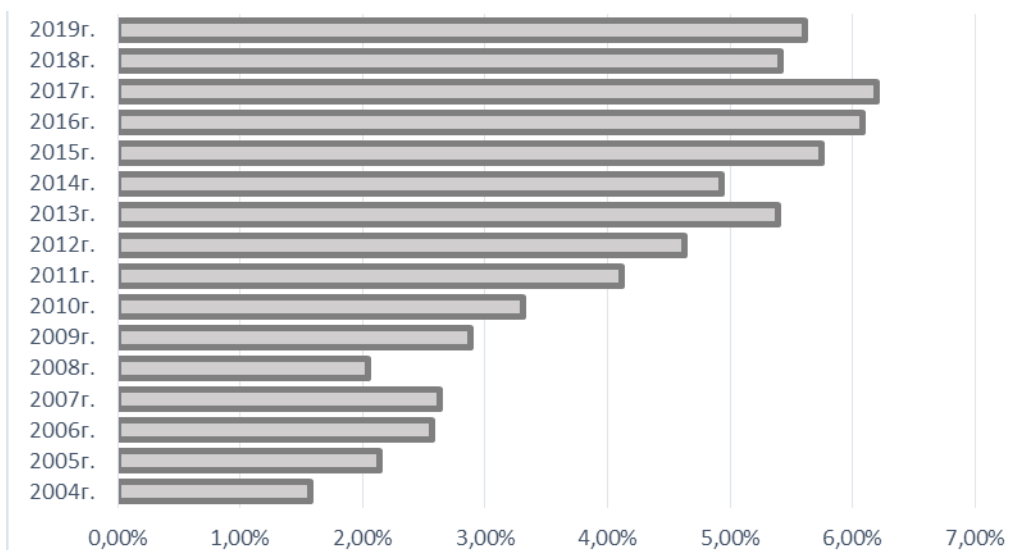
Современная структура российской пенсионной системы начала складываться в 2001-2002гг. и представлена в настоящее время определенной многокомпонентной конструкцией. Современная модель пенсионной системы РФ была изначально спроектирована как распределительно-накопительная. В настоящее время пенсионная система России включает в себя следующие составляющие ее элементы распределительного и накопительного характера (рис. 1).

Примечание – Составлено автором на основе данных [1, 2, 3]

Рисунок 1 – Структура смешанной пенсионной системы России

В накопительной компоненте ОПС формируются пенсионные накопления, в НПО – пенсионные резервы. За период с 2005 по 2019 годы совокупная величина накопительного элемента увеличилась с 462 млрд рублей до 6 трлн 136 млрд рублей или в 13 раз, что составляет 5,6% ВВП по итогам 2019года (рис.2).

Примечание – расчеты автора по данным ФСФР, ПФР, ЦБ РФ, Росстата [4, 5, 6, 7]

Рисунок 2 – Накопительный элемент пенсионной системы к ВВП

Следует отметить, сокращение доли накопительного элемента в ВВП в последние 2 года (2018-2019гг). В пенсионной системе преобладающую роль занимает распределительный элемент, средства которого аккумулируются в бюджете ПФР и расходуются на цели текущего обеспечения нынешних пенсионеров. Таким образом, солидарная часть пенсионной системы в 2019 году составляет более половины привлеченных средств общества (56% от общего объема пенсионных средств всей пенсионной системы). Накопительная составляющая формируется у двух страховщиков и составляет 44% от всех средств пенсионной системы. (рис. 3).

Примечание – Рассчитано автором по данным ФСФР, ЦБ РФ, ПФР [4, 5, 6]

Рисунок 3 – Распределение аккумулированных средств пенсионной системы по распределительному и накопительному элементу, % к общему объему пенсионных средств

В исследовании делается вывод, что функционирование накопительной составляющей ОПС создала альтернативу существующей системе НПО. В целом за 15 лет накопительная компонента ОПС развивалась более динамичными темпами нежели сфера НПО [8, с. 68].

Финансовые ресурсы накопительного элемента формируются за счет различных источников и могут быть представлены в виде следующего уравнения:

$$\text{Доходы}_{\text{НЭ}} = \text{СВ}_{\text{накоп}} + \text{СВ}_{\text{доп}} + \text{T}_{\text{накоп}} + \text{Д}_{\text{ин}} + \text{Д}_{\text{нн}} + \text{В}_{\text{НПО}} + \text{Д}_{\text{пр}}$$

где $\text{Доходы}_{\text{НЭ}}$ – доходы накопительного элемента пенсионной системы;

$\text{СВ}_{\text{накоп}}$ – страховые взносы по накопительной компоненте ОПС;

$\text{СВ}_{\text{доп}}$ – дополнительные страховые взносы по накопительной компоненте ОПС;

$\text{T}_{\text{накоп}}$ – трансферты федерального бюджета для финансирования накопительной компоненты ОПС;

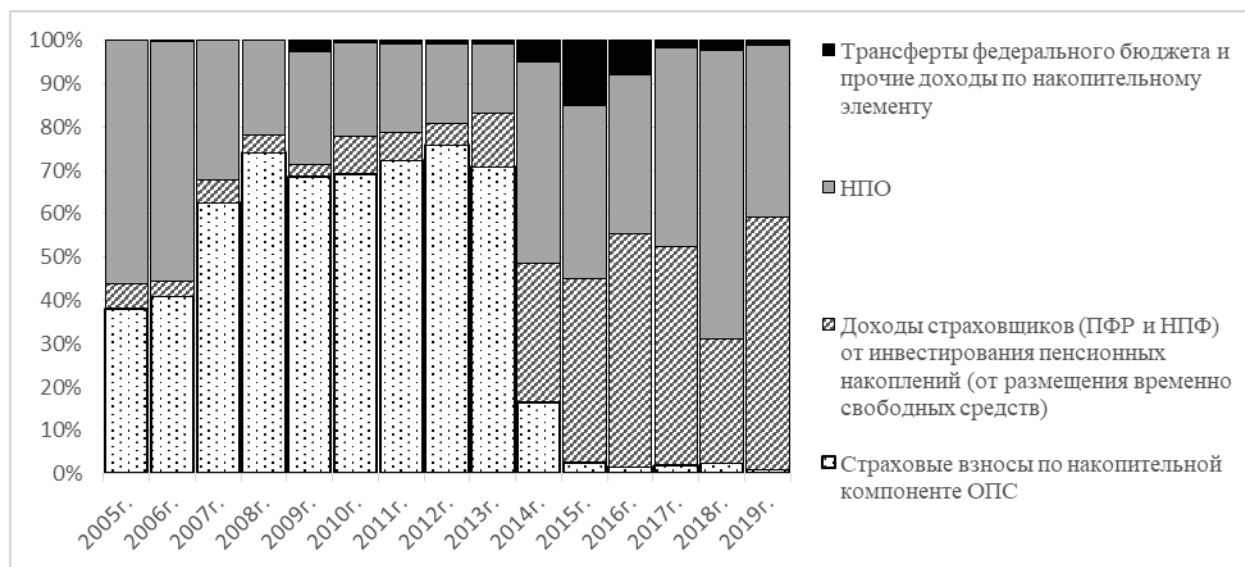
$\text{Д}_{\text{ин}}$ – доходы страховщиков (ПФР и НПФ) от инвестирования пенсионных накоплений (от размещения временно свободных средств);

$\text{Д}_{\text{нн}}$ – неналоговые доходы по накопительной компоненте бюджета ПФР;

$\text{В}_{\text{НПО}}$ – личные и корпоративные взносы в НПФ;

$\text{Д}_{\text{пр}}$ – инвестиционные доходы от размещения пенсионных резервов и учтенных на пенсионных счетах НПО.

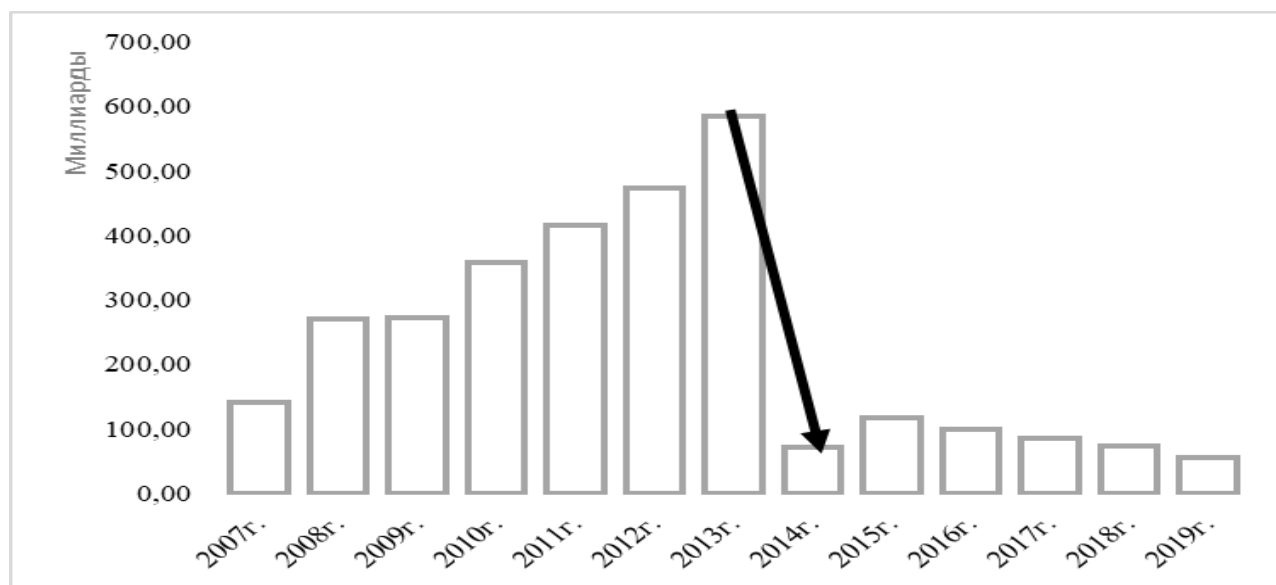
В настоящее время финансовое обеспечение накопительного элемента происходит не за счет притока страховых взносов на накопительную пенсию, а полностью зависит от результатов инвестирования накопленных средств пенсионных накоплений [8, с. 70] и взносов на НПО (рис. 4). В настоящее время страховые взносы на накопительную пенсию утратили значение самостоятельного источника финансирования пенсионных накоплений, а перераспределение между субъектами инвестирования ранее сформированных средств без дополнительного вливания средств не позволит обеспечить рост накопительной компоненты ОПС и в дальнейшем прогнозируется дальнейшая стагнация накопительной компоненты ОПС.

Примечание – Рассчитано автором по данным ФСФР, ЦБ РФ, ПФР [4, 5, 6]

Рисунок 4 – Структура накопительного компонента пенсионной системы по видам источников формирования, %

С введением в 2014 году «моратория» на формирование пенсионных накоплений произошла стагнация накопительной компоненты ОПС, что выразилось в сокращении ее величины по размеру страховых доходов с момента сворачивания накопительного элемента пенсионной реформы (рис. 5), и падение доли накопительной составляющей ОПС к ВВП до 0,05% в 2019 году (для сравнения на старте рыночных реформ в 2002 году данное значение составляло 0,3% к ВВП).

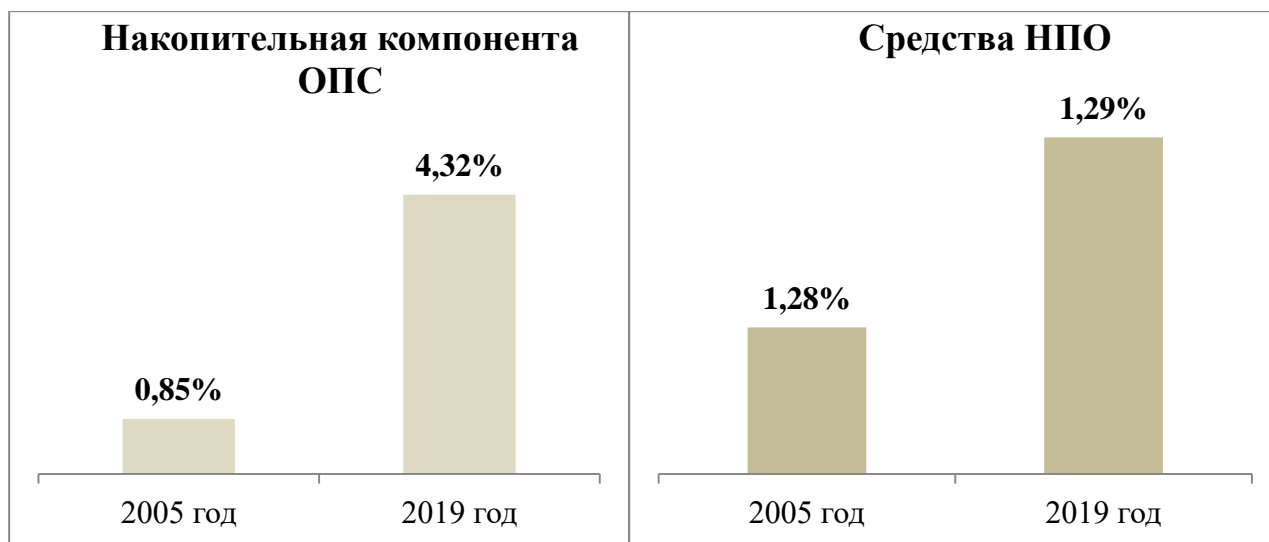

Примечание – Рассчитано автором по данным ФСФР, ЦБ РФ, ПФР [4, 5, 6]

Рисунок 5 – Динамика страховых доходов накопительной компоненты ОПС, млрд.руб.

Финансирование накопительной части ОПС также не обеспечивается страховыми доходами. Формирование накопительной составляющей ОПС с 2009 года на системной основе дополняется бюджетными трансфертами.

Функционирование накопительной компоненты ОПС создала альтернативу существующей системе НПО. За период с 2005года сфера ОПС стала доминирующей в пенсионной системе, сконцентрировав чуть более 4% ВВП, сфера НПО не претерпела значительной динамики, оставшись на уровне 1,2% ВВП (рис. 6).

Примечание – Рассчитано автором по данным ФСФР, ЦБ РФ, ПФР, Росстата [4, 5, 6, 7]

Рисунок 6 – Пенсионные накопления и пенсионные резервы, % в ВВП

В настоящее время российскую модель пенсионной системы невозможно отнести к распределительно-накопительному типу, создание которой проектировалось Правительством РФ в начале 2000-х годов. После 2014 года российская модель все более приобретает черты распределительной системы с сохранением элементов накопительного типа. В частности, следует отметить особые уникальные характеристики современной сложившейся модели пенсионной системы

1. Функционирование двух независимых накопительных компонент в рамках одной пенсионной системы. Сворачивание накопительной компоненты с 2014 года с параллельным функционированием накопительной компоненты, финансовые ресурсы которой сложились в период с 2002 по 2013 гг. В настоящее время функционирует параллельно две накопительные компоненты:

- накопительная компонента 2002-2013гг.
- «виртуальная» накопительная компонента 2014-настоящее время, исчисляемая в баллах.

Появление уникального в историческом плане существования пенсионных систем стран мира такого институционального явления как «заморозка» или «мораторий» на формирование накопительной пенсии. Введение моратория на формирование накопительной пенсии значительно сократило возможности наращивания пенсионных накоплений, их инвестирования и прироста, тем самым сокращая благосостояние граждан в будущем при достижении ими пенсионного возраста.

Список литературы:

1. Федеральный закон «Об обязательном пенсионном страховании в Российской Федерации» от 15 декабря 2001 года № 167-ФЗ. – Режим доступа: www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_34447/
2. Федеральный закон от 07 мая 1998 года № 75-ФЗ «О негосударственных пенсионных фондах». – Режим доступа: http://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_18626/.
3. Федеральный закон от 15 декабря 2001 года №166-ФЗ «О государственном пенсионном обеспечении в РФ». – Режим доступа: http://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_34419/.
4. Архив сайта Федеральной службы по финансовым рынкам Российской Федерации (ФСФР РФ). – Режим доступа: http://www.cbr.ru/sbrfr/archive/fsfr/fkcb_ffms/fsfr.asp%40ob_no=3406.html.
5. Центральный банк Российской Федерации: [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://www.cbr.ru>.
6. Пенсионный фонд Российской Федерации [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://www.pfrf.ru/>.
7. Федеральная служба государственной статистики Российской Федерации: [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://www.gks.ru>.
8. *Фатхлисламова Г.Ф. Сравнительный анализ развития накопительной компоненты пенсионной системы и негосударственного пенсионного страхования России. // Экономическое развитие России. – 2019. – Т. 26. № 7. – С. 65-75*

СЕКЦИЯ 1: СОВРЕМЕННЫЕ ТЕНДЕНЦИИ ПРАВОВЫХ ИССЛЕДОВАНИЙ: ПРОБЛЕМЫ СОВЕРШЕНСТВОВАНИЯ И ПЕРСПЕКТИВЫ РЕАЛИЗАЦИИ

ЖАҒАНДАНУ ПРОЦЕСТЕРІНІҢ ҚАЗІРГІ ӘЛЕМДЕГІ ҚҰҚЫҚТЫҢ ДАМУЫНА ӘСЕРІ

ӘЛЕКБАЕВА М.М.

оқытушы, магистр

I. Жансүгіров атындағы Жетісу университеті

Құқықтық жаһанданудың ерекшеліктерін қарастырмас бұрын, жалпы алғанда, қазіргі ғылымдағы жаһандану және жаһандану процестері деп түсінілетінін анықтау қажет. Қазіргі заманғы көптеген ғалымдардың пікірінше, жаһандану ХХІ ғасырдың басты мәселесі болмаса да, маңызды болып табылады. Жаһандану құбылысын зерттеумен айналысатын ғалымдардың еңбектерінде "жаһандану" терминінің көптеген анықтамалары бар. Жалпы мағынада жаһандану дегеніміз-дүниежүзілік экономикалық, саяси, мәдени және діни интеграция мен бірігу процесі. Бұл құбылыстың неғұрлым егжей-тегжейлі анықтамалары бар. Мысалы, жаһандану деп әлемдегі әртүрлі мемлекеттік-құқықтық, экономикалық-қаржылық және қоғамдық-саяси институттардың, идеялардың, принциптердің, байланыстардың, моральдық-саяси, материалдық және басқа құндылықтардың, әртүрлі қатынастардың жүйелі, көп өлшемді және көп деңгейлі интеграциясы түсініледі [1, 99 б.]. Осылайша, жаһанданудың мәнін анықтайтын белгілерге жаһандық жүйелер мен қатынастардың құрылуы мен жұмыс істеуін қамтамасыз ететін оның интеграциялық ұлттықтан жоғары сипаты мен күрделілігі жатады.

Кейбір ғалымдар жаһандану процестерін өздігінен және сөзсіз деп санайды, ал басқалары мақсатты, ал басқалары әртүрлі тенденциялардың үйлесімі туралы айтады. Кейбіреулер бұл процестерде мүдделі елдердің шағын тобының мақсатты және "жойқын" қызметін көреді, ал басқалары оларды объективті, ашық және өзара тиімді деп санайды. Тағы біреулері жаһандану процестерінің белгілі бір стихиясына, сызықтық еместігіне және табиғилығына қарамастан, олар бүгінде белгілі бір бағытқа ие және кейбір мемлекеттердің мүдделері үшін ішінара үйлестіруге ұшырайды. Мұнда Пікірлер ауқымы өте кең. Алайда, бұл құбылысты ғылыми зерттеудің ұзақ уақыт кезеңіне қарамастан және жаһандану туралы көптеген ғылыми зерттеулерге қарамастан, жаһандану құбылысының ұғымы мен мазмұны туралы мәселе талқылауға ашық болып қала беретінін атап өткен жөн, бұл тақырып әлі де таусылған жоқ. Жаһандану зерттеулері қоғамдық өмірдің жекелеген салаларына қатысты одан да өзекті болып көрінеді. Құқықтық жаһанданудың өзіндік айқын белгілері бар, оны құқықтық жүйелердің жақындасуының, қоғамдық қатынастардың заңды жазықтықта жұмыс істеуі үшін бірыңғай негіз жасаудың жаһандық тенденциясы ретінде қарау керек. Құқықтық жаһандану процесінде мемлекеттік егемендік сөзсіз әсер етеді, құқықтық сана мен құқықтық мәдениетке әсер етеді. Ұлттық бірегейлікті, ұлттық мәдениетті сақтау, қауіпсіздікті қамтамасыз ету мақсатында жаппай біріздендірудің теріс әсерінің алдын алу, құқықтық жаһандану процестерін бақылау қажет [2, 11-13 б.].

Жүргізіліп жатқан реформалар негізінде елімізде демократиялық және құқықтық мемлекеттің сұранысына сай келетін құқық қорғау жүйесі қалыптасып, оңтайлы жұмыс атқарып келеді. Еліміздегі жалпы құқықтық саясатты жүргізуде аталған тұжырымдаманың маңызы өте зор, ол алдағы он жылдағы құқықтық жүйе дамуының негізгі бағыттарын айқындайтын құқық саласының өзегі болып табылады. Ендігі жерде сот-құқықтық реформаны дамыту үшін әрбір

мемлекеттік орган тұжырымдамадағы салаларға сәйкес өзіндік бағытын айқындауы тиіс. Әрине, басты ұстанарымыз еліміздің Конституциясы екендігі белгілі. Тұжырымдаманың маңыздылығы сол, ол бір жағынан құқықтық құжат болса, екіншіден, саяси құжат. Сондықтан ол ұлттық заңнаманың негізгі салалары – конституциялық, әкімшілік, азаматтық, банктік, салықтық, қаржылық, кедендік, экологиялық, қылмыстық іс жүргізу, қылмыстық-атқарушылық заңдарын жетілдіруге қызмет етеді.

10 жылға межеленген ұзақ мерзімді құжат құқықтық жүйенің барлық саласын жетілдіруді көздейді. Тұжырымдамада ұлттық құқықтың негізгі салаларын дамыту мен құқық қорғау және сот жүйелерінің қызметін нығайтуға баса назар аударылады. Бұл орайда, құқықтық саясаттың негізгі буыны – қылмыстық саясатты жетілдіру жағы азаматтардың қауіпсіздігін қамтамасыз ету мен құқықтарын қорғауда маңызды рөл атқарады. Тұжырымдамада көзделген ең негізгі мақсат - Қазақстандағы құқықтық жүйені халықаралық талапқа сай гуманизациялау. Алты бөлімнен тұратын бұл құжатта «Құқықтық білім беру, құқықтық насихат» және «Құқық қорғау мен сот жүйелерін және құқық қорғау институттарын дамытудың негізгі бағыттары» бөлімдері ерекше назар аударуды қажет етеді.

Құқықтық мәдениетті қалыптастырудың негізі - құқықтық білім беру мен құқықтық насихат жасау арқылы зияткерлік әлеуетті арттыру болып табылады. Өйткені қоғам құқық пен заңды білмейінше, құқықтық мәдениет қалыптаспайды. Құқықтық білімі бар және оны өмір жағдайларында қолдана алатын құқықтық мәдениеті жоғары азамат заңдылықтың бұзылуына жол бермейді. Сондықтан да азаматтарымыз Ата заңымызда көрсетілген өзінің құқықтары мен міндеттерін жете білуі қажет.

«Мемлекеттің құқық қорғау қызметі одан әрі дамытуды және жетілдіруді талап етеді. Осыған байланысты бұл қызметтегі басты басымдық мыналар болуға тиіс: қылмысқа қарсы күрес, заңдылықты және қоғамдық қауіпсіздікті қамтамасыз ету, азаматтардың құқықтары мен бостандығын қорғау, мемлекеттің кез келген құқық бұзушылыққа жауап әрекетінің бұлтартпаушылығын қамтамасыз ету, қылмыстарды жылдам әрі толық ашу, оларды жасаған адамдарды әшкерелеу және қылмыстық жауаптылыққа тарту, құқық бұзушылықтардың алдын алу, қылмысқа қарсы күресте азаматтармен өзара іс-қимылдар жасасу» - деп көрсетілген.

Қазақстан Республикасының 2010 жылдан 2020 жылға дейінгі кезеңге арналған құқықтық саясат тұжырымдамасы мемлекеттің барлық қызмет салаларын қамтиды, бірақ оның ең басты мақсаты – азаматтардың әлеуметтік құқықтарын қамтамасыз ету және қазіргі заманға сай әлеуметтік құқықты жүзеге асыру. Бұл құжатта мемлекеттің индустриалды-инновациялық стратегиясының дамуы шегінде қаржы, салық және кеден заңнамаларына ерекше назар аударылады. Жалпы алғанда, қазақстандық заңнаманың кешенді дамуы және оның Тұжырымдамада бекітілген құқықтық саясаттың негізгі бағыттарына сай қолданылуы еліміздің әлеуметтік-экономикалық және құқықтық жағдайының дамуына оң әсерін тигізеді. Қазақстандық заңнаманы Тұжырымдамада белгіленген мемлекеттің құқықтық саясатының негізгі бағыттарына сәйкес кешенді дамыту және тиімді пайдалану заңдылық режимін одан әрі нығайтуға, адам мен азаматтың конституциялық құқықтары мен бостандықтарын сақтауға, еліміздің орнықты әлеуметтік-экономикалық дамуын қамтамасыз етуге, қазақстандық мемлекеттілікті нығайтуға ықпал ететін болады [3]. Бүгінгі таңда Қазақстандағы құқықтық реформалар Қазақстан Республикасының 2010 жылдан бастап 2020 жылға дейінгі кезеңге арналған құқықтық саясат тұжырымдамасымен анықталады. Бұл құжат 2009 жылғы тамызда Қазақстан Республикасының Тұңғыш Президенті Нұрсұлтан Назарбаевтың №858 Жарлығымен бекітілген. Тұжырымдама 5 негізгі бөлімнен тұрады және 2010 жылдан 2020 жылға дейінгі кезеңге арналған мемлекеттік құқықтық саясаттың бағыттарын қамтиды. Бүгінгі таңда бұл құқықтық саясат тұжырымдамасы да біртіндеп тарихқа айналуда. Заңнамалық актілерді қалыптастыру мен жетілдірудегі кез-келген басқару формасында қоғамның құқықтық

жүйесін анықтау үшін маңызды принциптерді, мақсаттар мен міндеттерді таңдау қажет. Республиканы құқықтық және демократиялық тұрғыдан конституциялық бекіту, әлеуметтік-экономикалық мәселелерді шешу қажеттілігі және ұлттық заңдардың халықаралық нормаларға сәйкестігін қамтамасыз ету жедел өзгеріп жатқан өмір сүру жағдайларына уақытылы ден қоюды және мемлекеттің заң шығарушылық және құқық қолдану қызметін одан әрі жетілдіруді талап етеді. Тұжырымдамада ең жоғары конституциялық құндылықтар көрсетілген: өмір, құқық және адамның бостандығы. Сондай-ақ, құжат конституциялық нормаларды тиімді іске асыру мақсатында дайындалған.

Тұжырымдама – қоғам дамуының қазіргі тенденцияларына, жинақталған тәжірибеге, қоғамның саяси-құқықтық өмірінің элементтерін қалыптастырудың жақын және алыс перспективалары туралы ғылыми негіздерге, іргелі идеяларға негізделген біртұтас құқықтық саясат. Бұл мемлекеттің құқықтық саясаты саласындағы тиісті бағдарламаларды, заңнамалық жұмыстың ұзақ мерзімді және жылдық жоспарларын және елдің нормативтік құқықтық актілерін әзірлеу үшін негіз болып табылады. Оның мемлекеттік құқықтық міндеттерге қол жеткізудің маңызды құралы болып табылатын мемлекеттік билік институттарының тиімді жұмысын қамтамасыз етуге бағытталуы өзекті мәселе. Сондықтан, елдің құқықтық саласында тексерілген саясат, стратегия және тактика болмаса, қоғамдық өмірдің кез-келген саласында мақсатты, жоспарланған қызмет болуы мүмкін емес. Еліміздің алдағы жылдардағы құқықтық саясатының негізгі басымдықтарын айқындайтын тұжырымдама құқық салаларын белсенді жетілдіруге және қазақстандық заңнаманың жаңа буынын қалыптастыруға ғана емес, сонымен бірге азаматтардың құқықтары мен бостандықтарын нақты қорғаудағы сот және құқық қорғау органдарының тиімді жұмысына бағытталуы керек.

Мемлекетті қалыптастырудың ажырамас шарты – құқықтық заңның және оның қоғамдық өмірдегі үстемдігі, оның негізі конституциялық заң болып табылады. Конституция – ең маңызды құжат, мемлекет пен қоғамдық өмірдің құқықтық негізі, оған сәйкес адам, оның өмірі, құқықтары мен бостандықтары ең жоғары құндылықтар болып табылады. Адам құқықтарын құрметтеу ресми қағаз жүзінде емес, іс жүзінде ұлттық басымдыққа айналуы керек. Осыған байланысты Тұжырымдаманың басты негіздерінің бірі елдің нормативтік-құқықтық базасын, ең алдымен, адам құқықтары мен бостандықтарын қамтамасыз ету тұрғысынан халықаралық стандарттарға сәйкестендіру болуы керек. Конституциялық бақылау және Конституцияның үстемдігін қорғау ТМД елдері арасында билік тармақтарының дәстүрлі үштігіне кірмейтін жалғыз квази-сот органы – Конституциялық Кеңеске жүктелген. Конституцияның және демократиялық қоғамның тиімділігінің маңызды көрсеткіштерінің бірі адамның құқықтары мен бостандықтарын, оның ішінде жеке шағымдану құқығын іс жүзінде жүзеге асыру деңгейі болып табылады. Жеке шағымдар институты әлемнің көптеген елдерінде бар. Азаматтардың конституциялық сотқа жүгіну мүмкіндігі заңмен кепілдендірілген – бұл заңдылыққа негізделген сот төрелігінің идеологиялық құрылысының негізі [4, 58 б.].

Мемлекеттік құқық саласындағы неміс теоретиктерінің бірі атап өткендей, мұндай заң «заң үстемдігінің негізі болып табылады». Сондықтан әлемнің барлық елдерінде Конституцияны және адамның және азаматтың конституциялық құқықтарын қорғау, әдетте, сот органдарында жүзеге асырылады.

«Қазақстан-2025» стратегиялық жоспарына сәйкес, заңдардың сақталуын қамтамасыз ету, сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимылдың алдыңғы қатарлы тетіктерін белсенді қолдану және азаматтардың құқықтық мәдениетін қалыптастыру арқылы қолайлы инвестициялық және іскерлік ахуал жасау мақсат етілген.

Халықаралық ұйымдар заңның үстемділігі мен сыбайлас жемқорлыққа қарсы көрсеткіштердің жақсарғанын атап өтті. Үкіметтің сыбайлас жемқорлыққа қарсы саясатына сенім білдірген қазақстандықтардың саны 2015 жылы 60%-дан 2016 жылы 73%-ға артқан.

Қазірдің өзінде біздің отандастарымыздың жартысы қоғамдағы сыбайлас жемқорлықты азайту жұмысына жеке үлес қосуға дайын.

Бұл өзгеріс сот жүйесін халықаралық стандарттарға жақындатуға, заңнаманың тұрақтылығын арттыруға, азаматтарды құқықтық сауаттылыққа тәрбиелеуге бағытталған. Басқару процестерін кеңінен оңтайландыру және цифрландыру, ашық процедураларды енгізу сыбайлас жемқорлықтың мүмкіндіктерін шектейді. Бұл өзгеріс азаматтар мен бизнес үшін сенімді құқықтық қорғауды қамтамасыз етеді.

«Менің ойымша, сыни сәт мемлекет қоғамдық сенімнің маңызды екенін түсінген кезде орын алады. Мұнда бізде, Қазақстанда, 2010 жылы тұңғыш Президент Назарбаев қоғамдық сенім – бұл құқық қорғау, сот төрелігі және жалпы мемлекеттік сектордың тиімділігінің маңызды өлшемі екенін айтқан болатын. Бұл деңгейдің саяси деңгейде орнатылғандығы өте маңызды. Мысалы, саяси деңгейде «шенеуніктер, сіздер үшін қоғам сіз туралы ойлайтыны және қоғам сізге сенетіні маңызды болуы керек» деген мәселелер қозғалған кезде. Дәл осылай болады, содан кейін тұтынушыға бағытталған жаңа мораль қалыптасады. Мұндай жағдай біздің елімізде орын алды және көптеген өзгерістерге алып келді: біз бірінші рет дұрыс құқықтық статистика алдық, түрмедегі халық санын 30% -ға азайту жобасын сәтті жүзеге асырдық. Сайып келгенде, елімізде 8 түрме жабылды. Бұл үлкен сәтті жоба, амнистия ғана емес, бұл түрмедегі тұрғындардың санын кезең-кезеңімен, дұрыс бағытта төмендету деген сөз. Барлық осы реформалардың жүзеге асуы саяси ерік-жігер болды», – деді құқық қорғаушы «Еуразиялық медиа форумы» шарасында.

Осылайша, ҚР Құқықтық саясат тұжырымдамасы мемлекеттік билік органдарының тиімді жұмыс істеуін, заң шығарушы және атқарушы билік тармақтарының сындарлы және серпінді өзара іс-қимылын қамтамасыз етуге бағытталған, бұл өз кезегінде заңдардың мазмұны мен сапасын және елімізде барабар реформаларды қамтамасыз етеді. Бұл құжат бірыңғай құқықтық саясат құрудың құралы болып табылады.

Әдебиеттер тізімі:

1. Лебедева м.м. Мировая политика. - м., 2003. – с.99.
2. Рахматуллаев н. Глобализация эгоизма и гнева: интеллектуальный взгляд // da, dialog avrasya. – 2003. - №4. –с.11-13.
3. Мемлекет басшысы н.ә.назарбаевтың қазақстан халқына жолдауы. 2018 жылғы 5 қазан
4. Алимжан к.а. вопросы теории обычного права. Алматы, 2003. С. 58.

ӘОК 34(343)

ТЕРГЕУШІНІҢ ІС ЖҮРГІЗУ ФУНКЦИЯЛАРЫ ЖӘНЕ ОЛАРДЫҢ ТЕРГЕУШІНІҢ ҚЫЗМЕТІНДЕГІ ОРНЫ

БАЙКЕНЖИНА К.А.

Қазтұтынуодағы Қарағанды экономикалық университетінің доценті,
заң ғылымдарының кандидаты

АБДИХАЛИКОВ Е.Б

Қазтұтынуодағы Қарағанды экономикалық университеті
Ю-11НП тобының магистранты

Тергеушінің мақсаты мен рөлі, оның қызметінің мазмұны мен формалары толығымен ашылуы мүмкін, тек осы қызметтің ішкі құрылымына еніп, оның барлық компоненттерін жеке-

жеке және бір-бірімен органикалық байланыста зерттеген жағдайда ғана талданады және дұрыс түсініледі.

Қылмыстық процесс теориясында бекітілген тұжырымдамаға сәйкес қылмыстық іс жүргізу қызметінің әр субъектісі нақты функциялардың тасымалдаушысы ретінде әрекет етеді, ал тергеуші, прокурор сияқты субъектілердің функциялары қылмыстық процестің негізін құрайды, оның құрылымы мен құрылу принциптерін анықтайды. Алайда, процедуралық функциялар ұғымы және олардың түрлері туралы мәселе ең даулы болып табылады. Кейбір ғалымдар қылмыстық сот ісін жүргізуде қылмыстық іс жүргізу қызметіне қатысушылар (субъектілер) жүзеге асыратын белгілі бір қылмыстық іс жүргізу функцияларының болуын көрсетеді. Басқалары, керісінше, қылмыстық іс жүргізу заңнамасы қылмыстық іс жүргізу қызметін әртүрлі функцияларға қатаң түрде бөлуге негіз бермейді деп сеніп, қылмыстық процесте бір-бірінен оқшауланған процедуралық функциялардың болуын жоққа шығарады [1,816].

Алайда, қылмыстық іс жүргізу функциялары тұжырымдамасының жақтаушылары арасында бірқатар маңызды мәселелер бойынша көзқарастардың сәйкес келмеуі мүмкін, мысалы, А.И.Шимановский қылмыстық іс жүргізу қызметінің әртүрлі субъектілері тең дәрежеде жүзеге асыратын қылмыстық іс жүргізу функциялары жоқ және бола алмайтындығынан көрсетеді. Процестің әрбір қатысушысы өзіне ғана тән қылмыстық іс жүргізу функциясын жүзеге асырады және тиісінше, іс жүргізу функциялары деп негізгі мақсаты көрінетін және процеске қатысушылардың әрқайсысының іс жүргізу рөлі анықталатын негізгі іс жүргізу міндеті түсініледі.

Сонымен бірге, процестің барлық қатысушыларының алдында тең дәрежеде тұрған негізгі процедуралық міндеттердің ортақтығы мемлекеттік органдардың бұл міндеттерді процесте олардың әрқайсысына тән әртүрлі тәсілдермен, әртүрлі процедуралық нысандарда орындайтындығын жоққа шығармайды[2,1876].

Тергеушінің қылмыстық іс жүргізу қызметіне тәуелсіз қатысушы ретінде қылмыстық сот ісін жүргізуде атқаратын процедуралық функцияларына келетін болсақ, М.С. Строгович тергеуші бір уақытта үш функцияны орындайды деп санайды: айыптау, істі қорғау және шешу - және тергеушінің айыптау (қылмыстық қудалау) және қорғау функциялары айыпталушы пайда болғаннан кейін ғана пайда болады. Тергеушінің осы уақытқа дейінгі барлық қызметі-бұл тергеу қызметі, тергеп-тексеру, онда іс жүргізу функциялары әлі бөлінбеген және бұл қызмет қылмыстық қудалауға қажетті дайындықты білдіреді, бірақ қылмыстық қудалаудың өзі емес[3,846].

Нәтижесінде, тергеушінің өте жауапты қызметі айып тағылғанға дейін тергеп-тексерудің едәуір маңызды кезеңі ішінде анонимді болып қалады және ешқандай процедуралық функциямен қамтылмайды. Осылайша, тергеушінің қылмысты ашуға, қылмыскерді анықтауға және әшкерелеуге бағытталған жұмысының көп бөлігі іс жүргізу функциялары теориясында өзінің тиісті көрінісін таба алмайды.

Л. Н. Гусев тергеушінің бір процедуралық функциясы бар деп санайды – бұл істің мән-жайларын жан-жақты, толық және объективті зерттеу, бұл пікірмен де келісуге болмайды, өйткені істі зерттеу тек тергеушіге ғана тән функция емес, сот, прокурор, тергеуші және анықтау органы бірдей қолданатын қылмыстық іс бойынша шындықты анықтаудың процедуралық әдісі болып табылады[4,2116].

Тергеушінің қылмыстық істерді тергеу қызметінің әртүрлі аспектілерін қамтитын іс жүргізу функциясының атауы, кейде қылмыстық процестің белгілі бір сатысының атауымен сәйкес келе бермейді, өйткені тергеушінің бұл функцияны жүзеге асыруы қылмыстық іс қозғалысының сотқа дейінгі кезеңіне қолданылады немесе тек белгілі бір кезеңді қамтиды, қылмыстық іс қозғау немесе тергеп-тексеру кезеңдерінде.

А.М. Ларин қылмыстық істі тергеу кезінде тергеуші жүзеге асыратын функцияларға біршама жаңа көзқарас білдіріп, тергеушіге қылмыстық іс жүргізу ісіндегі мақсаттарға сәйкес келесі функцияларды берді: істің мән-жайларын зерттеу, қылмыстық қудалау, қорғау, зиянды жою және өтеу, азаматтық талапқа қарсылық білдіру, іске қатысатын адамдардың құқықтары мен заңды мүдделерін қамтамасыз ету, қылмыстың алдын алу, іс жүргізу басшылығы және істі шешу. Автор бұл функцияларды оның анықтамасы негізінде процессуалдық функцияларға бөлді: процессуалдық функциялар – бұл іс жүргізу нәтижесінде қол жеткізілген ерекше тікелей мақсаттармен ерекшеленетін қылмыстық іс жүргізу қызметінің түрлері (компоненттері, бөліктері)[5,162б].

Біздің ойымызша, В. И. Нажимовтың бұл мәселе бойынша пікірі өте қызықты және ерекше назар аударады. Процессуалдық функциялар туралы айта отырып, автор қылмыстық іс жүргізу қызметі күрделі және жан-жақты бола отырып, әр түрлі компоненттерден тұратынын айтады. Алайда процестің бөліктері (кезеңдері) әдетте процестің кезеңдері деп атайды. Сондықтан, қылмыстық іс жүргізу функцияларын олардың бағыты бойынша ерекшеленетін қылмыстық іс жүргізу қызметінің маңызды түрлері ретінде қарастыру қажет, яғни қызметтің осы түріне қол жеткізуге бағытталған мақсат.

Қылмыстық істің қозғалысы, қылмыстық процестің дамуы айыптау мен қорғаудың "күресуімен" байланысты – қылмыстық іс жүргізу қызметінің екі диалектикалық қарама-қарсы түрі. Осы "күресті" қорытындылау және тиісті шешімдер қабылдау үшін қылмыстық іс жүргізу қызметінің үшінші түрі-істі шешу қажет. Осылайша, қылмыстық процесте, тергеушінің қызметінде қылмыстық іс жүргізу функцияларының үш түрі бар:

- а) айыптау (қылмыстық қудалау);
- б) қорғау және
- в) істі шешу.

Автордың ерекшеленген функциялары басқа ғалымдар ерекшелейтін функцияларға ұқсас, бірақ олардың біреуінің пайда болуы туралы мәселе басқаша шешіледі. В.И. Нажимов тарихи мысал келтіре отырып, 1842 жылғы неміс қылмыстық процесінің құрылысы, онда судья, прокурор және қорғаушы функциялары бір адамға – тергеушіге қосылды. Мұндай қосылыс психологияның барлық заңдарына қайшы келеді. Басқаша айтқанда, әртүрлі қылмыстық іс жүргізу функцияларын бөлу, сондай-ақ оларды процестің әртүрлі қатысушыларына жүктеу психология заңдарын білуге негізделуі керек. Адамның сана-сезімі "бифуркацияға" жол бермейді, нәтижесінде бір адам, әдетте, бір уақытта әртүрлі бағыттағы функцияларды орындай алмайды. Айыптау мен қорғаудың біріктірілген функцияларын бір адамның орындауы екі міндетті шартты қатаң сақтаған жағдайда ғана мүмкін болады.

Біріншіден, мұндай адамға істің нақты жағдайларын ескере отырып, ішкі сенім бойынша алдағы таңдаудың толық еркіндігі берілуі керек.

Екіншіден, психологиялық тұрғыдан алғанда, бұл адам алдын-ала жасалған тұжырымдармен, бос емес позициямен байланысты болмауы керек.

Адамның психологиялық мүмкіндіктері шектеулі, сондықтан ол, әдетте, белгілі бір бағдар мен көлемдегі ақыл-ой жұмысымен жақсы күреседі[6, 92б]

Осылайша, айтылғандарды қорытындылай келе, автор процестің белгілі бір кезеңінде субъект белгілі бір шешімге келуі керек деп санаймыз, ал заң шығарушы өз кезегінде оған істің нақты жағдайларын ескере отырып, өзінің ішкі сенімі бойынша өзі жүзеге асыратын функцияны таңдау еркіндігін береді және процестің белгілі бір қатысушысы (тергеуші, прокурор) таңдағанға дейін ол психологиялық тұрғыдан объективті болып қала алады, айыптауға да, қорғауға да бірдей ықпал етеді.

Тергеушінің қызметін жеке функцияларға бөлу жай механикалық әдіс емес, өйткені оның негізінде қарастырылып отырған қызметтің белгілі бір бағытының ерекшелігі бар. Қылмыстық

іс жүргізу міндеттерінен туындайтын қылмыстық іс жүргізу функциялары қылмыстық іс жүргізу құқығында дербес бекітілген. Олардың кейбіреулері заңда тікелей көрсетілген (мысалы, қылмыс туралы хабарламаларды қарау және қылмыспен келтірілген материалдық залалды өтеуді қамтамасыз ету функциялары), басқалары нақты институттар арқылы жанама түрде көрсетіледі (мысалы, айыптау функциясы).

Демек, процедуралық функциялар тек теориялық қана емес, сонымен бірге құқықтық категория болып табылады. Процессуалдық функциялар-бұл процеске қатысушының міндеттері мен құқықтық мәртебесі арасындағы байланыстырушы буын, олар, атап айтқанда, тергеушінің іс жүргізу жағдайын, оның құқықтары мен міндеттерін алдын-ала анықтайды, жеке құқықтық институттар мен нормаларда көрсетеді.

Тергеушінің іс жүргізу функциялары жүйесін оның қызметінің негізгі бағыттары ретінде білу қылмыстық іс жүргізу міндеттерін орындаудағы тергеушінің рөлін неғұрлым толық көрсетуге, әрбір құқықтық институтты және оның қызметін реттейтін әрбір норманы дұрыс түсінуге және қолдануға мүмкіндік береді. Жоғарыда айтылғандарды ескере отырып, тергеушінің қылмыстық іс жүргізу міндеттеріне байланысты оның қылмыстық іс жүргізу қызметінің бағыттары, түрлері, компоненттері, бөліктері сияқты процедуралық функцияларын анықтауға келісуге болады.[7,1456] Осылайша, тергеушінің іс жүргізу функциялары сот ісін жүргізу міндеттері мен тергеушінің құқықтық жағдайы арасындағы өзіндік байланыс болып табылады.

Демек, әр алдыңғы кезең мыналарды қажет ететін ұғымдардың дәйекті логикалық қатарын құруға болады: қылмыстық-сот ісін жүргізу міндеттері – тергеушінің қылмыстық іс жүргізу қызметі-қылмыстық іс жүргізу функциялары - тергеушінің іс жүргізу өкілеттіктері.

Іс жүргізу функциялары қылмыстық істің пайда болуына, қозғалысына және шешілуіне байланысты іс жүргізу қызметінің түрлерін қамтуы керек. Бұл ұстаным процедуралық қызмет түрін нақты бағыт ретінде анықтауға және сонымен бірге барлық қызмет түрлерін толықтығымен анықтауға мүмкіндік береді. Жалпы алғанда, тергеушінің қызметінде айыптау, қорғау, істің мән-жайын зерттеу, қылмыстық істі шешу сияқты функцияларды (кейіннен нақтылауға жататын) ажыратуға болады.

Айыптау функциясын айыпталушы ретінде тартылған адамды қылмыс жасауда әшкерелеуге, оған лайықты жазалау шараларын қолдануға немесе қылмыс жасаушыны әшкерелеуге және соттауға бағытталған іс жүргізу әрекеттерінің жиынтығы ретінде анықтауға болады. Тергеушінің адамды қылмыс жасады деп айыптау үшін жеткілікті дәлелдер бар деген тұжырымын іске асыруға арналған арнайы институт бар екенін жоққа шығару өте қиын. Бұл институтты қолдану айыптау функциясын құрайды.

Қорғау функциясы-айыптауды теріске шығаруға, айыпталушының кінәсіздігін анықтауға немесе оның жауапкершілігін жеңілдетуге бағытталған іс жүргізу әрекеттерінің жиынтығы. Тергеуге қорғаныс функциясының қарсылығы дұрыс емес сияқты. Қорғау мен тергеудің арақатынасын мұндай түсіндіру соңғысының мәнін бұрмалайды. Тергеу қорғаныс институтын ажырамас құрамдас бөлік ретінде қамтиды. Сонымен қатар, бұл институт тергеу органдарының алдында тұрған міндеттерге қол жеткізуге қызмет етуге арналған: қылмыс жасаған әрбір адам әділ жазаға тартылуы және бірде-бір кінәсіз адам қылмыстық жауапкершілікке тартылмауы және сотталмауы үшін заңның дұрыс қолданылуын қамтамасыз ету.

Тергеуге қарсы қорғаныс сөзсіз соңғысына айыптау сипатын береді, ал айыптау (күдік) фактісі тергеушіні оның дұрыстығын тексеру міндетінен босатпайды. Қорғаныс тергеуге қарсы емес, керісінше, оны болжайды және тергеу органы, айыпталушы немесе қорғаушы-айыптаудың дұрыстығын немесе одан бас тартуды тексереді.

Әрине, күдікті немесе айыпталушы ретінде негізсіз тарту немесе жасалған әрекетке сәйкес емес айыптау жағдайлары бар. Заң шығарушы мұны мойындайды және ескереді. Сондықтан

заңда егер алдын-ала тергеу барысында қандай-да бір бөлігінде айып тағылған болса, тергеуші өз қаулысымен істі осы бөлікте тоқтатады, бұл туралы айыпталушыға хабарлайды.

Айыпталушының қорғалу құқығының конституциялық принципі тиісті мемлекеттік органдарға осы құқықты қамтамасыз ету міндетін жүктейді. Тергеушінің қорғау функциясын жүзеге асыруға қатысуы айыпталушының қорғануға конституциялық құқығын қамтамасыз етуге, сондай-ақ бірде-бір кінәсіз адамның қылмыстық жауаптылыққа тартылмауын қамтамасыз ететін қылмыстық сот ісін жүргізу міндеттерінің бірін орындауға кепілдік береді. Тергеушінің қызметіндегі қорғау функциясы айыпталушыны (күдіктіні) қандай да бір дәрежеде ақтайтын немесе оның жауапкершілігін жеңілдететін мән-жайлардың бар екендігі туралы тұжырымды қамтитын іс жүргізу шешімдерін қабылдау болып табылады. Азаматтарды негізсіз айыптаудан және қылмыс жасады деген күдіктен қорғау заңда бұл функцияларды тікелей көрсетудің болмауы, тергеушінің айыптау мен қорғауды жүзеге асыруына қарсы дәлел бола алмайды.

Көптеген ғылыми ұғымдар ұжымдық, жалпылама сипатқа ие. Процестің осы сатысында айыптау және қорғау функцияларының үйлесімділігі, егер олардың істің мән-жайларын зерттеу функциясынан туындайтын сипатын және істің мән-жайларын зерттеу нәтижелеріне байланысты олардың біреуін немесе екіншісін жүзеге асыруды ескерсе, түсінікті болады. Тергеушінің іс-әрекетінің қисыны мынада: адамды кінәлау және сол себепті бұл айыптаудың шындыққа сәйкес келуіне мүдделі болу дұрыс және одан әрі теріске шығарылмайды (айыпталушы, қорғаушы, прокурор, сот), ол айыптауды жоққа шығара алмайды немесе жоққа шығаруы немесе ауыстыруы мүмкін.

Негізсіз айыптау нәтижесінде ол үшін қолайсыз салдарлардың пайда болу мүмкіндігі тұрғысынан да тергеуші ақтайтын, сондай-ақ жауапкершілікті жеңілдететін жағдайларды ескеруге мүдделі және керісінше, қорғау функциясын жүзеге асырған кезде тергеуші айыпталушыны қорғау жөніндегі іс-әрекеттерін кінәліні негізсіз оқшаулау ретінде қарастыруға мүдделі.

Тергеуші көбінесе дәлелді ақпаратты алады, оны алған кезде оны айыптауға немесе ақтауға бағытталғанын анықтау мүмкін емес. Басқа дәлелдемелерді бағалау және салыстыру кезінде ғана айыптау немесе ақтау туралы шешім қабылдауға болады. Істі айыптау, қорғау және шешу істің мән-жайын зерттемей, іс бойынша шындықты анықтамай мүмкін емес.

Қылмыстық процесте зерттеу мен сот ісін жүргізуге арналған арнайы құқықтық институттар болуы кездейсоқ емес. Істі айыптау, қорғау және шешу функцияларын іске асыру істің мән-жайларын зерттеу нәтижелерімен анықталады және тергеушінің барлық қызметіндегі ең үлкен үлес нақты істің мән-жайларын зерттеуге, шындықты анықтауға түсетіні белгілі. Жоғарыда айтылғандардың бәрі істің мән-жайын зерттеуді тергеушінің қызметіндегі процедуралық функциялардың бірі ретінде тануға мүмкіндік береді.

Қылмыстық істі шешу функциясын орындау жоғарыда аталған үш функция сияқты тергеушінің қызметіне де қатысты. Бұл функцияны мойындау тергеушінің сот функциясы, яғни сот төрелігін жүзеге асыруы бар деген қорытындыға әкелмеуі керек, бірақ қылмыстық істің кез-келген шешімін сот төрелігін жүзеге асырумен теңестірудің қажеті жоқ. Сот төрелігі-бұл істерді соттың шешуі.

Егер заңда белгіленген негіз және тәртіп болса, тергеуші мен прокурор қылмыстық істі тоқтата алады, демек шеше алады. Қазақстан Республикасының Қылмыстық процестік кодексінде қылмыстық істі тоқтату туралы шешім қылмыстық істі шешудің бір түрі ретінде қарастырылады. Істі шешу функциясы тергеушіге өте шектеулі шектерде тән: тек қылмыстық істі тоқтату түрінде, ал кейбір жағдайларда істі тек прокурордың келісімімен тоқтату.

Тергеушінің қызметіндегі аталған бағыттар тергеушінің іс жүргізу функцияларынан тыс, қылмыс туралы өтініштер мен хабарламаларды қарау және шешу, материалдық залалдың орнын толтыру және мүлікті тәркілеу, қылмыстың жолын кесу және алдын алу, айыпталушыны іздеу.

Процессуалдық функция ұғымын қолданудың мәні-процессуалдық қызметтің барлық негізгі аспектілерін бөліп көрсету және ашу, оның құрылымын білу. Іс жүргізу әрекеті жасалған қылмыс туралы хабар түскен сәттен басталады. Заң қылмыс туралы мәлімдемелер мен хабарламаларды қарау және олар бойынша тиісті органдарға қылмыстық іс қозғау немесе одан бас тарту туралы шешім қабылдау міндетін жүктегендіктен, бұл функцияны тергеушінің қызметіне де жатқызуға болады.

Жасалған қылмыс үшін жауапкершіліктің бұлтартпастығы туралы ереже кінәлі адамның қылмыспен келтірілген материалдық залалды өтеуінің бұлтартпастығын да қамтиды. Қылмыстық процесте азаматтық-құқықтық санкцияларды қолдану, қылмыспен келтірілген материалдық залалды өтеуді қамтамасыз ету қылмыстан зардап шеккен адамның (жеке немесе заңды) қылмысқа дейінгі материалдық игіліктерінің көлемін қалпына келтіруге бағытталған. Заңға сәйкес қылмыспен материалдық залал келтірілгені туралы жеткілікті деректер болған кезде тергеуші қойылған немесе болашақта болуы мүмкін азаматтық талапты қамтамасыз ету шараларын қолдануға міндетті.

Егер азаматтық талап қою жарияланбаған болса, сот үкім шығару кезінде өз бастамасы бойынша материалдық залалды өтеу туралы мәселелерді шешуге құқылы. Бұдан шығатыны, қылмыс арқылы материалдық залал келтірілгені туралы жеткілікті мәліметтер болған кезде тергеуші азаматтық талап қойылғанына немесе қойылмағанына қарамастан, материалдық залалды өтеуді қамтамасыз ететін шаралар қабылдауы керек және бұл туралы азаматтық талапкер сұрайды. Мүлікті тәркілеу түріндегі жаза қолданылуы мүмкін қылмыс туралы қылмыстық іс бойынша іс жүргізу кезінде тергеуші айыпталушының мүлкін жасыруға қарсы қамтамасыз ету шараларын қолдануға міндетті. Мазмұны жағынан ол қылмыспен келтірілген материалдық залалды өтеуді қамтамасыз ету функциясына соншалықты жақын, сондықтан ол онымен бір негізге – қылмыспен келтірілген материалдық залалды қамтамасыз ету және мүлікті тәркілеу бөлігінде үкімді орындау функциясына біріктірілуі мүмкін.

Тергеушінің процедуралық функцияларының бірі-қылмыстың жолын кесу және қылмыс жасауға ықпал ететін жағдайларды жою үшін шаралар қабылдау. Бұл функция қылмыстық іс жүргізудің жалпы мақсатынан туындайды-қылмыстың алдын алуға және жоюға ықпал ету.

Тергеушінің қызметіндегі дербес бағыт айыпталушыны іздестіру болып табылады. Бұл функция қылмыстық іс жүргізу заңнамасында айқын көрінеді: егер айыпталушының тұрған жері белгісіз болса, тергеуші оны іздеу үшін қажетті шараларды қабылдайды.

Жоғарыда айтылғандарды қорытындылай келе, сондай-ақ айтылған пікірлерді ескере отырып, тергеуші келесі процедуралық функцияларды орындайды деп айта аламыз:

- 1) қылмыс туралы арыздар мен хабарларды қарау;
- 2) істің мән-жайларын зерттеу;
- 3) азаматтарды қылмыс жасады деп негізсіз айыптаудан қорғау;
- 4) қылмыс жасады деп айыптау;
- 5) қылмыспен келтірілген материалдық зардапты өтеуді және мүлікті тәркілеу бөлігінде үкімді орындауды қамтамасыз ету;
- 6) қылмыстардың жолын кесу және қылмыс жасауға ықпал ететін мән-жайларды жою шараларын қолдану;
- 7) орналасқан жері белгісіз айыпталушыны (айыпталушыларды) іздестіру;
- 8) қылмыстық істерді шешу.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Б.Х.Толеубекова. ҚР Қылмыстық іс жүргізу құқығы. Оқулық. Алматы.2014ж
- 2.В.В.Шимановский.К вопросу о процессуальной функции следователя в уголовном процессе. //Правоведение. 2005. № 2.

- 3.М.С. Строгович. Упорядочить полномочия следователя. // Рос.юстиция, 2007, № 12
- 4.Л. Н. Гусев. Следователь в уголовном процессе. // Следователь. М. 2008 г. № 4
- 5.А.М. Ларин. Расследование уголовного дела: процессуальные функции. М. Юр.лит. 2006.
- 6.В.И. Нажимов. Проблемы предварительного следствия и дознания: сборник науч. трудов. / Отв.ред. Щерба СП. - М.: ВНИИ МВД РФ, 2016
7. Т.А.Ханов. Актуальные проблемы обеспечения прав и законных интересов свидетеля в уголовном судопроизводстве // История государства и права. - 2008.- №21.

ӘОК 34(343)

ЖАЛДАНЫП КІСІ ӨЛТІРУШІ ТҰЛҒАНЫҢ КРИМИНОЛОГИЯЛЫҚ СИПАТТАМАСЫ

БАЙКЕНЖИНА К.А.

Қазтұтынуодағы Қарағанды экономикалық университетінің доценті,
заң ғылымдарының кандидаты

АТАНАЕВА Д.М

Қазтұтынуодағы Қарағанды экономикалық университеті
Ю-13П тобының магистранты

"Жалданып" кісі өлтіру мәселелерін осы қылмыстарды жасайтын адамдардың криминологиялық сипаттамасынсыз қарау мүмкін емес. Қылмыскердің тұлғасы жалпы криминология пәнінің орталық элементі. Дәл осындай «қылмыскердің» арқасында жалпы барлық қылмыс, соның ішінде қарастырылып отырған "жалданып" кісі өлтіруде орын алады. Криминологияда қылмыскердің жеке басына қатысты белгілі бір жағдайларда оларды қылмыс жасауға әкеліп соқтыратын әлеуметтік-психологиялық қасиеттердің жиынтығы пайда болады.

Әдетте қылмыскердің жеке тұлғасын сипаттағанда оның мынадай қасиеттері талданады: әлеуметтік-демографиялық; адамгершілік-психологиялық және адамгершілік-құқықтық.

Осы қасиеттердің кейбіреулерінің көмегімен біз қарастырып отырған қылмыскерлердің санатын анықтауға тырысамыз. Жалданып кісі өлтірудің субъектілері ретінде тапсырыс берушілер (ұйымдастырушылар), делдалдар (бірге қатысушылар, айдап салушылар, жасырушылар) және орындаушылар (киллер) қарастырылады. Оларды субъектілер деп тану үшін есі дұрыс, он төрт жасқа толған физикалық тұлға болуға тиісті. Қаралатын адам өлтіру түрі үшін субъектілер ретінде ең аз дегенде: тапсырыс беруші мен орындаушы, әрбір адам арасында өзара байланыс белгіленуі тиіс, өйткені делдал-әрбір " жалданып " кісі өлтіруде міндетті түрде бола бермейді. Ұйымдастырушысыз бірде-бір " жалданып " кісі өлтіру болмайды, қылмыс жасалуда оның қылмыстық ерік-жігері мен ниеті іске асырылады.

Ұйымдастырушылардың 70% - дан астамын ерлер құрайды, демек қалған 30% әйелдер. Қоғамдағы орны мен өзара қарым-қатынас деңгейі бойынша олар келесі топтарды құрайды:

- қылмыстық топтардың көшбасшылары;
- коммерциялық құрылымдардың басшылары;
- шағын бизнес өкілдері;
- отбасы мүшелері, бұрынғы ерлі-зайыптылар, бірге тұратын адамдар. [1, 28-31бб].

Көп жағдайда қылмыстық топтардың көшбасшылары ("беделділер", "заңдастырылған ұрылар" және т.б.) " жалданып " кісі өлтіруді жалдаушылар болып табылады. Олардың барлығының, әдетте, материалдық қамтамасыз етілу деңгейі жоғары, заңды және заңсыз табыс көздері бар.

Бұл адамдар, әдетте, бәсекелес қылмыстық топтардың көшбасшылары мен мүшелеріне, мемлекеттік және негізінен коммерциялық құрылымдардың басшыларына қатысты, оларға келісілген пайыздарын төлемейтін немесе олардың күзет жөніндегі қызметтерінен бас тартқан ("шатыры" деп аталатын) адамдарға "тапсырыс береді".

Коммерциялық құрылымдардың басшылары бизнес бойынша өз серіктестерін (50%) және өз бәсекелестерін (45%), олардан ақша талап еткен қылмыстық топтардың көшбасшылары мен мүшелерін (5%) жояды. Осы саладағы адам қызметінің ұйымдастырушылары ер адамдардың 99% - ында [2, 81б]. Әйелдер тарапынан бизнес бойынша серіктес немесе бәсекелесті жойып жіберетін жағдайлар анықталмаған. Әйел қылмыстық топтың көшбасшысын, оның ақшасын бопсалаған, оны және басқа да отбасы мүшелерін қорлаған адамдарды өлтіруге тапсырыс берген оқиға орын алған.

Жалдаушылардың бұл санаттары өзінің жәбірленушіге қатысты бас араздық, жек көрушілік, көре алмаушылық қарым-қатынасын жасырмайды. Бұл ретте, жалдаушының жәбірленушімен бір елді мекенде өз бизнесін жүргізгеніне қарамастан, олардың адам өлтіруге тапсырыс беру қарсаңындағы қарым-қатынасы шешілмейтін жанжалдық сипатқа ие болуына тән.

Шағын бизнес өкілдері өз серіктестерін жояды. Бұл бірлескен экономикалық қызметті жүргізетін тұлғалар (тең жалдаушылар, тең иеленушілер), сондай-ақ өздері өз бизнестерінен түскен пайданы бөлісу барысында екі жақты шешімге келе алмаған тұлғалар мен өзге де серіктестер. Жүргізілген зерттеулердің деректері жалдау бойынша кісі өлтіруді ұйымдастырушылардың құрылымдық көрсеткіштері былайша бөлінетінін куәландырады:

- ірі коммерциялық ұйымдардың басшылары-7,6%;

- көлеңкелі экономикамен байланысты қаржы-өнеркәсіп топтарының иелері және криминалдық бизнес өкілдері - 17,7%;

- "заңдастырылған ұрылар "және ұйымдасқан қылмыстық топтардың (қоғамдастықтардың)" беделділері " - 31,1%;

- сыбайлас жемқорлық жасайтын шенеуніктер мен саясаткерлер - 2,5%;

- орта және шағын бизнес өкілдері-13,3% және т. б..

Ұйымдастырушылардың үлкен тобын туыстық қатынастағы құрбандықпен немесе оларды бірге тұратын адамдар құрайды. Бұл топтың ұйымдастырушылары-95% әйел. Әйелдер өз жұбайларын (7,85%), бұрынғы күйеулерін (10%), бірге тұрғандарын (10%) және басқа туыстарын (5%) өлтіруге тапсырыс береді. Екі негізгі себеп бойынша күйеулерін өлтіруге "тапсырыс" береді :

- біріншіден, күйеуінің (көңілдесінің) ішімдік ішіп, еш жерде жұмыс істемейтіндігіне, сонымен қатар «тапсырыс берушіні» үнемі ұрып-соғуына байланысты;

- екіншіден, бірге тапқан немесе жеке-дара күйеуіне (көңілдесіне) тиесілі мүлікті иелену мақсатында. Әйелдерде мүлікті иелену ойы күйеуімен ажырасу қарсаңында пайда болады[3].

"Жалданып " кісі өлтіру үшін делдал деп аталатын тұлғаның қылмысты жасауға қатысуы (63%) құрайды. Әдетте, бұл ұйымдастырушы ортасының адамдары: қызмет бойынша бағынышты адамдар, қылмыстық топтардың мүшелері. Бірқатар жағдайларда (8%) өздері қылмыстық топтарда тұратын немесе олармен байланысы бар коммерциялық фирмалардың басшылары делдал болып табылады. Делдалдардың қылмыс жасау себептерін пайдакүнемдік және өзге де (мысалы, өз қарым-қатынас аясында беделге ие болу, бастыққа немесе жай ғана жақсы таныстыққа қызмет көрсету) мақсатта деп бөлуге болады.

Ұйымдастырушының да қылмыстық топтармен әрдайым байланысы бола бермейді. Делдал тек нақты орындаушыны іздеумен ғана емес, ұйымдастырушы мен орындаушы арасындағы байланыстырушы буын болып табылады, бірақ бірқатар жағдайларда қылмысты (қылмыскерлерге тұрғын үй, тамақ, көлік беру, сондай-ақ қылмыс құралдарын жасыру

жөніндегі іс-шараларды жүзеге асыру, орындаушыны қылмыс жасалған өңір шегінен шығару, оларға жалған "Алиби" қамтамасыз ету және т.б.) дайындауға және жасыруға белсенді қатысады.

Делдал орындаушыны қару-жарақпен, оқ-дәрілермен, құрбанның жеке басы туралы мәліметтермен, фотосуреттермен, сызбалармен, құрбанның қозғалыс жоспарларымен қамтамасыз ете алады. Делдал мен орындаушы алдын ала тексеру мақсатында алдағы қылмыс орнына бірлесіп шыға алады, құрбандыққа және т. б. бақылау жүргізе алады.

Осының салдарынан делдал орындалатын іс-әрекеттердің сипатына байланысты айдап салушы, көмектесуші, паналаушы, қатысушы рөлінде бола алады. Айдап салушы-бұл орындаушыны сатып алу, бопсалау, мәжбүрлеу және т.б. жолымен кісі өлтіруге итермелеген адам. Айдап салушының әрекеттері, әдетте, адамды өлтіруге тартумен ғана шектеледі. "Жалданып" өлтірудің қылмыстық тізбегінде делдалдың тұлғасы елеулі орын алады. Ұйымдастырушыға айдап салушы конспирация жасау үшін тиімді. Делдал өзінің ерік-жігерін орындай отырып, орындаушыға "Тапсырыс берушінің" атын хабарлай алмайды, ал орындаушы делдал арқылы "тапсырысты" ала отырып, өзінің жеке басын ұйымдастырушының алдында құпия сақтайды [4, 124б].

Осылайша, ұйымдастырушыны не орындаушыны ұстау кезінде бірде-бір құқық қорғау органдарына бір-біріне қатысты ақпарат бере алмайды. Жоғарыда келтірілген жағдайларды ескере отырып, ұйымдастырушы мен орындаушы арасында тікелей байланыстың болмауы аталған екі тарапты да қанағаттандырады және әдетте, мемлекеттік органдарда, бизнесте, қылмыстық ортада жауапты орын алған адамдарды өлтіру кезінде делдал тұлғасы әрдайым қылмысты жасау жағдайында көрнекті орында болады.

Тіпті, қылмыстық бизнеске кедергі келтіретін адамдарды, бәсекелестерді жою үшін қылмыстық әлемнің көшбасшылары өз топтарының мүшелеріне кісі өлтіруді тапсырмайды, ал осы мақсаттар үшін бөтен адамдарды тартуға тырысады. Жалданып кісі өлтіру қылмысын тергеу кезінде делдалға шығу немесе оны табу мүмкіндігі өте күрделі, мүмкін бұл делдалдар арасында сотталғандар санының аз болғандығынан да шығар (26%).

Жалданып кісі өлтіру қылмысындағы негізгі фигуралардың бірі-орындаушы (жалдамалы кісі өлтіруші). Қылмыстық әлемде революцияға дейінгі Ресейде әлгі "Ивандар" – деп аталатын жалданбалы кісі өлтірушілер болды, олар белгілі бір ақы үшін кісі өлтіру және ұрыларға қатысты үкімдерді орындау үшін пайдаланылған. Бұл, әдетте, мұқият, жалған құжаттармен қамтамасыз етілген, жақсы қару-жарақтары бар қылмыскерлер жиынтығын құрайды. Олар қылмыстық ортада айтарлықтай беделге ие, ұйымдасқан қылмысқа белсенді түрде тартылады. Орындаушыларды анықтау қиын міндет болып табылады (егер ол қылмыс орнында немесе оған жақын жерде ұсталмаса) және ол әдетте ұйымдастырушы мен делдалды анықтағаннан кейін ғана анықталды [5, 98б].

Егер бұрын жалданып кісі өлтіруді орындаушылар қатарында көп жағдайда қылмыскерлер, белгілі бір тұрғылықты жері және жұмысы жоқ адамдар, жоғары емес және орташа білікті жұмысшылар қару-жарақты пайдалану жолымен өз құрбандарымен теңескен болса, онда соңғы жылдары кісі өлтірушілерге өмір сүру үшін тұрақты табыс көзі болып табылатын кәсіби өлтірушілер негізінде пайда болды. Осыдан оларды жалданып кісі өлтірушілерді кәсіпқойлар мен әуесқойларға бөлуге болады. Жалдамалылардың негізгі тобын 20-дан 35 жасқа дейінгі адамдар құрайды.

Адам өмірін айырумен тікелей байланысты жұмысты таңдап, "жалданып" кісі өлтіруші, әдетте, бір қылмыс жасаумен шектелмейді. Өйткені онсыз ол жалданған кісі өлтірудің кәсіби сапасын жоғалтады, бұл тек оған ғана емес, сондай-ақ "Тапсырыс беруші" адам үшін де қауіпті. Жалданып кісі өлтіруші сонша адамды "алып тастауға" әруақытта дайын болады, оған қанша төлем бергеніне қарамастан. Бұл ретте "Тапсырыс берушімен" мәміле жасайтын киллер

"тапсырысты" қайда және қашан орындайтыны, қандай құралдар мен әдістерді пайдаланатындығын өзі анықтайды.

Қару-жарақпен қарым-қатынас жасаудың кәсіби дағдылары және оларды мақсаты бойынша қолдану киллер-кәсіпқойлардың көп бөлігі Ауғанстандағы, Қарабақта, Шешенстанда, Абхазияда, Тәжікстандағы және басқа да елдердің соғыс нүктелерінде және одан тыс жерлерде әскери іс-қимылдар мен операциялар барысында алды. Көптеген орындаушылар сотталады. Арнайы астыртын әскери лагерьлерде дайындықтан өтті.

Басқа бөлігі құқық қорғау органдарында (ІІМ, арнайы қызметтердің бұрынғы қызметкерлері), оның арнайы бөлімшелерінде жұмыс істеу кезінде қажетті дағдыға ие болды.

Үшінші санат атыс қаруы түрлерінің спортшыларына жатады. Әскери, заңгерлік, спорттық және басқа да мамандықтарды ала отырып; содан кейін "криминалдарға" жалданған соң кәсіби дағдыларды құқыққа қарсы мақсаттарда пайдаланады, көбінесе қылмыс жасаумен ғана емес, сонымен қатар орындаушыларға қылмыстық әрекеттің кейбір бағыттары бойынша кеңес береді. Олар жаңа болашақ киллерлерге үйрете отырып, қылмыс жасаудың жаңа әдістері мен тәсілдерін енгізеді. Осы санаттағы 80 қылмыстық істі зерделеу барысында 14,7% - да әскери қызметшілер қылмыс орындаушылары болып шыққаны анықталды.

Әрине, өткен жауынгерлік жолы арнайы қызметтердің әрбір бұрынғы қызметкері, "Ауған" немесе "киллер" жанындағы кик-боксшы екеніне кепілдік емес. Бұл физикалық және психологиялық қасиеттердің белгілі бір үйлесімі турасында пайда болатын құбылыс. Жалдамалы кісі өлтіруші мамандығы арнайы оқытумен ғана емес, сынақтар мен қателерді жөндеу әдісімен де өңделеді. Қателіктер бас бостандығынан айыруға сотталуына байланысты, жазасын атқару мекемесіндегі қылмыстық мектептен өту жағдайында қадағаланады. Киллерлерді қалыптастыруда бас бостандығынан айыру орындарындағы сотталғандардың қылмыстық топтары ерекше рөл атқарады және оған кәсіпқой жалданып кісі өлтірушілер тартылады.

Төртінші категорияны криминалитеттің өкілдері құрайды, олар қылмыстық өмір мектебінен өткен және бұйрық бойынша кісі өлтіргендер. Тапсырысты орындаудан бас тарту, өзінің өлімінің негізі болуы. Орындаушылардың бұл санаты, әдетте, белгілі бір қылмыстық топтың тұрақты мүшесі болады және әдетте оның құрамына көбінесе күзетші, содырлар, оққағар рөлінде кіреді.

Кәсіби киллер жалғыз әрекет ете алады. Киллер-жалғыз адам өлтіруге "тапсырыстар" алатын қылмыстық әлеммен ақпараттық байланыстары бар, бірақ құрылымдардың өз қызметіне қатыспайды. Ұйымдастырушылар адам өлтіруге ұсыныспен жиі жүгінетін адамдар, өздері қылмыс жасаудан бас тартады, алайда адам өлтіруді жасауға келісім беретін басқа адамдарды табады. Бас тарту себептері материалдық пайымдаудан, "тиімсіз" болғандықтан және жеке қауіпсіздік тұрғысынан.

Бәсекелес топтардың көшбасшылары өз қарсыластарын жою үшін басқа қаладан, кейде басқа елден содырларды шақырады. Бұл лидерлер мен қылмыстық топтардың мүшелері өздерінің мүшелеріне қарсы қылмыс жасаған адамдар туралы ақпарат болған жағдайда да, құқық қорғау органдарын орындаушылармен және ұйымдастырушылармен танысқаны жөн. Шабуыл кезінде қылмыстық топ мүшелерінің біреуі тірі қалу мүмкін болған жағдайда, олар оқиға орнынан жасырынып, алғашқы медициналық көмек көрсетілгеннен кейін медициналық мекемелерден кетеді.

Сондай-ақ, сот отырысы залынан қамаудан қашып шығып " жалданып "кісі өлтіруді жасаған жағдай да болған. Қиын материалдық жағдайда болғанда, олар кез келген " жалданып " кісі өлтіруді орындауға дайын.

Көптеген киллерлер кәсіпқойлар күнделікті өмірде парасатты азаматтардың, табысты коммерсанттар мен бизнесмендердің астында жасырынады. Олардың кейбіреулері бала кезінен

мүгедек, психикалық аурумен ауырады. Бұл ретте, делинквентті өмір салтын ұстанушыларға қажетті құжаттар алу үшін қомақты ақша төленеді және мұндай жалған құжат табу қиын. Олардың кейбіреулері ресми түрде коммерциялық құрылымдарда, басқалары заңсыз жағдайда, республиканың және республикаданы тыс жақын және алыс шетелдердің аймақтары бойынша гастрольдерде жүреді. Қазіргі уақытта жалданып кісі өлтіруді орындаушылар тобының құрамында (2-8 адам) жүреді, бұл оларға қарсыласуды жеңуге және (күрбандар, оққағар, қатысушылар), ой-ниетін аяғына дейін жеткізуге мүмкіндік береді.

Әрбір кильер-кәсіби өзі сияқты адамдар туралы біледі. Табысты кәсіби қылмыскер өзінің "кәсібилігін" мақтан тұтады және өзінің қылмыстық, құқыққа қарсы ойларына ие. Бұл жалпы білім деңгейіне байланысты емес. Көптеген мысалдар тек өзгенің ойын оқи алатын орындаушылар да аз емес екенін, дайындықты, қылмыс іздерін жасауды және жасыруды шебер атқаратындары да бар екендігін дәлелдейді.

"Жалданып "кісі өлтіруді жасаудың таңдаулы тәсілі киллер-ит дайындау бойынша қызметтерді ұсыну болды және иттің көмегімен өлтіруді мінсіз жүзеге асыруға болады. Тапсырыс берушілермен, делдалдармен өзара қарым-қатынасын сипаттайтын " жалданып " кісі өлтіруді жасаған адамдардың жеке ерекшеліктерін білу мұндай қылмыстарды неғұрлым табысты тексеруге және олар бойынша алдын алу жұмыстарын жүзеге асыруға мүмкіндік береді.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1.А.Н.Ағыбаев.Жалданып кісі өлтіруші мен жалдаушы тұлғалардың әрекеттерінің субъективтік белгілері. Алматы.2010.

2.А.А.Тайбаков.Профессиональная преступность:основные понятие и направление предупреждение в ОВД.Учебник. М. ВЮЗШ МВД,2013.

3.Қазақстан Ішкі істер министрлігінің қылмыстық статистикасының 2015-2019жж аралығындағы мәліметтері

4. В.А.Номоконов., В.И.Шульга.Заказные убийства как атрибут организованной преступности. М.2008.

5..К.К. Кораблин. Заказные убийства: понятие, классификация, типовые характеристики участников. Сборник «Совершенствование деятельности ОВД».- Дальневосточный юридический институт МВД России.М.2009

ӘОК 34(343)

ТАЛАН-ТАРАЖ БЕЛГІЛЕРІ БАР МЕНШІККЕ ҚАРСЫ ПАЙДАКҮНЕМДІК ҚЫЛМЫСТАР

БАЙКЕНЖИНА К.А.

Қазтұтынуодағы Қарағанды экономикалық университетінің доценті,
заң ғылымдарының кандидаты

ӘКІМЖАН А.Е.

Қазтұтынуодағы Қарағанды экономикалық университеті
Ю-13П тобының магистранты

ҚК-нің 6-тарауында меншікке қарсы пайдакүнемдік қылмыстар алдау немесе сенімді теріс пайдалану жолымен қорқытып алу және мүліктік залал келтіру болып табылады. Екі қылмыстың да ұрлықпен белгілі бір ұқсастығы бар, алайда оларды жасаған кезде ұрлыққа

қарағанда бөтеннің мүлкін кінәлі адамның немесе басқа адамдардың пайдасына алып қою және (немесе) айналдыру жоқ.

Қорқытып алушылық (ҚК-нің 194-бабы) - "күш қолдану не бөтен мүлікті жою немесе бүлдіру қатерін төндіріп, сол сияқты жәбірленушіні немесе оның жақындарын масқаралайтын мәліметтерді не жәбірленушінің немесе оның жақындарының құқықтарына немесе заңды мүдделеріне елеулі зиян келтіруі мүмкін өзге де мәліметтерді тарату қатерін төндіріп бөтен мүлікті немесе мүлікке құқықты беруді немесе мүліктік сипаттағы басқа да әрекеттерді жасауды талап ету".[1]

Қорқытып алушылықтың негізгі объектісі-меншік. Жәбірленушінің және оның жақындарының ар-намысы мен қадір-қасиеті, сондай-ақ олардың жеке басына қол сұғылмаушылық пен денсаулығы қосымша тікелей объект болып табылады. Бопсалау нысанасы бөтен мүлікке құқықты қоса алғанда жасалатын әрекет болып табылады. Егер мүлік кінәліге тиесілі болса, онда қорқытып алушылық ретінде сараланбайды. Қорқытып алушылық құрамы-формальды. Ол кінәлінің қойылған мақсатына жетуіне қарамастан, қауіп төндіріп талап қойылған сәттен бастап аяқталды деп есептеледі. Қорқытып алушының талап етілетін мүлікті немесе мүлікке құқықты алуы немесе оның мүддесінде мүліктік сипаттағы басқа да іс-әрекеттер жасауы қаралып отырған қылмыс құрамынан саралауға көмектеседі. Олар жаза тағайындалған кезде есепке алынуда тиіс.

ҚК-нің 194-бабының 1-бөлігіне сәйкес, кінәлі адам қорқытуы мүмкін: зорлық-зомбылық жасаумен; бөтен мүлікті жою немесе бүлдірумен; жәбірленушіні немесе оның жақындарын масқаралайтын мәліметтерді не аталған адамдардың құқықтарына немесе заңды мүдделеріне елеулі зиян келтіруі мүмкін өзге де мәліметтерді таратумен.

Жәбірленушіні немесе оның жақындары туралы мәліметтерді жария етуі, сондай-ақ, жәбірленушінің немесе оның жақындарының ар-намысы мен абыройына нұқсан келтіруі мүмкін өзге де мәліметтерді жария ету қатері бар мүлікті беру талабын қорқытып алу ретінде саралау керек. Бұл ретте, бопсалау жасалатын жария ету қаупімен мәліметтердің шындыққа сәйкес келуінің маңызы жоқ. Егер, жәбірленуші немесе оның жақындары туралы көрінеу жала жабу сипатындағы мәліметтер жария етілген жағдайда, жасалған әрекет оған негіздер болған жағдайда қылмыстардың жиынтығы бойынша саралануы керек, деп жазды А.Н:Ағыбаев[2,1876].

Ендеше, кінәлі адамның меншігінде немесе қарамағында талап ететін мүлкі бар адам жәбірленуші бола алады. Жәбірленушінің жақын туыстары да, басқа да адамдар да жәбірленуші ретінде танылуы мүмкін. Соңғы мән-жайды сот жәбірленушінің өзінің айғақтарын ескере отырып анықтауы тиіс.

Елеулі зиян келтіруі мүмкін мәліметтерге жәбірленуші немесе оның жақындары туралы заңмен қорғалатын дербес деректер (мысалы, жеке өмірі туралы ақпарат, сондай-ақ жеке құпиясын, отбасы құпиясын, хат жазысу, телефон арқылы сөйлесу, пошта, телеграф және жеке тұлғаның өзге де хабарламалары құпиясын бұзатын ақпарат), сот шешімі немесе оған заңды негіздерден басқа, оның келісімінсіз таратылатын болады. Алайда, ҚК-тен шыққандықтан, мәліметтер заңмен қорғалатын ғана емес, сонымен қатар ол қорғалмайтын да болуы мүмкін. Осы мағынадағы шектеулерді ҚК 194-бабы көрсетпейді.

Субъективті жағынан қорқытып алушылық кінәнің қасақана түрімен сипатталады. Қорқытып алу субъектісі-14 жасқа толған адам.

Қорқытып алушылықтың сараланған құрамы: адамдар тобының алдын ала сөз байласуы бойынша жасауы; күш қолданып; ірі мөлшерде. Күш қолдану арқылы жасалған қорқытып алушылық жәбірленушінің денсаулығына соққы, ұрып-соғу, кез келген зиян келтіруді (оның денсаулығына ауыр зиян келтіруден басқа) және т. б. болжайды. Күш қолдану немесе оны қолданамын деп қорқыту тек қорқытып алушылық ғана емес, сонымен қатар тонау мен

қарақшылық белгілері болып табылады, сондықтан бұл қылмыстарды ажырату туралы мәселе маңызды болып табылады. Бұл мәселені шеше отырып, егер тонау және қарақшылық кезінде зорлық-зомбылық мүлікті иелену немесе оны ұстап қалу құралы болып табылса, онда қорқытып алушылық кезінде ол қауіп-қатерді күшейтетінін ескеру қажет. Тонау және қарақшылық кезінде мүлікті иелену зорлық-зомбылық әрекеттер жасаумен бір мезгілде не оларды жасағаннан кейін бірден болады, ал қорқытып алушылық кезінде кінәлінің ниеті болашақта талап етілетін мүлікті алуға бағытталған.

Қорқытып алушылықтың ерекше сараланған құрамы:

- а) ұйымдасқан топ;
- б) аса ірі мөлшерде мүлік алу мақсатында;
- в) жәбірленушінің денсаулығына ауыр зиян келтіру.

Қорқытып алушылық жасаған ұйымдасқан топ деп бір немесе бірнеше қылмыс жасау ниетімен біріктірілген екі немесе одан да көп адамнан тұратын тұрақты топты түсіну керек. Бұдан басқа, топтың тұрақтылығы туралы, атап айтқанда, бірге қатысушыларды іріктеу және тарту, олардың арасында рөлдерді бөлу, қылмысты жасыру жөніндегі шараларды қамтамасыз ету, топтық тәртіпке бағыну және топ ұйымдастырушысының нұсқауларына куә бола алады.

Жәбірленушінің денсаулығына ауыр зиян келтірумен жасалған қорқытып алушылық қосымша саралауды талап етпейді. Адам өлтіру қорқытып алу құрамымен қамтылмайтындықтан, оны жасау қылмыстардың жиынтығы бойынша саралауды талап етеді, сондай-ақ абайсызда жәбірленушінің өліміне әкеп соққан денсаулыққа қасақана ауыр зиян келтіруде сол сияқты.

Алдау немесе сенімге қиянат жасау жолымен мүліктік залал келтіру ҚК-нің 194-бабында көзделген қылмыстың мәні-қозғалмалы да, жылжымайтын да мүлік. Ол ҚК - нің 188-194-бабында көзделген қылмыстардағыдай бөтен адам болып табылады. Объективті жағынан ҚК-нің 194-бабында көзделген қылмыс меншік иесіне немесе өзге мүлік иесіне мүліктік залал келтіруден тұрады. Ол әрекетпен де, әрекетсіздікпен де туындауы мүмкін. Мүліктік залал келтіру тәсілдері алаяқтық кезіндегі сияқты нақты мазмұны бар алдау немесе сенімге қиянат жасау болып табылады.

Құрылымы бойынша қаралып отырған қылмыстың құрамы материалдық болып табылады. Ол мүліктік залал келтірілген сәттен бастап аяқталған. Заңда мүліктік залалдың нысаны анықталмаған. Алайда, тұлға меншік иесінің (оның өзге иесінің) иелігіне әлі түспеген, бірақ не істеу керек болатын мүлікті алдау немесе сенімге қиянат жасау жолымен мүліктік зиян келтіреді. Осылайша, мұнда мүліктік залал келтіріледі.

Теорияда да, тәжірибеде де кінәлі адамның мүліктік залал келтірген жағдайда ҚК-нің 194-бабы бойынша жауапкершілікке тарту мүмкіндігі туралы пікір басым болады. Олай болмаған жағдайда ҚК-нің 14-бабының 2-бөлігін қолдану керек.

Тәжірибе көрсетіп отырғандай, алдау немесе сенімге қиянат жасау жолымен мүліктік залал келтіру түрлері: көрінеу жалған құжаттарды пайдалану арқылы міндетті төлемдерді төлеуден жалтару нәтижесінде мүліктік залал келтіру; халыққа қызмет көрсету саласындағы кәсіпорын қызметкерінің өзі орындаған жұмысы үшін тапсырыс берушіден прејскурант бойынша алған ақшалай қаражатын өз меншігіне алуы (кәсіпорынның өзінің шикізаты немесе материалдары пайдаланылмаған жағдайда); жүргізушінің кәсіпорынға тиесілі автомашинаны пайдакүнемдік мүддесінде пайдалануы; мемлекеттік бажды және т.б. төлемеу мақсатында сатып алынатын үй құрылысының нақты құнын жасыру.

ҚК-нің 195-бабы бойынша азаматтардан билетсіз жол жүру немесе құжаттарды ресімдемей заңсыз жол жүру үшін өз пайдасына ақша алған немесе жолжүтін алып жүрген көлік қызметкерінің әрекеттері де саралануға жатады (алайда өзінің қызмет жағдайына байланысты азаматтардан көлік қызметі үшін ақша алуға уәкілдік берілген көлік қызметкерінің жасаған іс-

әрекеттері ұрлық деп саралануы керек). Сонымен қатар, ҚК-нің 195-бабы бойынша коммуналдық қызметтерді (газды, электр энергиясын және т.б.) пайдаланғаны үшін төлеуден жалтару да сараланады.

Субъективті жағынан қаралып отырған қылмыс қасақана жасалады. ҚК-нің 195-бабында әңгіме оның салдары мүліктік залал болып табылатын қылмыс туралы болып отыр. Соңғысының сипаты мен кінәлінің жүгінетін тәсілдері адамның осындай залал келтіре отырып, материалдық пайда алу, заңсыз баю немесе материалдық шығындардан жалтару мақсатын көздейтіні туралы айтады. Осыдан сот тәжірибесі де шығады. Белгілі бір мақсаттарды іздей отырып, қылмысқа кінәлі тек тікелей ниетпен әрекет етеді.

ҚК-нің 195-бабында көзделген қылмыс субъектісі деп тек жеке адам танылады. Бұл ретте өзінің қызметтік жағдайын пайдаланған лауазымды адамның немесе коммерциялық немесе өзге ұйымда басқару функцияларын атқаратын адамның тарапынан алдау немесе сенімге қиянат жасау жолымен мүліктік залал келтіру, оған негіздер болған жағдайда ҚК-нің 195 немесе 285-баптары бойынша сараланады.

Қылмыстың сараланған құрамы (ҚК - нің 195-бабының 2-бөлігі) оны адамдар тобының алдын ала сөз байласуы бойынша не ірі мөлшерде жасауы, ал аса сараланған (3-бөлігі) - ұйымдасқан топтың ("а" тармағы) жасауы немесе аса ірі залал келтіруі ("б" тармағы) көздейді.

Автомобильді немесе өзге де көлік құралын ұрлау мақсатынсыз заңсыз иелену (ҚК 200-бабы). Қаралатын қылмыстың мәні-автомобиль немесе өзге де көлік құралы (механикалық, сондай-ақ механикалық емес). Әуе немесе су көлігі кемесін не жылжымалы темір жол құрамын айдап әкету, сол сияқты айдап әкету мақсатында осындай кемені немесе құрамды басып алу ҚК-нің 200-бабы бойынша сараланады. Алайда шағын көлемді су кемелері (моторлы қайықтар, катамарандар, байдаркалар, яхта және т.б.) тәжірибе ҚК-нің 200-бабында көзделген қылмыс мәніне жатқызады. Кез келген тұлға - көлік құралының меншік иесі (иесі), сондай-ақ басқа да тұлғалар (мысалы, тұрақ күзетшісі) жәбірленуші деп танылуы мүмкін [3, 196].

Қылмыстың объективті жағы көлік құралын иеленуден тұрады. Ұрлық мақсатынсыз көлік құралын заңсыз иелену деп көлік құралдарын басып алуды және олармен жол жүруді түсіну керек. Қылмыс құрамы-формальды. Ұрлық мақсатынсыз көлік құралын заңсыз иелену көлік құралы болған жерден кеткен сәттен бастап аяқталған қылмыс болып табылады.

Қылмысты аяқталған деп саралау үшін автомобильді немесе өзге де көлік құралын тұрақ орнынан алып тастау қашықтығы маңызды емес. Алайда, егер адам көлік құралына кірсе және оған тұрақ орнынан шыға алмаса (мысалы, қозғалтқышты бұрмаса), онда қылмыс аяқталған болып саналмайды. Іс жүзінде ұрлық мақсатынсыз көлік құралын иелену ретінде, мысалы, автомашинадағы жұмыстан шеттетілген және оны жеке мақсатта айдап әкеткен жүргізушінің әрекеттері сараланды. Керісінше, қызмет бойынша көлікке рұқсаты бар адамның жеке мақсатта жол жүру үшін автокөлікті өз бетімен пайдалану үшін айдап әкету ретінде саралаудан бас тартылды.

Субъективті жағынан айдап кету кінәнің қасақаналық нысанымен сипатталады. Көлік құралын айдап әкету бөтеннің мүлкін кінәлі адамның немесе басқа адамдардың пайдасына айналдыруға емес, ал бұл мүлікті пайдакүнемдік немесе өзге де мақсаттарда заңсыз уақытша пайдалануға меншік иесінің немесе өзге де иеленушінің келісімінсіз ұрлау ниетімен ерекшеленеді.

Көлік құралын ұрлау ниетін (мақсатын), сондай - ақ ұрлаудың өзге де белгілерін анықтаған кезде кінәлінің әрекетін ҚК-нің 188, 200-баптары бойынша саралау керек. 14 жасқа толған есі дұрыс адам ұрлау мақсатынсыз көлік құралын заңсыз иелену субъектісі болып табылады.

Қылмыстың сараланған құрамы көлік құралын заңсыз иеленуді көздейді:

а) адамдар тобының алдын ала сөз байласуы бойынша;

б) өмірге немесе денсаулыққа қауіпті емес күш қолданып не осындай күш қолданамын деп қорқыту арқылы.

Бірнеше адамның ұрлау мақсатынсыз көлік құралын заңсыз иелену кезінде барлық бірлесіп орындаушылардың әрекеттерін топқа қатысушылардың қайсысының көлік құралын іс жүзінде жүргізгеніне қарамастан, айдап әкету ретінде саралау керек. Көлік құралын заңсыз иеленудің ерекше саралау белгілері (ҚК 166-бабының 3-бөлігі) оны ұйымдасқан топ жасау не аса ірі залал келтіру болып табылады.

Ұрланған көлік құралы құнының өзі аса ірі залал келтірген айдап әкету ретінде жасалған әрекетті саралау үшін негіз бола алмайды. Мұндай саралау үшін көлік құралын заңсыз иелену нәтижесінде меншік иесіне нақты, аса ірі материалдық залал (атап айтқанда, автомобильдің бүлінуі, жойылуы) келтірілгенін анықтау қажет [4, 112б].

Көлік құралын ұрлау мақсатынсыз, өмірге немесе денсаулыққа қауіпті күш қолданып не осындай күш қолдану қатерін төндіріп заңсыз иелену ҚК-нің 200-бабының 4-бөлігінде көзделген аса сараланған құрамның белгісі болып табылады. Денсаулыққа қасақана ауыр зиян келтірумен жасалған, абайсызда жәбірленушінің өліміне әкеп соққан айдап әкету қылмыстардың жиынтығы бойынша саралануы қажет (ҚК-нің 99-бабының 4-бөлігі және 200-бабының 4-бөлігі). Жәбірленушіні өлтірумен ұштасқан қосымша саралауды және айдап әкетуді талап етеді (ҚК-нің 99 және 200-баптары).

Бөтеннің мүлкін қасақана жоюмен немесе бүлдірумен ұштасқан ұрлық мақсатынсыз көлік құралын заңсыз иеленуді ҚК-нің 200 бапта көзделген қылмыстардың жиынтығы бойынша саралау қажет. Егер көлік құралын ұрлау мақсатынсыз заңсыз иеленген адам оны басқару кезінде ҚК-нің 264-бабында көрсетілген салдарға әкеп соққан жол қозғалысы және көлік құралдарын пайдалану ережелерін бұзуға жол берсе, оның әрекеттері ҚК-нің 200 және 264-баптарында көзделген қылмыстардың жиынтығы бойынша саралануға тиіс.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. ҚР Қылмыстық кодексі. 03.07.2014ж. қабылданған
2. А.Н. Ағыбаев. ҚР Қылмыстық құқығы. Оқулық. Алматы. 2015
3. А.А. Смагулов. Меншікке қарсы жасалатын талан-тараж қылмыстарының сипаттамасы. Астана. 2004.
4. Н. Орынбасаров. Меншікке қарсы пайдакүнемдік және пайдакүнемдік емес қылмыстар. Алматы. 2008.

ӘОК 34(343)

ҚЫЛМЫСТЫҚ ҚҰҚЫҚТАҒЫ ГЕНОЦИД ТҮСІНІГІ ЖӘНЕ ОНЫҢ ЭВОЛЮЦИЯСЫ

БАЙКЕНЖИНА К.А.

Қазтұтынуодағы Қарағанды экономикалық университетінің доценті,
заң ғылымдарының кандидаты

МАХАНОВ Б.А.

Қазтұтынуодағы Қарағанды экономикалық университеті
Ю-11НП тобының магистранты

«Геноцид» сөзі күнделікті тұрмыста да, арнаулы әдебиеттерде де (ғылыми және көркем) адамзат істерінің келеңсіз, кейде, тіпті саңаға сыймайтын көріністерімен

ұштастырылады. Сондықтан әуел баста біз осы ұғымның құқықтық мағынасын анықтап алғанымыз жөн болады.

«Геноцид» сөзінің өзі күрделі болып табылады, ол гректің «genos» («тайпа», «ру») және латынның «caedo» («жою», «өлтіремін») сөздерінен құралған [1, 263б].

Орыс тілінде ол XX-ғасырдың орта шенінде пайда болған - В.И. Даль және басқа да орыс және кеңестік филологтардың анықтама сөздіктерінде оны 1960-жылдарға дейін анықтау мүмкін емес. Тек С.И.Ожегов қана 1960-жылы алғаш рет геноцидті «тұрғындардың жеке топтарын, тұтастай халықты нәсілдік, діни немесе ұлттық негізде жою» деп анықтаған» [2, 98б]. Геноцидтің дәл осыған ұқсас анықталуы қазіргі кезде де сақталып келеді. Демек, геноцид күнделікті тілде адамдарды белгілі бір топқа, нәсілге, дінге немесе ұлтқа қатыстылығына бола жаппай қырып-жоюды білдіреді. Мұнда айта кететін жағдай - осы терминнің жоғарыда көрсетілген мағынасы ғылыми тұрғыда осы құбылысты игеретін ғалымдардың басым көпшілігі тұжырымдайды.

Осы тектес әрекеттердің санаға сыйыспайтындығы және оларды істегендерді мейлінше қатал жазалау қажеттігі айқын. Алайда, өкінішке орай, геноцид адамзат тарихында оның істерінің неғұрлым зұлымдық көрінісі ретінде дереу қалыптаса қойған емес, ол бүкіл тарихи кезеңдер бойында орын алып келді.

Әлем өркениетінің дамуының барша кезеңдерінде, Батыста да, Шығыста да, бір нәсіл, дін не ұлт өкілдерінің басқа осы тектес топтарға қатысты зұлымдық әрекеттері әрдайым орын алып отырды. Мұнда еврейлерді қудалаған библиялық аңыздарды, түріктердің Европа халықтарын экспансиялауы кезеңіндегі христиандарды жаппай қыруы (XIV-XVIII-ғасырлар), XIV-XVII-ғасырлардағы католиктердің протестанттарға және протестанттардың католиктерге қарсы қудалау әрекеттеріне байланысты еуропалық тарихты және т.с.с. қанды оқиғаларды атап өту жеткілікті болады [3, 79б].

Біздің мақсатымыз тарихтағы осы тектес оқиғаларды тізбектеу емес - бізді геноцид терминінің эволюциясы және оның істелуі үшін орын алатын заңнамалық жауаптылық болып табылады. Бұл құбылыстың көнелілігі адамзат тарихымен пара-пар, әрі осы келеңсіз құбылыстан аман өткен бір де бір тарихи кезең не халық бар деуге болмайды. Кез келген геноцид - бұл тарих өнімі болып табылады, ол өзін пайда еткен қоғамның бет-бейнесін сипаттай алатын құбылыс.

«Геноцид» деген арнаулы атаулы заң термині ұзақ уақыт бойында болған емес, оны дүниежүзілік соғыстар аралығында Лемкин (Lemcine) атты заңгер шығарған, заңгер оны Османдық Түркияның билеушілерінің 1914-1918-жж. аралықтарындағы нұсқаулары бойынша армян халқын жаппай қыруға бағытталған әрекеттеріне қатысты пайдаланған [4, 14б].

Демек, қарастырып отырған ұғымның алғашқы заңи мағынасы әлдебір ұлттық, нәсілдік, діни топтың өкілдеріне немесе жалпы осы топқа байланысты мемлекеттік саясаттың көрінісін білдірді.

Мемлекеттік саясат деңгейіне жеткен іс-шаралардың геноцид ретінде заңи бағалануының өзі тарихи заңнамалық айғақтарға мұқият тоқталып өту қажеттілігінен пайда болды. Мұндай тарихи оқиғалардың бірі күні бүгінге дейін өз айыптарын мойындамай келетін Түркия елінің билеушілерінің армяндарға қатысты геноцидтік әрекеттері болып табылады.

Армяндарға қатысты геноцидтік әрекеттерді бірнеше факторлар шарттаған болатын. Олардың қатарында Осман империясының билеушілері XIX-ғасырдың орта шенінен бастап жетекшілікке алған Панисламизм және Пантюркизм саясаты бастысы болды. Панисламизмнің жауынгерлік саясаты мен идеологиясы мұсылман еместерге қатысты өрескел шыдамсыздылығымен сипатталады, ол ашық шовинизмді насихаттады, барша түрік

емес халықтарды түркілеуге бағытталған. Соғыс аша отырып, Осман империясының жас түркі үкіметі «Ұлы Тұран» империясын құру мақсатын көздеген болатын (империясына Закавказьені, Солтүстік Кавказды, Қырымды, Поволжьені, Орта Азияны қосу арқылы). Осы мақсатқа жету жолында агрессорлар ең алдымен барша армян халқын қыруды көздеді - армян халқын жою жоспарларын түріктер дүниежүзілік соғыстың басталуына дейін-ақ әзірлеген болатын.

1911-ж. қазан айында Салоникиде өткен «Бірігу және прогресс» партиясының съезінің шешімдерінде империяның түркі емес халықтарын түріктендіру туралы талаптар орын алды. 1914-ж. соғыстың басталуына дейін жергілікті билік өкілдеріне армяндарға қатысты қандай іс-шаралар қолдану керектігі туралы арнаулы нұсқамалар берілген болатын. Мұндай нұсқаудың дүниежүзілік соғыстың басталуы қарсаңында берілуі биліктің осы әрекеттерінің соғыс жағдайын пайдалану емес, керісінше, алдын ала ойластырылған іс-шаралар кешені екендігін айғақтайды.

Армян текті тұрғындарды жоя отырып, Түркияның билеушілері бірнеше мақсатты көздейді олардың қатарында ең бастысы «Армян мәселесін» өз пайдасына шешу болды. Түріктер экономикалық басты бәсекелестерінен арылып, олардың қолына армян халқының барша игіліктері өтетін еді. Басқа жағынан, армян халқының ұлт ретінде жойылуы түріктерге Кавказдың басқа халықтарына жол ашып, «тұрандылықтың ұлы идеалдарының» іске асырылуына мүмкіндік берер еді.

Сол тұста орын алған қайғылы оқиғалардың куәлары армян халқының басына түскен ауыртпалықтарды баяндайды. Ағылшынның «Таймс» газетінің корреспонденті 1915-ж. қыркүйек айында бұл жайында былай жазады: «Сасун мен Трапезундадан, Орду мен Аинтабтан, Марат пен Эрзрумнан түріктердің озбырлығы туралы біркелкі хабарлардың келуі азаяр емес: аяусыз атылған, мерт болған не ауыр жарақатталған, не болмаса еңбек батальондарына еріксіз алынған ер адамдар жайында, күштеп ұрланған және күштеп мұсылмандыққа аударылған балалар туралы, зорланған және шалғай тың жерге жер аударылған әйелдер жайында, не болмаса тұрған жерінде балаларымен бірге атылған немесе Мосулдың батысына қарай шөлді мекенге сусыз-тамақсыз айдап әкетілген адамдар туралы...

Осы бейшалардың көпшілігі аударылған жерлеріне жетпей-ақ ғайып болған, олардың өлекселері арқылы барар жерлерін оңай анықтауға болады». Жам түрік үкіметінің армяндарға қатысты 1915-1918-жж. жүргізген геноциді арқасында 1,5 миллион адам мерт болды. 600 мыңға жуық армяндар қашқынға айналып, әлемнің бірсыпыра елдеріне бой тасалады [5, 186].

Түркияның армяндарға қатысты геноциді армян халқының рухани және материалдық мәдениетіне орасан зор келеңсіз зиянын келтіргені анық. Түрік тарихшылары мен саясаткерлері геноцид айғақтарын мойындамастан, армяндардың Бірінші дүниежүзілік соғыс кезіндегі жаппай депортациясын олардың түрік игісінен батыс елдері мен Ресей арқылы босауға ұмтылғанымен түсіндіреді. Алайда бұл мүлдем ақиқатқа сай емес. Армяндардың ұлы державаларға бой тасалауы (оларға, сонымен бірге, болгарлар, румындар, сербтер де қосылды) геноцидтің жүргізілуіне түрткі болды.

Осы оқиғаға байланысты бізді қызықтыратын бір жағдай - түрік билеушілері мен түрік әскерлерінің армяндарға қатысты осындай әрекеттері әлемдік тарихта тұңғыш рет адамзатқа қарсы қылмыс ретінде танылған болатындығы - ол Одақтас мемлекеттердің (Англияның, Францияның, Ресейдің) бірлескен Декларациясында осылай аталған (1915-ж. 24-мамыры). Геноцид термині алғашында заңи ғылымда пайда болып, бірінші дүниежүзілік соғыстан соң заңнамалық практикаға жедел енуі назар аудартады.

Түрік әскери трибуналы 1919-ж. 22-сәуірінде (Түркияның соғыста жеңілгенінен соң) Жас түрік үкіметін армяндарға қарсы геноцидтік әрекеттер жасады деп айыптады, ол өзінің

үкімінде «армяндарды жою туралы шешімді Иттихад партиясының Орталық комитеті (жас түріктердің билеуші партиясы) қабылдағанын, армяндарды депортациялау мен қыру «тазалау» әрекеттері болғанын, армяндардың мәселесін біржолата шешуге бағытталғанын атап өтті. Армян жойқынын адамзат тарихындағы геноцид деп танылған алғашқы айғақ ретінде заңи бағалануы Ресей Федерациясы Мемлекеттік Думасының 1995-ж. 14-сәуіріндегі «1915-1925-жж. армян халқының геноцидін әшкерелеу туралы» Арызында да орын алған, Бұл құжатта «Ресей бастамасымен 1915-жылы-ақ Еуропаның ұлы державалары түрік империясының армян халқына қатысты әрекеттерін «Адамзатқа қарсы қылмыс» ретінде сараланғандығы, оның әскери қажеттіліктен тумағандығы, негізгі көрінісі армян халқын тұтастай жою болғандығы» баяндалды.

Дегенмен, бірінші дүниежүзілік соғыс кезеңіндегі армяндарға қатысты ұлттық діни өрескел әрекеттердің көптеп орын алуына қарамастан, геноцид адамзатқа қарсы қылмыс ретінде заңи бекітілген жоқ. Әлем қауымдастығы осы тектес әрекеттердің адамзат санасына сыйыспайтындығын ұғынуы үшін тағы бір әлемдік соғыс өрті қажет болды, осы арқылы ғана оның ең ауыр қылмыс ретіндегі қылмыстылығы мен жазаланушылығына қатысты позиция қалыптасты. Адамдар тобын олардың дініне, нәсіліне, ұлтына қатысты қырып-жою саясаты нацистік Германияда теориялық негізін тауып, мемлекеттік саясат дәрежесіне көтерілді.

Нәсілдік геноцидтің идеологиялық негіздемесі үшінші рейхтің бағдарламасына айналған «Mein Kampf» («Менің күресім») еңбегінде көрініс тапты. Кітаптың негізгі тақырыбы Гитлердің нәсілдік доктринасы болды: «Немістер ария нәсілінің үстемдігін ұғынуы керек және нәсілдік тазалықты сақтауы керек. Олардың парызы - өзінің басты тұғыры - әлемдік үстемдікке қол жеткізуі үшін ұлт санын көбейту» [6, 246], Гитлердің пайымдауынша, ұлт пен нәсіл тілде емес, қанда. Герман мемлекетіндегі қан араласуды одан толыққұнсыздарды арылту арқылы ғана тоқтатуға болады.

Нәтижесінде нацистік Германияның мемлекеттік ұлттық саясаты «холокосттың» (Holocaust) – яғни Еуропаның еврейлерін физикалық қыруға әкеп соқты. Нацистердің билік басына келуіне дейін әлдеқашан-ақ қабылданған НСДАП бағдарламасында («25тармақ») 4 және 5 тармақтарында еврейлерді Германияның қоғамдық және мәдени өмірінен толық алшақтату пайымдалған болатын.

Еврейлерді жаппай қыруға бағытталған Гитлердің жоспары екінші дүниежүзілік соғыстың бастапқы күндерінен-ақ іске асырыла басталды. 1940-ж. мамырында артынша адамдарды жоюдың орасан үлкен фабрикасына айналған оккупацияланған Польша аумағында атышулы Аушвиц концлагері құрылды. Лагерь коменданты Хёсс 1941-ж. мамырында Гитлердің жеке өзінен лагерьді газ камераларымен жабдықтауға бұйрық алды. 1941-ж. шілдесінде Геринг СД жетекшісі Гейдрихқа келесі өкімін жеткізеді: «Осы арқылы сізге Еуропаның германдық ықпал аймағындағы еврей мәселесін толық шешуге арналған барша қажетті ұйымдастырушылық, қаржылық және әскери дайындықтарды жүргізуге бұйырамын».

Холокост өркениет орын алғалы адамзат тарихында кездескен неғұрлым зұлымдық құбылыс болып табылады. Тарихшылардың, психологтардың, әлеуметтанушылар мен психиатрлардың осындай тарихи келеңсіз феноменнің түп-тамырын анықтауға талпыныстары әлі күнге дейін табысты болмай келеді.

Екінші дүниежүзілік соғыс аяқталған соң ғана геноцид ресми түрде адамзатқа қарсы аса ауыр қылмыстардың бірі ретінде сараланған болатын. Геноцид жайлы құқықтық құжаттар негізіне гитлерлік Германияның басты әскери қылмыскерлерін соттаған Нюрнбергтегі халықаралық әскери трибунал әзірлеген негізгі қағидаттар алынды. Артынша Біріккен Ұлттар Ұйымы да геноцидке қатысты бірнеше құжаттар қабылдады, олардың бастыларының қатарында Геноцид қылмысының алдын алу және оны жазалау туралы

Конвенцияны (1948-ж.) және 1968-ж. қабылданған Адамзатқа қарсы әскери қылмыстар мен қылмыскерлерге мерзім ұзақтылығының қолданылмайтындығы туралы Конвенцияны атауға болады.

1945-1946-жж. Нюрнберг процесінде геноцид қылмыстық әрекет ретінде «белгілі бір жаулап алынған аумақтардағы азаматтық тұрғындардың нәсілдік немесе ұлттық топтарын белгілі бір нәсілді немесе топты, халықтар мен ұлттарды, нәсілдік және діни топтарды жою мақсатымен әдейі және жүйелі жою» деп анықталған (Халықаралық (Нюрнберг) Әскери Трибуналының Жарғысының 6-тармағының «с» тармақшасы, 1945-ж. 8- тамызы).[7].

Демек, соғыстағы кейінгі халықаралық құқықта қатардағы қарулы ұйымдастырылған әскерлер бір-бірімен соғысатын кәдімгі соғысқа қарағанда, геноцид - бұл мемлекеттің немесе үстемдік күшке ие болатын басқа бір ұйымның өз еркімен анықтаған ұлттық, этникалық немесе діни қауымдастықтың едәуір бөлігін әдейі жоятын әрекеттер екендігі туралы ұғыну қалыптасқан.

Сонымен қатар, халықаралық құқықтық құжаттарда «соғыс жәбірленушілері» деп аталатындар - өз еркімен тұтқынға берілген және шабуылшының қарулы күштеріне қарсы тұруға қабілетті ұйымдасқан қарулы күші жоқ әскерилер мен азаматтық тұрғындар (жәбірленушілер тобынан басқалары) геноцид жәбірленушілері ретінде танылуы мүмкін еместігі айтылады. Нюрнберг процесіндегі анықтамада геноцид ұғымына қарсы тараптың азаматтық тұрғындарының әуеден бомбалау салдарынан жәбір шеккендері кірмейді.

Алайда, өткен ғасырдың 40-60-жж. геноцидтің ғылыми ұғымының, мазмұны кеңейтілді. Отандық заңгерлеріміз айналымға «ұлттық-мәдени» геноцид түсінігін енгізді, ол тұтастай топты жою мақсатын көздеместен, осы топты қауым ретінде ерекшелейтін мәдени айрықшалығын агрессордың жоюы немесе оған талпынуы жағдайларында қолданылады. Мұндайда этникалық топ физикалық түрде жойылмаса да, әлдебір халықтың, ұлттың, діни немесе нәсілдік топтың тарихи қалыптасқан мәдениеті әралуан әдістермен жойылатын болады.

Демек, геноцид қылмыс ретінде алғаш рет халықаралық құқықта — Бірікке Ұлттар Ұйымы Бас Ассамблеясының 1946-ж. 11 -желтоқсанындағы 96 (1) резолюциясында анықталған. Соңынан, БҰҰ БА 1947-ж. 21-қарашасындағы 180 (11) резолюциясында халықаралық сипатқа ие қылмыс ретіндегі геноцид үшін мемлекет те, жеке тұлғалар да жауапты болатындығы аталды. Көптеген авторлар осы қоғамдық қауіпті әрекеттің халықаралық құқықтық актлерде қылмыстылығы мен жазаланушылығын анықтаудан әлемдік мәдениеттің заңнамалық феномені ретінде халықаралық қылмыстық құқықтық бастау алатындығын пайымдайды [8, 316].

БҰҰ Бас Ассамблеясының 3-ші сессиясында 1948-ж. 9-желтоқсанында Геноцид қылмысының алдын алу және оны жазалау туралы конвенция қабылданып, қол қоюға ұсынылған болатын [9], 1951-ж. заңды күшіне енген осы халықаралық құқықтық құжатта геноцид қылмыс құрамы ретінде былай анықталды: «...әлдебір ұлттық, этникалық, нәсілдік немесе діни топты толық немесе ішінара жою мақсатымен жасалатын келесі әрекеттердің кез келгені:

1. Мұндай топ мүшелерін өлтіру;
2. Мұндай топ мүшелеріне елеулі дене жарақаттарын келтіру немесе психикалық науқастылыққа жеткізу;
3. Әлдебір топ үшін оның толық немесе ішінара жойылуына бағытталған өмірлік жағдайларды қасақана жасау;
4. Мұндай топта бала туылуын болдырмауға бағытталған іс-шаралар жасау;
5. Балаларды бір топтан басқа топқа күштеп аудару».

Үкіметтік биліктің тіпті өз аумағының шектеріндегі өз азаматтарына қатысты жасайтын геноцидтік әрекеттері мемлекеттің ішкі юрисдикциясына қатысты мәселе болып қоймай, халықаралық қауымдастықтың араласу затына айналатындығы халықаралық және қылмыстық құқық теориясында жалпы мойындалған болатын. Сонымен қоса, Геноцид туралы Конвенцияның бірінші бабында осы Конвенцияны ратификациялаған кез келген мемлекет осы қылмыстың бейбіт те, соғыс уақытында да жасалған жағдайында Біріккен Ұлттар Ұйымының сәйкес институттарына шағымдана алатындығына жол береді.

Ал Геноцид туралы Конвенцияның IV-бабында осы қылмыс бойынша «Конституция бойынша жауапты билеушілер, лауазымды адамдар немесе жеке тұлғалар болғанына қарамастан, кез келген адамдар жауапқа тартылатындығы» пайымдалады.

1968-ж. 26-қарашада қабылданған Адамзатқа қарсы әскери қылмыстар мен қылмыскерлерге мерзім ұзақтылығын қолданбау туралы конвенцияның 1-бабына сәйкес, геноцид «ешқандай да мерзім ұзақтылығы қолданылмайтын» қылмыстар қатарына жатқызылған. Өкінішке орай, Екінші дүниежүзілік соғыстан кейінгі кезеңде де тарихта геноцидтің аса қатыгездік айғақтарының орын алуы аз болған емес. Сонымен қатар, осы тектес әрекеттердің ұйытқысы болған геноцид акттерін орындауға бұйрықтар берген мемлекеттік қайраткерлердің де, осы заңсыз бұйрықтардың атқарумен айналысқан қатардағы адамдардың зұлымдықтарына заңи баға берілмеді (1968-ж. француз колониалдық әскерлерінің 45 мың алжирліктерді атуы, АҚШ-тың Вьетнамдағы соғысы, кеңестік әскерлердің; 1979-1989-жж. Ауғаныстандағы қарулы әрекеттер барысында бейбіт халықты қыруы және т.с.с).

Қайтсе де, геноцид адамзаттың жаңа тарихында қарулы қақтығыстар кезеңіндегі сыртқы саясатының бірден бір құралына айналғанын мойындауға тура келеді, мұндайда қай мемлекетте үстемдік болғаны, не болмаса мемлекеттегі қай саяси топта артықшылық болғаны маңызы рөл атқармайды. Геноцид тектес әрекеттердің халықаралық құқықта толық тыйым салынғанына қарамастан, геноцид акттері мемлекеттік саясаттың дәстүрлі құралдарына айналғанының да куәсі болып келеміз. Осы аталған айғақтар геноцидтік әрекеттер үшін неғұрлым қатаң жауаптылық орнатудың әлеуметтік тарихи шарттылығын ғана емес, сонымен бірге, оны шынайы жүзеге асыру қажеттілігінің де орын алғанын көрсетеді.

Геноцидтің қылмыстылығын анықтаған халықаралық құқықтық акттер формальдық заңнамалық тұрғыдан осы қоғамдық қауіпті әрекеттің түсінігінің көпсалалылығына да, оның заңи маңызды белгілерінің қалыптасуына да үлкен септігін тигізгенін атап өту керек. Осы арқылы геноцид жауаптылығы көпсалалылығы, сол сияқты конвенционалдық сипаттағы халықаралық құқықтық құжаттарда реттелген көптеген басқа халықаралық сипаттағы қылмыстардан ерекшеленеді.

Соғыстан кейінгі кезеңде халықаралық құқықта бекітілген геноцидтің қылмыстық жауаптылығы көптеген мемлекеттердің ұлттық заңнамаларында да орын алған болатын. Өкінішке орай, біздің мемлекетімізде қарастырып отырған қылмыс түрі үшін қылмыстық жауаптылық, Кеңес Одағының аталған Конвенцияны 1954-ж. ратификациялағанына қарамастан, 1997-ж. қабылданған Қылмыстық Кодексте ғана орнықтырылған болатын.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Большой энциклопедический словарь. - М.; СПб., 1997
2. С.И. Ожегов. Словарь русского языка. 4-е изд. - М., 1960
3. М.А. Заборов. Крестовые походы. - М., 1996
4. И.И. Карпец. Преступления международного характера. М., 2001

5. Ж.П.Сартр. О геноциде // Материалы Расселовского трибунала по военным преступлениям (1968 г.) - М., 2000
6. А. Гитлер А, Mein Kampf. - Рига, 1990
7. Халықаралық (Нюрнберг) Әскери Трибуналының Жарғысы (1945-ж. 8- тамызы).
8. Ованесян В. Геноцид - преступление против человечества. М. 2000
9. БҰҰ Бас Ассамблеясының 3-ші сессиясында 1948-ж. 9-желтоқсанында қабылданған «Геноцид қылмысының алдын алу және оны жазалау туралы конвенциясы»

УДК 343.985:У84

ЦИФРОВЫЕ ДАННЫЕ – ДОКУМЕНТ ИЛИ ВЕЩЕСТВЕННОЕ ДОКАЗАТЕЛЬСТВО

БИРЖАНОВ Б.К.,

старший преподаватель кафедры криминалистики
Карагандинской академии МВД РК им. Б. Бейсенова,
майор полиции

Законом Республики Казахстан «О внесении изменений и дополнений в некоторые законодательные акты Республики Казахстан по вопросам совершенствования системы отправления правосудия» № 378-V от 31.10.15 г. в УПК РК введено новое понятие, изложенное в подпункте 15 статьи 7, следующего содержания «электронный документ - документ, в котором информация предоставлена в электронно-цифровой форме и удостоверена посредством электронной цифровой подписи» [1, с. 27].

Исходя из этого, следует вывод о том, что законодатель предпринимает попытки идти в ногу со временем и не отрицает существование информации в электронно-цифровой форме. Вместе с тем, текущее положение понятия «компьютерная информация», имеющегося в Уголовно-процессуальном кодексе Республики Казахстан, значительно сужает круг источников информации, ограничиваясь лишь той, что содержится в компьютерах.

Изменение данного положения, позволить расширить круг источников информации содержащих уголовно-релевантную информацию, обличаемых в дальнейшем в доказательства.

В противном случае, имеющиеся терминологические неточности, приведут к сложностям правоприменительной практики в процессе доказывания и расследования в целом.

Тенденция отграничения документа существующего в электронной форме от документа в традиционной его форме набирает обороты, о чем свидетельствуют вышеупомянутые нами изменения, внесенные в Уголовно-процессуальный кодекс Республики Казахстан. Положительная тенденция законодателя по отношению к развитию электронно-цифровых технологий и неизбежности их внедрения в уголовный процесс и криминалистику не может не радовать.

Однако следует отметить, что нововведенное понятие электронного документа, ограничено обусловленностью наличия такого реквизита как электронная цифровая подпись, а также его применение предусматривается лишь в информационном обеспечении досудебного расследования (для подачи различного рода заявлений).

Изучение и анализ научной литературы, позволил сделать вывод о том, что происходит отождествление электронного документа с цифровыми данными в целом.

Исходя из содержания статьи 120 УПК Республики Казахстан «материалы, содержащие компьютерную информацию» законодатель относит к документам. Текущее положение

рассматриваемого вида доказательств на современном этапе видится актуальным, т. к. по нашему мнению данное положение не совсем верное.

Так, Т. Ю. Кукарникова под электронным документом понимает «объект, несущий информацию, имеющую смысловое значение и существующий только в электронной среде», при этом отмечая, что в качестве судебных доказательств он представляет собой – «объект, несущий информацию, имеющую значение для установления обстоятельств, подлежащих доказыванию по уголовному делу, и существующий только в электронной среде в виде допустимом для использования в уголовном судопроизводстве» [2, с. 64]. Рассматривая данную позицию, следует отметить, что самим автором документ отождествляется с абстрактным «объектом» находящимся в электронной среде. Таким образом, следует вывод о том, что под документом понимается любой электронный объект, находящийся в электронно-цифровой среде.

По мнению В. А. Образцова и С. В. Андреева, при определении понятия документа, не обязательно его надлежащее оформление, т. е. независимо от того как оформлен материальный носитель информации, он является ее носителем по факту. Основным признаком документа является его осознанный, целенаправленный характер отображения и фиксации образной, письменной, звуковой и иной информации на материальном носителе. В этом и заключается основное отличие документа от вещественных доказательств, возникающих в результате объективного процесса взаимодействия материи [3, с. 7]. Исходя из данного мнения, следует что, «независимо от того как оформлен материальный носитель», т. е. любое периферийное устройство будучи носителем информации по факту может выступать в качестве документа (принтер, сканер, фотоаппарат, ОЗУ и т.д.), что на наш взгляд недопустимо.

Классическая схема, эффективно используемая в трасологии «следообразующий объект – следовой контакт – следовоспринимающий объект», находит свое место лишь в гносеологическом плане, фактически же в связи с отсутствием такого важнейшего свойства как форма. При этом электронный документ представляет собой комплекс цифровой данных, имеющий сложную структуру и физическое размещение.

С криминалистической точки зрения документ рассматривается как материальный объект, на котором с помощью знаков, символов и т. п. элементов естественного или искусственного языка зафиксированы сведения о фактах. [4, с. 68]. Реквизит в определении документа как обязательный признак не указывается, однако при рассмотрении его свойств упоминается. Понимание документа с точки зрения криминалистики сложилось в период, когда содержание документа было неразрывно связано с его материальным носителем. Изменение его содержания, обусловлено отражением внесенных изменений на свойствах и признаках его материального носителя, которые впоследствии выявлялись в ходе их исследования.

Эра цифровых технологий данное положение изменила, т. к. ситуация с «электронным документом» обстоит иначе. «Электронный документ» не имеет жесткой привязки к ее материальному носителю. Изменение его содержания не влечет изменений по отношению к ее материальному носителю, при этом материальный носитель никак не отражает свойств содержащейся в нем информации.

Электронный документ при наличии вышеупомянутых реквизитов (ЭЦП) соответствует понятию документа в традиционном его понимании, т. е. это деловая бумага, подтверждающая какой-нибудь факт или право на что-нибудь; удостоверение, официальная бумага, свидетельствующая о личности предьявителя; письменное свидетельство о каких-нибудь исторических событиях, фактах [5, с. 89], но в электронно-цифровой среде.

Рассматривая критерии доказательств, применительно к электронному документу, следует указать на то, что он соответствуют им в полной мере. Относимость электронного документа

имеет место в случае, если он содержит в себе информацию, имеющую значение для дела и установления обстоятельств, входящих в предмет доказывания.

В соответствии с требованием допустимости доказательств, они должны обеспечивать достоверность средств доказывания и тем самым создать основу для признания определенных обстоятельств быть доказанными. Доказательства должны быть собраны в надлежащем порядке и из надлежащих источников, иначе они теряют свое значение. Достоверность доказательств заключается в их соответствии действительности.

На сегодняшний день сложно говорить об использовании доказательств в цифровой форме, т. к. нормативная основа практически отсутствует, а имеющаяся часть не соответствует современным требованиям.

Начальный этап использования электронного документа в уголовно-процессуальном праве обеспечивает права участников путем подачи заявлений и ходатайств. Для его дальнейшего внедрения в процесс доказывания, учитывая вышеуказанные отличительные признаки от документа в традиционном его понимании, а также то, что законодатель предусмотрел возможное расширение форм исполнения документов в качестве «иной формы», считаем уместным включение «электронного документа» в перечень документов перечисленных в части 3 статьи 120 УПК РК.

По результатам опроса следователей территориальных подразделений ОВД, материалы применения научно-технических средств относят к составной части протокола – 31%, к вещественным доказательствам – 23%, к документам – 12%, по мнению – 34% опрошенных респондентов, для решения данной проблемы необходимо совершенствование закона, т. к. процессуальный статус подобных материалов законом не определен [6]. Следует отметить, что ряд респондентов рассматривают видеозапись допроса в качестве приложения к протоколу, а видеозапись, выполненную при оперативно-розыскных мероприятиях, относят к вещественным доказательствам. По мнению А. Ю. Горинова, Ю. С. Рогозина, К. С. Скрамникова результаты оперативно-розыскных мероприятий следует относить к вещественным доказательствам, в то время как видеозапись следственного действия считают приложением к протоколу [7, с. 8-11].

В данном случае допущена методологическая ошибка, т. к. законом не определено доказательственное значение видеозаписей произведенных при производстве следственных действий, т.е. к какому виду доказательств их следует относить и какова их судьба при разрешении дела.

Наряду с вышеуказанными аспектами использования цифровых данных в качестве доказательств, дискуссионным остается вопрос о доказательственном значении материалов звуко-, видеозаписи и других результатов применения научно-технических средств в процессе доказывания.

По отношению к результатам использования научно-технических средств при производстве негласных следственных действий, данное положение четко определено, т. е. они «используются в доказывании наравне с доказательствами, полученными в результате следственных действий» [1, с. 173].

По нашему мнению, данные методологические ошибки возникли по причине отсутствия в законе такого источника как «доказательства на электронных носителях». По нашему мнению видится, что при наличии разграничения документов в традиционном его понимании и электронных документов, вещественных доказательств и доказательств на электронных носителях (электронно-цифровых объектов) данное положение будет исправлено.

Таким образом, считаем, что изъяты в ходе расследования, в качестве источников доказательств, произведенные при производстве, как гласного, так и негласного следственного действия фото-, звуко- и видеоматериалы следует относить к электронному документу.

Цифровые данные же подпадают к основным признакам вещественного доказательства, т. к. может выступать в роли орудия преступления, цифрового следа и быть объектом преступного посягательства. Учитывая изложенное, а также особенности цифровых данных, мы относим их к вещественным источникам криминалистической информации, т. к. к последним относятся «любые объекты, отражающие информацию, необходимую для раскрытия и расследования преступления, в форме изменения материальных свойств и признаков источника, в том числе вещественные доказательства; материальные модели следов; образцы, необходимые для сравнительного исследования» [8, с. 346]. По мнению А. В. Кудрявцевой и Ю. В. Худяковой, цифровые данные следует относить к вещественным доказательствам, т. к. «носителем этой информации является предмет, а доказательственное значение имеет содержание, свойства этого предмета» [9, с. 51]. Рассматривая данное мнение, следует указать, что, цифровые данные это не предмет материального мира, это содержание сведений, представляющих доказательственное значение для разрешения дела. Внешний вид носителя, его свойства никак не отражают содержания цифровых данных, т. е. доказательственное значение имеет содержание данных, а не их носитель.

Следующее отличие цифровых данных от вещественного доказательства, следует рассмотреть через отличия вещественных доказательств и личных, т. е. через теорию отражения, с которой согласны все ученые. Согласно теории отражения, предметные доказательства это те, в которых сознание человека участия не принимало, все остальные – личные. Также существуют доказательства, одновременно содержащие в себе вышеуказанные признаки, т. е. относятся и к вещественным и к личным доказательствам (приложения к протоколам следственных действий). Предметные доказательства в наименьшей степени подвержены искажению первичной информации (следа), личные же, подвержены субъективной оценке, собственной интерпретации произошедшего события.

По отношению к цифровым данным механическое элементарное отражение не применимо, т. к. следообразование происходит в результате электромагнитного взаимодействия, т. е. отражением аппаратных и программных средств, подчиняющихся детерминированным правилам и алгоритмам. Соответственно характерный личным доказательствам элемент субъективизма отсутствует. Но и к предметному доказательству цифровые данные отнести сложно, т. к. нами упоминалось выше о том, что цифровые данные не привязаны к материальному носителю (может быть на нескольких носителях одновременно), а также сам материальный носитель не отражает сведений о содержащейся на нем цифровых данных.

В. Я. Дорохов считает, что содержание вещественного доказательства составляют лишь те их свойства, которые могут быть восприняты непосредственно следователем, судьями и другими участниками процесса, а свойства, не поддающиеся непосредственному восприятию, образуют содержание иных доказательств [10, с. 112].

Цифровые данные находят свое отражение на технических устройствах, физических полях в виде цифрового двоичного кода, электронные носители служат для ее переноса во времени и пространстве. Таким образом, цифровые данные всегда опосредованы при помощи электронно-цифрового устройства, физического поля.

Для непосредственного восприятия цифровых данных необходимо их перекодирование с цифровой в аналоговую среду, т. е. воспринимаемую человеком посредством устройств вывода данных. Вещественное же доказательство не содержит подобного кодирования, информация всегда в естественном ее виде – аналоговом.

Вещественное доказательство – объект среды, в которой происходило преступление. Принято считать, что вещественное доказательство предмет материального мира, аналоговой среды существования. Среда совершения преступления в сфере информатизации и связи, действия связанные с ним протекают в «виртуальной» – цифровой среде.

Гносеологическое содержание следа по отношению к следам в электронно-цифровой среде также как и его информационное содержание в качестве характеристики доказательства остается прежним, т. е. любым изменением в среде связанным с преступным событием. Исходные свойства следа, объективность и уникальность также присущи доказательству на электронном носителе. Учитывая, что электронно-цифровая среда является детерминированной, ни одно действие в ней не остается бесследным. Несмотря на то, что установление лица совершившего то или иное преступление в электронно-цифровой среде вызывает определенные трудности, это вполне осуществимо.

В процессе формирования доказательств в материальной среде объекты воспринимают на себе особенности другого материального объекта, которые возможно обнаружить визуально (непосредственно), либо при помощи технических средств (опосредовано). Процесс формирования подчиняется детерминированным физическим законам, однако в деталях носит случайный характер.

Доказательства, формируемые в электронной цифровой среде, не имеют вышеуказанных характеристик, присущих материальным объектам в аспекте отражения. Программы, взаимодействуя между собой детерминированными алгоритмами, определяют характер и детали изменений вносимых как в файлы с данными при воздействии на них, так и в самой программе.

Одним из главных критериев в соответствии, с которым мы относим цифровые данные к доказательствам на электронных носителях, это их отличие от личных доказательств и от документов, которые по своему содержанию являются производными личными доказательствами. В связи с полной детерминированностью процесса работы всех электронно-цифровых устройств, доказательства на электронных носителях формируются объективно, в качестве следа-отражения неправомерного посягательства на цифровые данные.

Рассматривая разграничение электронных документов и цифровых данных через признак предметности, становится очевидным, что, если вещественное доказательство является непосредственным носителем информации, необходимой для установления обстоятельств дела, то цифровые данные выступает средством фиксации с помощью определенных аппаратных или программных средств. Доказательственное значение компьютерной информации определяется ее содержанием, а не физическими свойствами носителя данной информации [11, с. 67]. Место и время обнаружения следа преступления, может являться признаком вещественного доказательства, в то время как обнаружение электронно-цифрового следа это доказательственный факт. Хотя рассматриваемый след не материален, он может быть обличен в материальную форму посредством различных технических устройств. В данном случае данный материальный объект будет выступать в качестве доказательства.

Таким образом, все цифровые данные, не подпадающие под определение электронного документа, являются отражением преступной деятельности в цифровом пространстве, т. е. выступают в качестве – доказательств на электронных носителях (электронно-цифровых объектов).

Для утверждения основания о выделении самостоятельного значения доказательства на электронных носителях информации необходимо провести сравнение с личными доказательствами и электронными документами, в результате которого очевидно, что доказательства на электронных носителях информации формируются независимо от воли источника информации. Роль компьютера и программ в кодировании и декодировании информации, сравнима с участием специалиста и эксперта в исследовании источников информации. Практическая значимость разграничение цифровых данных и вещественных доказательств заключается в переходе доказывания на качественно новый уровень, обеспечивающий познание явлений недоступных чувственному восприятию.

Список литературы:

1. Уголовно-процессуальный кодекс Республики Казахстан: Практическое пособие. – Алматы: Издательство «Норма-К», 2016. С. 368.
2. Кукарникова Т.Э. Электронный документ в уголовном процессе и криминалистике: дис. ... канд. юрид. наук: Воронеж.: 2003. 204 с.
3. Образцов В.А., Андреев С.В., Документ как элемент системы предмета и средств доказывания (опыт сравнительного анализа) // Южно-уральские криминалистические чтения. Вып.9. Уфа. 2001. С.7.
4. Белкин Р.С. Криминалистическая энциклопедия. – М.: Мегатрон XXI, 2000. – 2-е изд. доп. – С. 334.
5. Словарь русского языка: Ок. 57000 слов/ Под ред. чл.-корр. АН СССР Н.Ю.Шведовой. – 20-е изд., стереотип. М.: Рус. яз., 1989. – 750 с.
6. Результаты опроса.
7. Горинов Ю.А., Рогозин Ю.С., Скоромников К.С. Судебная киносъемка и видеозапись. – Волгоград, 1980. 96 с.
8. Криминалистика социалистических стран / Под ред. проф. В Я. Колдина. М., 1986. С. 517.
9. Кудрявцева А.В., Худякова Ю.В. Вещественные доказательства в уголовном процессе России: монография, Челябинск, 2006. С. 161.
10. Дорохов В.Я. Природа вещественных доказательств // Советское государство и право. 1971. № 10. – С. 112.
11. Зигура Н.А. Компьютерная информация как вид доказательств в уголовном процессе России: дис... канд. юрид. наук. Челябинск, 2010. 234 с.

УДК 351 (354)

АКТУАЛЬНЫЕ ПРОБЛЕМЫ ГОСУДАРСТВЕННОЙ СЛУЖБЫ В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН

ВЕСЕЛЬСКАЯ Н.Р.

к.ю.н., профессор

АЛЬХАНОВА Д.М.,

магистрант гр.Ю 21 НП

Карагандинский экономический университет Казпотребсоюза

Деятельность государственной службы сегодня вызывает все возрастающий интерес как со стороны ученых, исследователей проблемы, так и со стороны практиков - управленцев. На сегодняшний день государственная служба в Республике Казахстан законодательно определяется как деятельность государственных служащих в государственных органах по исполнению должностных полномочий, направленная на реализацию задач и функций государственной власти [1]. Государственная служба как подсистема в системе государственного управления занимает одно из ведущих мест и является, пожалуй, одним из важнейших механизмов, обеспечивающих эффективность управления государством.

За прошедшие почти 30 лет независимости Казахстана накопились не только достижения, но и проблемы. Особенно остро они стали видны в ситуации мировой пандемии коронавируса, которая фактически указала стране на ее системные "болячки". Глава государства сравнительно недавно дал поручение рассмотреть вопросы совершенствования государственной службы [2].

Реформа государственной службы является одной из ключевых проблем, которая выдвигается сейчас на первый план не только в Казахстане, но и во всех республиках СНГ. Становится совершенно очевидным, что именно от системы государственного управления и профессионализма государственных служащих, их дееспособности и инициативности, приверженности избранному страной курсу во многом зависит ход экономических реформ, продвижение по пути демократизации общества, в целом стабилизации и развитие страны.

Одной из проблем государственной службы является то что, к сожалению, в настоящее время госслужба становится менее и менее привлекательной для активных и состоявшихся профессионалов. Это связано с падением авторитета госслужбы, так и с тем, что альтернативная возможность для трудоустройства и строительства карьеры в государственной службе в Казахстане проигрывает всем другим опциям, которые есть для состоявшихся профессионалов. Система рекрутинга не привлекает профессиональных, состоявшихся людей.

Проблемой остается и то, что не всегда прозрачно проходят конкурсы на замещение вакантных должностей в госорганах. Руководители в регионах продолжают порочную практику, при которой победители конкурса известны до его начала, а в качестве наблюдателей избираются лица, полностью поддерживающие решения главы госоргана. Такая практика должна искореняться, для этого необходимо использовать потенциал неправительственных организаций, работающих в рамках проекта «Гражданский контроль». Им следует обязательно участвовать в качестве наблюдателей на собеседовании.

Помимо этого, не на должном уровне ведется контроль за своевременным замещением вакантных должностей корпуса А, в ряде ведомств долгое время должности остаются вакантными при наличии достаточного кадрового резерва.

Вопросы профессионализации персонала государственной службы на данный момент все так же остаются актуальными. По результатам опроса руководителей госорганов, лишь 68% из них «довольны» и «в целом довольны» качеством работы своих подчиненных. При этом лишь 51,3% самих государственных служащих удовлетворены собственной работой, что приводит к высокому уровню годовой сменяемости (текучести) 15,7%. Вследствие высокой текучести кадров увеличивается дефицит государственных служащих, разрушается сложившиеся в коллективе связи, которые оказывают негативное влияние на психологическое состояние госслужащих, одним словом, «... создаются организационные, кадровые, технологические, психологические трудности» [3, с. 11].

Не секрет что в нашей стране низкая социальная защита государственных служащих. Современные госслужащие должны работать во благо государства профессионально, преданно, самоотверженно, не считаясь с личным временем, нуждами семьи, гарантиями для потомков, поскольку государство, на кого они работают по заказу, эти заботы всецело должно взять на себя и прописать их в устойчивых законах. Только при таких условиях нужно и можно иметь государственных служащих, которые действительно будут способны гарантировать национальную безопасность государства.

В наши дни не у всех возникает желание идти на государственную службу с зарплатой, на которую можно только существовать, не имея жилья, так как государство не способно на 100% обеспечить всех служащих жильем и необходимыми условиями.

По итогам опроса, лишь 9,6% государственных служащих удовлетворены полностью и 34,8 % удовлетворены частично размерами должностных окладов. 24% государственных служащих удовлетворены возможностями карьерного роста[4].

Необходимо также уделять повышенное внимание соблюдению этических норм госслужащими. Например, в Казахстане в Этический кодекс введена должность уполномоченных по этике.[5] На них возложена профилактика этических правонарушений, мониторинг и контроль за соблюдением служебной этики государственных служащих.

Государственные служащие чаще всего обращаются к уполномоченным по этике для разъяснений различных норм и из-за проблем в коллективе. К примеру, в Жамбылской области заместитель акима Тараза Максат Ахаев получил строгий выговор за грубое отношение к подчиненному. [6] В целом, за восемь месяцев этого года к дисциплинарной ответственности привлечены 1 237 госслужащих. Из них порядка 10 % привлечены за нарушение служебной этики по рекомендациям дисциплинарных комиссий, восемь госслужащих понижены в должностях, 17 человек уволены [7].

Не менее важным является принцип обеспечения высокого качества и эффективности обучения, который предполагает высокий уровень и качество образования, получаемого в системе подготовки, переподготовки и повышения квалификации госслужащих. Эта система должна характеризоваться гибкостью, оптимальностью сочетания всех видов и форм общего и дополнительного профессионального образования. Рациональное соотношение видов и форм образования, их качество должны создавать условия для быстрой адаптации госслужащих к конкретным должностям государственной службы. Для того, чтобы достичь высокого уровня и качества образования, необходимо обеспечить систему подготовки, переподготовки и повышения квалификации госслужащих высококвалифицированными научно-педагогическими кадрами, развитой методической и информационно-аналитической базой.

Проблема научно-педагогического состава занимает особое место в системе обучения государственных служащих, поскольку является без преувеличения одним из центральных узловых вопросов совершенствования и повышения эффективности организации и деятельности системы профессионального образования государственных служащих. Надо учитывать, что контингент лиц, проходящих переподготовку и повышение квалификации, имеет, как правило, высшее профессиональное образование и определенный, порой значительный, стаж работы по специальности и стаж государственной службы, занимает руководящие государственные должности. Отсюда преподавательские кадры должны отвечать предельно высоким требованиям, сочетать глубокие теоретические знания с полным и точным представлением о содержании практической деятельности государственных органов и тенденциях их развития.

Следующая проблема заключается в языковом принципе. В соответствии со статьей 8 Закона РК «О языках в Республике Казахстан» языком работы и делопроизводства государственных органов, организаций и органов местного самоуправления Республики Казахстан является государственный язык [8]. К сожалению, большинство государственных служащих не владеют казахским языком, либо владеют только на уровне устной речи. Незнание государственного языка тормозит делопроизводство, госслужащие не могут ответить на вопросы населения на госязыке.

Как отметил Глава государства Касым-Жомарт Токаев, казахский язык должен стать престижным, востребованным в нашем обществе. При назначении на государственные должности, особенно сопряженные с общественными коммуникациями, предпочтение отдавать тем, кто наряду с профессиональными качествами хорошо владеет казахским языком. Госслужащие, не умеющие вести дискуссию и диалог на государственном языке в Парламенте или на пресс-конференциях, должны стать анахронизмом [9].

Следующая проблема — это высокая коррумпированность государственных служащих. К сожалению, в Казахстане прочные коррупционные связи между бизнесом и государственными чиновниками становятся обычным делом. Чем теснее такие связи, тем больше возможностей появляется у нечистых на руку бизнесменов: государственные заказы, важные контракты, секретная информация. На уровне акиматов — это проведение всевозможных тендеров на товары и услуги, на выделение земельных участков и т.п. И наконец, «низовая» коррупция — повсеместная дача взяток дорожным полицейским, медработникам, учителям, «столоничальникам» за быстрое получение какой-нибудь справки и т.д. Главная причина

подобной ситуации состоит в том, что мы боремся с последствиями и осложнениями, а не с самой болезнью и условиями, которые ее порождают.

Страдает и качество оказания государственных услуг. В связи с угрозой распространения коронавирусной инфекции в Казахстане режим чрезвычайного положения (ЧП) был введен с 16 марта по 11 мая 2020 года. Единственным способом получения государственных услуг в этот период времени был портал «Электронного правительства». В период массового единовременного потока пользователей оказалось, что сервер не способен справиться с таким большим объемом посещений. Помимо огромного наплыва пользователей на портал электронного правительства, государственный сервер также подвергался хакерским атакам из-за рубежа. Так, 12 мая произошла хакерская атака на государственные электронные серверы, в том числе на «Электронное правительство Республики Казахстан» egov.kz, «Е-лицензирование» и всех компонентов электронного правительства. По официальным заявлениям это были DDos-атаки, которые производились с более чем 550 IP-адресов из 48 стран мира [10]. Это была первая столь масштабная кибератака на казахстанский государственный интернет сервер.

Исходя из вышеуказанных проблем, очевидно, что нынешняя система государственной службы требует дальнейшей модернизации путем повышения статуса государственного служащего (предоставление гарантий социальной защищенности, принятия жестких мер по снижению коррумпированности и др.). От профессионализма госслужащих, социальной защищенности, их дееспособности и инициативности, приверженности избранному страной курсу во многом зависит ход экономических реформ, продвижение по пути демократизации общества, в целом стабилизации и развитие страны.

Список литературы:

1. Закон Республики Казахстан от 23 ноября 2015 года № 416-V «О государственной службе Республики Казахстан» (с изменениями и дополнениями по состоянию на 03.07.2020 г.);

2. Послание Главы государства Касым-Жомарта Токаева народу Казахстана. 1 сентября 2020 г.

URL: https://www.akorda.kz/ru/addresses/addresses_of_president/poslanie-glavy-gosudarstva-kasym-zhomarta-tokaeva-narodu-kazahstana-1-sentyabrya-2020-g

3. Утарбаева Г.К. Совершенствование управления человеческими ресурсами на предприятии: дис. канд. экон. наук: 08.00.05: защищена 26 сентября 2018 года. — М., 2018. — 29 с.;

4. Результаты социологического исследования по определению уровня этичности госслужащих.

URL: <https://www.gov.kz/memleket/entities/qyzmet/press/news/details/rezultaty-sociologicheskogo-issledovaniya-po-opredeleniyu-urovnya-etichnosti-gossluzhashchih?lang=ru>

5. Этический кодекс государственных служащих Республики Казахстан (Правила служебной этики государственных служащих) утвержден Указом Президента Республики Казахстан от 29 декабря 2015 года № 153.

6. Интернет-журнал Власть: Совет по этике рекомендовал объявить выговор нескольким сотрудникам акиматов Жамбылской области и города Тараз. URL: <https://vlast.kz/novosti/17755-sovet-po-etike-rekomendoval-obavit-vygovor-neskolkim-sotrudnikam-akimatoz-zambylskoj-oblasti-i-goroda-taraz.html>

7. Более 600 госслужащих привлечены к дисциплинарной ответственности в 2020 году. URL: [inform.kz https://www.inform.kz/ru/bole-600-gossluzhaschih-privlecheny-k-disciplinarnoy-otvetstvennosti-v-2020-godu_a3696311](https://www.inform.kz/ru/bole-600-gossluzhaschih-privlecheny-k-disciplinarnoy-otvetstvennosti-v-2020-godu_a3696311)

8. Закон Республики Казахстан от 11 июля 1997 года № 151-I «О языках в Республике Казахстан» (с изменениями и дополнениями по состоянию на 26.12.2019 г.);

9.Жанарбек А. Қасым-Жомарт Тоқаев, Қазақстан Республикасының Президенті: қазақ халқының тағдыры тарих таразысында тұр // «Ана тілі». – 25.06.2020. - № 13. – С. 9.;

10.Вынужденная цифровизация госуслуг Казахстана во время пандемии COVID-19. URL: <https://cabar.asia/ru/vynuzhdennaya-tsifrovizatsiya-gosuslug-kazahstana-vo-vremya-pandemii-covid-19/?pdf=34818> ;

УДК 343.2

ПРОБЛЕМЫ РЕАЛИЗАЦИИ ПРИНЦИПА ЗАКОННОСТИ В СОВРЕМЕННОМ УГОЛОВНОМ ПРАВЕ РОССИИ

ГОРОДНОВА О.Н

к.филол.н., к. ю. н.,

доцент кафедры уголовного права

исудопроизводства

Чебоксарский кооперативный институт (филиал)

Российского университета кооперации

Совокупность идей, которые составляют основу формирования гражданских институтов, правосознания общества, следует считать идеологией. Современное уголовное право определяет лишь часть наиболее важных идей на законодательном уровне в Уголовном кодексе РФ (далее – УК РФ). Это идеи законности и справедливости, равенства граждан перед законом и гуманизма, вины (виновной ответственности).

Принцип законности, как отраслевой принцип уголовного права (ст. 3 УК РФ) (межотраслевой принцип одновременно), означает, что и преступность, и наказуемость, и их последствия, меры уголовно-правового характера определяются законом. В нормотворчестве принцип законности важен для определения нормативных основ. В правоприменении принцип законности используется для контроля качества исполнения закона, т.е. четкого следования им, например, при квалификации деяния – соотнесения признаков содеянного и состава преступления, указанного в УК РФ либо при назначении наказания. Принцип справедливости позволяет применять различные грани закона, используя проявления индивидуализации, дифференциации ответственности и наказания, гуманизма, равенства граждан перед законом [3, С. 261–266].

Принцип законности так же, как и справедливости, является неординарным, так как служит, главным образом, основанием закрепления положений принципов уголовного права в уголовном законодательстве. Одним из аспектов справедливости является справедливость уголовного закона. Реализуется принцип справедливости на стадии принятия и применения уголовного закона. Неоспоримо, что уголовный закон не должен противоречить действующим нормам российского и международного права.

Закон, устанавливающий преступность деяния, должен быть справедливым. Альтернативность санкций в УК РФ предопределяет справедливость наказаний. Именно нормы Особенной части УК РФ выступают инструментом дифференциации уголовной ответственности и наказания. Обстоятельствами, предопределяющими выбор наказания, являются: тяжесть совершенного преступного деяния и его последствия, личность виновного. От того, какие наказания (размер, срок) предусматривает конкретная санкция, зависит вид наказания, назначенный конкретному субъекту.

Нормативные предписания Особенной части содержат не только диспозиции, но и санкции. Так, нарушение законодательной техники при кодификации может повлечь нарушение идей законности и справедливости. Конструкция ст. 291¹ УК РФ, противоречащая логике построения уголовных норм, влечет за собой вынесение несправедливого приговора (это касается и ст. 204¹ «Посредничество в коммерческом подкупе»). Часть 1 ст. 291¹ УК РФ содержит основной состав преступления «Посредничество во взяточничестве». В ч. 5 ст. 291¹ УК РФ закреплён основной альтернативный состав преступления «Обещание или предложение посредничества во взяточничестве». Наказание за оконченное посредничество во взяточничестве (ч. 1 ст. 291¹ УК РФ) менее суровое, чем за обещание или предложение посредничества во взяточничестве (ч. 5 ст. 291¹ УК РФ). Подбивают доверие к уголовному закону и правоприменению такие положения действующего законодательства, когда неоконченное преступление (покушение) наказывается в силу закона строже, чем оконченное. Это порождает несправедливость наказания. При этом в ч. 5 ст. 291¹ УК РФ законодатель не уточняет, о каком посредничестве во взяточничестве идет речь, так как не указывает каков размер взятки, которую посредник обещает или предлагает передать. При этом примечание к ст. 290 УК РФ дифференцирует сумму взятки в значительном, крупном, особо крупном размерах. В ч. 5 ст. 291¹ УК РФ законодатель также не уточняет, имеет ли место обещание или предложение передать взятку за совершение заведомо законных или незаконных действий (бездействий), при этом неясно лицом с использованием служебного положения или нет? С целью устранить данное нарушение конструирования норм уголовного закона поддерживаем идею о необходимости исключения части 5 из ст. 291¹ УК РФ «Обещание или предложение посредничества во взяточничестве» [8, С. 118-121], дабы применять ст. 30 УК РФ.

Рассмотрим еще примеры законодательных предписаний, которые противоречат принципу законности. Согласно ч. 1 ст. 9 УК РФ преступность и наказуемость деяния определяет уголовный закон, действовавшим во время совершения этого деяния. Часть 1 ст. 3 УК РФ определяет, что преступность деяния, а также его наказуемость и иные уголовно-правовые последствия определяет только УК РФ. Если предположить, что преступление совершено во время действия УК РСФСР 1960 года, то согласно ст. 9 УК РФ, к преступнику должен применяться уголовный закон 1960 года, а не современный УК РФ, как это отмечено в ч. 1 ст. 3 УК РФ.

Уголовный закон, ухудшающий положение обвиняемого, осужденного, обратной силы не имеет (ч. 1 ст. 10 УК РФ). Если представить, что субъект совершил уголовно-правовой деликт; санкция статьи УК РФ, по которой необходимо квалифицировать деяние субъекта, была ужесточена, то подлежит применению уголовный закон, который действовал до ужесточения санкций, а именно во время совершения преступного деликта, а не закон, действующий на момент вынесения приговора.

В ч. 1 ст. 3 УК РФ определено, что «преступность деяния, а также его наказуемость и иные уголовно-правовые последствия определяются только настоящим кодексом». Исключение из этого правила описано в ч. 4 ст. 11 УК РФ, которая гласит: «Вопрос об уголовной ответственности дипломатических представителей иностранных государств и иных граждан, которые пользуются иммунитетом, в случае совершения этими лицами преступления на территории Российской Федерации разрешается в соответствии с нормами международного права».

В.В. Сверчков обращает внимание на несогласованность содержания ч.1 ст. 1, ч. 1 ст. 3 УК РФ – с одной стороны и ч. 4 ст. 15 Конституции РФ, ст. 5 Федерального закона от 15.07.1995 г. № 101-ФЗ «О международных договорах Российской Федерации», ст. 331 УК РФ – с другой. Указанная статья Конституции РФ гласит, что если международным договором Российской Федерации установлены иные правила, чем предусмотренные законом, то применяются правила

международного договора. Следовательно, источником уголовного законодательства РФ следует признать не только УК РФ, но и международный договор, участником которого является Российская Федерация [7, С. 100-101].

Согласно ч. 3 ст. 331 УК РФ, уголовная ответственность за преступления против военной службы, совершенные в военное время либо в боевой обстановке, определяется законодательством Российской Федерации военного времени [6, С. 139-148]. По мнению В.В. Сверчкова, законодательство РФ военного времени как источник уголовного законодательства России остается под вопросом, поскольку форма его выражения окончательно не ясна.

Таким образом, необходимо определить, что преступность и наказуемость деяния, а также иные уголовно-правовые последствия определяются УК РФ, за исключением случаев, прямо указанных в нем, акцентировать внимание непосредственно в УК РФ на том, что законодательство и правоприменение должны соответствовать основополагающим принципам уголовного права.

Принцип законности означает, что нет преступления без указания о том в законе. Нормы Особенной части УК РФ исключают аналогию закона (ч. 2 ст. 3 УК РФ).

Согласно нынешней формулировке аналогии в УК РФ законодатель полностью исключает возможность ее применения. Это нельзя признать правильным, так как аналогия на практике в некоторых случаях позволяет достичь единообразия применения норм уголовного права. Другое дело, что уголовный закон должен содержать прямой запрет устанавливать ответственность за такое деяние (действие или бездействие), которое прямо не предусмотрено в качестве преступного в УК РФ. Именно такую формулировку следует использовать в ч. 2 ст. 3 УК РФ для установления запрета применять аналогию закона.

Проанализируем конкретные ситуации, в которых суд применяет аналогию закона в уголовном праве. Перечень обстоятельств, смягчающих уголовное наказание, не является исчерпывающим. Согласно ч. 2 ст. 61 УК РФ при назначении наказания могут учитываться в качестве смягчающих и те обстоятельства, которые не предусмотрены в ч. 1 ст. 61 УК РФ. Например, признание подсудимым своей вины в совершенном преступлении может быть признано судом смягчающим обстоятельством [9, С. 384-393].

Отдельные смягчающие наказание обстоятельства или их совокупность могут быть признаны исключительными и способствовать назначению более мягкого наказания, чем предусмотрено за конкретное преступление (ч. 2 ст. 64 УК РФ). Представляется, что и в данном случае допускается использование аналогии закона. Правовая законодательная формулировка в ч. 1 ст. 64 УК РФ «исключительные обстоятельства» допускает широкое судебное толкование. При этом, что следует понимать под другими обстоятельствами, «существенно уменьшающими степень общественной опасности преступления», законодатель не уточняет вовсе [1].

Признаки деятельного раскаяния, исключительные обстоятельства учитываются не только при назначении наказания ниже низшего предела (ст. 64 УК РФ), но и при изменении судом категории преступления (ч. 6 ст. 15 УК РФ), назначении условного наказания (ст. 73 УК РФ) [4].

На наш взгляд, в случае отсутствия четкого законодательного регулирования запретов и дозволений, полностью исключить применение аналогии закона не удастся. Однако в силу развития законодательства, потребности в аналогии закона должно становиться меньше, чтобы исключить расширительное судебное усмотрение.

Целесообразно предусмотреть не исчерпывающий, но полный перечень обстоятельств, смягчающих уголовное наказание, дополнить статью 61 УК РФ. Помимо уже указанных в ст. 61 УК РФ в качестве обстоятельств, смягчающих уголовное наказание, именовать: признание вины, в том числе и частичное раскаяние в содеянном, наличие несовершеннолетних детей при

условии, что виновный принимает участие в их воспитании, материальном содержании и преступление не совершено в отношении их, наличие на иждивении виновного престарелых лиц, его состояние здоровья, наличие инвалидности, государственных и ведомственных наград, участие в боевых действиях по защите Отечества и др. (п. 28 Постановления Пленума Верховного Суда РФ от 22 декабря 2015 г. N 58 «О практике назначения судами Российской Федерации уголовного наказания») [2].

В статье 64 УК РФ целесообразно определить четкие законодательные границы судебного усмотрения, так как судебный прецедент не является источником права. Необходимо определить пределы снижения уголовного наказания, запретить смягчать ответственность лицам, виновным в совершении тяжких и особо тяжких преступлений. Из текста ст. 64 УК РФ резонно исключить формулировку «других обстоятельств, существенно уменьшающих степень общественной опасности преступления».

Часть 1 ст. 64 УК РФ «Назначение более мягкого наказания, чем предусмотрено за данное преступление» предлагаем изложить в следующей редакции: При наличии исключительных обстоятельств, связанных с целями и мотивами преступления, ролью виновного, его поведением во время и после совершения преступления, относящегося к категории средней или небольшой тяжести, суд может назначить наказание ниже низшего предела, предусмотренного соответствующей статьей Особенной части настоящего Кодекса, но не более чем на одну треть.

Статья 58 УК РФ не дает ответа на вопрос, в каком исправительном учреждении следует отбывать наказание субъекту, совершившему умышленное преступление небольшой тяжести, отбывшему за него наказание в виде лишения свободы и совершившему вновь тяжкое преступление? Ни один из пунктов частей ст. 58 УК РФ не подлежит применению. Суды применяют по аналогии закона п. «в» ч. 1 ст. 58 УК РФ и назначают отбывание наказания в исправительной колонии строгого режима, так как несмотря на то, что лицо уже отбывало наказание в местах лишения свободы, рецидив преступлений отсутствует.

Рассмотрим еще один пример несовершенной реализации принципа законности. Часть 5 ст. 46 УК РФ предусматривает возможность замены штрафа в случае злостного уклонения от его отбывания на более суровое наказание. Часть 3 ст. 49 УК РФ также гласит, что в случае злостного уклонения от отбывания обязательных работ они заменяются принудительными работами или лишением свободы. Согласно ч. 4 ст. 50, ч. 5 ст. 53, ч. 6 ст. 53¹ УК РФ исправительные работы, ограничение свободы, принудительные работы, назначенные в качестве основных наказаний, при условии, что от их исполнения осужденные уклоняются, также могут быть заменены на более строгие наказания. Таким образом, новое наказание назначается за ранее совершенное преступление, так как не исполняется предыдущее наказание. Вместе с тем, в случае уклонения осужденного от отбывания наказания в виде лишения свободы в колонии-поселении никакие санкции к нему не применяются, так как он не приступил к отбыванию наказания [5]. В ситуации, когда осужденному выдали деньги на проезд до места отбывания наказания – колонии-поселения, ему выгоднее туда добровольно не являться, скрываться, уклоняться от отбывания наказания и претерпевания неблагоприятных мер ответственности, так как в случае его розыска максимум, что ему грозит, так это принудительное доставление в колонию-поселение. Статья 75¹ Уголовно-исполнительного кодекса Российской Федерации обязывает сотрудников пенитенциарной системы объявить осужденного, не явившегося для отбывания наказания в колонию-поселение, в розыск и предпринимать немалые силы и средства для его розыска, задержания на срок до 48 часов (срок может быть продлен судом до 30 суток) и направления в место отбывания наказания. При этом увеличивается нагрузка на аппарат суда. Многие осужденные, объявленные в розыск, вновь совершают преступления и продолжают скрываться, чувствуя безнаказанность и вседозволенность. В этой связи растет латентная преступность. Такого рода уклонение остается

безнаказанным, так как по действующему закону не считается преступлением. С целью устранения данного нарушения предлагаем три способа решения проблемы.

Первый заключается в том, что необходимо внести изменения в ст.75¹ УИК РФ, установить ранее существовавшее правило, когда осужденных брали под стражу в зале суда и доставляли в колонию-поселение под конвоем. Ныне ст.75¹ УИК РФ гласит, что осужденные за преступления, совершенные по неосторожности и умышленные преступления небольшой и средней тяжести самостоятельно следуют к месту отбывания наказания в колонию-поселение. Расходы на проезд и питание в пути следования им оплачивает государство.

Согласно второму способу (на наш взгляд он является менее эффективным) в ч. 6 ст. 56 УК РФ следует предусмотреть возможность замены лишения свободы в колонии-поселении в случае злостного уклонения от его отбывания на лишение свободы в колонии общего режима, чтобы закон был криминологически обоснованным и эффективным.

Согласно третьему способу, целесообразно дополнить Особенную часть УК РФ самостоятельной статьей, где предусмотреть ответственность за злостное уклонение от исполнения не только лишения свободы в колонии-поселении, но и от исполнения штрафа, обязательных работ, исправительных работ, ограничения свободы, принудительных работ.

В заключение следует предложить новую редакцию ст. 3 УК РФ, в которой указать следующее:

ч. 1 Преступность и наказуемость деяния, а также иные меры уголовно-правового характера определяются настоящим Кодексом, за исключением случаев, указанных в нем.

ч.2 Запрещено привлекать к уголовной ответственности за деяние, преступность и наказуемость которого не закреплена в конкретной статье Особенной части УК РФ.

ч. 3 Внесение изменений и дополнений в настоящий Кодекс запрещается, если они противоречат принципам уголовного права.

Список литературы:

1. Агешкина Н.А., Беляев М.А., Белянинова Ю.В., Бирюкова Т.А., Болдырев С.А., Буранов Г.К., Воробьев Н.И., Галкин В.А., Дудко Д.А., Егоров Ю.В., Захарова Ю.Б., Копьев А.В. Научно-практический комментарий к Уголовному кодексу Российской Федерации от 13 июня 1996 г. N 63-ФЗ. // СПС Гарант. Дата обращения 02.07.2020 г.

2. Барышева К.А., Грачёва Ю.В., Есаков Г.А., Князькина А.К., Лясколо А.Н., Маркунцов С.А., Палий В.В., Энгельгардт А.А. Комментарий к Уголовному кодексу Российской Федерации (постатейный; восьмое издание, перераб. и доп.) (под ред. д.ю.н. Г.А. Есакова). М. Проспект, 2019 г.// СПС Гарант. Дата обращения 02.07.2020 г.

3. Городнова О.Н.Соотношение принципов справедливости и равенства граждан перед законом с принципами дифференциации и индивидуализации ответственности // Актуальные проблемы российской государственности и права: сб. материалов Междунар. науч.-практ. конф. Чебоксары: ЧКИ РУК, 2015. С. 261–266.

4. Журавлев М.П., Наумов А.В., Никулин С.И., Понятовская Т.Г., Рарог А.И., Янеленко Б.В. Уголовное право России. Части Общая и Особенная (учебник; под ред. заслуженного деятеля науки РФ, д.ю.н., проф. А.И. Рарога; издание 10-е, перераб. и доп.). - Проспект, 2018 г. // СПС Гарант. Дата обращения 02.07.2020 г.

5. Инструкция по направлению в колонию-поселение осужденных к лишению свободы, в отношении которых судом принято решение, предусматривающее самостоятельное следование осужденного к месту отбывания наказания (утверждена приказом Минюста РФ от 6 апреля 2009 г. № 102).

6. Петрушенков А.Н. Концепция формулирования принципов законности и равенства граждан перед законом и проблемы их реализации в статьях Особенной части Уголовного кодекса Российской Федерации // Вестник Волжского университета им. В.Н. Татищева, 2017, № 1, С. 139-148.

7. Сверчков В.В. Введение в уголовное право. Уголовный закон: учебное пособие для вузов. – Москва. Юрайт, 2020 – 405 с.

8. Фоминых С.М. Проблемы законодательной конструкции ст. 291¹ Уголовного кодекса Российской Федерации (посредничество во взяточничестве) // Пробелы в российском законодательстве, 2014. № 3 – С. 118-121.

9. Шнитенков А.В. Практические аспекты реализации принципа законности в уголовном праве // Труды Оренбургского института (филиала) Московской государственной юридической академии, 2007, № 8, С. 384-393.

УДК 378(574)

TRENDS IN THE DEVELOPMENT OF MODERN SCIENCE

YELEUBEKOVA N.Y.

master of law,

Karaganda economic University of Kazpotrebsoyuz

OMARBEKOVA A.M.

Student of the SPD-20-4S group

Karaganda economic University of Kazpotrebsoyuz

Education and science are the main factors of the economy. The world Declaration on higher education for the twenty-first century emphasizes that without appropriate higher education and modern research institutions, with qualified and educated people, no country can achieve real sustainable economic development. Education and science as social sectors are based on the development of scientific and technical potential, which should be considered not as an accompanying factor, but as one of the sectors of the economy that has the same features, rules and regulated methods.

We must admit that Kazakhstan has stepped up to the stage of industrial and innovative development. According to Kazakh scientists, this stage is characterized by reprogramming of the scientific system in accordance with modern economic requirements, therefore, the development of science, regulated by appropriate regulatory indicators, structural, organizational, personnel, infrastructure and financial security, should lead to fundamental changes.

Let's analyze the opportunities for the development of Russian science. Currently, there are 455 state, public and private research institutes, design organizations, higher educational institutions and enterprises that perform scientific and technical functions and produce intellectual products in Kazakhstan. More than 80% of this complex consists of scientific and technical institutes, and 20%-design and development, as well as service organizations[1, p.11]. As for the scientific and technical potential of Kazakhstan, it should be noted that it is formed from the fundamental sectors of science, scientific and technical institutes in industry areas, which should work together with the design laboratories of enterprises and institutions, including other research units that are engaged in production

activities. Scientific and technical potential is determined by the total amount of scientific knowledge, the degree of training in their practical application, and the qualitative and quantitative indicators of researchers and engineering personnel. In Kazakhstan, an important part of the modern scientific and technical sphere is the formation of a network of national and intersectoral research centers. Along with applied research, they should expand research of a fundamental nature.

It is now generally accepted that scientific and technical ideas and developments, high technologies and high-tech products, and the intellectual and educational potential of personnel – the "innovative capacity of the nation" - are the main drivers of sustainable economic growth. As the experience of many countries around the world shows, universities have always played a leading role in ensuring the transition to an efficient knowledge-based economy.

Trends in the development of modern science – the main ways and direction of the existence and functioning of science in the XXI century[2, p 125].

First, the acceleration of the growth of scientific knowledge, which is associated with the processing of a huge amount of information (its volume doubles every five to ten years) and an increase in the growth of scientific products, which makes it difficult to exchange scientific ideas (scientists spend most of their time searching for information rather than solving problems creatively, so it is faster to solve a problem than to find information about how other scientists do it, so cases of dubbing scientific discoveries and technical inventions become more frequent). This increases the need to create large-scale reference works, encyclopedias, dictionaries, as well as the development of "metascience" for the development of various knowledge, formalized languages for processing experimental data.

Second, the differentiation and integration of scientific knowledge, when at the turn of the XVI-XVII century, new scientific disciplines began to stand out from philosophy (differentiation of scientific knowledge) and turn into independent Sciences and internal scientific "branches". In turn, philosophy also begins to divide into a number of philosophical disciplines: ontology, epistemology, ethics, etc [3]. The differentiation of Sciences results in "borderline" and "butt" Sciences. Simultaneously with differentiation, there is a process of integration, i.e. synthesis of Sciences and scientific disciplines, combining their methods, blurring the lines between them and the formation of such interdisciplinary areas as Cybernetics, synergetics, on the basis of which integrated worldviews are formed that combine natural science, philosophy and General scientific knowledge. There are scientific disciplines that are located at the junctions of 3 or more Sciences (biogeochemistry). Thus, the development of modern science is characterized by a dialectical interaction of opposite processes – differentiation and integration.

Third, the mathematization and computerization of scientific knowledge, which is the basis of new information technologies and the improvement of forms of interchange in the scientific community. Euclid, Democritus, and Pythagoras spoke about the role of mathematics in the development of science. It was particularly important to Galileo, who claimed that "the book of the Universe is written in the language of mathematics", but only those who are familiar with this language can read it. The philosophical basis of mathematization is the increasing degree of abstractness of scientific knowledge and the need for their quantitative analysis, which indicates the level of maturity of science. This process in every private science begins at a Mature stage of its development. The use of mathematical methods expands the possibilities of concentration of scientific information, increases its capacity and expands the field of formalization, but at the same time separates it from the visibility and practical verification of the results obtained.

Fourth, the increasing role of methodology in the structure of scientific knowledge, which is associated with the need to create a metatheory, methodology and logic of science. If a method is a set of rules and techniques for obtaining new knowledge, and methodology is the teaching of methods for obtaining knowledge and principles for creating new methods, then metatheory is an exit to a new level

of logical capabilities, cognitive – value attitudes, which is possible only at the reflexive level of development of science itself, so its main methods are reflection, construction and transcendental analysis.

And finally, the increasing role of science as the direct productive force of society, i.e., the "daughter of production", science becomes the "mother of production". Science has begun to determine practice and many production processes are born in scientific laboratories. Science becomes a prerequisite for the technological revolution.

State control over education is very important, because it directly affects the future development of the country and its security. In this regard, the problems of education management and its financing are of particular importance in the reform of the educational process. However, reform should not be confined only to economic issues, however, it is necessary to take into account the compliance of education to the modern demands of time and quality.

Special problems arise when adopting so-called complex acts, i.e. normative legal acts containing norms of different branches of law - state (constitutional) law, administrative law, civil law, financial law, etc. At one time, in the legal history of Russia at its socialist stage of statehood, there were theoretical ideas about the existence of a complex branch of economic law that consolidated and developed planned principles in the management of the national economy. This branch was separated from civil law, which was based on market, commodity-money relations of private subjects of law (citizens). The spread of the ideology and experience of property and commodity-money relations to the economic relations of socialism gradually gained social recognition, eroded the purely centralized nationalization of these economic relations, the assertion of the priority of direct social labor over labor, the results of which should be tested and recognized by the market, gradually led to the approval of private property and other social-market elements. In the historical dispute between the plan and the market, between economic and civilistic concepts, the civilistic (civil law) ideology, which was based on thousands of years of human experience, won. But with its victory, first socialism collapsed, and then there was the collapse of the Soviet Union, which was based in its Federal-state structure on centralized, planned economic principles.

References:

1. Message of the President of the Republic of Kazakhstan N. A. Nazarbayev to the people of Kazakhstan. Kazakhstan in the new global reality: growth, reform, (development 30 November 2015 BNews.kz).
2. Socio-legal state and civil society of the post-industrial era: legal bases of functioning and interaction (on the examples of foreign Western Europe and the USA)]. 105p (Moscow, 2006).
3. Constitution of Kazakhstan. August 30, 1995. (With changes and additions from 23.03.2019).

УДК 343.63

«КИБЕРБУЛЛИНГ» КАК НЕГАТИВНАЯ СТОРОНА ГЛОБАЛЬНОЙ ИНФОРМАТИЗАЦИИ

ЖОЛЖАКСЫНОВ ЖАНДОС БАХТЫБАЕВИЧ,

Доктор философии (PhD),

Карагандинская академия МВД Республики Казахстан имени Б.Бейсенова

ХАКИМОВ ЕРЖАН МАРАТОВИЧ,

Магистр права,

Костанайская академия МВД Республики Казахстан имени Ш.Кабылбаева

В Послании народу Казахстана «Казахстан в новой реальности: время действий» Президент К.К. Токаев сказал, что одним из приоритетов государства является защита прав граждан, а особенно детей: «Как и весь мир, Казахстан тоже столкнулся с незащищенностью граждан от травли в интернете. В первую очередь от этого страдают дети. Они особенно остро воспринимают интернет-травлю, которая, к сожалению, приводит к печальным последствиям. Пришло время принять законодательные меры по защите граждан, особенно детей, от кибербуллинга» [1].

Данная проблема действительно является актуальной в настоящее время. Если раньше травлей занимались в школах, и причиной тому становилось излишняя жестокость детей по отношению к своим сверстникам по причине классовой разницы либо внешнего вида, то сейчас в эпоху глобальной информатизации, когда у ребенка с малых лет есть доступ в сеть, появился такой вид психологического насилия как интернет-травля или как его часто называют «Кибербуллинг».

По нашему мнению, сфера исследования такого рода психологического насилия до сих пор должна быть отнесена к перспективам развития уголовно-правовой теории. Спектр психического воздействия на современного человека, в том числе, угнетающего, подавляющего, манипуляционного в последние годы заметно расширяется и, скорее всего, будет иметь тенденцию к дальнейшему расширению. Связано это с существенным возрастанием элементов «виртуализации» жизни современного человека, которые неизбежно приводят к определенному сокращению реальных контактов в повседневной жизни. В частности, в недавнем прошлом данное обстоятельство привело к внесению изменений в УК РК по причине имевших место фактов суицидального поведения подростков, включившихся в так называемые «игры смерти» в сети Интернет. Речь идет о Законе РК № 170-6 от 2 июля 2018 года «О внесении изменений и дополнений в некоторые законодательные акты Республики Казахстан по вопросам защиты детей от информации, причиняющей вред их здоровью и развитию», дополнившим перечень квалифицирующих признаков доведения до самоубийства (ч. 2 ст. 105 УК РК), в том числе и посредством указания на использование сетей телекоммуникаций и сети Интернет [2]. Аналогичные изменения, обусловленные схожими негативными процессами, были внесены в уголовное законодательство России, Узбекистана. Известный исследователь вопросов уголовно-правового насилия Р.Д. Шарапов в одной из своих последних публикаций по этому поводу указывает, что имела место недооценка высказываемых в науке прогнозов относительно применения «суггестивных методик в криминальных целях с широким использованием информационно-телекоммуникационных сетей», причем, отдельные общественно опасные формы поведения, по его мнению, учеными прогнозировались [3]. Мы полагаем, что в данном случае имела место своего рода «техническая» криминализация, случившаяся по факту реально происходящих негативных событий, приведших к общественно опасным последствиям. Вместе с тем казахстанские исследователи совершенно справедливо указывают на тот факт, что современная уголовная политика должна строиться на стратегических, опережающих и прогнозирующих принципах [4, с. 9]. Как указывают современные исследователи вопросов киберпреступности, «некоторое время назад трудно было представить причинение вреда здоровью или даже убийство человека через сеть Интернет. В настоящее время существует реальная возможность совершения подобных действий, так как, например, современные кардиостимуляторы являются компьютерными устройствами, имеют программное обеспечение, позволяя осуществлять дистанционное программирование и передачу информации» [5, с. 8].

Немаловажным является, что в сети интернет заниматься травлей могут не только дети, но также взрослые под «фейковыми» аккаунтами в социальных сетях, притворяющиеся подростками, что придаёт этой проблеме еще более сложный характер.

Со временем, учитывая развитие технологий данный вид насилия будет только развиваться, поэтому уже сейчас важно понимать как с этим бороться.

Для начала рассмотрим само понятие «Кибербуллинга». «Кибербуллинг» – это вид травли с применением интернет-технологий, включающий оскорбления, угрозы, клевету, компромат и шантаж, с использованием личных сообщений или общественного канала. Если при обычном буллинге используются вербальные и физические акты насилия, в том числе и психологического, то для кибербуллинга нет необходимости личного присутствия. Все действия совершаются с использованием имейлов, сообщений в месенджерах и соцсетях, а также посредством выкладывания фото и видеоматериалов, содержащих губительную для репутации жертвы информацию, в общественную сеть [6].

«Кибербуллинг» не является чем-то новым для нашего общества, однако сегодня результаты таких действий носят угрожающий характер. Психолог Галина Солдатова разделяет интернет-агрессию на следующие виды:

Хейтинг — негативные комментарии и неконструктивная критика в адрес объекта травли без обоснования или запроса.

Флейминг — оскорбления в публичных чатах и в соцсетях, в том числе не только в адрес объекта травли, но и между участниками дискуссии. Он развивается на фоне большого количества вовлеченных. Конфликт нарастает параллельно с тем, как в противостояние вступает все больше людей.

Троллинг — распространение негативной информации, социальная провокация и осознанное издевательство в сетевом общении. Это менее эмоциональная, более расчетливая форма буллинга, работа с уже имеющейся информацией. Кибербуллеры собирают реплики (как объекта травли, так и сторонников конфликта, которых набирается в приличном количестве из-за флейминга), вырывают их из контекста и распространяют [7].

В свою очередь Нэнси Виллард еще в 2007 году обратила внимание на угрозы с применением интернет технологий и предложила собственную классификацию:

Flaming (оскорбление). Как правило, происходит в открытом публичном пространстве интернета посредством оскорбительных комментариев, вульгарных обращений и замечаний.

Harassment (домогательство). Целенаправленные, систематические кибератаки от незнакомых людей, пользователей социальных сетей, людей из ближайшего реального социального окружения.

Denigration (очернение, распространение слухов). Намеренное выставление жертвы в чёрном свете с помощью публикации фото- или видеоматериалов на интернет-страницах, форумах, в новостных группах, через электронную почту, например, чтобы разрушить дружеские отношения или отомстить экс-партнеру.

Impersonation (использование фиктивного имени). Намеренно выдавать себя за другого человека, используя пароль жертвы, например, для того чтобы оскорбить учителя.

Outing and Trickery (публичное разглашение личной информации). Например, интимных фотографий, сведений о финансах, личной жизни или роде деятельности жертвы.

Exclusion (социальная изоляция). Отказ общаться (как на деловом, так и на неформальном уровне), исключение из чата группы или игрового сообщества и так далее.

Cyberstalking (продолжительное преследование). Сопровождается угрозами и домогательствами.

Cyberthreats (открытая угроза физической расправы). Прямые или косвенные угрозы убийства или причинения телесных повреждений [8].

Международное сообщество пока не пришло к единому знаменателю в борьбе с интернет агрессией, по причине разного, недостаточно разработанного, законодательства, различного

понимания проблематики и т. д., но многие страны на локальном уровне предпринимают попытки борьбы с «кибербуллингом».

Многие зарубежные эксперты считают «кибербуллинг» составной частью буллинга, то есть насилия как психологического, так и физического. Но все признают, что от него в большей степени страдают дети.

Есть несколько основных направлений борьбы с данными правонарушениями:

- повышение уровня безопасности интернет-платформ;
- работа над законодательством;
- обучение детей, их родителей адекватному, невиктимному и безопасному поведению в Интернет.

Чаще всего жертвы не просят помощи у родителей, так как считают данные случаи из своей жизни позором и не хотят публичности. В то же время некоторые семьи в принципе не обращают внимания на такие проблемы у ребенка, так как не видят в этом опасности. По последним данным экспертов Управления ООН именно доверительные отношения со своими родителями помогают оградить детей от киберпреступников [9].

Евросоюз уделяет большое внимание уголовной и гражданской ответственности за «кибербуллинг». За виртуальное оскорбление можно получить реальный срок в Новой Зеландии, которая первая предприняла такие шаги.

За последние годы законодательно в США закрепили уголовную ответственность за Интернет травлю, так в 44 штатах из 50 есть ответственность за так называемый харассмент. В Германии можно получить реальный срок в 10 лет лишения свободы за некоторые элементы «кибербуллинга», повлекшие тяжкие последствия. Южная Корея, Франция уже сегодня приняли ряд законопроектов по усилению ответственности за Интернет агрессию и оскорбления.

В Российской Федерации приняли поправки в УК и КоАП, и сегодня они на законодательном уровне могут защитить граждан от травли в социальных сетях [10].

Уголовное законодательство Республики Казахстан по вопросам защиты от «Кибербуллинга» отдельной статьи не предусматривает, но на практике часто используются диспозиция статьи 131 УК РК «Оскорбление».

Соответственно, учитывая большую угрозу жизни и здоровья детей, также тот факт, что «Кибербуллинг» является одним из видов психологического насилия, считаем возможным добавление в Уголовный кодекс Республики Казахстан статьи «Интернет-травля». Нужно защитить ребенка от душевных травм и необдуманных поступков, которые могут привести к неутешительным последствиям.

В первую очередь статья будет носить превентивный характер. Уголовная ответственность в данном случае должна быть жесткой и относится к преступлениям небольшой тяжести, то есть с максимальным сроком до двух лет лишения свободы.

Данное предложение носит дискуссионный характер и требует дальнейшего изучения в теории уголовного права, в связи с большим разнообразием видов интернет травли, возраста субъектов уголовного правонарушения (начиная с несовершеннолетних заканчивая взрослыми людьми, в том числе пенсионерами), местом их нахождения («Кибербуллингом» можно заниматься находясь в любой точке мира), а также последствий от таких деяний.

Список литературы:

1. Послание Главы государства Касым-Жомарта Токаева народу Казахстана. 1 сентября 2020 г. – Режим доступа: https://www.akorda.kz/ru/addresses/addresses_of_president/poslanie-glavy-gosudarstva-kasym-zhomarta-tokaeva-narodu-kazahstana-1-sentyabrya-2020-g

2. Закон РК № 170-6 от 2 июля 2018 года «О внесении изменений и дополнений в некоторые законодательные акты Республики Казахстан по вопросам защиты детей от информации, причиняющей вред их здоровью и развитию» // «Казахстанская правда» от 09.07.2018 г., № 127 (28756)

3. Шарапов Р. Д., Дидрих М.П. Вопросы квалификации преступлений против жизни несовершеннолетних, совершаемые с использованием сети Интернет. – Режим доступа: <https://cyberleninka.ru/article/v/voprosy-kvalifikatsii-prestupleniy-protiv-zhizni-nesovershennoletnih-sovershennyh-s-ispolzovaniem-seti-internet>

4. Жуманиязов М.А. Сущность уголовной политики Республики Казахстан: автореф. дис... канд. юрид. наук. – М., 2006. – 28 с.

5. Степанов-Егиянц Е.Г. Методологическое и законодательное обеспечение безопасности компьютерной информации в Российской Федерации (уголовно-правовой аспект): дис... докт. юрид. наук. – М., 2016. – 389 с.

6. Психология и психиатрия. Кибербуллинг. – Режим доступа: <https://psihomed.com/kiberbulling>

7. Что такое кибербуллинг и что делать, если вас травят. – Режим доступа: <https://zen.yandex.ru/media/svobodypl/chto-takoe-kiberbulling-i-chto-delat-esli-vas-traviat-5c9b6f81f7498800b3d29661>

8. Травля в сети, или кибермоббинг. – Режим доступа: http://www.kaverin.ru/resursy/kompyuternaya-bezopasnost/1977-travlya-v-seti-ili-kibermobbing_

9. Новости ООН. – Режим доступа: <https://news.un.org/ru/interview/2020/04/1377112>

10. Кибербуллинг. Или немного об интернет-травле. – Режим доступа: <https://www.zakon.kz/5019816-kiberbulling-ili-nemnogo-ob-internet.html>

УДК 4414

ҚАЗІРГІ ҚОҒАМДА АДВОКАТУРА ИНСТИТУТЫНЫҢ ТИІМДІ ЖҰМЫС ІСТЕУІНІҢ СИПАТТАМАСЫ

ИСКАКОВА Ж.А.

Жалпы құқықтық және арнайы пәндер кафедрасының аға оқытушысы,
құқықтану магистрі, Қазтұтынуодағы Қарағанды экономикалық университеті
jazira_14@mail.ru

ҚҰЛИБЕК А.Б.

Жалпы құқықтық және арнайы пәндер кафедрасының оқытушысы, заң ғылымдарының
магистрі, Қазтұтынуодағы Қарағанды экономикалық университеті
begalykyzy.ak@mail.ru

ОМАРОВ А.О.

Адвокат, Қарағанды облысының адвокаттар
алқасының мүшесі

Адам мен азаматтың құқығына кепілдік беретін негізгі заңның конституциялық ережелерінің арасында маңызды конституциялық принцип ретінде қолданылатын білікті заң көмегін алу құқығы ерекше орын алады. Атап айтқанда, Қазақстан Республикасы Конституциясының 13-бабының 3-тармағында әрбір адамның білікті заң көмегін алуға құқығының бар екендігі тікелей көрсетілген. Ал заңда көзделген жағдайда мұндай көмек тегін көрсетіледі.[1].

Қазірге уақытта Қазақстан Республикасында адам мен азаматтың құқығын қорғау жөніндегі міндеттерді атқаратын әртүрлі мемлекеттік және мемлекеттік емес органдар, мекемелер мен қоғамдық ұйымдардың бар екендігін атап өткен жөн. Мысалы, соттар, прокуратура, ішкі істер, әділет органдары жоғарыда аталған құқық қорғау міндеттерін бір-бірімен тығыз байланыс жасай отырып атқарады. Алайда, осы міндеттерді табысты жүзеге асыру адвокатура сияқты қоғамдық-құқықтық институтсыз мүмкін емес.

Қазақстандық заңнамада адвокатура ешбір жерде құқық қорғау органы ретінде көрсетілмесе де, ол іс жүзінде құқық қорғау қызметі міндетін атқарады. Әдетте, құқық қорғау қызметі ретінде біз азаматтар мен ұйымдардың құқығын қорғауды мақсат ететін және заңға сәйкес заңдық әсер ету шараларын қолдану жолымен арнайы мемлекеттік органдар жүргізетін және олар белгілеген тәртіп мүлтіксіз сақталатын қызмет деп түсінеміз.

Адвокаттар алқасы адвокатураның шынайы өзін-өзі басқаруын, адвокаттардың кәсіби шеберлігін, олардың құқықтық және әлеуметтік қорғалуын қамтамасыз етуге көмегін көрсетеді. Атап айтқанда, адвокат болып табылмайтын барлық басқа өкілдерден айырмашылығы, АІЖК тек адвокаттар ғана өзінің сенім білдірушісіне құқықтық көмек көрсету үшін анықтамалар мен өзге де қажетті мәліметтерді алуға құқылы екенін айқындайды. Адвокаттардың өкілеттіктерін бөлу мұндай өкілеттіктерге ие емес қарапайым жеке заңгерлердің емес, адвокаттардың сапалы заңгерлік көмек көрсету мүмкіндігін айтарлықтай арттырады.

Айта кету керек, жаңа АІЖК адвокаттардың қатысуымен тараптар үшін татуласудың жаңа әдісін енгізеді, ол қатысу рәсімі деп аталады. Адвокаттың медиатор болу құқығы алғаш рет мойындалды, ол туралы Мемлекет басшысы АІЖК-ге жария қол қою кезінде айтқан болатын. Яғни, адвокат енді сотқа дейінгі татуластыру рәсімдерін жүргізуге құқығы бар. Адвокатура қызметінің аясын түбегейлі кеңейтетін, оның құқықтық рөлі мен әлеуметтік маңызын арттыратын бұл біздің ортақ маңызды жетістігіміз деп білеміз.

Жеке адамның құқығын қандай да бір қол сұғушылықтан қорғау, заңдылық үшін күрес және сот төрелігіне көмектесу - адвокаттық қызметке үлкен саяси-әлеуметтік маңыз береді.

Адвокатураның өзіне жүктелген мақсаттар мен міндеттерді қаншалықты тиімді атқаратындығын белгілі бір дәрежеде әрбір азаматтың ғана емес, сондай-ақ жалпы қоғамның құқықтық қорғалу дәрежесіне де байланысты болып есептеледі.

Яғни, әрбір азамат заңға қайшы емес барлық әдістермен, соның ішінде адвокатқа - заңгерлік білімі және азаматтар мен ұйымдарды қорғау мен өкілдік ету бойына қажетті дағдылары бар кәсіби заңгерге өзінің жүгіну құқығын пайдалана отыра, сотта өз құқықтары мен бостандықтарын қорғауға құқығы бар.

Адам мен азаматтың құқығы мен еркіндігін түбегейлі жүзеге асыру олар істі қисынды және жетік біле отырып қорғалған жағдайда ғана ықтимал. Бұл жағдайда заңдарды жақсы біліп қана қоймай, сонымен қатар нормативтік құқықтық актілердің қолданылу практикасын білу қажет, құқық қорғау органдарында іс жүргізу тәжірибесі талап етіледі. Азаматтар әдетте заңнаманың негізгі қағидаларын білгенімен, ал субъектілік құқықтарды қорғау үшін терең білім мен заңдарды қалай қолдану тәртібін білу талап етіледі. Адвокат - ол өзінің заң білімі мен практикалық тәжірибесін заң көмегін көрсету кезінде пайдалана білетін біліктілігі жоғары кәсіпқой тұлға болып есептеледі.

Білікті заң көмегін алу құқығын конституциялық принцип деңгейіне көтеру кезінде аса маңызды мән-жайдан туындайды. Конституцияның Қазақстанның бүкіл аумағында міндетті күші мен тікелей пәрмені болғандықтан заң көмегін алу құқығын қосымша баянды етуге міндетті емес. Кез келген мемлекеттік орган, лауазымды тұлғалар, адвокаттардың өздері және азаматтар осы конституциялық нормадан туындайтын міндеттер мен өкілеттіктер туралы бірі білсе, бірі білмейді.

Қазіргі қоғамда адвокатура институтының тиімді жұмыс істеуі заңдылықты сақтау мен жеке адамның құқығын қорғауға ықпал етуде. Сондықтан адвокат қызметі нақты азаматтың немесе ұйымның мүддесіне де, сондай-ақ мемлекет пен қоғамның жария-құқықтық мүддесіне сай келеді. Бұны соңғы уақытта көпшілік сезіне бастады және адвокатураға қоғамдағы көзқарас қарқынды өзгеріп келеді. Адвокат мамандығының беделі қарқынды өсіп келеді.

Адвокаттар алқасы заң көмегін көрсететін негізгі орган, алайда бірден бір орган емес. Құқықтық жүйеде азаматтарға заң көмегін көптеген ұйымдар мен тұлғалар, заң фирмалары, заң кеңесшілері, құқықтық мәселелер жөніндегі кеңесшілер, ақылы заң көмегін көрсету үшін лицензиясы бар жеке тұлғалар маңызды рол атқарады деуге болады. Мысалы, заң фирмаларының қызметі азаматтар мен ұйымдарға адвокаттық қызметпен байланысты емес ақылы қызметтер көрсету жолымен тиісті лицензия негізінде жүргізіледі[2].

Сонымен қатар, кәсіподақ мүшелері кәсіподақ кеңестерінің заң консультациясы көрсететін адвокаттық көмекті тегін пайдалана алады. Азаматтар белгілі бір заң көмегін өздері жұмыс істейтін ұйымдардың, оның ішінде меншік нысаны әртүрлі кәсіпорындар мен мекемелердің заң кеңесшілерінен алған жөн. Кәсіподақ кеңесшілері заң көмегін көбінесе кеңес беру және еңбек заңнамасы бойынша құжаттарды толтыру жолымен көрсетеді. Бұл жағдайда заң кеңесшісінің жұмысы, ең алдымен, өз ұйымы мен оның мүшелеріне көмек көрсету түрінде жүргізіледі, ал кез келген азамат немесе ұйым олардан толық көмек ала алмайды. Сондықтан адвокаттардың заң көмегінің маңызы мен орны ерекше.

Қазақстан Республикасының Конституцияның білікті заң көмегін алуда жеке тұлғалар мен заңды тұлғаларға кең және тең мүмкіндік беретіндігін атап өткен жөн. Қазақстан Республикасының Конституциялық нормаларға сүйене отыра, «Адвокаттық қызмет және заң көмегі туралы» Қазақстан Республикасы 2018 жылғы заңында адвокаттардың шешімі кәсіби заң білімін қажет ететін мәселелер бойынша консультация, түсіндірме, кеңестер мен жазбаша қорытындыларды беретіндігі; талап қою арыздарын шағымдар мен басқа да құқықтық сипаттағы құжаттарды жасайтындығы; қылмыстық және азаматтық сот жүргізу істері мен әкімшілік құқық бұзушылық істерге қатысатындығы; азаматтар мен ұйымдарға өзге де заң қызметін көрсететіндігі тікелей айтылған.

Халықтың құқықтық мәдениеті деңгейінің өсуіне орай адвокаттарға өтініш жасаушылар саны күнен күнге артып келеді. Осындай өсу көрсеткішінің бірі ретінде Қазақстанда 2018 жылғы 29 маусымдағы деректерге сүйенсек, 16 аумақтық адвокаттар алқасы жұмыс істейді. Қазақстан Республикасында адвокаттардың жалпы саны 3 мың 973 адамды құрайды екен. Оның 2428-і заңдық консультацияларда болса, қалған 477-сі – адвокаттық кеңселерде тіркелгені анықталды. Ауылдық жерлерде барлығы 716 адвокат жұмыс атқарады. Атап айтар болсақ, 30-дан астам ауылдық аудандарда адвокаттар қызметтік үй-жайдың болмау себебінен қалалар мен облыстық орталықтарда құрылған заңгерлік консультацияларға бекітілген[3].

Адвокатураға қызмет мазмұны мен міндеті бойынша жақын, заң көмегін көрсететін өзге де ұйымдар тартылуда. Бұл үрдіс соңғы жылдары қарқынды қанат жая бастады. Олар - өзіне азаматтар мен заңды тұлғалар ақылы заң қызметін көрсету міндетін алатын, адвокаттық қызметпен байланысты емес қызметтерді көрсететін фирмалар мен өзге де кәсіпкерлік субъектілер.

Осыған байланысты заң көмегін құқық көмегінен ажырата білу керек. Осылайша, Қазақстан Республикасының басқа елдермен жасаған халықаралық шарттарға сәйкес, құқықтық көмек - бұл сот, әділет және тергеу органдарының екі немесе бірнеше мемлекет жасаған шарттар негізінде бір-біріне азаматтық, отбасылық және қылмыстық істерді шешу үшін жәрдемдесу жөніндегі қызмет.

Өз кезегінде заң көмегі өз мазмұны бойынша құқықтық көмекке қарағанда іс әрекеттердің өзге кең шеңберін қамтиды. Олардың арасында: қажетті нормативтік құқықтық актіні іздеуге

жәрдемдесу; оның мәнін түсіндіру; өтінішті немесе өзге құжатты құрастыруға көмектесу; заң көмегін көрсету үшін заттарды, құжаттар мен мәліметтерді жинау және тапсыру; туындаған мәселені аса тиімді шеше алатын органды анықтау; сотта немесе өзге органда уәкілдік ету; қылмыстық іс бойынша немесе әкімшіліктік жауапкершілікке байланысты қорғауды жүргізу және т.б.

Халықтың білім мен мәдениетінің жалпы деңгейінің артуы, олардың саяси-әлеуметтік тәжірибені алуы, демократияның дамуы және оның принциптерін, атап айтқанда, адам мен азаматтың құқығын және бостандығын қорғауды насихаттау және басқа да жәйттардың барлығы адвокатура сияқты маңызды құқықтық институтқа талаптың көтерілөезін-өзі басқаратын кәсіби заңгерлердің ұйымы - адвокаттар алқасы өз қызметін барынша тиімді және сапалы жүргізеді.

Адвокатура өзінің маңызы мен орны бойынша қоғам мен мемлекет тарапынан да басқа мемлекеттік құқық қорғау органдары сияқты өзіне соншалықты назар аударуды талап етеді, өйткені заң адвокаттан өзіне заң көмегін көрсетуді сұраған әрбір адамның конституциялық құқығы мен мүддесін толық, объективті және білікті қорғауды талап етеді.

Сөйтіп, адвокаттар кәсіби қызметінің мазмұны нақ осы заң көмегін көрсету болып табылады. Өз кезегінде адвокат көрсететін заң көмегі консультациялар, түсіндірмелер беру, талап қою арыздарын, шағымдар мен құқықтық сипаттағы өзге құжаттарды жасау және құқықтық сипаттағы өзге де құжаттарды талап ету сот ісінде, сондай-ақ одан тысқары басқа іс-әрекеттерді белсенді жасау жолымен азаматтар мен ұйымдардың құқықтары мен мүддесін қорғаудың барлық заңды құралдары мен әдістерін пайдалану болып табылады делінген.

Азаматтық қоғамды қалыптастыру және еркін, нарықтық, бәсекеге қабілетті қазақстандық экономиканы қалыптастыру жағдайында азаматтар мен ұйымдардың құқықтары мен заңмен қорғалатын мүдделерін қорғау тетігіндегі кепілдіктер ретіндегі өкілдіктің мәні өсуде. Өкілдік және адвокаттық институттарын зерттеу аталмыш институттың құқықтық табиғаты мен мәнін, сот қызметімен өзара байланысын, азаматтық процестегі өкілдіктің түрлерін, субъектілерін, негіздемелері мен нысандарын анықтауға және құқық қолдану тәжірибесінде қоланудың тиімділігін арттыруға және адам мен азаматтың құқықтарын, бостандықтары мен заңды мүдделерін қорғау үшін кеңінен пайдалануға мүмкіндік беріп келеді.

Әдебиеттер тізімі:

1. Қазақстан Республикасы Конституциясы. 1995жылы 30-тамыз «Заңгер» анықтамалық құқықтық жүйесі, 2020
2. Қазақстан Республикасының "Адвокаттық қызмет және заң көмегі туралы" заңы. 5 шілде 2018. «Заңгер» анықтамалық құқықтық жүйесі, 2020
3. <http://www.adilet.gov.kz/>Қазақстан Республикасы әділет министрлігі ресми интернет қоры

УДК 347.9

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНДАҒЫ МЕДИАЦИЯНЫҢ ӨЗЕКТИ МӘСЕЛЕЛЕРІ

ҚҰЛИБЕК А.Б.

Жалпы құқықтық және арнайы пәндер кафедрасының оқытушысы,
заң ғылымдарының магистрі, Қазтұтынуодағы Қарағанды экономикалық университеті
begalykyzy.ak@mail.ru

АЛКЕНОВА Ж.А

Ю-41к топ студенті,

Қазтұтынуодағы Қарағанды экономикалық университеті

Қазақстан Республикасының тәуелсіздігін алған бері барлық құқықтық жүйелерді түпкілікті өзгерту үрдісі тоқтаған емес. Олардың негізгі мақсаты - дамыған нарықтық экономиканы, демократиялық қоғамды және құқықтық мемлекетті құруға бағытталған.

Медиация - бұл, дау-жанжалға қатысушылардың, біріге отырып, пайда болған келіспеушілікті шешу үрдісі. Айтылған үрдістің белгілі бір жетістіктерге жету мүмкіндіктері зор, себебі бұнда ерекше процессуалдық жағдайлармен қатар медиатордың кәсіпкерлік көмегі, жақтардың бір келісімге келуіне бағытталған. Медиацияны кең танылған бітістіру мен табыстыру рәсімдерінің "кемелденген түрімен" салыстыруға болады. Медиация көптеген ғасырлар бойы бейбітшілікті орнықтыру қызмет жолында қолданылғаны мәлім[1]. Медиация әлемдік тәжірибеде ұсақ отбасылық жанжалдардан бастап, үлкен қаржылық дауларды шешкенде қолданылады. Қарапайым тілде айтқанда медиация - дауласқан екі тарапты сотқа жүгінбей-ақ олардың дау-дамайларын шешу. Медиацияның мақсаты - дауды шешудің медиацияның екі тарапын да қанағаттандыратын нұсқасына қол жеткізу және тараптардың дауласушылық деңгейін төмендету[2]. Жалпы мұндай медиация тәсілі біздің қазақ халқына тансық дүние емес. Себебі ата-бабаларымыздың кезінде-ақ қандай да болсын дау-дамай болған жағдайда билер алқасын құрып дауды барынша әділ шешкен. Яғни, екі тарапты татуластырып, бір келісімге келген.

Қазірде дау да, кикілжің де көбейді. Оған бірден бір себеп – меншік түрлерінің көбеюі, нарықтық қатынастардың орнауы және халықтың құқықтық сауаты мен талабының артуы. Кез келген ұсақ-түйек дау-шармен ел сотқа жүгінетін болды. Облыс, аудандар бойынша сотқа түскен істердің 35 пайызын ұсақ-түйек дау-шарлар құраған.

Бұған себеп не?

Бұған бізде медиация заңының жүрмей жатқанын көрсетеді.

Медиация, медиатор деген ұғымдардың елімізде пайда болуына Қазақстан Республикасының 2011 жылғы 28 қаңтарда шыққан «Медиация туралы» заңы себепкер болды. Медиация термині латын тіліндегі геометриялық ұғым «медиана» – орта сызық деген сөзден шыққан. Қазақы ұғымға сәйкестендірсек, медиатор – екі жаққа да ортақ, дау-дамайда айтысушы жақтарды мәмілеге келтіру.

Егер Қазақстан Республикасының заңдарында өзгеше белгіленбесе, жеке және заңды тұлғалар қатысатын азаматтық, еңбек, отбасылық және өзге де құқық қатынастарынан туындайтын, сондай-ақ онша ауыр емес және ауырлығы орташа қылмыстар туралы істер бойынша қылмыстық сот ісін жүргізу барысында қаралатын даулар медиацияның қолданылу саласы болып табылады[3].

Медиация қоғамға не үшін керек?

Қай мемлекетте болмасын әр-түрлі құқықтық жағдайлар орын алады. Осылайша, медиация кез-келген құқықтық мемлекеттің мүдделеріне жауап береді, өйткені ол: тиімді сот жүйесін құруға; сот істерінің көлемін және оларды қарауға байланысты шығындарды азайту; жанжалдарды жедел шешуді және олардың жағымсыз салдарын өтеуді қамтамасыз ету; тараптардың мүдделеріне сәйкес келетін қақтығыстарды шешуді ынталандыру; процедуралық нысандардың қол жетімділігі мен әртүрлілігін қамтамасыз ету; жанжалдарды шешудің заңсыз, күштеу әдістерін ығыстыру. Медиация сияқты осындай икемді, құпия және креативті қылмыстық іс жүргізу процедурасы ауырлығы аз қылмыстық істерден туындайтын дауларды шешу тетіктерін жетілдірудің тиімді бөлігі бола алады.

Медиацияның қолданылмайтын кезі: дауласушы жақтың біреуі мемлекеттік орган, заңды тұлға және сот әрекетке қабілетсіз деп танылған тұлға болған кезде және ауыр қылмыстық істер, сыбайлас жемқорлық орын алған жағдайда қолданылмайды. Медиацияның бір ерекшелігі ол ерік, теңдік, қалау арқылы жүзеге асырылады, яғни талапкер мен жауапкер өз еріктерімен медиаторға көмек сұрап жүгіне алады, сәйкесінше медиаторда олармен іс жүргізген уақытта ол істі шеше алмайтынына көзі жетсе, онда ол істен өз еркімен бас тарта алады. Медиацияны басқа тілмен айтқанда, даудың субъектілері асқан белсенділікпен іске қатысатын құбылыс болып табылады. Медиацияның соттың шешімінен айырмашылығы бар. Соттың шешімі орындауды талап етеді, әрі биліктік шешім болғандықтан оған үнемі қарсылықтар кездеседі, ал медиация шешіміне екі жақ тарапта қарсылықтар көрсетпейді, себебі олар өз шешіміне балаларындай қарайды.

Тәжірибе көрсеткендей медиацияға көбіне өзінің уақытын, қаржысын, абыройы мен іс-жүргізудің құпиялылығын сақтағысы келетін адамдар сұраныс білдіреді. Соттағы секілді әр тарап өзінің кінәсіздігін дәлелдейтін, қарсы тараптың кемшіліктерін көрсету барысында қарбаласып жүріп түрлі келеңсіз құбылыстарға жолығып, бұрынғы серіктес, әріптестерімен келіспей жатады. Ал медиацияда әр тарап бірлесіп ортақ, тиімді шешім шығаруда өздерінің сыйластығын сақтап қала алады[4].

Медиатор іс жүргізу барысында талапкер мен жауапкерді жеке-жеке немесе бірге тыңдай алады, жүргізген жұмыстары құпия болады. Медиатордың екі түрі бар: жоғарғы білімі бар, 25 жасқа жеткен, ҚР Медиаторлар ассоциациясынан (одағынан) арнайы оқығандығын растайтын сертификаты бар тұлғалар кәсіби медиатор бола алады[5]. Ал, 40 жасқа толған азаматтар кәсіби емес медиатор бола алады. Кәсіпқойлар тізімін Ассоциация жасайды, ал кәсіби емес негізде медиатор болғысы келетіндер тұрғындар жиыны хаттамасының негізінде жергілікті атқару орындарына келуі тиіс. Әрине, мұндай адамдар халық алдында кіршіксіз беделге ие болуы тиіс, билер деген осындай адамдар. Медиатор болып жүріп кез-келген салада жұмыс істеуге болады, медиаторлар ақысыз қызмет көрсетеді деуге болмайды, олар екі тараптың келісімі бойынша төленеді. Мұнымен қатар, мемлекеттік қызметкерлер, тергеуге алынған қабілеті жоқ адамдар, сондай-ақ жазасы өтелмеген немесе сотталғандығы кешірілмеген тұлғалар медиатор бола алмайды. Медиация туралы келісімге қол жеткізгеннен кейін, егер іс сотта қаралса, ол сотта бейбіт келісім секілді мақұлданады. Дауласушы тараптар медиация туралы келісім-шарт және сотқа дейінгі тәртіппен жанжалды реттеу туралы келісім жасаған жағдайда, келісім дауласушы тараптар оны ерікті түрде орындауға міндеттеледі дегенді білдіреді[6].

Көп жағдайда, қандай да бір іс болмасын медиатордың білікті маман болуы өте маңызды болып келеді. Медиацияның жетістігі тараптардың медиаторға деген сенім дәрежесіне байланысты. Медиатордың өте маңызды тұстарының бірі - бұл медиация дағдыларының болуы, оның медиация тұжырымдамасын қабылдауы, бұл белгілі бір кәсіби дайындықты қажет етеді. Тәжірибелі және білікті төрешілердің, судьялардың, адвокаттардың немесе танымал беделді адамдардың барлығы бірдей делдал бола алмайды, әсіресе олар медиатор ретінде арнайы дайындықтан өтпеген болса. Сондықтан кейбір елдерде медиаторларды кәсіби даярлауға заң жүзінде қойылатын талаптар бар. Мысалы, Австрияда делдал болу құқығына ие болу үшін сіз кемінде 200 сағаттық оқу курсына өтуіңіз керек. Дауды медиация арқылы шешудің табысы тікелей медиатордың талантымен, оның тараптарға дау бойынша позицияларынан алшақтап, олардың нақты мүдделерін көрсетуге мүмкіндік беретін дағдыларды қолдану қабілетіне тікелей байланысты. Дағдылар оқу мен тәжірибе арқылы алынады. Табыстың тағы бір факторы - медиатордың тараптарға қатысты ерекше позициясы. Тараптармен қарым-қатынас орнатып, олармен құпия сұхбат жүргізе отырып, медиатор әрқашан тараптардың біреуінен де көбірек біледі және бұл білім медиаторға тараптармен әңгімелесу тактикасын қалыптастыруға

көмектеседі, алайда екінші тарапқа бірінші тараппен кездесулер кезінде алынған құпия ақпаратты жария етпей жағы.

Қаймағы бұзылмаған, халқымыздың бірлігі жарасқан заманда, шыңыраулы түрме ұстамаған қазақ қоғамындағы неше түрлі даулы мәселелерді, екі ауыз сөзбен ғана шешкен дуалы ауыз билер болғанын тарихтан жақсы білеміз. Міне, енді «Медиация туралы» заң қазақ халқының бүкіл әлемге үлгі етерлік, ұмытыла бастаған жақсы салт-дәстүрін қалпына келтіруге жасалған игі қадам десек те болады. Осы заңның шығуына заңгерлердің, ғалымдардың, оның ішінде қоғам қайраткері, бір туар, нар тұлға, тоқсан жастан асса да тұғырдан түспеген, марқұм – академик С.Зимановтың көп жылғы тер төккен еңбегінің нәтижесі деп түсінуге болады. Сондықтан да, Қазақстан Республикасының «Медиация туралы» заң қабылдануының өзі осы бағытта жасалған сара жол деуге болады.

“Ескі жолмен ескіргенше, жаңа жолмен жанару” - қазіргі заман талабы. Медиация жаңа дүние болмаса да, билер институтымен салыстырмалы түрде жүргізілу концепциясы өзгешерек. Солай бола тұра медиацияның ең басты құндылығы - дау-дамайды екі жақ тарапты қанағаттандыра отырып шешуі, бұл құндылық билер институтының да құндылығы екені де естен шықпауы тиіс. Жалпы, медиация қазақ қоғамына жат нәрсе емес, дау-жанжалдарды шешудің балама тәсілі болып табыладтындықтан, оған артып отырған үміттеріміздің ақталарына және соның көмегі арқылы еліміздің құқықтық саласының жетілдірілуіне тигізер үлесінің мол боларына сеніміміз мол.

Пайдаланған әдебиеттер тізімі:

1. И.Қоспағанбетова. Медиацияны қалай түсінеміз?. «Керек.info» газеті. 16 маусым 2011.
2. А.Ибраймов. Медиатор деген мамандық бар, ол сотқа бармай-ақ дауларды шешіп береді. <http://www.aorda.kz/?p=9802>
3. А.У.Утемисов (Мақтаарал аудандық сотының судьясы). Медиация туралы не білеміз?
4. В.Инголева, начальник юридической службы СП ТюменьНефтеПродукт». «О законе РК «О медиации» . «ДЕ-ЮРЕ» журнал юриста и нотариуса. №6, 6 июнь 2011.
5. Қазақстан Республикасының Медиация туралы Заңы №401-IV ҚРЗ. «Егемен Қазақстан газеті» сейсенбі, 8 ақпан, 2011 жыл.
6. Айман Сейілбекқызы. «Кәсіби медиатор мен кәсіби емес медиатордың ара жігі қандай?» «Заң газеті» -№5, 10 мамыр 2011.

УДК343.195 (574)

ПРИСЯЖНЫЙ ЗАСЕДАТЕЛЬ КАК ОДИН ИЗ ОСНОВНЫХ СУБЪЕКТОВ СУДЕБНОГО ПРОИЗВОДСТВА

РАХИМГУЛОВА М.Б.,

Доктор Phd, старший преподаватель,
Карагандинский экономический университет Казпотребсоюза

ШАЯХМЕТОВА А.Г.,

Судья Темиртауского городского суда Карагандинской области,
кандидат юридических наук

АМАНТАЕВА А.К.,

Студентка группы СПД-20-1к,
Карагандинский экономический университет Казпотребсоюза

Исследуя и описывая сущность такого правового института, как суд присяжных с точки зрения существования его как инструмента демократизации общества, нельзя не отметить, что его роль в данном процессе, безусловно, можно считать важнейшей. Конечно, такая важность имеет узкий характер выражения, связанный именно с уголовным процессом. Вместе с тем, именно в контексте такого узкого характера, и имеют место вообще всякие рассуждения о сущности демократизации общественного управления посредством права. Такой постулат, прямо скажем звучащий, на первый взгляд, весьма априорно, связан с двумя факторами, один из которых определяется самим пониманием демократии как философской категории, а второй с пониманием сущности судебной системы и права как инструмента регулирования общественных отношений.

Заметим, что эклектика данных категорий является предтечей любых рассуждений о сущности демократизации посредством права, и соответственно пониманию суда присяжных как отдельного способа выражения такой демократизации в праве.

В этой связи, детализация этих двух указанных нами основ является необходимым структурным элементом нашего исследования

Кроме того, хотелось бы сразу указать на большой объем проведенного нами исследования в части сущности демократизации судебной системы в целом. Как следствие, ввиду ограничений по объему, предъявляемых к настоящему виду работ, мы были вынуждены существенно сократить наше описание обозначенных вопросов. Вместе с тем, нам бы хотелось обратить внимание на то обстоятельство, что вопросы демократизации судебной системы нами исследованы достаточно подробно, и он может обратиться к таким нашим исследованиям [1, с.59].

Д. Карлен, в своем труде «Американские суды: система и персонал, организация правосудия в США», однозначно относит самих присяжных и председательствующего к одной структуре жюри [2, с.46].

При этом, первая составляющая данного процесса, как и в предыдущих аналитических моментах анализа причинности и функций суда присяжных, предполагает анализ норм УПК РК, определяющих статус членов коллегии присяжных заседателей и порядок ее формирования, а также выявления проблем, характерных для данных элементов структуры теоретической стороны суда присяжных. Вторая составляющая основана на конструировании модели идеального присяжного. При этом, возникает логичный вопрос о том, не поменять ли местами порядок рассмотрения этих элементов, начав такое рассмотрение со второго из них. Это позволило бы избежать некоего тавтологического подхода, связанного с тем, что по результатам исследования каждого из элементов нами будут представляться конструкции норм УПК РК, регулирующих статус и отбор присяжных заседателей в их оптимизированном варианте. При этом данные конструкции, несомненно, будут отличаться друг от друга, что может ставить перед дилеммой их восприятия, как одних и тех же норм разного содержания, позиционируемых как более совершенные. Вместе с тем, такой подход избран нами не напрасно уже потому, что, как мы уже заметили выше, мы разделяем возможное и идеальное. И потому представление двух вариантов одних и тех же норм УПК РК представляет законодателю замечательный люфт реформирования, который может явиться удачным компромиссом в существующей действительности связанной, как с нехваткой финансовых средств для такой оптимизации законодательства, так и с прочими моментами, влияющими на скорость и качество, и другие характеристики процесса правового реформирования.

Итак, авангардом статей УПК РК, начинающих собой описание вопроса «кто» в суде присяжных, является ст. 632 УПК РК «Состав суда с участием присяжных заседателей». Сущность данной статьи заключается в установлении количества субъектов, осуществляющих суд, к которым законодатель относит судью и присяжных заседателей, участвующих в

«межрайонном специализированном суде по уголовным делам и специализированном межрайонном военном суде по уголовным делам». Общее их количество составляет одиннадцать единиц, из которых один является судьей, а десять являются присяжными заседателями.

Такой подход предполагает нечетное количество субъектов суда, что, по логике позволяет решать все спорные моменты посредством голосования и принимать решения большинством. Тем самым собственно и реализуя демократизм нашей судебной системы. Это весьма логично еще именно потому, что в такой конструкции удачно сочетаются профессионализм судьи и «народная, житейская мудрость» присяжных заседателей. Именно эта норма, казалось бы, и является предпосылкой удачного сочетания коронного и народного, как ввиду явного большинства присяжных заседателей, так и ввиду предоставления, хотя бы и формальной возможности» профессиональному судье свободно излагать свою точку зрения в процессе полемики между присяжными заседателями. Ее контртипом является другая, из ранее известных схем, согласно которой, судья не участвует в полемике присяжных и играет сугубо организационную роль в судебном процессе, а голос профессионального судьи становится решающим лишь при равенстве точек зрения на сущность явления со стороны присяжных [3, ст. 656]. Такая точка зрения здесь тоже как нельзя более разумна уже потому, что здесь с одной стороны подчеркивается значимость каждого голоса в структуре голосования, а с другой стороны профессиональный судья как бы воздерживается от участия в процессе обсуждения и голосования, голосуя лишь в случае математической равнозначности точек зрения присяжных заседателей.

Вместе с тем, эта, на наш взгляд ни одна из данных позиций не может быть в полной мере реализована в уголовном процессе уже потому, что конструкции последующих за ней норм исключают данную реализацию. Так, к примеру, согласно ч.8, ст. 656 УПК РК «Порядок проведения совещания и голосования в совещательной комнате».

«Обвинительный вердикт считается принятым, если за утвердительные ответы на каждый из трех вопросов, указанных в части первой статьи настоящего кодекса, проголосовало большинство голосующих».

Данную статью дополняет следующая ее часть, указывающая на то, что— «Оправдательный вердикт считается принятым, если за отрицательные ответы на любой из поставленных основных вопросов, проголосовало шесть и более голосующих».

Таким образом, здесь, законодатель, определяя четное число, осуществляет его идентификационное соотношение с критической массой, превышающей половину голосов присяжных заседателей. Это, в свою очередь, заставляет нас установить, что в качестве такой половины выступает число пять. Такой лексический реверанс ставит нас перед вопросом о причинах разного выражения восьмой и девятой части настоящей статьи, в первой из которых, используется выражение «большинство», а во второй численное указание «шесть». При этом данный подход, помимо лексического несовершенства, могущего привести к хаотическому пониманию термина «большинство», содержит еще один важный недостаток. Так судья, согласно содержанию раздела 14.

УПК РК Республики Казахстан «Производство по делам с участием присяжных заседателей», не может участвовать в полемике присяжных заседателей между собой, о чем наиболее ярко свидетельствует содержание ст. 656 УПК РК «Порядок проведения совещания и голосования в совещательной комнате», между тем, согласно ч. 4. последней статьи он голосует одновременно с присяжными, что делает его, в части голосования, равным присяжным заседателям, но не равным им в части отсутствия возможности участия в полемике, ибо согласно части первой и второй данной же статьи он лишь «ставит на обсуждение подлежащие разрешению вопросы, проводит голосование по ответам и ведет подсчет голосов», а в лучшем

случае может разъяснить какие-либо неясности заседателям при их обращении к нему (см. ч.2. ст. 656 УПК РК «Порядок проведения совещания и голосования в совещательной комнате». Такая ситуация «де факто» делает одного из участников суда присяжных, а именно судью, не равным прочим присяжным заседателям в части возможностей реализации им своих полномочий, необходимых для функционального оптимума принятия коллективных решений. Если же мы допустим, что полемика между присяжными и вовсе излишня, ввиду того, что каждый присяжный должен прийти к тому или иному решению самостоятельно, без давления на него со стороны кого-либо, в том числе и входе полемики. То в таком случае, мы лишаемся важнейшего инструмента познания, используя который коллегия присяжных в состоянии критически относиться к доводам сторон и сгенерировать вопросы, ответ на которые позволит установить истину в ходе рассмотрения дела. Тем более что такое обсуждение является неотъемлемой частью процесса разрешения дела, и прямо предусматривается как ч.1 ст. 656 УПК РК «Порядок проведения совещания и голосования в совещательной комнате», так и ее названием.

Такая, проблемная на наш взгляд ситуация, может быть минимизирована за счет введения в УПК РК нормы, предоставляющей судье право обсуждения в совещательной комнате. В отличие от противников активного участия судьи в процессе обсуждения коллегией присяжных заседателей, мы не считаем, что один судья, не обладающий правом вето, может убедить десять присяжных заседателей и повлиять на их мнение [4,с. 131]. Впрочем, даже если бы такая вероятность имела бы место, это бы все равно отражало сущность коллективного принятия решения, формирование которого связано с голосованием всех присяжных. Здесь судья, по сути, должен играть в уголовном процессе лишь роль такого же присяжного, пусть и на которого возложены организационные функции. Что же касается прочих обязанностей судьи, определенных ст. 656 УПК РК «Порядок проведения совещания и голосования в совещательной комнате», то их наличие носит организационный характер, и не связано с ответом на основные вопросы, подлежащие разрешению присяжными.

Этот факт предполагает изменение обсуждаемой статьи с предоставлением судье права участвовать в обсуждении и представление ее первой части в следующей редакции:

«1) Председательствующий руководит совещанием присяжных заседателей, последовательно ставит на обсуждение подлежащие разрешению вопросы, участвует в таком обсуждении, проводит голосование по ответам и ведет подсчет голосов».

Вместе с тем, предлагаемое нами изменение еще не завершает обсуждения сути 632 УПК РК «Состав суда с участием присяжных заседателей», поскольку нами обсужден лишь вопрос статуса одного из членов суда присяжных – профессионального судьи. Проблемной составляющей данной статьи, как мы считаем, можно смело считать то упоминание, что данная норма устанавливает в качестве «базы» проведения суда присяжных лишь межрайонные специализированные суды по уголовным делам и специализированные межрайонные военные суды по уголовным делам. Заметим, что выше, при описании вопросов подсудности мы уже касались того факта, что в ряде случаев целесообразным было бы проведение суда присяжных именно на базе Верховного Суда.

В этой связи полагаем, правильным, обозначить один из тезисов, влияющих на территориальную подсудность по делам о судебных процессах с участием присяжных заседателей – чем большие массы вовлечены в процесс коллективного принятия решений, тем демократичнее процесс управления. На уровне уголовного процесса объем такого вовлечения обеспечивается как правом на рассмотрение дел судом присяжных в тотальном объеме, так и уровнем абстрагирования таких процессов. При этом, чем выше статус суда, рассматривающего дела с участием коллегии присяжных заседателей, тем большее значение придается таким процессам, и тем большее внимание со стороны общественности приковывается к этим

процессам. А формирование коллегии присяжных из числа жителей области, региона и всей страны, а не только лишь отдельного района, придает судебным решениям такого суда силу воли всей нации, всего народа. Особенно это важно по отношению к делам, имеющим политическую, национальную, религиозную подоплеку, поскольку именно в таких случаях можно говорить о том, что суд присяжных отражает демократизм, его свойства в объеме всей страны.

Именно поэтому, мы предлагаем определить в качестве вероятной базы рассмотрения дел с участием присяжных, не только межрайонные специализированные суды по уголовным делам и специализированные межрайонные военные суды по уголовным делам, но и суды областного масштаба, Верховного Суда РК, которые могли бы осуществлять производство с участием присяжных по делам, расследуемых центральными аппаратами правоохранительных органов, а также по делам, имеющим общественный резонанс.

Список литературы:

- 1 Кожаметов Г.З., Рахимгулова М.Б. Суд присяжных как элемент демократизации судебной системы // Вестник Карагандинского Университета. Серия Право. – 2018. – №2(90). – 156 с.
- 2 Delmar Karlen. Judicial Administration the American Experience. – London, 1970. – 46 p.
- 3 Уголовно-процессуальный кодекс РК от 4 июля 2014 года № 231-V (с изменениями и дополнениями по состоянию на 07.07.2020 г.)// Ст.194-195
- 4 Кожаметов Г.З., Рахимгулова М.Б. Проблемы процессуального регулирования и подсудности дел, рассматриваемых присяжными заседателями // Наука. – 2018. – №2 (57). – 151 с.

ӘОК 343.57 (574)

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНДАҒЫ НАШАҚОРЛЫҚПЕН КҮРЕСТІҢ КЕЙБІР МӘСЕЛЕЛЕРІ ТУРАЛЫ

ОРЫНБЕКОВ А.С., з.ғ.м., Экономикалық және құқықтық зерттеулер
ҒЗИ ғылыми қызметкері,
Қазтұтынуодағы Қарағанды экономикалық университеті
РАХТАЕВА И.Е. Қазтұтынуодағы Қарағанды экономикалық университетінің
ТД-18-1 к топ студенті

Есірткінің таралуына қарсы іс-қимыл соңғы жылдардағы өзекті мәселелердің бірі болып табылады. Оларды жаппай тұтыну деңгейі айтарлықтай жоғары болып қалуда және ресми көрсеткіштерге қарамастан жыл сайын артып келеді. Құқық қорғау органдарымен жүргізілген шаралар, өкінішке орай, қажетті нәтиже бермеуде.

Қоғамның барлық салаларына әсер ете отырып, есірткі бизнесі біздің мемлекетіміздің саяси, мәдени, әлеуметтік және экономикалық салаларына ғана емес, сонымен бірге демократияға, ұлттардың тұрақтылығына, сондай-ақ миллиондаған адамдардың қадір-қасиетін сақтауға және үміттерін жүзеге асыруға елеулі қауіп төндіреді. Сол себепті "Қазақстан Республикасының Ұлттық қауіпсіздігі туралы" 2012 жылғы 6 қаңтардағы Қазақстан Республикасының Заңында есірткі құралдарының заңсыз айналымы елдің ұлттық қауіпсіздігіне қатер төндіретіні атап өтілген.

Сонымен қатар, Мемлекет Басшысы Қасым-Жомарт Кемелұлы Тоқаев Қазақстан халқына

Жолдауында " Жыныстық зорлық-зомбылық, педофилия, есірткі тарату, адам саудасы, әйелдерге қатысты тұрмыстық зорлық-зомбылық және басқа да ауыр қылмыстарға, әсіресе, балаларға қатысты қылмыстарға қолданылатын жазаны шұғыл түрде қатайту қажет» деп атап өтті[1].

Бүгінгі таңда есірткімен байланысты қылмыстылық осы әлеуметтік зұлымдықты жасаудың жаңа жолдары мен құралдарының пайда болуымен қауіпті болып келеді.

2019 жылдың 20 қараша күні мәжілістің пленарлық отырысында депутаттар қылмыстық және қылмыстық іс жүргізу заңнамасына өзгерістер енгізу туралы сұрақты бірінші оқылымнан-ақ қолдады. Біріккен Ұлттар Ұйымының мәліметтері бойынша: Есірткіден болатын өлім саны бойынша БҰҰ-ның статистикалық есебіне енген 93 елдің ішінде Қазақстан 33-орында тұр деп атап өтті. Сонымен бірге, ҚР Бас прокуратурасының Құқықтық статистика және арнайы есепке алу комитетінің деректері бойынша есірткімен байланысты ҚР Қылмыстық кодексінің 296, 297, 298, 299 және 302 баптары бойынша 2020 жылдың басынан қыркүйек айына дейін 4856 құқықбұзушылық тіркелген.

Көрсетілген ресми мәліметтер куәландырғандай, біздің республикамыздағы есірткі заттарды немесе жүйкеге әсер ететін заттарды заңсыз таратумен байланысты болатын нашарлық ахуал айқын және нашар жағдайда. Яғни, елде орын алған нашарлық ахуалды бақылауды күшейту және ретке келтіру ықпал етудің, ең алдымен республикада есірткі заттарының және жүйкеге әсер ететін заттардың, сондай-ақ прекурсорлардың тарауына бағытталған әрекеттің кешенді шараларын ұтымды пайдалану және жүзеге асыру жағдайында ғана оң нәтижеге қол жеткізуге болады.

Қазіргі уақытта Қазақстан Республикасында есірткіні тарату мен тұтынудың алдын алу жөніндегі қызметтің негізгі бағыттарын айқындайтын бірыңғай құжат жоқ. Есірткінің заңсыз айналымының алдын алу бойынша бірқатар іс-шаралар ҚР Ұлттық қауіпсіздік стратегиясында 2016-2020 ж. ж. белгіленген болатын. Бұдан басқа, 2016-2019 жылдарға арналған "Денсаулық"ҚР Денсаулық сақтау саласын дамытудың мемлекеттік бағдарламасын іске асыру шеңберінде есірткіге тәуелділіктің алдын алу және салауатты өмір салтын ұйымдастыру бойынша іс-шаралар өткізу қарастырылып өткен болатын[2,18-26 б.].

Қазақстан Республикасының географиялық орналасуын ескере отырып, есірткіні (психотроптық заттарды) елімізге жеткізудің негізгі көздерінің бірі көршілес мемлекеттер болып табылатыны баршамызға мәлім. Есірткіні тарату жөніндегі іс-шаралар өзара байланысты тізбектен тұрады, оның ішінде: өндіру, тасымалдау, сату және тұтыну.

Өкінішке орай, біздің мемлекетіміздің аумағында есірткілердің таралу проблемасы және олардың транзиті жаһандық ауқымға ие болды. БҰҰ Қауіпсіздік Кеңесінің отырыстарында есірткінің таралуына қарсы күрес мәселелері халықаралық терроризмге және жаппай қырып-жою қаруларына қарсы күрес проблемаларымен қатар талқылануда.

Есірткі қауіпі елімізге, ең алдымен, Ауғанстан тарапынан туындайды, сондықтан трансұлттық халықаралық есірткі қылмысына қарсы іс-қимыл жөніндегі бірыңғай стратегияны нақты ұстану қажет. Тәуелсіз Мемлекеттер Достастығы елдерінің халықаралық стратегиясының арқасында ғана Шанхай Ынтымақтастық Ұйымына (ШЫҰ) қатысушы елдер есірткінің заңсыз айналымына қарсы іс-қимыл саласындағы қатынастарды құқықтық реттеуді үйлестіру бойынша ел ішінде есірткіге қарсы бірыңғай саясат жүргізе алады, демек, ұлттық заңнамалардың жанасу нүктелерін іздестіру қажет[3, 68-71 б.].

БҰҰ есірткіні бақылау жөніндегі сарапшыларының деректеріне сәйкес, Батыс Еуропада тұтынылатын героиннің 80% - ы Ауғанстан мен Пәкістаннан келеді. Бұл көрсеткіштегі есірткінің жартысы, ал ол кейбір бағалаулар бойынша жылына шамамен 120 тонна героин баламасы Еуропаға Орталық Азия арқылы жеткізіледі. Яғни, біздің мемлекетімізді қоса алғанда.

Тағы бір ерекше атап өтетін жағдай, егер бұрын, бірнеше жыл бұрын, халықаралық есірткі

дағдарысына қарсы іс-қимылда негізгі екпін жоғарыда айтылғандай Ауғанстаннан келетін трафикке жасалса, қазір Қазақстан үшін батыстан келіп түсетін синтетикалық есірткілерді тұтынудың өсуі елеулі қауіп төндіріп отыр.

Синтетикалық есірткілерге деген қызығушылықтың өсуі келесілермен түсіндіріледі:

- айқын қоздырушы әсер беру;
- көңілдің көтеріңкі болуына ықпал ету;
- ыңғайлы және мүмкіндігінше жылдам қолдану;
- есірткі әсерінің ұзақ ұзақтығы;
- пайдаланудың айқын көрінетін белгілерінің болмауы;
- ЖИТС және басқа да вирустық ауруларға шалдығу қатерінің төмендігі;
- салыстырмалы түрде бағасының төмен болуы.

Аталған синтетикалық есірткілердің таралуына жол бермеудің ең тиімді жолы олардың еліміздің шекарасын кесіп өтуінің алдын алу болып табылады.

Жоғарыда аталып өткендей есірткі қатері үлкен мәселеге айналып отыр. Бұл ретте, есірткі қатері негізінен төмендегілерден туындайтынын ескеру қажет:

- нашақорлықтың меншікті кең шикізат базасының-жабайы өсетін конопля мен эфедраның болуы;
- контрабандалық транзиттің өсуі және республикаға есірткі құралдарының, психотроптық және күшті әсер ететін заттардың (героин және синтетикалық жаңа психобелсенді заттардың) түсуі;
- есірткі нарығын қайта құрылымдау - олардың дәстүрлі түрлерін (гашиш, марихуана, мак өнімдері), неғұрлым "ауыр" - синтетикалық және жартылай синтетикалық (героин, амфетамин, әртүрлі стимуляторлар, "сутегі атомдарының орынбасарлары") және т. б. ығыстыру.

Жоғарыда көрсетілген барлық факторлар жиынтығында Қазақстандағы есірткі ахуалының жай-күйі мен дамуына теріс әсер етеді [4, 13-23 б.].

Нашақорлық жағдайды талдау мынаны көрсетеді:

- есірткі құралдарының заңсыз айналымына, өндірісіне, таралуына және теріс пайдаланылуына қарсы күрес шаралары жеткілікті түрде тиімді болмай отыр және осы жағдай мен құқық тәртібінің жай-күйіне қажетті әсер етпейді;
- есірткіге байланысты қылмыстық құқық бұзушылықтар айқын ұйымдастырылған, өңіраралық сипатқа ие бола бастады;
- есірткі бизнесіне қатысатын адамдар желісі барған сайын тарамдалған және жасырын болып келеді;
- есірткінің шетелден жаппай түсу проблемасы анықталуда, олардың контрабандасы өсуде.

Барлық деңгейдегі көптеген шешімдер мен нұсқауларға қарамастан, есірткіге қарсы күрес жөніндегі барлық шаралар кешені қанағаттанғысыз жағдайда қалып отыр: маман-наркологтар, клиникалар мен диспансерлер жетіспейді, наркологиялық және токсикологиялық зертханалар, нашақорлар мен токсикомандарды емдеудің тиімді медициналық препараттары мен әдістері, профилактикалық орталықтарға тапшылық бар.

Шамадан тыс эмоционалды және идеологиялық тәсілдер мен шешімдердің басым болуымен сипатталатын есірткіге қарсы күрес шаралары көбінесе өзін ақтамайды. Бұл шаралар тиісті нәтиже бермеуімен қатар, керісінше, ауруды ішке кіргізіп, маңызды және қажетті істі бұзып, құқық қорғау жүйесінің көптеген қызметкерлері арасында үмітсіздік сезімін тудыратыны анық.

Құқық қорғау органдары күштерінің тұрғысынан есірткі бизнесінің пайда болуы мен дамуының жағдайларына мыналар жатады:

1. Есірткі құралдары мен олардың прекурсорларын заңды өндіруді, тасымалдауды, бөлуді, сақтауды және пайдалануды ұйымдастырудағы кемшіліктерге байланысты жағдайлар;

2. Есірткіге қарсы қызметтегі кемшіліктерден туындаған жағдайлар.

3. Нашақорлыққа қарсы күрес жөніндегі жалпы алдын алу іс-шараларын жүргізудегі және нашақорларды емдеуді ұйымдастырудағы кемшіліктермен байланысты жағдайлар.

4. Есірткі бизнесіне қарсы күрес саласындағы басқарудың кемшіліктерінен туындаған жағдайлар

Қалыптасқан жағдайдың өзгеруі келесі шаралардың сәтті жүзеге асырылуына байланысты деп санаймыз:

1) нашақорлықтың алдын алудың мемлекеттік бағдарламаларының іске асырылуын бақылауды күшейту және осы бағдарламаларды іске асыруға тартылған адамдардың қызметін ынталандыруды әзірлеу;

2) есірткі трафиінің арналарын анықтауға және жолын кесуге бағытталған шекаралық және кедендік бақылауды қатаңдату;

3) біздің еліміздің аумағы арқылы есірткіні тасымалдау жолдары мен тәсілдерін анықтау және сәйкесінше оны болдырмау жолдарын қарастыру;

4) есірткінің заңсыз айналымына қарсы күресті жүзеге асыратын көршілес мемлекеттердің құқық қорғау органдары ынтымақтастығының нысандары мен әдістерін жетілдіру;

5) есірткінің заңсыз айналымы саласындағы қылмыстарды анықтау, жолын кесу, ашу, тергеу және алдын алу мақсатында криминалистикалық ғылымның жетістіктерін жаппай енгізу;

Сонымен бірге қылмыстық-құқықтық шаралар туралы айтатын болсақ, ол шаралар есірткі құралдарының заңсыз айналымына қарсы тұруда маңызды рөл атқарады, алайда олардың мүмкіндіктерін, оның ішінде жазалау қасиеттерін абсолюттеуге болмайды.

Нашақорлық-бұл әлеуметтік, биологиялық, экономикалық және басқа факторлардың кең спектрімен алдын-ала анықталған күрделі мәселе. Сондықтан оның шешімі мемлекеттің барлық мүмкіндіктерін үйлесімді түрде пайдалану арқылы шешіледі. Мемлекет жүргізіп отырған саясатпен қатар құқық қорғау органдары тарапынан есірткінің заңсыз айналымына қарсы іс-қимылды да жетілдіру қажет. Күн сайын қаралып отырған қылмыстық құқық бұзушылықтарды жасаудың жаңа тәсілдері пайда болуда, есірткілер, жаңа, неғұрлым күшті және қауіпті түрлері шығарылып, оларды дайындау әдістері жетілдірілуде.

Қылмыстық есірткі айналымына қарсы іс-қимыл тетігі-бұл құқық қорғау бағытындағы өзара байланысты функциялардың жиынтығы, олардың мазмұны есірткі қылмысына әсер етудің тиісті құралдары мен әдістерінен тұрады. Бұл функциялардың субъектілері ұйымдық және құқықтық тәртіпте анықталады, нәтижесінде талданатын механизмнің моделін жасайды және жаңартады. Қарастырылып отырған механизм жұмысының тиімділігі, өз кезегінде, ұлттық сипаттағы шаралармен алдын-ала анықталады.

Есірткімен байланысты қылмыстық құқықбұзушылықтарға қарсы іс-қимыл жасауға бағытталған құқықтық шараларды талдай отырып, қазіргі жағдайда жалпы қылмыстың алдын алудың құқықтық негіздері қалыптасқанын атап өткен жөн. Құқық қорғау және басқа да органдардың нормативтік-құқықтық мәртебесі мен мазмұнын анықтайтын көптеген құқықтық құжаттардың ішінде қылмысқа қарсы тұруға немесе бейтараптандыруға арналған жеке нормалар немесе қылмыс пен әлеуметтік патологияның жекелеген көріністеріне қарсы тұруға арналған, сондай-ақ азаматтардың жекелеген санаттарына қатысты алдын-алу жұмыстарын реттейтін құжаттар бар.

Нашақорлыққа қарсы іс-қимыл медициналық, құқықтық және мінез-құлықтық ағартуды, кәсіптік білім беруді қолдауды, жалпыға бірдей қолжетімді бұқаралық спорт мекемелері желісін, жастарды жұмыспен қамтуды мемлекеттік қолдау бағдарламаларын дамытуды қамтитын профилактиканың жалпы әлеуметтік шараларына да негізделуге тиіс.

Есірткі құралдары мен психотроптық заттардың заңсыз айналымына байланысты қылмыстық құқық бұзушылықтар үшін қылмыстық жауаптылық шаралары жасалған әрекеттің

ауырлығына қарай саралануға, есірткі бизнесіне қарсы тиімді күреске, қоғамның есірткіге тәуелділігін қысқартуға, есірткіні тұтынып жүрген азаматтардың қалыпты өмірге оралуына, жас ұрпақты қорғауға жәрдемдесуге тиіс.

Әдебиеттер тізімі:

1. «Сындарлы қоғамдық диалог – Қазақстанның тұрақтылығы мен өркендеуінің негізі» 2.09.2019 жылғы Мемлекет басшысы Қасым-Жомарт Тоқаевтың Қазақстан халқына Жолдауы//Электронды ресурс: www.zakon.kz.
2. Сейтхожин Б.У., Феткулов А.Х., Абеуова А.Т. Некоторые аспекты профилактики незаконного распространения наркотических средств, психотропных веществ, их аналогов в Республике Казахстан // Междунар. науч. журнал «Актуальные проблемы современности» - Караганда: изд-во РИО «Болашақ-Баспа». 2018. № 2 (20).
3. Феткулов А.Х., Сейтхожин Б.У., Каржасова Г.Б., Орынбеков А.С. Есірткінің заңсыз айналымына қарсы күрес саласындағы халықаралық ынтымақтастық // Муждунар. науч. журнал «Наука и жизнь Казахстана». 2019. № 6/3. С. 68-71.
4. Феткулов А.Х., Сартаева Н.А., Шаймуханов А.Д., Интыкбаев М.К., Сейтхожин Б.У. Профилактика и противодействие незаконному обороту наркотиков (метод. рекомендации для учителей и родителей) // Учеб. пос. - Караганда: изд-во КЭУК. 2019.

УДК 343.985.3

КИБЕРПРЕСТУПНОСТЬ – ОСНОВАНИЕ ДЛЯ РАЗВИТИЯ НОВОЙ СОСТАВЛЯЮЩЕЙ КРИМИНАЛИСТИКИ В СВЕТЕ НОВЫХ КРИМИНАЛЬНЫХ УГРОЗ

ОСМОЛЯН В.А.,

к.ю.н., старший преподаватель кафедры права,
Хмельницкий кооперативный торгово-экономический институт

Киберпреступность является довольно-таки новым и специфическим явлением преступной деятельности, которая постоянно развивается с неумолимым развитием и совершенствованием глобальной сети Интернет. Именно эта новизна и специфичность, неуклонное и постоянное развитие указанного вида преступления требуют от судебных и правоохранительных органов, криминалистов разработку и применение новых криминалистических средств и методов для их выявления и фиксации для дальнейшего неотъемлемого использования в проведении эффективного расследования, установлении и привлечении виновных лиц к ответственности.

Это возлагает особенную ответственность на правоохранительные органы относительно проведения качественного и легитимного расследования уголовных дел указанной категории, полного и непредвзятого сбора доказательной базы, что не представляется возможным без строго соблюдения процедуры законности. В этом и состоит актуальность проблемы.

Учеными не раз исследовалась деятельность правоохранительных органов по собиранию доказательственной базы, осуществление криминалистических действий в целом и их отдельные аспекты в частности. Но рассмотрение процессуально-правовых и экспертно-криминалистических вопросов по возможности выявления, фиксации и собирания следовой картины и формирование в дальнейшем доказательственной базы по совершению киберпреступления требует детального исследования и анализа.

Строительство любого правового государства и демократического общества

предусматривает качественное уменьшение нарушений правопорядка, существенное уменьшение уровня преступности, а также причин, ее порождающих. В борьбе с правонарушениями необходимо в полной мере использовать и достижения в отраслях науки и техники, и мнение общества, и критическое слово средств массовой информации и печати, и методы убеждения, и силу закона – все средства, находящиеся в распоряжении современного общества.

В решении указанной задачи активную роль играют юридические науки и среди них криминалистика, находящаяся на переднем крае борьбы с преступностью.

Термин «криминалистика» происходит от латинского слова «criminalis» - преступный (относящийся к преступлению) [1, с.3]. В прошлом им пользовались для обозначения всей совокупности уголовно-правовых наук. Применительно к возникшей в последней четверти XIX века науке, изучающей технику, тактику и методику расследования преступлений, впервые его употребил австрийский криминалист Ганс Гросс. Считая криминалистику вспомогательной наукой по отношению к уголовному праву, он назвал ее «учением о реальностях уголовного права» [2, с.11]. Положения науки уголовного права, утверждал Гросс, лишены всякого значения, если они не могут быть применены «к реальностям текущей жизни» [2, с.11]. Они кажутся безжизненными, если следователь (судья) не понимает или неправильно оценивает показания свидетелей, если его вводят в заблуждение приемы преступников, если он не сумеет использовать следы преступления или вообще незнаком с бесчисленными положениями, совокупность которых составляет криминалистику [1, с.4].

В разных странах мира криминалистику называли по-разному: «научная полиция», «техническая полиция», «уголовная техника» и т.д. Неоднозначен этот термин и в наши дни. В ряде европейских стран он часто употребляется лишь для обозначения криминалистической техники.

Исторически криминалистика сложилась на основе изучения и обобщения следственной практики и активного использования естественных и технических знаний для целей раскрытия, расследования и предупреждения преступлений. После изобретения фотографии на базе общих научных и практических ее положений возникла судебная фотография, составляющая часть криминалистической техники. Успехи химии и физики легли в основу средств и методов технико-криминалистического исследования документов, научные законы физиологии открыли путь для научного развития судебного почерковедения. В наши дни стремительное развитие компьютерной техники и глобальные темпы роста всемирной сети Интернет выступают задатками для основания судебной «компьютеротехнологии (ЭВМтехнологии)» или отрасли знания по «криминалистическому киберпространству».

Указанные нормы и нововведения, на наш взгляд, не будут противоречить содержанию понятия криминалистики, где «криминалистика – это наука о закономерностях возникновения, собирания, исследования, оценки и использования доказательств и основанных на познании этих закономерностей средствах и методах судебного исследования и предотвращения преступлений» [3, с.42]. А также: «Криминалистика – наука о технических средствах, тактических приемах и методах, используемых с соблюдением норм процессуального закона для обнаружения, собирания, сохранения, фиксации и исследования доказательств, в целях эффективного раскрытия, расследования и предупреждения преступлений» [1, с.5].

Событие преступления, установление которого представляет важнейшую цель процессуальных действий следователя и криминалиста, есть один из материальных процессов действительности, и как таковой он взаимообусловлен другими процессами, событиями и явлениями, отражается в них и сам является отражением каких-то процессов, явлений. Всякое событие вызывает изменения в окружающей среде. Эти изменения есть результат взаимодействия между событием, явлением и средой. По изменениям мы можем судить о

содержании события.

Применительно к процессу доказывания изменения в среде как результат отражения в ней события и есть доказательства этого события, те фактические данные, с помощью которых единственно и можно судить о событии преступления. Поскольку же всякое событие преступления необходимо (как любой процесс) отражается в окружающей среде, постольку и процесс возникновения доказательств носит необходимый, повторяющийся, устойчивый и общий характер, т. е. имеет характер «закономерности».

Судить по отражению об отражаемом, по доказательствам о преступлении можно только в том случае, если связь изменений с событием можно обнаружить, выявить, понять по содержанию этих изменений. Изменения несут в себе сведения о том, что они такое, т. е. информацию о всем процессе отражения, результатом которого они являются. Изменения – доказательства являются материальным носителем, «хранилищем» информации о событии.

Информация, как выражение связи события и вызванных этим событием изменений в среде, не может существовать без материальной основы или, как принято говорить, вне информационного сигнала, под которым понимают единство материального носителя и средства передачи информации. Таким образом, доказательство – это информационный сигнал, имеющий свое содержание – информацию и свою форму выражения – информационный код [4, с.4].

Перед тем, как установить характер «закономерности» возникновения следовой картины и совокупности доказательственной базы по киберпреступлениям, нам необходимо определить саму суть киберпреступления. Указанное в дальнейшем поможет определить, какую именно следовую картину есть возможность выявить при собирании доказательственной базы о совершении указанного вида правонарушения.

Так, законодатель Украины в норме Закона Украины «Про основные принципы обеспечения кибербезопасности Украины» определил, что киберпреступление (компьютерное преступление) – общественно опасное виновное деяние в киберпространстве и/или с его использованием, ответственность за которое предусмотрена законом Украины об уголовной ответственности и/или которое признано преступлением международными договорами Украины [5].

Характерными свойствами указанного вида преступной деятельности выступают:

- интеллектуальный характер киберпреступлений (в частности, совершение киберпреступления требует определенного набора специальных знаний);
- киберпреступления, в отличие от других «интеллектуальных преступлений», доступные для совершения людям невысоких социальных и возрастных возможностей (так, для совершения киберпреступлений нет необходимости правонарушителю занимать высокое социальное положение в обществе, а достаточно получить доступ к сети Интернет и электронно-вычислительную машину);
- отсутствие персонификации и анонимность киберпреступлений (в частности, механизмы и требования относительно идентификации пользователя в глобальной системе Интернет позволяют правонарушителю совершать преступные операции анонимно или выдавать себя за другую персону, изменять собственные биографические данные, свой социальный статус или вообще – предоставлять неправдивые сведения относительно последнего);
- стремительный рост киберпреступности, что связано с широким распространением Интернета, воплощением его в разные сферы общественной жизни, а также удешевление услуг по использованию глобальной сетью;
- географическая, территориальная и «личная» удаленность правонарушителя и потерпевшего от преступления лица (так, при совершении преступления с помощью сети Интернет почти отсутствуют различия в противоправных действиях относительно

компьютерной системы, которая размещена в одном доме, от преступной «атаки» на систему в другом городе или стране);

- высокая латентность киберпреступности.

Так, среди главных причин латентности киберпреступности и сложности фактов по ее выявлению выделим следующие:

- нанесенный ущерб от совершенного киберпреступления кажется потерпевшей стороне незначительным в сравнении с громоздкостью и продолжительностью процесса расследования указанного вида преступления, что, в свою очередь, не гарантирует в дальнейшем привлечение виновного лица к уголовной ответственности и возмещение нанесенного преступлением урона;

- некомпетентность работников правоохранительных органов государства в вопросе установления факта совершения киберпреступления, определении всех обстоятельств события, выявлении и фиксации следовой картины правонарушения;

- опасение потерпевшего лица навредить собственной репутации в результате обращения в правоохранительную систему за помощью и, как следствие, утратить значительное количество клиентов или партнеров по бизнесу (это обстоятельство присуще холдингам, финансово-промышленным корпорациям и банкам, которые в результате своего стремительного развития широко вводят автоматизацию своих производственных процессов);

- неизбежное раскрытие во время проведения расследования действующей системы безопасности у потерпевшего юридического лица;

- существование риска, что во время расследования киберпреступления будут выявлены и установлены незаконные механизмы совершения отдельных финансово-экономических операций, проведение противоправных финансово-технических сделок, а также вызовет сомнение в пригодности и компетентности отдельных должностных лиц в составе персонала и руководства потерпевшего от киберпреступления юридического лица, что может привести к возникновению негативных для них последствий.

В зависимости от мотива совершения киберпреступлений их можно классифицировать на : направленные на завладением информацией (в частности, для собственного пользования преступно полученной информацией или для ее дальнейшей продажи), направленные на завладение средствами, вмешательство в работу информационных систем с целью получения доступа к автоматизированным системам управления (для умышленного повреждения за вознаграждение или для нанесения вреда конкурентам), совершение при помощи киберпреступлений других преступлений.

Принимая во внимание характеристику преступной деятельности, способов покушения на индивидуальную собственность лица – информацию, а также специфику объекта и предмета преступного посягательства, установить и изъять следовую картину данного вида преступления не возможно без участия специалиста с специальным багажом знаний в этой отрасли и без проведения соответствующей экспертизы.

Наиболее частыми в практике правоохранительных органов на сегодняшний день являются криминалистические, судебно-медицинские, судебно-химические, судебно-психиатрические, психолого-психиатрические экспертизы, а в последние годы – судебные экспертизы объектов, выполненных с применением компьютерных технологий [6, с.6]. Другое название: «Компьютерно-техническая экспертиза».

Объектами названной экспертизы являются : компьютеры в сборке и их системные блоки, периферийные устройства (дисплеи, принтеры, дисководы, клавиатура и др.), магнитные носители информации, распечатки программных и текстовых файлов, словари поисковых признаков систем, классификаторы, техническая документация, электронные записные книжки, ноутбуки, планшеты, мобильные устройства и оборудование к ним, иные носители текстовой или цифровой информации и др. Задачи, решаемые при экспертизах данного класса,

делят на диагностические и идентификационные [6, с.200].

В качестве вывода укажем, что, на наш взгляд, киберпреступность является довольно новым и специфическим явлением преступной деятельности, которая постоянно развивается с неминуемым развитием и совершенствованием глобальной сети Интернет. Именно это новизна и специфичность, неуклонное и постоянно развитие указанного вида преступления требуют от судебных и правоохранительных органов, криминалистов разработки и применения новых криминалистических средств и методов в их выявлении и фиксации для дальнейшего неотъемлемого использования в проведении эффективного расследования, установления и привлечения виновных лиц к ответственности.

Принимая во внимание существование недостатков в этой сфере процессуально-правовой и экспертно-криминалистической деятельности, считаем актуальными дальнейшие исследования соответствующей направленности, ведь последние будут создавать перспективы теоретических и практических разработок и способствовать развязыванию проблемных вопросов в этом направлении.

Список литературы:

1. Крылов И.Ф.Криминалистика. - Ленинград: Издательство Ленинградского университета, 1976. - 591 с.
2. Гросс Г. Руководство для следователей как система криминалистики. – Санкт-Петербург, 1908. Предисловие, 37 с.
3. Белкин Р.С. Теория отражения и методологические проблемы криминалистики . - Москва, 1970. – 623 с.
4. Жогин Н.В. Руководство для следователей. - Москва, «Юридическая литература», 1971. – 752 с.
5. Закон Республики Украина от 21 июня 2018 года № 2469-VIII «Про основные принципы обеспечения кибербезопасности Украины». – Режим доступа : <http://zakon.rada.gov.ua/13092020>.
6. Колкутин В. В. Судебные экспертизы. (Издание второе, дополненное). – Москва: Издательство «Юрлитинформ», 2006. – 287 с.

УДК 351.354 (574)

ҚҰҚЫҚТЫҚ САЯСАТ ТҰЖЫРЫМДАМАСЫ

РАХТАЕВА ИНДИРА – ҚҚЭУ ТД-18-1к тобының студенті
СЫЗДЫКОВА С.А.– аға оқытушы,
Қазтұтынуодағы Қарағанды экономикалық университеті

Қазақстан Республикасында жаңа заң ғылымдары саласындағы іргелі зерттеулер ғылым, техника және технология дамуы, бұл ғылыми , гуманитарлық өзгеруін қажет етеді. Заңгерлік жалпы гуманитарлық бағыттағы зерттеулер десек қателеспейміз.

Жаһандану, интеграция және конвергенция, ақпараттандыру, құқық саласындағы зерттеулер процестерімен сипатталатын қазіргі әлемде іргелі зерттеулердің бөлігі ретінде қазіргі қоғамның, мемлекеттің, құқықтың қажеттіліктерін ескере отырып, өзгерістерге ұшырауда. Қоғамда болып жатқан процестерді бақылай отырып, қазіргі заманғы құқықтық зерттеулер алдында тұрған негізгі мәселелерді бөліп көрсетуге және осы зерттеулердегі тәсілдер мен әдістердің өзгеру тенденцияларын анықтауға болады. Қазіргі заманғы құқықтық зерттеулер

пәнаралық деңгейге бағдарлануы керек. Ғылымның, техниканың, технологияның негізгі басым бағыттарын ескеруі керек, салыстырмалы тәсілді қолдануы керек, себебі бұл әдіс тәжірибеге бағытталған формат. Оған өзіндің ерекше себептерін атап өткім келеді.

Біріншіден, қазіргі құқықтың, мемлекеттің және қоғамның техногендік табиғатын ескермеуге болмайды. Қазіргі әлемде сандық және технологиялық жаңалықтардың әсерінен адам өмірінің маңызды бөлігі өзгерді.

Екіншіден, интеграцияланған көпсалалы тәсілдің қажеттілігі айқын. Бұл ереже құқық саласындағы зерттеулерді басқа пәнаралық деңгейге шығарады, оларға бірегейлік қасиеттерді береді. Заң кадрларын қалыптастыру саласында құзыреттілік пен дағдыларды біріктіретін заңгерлік мамандықтар, лауазымдар пайда болады әр түрлі білім салалары конфликтолог, медиатор, заңгер-менеджер, осы саладағы заңгер мемлекеттік сатып алу, заңгер-аудармашы және т.б. Құқықтық зерттеулерді психология, медицина, филология, лингвистика, журналистика, бұқаралық ақпарат құралдары, PR технологиялар, эксперименталды физика, экономика, саясаттану, педагогика, сияқты білім салаларымен байланыстыруға болады.

Үшіншіден, салыстырмалы тәсіл - бұл құқықтық зерттеулердің негізгі буыны. Салыстырмалы құқықтық әдіс, заң ғылымында өзін орнықтырғанына қарамастан және дәстүрлі түрде құқық саласындағы зерттеулерде қолданылады. ол шетелдік тәжірибені шетелдік ортаға енгуге мүмкіндік беретін шетелдік ғалымдар мен зерттеушілерді ғылыми топтың құрамына қосу арқылы тікелей қабылдау және зерттеу тәжірибесінен тұрады. , тәжірибе алмасу, практика, біліктілікті арттыру бағдарламаларын жүзеге асыру. Интеграциялық процестер, халықаралық экономикалық айналымның дамуы, халықаралық ұйымдардағы жұмыс шетелдік тәжірибені зерделеуді және оны өзегіне қосуды қажет етеді құқықтық зерттеулер.

Заңға бағынған құл болмайды демекші біздің еліміздің заңына қазіргі күнде өзгертулер мен толықтырулар енгізілуде. Бұл біздің құқық саласында әлі де зерттеулердің жүріп жатқанының дәлелі.

Біздің мемлекеттің ең қымбат қазынасы – адам, адамның өмірі мен құқықтары және бостандықтары. Ата заңымызды басты назарға ала отырып, Елбасымыз Н.Назарбаев 2009 жылғы 24 тамызда «Қазақстан Республикасының 2010 жылдан 2020 жылға дейінгі кезеңге арналған құқықтық саясат тұжырымдамасы туралы» Жарлыққа қол қойды. 10 жылға межелеген ұзақ мерзімдік құжат құқықтық жүйенің барлық саласын жетілдіруді көздейді. [1]

Қазақстан Республикасының Елбасы айтып өткендей Құқықтық саясат тұжырымдамасы елдің нақты құқықтық жүйесі дамуының негізгі бағыттарын айқындаған болатын. Құқықтық жүйенің негізі конституциялық құқық болып табылады. Барлық заңдар конституциядан негіз ала отырып қолданысқа енгізіледі. Қазақстан Республикасы Конституциясының мемлекеттің заңнамалық, ұйымдастырушылық және басқа да шараларымен жүзеге асуы тиіс құқықтық идеялары мен принциптерін одан әрі іске асыруы қажет. Заңнаманы жетілдіру процесінде және құқық қолдану қызметі барысында Конституцияның үстемдік принциптерін және төменгі деңгейдегі актілердің жоғары деңгейдегі актілердің нормаларына сәйкестігін бұлжытпай сақтау қажет.

Еліміздің негізгі заңында көрініс тапқан принциптер ұлттық құқықтық жүйенің негізгі бағыттары мен даму тетіктерін, оның ішінде конституциялық құқықты ұзақ мерзімді перспективада айқындайды. Яғни, Конституцияның принциптері мен нормаларын, ең алдымен, мемлекеттік билік органдары мен оның лауазымды адамдарының қызметінде толыққанды іске асыру, бұл ретте Конституцияны тікелей қолданумен қатар ағымдағы заңнама және құқық қолдану арқылы оның әлеуетін қамтамасыз ету маңызды міндет болып табылады.

Құқық саласының бірі - кеден ісі. Кеден құқығы - кеден органдарының мемлекеттік шекараны экономикалық қорғау және мемлекеттік сыртқы сауда қызметін және кеден саясатын

жүзеге асыру жөніндегі қызметін тәртіптейтін құқық нормаларының жиынтығы. Кеден саласының негізі осыдан қалыптаса бастайды.

Кеден ісі – кез келген экономиканың негізгі институттарының бірі. Оның Қазақстан экономикасына қатыстығы тікелей, өйткені ол орталықталған экономикадан нарықтық экономикаға көшті. Қазіргі заманда кеденнің орны ерекше: сыртқы сауда айналымын реттеу, баж салықтарын жинау, сонымен мемлекеттік бюджетті толтыру. Екіншіден, ол мемлекетті қару-жарақтан, есірткі контрабандасынан қорғайды. Үшіншіден, ол әр түрлі шаралар қолдану жолымен ұлттық экономиканы, өнеркәсіпті сақтап, қорғайды. [2]

Кеден заңнамасын қолдану тәжірибесін талдау кедендік қатынастарды құқықтық реттеудегі олқылықтарды анықтап, кейіннен заң шығарушыға ұсыныстар жасайды.

Құқық қолдану тәжірибесін зерделеу және синтездеу бойынша көптеген жұмыстарды осы кеден саласының мамандары жүргізеді. Қазақстан Республикасы Қаржы министрлігі МКК департаменттерінің басшылары мен басқармаларының басшыларының қадағалауында болады.

Қазақстан Республикасының кеден ісі саласындағы басқа мемлекеттермен ынтымақтастығы үш негізгі бағыт бойынша дамуда:

1. бұл ТМД елдерімен және көршілес елдермен ынтымақтастық, олармен кедендік мәселелерді бірлесіп халықаралық-құқықтық реттеу;
2. халықаралық сауда және кеден ұйымдарымен ынтымақтастық;
3. алыс шетелдермен шарттар жасасу.

Еліміз жас мемлекет болғандықтан, қазіргі кезде әрбір саланы дамытуды қолға алған. Еліміздің іргесі берік болуының бірден бір әсері кеден саласының жақсы дәрежеде жұмыс жасауында. Қазіргі кезде кеден саласы түбегейлі өзгеріске ұшырап жатыр. Заңнамаларға толықтырулар мен өзгертулер енгізілуде. Иә, осындай жағдай кеден құқығының ең біріншіден ары қарай дамуына әсер етіп жатыр.

Профессор Алибеков С.Т., қолданыстағы кеден заңнамасын жетілдірудің теориялық және практикалық аспектілерін талдай отырып, келесі өзгерістер енгізуді ұсынады: «Кеден кодексінің дизайны қызмет көрсету тұрғысынан алып тастау арқылы жеңілдетілуі керек. Сонымен қатар, құқықтық реттеудегі олқылықтарға және Қазақстанның ұлттық мүдделерді қамтамасыз етудегі қажеттіліктеріне байланысты кеден органдары туралы арнайы заң және сыртқы экономикалық қызмет туралы заң әзірлеу қажет» деп осындай ойымен бөлісті.

Қазіргі кезде озық технологиялар мен ақпараттандыру заманы. Ақпараттарды жария түрде ресми түрде жария қағидатымен барлығына бірдей жарияланып отырады. Осының арқасында қазіргі кезде қандай мәселе болып жатқанын әп сәтте біліп отыруға болады.

Елбасымыз бастауымен «5 институттық реформаны жүзеге асыру бойынша 100 нақты қадам» – Ұлт жоспарын орындаудың практикалық кезеңі бастау алған болатын. Елбасымыз кеден саласын да елеулі алға қойған жетістіктерге жету керек екенін ескеріп, алдымызға үлкен мақсат қойып, міндеттер жүктеген болатын. 37-45 қадамдар кеден саласының қарқынды дамуына әсер ететін жағдайларды қарастырып өткен.

Жоғарыда айтып өткенімдей, озық технологиялар арқасында салық салуды оңтайландырды. Экспорт және импорт үшін құжаттар санын қысқартуды ұсынған болатын. Бұл кеден қызметкерлерінің уақытын және күш үнемдеуге үлкен үлес қосты.

Еуропадағы нормаларға сәйкес дамыған елдер қатарына кіру үшін тек қана кеден қызметкерлерінің атқаратын ісі ғана емес, соған сәйкесінше кедендік техникалардың да болуы шарт. Еліміз өкінішке орай, бұндай техникаларды жасап шығармайды. Ресей елінің техникалық құралдарын пайдаланудамыз.

Қазіргі кезде дүниежүзін елең еткізетін сыбайлас жемқорлыққа қарсы көптеген шаралар ұйымдастырылуда. Менің ойымша, кеден саласында электронды әмиян қолданғандықтан ,

өзекті мәселенің дәл осы салада бір шешімін тапқаны анық. Осыған өте қуаныштымын. Осыны оңтайландыратын шаралар алда қолданылады деген үміт бар.

Кеден саласының қазіргі қарқындағы дамуы – бұл өте үлкен жетістік. Болашақта әлі де алға қойған көптеген мақсаттарымызға жетеміз және кеден саласының негізі кеден құқығы толыққанды зерттелген әрі дамыған сала түрі болады деген ойдамын. Барлық зерттеулерді қорытындылай келе, Қазақстан Республикасының барлық құқықтық саясатының тұжырымдамасы қарқынды дамып келе жатыр деп қорытындылаймын.

Әдебиеттер тізімі:

1. www.alashainasy.kz - Құқықтық саясат тұжырымдамасы – мемлекеттің тұрақты дамуының алғышарты
2. Байкенжина К.А., Сыздыкова С.А. Кеден құқығы 2015жыл. [9 б.].

УДК 351.354 (574)

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ КЕДЕН ЗАҢНАМАСЫН ЖЕТІЛДІРУДІҢ НЕГІЗДЕРІ

РАХТАЕВА ИНДИРА, ТД-18-1к тобының студенті,
АКБИЕВ М.К., Қарағанды облысы бойынша мемлекеттік кірістер
департаментінің кедендік әкімшілендіру

басқармасының басшысы

СЫЗДЫКОВА С.А., Жалпықұқықтық және арнайы пәндер
кафедрасының аға оқытушы

Қазтұтынуодағы Қарағанды экономикалық университеті

Қазақстан Республикасында жаңазаң ғылымдары саласындағы іргелі зерттеулер ғылым, техника және технология дамуы, бұл ғылыми, гуманитарлық өзгеруін қажет етеді. Заңгерлік жалпы гуманитарлық бағыттағы зерттеулер десек қателеспейміз.

Жаһандану, интеграция және конвергенция, ақпараттандыру, құқық саласындағы зерттеулер процестерімен сипатталатын қазіргі әлемде іргелі зерттеулердің бөлігі ретінде қазіргі қоғамның, мемлекеттің, құқықтың қажеттіліктерін ескере отырып, өзгерістерге ұшырауда. Қоғамда болып жатқан процестерді бақылай отырып, қазіргі заманғы құқықтық зерттеулер алдында тұрған негізгі мәселелерді бөліп көрсетуге және осы зерттеулердегі тәсілдер мен әдістердің өзгеру тенденцияларын анықтауға болады. Қазіргі заманғы құқықтық зерттеулер пәнаралық деңгейге бағдарлануы керек. Ғылымның, техниканың, технологияның негізгі басым бағыттарын ескеруі керек, салыстырмалы тәсілді қолдануы керек, себебі бұл әдіс тәжірибеге бағытталған формат. Оған өзіндік ерекше себептерін атап өткім келеді.

Біріншіден, қазіргі құқықтың, мемлекеттің және қоғамның техногендік табиғатын ескермеуге болмайды. Қазіргі әлемде сандық және технологиялық жаңалықтардың әсерінен адам өмірінің маңызды бөлігі өзгерді.

Екіншіден, интеграцияланған көпсалалы тәсілдің қажеттілігі айқын. Бұл ереже құқық саласындағы зерттеулерді басқа пәнаралық деңгейге шығарады, оларға бірегейлік қасиеттерді береді. Заң кадрларын қалыптастыру саласында құзыреттілік пен дағдыларды біріктіретін заңгерлік мамандықтар, лауазымдар пайда болады. Әр түрлі білім салалары конфликтолог, медиатор, заңгер-менеджер, осы саладағы заңгермемлекеттік сатып алу, заңгер-аудармашы және т.б. Құқықтық зерттеулерді психология, медицина, филология, лингвистика, журналистика,

бұқаралық ақпарат құралдары, PR технологиялар, эксперименталды физика, экономика, саясаттану, педагогика, сияқты білім салаларымен байланыстыруға болады.

Үшіншіден, салыстырмалы тәсіл - бұл құқықтық зерттеулердің негізгі буыны. Салыстырмалы құқықтық әдіс, заң ғылымында өзін орнықтырғанына қарамастан және дәстүрлі түрде құқық саласындағы зерттеулерде қолданылады. ол шетелдік тәжірибені шетелдік ортаға енгізуге мүмкіндік беретін шетелдік ғалымдар мен зерттеушілерді ғылыми топтың құрамына қосу арқылы тікелей қабылдау және зерттеу тәжірибесінен тұрады және тәжірибе алмасу, практика, біліктілікті арттыру бағдарламаларын жүзеге асыру. Интеграциялық процестер, халықаралық экономикалық айналымның дамуы, халықаралық ұйымдардағы жұмыс шетелдік тәжірибені зерделеуді және оны өзегіне қосуды қажет етеді құқықтық зерттеулер.

Заңға бағынған құл болмайды демекші біздің еліміздің заңына қазіргі күнде өзгертулер мен толықтырулар енгізілуде. Бұл біздің құқық саласында әлі де зерттеулердің жүріп жатқанының дәлелі.

Біздің мемлекеттің ең қымбат қазынасы – адам, адамның өмірі мен құқықтары және бостандықтары. Ата заңымызды басты назарға ала отырып, Елбасымыз Н.Назарбаев 2009 жылғы 24 тамызда «Қазақстан Республикасының 2010 жылдан 2020 жылға дейінгі кезеңге арналған құқықтық саясат тұжырымдамасы туралы» Жарлыққа қол қойды. 10 жылға межеленген ұзақ мерзімдік құжат құқықтық жүйенің барлық саласын жетілдіруді көздейді [1].

Қазақстан Республикасының Елбасы айтып өткендей Құқықтық саясат тұжырымдамасы елдің нақты құқықтық жүйесі дамуының негізгі бағыттарын айқындаған болатын. Құқықтық жүйенің негізі конституциялық құқық болып табылады. Барлық заңдар конституциядан негіз ала отырып қолданысқа енгізіледі. Қазақстан Республикасы Конституциясының мемлекеттің заңнамалық, ұйымдастырушылық және басқа да шараларымен жүзеге асуы тиіс құқықтық идеялары мен принциптерін одан әрі іске асыруы қажет. Заңнаманы жетілдіру процесінде және құқық қолдану қызметі барысында Конституцияның үстемдік принциптерін және төменгі деңгейдегі актілердің жоғары деңгейдегі актілердің нормаларына сәйкестігін бұлжытпай сақтау қажет.

Еліміздің негізгі заңында көрініс тапқан принциптер ұлттық құқықтық жүйенің негізгі бағыттары мен даму тетіктерін, оның ішінде конституциялық құқықты ұзақ мерзімді перспективада айқындайды. Яғни, Конституцияның принциптері мен нормаларын, ең алдымен, мемлекеттік билік органдары мен оның лауазымды адамдарының қызметінде толыққанды іске асыру, бұл ретте Конституцияны тікелей қолданумен қатар ағымдағы заңнама және құқық қолдану арқылы оның әлеуетін қамтамасыз ету маңызды міндет болып табылады.

Құқық саласының бірі - кеден ісі. Кеден құқығы - кеден органдарының мемлекеттік шекараны экономикалық қорғау және мемлекеттік сыртқы сауда қызметін және кеден саясатын жүзеге асыру жөніндегі қызметін тәртіптейтін құқық нормаларының жиынтығы. Кеден саласының негізі осыдан қалыптаса бастайды.

Кеден ісі – кез келген экономиканың негізгі институттарының бірі. Оның Қазақстан экономикасына қатыстығы тікелей, өйткені ол орталықталған экономикадан нарықтық экономикаға көшті. Қазіргі заманда кеденнің орны ерекше: сыртқы сауда айналымын реттеу, баж салықтарын жинау, сонымен мемлекеттік бюджетті толтыру. Екіншіден, ол мемлекетті қару-жарақтан, есірткі контрабандасынан қорғайды. Үшіншіден, ол әр түрлі шаралар қолдану жолымен ұлттық экономиканы, өнеркәсіпті сақтап, қорғайды [2].

Кеден заңнамасын қолдану тәжірибесін талдау кедендік қатынастарды құқықтық реттеудегі олқылықтарды анықтап, кейіннен заң шығарушыға ұсыныстар жасайды.

Құқық қолдану тәжірибесін зерделеу және синтездеу бойынша көптеген жұмыстарды осы кеден саласының мамандары жүргізеді. Қазақстан Республикасы Қаржы министрлігі

мемлекеттік кірістер департаменттерінің басшылары мен басқармаларының басшыларының қадағалауында болады.

Қазақстан Республикасының кеден ісі саласындағы басқа мемлекеттермен ынтымақтастығы үш негізгі бағыт бойынша дамуда:

1. Бұл ТМД елдерімен және көршілес елдермен ынтымақтастық, олармен кедендік мәселелерді бірлесіп халықаралық-құқықтық реттеу;
2. Халықаралық сауда және кеден ұйымдарымен ынтымақтастық;
3. Алыс шетелдермен шарттар жасасу.

Еліміз жас мемлекет болғандықтан, қазіргі кезде әрбір саланы дамытуды қолға алған. Еліміздің іргесі берік болуының бірден бір әсері кеден саласының жақсы дәрежеде жұмыс жасауында. Қазіргі кезде кеден саласы түбегейлі өзгеріске ұшырап жатыр. Заңнамаларға толықтырулар мен өзгертулер енгізілуде. Иә, осындай жағдай кеден құқығының ең біріншіден ары қарай дамуына әсер етіп жатыр.

Профессор Алибеков С.Т., қолданыстағы кеден заңнамасын жетілдірудің теориялық және практикалық аспектілерін талдай отырып, келесі өзгерістер енгізуді ұсынады: «Кеден кодексінің дизайны қызмет көрсету тұрғысынан алып тастау арқылы жеңілдетілуі керек. Сонымен қатар, құқықтық реттеудегі олқылықтарға және Қазақстанның ұлттық мүдделерді қамтамасыз етудегі қажеттіліктеріне байланысты кеден органдары туралы арнайы заң және сыртқы экономикалық қызмет туралы заң әзірлеу қажет» деп осындай ойымен бөлісті.

Қазіргі кезде озық технологиялар мен ақпараттандыру заманы. Ақпараттарды жария түрде ресми түрде жария қағидатымен барлығына бірдей жарияланып отырады. Осының арқасында қазіргі кезде қандай мәселе болып жатқанын әп сәтте біліп отыруға болады.

Елбасымыздың бастауымен «5 институттық реформаны жүзеге асыру бойынша 100 нақты қадам» – Ұлт жоспарын орындаудың практикалық кезеңі бастау алған болатын. Елбасымыз кеден саласын да елеулі алға қойған жетістіктерге жету керек екенін ескеріп, алдымызға үлкен мақсат қойып, міндеттер жүктеген болатын. 37- 45 қадамдар кеден саласының қарқынды дамуына әсер ететін жағдайларды қарастырып өткен.

Жоғарыда айтып өткенімдей, озық технологиялар арқасында салық салуды оңтайландырды. Экспорт және импорт үшін құжаттар санын қысқартуды ұсынған болатын. Бұл кеден қызметкерлерінің уақытын және күш үнемдеуге үлкен үлес қосты.

Еуропадағы нормаларға сәйкес дамыған елдер қатарына кіру үшін тек қана кеден қызметкерлерінің атқаратын ісі ғана емес, соған сәйкесінше кедендік техникалардың да болуы шарт. Еліміз өкініш кеорай, бұндай техникаларды жасап шығармайды. Ресей елінің техникалық құралдарын пайдаланудамыз.

Қазіргі кезде дүниежүзін елең еткізетін сыбайлас жемқорлыққа қарсы көптеген шаралар ұйымдастырылуда. Менің ойымша, кеден саласында электронды әмиян қолданғандықтан, өзекті мәселенің дәл осы салада бір шешімін тапқаны анық. Осыған өте қуаныштымын. Осыны оңтайландыратын шараларалда қолданылады деген үміт бар.

Кеден саласының қазіргі қарқындағы дамуы – бұл өте үлкен жетістік. Болашақта әлі де алға қойған көптеген мақсаттарымызға жетеміз және кеден саласының негізі кеден құқығы толыққанды зерттелген әрі дамыған сала түрі болады деген ойдамын. Барлық зерттеулерді қорытындылай келе, Қазақстан Республикасының барлық құқықтық саясатының тұжырымдамасы қарқынды дамып келе жатыр деп қорытындылаймыз.

Әдебиеттергізімі:

1. www.alashainasy.kz – Құқықтық саясат тұжырымдамасы – мемлекеттің тұрақты дамуының алғышарты. Д. Тілеумбетов.27.05.2018ж.
2. Байкенжина К.А., Сыздыкова С.А. Кеден құқығы 2015жыл.

ПРИНЦИПЫ ОРГАНИЗАЦИИ САМОСТОЯТЕЛЬНОЙ РАБОТЫ МЛАДШИХ ШКОЛЬНИКОВ

САФАРОВА Н.Б.

м.п.н., преподаватель
Карагандинский университет им. Е.А.Букетова

ӘУКЕН А.О.

м.п.н., преподаватель
Карагандинский университет им. Е.А.Букетова

Современные преобразования в обществе, новые стратегические ориентиры в развитии экономики, открытость общества, его быстрая информатизация и динамичность кардинально изменили требования к образованию. В Концепции образования Республики Казахстан до 2015 года основной целью образования определяется не простая совокупность знаний, умений и навыков, а основанная на них личная, социальная компетентность – умение самостоятельно добывать, анализировать и эффективно использовать информацию, умение рационально жить в быстро изменяющемся мире [1].

В учебном процессе начальной школы самостоятельная работа придает личностный смысл получаемому образованию, стимулирует творческие силы и способности обучающихся, актуализирует внутренние познавательные мотивы учения, способствует развитию навыков самообразования, стремление к саморазвитию. Самостоятельная работа младших школьников способствует развитию познавательных умений, интересов, поисковых навыков, творческой активности, логического мышления, раскрытию исследовательского потенциала обучающихся. В связи с этим от школы требуется, чтобы ученики смогли овладеть рациональными методами умственного труда, т.е. научиться с наименьшими затратами времени разыскивать и усваивать необходимую информацию, четко формулировать свою точку зрения и убедительно аргументировать ее, искать в научном споре истину, творчески разрешать возникающие вопросы на основе самостоятельно приобретенных знаний. Вместе с тем, только в процессе самостоятельной работы достигается глубокое и всестороннее осмысление научных знаний, выработка умения применять их в разнообразных жизненных ситуациях. Поэтому самостоятельная работа младших школьников по овладению научными знаниями должна стать одной из ведущих форм обучения в школе, а необходимость ее активизации, систематического руководства и методического совершенствования должна выступать одним из важных дидактических принципов, реализация которого способствовала бы повышению качества обучения.

Наша задача состоит в том, чтобы научить младших школьников творчески мыслить, подготовить их к жизни, практической работе. Недооценка самообразования приводит к угасанию у обучающихся интереса к творческой деятельности. Чтобы этого не случилось, необходимо в годы учебы в школе выработать потребность к самообразованию, овладеть системой устойчивых умений и навыков такой работы в различных видах познавательно-практической деятельности.

Самостоятельная работа в начальной школе является специфическим средством организации и управления самостоятельной деятельностью учащихся в учебном процессе. Она рассматривается как средство обучения, как форма учебно-научного познания, как метод

творческого мышления. Самостоятельная работа предполагает наличие цели задания, результата (приобретение знаний, умений и навыков, развитие способностей к самостоятельному решению учебных задач) направляется, контролируется и оценивается педагогом и предполагает сознательное участие в работе учащихся, наличие их познавательных интересов, мотивов, потребности приобретения новых знаний, умений и навыков, развитие их личности, способности самостоятельно принимать решения.

Общеизвестно, что самостоятельная работа способствует повышению качества обучения, развитию творческих способностей и стремлению к непрерывному приобретению новых знаний, а также учитывает приоритетность интересов младших школьников. Самостоятельная работа младших школьников занимает важное место в учебном процессе. Во-первых, содействует усвоению, закреплению основ исследовательской работы, творческого мышления, формированию умений аргументировать, отстаивать свою позицию, излагать свои мысли, соображения в письменном виде. Во-вторых, не ограничивается расширением и углублением знаний, но и вырабатывает умение анализировать теоретический материал. В-третьих, позволяет проследить за процессом роста ученика, насколько он инициативно, творчески выполняет программу и требования.

Однако учебный процесс в начальной школе постоянно совершенствуется. Это требует улучшения и активизации самостоятельной работы младших школьников, которая рассматривается как одна из ведущих концепций дидактики, помогающей развивать познавательную способность обучающихся. Для совершенствования самостоятельной работы, необходимо рассмотреть принципы ее организации. Существуют общие принципы обучения, но самостоятельная работа имеет свои особенности и поэтому к ее организации применимы не только общие, но и специфические принципы, вытекающие из анализа состояния самостоятельной работы в теории и практике преподавания.

В педагогической литературе нет четкого указания, на каких принципах должна строиться самостоятельная работа. В связи с этим нами была предпринята попытка определить принципы и условия их реализации в конкретной ситуации самостоятельной работы [2].

Традиционная структура занятия включает введение нового материала педагогом, а закрепление его выносится на самостоятельную работу. Но справедливо считается, что настало время для перехода от пассивного обучения, когда педагог становится и организатором, и руководителем самостоятельной работы. Поскольку педагог должен направлять свои усилия на организацию активной самостоятельной деятельности школьников, активизацию всех психических процессов – воли, памяти, мышления. Следовательно, в самостоятельной работе необходимо соблюдение *принципа активности*. Реализация этого принципа во внеурочной самостоятельной работе представляется следующим образом: объяснение нового материала происходит на уроке, а закрепление его выносится на домашнюю работу, учитывая психологические особенности младшего школьного возраста, способности учащихся. В школе ученики не имеют знаний, и учитель ведет их за собой. Следовательно, обучение в школе должно носить научно-творческий характер и предполагает глубокое самостоятельное изучение материала.

Для этого необходимо создавать условия, обеспечивающие соблюдение принципа активности школьников в самостоятельной работе. Такими условиями мы считаем следующие:

1. Соответствующий отбор материала для самостоятельного усвоения, который:
  - соответствует программе;
  - не является совершенно новым для учащихся, а изучался ранее;
  - обучающийся в состоянии самостоятельно его усвоить;
  - позволяет использовать технические средства обучения;
  - поддается самоконтролю;

- не требует превышения затрат времени, отводимого на самостоятельную работу.

2. Обеспечение детей необходимой литературой и пособиями для самостоятельной работы.

3. Обучение детей рациональным приемам, навыкам самостоятельной работы.

Требование соблюдения принципа активности во внеурочной самостоятельной работе тесно переплетается с необходимостью *учета индивидуальных особенностей младших школьников*, их уровня подготовки. Естественно, этот уровень следует учитывать при выдаче домашних заданий. Одним из принципов организации самостоятельной работы является также индивидуальный подход к обучающимся. В педагогической науке индивидуализация предполагает использование всей совокупности методов обучения, в результате которых каждый обучающийся может проявить свою индивидуальность, реализовать максимум своих возможностей и в то же время ни один из них не окажется ниже уровня продвинутой, предусмотренной целью обучения.

Условиями реализации этого принципа мы считаем следующие:

- изучение исходного уровня сформированности навыков самостоятельной работы;
- изучение исходного уровня знаний;
- распределение на этой основе учеников в классе на подгруппы с высоким, средним и низким уровнем подготовки;
- составление различных по содержанию и объему заданий, охватывающих один программный материал [2].

Вместе с тем определение исходного уровня подготовки предполагает выбор соответствующих методов его измерения. В качестве таких методов, по нашему мнению, могут выступать:

- тестирование и наблюдения, устные опросы, письменные работы для определения исходного уровня знаний;
- анкетирование, наблюдения, беседы при определении исходного уровня сформированности навыков самостоятельной работы;
- хронометрия и анкетирование при определении затрат времени.

Здесь возникает необходимость соблюдения еще одного принципа обучения – *доступности*. Условием реализации этого принципа является строгая классификация видов по сложности и по месту выполнения (дома, в классе). Справедливо считается, что никакие рекомендации по организации самостоятельной работы не могут дать желаемых результатов, если у учеников не будет времени для выполнения этой работы. Перегрузка, как и недогрузка, создает условия для формального отношения к учебе, ослабляет волю учащихся в достижении цели, снижает чувство ответственности за результаты обучения.

Поэтому возникает необходимость соблюдения еще одного принципа организации самостоятельной работы: *научно-обоснованного расчета времени и дозировки домашних заданий*. При реализации этого принципа обязательным условием является изучение фактических затрат времени на выполнение различных видов домашних заданий учащимися с разным уровнем подготовки и учет их при разработке новых заданий.

При определении учебно-обоснованных затрат времени следует руководствоваться схемой алгоритмической модели процесса разработки норм затрат времени, представленной в работе А.П. Верховы [37]. Эта модель состоит из 6 этапов:

- 1) расчленение задания на этапы;
- 2) определение затрат времени на выполнение отдельных видов заданий методами хронометража и экспериментальных определений;
- 3) математическая обработка данных;
- 4) анализ и корректировка данных о затратах времени;

- 5) установление экспериментальных норм и затрат времени;
- 6) составление расчетной нормы затрат времени на выполнение нового задания.

В самом задании также необходимо иметь четкие инструкции по выполнению его. Значит, важно соблюдение *принципа определенности и ясности заданий*.

Условиями реализации этого принципа являются:

- четко и ясно сформулированная цель задания;
- определенная методическая организация материала, подлежащего самостоятельному усвоению;
- наличие необходимых указаний по выполнению задания [2].

В тесной связи с последним принципом находится и *принцип наглядности* в самостоятельной работе. Условием реализации этого требования является использование таблиц, схем, образцов выполнения заданий. Тогда учащийся будет знать не только что выполнять, но и как. Для того, чтобы судить о состоянии самостоятельной работы необходимо соблюдать единые критерии эффективности этой работы. Анализ литературы показал, что такие критерии еще не определены. Так как целью самостоятельной работы является не просто приобретение знаний, а овладение навыками самостоятельного приобретения знаний, то одним из критериев эффективности работы, по нашему мнению, должна быть степень сформированности у обучающихся навыков самостоятельной учебной деятельности. Также важно, какими условиями достигается цель самостоятельной работы, сколько времени затрачивается на нее. Поэтому еще одним критерием являются затраты времени.

Исходя из вышеизложенного, мы предлагаем следующие критерии оценки эффективности самостоятельной работы:

- степень сформированности навыков самостоятельной работы;
- качество знаний;
- затраты времени [2].

Кроме описанных принципов организации самостоятельной работы также необходимо выполнение *принципа систематичности и последовательности* в формировании навыков работы и предъявления единых требований к руководству самостоятельной работой младших школьников со стороны педагогов всех предметов в начальной школе. Правильно организованная самостоятельная работа позволяет выработать у ученика психологическую установку на самостоятельное пополнение своих знаний и умений, ориентироваться в потоке научной информации, при решении учебных задач, то есть готовность к самообразованию и саморазвитию.

Все вышеуказанное и представляет собой систему принципов организации самостоятельной работы младших школьников. Необходимо отметить, что все эти принципы должны выступать в тесном единстве, только тогда можно ожидать желаемый результат от самостоятельной работы. Реализация этих принципов должна осуществляться через деятельность обучающихся, направленную на достижение цели повышения эффективности самостоятельной работы.

Список литературы:

1. Концепция образования Республики Казахстан до 2015 года // Учитель Казахстана. – 2004. - № 1-2. – С. 2–6.
2. Сарсекеева Ж.Е. Технология организации самостоятельной работы младших школьников: Учебное пособие. - Караганда: ТОО «САНАТ - Полиграфия», 2008. – 125 с.
3. Верхола А.П. Качественная оценка учебной деятельности в школе. Киев: Изд-во Киев. ун-та, 1991. – 166 с.

ВОПРОСЫ КВАЛИФИКАЦИИ НАСИЛЬСТВЕННЫХ ДЕЙСТВИЙ СЕКСУАЛЬНОГО ХАРАКТЕРА

СЕМЧЕНКО Л.Г.,

магистрант

Чебоксарский кооперативный институт (филиал)
Российского университета кооперации (г. Чебоксары)

Аннотация: В этой статье будут обсуждаться основные проблемы квалификации сексуального насилия, основные различия между сексуальным насилием и изнасилованием и принуждением к сексуальному акту, а также вопрос квалификации сексуальных преступлений против несовершеннолетних, не достигших двенадцатилетнего возраста.

Ключевые слова: половые преступления, насильственные половые преступления, насильственные действия сексуального характера, изнасилование, несовершеннолетние, педофилия, заведомость, понуждение к действиям сексуального характера.

Annotation: This article will discuss the main problems of qualification of sexual violence, the main differences between sexual violence and rape and compulsion to act of a sexual nature, as well as the question of qualification of sexual crimes against minors who have not reached the age of twelve.

Key words: sexual offenders, violent sexual offenders, violent sexual acts, rape, underage, pedophilia, zavadovski, compulsion to actions of sexual character.

В теорию уголовного права к насильственным сексуальным преступлениям относятся изнасилования и насильственные действия сексуального характера.

Специфическим объектом сексуального насилия, как следует из названия главы 18 Уголовного кодекса Российской Федерации, является совокупность социальных отношений, обеспечивающих половую свободу и половую неприкосновенность личности. [2]. В качестве детализации объекта преступления следует отметить, что половая свобода предполагает личный выбор полового партнера человека, если существует взаимное желание вступить в половые отношения, и относится к категориям лиц, достигших возраста восемнадцать лет, а половая неприкосновенность характеризует объект насилия над несовершеннолетними потерпевшими, предполагающий нормальное моральное, психическое и физическое развитие подростка.

Определение объекта сексуального насилия, совершенного в отношении взрослой женщины или мужчины, находящегося в беспомощном состоянии, является проблематичной.

Согласно М.Д. Точенону, беспомощное состояние любого человека может быть вызвано психической или физической неполноценностью. В случае психической неполноценности человек не понимает характера действий, совершенных против него, и не осознает возможности определенных последствий после совершения таких действий. Если человек беспомощен из-за физической неполноценности, объектом сексуального насилия является половая свобода, поскольку физическая неполноценность человека не исключает возможности понимания характера совершаемых против него действий и осознания возможности определенных последствий. таких действий [2].

Проблемой квалификации насильственных половых преступлений является и разграничение изнасилования и насильственных действий сексуального характера. Трудно представить ситуацию, когда виновный в изнасиловании выражает угрозу причинить жертве только легкую или среднюю степень тяжести [1]. Следует также отметить, что половая неприкосновенность как часть личной неприкосновенности рассматривается как гарантия половой свободы как часть свободы личности [3]. В то же время насильственные действия

сексуального характера могут быть совершены как против женщины, так и против мужчины, то есть жертва - это человек любого пола, а не только женщина.

Второе ключевое отличие - способ насильственных половых отношений.

Объективная сторона преступлений, предусмотренных ст. 132 УК РФ, характеризуется двумя взаимосвязанными действиями:

1. Нарушение воли потерпевшего лица. Как и в объективном аспекте изнасилования, оно выражается в применении насилия или угрозе его применения к потерпевшему (потерпевшей) или другим лицам либо в использовании беспомощного состояния потерпевшего (потерпевшей);

2. Действия сексуального характера (мужеложство, лесбиянство, иные действия сексуального характера). Это главное различие между сексуальным насилием и изнасилованием [4].

Объективная сторона изнасилования включает в себя два действия:

- применение насилия или угроза его применения, либо использование беспомощного состояния потерпевшего лица, то есть действия, направленные на преодоление сопротивления;

- половой акт совершается в естественной форме;

Из вышеизложенного следует, что потерпевшими изнасилования могут быть только женщины. Зачастую для устранения проблем квалификации необходимо пересмотреть положение ч.1 ст. 131 УК, в которой указывается, что половой акт происходит в форме естественного полового акта, или добавляется примечание, содержащим разъяснение о потерпевшем [4].

По мнению М.Д. Точеного, следующее отличие насильственных действий сексуального характера от изнасилования состоит в субъекте. Совершить изнасилование может только вменяемое физическое лицо мужского пола, достигшее четырнадцати лет [2].

Автор поясняет, что, зачастую, сексуальные преступления против несовершеннолетних совершаются с использованием информационно-телекоммуникационной сети «Интернет». Установив доверительные отношения с ребенком, преступник начинает говорить на интимные темы, отправляет фото и видео. В некоторых случаях позиция защиты основана на том факте, что обвиняемый не мог знать об истинном возрасте жертв, поскольку, исходя из возможности регистрации в социальной сети, обвиняемый предполагал, что все прошедшие такую регистрацию, являются лицами, достигшими как минимум 12 лет, особенно в тех случаях, когда жертвы охотно вступали в диалоги на интимные темы, отправляли фотографии, оставляли номера мобильных телефонов и т.д. [2].

Помимо осмотра пострадавших, необходимо проводить амбулаторные комиссии и сложные судебные сексолого-психолого-психиатрические обследования лиц, которые несут уголовную ответственность за половые преступления против несовершеннолетних, поскольку они выявляют признаки расстройства сексуального предпочтения в форме гетеросексуальной или гомосексуальной педофилии, а также риск рецидива половых преступлений против детей. Чтобы решить, имеется ли прямое намерение совершить половое преступление против лица в возрасте до 12 лет, все доказательства должны быть приняты в совокупности. По результатам проведенных проверок целесообразно допросить эксперта как на этапе предварительного следствия, так и в судебном заседании [2].

В связи с этим в некоторых случаях суд классифицирует действия виновных по соответствующим частям ст. 135 УК РФ, а не ст. 132 УК РФ. Представляется целесообразным вернуть признак «заведомости» в отношении таких преступлений, поскольку квалификация учитывает направление намерения виновного [5].

Таким образом, основными проблемами квалификации являются разграничение насильственных половых преступлений между собой, а также различия между

насильственными половыми действиями, изнасилованием и насильственными сексуальными действиями. В настоящее время не существует единого подхода к классификации сексуальных преступлений против лиц в возрасте до двенадцати лет, поскольку сложно определить направление намерения преступника. Ввиду различий в позициях следственных органов и судов целесообразно включить знак «заведомости» в отношении несовершеннолетних.

Список литературы:

1. Нуркаева Т.Н. О судебной практике по делам о преступлениях против половой свободы и половой неприкосновенности // Уголовное право. 2014. № 5. С. 83-85.
2. Точеный М.Д. Об объекте насильственных половых преступлений // Вестник Волжского университета им. В.Н. Татищева. 2010. № 72. С. 73-79.
3. Тыдыкова Н.В. Насильственные половые преступления: обоснованность криминализации и квалификация по объективным признакам [текст] : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.14. / Н.В. Тыдыкова ; – Барнаул, 2008. – 203 с.
4. Уголовный кодекс Российской Федерации от 13.06.1996 № 63-ФЗ (ред. от 29.05.2019) // Российская газета, № 113, 18.06.1996, № 114, 19.06.1996, № 115, 20.06.1996, № 118, 25.06.1996.
5. Чугунов А.А., Морозова А.А. Особенности квалификации насильственных действий сексуального характера [текст] / А.А. Чугунов, А.А. Морозова // Современное право. – 2016. – № 6. – Доступ из справ.-правовой системы «КонсультантПлюс». – Дата обращения 13.11.2017.

УДК 341.1/8

ИЗМЕНЕНИЯ ДЕЙСТВИЯ НОРМ МЕЖДУНАРОДНОГО ПРАВА В РОССИЙСКОЙ ПРАВОВОЙ СИСТЕМЕ ПОСЛЕ ВНЕСЕНИЯ В КОНСТИТУЦИЮ РОССИИ ПОПРАВOK 2020 ГОДА

СЕРОВ Г.И.,

студент,

Сибирский государственный университет путей сообщения

Вместе с постепенной всемирной глобализацией в различных сферах жизни общества свое развитие во всех странах мира получает и международное право, в их числе и Россия. С начала своей истории действие норм международного права в Российской Федерации закреплено в основном законе страны, Конституции Российской Федерации. В ней, в ст. 15, ч. 4, закрепляется значимость положений международного права в правовой системе Российской Федерации, принципы международного права, его нормы, а также международные договоры, признаются составляющей правовой системы Российской Федерации. Действие норм международного права также закреплено в Федеральном Законе «О международных договорах Российской Федерации» от 15.07.1995, который регулирует процедуру заключения, регистрации, официального опубликования международных договоров, процессы их выполнения, а также прекращения и приостановления действия [1, с.1], [2, с.1], [3, с.1].

Помимо вышеупомянутых нормативно правовых актов, следует отметить Постановление Конституционного Суда РФ от 31 июля 1995 г. «По делу о проверке конституционности Указа Президента Российской Федерации от 30 ноября 1994 года N 2137 "О мероприятиях по восстановлению конституционной законности и правопорядка на территории Чеченской Республики", Указа Президента Российской Федерации от 9 декабря 1994 года N 2166 "О мерах по пресечению деятельности незаконных вооруженных формирований на территории Чеченской

Республики и в зоне осетино-ингушского конфликта», где обозначено содержание норм международного права в отечественной системе права, как ее составные части [4, с. 255].

Таким образом, в правовой системе Российской Федерации акты международного права изначально являлись основополагающим регулятором разнообразных общественных отношений внутри государства, национальное законодательство соответствовало нормам международного права [5, с. 189].

В июле 2020 года в результате общероссийского референдума в Конституцию Российской Федерации были внесены поправки, напрямую затрагивающие положение норм международного права. В статью 79 Конституции Российской Федерации были внесены изменения, было добавлено положение: «Решения межгосударственных органов, принятые на основании положений международных договоров Российской Федерации в их истолковании, противоречащем Конституции Российской Федерации, не подлежат исполнению в Российской Федерации». Это означает, что теперь нормы международного права не имеют полного приоритета над российским законодательством. При этом приоритет норм международного права для российской правовой системы сохраняется, но лишь той части, которая утверждена в России.

Действующий Президент страны, Владимир Владимирович Путин, в Послании Президента РФ Федеральному Собранию от 15.01.2020 ссылаюсь на необходимость установления «безусловного суверенитета» в стране, защиты прав граждан, экономики страны от «внешнего давления» прокомментировал это так: «Требования международного законодательства и договоров, а также решения международных органов могут действовать на территории России только в той части, в которой они не влекут за собой ограничения прав и свобод человека и гражданина, не противоречат нашей Конституции» [6, с. 1].

Как повлияла внесенная поправка на правовую систему России? Скорее всего российская правовая система не претерпит никаких глобальных изменений в силу того, что задолго до внесения поправок Постановлением Конституционного Суда РФ от 14.07.2015 N 21-П "По делу о проверке конституционности положений статьи 1 Федерального закона "О ратификации Конвенции о защите прав человека и основных свобод и Протоколов к ней", пунктов 1 и 2 статьи 32 Федерального закона "О международных договорах Российской Федерации", частей первой и четвертой статьи 11, пункта 4 части четвертой статьи 392 Гражданского процессуального кодекса Российской Федерации, частей 1 и 4 статьи 13, пункта 4 части 3 статьи 311 Арбитражного процессуального кодекса Российской Федерации, частей 1 и 4 статьи 15, пункта 4 части 1 статьи 350 Кодекса административного судопроизводства Российской Федерации и пункта 2 части четвертой статьи 413..." было закреплено, что решения, принимаемые Европейским Судом по Правам Человека, должны исполняться, учитывая верховенство Конституции России. Такое решение было принято на основании того, что из участия России в международных договорах не следует ее отказ от суверенитета страны.

Тем не менее Венецианская Комиссия Совета Европы высказала беспокойство по поводу внесенных поправок, объяснив это тем, что решения ЕСПЧ являются обязательными для членов Совета Европы, которым является и Россия с 1996 года. Подобные изменения противоречат обязанностям Российской Федерации по Европейской Конвенции по правам человека. Следует отметить, что ранее Комиссия Совета Европы уже высказывала несогласие с Постановлением Конституционного Суда РФ от 14.07.2015 [7, с. 1].

В ответ на доклад Венецианской Комиссии Министр иностранных дел России, Сергей Лавров, подтвердил, что внесенная поправка не подразумевает отказ Российской Федерации от своих международных обязательств. Также Сергей Лавров уточнил, что, по его мнению, конкретный аспект абсолютно легитимен с точки зрения международного права [8, с.1].

При этом уже, 9 июля 2020 года, спикер Государственной Думы Российской Федерации, Вячеслав Володин, вынес на заседании Совета Законодателей предложение о проведении проверки международных соглашений России на соответствие Конституции РФ [9, с.1].

Таким образом, на примере внесенных поправок в Конституцию РФ можно наблюдать плавный переход к монистической концепции международного права, где верховенством обладают нормы национального права над международным. К сожалению, сейчас нельзя дать однозначную оценку таким изменениям, но следует отметить, что подобное верховенство внутригосударственного права над международным сегодня можно наблюдать в правовых системах таких развитых стран, как, например, Германия, Великобритания.

Список литературы:

1. Конституция Российской Федерации 12.12.1993. – Режим доступа: http://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_28399/
2. Федеральный Закон Российской Федерации от 15 июля 1995 года № 101-ФЗ «О международных договорах Российской Федерации». – Режим доступа: http://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_7258/
3. Артюх С. А. К вопросу о действии норм международного права в правовой системе России // Законность и правопорядок в современном обществе. – 2014. – № 1. – С. 1-3.
4. Петров Е. А. Действие принципов международного права в российской правовой системе // Юридическая техника. – 2020. – № 14. – С. 255-258.
5. Каламкарян Р. А. Международное право: учебник для бакалавров / Р. А. Каламкарян, Ю. И. Мигачев — 5-е изд., перераб. и доп. — М.: Издательство Юрайт, 2020. — 632 с.
6. Послание Президента РФ Федеральному Собранию от 15.01.2020. – Режим доступа: http://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_342959/
7. Венецианская комиссия оценила поправки к Конституции РФ, касающиеся отношений с ЕСПЧ. – Режим доступа: <https://tass.ru/mezhdunarodnaya-panorama/8763851>
8. Лавров прокомментировал позицию Венецианской комиссии по поправкам. – Режим доступа: <https://ria.ru/20200619/1573205771.html>
9. Володин предложил проанализировать международные соглашения РФ на соответствие конституции. – Режим доступа: <https://tass.ru/politika/8921225>

УДК 349.6 (574)

ЭКОЛОГИЯЛЫҚ ҚҰҚЫҚ ЖҮЙЕСІНДЕ РЕКРЕАЦИЯЛЫҚ ТАБИҒАТ ПАЙДАЛАНУ ҚҰҚЫҒЫНЫҢ АЛАТЫН ОРНЫ

СОПЫХАНОВА А.Б.,

з.ғ.к., доцент

Қазтұтынуодағы Қарағанды экономикалық университеті

Рекреациялық табиғат пайдалану құқығын зерттеу барысында оның экологиялық құқық жүйесіндегі орнын анықтап алған жөн.

Құқық жүйесі дегеніміз құқықтық нормалардың бірігуі мен жіктелуін айқындайтын құқықтың ішкі құрылымы (құрылысы)[1]. Құқық жүйесі басқа нормалармен жиынтық нәтижесінде құралатын субинституттардан, құқықтық институттардан, құқық салаларынан тұрады.

Құқық нормасы дегеніміз мемлекет тарапынан танылатын баршаға бірдей міндетті

биліктік сипаттағы мінез-құлық ережесі.

Құқық саласы дегеніміз не, соны қарастырайық.

Құқық саласы дегеніміз-осы жүйенің ішіндегі нақты белгілі бір саладағы қоғамдық қатынастарды реттейтін біртекті құқық нормаларының жиынтығы.

Дербес құқық саласы ретінде қалыптасу үшін мына алғышарттардың маңызы зор:

А) қандай да бір қатынастардың өздеріне ғана тән ерекшеліктерінің болуы;

Ә) олардың салмағының – қомақты болуы;

Б) пайда болған қатынастарды басқа сала нормаларының реттей алмауы;

В) ерекше реттеу әдісін қолдану қажеттілігі.

Экологиялық құқық көптеген ғалым-заңгерлердің пікірлерінше құқықтың дербес жеке саласы деп танылады. Себебі, ол салыстырмалы түрде жас, жеке дара құқық саласының барлық белгілерін қамтыған.

1. Экологиялық құқықтың салыстырмалы түрде жас болуы және экологиялық заңдардың қарқынды түрде дамуы; ол ХХ ғасырдың соңғы ширегінде пайда болды;

2. Нормативтік актілердің мәтіндерінде жаратылыстану ғылымы терминологияларының көп мөлшерде қолдануы: олар құқықтық реттеу объектілерін айқындап, экологиялық құқықтың қайнар көздеріндегі олардың маңызы мен байланыстылығын көрсету үшін биология, химия, физика және басқа да ғылымдарда (мысалы, биотоп, канцероген, зиверт, бэр, фуран, популяция, таксон және т.с.с.) өңделген терминдер мен ұғымдарды пайдалану;

3. Нормативтік материалдардың көлемділігі мен әртүрлілігі, экологиялық-құқықтық реттеу объектілері түрлерінің сан алуандылығы: қоршаған орта, жер, су, жануарлар және өсімдіктер әлемі, химиялық және биологиялық қару, гендік-инженерлік қызмет, отындарды даярлау және т.б., сәйкесінше, олардың әрқайсысына жеке-жеке заңдар, заңға тәуелді актілер, көптеген құқықтық нормалар арналған; кей жағдайларда ол нормалардың ерекшеліктері де сан алуан болып келеді (мысалы, модификациялық организмдерді қоршаған ортаға шығару ережелері немесе континентальді шельфте бұрғылау платформаларын залалсыздандыру ережелері), кейде олар нақты құқықтық институтты (лицензиялау) қалыптастырады;

4. Жария-құқықтық және жеке құқықтық реттеу әдістерінің бір-бірімен араласуы және өзара күшеюінің жоғары деңгейі: қоршаған ортаны қорғауда алғашқы әдіс кеңінен таралған, сондықтан да, императивті сипаттағы әкімшілік-құқықтық әдістер басым;

5. Көптеген құқықтық нұсқаулардың жаһандық сипаттамасы: бұл тек жаһандану процестерімен ғана түсіндірілмейді, ол қоршаған ортаның реттелетін объектісінің ерекшеліктеріне және оның бірқатар компоненттеріне байланысты болады (мысалы, мемлекеттер арасындағы Киот хаттамасының шешімдерін тек бірлесіп қана жүзеге асыруға болады);

6. Ұлттық экологиялық заңдардың ауқымды түрде халықаралық-құқықтық реттеу актілеріне тәуелділігі: экономикалық, экологиялық және басқа да тұрғыдағы адамзат үшін аса маңызды объектілер мен қызмет түрлеріне қатысты халықаралық – құқықтық нормалар мен актілердің талаптары нақты бір елдің немесе бір топ елдердің ұлттық заңнамаларында көбінесе тиісті орындарын алып отыр;

7. Ашық түрде жүргізілуі: экологиялық құқық, біріншіден, адамдардың тіршілігін реттей келе, олардың табиғи ресурстарды пайдалану тәртібін қадағалап отырады, басқа салалардың жетістіктері мен қателіктерін өз назарынан қалыс қалдыра алмайды, екіншіден, ол барлық азаматтар мен лауазымды адамдарға, мемлекет мен құқықтың басқа да субъектілеріне түсінікті болуы тиіс;

8. Құқықтық нормалардың жаңалылығы және жаңарып отыруы: экологиялық құқықтың бұл қасиеттері оның жаңа мәселелерге қатысты жоғары дәрежеде мән беруін

сипаттайды, сондай-ақ заң шығарушы мен құқық шығармашылығының басқа да субъектілерінің жаңа шешімдер қабылдауға даярлығын көрсетеді;

9. келіспеушілік (экологиялық және экономикалық басымдылықтардың, мемлекет пен жеке тұлға мүдделерінің арасындағы, мемлекетаралық қатынастар арасындағы келіспеушіліктер); көптеген жағдайларда экологиялық қатынастарда әлі де болса шектеулі сипаттағы шараларды қолдануға тура келеді, бірақ көбінесе халықты жұмыспен қамтамасыз етуге және басқа да экономикалық мүдделерді қамтамасыз етуге көңіл бөлінуде, мысалы, Батыс Еуропа елдеріне тюлень балаларының тері - жүндерін апаруда Ресей, Канада және АҚШ мемлекеттерінің мүдделеріне нұқсан келтіріледі;

10. Қоршаған ортаны қорғау міндеттерін шешу үшін басқа салалардың нормалары мен институттарын пайдаланудың жоғары деңгейде болуы: «қылмыстық-экологиялық құқық», «азаматтық, кәсіпкерлік құқықтарының экологияландырылған нормалары» деген терминдерді жиі кездестіруге болады;

11. Құқықтық реттеу пәнінің дәстүрлі объектілерді өзіне сіңіру жолымен тұрақты дамуы (реттеу аясын қоса алғанда), мысалы, су, тау және жер құқықтары институттарының экологиялық құқыққа сіңіп кетуі арқылы қазіргі кездегі құқықтық жүйедегі «керемет сала» мәртебесін иеленуге талпыну;

12. Ғылым және техника жетістіктеріне тікелей бағынышты болуы, биология, генетика, медицина, физика, химия және басқа да жаратылыстану ғылымдарының жаңалықтары мен нұсқаулықтарына тікелей тәуелді болу (клон жасау, гендік-инженерлік қызмет, радиациялық қауіпсіздік, атом энергиясын пайдалану, химиялық қару және т.б. туралы заңдарды қабылдау қажеттілігі осы саладағы жетістіктерден туындаған).

Экологиялық құқық ұғымын қарастырамыз.

О.Л. Дубовиктің пікірінше, экологиялық құқық – қоршаған орта немесе оның жекелеген компоненттерімен қоғам мен адамның өзара байланыстылығы саласында туындаған қатынастарды реттейтін құқықтың дербес кешенді саласы. [2,117б.]

Б.В. Ерофеевтың пікірінше, экологиялық құқық- ортақ және жалғыз үйіміз-Жерде өмір сүретін адамдардың мүдделері үшін қоғам мен табиғат арасындағы үйлесімді қатынастарға қол жеткізу мақсатында арнайы экологиялық қоғамдық қатынастарды реттейтін құқықтық нормалардың жиынтығын құрайтын құқық саласы ретінде танылады[3,92б.]

М.М. Бринчук экологиялық құқық ретінде (қоршаған орта құқығы) экологиялық-құқықтық идеяларға негізделген, табиғи ресурстарға меншік қатынастарын реттейтін, шаруашылық және басқа да қызмет үрдісінде қоршаған ортаға химиялық, физикалық және биологиялық әсерден қорғау мен табиғи ресурстарды ұтымды пайдалануды қамтамасыз ету бойынша заңды және жеке тұлғалардың заңды мүдделері мен экологиялық құқықтарын қорғау бойынша нормалардың жиынтығын таниды [4,102б.]

А.С. Стамқұлов экологиялық құқықты қоғам мен табиғаттың арақатынасы саласындағы қоғамдық қатынастарды реттейтін құқықтық нормалардың жиынтығы ретінде санаған[5,39б.]

Д.Л. Байдельдиновтың пікірінше, экологиялық құқық –мемлекет пен оның субъектілері арасында табиғат пен жекеленген табиғи ресурстардың өзара байланысы нәтижесінде пайда болатын экологиялық қатынастарды реттейтін құқықтық нормалар жиынтығын құрайтын қазіргі уақыттағы жекеленген кешенді құқық салаларының бірі болып табылады. [6,75б.]

Экологиялық құқық құқықтық институттардан тұрады.

Құқықтық институт – ол біртектес қоғамдық қатынастардың топтарын реттейтін құқықтық нормалардың жиынтығы түріндегі құқық жүйесінің элементі.

Құқықтық институттарды мынадай түрлерге жіктеуге болады: материалдық және процессуалдық, салалық және салааралық (немесе аралас), жай және күрделі (кешенді), реттеуші, қорғаушы.

Экологиялық құқық өзіне әртүрлі құқықтық институттарды қамтиды. Бірақ та, сол институттардың саны мен құрылымы жөнінде ғалым-заңгерлердің арасында әртүрлі пікірлер қалыптасқан.

Д.Л. Байдельдиновтың пікірінше, экологиялық құқық табиғат ресурстарына меншік құқығы институты, табиғатты пайдалану құқығы институты, экологиялық сараптама институты, экологиялық құқық бұзушылық үшін жауаптылық институты сияқты т.б.институттардан тұрады.

Экологиялық құқықтың Ерекше бөлімі, профессор Д.Л. Байдельдинов атап өткендей, құқықтың дербес салалары болып табылатын мынадай институттардан тұрады:

1. Жер құқығы.
2. Су құқығы.
3. Таукен құқығы.
4. Орман құқығы.
5. Фауналық құқық.
6. Атмосфераауалық құқық.
7. Ерекше қорғалатын табиғи аумақтар.
8. Экологиялық зардап аймақтары.
9. Шаруашылық қызметке қойылатын экологиялық талаптар.

С.Т.Күлтелеев «ҚР Экологиялық құқығы» оқу курсының Жалпы бөлімі бойынша келесі институттарды қарастырады:

1. Қоғам және табиғаттың өзара байланыстылығы – қоршаған ортаны қорғаудың өзекті мәселесі;
2. Әлемдегі және Қазақстан Республикасындағы экологиялық мәселелер;
3. Табиғатты, қоршаған ортаны құқықтық қорғау ұғымы, табиғи ресурстарды ұтымды пайдалану және қалпына келтіру;
4. Қазақстан Республикасының экологиялық құқығының даму тарихы;
5. Экологиялық құқықтың ұғымы, пәні, әдісі, қағидалары;
6. Экологиялық құқықтың қайнар көздері;
7. Табиғи ресурстарға меншік құқығы;
8. Табиғат пайдалану құқығы;
9. Экологияпайдалану мен қоршаған ортаны қорғауды мемлекеттік реттеу және басқару;
10. Экологиялық бақылаудың ұйымдастырушылық-құқықтық нысандары;
11. Қоршаған табиғи ортаға әсер етуді бағалау және экологиялық сараптама;
12. Экологиялық мониторинг және табиғи ресурстар кадастры;
13. Экологиялық заңдарды бұзғаны үшін жауаптылық.

Ал Ерекше бөлімінде С.Т. Күлтелеев келесі институттарды атайды: жер, су, қойнау, ормандарды пайдалану мен сақтаудың экологиялық-құқықтық режимі; атмосфералық ауаны экологиялық-құқықтық қорғау; жануарлар әлемін пайдаланудың экологиялық-құқықтық режимі; ерекше қорғалатын табиғи аумақтардың экологиялық-құқықтық режимі. Одан басқа, атом энергиясын құқықтық реттеу және қоршаған ортаға радиациялық әсер ету мәселелері; қоршаған табиғи ортаны халықаралық-құқықтық қорғау. [7,436.]

О.Л. Дубовиктің пікірінше, Жалпы бөлімге: 1) экологиялық құқықтың пәні, жүйесі, әдісі туралы ғылыми сұрақтары, оның басқа салалармен арақатынасы, экологиялық заңнаманың құқықтық жүйедегі орны; 2) экологиялық басқару ұғымы мен принциптері туралы сұрақтар, бақылаушы органдар мен тұлғалардың құқықтары мен міндеттері, құзіреттері мен мәртебесі, қызметтері жайындағы мәселелер; 3) экологиялық құқықтың әкімшілік-құқықтық және экономикалық-құқықтық механизмдерін айқындайтын қоршаған ортаны қорғау негізгі

құралдарының сипаттамасы, оларға: экологиялық сараптама, экосертификаттау, тіркеу және рұқсат ету жүйелері, декларация, экологиялық төлемдер (салық және алымдар), аудит, сақтандыру және т.б.: 4) экологиялық құқықбұзушылықтар үшін заңды жауапкершілік мәселелері жатады.

Кей жағдайларда Жалпы бөлімде экологиялық басқару шеңберінде емес, экологиялық ақпарат және қоршаған ортаны ақпаратты қамтамасыз ету мәселелері мынадай құрал-тәсілдердің көмегімен қарастырылады: мониторинг, кадастр және т.с.с. экологиялық аумақтандыру және төтенше экологиялық жағдайлар.

Ерекше бөлімнің құрылымы одан да күрделі болып келеді, себебі құқықтық реттеу объектілері сан алуан. Қазіргі уақытта оған: а) жер, ауа, су, орман, қойнау, жануарлар және өсімдіктер әлемін, ерекше қорғалатын табиғи аумақтар мен объектілердің құқықтық қорғалуы сияқты дәстүрлі топтама; б) ауылшаруашылығында және өндірістегі, оның ішінде - өндіріс салалары бойынша, көлікте, қалаландырылған аумақтардағы қоршаған ортаны қорғау туралы заң; в) қоршаған ортаны ластаумен күрес туралы заңдар биологиялық, радиациялық, химиялық қалдықтармен, қауіпті заттарды пайдалануды құқықтық реттеу, гендік - инженерлік қызметті реттеу, атом құқығы және тағы басқалары жатады.

Ең соңында, үшінші – оқу пәнінің арнайы бөлімі – қоршаған ортаның халықаралық құқығы.

Анықтамалардың әртүрлілігіне және құқықтық институттардың санына қарамастан аталған авторлардың ойларының бір түйісетін жері бар – ол «табиғат пайдалану құқығы» деп аталатын құқықтық институттың болуы, ол, өз кезегінде, табиғи ресурстарды пайдалануды реттейтін нормалардың жүйесінен (объективті мағынада) және табиғи ресурстарды пайдаланудан туындайтын құқықтар мен міндеттердің (субъективтік мағынада) жиынтығынан тұрады.

Бірақ та аталған авторлардың бірде-біреуі «Курорттық, емдеу-сауықтыру және рекреациялық аймақтардың құқықтық режимі» деген құқықтық институтты жеке қарастырмаған.

Ресей экологтары бұл нормаларды жеке институт ретінде қарастырмайды, себебі олар оны «ерекше қорғалатын табиғи аумақтар мен объектілер» институтының құрамдас бөлігі ретінде санайды. Осындай көзқарасты қазақстандық авторлар да ұстанады.

Дегенмен де, біздің пікірімізше, курорттық, емдеу-сауықтыру және рекреациялық аймақтар ерекше қорғалатын табиғи аумақтарға жатпайды. Курорттық, емдеу-сауықтыру және рекреациялық аймақтардағы қызмет пен ерекше қорғалатын табиғи аумақтардағы қызметтің мақсаттары әртүрлі болса керек, сондықтан да, рекреациялық табиғат пайдалану аумақтарын мемлекеттік ұлттық табиғат парктерінен ажыратып қарастыру керек.

Көрсетілген шаралар экологиялық құқықтың құқықтық институттарын егжей-тегжейлі жүйелендіруді талап етеді. Біздің ойымызша, Экологиялық құқықтың Ерекше бөлімінде «Курорттық, емдеу-сауықтыру және рекреациялық аймақтардың құқықтық режимі» деген дербес құқықтық институт енгізу қажет, «Экологиялық туризмді құқықтық қамтамасыз етуді» оның субинституты ретінде бөліп көрсету керек. Мұндай жағдайда рекреациялық табиғат пайдалану туралы нормалар «Табиғат пайдалану құқығы» (Экологиялық құқықтың Жалпы бөлімі) және «Курорттық, емдеу-сауықтыру және рекреациялық аймақтардың құқықтық режимі» (Экологиялық құқықтың Ерекше бөлімі) деген құқықтық институттардың аралас субинституты ретінде өз орнын алар еді.

Пайдаланылған тізімі:

1. Қазақстан Республикасының 2003 жылғы 8 шілдедегі N 477 Орман Кодексі // Егемен Қазақстан. - 2003 жылғы 19 шілде N 180-181; Қазақстан Республикасы Парламентінің Жаршысы, 2003 жыл., N 16, 140-құжат.

2. О.Л. Дубовик, Л. Любе-Вольфф Кремер. Экологическое право. – М.: Эксмо, 2005. 18-20-беттер.

3. Б.В. Ерофеев. Экологическое право России. – М., 1996.

4. М.М. Бринчук. Экологическое право России /Право окружающей среды/. – М., 1998.

5. Стамкулов А.С. Экологическое право Республики Казахстан. Часть 1. – Тараз: Университеті, 2003

6. Д.Л. Байдельдинов. Правовой механизм государственного управления в области экологии. – Алматы: Қазақ Университеті, 1998.

7. Культелев С.Т. Экологическое право Республики Казахстан. – Алматы, 2003

ӘОЖ 347

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНДАҒЫ ИНВЕСТИЦИЯЛЫҚ ҚЫЗМЕТТІҢ ҚҰҚЫҚТЫҚ ЖАҒДАЙЫ

САДУАКАСОВА Л.Б., АБИШЕВ Ч.

з.ғ.м., аға оқытушы; 3 курс студенті

I. Жансүгіров атындағы Жетісу университеті

Қазіргі таңда Қазақстан әлемдік шаруашылықтың толық қанды мүшесі болып табылады. Республикамыздың экономикасының дамуы экономикалық ортада инвестициялық бағытты құруды талап етті. Инвестицияның құйылуы өндірістің масштабының кеңеюіне және сонымен қатар экономиканың әлеуметтік экономикалық дамуының сапалы, жаңа деңгейге шығуын қамтамасыз етеді. Экономикадағы жаңалықтар мен өсулер инвестицияның көлемімен, құрылымымен және олардың жүзеге асырылу сапалары мен қарқынымен анықталынады. Инвестициясыз ішкі және сыртқы нарықтағы тауар өндірушілердің бәсеке қабілеттілігін қамтамасыз ету, қазіргі кездегі капитал жұмсалымдарының болулары мүмкін емес. Нарықтық инфрақұрылымдардың және әлемдік тауар өндірушілердің құрылымдық және сапалық өзгертулерінің процесстері инвестициялаудың есебімен, жолымен жүзеге асырылады. Инвестициялау экономикалық өсуді, аймақтың әлеуметтік жағдайын, халықтың жұмыспен қамтылуын және сонымен қатар елдің экономикасының дамуын анықтайды.

Сонымен, қазіргі таңда Қазақстанда жүзеге асырылып жатқан инвестициялық процесс әлеуметтік-экономикалық дамуымыздың негізгі алғы шартына айналып, еліміздегі реформаларды табысты іске асырудың басты себебі болып отыр. Инвестициялар кез-келген ұлттық экономиканың маңызды да қажетті қоры болып саналады. Инвестициялық жобаларды іске асыру өндірісті жетілдіріп, сатылатын тауарлардың сапасын арттыру онымен қоса жұмыс орындарының көбейіп, тұрғындарды еңбекпен толығымен қамтамасыз етуге, сөйтіп халқымыздың өмір деңгейінің өсуіне мүмкіндік береді. Жалпы, инвестиция дегеніміз – бұл пайда (табыс) табу және әлеуметтік оң пікірге қол жеткізу мақсатында кәсіпкерлік және басқа қызмет нысанына салынатын мүліктің барлық түрлері. Инвестор – Қазақстан Республикасында инвестицияларды жүзеге асыратын жеке және заңды тұлғалар. Қазақстан Республикасының инвестициялық заңының негізін инвестицияларға байланысты қатынастарды реттейтін нормаларды біріктірген және шетелдік және ұлттық инвестициялар үшін ортақ құқықтық режим белгілеген, қызметін Қазақстанда жүзеге асырып жатқан инвесторларға кепілдіктер бере

отырып, Қазақстан Республикасының Кәсіпкерлік кодексі құрайды. Аталған Кодексте Қазақстан Республикасының аумағында инвесторлардың қызметін құқықтық қорғау кепілдіктері, кірістерді пайдалану кепілдіктері, мемлекеттік органдардың инвесторларға қатысты қызметінің жариялылығы және инвестициялық қызметті жүзеге асыруға байланысты ақпаратқа инвесторлардың қол жеткізуін қамтамасыз ету, мемлекет меншігіне алу және реквизициялау кезіндегі инвесторлар құқықтарының кепілдіктері қарастырылған. Кодекстің 274-бабына сай, инвестициялық қызмет дегеніміз жеке және заңды тұлғалардың коммерциялық ұйымдардың жарғылық капиталына қатысу не кәсіпкерлік қызмет үшін, мемлекеттік-жекешелік әріптестік жобасын, оның ішінде концессиялық жобаны іске асыру үшін пайдаланылатын тіркелген активтерді құру немесе ұлғайту жөніндегі қызметі болып табылады [1]. Инвестициялық қызметтің объектілері болып кәсіпкерлік қызметтің кез-келген объектілері мен түрлері саналады. Ұлттық қауіпсіздікті қамтамасыз ету қажеттігі негізге алына отырып, Қазақстан Республикасының заңдарында инвестициялық қызмет шектелетін немесе оған тыйым салынатын қызмет түрлері және (немесе) аумақтар айқындалуы мүмкін. Қазақстан Республикасының аумағында инвесторлардың қызметіне заңмен кепілдік беріледі. Олардың құқықтары мен мүдделері Қазақстан Республикасының Конституциясымен, Кәсіпкерлік Кодексімен және Қазақстан Республикасының өзге де нормативтік-құқықтық актілерімен, сондай-ақ Қазақстан Республикасы ратификациялаған халықаралық шарттарымен қамтамасыз етіледі.

Инвестордың мемлекеттік органдардың Қазақстан Республикасының заңдарына сәйкес келмейтін актілер шығаруы, сондай-ақ осы органдардың лауазымды адамдарының заңсыз әрекеттерінің (әрекетсіздігінің) салдарынан өзіне келтірілген зиянды Қазақстан Республикасының азаматтық заңнамасына сәйкес өтетуге құқығы бар.

Тараптардың келісімі бойынша шарттарға өзгерістер енгізілетін жағдайларды қоспағанда, Қазақстан Республикасы инвесторлар мен Қазақстан Республикасының мемлекеттік органдары арасында жасалған шарттар талаптарының тұрақтылығына кепілдік береді.

Бұл кепілдіктер:

1) акцизделетін тауарлар импортының, өндірісінің, оларды өткізудің тәртібі мен шарттарын өзгертетін Қазақстан Республикасының заңнамасындағы өзгерістерге және (немесе) Қазақстан Республикасының халықаралық шарттарының күшіне енуіне және (немесе) олардың өзгерістеріне;

2) ұлттық қауіпсіздікті, қоғамдық тәртіпті, халықтың денсаулығы мен имандылығын сақтауды қамтамасыз ету мақсатында Қазақстан Республикасының заңдарына енгізілетін өзгерістер мен толықтыруларға қолданылмайды.

Инвесторлар:

1) Қазақстан Республикасының заңнамасына сәйкес салықтарды және бюджетке төленетін басқа да міндетті төлемдерді төлегеннен кейін өзінің қызметінен алынған кірістерді өз қалауы бойынша пайдалануға;

2) Қазақстан Республикасының аумағындағы банктерде Қазақстан Республикасының банк және валюталық заңнамасына сәйкес ұлттық валютада және (немесе) шетелдік валютада банк шоттарын ашуға құқылы [2].

Инвесторлардың мүдделерін қозғайтын Қазақстан Республикасы мемлекеттік органдарының ресми хабарлары және нормативтік құқықтық актілер Қазақстан Республикасының заңнамасында белгіленген тәртіппен жарияланады.

Дауыс беретін акцияларының он пайызынан аз (қатысушылардың жалпы дауыс санының он пайыз дауысынан аз мөлшерде инвестицияларды жүзеге асырған инвесторларды қоса алғанда, заңды тұлғаларды тіркеу, олардың жарғылары, жылжымайтын мүлікпен мәмілелерді тіркеу, берілген лицензиялар туралы ақпаратқа, сондай-ақ олардың инвестициялық қызметті

жүзеге асыруына байланысты және коммерциялық және заңмен қорғалатын өзге де құпияны қамтымайтын, Қазақстан Республикасының заңдарында көзделген өзге де ақпаратқа инвесторлардың еркін қол жеткізуі қамтамасыз етіледі.

Ал мемлекет меншігіне алу және реквизициялау кезіндегі инвесторлар құқықтарының кепілдіктері жөнінде айтар болсақ, инвестордың мүлкін мемлекет мұқтажы үшін мәжбүрлеп алып қоюға (мемлекет меншігіне алуға, реквизициялауға) Қазақстан Республикасының заңдарында көзделген айрықша жағдайларда жол беріледі.

Мемлекет меншігіне алынған кезде инвесторға Қазақстан Республикасының мемлекет меншігіне алу туралы заңнамалық актілерін шығару нәтижесінде оған келтірілген залалды Қазақстан Республикасы толық көлемде өтейді. Инвестордың мүлкін реквизициялау оған мүліктің нарықтық құнын төлей отырып жүзеге асырылады. Мүліктің нарықтық құны Қазақстан Республикасының заңнамасында белгіленген тәртіппен айқындалады. Меншік иесіне реквизицияланған мүліктің құны өтелген бағаға ол сот тәртібімен дау айта алады. Реквизициялаудың жүргізілуіне себеп болған мән-жайлардың қолданылуы тоқтатылған кезде инвестор сақталған мүліктің қайтарылуын талап етуге құқылы, бірақ бұл ретте мүлік құнының төмендеуінен болған ысырапты ескере отырып, өзі алған өтемақы сомасын қайтаруға міндетті.

ҚР КК-нің 281-бабына сәйкес, инвестицияларды мемлекеттік қолдаудың мақсаты болып экономиканы дамыту үшін қолайлы инвестициялық ахуал жасау және қазіргі заманғы технологияларды қолдана отырып, жаңа өндірістер құруға, жұмыс істеп тұрғандарын кеңейту мен жаңартуға, қазақстандық кадрлардың біліктілігін арттыруға, сондай-ақ қоршаған ортаны қорғауға инвестицияларды ынталандыру табылады [1].

Инвестицияларды мемлекеттік қолдау мемлекеттік преференциялар беру болып табылады.

Инвестициялық преференциялар дегеніміз – инвестициялық жобаны іске асыруды жүзеге асыратын Қазақстан Республикасының заңды тұлғаларына және инвестициялық жобаны іске асыратын Қазақстан Республикасының заңды тұлғасы үшін қаржы лизингі шарты негізінде технологиялық жабдықты инвестициялық жобаны іске асыру шеңберінде импорттайтын лизингілік компанияларға Қазақстан Республикасының заңнамасына сәйкес берілетін атаулы сипаттағы артықшылықтар [3, 219].

Инвестициялық жоба (оның ішінде инвестициялық басым жоба) бойынша инвестициялық преференциялардың мынадай түрлері беріледі:

- 1) кедендік баждар және импортқа қосылған құн салығын салудан босату;
- 2) мемлекеттік заттай гранттар.

Ал, инвестициялық басым жоба бойынша инвестициялық преференциялардың (бұдан әрі – инвестициялық басым жоба үшін инвестициялық преференциялар) мынадай түрлері беріледі:

- 1) салықтар бойынша преференциялар;
- 2) инвестициялық субсидия.

Инвестициялық субсидия жұмыс істеп тұрған өндірістерді кеңейту және (немесе) жаңарту жөніндегі инвестициялық басым жобалар бойынша берілмейді.

Арнайы инвестициялық жоба бойынша инвестициялық преференциялар түрінде:

- кедендік әкелу баждарын;
- Қазақстан Республикасының салық заңнамасына сәйкес салықтарды салудан босату

беріледі.

ҚР КК-нің 286-бабына сай, инвестициялық преференциялар:

1) инвестициялық жоба, инвестициялық басым жоба бойынша – Қазақстан Республикасының заңды тұлғасына;

2) арнайы инвестициялық жоба бойынша – арнайы экономикалық аймаққа қатысушы немесе еркін қойманы иеленуші ретінде қызметін жүзеге асыратын не моторлы көлік

құралдарын өнеркәсіптік құрастыру туралы келісім жасасқан Қазақстан Республикасының заңды тұлғасына беріледі.

Инвестициялық басым жобаны іске асыру тек қана бір инвестициялық келісімшарт шеңберінде жүзеге асырылады.

Сонымен, қорыта айтқанда, инвестициялық қызмет – жалпы шаруашылық қызметтің ажырамайтын бөлігі болып саналады. Бұл аталған қызмет мемлекет экономикасының алға қарай дамуына тың серпін береді. Әсіресе шетелдік инвестицияның маңызы өте зор. Әрине, отандық инвестиция да елдің әлеуметтік жағдайын жақсартуға өзінің қомақты үлесін қоса алады. Тек оған мемлекет тарапынан қолдау көрсету қажет. Бүгінгі таңда Қазақстанда жағымды инвестициялық климат қалыптасқан: жеңілдетілген салықтық режим жұмыс істеуде, ұлттық заңнама жүйелі түрде жетілдірілуде, инвестициялық преференциялар жиынтығы кеңейтілуде. Экономиканың басым салаларында инвестициялық жобаларды іске асырып жатқан инвесторларға салықтық заңнаманың тұрақтылығы кепілдендірілген. Инвестициялық қызметті мемлекеттік қолдаудың негізгі бағыттары мен құқықтық реттеу нысаны – Қазақстан Республикасының Кәсіпкерлік кодексінде жан-жақты қарастырылған. Оны жоғарыда нақты атап өттік.

Әдебиеттер тізімі:

1. Қазақстан Республикасының 2015 жылғы 29 қазандағы Кәсіпкерлік Кодексі № 375-V ҚРЗ // <http://adilet.zan.kz/>
2. Қазақстандағы инвестициялық ахуал. Ойынның жаңа ережелері. ARG-Қазақстан компаниясының ресми сайты // www.risk.kz
3. Кадерова Н.Н., Макенова А.А., Әбуова Ж.М. Инвестицияларды қаржыландыру және несиелеу: оқулық. - Алматы: Print SPrint S, 2011. -570 б.

ӘОЖ 347

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНДА КӘСІПКЕРЛІКТІҢ ҚАЛЫПТАСУЫ МЕН ДАМУ ТАРИХЫНЫҢ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

САДУАКАСОВА Л.Б.

з.ғ.м., аға оқытушы

I. Жансүгіров атындағы Жетісу университеті

Кәсіпкерлікті дамыту қазіргі таңда өзекті мәселелердің бірі болып табылады. Бұл мәселе кәсіпкерлік қызметтің субъектілерінің дамуы мен өркендеу бағыттарымен қатар жүреді. Кәсіпкерлік қызмет түрі қоғамның барлық аясына кең таралған: өндірістік, шаруашылық, коммерциялық, сауда-саттық, инновациялық, кеңес беру, қызмет көрсету, қаржылық (бағалы қағаздар операциясын қоса) және т.б. жағдайларды атауға болады.

Кәсіпкерлік – бұл тәуекелге бел буып жасалынатын экономикалық әрекет, яғни, тауарларды өндіру және сатудан, көрсетілген қызметтерден, істелген жұмыстардан жүйелі пайда алуға бағытталған дербес қызмет болып саналады. Кәсіпкерлік терминін ең алғаш XII ғасырда ғылымға енгізген ағылшын ғалымы – Ричард Контильон болып табылады [1, 28]. Дәл осы кезең кәсіпкерліктің кең ауқымда дамуына жол ашты. Алғашында Еуропа елдерінде іргетасы қалыптаса бастаған кәсіпкерлік ұғымы кейіннен дүниежүзінің басқа да елдеріне тарай бастады. Қазіргі таңда бұл ұғым әлемде «бизнес» деген атаумен белгілі. Енді осы кәсіпкерліктің Қазақстандағы қалыптасуы мен даму тарихына тоқталып өтейік.

Негізінен, кәсіпкерлік біздің елімізде сонау ерте замандардың өзінде пайда бола бастаған. Ежелгі түркі дәуірінде Жетісу өңірінде сауда, қолөнер ісі жақсы дамыған. Осы кезеңде әлемге әйгілі Батыс пен Шығысты байланыстырған Ұлы Жібек жолы да қазақ жерінде сауда-саттықтың дамуына әсер етті. Ұлы Жібек жолының Қазақстан арқылы өтетін бағыттарында орналасқан қалаларда (Отырар, Испиджаб, Тараз, Қойлық, Құлан, Талғар және т.б.) сауда және тауар алмасу қарқынды дамыды. Жібек жолы бойындағы қалаларда қоныстанған халықтар өздеріне қажетті бұйымдарын айырбас сауда арқылы алып, қажеттіліктерін қанағаттандырып отырған. Ұлы Жібек жолының қазақ елі үшін әлеуметтік-экономикалық маңызы – ол біріншіден, осы жолдың бойындағы қалаларда қоныс тепкен қазақ халқының құрамына кіретін түрік тілдес ру-тайпалардың отырықшы ел болуына тұрақты мекен-жайлар салып, қоныстануына зор пайдасын тигізсе, ал екіншіден, сауда кезіндегі қарым-қатынас, экономикалық байланыс бір-бірімен шаруашылықтың ең қажетті, пайдалы түрлерін үйренуіне негіз болды. Аталған кезең кәсіпкерліктің негізгі бастауларының Қазақстан жерінде ерте орта ғасырларда алғаш қалыптаса бастаған уақыты болып есептеледі. Кейінгі моңғол империясының қазақ жерін жаулап алуы нәтижесінде пайда болған Алтын Орда, Ақ Орда, Моғолстан, Ноғай ордасы, Әбілхайыр хандығы секілді мемлекеттерде және XV ғасырдың екінші жартысында құрылған Қазақ хандығы тұсында да жоғарыда атап өткен айырбас сауда мен қолөнер ісі қарқынды дамыды. Ал одан бертін Ресей империясының отарлау саясаты қазақ жеріндегі кәсіпкерліктің дамуына мүлдем жаңаша сипат берді. XVIII ғасырдың ортасында отарлау саясатына қарамастан қазақ-орыс сауда байланыстары және шетелдермен қатынас өзара тиімді жағдайда дамыды. Осы кездегі сауда айналымының орталықтары Орынбор, Жәміш, Железинск, Омбы, Семей, Өскемен, Бұқтырма секілді қалалар болды. Сауда айналымында қазақ халқының негізгі саудаласатын тауарлары мал өнімдері, киіз, көбінесе төрт-түлік малдың өзі болды. Ал Ресей тарапынан көшпенділердің күнделікті өмір қажеттерін қанағаттандыратын тұрмыстық заттар саудаға түсті. Ал XIX ғасырдың бірінші жартысында Ресей Қытай елімен сауда байланысын жандыруды көздейді. Осы мақсатты жүзеге асыру үшін Ресей үкіметі экономикалық байланыстарды қазақ шекарасы арқылы дамытуға ұмтылады. Осы кезеңдегі Бұқтырма, Өскемен, Семей, Кереку бекіністері Қытаймен сауда айналымын дамытуда ерекше рөл атқарған. Ресейлік тауарлар қатарында өнеркәсіптік дайын бұйымдар, маталар болса, қазақ халқы негізінен мал және мал өнімдерін айырбастады. Жалпы, аталған кезеңде қазақ ауылдарында шаруашылық қатынастардың күшею себептері: біріншіден, қазақтар мен орыстар арасыдағы сауданың кең және тұрақты түрде дамуы; екіншіден, қазақ жүздерінің Ресейге сауда-экономикалық тәуелділігінің күшеюі; үшіншіден, Ресейдің ұйымдастыруымен әртүрлі сауда жәрмеңкелерінің күшеюі болып саналды[2, 35].

XX ғасырдың басындағы Қазақстандағы өнеркәсіптің дамуына ресейлік және шетелдік капиталдың келуі де үлкен пайдасын тигізді. Өте жоғары дамыған ол банк капиталы болды. Сауданың стационарлық және жәрмеңкелік түрлері өте жақсы дамыды. Жәрмеңкелік сауда бүкіл ресейлік сипат ала бастады. Осы кезеңде шет ел капиталының әсері өте маңызды болды. Бірақ, 1917 жылдардағы Ақпан және Қазан төңкерістерінің әсері нарықтық экономикалық байланыстардың әлсіреп жойылуына әкеп соқты.

Қазақстанда кәсіпкерлік қызмет Кеңес өкіметі тұсында, әсіресе 1921 жылы енгізілген жаңа экономикалық саясат кезінде біршама қарқынды дамыды. Себебі бұл саясаттың негізгі белгілері болып азық-түлік салығы, сауда еркіндігі (оның ішінде жеке саудаға рұқсат берді), жерді және ұсақ кәсіпорындарды жалға беру және алу, ауылшаруашылығы несиесі, тұтыну кооперациясын дамыту, кәсіпорындарды шаруашылық есепке көшіру, еңбек міндеткерлігін жойып, жалдамалы еңбекті қолдану табылды. ЖЭС-тің ең басты мәні – салғыртты салықпен ауыстыру болды. Салықтың мөлшері салғыртқа қарағанда аз болды. Осы салық енгізілгеннен бастап шаруалар өмірінде оң жағдай қалыптасып, олар басы артық өнімдерін қалаларға апарып

сатып, тұрмыс жағдайларын жақсартуға мүмкіндік алды. Осы кезде сауданың маңызы артты. Жәрмеңке саудасы кең етек алды. Ең ірі жәрмеңкелер қатарына Қоянды, Баянауыл, Орда, Атбасар, Ойыл, Темір секілді жәрмеңкелер жатқызылды. Аталған саясаттың нәтижесінде өнеркәсіп қалпына келтірілді, өркениетті кооператорлар құрылысы ел шаруашылығының барлық саласын көтерді, шаруашылықты еркін дамытуға кепілдік берілді. Бұл Қазақстанда Кеңес билігінің орнаған алғашқы кездеріндегі кәсіпкерліктің дамыған тұсы болатын. Кейін социалистік жүйе күшейген кезде жеке меншік ұғымы жойылып, барлығы тек мемлекеттің меншігі болып саналды. Халықтың барлығы үкімет бекіткен әр жылдарға арналған жоспар негізінде еңбек етті. Тарихта бұл «жоспарлы экономика» деген атпен қалды. Сондықтан Кеңес Одағы кезінде елімізде кәсіпкерлік ұғымы мүлдем айтылмады. Кеңес Одағының құлдырау себебі де осы жоспарлы экономиканы ұстанудан болды. Өйткені жоспарлы экономикаға негізделген қоғамда адамдардың барлығы тек үкімет үшін жұмыс істеді. Қосымша өнім өндіруге, саудамен айналысуға тыйым салынды. Ал бұл өз кезегінде мемлекеттің алдыға қарай дамуына кедергі келтіреді.

Жалпы алғанда, Қазақстанда кәсіпкерлік жөнінде Кеңес билігінің әлсіреген тұсында, яғни, 1990 жылдардың басында, қайта құрудың басталуымен айтыла бастады. Бұл кезде комсомолдық кәсіпкерлік басталды, көптеген белсенді жас адамдар, негізінен, комсомол жетекшілері, жастардың шығармашылық ғылыми-техникалық орталықтары негізінде кооперативтер құра бастады. Тәуелсіздік алған 1991 жылдан кейін елімізде кәсіпкерлікті қолдауға жүйелі түрде назар аударыла бастады. Осы кезеңде кәсіпкерлікті дамытуға қатысты «Қазақстанда кәсіпкерліктің дамуы мен шаруашылық қызметтің еркіндігі туралы» (1991), «Жеке кәсіпкерлікті қолдау және қорғау туралы» (1992), «Шаруашылық серіктестіктер туралы» Заңы (1995 ж. 2 мамыр) және т.б. бірқатар заңдар қабылданды.

Қазақстан Республикасында кәсіпкерлік алғаш рет кооперативтік бастамада шағын кәсіпорындар түрінде 1992 жылы пайда болды. Бұл кезде олар 34506 бірлікті құрады. Олардың үлесіне республикадағы жұмыспен қамтылған жалпы жұмысшылар санының 6%-ы және ЖІӨ-нің 7%-ы тиді [3]. 1992 жылғы қабылданған «Жеке кәсіпкерлікті қорғау және қолдау туралы» Заңда жеке кәсіпкерлікті қорғау мен қолдаудың негізгі түрлері мен әдістері бекітіліп, мемлекеттің жеке кәсіпкерлік қызметке тікелей араласуына тыйым салатын құқықтық нормалар да қамтылды.

Осы уақытқа дейін Қазақстанның Тұңғыш Президенті – Елбасымыз Н.Ә. Назарбаевтың басшылығымен және қолдауымен кәсіпкерлікті дамытуға барынша көп көңіл бөлінген. Елбасымыздың жыл сайынғы халыққа жариялайтын Жолдаулары мен стратегиялық бағдарламаларында кәсіпкерлікті дамытуға байланысты нақты тапсырмалар мен міндеттер жүктеген. Мәселен, «Жұмыспен қамту-2020», «Бизнестің жол картасы-2020» сияқты бағдарламалар еліміздегі шағын және орта бизнестің кең қанат жаюына мүмкіндік берді. Салынып кеткен сара жолдың атап айтқанда, 2019 жылдың қыркүйек айының 2-ші жұлдызында Мемлекет басшысы Қасым-Жомарт Тоқаевтың «Сындарлы қоғамдық диалог – Қазақстанның тұрақтылығы мен өркендеуінің негізі» атты Қазақстан халқына тұңғыш Жолдауында «Елімізде кәсіпкерлікті дамытудың үлгі боларлық мысалдары жеткілікті. Біз шағын кәсіпкерлікті бүкіл қоғам болып қолдауымыз керек» - деп нақты айтты [4]. Әсіресе отбасылық кәсіпкерлікті дамыту бағытында Қазақстанның әр өңірі кешенді жоспар құрып, шаралар ұсынуға тиіс екендігін баса көрсетті. Бұл дегеніміз елімізде кәсіпкерлікті дамытуға барынша қажетті мүмкіндіктердің жасалып жатқандығын айғақтайды.

Сонымен, елімізде кәсіпкерліктің қалыптасу және даму тарихы түрлі кезеңдерден өткен. Кәсіпкерліктің әр кезеңде дамуының өзіне тән ерекшеліктері бар. Әрқайсысының кәсіпкерлікті дамытуда маңызы да зор. Дегенмен, кәсіпкерлік еліміз өз егемендігін алып, тәуелсіздігін жариялаған сәттен бастап қарқынды дамып келеді. Елбасымыз және қазіргі Мемлекет

басшымыз айтқандай, «бүгін адамзат жаңа өнеркәсіптік революция дәуіріне аяқ басып отыр». Заманауи технологиялар дүниені өзгеріске ұшыратуда. Сондықтан біздің ойымызша, еліміздің әлеуметтік-экономикалық жағдайы да жаңаша сипатқа ие болуы тиіс. Осы тұрғыда кәсіпкерлікті қолдау және оны дамыту ең басты міндеттердің бірі болып табылады. Бұл өз кезегінде еліміздің әлемнің дамыған 30 мемлекетінің қатарына қосылуына жағдай жасайды.

Әдебиеттер тізімі:

1. Щербатых Ю. В. Психология предпринимательства и бизнеса. – СПб.: Питер, 2009. – 304 с.
2. Хамитова К.З. Экономика және кәсіпкерлік негіздері: оқулық. – Астана: Фолиант, 2007. – 192 б.
3. Жаһандық кәсіпкерлік мониторингі. Ұлттық баяндама: Қазақстан 2017/2018 // <https://gsb.nu.edu.kz/>
4. Мемлекет басшысы Қасым-Жомарт Тоқаевтың «Сындарлы қоғамдық диалог – Қазақстанның тұрақтылығы мен өркендеуінің негізі» атты Қазақстан халқына тұңғыш Жолдауы / Қазақстан Республикасы Президентінің ресми сайты // <https://www.akorda.kz/>

СЕКЦИЯ: МЕХАНИЗМЫ СОВЕРШЕНСТВОВАНИЯ ПРАВОВОЙ РЕГЛАМЕНТАЦИИ ОБЩЕСТВЕННЫХ ОТНОШЕНИЙ

ӘОЖ - 343.352.4 (574)

АДАМ ЖӘНЕ АЗАМАТТЫҢ ҚҰҚЫҚТАРЫ МЕН БОСТАНДЫҚТАРЫН ШЕКТЕУ МӘСЕЛЕЛЕРІ

АДИЛЬБЕКОВА Қ.Қ.

жалпықұқықтық және арнайы пәндер кафедрасы, заңтану магистрі,
Қазтұтынуодағы Қарағанды экономикалық университеті
73kuralai@mail.ru

САҒАТБЕКОВА Ә.

Қарағанды облысы, Балқаш қалалық соты,
бас маман-сот отырысының хатшысы
73kuralai@mail.ru

Демократиялық мемлекетте адам мен азаматтың құқықтары мен бостандықтары, сондай-ақ олардың міндеттері қоғамның жетістіктерінің объективті шарасы, оның кемелденуі мен өркениетінің көрсеткіші болып табылатын маңызды әлеуметтік және саяси-құқықтық институт болып табылады.

Қазақстан Республикасы демократиялық, зайырлы, құқықтық және әлеуметтік мемлекет құру мен демократиялық өзгерістер жолына түскендігі тарихи заңдылық десек, Конституциямыздың бірінші бабына сәйкес бұл мәселелердің шешіме әсер етуші ең басты құндылықтар - адам және адамның өмірі, құқықтары мен бостандықтары [1] болып табылатындығы заңды құбылыс. Сайып келгенде, адам құқықтары конституциялық демократияның негізінде жатыр, ол мемлекетпен жүргізілетін ішкі және сыртқы саясаттың бағытын ғана емес оның мазмұнын анықтайды.

Азаматтың құқықтары мен бостандықтары негізінде жатқан адамның негізгі құқықтары мен бостандықтары мемлекеттің тікелей билік еркімен құрылмайды. Сондай-ақ, осы мемлекеттік ерік арқылы адамның негізгі құқықтары мен бостандықтарының күші жойылуы немесе қажетсіз деп жариялануы да мүмкін емес.

Адам құқықтары мен бостандықтарының генезисін дамыған батысеуропалық және солтүстікамерикалық елдердің экономикалық, әлеуметтік және саяси ұйытқыларында көруге болады, оларда парламентпен, биліктің тармақтарға бөлінуімен, билік органдарының демократиялық сайлануымен және т.б. байланысты жаңа мемлекеттік құрылыс тарихи тұрғыда қалыптасты. Демократиялық азаматтық қоғам және оған сәйкес келетін құқықтық мемлекет - бұл адам мен азаматтың негізгі құқықтары мен бостандықтары болуы мүмкін қоғамдық және саяси орта. Негізгі құқықтары мен бостандықтарының толық және одан әрі кеңейтілген шеңбері бар тұлғаның қазіргі заманғы құқықтық мәртебесі - жалпыға танылған қағидаттары мен нормаларын халықаралық қоғамдастықтың мүшесі ретіндегі әрбір өркениетті мемлекеттің сақтауы тиіс халықаралық құқықтың басымдылығы. Адамның негізгі құқықтары мен бостандықтары бекітілген жалпыға танылған қағидаттар мен нормалар әрбір мемлекеттің халықаралық қоғамдастықтың егеменді мүшесі ретінде теңдік, осы құқықтардың шығу тегіне қайшы келетін шектеулерге жол бермеу қағидаттары негізінде адамның негізгі құқықтарын толық көлемде мақұлдау және мойындау, орындау, кепілдік беру және қорғау жөніндегі өз міндеттемелерін мүлтіксіз сақтауына тікелей бағытталған.

Сонымен, мемлекет - адам және азаматтың құқықтары мен бостандықтарының мойындалуы, сақталуы, кепілдік берілуі және қорғалуына байланысты қатынастардың маңызды қатысушысы. Оны қызметінің бұл жағы демократиялық және құқықтық мемлекет тұрғысынан алғанда оның бастапқы сипаттамасы болып табылады.

Осыдан байқайтынымыз, құқықтар мен бостандықтардың мойындалуы, сақталуы, кепілдендірілуі мен қорғалуының мемлекетке, оның атқаратын міндетіне тәуелділігі, осы міндетті орындаудың толықтығына, дұрыстығы мен тиімділігіне тәуелділігі айқындалды. Бірақ, екінші жағынан, құқықтық мемлекетте бар нақты тәуелділік айқын - адам мен азаматтың құқықтары мен бостандықтары қалай сақталатынына, кепілдендірілетініне және қорғалатынына байланысты тәуелділік. Яғни, осы құқықтар мен бостандықтардың бір мезгілде заңдардың мәнін, мазмұнын және қолданылуын, заң шығарушы және атқарушы биліктің, жергілікті өзін-өзі басқарудың қызметін анықтайтындығы заңда айқындалған. Осы өзара байланысты екі объективті фактор демократиялық мемлекеттің, оның органдарының адам және азаматтың құқықтары саласына әсер етуінің негізгі мүмкіндіктерін, шектері мен нысандарын анықтайды. Аталған объективті жағдайларды есепке алу мемлекет заңдарының көмегімен адам және азаматтың құқықтарын шектеу сияқты теориялық және тәжірибелік мәселені қарау кезінде аса қажетті және маңызды болып табылады.

Мемлекет және құқық теориясында жеке тұлға, адам құқығы, мемлекеттің адам және азаматтың құқықтары мен бостандықтарымен өзара байланысы, соның ішінде құқықтар мен бостандықтарды шектеу мәселелері ресейлік ғалымдар: С.С. Алексеев, Н.В. Витрук, А.Б. Венгеров, Е.А. Лукашева, В.С. Нерсисянц, Д.А. Керимов, В.В. Лазарев, О.Э. Лейст, А.В. Малько, Г.В. Мальцев, Н.И. Матузов, А.С. Пиголкин, Т.Н. Радько, В.А. Четвернин және басқалардың еңбектерінде бұрыннан қарастырылып келе жатқанын атап өткен жөн. Аталған мәселеге қатысты, адам мен азаматтың құқықтары мен бостандықтарын заңмен шектеудің жекелеген аспектілерін қарастырған конституциялық құқық теориясы бойынша да жұмыстар бар. Мұндай жұмыстардың қатарына М.В. Баглайдың, А.А. Безугловтың, Е.А. Кутафиннің, Г.Н. Комкованың, В.С. Шевцованың және басқалардың еңбектерін жатқызуға болады. Алайда, елімізде адам мен азаматтың құқықтары мен бостандықтарын шектеудің теориялық мәселелерін толық зерттеген еңбектер жоқтың қасы деуге болады.

Мемлекет және құқық теориясы оқулықтары шегінде қазіргі қоғамдағы адам мен азаматтың құқықтары мен бостандықтарының шектеу негіздері мәселелері аз зерттелген, оған кешенді, жүйелі талдауға тиісті назар аударылмайды. Сондықтан, елімізде жүзеге асырылып жатқан реформалар жағдайында адам мен азаматтың құқықтары мен бостандықтарын шектеудің теориялық және тәжірибелік мәселелерін жүйелі, өзара байланысты зерттеу, қоғамның құқықтық жүйесін жаңартуға, заң теориясы мен тәжірибесін сапалы жаңа жағдайға аудару мәселелері өзектілігін арттыра түспек.

Мемлекет және құқық теориясы оқулықтарында адамның және азаматтың құқықтары мен бостандықтарын шектеу түсінігі мен сипаттамасы жалпы, тұжырымдамалық тұрғыда зерттелетінін білеміз. Бұл ретте осы құқықтар мен бостандықтар ұғымына, адам мен азаматтың құқықтық мәртебесінің құрылымына, адамның бұзылған құқықтарын қалпына келтірудегі мемлекеттің рөліне және ең жақсы жағдайда адам мен азаматтың қоғамдағы құқықтары мен бостандықтарын шектеу негіздеріне екіпін жасалады.

Құқықтарды пайдалану құқық, ізгілік, ынтымақтастық, адамгершілік қағидаларымен қалыптастырылатын, бостандықтың орны мен шектерімен, мүмкін болатын шектеулермен айқындалатын адамның жауапкершілігімен ұштасады.

Бұл қағидат Адам құқықтарының жалпыға бірдей Декларациясының 29 бабында тұжырымдалғандай: "Өз құқықтары мен бостандықтарын жүзеге асыру кезінде әрбір адам басқалардың құқықтары мен бостандықтарын тиісті мойындауды және құрметтеуді қамтамасыз

ету және моральдың, қоғамдық тәртіптің, демократиялық қоғамдағы жалпы әл-ауқаттың әділ талаптарын қанағаттандыру мақсатында ғана заңмен белгіленген шектеулерге ғана ұшырауы тиіс" [2].

Құқықтық шектеулер адамның өз пікірлерін кедергісіз ұстану, бұл пікірлерді жазбаша, ауызша, баспасөзде немесе өз қалауы бойынша өзге де тәсілдермен білдіру құқығын көздейтін Азаматтық және саяси құқықтар туралы Халықаралық пактінің 19 бабында мазмұндалған. 19 баптың 3-тармағында бұл құқықтарды пайдалану ерекше міндет пен жауапкершілік жүктейтіні айтылған. Ол заңмен белгіленген және қажетті болып табылатын кейбір шектеулермен ұштасуы мүмкін:

а) басқа адамдардың құқықтары мен беделін құрметтеу үшін;

б) мемлекеттік қауіпсіздікті, қоғамдық тәртіпті, халықтың денсаулығын немесе имандылығын сақтау үшін [3].

Азаматтық және саяси құқықтар туралы Халықаралық пактіде кемсітушілікке, дұшпандыққа немесе зорлық-зомбылыққа арандатушылық болып табылатын антигумандық, аморальдық іс-әрекеттерге-соғысты насихаттауға, кез келген ұлттық, нәсілдік немесе діни өшпенділіктің пайдасына тыйым салу мүмкіндігі көзделген. Экономикалық, әлеуметтік және мәдени құқықтар туралы Халықаралық пакті көрсетілген құқықтардың табиғатымен үйлесімді және демократиялық қоғамдағы жалпы әл-ауқатқа ықпал ету мақсатында ғана құқықтарды шектеуге жол береді [4].

Адам құқықтары мен негізгі бостандықтарын қорғау туралы Еуропалық конвенцияның 11 бабының екінші бөлігінде: "Тәртіпсіздік пен қылмыстардың алдын алу, адамдардың денсаулығы мен имандылығын қорғау немесе басқа тұлғалардың құқықтары мен бостандықтарын қорғау мақсатында демократиялық қоғамда мемлекеттің қауіпсіздігімен қоғамдық тыныштық мүддесіне қажет заңмен көзделгендерден басқа аталған бұл құқықтарды жүзеге асыру ешқандай шектеулерге ұшырамайтындығы" [5] баяндалған.

ҚР Конституциясының 39-бабында құқықтар мен бостандықтарды шектеу негіздері белгіленген: «Адамның және азаматтың құқықтары мен бостандықтары конституциялық құрылысты қорғау, қоғамдық тәртіпті, адамның құқықтары мен бостандықтарын, халықтың денсаулығы мен имандылығын сақтау мақсатына қажетті шамада ғана және тек заңмен шектелуі мүмкін».

«Құқықтық шектеу» ұғымына қатысты заң ғылымында ортақ пікір орнықтаған. Мысалы, профессор А. Сман негізгі құқықтардың шектелуін Конституцияда рұқсат етілген және заңдарда белгіленген адам мен азаматтың конституциялық мәртебесінен алынып тасталған, сондай-ақ негізгі құқықтар мен бостандықтардың нормативтік мазмұнын құрайтын өкілеттіктерден алынып тасталған құқықтар ретінде меншікті-конституциялық мағынасында қарастырады [6, 24 б.].

И.Роговтың пікірінше, "адамның (азаматтың) құқығын (бостандығын) шектеу – бұл адамның (азаматтың) құқықтарын (бостандықтарын) іске асыруына (жүзеге асыруына) заңмен белгіленген шектер (шекаралар), олар конституциялық тұрғыдан танылған құндылықтарды қорғау қажеттігінен туындаған тыйым салуларды, басып кірулерді, міндеттерді, жауапкершілікті білдіреді және мақсаты жеке адамның, қоғам мен мемлекеттің мүдделері арасында қажетті тепе-теңдікті қамтамасыз ету болып табылады.

Құқықтық шекаралар – бұл "құқықта белгіленген және субъект соның аясында әрекет етуге тиіс болатын шекаралар; контрагенттің (сөздің кең мағынасында) мүдделері мен қоғамдық мүдделерді қорғау үшін жағдай жасап, заңсыз қылықты тежеу дегеніміз осы".

Адамның құқықтары мен бостандықтарын шектеу – кез келген мемлекет үшін өткір проблемалардың бірі. Қайсыбір құқық қорғаушылар "кез келген мемлекет, тіпті демократиялық

мемлекеттердің өзі де адамның құқықтарын шектеп, қысым көрсетуге бейім тұрады, құқық қорғаушылардың ісі – осы проблемаға қарсы тұру” деп ойлайды [7].

А.Н. Сагиндыкованың есептеуінше, құқықтық шектеуді құқықтық теңдіктен ауытқу деп қарастыруға болады, мұндай жағдайда құқықтар мен бостандықтардың ауқымы тарылып, міндеттердің көлемі артады. Бұл секілді құқықтық реттеу әдістері, мысалы, мемлекеттік қызметшілердің, полиция қызметкерлерінің арнаулы құқықтық мәртебін белгілеген кезде пайдаланылады [8, 25 б.].

К.В. Шундиковтың пікірінше, заңгерлік құралдар жүйесінде шектеу қызметін атқаратын және заңсыз әрекеттерді тежеуге арналған құралдар айрықша орын алады. Құқықтық шектеулер заңгерлік факт-шектеу, тыйым салу, міндеткерлік, тоқтата тұру, жауапкершілік өлшемі және т.б. секілді нақты заңгерлік құралдарда іске асырылады. Бір жағдайларда бұл құралдар мемлекеттік құрылымдарға, ал басқа бір жағдайларда – жеке адамға қолданылады [9, 24 б.].

Басқа авторлардың пікірінше, мемлекеттің және адамның басқа азаматтардың құқықтары мен бостандықтарына қол сұқпау жөніндегі міндеті құқықтарды шектеу деп есептеледі. Мемлекеттің адам құқықтарын заңды жолмен шектеуі басқа субъектілердің құқықтарына еркін араласуға кедергі қоюды мақсат етеді.

А.В. Малько шектеулер түсінігін құқықтың жалпы теориясы тұрғысынан егжей-тегжейлі талдап берді. Ол құқықтық шектеулерді субъектінің себептеріне тікелей ықпал ететін және “мүдделер-құндылықтар” қарым-қатынасын реттеп отыруға тікелей қатысатын ақпараттық-психологиялық сипаттағы құқықтық құрал ретінде қарастырады. Құқықтық шектеулердің ұғымы мен мәнін неғұрлым толығырақ ашу үшін аталған автордың көзқарасы барынша тиімді деп есептейміз. Бұл автор көзқарасының мәні – ол құқықтық шектеулерді прескриптивтік (басшылық) сипаты бар деп қарастырады.

Автордың пікірімен келісе отырып, қосып айтарымыз: құқықтық шектеулерді ақпараттық-психологиялық деңгейде қарастырғанда, кейбір басқа құқықтық құралдарға, мысалы, рұқсаттарға, жеңілдіктерге, көтермелеулерге қарағанда, құқықтық шектеулер теріс сипатта болады. Құқықтық шектеулер субъектінің өз мүдделеріне де теріс ықпал етеді. Бұлай болатын себебі, құқықтық шектеулер қайткенде де мәжбүрлеу сипатындағы құрал болып табылады, олар азаматтың қалауы мен еркінен тыс жасалып, мемлекеттік мәжбүрлеудің күшімен қамтамасыз етіледі. Бұл тұрғыдан алғанда құқықтық шектеулер, шын мәнінде, теріс сипатта болады және бір қарағанда адамның құқықтары мен бостандықтарын шектейтіндей болып көрінеді. Мысалы, осындай көзқарасты мемлекет және құқық теориясы бойынша терминдердің орыс-украин сөздігіндегі құқықтық шектеулер ұғымын тұжырымдаған кезде байқауға болады. “Заң жүзіндегі шектеулер – белгілі бір жағдаяттарға байланысты азаматтың құқықтық мәртебесінен заңда белгіленген тәртіппен алынып тасталған құқықтар. Олар жеке тұлғаның бостандығы мен мүдделерін шектейді, алайда әрдайым алдын алу сипатында болып, шектеулер қойылған субъектілерді де, сондай-ақ өзге адамдарды да ықтимал қолайсыз зардаптардан сақтандырып отырады” [10, 183 б.].

Дегенмен құқықтық шектеулер ұғымына бұлайша көзқарас біржақты болып табылады. Құқықтық шектеулердің ұғымы мен мәнін барынша толық ашу үшін олардың құқықтық ықпал ету мен құқықтық реттеудегі атқаратын қызметі мен мақсатын анықтап алу қажет болады.

Аталған анықтамада құқықтық шектеулерді алдын алу сипатында болады деп әділетті түрде қарастырады. Құқықтық шектеулердің мақсаты шектеулер қойылған субъектілерді де, сондай-ақ өзге адамдарды да, тұтастай алғанда бүкіл қоғамды да ықтимал қолайсыз зардаптардан сақтандырып отыру болып табылады. Осы жерде құқықтық шектеулер әртүрлі деңгейде болуы мүмкін екенін бірден түсіндіре кеткен жөн. Айталық, бұл құқықтық шектеулер мемлекет, оның органдары мен лауазымды адамдар үшін болса, онда олардың мақсаты

озбырлық пен шенеуніктер тарапынан болатын басқа да асыра сілтеулерді барынша азайту болып табылады. Басқа субъектілердің құқықтарын шектеу өзге мақсаттарды көздейді.

Құқықтық шектеулер мәселесі қоғамдағы адамның бостандықтарының шегінен бастау алады. Әлеуметтік басқарудың барысында құқықтық шектеулер әртүрлі субъектілерге қолданылған. Адамзат қоғамында индивидтің немесе адамдар топтарының белсенділігі қоғамға залал келтіріп, ортақ мүдделерге қайшы келетін болса, оған шектеулер ежелден-ақ қойылып отырған. Алғашқы қауымдық құрылыс қоғамының әлеуметтік нормалары көбіне-көп табу нормасы, тыйым салу нормасы, шеңбер нормасы, шектеулер нормасы түрінде болған. Жүріс-тұрыс нормалары, әсіресе табудың нормалары биологиялық инстинкттерді тежеп отыру қажеттігінен туындаған.

Алғашқы қауымдық құрылыс ыдыраған дәуірде “қолданылып жүрген заңға тиісті қағида енгізіп, дәстүр-салттарда қалыптасқан шектеулерді заң жүзіндегі шектеулер етіп тіркеу қажеттігі пайда болды”.

Құқық философиясында бостандық шектеулерсіз өмір сүре алмайды, өйткені “шын мәніндегі бостандық шекараларын сезіне біледі” деген пікір бар. Адамның құқықтарын рұқсаттар мен жүріс-тұрыстағы шексіз валюнтаризмнің жиынтығы ретінде пайымдауға болмайды.

Бостандықтың бассыздықтан айырмасы осында. Осы орайда 1789 жылы қабылданған Адам және азамат құқықтарының француздық декларациясында былай деп жарияланды: “Бостандық басқаға залал келтірмейтін нәрселердің барлығын істеу мүмкіндігінен тұрады: осылайша, әр адамның табиғи құқықтарын жүзеге асыруы нақ осындай құқықтарды пайдаланатын қоғамның басқа да мүшелерін қамтамасыз ететін шектерде ғана шектеледі”. Бір адамның бостандығының шекті шекарасы басқа біреудің бостандығы болып табылады. Бостандықтардың әрқайсысына міндеткерлік сәйкес келеді, ол, мысалы, басқа адамдардың құқығына қол сұқпаудың “жалпы мүддесін” сақтап отыру, әдет-салттарға құрметпен қарау, басқа азаматтардың мүдделерін қозғайтын қандай да бір ерікті, әсіресе күш қолдану әрекеттеріне жол бермеу түрінде болады.

Нақ сондықтан да қазіргі кезеңде құқықтар мен бостандықтарды түсіну оң және табиғи-құқықтық түсініктерді біріктіретін кешенді көзқарасқа келіп тіреледі. Өйткені адамның бостандығын, егер оған заңмен, оң тұрпатты құқықпен кепілдік берілмесе, іс жүзіне асыру мүмкін емес, ал оң тұрпатты құқықтың рухани негізі, моральдық-этикалық күші табиғи құқықта жатыр. Аталған екі көзқарас бірін бірі толықтырып тұрады және де ол мынадан көрінеді. Заңдарда (оң тұрпатты құқықта) идеялар, қағидаттар, әділдік, бостандық, теңдік, сондай-ақ адамгершілік талаптары туралы жалпы адами ұғымдар бекіндіріледі.

Сөйтіп, құқықтық бостандық дегеніміз – бұл адамның білгілі бір жүріс-тұрыс нұсқасының сырттай, объективтік қажеттігін сезінуі және соған сай әрекет ету мүмкіндігі.

Егер құқық жеке тұлғаны мемлекеттік өкіметтің озбырлығынан қорғау құралы болса, құқықтар мен бостандықтарды шектеу қоғамды, басқа адамдардың құқықтары мен бостандықтарын (мүдделерін) құқық пайдаланушының озбырлығынан қорғауға арналған. Мұндай шектеулердің пайда болуын көпшілік мүдделерді қамтамасыз ету мақсатында халық өз бостандығының бір бөлігін о бастан-ақ мемлекетке беруімен түсіндіруге болады. Бұдан шығатын қорытынды – құқық пен бостандықтың өздері секілді, құқықтарды шектеудің пайда болуы да табиғи іс.

Осыған орай адамзат қоғамында құқықтық шектеулердің қажеттігін жоққа шығаруға болмайды. Қазіргі кезеңде қоғам дамуының қалыпты үдерісі азаматтардың құқықтарын жүзеге асыру барысында оларға шектеулер қойып отыру қажеттігін мемлекеттен талап етеді. Мемлекеттің мұндай іс-әрекеттерін қоғамдағы бостандықтың өлшемін өркениетті жолмен реттеп отыру тәсілі деп білеміз.

Құқықтық шектеулер – құқықтық реттеудің қажетті құралы. Оның мақсаты құқықты иеленушінің өзі үшін де, сондай-ақ басқа адамдар, тұтастай алғанда қоғам үшін де теріс салдарға соқтыруы мүмкін іс-амалдарды тежеп отыру болып табылады. Құқықтық шектеулер қоғамдық қатынастарды реттеп отыру мақсатында белгіленеді және прескриптивтік (басқарушылық) сипатта болады. Сондықтан да құқықтық шектеулер объективті сипатта болады, олар түптеп келгенде контрсубъектінің, тұтастай алғанда қоғамның әлеуметтік-пайдалы мүдделерін қамтамасыз етуге бағытталған.

Құқықтық шектеулер бостандықтың аясын тарылтып, субъектінің мүмкіндіктерін азайтатынына, субъектілердің өз мүдделерін жүзеге асыру барысында оларға қолайсыз жағдайлар (қауіп төндіру немесе білгілі бір құндылықтардан айыру) жасайтынына қарамастан, олар сонымен бірге қоғамдық мүдделерді қанағаттандыруға бағытталған.

Әдебиеттер тізімі:

1. Қазақстан Республикасының конституциясы 30 тамыз 1995 жылы республикалық референдумда қабылданған (өзгерістерімен және толықтыруларымен 23 наурыз 2019 ж.). – Электрондық ресурс. Кіру режимі: https://online.zakon.kz/document/?doc_id=1005029(өтініш берген күні 15.05.2020ж.).
2. Адам құқықтарының жалпыға бірдей декларациясы. Декларация Біріккен Ұлттар Ұйымы Бас Ассамблеясының резолюциясымен 1948 жылғы 10 желтоқсанда № 217 А (III) қабылданған. <http://adilet.zan.kz>
3. Азаматтық және саяси құқықтар туралы халықаралық пакті. Нью-Йорк, 1966 ж. 16 желтоқсан. Азаматтық және саяси құқықтар туралы халықаралық пактіні ратификациялау туралы Қазақстан Республикасының 2005 жылғы 28 қарашадағы N 91 Заңы. <http://adilet.zan.kz>
4. Экономикалық, әлеуметтік және мәдени құқықтар туралы Халықаралық пакт. БҰҰ, 1967. Экономикалық, әлеуметтік және мәдени құқықтар туралы халықаралық пактіні ратификациялау туралы Қазақстан Республикасының 2005 жылғы 21 қарашадағы N 87 Заңы. <http://adilet.zan.kz>
5. Адам құқықтары мен негізгі бостандықтарын қорғау туралы конвенция (Адам құқықтары бойынша Еуропалық Конвенция). Рим, 4 қараша 1950 ж. (21 қыркүйек 1970 жылғы, 20 желтоқсан 1971 жылғы, 1 қаңтар, 6 қараша 1990 жылғы, 11 мамыр 1994 жылғы енгізілген өзгерістерімен). <http://adilet.zan.kz>.
6. Сман А. Конституционно-правовые основы политических прав и свобод граждан в Республике Казахстан: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук. – Алматы, 2002.
7. Рогов И. Пределы ограничения прав и свобод // Юридическая газета. –2005. – 3 июня.
8. Сагиндыкова А.Н. Права человека в Республике Казахстан. “Заң және заман” журналы №2, 2017ж.
9. К.В. Шундигов. Теория государства и права: Элементарный курс: учебное пособие. - М.: Кнорус, 2016.
10. Малько А.В. Теория государства и права в вопросах и ответах: Учебно-методическое пособие. -5еиздание, переработанное и дополненное. – М. 2013.

УДК - 341

СООТНОШЕНИЕ МЕЖДУНАРОДНОГО И ВНУТРИГОСУДАРСТВЕННОГО ПРАВА

магистрант гр.Ю-13П **АЛПЫСБАЕВА Д.А.**
Карагандинский экономический университет Казпотребсоюза

Теоретические и практические аспекты соотношения международного и внутригосударственного права являются одной из проблем науки международного права, исследованием которой занимались Аметистов Э.М., Абдуллаев М.И., Бирюков П.Н., Игнатенко Г.В., Мюллерсон Р.А., Тихомиров Ю.А. и другие видные ученые в области международного права.

Основными факторами, обуславливающими актуальность рассматриваемого вопроса, являются то, что международное и национальное право являются самостоятельными системами права, различающиеся важнейшими характеристиками – субъектами и объектом правоотношений, способами создания и реализации правовых норм, формами и способами контроля и ответственности за неисполнение обязательств по реализации. Основным связующим звеном обеих систем является государство, как суверенный субъект международного права, сторона международных правоотношений, порождаемых международными договорами, и, одновременно – субъект внутригосударственного права, осуществляющий суверенную власть, верховенство в отношении других субъектов внутригосударственного права.

При рассмотрении проблемы соотношения международного и внутригосударственного права возникает необходимость ответить, по крайней мере, на три вопроса:

- во-первых, находятся ли международное и внутригосударственное право на одном и том же уровне соподчиненности или одно из них подчинено другому, либо служит его продолжением, составной частью, в рамках некой единой правовой системы?

- во-вторых, как соотносятся между собой действующий международный договор и внутренний закон, каковы формы связи между ними, могут ли нормы международного договора реализовываться непосредственно или для их имплементации необходимы специальные внутригосударственные юридические механизмы?

- в-третьих, какой из актов – действующий международный договор или внутренний закон обладает большей юридической силой, когда оба они направлены на регулирование одного и того же правоотношения и каковы способы разрешения возникающей при этом коллизии?

Теория международного права, давая ответ на эти вопросы, разделилась на две части: дуалистическую и монолистические концепции. Монолистические концепции исходят из примата какой-либо одной системы права над другой. Дуалистическая концепция рассматривает международное право и право внутригосударственное как самостоятельные, равнопорядковые правовые системы, которые активно взаимодействуют в процессе нормотворчества и правоприменения [1, с. 17].

В систему действующего права Республики Казахстан, согласно статье 4 Конституции РК включены международные договора и иные обязательства Республики. Формулировку данной статьи Конституции необходимо рассматривать как общую санкцию нашего государства на включение норм международного права в систему действующих в Казахстане правовых норм, однако прямое применение в Казахстане международных норм вовсе не означает их включения в состав норм казахстанского права. Нормы международного права не трансформировались во внутригосударственное право, а действуют самостоятельно.

Республика Казахстан приводит свое национальное законодательство в соответствие с международными договорами, участниками которых она является, тем самым международное право оказывает влияние на формирование и изменение внутригосударственных правовых норм. Согласно Конституции, Республика Казахстан уважает принципы и нормы международного права, проводя политику их имплементации в национальное правовое пространство.

Конституция Республики Казахстан закрепляет приоритет ратифицированных международных договоров перед законами Республики Казахстан. Ратификация

международных договоров в Республике Казахстан осуществляется Парламентом по предложению Президента. Главным условием ратификации является не противоречие международного договора Конституции Республики Казахстан, которое устанавливается Конституционным Советом Республики Казахстан.

В законодательстве Республики Казахстан отсутствуют универсальные нормы о порядке разрешения коллизий между международными договорами и законодательством республики. Отсутствует также разработанный механизм исполнения международных договоров, что приводит к неисполнению или ненадлежащему исполнению международных договоров на фоне официального подхода к приоритету международных договоров. Так, например, в правоприменительной деятельности правоохранительных органов могут возникать проблемы из-за того, что составы преступлений по международному праву зачастую шире, чем по уголовному законодательству Республики Казахстан.

В этой связи необходимо создать действительно эффективный механизм исполнения международных договоров, позволяющий приводить казахстанское законодательство в соответствие с международными договорами (несамоисполнимыми), или создавать в рамках внутреннего правопорядка условия, позволяющие субъектам внутригосударственного права непосредственно исполнять нормы международного договора (самоисполнимые).

Рассмотрим особенности имплементации международного права в отечественное правовое пространство через призму уголовного права. Анализ юридических условий имплементации международного права в уголовное право Республики Казахстан позволяет сделать вывод о том, конституционный принцип «приоритета ратифицированных международных договоров перед законами Республики Казахстан» применительно к уголовному законодательству носит относительно условный характер. Обусловлено это, как уже отмечалось, спецификой несоисполнимых материальных норм международного уголовного права.

Безусловно, уголовное право Республики Казахстан основывается на нормах и принципах международного права, приводится в соответствие с последними, многие нормы имплементируются в уголовный закон страны. Однако, правоприменитель при осуществлении уголовного судопроизводства может применять исключительно нормы Уголовного кодекса Республики Казахстан, не имея возможности применять нормы международных договоров, даже в случае несоответствия норм уголовного права международно-правовым нормам, что напрямую записано в Уголовном кодексе Республики Казахстан [2].

Исходя из особенностей уголовного права Республики Казахстан, любая форма имплементации международного права в уголовное законодательство Казахстана возможна лишь посредством включения соответствующих норм международного договора в Уголовный кодекс Республики Казахстан (инкорпорация или трансформация). Анализ материальных норм международного уголовного права свидетельствует о том, что договоры, в которых они содержатся, относятся к числу несоисполнимых. Нормы международного уголовного права, содержащие признаки составов уголовно-наказуемых деяний, не применяются непосредственно, данными договорами предусмотрено, что их применение возможно исключительно посредством криминализации преступных деяний в уголовном законодательстве государства.

При этом научные исследования в области уголовного права показывают проблемы правового и доктринального характера, связанные с соотношением отдельных норм уголовного законодательства Республики Казахстан международным договорам, ратифицированным нашей страной. Например, Конвенция ООН против пыток и других видов жестокого обращения и наказания, Конвенция ООН против коррупции и другие.

Таким образом, несмотря на общепризнанные и юридически обусловленные условия соотношения международного права и внутригосударственного, имплементации международного права в отраслевое законодательство Республики Казахстан (например,

уголовное) имеют свои специфические особенности, определяемые предметом и методом правового регулирования той или иной отрасли права.

Список литературы:

1. Мюллерсон Р.А. Соотношение международного и национального права. М., 1982.
2. Уголовный кодекс Республики Казахстан от 3 июля 2014 года № 226-V (с изменениями и дополнениями по состоянию на 07.07.2020 г.). – Электронный ресурс. Режим доступа: https://online.zakon.kz/document/?Doc_id=31575252 (дата обращения 25 сентября 2020 г.).

УДК 343.2

ПОНЯТИЕ И ПРИЗНАКИ ПРЕСТУПЛЕНИЙ С АДМИНИСТРАТИВНОЙ ПРЕЮДИЦИЕЙ

магистрант гр.Ю-13П **АЛПЫСБАЕВА Д.А.**
Карагандинский экономический университет Казпотребсоюза

Понятие «административная преюдиция» – это относительно новый термин для юридической науки, а также для правотворческой и правоприменительной практики. Следует отметить, что, несмотря на свою новизну, данный правовой институт вызвал много бурных дискуссий не только о его целесообразности и соотносимости с гуманизацией уголовной политики, но и о сущности.

Во-первых, существуют различные подходы к определению административной преюдиции. В частности:

- административная преюдиция – это прием юридической техники;
- административная преюдиция – это правовая категория;
- административная преюдиция – это юридическое средство;
- административная преюдиция – это институт уголовного права.

Полагаем, что административная преюдиция – это собирательная понятие и может быть использована во всех обозначенных смыслах.

Этимологическое происхождение термина преюдиция (*praejudicium*) означает:

- 1) предрешение вопроса, предварительный приговор;
- 2) обстоятельство, позволяющее судить о последствиях [1]

В действующем отечественном уголовном законодательстве преступлений с административной преюдицией нет, введен институт уголовного проступка. Однако, споры по данному вопросу не иссякают, что послужило основой исследовать понятия и признаки преступлений с административной преюдицией. Исходя из юридического определения понятия преступление, в доктрине уголовного права сложились признаки преступного деяния: деяние, общественная опасность, противоправность, вина, наказуемость. Данные признаки нами будут рассмотрены через призму изучаемого объекта.

Главным признаком любого преступления является деяние, которое может выражаться в действии или бездействии. Преломление данного признака на административную преюдицию, следует отметить, что преступления с административной преюдицией могут быть совершены как действием, так и бездействием. Основное условия – это совершение действия или бездействия аналогичного тому правонарушению, за которое лицо уже ранее привлечено к уголовной ответственности. В данном случае возникает проблема квалификации деяний имеющих альтернативные признаки объективной стороны, но, по сути, являющимися

аналогичными деяниями. И.О. Грунтов, Ч.Ф. Мустафаев, Н.И. Пикуров полагают, что для административной преюдиции важна юридическая тождественность деяний, то есть повторное совершение деяния запрещенного той же нормой [2].

Основной материальный признак преступления – это общественная опасность. Именно общественная опасность поделила представителей юридической среды на сторонников и противников административной преюдиции. Последние считают, что в преступное качество не может перерасти количество непроступных деяний [3]. Сторонники административной преюдиции полагают, что утверждение о том, что административные правонарушения не обладают общественной опасностью спорно, так как большая часть административных правонарушений посягает на общественный порядок и общественную безопасность. Помимо этого меры административного пресечения и возможность использования физической силы и специальных средств, свидетельствуют о том, что административные правонарушения опасны для общества, однако степень их опасности меньше, чем у уголовных преступлений. В контексте рассматриваемого вопроса можно упомянуть относительно новый институт уголовного права – «уголовный проступок».

З.Э. Эргашева считает, что является некорректным противопоставление административных правонарушений и преступлений по признаку общественной опасности, так как в случаях с административной преюдицией вредоносность второго или третьего нарушения не повышается, но изменяется отношение субъекта преступления к совершаемому деянию, следовательно, изменяется и характер общественной опасности такого поведения [4, с.71]. Сторонники административной преюдиции полагают, что опасность для общества представляет нежелание лица подчиняться действующему законодательству выраженное в повторном совершении административных правонарушений.

Третий признак преступления – его противоправность, то есть его запрещенность уголовным законом. Административная преюдиция – это особый вид противоправности, так как нарушаются сразу нормы административного и уголовного права. Следует отметить, что в данном случае уголовно-правовые нормы имеют вторичный характер по отношению к нормам административного права. Таким образом административная преюдиция характеризуется взаимозависимостью и взаимообусловленностью норм административного и уголовного права. Тем не менее в юридической науке в этой связи вызывает большие дискуссии бланкетность таких норм, которых мы не будем касаться в настоящем исследовании.

Виновность как признак преступления включает совокупность субъективных и объективных фактов, посредством которых обосновывается применение к нему определенного наказания. Противники административной преюдиции утверждают, что в неоднократных нарушениях отсутствует единая вина. Сама сущность административной преюдиции предопределяет форму вины такого преступления, такое преступление совершается только с прямым умыслом. Поэтому предварительное привлечение к уголовной ответственности – это гуманный акт, направленный на предупреждение его дальнейшей противоправной деятельности под угрозой уголовной ответственности. В то же время если данная превентивная функция не срабатывает, наступает уголовная ответственность.

Еще один признак преступления – это его наказуемость, которая легитимирует возможность уголовного воздействия на лицо, неоднократно совершающего административное правонарушение. Следовательно, при конструировании составов преступлений с административной преюдицией, учитывается его тяжесть, то есть наказание, применяемое к правонарушителю, а также аналогичность деяния. Последняя, характеризуется тем, что совершение юридически тождественного правонарушения является достаточным основанием для наступления уголовной ответственности после применения к правонарушителю административной ответственности.

Таким образом, преступление с административной преюдицией – это общественно-опасное деяние, закрепленное уголовным законодательством государства, под угрозой наказания, совершенное лицом виновно, и ранее подвергнутым в течение установленного законом срока административной ответственности за аналогичное правонарушение.

И в заключении следует тезисно обозначить различные подходы к проблеме отнесения административной преюдиции к тому или иному составу правонарушения. Основные подходы:

- 1) административная преюдиция – признак объективной стороны;
- 2) административная преюдиция характеризует субъекта преступления;
- 3) административная преюдиция является условием (предпосылкой) уголовной ответственности и лежит за пределами состава преступления [4, с. 80].

Мы придерживаемся точки зрения З.Э. Эргашевой, которая полагает, что административная преюдиция характеризует субъекта преступления, так как учитывается привлечение лица к административной ответственности (так называемый специальный рецидив).

Таким образом, преступление с административной преюдицией – это общественно-опасное деяние, закрепленное уголовным законодательством государства, под угрозой наказания, совершенное лицом виновно, и ранее подвергнутым в течение установленного законом срока административной ответственности за аналогичное правонарушение.

Список литературы:

3. Латинско-русский словарь. – Электронный ресурс. Режим доступа: <http://www.classes.ru/alllatin/dictionary-latin-russian1-term-17846.htm> (– Электронный ресурс. Режим доступа:).

4. Грунтов И.О. Уголовно-правовые нормы с административной преюдицией: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Минск, 1985. С. 12.; Мустафаев Ч.Ф. Административная преюдиция в советском уголовном праве: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Баку. 1986. С. 10.; Пикуров Н.И. Применение нового уголовного законодательства (ст. 116.1, 157 и 158.1 УК РФ в редакции Федерального закона от 3 июля 2016 г.) во взаимосвязи с нормами и институтами других отраслей права // Уголовное право. 2016. № 6. С. 54.

5. Кузнецова Н.Ф. Цели и механизм реформы Уголовного кодекса // Советское государство и право. 1992. № 6. С. 83. 67.

6. Эргашева З.Э. Административная преюдиция в уголовном праве. Диссертация на соискание ученой степени кандидата юридических наук. – Москва, 2018. 215 с.

ӘОЖ - (368-05)

САҚТАНДЫРУДЫ ҚҰҚЫҚТЫҚ РЕТТЕУ ЖӘНЕ ҚАЗІРГІ ЖАҒДАЙДАҒЫ МӘСЕЛЕСІ

АМАНТАЙҰЛЫ А.

аға оқытушы, з.ғ. магистрі

Қазтұтынуодағы Қарағанды Экономикалық университеті

АЛКЕНОВА Ж.

4 курс студенті

Қазтұтынуодағы Қарағанды Экономикалық университеті

Еліміз тәуелсіздік алғаннан бері біршама істер қолға алынып олардың қарқындылығын арттыру мақсатында тың әрекеттер жасалуда. Солардың бірі ретінде міндетті сақтандыру қызметі мемлекетіміздің өзекті мәселелердің біріне айналуы тиіс. Өйткені елеміздегі әлеуметтік-экономикалық жағдайдың тиімді қалыптасуына сақтандырудың әсері зор. Сақтандыру саласының еліміздің экономикалық нарығында нақты қызмет етуі азаматтарымызды материалдық шығыстарға ұшыраудан алдын алып, экономикалық пайда алуға кепілдік береді. Адамдардың өмірі түрлі қиын материалдық жағдайларға толы.

Бұл тұрғыда Қазақстанда жүргізіліп жатқан құқықтық реформалардың бағыты сақтандыру мәселелерін тиімді, әрі заңдық тұрғыдан нақты шешуді көздейді. 2014 жылығы **17 қаңтарда** Қазақстан Республикасы Президентінің Қазақстан халқына «**Қазақстан жолы – 2050: бір мақсат, бір мүдде, бір болашақ**» атты Жолдауында елдегі міндетті сақтандыру нарығын жетілдіру, оның ішінде міндетті медициналық сақтандыру туралы былай деген болатын: «Денсаулық сақтау саласындағы басты басымдық – алғашқы медициналық-санитарлық көмекті дамыту. Міндетті медициналық сақтандыру енгізу мәселесін зерттеген жөн. Мемлекеттің, жұмыс берушілердің және қызметкердің денсаулық үшін ортақ жауапкершілігі – медициналық қызметтің барлық жүйесінің басты қағидаты. Спортпен шұғылдану, дұрыс тамақтана білу, жүйелі профилактикалық тексерілу – аурудың алдын алудың негізі» [1]. Осыған байланысты міндетті сақтандырудың түрлеріне қойылатын талаптар мен ережелер нақтылана түспек.

Елімізде міндетті сақтандыру түрлерін реттейтін заңдар бар, бірақ әліде болсын оққылықтар орын алуда. Мұның себебі, халықтың сақтандыру нарығын түсінуде міндетті сақтандыруды мемлекеттік реттеуді мелекеттік басқарумен шатастырып алуында болып отыр. Оның өзінің тарихи себептерін сонау Кеңес үкіметінің құзыретіне жатқызамыз. Бұл туралы тәуелсіздік алғанымызға біраз жылдың жүзі болсада, сақтандыру нарығының өзі толықтай, қарқынды жүзеге асып кетпегенінен көруге болады. Сол үшін сақтандыруды құқықтық реттеу жағын қайта қарау маңызды мәнге ие.

Сақтандыру қызметімен байланысты қатынастар 2000 жылғы 18 желтоқсанда қабылданған «Сақтандыру қызметі туралы» [2] заңымен реттелінсе, ал, сақтандыру шартымен және сақтандырумен байланысты даулы мәселелер Қазақстан Республикасының Азаматтық кодексімен реттелінеді [3].

Сақтандыру азаматтар мен заңды тұлғалардың мүліктік мүдделерін қорғау, яғни, оны ақшалай негізде жүзеге асырады, айналып келгенде материалдық қатынастар пайда болады. Азаматтар мен заңды тұлғаларадың мүліктік мүддесінің қорғалуын үш аспектіні көрсетеді. Біріншіден, заңдық аспекті ретінде сақтандырушының мүліктік мүдделерін және сақтанушының сақтандырылған мүліктік мүдделерін заңмен қорғауды қамтамасыз етеді. Егер сақтандырушы сақтанушының мүліктік мүдделерін сақтандырған кезде құқықбұзушылыққа жол беретін болса, жауапкершілікке тартылады. Сондай-ақ, заңмен реттелетін міндетті сақтандырудың түрлерінде мүліктік мүддесі бар қатысушы азаматтардың құқығын қорғауға кепілдік береді. Ал сақтандырушыға көрсетілетін заңи көмек сақтандырушының қаржылық тұрақтылығын қамтамасыз ету бойынша талап етіліп отырады. Кейде сақтандыру «заңмен бекітіліп» қойған десекте, оққылықтар орын алып жатады. Оны халықтың заң жүзінде сақтандырудың кейбір түрлерімен қатынасқа түсе отырып, артынан сақтандыру оқиғасы болған кезде сақтандыру төлемдерін ала алмай «заңды түрде» өздері кінәлі болып жататын жағдайлар кездеседі. Сондай-ақ, заңды түсінбеу, білмеу, қажет етпеу сияқты әрекеттерінен көруге болады.

Екіншіден, материалдық аспекті ретінде, сақтанушы азаматтарға, сақтандырылған адамға, пайда алушыға өздерінің шығындарын өтеп алуға үлкен мүмкіндік жасайды. Себебі, сақтандыру оқиғасы болған кезде, сақтандырушымен жасалған келісімшартқа сай сақтанушы мүліктік мүддесіне өзінің төлемақысын ала алады. Сақтандырушы тарапынан емес, жасалған шартқа негізделген материалдық көмек болады. Сақтанушыны материалдық жағынан қамтамасыз етеді.

Осы жерде айта кететін жайт, материалдық көмек тек сақтанушыны қамтып қана қоймайды, сондай-ақ сақтандырушыны да қамтиды. Неге дегенде, сақтандырушы сақтанушымен сақтандыру келісімшартын жасағаны үшін, сақтандыру сыйақысын алады. Бұлда сақтандырушыға келетін пайда немесе материалдық көмек деуге болады. Сондықтан материалдық көмек екі жаққа да тиімді әдіс. Алайда, барлық жағдайда, осы материалдық жағдайдан даулар көп туындайтынында ескере кеткен жөн. Себебі сақтанушыда, сақтандырушыда өз пайдаларын ойлады. Бірақ сақтанушы көбінесе қарапайым халықтың ішінен болатындықтан, ал сақтандырушы – ұйым ретінде арнайы мамандармен қамтамасыз етілгендіктен сақтанушыны «заңды түрде» алдап кетіп жататын жағдайлар кездеседі.

Үшіншіден, сақтандыру қатынастарын жүзеге асыру психологиялық жағынан өте жағымды болып келеді. Себебі, адам сақтандырған мүлктік мүддесі үшін әрқашанда жақсы ойда жүреді. Егер мүлкіне немесе өзіне зиян келген жағдайда оның сақтандырылып, мүлктік жағынан қорғалып тұрғаны оған үлкен көтермелеу жағдайын туғызады. Мәселен, егер адам сақтандырылуға тиісті жағдайлардан сақтандырылмаса, онда оқыс оқиғадан келген шығындардың орынын өзі толықтыру керек болады. Ол өз кезегінде оған ауыр психологиялық соққы болуы мүмкін. Сондықтан мүлктік мүддесі сақтандырылған болса, мүлктік мүддесі жағынан шығынын өтеп беретін сақтандыру ұйымының бар болуы оған жақсы ойлап жүруге көп көмек береді.

Өзінің мағынасында сақтандыруға жататын, оның материалды аспектіде сақтандыру қорғанышының белгілеуі мен құралы болып сақтанушы тұлғаның немесе басқа сақтанған тұлғаның мүлктік жағдайы табылады. Сонымен қатар, сақтандырушының мүлктік жағдайын материалды қамтамасыздандыру рөлін атқаруға арналған сақтандыру немесе басқа да төлемдері атқарады.

Жеке сақтандырудың тәуекелдік түрінде материалды қамтамасыздандыру мүмкіндік бойынша сақтандырудың жағымсыз жағдайының нәтижесін жеңілдету үшін құрылады. Мысалы, иемденуге арналған қаражат, жұмыс қабілеттілігі төмендегендегі табыстың төмендеуі, қамқоршының қайтыс болуы және т.б. Осы сақтандыру түріндегі сақтандыру төлемі өндіріп алу сипатын иеленеді.

Ескере кететін жайт, заңдық және психологиялық аспектілер материалдық аспектісіз-ақ пайда бола береді. Сақтандыруды жүзеге асыру кезінде сақтандыру төлемі болмауы да мүмкін, себебі ол сақтандыру жағдайының болу, болмауына тәуелді. Осылайша, сақтандырушы сақтандыру қатынасына түскенде сақтандыру жағдайы әсерінен келген залалды жоюға көмектесетін, сақтандыру төлемін жүзеге асыруға қызмет етеді.

Заңдық және психологиялық аспектілерде сақтандырушы сақтандырудан алған материалды емес игілікті көрсетеді. Бұл игілік өзінің құндылығын және өзінің тұтыну құнын көрсетеді. Сақтандырудың материалды аспектісі, сақтандырумен қарастырылған сақтандыру және басқа да төлемдер сияқты материалды игілік түрінде көрсетіледі.

Бізде халық сақтандыру жүйесінің пайдасы туралы әлі де толық білмейді. Шетелде – сақтандыру дегеніміз тұтастай мәдениет. Яғни, жоғары жалақы алатын адамдар өздерінің алдағы өмірін лайықты табыспен қамтамасыз еткілері келеді, сондықтан да сақтандыру компанияларына шарт жасасу үшін ерікті түрде жүгінеді. Зейнеткерлікке шыққаннан кейін шарт бойынша аударған қаржысымен өзін қаншалықты қамтамасыз етсе, сонша зейнетақы алатын болады. Демек, азамат бұған өзіне лайықты өмірді қамтамасыз ету үшін барады. Әрине, сақтандыру мәдениетін дамыту шарттарының бірі – ол азаматтардың табысын арттыру арқылы халықтың өмір сүру деңгейін көтеру. Жалпы алғанда бір адамның болашағын инвестициялау мәдениеті мен өмір сүру деңгейі бойынша тұтастай мемлекеттің даму деңгейін айқындауға болады.

Сақтандыру қатынастырының тұрақты дамуына кедергі келтіріп отырған бірнеше мәселені келтіре кетсек. Біріншіден, көпсалалы сақтандыру қатынастарына түсетін кезде еліміздің сақтандыру нарығынан оңай шығып кете алатындай сақтандыру ұйымдарының қаржылық тұрақтылығының жетіспеуі.

Екіншіден, сақтандырушылық қатынастарда көптеген шаруашылық субъектілердің болуы, сақтандырудың мүддесін қорғау кезінде мамандандырылған тиімді қызметтерді көрсетудің жоқтығы.

Үшіншіден, ұлттық сақтандыру ұйымдары қызметінің барысында жаңа бағыттарды дамытудың тұралап қалуы. Олардың бұрынғы ескі, қайталанатын жоспармен жұмыс жасап жатуы.

Сақтандыруға қатысты заңнаманың олқылық жақтары жоқ емес. Ал шындығында, сақтандыру қызметінің басты түйткілі халықтың қалай сақтануды білмеуінен емес, сақтануға мүмкіндік беретін табысының аз болуынан туындап отырған жоқ па екен?! Сондықтан шетелдерде бұл қызмет жүйесінің жоғары деңгейде дамуын зерттеп, талдаған дұрыс. Оларда сақтанудың мәдениеті жоғары дейді мамандар. Шетелдерде кез-келген азамат өзінің ертеңгі өмірін қамтамасыз етуді, болуы мүмкін қиын жағдайда тал қармап қалмауды – басты қажеттіліктердің бірі деп санайды. Сол үшін де сақтандыру компанияларын өздері іздеп барып, олармен міндетті түрде шарт жасасады екен. Ал бізде, сақтандыру шартын көбінесе сақтандырудың заңмен көзделген міндетті түрлерімен ғана жасалатыны белгілі. Тек ерікті сақтандыруды санаулы адамдар жасайды. Бүгінде күтпеген жерден еліміздің біраз аймақтарының (Қарағанды, Павлодар т.б.) қыстан шыға бере тап болған үйлерді су басу апаты мәселесі басты орында. Егер осындай жағдайларда материалдық мүліктік мүдделерді қорғау, шығынның орынның толтыру мақсатында алдын ала сақтандырылып қойған кезде көптеген жеңілдіктер орын алушы еді. Тіптен мемлекеттің өзі жауапкершіліктен құтылуға себеп болуы мүмкін. Мұны дамыған елдер тәжірибесінен кездестіруге болады. Сондықтан үйлерді сақтандыруды әрине, заңмен міндетті етіп енгізу қиындық тудыратын жағдай. Себебі жоғарыда айтқандай халқымыздың материалдық жағдайы көтермейді. Осындай мәселеден құтылу үшін мемлекет болып ат салысып, көмектесе қалай болар еді деген ұсыныс бар. Мысалы, біздің елде «Агроөнеркәсіптік кешенді және ауылдық аумақтарды дамытуды мемлекеттік реттеу туралылы» [4] заң бар. Осы заңның негізінде ауылшаруашылығындағы кәсіпкерлер ауыл шаруашылығы дақылдарын (дәнді, майлы дақылдар, қант қызылшасы, мақта) өңдеу процесінде алынған өнімдерін сақтандыруға қатысты мемлекеттен жеңілдік ала алады.

Өсімдік шаруашылығын міндетті сақтандырудан ерікті сақтандыруға көшті. Сақтандырудың бұл түрінің ерекшелігі сол оны мемлекеттік қолдаудың болуында. Яғни, сақтандырудың бұл түріне мемлекеттік қолдаудың болуы осы салаға бюджет қаражатын бөлуден көрінеді. Мәселен, агроөнеркәсіптік кешенді дамытуды мемлекеттік қолдауы Кәсіпкерлік кодкеске сәйкес жаңа өзгерістер болды[5]. Міне осы сияқты, тек қана мемлекетке пайда келтіретін кәсіп түрлерін ғана мемлекеттің қолдауына ие болмай, сондай-ақ, қарпайым халықтың жағдайында ескеріп, олардың мүліктік мүдделерін сақтандыруға мемлекеттен қолдау болып, көмек қаржы бөлінсе. Сонда ғана ауырып ем іздегенше, ауырмай тұрып ауырмаудың жолын тапқан болар едік.

Қоғамдағы әрбір адамның өзінің өміріне қауіп төндіретін және ол ондай жағдайды жалғыз өзі түзете алмайтын жағдайлар да болатынын атап өткен жөн. Осыған байланысты сақтандыру нарықтық экономика жағдайында жұмыс істейтін халықты әлеуметтік қатерден әлеуметтік қорғау нысандарын айқындайды.

Міне осындай мәселелер төңірегінде оларды төмендегідей шешу жолдарын ұсынылды:

- сақтандыру нарығының тұрақты түрде сенімді дамуы, олардың өз функцияларын жоғары дәрежеде атқаруы өздігінен орындалмайды, көпшілік жағдайда, нәтижелі сақтандыру саясатын

жүргізуге және тиімді мемлекеттік реттеуге байланысты дамиды, сол үшін тиімді мемлекеттік сақтандыру саясаты болу керек;

- сақтандыру саласында шараларды іске асыру арқылы, тұтастай алғанда қоғамдағы өмір сүрудің сапасын жоғары деңгейге көтеру;

- сақтандыру қызметіне жүгінуді халықтың болашақтағы өмір сүруіне, қызметіне, табиғи апаттар мен техногендік қолайсыз жағдайлардан өзіне сенімді болуына әсер ететінін жарнамалау;

- сақтандыру ұйымдарының қызметіне қашықтықтан интернет арқылы қадағалауды жүзеге асыру;

- сақтандыруды құқықтық реттеуге қатысты көптеген елдердің тәжірибелері зерттеп, оларды Қазақстан жағдайында қолдану;

- сақтандырудың міндетті түрлерін жүзеге асырғанда оларға қажылай көмектесу тетіктерін қарастыру;

- сақтандыру қызметіне жүзеге асыруды автоматтандыру, сақтанушының электронды түрде сақтандыру жасай алу мүмкіндігін жасау.

Қазіргі таңда мемлекетіміздің сақтандыру саласындағы мәселелерді дамытудың маңыздылығы зор. Себебі дамыған мелекттердің басым көпшілігінде сақтандыру нарығы экономиканы, халықтың әлеуметтік жағдайын көтеруде негізгі ролді атқарады. Сондықтан өзіміздің ұлттық сақтандыруды толық қалыптастыру басты орында. Пайдасы зор салаларды қалыпты етіп алу, халық үшін, еліміздің экономикасы үшін мәні үлкен. Халықтың басым көпшілігі қандай да бір мәселе туындай қалса қаражат жағынан жетіспей шырылдап жүреді. Сол үшін қаражаттарды тиімді, әрі пайдаға орай қолдануға мүмкіндік тудыратын сақтандыру қатынастарын дамытуға қызмет еткен дұрыс. Сақтандыруды қолға алу ел ішіндегі халықтардың белсенділігін, тұрақты экономика базисінің дамуына әсері болмақ, сондай-ақ, сақтандыру саласыны жетілдіру ел халықының алдағы өмірінің жақсаруына, табиғаттың қолайсыз жағдақы мен әртүрлі техникалық жағымсыз оқиғалардан адамдардың қаражатты жұмсау жағынан пайдасы мол болмақ.

Қорыта айтқанда сақтандыруды жетілдіру және құқықтық тұрғыдан реттеу оның болашағының бар екенін және адамдар арасында сенім тудыратын және сақтандыру қатынастарын тиімді реттеудегі маңызы зор.

Әдебиеттер тізімі:

1. Қазақстан Республикасы Президентінің «Қазақстан жолы – 2050: бір мақсат, бір мүдде, бір болашақ» атты Қазақстанхалқына Жолдауы 2014 жыл *17 қаңтар*.

2. «Сақтандыру қызметі туралы» Қазақстан Республикасының 2000 жылғы 18 желтоқсандағы №126 Заңы (соңғы өзгерістер мен толықтырулар 10.01.2020 № 272-VI)

3. Азаматтық кодекс ерекше бөлім 1999 жылғы 1 шілдедегі № 409 Кодексі (соңғы өзгерістер мен толықтырулар 03.07.2019 № 262-VI)

4. Агроөнеркәсіптік кешенді және ауылдық аумақтарды дамытуды мемлекеттік реттеу туралы Қазақстан Республикасының 2005 жылғы 8 шілдедегі № 66 заңы. (соңғы өзгерістер мен толықтырулар 02.04.2019 № 241-VI)

5. Қазақстан Республикасының Кәсіпкерлік Кодексі Қазақстан Республикасының Кодексі 2015 жыл 29 қазан № 375-V (соңғы өзгерістер мен толықтырулар 02.04.2019 № 241-VI)

**ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНДАҒЫ МЕМЛЕКЕТТІК ҚЫЗМЕТ:
ҚАЗІРГІ ЖАҒДАЙ МӘСЕЛЕЛЕРІ**

АМАНТАЙ А.

заң ғылымының магистрі, аға оқытушы
Қазтұтынуодағы Қарағанды Экономикалық Университеті

БАЙМУРЫНОВ Ж.М.

RVOЖШС директоры

АЛИМХАН Е.

«Құқықтану» мамандығының 4 курс студенті

Дүние жүзілік тәжірибе көрсеткендей, адамдар өз елінің мемлекеттік қызметіндегі шенеуніктеріне қанағаттанатын ел табу қиын, бірақ әр ел өз проблемаларын өз дамуының нақты бір кезеңіне сай шешеді. Барлық демократиялық елдерде қоғам мемлекеттік қызметте пайда болып жатқан процестерді өз заң берушілері, мемлекеттің жоғары қызметтік тұлғасы арқылы мемлекеттік аппарат тұрғындарға сапалы қызмет көрсету мен басқа да функцияларын аз шығынмен орындау мақсатымен тәртіпке салады. Мұндай қызығушылық мемлекеттік аппараттың тек азаматтардың проблемаларын шешуге емес сонымен қатар мемлекеттік қызмет орындары салық төлеушілердің ақшасына пайда болып жатқаныменде байланысты. Біздің мемлекеттік қызметтің реформалануының негізгі бағыттары Республика Президенті Н.Ә. Назарбаевтің 2015 жыл 30 қарашадағы «Қазақстан жаңа жаһандық нақты ахуалда: өсім, реформалар, даму» атты Жолдауында жастарға қатысты былай делінген: «Білімді, еңбекқор, бастамашыл, белсенді болуға қазірден бастап дағдыланындар. Жұмыс пен сұраныс бар өңірге батыл барындар. Шеберліктің шыңына жете білсеңдер мамандықтың бәрі жақсы. Ерінбей еңбек еткен, талмай ғылым іздеген, жалықпай техника меңгерген адам озады. Тұрмысы жақсы, абыройы асқақ болады. Біз жүзеге асырып жатқан түбегейлі реформалар мен атқарып жатқан қыруар істердің бәрі сендер үшін, болашақ үшін жасалуда» [1]

Мемлекеттік қызметтің жоғары кәсібилігі басты орында. Қайта реформалаудың ағымдағы этаптың ерекшеліктерінің бірі — бұл мемлекеттік қызмет пен қызметкерлердің сапалық деңгейін көтерудегі негізгі құрал.

Мемлекеттік қызметтің қарқындылығын жоғарылату туралы айтқанда «мемлекеттік қызмет туралы» заңдылықтың шегінен шығып кететін шаралар туралы айтып кету міндет. Бәрінен бұрын «Әкімшілік рәсім туралы» заңды қабылдау керек. Бұл заң мемлекеттік органдардың шешім қабылдау рәсімдерінің дұрыс болуын, олардың азаматтарға тиімді болуын, шенеуніктердің берілген рәсімдерді сақтауы туралы міндеттеме жасауды қамту керек. Рәсімдерді жасап оларды қатаң сақтау сыбайлас жемқорлық деңгейін төмендетіп, заңның сақталуына демократия принципі ретінде үлес қосады.

Қазақстандық модель біздің ерекшеліктеріміз бен дәстүрлерімізді ескере отырып карьералық және позициялық жүйелерді қамтып отыр.

Мемлекет қызметін ұйымдастырудың басты, негізгі талаптары Қазақстан Республикасы Конституциясының 33-бабында «Республика азаматтарының мемлекеттік қызметке кіруге тең құқығы бар. Мемлекеттік қызметші лауазымына кандидатқа қойылатын талаптар лауазымдық міндеттердің сипатына ғана байланысты болады және заңмен белгіленеді» [2], - делінген болса, ал, былтыр 2015 жылдың 23 қарашасында ғана қайтадан жаңарып, қабылданған «Қазақстан Республикасының мемлекеттік қызметі туралы» [3] заңында толық түрде қарастырылған. Бұл

Заң мемлекеттік қызметтің негізін, мемлекеттік қызметкерлердің құқықтық жағдайларын және мемлекеттік қызмет аясындағы қарым – қатынастардың реттелуін анықтайды.

Қазақстан Республикасының мемлекеттік қызметі дегеніміз – мемлекеттік қызметшілердің мемлекеттік органдарда мемлекеттік биліктің міндеттері мен функцияларын іске асыруға бағытталған лауазымдық өкілеттіктерді атқару жөніндегі қызметі [3].

Мемлекетті қызмет органдарында басқару кадрларын жинаудың, басқару функциялары мен өкілеттіктердің лауазымды тұлғалар арасында бөлінудің арнайы тәсілдері, мемлекет және еңбек процесін басқару, басқару органдарының жұмыс істеуіне қажетті жағдай жасақталған. Бұл тұрғыдан мемлекеттік қызмет еңбек құқығының жалпы нормаларына негізделеді.

Мемлекеттік қызмет белгілі бір іс - әрекеттің түріне қатысты, яғни кәсіп, мамандық, біліктілік, лауазымға қатысты жұмыстың орындалуы. Кәсіп – еңбек қызметінің кең саласы. Мұнда мемлекет қызметкері өз мамандығына сәйкес бар білімін, талабын толығымен қолдана алады. Мамандық көрсетілген кәсіптің аясындағы еңбек қызметінің тар саласы. Мұнда мемлекет қызметкері жұмысты тиімді атқару үшін өзінің бұл сала бойынша алған терең, жан – жақты білімін қолдана алады. Ал біліктілік болса, белгілі бір қызметкердің қандай да дәрежедегі ауыр қызметті атқара алатынын анықтайды.

Мемлекеттік қызметтің тағы бір белгісі – мемлекеттік қызметкердің басқару органы қызметіне тікелей қатысуы. Бұл дегеніміз – азаматты басқару органының құрамына, яғни штатқа және мемлекеттік органның басқару қызметіне енгізілуін айтамыз.

Мемлекеттік қызмет қазіргі заманғы мемлекеттердің басты институттарының бірі болып табылады. Институт түсінігі бұрыннан заң ғылымында да, саясаттану ғылымында да қолданылып келеді. Заңгерлер институт түсінігін қандай да бір біртектес қоғамдық қатынастарды реттейтін, дербес топтар ретінде бір-бірімен байланысқан, белгілі бір кеңістікте бар барлық кезеңдерді реттейтін құқықтық нормалардың жиынтығы деп сипаттайды [4, 120 б.]. Саяси ғылымның өкілдері саяси институттарды зерттей келе, оны тек қана басқару құралы ретінде емес, сонымен бірге басқарушылар менбасқарылатындар, қоғамның «жоғарыдағылар» мен «төмендегілер» арасындағы қарым-қатынастарын реттеуші, қоғамда жазылған және жазылмаған нормаларда, әрекет, образдарында, құндылықтық жүйелерінде нығайтылған кезде тиімді болатын механизм ретінде қарастырады [5, 5 б.]. Бұл ретте, осы мемлекеттік қызмет аппаратының тиімділігі маңызды мәселе. Белгілі ғалым М. Мұрзалин мемлекеттік қызметтің тиімділігін арттыратын негізгі принциптерді төмендегідей етіп анықтаған:

- ең маңызды қызметтерді атқаруға шоғырланған кәсіби және ықшам үкіметті құрудың қажеттілігі;
- стратегиялар негізінде бағдарламалаық іс-әрекеттер бойынша билік органдарының жұмысын құрудың қажеттігі;
- ведомствоаралық үйлестірудің жайғастырылған жүйесін құрудың қажеттігі;
- министрлердің құзыреттері мен жауапкерлігін арттыру, есептілік және олардың қызметін стратегиялық бақылау;
- жемқорлыққа қарсы тиімді жүйені құру;
- кадрларды жалдау, даярлау және карьера бойынша әрі қарай көтеру жүйесін жетілдіру болып табылады [6, 108 б.].

Мемлекеттік қызмет саласындағы белгілі ресейлік маман Чиркин В.Е. «мемлекеттік басқару институты» түсінігіне жан-жақты түсініктеме беріп, оның келесі тұжырымдамасын ұсынады:

Біріншіден, мемлекеттік институт – бұл құқықтық институтқа қатысты сипатталатын нормалар жүйесі емес, бұл құбылыс. В. Чиркиннің пайымдауынша мемлекеттік қызмет институтын қарастырғанда, біз конституцияның баптары, мемлекеттік қызметті реттейтін құқықтық нормалар туралы емес, мемлекеттік саясаттың маңызды бағыттарын реттейтін

мемлекеттік қызмет институты туралы, оның басқарудығы рөлі туралы айтамыз. Мемлекеттік институттарды зерттеуде құқықтық нормаларға талдау жасағанмен, «de jure» құбылысына емес, «de facto» – ға көңіл бөлеміз.

Екіншіден, қандай да болмасын институттың рөлі мен орны белгілі бір жүйеде, оның элементтерінің ескерілуімен анықталады. Алайда В. Чиркиннің пайымдауынша, мемлекеттік институт мемлекеттік құрылымның өзіндік «автономиясы» бар ерекше бөлігі.

Үшіншіден, мемлекеттің институты белгілі бір байланыстар мен қарым-қатынастарды, сонымен бірге институттың негізі болатын «материалды субстратты» ұйымдастырушы қандай да бір әдіс болып табылады. Мемлекеттік қызметтің осы қасиеттері, бір жағынан, мемлекеттік органдардың жиынтығын сипаттаса, екінші жағынан, басқару аппаратымен, шенеуніктік кадрлармен идентификацияланады.

Төртіншіден, қандай да болмасын институттың функционалды бағдары болады. Осындай институттар қоғамды мемлекеттік басқару бойынша міндеттерді атқару үшін құрылады [7, 97 б.]. Сонымен қатар мемлекеттік қызмет институтының құрылу барысын Қазақстан мемлекеттілігінің құрылуынан бастап қазіргі кезеңіне дейінгі жан-жақты саяси-ғылымтал дауынсыз, саяси жаңғырудың контексіндегі мемлекеттік қызметтің рөліне талдау жасау мүмкін емес. Мемлекеттік қызметтің құрылу барысының ерекшеліктері Қазақстан мемлекетінің осы механизмді толықтырып тұратын басқару механизмі және басқару персоналдарын бірге қамтитын даму кезеңдері мен ті келей байланысты Мемлекеттік қызмет заңнамасының тек Қазақстанға тән сипаттары, тиесілі жақтары да бар.

Біздің ойымызша қоғамды демократиялау жағдайында мемлекеттік қызмет осы бағытта дамуы керек. Демек, мемлекеттік қызмет - бір жағынан мемлекеттік билікті қолдану және мемлекет міндеттері мен мақсаттарын қалыптастыру және жүзеге асыру тәртібін анықтайтын құқықтық, ұйымдастырушылық және процессуалдық институттар (пішін, әдіс, қағидалар ж.т.б.) жүйесін, екіншіден - бұл арнайы дайындалған және мемлекеттік аппаратта кәсіби еңбек ететін адамдар жиынтығы. Осыған орай, оны құқықтық-көпшілік институт деп сипаттауға болады, өйткені, ол мемлекетке сол үшін жалақы төленетін, арнайы мәртебесі бар және басқару функцияларын кәсіби орындайтын өкілетті аппарат (мемлекеттік қызметші) тікелей жүзеге асыратын басқару арқылы қол жетілетін көпшілік билікті ерекше ұйымға тура қатысты.

Кейбір ғалымдар, мысалы, В.С. Комаровский, мемлекеттік қызметті кеңінен қарастырады, оның айтуынша мемлекеттік қызмет тек құқықтық-көпшілік институт емес, ол саяси-құқықтық институт [8, 10 б.]. Мұндай көзқарасқа сәйкес, мемлекеттік қызмет - құқықтық-көпшілік сала емес, әлеуметтік-құқықтық қызмет саласы. Демек, мемлекеттік қызметке орналасатын тұлға мемлекеттік лауазымға кірісе отырып, қоғам үшін маңызды істерді шешуге құқылы және ол үшін жауапты екенін түсінуі керек.

Барлық жоғарыда келтірілген көзқарастарды шоғырландыра отырып, жасалатын болжау – мемлекеттік қызмет әлеуметтік-саяси кеңістікке тәртіп және ұтымдылық енгізу үшін қажет, сондықтан басқарушылықпен тығыз байланысты. Демек, мемлекеттік қызметтің институттық негізінде саяси лауазымдық тұлғалардың мемлекеттік органдар өкілеттерінің атқарылуын қамтамасыз ету, бағыну қағидаларындағы қызметтік міндеттердің орындалуы, заңмен қатал орнатылған қызметті жүзеге асыру.

Мемлекеттік қызмет барлық басқару үдерістерінің қажетті элементтерін құрайды. Мемлекеттік қызмет функциясының сипаты мен есебін анықтаудағы қиындық осыған байланысты: біреулер оларды мемлекеттік басқару функцияларымен теңдестіруге талпынса, басқалар мемлекеттік қызметті мемлекеттік басқарудан қашықтатып, формалды, тәуелсіз құрылым ретінде көрсетеді.

Сонымен, 2015 жылғы Қазақстан Республикасының «Мемлекеттік қызмет туралы» заңына сәйкес мемлекеттік қызметтің «қазақстандық үлгісінің» ерекшеліктері қамтылған.

Сонымен, Қазақстанда көптеген жылдар барасында дамудың негізінде мемлекеттік қызметтің аралас үлгісі қабылған деп тұжырымдаймыз. Э.Э. Дүйсенов іске асыру барысында мемлекеттік қызметтің трансформациясының бірнеше кезеңдерін қарастырады. Қазақстандағы мемлекеттік қызметті реформалау процесін шартты түрде келесі кезеңдерге бөліп қарастырған: бастапқы кезең; дайындық кезеңі; негізгі кезең; қорытынды кезең Реформаның бастапқы кезеңі - 1991-1995 жылдарды қамтиды. Автордың пайымдауынша бұл уақыт аралығында мемлекеттік қызмет саласында ешқандай айтарлықтай өзгерістер болған жоқ. Мемлекеттік қызметті құқықтық реттеу фрагментарлы заңға тәуелді нормативтік құқықтық актілер арқылы жүзеге асырылды [9, 115 б.].

Мемлекеттік қызметшілер жұмысында, әсіресе басшыларда, КСРО әкімшілік- командалық жүйесінен қалған өктемшіл басқару әдісі орын алған. Дайындық кезеңі 1995 жылығы «Қазақстан Республикасындағы мемлекеттік қызмет туралы» Қазақстан Республикасы Президентінің Жарлығы (күші жойылған) шыққаннан басталады. Бұл нормативтік-құқықтық актіде алғаш рет егеменді Қазақстанның мемлекеттік құрылысында жүргізілген өзгерістер, ел Конституциясында бекітілген демократиялық жетістіктер көрсетілді. Бұл құжат Қазақстанның мазмұны бойынша жаңа мемлекеттік қызметінің қалыптасуында уақытша нормативтік актісі болды. Бұл заң билік органдары жұмыстарының тиімділігін, мемлекеттік басқарудың біліктілігін көтеру және тиімділігін арттыруды қамтамасыз етуде үлкен рөл атқарды.

Біріншіден - мемлекеттік қызметшілердің басқарушылық біліктілігін белсенді түрде көтеру; Екіншіден — жұмыс орындарында құқықтық оқытуды ұйымдастыру арқылы олардың құқықтық мәдениетін үнемі жетілдіріп отыру.

Түйіндей айтсақ, мемлекеттік қызмет саласындағы реформаның ендігі үлгісі тиімді қағидасын дамыту, мемлекеттік қызметті осы жүйеге икемдеу болып табылады. «Ең алдымен мемлекеттік қызметте еңбегін бағалап, білімі мен білігіне қарап өсіру жүйесі, яғни тиімді жүйесі жастарға дұрыс бағыт-бағдар беруі тиіс. Осы жүйені дұрыс жолға қойсақ, кадрларды іріктеу саласында тамыр-таныстықты жойсақ, білім-білігіне қарап іріктейтін басымдық қалыптасса, онда жастардың өзі мемлекеттік қызметке кіріскенде, одан әрі жоғарылағанда өз білімі мен еңбегіне сүйенетін болады. Сосын ең төменгі лауазымға қойылатын талаптар ішінде еңбек өтіліне талаптар жұмсартылады.

Әдебиеттер тізімі:

1. ҚР Президенті Н.Ә. Назарбаевтің «Қазақстан жаңа жаһандық нақты ахуалда: өсім, реформалар, даму» атты Жолдауы 2015 жыл 30 қараша
2. Қазақстан Республикасының Конституциясы. 30 тамыз 1995 жыл. (1998 жылы 8 қазандағы, 2007.21.05. және 2011.02.02 берілген өзгерістер мен толықтыруларымен)
3. «Қазақстан Республикасының мемлекеттік қызметі туралы» Қазақстан Республикасының Заңы 2015 жылғы 23 қарашадағы № 416-V ҚРЗ (өзгерістер мен толықтырулар 06.04.2016 № 484-V)
4. Алексеев С.С. Структура советского права. – М.: Право, 1995. –120 с.
5. Дилигенский Г.Г. Политическая институционализация в России: социально — культурные и психологические аспекты // Мировая экономика и международные отношения. - 1997. - № 7. - с. 5 – 12
6. Муразалин М.К. Особенности реформирования государственной службы: зарубежный опыт и Казахстан: дис. канд. полит. наук. – Алматы, 2010. – 108 с.
7. Чиркин В.Е. Основы строительства государственного управления. – М.: Прогресс, 2007. – с. 97-99
8. Комаровский В.С. Реформирование государственной службы России: выбор пути и методов. - М.: РАГС. – 1997. – с. 2

ӘОК - 343.985.7

ТЕРГЕУДІ ҰЙЫМДАСТЫРУДЫҢ НЕГІЗГІ ҚҰРЫЛЫМДЫҚ ЭЛЕМЕНТТЕРІНІҢ МАЗМҰНЫ

АШИМОВА Д.И. з.ғ.м., аға оқытушы
І.Жансүгіров атындағы Жетісу университеті
ҚАНАТ М. 4 курс студенті
І.Жансүгіров атындағы Жетісу университеті

Қазақстан Республикасының Конституциясымен бекітілген мемлекетіміздің ең қымбат қазынасы - адамды, адамның өмірін және құқықтары мен бостандықтарын сақтау барысында Ішкі істер органдары Қазақстан Республикасының «Ішкі істер органдары туралы» Заңымен реттелген міндеттерге сәйкес қызмет етеді.

Аталмыш міндеттерге сай, қылмыстарды ашу мен тергеу үдерісінде тергеу органдары мен криминалды полиция аппараттарының өзара әрекеттестігін ұйымдастыру нысандарының даму сатылары эволюциялық сипатқа ие. Жаңа нысандардың пайда болуы, тәртіпке сай, сол уақыттағы белгілі бұрынғыларын жоққа шығармайды, керісінше, олардың қатарына қосылып, ары қарай жетілдіруді қамтамасыз етеді.

Негізінде, тергеу бөлімдері мен криминалды полиция аппараттарының қылмыстарды ашу және тергеу үдерісіндегі біріккен немесе келісілген қызметінде жаңа ұйымдастырушылық құрылымдарды қолдану — қажетті және толығымен заңды жағдай. Себебі дұрыс ұйымдастырылған іс-қимылдар мен тактикалық операциялар жекеленіп жүзеге асқанына қарағанда, оларды бір қызметке неғұрлым біріктірген жағдайда тиімділік дәрежесі жоғарылайды және топ мүшелерінің құзыреті мен мүмкіндіктері арта түседі [1, 78 б.].

Қазіргі уақытта жедел-тергеу топтары түсінігінің қашан пайда болғанын, оны жеке ғалымдар мен тәжірибелік қызметкерлер қалай түсіне білгенін анықтау қиынға түседі.

И.Ф. Герасимовтың еңбектеріне сүйенсек, ұқсас топтар ең алғашында аудандық, қалалық ішкі істер органдарының кезекші бөлімдерінде нақты қылмыстарды ашу мен тергеу мақсатында құрыла бастаған. Қылмыстарды ашу мен тергеу мақсатында құрылған топтар тергеу-жедел немесе жедел-тергеу деп атала бастаған. Бұл еңбектерді түбегейлі зерттей келе, қолданыла бастаған атаулардың, негізінде, олардың мән, мақсатын және құрамын айқын көрсете білгенін байқауға болады [2, 94 б.].

Ұсынылған өзара әрекеттестік нысанын тәжірибеге енгізу көптеген оңтайлы нәтижелерге жеткізді:

Біріншіден, әр түрлі саладағы өзара әрекеттесуші қызметкерлердің құрамы реттеле түсті.

Екіншіден, жедел-іздігіру іс-шаралары мен тергеу іс-қимылдарының өзара келесілген жоспарларын бірігіп және жан-жақты өңдеу мүмкіндігі пайда болды.

Үшіншіден, әр түрлі жазбаша тапсырмаларды құжаттауға деген жауапты да сапалы көзқарас қалыптасты.

Төртіншіден, тергеудің топтық әдісінің барлық тиімді жақтары жоғары деңгейде қолданыла бастады.

В.А.Образцов құқық қорғау органдарының әр түрлі қызметтері мен бөлімдерінің талпыныстарын және мүмкіндіктерін қандай да міндеттерді бірігіп шешу мақсатында біріктіру

— толығымен заңды және тиімді жаратылыс екеніне тоқталған [3, 138 б.].

Соңғы жылдар тәжірибесі қылмыстардың көптеген түрлерін ашу мен тергеу барысындағы жедел-тергеу топтарының тиімділігін, маңыздылығын және әмбебаптығын көрсетті.

Заң әдебиеттерде қылмыстарды ашу мен тергеу барысындағы тергеу органдары мен криминалды полиция аппараттарының өзара әрекеттесулерінің шартты нысандары жеткілікті жарық көрген, дәл осы себеппен біз оларға қайталай тоқталу қажеттілігінің жоқтығын байқаймыз.

Тергеушілер мен жедел іздестіру қызметкерлердің күнделікті қарапайым түрдегі өзара әрекеттесуіне қарағанда, жедел-тергеу топтары қызметінің ұйымдастырылу деңгейі қайда жоғары деңгейге ие, себебі алғашқысында ішкі істер органдарының қызметкерлері ұйымдастырылған тұрғыда бірікпей, әрқайсысы жеке түрде іс-қимыл жасайды да, өзара өте сирек ақылдасады.

Қылмыстарды тергеу-тергеушіден және анықтаушыдан ғылым мен техниканың жаңа жетістіктерін, сондай-ақ озық тергеу тәжірибесінің материалдарын зерделеу және қорыту негізінде әзірленген практикалық ұсынымдарды пайдалануды талап ететін күрделі және жауапты кәсіби қызмет.

Қылмысқа қарсы күрестің тиімділігі көп жағдайда қылмыстарды алдын ала тергеу сапасына негізделеді, бұл тергеудің толықтығын, қылмыстардың жоғары ашылуын, оларды жасауға қатысы бар барлық адамдарды анықтауды көздейді.

Қылмыстарды сапасыз тергеудің негізгі себептері мыналар болып табылады: дәлелдемелерді жинаудың негізгі бағыттарын анықтауда тиісті мақсаттылықтың болмауы; бірқатар жағдайларда тергеудің жазбаша жоспарын жасауға формальды көзқарас; жеке нұсқаларды құрастыру және тексеру, жалпы нұсқаларды ауыстыру білмеу; тергеуді жоспарлаудың негізгі қағидаттарын сақтамау; жоспарлау техникасын, оның элементтері мен құрылымын әлсіз білу; қылмыстық істің мән-жайларын зерттеудің жан-жақтылығын, толықтығы мен объективтілігін бұзуға әкеп соқтыратын кінәлік.

Осы және басқа да кемшіліктерді болдырмау үшін қылмысты, тіпті күрделі емес қылмыстық істер бойынша тергеуді жоспарлау өте маңызды. Тергеуді дұрыс жоспарлау тергеушіге және анықтаушыға тергеу әрекеттерін белсенді, мақсатты және сапалы жүргізуге, қылмыстық іс бойынша қажетті дәлелдемелерді жинауға көмектеседі. Қылмыстарды тергеуді дұрыс ұйымдастыру әрбір қылмыстық іс бойынша жоспарлаусыз мүмкін емес [4, 94 б.].

Қылмыстарды тергеу-бұл қылмыстық іс жүргізу заңының өзінде салынған танымдық қызметтің түрі: 1) дәлелдеудің құқықтық құралдары және оның нысанасы; 2) тергеу әрекеттерін орындау тәртібі мен мерзімдері; 3) тактикалық амалдармен ұштасқан іс жүргізу шешімдерін қабылдау; 4) күрделі және көлемді қылмыстық істер бойынша тиісінше тергеу тобы мен анықтаушылар тобымен алдын ала тергеу және анықтау жүргізу.

Қылмыстарды тергеуді жоспарлау тергеушіден, анықтаушыдан кернеулі ақыл-ой еңбегін талап ететін ойлау процесі болып табылады. Оның мазмұны дедуктивтік және индуктивтік пайымдаулар, тергеудің осы кезеңінде қылмыстық істе бар дәлелдемелерді талдау, синтездеу және бағалау, осы негізде тергелетін оқиғаны тұтастай және оның жекелеген мән-жайларын түсіндіретін нұсқаларды құру, оларды тексеру жолдарын, қылмыстық істің мән-жайларын жан-жақты, толық және объективті зерттеу үшін қажетті дәлелдемелерді жинау құралдары мен тәсілдерін айқындау болып табылады.

Қылмыстық істің мән-жайларын зерттеудің жан-жақтылығы мен толықтығы дәлелдеуге жататын мән-жайларға қатысты ұсынылған барлық нұсқаларды мұқият тексеруді, сондай-ақ осы мән-жайларды дәлелдемелерді бағалау ережелеріне сәйкес анықтауды білдіреді. Қылмыстық істің мән-жайларын зерттеудің объективтілігі тергеу процесіне алдын ала көзқарасты болдырмайды және тергеуші мен анықтаушыны жиналған дәлелдемелерді бағалауда және іс

жүргізу шешімдерін қабылдауда бейтарап болуға міндеттейді.

Тергеуді жоспарлау қылмыстық іс бойынша объективті шындықты, яғни шын мәнінде орын алған жағдайларды анықтауға ықпал етеді. Ол: тергеудің дұрыс бағытын және оның жоғары сапасын; заңдылықты және тергеудің барлық басқа қағидаттарын сақтауды; техникалық-криминалистикалық құралдарды, тергеудің тактикалық тәсілдері мен әдістерін тиімді қолдануды; әрбір қылмысты ашуға және тергеуге күштің, құралдардың және уақыттың ең аз шығынын қамтамасыз етуі тиіс.

Егер тергеуді жоспарлау бойынша тергеушінің қызметін ажыратуға тырысса, онда бұл жерде бірқатар элементтер анық көрінеді. Мұндай элементтердің қатарына жатады:

- бар нақты деректерді зерттеу;
- нұсқаларды ұсыну;
- өткізуге жататын тергеу іс-әрекеттері мен ұйымдастыру іс-шаралары шеңберін, оларды жүргізу мерзімдері мен реттілігін, сондай-ақ орындаушыларды анықтау;
- тергеу барысында жоспарды түзету.

Қолда бар нақты деректерді зерделеуді тергеуші қылмыс белгілері бар оқиға туралы хабарлама алған сәттен бастап бастайды және тергеудің барлық кезеңі ішінде жаңа ақпараттың келіп түсуіне қарай жалғастырылады. Дәлелдемелерден басқа, тергеліп жатқан қылмысқа қатысты, оның ішінде жедел-іздігі көздерінен алынған басқа да нақты деректер зерделенеді және бағаланады. Осының негізінде болжамдар ұсынылады, өткізуге жататын тергеу әрекеттері мен ұйымдастыру іс – шаралары, оларды өткізу тактикасы, мерзімдері мен т.б. анықталады.

Жоспарды түзету қажеттілігіне қарай кез келген уақытта жүргізіледі. Жазбаша жоспарға ішінара өзгерістер енгізген кезде оны тұтастай қайта жазу талап етілмейді, жоспар - бұл қандай да бір түзетулер енгізуге болатын жұмыс құжаты.

Тергеу жоспары қылмыстық іске тігілмейді: әдетте ол қадағалау өндірісінде не жеке сақталады. Қайта өңделген жоспарлардың бастапқы нұсқаларын ешбір жағдайда жоюға болмайды: оларды талдай отырып, қажет болған жағдайда тергеуді қиындатқан қателер мен пайдаланылмаған мүмкіндіктерді анықтауға және оны табысты аяқтау жолдарын белгілеуге болады.

Бұған дейін айтылғандай, тергеу басында іс бойынша жұмысты жоспарлау типтік нұсқалар негізінде жүзеге асырылады. Типтік нұсқаларға сүйене отырып, тергеуші өз жұмысының бағдарламасын оймен белгілейді және бастапқы тергеу әрекеттерін және басқа да қажетті іс-шараларды жүргізеді. Шұғыл іс-қимылдар кешені жүргізілгеннен кейін тергеуші жиналған материалды түсінеді және тергеудің толық жоспарын жасайды.

Ресми материалдар бойынша қылмыстық іс қозғалған кезде тергеуді жоспарлау схемасы - қылмыс белгілері бар оқиғалар туралы азаматтардың өтініштері мен хабарламаларынан, лауазымды адамдардың хаттарынан, баспасөз хабарламаларынан және ішкі істер органдарының жедел-іздігі қызметімен байланысты емес басқа да көздерден белгілі болады.

Өзге жағдай жедел-іздігі деректері бойынша іс қозғалған кезде байқалады. Мұндай жағдайларда тергеуші, әдетте, ең басынан бастап жасалған қылмыстың мән-жайын ғана емес, сондай-ақ тергеудің басында алуға болатын дәлелдемелердің көлемін және т.б. айқын көрсетеді.

Мұндай жағдайларда типтік нұсқаларда қажеттілік жоқ-қолда бар деректердің негізінде тергеуші жалпы, сондай-ақ жеке нақты нұсқаларды құра алады және тергеудің кеңейтілген жоспарын әзірлей алады. Сондықтан, егер іс қолда бар жедел-іздігі материалдарының негізінде қозғалса, тергеуші іс қозғалғанға дейін, іс қозғалатын түпкілікті шешім қабылданғаннан кейін, әдетте бұл іс бойынша жұмысты жоспарлайды.

Барлық қылмыстық істер бойынша алдын ала тергеу жүргізудің міндеттілігін- алдын-ала тергеп тексеру сатыларының жалпы шарттарының бірі. Жасалған қылмыстық әрекеттердің қоғамға қауіптілігі дәрежесінің болатынын, қылмыс субъектілерінің ерекшеліктерін, қылмыстық

ізге түсу органның уәкілеттіктері көлеміндегі айырмашылықтарды ескерк отырып, заң шығарушы сотқа дейінгі қызметтің жоғарыда аталған екі нысанын көздеген:

1. алдын-ала тергеу (алдын-ала іздестіру):
2. анықтау

Сотқа дейінгі қызметті текосы екі нысанмен шектеу заңды органдарының құзіретінің анықтап бөлу ге болатын барлық іс жүргізу қырларының толық көлемде көрсете алмайды.

Сондықтан заңшығарушы әрбір нысан шегінде өз түрлеріне ескерген: мысалы: алдын-ала іздестіру мынадай түрлерде жасалады:

1. өзінің лауазымына қарай тек тергеушілер ғана жүргізілетін алынал тергеу. ҚПК-ң 64-бабының 1-бөлігіне сәйкес, лауазымды адамдар, болыптабылады. Тергеушілерге мыналар жатады: ішкі істер органдарының тергеушілер, ұлттық қауіпсіздік органдарының тергеушілері, салық полициясы органдарының тергеушілері.

- 2 ҚПК-ң 288-бабының 3-бөлігінде көзделген жағдайда анықтау органы жүргізілетін алынал тергеу.

Бұл анықтау органы сотқа дейінгі қызметіне алынал ала жүргізу міндеті болыптабылмайтын істер бойынша алынал ала тергеу тексеру нысанында жасағанын білдіреді.

Мұндай жағдайда алынал

ала тергеу мынадай анықтау органдары арқылы жасалады (әскери) ішкі істер органы. Салық полициясы органдары кеден: органдары: әскери полиция органдары: әділет органдары: шекара қызмет органдары: мемлекеттік көртке қарсы қызмет органдары; ұлттық қауіпсіздік органдары.

Анықтау органының алынал ала тергеу ісін жүргізу үшін мынадай негіздер болады.

Қылмыс жасады деген сезікту ғана адамның анықталмауы жалпы ереже бойынша оған қатысты алынал ала тергеу жүргізу міндетті емес: кәмелетке толмағандардың немесе дене яки психикалық кемістіктеріне болатын өздерінің қорғану құқықтарын жасай алмайтына адамның қылмыс тар жасауы.

Сотқа дейінгі іс жүргізудің дербес нысаны ретінде анықтауда екі түрге бөлінеді.

1. алынал ала тергеу жүргізу міндеті болыптабылатын істер бойынша анықтау.

Бұл жағдайда анықтау органының ҚПК-ң -ң 200-бабында белгіленген тәртіппен қылмыстыкіс жүргізу және жедел іздестіру әрекеттерінің орындау ретінде анық талады.

Бұл анықтау органы осындай істер санаты бойынша қылмыстыкіс қозғауға және қылмыстың іздерінің анықтап тиянату және інде кезек күттірмейтін тергеу әрекеттерін жүргізу құқығы дегенді білдіреді.

Істі тергеушіге берген соң анықтау органы тек тергеушінің тапсыруымен тергеу іс әрекетін және жедел іздестіру шараларын жүргізеді.

2. алынал ала тергеу міндеті болыптабылмайтын істер бойынша анықтау ҚПК-ң 285-бабына сәйкес осындай істер санаты бойынша анықтау материалдары істі сотта қорғау үшін негіз болыптабылады.

Анықтау сотқа дейінгі іс жүргізудің бірден бір мүмкін болатын нысаны жағдайда көрінетін қылмыс жас ады деген сезікті адамды дәлелдеу міндетті шарты болыптабылады. Тұтасалғанда,

істердің нысаны бойынша анықтау ҚПК-ң 37-тарауының нормаларында белгіленген ережелер бойынша жасалады.

Сотқа дейінгі іс жүргізудің нысандарымен түрлеріне қарай оның әртүрлі мерзімдер белгіленеді.

Алдын – ала тергеу нысанындағы сотқа дейінгі іс жүргізу қылмыстыкіс қозғалған күннен бастап 2 ай мерзімнен кешіктірмей аяқталуға тиіс.

Аталған мерзімге қылмыстыкіс қозғалған күннен бастап істі айыптау кобытындысымен немесе медициналық сипаттағы мәжбүрлеу шараларын қолдану туралы мәселені қарау үшін істі сотқа беру туралы қау

лымен бірге прокурорға жіберген күндейінгі немесе іс бойынша іс жүргізуді қысқарту туралы қаулы шығарылған күндейінгі уақыттенгізіледі.

Заңда алдына ләтерге уәмерзімін қылмыстық іс қозғалған күннен бастап есептеуді ескертудің маңызымына да: тәжірибеде қылмыстық істі анықтау органынан тергеушіге, бір тергеушіден екіншісіне, бір қылмыстық ізгетү суорғандарынан екіншісіне беруге тура келетін жағдайлар кездеседі.

Осыған қарамастан,

қылмыстық іс қозғалған күнәлдына ләтергеудің іс жүргізу мерзімі аяқталатын бастапқы кезең болыпта былады.

Бұланықтау органының бастапқы тергеу іс әрекеттерін жүргізуге пайдаланған уақыты да екі айлық мерзімгекіретінін білдіреді.

Әдебиеттер тізімі:

1. Зайцева Е.В. Тактические особенности производства отдельных следственных действий при расследовании умышленного причинения вреда здоровью // Евразийский юрид. журнал. – 2018. – № 9. – С. 287-289

2. Герасимов И.Ф. Криминалистическая характеристика преступлений в методике расследования. – Свердловск, 1975. С. 94-95.

3. Образцов В.А. Не убивать они не могут // Уголовное право. – № 1. – 1998. – С. 138-148.

348.98(574)

МЕДИАЦИЯ КАК СПОСОБ ВНЕСУДЕБНОГО РАЗРЕШЕНИЯ СПОРОВ

АБДАКИМОВ А.М.,

Студент гр. Ю-18-4,

Карагандинский Экономический Университет Казпотребсоюза

Медиатор - независимое физическое лицо, привлекаемое сторонами для проведения медиации на профессиональной и непрофессиональной основе. [1]

Медиация - это альтернативная форма разрешения споров с участием третьей нейтральной, беспристрастной, не заинтересованной стороны в данном конфликте.

Медиация - это особая форма посредничества, которая не предполагает принятия решения по спору третьей стороной, поэтому основная задача медиатора - помочь сторонам как можно скорее привести спор к взаимовыгодному и жизнеспособному решению.

Бытует мнение, что развитие медиации в Казахстане нереально - слишком велики агрессивность и недоверие сторон, а также неоднозначное отношение казахстанских экспертов к перспективам развития медиации в Республике Казахстан. Некоторые из них считают, что медиация не приживется в Казахстане, поскольку это чисто западное явление; другие - в том числе многие известные и уважаемые юристы - утверждают, что медиация заслуживает пристального внимания общества и государства.

Я также довольно скептически относился к введению процедуры медиации, но в результате моих познаний опыта зарубежных стран, России, по внедрению медиации, мое мнение изменилось и на данный момент, я думаю, что в определенных категориях судебных разбирательств, и в частности при разрешении семейных споров, медиация является наиболее выгодным способом разрешения спора для обеих сторон.

Несколько десятилетий назад Соединенные Штаты и страны Европейского Союза столкнулись с проблемой, которая актуальна сегодня и в Казахстане: перегруженность судов, длительные судебные разбирательства, неисполнение судебных решений и огромные судебные издержки для физических и юридических лиц. Промышленный и информационный бум, прогресс и глобализация привели к экспоненциальному увеличению количества споров и их сложности. Стала очевидной необходимость поиска других механизмов разрешения споров.

В результате в США появился термин «альтернативное разрешение споров», который понимается как арбитраж, переговоры, посредничество, так называемые «мини-разбирательства» и другие процессы разрешения споров.

Медиация (в переводе с английского - посредничество) - процедура примирения конфликтующих сторон путем вступления в добровольные переговоры с привлечением нейтрального лица - медиатора в обход судебных разбирательств.

Стороны, инициировавшие процесс медиации, не обязаны его завершать, а посредник не обладает полномочиями судьи, не может принимать решения и заставлять стороны подчиняться их решению, это не действует как катализатор для переговоров, но это помогает вести переговоры более эффективно и вернуть их в нужное русло.

Считаю, что именно благодаря своему нейтралитету посредник может объективно оценить обстоятельства спора и найти оптимальное решение проблемы. Кроме того, стороны часто делятся с посредником информацией, которой они не будут делиться с оппонентом во время обычных двусторонних переговоров, что также помогает посреднику лучше понять, что происходит.

В случае достижения соглашения медиация заканчивается составлением письменного соглашения (мирового соглашения), разрешающего конфликтную ситуацию, при этом посредник не имеет права принуждать стороны подписать соглашение, с которым они не согласны.

Вот некоторые из неоспоримых преимуществ этого института и перспективы использования медиации в Казахстане:

- введение и применение процедуры медиации в некоторой степени снизит существующую нагрузку на суды республики. Это должно положительно сказаться на качестве и сроках рассмотрения судебных дел.

- посредничество имеет очевидные преимущества при разрешении экономических споров. В этом случае более вероятно, что интересы сторон будут соблюдены в результате разрешения спора, поскольку стороны спора являются активными участниками процесса принятия соглашения, а не сторонними наблюдателями, как в суде. Более того, стороны в таком споре, разрешенном посредством медиации, могут успешно сотрудничать в будущем, и отношения между сторонами судебного разбирательства часто безнадежно ухудшаются.

- несомненным преимуществом является конфиденциальность медиации, а судебный процесс в какой-то мере становится достоянием общественности.

- дела, рассматриваемые с участием посредников, а не в суде, экономят много времени и денег сторонам конфликта.

- посредничество незаменимо в некоторых гражданских спорах. Особое место здесь занимают семейные споры и вопросы опеки над детьми. Посредством медиации могут разрешаться разногласия между супругами относительно продолжения брака, осуществления родительских прав, установления места жительства детей, вклада родителей в содержание детей, а также любые другие разногласия, возникающие в семейных отношениях. [1]

Обычно, если супруги не могут прийти к согласию по каким-то вопросам при разводе, они обращаются в суд для разрешения спора. Но во всех ли случаях он эффективен? Увы, ответ очевиден. Само по себе обращение в суд - дополнительная травма, как для бывших супругов,

так и для их детей. Суд не помогает сторонам понять друг друга (собственно, это не его работа), не говоря уже о нормализации отношений с другими сторонами конфликта, на что косвенно могут повлиять последствия разногласий. Как правило, решения, основанные на применении закона, так или иначе в лучшем случае удовлетворяют интересы только одной стороны. Тот факт, что суд выносит решение в пользу отца или матери, по-прежнему является насилием, которое не способствует сохранению союзов. В этих условиях трудно переоценить роль медиации в бракоразводных процессах. В конце концов, должным образом обученный медиатор имеет ряд инструментов, которые помогают управлять эмоциями, тревогами, проблемами людей. Посредник не руководит формализованным процессом и не принимает решения на основе внешних требований. Работа посредника состоит в том, чтобы помочь людям максимально выразить себя, что в конечном итоге позволяет им разработать уникальное решение, которое точно адаптируется к их потребностям. Посредник - не миротворец. Он действует в относительном мире, то есть либо до наступления острой фазы конфликта, либо после спада острой фазы разногласия, но не во время горячей фазы конфликтных действий.

По статистике, большинство мировых примирительных процедур с участием посредника, а это более 80% разногласий, разрешаются путем заключения соглашения об урегулировании споров. Для наглядности приведу несколько примеров из практики разрешения споров с использованием медиации, как в Казахстане, так и за рубежом:

В Усть-Каменогорском городском суде восточного региона Казахстана в рамках проекта «Суд по семейным делам» рассмотрено гражданское дело о разводе. Суд провел примирение, рассмотрев дело К. по видеоконференции с учреждением УИС, в котором обвиняемый отбывает наказание. На предварительном слушании судья-примиритель предпринял шаги по разрешению конфликта между сторонами, объяснив причины, послужившие основанием для подачи иска, напомнив о важности семьи как социального института и последствиях развода. В результате посредничества супруги приняли решение сохранить брак. [2]

Или вот еще один спор, который разрешился с участием посредника уже в России: к посреднику обратилась супружеская пара в процессе развода и в тисках острого конфликта. По их словам, причиной противоречия стал загородный дом, расположенный в Подмосковье. Они купили этот дом в первый год своего брака. Дом не достроили, и молодожены активно участвовали в обустройстве семейного «гнезда». По словам пары, дом одинаково важен для обеих сторон, и каждый хотел бы оставить этот дом себе. Пара не заинтересована в продаже дома и делении полученной суммы. Дом был куплен во время брака, брачный договор между ними не заключался, по закону каждый из супругов имеет одинаковое право на этот дом - до 50% от его стоимости. Главной задачей процедуры медиации было бесконфликтное разрешение сложившейся ситуации, уменьшение травмирующих последствий как для детей, так и для самих супружеских пар, а также создание условий для сохранения будущих отношений дружба и партнерство в разведенной семье. Медиатор посадил стороны за стол переговоров. В результате совместных обсуждений со сторонами он выяснил истинные причины их нежелания расставаться со своим загородным домом и создал условия для взаимопонимания между сторонами. Оказалось, что главным желанием мужчины было сохранить дом как символ семейного очага. У него глубокая эмоциональная связь с этим домом, так как здесь произошло много значимых и важных для него событий. Он хочет остаться и жить в этом доме, чтобы его дети могли приходить сюда. Он боялся, что в случае развода его жена продаст дом, а чужие будут владеть им. Настоящие «опасения» жены оказались в том, что она боялась остаться без средств к существованию и не сможет содержать двоих несовершеннолетних детей. У жены своя квартира в Москве, она собирается снимать этот дом и жить в московской квартире. На деньги, которые она получает от сдачи дома в аренду, дети должны получить хорошее образование и дать им возможность жить комфортно. В результате стороны договорились, что

муж должен оставаться в этом доме, обеспечивая детям образование и достойный уровень жизни до достижения ими совершеннолетия. Они также обсудили размер алиментов, который подходит супруге, и избавили ее от страхов во время процедуры посредничества. Поскольку в данном случае заключенное сторонами соглашение повлияло на алиментные обязательства одного из супругов, в соответствии со ст. 100 Семейного кодекса РФ данный договор был нотариально удостоверен и приобрел силу исполнительного листа. [3]

Приведенные выше примеры показывают, насколько обширна процедура медиации, насколько разнообразны конфликты, а также пути их решения и способы их разрешения. Из-за этого достаточно важным событием стало создание общественного объединения «Союз медиаторов» - некоммерческой организации, целью которой является помощь организациям в повышении эффективности своей деятельности и проведении научных исследований за счет внедрения передового опыта при сохранении профессиональных и этических стандартов медиаторов. Ассоциация предоставляет услуги в следующих сферах:

- Обучение по программе подготовки медиаторов, утверждаемой в порядке, определяемом Правительством Республики Казахстан, на государственном и русском языках.
- Проведение процедуры медиации в порядке, предусмотренном Законом Республики Казахстан «О медиации».
- Ведение реестра профессиональных медиаторов Объединения.
- Проведение семинаров, конференций, круглых столов и других мероприятий с целью повышения профессиональной квалификации медиаторов и продвижения законодательства Республики Казахстан в области медиации. [4]

В заключение хотелось бы отметить, что классическое, «состязательное» правосудие не всегда разрешает споры, оно только пресекает их, так как судья не может и не должен руководствоваться интересами спорящих сторон, поскольку он обязан следовать букве закона. Поэтому часто спор между сторонами дела не разрешается - он просто выявляет победителя и проигравшего. А, значит, спор будет и дальше тлеть - так что при первой возможности разгорится с новой силой.

Выходом из этой ситуации может стать медиация. Это не только освобождает судебную систему, освобождая ее от «ненужных» споров, но, что более важно, помогает уменьшить количество таких споров в будущем. В отличие от суда, медиация фактически разрешает спор, доводит его до логического завершения, когда стороны спора находят взаимоприемлемое решение. И поэтому этот спор больше не возникнет. Кроме того, бывшие участники получают опыт диалога, опыт совместного поиска решений - и с большой долей вероятности можно предположить, что, оказавшись в будущем в аналогичной ситуации, они смогут самостоятельно решать свои проблемы.

Список литературы:

- 1) Закон Республики Казахстан от 28 января 2011 года № 401-IV «О медиации». – Режим доступа: <http://adilet.zan.kz/ru>
- 2) Споры, разрешенные в порядке медиации. – Режим доступа: <https://www.sud.gov.kz/rus/news/>
- 3) Медиация. Преимущества и примеры. – Режим доступа: <https://www.zakon.kz/4560329>
- 4) Реестр профессиональных медиаторов. – Режим доступа: <https://egov.kz/cms/ru/>

ЕСІРТКІ, ПСИХОТРОПТЫҚ ЗАТТАР МЕН ПРЕКУРСОРЛАРДЫҢ ҚОҒАМ МЕН МЕМЛЕКЕТТІҢ ӨМІРІНЕ ҚАУІПТІЛІГІ

Ю-13П магистранты БЕҒАЗ Б.

PhD доктор ҚАРЖАСОВА Г.Б.

Қазтұтынуодағы Қарағанды экономикалық университеті

Елбасының Қазақстан халқына Жолдауында экономикалық, әлеуметтік және саяси жаңаруымыздың жолында елеулі кедергі болуы ықтимал 21 ғасырдың қазіргі кезде көрініп жүрген объективті қатерлеріне ерекше назар аударып келіп, географиялық орналасу жағынан алғанда Қазақстан бел ортасында тұрған өңірде есірткі таратудың тыйылмай отыруына алаңдаушылық білдірген болатын. Сондай-ақ ғасыр дертімен табанды күрес жүргізуге міндеттенген. Соңғы жылдар есірткіні, психотроптық заттарды теріс пайдалану әрі олардың заңсыз айналымының республикада жаппай таралуы етек алды және экономиканың, құқық тәртібінің жай-күйіне, қоғамдағы әлеуметтік психологиялық ахуалға, халықтың денсаулығы мен тектік қорына барған сайын теріс әсер етуде. Сондықтан да бұл мәселе қазақстандық азаматтардың ешқайсысын елеңдетпей қоймайды деп ойлаймыз.

Барлық Қазақстандықтардың өркендеуі, қауіпсіздігі және әл-ауқатының артуы үшін әрбір қазақстандық азамат өз үлесін қосу керек. Қазіргі таңда есірткі адамның жаны мен тәнінің саулығына қауіп төндіретін химиялық дәрі дәрмек болудан әрі асып, ол мемлекеттердің ұлттық қауіпсіздігіне төнген әлеуметтік қоғамдық қатерге айналып отыр. Бүкіл әлемдік қайымдастықта және кеңестік дәуірде, соның ішінде Қазақстан Республикасында соңғы жылдары заңсыз есірткі айналымымен және оның салдарымен –тұрғындардың көпшілігін есірткімен еліту бойынша күресу мәселесі күшейді. Есірткілік қылмыс өзінің географиялық, жастық және басқа да шеңберін кеңейтуде, есірткімен айналысушылар қоғамда есірткілік өнімдері немесе психотроптық заттарды тұтынуға, оларды айналымға заңсыз енгізуге әрекет етуде. Әлеуметтік-экономикалық процестер аумағында әлеуметтік белсенді өмірден шеттеп қалған, кейінгі ұрпағына есірткілік тәуелділік беріп отырған адамдар саны арта түсуде. Тұрғындары есірткімен еліту мен есірткі өнімдерін заңсыз айналымға енгізу қылмыстық өмірментығыз байланысты және әлемдік терроризм мен қылмыстық күш көрсетудің басқа да түрлерінің туындауына ықпал етеді. [1]

Халықтың денсаулығына қарсы қылмыстардың аса қауіпті түрі есірткі, психотроптық, күшті әсер ететін және улы заттарды заңсыз айналымға түсіруімен байланысты іс-әрекеттер болып табылады. Есірткі, психотроптық заттар, күшті әсер ететін және улы заттарды заңсыз айналымға түсіруге байланысты қылмыстардың тікелей объектісі - халықтың денсаулығы болып табылады. Қылмыстың заты есірткі заттар және психотроптық заттар. Нашәқорлық ұлтымыздың генофондына ғана емес сонымен бірге қоғамымыздың тұрақтылығы мен мемлекетіміздің ұлттық қауіпсіздігіне де қауіп төндіруде. [2]

Қоғам үшін негативті салдары аса ауыр болатын әлеуметтік құбылыстардың ішінде есірткілерді және есеңгірететін заттарды таратумен, сатумен, тұтынумен байланысты әлеуметтік құбылысты айтуға болады. Жалпы есірткіні пайдаланудың кесірінен неше түрлі қылмыстар жасалынып жатады. Прокуратура есірткіге байланысты сотта қаралған қылмыстық істерге талдау жасағанда адамдардың 26 іс бойынша 29 орташа деңгейдегі қылмыс жасағанын, ал 37 іс бойынша 42 адамның ауыр қылмыс жасағанын анықтаған. Осылардың 60 пайызы бас бостандығынан айрылған. Бұған қоса бұрын осындай қылмыс жасаған 20 мен 40 жас

аралығындағы жұмыссыздардың оны сақтап, сәті келгенде сатып, пайда көрмек болғандардың да саны өсе түскен. Есірткі сату деректері де өткен жылы оның алдындағы жылмен салыстырғанда 30 пайызға артқан.

Есірткілер бұл өте қауіпті және адамды теріс жолға салатын, оны ауруға, өлімге алып келетін орта. Сол себептен, есірткіні сататын адамдармен күрес жүргізуді, нашақорларды емдеумен байланысты көп еңбек ету керек.

Есірткілерді және есеңгірететін заттарды тұтыну соңғы жылдары қатты таралып кетті. Бұл мәселе қоғамдағы әлеуметтік психологиялық жай-күйге, ұлттың әлеуметтік-құлықтылық, генетикалық келешегіне орасан нұқсан келтіреді.

Тәуелсіз еліміздің әрбір саналы азаматы шұғыл түрде ұйымдастырып істі өз қолына алмайынша, есірткі саудасының мәселесі өз шешімін жуық арада табуы мүмкін емес. Қазіргі уақытта елімізде есірткі тұтынушылардың нақты санын айту мүмкін емес. Өйткені есірткі болса оны тұтынушы да табылады. Бір Алматы обылысының өзінде өткен жылдың сегіз айының ішінде тәркіленген есірткіні есептер болсақ 11 тонна 623 кг. болған көрінеді, кейінгі мәліметтер бойынша.

Республиканың есірткі нарығындағы контрабанда құрамасын ескере отырып, шетелдердің ең алдымен шекара маңындағы елдердің құқық қорғау және арнайы органдарымен ынтымақтастықты кеңейтуге және тереңдетуге баса назар аударылуы тиіс. Осы мақсатта есірткі бизнесіне қарсы күрес саласында, атап айтқанда «бақыланатын жеткізілім» әдісі бойынша бірлескен арнайы операциялар мен іс шараларды өткізу, қылмыстық кірістерді және басқа шараларды заңдастыруға қарсы шараларды жүзеге асыру кезінде кең халықаралық ынтымақтастық үшін құқықтық негіздерді құрайтын нормаларды жетілдіруді және бірыңғайлауды жалғастыру қажет. Түрлі мемлекеттер оқу орындарының базасында оқытуды және біліктілікті арттыруды ұйымдастыруда халықаралық ынтымақтастықтың рөлін күшейту қажет. Есірткілердің заңсыз айналымына қарсы күрестің ақпаратымен, тәжірибиесімен және тәсілдерімен алмасу мақсатында құқық қорғау және бұдан әрі ұдайы жүзеге асыру қажет. Заңсыз ақшалай қаражаттың ұлттық қаржы жүйесіне енуіне жол бермейтін қаржылық реттеудің тиімді режимін қамтамасыз етумен қатар, есірткі бизнесінен алынған ақшаны ағартуға қарсы күрестің нысандары мен әдістерін жетілдіру қажет. Осыған орай құзіретіне осы санаттағы қылмыстарды анықтау және олардың жолын кесу кіретін мемлекеттік органдармен өзара іс қимыл тетігі жолға қойылатын болады. Балалар, жастар мен әйелдер арасында салауатты өмір салтын, есірткісіз өмірді насихаттау есірткіге қарсы мемлекеттік қызметтің ажырамас бөлігі болуы тиіс.

Осы тұрғыда ең ортақ алдын алу іс-шаралары ретінде еліміздің жекелеген өңірлерінде есірткі пайдаланатын адамдар санының өсуіне ықпал ететін себептер мен жағдайларды зерделеу, салауатты өмір салтын ықпал ететін себептер мен жағдайларды зерделеу, салауатты өмір салтын жүргізуге ұмтылысты ынталандыратын бағдарламаларды әзірлеу мен енгізуді айтуға болады. Қоғамдық санада адамның денсаулығы өзі үшін де, тұтастай қағам үшін де құндылық болып табылатындығы жөніндегі идеяның алатын орны барған сайын қомақты болуы тиіс. Оны есірткі пайдаланатын адамдар мен жұмыстағы маңызды психологиялық алғышарт деп есептеуге болады. Өйткені өзінің денсаулығына деген көзқарастың өзгеруі басқа да алдын алу және емдік бағдарламаның іске асырылуын жеңілдетеді. Бұл үшін ең алдымен балалар, жасөспірімдер мен жастар арасында нашақорлықтың алдын алу жөніндегі көп сатылы білім беру бағдарламасын құру қажет. [3, 106-109 б]

Халыққа есірткілердің зиянды туралы кең көлемде ақпарат беруге көп көңіл бөлінуі тиіс. Бұқаралық ақпарат құралдары көпшілік қауым үшін қажетті білімнің негізі көзі болып есептелуі олардың бұл мәселедегі жауапкершілігін арттырады. Екінші жағынан есірткі заттарының жарнамасында, есірткілер туралы босаңсу, рахаттану, бедел жинау құралы, өмірдің жеңіл стилі

делініетінің атрибуты ретіндегі теріс түсініктер уағызына жол бермеу жөніндегі жұмыс жүргізілуі тиіс.

Есірткіге қарсы қоғамдық ұстанымды күшейтуді маңызды факторы жастар арасындағы патриоттық көңіл күйдің өсуі болып табылатындықтан, кең көлемде мәдени тәрбие жұмысын және оқушылардың, студенттердің, олардың ата-аналарының арасында есірткіге қарсы белсенді нсихат жүргізуді негізге алаотырап, оқушылар мен студенттердің (нашақорлық Қазақстанның болашағына төнген қатер атты бүкіл Қазақстандық қозғалысын қалыптарстру іс шараларды жалғастыру қажет

Кәмелетке толмағын балалар мен жасөспірімлердің бос уақытын қоғамды құнды ынталандары мен бейімділіктері негізінде ұйымдастыруға ерекше көңіл бөлінуі тиіс. Бұл үшін спорттық секциялар, қызығушылығы бойынша шығармашылық үйірмелер, аула клубтары желілері жер жерде кеңейту, балалардың бос уақытын ұйымдастыру кезінде пікір сайыстар, дискотекалар, плакаттар мен суреттер конкурстарын,викториналар, және есірткіге қарсы бағыттағы басқа да іс шараларды өткізуді көздеу қажет.Бұдан басқа есірткіге иммунитетті қоғамның өзі қалыптастыруы тиіс. Мемелекет нашақорлықтың және есірткі бизнесінің таралуына қарсы күресте азаматтық қоғам институттары, түрлі қоғамдық саясат және үкіметтік емес ұйымдар жекелеген азаматтар арасында бастамашылықты дамыту және көтермелеу үшін барлық қажетті жағдайларды жасау қажет. Алдын алу жұмысына мемлекеттік әлеуметтік тапсырысты орналастырк арқылы үкіметтік емес ұйымдарды неғұрлым белсенді түрде тарату, қызметті ПБЗ-ға тәуелділіктің бастапқы алдын алуға бағытталған қазіргі қоғамдық ұйымдарды қолдауды жүзеге асыру және жаңаларын құруға барынша жәрдемдесу, осы салада ғылыми таңдамалық және зерттеу жұмысын жүргізу қажет.

Дінге сенетіндермен олардың жақындарына есірткіні қабылдауы орнықты қалыптастыру бойынша діни конфессиялармен тығыз ынтымақтастықты ұйымдастру қажет. [4, 18-22 б.]

Нашақорлықтан зардап шегетін адамдарға деген теріс көзқарасты жеңу мемлекет пен қоғамдық ұйымдар қызметінің негізгі бағыттарын бірі болуға тиіс.

Аталған ішаралар кешені есірткіге деген қоғамдық иммунитетті қалыптастыруға және қоғамның есірткіге бейімделуін әлеуметтік мәдени факторларын әсерін төмендетуге мүмкіндік береді.

Әдебиеттер тізімі:

1. Қазақстан Республикасының есірткі құралдары мен психотроптық заттарды қажетсінуінің нормалары туралы Қазақстан Республикасы Үкіметінің қаулысы 2001 жылғы 7 қыркүйек № 1162

2. Есірткі, психотроптық заттар, сол тектестер мен прекурсорлар және олардың заңсыз айналымы мен теріс пайдаланылуына қарсы іс-қимыл шаралары туралы Қазақстан Республикасының 1998 жылғы 10 шілдедегі № 279 Заңы (27.12.2018 № 205-VI өзгертулер мен толықтырулар).

3. Бердимбетова Б. Некоторые вопросы борьбы с незаконным оборотом наркотических средств Республики Казахстан // Наука и жизнь Казахстана. 2018. № 3-4.

4. Будыков С. На особом контроле - борьба с наркопреступлениями // Заң және заман. № 8, 2018.

ТҰРМЫСТЫҚ ЗОРЛЫҚ-ЗОМБЫЛЫҚ ПРОФИЛАКТИКАСЫ

БЕЙБІТХАН Н.

м.ю.н., Қазақстан Республикасы ІІМ
Б.Бейсенов атындағы Қарағанды академиясы

Дамыған ХХІ ғасырдың қоғамында тұратынымызға қарамастан, отбасындағы тұрмыстық зорлық-зомбылық өкінішке орай өте жиі кездесетін болып отыр. Көбінесе барлық адамдар бұл туралы өте қауіпті дертке ие болмаса, ашық айтпайды. Кейінгі барлық әлемді дүр сілкіндірген COVID19 індеті, біздің елдегі оқшаулану режимі, әлемде және біздің елімізде тұрмыстық қылмыстың артуына себеп болып отыр деген ақпарат әуелде әлеуметтік желілерде әзіл ретінде айтылса, одан кейінірек медиада осының рас екенін мәлімдеген материалдар жариялана бастады.

Қазақстан Республикасының Конституциясында адамның қадір-қасиетіне қол сұғылмайды, әркімнің ар-намысы мен абыройлы атының қорғалуына құқығы бар деп анық жазылған [1].

Қазақстан Республикасының тұңғыш президенті ұлт көшбасшысы Н.Ә. Назарбаевтың «Қазақстан – 2050» Стратегиясы: Қалыптасқан мемлекеттің жаңа саяси бағыты» Жолдауында: «Отбасында балалар мен әйелдерге зорлық-зомбылық көрсетудің өршіп отырғаны мені қатты алаңдатады. Әйелдерді жәбірлеуге жол беруге болмайды. Бірден ескертемін, мұндай зорлық-зомбылықты қатаң жазалау керек», - деп анық айтты [2].

Тұрмыстық зорлық-зомбылықтың түрлері мынадай болып келеді:

1. Тұрмыстық зорлық-зомбылық күш көрсету, психологиялық, сексуалдық және (немесе) экономикалық зорлық-зомбылық түрінде болуы мүмкін.

2. Күш көрсету зорлық-зомбылығы дегеніміз тән күшін қолданып, денені ауыртып денсаулыққа қасақана және мақсатты түрде зиян келтіру деп санаймын.

3. Психологиялық тұрғыдан зорлық-зомбылық ол адамның психикасына әдейі қасақана әсер ету, оны қорқыту, қорлау, бопсалау немесе құқық бұзушылықты, өмірге немесе денсаулыққа қауіп төндіретін, сондай-ақ психикалық, дене және жеке басы дамуының бұзылуына әкелетін әрекеттерді жасауға мәжбүрлеу (еріксіз көндіру) арқылы ар-намыс пен абыройын кемсіту.

4. Сексуалдық зорлық-зомбылық - адамның жыныстық тиіспеушілігіне немесе жыныстық еркіндігіне қауіп төндіретін құқыққа заңға қарсы қасақана іс-әрекет, сондай-ақ кәмелетке толмағандарға қатысты сексуалдық сипаттағы іс-әрекеттер болып табылады.

5. Экономикалық зорлық-зомбылық ол адамды заңмен көзделген құқығы бар тұрғын үйінен, тамағынан, киімінен, мүлкінен, қаражатынан қасақана айыру болып табылады.

Адамның өмірі мен денсаулығына қауіпті әдіс қолданылып жасалған қылмыстар «Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодексінің» тиісті баптарына сәйкес жауаптылық пен жазаны ауырлататын мән-жайлар болып табылады [3].

Бала өзіне керекті рухани дүниенің барлығын қоршаған ортадан алады. Зорлық-зомбылық сол тәрбиесіздіктен де туындайды. Бұл туралы біздің ұлы дана бабамыз Әбу Насыр әл Фараби: "Адамға ең бірінші білім емес, тәрбие беру керек, тәрбиесіз берілген білім адамзаттың қас жауы" - деп бекер айтпаған.

Елімізде зорлық - зомбылыққа қатысты 41-ден аса дағдарыс орталығы бар. Қазақстан Республикасында отбасындағы зорлық-зомбылықтың 90 пайызы әйелдерге жасалатын болып

отыр. Әйелдер мен балаларға арналған зорлық-зомбылық проблемасы елімізде елеулі мөлшерде асқынды. Статистикалық мәліметке қарағанда елде жыл ішінде 500-600 дай әйел мен бала тұрмыстағы зорлық-зомбылық құрбаны болады екен. Отбасылардың тыныштығының қашуының басты бір себебі – жанұядағы зорлық-зомбылық. Тәрбиеге әсерін тигізетін ол өскен орта, жанұядағы ата-ананың тәрбиесі, ол дұрыс болмаса, жаман әсерлер адамды азғыртып, түрлі жаман дағдыларды жасауына әкеліп соқтырады. Отбасылық құндылықтарының негізі ол – Ана. Ана өз ұрпағына дұрыс жолды меңзеп, жақсы мен жаманды айыра білуді, рухани бай болуымызға үйретеді. Анадан алынған тәлім-тәрбие өмір бойына созылады. Алайда анасының өз күйеуінің жұдырығының астында жатқанын, жылаумен күн көріп жүргенін көрген балада психикасының дұрыс болмайтындығына сенімді болуға болады. Отбасында ананың орны ерекше болып табылады. Осы тұрмыстық зорлық-зомбылықтың болуының бірден бір себебі біздің еліміздегі гендерлік стереотиптің болуы, білімнің төмендігі және экономикалық тәуелділік болып табылады.

Мысалы, тек қана карантин уақытында елімізде 8 мыңнан астам адамдар жақындарына тұрмыстық зорлық-зомбылық көрсеткен, ал оның 33-і көз жұмған. Статистикаға қарасақ, Қазақстанда:

- әрбір үшінші азаматша отбасында тұрмыстық зорлық-зомбылықта болады;
- әрбір жетінші азаматша экономикалық зорлық-зомбылыққа ұшырайды;
- әрбір алтыншы азаматша физикалық зорлық-зомбылықты бастан кешірді;
- әрбір үшінші азаматша психологиялық зорлық-зомбылыққа тап болады.

Егер адам тұрмыстық зорлық-зомбылықтың құрбаны болса немесе ондай қауіп басына төніп тұрғанын сезінсе, онда дереу құқыққорғау органдарының көмегіне жүгінуі керек. Қолданыстағы заңдар арқасында тұрмыстық зорлық-зомбылықты алғашқы кезеңінде, яғни қол жұмсау әрекетінің кезінде алдын-алуға болады. Алайда, қазіргі уақытта түрлі объективті және субъективті себептерге байланысты көпшіліктің санасында тұрмыстағы зорлық-зомбылық фактісі бойынша құқық қорғау органдарына шағымдану пайдасыз екендігі, бұл оң нәтиже бермейді, әділетті орнатпайды деген тұрақты пікір қалыптасқан; арыз-шағым қағаз жүзінде қалады, не болмаса полиция қылмыстық іс қозғаудан бас тартады. Сол себепті де осындай жағдайда адамдардың көбі өз мәселелерін өз беттерінше шешуге тырысады. Бірақ, мұндай ахуалдың жәбірленуші құқық қорғау органдарының жағымды келбеті ведомствоаралық байланыстар арқылы қалыптасады, оған қатысушылар тиімді ара қатынас орнатады, оған қоса күйзеліске душар болған адамдар мен полиция арасындағы азаматтарға қамқорлық көрсетуге негізделген өзара байланыстың схемасын жасауға ықпал етеді, өзара сенімділікпен жауапкершілік туғызады [4, 12 б.].

Жоғарыдағының барлығын қорытындылай келе, Еліміздің гүлденіп дамуы үшін, жарқын болашағымыз үшін бізге келер ұрпақты тәрбиелеу керек, ол тәрбиені отбасынан беру керек екендігін білеміз. Ал, жанұяда дұрыс тәрбие алу үшін сол отбасындағы ауа-райы дұрыс, жақсы мен жамандықты айырып көрсете алатын, әкесі мен анасының арасындағы өзара сыйластықтың болуы керек екендігін түсінуіміз қажет. Отан – отбасынан басталады демекші, ХХІ - ғасырда құқықтық, зайыры, әлеуметтік мемлекетте тұрып мұндай отбасындағы, тұрмыстағы зорлық – зомбылықтың санын азайту біз үшін міндет те парыз да болып саналады деп ойлаймын. Сонымен қатар әр бәр азамат өзін-өзі тәрбиелеуі керек дегеніміз- жүйелі түрде белгілі бір мақсат қойып, оған жету жолында өзінің қабілетін дамыта отырып, кездескен қиыншылықтарды жеңе білуі ең бастысы сабырлық.

Әдебиеттер тізімі:

1. Қазақстан Республикасының Конституциясы 30 тамыз 1995 ж.

2. "Қазақстан Республикасының Президенті - Ұлт Көшбасшысы Н.Ә. Назарбаевтың 2012 жылғы 14 желтоқсандағы "Қазақстан - 2050" стратегиясы: қалыптасқан мемлекеттің жаңа саяси бағыты". Қазақстан халқына Жолдауы.

3. Тұрмыстық зорлық-зомбылық профилактикасы туралы Қазақстан Республикасының 2009 жылғы 4 желтоқсандағы № 214-IV Заңы.

4. Корнейчук С.В., Райхерт Л.С. Ішкі істер органдарының тұрмыстық зорлық-зомбылықтың алдын ауы және профилактика жүргізуі / Қазақстан Республикасы ІІМ Қостанай академиясы, оқу-тәжірибелік құрал. – Қостанай: 2014. – 130 б.

УДК - 343.2/7.

ИСТОРИЯ РАЗВИТИЯ ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВА ОБ ОТВЕТСТВЕННОСТИ ЗА ТОРГОВЛЮ ЛЮДЬМИ

БИҒАЗЫ Ж.Б.,

магистрант ФПО

Карагандинской академии МВД РК им. Б. Бейсенова

Торговля людьми как социальное явление, существовала задолго до появления термина обозначающего его и имеет глубокие исторические корни.

Рабство и работорговля возникли в период, когда первобытное общество достигло такой производительности труда, что стало более выгодным не убивать, а заставлять работать взятых на войне или в ходе набегов пленных. Сам по себе человек почти всегда, за исключением случаев сексуального рабства, не представляет интереса для покупателей и продавцов, поскольку ценятся, прежде всего, его умения и навыки [1].

Примером рабовладельческих государств в Европе являются Древняя Греция и Древний Рим. Экономические системы этих государств строились на использовании принудительного труда, т.е. труда рабов. Рабы были не субъектами, а были объектами прав. Их правовое положение, в принципе, не отличалось от положения вещей [2, с. 84]. В отношении рабов заключались, выражаясь современным языком, сделки гражданско-правового характера. Аристотель, например, считал такое положение естественным. «Очевидно, во всяком случае, что одни люди по природе свободны, другие – рабы, и этим последним быть рабами и полезно и справедливо», - писал Аристотель [3, с.30]. Но уже в те времена на эту ситуацию были и иные взгляды. Например, Ульпиан говорил: «С точки зрения гражданского права рабы считаются никем. Это не так, однако, по естественному праву, ибо с точки зрения естественного права все люди равны». Флорентин, давая определения рабства, ещё резче противопоставлял положительное право праву естественному. «Рабство есть установление права народов, при посредстве которого один, противно природе, подчиняется власти другого» [4, с. 85].

В Европе институт рабства в средние века постепенно трансформируется в иные формы зависимости, что связано с переходом к феодализму. Основа феодального строя - монополия собственности феодалов или феодальных государств на землю и личная зависимость крестьян от феодалов. Феодальная эксплуатация осуществлялась различными способами и выражалась в виде феодальной ренты, которую крестьяне несли в пользу феодалов. Такая рента имела три формы: натуральную (барщина), продуктовую (натуральный оборок) и денежную (денежные сборы). В Европе на ранней стадии феодализма преобладала первая из этих форм, а последующих – вторая и третья [5, с.112].

Португалия стала первой европейской страной, которая начала покрывать потребности в рабочей силе путём ввоза рабов из Африки. В 1441 г. Нуно Триштан привез в Лиссабон десять чернокожих мужчин и женщин. Он же захватил 30 рабов, которых затем выгодно продал в Лиссабоне в 1443 г. В 1444 г. эскадра из шести португальских судов привезла для продажи 235 рабов [5, с. 347].

Анализ юридической литературы показывает, что дореволюционный период истории развития законодательства в области борьбы с торговлей людьми начинается с появлением в России первых законодательных актов, которые предусматривали наказание за действия, связанные с рассматриваемым явлением в Русской Правде. В тот период Казахстан входил в состав Российской Федерации.

В России до 1688 года запрещалось продавать крестьян без земли, законодательство того времени непосредственно личную свободу человека не подвергало защите, а все нормы, тем или иным образом связанные с охраной свободы, преследовали цель охраны совершенно иных прав [1].

В это время в России существовали институты, сходные с рабством, такие как: крепостное состояние, долговая кабала. В ст.ст. 1410, 1411 Уложения о наказаниях уголовных и исправительных 1845г. устанавливали ответственность за продажу в рабство «азиатцам или другим иноплеменникам» подданных государства или находящихся под покровительством ее законов, а также за торг африканскими неграми. Уложением предусматривалось также ответственность за похищение женщин в целях изнасилования (ст.1529), обольщения (ст. 1530), с обещанием вступить в брак (ст.1531), в целях вступления в брак против ее воли (ст.1580), с ее согласия (ст.1582).

Термин «торговля людьми» в этот исторический период в законодательстве не использовался. Появление Уложения о наказаниях уголовных и исправительных в 1845 г. можно считать началом истории самостоятельной уголовно-правовой охраны свободы человека. Уложение стало первым отечественным нормативным правовым актом, где преступления против свободы человека были выделены в отдельную главу, а в науке уголовного права посягательства на личную свободу человека отнесли к одному из видов посягательства на личность.

После отмены крепостного права было криминализировано самое тяжкое посягательство на свободу - поставление человека в положение невольника, т.е. лица, свобода и личность которого подлежали всецело усмотрению другого лица. Тем не менее, к концу XIX в. уголовное законодательство России еще не предусматривало специальной нормы об ответственности за указанное деяние [1].

Впервые на законодательном уровне Петр I закрепил норму об ответственности за продажу человека, сопряженную с его похищением. Абсолютная противоправность торговли людьми и использования рабского труда закреплена в связи с упразднением в 1861 году системы крепостного права и появлением в Уголовном уложении 1903 г. ст. 501 об ответственности за продажу или передачу в рабство или неволю [5].

В проекте Уголовного уложения, подготовленного Особым совещанием при Государственном Совете 1901 г., рамки уголовно наказуемых деяний были значительно расширены, ответственность предусматривалась также:

- за склонение лица женского пола промышлять развратом, если оно совершено посредством насилия, угрозы, обмана или злоупотребления власти;
- склонение женщины всеми способами к выезду из государства с целью обратить ее на промысел развратом за границей;
- занятие указанными преступными деяниями профессионально;
- извлечение лицом мужского пола, также профессионально, имущественной выгоды,

получение ее от промышляющей развратом женщины, находящейся под его влиянием или в его зависимости (сутенерство).

Анализ уголовного законодательства того периода показывает, что торговля людьми не является новым преступлением, так как приведенные выше данные показывают, что в рассматриваемый период уже существовало законодательство в области борьбы с торговлей людьми.

Что касается казахстанского уголовного права, то здесь есть ряд важных положений, которые связаны с существованием обычного права-адата (адета). Уголовно-правовые нормы обычного права характеризуются спецификой, базирующейся на принципах кочевой культуры, которую также называют номадной культурой. Свою лепту в процесс построения, развития и трансформации номадной цивилизации внесло законодательство Чингисхана - Яса или «Джасак».

С начала XVI-го в. в Казахстане регулятором социальных отношений выступали законы хана Касыма - «Касым ханның каска жолы» (Столбовая дорога Касыма), которые и вобрала в себя нормы обычного права, утвержденные в Джасаке Чингисхана.

Ближе к стандартам законодательства сегодняшнего дня стоят законы хана Тауке, это уникальный правовой памятник «Жеті Жарғы» (Семь установлений) – результат кодификации адатных норм. В исследованиях, посвященных в частности закономерностям и основным тенденциям эволюционирования казахского, обычного права, выделяются следующие, весьма важные положения. Например, в исследовании, посвященном проблемам женской преступности в Казахстане, отмечается, что «при патриархально-феодалных отношениях женщина до вступления в брак покупалась своим мужем как вещь, как собственность. При патриархально-феодалном строе у казахов, как и у многих народов женщина находилась в обществе и в семейном быту на положении рабыни» [6, с. 22]. Непререкаемым авторитетом обладало так называемое отцовское право, суть которого раскрывает Сукарно. Он пишет: «Патриархат не будет патриархатом, если женщина будет являться только собственностью мужа. В сущности, отец является первоначальным собственником, владеющим женщиной. Будучи вначале собственностью отца, она в результате брака переходит в собственность мужа. Отец не интересуется предварительно, хочет или нет его дочь, идти замуж за того, кто хочет на ней жениться. Отец оценивает, отец решает» [7, с.33]. Калым в соответствии, с которым, брак расценивался в качестве имущественной сделки между родителями или близкими родственниками жениха и невесты, образно выражаясь, был в законе. В силу этой сделки родня невесты уступала ее за калым. Современный правоприменитель такую сделку, если невеста, находится в возрасте до 18 лет будет квалифицировать по статье 135 УК РК «Торговля несовершеннолетними» [8, с. 87].

Культелеев Т.М. отмечал, что если умрет невеста, родители ее обязаны выдать жениху другую, никем не просватанную, свою дочь [9, с. 58]. Выходит в случае смерти засватанной дочери (порчи или гибели товара) отец собственник - поставщик обязан предоставить эквивалентный «живой товар».

После событий Октября 1917 г. уголовная политика в сфере борьбы с проявлением патриархально-родового быта, в число которых входили случаи торговли людьми и тесно примыкающие к ним деяния, ужесточается.

28 декабря 1920 г. Принимается Декрет Киргизской ЦИК и СНК «Об отмене калыма», который содержит санкции в виде лишения свободы для обеих сторон сроком до одного года, равно конфискации калымного имущества в двойном размере лиц, его получающих [10, с. 45]. Примечателен следующий момент, который сводится к тому, что государство официально, посредством гражданского законодательства, признает сделку о калыме недействительной, на что и собственно нацеливает Наркомюст. Существенно утяжелило «карающий меч правосудия»

Постановление 2-й сессии ВЦИК XI созыва 16 октября 1924 г. (СУ № 79) «О дополнении УК РСФСР для автономных республик». В частности для автономной Киргизской ССР предусмотрена криминализация следующих деяний: принятие куна; бармта (баранта); уплата калыма и здесь же принятие калыма (статья 230); принуждение женщины к выходу замуж, вопреки ее воли, в частности путем уплаты калыма (статья 231); двоеженство и многоженство.

В числе названных, вызывают интерес две нормы – ст.ст. 230, 231. Диспозиция статьи 230 выглядит следующим образом: «Уплата калыма (выкупа за невесту), вносимого по обычаям коренного населения автономной Киргизской ССР, женихом, его родичами или свойственниками родителям, родичам или свойственникам невесты скотом, деньгами или другим имуществом и устанавливающего против ее воли обязательство выдать замуж именно за этого жениха» [11, с. 180]. Из дефиниции следует, что законодатель, во-первых, четко определил субъективный состав как «постановщиков», так и «покупателей»; во-вторых, указал действия, образующие объективную сторону; в-третьих, со ссылкой на нормы общей части ввел квалифицирующее обстоятельство – совершение преступления в соучастии.

Следующая уголовно-правовая норма - статья 231, частично схожа с выше рассмотренной. Демаркация этих двух составов проходит по признаку принуждения женщины к выходу замуж. Аналогичными новеллами обогатились автономные Туркестанская ССР, Башкирская ССР, Ойратская и Адыгейские автономные области. По данному вопросу государство занимало активную позицию. В обращении Президиума ЦИК СССР к народностям, населяющим национальные республики и области Советского Востока от 13 февраля 1925 г. «О правах трудящихся женщин Советского Востока и необходимости борьбы со всеми видами их закрепощения в области экономической и семейно- бытовой» в пункте 3 закреплено: «Закон устанавливает суровые кары для всех лиц, не исключая и ближних родственников, которые принуждают женщину к выходу замуж вопреки ее воле или до достижения ею установленного в законе возраста. В равной мере закон карает за уплату калыма, похищение женщины для вступления с нею в брак – эти остатки векового угнетения женщины, встающие препятствием на пути к ее культурному и политическому развитию» [12, с. 212].

Уголовный кодекс Казахской ССР 1959 г. деяния уплаты и принятия калыма декриминализирует, а принуждение к вступлению в брак сохраняет. Об этом дается разъяснение в постановлении Пленума Верховного суда Казахской ССР от 19 июня 1963 г. «О судебной практике по делам о преступлениях, составляющих пережитки местных обычаев»: «Принуждение женщины к вступлению в брак по своему выбору, квалифицируемое по ст. 106, могут быть выражены не только в применении физического или психического насилия, но и в уплате и принятии выкупа за невесту» [13, с. 58].

В современный период истории развития законодательства в области противодействия торговли людьми в Республике Казахстан связан с введением с 1998 года уголовной ответственности сначала за вербовку людей для эксплуатации, а затем и, за торговлю людьми и использованием принудительного труда.

Республика Казахстан является транзитным государством, с помощью которого осуществляется транзит жертв торговли людьми, как в целях сексуальной эксплуатации, так и для принудительного труда. Людей вывозили в разные страны, например, в Турцию, Грецию, Кипр, Чехию, Румынию, Израиль, Россию и т.д.

Различные агентства по трудоустройству, туристические и брачные агентства, находят своих жертв, помещая рекламные объявления, обещающие прибыльную работу за границей [14], при этом используются экономические затруднения, с которыми сталкиваются многие граждане Казахстана, в частности женщины. Более того, жертвами становятся и молодые женщины, участвующие в так называемых международных конкурсах красоты.

С приобретением независимости и переходом Республики Казахстан на рыночные отношения в свете реализации «Программы правовой реформы» 1994 г. и в связи с принятием Конституции Республики Казахстан 1995 г. возникла экстренная необходимость в разработке нового Уголовного кодекса Республики Казахстан.

16 июля 1997 г. Республика Казахстан приняла свой первый Уголовный кодекс, который вступил в законную силу с 1 января 1998г. где была предусмотрена ст. 128 устанавливающая уголовную ответственность за *вербовку людей для эксплуатации*.

Статья 128. Вербовка людей для эксплуатации

1. Вербовка людей для сексуальной или иной их эксплуатации, совершенная путем обмана, -

наказывается штрафом в размере от ста до пятисот месячных расчетных показателей или в размере заработной платы или иного дохода осужденного за период от двух до пяти месяцев либо исправительными работами на срок до двух лет, либо ограничением свободы на срок до двух лет, либо арестом на срок до шести месяцев, либо лишением свободы на срок до одного года.

2. То же деяние, совершенное:

а) группой лиц по предварительному сговору;

б) в отношении заведомо несовершеннолетнего, -
наказывается лишением свободы на срок до пяти лет.

3. Деяния, предусмотренные частями первой или второй настоящей статьи, совершенные организованной группой либо с целью вывоза завербованных лиц за пределы Республики Казахстан, -

наказываются лишением свободы на срок от трех до восьми лет с конфискацией имущества или без таковой.

Законом РК «О внесении изменений и дополнений в некоторые законодательные акты Республики Казахстан по вопросам противодействия торговли людьми» от 2 марта 2006 г., статья 128 УК была переименована на новое название «*Торговля людьми*», а также в статье 133 УК на основании вышеназванного закона впервые была установлена уголовная ответственность за *торговлю несовершеннолетними*. Последовательное продолжение этой линии стало принятие нового Уголовного кодекса РК от 3 июля 2014 г., вступившего в законную силу с 1 января 2015 г., в котором статья 128 УК также называется «Торговля людьми», ст. 135 УК «*Торговля несовершеннолетними*».

1. Купля-продажа или совершение иных сделок в отношении лица, а равно его эксплуатация либо вербовка, перевозка, передача, укрывательство, получение, а также совершение иных деяний в целях эксплуатации -

наказываются лишением свободы на срок от четырех до семи лет с конфискацией имущества.

2. Те же деяния, совершенные:

1) группой лиц по предварительному сговору;

2) неоднократно;

3) с применением насилия, опасного для жизни и здоровья, или угрозой его применения;

4) с применением оружия или предметов, используемых в качестве оружия;

5) в отношении женщины, заведомо для виновного находящейся в состоянии беременности;

6) в отношении двух и более лиц;

7) в целях изъятия органов или тканей потерпевшего для трансплантации или иного использования;

8) путем обмана или злоупотребления доверием;

9) лицом с использованием своего служебного положения;

10) с использованием материальной или иной зависимости потерпевшего;

11) в отношении лица, заведомо для виновного страдающего психическим расстройством или находящегося в беспомощном состоянии;

12) с изъятием, сокрытием либо уничтожением документов, удостоверяющих личность потерпевшего, -

наказываются лишением свободы на срок от семи до девяти лет с конфискацией имущества.

3. Деяния, предусмотренные частями первой или второй настоящей статьи, совершенные в целях вывоза за пределы Республики Казахстан, ввоза в Республику Казахстан или перевозки лица через территорию Республики Казахстан из одного иностранного государства в другое, а равно вывоз за пределы Республики Казахстан, ввоз в Республику Казахстан или перевозка лица через территорию Республики Казахстан из одного иностранного государства в другое государство в целях совершения таких деяний -

наказываются лишением свободы на срок от девяти до двенадцати лет с конфискацией имущества.

4. Деяния, предусмотренные частями первой, второй или третьей настоящей статьи, если они:

1) совершены преступной группой;

2) повлекли по неосторожности смерть потерпевшего либо иные тяжкие последствия, -

наказываются лишением свободы на срок от двенадцати до пятнадцати лет с конфискацией имущества.

Сравнительный анализ свидетельствует о том, что ст. 128 «Торговля людьми» УК РК 2014 г. шире, чем ст. 128 «Вербовка людей для эксплуатации» УК РК 1997 г. Отличаются они по действиям объективной стороны и квалифицирующим и особо квалифицирующим признакам.

В Уголовном законодательстве Республики Казахстан существуют и другие нормы предусматривавшие уголовную ответственность за деяния, связанные с торговлей людьми, это такие нормы как: принуждение к изъятию или незаконное изъятие органов и тканей человека (ст. 116), похищение человека (пунктом 2) части третьей ст. 125), незаконное лишение свободы (пунктом 2) части третьей ст. 126), вовлечение несовершеннолетнего в занятие проституцией (ст. 134), торговля несовершеннолетними (ст. 135), вовлечение в занятие проституцией (ст. 308) и организация или содержание притонов для занятия проституцией и сводничество (ст. 309). Эти статьи практически покрывали все сферы торговли людьми.

Преступная деятельность, связанная с торговлей людьми, является сложным многогранным социально-правовым явлением, осложненным совокупностью преступлений, которые практически всегда совершаются в составе организованной группы, преступного сообщества, транснациональной организованной группой, транснациональным преступным сообществом, что позволяет считать торговлю людьми разновидностью организованной преступности. Огромные масштабы данного преступления требуют повышения эффективности международно-правового сотрудничества в сфере контроля над этой преступной деятельностью со стороны субъектов предупреждения торговли людьми.

Вопреки противодействию мирового сообщества торговле людьми и использованию рабского труда, эти виды криминального обогащения обнаруживают устойчивую тенденцию к расширению.

Рассматриваемые преступления несут такие социальные последствия, которые представляют и будут представлять угрозу не только безопасности, правопорядку, но и в целом негативно отражаются на многих жизненно важных вопросах в развитии и процветании Республики Казахстан [15].

Таким образом, проведенный анализ позволяет утверждать, что и казахстанское законодательство содержит опытный богатейший материал в плане противодействия торговли людьми.

Предпринятый ретроспективный анализ законодательства зарубежных стран и Республики Казахстан по проблеме торговли людьми позволяет сделать следующие выводы:

- в Европе и Западе в период XIX – начала XX вв. в отличие от Казахстана существовали свои исторические особенности законодательного характера, отраженные в установлении ответственности за похищение и продажу женщин и детей для сексуальной эксплуатации. Эти формы проявления торговли людьми и сейчас многими зарубежными законодателями оцениваются именно как торговля людьми;

- Торговля людьми в Казахстане в историческом прошлом, сводилась к вербовке людей для эксплуатации, которое имеет место и сегодня, к существованию института калыма. Вместе с тем, сегодня явление торговли людьми не исчерпывается ренессансом позорного анахронизма- рабства, как не исчерпывается торговлей несовершеннолетними;

- Торговля людьми всегда существовала, исторически видоизменялась, менялась и его законодательная оценка. В течение длительного отрезка времени не было единообразного обозначения этого явления, назревшая проблема разработки и внедрения специального юридического термина нашла свое официальное разрешение не во всех государствах, что можно констатировать как криминогенный по своему характеру пробел в праве;

- Уголовное законодательство Республики Казахстан предприняло значительные шаги по приближению к международным стандартам, внося прогрессивные по своей значимости поправки в Уголовный кодекс, предусматривающие ответственность за торговлю людьми.

Список литературы:

1. Гетман И.Б. Уголовная ответственность за торговлю людьми. Автореф. дис. ... к.ю.н. - Тюмень. 2010.
2. Измайлова И.Д. Уголовная ответственность за торговлю людьми. Автореф. дис. ... к.ю.н. - М. 2007.
3. Матвиенко А.В. Региональные социально-экономические аспекты торговли людьми в современном мире. Автореф. дис. ... к.ю.н. - Краснодар. 2011.
4. Принудительный труд в современной России. Нерегулируемая миграция и торговля людьми / Рук. автор. коллектива Е.В. Тюреканова. - М.: Издательство «Права человека», 2004.; Матвиенко А.В. - Краснодар. 2011.
5. Стукалов В.В. Уголовно-правовые аспекты торговли людьми. Автореф. дис. ... к.ю.н. - Ростов-на-Дону. 2012.
6. Корзун И.В. Преступность среди женщин в Казахстане. - А., 1998.
7. Сукарно. Сарико. - Ташкент. 1961.
8. Уголовный кодекс Республики Казахстан. - А.: Юрист, 2002.
9. Культелеев Т.М. Уголовное обычное право казахов. - А., 1955.
10. Культелеев Т.М. Советское законодательство в борьбе с преступлениями против раскрепощения женщины // Известия АН Каз. ССР, серия юрид., 1948. № 50. Вып. 1.
11. Уголовное законодательство Союза ССР и союзных республик в двух томах. Т.1. - М., 1963.
12. Сборник документов по истории уголовного законодательства СССР и РСФСР. 1917-1952г./ Под ред. И.Т. Голякова. - М., 1953.
13. Комментарий к УК Казахской ССР / Под ред. Поленова Г.Ф. А.: Казахстан, 1980.: Сборник постановлений Пленума Верховного Суда РК (Каз. ССР) (1961-1997), - А.: Борки. 1998.

14. Конвенция о правах ребенка 1989 г. // Противодействие торговле людьми: Сборник нормативных правовых документов / Под ред. Н.И. Абубекировой. – М.: Издательство «ЭКСлит», 2004.

15. Пекинская платформа действий 1995 // Противодействие торговле людьми: Сборник нормативных правовых документов / Под ред. Н.И. Абубекировой. – М.: Издательство «ЭКСлит», 2004.

УДК - 342.56 (470)

**О НЕКОТОРЫХ ИТОГАХ ИССЛЕДОВАНИЯ ПО ТЕМЕ
«СУДЕБНОЕ ОБРАЗОВАНИЕ РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН В XXI ВЕКЕ –
КЛЮЧЕВОЙ ФАКТОР РЕАЛИЗАЦИИ МИССИИ ПРАВОСУДИЯ»**

БУСУРМАНОВ Ж.Д., д.ю.н., профессор
НУРГАЛИЕВ Б.М., д.ю.н., профессор, Академия «Volashaq»,
г.Караганда, Республика Казахстан
НАЗАРКУЛОВА Л.Т., к.ю.н., доцент,
Западно-Казахстанский государственный университет,
г.Уральск, Республика Казахстан
КУСАИНОВА А.К., к.ю.н., доцент,
Южно-Уральский государственный университет, г.Челябинск, Россия,
Международный университет Астана, г.Нур-Султан, Республика Казахстан

В правовом государстве, коим утверждает себя Республика Казахстан согласно статье 1 Конституции, ключевыми условиями верховенства права является создание высокопрофессионального судейского корпуса. Ведь именно суд является оплотом, олицетворением справедливости в обществе, именно в суде субъекты права ищут справедливости и защиты своих прав, а зачастую и последним прибежищем прав человека. Ведь не найдя справедливости в суде, у человека формируется негативное отношение к государству, закону. С этих позиций именно суд выступает олицетворением государственной власти, законности и справедливости в глазах общества. Поэтому от честности, неподкупности, добропорядочности, высокого профессионализма, компетентности каждого судьи зависит результативность деятельности всей судебной власти, законность и правопорядок в стране, уровень защищенности прав человека, доверия населения к суду и государственно-правовой системе, инвестиционная и имиджевая привлекательность страны, социально-экономическое и политико-правовое благополучие общества.

В своем Послании к народу Казахстана 17 января 2014 г. Ел-басы Н.А.Назарбаев отметил, что равенство перед законом должно стать реальной основой правопорядка. Судебная система должна стать на практике прозрачной и доступной, просто и быстро решать все споры [1]. Согласно Основным принципам независимости судебных органов (Седьмой конгресс ООН, 29 ноября 1985 года, «лица, отобранные на судейские должности, должны иметь высокие моральные качества и способности, а также соответствующую подготовку и квалификацию в области права» (пункт 10). В Плане нации – 100 конкретных шагов по реализации 5 институциональных реформ Ел-басы Н.Назарбаев отметил необходимость ужесточения квалификационных требований и механизмов отбора кандидатов на судейские должности [2]. Президент Республики Казахстан К.Ж. Токаев также подчеркивает «необходимость ужесточить

систему отбора судей и кандидатов на эту должность. Суд должен стать последней инстанцией на справедливость».

Сегодня в Республике Казахстан идет поиск и становление собственной модели системы отбора и подготовки кадров судебной системы, которая бы удовлетворяла потребностям общества, учитывала бы как национальные особенности, так и передовой зарубежный опыт. По инициативе и под руководством Председателя Верховного Суда РК Ж. Асанова реализуется портфель приоритетных проектов Верховного Суда РК «Семь камней правосудия», включающий в себя семь проектов по наиболее актуальным проблемам для выработки концептуальных предложений по дальнейшему развитию судебной системы (утвержден Распоряжением Председателя Верховного Суда от 10 января 2018 г.). Среди данных приоритетов в числе первого определен «Идеальный судья», включающий и вопросы судебного образования.

В этой связи, коллективом авторов во исполнение календарного плана научного исследования был подготовлен материал, который содержит рекомендации по основным направлениям развития потенциала судебного образования для укрепления судебной власти в РК. В данной публикации мы бы хотели поделиться с общественностью текстом проекта Стратегии судебного образования Республики Казахстан на 2021-2023 годы.

В настоящем проекте обозначены основные проблемы в сфере судебного образования, обоснованы цели, задачи, основные направления развития судебного образования в Республике Казахстан на 2021-2023 годы.

1. Судебное образование в Республике Казахстан на современном этапе.

Согласно Конституционному закону Республики Казахстан от 25 декабря 2000 г. № 132 «О судебной системе и статусе судей Республики Казахстан» для того, чтобы стать судьей, лицо должно соответствовать следующим образовательным и профессиональным требованиям: иметь высшее юридическое образование и стаж работы по юридической специальности (не менее пяти лет стажа работы в качестве секретаря судебного заседания, консультанта (помощника) суда, прокурора, адвоката, либо не менее десяти лет стажа работы по юридической профессии). При наличии этих и иных, установленных законом, условий возможно два варианта: 1) лицо должно сдать квалификационный экзамен, пройти годичную стажировку в суде с отрывом от основного места работы и получить положительное заключение пленарного заседания суда по итогам стажировки; 2) лицо может поступить в магистратуру по специальности «6М030100-Юриспруденция» в Академию правосудия при Верховном Суде РК и после успешного окончания двухгодичной программы магистратуры окончанию сдать квалификационный экзамен. В этом случае лицо освобождается от прохождения годичной стажировки в течение четырех лет со дня окончания обучения (статья 29). При выполнении этих условий, прохождении всех этапов, лицо может участвовать в конкурсе на должность судьи, при прохождении которого оно может быть пожизненно назначено на должность судьи. После назначения на должность судьи для молодых судей предусмотрены программы наставничества и менторства. Наставничество осуществляется в обязательном порядке для впервые назначенных судей, имеющих стаж работы до одного года. Наставник молодому судье назначается председателем суда. Программа менторства в отличие от наставничества основана на принципе добровольности: пара «ментор-протее» создается по обоюдному желанию. Координатором данной программы является Союз судей Республики Казахстан.

Для действующих судей предусмотрены следующие формы судебного образования: повышение квалификации и переподготовка, которые реализуются в Академии правосудия при Верховном Суде РК. Формами повышения квалификации являются краткосрочные курсы. Переподготовка направлена на предоставление новых теоретических, практических и профессиональных знаний и навыков в новой сфере обязанностей и требований (для вновь

назначенных на должность судей, либо вновь назначенных на должность председателей судов и кандидатов на должности председателей судов). Кроме того, для действующих судей проводятся научно-практические мероприятия (конференций, круглых столов, семинаров, тренингов и др.), организаторами которых являются Верховный Суд РК, Союз судей, Учебные центры областных и приравненных к ним судов и Союза судей и Академия правосудия при Верховном Суде РК. Тем самым организаторами судебного образования в Республике Казахстан выступают Верховный Суд РК, Союз судей РК, Учебные центры областных и приравненных к ним судов и Союза судей, Академия правосудия при Верховном Суде РК. Среди указанных организаторов судебного образования особая роль отводится Академии правосудия при Верховном Суде РК.

2. Основные проблемы в сфере судейских кадров.

Для исследования основных проблем в сфере судебного образования, обратимся к некоторым статистическим данным по судейским кадрам. Так, в 2015-2017 г.г. ежегодно увольнялись до 150 судей, половина из которых увольнялись по собственному желанию. По информации председателя столичного суда из 39 судей, назначенных в районные суды г.Нур-Султан в этих годах, больше половины в первый же год вызвали большие нарекания. Многие из них уже прекратили свои полномочия. В судах было 240 вакансий, а если считать с женщинами, находящимися в декретном отпуске, около 370 судей отсутствовали (14% от штатной численности судей) [3]. Ситуация не изменилась существенно и в последующие годы. Так, в 2018 г. было освобождено от должности 41 районных судей (1,9% от штатной численности районных судей) и 32 судей областных судов (7% от штатной численности областных судей). Если в 2017 г. коэффициента общей сменяемости (текучести) судейских кадров составил 5,7%, то в 2018 г. наблюдается его снижение (2,9%) почти в 2 раза, тем не менее показатели остаются достаточно высокими. На начало 2019 г. штатная численность всего судебного корпуса страны составляла 2 684 судьи, фактическая - 2 442. Юридически вакантными были 242 должности судей [4]. Тем самым налицо нехватка высокопрофессиональных судейских кадров.

Данные факты свидетельствуют о недостаточной эффективности кадровой политики в судебной системе, причин которой можно назвать множество. Так, по результатам социологического исследования, проведенного среди судей, экспертов, магистрантов Академии правосудия, среди барьеров формирования эффективного судейского корпуса на первом месте стоит высокая нагрузка, переработка судей (по мнению 81,4% опрошенных судей и 71,4% опрошенных экспертов), по мнению судей 68,9% на втором месте среди таких барьеров стоит недостаточный соц.пакет, тогда как по мнению экспертов на втором месте находится непрозрачный отбор в кадровый резерв (51,4%). Третьим среди таких барьеров судьи и эксперты называют морально-психологический климат (по мнению 47,9% судей и 48,6% эксперты). Далее указываются такие барьеры, как несоответствие профессиональной подготовки занимаемой должности (судьи – 44,7%, эксперты – 42,9%), и далее называются такие барьеры как непрозрачный отбор в кадровый резерв, субъективизм при карьерном росте, низкая заработная плата и отсутствие возможности карьерного роста [5].

В целом результаты социологического исследования показывают, что одной из глубинных причин такой ситуации является непривлекательность профессии судьи для талантливых юристов, неудовлетворенность действующими судьями своими карьерными перспективами, что вынуждает их искать другую работу, где возможности карьерного развития шире, низкая эффективность систем отбора и управления судейскими кадрами. Одна из глубинных причин такой ситуации с судейскими кадрами в Республике Казахстан является недостаточность системного подхода, общая непроработанность судейской кадровой политики. Немаловажное значение отводится и качеству подготовки судейских кадров.

2. Цель и стратегические задачи в сфере судебного образования.

Цель Стратегии - развитие потенциала судебного образования в укреплении судебной власти РК как подлинного гаранта верховенства закона, прав и свобод человека и гражданина, развитии в общественном сознании идеи верховенства закона, повышении уровня доверия населения к правосудию, правоохранительной системе и государству в целом.

Миссия Стратегии - создание максимально усовершенствованной системы судебного образования, направленного на подготовку судебных кадров, способствующей эффективной реализации стратегических целей и задач государства.

Исходя из поставленной цели, в соответствии с долгосрочными социально-экономическими и политико-правовыми приоритетами государства стратегическими задачами развития судебного образования являются: развитие судебного образования как неотъемлемой части кадровой политики судебной системы Республики Казахстан; интеграция судебного образования и юридического образования Республики Казахстан посредством усиления роли судейского сообщества, иных профессиональных юридических сообществ в подготовке юридических кадров; совершенствование содержания судебного образования, обеспечение гармоничного сочетания фундаментальности и практикоориентированности судебного образования, повышение научного профессионального потенциала судебных кадров; повышение качества преподавательского состава; инновационное развитие, цифровизация судебного образования.

3. Основные направления стратегии.

Комплексное развитие судебного образования и поставленные перед ней цели и задачи позволяют выделить следующие основные направления государственной политики в сфере подготовки судебных кадров: развитие судебного образования как неотъемлемой части кадровой политики судебной системы Республики Казахстан; интеграция судебного образования и юридического образования Республики Казахстан посредством усиления роли судейского сообщества, иных профессиональных юридических сообществ в подготовке юридических кадров; совершенствование содержания судебного образования, обеспечение гармоничного сочетания фундаментальности и практикоориентированности судебного образования, повышение научного профессионального потенциала судебных кадров; повышение качества преподавательского состава; инновационное развитие, цифровизация судебного образования.

3.1 Развитие судебного образования как неотъемлемой части кадровой политики судебной системы Республики Казахстан.

В целях совершенствования судейских кадров требуется формирование целостной кадровой политики на основе выработки общей стратегии работы с человеческими ресурсами в судебной системе. Такая политика должна быть нацелена на формирование высокопрофессионального судейского корпуса, соответствующего самым высоким требованиям и ожиданиям общества, с учетом лучших практик стран ОЭСР и национальных особенностей. На сегодняшний день те или иные вопросы судейских кадров отнесены к ведению Верховного Суда РК (здесь функционирует комиссия по качеству правосудия), ВСС (как указано выше, большинство кадровых вопросов отнесены к ведению данного органа), Академии правосудия (подготовка магистрантов, повышение квалификации и переподготовка судей), учебных центров (проведение мероприятий по подготовке судейских кадров). Необходима интеграция деятельности всех субъектов, так или иначе задействованных в работу с судейскими кадрами в единую систему, а также выработка единой кадровой политики судебной системы, которая органически вписывалась бы в общую стратегию развития судебной власти в Республике Казахстан. Полагаем, что для системности кадровой политики в судебной системе можно было бы разработать единую рамку компетенций судьи, которая могла бы лечь в основу единого понимания качества судейских кадров, единых требований для планирования, отбора,

продвижения, подготовки, повышения квалификации, аттестации, профессионального развития, карьерного продвижения и управления эффективностью судейских кадров. На республиканском уровне провести комплексный анализ потребностей в подготовке и обучении судейских кадров, который включал бы в себя активные консультации с представителями различных слоев юридических профессий и научного сообщества.

В целях координации судебного обучения и организации научной работы предлагаем создать соответствующую структуру при Верховном суде РК с привлечением представителей судебных органов и соответствующих экспертов в области судебного образования [6]. Коллегиальным органом управления Академии мог бы стать Совет Академии во главе с Председателем Верховного Суда РК, куда вошли бы судьи, преподаватели Академии, работники Департамента, представители юридического сообщества. Поручить этой структуре разработать стратегические планы с определением приоритетов, целей, задач и программ обучения судей, отвечающим усилению судебных компетенций на всех этапах подготовки и переподготовки судей. Организовать проведение специальной конференции судейского и научного сообщества с определением наиболее важных судебных компетенций и системной работы по судебному обучению будущих судей.

Исходя из передового зарубежного опыта, рекомендуется ввести институт кандидата на судебную должность. Далее, все кандидаты в судьи в обязательном порядке должны пройти предварительную профессиональную подготовку в специальном учебном заведении — Академии правосудия. Все расходы на подготовку кандидатов в судьи должно взять на себя государство посредством выделения бюджетных средств. Это способствует реализации международных стандартов независимости правосудия, согласно которым, от того, насколько успешно будет реализована идея введения этого института зависит эффективность правосудия. При этом подготовка кандидатов на должность судей должна проводиться на самом последнем этапе их отбора - после сдачи ими квалификационного экзамена, получения рекомендации от соответствующей квалификационной коллегии о назначении на должность судьи, прохождения обследования на полиграфе, специальной проверки и др. Нарушение такой последовательности нецелесообразно, так как средства, выделенные из государственного бюджета на подготовку кандидата, не прошедшего предварительный отбор, будут неоправданными расходами государства. В целях стимулирования качественного обучения слушателей лучшие выпускники (исходя из характера и количества обучения, полученные оценки, окончательный рейтинг) должны обладать приоритетным правом выбора назначений на должность судьи без дальнейшего субъективного отбора.

3.2 Повышение качества юридического образования как важнейшее условие совершенствования судейских кадров.

Утверждение Республики Казахстан как демократического правового государства ставит во главу угла проблему подготовки юридических кадров, которые смогут стать движущей силой правового развития страны, преломить правовую реальность в стране, утвердить в обществе высокие идеалы и ценности верховенства права, вызвать доверие народа к государственно-правовым институтам, искоренить правовой нигилизм. Именно юристы, профессиональное юридическое сообщество являются исполнителями правового прогресса, выразителями происходящих в обществе процессов развития свободы, формирования правовых притязаний, требований защиты личности и общества от произвола и хаоса. [7] В связи с этим юридическое образование должно быть нацелено не просто на подготовку ремесленников от юриспруденции, а на формирование истинных служителей права, своеобразных миссионеров правовой культуры в обществе, активных носителей правовой культуры, идей демократии и справедливости, с устойчивостью к профессиональной деформации. Духовная и культурологическая миссия высшего юридического образования - это развитие правовых,

интеллектуальных, научных составляющих общественного развития, путем возвращения юристов с высокими идеалами и ценностями верховенства права и прав человека.

Вместе с тем, в Республике Казахстан, качество юридического образования не соответствует требованиям общества. В сфере подготовки юридических кадров сложилась парадоксальная ситуация: юристов много, но профессионалов среди них мало, то есть количественные показатели подготовки юристов находятся в явной диспропорции с качественными характеристиками юридического образования. В последние десятилетия Министерством образования и науки были ужесточены требования к вузам, в результате чего их количество существенно сократилось. Вместе с тем проблему качества юридических кадров это, отнюдь, не решило.

В подготовке высокопрофессиональных юристов, способных реализовать миссию юристов в обществе, ключевая роль отводится профессиональному юридическому сообществу (профессиональным судебным и адвокатским сообществам, другим правоохранительным структурам, многочисленным профессиональным юридическим группам), представленному юристами-практиками (прежде всего, судьями, адвокатами, представителями других юридических профессий) и юристами-теоретиками (учеными, преподавателями вузов, ассоциациями крупных специализированных юридических вузов).

Для успешной подготовки юристов к профессиональной работе и выполнению возложенной на них миссии необходима последовательная интеграция юридического образования с практической юридической деятельностью. Для этого требуется установление интеграционных связей вузов с профессиональными юридическими сообществами, как в рамках учебного процесса, так и по его окончании в отношении выпускников - от содействия их трудоустройству до повышения квалификации в последующем. Для комплексного подхода решения проблем юридического образования и практики требуется единая общегосударственная политика в сфере юридического образования, обеспечивающая интеграцию юридического образования, науки и практики, которая должна рассматриваться как часть правовой политики Республики Казахстан.

3.3 Совершенствование содержания судебного образования, сочетание фундаментальности и практикоориентированности судебного образования.

Ключевая миссия правосудия в правовом государстве: выступая независимым, нейтральным и справедливым арбитром правосудия, быть подлинным гарантом верховенства права, прав и свобод человека и гражданина. В целях обеспечения судебной власти высококвалифицированными кадрами, способствующими становлению судебной власти как подлинного гаранта верховенства права, прав и свобод человека, центральной идеей всего юридического образования, прежде всего судебного образования, должно стать формирование высокого уровня правосознания и правовой культуры будущих судей. Ведь именно от уровня правовой культуры и правосознания судей, судебного сообщества зависит способность судебной власти претворять в жизнь идеалы и ценности права и справедливости. Для этого необходимо гармоничное сочетание фундаментальности и практикоориентированности судебного образования. В Казахстане следует более широко предусмотреть различные стимулы, формы для непрерывного образования судей в течении всей жизни. И здесь позитивную роль могли бы сыграть более широкое применение информационно-коммуникационных технологий.

3.4 Повышение качества преподавательского состава.

В целях повышения качества преподавательского состава, необходимо совершенствовать принцип «судьи учат судей», развитие преподавательского состава за счет привлечения к процессу обучения лучших действующих судей. На современном этапе в Казахстане к процессу обучения судей привлекаются судьи Верховного Суда РК. Однако здесь имеет место ряд проблем:

- достаточно сложным является совмещение преподавательской и судейской деятельности;
- привлекаемые к процессу преподавания судьи часто не обладают навыками преподавания; отсутствуют стимулы для активизации преподавательской деятельности действующих судей.

Данные факторы весьма негативно сказываются на качестве преподавания.

В ряде зарубежных стран выработана целостная система стимулов и мотиваций для добровольного участия действующих судей в процессе обучения будущих и вновь назначенных судей. Тем самым создаются условия для привлечения лучших судей к преподаванию, а также повышается престижность, как обучения, так и преподавания в учебном заведении, осуществляющем подготовку судей. В этих странах кадровая политика в судебных органах и политика в сфере судебного образования тесно между собой коррелируют.

Учитывая такой положительный опыт зарубежных стран полагаем в Казахстане можно было бы внедрить следующее: судьи должны привлекаться для преподавания с отрывом от своей основной работы в должности судьи (от одного года до шести лет); необходимо создать стимулы и мотивации для лучших судей Казахстана в целях их привлечения к преподаванию будущим судьям и передаче им своего опыта. Такими стимулами могли бы стать дополнительные преимущества (увеличение заработной платы и т.д.) и/или приоритетное право претендовать на новую, более высокую должность, и другие. Создать своего рода реестр-пул опытных судей, склонных к педагогической деятельности, а также разработать программу подготовки преподавателей в области судебного образования, организовать их стажировку в ведущих учебных заведениях зарубежных стран.

3.5 Инновационное развитие, цифровизация судебного образования.

Сегодня во многом перспективы развития образования в мире связаны с широким внедрением цифровых технологий, что является необходимой частью цифровой трансформации общества. Цифровые технологии в образовании дают возможность получить доступ к непрерывному образованию на протяжении всей жизни, лучшим знаниям, независимо от местонахождения. Необходимо активно внедрять цифровые технологии в казахстанское судебное образование. Цифровизация в сфере образования должна способствовать обеспечению онлайн-доступа к новейшим научным и практическим разработкам, самым последним прорывным достижениям науки, образования и практики. Полагаем, что в этой связи можно было бы рассмотреть вопрос о создании платформы по примеру Coursera для проведения онлайн-курсов и программ обучения для судей и работников судебной системы от ведущих мировых университетов и судебных академий мира. Также необходимо обеспечить онлайн-доступ для судей и работников судебной системы, учебных центров, а также ППС, научных сотрудников, магистрантов, слушателей Академии к ведущим электронным научным и практическим базам данных по законодательству и судебным решениям зарубежных стран (в особенности стран СНГ и Европейского союза), к фонду библиотек национального и мирового уровня (например, такие как: Российская государственная библиотека, Национальная библиотека РК (г.Алматы), крупнейшие библиотеки стран ближнего и дальнего зарубежья); фондам издательств и научным базам мирового уровня (LexisNexis, Westlaw, Scopus и Thomson Reuters, Springer Nature и др.).

В целях создания удобной технологичной среды для образовательной и исследовательской деятельности судей и работников судебной системы следует укреплять информационно-коммуникационную инфраструктуру судебного образования (видеоэкраны и камеры, цифровые лаборатории, повсеместный легкий и быстрый доступ к Wi-Fi, беспроводные зарядные станции, центры обработки данных, «умные» и «зеленые» здания, облачные хранилища для хранения и обмена данными и другое).

Необходимо соответствующим образом постоянно корректировать программы обучения и повышения квалификации судей. В ходе обучения судей необходимо обучать навыкам эффективного использования новейших технологий, развивать навыки использования big data и blockchain; предоставлять информацию о новейших технологиях, используемых в судебной системе Казахстана и зарубежных стран; формировать гибкость, адаптивность к изменениям и умениям обучаться, навыкам межличностного общения и стрессоустойчивости. Важно укрепление информационно-коммуникационной инфраструктуры судебного образования и расширение процессов его цифровизация.

Комплексный подход к совершенствованию судебного образования в Казахстане с учетом опыта стран ОЭСР, трендов развития мирового образования способствует созданию судебной власти, способной претворять в жизнь идеалы и ценности права и справедливости, и, следовательно, успешно выполнить свою историческую миссию – стать непоколебимым гарантом прав человека, создания в Казахстане свободного демократического общества, в котором каждый чувствует себя свободным, защищенным, уверенным в своем завтрашнем дне и будущем своих потомков.

Список литературы:

1. Послание Президента Республики Казахстан Н.А. Назарбаева народу Казахстана. 17 января 2014 г. Казахстанский путь – 2050: Единая цель, единые интересы, единое будущее // Казахстанская правда. 18 января 2014г.
2. План нации – 100 конкретных шагов по реализации 5 институциональных реформ // https://online.zakon.kz/document/?doc_id=31977084#pos=5;-155. Дата обращения: 05.10.2019.
3. Национальный доклад о состоянии судейских кадров в Республике Казахстан, 2019 // <https://www.zakon.kz/4977181-natsionalnyy-doklad-o-sostoyanii.html>
4. Национальный доклад о состоянии судейских кадров в Республике Казахстан, 2019 // <https://www.zakon.kz/4977181-natsionalnyy-doklad-o-sostoyanii.html>
5. Ермаханова С. Итоги социологического исследования по вопросам формирования судейского кадрового состава в Казахстане // Сборник материалов международного Круглого стола «Перспективы кадровой политики в Республике Казахстан. - Нур-Султан, 2019. http://vss.gov.kz/sites/default/files/sbor_kr_stol_ru.pdf
6. Абдрасулов Е.Б. Отбор и первоначальное обучение судей: международный опыт // <https://www.zakon.kz/4915130-otbor-i-pervonachalnoe-obuchenie-sudey.html>
7. Семитко А.П. Развитие правовой культуры как правовой прогресс: Проблемы теории и методологии. Урал. гос. юрид. академия. - Екатеринбург, 1996.

К ВОПРОСУ ОБ АКТУАЛИЗАЦИИ НАУЧНОГО ИССЛЕДОВАНИЯ ОРГАНИЗАЦИОННО-ТАКТИЧЕСКИХ ОПЕРАЦИЙ ПО ДЕЛАМ, СВЯЗАННЫХ С ТОРГОВЛЕЙ ЛЮДЬМИ В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН

БАЛГИМБЕКОВ Д.У. к.ю.н., доцент
кафедра ОЮСД КЭУК
МУХТАРБЕК А. м.ю.н., ППЦДО
МАЙТАНОВА К.С. КЭУК студент
группы Ю-18-4

Лидера нации Нурсултан Назарбаев в «Стратегии «Казахстан-2050»: новый политический курс состоявшего государства» указывает, что Казахстан, сталкиваемся с миграционным

давлением в отдельных регионах страны, где незаконные трудовые мигранты дестабилизируют местные рынки труда [1]. Президент Республики Казахстан Касым-Жомарт Токаев в Послании народу Казахстана указывает, что в нашей повестке дня находится и борьба с торговлей людьми. Здесь Казахстан в глазах международного сообщества выглядит неважно. Правоохранительным органам предстоит улучшить процедуру расследований таких преступлений [2]. В целях выработки предложений по предотвращению и пресечению незаконного вывоза, ввоза и торговли людьми в Республике Казахстан, влекущих нарушение прав человека, Правительство утвердило национальный план действий на 2018–2020 годы [3]. Но правоприменительная деятельность по данному виду преступлений характеризуется совершением большого количества различных ошибок. Так, Казахстан впервые снизился рейтинг и попал в контрольный список второго уровня «2 watch list», тогда как с 2012 года находился в списке «2» в Ежегодном докладе Государственного департамента США о торговле людьми отчасти из-за необходимости внесения законодательных изменений для решения этих проблем. В данном докладе содержится призыв к правительствам реагировать на все формы торговли людьми с помощью наиболее эффективных и всеобъемлющих мер [4].

Неудовлетворительное состояние следственной практики по делам о рассматриваемых преступлениях в значительной мере определяется тем, что вопросы выявления и проверки первичной информации об этих преступлениях и особенности их расследования не нашли в научной литературе достаточного освещения. Органы предварительного следствия не имеют в своём распоряжении научно обоснованных рекомендаций по расследованию указанных преступлений, отмечается большее количество ошибок при проведении тактических операций по задержанию торговцев людьми с поличным. Судебная практика имеет оправдательные приговоры по рассматриваемым делам [5]. Так только с 10 по 12 сентября 2020 года проводилась очередная широкомасштабная операция с привлечением дополнительных сил и средств органов полиции «Стоп трафик». За три дня операции полицейскими выявлено более 50 преступлений, связанных с торговлей людьми [6].

Необходимость всестороннего исследования данной проблемы диктуется потребностями следственной практики, задачами дальнейшего совершенствования криминалистической теории и усиления её влияния на борьбу с преступностью.

Анализ практики расследования рассматриваемых правонарушений показывает, что на первоначальном этапе, как правило, проводится комплекс следственных действий и оперативно-розыскных мероприятий, направленных на задержание торговцев людьми с поличным, а также на получение доказательственной информации о лицах, совершивших преступление. Учитывая указанные особенности способа совершения преступления и следственной ситуации, сложившейся на момент расследования, органы уголовного преследования определяют задачи, содержание, очередность и тактику проведения отдельных гласных и не гласных следственных действий и оперативно-розыскных мероприятий. При этом под тактической операцией понимается - определенное сочетание следственных действий, оперативно-розыскных и организационно-технических мероприятий, направленных на решение задач расследования с учетом сложившейся следственной ситуации [7]. Недостатки правовой регламентации тактической операции приводят на практике к значительному количеству ошибок и игнорированию его доказательственного потенциала. Нарушения процессуального порядка производства этого действия приводят к признанию полученных доказательств недопустимыми. Противоречия законодательства могут привести к превышению должностных полномочий или даже к проведению заведомо незаконного действия. Существенно осложняет ситуацию неправильное понимание практическими работниками сущности проведения тактических операций. Ошибки в проведении тактической операции могут привести к потере практически всего объема доказательственной информации в результате признания полученных

доказательств недопустимыми. Они могут даже создать ситуацию обвинения сотрудников полиции в провокации преступлений.

Системность подхода к рассматриваемой теме позволяет исследовать не только производства отдельных процессуальных действий и мероприятий в совокупности, но и во взаимосвязи с преследованием преступников, физический захват, процессуальное оформление, тактические условия сбора доказательственных данных и т.д. Эти тактические операции по своему степеню и образуют системы более высокого уровня, в которых каждое отдельное действие тактической операции выполняют лишь одну из важных задач криминалистического комплекса. Научная новизна и перспективность данного научно-исследовательского проекта заключаются в рассмотрении тактической операции как системы тактических воздействий, ориентированных на повышение выявления, раскрытия и расследования и предупреждения преступления, связанных с торговлей людьми.

Реализация научного исследования предполагает выполнения следующего объема научно-исследовательской работы:

–Уточнить категориальную сущность тактических операций в сфере торговли людьми, выработать понятийный аппарат;

–Провести социологическое исследование с привлечением сотрудников правоохранительных органов, представителей государственных структур, гражданского общества и бизнеса в направлении разработки учения о применении тактических операций в раскрытии и расследовании преступлений связанных с торговлей людьми;

–Изучить зарубежный опыт применения комплекса мер по проведению тактических операций в торговле людьми, а также позитивную отечественную практику борьбы с такого рода проявлениями;

–Определить понятие тактической операций, раскрыть содержание ее элементов (компонентов), определить место и роль данной научной категории в системе научного знания по делам связанных с торговлей людьми;

–На основе анализа оперативной, следственной, экспертной и судебной практики сформировать принципы разработки необходимых тактической операций при расследовании того или иного преступления, связанного с торговлей людьми, определить свойства, явления, процессы, влияющие на этапы их построения;

–Определить и проанализировать источники информации, влияющие на закономерное формирование механизма создания приемлемых тактической операций для расследования рассматриваемых преступлений;

–На основе интеграции уголовно-процессуальных, криминалистических, оперативно-розыскных и иных научных знаний сформировать приемлемую концепцию о взаимодействии правоохранительных органов в рамках тактической операций, их разработки, планирования, осуществления, процессуального закрепления полученной с их помощью информации;

–Выявить и описать типичные следственные ситуаций, складывающиеся на первоначальном этапе расследования;

–Разработать рекомендации и дать описание практических путей реализации тактической операций, определяемых направлением расследования в рамках финансового расследования в целях успешному аресту и конфискации средств торговцев, как ведущему фактору борьбы с «бизнесом» торговли людьми;

–Определить основные направления и формы взаимодействия следователя с работниками различных служб и подразделений правоохранительных органов при реализации тактической операций по обеспечению безопасности жертв торговли людьми;

–На основе предложенной концепции взаимодействия правоохранительных органов разработать научно обоснованные рекомендации по моделированию эффективного механизма

осуществления тактической операций в рамках предотвращения участия бизнеса в торговле людьми.

Реализация обозначенных задач позволит получить новые научные результаты. Так, на основе изучения и обобщения сложившейся судебной-следственной практики будут разработаны практические рекомендации для правоохранительных органов по повышению эффективности правоприменительной практики проведения тактических операций по делам связанных с торговлей людьми.

Список литературы:

1. Послание Президента Республики Казахстан - Лидера нации Нурсултана Назарбаева народу Казахстана «Стратегия «Казахстан-2050»: Новый политический курс состоявшегося государства» 14.12.2012 // Официальный сайт Президента РК. <http://www.akorda.kz/>

2. Касым-Жомарт Токаев. Послание Главы государства народу Казахстана от 1 сентября 2020г.. «Казахстан в новой реальности: время действий » // Официальный сайт Президента РК. <http://www.akorda.kz/>

3. О Плане мероприятий Правительства Республики Казахстан по профилактике, предотвращению и борьбе с преступлениями, связанными с торговлей людьми, на 2018 - 2020 годы Постановление Правительства Республики Казахстан от от 1 октября 2018 года № 609 <http://www.adilet.gov.kz>

4. Уильям Мозер. Почему борьба с торговлей людьми должна стать одним из приоритетов для Казахстана. Авторская статья Уильяма Мозера, Посла США в Казахстане. – Электронный ресурс. Режим доступа: <https://kz.usembassy.gov/ru> (дата обращения 18.06.2020 г.).

5. Суд оправдал обвиненных в трудовом рабстве фермеров. // <https://www.nur.kz/>

6. Таев Д.А. За три дня выявлено 50 преступлений, связанных с торговлей людьми в Казахстане. 21 Сентября 2020 12:50 // inform.kz <https://www.inform.kz/ru>.

7. Криминалистика: Учебник / Отв. ред. Б. М. Нурғалиев — Караганда: КЮИ МВД РК им. Б. Бейсенова, 2008. — 608 с.

МЕРЫ ПОВЫШЕНИЯ ПРАВОВОГО СОЗНАНИЯ И КУЛЬТУРЫ ГРАЖДАН – УЧАСТНИКОВ ДОРОЖНОГО ДВИЖЕНИЯ

БАКИШЕВ К.А. д.ю.н., профессор
Карагандинский экономический университет Казпотребсоюза

Закон РК «О дорожном движении» от 17 апреля 2014 года в числе основных принципов дорожного движения называет приоритет жизни и здоровья участников дорожного движения над экономическими результатами хозяйственной деятельности (ст. 3) [1]. Таким образом, выдвигание на первый план в иерархии социальных ценностей и целей правоохранительной деятельности защиты личности, ее жизни, здоровья, прав и свобод обуславливает необходимость разработки мер профилактики в целях повышения правосознания граждан и культуры их поведения на дорогах. Эта задача представляет определенную сложность, если учесть, что закон не содержит перечня профилактических мер, видимо, предоставляя право определять его содержание органам, занимающимся организацией безопасности дорожного движения.

Анализ показал, что более 95 % ДТП происходит по вине водителей, при этом почти каждое второе ДТП (более 42 %) связано с наездами на пешеходов. В то же время определенная часть ДТП совершается другими участниками дорожного движения – пешеходами,

мотоциклистами, велосипедистами и др. Только по вине пешеходов ежегодно происходит от 3,5 % до 4,2 % аварий от общего числа ДТП.

В ДТП чаще всего попадают мужчины – пешеходы во время передвижения по проезжей части дороги при наличии тротуара, перехода улицы в неустановленных местах либо перед близко идущим транспортом или на запрещающий сигнал светофора и т. д., нередко в состоянии опьянения. Женщины-пешеходы страдают чаще всего вследствие растерянности, неосмотрительности, страха перед движущимся транспортным средством или нежелания соблюдать правила дорожного движения.

Главная причина такого поведения – социально-нравственная деформация группового и индивидуального сознания людей в виде традиций, нравов, привычек, мотиваций, противоречащих идеологии и социальной психологии общества, а также правовым запретам государства, крайне низкий уровень культуры поведения граждан на дорогах. Об этом свидетельствуют данные социологического опроса более 300 школьников, студентов и курсантов высших учебных заведений Алматы, Караганды, Нур-Султана, Костаная. Несмотря на то, что Закон РК «О дорожном движении» от 17 апреля 2014 года обязывает участников дорожного движения знать и соблюдать правила дорожного движения (п. 1 ч. 4 ст. 53), из числа опрошенных школьников и студентов с ПДД оказались знакомы только 41,2 %, знает только некоторые пункты ПДД 34,2 %, плохо знают ПДД 10,4 %, не знают вообще 8,8 %, а 5,4 % учащихся не дали ответа. Около 7 % опрошенных указали, что нарушают ПДД, не нарушают 39,2 %, иногда нарушают 30,4 %, очень редко нарушают 6,9 %. Допущенные нарушения ПДД выразились в переходе дороге на красный цвет (28,8 %), в неустановленных местах (36,9 %). Причина нарушения ПДД следующая: спешил на учебу или работу (31,5 %), домой (18,8 %), невнимательность, задумчивость (10,4 %), в момент нарушения ни о чем не думал (5 %), отвлекся на звонок мобильного телефона (3 %).

Сказанное означает, что виктимное поведение потерпевших выступает одним из факторов, играющих заметную роль в механизме автотранспортного правонарушения. Поэтому определить реальное состояние аварийности транспорта и разработать эффективные средства воздействия возможно только с учетом фактора жертвы. Исследование показало, что в механизме автотранспортного правонарушения с различной степенью активности взаимодействуют водитель и потерпевший (пешеход, пассажир), где последний своим деструктивным поведением превращает безопасную ситуацию в опасную, а нейтральную ситуацию трансформирует в провоцирующую, выступая в качестве элемента ситуации. Потерпевшими могут быть водители; лица, подпадающие в сферу действия автотранспортных средств, обязанные соблюдать ПДД (пешеходы, пассажиры, велосипедисты и т.п.).

Варианты виктимного поведения могут быть различными — от малозначительного до решающего. Для выявления его истинной роли в генезисе ДТП и правильной юридической оценки важно в каждом конкретном случае установить, в какой мере ситуация, повлиявшая на совершение преступления, сложилась за счет поведения потерпевшего; каким было объективное содержание ситуации и насколько адекватно потерпевший воспринял причинение вреда; каким образом поведение потерпевшего повлияло на формирование у водителя ситуативной установки; какие специфические качества потерпевшего повлияли на его виктимность. Ситуация автотранспортного преступления, которую потенциальная жертва создает своим поведением, в каждом конкретном случае строго индивидуальна, но обладает определенными чертами, которые позволяют их классифицировать. Анализ позволил нам выявить ситуации, которые в зависимости от поведения потерпевшего имели следующий характер:

а) препятствующий, где потерпевший предпринимает меры предосторожности (например, пешеход включает зеленый свет светофора при переходе дороги, переходит дорогу в обозначенных местах; водитель и пассажир пристегиваются ремнем безопасности; дорожные

рабочие выставляют предупреждающие знаки во время проведения ремонтных работ и т. п.). Доля таких ситуаций незначительна и составляет около 1,9 %;

б) нейтральный, где поведение потерпевшего не влияет на поведение преступника (например, передвижение в качестве пассажира, нахождение на автобусной остановке или пешеходной дорожке, во дворе дома или предприятия, выполнение ремонтных или иных работ и т.д.). Такие ситуации встретились нам в 54,6 % случаев;

в) способствующий, где ситуацию может обострить потерпевший в результате:

- действий, снижающих критическое восприятие конкретной ситуации из-за состояния опьянения, неосторожных действий, физических недостатков лица (глухота, пониженное зрение или слепота, затрудненность движения и т. д.). Указанный вид ситуации отмечался в 1,5 % от общего числа изученных уголовных дел;

- неправомерных (аморальных) действий потерпевшего (передачи потерпевшим управления транспортным средством лицу, находящемуся в состоянии опьянения либо не имеющему опыта вождения; перехода проезжей части в неустановленном месте либо на запрещающий сигнал светофора, посадки пассажиров в необорудованный кузов автомашины и т. д.). Доля подобных ситуаций составила 42 %.

Что же лежит в основе виктимного поведения человека? Разделяем мнение ряда ученых о том, что асоциальная установка, проявляющаяся в психологических дефектах внимания, принятия решения, действия в интеллектуальной, волевой, эмоциональной сферах личности [2, с.68]. Такое поведение детерминировано не только психологически, но и социально, т. е. на развитие и исход аварийной ситуации существенное влияние оказывает неправомерное поведение потерпевшего, вызванное его негативными взглядами и привычками (легкомыслие, беспечность, неосмотрительность, пренебрежение правилами предосторожности и т. п.) [3, с.80]. Приведем пример.

Так, М. приехал в гости к бывшим односельчанам, с которыми распивал спиртные напитки. Затем он поехал в магазин купить еще водки, передав управление автомобилем одному из приятелей. По дороге водитель, тоже находившийся в состоянии алкогольного опьянения, уснул за рулем. В результате автомобиль врезался в столб и опрокинулся. М. от полученных травм скончался. Криминологическая оценка описанной ситуации очевидна: поведение М., выразившееся в неправомерной передаче управления автомашиной другому лицу, находящему в состоянии опьянения, явилось решающим фактором в механизме преступления. По сути, он погиб в ситуации, в создании которой принял самое деятельное участие. Подобные случаи встретились нам в 6 % от общего числа изученных дел. Они возникали также по просьбе (3 %), настоянию самого потерпевшего (1 %), либо с молчаливого согласия другого лица (2 %), тем самым серьезно влияя на исход деяния.

Обращает на себя внимание наличие прямой зависимости отрицательного поведения потерпевших от их физиологического состояния. Анализ показал, что количество «виновных» жертв, негативное поведение которых было обусловлено алкогольным или наркотическим опьянением, составило 7,1 %, причем подавляющее их большинство — мужчины. Очевидно, что отношение «преступник — жертва» в системе криминологической детерминации занимает особое место, поэтому процессы криминализации (становление преступника) и процессы виктимизации (становления жертвы) необходимо рассматривать в тесной взаимосвязи.

В то же время социальные позиции индивида не всегда играют ведущую роль в механизме автотранспортного правонарушения. Судебной практике известны случаи, когда на поведение человека влияет внезапно возникшая опасная обстановка, к которой он не был подготовлен в силу своих психофизиологических особенностей. Например, пешеход, оказавшись в сложной дорожной ситуации, не находит правильного решения по выходу из нее, в результате чего происходит авария. Таким образом, в основе неправомерного (аморального) поведения

потерпевшего в автотранспортных правонарушениях в целом ряде случаев лежит комплекс его отрицательных индивидуально-психологических свойств, выявление которых позволит определить лежащие в их основе социальные потребности и ценностные ориентации для организации и проведения надлежащей профилактической работы. В то же время потерпевшему вред может быть причинен в ситуации, воздействию которой он не смог противостоять, что предопределило криминальное развитие события.

Сказанное позволяет сделать вывод о значимости в генезисе автотранспортного правонарушения ролевых, личностных и других качеств не только преступников, но и потерпевших, необходимости их всесторонней юридической оценки для дифференциации и индивидуализации ответственности преступников, а в ряде случаев для решения вопроса ответственности самих потерпевших. Однако это обстоятельство, если и находит отражение в обвинительных приговорах судов, то не иначе, как смягчающее вину подсудимого, и учитывается при определении ему размера и вида наказания, но не более. Вопросы же изменения квалификации либо оправдания подсудимого даже в случаях полной доказанности вины потерпевшего, судами почти не обсуждаются.

Так, К. в состоянии алкогольного опьянения выбежала на проезжую часть непосредственно перед мотоциклом под управлением М. Последний не смог предотвратить наезд, повлекший причинение тяжкого вреда здоровью К. Органы следствия не усмотрели признаков нарушения ПДД в действиях М. и отказали в возбуждении уголовного дела. Однако данное решение по протесту прокурора было отменено, М. привлекли к уголовной ответственности и осудили. Обоснованные доводы адвоката о том, что отрицательное поведение потерпевшей на дороге сыграло далеко не последнюю роль в причинении ей вреда, суд оставил без внимания [4].

Эти и другие примеры свидетельствуют о реальности ситуаций, в которых разрушительное действие автотранспорта может быть вызвано неправомерными действиями потерпевших. На это обстоятельство обращал еще Верховный суд Казахской ССР в своем постановлении «О судебной практике по делам об автотранспортных преступлениях» от 23 сентября 1983 г., предписывая нижестоящим судам при решении вопроса о мере наказания виновным учитывать степень вины потерпевшего в создании аварийной обстановки¹. Отмеченные недостатки обусловлены рядом причин. Главная из них заключается в том, что органы следствия и суд часто испытывают серьезные затруднения при выяснении вопроса о том, чье именно действие находится в причинной связи с наступившими вредными последствиями — преступника или потерпевшего. Эти трудности объясняются наличием множественных причиняющих факторов (ненастная погода, плохое состояние дороги, неисправность транспортного средства, неправомерное поведение пешехода и т.д.); различной ролью нарушений ПДД при наступлении одинаковых по характеру и тяжести последствий; сложным, опосредованным характером причинной связи; случайным характером вредных последствий. Кроме того, фактически наступившие последствия часто не адекватны характеру нарушения ПДД.

Другая причина недостатков в том, что факт причинения потерпевшему вреда даже при наличии его явной вины судами нередко рассматривается как своеобразная амнистия, а решение вопроса об ответственности ими признается негуманным и бессмысленным — «он уже сам себя наказал». Такая практика противоречит интересам объективного и всестороннего расследования уголовного дела, нарушает принципы индивидуализации и дифференциации уголовной ответственности и наказания, равенства граждан перед законом и судом, приводит к утверждению мнения, что не нужно вообще обращать внимание на виновное поведение

---

¹ Такое указание нормативное постановление Верховного суда РК «О практике применения уголовного законодательства по делам о преступлениях, связанных с нарушением правил дорожного движения и эксплуатации транспортных средств» от 29 июня 2011 года, к сожалению, не содержит.

потерпевшего. Видимо, в этой связи в период с 2014 по 2019 гг. к уголовной ответственности по ст. 351 УК РК было привлечено всего 17 нарушителей (пешеходов и пассажиров) правил, обеспечивающих безопасную работу транспорта. Поэтому в нормативном постановлении Верховного суда РК «О практике применения уголовного законодательства по делам о преступлениях, связанных с нарушением правил дорожного движения и эксплуатации транспортных средств» от 29 июня 2011 года необходимо указать, что суду необходимо тщательно изучить роль потерпевшего в совершенном преступлении, чтобы ставить вопрос о привлечении его к ответственности в случае наличия признаков его вины [5].

Уголовное законодательство Казахстана содержит ряд статей, в которых аморальное поведение потерпевшего является обстоятельством, существенно снижающим опасность деяния и степень вины субъекта (ст. 101, ст. 105, ст. 111 УК). В п. 10 ч. 1 ст. 53 УК в качестве смягчающего уголовную ответственность и наказание обстоятельства указана противоправность или аморальность поведения потерпевшего, явившегося поводом для преступления. В то же время уголовный закон неполно учитывает неправомерное поведение жертвы в преступлениях, что актуализирует идею о включении в УК РК положения в следующей редакции: «Лицо может быть освобождено от уголовной ответственности, либо срок или размер наказания не могут превышать трех четвертей максимального срока назначаемого наказания, если совершенное им уголовное правонарушение вызвано противоправным или аморальным поведением потерпевшего». Представляется, что такая дефиниция позволит избежать возможных ошибок в правоприменительной деятельности и будет важным профилактическим средством воздействия на поведение «кандидатов в потерпевшие».

Интерес представляют данные, характеризующие личность и поведение потерпевших в ДТП. Они показали, что большинство из них (53 %) мужчины, 26 % - женщины. Повышенная виктимность мужчин объясняется еще причинами субъективного характера. Это недостаточно критическая самооценка, переоценка своих профессиональных и психофизиологических возможностей, притупление чувства опасности, внимания, дефекты принятия решения и действия, связанные с отсутствием согласованности, координации движений и т. д. Виктимность детей и несовершеннолетних составила 4,4 %. Практика показывает, что в аварии они попадают из-за незнания ПДД, неосмотрительных действий, неправильной оценки ситуации и др.

Анализ также выявил устойчивую зависимость между образовательным уровнем и характером поведения потерпевших. 19 % потерпевших - это лица с высшим и незаконченным высшим образованием, из которых 2,2 % вели себя неправомерно, 42 % имели среднее образование, а среднее специальное — 17,2 %. Около 22 % потерпевших имели неполное среднее образование. Как видно, чем выше их образовательный уровень, тем ниже вероятность виктимного поведения. 25,6 % потерпевших были знакомы с преступником и состояли в родственных, супружеских, приятельских, служебных отношениях.

На основании вышесказанного можно сделать следующие выводы:

1) дорожно-транспортные происшествия - результат ненадлежащих (ошибочных) действий человека (водителя, пешехода, велосипедиста и т.д.) при взаимодействии с внешними факторами (криминогенной ситуацией, транспортным средством, информационным обеспечением). В целом ряде случаев они обусловлены асоциальной установкой личности, которой присущи такие отрицательные индивидуально-психологические качества как легкомыслие, беспечность, неосмотрительность, пренебрежение правилами предосторожности и т.п.

В то же время ДТП могут совершаться лицами, которые характеризуются положительно с точки зрения ценностных ориентаций. В основе их деструктивного поведения лежат психологические дефекты восприятия и обработки информации, принятия решения и действия,

либо отсутствие возможности восприятия информации в силу психофизиологического состояния, не устраняющие правовой ответственности. Виктимное поведение потерпевших является важной частью механизма автотранспортного правонарушения, поэтому профилактика ДТП должна осуществляться только с учетом фактора жертвы;

2) большинство жертв ДТП – мужчины. Повышенная виктимность мужчин объясняется правовым нигилизмом, недостаточно критической самооценкой, переоценкой своих профессиональных и психофизиологических возможностей, притуплением чувства опасности, внимания, дефекты принятия решения и действия, связанные с отсутствием согласованности, координации движений и т. д.;

3) существует устойчивая зависимость между образовательным уровнем и характером поведения потерпевших: чем выше их образовательный уровень, тем ниже процент виктимного поведения;

4) факт причинения потерпевшему в ДТП вреда даже при наличии его явной вины суды нередко рассматривают как своеобразную амнистию, а вопрос о его ответственности признают негуманным и бессмысленным. Такая практика нарушает принципы индивидуализации и дифференциации уголовной ответственности и наказания, равенства граждан перед законом и судом, порождает у людей чувство безнаказанности.

Приведенные криминологические данные выявляют значительные резервы для организации профилактической работы по повышению правосознания и культуры поведения, как водителей, так и пешеходов, пассажиров и других участников дорожного движения. Она может выражаться в следующих предлагаемых мерах:

1) нейтрализация асоциальной установки участников дорожного движения, и формирование у них законопослушного поведения, которая должна включать:

а) воспитательно-разъяснительную работу над повышением правовой культуры граждан (обучение элементарным правилам поведения на дорогах и неукоснительному их соблюдению, уважительному отношению всех участников дорожного движения друг к другу и т. д.).

в) формирование правового сознания граждан, так как правосознание формирует правовую культуру личности. Этой работе основное внимание следует уделять уже с дошкольного возраста. Дело в том, что соблюдение Правил дорожного движения и, соответственно, правовая культура должны носить осознанный характер, а не заключаться в соблюдении правовых норм под угрозой наказания. В свете сказанного воспитание законопослушного участника дорожного движения – необходимое условие обеспечения безопасности дорожного движения. Практика показывает, что даже хорошее знание субъектом норм права еще не гарантирует его правомерного поведения. Необходима правовая убежденность в ценности данного объективного права. Огромную роль в решении этого вопроса играет МОН Казахстана, которое должно увеличить количество часов, отводимых на изучение основ правил дорожного движения в государственных образовательных стандартах. В дошкольных учреждениях, учебных заведениях на постоянной основе необходимо проведение тематических занятий, бесед, консультаций, распространение буклетов, памяток, демонстрация обучающих видеороликов, а также широкое освещение в СМИ резонансных случаев нарушения ПДД и наказаний, назначенных нарушителям;

в) проведение широкомасштабных акций "Безопасная дорога", "Внимание - дети!", "Пешеход", "Вежливый водитель", конкурсов «Внимание, светофор!», «Как ты знаешь ПДД?», познавательных игр, слетов юных инспекторов и т.д.;

г) важная роль должна отводиться индивидуальной профилактике, которая осуществляется в отношении лиц, допустивших нарушения ПДД, с целью недопущения ими впредь подобных фактов, с одной стороны, и влияния на других потенциальных нарушителей, с другой стороны.

Большое значение в этой работе имеет установление мотивации лиц, совершивших нарушение ПДД;

2) совершенствование отечественного уголовного и административного законодательств, следственной и судебной практики по делам об автотранспортных правонарушениях, обеспечение принципа неотвратимости уголовного наказания. Для этого целесообразно:

а) в нормативном постановлении Верховного суда РК «О практике применения уголовного законодательства по делам о преступлениях, связанных с нарушением правил дорожного движения и эксплуатации транспортных средств» от 29 июня 2011 года указать, что судам в процессе судебного разбирательства следует также выяснять степень вины потерпевшего в ДТП;

б) предусмотреть в УК положение о том, что лицо может быть освобождено от уголовной ответственности, либо срок или размер наказания не могут превышать трех четвертей максимального срока назначаемого наказания, если совершенное им уголовное правонарушение вызвано противоправным или аморальным поведением потерпевшего;

3) постоянное совершенствование уровня профессиональной подготовки сотрудников правоохранительных органов, расследующих автотранспортные правонарушения;

В заключение отметим, что только комплексный анализ причин и условий автотранспортных правонарушений позволит разработать эффективные меры их предупреждения и повысить безопасность дорожного движения.

Список литературы:

1. Закон РК «О дорожном движении» от 17 апреля 2014 года. - Режим доступа: <http://adilet.zan.kz/rus/docs/Z1400000194>.

2. Сидоренко Э. Л. Отрицательное поведение потерпевшего и уголовный закон. – СПб., 2003. – 380 с.

3. Коробеев А. И. Виктимологические аспекты предупреждения неосторожных преступлений в сфере взаимодействия человека и техники // Виктимологические проблемы борьбы с преступностью. – Иркутск, 1982.

4. Архив суда Октябрьского района г. Караганды. Дело № 1-65.

5. Нормативное постановление Верховного суда РК «О практике применения уголовного законодательства по делам о преступлениях, связанных с нарушением правил дорожного движения и эксплуатации транспортных средств» от 29 июня 2011 г. – Режим доступа: <http://adilet.zan.kz/rus/docs/P110000003S>.

УДК- 330.117 (574)

НЕКОТОРЫЕ ПРОБЛЕМЫ ВЗАИМОДЕЙСТВИЯ ГОСУДАРСТВА, БИЗНЕСА И ОБЩЕСТВА

ВЕСЕЛЬСКАЯ Н.Р., к.ю.н, профессор
БОНДАРЕВА Л.В., магистрант, гр. Ю-13П
Карагандинский экономический университет Казпотребсоюза

Организационная конструкция правительственной политики любого государства всегда направлена на взаимодействие с бизнесом. При этом, полноценная жизнь общества бесспорно

является результатом деятельности обеих сторон и основополагающей целью их сотрудничества.

Заслуживающим внимания является факт создания самим обществом обоих явлений – государства и бизнеса, собственно, перед которым они и несут за свои действия ответственность. Действия государства направлены исключительно в интересах общества, предпринимательство же подотчетно и тому, и другому. Но, при этом, лежащий в основе бизнеса частный интерес не всегда может совпадать с общенациональным.

Экономическая нестабильность, являющаяся результатом отсутствия обеспечения финансового благополучия и безопасности граждан, минимальных денежных выплат, объема социальных услуг, фискальных гарантий, влечет социальные конфликты и даже массового характера беспорядки, что в итоге тормозит процессы политических и экономических реформ.

Одним из принципов модернизационного процесса является принцип партнерского участия, то есть: «вся работа должна строиться на основе тесного взаимодействия государства, бизнеса и граждан. Задача власти здесь в том, чтобы обеспечивать рациональный баланс интересов государства, общества и личности. Именно в этом заключается подлинная справедливость. Важно активно развивать социальное партнерство, создавать условия для расширения участия негосударственного сектора в модернизации страны» [0].

Некоторыми учеными, в частности, С.И. Алексеевым, предлагается достаточно функциональная форма партнерства, отражающая интересующие нас отношения – межсекторное партнерство или локально-территориальное партнерство, суть которого состоит в налаживании конструктивного взаимодействия между тремя силами, действующими на определенной территории страны, - государственными структурами (учреждения и органы власти), коммерческими предприятиями и некоммерческими общественными организациями с целью формирования и совершенствования функционирования социальной сферы конкретной территории [0].

Исходя из этого, партнерство необходимо рассматривать как систему взаимоотношений между гражданами Республики Казахстан (их представителями в лице трудовых коллективов, общественных объединений), субъектами предпринимательства (их представителями), государственными органами, органами местного самоуправления, направленных на обеспечение согласования их интересов.

В системе данных взаимоотношений существенная роль отводится такому правовому явлению как государственно-частное партнерство, каквозможногои эффективного механизма по привлечению субъектов частного предпринимательства к реализации общественно значимых проектов.

На сайте Миннацэкономики Казахстана это понятие определяется как "взаимовыгодное сотрудничество государства и частного сектора в отраслях, традиционно относящихся к сфере ответственности государства" [3]. Государственно-частное партнерство (ГЧП) заключается на условиях сбалансированного распределения рисков, выгод и затрат, прав и обязанностей. Основная цель ГЧП – развивать инфраструктуру в интересах общества.

Е.М. Петрова, определяет государственно-частное партнерство как «взаимовыгодное сотрудничество между органами власти и бизнесом, реализуемое в различных формах и ставящее своей целью решение политических и общественно значимых задач на национальном, региональном и местном уровнях» [0, с. 44].

Однако следует отметить, что такого рода партнерство не всегда преследует цели защиты граждан. В большинстве случаев это партнерство осуществляется в областях, обеспечивающих экономические и социальные интересы граждан: сферы дорожного строительства, общественной инфраструктуры, жилищно-коммунального хозяйства, объектов образования и здравоохранения, Тем не менее, вероятны случаи государственно-частного партнерства в сфере

вооружения, других сферах, когда партнерство осуществляется исключительно в интересах только государства и самих предпринимателей. Не случайно, что сами ученые представляют государственно-частное партнерство как самостоятельную форму сотрудничества и даже противопоставляют ее социальному партнерству [4,с.44].

В качестве основных признаков государственно-частного партнерства, указывают следующее: целью соглашения между государством и бизнесом является достижение «взаимной дополнительной выгоды» и выполнение совместной задачи; участники при заключении соглашения руководствуются собственными интересами; доходы делятся пропорционально инвестициям участников и принятием риска [5].

Государственно-частное партнерство получило большое распространение в мире.

За последние 20 лет в Европе реализовано более чем 1400 проектов ГЧП с оценочной стоимостью инвестиций около 260 млрд. евро [6]. Диапазон возможных основных направлений применения ГЧП в Европе очень широк - строительство дорог, государственных зданий, оборонной инфраструктуры, школ и университетов и т.д.

К основным формам ГЧП можно отнести любые взаимовыгодные формы взаимодействия государства и бизнеса: государственные контракты; арендные отношения; финансовую аренду (лизинг); государственно-частные предприятия; соглашения о разделе продукции (СРП); совместные венчурные компании; концессионные соглашения. [7]

Выделяются три разновидности ГЧП:

1) привлечение частного партнера в проекты под контролем государства путем продажи как миноритарного, так и контрольного пакета акций;

2) заключение долгосрочных контрактов, в соответствии с которыми государство обязуется на долгосрочной основе приобретать у бизнеса предоставляемые им высококачественные услуги.

3) партнерские соглашения, в которых определяющими для проекта являются накопленный опыт частного партнера, его инновационный, производственный, технологический и финансовый потенциал для максимально эффективного использования переданных ему по соглашению государственных активов.

У государственно-частного партнёрства множество форм, но суть одна: оно должно быть выгодно обеим сторонам - бизнесу, государству и, конечно же, обществу.

Вместе с тем, анализ реализации государственно-частного партнерства в Казахстане сегодня (2015-2019 годы) свидетельствует осерьёзном перекосе, когда бюджет финансирует проекты для бизнеса, не получая равноценной отдачи обществу. Государство обязалось возместить бизнесу инвестиционные затраты по проектам в размере 90% от общей их стоимости – об этом сообщил Касым-Жомарт Токаев на расширенном заседании Правительства в июле 2019 г. При этом, общая стоимость проектов, заключенных на условиях ГЧП, составляет около 1,6 трлн. тенге, что эквивалентно 12,6% доходов республиканского бюджета за 2019 год (в зарубежной практике на 1 тенге государственных инвестиций приходится 3 тенге частных. У нас наоборот, соотношение 1,5 к 1. Проверки Генеральной прокуратуры показали, что ГЧП стало одной из форм подмены госзакупок. По сути, это скрытое бюджетное финансирование) [8]

На наш взгляд, Республика Казахстан должна разработать свою схему развития социальной государственности на основе социального партнерства. Это значит, что источниками финансирования должны выступать государство, бизнес сообщество и трудоспособные граждане. В представленных моделях часто наблюдается перекося в сторону того или иного источника финансирования. Так, патронат государства приводит к снижению социальной активности самих граждан и уклонению от социальной ответственности бизнес сообщества.

Государственная политика в системе рыночного хозяйства это корректировка, упорядочение, повышение эффективности и поддержание социально-экономических процессов, направленных на развитие общества, повышение его уровня благосостояния и как следствие, обеспечение экономического роста в целом. Создание условий для многогранного полноценного развития каждой личности, вне зависимости от ее материального положения, стимулирование граждан в решении важных для государства вопросов через активное их участие, основополагающий вектор партнерства государства и бизнес-структур.

Стоит отметить, что класс «бизнес-структура» или «бизнес-сообщество» является сравнительно новым и молодым в Казахстане, тем более в таком важном аспекте, как регулятора отношений. Иногда «бизнес-структуры» определяют сектором, противостоящим государству, однако это в корне неверно.

Считаем, модель развития партнерских отношений в Казахстане следует определять: «общество – государство – бизнес-структуры», принимая во внимание следующие моменты: первое - при невозможности определить четкую грань между всеми существующими взаимосвязями, перечисленные элементы не должны противопоставляться друг другу. В определенной взаимосвязи каждый субъект может быть представителем того или иного элемента. Например, государственный служащий может участвовать в экологическом движении за чистоту своего города, выступать не как политик, а как рядовой житель определенной местности; второе - бизнес-структура, не случайно выделена в качестве третьего основного звена. В Республике Казахстан в отличие от профессиональных союзов, фондов, они представляют реальную экономическую силу. [9, с.71-74]

При изучении роли институтов бизнес-структур необходимо отметить, что данный термин еще не устоялся и трактуется неоднозначно. В преобладающем большинстве под ним понимают активизировавшихся и объединившихся для защиты своих интересов и прав предпринимателей. Тем не менее, отдельного конкретного субъекта предпринимательства могут рассматривать как самостоятельную бизнес-структуру в области коммерции или производственного процесса.

Полагаем, что ведение определенной политики предпринимателями, с целью претворения своих замыслов, идей, интересов в жизнь должно и быть основополагающим в определении понятия бизнес-сообщества, представляя собой именно сообщество, как единый механизм функционирования одной цепи. В таком случае оно представляет собой часть гражданского общества.

Одним из основных показателей уровня экономического и социального развития государства, является степень активности бизнес-сообществ. Именно благодаря их инициативе был пролоббирован Предпринимательский кодекс РК, собрав в себе все механизмы и способы регулирования предпринимательской деятельности, который в значительной мере оградил предпринимателей Казахстана от необоснованных проверок государственных контролирующих органов. Так, например, в целях улучшения условий для развития малого предпринимательства, в том числе микропредпринимательства, центральным государственным и местным исполнительным органам запрещено с 1 января 2020 года до 1 января 2023 года производить проверки и профилактический контроль и надзор с посещением субъектов малого предпринимательства, в том числе субъектов микропредпринимательства [10]. В настоящее время, в круг наиболее активных обсуждений бизнес-сообществ входит вопрос снижения процента корпоративного подоходного налога (КПН), налога на добавленную стоимость, применение понижающих коэффициентов по взносам и отчислениям с ФОТ во внебюджетные фонды, индивидуального подоходного налога, удерживаемого у источника выплаты, упрощение всей системы налогового устройства.

Без всякого сомнения, при объединении деятельности предпринимательских структур, решение различных вопросов экономической политики более эффективно. В этом основная цель

создания общественных объединений предпринимателей (ассоциации, союзы). Наглядным примером служит созданная в 2013 году Национальная палата предпринимателей Республики Казахстан НЭПК «Союз Атамекен», целью которой является создание благоприятных условий для развития предпринимательства, с основой эффективного партнерства власти и бизнеса.

Оперативный обмен информацией и опытом на площадке ассоциаций и общественных объединений предпринимателей в сфере защиты своих прав и обязанностей, имеет позитивное воздействие на совершенствование законодательства, посредством информирования законодателя, с предоставлением практического материала о несоответствиях и разногласиях в законодательных актах, а также, искаженного их толкования и применения. Данные предложения имеют прямое значение при рассмотрении и разработке более эффективных законов, регламентирующих сферу предпринимательства.

Таким образом, взаимодействие государства и бизнеса невозможно без обоюдной заинтересованности друг в друге. Только фундаментальная конструкция из крепкого и надежного дуэта является гарантом: благоприятного делового климата, целостного экономического пространства и как следствие - роста авторитета страны в рамках международного сотрудничества, с созданием всех предпосылок быстрой интеграции в мировое сообщество.

Список литературы:

1. Послание Президента Республики Казахстан – Лидера Нации Н.А. Назарбаева народу Казахстана «Социальная модернизация Казахстана: «Двадцать шагов к Обществу Всеобщего Труда» // <http://www.kaztrade.ru>
2. Алексеев С.И. Роль социального партнерства в развитии местного самоуправления на муниципальном уровне // Российская модель социального партнерства: перспективы развития: Материалы межрегиональной научно-практической конференции. - М.: Академия труда и социальных отношений, 2007.
3. <https://informburo.kz/stati/gchp-v-kazahstane-stalo-odnoy-iz-form-podmeny>
4. Петрова Е.М. Развитие механизмов государственно-частного партнерства на региональном и муниципальном уровнях // Вестник Института Дружбы народов Кавказа «Теория экономики и управления народным хозяйством». 2008. № 4 (8).
5. Антонова К.А. Государственно-частное партнерство как фактор социально-экономического развития России: Автореф. дис. ... канд. эконом.наук. - М., 2012.
6. Kapellar A., Nemoz M. Public-Private Partners hipsin Europe - Europe an Investment Bank, Economic and Financial Report, 2010/4.
7. Амуниц Д.М. Государственно-частное партнерство // Справочник руководителя учреждения культуры, 2005, № 12
8. <https://informburo.kz/stati/gchp-v-kazahstane-stalo-odnoy-iz-form-podmeny>
9. Ау Т.И., Весельская Н.Р. Структурно-функциональный анализ современного гражданского общества \Наука и жизнь\ № 6 (50), 2017
10. Указ Президента Республики Казахстан «О введении моратория на проведение проверок и профилактического контроля и надзора с посещением в Республике Казахстан» от 26 декабря 2019 года № 229 // <http://adilet.zan.kz/rus/docs/U1900000229>.

НЕКОТОРЫЕ ПРОБЛЕМЫ ПРИМЕНЕНИЯ ДОГОВОРА ЗАЙМА

А.И. ВОЛЬФЕР

Новосибирский государственный университет экономики и управления
г. Новосибирск, Россия, E-mail: awolfer01@bk.ru

Аннотация. Данная статья посвящена исследованию отдельных проблем применения договора займа. Анализируются основные понятия, а так же функции данного договора и обязанности. В связи с этим, рассматриваются некоторые проблемы, которые могут вытекать из договора займа.

Ключевые слова: договор займа, заключение, права, обязанности, проблемы договора займа.

SOME PROBLEMS OF APPLICATION OF THE LOAN AGREEMENT

A. I. Wolfer

Annotation. This article is devoted to the study of individual problems of the application of a loan agreement. The basic concepts, as well as the functions of this contract and obligations are analyzed. In this regard, some problems are considered that may arise from the loan agreement.

Keywords: loan agreement, conclusion, rights, obligations, problems of the loan agreement.

В двадцать первом веке широкое распространение получают гражданско-правовые отношения, из этого следует заключение тех или иных договоров. Заключение договора, чаще всего, относят, преимущественно, к гражданскому праву. В данной работе хотелось бы рассмотреть такой гражданско-правовой договор, как договор займа.

Договор займа в гражданском праве представляет собой взаимодействие двух сторон, первая сторона обязуется передать в собственность второй стороне предмет, чаще всего, имущественного характера, будь то деньги, либо определённая вещь, с условием возврата такого же товара через определённое время. Нужно сразу отметить, что первая сторона называется займодавец, вторая же сторона заёмщик. Договор может осуществляться, как на определённых условиях, так и без таковых. Например, если по договору займа одна сторона занимает заёмщику определённую сумму денег, на определённый срок, с условием возврата денег с добавлением процента за пользование – данный пример является показателем одного из главных условий договора займа, но так же некоторые договоры такого условия могут и не содержать. Процент определяется в ходе соглашения между сторонами договора, либо действующей на тот момент ставкой Банка РФ (ст. 809 ГК РФ).

Итак, мы выяснили, что такое договор займа. Следующей задачей является выяснить в какой форме заключается данный договор. Обращаясь к Гражданскому кодексу Российской Федерации, а именно к статье 159, мы приходим к выводу, что договор займа не обязательно заключать в письменной форме. Договор займа может быть заключён в устной форме, но при этом заключении должен присутствовать свидетель, который в случае надобности сможет подтвердить факт заключения сделки. Договор займа считается заключённым с момента передачи одной стороны второй стороне имущества (будь это деньги, вещи и тому подобное).

В процессе заключения договора займа, стороны в ряде случаев заключают, так называемую долговую расписку, которая должна служить гарантом исполнения обязательств, вытекающих из договора.

Договор займа часто порождает определённые последствия. Назовём их проблемами, возникающими по договору займа. Во-первых, первой проблемой договора займа, чаще всего, является просрочка выплаты (отдачи) долга, либо вещи. Из этого обстоятельства вытекает следующая проблема, которая заключается в дополнительных условиях возврата того или иного имущества. Таким образом, если был просрочен срок выплаты, то заёмщик, при наличии условия в договоре, обязан выплатить не только основной долг, но и проценты по просрочке.

Подтверждением данной проблемы является следующее дело. Дело № 2-52/2020 от 28 февраля 2020 года с. Верхнеяркеево. Илишевский районный суд Республики Башкортостан. Суть дела такова, между гражданами был заключён договор займа, который был просрочен. Суд рассмотрев в открытом судебном заседании гражданское дело по иску Гильфанов З.А. к Мельников О.А. о взыскании денежных средств по расписке и взыскании процентов за пользование чужими денежными средствами. В соответствии со основными статьями по данному делу, а это ст. 807, ст. 808, ст. 810, ст. 325, постановил взыскать с Мельников О.А. в пользу Гильфанов З.А. в счет уплаты суммы основного долга – 52300 рублей, в счет уплаты процентов за пользование денежными средствами – 1496,64 рублей, в счет возмещения расходов по оплате государственной пошлины – 1769 рублей.

Третьей проблемой нужно выделить отсутствие письменного соглашения. Нередко встречаются случаи, когда договор между сторонами был заключён устно. По истечении определённого времени займодавец требует заёмщика вернуть в собственность вещь, которую он давал на пользование, а заёмщик отрицает данный факт, так как соглашения между ними не было.

Четвёртой проблемой, вытекающей из договора займа является факт, когда одна сторона просит признать договор займа ничтожным, по причине давления (психологическое, физическое и т.д), но оказывается, что на него при заключении договора давления оказано не было и он по своей воле заключал договор.

Исходя из всех вышеперечисленных выделенных проблем, возникающих в связи заключения договора займа, нужно отметить следующее, дабы избежать негативных последствий и обезопасить стороны, они должны:

1. Заключать договор займа, преимущественно, в письменной форме.
2. Для полной уверенности сторон в безопасности сделки, договор займа (долговую расписку) нужно заверить нотариально.
3. Обязательно включить условия, по которым наступят последствия за просроченный платёж/возврат того имущества, которое занимали.

Подводя итог всего вышенаписанного, следует сказать, что договор займа- это широко применяемая форма гражданско-правового договора, заключение которого содержит права и обязанности, за несоблюдение которых наступает материальная ответственность.

Список литературы:

1. Гражданский кодекс Российской Федерации (часть вторая) от 26.01.1996 N 14-ФЗ (ред. от 29.07.2018) (с изм. и доп., вступ. в силу с 01.09.2018) / Собрание законодательства РФ, 29.01.1996, N 5, ст. 410
2. Соломин С.К., Соломина Н.Г. Гражданское право: отдельные виды договоров: учебник / С.К. Соломин, Н.Г. Соломина. - М.: Юстицинформ, 2018 г. — 380 с.
3. Приговор Илишевского районного суда Республики Башкортостан № 2-1045/2019 2-52/2020 2-52/2020(2-1045/2019 от 28 февраля 2020 г. по делу № 2-1045/2019/ [Электронный ресурс] URL:<https://sudact.ru/regular/doc/KTNMeGXk68xC/>

НЕКОТОРЫЕ ВОПРОСЫ ГРАЖДАНСКО-ПРАВОВОЙ ОТВЕТСТВЕННОСТИ

ГОРЯЧЕВА Е.В.,

к.ю.н., доцент, PhD, Директор Центра международных программ, проектов и академической мобильности Карагандинского экономического университета Казпотребсоюза

В сложившихся в советской цивилистике научных школах на протяжении долгих лет присутствовал устойчивый интерес к исследованию проблем юридической ответственности. Проблематика института гражданско-правовой ответственности в современном гражданском праве свидетельствуют о необходимости дальнейшего реформирования гражданского законодательства в части имущественной ответственности.

Сохраняет дискуссионный характер понятие ответственности в гражданском праве. Басин Ю.Г. под гражданско-правовой ответственностью понимал предусмотренное законодательством или договором имущественное взыскание или имущественное обременение, применяемое к субъекту гражданского правонарушения, нарушившему возложенные на него обязанности, и компенсирующие имущественные потери управомоченного лица, вызванные нарушением [1, с.14].

По мнению Иоффе О.С. ответственность это санкция, которая вызывает для нарушителя отрицательные последствия в виде лишения субъективных гражданских прав, либо возложения дополнительных гражданско-правовых обязанностей [2].

Сулейменов М.К. рассматривает гражданско-правовую ответственность как один из видов гражданско-правовых санкций (выступающих как меры защиты гражданских прав), влекущих для нарушителя гражданских прав обеспеченные государственным принуждением дополнительные неблагоприятные последствия в виде дополнительного гражданско-правового обязательства или лишения принадлежащего ему гражданского права [3].

Необходимо отметить, что понимание гражданско-правовой ответственности в качестве санкции получило наибольшее признание в юридической литературе. При этом существует три основных концепции соотношения санкции и ответственности. Первая устанавливает приоритет ответственности, рассматривая гражданско-правовую санкцию разновидностью гражданско-правовой ответственности. Сторонники концепции тождества считают реализацию всякой санкции за нарушение гражданско-правовой обязанности ответственностью. Наиболее приемлемой нам представляется третья концепция, которая заключается в том, что понятие санкции шире понятия ответственности, поскольку санкции охватывают применение таких правовых мер, которые не являются по своей природе ответственностью.

Отметим также ряд специфических характеристик гражданско-правовой ответственности, отграничивающих ее от иных видов юридической ответственности. Во-первых, возмещение должно быть эквивалентно причиненному ущербу; во-вторых, гражданско-правовая ответственность связана с применением имущественных санкций вне зависимости от характера вреда; в-третьих, за однотипные правонарушения к различным участникам имущественного оборота применяются равные меры ответственности; в-четвертых, гражданское законодательство включает в себя ряд норм, устанавливающих ответственность за случай, то есть при отсутствии вины нарушителя; в-пятых, последствия гражданско-правового нарушения могут быть устранены добровольно самим нарушителем.

Можно констатировать, что до сих пор не существует единого понятия гражданско-

правовой ответственности, однозначно принимаемого правовой наукой. В этой связи, в литературе высказывалось мнение, что гражданское право вообще не нуждается в конкретном общем определении гражданско-правовой ответственности, как англо-американская система права, где понятие договорной ответственности никогда не формировалось [4].

Одним из важных вопросов понятия гражданско-правовой ответственности является ее отграничение от иных категорий гражданского права, также применяющихся в связи с имевшим место нарушением субъективных прав, например, мер, понуждающих нарушителя к надлежащему исполнению обязательства, мер оперативного воздействия, способов обеспечения исполнения обязательств.

Например, согласно п.1 ст.428 ГК РК в случае передачи продавцом товара ненадлежащего качества покупатель вправе по своему выбору потребовать от продавца:

- соразмерного уменьшения покупной цены;
- безвозмездного устранения недостатков товара в разумный срок;
- возмещение своих расходов на устранение недостатков;
- замены товара ненадлежащего качества на товар, соответствующий договору;
- отказа от исполнения договора и возврата уплаченной за товар денежной суммы.

Как видно, ГК РК среди перечисленных последствий нарушения договорных обязательств указывает не только меры имущественной ответственности. В приведенной статье ГК РК, именуемой «Последствия передачи товара ненадлежащего качества», в качестве правовых форм воздействия на надлежащее поведение субъектов предусмотрены и меры оперативного воздействия, меры превентивного и регулятивного характера, которые не могут быть отождествлены с юридической ответственностью, поскольку не отвечают ее характеру и признакам.

Однако в некоторых случаях последствия неисполнения или ненадлежащего исполнения договорных обязательств именуется в ГК РК ответственностью. Таким примером может служить ст. 635 ГК РК «Ответственность подрядчика за ненадлежащее качество работы». Согласно нормам вышеназванной статьи ГК РК, в случаях, когда работа выполнена подрядчиком с отступлениями от договора подряда, ухудшившими результат работы, или с иными недостатками, которые делают его непригодными для предусмотренного в договоре использования, заказчик вправе по своему усмотрению потребовать от подрядчика:

- безвозмездного устранения недостатков в разумный срок; соразмерного уменьшения установленной за работу цены;
- возмещения своих расходов на устранение недостатков, когда право заказчика на их устранение предусмотрено в договоре;
- если недостатки являются существенными и неустранимыми либо не были устранены в установленный заказчиком разумный срок, заказчик вправе отказаться от договора и потребовать возмещения причиненных убытков.

Таким образом, ГК РК называет в качестве последствий допущенных нарушений обязательства не только меры имущественной ответственности, но и последствия иного рода. Некоторые из них могут быть отнесены к числу мер, понуждающих нарушителя к надлежащему исполнению обязательств: устранение недостатков в товаре или в результате выполненной работы; замена недоброкачественных товаров. Другие представляют собой меры оперативного воздействия, т.е. право потерпевшей стороны на односторонние действия, которые порождают юридические последствия, например, отказ от исполнения договора.

Возмещение убытков. Согласно п. 4 ст. 9 ГК РК понятие убытков включает в себя расходы, которые произведены или должны быть произведены, лицом право, которого нарушено, утрата или повреждение имущества и неполученные доходы, которое лицо получило бы при обычных условиях оборота.

Понятие убытков раскрывается через определение их состава и структуры элементов. На структуру и размер убытков могут оказать влияние самые разнообразные факторы.

Во-первых, характер нарушения договора, вид и назначение товара, продолжительность нарушения и др. Во всех случаях общим основанием гражданско-правовой ответственности является нарушение договора и возникновение в этой связи убытков, которые кредитору необходимо доказать.

В ст. 477 ГК РК предусматривается два способа расчета размера убытков — расчет конкретных и абстрактных убытков. Несмотря на то обстоятельство, что данные способы исчисления убытков законодательно прямо предусмотрены для договора поставки, не усматривается объективных препятствий для их применения, например, и к отношениям из договора подряда.

Во-вторых, кредитору необходимо принять разумные меры к уменьшению или предотвращению убытков. Такая позиция перекликается с п.4 ст.9 ГК, где указаны "расходы, которые потерпевшая сторона произвела или должна будет произвести для восстановления нарушенного права". В качестве разумных мер кредитора по восстановлению нарушенного имущественного положения можно назвать совершение сделок, взамен нарушенных.

Состав убытков, закрепленный в п. 4 ст. 9 ГК, предусматривает следующий поэлементный состав убытков: реальный ущерб и упущенная выгода.

Реальный ущерб характеризуется уменьшением (реальным или неизбежным в будущем) наличного имущества кредитора. Новшество современного гражданского законодательства - включение в реальный ущерб, помимо фактически понесенных кредитором расходов, также и будущих расходов.

Другим элементом понятия «убытки» является упущенная выгода (неполученная прибыль), которая является важнейшим элементом убытков в коммерческом обороте. Субъекты торгового оборота заключают сделки исключительно с целью извлечения прибыли, поэтому контрагент нарушает обязательство, он, в первую очередь, лишает потерпевшую сторону ожидаемой прибыли, а уж затем вынуждает ее произвести дополнительные расходы, связанные с попыткой уменьшения размера убытков.

В современной науке гражданского права Казахстана прослеживается устойчивый интерес к институтам англо-американского права. В этой связи представляет интерес понятие убытков в англо-американском праве, где существует три важных ограничения к возмещению убытков, на которые претендует потерпевшая сторона обязательства. Убытки, должны быть непредотвратимыми, предвидимыми и достоверными.

При характеристике непредотвратимости убытков учитывается, что принятие мер к уменьшению убытков является обязанностью кредитора, поэтому если он в состоянии без риска и затрат избежать убытков, то он несет перед должником такую обязанность.

Например, в силу ст. 2-712 ЕТК США в случае, когда покупатель заключил договор о покупке товаров, но затем уведомил продавца об аннулировании договора до того, как продавец приобрел товары или приступил к их производству, продавец несет обязанность не приобретать и не производить товары, если это тем самым уменьшит размер понесенных им убытков. Продавец не вправе игнорировать уведомление об аннулировании договора, т.е. купить или произвести товары и предложить покупателю принять их.

В англо-американской концепции убытков также получил распространение критерий предвидимости убытков, который имеет свои особенности, связанные с учением о принятии риска. Существует правило о том, что, заключая договор, должник имел намерение принять только те риски, которые нормально связаны с исполнением договора. Следовательно, если должник был извещен о соответствующих фактах или из обстоятельств дела узнал, что вероятен больший ущерб, чем тот, который является обычным следствием нарушения договора данного

рода, презюмируется, что он взял риск такого необычного ущерба, и будет нести ответственность за особый ущерб, явившийся результатом нарушения договора.

Одинаково важен как для англо-американской, так и казахстанской судебной практики критерий достоверности убытков. Недоказанность убытков безусловное основание для отказа в иске о возмещении убытков.

Е.В. Нестерова отмечает необходимость совершенствования норм ГК РК об убытках по ряду направлений, в том числе, в части уточнения понятия и состава убытков, доказывания убытков, введения института заранее оцененных убытков [10]. В поддержку автора, отметим безусловную актуальность для казахстанского гражданского законодательства дальнейшего совершенствования нормативных правил об убытках, например, в части методики их доказывания.

Неустойка. Неустойка как форма ответственности за нарушение договорных обязательств является более удобным правовым средством для восстановления нарушенного права кредитора.

Во-первых, в отличие от убытков, неустойку просто подсчитать, так как она представляет собой фиксированную сумму или процент от какой-либо твердой суммы.

Во-вторых, неустойку легче доказать в суде, что является безусловным плюсом для кредитора.

В-третьих, несомненным плюсом неустойки и ее преимуществом для кредитора является то, что она взыскивается независимо от того, привело ли нарушение договора к возникновению убытков у кредитора.

В-четвертых, гражданское законодательство не допускает снижения судом размера взыскиваемых убытков, в тоже время, предполагая возможность снижения размера неустойки.

В-пятых, определяя размер неустойки, договаривающиеся стороны (при установлении договорной неустойки) и законодатель (при установлении законной неустойки) тем самым дают оценку значимости обеспечиваемого обязательства.

В соответствии с легальным определением, неустойкой признается определенная законодательством или договором денежная сумма, которую должник обязан уплатить кредитору в случае неисполнения или ненадлежащего исполнения обязательства, в частности, в случае просрочки исполнения (ст. 293 ГК РК).

Определение неустойки в ГК РК прямо не оговаривает случаи, когда в качестве предмета неустойки, кроме денег, могут выступать какие-либо иные вещи (ст. 293 ГК РК). Так, в одном из дел, суд пришел к выводу, что взыскание с ответчика штрафа в натуральном выражении незаконно, ввиду того, что неустойка в соответствии с нормами ст. 293 ГК РК является денежной суммой. Данное решение суда считаем обоснованным, поскольку истец основывал требования на нормах ГК РК о неустойке, но, поскольку неденежная форма обеспечения исполнения обязательств не охвачена нормативным регулированием неустойки, соответственно к данной ситуации не допускается применение положений ГК РК о неустойке.

При этом взыскание имущества в натуральном выражении в качестве способа обеспечения исполнения обязательства допустимо, исходя из принципа свободы договора. Перечень способов обеспечения исполнения обязательств имеет открытый характер, и существующая редакция ГК РК не запрещает устанавливать в качестве способа обеспечения неденежные формы обеспечения, хотя и специально не предусматривает их. Поэтому если в договоре предусмотрено взыскание какого-либо имущества, то такой способ обеспечения обязательств, хоть прямо не называется Главой 18 ГК РК, может быть предусмотрен договором (п. 1 ст. 292 ГК РК).

Редакцию ст. 293 ГК РК считаем необходимым уточнить по следующим моментам.

Во-первых, в существующем определении неустойки представляется излишним указание

на отдельный случай применения неустойки за просрочку исполнения, поскольку просрочка ничем не отличается от других видов нарушения договора.

Во-вторых, сегодня неустойка может быть взыскана исключительно в деньгах. Считаем, что в легальном определении неустойки необходимо допустить возможность взыскания неустойки в виде денег либо иного имущества, что даст возможность применения к данным отношениям норм § 2 Главы 18 ГК. Так, например, к предлагаемой нами «неденежной» форме неустойки целесообразно применение опробированных и хорошо знакомых практике положений об уменьшении размера неустойки, основаниях взыскания неустойки. В отношении существующей сейчас, денежной формы обеспечения исполнения обязательства, применение норм § 2 Главы 18 ГК не возможно.

Список литературы:

1. Басин Ю.Г. Ответственность за нарушение гражданско-правового обязательства. Учебное пособие. Алматы, «Эдилет Пресс» 1997. – 47 с.
2. Иоффе О.С. Гражданское законодательство Республики Казахстан. Размышления о праве. Научное издание. – Астана: ЗАО Институт законодательства Республики Казахстан, 2002. – 72 с.
3. Сулейменов М.К. Ответственность в гражданском праве // <https://www.zakon.kz/203608-otvetstvennost-v-grazhdanskom-prave.html>
4. Гришин Д.А. Неустойка: современная теория // Актуальные проблемы гражданского права. Вып. 2 / Под ред. Брагинского М.И. – М., Статут. 2000. – 708 с.
5. Покровский И.А. Основные проблемы гражданского права. - М.: Статут (в серии «Классика российской цивилистики»), 1998 г. – 353 с.
6. Брагинский М.И., Витрянский В.В. Договорное право. Книга 1: Общие положения. Изд. 2-е. - М.: «Статут», 1999. – 848 с.
7. Зверева Е.А. Ответственность предпринимателя за нарушение договорных обязательств. – М.: Юридический Дом «Юстицинформ». – 112 с.
8. Гражданский кодекс Республики Казахстан (Общая часть). Комментарий. Книга 2. Отв. ред.: М.К. Сулейменов, Ю.Г. Басин. – Алматы: «Жеты жаргы», 1998.– 432 с.
9. Басин Ю.Г., Диденко А.Г. Оперативные санкции как средство защиты гражданских прав // Гражданское право. Сборник статей. Общая часть. Учебное пособие / Под ред. А.Г. Диденко. – Алматы, 2003. – 458 с.
10. Нестерова Е.В. Направления совершенствования правил ответственности за нарушение обязательства на основании положений английского и европейского права // <https://www.zakon.kz/4950874-nappravleniya-sovershenstvovaniya-pravil.html>

УДК - 384.12

БАС БОСТАНДЫҒЫНАН АЙЫРУ ТҮРІНДЕГІ ЖАЗАНЫҢ АТҚАРЫЛУЫН ҚҰҚЫҚТЫҚ РЕТТЕУ

ЖАКУПОВА Г.А.,
заң ғылымдарының магистрі,
Илияс Жансүгіров атындағы Жетісу университеті

Қазақстан Республикасы қылмыстық-атқару заңнамасының мақсаты әлеуметтік әділдікті қалпына келтіру, сотталғандарды түзеу, сотталғандардың да және өзге адамдардың да жаңа

қылмыстық құқық бұзушылықтар жасауының алдын алу болып табылады. Осы заңнамаға сәйкес кәмелетке толмаған адамдарды ұстауға арналған орташа қауіпсіз мекемелерде жазаны өтеудің қатаң дағдылы, жеңілдетілген және жеңілдікті жағдайлары белгіленген.

Кәмелетке толмаған адамдарды ұстауға арналған орташа қауіпсіз мекемелерде дағдылы жағдайларда жаңадан келген сотталғандар, сондай-ақ жазаны өтеудің қатаң, жеңілдетілген немесе жеңілдікті жағдайларынан ауыстырылған сотталғандар жазасын өтейді.

Дағдылы жағдайларда кемінде алты айын өтегеннен кейін жазаны өтеудің белгіленген тәртібін бұзғаны үшін жазалауы болмаған және еңбек пен оқуға адал қараған кезде, дәрежесі бірінші оң мінез-құлықты сотталғандар жеңілдетілген жағдайларға ауыстырылады.

Дәрежесі үшінші оң мінез-құлықты, кемінде үш ай жеңілдетілген жағдайларда болған сотталғандар еңбек пен оқуға адал қараған кезде мерзімін өтеу бойынша босатылғанға дейін бір жыл қалғанда жеңілдікті жағдайларға ауыстырылады.

Жазасын жеңілдікті жағдайларда өтеп жүрген, жазаны өтеудің белгіленген тәртібін бұзушылар болып табылатын сотталғандар жеңілдетілген жағдайларға ауыстырылады. Жеңілдікті жағдайларға қайта ауыстыру жеңілдетілген жағдайларға қайтарылғаннан кейін кемінде алты ай өткен соң жүргізіледі.

Жазаны өтеудің белгіленген тәртібін қаскөйлікпен бұзушылар деп танылған сотталғандар үштен алты айға дейінгі мерзімге дағдылы, жеңілдетілген және жеңілдікті жағдайлардан қатаң жағдайларға ауыстырылады.

Сотталғандарды бір жағдайдан басқасына ауыстыру оқу-тәрбие кеңесінің ұсынуы негізінде мекеме комиссиясының шешімі бойынша жүргізіледі.

Мекеме комиссиясының жұмысына облыстың, республикалық маңызы бар қаланың, астананың жергілікті атқарушы органдарының, сондай-ақ жұртшылық өкілдері қатыса алады [1].

Мекеме бастығы жазаны өтеудің тәртібін бұзуды жасау мүмкіндігін жою үшін сотталған адамды уақытша оқшаулау үй-жайына ауыстыру, бірақ қырық сегіз сағаттан аспайтын мерзімге ауыстыру туралы шешім қабылдайды.

Мекеме бастығы болмаған жағдайда, сотталған адамды уақытша оқшаулау үй-жайына ауыстыру туралы шешімді мекеме бастығының кезекші көмекшісі қабылдайды.

Сотталған адамды уақытша оқшаулау үй-жайына ауыстыру туралы қаулы сотталған адамды онда ұстау мүмкіндігі тұрғысынан медициналық куәландырғаннан кейін шығарылады.

Уақытша оқшаулау үй-жайына жабылған сотталған адам екі сағаттық сейілдеу құқығы беріле отырып, ауыстырылғанға дейін оған айқындалған ұстау жағдайларында жазасын өтейді.

ҚР ҚАК-нің 152-бабына сәйкес кәмелетке толмағандарды ұстауға арналған орташа қауіпсіз мекемелерде қолданылатын көтермелеу шаралары қолданылады [2, 75 б.].

Сотталғандарға жақсы мінез-құлқы, еңбек пен оқуға адал қарағаны, ерікті ұйымдардың жұмысына және тәрбиелік іс-шараларға белсенді қатысқаны үшін ҚР ҚАК-нің 128-бабында аталғандамен бірге төмендегідей көтермелеу шаралары қолданылуы мүмкін:

1. Жақсы мінез-құлқы, еңбекке, оқуға адал қарағаны, ерікті құрылымдардың жұмысына және тәрбиелік іс-шараларға белсенді қатысқаны, қылмыспен келтірілген залалдың орнын толтыру жөнінде шаралар қолданғаны үшін сотталғандарға көтермелеу шаралары қолданылады.

2. Қауіпсіздігі барынша төмен мекемеде жазасын өтеп жүрген сотталғандарға, ҚР ҚАК-нің 128-баптың 1-бөлігінде көрсетілген көтермелеу шараларынан басқа да, демалыс және мереке күндерін сағат 9-дан 18-ге дейін мекеменің шегінен тыс жерде өткізуге рұқсат беріледі.

Дәрежесі екінші немесе үшінші оң мінез-құлықты сотталғандарға көтермелеу тәртібімен жылына төрт ретке дейін қосымша қысқа мерзімді кездесу алуға рұқсат беріледі.

Бұрын қолданылған жазаны мерзімінен бұрын алып тастауға жазаны өтеудің белгіленген тәртібін бұзғаны үшін жаза қолданылған күннен бастап кемінде үш ай өткен соң жол беріледі.

Жазаны өтеудің белгіленген тәртібін қаскөйлікпен бұзғаны үшін жазаны мерзімінен бұрын алып тастауға жол берілмейді [3].

ҚР ҚАК-нің 153-бабына сәйкес кәмелетке толмағандарды ұстауға арналған орташа қауіпсіз мекемелерде көтермелеу шараларын қолдану ерекшеліктеріне түнгі уақытта спорттық, мәдени-ойын-сауық және өзге де іс-шараларға баруға жол берілмейді [4, 36 б.].

Мекеменің шегінен тыс жерге шығу ұзақтығын мекеме бастығы белгілейді, бірақ ол сегіз сағаттан аспауға тиіс.

3. Сотталғандарға жазаны өтеу тәртібін бұзғаны үшін төмендегідей жазалау шаралары тағайындалады:

- ескерту;
- сөгіс;
- қатаң сөгіс;
- 72 сағатқа дейінгі мерзімге уақытша оқшаулау үй-жайына жабу.

18 жасқа толған, бас бостандығынан айыруға сотталғандар өздерінің келісімімен, бірақ көп дегенде олар 21 жасқа толғанға дейін мекемеде қалдырылуы мүмкін.

Мекемеде қалдырылған сотталғандарға кәмелетке толмаған сотталғандарға арналған жазаны өтеу жағдайлары, тамақтандыру және материалдық-тұрмыстық қамтамасыз ету нормалары қолданылады.

Он сегіз жасқа толған сотталғандарды мекемеде қалдыру туралы шешімді сот мекеме бастығының ұсынуының негізінде ғана қабылдайды.

ҚР ҚАК-нің 157-бабына сәйкес оқу-тәрбие процесін ұйымдастыруы сотталғандарды түзеу және оларды әлеуметтік бейімдеу мақсатында мекемелерде қылмыстық-атқару қызметі саласындағы уәкілетті орган бекіткен негізгі принциптерге сәйкес, сотталғандардың құқыққа бағынушылық мінез-құлқын, еңбек пен оқуға адал көзқарасын қалыптастыруға, олардың бастауыш, негізгі орта, жалпы орта, техникалық және кәсіптік білім алуына, мәдени деңгейін арттыруына бағытталған бірыңғай оқу-тәрбие процесі ұйымдастыру, сотталғандармен тәрбие жұмысы жеткіншектерге тән психологиялық-физиологиялық ерекшеліктерін ескеріп, психологиялық-педагогикалық ықпал ету әдістері негізінде жеке, топтық және көпшілік нысандарда жүргізіледі, сотталғандардың бастауыш, негізгі орта, жалпы орта, техникалық және кәсіптік білім алуы ҚР-нің білім саласындағы заңнамасына сай іске асыру тәртібімен жүзеге асырылады [5, 77 б.].

4. Сотталғандармен жүргізілетін тәрбие жұмысына қамқоршылық кеңестер, сондай-ақ ата-аналар комитеті қатысады.

Кәмелетке толмаған сотталғандар қылмыстық-атқару жүйесінің орташа қауіпсіз мекемелерінде бас бостандығынан айыру жазасын өтейді.

Кәмелетке толмаған адамдарды ұстауға арналған орташа қауіпсіз мекемелерде сотталғандарға қатысты тәртіптік шараларды мекеме бастығы, оның орынбасарлары, жасақ бастықтары мен бөлімшелердің тәрбиешілері қолдана алады. Көлемі аталған тұлғалардың өкілеттіктерін тәртіптік шараларын қолдану әртүрлі. Мекеме бастығы мен оның орынбасарлары тәртіптік шараларды толық көлемде қолдану құқығына ие. Жасақ бастығының алғыс жариялауға, тамақ өнімдері мен бірінші кезекте қажетті заттарды сатып алуға қосымша ақша жұмсауға рұқсат беруге, қосымша телефонмен сөйлесуге, бұрын қолданылған жазаны мерзімінен бұрын алып тастауға құқығы бар. Отряд бастықтарының бір ай ішінде сөгіс жариялауға және кинофильмдерді қарау құқығынан айыруға құқығы бар.

Бөлімше тәрбиешілерінің алғыс жариялауға, бөлімше тәрбиешісі бұрын қолданған жазаны мерзімінен бұрын алуға құқығы бар. Олар сөгіс жариялай алады.

Қазақстан Республикасының қылмыстықөатқару заңнамасына сәйкес кәмелетке толмағандарды ұстауға арналған орташа қауіпсіз мекемелерде дағдылы жағдайларда жазасын өтеп жүрген сотталғандар жатақханаларда немесе камераларда тұрады.

Олар:

1) ай сайын тамақ өнімдері мен бірінші кезекте қажетті заттарды сатып алуға ақшаны уақытша орналастырудың қолма-қол ақшаны бақылау шоттарындағы қаражатты он айлық есептік көрсеткішке дейінгі мөлшерде жұмсауға;

2) бір жыл ішінде сегіз қысқа мерзімді және төрт ұзақ мерзімді кездесу алуға;

3) бір жыл ішінде он сауқат немесе сәлемдеме және он бандероль алуға құқылы.

2. Жеңілдетілген жағдайларда жазасын өтеп жүрген сотталғандар жатақханаларда немесе камераларда тұрады.

Олар:

1) ай сайын тамақ өнімдері мен бірінші кезекте қажетті заттарды сатып алуға ақшаны уақытша орналастырудың қолма-қол ақшаны бақылау шоттарындағы қаражатты он бес айлық есептік көрсеткішке дейінгі мөлшерде жұмсауға;

2) бір жыл ішінде жиырма төрт қысқа мерзімді және алты ұзақ мерзімді кездесу алуға;

3) бір жыл ішінде он төрт сауқат немесе сәлемдеме және он төрт бандероль алуға құқылы.

Мекеме әкімшілігінің рұқсатымен ұзақ мерзімді кездесулер оның шегінен тыс жерде өткізіледі.

3. Жеңілдікті жағдайларда жазасын өтеп жүрген сотталғандар мекеменің шегінен тыс жерде күзетсіз, бірақ бақылауда және қадағалауда болып, жақсартылған тұрғын үй-жайларда тұрады.

Олар:

1) тамақ өнімдері мен бірінші кезекте қажетті заттарды сатып алуға ақшаны уақытша орналастырудың қолма-қол ақшаны бақылау шоттарындағы қаражатын шектеусіз жұмсауға;

2) ақшаны пайдалануға;

3) шектеусіз қысқа мерзімді және ұзақ мерзімді кездесулер алуға;

4) саны шектеусіз сауқаттар немесе сәлемдемелер және бандерольдер алуға;

5) азаматтық үлгідегі киім мен аяқкиім пайдалануға құқылы.

4. Қатаң жағдайларда жазасын өтеп жүрген сотталғандар оқудан немесе жұмыстан бос уақытта құлыпталатын камераларда тұрады.

Олар:

1) ай сайын тамақ өнімдері мен бірінші кезекте қажетті заттарды сатып алуға ақшаны уақытша орналастыратын қолма-қол ақшаны бақылау шоттарындағы қаражатынан сегіз айлық есептік көрсеткішке дейінгі мөлшерде жұмсауға;

2) бір жыл ішінде алты қысқа мерзімді және екі ұзақ мерзімді кездесу алуға;

3) бір жыл ішінде алты сауқат немесе сәлемдеме және алты бандероль алуға құқылы.

5. Кәмелетке толмаған сотталғандарға, осы Кодекстің 104-бабының үшінші бөлігінде көзделген тыйым салулардан басқа:

1) темекі өнімдерін тұтынуға және сақтауға;

2) жалпы білім беретін ұйымдарда, сондай-ақ техникалық және кәсіптік білім беру ұйымдарында өткізілетін сабақтарды дәлелсіз себептермен жіберіп алуға;

3) жалпыға міндетті іс-шараларды дәлелсіз себептермен жіберіп алуға тыйым салынады.

Сот жазаны орындаушы органға кәмелетке толмаған сотталған адаммен қарым-қатынас кезінде оның жеке басының белгілі бір ерекшеліктерін ескеру туралы нұсқау беруі мүмкін [6].

Түзеу мекемелеріндегі қадағалау – бұл сотталғандардың жазаны өтеудің белгіленген режимін қамтамасыз етуге бағытталған арнайы тағайындалған әскери бөлімше нарядтарымен және түзеу мекемесі қызметкерлерімен сотталғандардың орналасқан жерлері мен жұмыс

орындарындағы жүріс-тұрысы мен тәртіптерін қарау мен бақылау жүйесі. Оны тұрғын орындардағы, өндірістік алаңдардағы, айыптық оқшаулағыштағы, камералық үлгідегі бөлмедегі, айдауылсыз жүретіндер мен колониядан тыс ұстаудағы сотталғандардың бәрінің үстінен жүргізіледі. Қажет болған жағдайда бақылаушылар сот-талғандарға тінту жүргізе алады, тұрғын және жұмыс орындарын, келген посылкалар мен сәлемдемелерді қарап, тінте алады, қысқа мерзімді кездесулеріне қатысады. Қадағалаудың ең қажетті элементі – сотталғандарды ұдайы түгендеп отыру.

Режимнің негізгі талаптарын бұлжытпай орындап отыру сотталғандарды түзеудің басқа да құралдарының ойдағыдай қолданылуын қамтамасыз етеді.

Әдебиеттер тізімі:

1. Қазақстан Республикасының Қылмыстық-атқару кодексі Қазақстан Республикасының Кодексі 2014 жылғы 5 шілдедегі № 234-V ҚРЗ // <http://adilet.zan.kz/kaz/docs/K1400000234>
2. Уголовно-исполнительное право России. В 2 томах (комплект). - М.: Юрайт, 2015. - 816 с.
3. Правила организации надзора и охраны за лицами, содержащимися в исправительных учреждениях КУИС МЮ РК // Параграф ақпараттық жүйесі. - 2015.
4. Уголовно-исполнительное право. - М.: Юриспруденция, 2017. - 368 с.
5. С.К. Әпенев. Қылмыстық атқару құқығы. Оқу құралы. – Алматы: «Жеті жарғы», - 2010. - 234 б.
6. Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодексі Қазақстан Республикасының Кодексі 2014 жылғы 3 шілдедегі № 226-V ҚРЗ // <http://adilet.zan.kz/kaz/docs/K1400000226>

УДК- 327

IMPROVEMENT AND DEVELOPMENT OF INTERNATIONAL COOPERATION OF KAZAKHSTAN ON INTERNATIONAL ARENA

ISKALIEVA M. S.

Master of law senior lecturer of the Department of
General Legal and special disciplines
of Karaganda economic University Kazpotrebsoyuz

OMARBEOVA A.

gr SPD-20-4c., Student of specialty
judicial and law enforcement activities
Karaganda economic University of Kazpotrebsoyuz

ZONOV ANDREY VASILIEVICH

Supervisor of the cost department
department of state revenue of Karaganda region

BELYAEVA A.A.

Phd in Law Moscow University of Finance and Law
State legal and financial legal disciplines

Over the years of independence, Kazakhstan has achieved great success in social and economic development, reforming the political system, gained credibility in the international arena. Today Kazakhstan has established diplomatic relations with 120 countries of the world. 68 embassies and representative offices of international organizations are accredited in the country. Diplomatic missions

of Kazakhstan are opened in 38 countries. Kazakhstan has joined such international organizations as the UN, OSCE, OIC, NATO Cooperation Council, world Bank, IMF, EBRD, ECO and others [1].

Kazakhstan's modern diplomacy is developing especially now. We believe that this process includes conducting international negotiations, participation of the Republic of Kazakhstan in the activities of international organizations, conferences, meetings, forums, promoting the role of the Republic of Kazakhstan as a member of the international community in solving global and regional problems, the implementation of General monitoring and control over the implementation of international treaties to which the Republic of Kazakhstan is a party.

The main task of foreign economic activity of Kazakhstan in a market economy is the active participation of the economy of the Republic in the international division of labor in order to improve the structure of the national economy, the accelerated development of the economy and increase its importance in the international arena [3]

Russian-Kazakh economic cooperation is an important factor in the sustainable growth of the economies of the two States.

The main strategic directions of bilateral cooperation between Russia and Kazakhstan are cooperation in the field of energy, trade, transport and industry. Today, Russia is the main trading partner of Kazakhstan, it accounts for about 24% of the total turnover of Kazakhstan. Of the 89 regions of the Russian Federation, 76 have established trade and economic ties with Kazakhstan [2, p. 11].

After the independence of Kazakhstan, the United States paid special attention to our state, which occupies an important political position in the region, has huge natural resources. high dynamics of its development.

Kazakhstan's access to the world level, partnership with European countries, which will be expressed in the further development of water resources protection, improvement of the environment, improvement of the quality of medical services provided to the population, as well as further development of cooperation in the field of education, social support, energy development, deepening of cooperation in the field of technology and Metrology, technical regulation.

It should be emphasized that today the parties consider each other as stable partners in political, economic and other important areas. Kazakhstan has acceded to key international treaties, repeatedly demonstrated its support for the global fight against international terrorism, takes a balanced and responsible position on the issue of non-proliferation of weapons of mass destruction [4, p. 121].

Many world powers are now reconsidering their role in international relations. Kazakhstan does not stay away from these events and acts in them not as an object of influence of other countries, but as a full and full participant. At the same time, being included in many different integration projects, competently and persistently defends its national interests. All this contributes to strengthening the international authority of our state.

Kazakhstan and Russia in a bilateral format resolved the issues of dividing the shelf of the Caspian sea. The passage of a modified median line dividing the bottom of the Caspian sea between our countries for subsoil use, as well as the organization of joint activities for the development of structures "Kurmangazy", "Central" and the field "Khvalynskoye" was recorded. Our countries are also major shareholders of the Caspian pipeline consortium. Already today, Kazakhstan is the third (after Russia and Norway) largest exporter of oil from among non - OPEC members to the EU market. An important place is given to the development of bilateral cooperation in the field of electric power, which is carried out on the basis of the joint action Plan of Kazakhstan and Russia on the formation of a common market of electric energy. In the future, the vital interests of Kazakhstan and Russia in the course of deepening the integration of both States were reflected in other important documents [5,p.111].

Kazakhstan and Russia have pledged to provide favourable economic, financial and legal conditions for business and other economic activities, including the promotion and mutual protection of investments.

A wide field for future cooperation between Kazakhstan and Russia appeared in connection with the new systems of highways and communications linking Europe and Southeast Asia.

The transport network connecting Central Asia and Europe via Russia may well be connected to the great silk road. Summing up, we can say that Kazakhstan and Russia are destined for fruitful cooperation in the future [1, p.34].

Relations are the main form of maintaining official relations between States in accordance with the norms of international law and the practice of international communication.

The cooperation of Kazakhstan and Russia in the nuclear industry, including the question of increasing the extraction of uranium the three joint Kazakh-Russian enterprises, the creation of United company in the field of civil nuclear energy project development Agreement design and construction in Kazakhstan NPP with reactor VBER-300.

In order to accelerate work in these areas, a joint working group was established in mid-2010 to deepen cooperation in the field of peaceful uses of nuclear energy, and a decision was made to update the Comprehensive programme of bilateral cooperation in this area.

The situation in the field of economic relations between Russia and Kazakhstan has a pronounced tendency to worsen.

The government of Kazakhstan is actively pursuing a policy of privatizing large state-owned enterprises (mining, non-ferrous metallurgy, fuel and energy complex, machine-building), which in their activities were most focused on relations with the Russian industry.

Russian firms are very sluggish in the process of privatizing large enterprises of Kazakhstan's industry, and Western European, American, Japanese and South Korean companies have firmly taken the initiative here. The management of Kazakhstan's heavy industry is thus gradually passing into the hands of third-country owners who have little interest in maintaining and developing Russian-Kazakh economic ties.

Of course, a large share of Kazakhstan's oil exports go to the world market through Russia, but at the same time, there is a tendency to weaken Russia's influence in Kazakhstan and in Central Asia in General recently (due to the creation of US military bases in the region).

At the moment, the United States and Western European countries, as well as Turkey, Iran, Pakistan, Japan and China are showing increased interest in Kazakhstan. This is primarily due to the Republic high potential in strategic raw materials, primarily oil and gas. When describing trade interaction, such a broad concept as democratization is often used.

From the point of view of theory, the Customs Union and the Eurasian economic community formed on its basis presuppose a fairly high level of mutual trade turnover, the absence of trade restrictions and duties, and simplified customs clearance of goods.

The two countries relations on the border also contradict the principles of integration. Integration processes, which essentially imply the creation of a single market for goods, labor and capital, do not involve the construction of borders. In Russian-Kazakh relations, the issue of border delimitation and demarcation remains relevant today, which contradicts statements about the democratization of bilateral relations.

There are problems in bringing national currency systems closer together. Due to the lack of free convertibility of the ruble and tenge, participants in foreign economic activity prefer to use the Euro and the us dollar. In addition, a significant part of the turnover (45-50 %) is served by barter and bilateral clearing.

When analyzing the interaction of international relations between Kazakhstan and Russia, the word "economy" is almost always present, and very rarely – "politics", "culture", "values". This can

definitely be considered an omission, because only an economic project can attract very few people. It is important to offer certain values, ideologies, and things that we have been strenuously rejecting recently. We are trying to build a new integration Association based on a bare technical calculation. But the calculation is a shaky basis, because everyone has their own. People are only attracted to high ideas. They should see clear prospects not only for the state, but also for themselves, how their lives will improve.

The Baikonur cosmodrome is not only the largest and best equipped, but also the only point from which Russia is able to launch satellites into geostationary orbit, which is of unique commercial and military significance. For this reason, agreements on the development of cooperation in the space sector are one of the most important aspects of bilateral relations between the two countries [5, p.77].

Delicately, but firmly, our integration partners touch on another sore point in this process – the issue of creating a single currency.

The main thing is that all participants of the integration project should have an equally clear understanding of the final goal of integration and the main milestones on this path. The previously implemented format of the Customs Union – the harmonization of tariffs and the removal of customs barriers – is only the first stage of integration.

Both Russian and Kazakh political scientists express their vision of the integration processes between Kazakhstan and Russia, whose opinions may differ radically from each other.

The following thesis is also recorded: "Russia's policy, as it is seen by many Russians from Kazakhstan, has exchanged the economic integration of its raw material corporations for the spiritual and ideological disintegration of our peoples.

The more Russia attracts Kazakhstan to itself and makes concessions to its detriment, the more Kazakh oligarchic clans will strive to the West.

It is no secret that today only the creation of effective mechanisms for interaction between national economies within the framework of international cooperation allows us to provide adequate responses to the challenges of globalization of the world economic system.

The Republic has established and is constantly improving the legal framework for regulating foreign economic activity based on international legal norms.

This opinion causes a lot of criticism from political scientists in both Kazakhstan and Russia. It is believed that Kazakhstan and Russia, despite objective and subjective problems, confidently continue the difficult path of deepening regional integration. The leaders of both countries are aware that real integration is a complex and painful process that requires time, understanding of experience, accumulated mistakes and their reasonable overcoming.

Thanks to the quick and wise solution of all problems, the entire course of cooperation and its current state indicate that there is no alternative to close, mutually beneficial and constructive relations between the two countries. They are rightfully an example of a pragmatic approach to solving many issues, which gives the necessary impetus to the further development of interstate relations.

List of references:

1. International cooperation of CIS countries /<http://otherreferats.allbest.ru/>
2. Lantsova S. A., Achkasova V. A. World politics and international relations-Moscow-St. Petersburg: "Peter" 2016.Pp. 11-24
3. International cooperation. www.kazakhstanlive.ru/economy/partn
4. Yazov. D. K. on the history of the OSCE. www.kalamger.kz
5. Mansurov T "Kazakh-Russian relations in the era of change" A: - 2015.

КРИМИНАЛИСТИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ ИНФОРМАЦИОННОЙ ПРЕСТУПНОСТИ

КАБЖАНОВ А.Т.

Заведующий кафедрой юридических дисциплин
«Академии «Bolashaq» к.ю.н., профессор
tengrianec_9192@mail.ru

Профилактика информационных преступлений в настоящее время выходит в один ряд с такими опасными проявлениями беззакония как терроризм, экстремизм, наркотизм и коррупция. Термин «информационная преступность» еще не является общепринятым. Информационные отношения пронизывают всю человеческую деятельность. В современном уголовном законодательстве РК информация и информационные отношения стали новым объектом преступления. В науке информационные преступления или уголовные правонарушения в сфере информатизации и сети называют – киберпреступлениями.

Сравнительный анализ показывает, что число зарегистрированных преступлений в сфере информационных отношений значительно меньше, чем общеуголовных. Темпы же роста существенно различаются, что дает основание предвидеть увеличение в ближайшие годы влияния преступлений в сфере информационных отношений на общую преступность в стране.

В Послании Елбасы Республики Казахстан Н. Назарбаева народу Казахстана 10 января 2018 г. «Новые возможности развития в условиях четвертой промышленной революции» сказано о том, что «Внедряя новые технологии, государству и компаниям следует обеспечивать надежную защиту своих информационных систем и устройств. Сегодня понятие кибербезопасности включает в себя защиту не просто информации, но и доступа к управлению производственными и инфраструктурными объектами. Эти и иные меры должны найти отражение в Стратегии национальной безопасности Казахстана» [1].

Право на информацию каждого гражданина является одним из основных в демократическом обществе, в противовес командно-административным режимам, узурпировавшим все права человека, в том числе право на информацию. Информация во всех отраслях человеческой деятельности в недавнем прошлом была самым секретным объектом, многие преступления против тысяч граждан разных стран и человечества в целом становятся известны много лет спустя. Как отметил в своей работе [2] В.В. Лунеев, до последнего времени большинство ученых и практиков не имели возможности получать объективную информацию о действительности во всем ее многообразии и не могли принимать наиболее верные решения в различных сферах деятельности.

В соответствии с рекомендациями экспертов ООН термин «киберпреступность» подразумевает любое преступление, которое может совершаться с помощью компьютерной системы или сети, в рамках, а также против компьютерной системы или сети.

Конвенция Совета Европы выделяет четыре вида компьютерных преступлений, связанных с нарушением конфиденциальности, целостности и доступности компьютерных данных и сети. Остальные преступления, в которых компьютер является орудием или средством совершения преступлений, должны рассматриваться как традиционные преступления, но правовые механизмы их расследования должны быть адекватными средствам совершения этих преступлений [3].

Казахстанским же законодательством была отмечена особая актуальность вопросов защищенности технических средств приема, передачи и накопления информации от несанкционированного доступа, в частности Законом РК «О национальной безопасности» от 6 января 2012 г. с введением понятия «информационная безопасность», а также Указом Президента РК «О Концепции информационной безопасности РК». С закреплением в Уголовном кодексе РК главы 7 (Уголовные правонарушения в сфере информатизации и сети), предусматривающее ответственность за такого рода деяния, правоохранительные органы получили реальную возможность борьбы с лицами, использующих компьютерную технику в преступных целях.

В целом, статистические данные о количестве зарегистрированных преступлений, предусмотренных статьей 205 УК РК за неправомерный доступ к компьютерной информации, создание, использование и распространение вредоносных программ для ЭВМ свидетельствует о том, что количество таких преступлений стремительно растет. Так, если в 2000 году зарегистрированных преступлений такого рода по стране было только 12, то в 2008 году их было в 5 раз больше. При этом следственным органам становится известно о совершении компьютерных преступлений не более 10 процентов деяний такого характера. А показатель раскрываемости таких преступлений имеет еще меньшее число. По отношению к общему числу совершенных преступлений, деяний подобного рода с масштабным ущербом совершается не так уж много. Гораздо больший урон наносят мелкие компьютерные жулики-изготовители фиктивных документов. Изготовление подложных документов, хищение денежных средств в крупных размерах с использованием компьютерной техники стали делом обычным [4].

Жилиев А.И., Данилин С.Н. выделяют следующие основные детерминанты информационной преступности. В, частности, такие как юридические, экономические, социальные, психологические и научно-технические. Рассмотрим более подробнее.

Юридические. Операции с информацией могут быть:

- в рамках закона;
- незаконные;
- не урегулированные законом [5].

Экономические. Всякое деяние требует затрат на подготовку, осуществление, прикрытие. Не исключаются возможные убытки от срыва запланированного, или его раскрытия и понесения наказания, в том числе финансового или имущественного, по суду, от пострадавшей стороны или ее сторонников. Для информационных деяний характерным является высокая результативность при минимальных общих финансовых затратах. Общеизвестная истина «все в мире относительно» наиболее ярко проявляется в операциях с информацией. Можно самому создать или приобрести законным путем новое и уйти вперед, а можно в своих интересах, или интересах меньшинства, это новое похитить, исказить, задержать или уничтожить у конкурентов и, не двигаясь с места, оказаться впереди.

Социальные. Страна переживает трудный переходный социально-экономический период от тоталитарного к демократическому обществу. Еще не вернулось уважение к государству, собственнику, работодателю, добросовестному неформальному труду. Малоимущие слои общества по традиции, пришедшей с советского периода, со злорадством воспринимают неудачи состоятельных граждан.

Психологические. Обидно, что обманули, обыграли, «кинули», оклеветали, опозорили, но деньги и имущество дело наживное, время хорошо залечивает душевные раны. Главное, что не взорвали, не сожгли, не изуродовали. Было бы здоровье - остальное наживем и купим. Так рассуждают, в итоге, большинство пострадавших от информационных преступлений. Так относятся к ситуации большинство окружающих. Только образованные люди или интеллектуалы достойным образом ценят информацию.

Научно-технические. С развитием техники общеизвестная истина «кто владеет информацией - тот владеет миром» стала все более очевидной. Все операции с информацией происходят при посредстве материальных носителей (факс, сотовая связь, сеть Интернет), скорость обращения в которых резко возросла и появилась возможность скрытности процесса передачи. В доме, на рабочем месте появился инструмент, который можно назвать «великим уравнителем возможностей XX века» - компьютер, открывший новые пути как для созидания, так и для разрушения.

Современные технические средства связи и телекоммуникаций дали информационным преступникам еще одно преимущество, состоящее в чрезвычайной скрытности и возможности действовать на любом расстоянии, оставаясь неуязвимым. Например, вымогатель, шантажист или компьютерный грабитель банка по сотовому телефону или по каналам Интернета может одинаково успешно совершать противоправные деяния, находясь в соседней с жертвой комнате или в далекой стране на другом континенте. Действовать можно анонимно, под чужим именем или несуществующим прикрытием, используя аудио, фото- и видеомонтаж. Технические средства позволяют подслушивать, подсматривать за личной жизнью или производственной деятельностью человека в любом помещении, на любом расстоянии. Интернет дает возможность вмешиваться или следить за информационными процессами фирмы или организации. Компьютерные технологии позволяют изготавливать фальсифицированные аудио- и видеоматериалы, срывающие деловые встречи, сделки, дающие серьезные формальные основания для отстранения должностного лица от работы или дискредитации и снятия с предвыборного процесса кандидата в депутаты. С помощью специальных технических средств можно передавать по факсу или электронной почте поддельные документы, передавать голосом руководителя устные приказы и распоряжения и т.д.

С подобной расстановкой вопроса о детерминантах сложно не согласиться. Пожалуй, смело можно утверждать о том, что подобное характерно и для нашей страны в силу общности истории и ментальности и экономического положения.

Современное состояние информационной безопасности в Казахстане показывает, что ее уровень в настоящее время не соответствует потребностям человека, общества и государства. Нынешние условия политического и социально-экономического развития страны вызывают обострение противоречий между потребностями общества в расширении свободного обмена информацией и необходимостью сохранения отдельных ограничений на ее распространение.

Все проблемы связанные с раскрытием компьютерных преступлений уже давно пересекли границы государств и получили международное значение.

Рассмотренный материал позволяет:

- 1) назрела необходимость в создании единой отрасли права непосредственно направленного на регулирование вопросов информационных отношений и информационной безопасности;
- 2) рост информационной преступности как в Казахстане диктует необходимость разработки неотложных эффективных мер по ее предупреждению;
- 3) необходима классификация латентных групп в сфере компьютерной информации:
  - а) противоправные деяния, совершенные по небрежности в силу неосведомленности самого пользователя-правонарушителя об их преступном характере;
  - б) противоправные деяния, о которых потерпевшая сторона не сообщает в правоохранительные органы в силу собственной незаинтересованности;
  - в) противоправные деяния, где нет явно выраженной потерпевшей стороны;
  - г) противоправные деяния, которые известны узкому кругу лиц;
  - д) неучтенные правоохранительными органами преступления в сфере компьютерной информации;

е) нераскрытые (неполно раскрытые) преступления в сфере компьютерной информации.
4) необходимо учитывать виктимологический аспект информационных преступлений, где жертвы преступления опосредованы и представляются обезличенными, неперсонафицированными.

5) следует различать преступность информационную и физическую;

6) в рамках совершенствования мер профилактики информационной преступности необходимо внести в действующее законодательство нормы о страховании информационных рисков и об уголовной ответственности за создание, использование и распространение «ботнетов».

7) Учитывая транснациональный и трансграничный характер рассматриваемых преступлений, большое значение приобретает вопрос взаимодействия правоохранительных органов Казахстана и зарубежных стран в сфере противодействия компьютерной преступности.

Предложенный общий подход может послужить основанием для детерминации информационной преступности. Он не противоречит рекомендациям ведущих криминологов, согласно которым «необходимо обеспечение системного подхода и к исследованию проблем преступности, и созданию системы борьбы с ней».

Анализ преступности с рассматриваемой точки зрения позволяет получать новые научные и практические результаты в решении проблем борьбы с преступностью.

Список литературы:

1. Послание Президента Республики Казахстан Н. Назарбаева народу Казахстана. 10 января 2018 г. «Новые возможности развития в условиях четвертой промышленной революции». <http://gb.akmzdrav.kz/poslanie-prezidenta>

2. Лунеев В.В. Юридическая статистика. - М.: Юристъ, 1999. С. 4.

3. «Европейская Конвенция по преступлениям в киберпространстве» // Будапешт, 23 ноября 2001 года (перевод: Институт проблем информационного права).

4. Крылов В.В. «Расследование преступлений в сфере информации» Глава 1, § 3 «Информация как элемент преступной деятельности».

5. Жияев А.И., Данилин С.Н. Криминологические аспекты информационной преступности. [http://www.unn.ru/pages/e-library/vestnik/99990195_West_pravo_2003_2\(7\)/B_3-7.pdf](http://www.unn.ru/pages/e-library/vestnik/99990195_West_pravo_2003_2(7)/B_3-7.pdf)

ӘОЖ - 342

СЫБАЙЛАС ЖЕМҚОРЛЫҚТЫҢ АЛДЫН АЛУ ШЕТЕЛДІК ТӘЖІРИБЕСІ

КАЛДЫБЕКОВА Д.Т. 2 курс магистранты

Қазтұтынуодағы қарағанды экономикалық университеті

БАЙКЕНЖИНА К.А. з.ғ.к., доцент

Қазтұтынуодағы қарағанды экономикалық университеті

Қазіргі кезде сыбайлас жемқорлық мәселесін әрбір мемлекетте, түрлі халықаралық ұйымда кездестіруге болады. Бірақ ол барлық жерде бірдей бола бермейді. Тарихи дәуір және мемлекеттің әлеуметтік-экономикалық даму кезеңіне қарай сыбайлас жемқорлықтың пайда болу мәселелері де әр алуан болып келеді. Кейбір шет елдердің мемлекеттік басқаруында және мемлекеттік қызметінде жемқорлықтың алдын алуға және жоюға бағытталған әкімшілік қалыптың кешендері құрылған. Бірқатар мемлекеттерде шенеуніктердің ар кодексі немесе

этикалық кодекстер жиынтығы болып табылатын арнайы заңдар қабылданған. Осыған орай, шетел мемлекеттеріндегі сыбайлас жемқорлықтың алдын алу және жолын кесу шараларына назар аударайық.

Транспаренси Интернешнлдің мәліметтерін негізге ала отырып, сыбайлас жемқорлықтың жер жүзіне таратылу айырмашылықтарын және қазіргі әлемдегі жемқорлықтың деңгейін зерттеу мақсатында, әлем картасындағы сыбайлас жемқорлық туралы ақпаратты бейнелеп көрсетуге тырысайық. Халықаралық тәжірибеде сыбайлас жемқорлыққа қарсы күрес туралы айтқанда, барлық елдерді шартты түрде төрт санатқа бөлуге болады: 1) сыбайлас жемқорлыққа қарсы күресті табысты жүргізіп отырған елдер; 2) сыбайлас жемқорлық орташа деңгейдегі елдер; 3) сыбайлас жемқорлықпен өте келелі мәселелері бар елдер; 4) сыбайлас жемқорлық айырықша байқалатын елдер. Әрі қарай осы жүйені негізге аламыз [1, 103 б.].

Сыбайлас жемқорлыққа қарсы күресті табысты жүргізіп отырған елдерге Дания, Финляндия, Швеция, Жаңа Зеландия, Канада, Нидерланды, Норвегия, Швейцария, Австралия, Сингапур, Люксембург, Ирландия, Германия, Ұлыбритания, Израиль, АҚШ, Австрия, Исландия, Жапонияны жатқызуға болады.

Жоғарыда аталған елдердегі сыбайлас жемқорлыққа қарсы күресті ұйымдастырудың кейбір ерекшеліктері - осы елдердің үкіметі сыбайлас жемқорлықты ұлттық қауіпсіздікке төнген қауіп деп қарайды. Сондықтан сыбайлас жемқорлық сырттан төнген және ішкі қауіп ретінде қабылданып, соған байланысты онымен күрес көлемді және кешенді сипат алады.

Мысалы, Нидерландыда сыбайлас жемқорлыққа қарсы күрес өзіне мыналарды енгізеді:

- сыбайлас жемқорлыққа бейім тұратын мемлекеттік және қоғамдық ұйымдарда мониторинг жүйесін енгізу және осы жерлерде қызмет ететіндерді қатаң бақылап отыру. Сыбайлас жемқорлықпен күрес жүргізетін тұлғаларды лауазымға тағайындау;

- сыбайлас жемқорлық әрекеттерін жазалау жүйесі – бұл мемлекеттік ұйымдарда жұмыс істеуге қатаң тиым салуды және мемлекеттік қызмет ұсынатын барлық әлеуметтік жеңілдіктерінен айыруды көздейді;

- лауазымдық тұлғаның жағымды әрекетін көтермелеу жүйесі – шенеунікке өз қызметін тиімді де адал орындауы үшін материалдық тұрғысынан да, адамгершілік тұрғысынан да жағдай жасау;

- арнайы полиция типіндегі сыбайлас жемқорлықпен күрес жөніндегі мемлекеттік қауіпсіздік жүйесі.

Компаративтік талдау бойынша, әр мемлекеттің өзінің күресу жолы, әдісі, тәсілі бар. Ал басқа жағынан қарасақ, көптеген мемлекеттердің сарапшылары біркелкі ережелер нормаларын қолдану керек деп ұсыныс жасайды. Тіпті, бүкілұлттық тәртіп әдептілігін қалыптастыру қажет дейді. Осы орайда, 1995 жылы Ұлыбританияда Нолан Комиссиясы 7 қағида қабылдады:

1. Риясыздық. Лауазымды қызметкерлер қоғамдық мүддені жоғары ескере отырып, бір шешімге келеді.

2. Сатылмастық. Лауазымды қызметкерлердің өздерін басқа бір адамдарға не ұйымдарға қаржылық тәуелсіздікке қоймағаны дұрыс.

3. Әділдік. Жоғары қызметке тағайындау, келісім шарт жасау, марапаттау мәселелері бойынша шешім қабылдағанда лауазымды қызметкерлер үміткердің кәсіби қабілеттерін, іскерлігін ескеруі тиіс.

4. Есептілік. Лауазымды қызметкерлер қоғамның алдында өздерінің істеген ісі, қабылдаған шешімдері бойынша есеп беріп отыруы керек.

5. Ашықтық. Лауазымды қызметкерлердің шешімдері мен істері қоғамға ашық болуы тиіс. Әр шешім дәйектеліп отыруға міндетті.

6. Арды, абыройды сақтаушылық. Лауазымды қызметкерлер өздерінің мүдделері туралы ашық айтып, егер де осы мүдделері олардың істеген жұмысына қайшылық келтірсе, қоғамның

пайдасына әкелетін шешімге келуге тиісті.

7. Басшылық. Лауазымды қызметкерлер осы аталған қағидаларды қолдана отырып, басшылықты орындап, өзінің дұрыс істерімен, мінез-құлқымен үлгі көрсетіп отыруға міндетті [2, 37 б.].

Жемқорлыққа қарсы өзгерістерді жүргізетін басқа топ институционалдық деп аталады. Бұл топ жемқорлыққа қарсы мүлде басқа күресті көрсетеді. Олардың ойынша, жаңа әдіс, жаңа жолға бар бағдарламаны жойып тастап, нормативтік іс-әрекеттерін өзгерту керек. Институционалдық жемқорлық өзгерістерге мынадай мысал келтіруге болады: сайлау үрдісіне ашықтық, жариялылық қамтамасыз ету; үкімет жұмысына және орындаушы басшылығына парламенттің бақылауы; сайлау үрдісінде қаржы мәселесіне бақылау жасау; мүлік мәселесін шектеу; мемлекеттік қызметкерлерінің кіріс-табысын, қаржы міндеттерін, шенеуніктердің табысының көтеруін, жылдық қаржы есебін беру, жемқорлыққа қарсы арнайы заң қабылдау, әкімшілік және қылмыстық жазалау тағы басқалар. Сайлаушылардың дауысын сатып алу көптеген мемлекеттерде дәстүрге айналған. Бұл әдіс АҚШ, Ұлыбританияда және басқа Еуропа мемлекеттерінде 19 ғасырда кең таралған. Қазір осындай шаралар шектелсе де, бүгінде осындай заң бұзушылық байқалады. Испания мен Италияның сайлау үрдісінде басқа шаралар қолданады. БҚпалы зор үміткерлерге саяси партиялардың көсемдері «патронаж» деген әдісті пайдаланады. Бұл әдістің маңызы мынада: сайлау кезінде көмектескен адамдарға мемлекеттік органдардан бір пайдалы қызметтерді ұсынады. 1966 жылы Тайландта өткен сайлау сайлаушыларға сыйлықтар тарату негізінде өтті. Сондықтан көптеген мемлекеттерде сайлауды өткізу барысында ашықтық талап етіледі. Екіншіден, сайлау компаниясын қаржыландыруды бақылауға алып, нормадан жоғары қаржыландыруға тыйым салынады [3, 44 б.].

Ботсванада сыбайлас жемқорлықтың қарқынды өсуін тежеуге келесі шаралар көмектесті: шенеуніктердің санын қысқартып, олардың жалақысын көтерді және мемлекеттік мекемелердің құрылымын ықшамдалды, әрі сыбайлас жемқорлықтың кез келген түріне дереу санкция салынды.

ОАР-да бүгінгі күні сыбайлас жемқорлық деңгейі көптеген еуропа елдеріне қарағанда төмен. Олар қабылданған жаңа заңдардың көмегімен Үкіметті Парламент алдында есеп беруге міндеттеу арқылы, шенеуніктер мен депутаттарға табыстары және басқа да салық төлейтін мүліктері жөнінде декларация тапсыру және мемлекеттік жүйенің ашықтығын қамтамасыз ететін қадамдарды қабылдау жолымен қол жеткізілді.

Израиль сыбайлас жемқорлықтан жеткілікті түрде ерікті мемлекеттердің бірі болып саналады. Ондағы жемқорлыққа қарсы күрес, Нидерланды елінде қолданылатын шараларға қоса, «мониторинг жүргізудің белгілі қайталануы» жүйесі арқылы жүргізіледі.

Израильде шенеуніктер үшін едәуір әлеуметтік жеңілдіктер қарастырылған және сыбайлас жемқорлық анықталған жағдайда олар қатаң жазаланатындықтан, төмен деңгейлі жемқорлық жоқ дерлік. Оның себебі, бұл елдерде мемлекет көп ғасырлы күрес нәтижесінде құрылған [2, 34 б.].

Сыбайлас жемқорлық әрекетке қызығу себептерінің азаюы. 1959 жылы Сингапур мемлекеті өте кедей болғандықтан қызметкерлердің жалақысын көтере алмады. Есесіне олар барлық заңдарында жемқорлықты туындататын мүмкіндіктерді жойды, әрі жемқорлық жасаған қылмыс үшін жазаны қатайта түсті. Экспремьер-министр Ли Куан Ю 1985 жылы 22 наурызда өткен парламентте жариялағандай, мемлекеттегі басшы қызметкерлер мен саяси көшбасшылардың жалақысын көтеру салдарынан – жемқорлықтың туындауына себеп болатын стимулдарды жояды. Себебі, оларға қажетті мөлшерде еңбекақы төленбесе, оларды жемқорлық әрекеттер нәтижесі қызықтырып, өз арнасына тартып әкетуі мүмкін. Осыған орай, Сингапур мемлекетінің мемлекеттік қызметшілерінің жалақысы 1973, 1979, 1982, 1989 және 1994 жылдары біршама деңгейге көтерілді. Сонымен Сингапур мемлекетінің жемқорлыққа қарсы

күрес 1960 жылдан бастап оң нәтижесін бере бастады: 1) жемқорлық әрекеттердің бой алуына кедергі болатын мүмкіндіктерді РОСА мен СРІВ-тің күрес тәсілдерін бірлесе қолдану арқылы қол жеткізді. 2) Саяси көшбасшылар мен басты мемлекеттік қызметшілердің жалақысын жоғарыда айтылған әрекеттерге бару мүмкіндіктерін азайту мақсатында кезең – кезеңімен көтеру арқылы оң нәтижелерге қол жеткізді.

Жоғарыда айтқандарды қорыта келе, Сингапурдағы жемқорлық әрекеттердің азаюына екі жақты саясат, яғни, жемқорлықтың туындауына мүмкіндіктің азаюы және оған қызығушылық тудыратын құбылыстардың жойылуы әсер етті. Шындығында, ондай күрес жолдары оң нәтижелерге қол жеткізді деуге болады. Бұған мықты саяси қаржылық керек. Егер осы айтылғандарды жүйелі түрде іс жүзінде асырмаса, мақсатқа жетуге қиындатады.

Сингапурдың сыбайлас жемқорлыққа қарсы саясатының басты идеясы мына қағидаларды басшылыққа ала отырып шешіледі:

- мемлекеттік қызметкерлердің орташа жалақысы жеке секторда табысты жұмыс істейтіндердің жалақысымен теңестірілген.

- сыбайлас жемқорлық жағдайына байланысты шенеуніктер ісіне қатаң бақылау жасау.

Сыбайлас жемқорлықпен күрес Сингапурдың экономикалық жетістіктерінің негізгі өзегі деп танылды.

Сингапурдағыдай Жапондық заң шығарушы сайлау кампанияларының, партиялар мен өзге де саяси ұйымдарды қаржыландыруда қатаң шектеулер қояды, сайлауда кандидаттар, саяси қорлар пайдасына қайырымдылық көрсетудің қатаң реттеу тәртібін енгізеді. Оларға түсетін және олар жұмсайтын қаражаттар жөнінде есептеме тәртібін орнатады. Заңды бұзу қайырымдылық көрсетуші және саяси қайырымдылықты алушы, сондай-ақ екеуінің арасында делдал болушы жауапты тұлғаларға ықпалын тигізетін жазалау қолдануға мәжбүрлейді.

Жапон заң шығарушы органы сыйақы үшін мүдделі тұлғаның ол үшін тиімді шешім қабылдау үшін мемлекеттік, муниципалдық тұлғаларға, сонымен қатар мемлекеттің немесе жергілікті өзін-өзі басқарушылықтың 50 пайыздық капиталымен заңды тұлғалар қызметшілерге ықпал ету жолымен әрекет ететін саясаткерлердің әрекетін қылмыстық іс деп анықтайды. Жапонияда да, көптеген басқа елдердегідей сияқты сыбайлас жемқорлықпен күресте басты бағыты кадр саясаты. Мемлекеттік әкімшілік мұнда шексіз және шын берілген қызметке бағытталған. Жапондық шенеуніктерге тұрақты еңбек ақы кепілденген, заң шығарушы саясаткерлер мен қызметкерлердің әдеп құлқына баса назар аударады. 2000 жылдан бастап елде «Мемлекеттік қызметкерлердің әдеп тәртібі» Заңы, сонымен қатар Үкіметтің жарлығымен бекітілген мемлекет қызметкерлерінің әдеп ережелері және оларды бұзғаны үшін әкімшілік жаза нормалары әрекет етеді.

Жапондық заң шығарушы орган саясаткерлерге, мемлекеттік және муниципалдық қызметшілерге қатысты тыйымдарға ерекше мән береді. Олар, негізінен, жапондық шенеунікті қызмет бабында және қызметтен кеткен уақытта жеке меншік бизнеске қатысты саяси ықпал жасау шараларына қатысты болады. Отставкаға кеткен соң да ол шенеуніктер бес жыл көлемінде өздері жетекшілік жасап отырған салаларда екі жылға дейін коммерциялық кәсіпорын ашып, одан пайда алып отыруына тыйым салынған.

Осылайша, Жапонияда сыбайлас жемқорлықпен күрес саласында басымдылық көрсететін: 1) саяси экономика шаралары – саяси басшылардың есеп беруі, саяси партиялар мен кампанияларды қаржыландыру реформасы; 2) мемлекеттің қызметтің реформасы – лайықты еңбек ақы, ынталандыру жүйесі; 3) азаматтық бостандықпен қамтамасыз ету - әлеуметтік-құқықтық бақылау жүйесі және саясаткерлерге азаматтық қоғам жағынан моральдық ықпал ету.

Кореяда он жыл бойы экономиканың өсуі Сеулдың муниципалдық төрешілдігінің өсуіне әкеліп, жемқорлықтың көптеген жолдарын ашты. Осы мәселе кең түрге ие болғаны соншама, 1998 жылы жаңадан сайланған мэр Гох Кун ашық түрде жемқорлыққа қарсы соғысты батауға

уәде берді. Мәлдірлікке қол жеткізуде, ақпараттарды көрсетуде, жұртшылыққа таратуда және мәліметтерді таратуда жаңа Интернет-технологияларды қолдану тәжірибеге берік енді. «Мәлдірлік мәдениетінің» ашық үлгісі ретінде 1999 жылы Сеулдегі жаңа «Орен» бағдарламасы енгізілді [5]. Бұл бағдарлама арнайы қағидалар негізінде құрылған:

1. Кіру мүмкіндігі. Осы идеяны 3 бағытта қарастыруға болады: 1) Азаматтар кез келген уақытта және әр түрлі жерден Интернет арқылы өздерінің берген өтініштерін көре алады, яғни, - ол территориялық - уақыт аспектісі; 2) «Орен» бағдарламасы шығарған азаматтардың құқықтарын көздейтін мәліметтерді ала алады, яғни, - ол мәлімдеме аспектісі; 3) Осы бағдарлама жеңіл болғандықтан, билік құрылымдарының жұмыс сапасын бақылап, бұзуларды тез айқындауға жүзеге асырады – ол қауырт- қызмет аспектісі;

2. Ашықтылығы. Осы бойынша біріншіден, ашық бақылау жүйесі, екіншіден, әкімшілік қызметінің жарықтылығы: азаматтардың өтініштерін қарастыратын мәліметтерге кіру мүмкіндігі; құжаттарды қарау мүмкіндігі; қарастыру мерзімдерін таңду. Азаматтардың ұсыныстарын қадағалау жүйесінің негізгі мына жолдармен атқарылады: 1) әлеуметтік бақылауды жүзеге асыруға мүмкіндік беретін мәліметті азаматтарға ұсыну; 2) ашықтылықты орнату; 3) жеке шенеунік пен азаматтардың қарым-қатынасын шектеу. Азамат құрылысты рұқсат алу үшін жазғаннан кейін, осы әкімшілік бөлімінің қызметкерлері «Орен» сайтына өтінішті енгізеді. Интернетке қосылған әр компьютерді пайдаланып, азаматтар өздерінің өтініштерін тіркелді ме, осы мәселемен кім айналысатыны, рұқсатты қашан алуға болатыны туралы біле алады. Әрбір іс бойынша толық мәлімет, сондай-ақ берген өтінішті тіркеу процедурасы, мәліметті іздеу бағдарламасы орналасқан. Осы жүйеде сонымен қатар, қала әкімшілігінің арнайы бөлімі, осы бөлімде жұмыс істейтін қызметкерлері, олардың телефондары жазылған. Осы жүйе әкімшілік қызметкерлерінен әрбір өтінішпен қай күні, сағат нешеде істегенін көрсетуге талап етеді. Бірде бір шенеунік істі қарау мерзімін ығыстыра алмайды.

«Орен» жүйесі өздік мәні болғанмен жемқорлықпен күресудің кешенді Сеул басымдығының қосымша бөлігі ғана болып табылады. Жемқорлықпен күресу бағдарламасы 4 бағыт бойынша жүзеге асырылады [5]:

1. Превентивті шара барлық әкімшілік салада мемлекеттік реттеудің әлсіздігінде келісіледі. Өз орнында көп уақыт отырған шенеунік өз ведомствосында «сатушы - сатып алушы» жүйесін орната алады. Осылайша Сеулда, басқа мемлекеттердегідей кадр саясаты, жемқорлыққа қарсы саясаттың құрамдас бөлімшесі болып табылады.

2. Сеул қаласының шенеуніктері жасаған қылмыс үшін репрессивті шаралар енгізіледі. Жемқорлыққа нөлдік толеранттық қағиданы жүзеге асыру үшін мэрға тура өтіну жүйесі енгізілді. Бір айда бір рет жауап хаттар жіберіледі.

3. Сеул әкімшілігінің қызмет ашықтылығын «Орен» бағдарламасы қамтамасыз етеді. Онымен бірге жемқорлыққа қарсы көрсеткіш индекстері енгізілген.

4. Мемлекеттік қызмет пен жеке азаматтар арасындағы байланыс жоғарыда айтылған бағыттар бойынша жүреді. Сонымен қатар, «Сатып алмаушылық келісімі» енгізілді, оның мақсаты – халыққа қызмет көрсету және тауар жеткізу саласында жемқорлықтың алдын алу. Тауарлардың келуін қадағалайтын шенеуніктер арасындағы пара алмау келісімі жасалған. Осындай келісімді қол қойғанда екі жақ келісімді бұзбауы туралы уәде береді. 2002 жылы 1 қаңтарда күшіне енген Оңтүстік Кореяның «Жемқорлықпен күресу туралы» заңы бойынша жемқорлықты тергеу кәметке толған азаматқа беріледі: Аудит және инспекция бойынша комитет әрбір өтініш толық тергеуі тиіс. Осындай құқықты қиянат етуден азаматтарды заңның бір бабы ұстап тұр, яғни, жемқорлықты өтірік айыптау үшін – 10 жыл түрме немесе 40 мың доллар айыппұл салады.

Жоғарыда айтылғандай, Сеул жоғары деңгейдегі шығармашылығымен, өнетартапқыштылығы көрінеді.

Біздің елімізде сыбайлас жемқорлыққа қарсы күрес 2015 жылғы 18 қарашадағы «Сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимыл туралы» жаңа заң қабылданғаннан кейін белгілі дәрежедегі іс-қимылға көшті. Осы заңға сәйкес сыбайлас жемқорлықтың түрлі көріністерінің алдын алу шаралары және жою туралы бөліктері, елдің барлық заң базасын елеулі өзгерістерге ұшыратты. Осындай жұмыстардың нәтижесінде сыбайлас жемқорлық құқық бұзушылықтар мен қылмыстардың көбірек ашыла бастағаны заңды.

Қолданылған әдебиеттер:

- 1 Игнатенко Г.В. Международно-правовые проблемы противодействия транснациональной преступности и коррупции. //Организованная преступность и коррупция. №1. 2013. – с 103.
- 2 Раисов У.Е. Анализ зарубежного опыта борьбы с коррупцией. Социология // Саясат. - 2015. - № 1. - с. 37-38.
- 3 Малибекова А.У. История развития коррупции в РК и за рубежом // Правовая реформа в Казахстане. - 2014. - №4. - с. 44-46.
- 4 Михеев Р.И., Морозов Н.А. Коррупция в современной Японии // Коррупция и борьба с ней (Сб.статей). - М., 2000. с. 231-234
- 5 Правительство столицы Южной Кореи. Система онлайнного контроля за рассмотрением обращений граждан делает Сеул прозрачным. <http://www.crime.vl.ru/docs/stats/stat-51htm>

ӘОК - 343.1

ЭКОЛОГИЯЛЫҚ ҚЫЛМЫСТЫҚ ҚҰҚЫҚ БҰЗУШЫЛЫҚ ОБЪЕКТИСІ МЕН ОБЪЕКТИВТІК ЖАҒЫ БОЙЫНША САРАЛАУДЫҢ МАҢЫЗЫ

КОНЫСБЕКОВА М.Р. з.ғ.м., аға оқытушы,
І.Жансүгіров атындағы Жетісу университеті

Кез келген қылмыстық құқық бұзушылықты, соның ішінде экологиялық қылмыстық құқық бұзушылықтарды дұрыс саралау үшін қылмыстық әрекетпен қол сұғатын объектіні анықтау алу қажет. Алайда, қылмыстық-құқықтық ғылыми әдебиеттерді талдағаннан кейін, біз осы уақытқа дейін экологиялық қылмыстардың объектісін анықтау мәселесіне бірыңғай ғылыми көзқарас қалыптасқан жоқ деген қорытындыға келдік. Біздің ойымызша, бұл жағдайды екі жағдаймен түсіндіруге болады. Біріншіден, қылмыстық құқық ғылымында «қылмыс объектісі» ұғымына қатысты кем дегенде үш түрлі тұжырымдамалық ұстаным бар.

Бірінші тұжырымдама аясында (натуралистік) қылмыстық қол сұғушылық объектілері материалдық құндылықтар, қылмыстық заңмен қорғалатын құндылықтар болып табылады. Экологиялық қылмыстық құқық бұзушылықтарға қатысты бұл нақты табиғи объектілер - атмосфералық ауа, су объектілері, орман екпелері, топырақ, жануарлар және т.б.

Екінші тұжырымдама бойынша (аралас) қылмыстың объектісі - бұл белгілі бір қылмыс нәтижесінде бұзылатын норма. Экологиялық қылмыстық құқық бұзушылық жасау әрдайым заң шығарушы орнатқан экологиялық ережелерді, стандарттар мен нормаларды бұзу болып табылады.

Үшінші - «әлеуметтік» тұжырымдамаға сәйкес (жақтаушылардың көп саны) қылмыстық-құқықтық қорғау объектісі қоғамдық өмірдің маңызды салаларын реттейтін қылмыстық заңмен қорғалатын қоғамдық қатынастардың жеке тобы болып табылады.

Кейбір авторлар экологиялық қылмыстық құқық бұзушылықтар объектісінің ерекшелігі мен әмбебаптығын ескере отырып және экологиялық қылмыстардың жалпы объектісін анықтау мәселесін нақтылау ниетін басшылыққа ала отырып, «жалпы объектілерді екі, ал қажет болған жағдайда одан да көп жалпы объектілерді құрайтын басқа күрделі (құрама) объектілерді ажыратуды ұсынады» [1, 119 б.].

Е.Н. Жевлаков, И.А. Савиченко қоғамдық қатынастарды сапалы табиғи ортаны сақтауға, оның ресурстарын ұтымды пайдалануға және халықтың экологиялық қауіпсіздігіне экологиялық қол сұғу объектісі ретінде қарастырады» [2, 197 б.]. И.В. Лавигина экологиялық қылмыстардың объектісін қоршаған ортаны қорғау ережелерін сақтау үшін қоғамдық қатынастар шеңберімен шектеді [3, 10-12 б.].

Кез келген қылмыстық құқық бұзушылық сияқты экологиялық қылмыстық құқық бұзушылықтардың объектісі тігінен және көлденеңінен деп 2 түрге бөлінеді. Тігінен жалпы, топтық және тікелей объект, ал көлденеңінен негізгі, қосымша және факультативті тікелей объект болып үш-үш түрге жіктеледі.

Қарастырылып отырған қылмыстардың жалпы объектісі - экологиялық қауіпсіздік.

Топтық(түрлік) объектісі - адамның экологиялық қауіпсіздігін қамтамасыз ететін және басқа тірі тіршілік иелерінің тіршілігі мен тіршілік әрекетінің негізі ретінде табиғи ортаны ұтымды пайдаланумен байланысты қоғамдық қатынастар.

Экологиялық қылмыстардың тікелей объектісі жерді, минералды ресурстарды, суды және атмосфераны (жансыз табиғат объектілері), жануарлар мен өсімдіктер әлемін (жануарлар дүниесі объектілері) және адамдардың экологиялық қауіпсіздігін қорғауға және ұтымды пайдалануға арналған объектінің шеңберіндегі нақты қоғамдық қатынастар деп танылады.

Экологиялық қылмыстардың басым көпшілігі қос объектілік және көп объектілік қылмыстарға жатады.

Қарастырылатын қылмыстардың заты табиғи ресурстар болуы мүмкін: жер, оның жер қойнауы, атмосфера, ауа, жоғары теңіздер, флора, фауна және тағы басқалар [4, 62 б.]. Кең мағынада, жалпы табиғи орта жатады. Тар мағынада табиғи ортаның құрамдас бөліктері, барлық табиғи ресурстар: жер, минералды ресурстар, атмосфера, су, өсімдіктер және т.б.

Экологиялық қылмыстық құқық бұзушылықтарды меншікке қарсы қылмыстық құқық бұзушылықтардан айыра алуымыз қажет. Егер қол сұғу заты табиғи ортаның табиғи құрамдас бөлігі болса, онда бұл әрекет экологиялық қылмыстық құқық бұзушылықтар болып саналады. Егер экологиялық объектілер экономикалық процеске қатысса, оларға адам еңбегі салынса, онда меншікке қарсы қылмыстық құқық бұзушылықтарды болады.

Экологиялық қылмыстардың объективтік жағы қоршаған ортаны қорғау мен табиғатты пайдаланудың тиісті ережелерін бұзумен сипатталады.

Қылмыстық құрамның қылмыс құрамындағы міндетті белгілер зиянды салдар және акт пен зардаптардың арасындағы себептік байланыс болып табылады.

Кінәнің екі нысаны арқылы жасалатын қылмыстық құқық бұзушылықтар да бар. Мысалы, 329-бап. Атмосфераны ластау, абайсызда адам денсаулығына зиян келтірді. Денсаулыққа абайсызда зиян келтіру деп тек ауыр зиянды түсіну керек. Мұнда әрекет: экологиялық талаптарды бұзу салдарынан атмосфералық ауаны ластау немесе оның табиғи қасиеттерін өзге де өзгерту, ал зардабы қоршаған ортаға ірі залал келтіруге әкеп соққан немесе адамның денсаулығына зиян болып табылады.

Объективтік жағы екі әрекетпен де, яғни белсенді мінез-құлықпен, әрекетсіздікпен, яғни енжар мінез-құлықпен де сипатталуы мүмкін. Мысалы, қауіпті қалдықтардың тыйым салынған түрлерін шығару тек шара қолдану арқылы мүмкін болады, ал су алу қондырғыларының жұмысына кедергі жасау енжар мінез-құлықтан да болуы мүмкін, мысалы, сору желілерін жөндемеу немесе тазаламау.

Іс-әрекет адам мінез-құлқының шынайы сыртқы көрінісі болып табылады. Сондықтан да адамның ниеті, ой-пікірі қаншалықты зиянды болғанымен, ол белгілі бір іс-әрекетпен ұштаспаса, яғни сыртқа шықпаса, ол қылмыстық жауапқа тартылмайды. Іс-әрекет- адамның саналы мінез-құлқының көрінісі. Сондықтан да адамның санасынан тысқары болған кез келген дене қозғалысы, ол қаншалықты қоғамға зиянды залал келтіргені не зиян келтіру қауіпін төндіруіне қарамастан, қылмыстық-құқықтық тәртіппен жазаланатын іс-әрекетке жатпайды.

Адамның өзінің еркіне байланысты емес, одан тыс жағдайда тойтарылмайтын күштер (күш қолдану мен қорқыту, табиғат апаттары, жабайы жануарлар шабуылыжәне т.б.) арқылы қоғамға зиянды залал келтірсе, онда қылмыстық-құқылық іс-әрекет туралы сөз болуы мүмкін емес.

Қылмыстың объективтік жағының белгілері негізгі және факультативті (қосымша) болып бөлінеді. Негізгі белгілеріне: қылмыстық іс-әрекет (әрекет, әрекетсіздік), қылмыстық зардаппен себепті байланыс жатады.

Іс-әрекет: әрекет (орындауға қылмыстық заң тыйым салған және экологиялық қылмыстық құқық бұзушылықтар тарауының баптарында көрсетілген жүріс-тұрыстарының ережелері), әрекетсіздік (адамның тиісті іс әрекетті орындамауы, қоғамға қауіптілік білдіретін заңда анықтайтын жүріс- тұрыс ережесінің бір формасы). Зардап: мүлктік (материалдық) зардап немесе ақшалай сомасында келетін зардап түрлерін білдіреді. Көлемі бойынша: ауыр, елеулі, ірі, аса ірі), физикалық (өмірге, денсаулыққа келетін зардаптар: жеңіл, орташа, ауыр), моральдық (ар-намысына тиетін зардаптар, олардың құрамы қылмыстық құқықта анықталмаған және экологиялық қылмыстық құқық бұзушылықтарда жоқ). Себепті байланыс:әрекет және әрекетсіздікпен туындаған зардаптың арасында пайда болған объективті байланыс. Себебі, іс әрекет мағыналығына, орын алуына қарай соған сәйкес келетін зардап туындайды.

Объективтік жақтың қосымша белгілері болып: қылмыс жасалған жері, уақыты, қылмыс жасау тәсілі, қаруы және құралы жатады. Қылмыс жасалған орны - бұл қылмыс жасалған территория. Мысалы, 330-бап. Теңіз ортасын ластау.Орны: теңіз ортасы болып табылады. Қылмыс жасалған уақыт - қылмыс жасалуы мүмкін уақыт мезгілі. Мысалы, 336-бап.Балық қорлауын қорғау қағидаларын бұзу. Уақыты: Көпірлер, бөгетшелер салу, жарылыс немесе өзге де жұмыстарды жүзеге асыру, су жинағыш құрылыстарды немесе су айдағыш механизмдерді пайдалану кезінде жасалса. Қылмыс жасау құралы және қаруы - бұл қылмыс жасау заттар, яғни құралдары. Қылмыскердің қолданған құралдары қоғамға қауіптілік деңгейіне әсер етеді. Қылмыс құралы қылмыстың қоғамға қауіптілігін үлкейтсе ол заңшығарушымен қылмыстың құрамының объективтік жағына кіргізіледі. Мысалы, 337-бап. Заңсыз аңшылық. Құралы: атыс, пневматикалық, лақтырылатын, суық қаруды, қолға түсірудің басқа да құрал түрлерін, иттерді, аушы жыртқыш құстарды, салт атты, жегін көлікті қолданып жасалса. Қылмыс жасау тәсілі деп қылмыскер қылмыс жасау үшін қолданған әдістері. Қылмыс жасау тәсілі әрекеттік қоғамға қауіптілігіне әсер етеді.

Құрылымы бойынша, экологиялық қылмыстардың көпшілігі материалдық құрамдағы сипатқа ие, яғни адамды жауапкершілікке тарту үшін зардап, зиянды әсер және олардың арасындағы себептік байланыс орнату керек Материалды құрамға ҚР ҚК-нің 324, 325, 326, 327, 328, 329, 330, 332, 333, 334, 335, 336, 338, 340, 341, 342 баптар жатады. Сонымен бірге қылмыстық формальды құрамдары да кездеседі, мысалы, ҚР ҚК-нің 331, 337, 343-баптрды атауғаболады.

Экологиялық қылмыстық құқық бұзушылықтың зардаптары Қылмыстық кодекстің Ерекше бөлімінің нормаларында көрсетілген. Мысалы, Қылмыстық кодекстің 324-бабында қоршаған ортаға ірі залал келтіруге әкеп соқса немесе әкеп соғуы мүмкін болса немесе адамның денсаулығына зиян келтірсе, ҚК-нің осы бабының 2-бөлігінде - қоршаған ортаға аса ірі залал келтіруге не адам өліміне не адамдардың жаппай сырқаттануына әкеп соққан; Қылмыстық

кодекстің 325-бабында бірінші бөлігінде қоршаған ортаға айтарлықтай залал келтіруге әкеп соқса немесе әкеп соғуы мүмкін болса немесе адамның денсаулығына зиян келтірсе; Қылмыстық кодекстің осы бабының 2-бабында Қоршаған ортаға ірі залал келтірген не келтіру қатерін туғызған; Қылмыстық кодекстің осы бабының 3-бөлігінде оршаған ортаға аса ірі залал келтіруге не адам өліміне не адамдардың жаппай сырқаттануына әкеп соққан зардаптар саналады.

Қылмыстық кодекстің 325, 326, 328, 335, 337, 340 және 342-баптарда айтарлықтай залал (ҚР ҚК-нің 3-бабының 2) тарм.) – қоршаған ортаны және табиғи ресурстардың тұтынушылық қасиеттерін қалпына келтіру үшін қажетті шығындардың бір жүз айлық есептік көрсеткіш мөлшеріндегі не одан асатын мөлшердегі құндық көрінісі.

324, 325, 326, 328, 329, 330, 332, 333, 334, 335, 337, 338, 339, 340, 341 және 343-баптарда ірі мөлшері (ҚР ҚК-нің 3-бабының 38) тарм – қоршаған ортаны және табиғи ресурстардың тұтынушылық қасиеттерін қалпына келтіру үшін қажетті шығындардың бір мың айлық есептік көрсеткіштен асатын мөлшердегі құндық көрінісі.

324, 325, 326, 328, 329, 330, 332, 333, 334, 337, 339 және 343-баптардың аса ірі мөлшері (ҚР ҚК-нің 3-бабының 3) тарм.) – қоршаған ортаны және табиғи ресурстардың тұтынушылық қасиеттерін қалпына келтіру үшін қажетті шығындардың жиырма мың айлық есептік көрсеткіштен асатын мөлшердегі құндық көрінісін құрайды.

Сондай-ақ, экологиялық қылмыстық құқық бұзушылықтан туындайтын ҚР Қылмыстық Кодексінің 3-бабының 4)-тарм. сай ауыр зардаптар: адам өлімі; екі немесе одан да көп адамның өлімі; екі немесе одан да көп адамның денсаулығына ауыр зиян келтіру; адамдардың жаппай сырқаттануы, ауру жұқтыруы, сәулеленуі немесе улануы; халық денсаулығы мен қоршаған орта жай-күйінің нашарлауы техногендік немесе экологиялық зілзаланың, төтенше экологиялық ахуалдың туындауы; ірі немесе аса ірі залал келтіру; апаттар немесе авариялар келтірілген зиянның ауырлығын куәландыратын өзге де зардаптар [5].

Қылмыстық объективтік жағының маңызы біріншіден, оның белгілерін дәлме-дәл анықтау арқылы істелген қоғамға қауіпті іс-әрекетті *дұрыс саралаудың негізі* болып табылады. Екіншіден, объективтік жағының белгілері арқылы өзара ұқсас қылмыстық құқық бұзушылықтарды бір-бірінен ажыратуға мүмкіндік тудырады (мысалы, жерді бүлдіруді (332-бап) жерді өз бетінше пайдаланудан (334-бап) және т.б.). Осыған байланысты қылмыстың объективтік жағы қылмыстық құқық бұзушылық құрамының ішіндегі ең маңызды элементтері қатарына жатады.

Әдебиеттер тізімі:

1. Тангиев Б.Б. Криминология экологической преступности (криминологический, уголовно-правовой анализ). Монография. - СПб: ГеоГеограф, 2004. – 225 с.
2. Жевлаков Э.Н., Сулова Н.Л. Экологическая преступность в Российской Федерации в 1999-2000 гг. // Криминология. 2000. №8.
3. Лавыгина И.В. Экологические преступления: уголовно-правовая характеристика и проблемы ответственности: Дис. канд. юрид. наук. - Иркутск, 2003.
4. Ағыбаев А.Н. Қылмыстық құқық: Ерекше бөлік: оқулық. – Алматы: Жеті Жарғы, 2015. – 608 б. Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодексі 2014 жылғы 3 шілдедегі №226-V ҚРЗ // <http://adilet.zan.kz/kaz/docs/K1400000226>
5. Меншагин В.Д. Курс уголовного права в 2 - томах. – М., 2008. – Т. 2. – 391 с.

ПРОБЛЕМЫ ПРАВОВОГО РЕГУЛИРОВАНИЯ ПЕНСИОННОГО ОБЕСПЕЧЕНИЯ ГРАЖДАНСКИХ ГОСУДАРСТВЕННЫХ СЛУЖАЩИХ.

КРАШЕНИННИКОВА К.С., ШВЕЦОВА И.Ю.
Сибирский университет потребительской кооперации
г.Новосибирск, Россия

В данной статье проведена краткая характеристика реализации прав государственных гражданских служащих в сфере пенсионного обеспечения в Российской Федерации. Авторами рассматриваются проблемы реализации прав государственных гражданских служащих в сфере пенсионного обеспечения данной категории граждан.

Ключевые слова: государственная гражданская служба, государственные гражданские служащие, пенсионное обеспечение, пенсия за выслугу лет.

Развитие государства зависит от стабильности общественных отношений в сфере государственного управления. Это, в свою очередь, требует повышения эффективности работы всей системы государственной службы, одним из элементов которой выступают государственные служащие, к деятельности которых предъявляются повышенные требования, и устанавливается ряд важных социальных гарантий и определённых условий их пенсионного обеспечения.

Государственная гражданская служба – вид государственной службы, представляющий собой профессиональную служебную деятельность граждан на должностях государственной гражданской службы по обеспечению исполнения полномочий федеральных государственных органов, государственных органов субъектов РФ, лиц, замещающих государственные должности РФ, и лиц, замещающих государственные должности субъектов РФ. Это следует из п. 1 ст. 5 Федерального закона от 27.05.2003 года № 58-ФЗ "О системе государственной службы Российской Федерации".

Федеральный государственный служащий – гражданин, осуществляющий профессиональную служебную деятельность на должности федеральной государственной службы и получающий денежное содержание (вознаграждение, довольствие) за счёт средств федерального бюджета.

Правовые, организационные и финансово-экономические основы государственной гражданской службы установлены Федеральным законом от 27.07. 2004 № 79-ФЗ «О государственной гражданской службе Российской Федерации».

В настоящее время соотносимость должностей государственной службы различных видов (гражданской, военной, правоохранительной), воинских званий, классов чинов и специальных званий и размера оплаты труда устанавливается принятием на уровне указов Президента РФ таблиц соответствия (см., например, Указы Президента РФ от 09.06.2006 № 577, от 19.11.2007 № 1554).

Трудовой кодекс РФ указывает, что на государственных гражданских служащих действие трудового законодательства и иных актов, содержащих нормы трудового права, распространяется с особенностями, предусмотренными законодательством о государственной гражданской службе (ст. 11 ТК РФ).

Государственные гражданские служащие в дополнение к страховой пенсии по старости (инвалидности) имеют право на пенсию за выслугу лет, которая назначается при наличии определённого стажа государственной гражданской службы (в 2020 году – 17 лет) и соблюдении иных оснований для её назначения.

Федеральные государственные гражданские служащие имеют права на пенсию за выслугу лет, которая назначается по общему правилу при следующих условиях:

1) Имеются основания для назначения госслужащему страховой пенсии по старости (инвалидности), поскольку пенсия за выслугу лет устанавливается в дополнение к ней. Так, с учётом поэтапного повышения пенсионного возраста страховую пенсию по старости могут получить во втором полугодии 2020 года мужчины в возрасте 61,5 лет, родившиеся в первом полугодии 1959 года, и женщины в возрасте 56,5 лет, родившиеся в первом полугодии 1964 года. При этом им необходимо иметь страховой стаж не менее 11 лет и величину индивидуального пенсионного коэффициента не ниже 18,6;

2) Имеется необходимый стаж государственной гражданской службы. В 2020 году он составляет 17 лет;

3) Госслужащий увольняется с госслужбы по определённому основанию. Одним из них является увольнение по окончании срока действия служебного контракта в связи с истечением установленного срока полномочий служащего, замещавшего должность федеральной государственной гражданской службы категорий «руководитель» или «помощник (советник)»;

4) Госслужащий определённый срок замещал должность федеральной государственной гражданской службы непосредственно перед увольнением. Так, в случае увольнения по основанию, указанному выше, права на пенсию за выслугу лет возникает, если непосредственно перед увольнением госслужащие замещали должности федеральной государственной гражданской службы не менее одного полного месяца и при этом суммарная продолжительность замещения таких должностей составляет не менее 12 месяцев.

Вместе с тем, федеральные государственные гражданские служащие при наличии стажа государственной гражданской службы не менее 25 лет и увольнении со службы в связи с расторжением служебного контракта по собственной инициативе имеют права на пенсию за выслугу лет до назначения страховой пенсии по старости (инвалидности), если непосредственно перед увольнением они замещали должности государственной гражданской службы не менее 7 лет - это следует из п. 1.1 ст. 7 Закона № 166-ФЗ "О государственном пенсионном обеспечении в Российской Федерации".

По общему правилу, пенсия за выслугу лет назначается федеральным государственным гражданским служащим в размере 45% их среднемесячного заработка (за последние 12 полных месяцев службы, предшествующих дню её прекращения либо дню достижения ими пенсионного возраста) за вычетом страховой пенсии по старости (инвалидности) и фиксированной выплаты к ней. При этом за каждый полный год стажа государственной гражданской службы сверх минимального стажа, установленного для получения пенсии за выслугу лет, размер пенсии увеличивается на 3% среднемесячного заработка.

Для граждан, проживающих в районах Крайнего Севера и приравненных к ним местностям, пенсия увеличивается на соответствующий районный коэффициент - п. п. 1, 2 ст. 14, п. п. 1, 2 ст. 21 Закона № 166-ФЗ "О государственном пенсионном обеспечении в Российской Федерации".

Условия предоставления права на пенсию государственным гражданским служащим субъектов РФ за счёт средств региональных бюджетов определяются НПА субъектов РФ. Такие служащие имеют права на пенсию за выслугу лет, устанавливаемую к страховой пенсии по старости (инвалидности), при наличии определённого стажа государственной гражданской службы, указанного выше для федеральных госслужащих в п. 4 ст. 7 Закона № 166-ФЗ "О государственном пенсионном обеспечении в Российской Федерации".

В соответствии с действующим законодательством к государственным служащим предъявляются особые требования, связанные с их служебной деятельностью, для них установлен ряд весьма существенных ограничений и запретов, а также дополнительных

обязанностей, в связи с чем, для них предусмотрен ряд социальных гарантий, в т.ч. в сфере пенсионного обеспечения. В то же время при реализации соответствующего права возникают определенные правовые трудности. Так, федеральный закон «О государственной гражданской службе Российской Федерации» в п. 11 ч. 1 ст. 52 исходит из того, что условия предоставления пенсии за выслугу лет должны быть предусмотрены специальным законом. Однако специальный закон принят не был. Государственные служащие обеспечиваются пенсиями в соответствии с Федеральным законом от 15.12.2001 г. № 166-ФЗ «О государственном пенсионном обеспечении в Российской Федерации», где этот вопрос регулируется рядом норм (ст. ст. 7, 14, 19, 21). Изначально Указом Президента Российской Федерации от 16.08.1995 г. № 854 (с последующими изменениями) для федеральных госслужащих была предусмотрена доплата к обычной (трудовой) пенсии. Положения названного Указа были перенесены в Федеральном законе № 166-ФЗ без какой-либо существенной переработки, но выплата, ранее называвшаяся доплатой, стала именоваться пенсией за выслугу лет.

Последние несколько лет активно прорабатывалась идея реформы пенсионного обеспечения государственных гражданских служащих. В связи с этим логичной была бы разработка специального закона, раз уж о нем говорится в Федеральном законе «О государственной гражданской службе в Российской Федерации». Это вполне могло бы служить проявлением реализации Стратегии долгосрочного развития пенсионной системы в целом. Однако специальный закон не был принят. Вместо этого Федеральным законом от 23.05.2016 г. № 143-ФЗ «О внесении изменений в отдельные законодательные акты Российской Федерации в части увеличения пенсионного возраста отдельным категориям лиц» были внесены соответствующие изменения в Федеральный закон «О государственном пенсионном обеспечении» и в Федеральный закон от 28.12.2013 г. № 400-ФЗ «О страховых пенсиях». Указанные изменения вступили в действие с 01.01.2017 г. Суть их сводится к тому, что государственным гражданским служащим повысились требования к стажу государственной службы, при котором они имеют право выхода на пенсию за выслугу лет, а также увеличен возраст, при котором они могут выйти на страховую пенсию по старости при продолжении своей служебной деятельности.

Пенсия государственного гражданского служащего состоит из двух частей: страховой пенсии и пенсии за выслугу лет. Индексируются эти части по-разному. В результате постепенно страховая пенсия «съедает» пенсию за выслугу лет, и зачастую через 10 - 15 лет после выхода на пенсию госслужащий, не занимавший высокие посты, по существу, лишается пенсии за выслугу лет, особенно если продолжает работать, и его страховая пенсия из-за этого возрастает. Происходит поглощение пенсии за выслугу лет страховой (ранее трудовой) пенсией.

Эти последние изменения (прежде всего в части повышения возраста выхода на пенсию по старости) вызывают наибольшие сомнения в плане их законности, справедливости и целесообразности одновременно.

Следует также отметить, что положения закона от 23.05.2016 № 143-ФЗ "О внесении изменений в отдельные законодательные акты Российской Федерации в части увеличения пенсионного возраста отдельным категориям граждан" носят дискриминационный характер в отношении женщин. Их предполагается более продолжительное время лишать заработной платы страховой пенсии, если они не оставят госслужбу. Поэтому можно предположить, что к 2032 г. женщина, находящаяся на государственной службе, будет лишена общего права на страховую пенсию целых восемь лет, а мужчина только пять. Это не что иное, как фактическое вытеснение женщин с госслужбы. Такое положение вполне может вызвать отток квалифицированных кадров с «низовых» должностей гражданской государственной службы, замещаемых преимущественно женщинами.

Безусловно, в рамках проводимой государственной политики имеется необходимость

общей пенсионной реформы в стране, в том числе и с постепенным повышением общепенсионного возраста. Но положение, при котором государственных гражданских служащих за службу, сопряженную со значительным количеством запретов и ограничений, лишают общего права, предоставленного всем застрахованным в системе пенсионного страхования лицам, представляется недопустимым.

Таким образом, система пенсионного обеспечения государственных служащих требует дальнейшего совершенствования.

До принятия специального закона, регулирующего социальное обеспечение государственных служащих, необходимо исключить дискриминационные положения, ухудшающие правовое положение государственных служащих в сфере социального обеспечения. В отношении женщин-госслужащих это необходимо также в целях предотвращения оттока квалифицированных кадров с низового звена государственной службы.

Список литературы

1. Трудовой кодекс Российской Федерации от 30.12.2001 № 197-ФЗ (ред. от 16.12.2019) // Собрание законодательства РФ. - 2002. - № 1 (ч. 1). - Ст. 3.
2. Жилищный кодекс Российской Федерации от 29.12.2004 № 188-ФЗ (ред. от 06.02.2020) // Собрание законодательства РФ. - 2005. - № 1 (часть 1). - Ст. 14.
3. О системе государственной службы Российской Федерации: федеральный закон от 27.05.2003 № 58-ФЗ (ред. от 23.05.2016) // Собрание законодательства РФ. - 2003. - № 22. - Ст. 2063.
4. О государственной гражданской службе Российской Федерации: федеральный закон от 27.07.2004 № 79-ФЗ (ред. от 16.12.2019) // Собрание законодательства РФ. - 2004. - № 31. - Ст. 3215.
5. Об обеспечении федеральных государственных гражданских служащих, назначенных в порядке ротации на должность федеральной государственной гражданской службы в федеральный государственный орган, расположенный в другой местности в пределах Российской Федерации, служебными жилыми помещениями и о возмещении указанным гражданским служащим расходов на наем (поднаем) жилого помещения: постановление Правительства РФ от 27.10.2012 № 1103 // Собрание законодательства РФ. - 2012. - № 45. - Ст. 6241.
6. О предоставлении федеральным государственным гражданским служащим единовременной субсидии на приобретение жилого помещения: постановление Правительства РФ от 27.01.2009 № 63 (ред. от 15.11.2019) // Собрание законодательства РФ. - 2009. - № 6. - Ст. 739.
7. О предоставлении социальных выплат отдельным категориям граждан Российской Федерации, подлежащих переселению с территории комплекса «Байконур», для приобретения жилых помещений на территории Российской Федерации: указ Президента РФ от 18.05.2018 № 219 // Собрание законодательства РФ. - 2018. - № 21. - Ст. 2982.

ПРИНЦИП НЕЗАВИСИМОСТИ СУДЕЙ И ПРОБЛЕМЫ ЕГО РЕАЛИЗАЦИИ

КУШАРОВА М.П. к.ю.н. доцент ВАК и кафедры ГП ЮФ
Сибирский университет потребительской кооперации
ПАВЛОВ А.А.-ассистент

*«Закон-это немой судья, а судья- это говорящий закон»
Цицерон.*

Аннотация. В статье рассматриваются вопросы соблюдения принципа независимости судей, факторы, влияющие на его исполнение судами всех звеньев судебной системы Российской Федерации, его роль и значение при осуществлении правосудия. Рассмотрена статистика авторитета и престижа судебной власти среди населения, исследованы правовые гарантии соблюдения принципа независимости и некоторые проблемы судебной системы, связанные с независимостью судейского корпуса.

Ключевые слова. Принцип независимости судей,отправление правосудия,подчинение Конституции РФ и Закону,правовые гарантии.

Конституцией Российской Федерации установлено, что каждому, кто законно находится на территории нашего государства гарантируется судебная защита прав и свобод и при этом институциональным независимым компетентным судом, а Международный пакт о гражданских и политических правах расширяя этот постулат устанавливает право на «справедливое и публичное разбирательство дела компетентным независимым и беспристрастным судом, созданным на основании закона» [2]. Поскольку, правосудие осуществляется только судами, то необходимым элементом прав граждан на справедливое правосудие становится обеспечение независимости судейского корпуса, а принцип независимости судей обоснованно признаётся основополагающим принципом осуществления правосудия.

Судьи, выполняя свои обязательства по защите законных прав и интересов граждан, общества и государства, рассматривают уголовные дела и разрешают гражданские и иные споры, руководствуясь Конституцией Российской Федерации и нормами закона, постановляют приговоры и судебные решения от имени государства. Профессиональная судебная этика обязывает судей применять силу закона только в интересах личности, общества и государства. Такую важную задачу может выполнить только независимый судья, который в своей деятельности руководствуется законом и подчиняется только закону [2].

В настоящее время значение принципа независимости судей является одним из основных факторов, который гарантирует всем лицам защиту их нарушенных прав и интересов, а так же ограждает спорящие стороны от субъективизма судей и ведёт к достижению истины в правосудии. Конституция Российской Федерации устанавливает основные принципы организации и деятельности судебной власти, в том числе принципы независимости судебной власти и независимости судей. Последний неразрывно связан с их правовым статусом и становится необходимым условием для осуществления деятельности судебной власти [8].

Независимость судей в Российской Федерации определена частью 1 статьи 120 Конституции РФ, согласно которой: «Судьи независимы и подчиняются только Конституции Российской Федерации и федеральному закону». Главной гарантией беспристрастности правосудия является особый статус судьи, который предусматривает их несменяемость и неприкосновенность [1].

В соответствии со ст. 9 Закона Российской Федерации «О статусе судей» независимость судьи обеспечивается: предусмотренной законом процедурой осуществления правосудия; запретом, под угрозой ответственности, чьего бы то ни было вмешательства в деятельность по осуществлению правосудия; установленным порядком приостановления и прекращения полномочий судьи; правом судьи на отставку; неприкосновенностью судьи. [3]

Также законом гарантируется неприкосновенность не только судьи, но и членов его семьи, а также их имущества. Судья имеет право на ношение и хранение служебного огнестрельного оружия. [2]

Постановлением Конституционного Суда РФ от 7 марта 1996г. № 6-П определяется обеспечение независимости судебной власти: «Судья призван осуществлять свои полномочия независимо от чьих-либо пристрастий и посторонних влияний». [4] Таким образом,

законодательством Российской Федерации закреплена целая система гарантий независимости судей, которая обеспечивается государством, начиная с соответствующего денежного содержания, и заканчивая защитой членов его семьи.

К сожалению, наш судейский корпус до настоящего времени, не отличается позитивным имиджем и не пользуется доверием народа. Так, согласно, данных социологических опросов, проводимых Фондом «Общественного мнения» в России проявляется высокий уровень недоверия граждан к судебной власти. Так, например, согласно результатам опроса, 67% граждан не доверяют судам и уверены, что большинство судей берут взятки, и только 12% считают их честными и неподкупными; 47% считают, что в большинстве случаев суды выносят несправедливые приговоры, а 24% считают, что справедливые приговоры редки. [7] Такое негативное отношение о независимости российских судей постоянно анализируется бывшей судьей КС РФ в отставке, профессором Т.Г. Морщаковой [10] ей же даются предложения по совершенствованию реализации этого принципа, однако по прежнему остаётся неизменным до настоящего времени. Об этом так же свидетельствуют публикации в средствах массовой информации и в научных журналах. И у практических работников, а так же представителей юридической науки и просто в общественном мнении положение с реализацией данного принципа вызывает обоснованную тревогу.

Следует отметить, что ещё Федеральной целевой программой «Развитие судебной системы на 2007 - 2012 годы» ставились задачи, в том числе и снижения уровня недоверия граждан к суду с 25% до 4% [5]. Однако, согласно данным опроса, уровень недоверия так и не снизился, а как следует из федеральной целевой программы «Развитие судебной системы на 2013 - 2020 годы» этот показатель вообще исключен, на наш взгляд, возможно, по причине неисполнимости данного критерия. [6]

К тому же, 20 января 2020 года на заседании Президиума Совета судей Российской Федерации, данный вопрос также по неизвестным причинам не рассматривался.

В настоящее время практически отсутствует реальная независимость судей. Судья, так или иначе, может оказаться под влиянием любой из заинтересованных сторон, что усматривается в окончательном решении суда. Методов давления на суд достаточно много и они могут быть разными: добрые отношения, взяточничество и угрозы, шантаж и другие. Кроме того, в России существует так называемое «телефонное право», что недопустимо. Судья, при отправлении правосудия, должен быть независимым, рассматривать дела объективно, непредвзято и в строгом соответствии с действующим законодательством. Для этого у судьи имеются все предпосылки и законодательные гарантии. В противном случае деятельность судьи теряет свое предназначение, так как при этом и осуществляется сокрытие беззакония и иные преступные махинации.

Коррупционированность судей, является серьезным пробелом в судебной системе и законодательстве в целом. Коррупционированный судья не может поступать объективно, принимать обоснованное решение, быть полностью независимым и, в конечном счете, вершить правосудие. Таким образом, он не выполняет возложенную на него конституционным законом функцию. Почетный статус судьи означает, прежде всего, большую ответственность, так как судебные акты в первую очередь принимаются от имени государства. Коррупционированность судей обуславливает важнейшую проблему в судебной системе, поскольку из этого возникает недоверие к суду - если судья предвзят, то нет смысла обращаться в суд.

Следует отметить, что государство принимает меры для решения данных проблем, так вопрос о коррупции рассматривался на заседании Президиума Совета судей Российской Федерации, а именно: «О мерах по борьбе с коррупцией в федеральных общих судах и федеральных арбитражных судах», однако результаты незначительны.

Сегодня статистика играет важную роль в карьере судьи - чем выше процент отменяемых решений судьи, тем сложнее будет обращаться в Апелляционный суд. Таким образом, судьи, как правило, учитывают более высокую судебную практику в делах с аналогичной категорией споров, чтобы снизить риск отмены их решений. Это также ограничивает свободу и независимость судьи при принятии решения.

Существует ещё одна значимая проблема - это зависимость судей от председателя суда. Именно они вносят представления президенту и дают окончательную рекомендацию кандидатам на должность судьи, что создает зависимость вопроса о назначении на должность судьей.

Председатель владеет полномочием по распределению дел между судьями. К сожалению, в наше время, это право может быть использовано, чтобы повлиять на исход дела в интересах иных лиц. Председатель суда имеет возможность, передать дела именно нужному судье, чтобы получить ожидаемый результат.

В судебной системе есть принципиальные судьи, но, как правило, они не рассматривают подобные резонансные дела. Большинство таких судей получают к рассмотрению безнадежные дела с истекающим сроком его рассмотрения. В данном случае проявляется еще одно полномочие председателя, ставящее судью в зависимость — это привлечение судьи к дисциплинарной ответственности. Немаловажное давление на судей оказывает факт того, что они могут быть наказаны в любое время, за любое неисполнение указаний председателя, что является существенным важным минусом в работе судебной системы.

Вопрос материального обеспечения, тоже ставит судей в зависимость от председателя, так как именно он выдает бонусы и надбавки, которые составляют около половины зарплаты судей. Развитие карьеры судей также зависит от председателя. Без его рекомендации судья не может рассчитывать на повышение и занятие вышестоящих постов. У председателя суда имеется право отстранения судьи от должности и хотя это право временное, оно может иметь довольно неблагоприятные последствия для судьи.

Стоит отметить, что законодательно независимость судей от председателя только подразумевается, но, ни в одном федеральном законе и иных нормативно правовых актах не закреплено данное положение, запрещающее председателю вмешиваться в дела судьи. [9]

Большое значение при соблюдении принципа независимости судей имеет их деятельность - их моральные и профессиональные качества

По мнению Л.В. Шеломановой независимость судей в обществе необходима ровно настолько, насколько этого требует конституционная компетенция судов и задача эффективности её реализации, в связи с чем независимость судей - не самоцель, а условие обеспечения справедливости правосудия. [11]

При этом нами поддерживается точка зрения учёных, которые считают, что для эффективности реализации принципа независимости необходимо обратить внимание на внутренние (личностные) факторы этого принципа, которые дают судьям моральное право на принятие решений и чувства уверенности в их обоснованности относятся – профессиональная компетентность и высокая нравственность, а так же опытность в толковании и применении права, эти качества, по мнению многих учёных, в конечном счёте и определяют внутреннюю независимость судьи. [12, с. 8]

Для решения выше указанных проблем необходимо укрепить де-факто независимость судей, что на данный момент является одной из важных задач государства и общества. Перед государством стоит задача в улучшении и проработке принципа независимости судей, избавления их от возможности влиять на окончательное решение суда. Огромную роль играет усиление ответственности при коррумпированности судей. Немаловажное значение имеет рассмотрение вопроса зависимости судей от председателя суда, для этого необходимо

законодательно закрепить положение, где буду оговариваться ситуации, в которых председатель будет иметь полномочие на вмешательство в дела судьи.

Также государству, нужно обратить внимание на поднятие и широкое обсуждений тем, затрагивающих уровень доверия граждан к суду.

Эти меры будут способствовать дальнейшему совершенствованию законодательства, обеспечению независимости судей, расширению доступа общественности к правосудию и контролю над гражданским обществом.

Список литературы:

1. Конституция Российской Федерации (принята всенародным голосованием 12.12.1993) (с учетом поправок, внесенных Законами РФ о поправках к Конституции РФ от 30.12.2008 N 6-ФКЗ, от 30.12.2008 N 7-ФКЗ, от 05.02.2014 N 2-ФКЗ, от 21.07.2014 N 11-ФКЗ).

2. Федеральный конституционный закон от 31 декабря 1996 г. N 1-ФКЗ "О судебной системе Российской Федерации" (ред. от 29.07.2018)

3. Федеральный конституционный "О статусе судей в Российской Федерации" от 26.06.1992 N 3132-1(ред. от 02.08.2019)

4. Постановление Конституционного Суда РФ от 07.03.1996 N 6-П "По делу о проверке конституционности пункта 3 статьи 16 Закона Российской Федерации "О статусе судей в Российской Федерации" в связи с жалобами граждан Р.И. Мухаметшина и А.В. Барбаша"

5. О федеральной целевой программе «Развитие судебной системы России на 2007 - 2012 годы»: Постановление Правительства РФ от 21 сентября 2006 № 583.

6. Об утверждении Концепции федеральной целевой программы: «Развитие судебной системы России на 2013 - 2020 годы»: Распоряжение Правительства РФ от 20.09.2012 г. № 1735-р // Собрание законодательства РФ. — 2012. — № 40. — Ст. 5474; Постановление Правительства РФ от 27.12.2012 № 1406.

7. Павловский Г. Правосудие - борьба с коррупцией в судах / Г. Павловский // Словарь текущей политики. - М., 2006. Электрон. текстовые дан. - Режим доступа: <http://politike.ru/dictionary/785/word/pravosudie-borba-s-korupciei-v-sudah> (дата обращения: 03.10.2018). Загл. с экрана.

8. Правоохранительные и судебные органы России: Учебник / Под ред. Н.А. Петухова и А.С. Мамыкина; 3-е изд., пер. и доп. М.: РГУП, 2015.

9. Российская газета, № 6623 от 13 марта 2015 г., «Суд идет. Сам».

10. Морщакова Т.Г. Российское правосудие в контексте судебной реформы / независимый экспертно-правовой совет. - М.: р. валент, 2004. - 26 Тамара Георгиевна Морщакова о судебной системе России (Голицыно, июль 2014 года),

11. Шеломанова Л.В. Правовые средства обеспечения и реализации принципа независимости судей в гражданском процессе // Вестник Московского Университета МВД России 2017, № 4 С46- 50.

12. Алешина В.И., Гаджиев Г.А Самостоятельность судебной власти // Общественные науки и современность, 2006, № 6. с.8)

РОЛЬ ГОСУДАРСТВЕННОЙ ПРОГРАММЫ РАЗВИТИЯ ПРОДУКТИВНОЙ ЗАНЯТОСТИ И МАССОВОГО ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСТВА НА 2017 – 2021 ГОДЫ "ЕҢБЕК" В УПРАВЛЕНИИ ВНУТРЕННЕЙ МИГРАЦИИ МОЛОДЕЖИ

КУСАИНОВ А.А. магистр юридических наук
младший научный сотрудник НАО Университет НАРХОЗ

Для нивелирования негативных последствий и повышения положительных эффектов миграционных процессов нужно использовать средства государственного регулирования этих процессов, которые разработаны и приняты на официальном уровне.

Цель государственного регулирования молодежной миграции достижение желательного для принимающего региона страны масштаба миграции, а также отбор нужных работников. В зависимости от необходимых для государства последствий миграции молодежи государственное регулирование этого процесса может быть направлено как на стимулирование миграции, так и на ее сокращение.

Законодательство Казахстана в сфере миграции постоянно меняется, в зависимости от трендов и вызовов, возникающих в обществе. Ведущие консалтинговые компании отмечают, что национальное законодательство Казахстана совершенствует регулирование миграционных процессов на базе лучших международных практик, что способствует улучшению бизнес-климата в стране. [1]

Новый подход к региональному развитию позволит управлять процессом урбанизации, обеспечить поэтапность "миграционных волн", избежать перенаселенности и социальной напряженности в крупных городах. [2]

Для реализации данной идеи в Казахстане принята и действует Государственная программа развития продуктивной занятости и массового предпринимательства на 2017 – 2021 годы "Еңбек", утвержденная Постановлением Правительства Республики Казахстан от 13 ноября 2018 г. № 746 (далее – Государственная программа «Еңбек»). [3]

В соответствии с Государственной программой «Еңбек» в 2015 г. численность населения северных регионов составляла 2 946 тыс. человек, а в 2017 г. - 2 934 тыс., то есть снизилась на 12 тыс. человек. В то же время в южных регионах численность населения выросла на 186 тыс. человек с 6 564 тыс. человек в 2015 г. до 6 750 тыс. в 2017 г. При этом, доля населения младше 15 лет по отношению ко всему населению в северных регионах в 2017 г. составляла в среднем 19%, в то время как в южных - в среднем 34%.

Согласно прогнозной оценке, проведенной национальными экспертами, численность населения страны к 2050 году составит 24,5 млн. чел. При этом ожидается, что при сохранении текущей тенденции население северных регионов сократится на 0,9 млн. человек, а население южных регионов вырастет на 5,3 млн. человек. Плотность расселения южных регионов будет в четыре раза выше, чем в северных.

Поэтому целесообразно принятие мер по стимулированию территориальной мобильности трудовых ресурсов через содействие в добровольном переселении граждан из трудоизбыточных регионов в трудодефицитные регионы. [3]

В Казахстане на законодательном уровне под «молодежью» понимаются лица в возрасте от 14 до 29 лет включительно. [4] Аналогичное понимание фиксируется и в статистической отчетности. Так, ежегодник «Молодежь Казахстана» охватывает лиц в возрасте 14-28 лет. [5]

Одним из направлений Государственной программы является проект "Мәңгілік ел жастары - индустрияға!" ("Серпін") - проект, направленный на предоставление высшего, технического и профессионального образования молодежи из трудоизбыточных регионов и их трудоустройство в трудодефицитных регионах.

В рамках проекта «Серпін-2050» происходит учебная миграция из южных трудоизбыточных регионов страны, так называемых доноров, в северные, восточные и западные области Казахстана, испытывающие дефицит рабочих кадров. На данный момент донорами проекта являются 5 областей – Алматинская, Жамбылская, Кызылординская, Мангистауская, Туркестанская, а принимающей стороной выступают 9 областей – Акмолинская, Актюбинская, Атырауская, Восточно-Казахстанская, Западно-Казахстанская, Карагандинская, Костанайская, Павлодарская и Северо-Казахстанская область. Необходимо отметить, что все регионы принимают участие с первого года реализации проекта, кроме Атырауской области, которая присоединилась к числу реципиентов спустя год в 2015 г.

За 2014-2018 годы сменилось несколько официальных операторов проекта. Так, с момента старта Председателем Республиканского координационного совета социального проекта «Серпін-2050» являлся Мурат Абенев. С сентября 2016 г. по декабрь 2017 г. администрированием проекта занимался Центр международных программ МОН РК. В целях обеспечения качественной реализации в его структуре было создано Управление национальных проектов «Серпін» под руководством КульзииТобатаевой. С января 2018 г. по настоящее время администратором проекта является Центр Болонского процесса и академической мобильности МОН РК, а непосредственное кураторство осуществляет и.о. начальника Управления национальных проектов Айгуль Сагиева. Очевидно, что руководители проекта «Серпін-2050» меняются достаточно часто – за пятый год своего существования у него сменилось три официальных оператора.

Всего за эти годы из бюджета был выделен государственный образовательный заказ на 16975 мест, в том числе 13005 мест для обучения в вузах и 3970 мест – в организациях технического и профессионального образования.

Вероятно, из-за частной смены администраторов проекта количество выделенных грантов было не стабильно – наибольшее число грантов было выделено в 2015-2016 учебном году, затем резко сократилось и снова незначительно увеличилось. Когда проект курировался Центром международных программ, то на 2017-2018 учебный год планировалось дополнительно выделить 5 000 грантов, на самом деле их число увеличилось лишь на 301 грант. Анализируя структуру выделенных грантов, отметим, что в первый год реализации проекта соотношение грантов «вузы-колледжи» составляло примерно «50 на 50», в остальные годы значительно преобладали гранты для обучения в вузах. По итогам четырех лет около 25% выделенных мест были в колледжах, остальные в вузах.

Необходимо отметить, что образовательные гранты выделяются только по определенным направлениям обучения и наиболее востребованным специальностям. Так, по данным Центра Болонского процесса МОН РК в 2017-2018 учебном году по направлению образование было выделено 37% грантов, по техническим наукам – 50%, по сельскохозяйственным наукам – 13%. В предыдущем 2016-2017 учебном году также было выделено 100 грантов (около 3,2%) по направлению медицина для обучения в вузах. Вместе с тем, за годы реализации проекта растет число вузов, которые принимают студентов из трудоизбыточных регионов. Масштаб образовательного проекта распространился с 7 до 24 вузов.

По мнению кураторов образовательного проекта, «Серпін-2050» стал эффективным инструментом вовлечения молодежи в миграционные процессы и вызвал большой интерес в регионах. Как отмечают представители Центра международных программ МОН РК, большая часть участников проекта из малообеспеченных семей, которые имеют возможность получить

качественное высшее и техническое и профессиональное образование. В процессе обучения обладателям грантов предоставляется общежитие и выплачивается стипендия, также для участников проекта созданы необходимые условия для их быстрой адаптации, ведется работа по обеспечению прохождения студентами производственных практик на предприятиях с целью их дальнейшего трудоустройства. Таким образом решается вопрос обеспечения промышленных северных регионов кадрами по наиболее востребованным рабочим специальностям.

Таким образом, за годы реализации проект «Серпін-2050» стал эффективным государственным инструментом. Благодаря проекту развивается внутренняя миграция, повышается экономическая активность, снижается внутренняя социальная нагрузка на организации образования. Для регионов доноров это означает получение государственных грантов и качественное образование для молодежи, для принимающих регионов – приток новых специалистов, экономическую активность, пополнение вузов и колледжей. По предварительным данным в 2018 г. ожидаемый выпуск по проекту «Серпін-2050» в колледжах составляет 1 022 человека, в университетах – 832 человека. Относительно перспектив развития – в ближайшем будущем проект будет переориентирован на более взрослую категорию студентов. Очевидно, что «Серпін-2050» не только образовательный, но и социальный проект и направлен на смягчение социальных проблем в регионах Казахстана. Как было отмечено, участники проекта проходят обучение исключительно по одному из трех ключевых направлений: образование, технические или сельскохозяйственные науки. В этой связи проект «Серпін-2050» включает несколько важных моментов таких, как подготовка специалистов для индустриально-инновационных проектов, профессиональная ориентация молодежи, решение проблемы внутренней миграции и проблемы по трудоустройству [6].

Список литературы:

1. Альмира Абраимова. Как пандемия отразилась на миграционном режиме Казахстана // https://www.ey.com/ru_kz/workforce/migration-and-covid-19
2. Послание Главы государства народу Казахстана от 1 сентября 2020 года «Казахстан в новой реальности: время действий» // <http://adilet.zan.kz/rus/docs/K2000002020>
3. Об утверждении Государственной программы развития продуктивной занятости и массового предпринимательства на 2017 – 2021 годы "Еңбек" // <http://adilet.zan.kz/rus/docs/P1800000746>
4. Закон Республики Казахстан от 9 февраля 2015 года № 285-V ЗРК «О государственной молодежной политике» // <http://adilet.zan.kz/rus/docs/Z1500000285>
5. Молодежь Казахстана: статистический сборник, 2013-2017. — Астана: Комитет по статистике Министерства национальной экономики Республики Казахстан, 2018. — 174 с/
6. Маншук Каримова. Проект «Серпін-2050»: особенности и показатели развития // strategy2050.kz: <https://strategy2050.kz/ru/news/51615/>

ӘОК - 378 (574)

ЗОРЛЫҚ ҚЫЛМЫСТЫЛЫҚТЫҢ СЕБЕПТЕРІ МЕН ШАРТТАРЫ

НҰРБЕК Д.Т., ДАРИБАЕВ Ғ.С.

Құқық магистрі, магистрант,
І.Жансүгіров атындағы Жетісу университеті

Жоғарыда сипатталған қатыгез қылмыскерлердің жеке басының сипаттамалары, қол сұғуы биологиялық және генетикалық бейімділікке байланысты. Алайда, зорлық қылмыстылық, жалпы қылмысты анықтау, айқындау әлеуметтік сипатқа ие. Қылмыстың себептері мен шарттары басым. Жалпы зорлық қылмыстылығы себебі ретінде, ең алдымен, қанағаттандырылмаған әлеуметтік қажеттіліктер айтылады. Я.И. Гилинский: «Егер өмірлік қажеттілік (тамақтану, ұрпақты жалғастыру, қорғау және т.б. үшін) өмір сүру үшін күреске әкелсе, онда қанағаттандырылмаған әлеуметтік қажеттілік - бұл» болмыс үшін шамадан тыс күрес деп жазды.

Э.Ф. Побегайло айтуынша, қазіргі қоғамда ең күшті әлеуметтік қажеттіліктер әлеуметтік ұтқырлықпен байланысты екенін және бұл қылмыстық зорлық-зомбылық жағдайларының көп бөлігін анықтайтын әлеуметтік ұтқырлықты немесе бұрмалаушылықты көрсетеді. Сонымен қатар, бұл автор жалпы қоғамдағы зорлық қылмыстылық көші-қон, ұлттық және діни экстремизм, қарулы қақтығыстар сияқты себептері туралы айтады.

А.И. Долгова зорлық қылмыстылық жасауда тікелей тудыратын келесі себептерді атайды: Жеке тұлғаның қалыптасуындағы кемшіліктер, оның мінезіндегі қатыгездік, ашуланшақтық, қызғаныш, келеңсіздік сияқты жағымсыз әлеуметтік қасиеттердің таралуына әкеледі.

Маскүнемдік және нашақорлық, құлдырау, белгілі бір кішігірім әлеуметтік топтардың пайда болуына әкеледі, бұл жағдайда адамдар арасындағы қақтығыстарды шешудің жалғыз әдісі зорлық-зомбылық болып табылады.

Тиісті әлеуметтік ортада «достар» және «бейтаныс адамдар» болып қоғамның бөлінуіне әкеп соқтыратын ұлтшылдық, этникалық және діни, мәдениаралық дәстүрлер. Патриархалдық пікірге келетін болсақ, «тәрбие» әдісі ретінде зорлық қылмыстылығын әйелді күйеуіне, ал балалары - ата-аналарына толықтай бағыну қажеттілігін, қолдану және беделін сақтау [1, 48-50 б].

Құқықтық әдістерге қарағанда зорлық қылмыстылығының әлеуметтік-саяси мақсаттарға жетудің құралы ретінде тиімді. Адам мен азаматтардың құқықтары мен заңды мүдделерін бұзуға ресми нысандардың қол жетімді еместігі немесе тиімді еместігі туралы пікір қалыптасқан. А.И. Долгова әлеуметтік жағдайлардың себептерін атады:

Азаматтардың құқықтары мен заңды мүдделерін қорғаудың қол жетімді, жылдам және тиімді тәсілдерін ұсынбайтын көптеген мемлекеттік органдардың, соның ішінде құқық қорғау органдарының тиімсіз жұмысы.

Тұрмыстық жанжалдардың алдын-алуға және олардың құрбандарына көмек көрсетуге арналған мемлекеттік институттардың әлсіздігі.

Бұқаралық ақпарат құралдарында зорлық қылмыстылығын насихаттау, оларға зорлық-зомбылық әрекеттерін егжей-тегжейлі түсіндіру.

Психикалық ауытқулары бар адамдарға, маскүнемдерге, нашақорларға көмек және оңалту, әлеуметтік тұрғыда алдын алу шараларын ұйымдастыру.

Ауырлығы орташа зорлық қылмыстылығы жартысынан көбі жанжал жағдайында жасалады [2, 541 б.].

Бұл әсіресе зорлау жағдайына қатысты, онда зардап шеккендердің едәуір бөлігі (Г.Б. Дерягиннің зерттеуі бойынша - 40%) қылмыскерді жыныстық қатынаста түсуге итермелейді (ішімдік ішу жағдайдағы өрескел мінезімен).

Зорлық қылмыстылығының алдын алу.

Зорлық қылмыстылығымен күресудің және оның алдын-алудың екі әдісі бар. Біріншісі тұтастай алғанда қоғамның жақсаруымен, зорлық-зомбылықтың жалпы әлеуметтік алғышарттарының төмендеуімен байланысты (жалпы ескерту), екіншісі оның себеп-салдарлық кешенінің құрамдас бөлігі (арнайы ескерту). А.И. Долгова зорлық-қылмыстылығының жалпы алдын-алу шараларына мыналарды атады:

Азаматтар арасындағы қақтығыстарды заңды түрде шешуге жағдай жасау, олардың санын және зиянды салдарын азайтуға іс-шаралар ұйымдастыру.

Азаматтардың мәдени және білім деңгейін көтеру, жеке тұлғаны қалыптастыру үшін салауатты жағдайларды қамтамасыз ету.

Әлеуметтік бақылау, ұсақ түйек қылмыстардың салдарын жоюға мүмкіндік беру. Қоғамдық санада қақтығыстарды шешудің тәсілі ретінде зорлық-зомбылыққа теріс қатынасты қалыптастыру, өз құқығын қорғаудың заңды жолдарының беделін арттыру. Арнайы шаралардың әсер ету нысандарының ішінде ол ең алдымен қылмыстық (криминогендік) ортаны жасайды, онда жастар (29 жасқа дейін), тұрақты табыс көзі жоқ адамдар және бұрын қылмыс жасаған адамдар бар [3].

А.И. Долгова келесі ескерту шараларын қолданады:

Алкогольді және басқа уытқұмарлық заттарды қолданудан бас тартуға итермелеу. Басбостандығынан айыру орындарынан босатылғана дамдарды қайта орналастыру: оларды жұмыспен қамту, тұрғын үй мен қамтамасыз ету және т.б. Психикалық ауытқулары бар адамдардың мінез-құлқын түзету, әсіресе ертекезеңде (балаларға арналған мекемелерінде). Тұрмыстық зорлық-зомбылық құрбандарын оңалтуға және олардың мүдделеріне жаңа қолсұғуының алдын алуға бағытталған психологиялық кеңес беру орталықтарын құру. Адамдарды зорлық-зомбылық жасау қаупіндегі «қауіп-қатер топтарынан» шығаруға арналған арнайы жұмыстар, кеңестер, оларға қауіпті криминогендік жағдайларды болдырмауға дағдыландыру.

Зорлық қылмыстылығының алдын-алу жүйесінде аса қауіпті қылмыскерлердің жасаудың алдында бұзақылық, кісі өлтіру, қаруды заңсыз сату және басқалары үшін жауаптылықты белгілейтін қылмыстық-құқықтық нормалар маңызды орыналады. Мұндай әрекеттерді жасаушылардың нақты жауапсыздығы, жазасыздық сезім інтудырады және қылмыстық әрекеттің өршуіне әкеледі [4, 50-64 б.].

Әдебиеттер тізімі:

1. Кәмелетке толмағандардың қылмыстық жауаптылығы // «Заңгер» Вестник права РК № 8 (205) 2018 48-50 б.
2. Криминология: Учебник под ред. Н.Ф. Кузнецовой, В.В. Лунеева. 2-е изд.
3. Назаренко Г.В. Правовая и криминологическая значимость уголовно-релевантных психических состояний. 2002.
4. Ю.С. Пестерова, Е.И., Чекмезова, С.Л. Панов, С.А.Тимко. Практикум по криминологии - Омск, 2016.

УДК - 364.2 (574)

РАЗВИТИЕ ИННОВАЦИОННЫХ ТЕХНОЛОГИЙ ВОБРАЗОВАНИИ

ОНГАРОВА Г.Б.

преподаватель кафедры Уголовного права и криминологии,
магистр юридических наук, майор полиции
Карагандинская академия МВД РК им. Б. Бейсенова

Вопросы развития инновационной науки и внедрения её результатов в практику тесно увязываются с подготовкой соответствующих высококвалифицированных специалистов, в частности, начиная с уровня профессионального образования. В системе высшего

профессионального образования существует тенденция увеличения разрыва во взаимодействии вузов с академическим сектором науки, производством и экспериментальными базами, что соответственно, ведет к снижению качества учебного процесса и практической подготовки будущих специалистов.

Мировая практика свидетельствует о том, что инновации относятся к числу основных ресурсов устойчивого развития. Четко выстроенная система управления научной и научно-технической деятельностью является гарантией того, что вся научная инновация должна быть внедрена в практическую деятельность. Модернизация образования выражается в переходе образования и науки на новый уровень, в формировании инновационной модели высшего учебного заведения, во внедрении новых финансово-экономических инструментов.

Стремительный рост развития и использования инновационных технологий во всех сферах общества, включая образование, приводит к необходимости внедрения инноваций в теоретические и практические навыки для развития, распространения и применения научно-технических знаний. Особенно важными становятся вопросы о применении инновационных технологий в педагогическом образовании, от которого зависит подготовка будущих специалистов. Развитие любого предприятия, организации, учреждения в современном мире невозможно, если они не будут поддерживать инновации и использовать в технологических процессах.

Главной целью инновации в образовании является подготовка будущего специалиста к жизни в постоянно развивающемся мире. Целью инновационной деятельности является качественное изменение личности обучающегося по сравнению с традиционной системой образования.

Основная задача инноваций в образовании - это качественное изменение личности субъекта относительно традиционной системы, что возможно при использовании программ, локализирующих проблему педагогического кризиса. Главные задачи подобных программ – формирование нестандартного мышления и максимальное развитие способностей обучающихся, с целью непосредственного применения их на практике.

Инновация (ин-нове) появляется в латинском языке где-то в середине XVII века, означающие вхождение нового в некоторую сферу, вживание в нее и порождение целого ряда изменений в этой сфере. А значит, инновация – это, с одной стороны, процесс улучшения, реализации, внедрения, а с другой – это деятельность по ускорению внедрения нового в определенную социальную практику.

Нововведение в виде инновационных технологий позволяют творчески подойти к образовательному процессу, а также обновлять, расширять и применять его во всех сферах деятельности. Большинство всегда пугало все неизведанное и новое, они с осторожностью относились к любым нововведениям, а особенно к любым инновациям не только в теоретическом, но и в практическом обучении.

Стереотипы, существующие в массовом сознании, затрагивающие привычный образ жизни, приводят к негативным явлениям, мешающие обновлению обучающегося процесса в целом. Причина нежелания большинства принимать инновационные технологии в современном образовании кроется в блокировке жизненных потребностей в комфорте, безопасности, самоутверждении. Не все готовы к тому, что придется заново изучать теорию, сдавать экзамены, менять свое сознание, тратить на это личное время, средства, а после применить полученные знания на практике. После того как запускается процесс обновлений, остановить его можно только с помощью специальных методик.

Самыми распространенными способами проверки эффективности запущенных в образовании преобразований принято считать:

- метод конкретизирующих документов. Чтобы оценить инновации в системе образования, пресекается возможность объемного внедрения новшеств в образовательный процесс;
- метод постепенного внедрения, подразумевает ввод отдельного нового инновационного элемента;
- «вечный эксперимент» подразумевает оценку получаемых результатов на протяжении длительного временного промежутка.

Эти методы включают активные и интерактивные формы, применяющиеся в обучении. *Активные формы* предусматривают деятельную позицию обучающихся по отношению к педагогу и к тем, кто получает образование вместе с ним. Во время образовательного процесса с их применением используются учебники, тетради, компьютер и т.д., то есть индивидуальные средства, использующиеся для получения знаний. Благодаря *интерактивным формам*, происходит эффективное усвоение полученной информации в сотрудничестве с другими обучающимися и их активное применение на практике. Также данные методы можно отнести к коллективным формам обучения, во время которых над изучаемым материалом работает группа обучающихся, при этом каждый из них несет ответственность за проделанную работу [1, с. 10].

Поэтому инновационные методы обучения способствуют развитию познавательного, творческого и нестандартного мышления. Систематизировать и обобщать изучаемый материал, обсуждать и дискутировать, осмысливая и обрабатывая полученные знания, обучающиеся приобретают умения применять их на практике, получают опыт общения. Безусловно, инновационные методы обучения имеют преимущества, ведь они способствуют развитию полученных знаний, самостоятельно принимать решения на практическом уровне.

Одним из современных методов является обучение через сотрудничество, социальное партнерство. Он используется для работы с социальными партнерами, а также в малых группах. Этот метод ставит своей задачей эффективное усвоение учебного материала, выработку способности воспринимать разные точки зрения, умение сотрудничать и решать конфликты в процессе совместной работы. Инновационные методы позволили изменить и роль педагога, который является не только носителем знания, но и наставником, инициирующим творческие поиски студентов [2, с. 23].

В связи с этим, система образования должна направить на формирование нового типа специалиста, который умел бы самостоятельно добывать, обрабатывать, анализировать, воспринимать необходимую информацию и эффективно использовать ее в нужный момент. Этого можно добиться с переходом на многоуровневую подготовку специалистов высшей квалификации (бакалавр-специалист-магистр).

Педагогические инновации, внедряемые в образовательных учреждениях в современном мире помогают реализовывать социальные потребности, а именно воспитывать в обучающихся чувство патриотизма, гражданской ответственности, любви к родному краю, уважение к народным традициям.

Информационно-коммуникативные технологии стали привычными в дошкольных учреждениях, школах, колледжах, академиях, университетах. Среди последних новшеств, коснувшихся образовательных учреждений: проведение единого государственного экзамена в режиме онлайн, отправка экзаменационных работ путем предварительного сканирования. Безусловно, у казахстанского образования еще много неразрешенных проблем, устранить которые помогут инновации.

Инновации в развитии процесса информатизации образования проявляются в следующих тенденциях:

1. формирование системы непрерывного и открытого образования как универсальной формы деятельности, направленной на постоянное развитие личности в течение всей жизни;
2. создание единого информационного образовательного пространства;

3. активное внедрение новых средств и методов обучения, ориентированных на использование информационных технологий;
4. обработка средств и методов традиционного и компьютерного образования;
5. создание системы опережающего образования [3, с. 34].

На примере Карагандинской академии МВД РК имени Баримбека Бейсенова можно говорить о том, что время не стоит на месте, в том числе и процесс образования. В названной академии активно используются интерактивные доски, часто проходят международные конференции с помощью интерактивных технологий и в режиме онлайн доступа.

Так как новое время диктует новые правила, новые образовательные программы способствуют внедрению инновационных технологий на всех этапах обучения. Современное образование не стоит на месте, оно движется вперед и должно шагать в ногу со временем, чтобы в полной мере удовлетворять возникающим потребностям в правоприменительной деятельности.

На стадии внедрения результатов инновационных технологий выполняется технологическая подготовка, которая представляет собой совокупность взаимосвязанных процессов, обеспечивающих технологическую готовность к освоению инноваций при установленных сроках, масштабах внедрения и затратах. Учитывая высокие требования к качеству образования в условиях формирования современного общества, проектные параметры новшества должны соответствовать уровню новизны, сложности и масштабности задач, решение которых необходимо для обеспечения перехода на инновационный путь развития.

В связи с внедрением инновационных технологий процесс обучения кардинально меняется и приносит свои приоритеты: теперь перед педагогом стоит задача не научить, а создать такую среду для обучающихся, в которой будет осуществлена возможность самостоятельного изучения предметов, раскрытия творческого потенциала. Информационно-коммуникационные технологии уже стали неотъемлемой частью каждого занятия педагога – это будущий специалист, применяющий в своей деятельности достижения современной науки и техники.

Проблемы нововведений в образовании начинаются уже на начальном этапе разработок, так как каждый из авторов инноваций не до конца уверен в эффективности собственного плана. Всякая инновация – это риск безгарантии.

В целом обучающиеся открыты к новым методам и приемам обучения. Однако необходимость самостоятельного планирования, поиска информации, проектной деятельности, анализа полученных знаний и опыта вызывают, как правило, затруднения у большинства обучающихся. Обучающиеся не в полной мере могут воспринимать нововведения, особенно если предыдущие годы они обучались по классической системе. Наблюдается и неподготовленность студентов к новым методам обучения, отсутствие осознания важности и неизбежности перехода к инновационным технологиям. Это объясняется недостаточной информированностью в образовательной сфере и противоречивостью взглядов ученых, занимающихся исследованием данной проблемы.

Несмотря на существующие проблемы, обучающийся всегда будет находиться в центре образовательного процесса и это правильно, нельзя недооценивать важность личности педагога и его собственное желание развиваться. Именно от него во многом зависит, пойдет ли обучающийся вверх к новым достижениям и сможет ли найти свой путь в жизни. Поэтому активность и изобретательность педагога позволяет возвращать талантливых и целеустремленных высококвалифицированных специалистов.

С какими бы проблемами не сталкивался педагог при попытке перестроить занятие, важно помнить, что внедрение новшеств в любой сфере деятельности, так или иначе, сталкиваются с рядом проблем на стадии одобрения. Главное – не останавливаться на достигнутом, ведь благоприятные перемены происходят уже сегодня в отдельно взятых учебных заведениях, в том

числе и в вузах правоохранительной системы.

Исходя из вышеизложенного можно сделать следующий вывод о том, что применяя технологии в инновационном обучении, педагог делает учебный процесс более полным, интересным и насыщенным. При пересечении предметных областей естественных наук такая интеграция просто необходима для формирования целостного мировоззрения и мировосприятия к происходящим изменениям, особенно касательно внедрения инноваций в учебно-воспитательный процесс, в программное обеспечение, в применении на занятиях инновационных технологий, прямо влияющих на модернизацию учебного процесса.

Контроль государства над образованием очень важен, потому что это напрямую влияет на будущее развитие страны и её безопасность. Развитие науки в новых условиях направлено на результативность научных исследований и их значимость для экономики страны. В этой связи в вопросах реформирования образовательного процесса особое внимание занимают проблемы управления образованием и его финансирование. Однако реформирование этой сферы не должно сводиться только к экономическим вопросам, при этом необходимо учитывать вопросы соответствия образования современным требованиям времени и его качества.

Список литературы:

1. Авлиякулов Н.Х., Романцев Г.М., Ткаченко Е.В. Теория и практика профессионально-педагогического образования. Том 1. - Екатеринбург: изд-во ГОУВПО «РГППУ», 2007. 304с.
2. Дюков В.М., Семенов И.Н. Педагогическая инноватика. - Красноярск: университет, 2007. 84с.
3. Колесникова Т.А., Колокольникова З.У., Лобанова О.Б. Применение инновационных технологий в образовательном процессе современной школы // Научное обозрение. Педагогические науки. 2017. № 6-2.

УДК 346.6

ГОСУДАРСТВЕННЫЕ КРЕДИТЫ И ПРОБЛЕМЫ ИХ ПРАВОВОГО РЕГУЛИРОВАНИЯ В РОССИИ

ПИЧУГИНА А.А., студентка
ИВАСЕНКО А.Г., д.э.н., доцент, научный руководитель
Сибирский университет потребительской кооперации

Для современной российской экономики наиболее актуальной и одной из сложных проблем является государственный кредит и его правовое регулирование.

В настоящее время в области финансового права по вопросу «Государственный кредит» эту тему исследовали Е.Ю. Грачева, А.Д. Симонов, Н.М. Артемов, Э.П., Брайчева Т.В., Головачев и многие другие ученые.

Государственный кредит характеризуется специфической разновидностью кредитных отношений, в соответствии с которым заемщиком выступает государство, а кредиторами являются юридические и физические лица. Главным предназначением государственного кредита выступает мобилизация денежных средств (ссудный капитал) для разработки государственных расходов, в первую очередь, когда государственный бюджет представлен дефицитным. Государственный кредит для кредиторов характеризуется формой сбережения или инвестирования средств в ценные бумаги, дающие факультативный гарантированный доход [1, с. 69-72].

По месту получения кредита государственный кредит делится на внешние и внутренние займы. В каждом определенном случае обсуждаются условия, формы и сроки государственного кредита.

Форма кредита подразумевает внешнее выражение содержания тех экономических отношений, определяющие признаки кредита. В российской истории широко применялись такие формы, как товарная и денежная форма государственного кредита.

Важно почеркнуть, что по срокам формы государственного кредита делятся на:

– краткосрочные (до 1 года), оформляющиеся для погашения текущей задолженности, с целью покрытия текущих затрат, реализации относительно небольших платежей, срок погашения которого не подразумевает сложность в течение года для кредитополучателя.

– среднесрочные (от года до 5 лет), предоставленные с целью финансирования краткосрочных инвестиций, погашения крупной текущей задолженности, выполнения финансирования средних по размеру платежей.

– долгосрочные (свыше 5 лет) [2].

В настоящее время специалисты выделяют две основные проблемы, обусловленные с государственным кредитом Российской Федерации. Первой является недоисследование самого понятия государственного кредита и его взаимосвязь с другими финансовыми категориями государственного долга и бюджетного кредита, представляющие собой дискуссионный характер рассматриваемых вопросов. Тем не менее, дискуссии подразумевают и более основополагаемые теоретические проблемы. В качестве примера такого вопроса, выступает следующий: Существует ли самостоятельная сфера под названием «государственный кредит» в финансовой системе Российской Федерации? Какова функция государственного кредита? Какое влияние государственный кредит оказывает на экономическое развитие страны в целом?

С практической точки зрения, не менее важной проблемой является проблема недостаточной открытости и прозрачности в управлении государственными кредитами Российской Федерации.

Важно отметить, что многие авторы выделяют в качестве проблемного вопроса такой, как государственный кредит влияет на достижение основных целей бюджетной политики, к которым относятся: обеспечение экономического роста, регулирование занятости, производства, инвестиционно-инновационной деятельности, перераспределение доходов и т.д.

Рассматривая понятие «государственный кредит», исследователи, с одной стороны, отмечают на заемный характер операций по его формированию, а с другой стороны, выделяют три роли публично-правового образования в рамках таких отношений: заемщика, кредитора и гаранта.

Следовательно, в первых двух из перечисленных случаев соблюдаются основные принципы кредитования: возвратность, платность и срочность. В отношении предоставления государственных (муниципальных) гарантий указанные принципы могут не соблюдаться вовсе. Более того, отношения по предоставлению и исполнению государственной (муниципальной) гарантии могут даже не относиться к категории кредитных или финансовых.

Вторая часть проблемы понятийного аппарата государственных кредитов обусловлена со смешением понятий «бюджетный кредит» и «государственный кредит» [3, с. 522-536].

Бюджет является одним из главных инструментов управления экономической ситуацией в стране. В случае нехватки мы сталкиваемся с государственным долгом.

В рамках данного исследования, согласно положениям Бюджетного кодекса РФ, под бюджетом следует понимать «форму образования и расходования денежных средств, предназначенных для финансового обеспечения задач и функций государства и местного самоуправления».

В отдельных научных исследованиях высказывается мнение о том, что отношения по предоставлению кредита бюджетом бюджетной системы Российской Федерации являются отношениями по предоставлению государственного кредита, а отношения по получению указанных кредитов — по получению кредитов государству (либо предпринимается попытка еще больше разграничить эти понятия; во втором случае используется конструкция «получение бюджетного кредита»). При этом вторая сторона кредитных отношений не указывается, а понятие «муниципального кредита» опускается.

Таким образом, понятие государственного (муниципального) долга, несомненно, шире понятия бюджетного кредита, однако не включает его в себя полностью. Та часть бюджетных кредитов, которая находится за рамками отношений по формированию государственного (муниципального) долга и приводит к формированию государственных (муниципальных) финансовых активов на возвратной, возмездной и срочной основах, представляет собой совокупность государственных (муниципальных) кредитов.

В рамках данного исследования необходимо кратко упомянуть теоретическую проблему включения в состав финансовой системы Российской Федерации сферы государственного кредита. Всесторонний анализ данного вопроса был проведен О.А. Поляковой, с чьей позицией следует согласиться.

Образование дополнительной к классическим сферам государственного кредита в составе финансовой системы приводит к дублированию финансовых ресурсов, уже учтенных в составе источников финансирования дефицитов бюджетов. При этом совершенно неважно, совпадает ли подход конкретного автора к определению понятия «государственный кредит» с изложенным в данном исследовании или нет.

Следует отметить, что в ст. 125 Бюджетного кодекса Российской Федерации «Программа предоставления государственных финансовых и государственных экспортных кредитов» отсутствует положение, согласно которому указанная программа должна утверждаться в составе секретного приложения [4].

Какая-либо иная информация о предоставлении государственных кредитов Российской Федерации не систематизируется и не предоставляется. Исключениями являются:

- отдельные межправительственные соглашения, текст которых размещен в справочно-правовых системах и на официальных сайтах органов государственной власти;
- данные из отчетов об исполнении федерального бюджета на очередной финансовый год и на плановый период (в части поступлений и выплат средств, являющихся источниками финансирования дефицитов бюджетов по соответствующим КБК) [5, с. 119-122].

Из всего сказанного следует сделать вывод: понятие «государственный долг» и «государственный кредит» не тождественны друг другу ни с теоретической точки зрения, ни с точки зрения существующей практики. Также важно подчеркнуть, что понятия «бюджетный кредит» и «государственный кредит» также не совпадают — второй является специфической частью первого.

Понятие «государственный кредит» следует рассматривать в широком и узком значении: как часть государственных (муниципальных) финансовых активов в целом (с теоретической точки зрения) и как внешние долговые требования Российской Федерации (с практической точки зрения с учетом российского законодательства).

Список литературы:

1. Кечеджиян Н.В. Государственный кредит в современной России / Н.В. Кечеджиян // Проблемы современной экономики (Новосибирск). – 2013. – №15.
2. Капустина, Г.С. Финансовое право: учеб.пособие (авт. ред.) / Г. С. Капустина ; Сиб. акад. гос. службы. Электрон.дан. - Новосибирск, 2014. – 242 с.

3. Ложечко А.С. Государственные кредиты Российской Федерации: проблемы теории и практики / А.С. Ложечко // Финансы и кредит. – 2018. – №3 (771).
4. Бюджетный кодекс Российской Федерации от 31 июля 1998 г. № 145-ФЗ // Собрание законодательства РФ. – 1998. – № 31. – Ст. 3823.
5. Баранова Ю.К. Правовые основы функционирования государственного кредита / Ю.К. Баранова // Социально-экономические явления и процессы. – 2019. – №1 (105).

ЭОК - 343.2/7

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ ҚЫЛМЫСТЫҚ КОДЕКСІНІҢ 174-БАБЫНЫҢ ОБЪЕКТИВТІК БЕЛГІЛЕРІ

РАЙБАЕВ Д.Қ., философия докторы (PhD),
ҚР ИМ Б. Бейсенов атындағы Қарағанды академиясы
ЕСЕНБАЕВА А.Ө.,
ҚР ИМ Б. Бейсенов атындағы Қарағанды академиясының
2-курс магистранты

Қолданыстағы қылмыстық кодекстің 174-бабы әлеуметтік, ұлттық, нәсілдік, тектік-топтық немесе діни алауыздықты қоздыру мәселесіне арналған. Осы мақала шеңберінде біз қылмыстық кодекстің 174-бабының объективтік белгілеріне сипаттама беруді өзімізге мақсат етіп отырмыз.

Қылмыстық құқық ғылымы дами бастаған Кеңес үкіметі кезеңінен бастап осы уақытқа дейін әлеуметтік, ұлттық, рулық, нәсілдік, тектік-топтық немесе діни алауыздықты қоздыруға қатысты қылмыс құрамына сипаттама беру бойынша пікірлердің сан алуандығы әлі де өзекті. Қазақстан Республикасы ҚК «Әлеуметтік, ұлттық, рулық, нәсілдік, тектік-топтық немесе діни алауыздықты қоздыру» (174-бабы) қылмысының құрамына қатысты даулы пікірлер жалғасып келеді.

Жалпы қылмыс объектісі теориясы (қазіргі қазақстандық қылмыстық құқық тұжырымдамасындағы қылмыстық құқық бұзушылық) қазіргі іргелі зерттеулерде бірқатар қарама-қайшылықтардан тұратынын осы мәселені қарастырушы ғалымдар жиі айтады. Ұзақ жылдар бойына мызғымастай болып көрінетін қылмыстық қолсұғушылық объектісі ретіндегі қоғамдық қатынастар тұжырымдамасы қазіргі таңда теориялық тұрғыдан қайта қарастырылуда. Теориялық зерттеулер динамикасына талдау жасау арқылы қылмыстық құқық теориясында объект ұғымына қатысты төмендегідей анықтамалардың барлығына көз жеткіземіз: 1) «қоғамдық қатынастар мен құқықтық норма» [1, с.56-57]; 2) «қылмыстық әрекет қолсұғушылық жасаушы игіліктер (мүдделер) [2, с.29]; 3) қоғамдық қатынастар мен қоғамдағы өндіріс күштері [3, с.168]; 4) қоғамдық қатынастардың тікелей қолсұғушылық жасалушы жеке элементтері [4, с.7]; 5) «белгілі бір қоғамдық өмір қатысушысының мүмкіндігінің жүзеге асырылуының қоғам мүдделеріне сәйкестігі»; 6) заңмен қорғалатын әлеуметтік құндылықтардың жүзеге асырылуын қамтамасыз ететін қоғамдық қатынастар [5, с.218].

Қылмыстық құқық бұзушылық объектісінің тұжырымдамасы көптеген түсіндірмелерден тұрып, ерекше теориялық сипат пен жоғары дәрежелі абстрактілікке ие екендігін есепке алған жөн. Сондай-ақ, көптеген зерттеушілер белгілегендей, қоғамдық қолсұғушылықтың нақты актісінің жеке қасиеттерден тұратын белгілі игіліктерге қолсұғушылық жасайтыны сөзсіз.

Қылмыстық құқық теориясында кеңінен таралып, қылмыстық құқық бұзушылық объектісінің «классикалық» анықтамасына айналған «қылмыстық заңмен қорғалатын қоғамдық қатынастарды» өміршең анықтамалар қатарына жатқызуға болады. Қылмыстық құқық

ғылымында объектінің осындай тұжырымдамасын қолдайтын авторлар қоғамдық қатынастарды «адамдар арасындағы бірлесіп жұмыс істеуі үдерісінде туындайтын алуан түрлі байланыстар құқық нормасы қорғауында тұрған өздерін қызықтырушы заттар мен құбылыстар, материалды және материалды емес әлем» ретінде белгілейді [6, с.141].

Кейбір зерттеушілер осы қылмыс құрамының тікелей объектісі азаматтардың ұлттық және нәсілдік теңдігі [7, с.47],– десе, басқа зерттеушілер оған нәсілдік және діни теңдікті және кез келген дінді уағыздау немесе дінге сенбеуді [8, с.585] жатқызады. Сондай-ақ, қылмыс объектісіне ұлттық, нәсілдік немесе діни жеккөрушілікті қоздыратын насихат пен үгітті болдырмау түріндегі конституциялық қағидат [9, с.377] немесе азаматтардың нәсілдік және ұлттық теңдіктерін қамтамасыз ету саласындағы мемлекеттік басқару негіздері [10, с.15],– деп пікір білдіру, бұл қылмыс объектісіне тіптен «қоғамдық қауіпсіздік негіздерін жатқызу жағдайы» [11, с.156, с.187] да кездесті. Қарастырылып отырған әрекет объектісі ретінде адам намысын белгілеу туралы көзқарастар да бар. Мысалы С.В. Дьяковтың анықтамасы бойынша ұлттық, нәсілдік және діни жеккөрушілікті қоздыру «ұлттық немесе нәсілдік тегіне немесе дінге деген қарым-қатынасына қарамастан пайдаланылатын және қорғалатын азаматтардың намысына, олардың конституциялық құқықтары мен бостандықтарына қолсұғушылық жасайды» [12, с.51].

Берілген қылмыс түрінің тікелей объектісіне егер айдап салу немесе жала жабу түрінде белгілі бір ұлт, нәсіл, дін және тағы басқалар арқылы араздық немесе жеккөрушілік туғызылса, қандай да бір ұлттың (дін, нәсіл және т.б.) белгілі өкілінің конституциялық құқықтары да жатуы мүмкін деген пікірлер бар. Мұндай жағдайларда әрекетті қылмыстық құқық бұзушылықтар жиынтығы бойынша, дәлірек айтсақ, қорлау (нақты адамның адамгершілігін кемсіту үшін жауапкершілік қарастыратын құрам ретінде) және ҚК 174-бабымен саралау талап етіледі. Бірақ, мұндай саралау тек кінәлінің негізгі мақсаты – әлеуметтік, ұлттық, рулық, нәсілдік, тектік–топтық немесе діни алауыздықты қоздыру болып табылған жағдайда ғана қолданылуы мүмкін. ҚК 174-бабы құрамы жайлы сөз қозғағанда адамның намысы мен абыройына (белгілі бір діни көзқарас, ұлттық және нәсілдік белгілердің иесі) қолсұғушылық жасалу туралы емес, адамдар тобының ұлттық, нәсілдік, діни құндылықтарына қолсұғушылық туралы айтылған. Мұндай зерттеулер ғылыми тұрғыдан құнды болып, қылмыстық заңнаманы жетілдіруге игі ықпал етуі керек. Қылмыстық қолсұғушылық объектісі туралы теориялық ілім абстрактілігі дәрежесінің жоғарылығы қазіргі теориялық тұжырымдама аясында жеке қызметтік жүйе құру жолымен нақты ғылыми міндеттерді сәтімен шешуге мүмкіндік береді.

Біз қарастырып отырған объектісіне талдау жасау бізге қылмыстық құқық бұзушылық объектісіне қатысты осы догмалық ұғымнан бас тартуымызды қажет ететіндей. Осыған байланысты біз «қоғамдық қатынастар ұғымы шынайы құбылыстың керексіз абстрактілі моделі» [13, с.104],–деп бекітуші зерттеушілер көзқарасын толық бөлісіп, ал «дүдәмал «қоғамдық қатынастар» институты осы қатынастар пайда болған себептер мәні параметрін бағалауға немесе өлшеуге мүмкіндік бермейді» [14, с.31],– деген пікірді қолдаймыз. Осы себептерге байланысты автор қылмыстық құқық бұзушылық объектісін мүдде, игілікке зиян келтіру үшін қолсұғушылық жасау ретінде түсіндіру дұрыс деп санайды.

Отандық қылмыстық құқық теориясында қалыптасқан объектілерді «тігінен» (жалпы–тектік–тікелей) және «көлденеңнен» (негізгі және қосымша) деп бөлу діни экстремизм қолсұғушылық жасайтын түрлі қылмыстық қатынастар объектісінің типологиялық (түрлік) сипатын анықтауға мүмкіндік бермейді. Яғни, XX ғасырдың ортасында қылмыстық құқық теоретиктерінің қылмыстың түрлік объектілерін бөлу қажеттілігі туралы идеялары [15, с.193-207] (ішінара ресейлік заң шығарушылар мен ғалымдар тарапынан қабылданғанымен [16, с.162], Қазақстандық қылмыстық заңда бекітілмеген) кездейсоқтық емес.

Қылмыстық-құқықтық ғылымда біраз уақыттан бері қылмыстық құқық бұзушылықтың құрамдас объектісін бөлу қажеттілігі туралы ойлар [17] айтылып жүр. Ал қоғамдық қауіпті қолсұғушылықтар жеке тобын (сыбайлас жемқорлық, террористік, экстремистік қылмыстарды) белгілеуде дәстүрлі тізімдік жолмен жүретін отандық заң шығарушы бағытын негізге алатын болсақ, қылмыстық құқық бұзушылықтың құрамдас объектісі туралы ойлар үлкен өзектілік пен теориялық мәнге ие.

Сонымен осы ғылыми жұмыстың зерттеу объектісі қажеттілігін есепке ала отырып, зерттеушілердің қылмыстық құқық бұзушылықтардың құрамдас объектілері туралы теориялық пікірлерін негізге алып, қарастырып отырған қылмыс құрамы сипатамасын теориялық тұрғыдан негіздеуге тырысамыз. Экстремистік бағыттағы қылмыстарды (заңнамалық тізімге енгізілген барлық құрамдар) жасау кезінде қылмыстық заңнамамен қорғауға қойылатын қоғамдық қатынастардың барлығы қылмыстық құқық бұзушылықтың құрамдас объектісін құрайды. Алайда, осы ғылыми мақала қажеттіліктерін есепке ала отырып, бұл негіздемеміз аздық етеді деп санаймыз. Себебі осы жұмыс аясында қарастырып отырған қылмыстар тобы заңнамада белгіленген ортақ белгілер емес, криминологиялық ортақ сипатқа, талданатын қылмыс құрамдары уәжіне негізделеді. Осыған байланысты барлық экстремистік қылмыстардың құрамдас объектісінде біз оның құрылымдық бөлігін белгілеп, оны «жүйелендірілген қоғамдық игіліктер» деп атап және құрылымдық жағынан Қазақстан Республикасы қылмыстық кодексінің ерекше бөлігінде даралапрадикализ көріністеріне қарсы тұру қажеттілігіне байланысты қылмыстық заңмен қорғалуға қойылған әр текті қоғамдық қатынастар жиынтығы ретінде белгілейміз.

«Жүйелендірілген қоғамдық игіліктер» ұғымы өзінің ерекше ғылыми-қолданбалы сипатына қарамастан мағыналы түсінік. Сонымен, қылмыстық заңмен қорғалатын игілік дегеніміз не? Бұл – өз діндарлығыңды еркін білдіру, Қазақстан Республикасы Конституциясымен кепілдік берілген белгілі дінді уағыздау немесе ешқандай діни көзқарасты ұстанбау, діни наным-сенім мен өз діндарлығыңды жүзеге асырудың заңды нысанына қарамастан намысыңды қорғау құқығы. Біз қарастырып отырған қылмыс құрамы үшін жауапкершілік тағайындай отыра заң шығарушы адамның осы игіліктері мен заңды мүдделерін қорғайды. Бұл ұсыныстың әмбебаптығы мен дұрыстығына таласпаймыз, дегенмен біздің көзқарасымызда қайшылық жоқ деп бағамдаймыз. Сондай-ақ, қылмыстық құқық бұзушылықтар объектісін абстрактілі-теориялық тұрғыдан топтастырудың экстремизмнің өзге түрлерін (саяси, элеуметтік, жастар экстремизмі және т.б.) қарастыруда ғылыми маңызы болуы мүмкін.

ҚК 174-бабында көрсетілген қолсұғушылықтар жасау кезінде қылмыстық заңмен қорғауға қойылатын қоғамдық қатынастардың әр тектілігі қоғамдық қауіпсіздікпен, мемлекеттің конституциялық құрылымына қолсұғылмаушылықпен және мемлекеттік басқару жүйесінің қалыпты қызметімен қамтамасыз етілетін қоғамдық игіліктерді қорғауды белгілейді.

Кез келген қылмыстық жазаланушы әрекеттердің объективтік белгілерін сипаттау үшін заңнамалық ережелерге егжей-тегжейлі талдау жасау қажет. Ол заң шығарушының жасалған қылмыстық құқық бұзушылықтарды қоғамдық қауіпті деп тану, әрекеттің немесе әрекетсіздіктің қауіпті белгілерін белгілеудегі және жасалған қылмыстық әрекеттің қоғамдық қауіптілік сипатын айқындаудағы ойын білуге көмектеседі. «Халықаралық Құқықтық Бастама» Қоғамдық қорының Президенті А. Шорманбаева, 1997 жылы қабылданған Қазақстан Республикасы ҚК 164-бабына талдау жасау барысында «Қазақстан Республикасы ҚК 164-бабымен қарастырылатын қылмыстардың объективтік жағы бойынша ұлттық, нәсілдік және діни алауыздық немесе араздық сияқты түрлері түсініктілеу болғанмен, элеуметтік және рулық алауыздық немесе араздық сөздері қарапайым азаматтармен қатар мамандарға да түсініксіз» [18], – деп белгілей отырып, Қазақстандық құқық қолдану практикасынан нақты мысалдар келтіреді. Автордың айтуы бойынша елімізде қылмыстық істер ұлттық, нәсілдік немесе діни алауыздық немесе

араздықтар үшін емес, әлеуметтік алауыздықты қоздырғаны (мысалы, «Қаражанбасмұнай» мұнайшылар компаниясы кәсіподағының заңгері Наталья Соколоваға қатысты қылмыстық іс; 2011 жылғы 16 желтоқсанда Жаңаөзенде болған қанды оқиғадан кейін оппозициялық саясаткерлер мен белсенділерге қатысты әлеуметтік алауыздықты қоздырғаны үшін деген айыптың тағылуы) үшін қозғалғандығын айтады. Автор осы даулы белгіні (қолданыстағы ҚК 174-бабы бұрынғы ҚК 164-бабы редакциясын толығымен қабылдаған) тиісті қылмыстық-құқықтық нормадан алып тастау туралы пікірін жүйелі түрде негіздейді. Біріншіден, ол «қоздыру» және «алауыздық» терминдерінің қарастырылып отырған бапта ғана кездесетіндігін және «араздық» терминінің ҚК (ҚК 99-бабының 2-бөлігінің 11-тармағында) кейбір басқа баптарында қылмыс уәжі ретінде кездесетіндігін айтады. Бір жағдайда «әлеуметтік, ұлттық, нәсілдік, діни жеккөрушілік немесе араздық уәжі бойынша», ал басқасында «әлеуметтік, ұлттық, нәсілдік немесе діни араздық уәждері бойынша»; Екіншіден, «әлеуметтік топ» терминінің тіптен арнайы зерттеулерде де нақты анықтамасының жоқ болуына байланысты қылмыстық заң мәтінінде «әлеуметтік алауыздықты қоздырушы» деп көрсетілуін қате деп санап, қылмыстық заң мәтінінен бұл тіркес алынып тасталуы керектігін жазады [18].

Қазақстандық қылмыстық заңнамаға талданып отырған құрамның енгізілуіне қатысты шетелдік сарапшылардың да айтқан пікірлері осыған ұқсас. Олар үшін де заң шығарушының «әлеуметтік алауыздық» ұғымын адам құқықтары туралы халықаралық құжат шеңберіне енгізуі түсініксіз, ал «әлеуметтік топ» ұғымын абстрактілі түсінік [19],– деп санайды.

Заңды күші бар Қазақстан Республикасы қылмыстық кодексі жобасын әзірлеу кезінде зерттеушілер 174-бап белгілерінің басқа нұсқаларын да ұсынғандықтары белгілі, сондай-ақ, «рулық араздық» терминін енгізу де мақсатқа сай емес деп саналды, себебі қылмысты ауырлатушы мән-жайлар тізімінде де, қылмыстық құқық бұзушылықтардың жеке құрамдарының ұқсас саралаушы белгілерінде де (мысалы, адам өлтіру) мұндай жағдай белгіленбеген. Қарастырып отырған тақырыппен нақты байланысының жоқтығына қарамастан, біз қылмыстық заңнамада мүмкіндігінше дәл, нақты және біртекті белгілердің болуы қажет деп санайтын жоғарыда айтылған автор пікірімен келісетінімізді білдіреміз. Нақты, әрі дәл берілмеген заңнама ең соңында құқық қолдану практикасындағы түрлі «ауытқушылыққа» әкеліп, заңның қылмысты ескертуіне кері әсерін тигізуі мүмкін. Қолданыстағы ҚК 174-бабының диспозициясы әлеуметтік, ұлттық, рулық, нәсілдік, тектік, топтық немесе діни араздықты қоздыруға бағытталған әрекеттердің қасақаналықпен жасалатындығын көрсетеді. Сондай-ақ, мұндай материалдардың барлығында бірдей жеткізбек ойлары мен идеялары ашық нысанда айтылмайтындығын да есепке алған жөн. Кейбір айтылған ойлар мен жазылған мақалаларда авторлар өз көзқарасын түрлі айла-амалдар көмегімен жанама түрде жеткізуге тырысуы мүмкін. Нәтижесінде қандай да бір, этникалық, нәсілдік, діни топтың араздығын қоздыруға, ұлттық намысын кемсітуге бағытталған ақпараттар бүркемеленсе де оқырман мен тыңдарманға түсінікті болып жатады.

ҚК 174-бабы құрамының мазмұнында пайдаланылатын «қоздыру» ұғымының мазмұны көптеген зерттеушілерге түсініксіз болып табылады. Бір зерттеушілердің анықтамалары бойынша, «қоздыру» дегеніміз – «жария немесе бұқаралық ақпарат құралдары арқылы жалпы саны белгісіз азаматтарды араздыққа, жеккөрушілікке иландыра отырып, өзге ұлт немесе нәсіл өкілдеріне қатысты олардың имандылықтары мен адами қадір-қасиеттеріне тіл тигізу және жаратпаушылыққа ашық түрде шақыру, үгіт немесе насихат жүргізу» [20, с.208]. Зерттеліп отырған проблемаға қатысты осыған ұқсас анықтаманы басқа белгілі жұмыстан да байқауымызға болады: «көрсетілген идеялар мен көзқарастардың таралуы үгіт және насихат түрінде болуы мүмкін...» [12, с.84]. Бұл пікірлерді біз әбден дұрыс деп санай алмаймыз. Бұл жерде назар қылмыстық жазаланушы әрекеттің өзінен (ақпараттық-экстремистік әсер ету нәтижесі ретіндегі алауыздықты қоздыру фактісі) белгілі бір әрекетті жүзеге асыру (оны жасау әдістері мен тәсілдеріне) үдерісіне ауып кетеді деп санаймыз.

Яғни, адамдардың санасы мен психикасына әсер етудің, олардың белгілі бір деструктивті көзқарастары мен бағыттарының қалыптасуының өлшемі болып табылатын осы әрекетті жасау кезіндегі психологиялық аспект есепке алынбайды. Ал үгіттеу мен насихаттау шараларына келетін болсақ, оларды қылмыстық жазаланушы әрекеттерді жасау тәсілі ретінде қарастыру қажет деп санаймыз. Сондай-ақ, адамның өз ойын жеткізу бостандығына шектеу жасаушы қылмыстық заңнама нормалары терминологиясының стандарттары мәселесіне арналған халықаралық ұсыныстарға да көңіл аудару қажет. Тұжырымдалған ой нақты және түсінікті болып, кез келген адам қолданыстағы заңнамаға сәйкес өз мінез-құлқы (әрекеті) салдарынан нені күтуге болатындығын болжауына мүмкіндік беруі қажет. Ал, «араздық», «қадір-қасиетті қорлау», «айрықшалығын, артықшылығын не толыққанды еместігін насихаттау» деген сияқты түсініктер полисемантикалық (көпмағыналы) сөздер болғандықтан, оны түсіндірудің көп нұсқасы болу мүмкіндігі адам құқықтары бойынша Европалық Сот берген «құқықтық анықтылық» қағидатына қайшы келетіндіктен, халықаралық сарапшылар пікірі бойынша жол берілмейтін қателік деп танылады [21, с.411].

Тәжірибе көрсетіп отырғандай, әлеуметтік, ұлттық, рулық, нәсілдік, тектік-топтық немесе діни алауыздықты қоздыруға бағытталған қасақана ниет насихат жүргізуге бағытталған идеялар мен көзқарастар, мәтіннің белгілі бір әлеуметтік-психологиялық бағыты мен қоғам ойына ақпараттармен, арнайы тілдік, бейнелеу және жеткізудің басқа да құралдарын пайдалану арқылы айла-әрекет жасай отыра оқырмандарға (көрермендер мен тыңдармандарға) қандай да бір ұлт, нәсіл, дін туралы кем қалыпта көрсететін мінездеме беру, теріс бағалау, жағымсыз көзқарастар білдіріп, түрлі әрекеттерге үндеу түрінде жүзеге асырылған жағдайда айрықша күрделі сипатқа ие болады.

Мәселені осы жағынан қарастыратын болсақ, Ресей Федерация Бас прокуратурасының Заңдылықты нығайту және құқықтық тәртіп проблемасы Ғылыми Зерттеу Институтының (мұнан әрі – ҒЗИ) жұмыс тәжірибесі назар аударарлық дәрежеде деп санаймыз. ҒЗИ әзірлеген «Бұқаралық ақпарат құралдарының ұлттық, нәсілдік және діни теңдікті бұзулары туралы істер мен материалдар бойынша арнайы танымды пайдалануға әдістемелік Ұсыныстар» жеке терминдер мен ұғымдардан тұрып, әрқайсы толық зерделеніп, зерттелгендіктен, Қазақстандық заң шығарушылар мен құқық қолданушылар назарына ілінетіндей жұмыс. Әдістемелік әзірлемеге қысқаша шолу жасайтын болсақ, онда «қоздырушы ақпарат» ұғымына төмендегідей анықтама беріледі: «бұл белгілі бір этникалық (ұлттық), нәсілдік (антропологиялық), конфессиялық (діни) топтар немесе осы топ мүшелері ретіндегі жеке адамдарға қатысты теріс эмоционалды баға мен жағымсыз көзқарас, олардың құқықтарын шектеуге немесе оларға қарсы зорлықшыл әрекеттерге айдап салу». Діни, нәсілдік, ұлттық намысты қорлау бұл құжатта «Ұлттық немесе діни құндылықтарға енетін тарих, мәдениет, салт-дәстүр, психикалық тұлға, наным-сенімдер, идеялар, оқиғалар, ескерткіштер мен құжаттар туралы жалған пікірлер шығару, бұрмаланған немесе біржақты қарастырылған, этникалық немесе конфессиялық топты немесе оның жеке өкілдері мен топ мүшелерін масқаралайтын және қорлайтын, оларға деген келемеждік, жеккөрушілік немесе жаратпаушылықты білдіретін мәліметтер тарату» ретінде көрсетілген. Ұлттық айрықшалық дегеніміз «бір ұлттық топтың басқасынан өзгешелігі, өзіндік ерекшелігі емес, соңғысының толыққанды еместігі негізінде оның табиғи, биологиялық, әлеуметтік, адамгершілік кемістігі мен әдепсіздігі іспеттес артықшылығын» білдіреді. Әдістемелік ұсыныстарда, сонымен қатар Қазақстан Республикасы ҚК 174-бабы құрамының объективтік жағын түсіндіруде қолдануға болатын «діни, нәсілдік немесе ұлттық айрықшалықты насихаттауға» толық анықтама беріледі. Насихаттау ұғымы – «Адамдардың кең ауқымы арасында азаматтар теңдігін бұзып, әрекеттерге баруларына түрткі болатын идеялар, көзқарастар мен түсініктерді тарату. Ол шақыру, үндеу, уағыз, кеңес беру, талап ету, сақтандыру, болжам жасау, қоқан-лоққылық көрсету және тағы да басқа нысандарда көрініс

табуы мүмкін». Ұсыныс авторлары ұлттық, нәсілдік немесе діни айрықшалық, төзімсіздік және араздықты насихаттаудың басты белгілеріне мыналарды жатқызады: 1) жағымсыз этникалық (конфессиялық) стереотиптің, ұлт (конфессия) бейнесінің қалыптасуы мен нығаюы; 2) жеке өкілдердің түрлі жағымсыз мінез-құлықтары мен кемшіліктерін барлық этникалық (конфессиялық) топқа тасымалдау; 3) барлық этникалық (конфессиялық) топ өкілдеріне қазіргі мәдениет тарапынан жағымсыз бағаға ие ежелгі салт-дәстүр, діни наным-сенімді жатқызу; 4) бір ұлттың (конфессия) табиғи артықшылығы мен басқа ұлттың толыққанды еместігі немесе кемістігі туралы бекіту; 5) бір ұлттың (конфессияның) өзгеге араздық әрекеттері мен қауіпті пиғылын қосулары; 6) жеке адамдардың әрекеттері үшін кінә мен жауапкершілікті бүкіл этникалық (конфессиялық) топқа жүктеу; 7) белгілі ұлттың (конфессияның) бастапқы араздығы туралы сендіру; 8) берілген этникалық (конфессиялық) топтың өзгелердің мүдделерімен қарама-қайшылығы және үйлесімсіздігі туралы сендіру; бір ұлттық (конфессиялық) топтың басқасына қарсы астыртын сөз байласуы мен құпия жоспарларының барлығы туралы сендіру; 9) бүгінгі, болашақ және ертеңгі ауыртпалықтар мен сәтсіздіктерді белгілі этникалық (конфессиялық) топтың мақсатты (нысаналы) әрекеттерімен түсіндіру; 10) қандай да бір ұлтқа қарсы әрекеттерге үндеу; 11) қандай да бір ұлтқа (конфессияға) қатысты геноцидті, жер аудару мен қуғын-сүргінді мақұлдау, ақтау; 12) белгілі бір ұлт (конфессия) өкілдерін қызметтің түрлі салаларынан ығыстыруды талап ету; 13) азаматтардың құқықтары мен бостандықтарын шектеуді немесе ұлттық (конфессиялық) белгілері бойынша артықшылық жасауды талап ету; 14) белгілі бір ұлт (конфессия) өкілдеріне қатысты зорлық әрекеттер жасау қаупі мен соған адамдарды айдап салу [22].

Сондай-ақ, осы құжатта авторлар тарихи, діни, саяси және тағы да басқа сипаттағы шынайы мәліметтер мен фактілер туралы ақпарат мәтінінің ұлттық, нәсілдік немесе діни араздықты қоздыруға бағытталмағандығын айтады. Мұндай мәлімдемелердің мәні ғана, яғни олардың қандай көзқарастар мен идеяларды пайдаланатындығы, қандай түсініктер мен көзқарастар және қандай құралдар көмегімен насихатталып, танылатындығы анықтаушы фактор болып табылатындығын ашып айтады.

Экстремистік, оның ішінде діни экстремистік қылмыстарды сипаттаушы белгілерді біріздендіру (унификациялау) бойынша талдау жұмысы Қазақстанда да жүргізілуге тиіс және мұндай ресми түсіндірме жұмыстары Қазақстан Республикасы Жоғарғы Сотының актілерінде көрініс табуы қажет деп санаймыз.

Әдебиеттер тізімі:

1. Каиржанов Е.К. Интересы трудящихся и уголовный закон. – Алма-Ата, 1973. – 160 с.
2. Никифоров Б.С. Объект преступления. – М.: Госюриздат, 1960. – 228 с.
3. Брайнин Я.М. Уголовная ответственность и ее основание в советском уголовном праве. – М.:Госюриздат, 1963. – 168 с.
4. Коржанский Н.И. Объект и предмет уголовно-правовой охраны. – М.: Изд-во Акад. МВД СССР, 1980. – 248 с.
5. Бурковская В.А. Криминальный религиозный экстремизм: уголовно-правовые и криминологические основы противодействия: дис. ...док. юрид. наук. – М., 2006. – 469 с.
6. Уголовное право. Общая часть: учебник / под ред. В.Н. Петрашева. – М.: ПРИОР, 1999. – 544 с.
7. Шаргородский М.Д., Беляев Н.А. Курс советского уголовного права. – Л.: Изд-во Ленинград. ун-та, 1968. – 648 с.
8. Уголовное право Особенная часть / под ред. И.Я. Козаченко, З.А. Незнамовой, Г.П. Новоселова. – М.: Норма, 1998. – 585 с.

9. Уголовное право. Особенная часть / Под ред. Б.В. Здравомыслова. – М.: Юрист, 1996. – 454 с.
10. Тельнов П.Ф. Иные государственные преступления. – М.: Изд-во Всесоюз. юрид. заочного ин-та, 1970. – 116 с.
11. Курс советского уголовного права / отв. ред. Н.А. Беляев. – Л., 1968. – Т.4. – 566 с.
12. Дьяков С.В. Государственные преступления (против основ конституционного строя и безопасности государства) и государственная преступность. – М.: НОРМА, 1999. – 320 с.
13. Уголовное право России. Учебник для вузов: В 2-х т. Т. 1. Общая часть / Отв. ред. и руководители авт. коллектива А.Н. Игнатов, Ю.А. Красиков. – М.: НОРМА-ИНФРА. – М., 1999. – 430 с.
14. Залиханова Л.И. Национальный и религиозный экстремизм: уголовно-правовые и криминологические аспекты. – Нальчик, 2003. – 120 с.
15. Фролов Е.А. Спорные вопросы общего учения об объекте преступления // Сборник научных трудов. – Свердловск, 1969. Вып. 10. – С. 193-207.
16. Наумов А.В. Российское уголовное право: Общая часть: Курс лекций. – М.: ПРИОР, 2000. – 496 с.
17. Краснопеев В.А. Объект преступления в российском уголовном праве: дис. ...канд. юрид. наук. – Кисловодск, 2001. – 182 с.
18. Шорманбаева А. Актуальные вопросы уголовно-правовой ответственности за разжигание социальной розни // <http://online.zakon.kz/> (кірген уакыты: 06.01.2015 ж.); Рустемова Г.Р. Борьба с экстремизмом, терроризмом и организованной преступностью и ее научно–теоретическое обеспечение // Материалы Международной научно–практической конференции «Проблемы совершенствования правовых основ борьбы с преступностью и деятельности правоохранительных органов Республики Казахстан и стран ближнего зарубежья». - Часть I. – Алматы: ООНИиРИП Академии МВД Республики Казахстан, 2004.– 383 с. (С. 66-68).
19. Эксперты предлагают пересмотреть статьи о разжигании социальной розни // <http://rus.azattyq.mobi/a/incitement-of-social-discord-and-freedom-of-expression/24798517.html> (кірген уакыты: 10.01.2020 ж.).
20. Козаченко И.Я., Незнамова З.А. Уголовное право. Особенная часть: Учебник для ВУЗов. – М.: НОРМА-ИНФРА-М, 1998. – 768 с.
21. Стандарты Европейского Суда по правам человека и российская правоприменительная практика: Сборник аналитических статей / под ред. М.Р. Воскобитовой. – М.: Издательство «Анахарсис», 2005. – 528 с.
22. Методические рекомендации Генеральной Прокуратуры РФ от 29.06.99. № 27-19-99 «Об использовании специальных познаний по делам и материалам о возбуждении национальной, расовой или религиозной вражды» // <http://politkor.narod.ru/baza-exp/metodic.htm> (кірген уакыты: 10.01.2020 ж.).

УДК 343.5

ФОРМИРОВАНИЕ АНТИКОРРУПЦИОННОГО ПРАВОСОЗНАНИЯ ЛИЧНОСТИ

РЫСМАГАМБЕТОВА С.Б. преподаватель,
Атырауский государственный университет имени Х. Досмухамедова

Уклад общественной жизни, при котором нарушаются юридические и другие социальные нормы, не соблюдаются достигнутые договоренности и не выполняются принятые обязательства, а государственные и муниципальные институты равнодушно взирают на отступления от этих правил и соглашений, не может считаться нормальным. Такой естественный и ставший привычным уклад жизни лишен, пожалуй, своих главных качеств, которые делают нормальный порядок привлекательным для человека. Наша действительность такова, что в ней царят власть, деньги, воровство, разврат, насилие, и безусловно, коррупция. Реалии жизни таковы, что иногда чувствуешь свою беспомощность, видя, что зло побеждает добро, безнравственность одерживает победу над духовностью. Благодаря четкой, последовательной антикоррупционной политике президента Казахстана, в обществе создана атмосфера нетерпимости по отношению к коррупционерам и сформированы условия для того, чтобы вести "беспощадную борьбу с коррупцией, невзирая на лица и должности".

В своем обращении к гражданам Президент нашей Республики Токаев Касым-Жомарт отметил: «коррупция все глубже проникает в различные сферы нашей жизни, искажает экономическую политику и стратегию развития страны, ведет к прямому и косвенному хищению государственного бюджета и государственной собственности. А значит, оказывает все более сильное негативное влияние на социальную сферу, которая так нуждается сегодня в средствах. Коррупция сильно ослабляет и производственный сектор, где на многих предприятиях руководит нерадивый или вороватый менеджмент, который ухудшает инвестиционный климат и закрывает дорогу в страну добросовестным инвесторам. Более того, она несет и более глобальные угрозы, подрывая демократические устои общества, веру в закон, в справедливость. Она подрывает и нравственные ценности, которые, еще не успев принять форму цивилизованных, общечеловеческих, серьезно искажаются». [1] Причина многих экономических и политических трудностей, которыми столкнулась наша страна в последние годы, состоит в заметном падении нравственного уровня общества. Считаю, что отставание развития антикоррупционной правовой психологии, которая формирует правовое поведение, от антикоррупционной правовой идеологии, взаимосвязано с проблемой формирования ценностных ориентаций. Окружающая правовая действительность непрерывно ставит перед учащимися проблемы – необходимость соотносить свои действия и поступки с учетом интересов общества и порядком и правилами, установленными в государстве. Наша молодежь зачастую уже не может общаться на словах, а на ножах, в буквальном смысле этого слова. Каждый день из уст медиа-ресурсов слышишь, как подростки режут друг друга. Казахстан назван одной из худших стран по воспитанию детей. А где наша казахская традиция: ребёнка с детства приучают к уважительному отношению к старшим, а также членов семьи друг к другу, то впоследствии ему вряд ли придёт желание выразить свои чувства с помощью нецензурщины и кулаками.

Именно образование может и должно содействовать созданию антикоррупционной атмосферы в обществе, развитию антикоррупционной устойчивости индивида [2, с.25]. Сегодня уровень образования и правосознания граждан не только определяют престиж страны, но становятся вопросом национальной безопасности.

Эмотивным или сенситивным периодом формирования антикоррупционного правосознания личности следует считать студенческий период, в ходе которого осуществляется профессиональное образование, постепенное включение в трудовые отношения, позволяющие осознать проблему коррупции. При этом необходимо учитывать, что довольно сложная общественно-экономическая ситуация, сложившаяся в последние годы из-за пандемии коронавируса в Казахстане, оказывается весьма непростой и уязвимой для молодого поколения. Общественные ценности начинают терять свое влияние на личность, и это сказывается на формировании у молодых людей позитивных ценностных ориентаций. В этих условиях

молодые люди зачастую теряют уверенность в правильности собственного выбора, более того, они становятся индифферентными к разного рода проявлениям коррупции. Вследствие этого возникают сложности при необходимости сделать правильный выбор относительно коррупционного поведения. В связи с этим важным условием становится формирование антикоррупционных установок личности. Необходимость формирования антикоррупционного сознания и антикоррупционной культуры в казахстанском обществе предполагает самоопределение, осознание внутренней свободы, ответственности за собственный выбор и деятельность. При этом необходимо, чтобы студенты не просто осознавали важность антикоррупционных идей, но и были вовлечены в деятельность по усвоению практических умений для антикоррупционного поведения, что может стать важнейшей предпосылкой для их успешной адаптации в сложившихся условиях.

Главное в современном образовании и воспитании – это творческое духовно-нравственное саморазвитие личности. Воспитание будет эффективным, если будет достигнута целостность, неразрывное единство обучения и воспитания, единство целей, содержания и методов воспитания и обучения. Чтобы действовать эффективно педагог должен осознать те цели, которые определяются в государственных документах, перевести эти цели на язык педагогических задач; отобрать тот материал, на основе которого осуществляется воспитательное взаимодействие; выбрать адекватные методы, средства, технологии, чтобы донести до учащихся культурно-ценностный опыт [3, с.5]. Низкий уровень правосознания и правовой культуры всего населения, а также недостаточное изучение в общеобразовательных учреждениях коррупции как социально-правовом явлении, формирует общий деструктивный фон для развития коррупции и экспансии коррупционных практик. Власть и чиновничий аппарат зачастую игнорируют интересы и права граждан. Решение этой проблемы видится в формировании нетерпимости к коррупционным отношениям, основой которой является, прежде всего, уровень правосознания и правовой грамотности населения. К числу таких факторов должны быть отнесены изменение качества воспитания и обучения образовательных учреждений. Правовая жизнь не может быть идентифицирована только с юридическим бытием, она охватывает духовную сферу личности. Формирование последнего сопряжено с системой образовательной деятельности в рамках государства, в том числе учет национальных, религиозных и иных факторов. В современном Казахстане идёт становление своей национальной модели образования. Этот процесс сопровождается изменением парадигмы, которая выдвигает на первое место не знания, умения и навыки а личность учащегося, её развитие посредством воспитания. Развитие воспитания в системе образования Казахстана является одним из приоритетных направлений государственной образовательной политики.

Следует отметить следующие проблемы государственной политики в области образования и воспитания подрастающего поколения:

Отсутствует централизованная система координации воспитательной работы среди молодежи.

По данным социологического опроса в 2008-2009 г.г., доля молодежи, участвующей в деятельности молодежных организаций, составляет 22% от общей численности молодежи.

Доля молодежи, участвующей в принятии решений по вопросам молодежной политики, в представительных органах, не достигает 1%.

Результаты соцопроса показали, что 64% респондентов считают наиболее подверженными коррупции государственные вузы, 54% оценивают уровень коррупции в вузах как высокий, 28% отмечают факт «покупки» дипломов.

Не обеспечена в полной мере возможность для всех детей пользоваться своими правами.

Кроме того, в сфере образования отсутствует единая база данных образовательной статистики. Существующие формы государственной статистики образования не имеют широкой

публикации, разрознены, по ним отсутствует глубокий анализ, они недоступны широкой общественности. Показатели национальной статистики образования не соответствуют требованиям международной статистики.

Таким образом, анализ ситуации в образовании показывает следующее.

Сильные стороны:

- четко определенные приоритетные направления развития образования;
- увеличение сети объектов дошкольного и среднего образования;
- наличие национальных и республиканских центров по каждому уровню образования. [4]

Президент Касым-Жомарт Токаев предложил ввести в школах предмет «Абаеведение», наша молодежь не должна забывать о своем духовном наследии, целесообразно думать будет проводить конкурсы на знание стихов современных классиков, проводить диктанты по всей стране, потому что у нас даже служители феиды грешат тем, что делают ошибки в постановлениях, когда выносят приговор. Ядов В.А. разработал диспозиционную концепцию регуляции социального поведения индивида [5, с. 43]. Основная идея этой концепции заключается в том, что человек обладает сложной системой различных диспозиционных образований, организованных иерархически, которые регулируют его поведение и деятельность. Каждый уровень этой системы включает три компонента:

- потребность, классифицированную точки зрения включенности индивида в различные сферы социальной деятельности;
- ситуацию, в которых действует индивид и которые “встречаются” с определенными потребностями;
- диспозиционное образование, регулирующее поведение и деятельность индивида.

Система ценностных ориентаций индивида формируется на высшем уровне развития личности и регулирует поведение и деятельность личности в наиболее значимых ситуациях ее социальной активности, в которых выражается отношение личности к целям жизнедеятельности к средствам удовлетворения этих целей. Многие исследователи придавали большое значение сформированности у индивида системы его ценностных ориентаций. Яковсон П.М., выделяя психологические аспекты созревания личности и исследуя критерии ее социальной зрелости, отмечал важную роль динамических сдвигов в ядре личности, связанных с открытием и усвоением ценностей, норм, требований и правил общества. [6, с.193]

Полностью победить коррупцию невозможно, по крайней мере сейчас, но можно снизить масштаб её распространения до минимального. «Коррупция вытекает из недостатков в политическом, экономическом устройстве общества, моральной его деградации, социальной несправедливости, несовершенства законодательства, историко-культурной традиции, политической, экономической и социальной нестабильности. Коррупция провоцирует вышесказанные проблемы, разъедая общество изнутри и укореняясь в общественном сознании». [7]

Я убеждена, что главная задача не только информировать общественность о конкретных случаях коррупции, но и пропагандировать антикоррупционную программу, сообщать об ее успехах, учить граждан, в том числе и нас, учащихся вузов и школ, навыкам антикоррупционного поведения, формировать новые нормы гражданской морали. Почему в развитых странах, в странах с высокой правовой культурой взяток не берут? Потому что это не выгодно, это разрушает карьеру до конца. В нашем же правовом государстве можно нарушить закон, попросят с одной работы, зато получишь местечко получше! Есть же связи, да еще какие!!! Можно ли вообще победить коррупцию? Я считаю, что главный секрет живучести коррупции в том, что все люди не могут жить без «малой» коррупции. И, поддерживая ее, тем самым позволяем существовать большой. И поэтому нужно наказывать и взяточдателей, и взятополучателей, так как, «благодаря» таким людям, подрывается авторитет власти, страны.

Коррупция затормаживает развитие гражданского общества и становится актуальной проблемой для всего человечества, наряду с наркоманией, алкоголизмом, экологией. Это можно сравнить с пандемией коронавируса. Один человек, десяток и даже сотня, не в силах справиться с многотысячной армией зараженных людей, «моральной нищетой». Эта масса людей, чья планка морали и воспитания попросту исчезла, раздавят любого несогласного с ними. Или же попросту принуждениями и угрозами, заставят его принять их сторону. Коррупционная страна, не оставляет выбора никому. Принуждая следовать ее правилам. Она не дает развиваться государству и ограничивает граждан этого государства. Рушит и уничтожает идеалы и стремление обогатить свое государство у обычного гражданина. «Самое ужасающее то, что сейчас это явление почти никого не удивляет и не пугает – это стало нормой. Нормой, которая способно погубить все то, что мы достигли и могли бы достигнуть». [8, с.8-12]

Список литературы:

1. О противодействии коррупции: Закон Республики Казахстан от 18 ноября 2015 года № 410-V. <http://adilet.zan.kz>.
2. Антикоррупционное воспитание: система воспитательной работы по формированию у учащихся антикоррупционного мировоззрения в образовательном учреждении: методические рекомендации / Е.Н. Барышников, Н.В. Григорян, Л.М. Беловицкая, М.В. Бойкина; под науч. ред. С.В. Жолована. – СПб: СПБАППО, 2010. – (Петербургский опыт общего образования). – 56 с.
3. Пустовалова И.Н. Формирование правосознания как основное условие деинституализации коррупционных отношений [Текст] / И.Н. Пустовалова // Гуманитарные и социальные науки. – № 1. – 2011.
4. Государственная программа развития образования Республики Казахстан на 2011 – 2020 годы. - Астана, 2010 г.
5. Ядов В.А. Социальная идентичность личности. - М. Наука, 1994. Статья в "Социологическом журнале", 1994, № 1. — С. 35-52.
6. Якобсон И.С. Психология человека. - М.: Изд-во Мысль, 2005. –304 с.
7. Назарбаев Н.А. Нұрлы жол – Путь в будущее: Послание народу Казахстана, - Астана, 11 ноября 2014 года.
8. Г.С. Гончаренко Криминалистический журнал «Понятие, виды и механизмы коррупции с точки зрения правовых институтов» - 2007. 34с.

УДК - 341.1/8

ХАЛЫҚАРАЛЫҚ ЭКОНОМИКАЛЫҚ ҚҰҚЫҚТАҒЫ МЕМЛЕКЕТТЕРДІҢ ҚҰҚЫҚ СУБЪЕКТІЛІГІНІҢ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

САТБАЕВА Қ., з.ғ.к., доцент
Қазтұтынуодағы Қарағанды экономикалық университеті
СИДОРОВА Н.В., з.ғ.к., доцент
Қазтұтынуодағы Қарағанды экономикалық университеті

Халықаралық экономикалық құқықтың субъектілері: мемлекет; мемлекетаралық халықаралық ұйымдар. Оларға қатысты халықаралық экономикалық құқықта «жария тұлғалар» категориясы қолданады.

Мемлекеттер халықаралық экономикалық құқық нормаларын құру, екіжақты және көпжақты шарттар жасасу және халықаралық экономикалық тәртіпті қолдау үдерісінің белсенді қатысушылары болып табылады.

Халықаралық экономикалық қатынастар екі деңгейден тұрады – жария құқықтық және жеке құқықтық. Жария құқықтық аспектідегі халықаралық экономикалық қатынастар – бұл халықаралық құқықтың негізгі субъектілері арасындағы қатынастар.

Халықаралық экономикалық құқықхалықаралық жария құқық саласына жатқызылғандықтан, халықаралық құқықтың негізгі субъектілері мемлекеттер мен халықаралық ұйымдар. Мемлекеттер халықаралық экономикалық қатынастарды реттеу жүйесінде негізгі орынды иемденеді.

Халықаралық экономикалық құқық тұтастай алғанда нарықтық экономиканың даму заңдылықтарын көрсетеді. Экономикалық үдерістерді басқару міндеттерінің күрделене түсуі мемлекет рөлінің жоғарылауына және ұлттық экономиканың да, әлемдік экономиканың да дамуындағы экономикалық құқық мүмкіндіктерінің артуына әкеледі. Мысалы, 1961 жылғы Дипломатиялық қатынастар туралы Вена конвенциясы дипломатиялық өкілдіктердің экономика саласындағы қатынастарды дамыту функциясын бекітті.

Экономикалық қатынастарды қалыпқа келтіру үшін өзінің азаматтары мен заңды тұлғаларын мемлекетпен дипломатиялық қорғау институты ерекше маңызға ие. Дипломатиялық қорғаныс шет мемлекеттегі жергілікті қорғау құралдары (соттық және әкімшілік) жеке тұлғаның мүддесін толық қанағаттандыра алмаған жағдайда, жалпы ереже бойынша, дипломатиялық қорғау жүзеге асырылады.

Экономикалық қатынастарды халықаралық-құқықтық реттеу жүйесінде мемлекеттердің экономикалық даму деңгейіне байланысты саралануы нақты заңдастырылған: нарықтық экономикасы бар экономикалық дамыған елдер; дамушы елдер; өтпелі экономикасы бар елдер.

XX ғасырдың соңғы ширегінде, дамушы елдердің жіктелуі белең алып, олар да халықаралық-құқықтық деңгейде заңдастырылды:

- жаңа индустриялық елдер (Катар, Кувейт, БАӘ, Аргентина);
- аз дамыған елдер (Танзания, Сомали, Непал, Мьянма, Вьетнам - барлығы 50 штат);
- дамушы елдер (Марокко, Алжир, Тунис, Панама).

Көптеген халықаралық экономикалық және өзге де ұйымдар өздерінің құрылтай құжаттарының негізінде халықаралық функционалдық құқықсубъектілікке ие. Оларға мемлекеттердің келесі сауда-экономикалық бірлестіктері кіреді:

- еркін экономикалық аймақтар (еркін сауда ассоциациялары) – қатысушы мемлекеттер үшін кедендік және өзге де сауда шектеулерінің жойылуы;
- кедендік одақтар – ұлттық кедендік тарифтерді жою, бірыңғай кедендік тарифтерді енгізу және келісілген кедендік саясатты жүзеге асыру;
- экономикалық одақтар – мүше мемлекеттер экономикасы интеграциясының жоғары деңгейі: тауарлар ортақ нарығы, қызметтер, жұмыс күші, капиталдар;
- жеңілдік жүйелері – белгілі бір мемлекеттерге сыртқы саудада жеңілдіктер мен артықшылықтар беру.

Мемлекеттердің құқықсубъектілігінің дәстүрлі көрінісінің кейбір ерекшеліктері:

Халықаралық экономикалық құқықтағы мемлекеттердің құқық субъектілігінің бірінші ерекшелігі – олардың экономикалық теңсіздігінде, соған байланысты өзара тиімді ынтымақтастыққа қол жеткізу үшін артықшылықтар мен жеңілдіктердің жалпы жүйесі құрылды. Дамушы елдерге біржақты артықшылықтар беру – бұл құқықтық қатынастарға қатысушылардың құқықтары мен міндеттерінің тепе-теңдігін бұзу болып табылғанымен, мемлекеттердің егеменді теңдігі қағидатын бұзуды білдірмейді, өйткені дамыған мемлекеттер тарапынан дамушы елдерге қатысты белгілі бір құқықтардан бас тарту ерікті болып табылады.

Осыған орай «Қазақстан Республикасы сыртқы саясатының 2020 – 2030 жылдарға арналған тұжырымдамасы туралы» Қазақстан Республикасы Президентінің 2020 жылғы 6 наурыздағы № 280 Жарлығына сәйкес «қазақстандық инвесторлар мен тауар өндірушілерге шетелдік нарықтарда жобаларды іске асыруда қолдау көрсету, басқа елдердің мемлекеттік органдары тарапынан оларды кемсітушілікке жол бермеу» экономикалық дипломатия саласындағы басымдықтардың бірі ретінде анықталады [1].

Екінші ерекшелігі халықаралық экономикалық интеграциямен байланысты, нәтижесінде ұлтаралық ұйымдар пайда болады. Мұндай ұйымдарда мемлекеттер өздерінің құқық қабілеттілігін ерікті негізде шектей отырып, құқықтарының бір бөлігін тиісті бірлестіктердің органдарына береді.

Құқық субъектіліктің үшінші ерекшелігі – федерация субъектілері шетелдік федерациялардың және шет мемлекеттердің субъектілерімен сыртқы экономикалық байланыстар орната алатын федеративті мемлекеттерге тән. Федерация субъектілерінің халықаралық құқық субъектілігі жоқ, және олар жасасқан келісімдерге, әдетте, федерация органдарының белгілі бір нысанда санкция беруі қажет. Бірақ сонымен бірге федерацияның халықаралық құқық қабілеттілігі оның субъектісіне ішінара беріледі.

Экономикалық ынтымақтастық саласындағы халықаралық ұйымдар мен басқа бірлестіктер ХХ ғасырдың екінші жартысынан бастап халықаралық өмірде байқалатын құбылысқа айналды және олардың рөлі мен саны үнемі артып келеді. Бұл ұйымдардың көпшілігі аймақтық ұйымдар. Мұндай ұйымдардың әмбебап ұйымдармен салыстырғандағы құқық субъектілігінің ерекшелігі – құқық қабілеттіліктің аумақтық шектелуі. Қалған жағдайда халықаралық ұйымдарға тән барлық белгілерге ие.

Халықаралық экономикалық құқықта экономикалық қызмет мәселелерімен айналысатын халықаралық үкіметаралық органдар мен ұйымдар ерекше орын алады. Олар: ЭКОСОС (БҰҰ – Экономикалық және әлеуметтік Кеңес); ЮНИДО (БҰҰ – Өнеркәсіпті дамыту бойынша ұйым); ЮНКТАД (Сауда және даму бойынша БҰҰ конференциясы); ЮНСИТРАЛ (Халықаралық сауда құқығы бойынша БҰҰ комиссиясы); ВТО (Дүниежүзілік сауда ұйымы); ОПЕК (Мұнай экспорттаушы елдердің бірлестігі); Дүниежүзілік банк тобы және т.б. Мұндай ұйымдардың басқа халықаралық ұйымдармен салыстырғанда белгілі бір ерекшелігі бар – мемлекеттер экономикалық ұйымдарға реттеу функцияларын кеңірек береді.

Халықаралық экономикалық қатынастар тәжірибесінде «халықаралық заңды тұлғалар» ұғымы да қолданылады. Оларға халықаралық келісім (ХҚДБ – Халықаралық қайта құру және даму банкі) немесе екі немесе одан да көп мемлекеттердің заңнамалары негізінде құрылған заңды тұлғалар жатады (ХЕБ – Халықаралық есеп айырысу банкі).

Заңды тұлғалар халықаралық экономикалық қатынастардағы негізгі «операторлар» болып табылады [2, с. 409]. Қазіргі уақытта халықаралық экономикалық қатынастардағы заңды тұлғалардың мәртебесін халықаралық-құқықтық реттеуді кеңейтудің тұрақты тенденциясы байқалады. Заңды тұлғалардың құқықтық мәртебесі және олардың экономикалық қызметінің әр түрлі аспектілері халықаралық сауда шарттарында, заң көмегі туралы және қосарланған салық салуды болдырмау туралы шарттарда, көлік конвенцияларында бекітілген.

Халықаралық экономикалық қатынастардың күрделенуіне байланысты халықаралық экономикалық құқық субъектілері болып табылатын оффшорлық компаниялардың, халықаралық бизнес компаниялардың ерекше мәртебесі туралы айтуға болады.

Халықаралық экономикалық құқық субъектілерінің әр тектілігі онда құқықтық реттеу тұрғысынан ең күрделі – диагональды қатынастардың пайда болуына әкеледі. Мұндай қатынастар негізінен ұлттық құқықпен реттеледі, сонымен қатар халықаралық құқықтық реттеудің болуын ұйғарады. Диагональды қатынастар бір-біріне тең еместігі айқын серіктестер

арасында туындайды, өйткені мемлекет қуатты, егеменді және жеке серіктестерінде жоқ иммунитеттерге ие.

Қазіргі әлемде иммунитеттің бөліну (функционалды иммунитет) доктринасы басым: мемлекеттің жеке серіктестермен экономикалық қатынастарға түсуі мемлекеттің иммунитеттерден бас тартуын және оның осы қатынастарда өзінің контрагенттерімен тең дәрежеде болуын ұйғарады. 2005 жылы БҰҰ-ның Мемлекеттердің юрисдикциялық иммунитеттері және олардың меншігі туралы конвенциясы қол қою үшін ашылды.

Халықаралық ұйымдар көпжақты негіздегі ынтымақтастық нысаны ретінде бастапқыда экономикалық мақсаттарға жету үшін пайда болады.

XIX ғ. олардың ішіндегі ең ірілері – Жерді өлшеу жөніндегі халықаралық одақ (Геодезиялық одақ) (1864ж.); Дүниежүзілік телеграф одағы (1865ж.); Дүниежүзілік почта одағы (1875ж.); Салмақ және өлшеу жөніндегі халықаралық комитет (Метрологиялық комитет) (1875ж.); Өнеркәсіптік меншікті қорғаудың халықаралық одағы (1883ж.); Кедендік тарифтерді жариялау жөніндегі халықаралық одақ (1890ж.); Халықаралық теміржол көлігі тауарлары одағы (1890ж.) сияқты әкімшілік одақтар болды. Осы ұйымдардың шеңберінде арнайы мәселелер ғана шешілгенімен, олар кейіннен кең таралып, әр түрлі салаларда дамыған көпжақты ынтымақтастық тәжірибесін алуға мүмкіндік берді.

Мемлекеттердің географиялық өкілдіктеріне байланысты халықаралық экономикалық ұйымдар әмбебап және аймақтық болып бөлінеді. Екі санаттағы ұйымдардың ішінен экономикалық мәселелер басқалармен бірге шешілетін кең профильді және мамандандырылған мекемелерді ажыратуға болады.

Халықаралық экономикалық ынтымақтастықты ұйымдастыруда БҰҰ маңызды рөл атқарады. Бұл ұйымның маңызды мақсаттарының бірі – барлық халықтардың экономикалық және әлеуметтік дамуына ықпал ету. БҰҰ-ның барлық негізгі органдары экономикалық мәселелермен айналысады, дегенмен, бұл саладағы негізгі салмақ тиісті көмекші органдар мен мамандандырылған мекемелердің қызметін үйлестіретін, халықаралық экономикалық қатынастарды реттейтін құжаттарды дайындайтын және қабылдайтын Бас ассамблея мен ЭКОСОС-қа түседі.

Бас ассамблеяның әр сессиясында күн тәртібінің тиісті бөліміне ұсыныстар дайындау үшін Экономикалық мәселелер жөніндегі комитет (Екінші комитет) құрылады. Алғаш рет 1964 жылы Женевада өткен БҰҰ-ның Сауда және даму жөніндегі конференциясы (ЮНКТАД) Бас Ассамблея жанындағы тұрақты автономды орган болып табылады. ЮНКТАД сауда проблемаларына, атап айтқанда, дамушы елдерге преференциялар беру, халықаралық конвенциялар мен сауда келісімдерін дайындау, технологиялар трансфертін реттеу мәселелеріне баса назар аударады.

1966 жылдан бастап Бас ассамблеяның көмекші органдары – Біріккен Ұлттар Ұйымының Даму бағдарламасы (БҰҰДБ), ол арқылы экономиканың барлық салаларында көпжақты техникалық көмек жүзеге асырылады, және өзінің қызметі барысында көптеген құжаттар, соның ішінде көпжақты шарттар, нұсқаулықтар, ұсыныстар және типтік заңдар дайындайтын халықаралық сауда құқығы бойынша БҰҰ Комиссиясы жұмыс істей бастады.

Халықаралық ұйымдардың халықаралық экономикалық қатынастардың субъектілері ретіндегі ерекшеліктері:

- 1) кең көлемдегі өкілеттіктері мен реттеу функциялары;
- 2) шешімдердің орындалуын қатаң бақылау тетіктері;
- 3) түрлері: әмбебап және функционалды.

Экономикалық қатынастар саласында әрекет етуші халықаралық ұйымдарды шартты түрде екі топқа бөлуге болады:

1. Қызметі экономикалық қатынастардың барлық саласын қамтитын ұйымдар (БҰҰ, ЭКОСОС, ЮНИДО, ЮНКТАД).

2. Халықаралық экономикалық құқықтың жекелеген кіші салалары шеңберінде жұмыс істейтін ұйымдар (ДЗМҰ – Дүниежүзілік зияткерлік меншік ұйымы; ДСҰ – Дүниежүзілік сауда ұйымы; БФА – Білім жөніндегі федералдық агенттік (БҰҰ-ның Азық-түлік және ауылшаруашылық ұйымы); ХДА – Халықаралық даму ассоциациясы).

Бас ассамблея қарарларының халықаралық экономикалық құқықты, оның принциптерін, халықаралық экономикалық тәртіпті қалыптастыру үшін маңызы зор болды.

ЭКОСОС (БҰҰ–Экономикалық және әлеуметтік Кеңес) – бұл «экономикалық саладағы арнайы әмбебап құзыретке» ие орган. Ол экономика саласындағы халықаралық мәселелер бойынша зерттеулер жүргізуге, конвенциялардың жобаларын дайындауға және халықаралық конференциялар шақыруға уәкілетті.

ЭКОСОС-тың қосалқы органдары алты функционалды комиссиядан (статистикалық, халықтық, әлеуметтік даму, адам құқықтары, әйелдер және есірткі); бес аймақтық комиссиядан (Африка үшін экономикалық комиссия (АЭК), Азия және Тынық мұхиты бойынша экономикалық және әлеуметтік комиссия (АТМЭЭК), Еуропа экономикалық комиссиясы (ЕЭК), Латын Америкасы үшін экономикалық комиссия (ЛАЭК), Батыс Азия экономикалық комиссиясы (БАЭК)); алты тұрақты комитеттен (бағдарламалар мен үйлестіру жөніндегі, табиғи ресурстар жөніндегі, трансұлттық корпорациялар жөніндегі, елді мекендер жөніндегі, үкіметтік емес ұйымдар жөніндегі, үкіметаралық мекемелермен келіссөздер жөніндегі); тұрақты сараптама органдарынан тұрады.

БҰҰ Жарғысына сәйкес (63-бап) ЭКОСОС мамандандырылған мекемелердің қызметін үйлестіруге міндетті, олардың көпшілігі халықаралық экономикалық ынтымақтастықпен айналысады.

Бірінші кезекте, бұл Халықаралық валюта қоры (ХВҚ), Халықаралық қайта құру және даму банкі (ХҚДБ), БҰҰ Азық-түлік және ауыл шаруашылығы ұйымы (ФАО), Халықаралық қаржы корпорациясы (ХҚК), Халықаралық даму қауымдастығы (ХДА), БҰҰ-ның Өнеркәсіпті дамыту ұйымы (ЮНИДО), Ауыл шаруашылығын дамытудың халықаралық қоры.

Экономикалық дамуға келесі ұйымдар да ықпал етеді: Халықаралық телекоммуникация одағы (ХЭО), Дүниежүзілік почта одағы (ДПО), Халықаралық еңбек ұйымы (ХЕҰ), Халықаралық азаматтық авиация ұйымы (ИКАО), Халықаралық теңіз ұйымы (ХМО), Дүниежүзілік зияткерлік мүлік ұйымы (ДЗМҰ), Дүниежүзілік туризм ұйымы (ЮНВТО).

Екінші топтағы ұйымдар: Еуропалық еркін сауда қауымдастығы (ЕЕСА), Еуропалық қайта құру және даму банкі (ЕҚДБ), Еуразиялық экономикалық қауымдастық (ЕурАзЭК), Орталық Азия ынтымақтастығы (ОАЫ), Азия-Тынық мұхиты экономикалық ынтымақтастығы (АТЭЫ), Экономикалық ынтымақтастық жөніндегі Тынық мұхит конференциясы (ЭЫТК), Солтүстік Американың еркін сауда ассоциациясы (НАФТА), Кариб теңізі қоғамдастығы және Кариб теңізінің ортақ нарығы (CARICOM), Анд тобы, Латын Америкалық интеграция ассоциациясы (ЛАИА), Оңтүстік конустың ортақ нарығы (MERCOSUR), Азия және Африка халықтарыныңынтымақтастық ұйымы (AFRASEC).

Заңды тұлғалар арасында қызмет саласында да, қаржыландыру саласында да халықаралық кәсіпорындар – ТҰК (трансұлттық компаниялар) ерекше рөл атқарады. Қазіргі әлемде ТҰК халықаралық өндіріс пен бөлудің негізгі реттеушілері, инвестицияның негізгі тасымалдаушылары болып табылады.

ТҰК – халықаралық жария құқықтың дәстүрлі емес субъектілері. Олардың халықаралық құқықсубъектілігі шектеулі, туынды, екінші дәрежелі сипатта болады және негізінен халықаралық экономикалық құқық және онымен байланысты салалардан көрінеді (халықаралық теңіз және халықаралық әуе құқығы). Осыған байланысты, ТҰК пен мемлекеттер арасындағы

келісімдер арқылы құрылған квазихалықаралық құқықтың тұжырымдамасы немесе өзара қатынастарда ТҰК-тің өздері, банктер, қор биржалары құрған трансұлттық құқық тұжырымдамасы кең таралған. Сонымен қатар, ТҰК бір-бірімен келісім жасай отырып, өзіндік нормативтік массив – халықаралық шарт құқығын жасайды.

Трансұлттық корпорация – әр түрлі мемлекеттердің заңнамасы бойынша құрылған, дербес заңды тұлғалар болып табылатын және өз қызметін жүзеге асыру барысында олардың біреуі үстем жағдайды иемденетін және басқаларына бақылауды жүзеге асыратын өзара байланыстағы компаниялар тобы.

ТҰК мәні:

- 1) мемлекет экономикасына үлес қосу;
- 2) халықаралық ұйымның (ЮНКТАД – Сауда және даму бойынша БҰҰ конференциясы) жұмысына қатыса алады;
- 3) халықаралық шарттарды бекітуге бастамашылық жасайды.

Трансұлттық корпорациялар өндірістің дамуын қамтамасыз етеді, нарықтарда бағаларды белгілейді және көп жағдайларда олардың ең ірілерінің бюджеттері кейбір елдердің бюджеттерінен де асып түседі. Осы уақытқа дейін әлемдік экономикада ТҰК қатысуынсыз өтетін бірде-бір маңызды үдеріс жоқ. Олар ғаламдық саяси үдеріске тікелей және жанама қатысады, әлемнің қазіргі және болашақ келбетін қалыптастыратын негізгі күш ретінде әрекет етеді. ТҰК әлемдік экономикалық байланыстардың бүкіл саласына тікелей қатысушы ретінде, әлемдік экономиканың «локомотивтері» ретінде әрекет етеді. Трансұлттық компаниялар, бір жағынан, жедел дамып келе жатқан халықаралық экономикалық қатынастардың өнімі болса, екінші жағынан, өздері оларға ықпал етудің қуатты механизмін білдіреді. Халықаралық экономикалық қатынастарға белсенді әсер ете отырып, трансұлттық корпорациялар жаңа қатынастарды қалыптастырады, олардың бұрын қалыптасқан формаларын өзгертеді. ТҰК әлемдік экономиканы жаңғыртуға белсенді қатысады.

Тәуелсіздік алғаннан бастап, Қазақстан жаһанданудың маңызды үдерістерінің белсенді қатысушысы болуға ұмтылды. Елдің әлемдік қауымдастыққа табысты интеграциясы оның барлық элементтерімен, соның ішінде оның негізгі субъектілері – трансұлттық корпорациялармен оңтайлы өзара әрекеттесу механизмін қалыптастыруды ұйғарады.

Бүгінгі күні Қазақстанда, ЮНКТАД мәліметтері бойынша, жұмысшылар саны 18 мыңға жуық трансұлттық корпорациялардың 1600-ден астам филиалдары өз қызметтерін тіркеді, бұл ел халқының жалпы санының шамамен 0,12% құрайды. ТҰК филиалдарының саны бойынша Қазақстан экономикасындағы басым позицияларды иеленетіндер: Батыс Еуропа – 13 компания, Азия – 7 компания және АҚШ – 5 компания [3].

Әдебиеттер тізімі:

- 1.«Қазақстан Республикасы сыртқы саясатының 2020 – 2030 жылдарға арналған тұжырымдамасы туралы» Қазақстан Республикасы Президентінің 2020 жылғы 6 наурыздағы № 280 Жарлығы. – Электрондық ресурс. Кіру режимі: <http://adilet.zan.kz/kaz/docs/U2000000280>.
2. Международное право: учебник для академического бакалавриата /И.В. Гетман-Павлова, Е.В. Постникова. – 3-е изд., перераб. и доп. – М.: Изд-во Юрайт, 2018. – 560 с.
3. Влияние транснациональных корпорации на экономику Казахстана. – Электрондық ресурс. Кіру режимі: https://www.inform.kz/ru/vliyanie-transnacional-nyh-korporacii-na-ekonomiku-kazahstana_a2943798.

**ҚҰҚЫҚ ОРҒАУ ОРГАНДАРЫНДА КОМПЬЮТЕРЛІК ТЕХНИКА ЖӘНЕ
АҚПАРАТТЫҚ ТЕХНОЛОГИЯЛАРДЫ ҚОЛДАНУДЫҢ КЕЙБІР МӘСЕЛЕЛЕРІ**

САРСЕМБАЕВ Б.Ш.

х.ғ.к., а.ғ.к., Қазтұтынуодағы Қарағанды экономикалық университеті
Экономикалық және құқықтық зерттеулер ҒЗИ

СЕЙТХОЖИН Б.У.

з.ғ.к. доцент, а.ғ.к., Қазтұтынуодағы Қарағанды экономикалық университеті
Экономикалық және құқықтық зерттеулер ҒЗИ

МУХТАРБЕК А.

Заң магистрі,

Қашықтықтан оқыту орталығының Павлодар өкілдігі

XXI ғасырдың басы жаһанданудың айқын көріністерімен және индустриалды қоғамнан ақпараттық қоғамға өтуімен сипатталады. Ғылыми-техникалық прогрестің ықпалымен барлық жерде жаңа ақпараттық технологиялар енгізілуде, олар тұтас алғанда мемлекеттің де, жеке тұлғаның да жедел және тиімді дамуы үшін бірегей мүмкіндіктер береді.

Қазақстан өз кезегінде жаһандық ақпараттық қоғамның қалыптасу процесіне барынша үлес қосуда. Сол себепті барлық қажетті шарттарды жасау үшін «Ақпараттық Қазақстан - 2020» Мемлекеттік бағдарламасы әзірленіп, ол біздің елдің ақпараттық қоғамға толыққанды ауысуын жүзеге асыруға мүмкіндік береді [1].

Бұл бағдарламаның негізгі міндеттері – мемлекеттік басқару жүйесінің тиімділігін, инновациялық және ақпараттық-коммуникациялық инфрақұрылымның қол жетімділігін қамтамасыз ету, қоғамның әлеуметтік-экономикалық, құқықтық және мәдени дамуы үшін ақпараттық ортаны құру, сондай-ақ отандық ақпараттық кеңістікті дамыту болып табылады [2, 3-5 б.].

Құқық қорғау органдарының қызметі әртүрлі көлемдегі мәліметтерді өңдеумен байланысты, ал бұл қазіргі жағдайда ақпараттық технологиялардың жетістіктерін пайдалануды талап етеді. Қазіргі уақытта көптеген ақпараттық жүйелер әзірленіп жұмысқа енгізілуде.

Ақпараттық жүйелер есепке алу-тіркеу және статистикалық деректерді жинау және өңдеу, ұйымдастыру, жедел-тергеу іс-шараларын ұйымдастыру, криминалистикалық зерттеу, құқық қорғау органдарының қызметін басқару және т.б үшін кеңінен пайдаланылады.

Құқық қорғау қызметінің кез-келген түрінің сәттілігі көбінесе бұрын жасалған қылмыстар, оларға қатысты адамдар, оларды жасау құралдары мен әдістері, қылмыстардың әртүрлі іздері және қылмыстық оқиғаларға байланысты объектілер туралы тиісті ұзақ мерзімді және жүйелі ақпаратпен қамтамасыз ету дәрежесіне, сондай-ақ тергеушінің өз қызметінде осындай ақпаратты пайдалану мүмкіндігі мен қабілетіне байланысты және осы құбылыстар мен объектілерді анықтау, іздеу және анықтауға байланысты болады [3].

Криминалистикалық білім беру құралдары мен әдістерін дамыту мен жетілдіруде кибернетикалық әдістерді қолданудың мүмкіндігін іздеу 1950 жылдардың аяғы мен 1960 жылдардың басында-ақ перспективалық бағыттарының бірі болды. Криминалистердің ғылыми зерттеулері, атап айтқанда, қылмыстық тіркеу жүйесін жетілдіру мәселесі бойынша, ең алдымен дактилоскопиялық есепке алуды автоматтандыру жолымен жүргізілді [4].

Сол кезден бастап сот сараптамасында қолжазба, фотопортреттік сәйкестендіру және құжаттар мен айғақтарды сараптамалық зерттеудің басқа да түрлерін зерттеуде кибернетикалық әдістерді қолдану мүмкіндіктері туралы алғашқы жұмыстар пайда болды [5].

Қазіргі заманғы криминалистика үшін компьютерлік технологияларды қолдану құқық қорғау және сараптама қызметін жетілдірудің ең перспективалы және қарқынды дамып келе жатқан бағыттарының бірі болып табылады.

Бүгінгі таңда криминалистикада қылмыстарды ашу мен тергеуді ғылыми-техникалық қамтамасыз етудің практикалық міндеттерін шешу үшін компьютерлік технологиялар мен ақпараттық жүйелерді пайдалану саласындағы зерттеудің бірнеше бағыттары қалыптасты. Біз осындай зерттеулердің басты екі бағытын бөліп көрсете аламыз.

Бірінші бағыт – компьютерлік техника, оның перифериялық құрылғылары мен желілері, магниттік ақпарат тасымалдаушылары және т.б. зерттеу объектісі ретінде әрекет етеді.

Екінші бағытта компьютерлік техника тәуелсіз танымдық құрал ретінде қарастырылады. Компьютерлік техника зерттеу объектісі ретінде компьютерлік қылмыстарды тергеу істерінде дәлелдемелер көзі ретінде қолданылады. Бұл көбінесе компьютерлік-техникалық сараптамалардың объектісі болып табылады.

Компьютерлік жүйелер, біріншіден, қылмыс оқиғасы және анықталатын басқа жағдайлар туралы ақпарат көздерін анықтау, бекіту және зерттеу үшін сот техникасының танымдық құралы ретінде қолданылады, екіншіден, қылмыстық іс жүргізу ортасына түскен объектілер туралы ақпаратты сақтаудың, өңдеудің, берудің және пайдаланудың техникалық-криминалистикалық құралы ретінде қолданылады.

Бүгінгі таңда компьютерлік технологияны осы мақсаттар үшін қолданудың бірнеше бағыттары туралы айтуға болады:

1. Тергеуші, сарапшы, маман және іс жүргізу процесінің басқа да субъектілері орындайтын жұмыс операцияларын оңтайландыруға мүмкіндік беретін "еңбек құралы", заманауи "ұйымдастыру техникасы" құралы ретінде. Дербес компьютерлер көбінесе күнделікті жұмыстарды орындау уақытын едәуір қысқартады, мысалы, процессуалдық және басқа құжаттарды дайындау, өңдеу, көбейту, күнтізбелік немесе ағымдағы жоспарларды жасау және т. б.

2. Қылмыстарды ашу және тергеу жөніндегі жұмысқа қажетті, қылмысқа қарсы күрес саласында пайдалану үшін жүйелендірілетін, өңделетін және сақталатын ақпаратты қамтитын ақпараттық-іздірету жүйесі (АІЖ) ретінде.

«Деректер банкі» түріндегі мұндай жүйелер негізінен криминалистикалық тіркеулерді жүргізу үшін құрылады.

Атап айтқанда, "Папиллон" және "Дакто-2000" АДСЖ (Автоматтандырылған дактилоскопиялық сәйкестендіру жүйесі) сияқты дактилоскопиялық жүйелер; «ТАИС», «Арсенал» «АБИС» баллистикалық сәйкестендіру жүйелері өздерін жақсы жағынан көрсетті.

Автоматты дактилоскопиялық ақпараттық жүйелер-АДИС (ағылшынша Automatic Fingerprint Identification Systems, AFIS деп аталады) қазіргі кезде кеңінен танымал. Оларды енгізу – құқық қорғау органдарының жұмысын ұйымдастырудың қажетті де тиімді шарттарының бірі. Әдетте, мұндай жүйелер қылмыс орындарынан алынған дактокарталар мен іздерді базаға енгізуге және сақтауға, деректер базасынан іздер мен дактокарталарды автоматты түрде тексеруге және халықаралық стандарттар бойынша басқа ұқсас жүйелермен ақпарат алмасуға мүмкіндік береді [6].

Тұлғаларды сыртқы келбет белгілері бойынша есепке алудың ақпараттық-іздірету жүйелерін, мысалы, "Портрет" АІЖ және басқаларын қарқынды түрде зерттеу және жетілдіру жұмыстары жүргізілуде. Бұл мәліметтер сарапшыға қажетті ақпарат көзі ретінде де қолданылады. Автоматтандырылған ақпараттық-іздеу жүйелеріне біріктірілген бұл ақпарат сараптамалық зерттеулерде қолданылатын кейбір сот объектілері туралы мәліметтерді қамтиды. Мысалы, есірткі құралдары, оқтар мен гильзалар коллекциясы, атыс қаруы және т. б. туралы жүйеленген деректер.

3. Идентификациялық сараптамалық міндеттерін шешу құралы ретінде.

Ол үшін тиісті бағдарламалық программалар жасалады. Сараптамалық мәселелерді шешу үшін криминалистердің қатысуымен арнайы жасалған компьютерлік бағдарламалар трасологиялық, баллистикалық, фотопортреттік және басқа да идентификациялық зерттеулерінің сенімділігі мен тиімділігін арттырады.

Сондай-ақ арнайы аппараттық-бағдарламалық кешендер әртүрлі сот сараптамаларын жүргізу кезінде қолданылады, оның ішінде газды хроматография, лазерлік және рентгендік – оптикалық зерттеулер жүйелері және басқалары.

Мысал ретінде хроматографияны жүргізуге арналған аппараттық-бағдарламалық кешендерді атауға болады, бұлар сияны, бояуларды, мұнай өнімдерін, синтетикалық заттарды, желімдерді, алкоголь өнімдерін және т.б. зерттеу кезінде қолданылады. "МикроЛаб" компаниясының "Кристалл-2000" және "Купол-55" газ хроматографы базасында аппараттық-бағдарламалық кешендер де дәл осылай жұмыс істейді.

Лак-бояу жабындарын, жанар-жағармай материалдарын, топырақты, құрылыс материалдарының бөлшектерін және басқа заттарды зерттеу кезінде спектрлік анализ кеңінен қолданылады, ол оптикалық факторлар бойынша жүргізіледі, содан кейін нәтижелер кіріктірілген компьютерлердің көмегімен шешіледі. Дәл осы санатты қондырғыға "Фокус" рентген - флуоресцентті спектрометрі кіреді. Бұл элементтік құрамның кең спектрін және өте аз концентрациялардың құрамында анықтауға мүмкіндік береді.

4. Тергеушінің, жедел іздестіру қызметтерінің, соттың және құқық қорғау органдарының басқа да өкілдерінің пайдалануы үшін ақпараттық база, ақпарат массиві ретінде.

Мұндай деректер банктерінде анықтамалық материалдар, іс жүргізу құжаттарының үлгілері, заңнамалық актілер шоғырланып қана қоймай, аяқталған немесе олардың өндірісіндегі істерді тергеу барысы туралы ақпараттың ағымдағы есебі жүргізіледі.

Құқық қорғау жүйесінде аса қауіпті рецидивистер туралы; ашылмаған қылмыстар туралы; жеке нөмірлері немесе өзіне тән ерекшеліктері бар нәрселер мен заттар туралы; ұсталғандар мен қамауға алынғандардан алынған ұрланған заттар туралы; ұрланған және анықталған антиквариаттық заттары туралы; ұрланған және ізделмеген автотранспорт (АМТ) құралдары туралы; ұрланған, жоғалған, тәркіленген, табылған және ерікті түрде тапсырылған атыс қаруы мен оқ-дәрілер туралы, есірткі және басқа да күшті әсер ететін заттар туралы ақпараттарды қамтитын автоматтандырылған мәліметтер банкі автоматтандырылған мәліметтер банкі қолданулыда.

Сондай-ақ, бұдан басқа да мамандандырылған мәліметтер базасы бар, мысалы, «Қылмыс-И» ААЖ, онда шетел азаматтары, азаматтығы жоқ адамдар және шетелде тұрақты тұратын ҚР азаматтары жасаған қылмыстар жазылады; "Досье" аса қауіпті қылмыскерлер жүйесі; кеден органдары қолданатын "БК-ИНФОРМ" ақпараттық-іздеу жүйесі.

Бұл тергеушіге немесе қылмыс оқиғасын анықтаудың басқа субъектілеріне қол жетімді ақпараттық базаны кеңейтуге қажетті ақпаратты алу үшін тиісті органдарға сұрау салу қажеттілігін болдырмауға мүмкіндік береді, мысалы, қылмыс жасады деген күдікпен ұсталған адамдар, олардың тұрғылықты жері, соттылықтың болуы және т.б.

5. Қылмыстарды ашу және тергеу процесінде қабылданатын шешімдерді оңтайландыруға мүмкіндік беретін құрал ретінде. Ол үшін қылмыстық істерді тергеу қызметін алгоритмдеу негізінде арнайы бағдарламалар жасалады.

Бағдарламалар жекелеген тергеу әрекеттерін немесе олардың кешенін дайындау және жүргізу барысында жоспарланған жедел-тактикалық операция түрінде техникалық, тактикалық немесе әдістемелік сипаттағы оңтайлы шешімдер қабылдау үшін де, істі тұтастай немесе оның белгілі бір кезеңдерінде тергеу бағыттары туралы оңтайлы шешімдер қабылдау үшін де құрылуы мүмкін.

6. Тергеушінің, құқық қорғау органдарының жедел бөлімшелерінің іздестіру қызметін қамтамасыз ететін техникалық құрал ретінде.

Осы мақсатта компьютерлік техниканы қолданудың мысалы ретінде-іздестірілген қылмыскерлердің субъективті (немесе синтетикалық) портреттерін жасау бағдарламаларын айтуға болады.

Бұрын бұл үшін куәгерлер мен айғақтардың куәліктері бойынша қолмен таңдалған беттің әртүрлі бөліктерінің фотосуреттерін ("фоторобот") немесе олардың аналогтарын ("ИКР" суреттердің сәйкестендіру жиынтығы) пайдалану қажет болса, бүгінде бұл жұмыс сыртқы элементтерді біріктіруге және дәлірек портрет жасауға кең мүмкіндіктері бар компьютермен жүзеге асырылады.

Қазіргі кезеңде құқыққорғау органдарының қызметін криминалистік қамтамасыз ету жүйесін талдай отырып, келесі тұжырымдар жасауға болады:

- ішкі істер органдарының қызметін криминалистикалық қамтамасыз ету жүйесі ҚР ПМ-нің жұмысын жетілдірудің басым бағыты болуы керек;

- ішкі істер органдары жүйесіндегі криминалистік білім беру ғылыми зерттеулердің өзекті және перспективалы нәтижелерін практикаға енгізуге, ал оны ұйымдастыру – ішкі істер органдарындағы бүкіл қызмет мерзімі ішінде әрбір қызметкердің криминалистік біліктілігін тұрақты, жүйелі арттыруды қамтамасыз етуге бағдарлануға тиіс;

- қылмыстарды тергеу практикасына жаңа техникалық-криминалистикалық және басқа да техникалық құралдарды тез және тиімді енгізуді қамтамасыз ету үшін, ең алдымен, оқу орындарын жаңа техникалық құралдармен жабдықтау қажет, сонда практикалық органдарға келген түлектер жаңа техникалық құралдарды сауатты және тиімді қолдана алады;

- қылмыстарды тергеу кезінде пайдалануға арналған техникалық-криминалистикалық және өзге де техникалық құралдар оларды пайдалануды ұйымдастыру жүйесі тергеушілер мен жедел қызметкерлер үшін тиімді әрі ыңғайлы болуға, ал техникалық-криминалистикалық және өзге де техникалық құралдарды қолдану нәтижелері дәлелдемелік мәнге ие болып, қылмыстық істерді қарау кезінде бағалаған және қылмыстық іс жүргізу дәлелдемелерінде көрсетілген кезде ғана кеңінен және тиімді қолданылатын болады;

- қылмыстарды тергеуді криминалистік қамтамасыз ету жүйесінің жұмыс істеуі оның әрбір ішкі жүйесінің сапалы жұмыс істеуі жағдайында ғана тиімді болады.

Қазір ҚР ішкі істер органдарында құқық қорғау органдарының қызметкерлеріне жедел-тергеу және іздестіру шараларын жүргізу үшін, сондай-ақ басқа да қызметтік міндеттерді шешу үшін қажетті жедел-іздестіру және анықтамалық ақпарат жинақталған.

Бүгінгі күні құқық қорғау органдарындағы ақпаратты – жедел-аналитикалық іздестіруді тек заманауи ақпараттық технологиялар ғана қамтамасыз ете алады.

Қорта айтқанда, құқық қорғау органдарының қылмыстарды ашу және тергеу жөніндегі жұмысының тиімділігін арттыру қазіргі уақытта олардың қызметіне жаңа ақпараттық технологияларды қолданусыз мүмкін емес.

Әдебиеттер тізімі:

1. «Ақпараттық Қазақстан -2020» Мемлекеттік бағдарламасы. – Астана. - 8.03. 2013 ж.
2. Бекетова М.Н., Аяғанова А.Ж. Ақпараттық-коммуникативтік технологиялардың қоғамдағы рөлі. Молодой ученый. - 2019. - № 8.1 (246.1). — URL: <https://moluch.ru/archive/246/56712/>.
3. «Концепция развития информационного обеспечения органов внутренних дел в борьбе с преступностью». - М., ГИЦ МВД РФ, 1993.

4. Журавленко Н.И., Тутова О.В. Информационные технологии в правоохранительной деятельности. Учебно-методическое пособие. – Краснодар.2016.
5. Белкин Р.С. Криминалистика: проблемы, тенденции, перспективы. От теории - к практике. - М.: 2007.
6. Системы «Папилон» (руководство пользователя). - Миасс, 1998.

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ БІЛІМ БЕРУ ЖҮЙЕСІНІҢ ЖАҢА БАҒЫТЫ

СӘРІНЖІП Н.С. - ГМУ-22 НП тобының магистранты
СЕЙТХОЖИН Б.У. - ЭҚЗ ҒЗИ аға ғылыми қызметкері
Қазтұтынуодағы Қарағанды экономикалық университеті

"Қазақстан-2050" стратегиясына Н.Ә. Назарбаев өзінің: «қалыптасқан мемлекеттің жаңа саяси бағыты» атты Жолдауында «Білім және кәсібим ашық – заманауи білім беру жүйесінің және кадр даярлау мен қайтада ярлаудың негізгі бағдары негізделді. Бәсекеге қабілетті дамыған мемлекет болу үшін біз сауаттылығы жоғары елге айналуға тиіспіз. Барлық өскелең ұрпақтың функционалдық сауаттылығына баса назараудару қажет» деген болатын.

Тәуелсіз ел тірегі білімді ұрпақ десек, жаңа дәуірдің күн тәртібінде тұрған мәселе білім беру әрі сол ғылымды дамыту. [3]

Қазақстан Республикасы «Білім туралы» Заңнамасында: «Білім беру жүйесінің басты міндеті ол ұлттық және жалпы азаматтық құндылықтар, ғылым мен практика жетістіктері негізінде жеке тұлғанықалыптастыруға және кәсіби шыңдауға берілген білім алу үшін қажетті жағдайлар: білім берудің жаңа технологияларын енгізу, білім беру саласынақпараттандыру, халықаралық ғалам бойыншакоммуникациялық желілерге шығу» деп білім беру жүйесін одан әрі дамыту негізінде міндеттерді көздейді. Сондықтан дамудың қазіргі кезеңі білім беру жүйесінің алдына оқыту процесін технологияландыру мәселесін қояды.Қазіргі білім беру мекемелеріндегі білім беру мазмұнын,оның құрылымдық жүйесін жақсарту білім беру реформасын жүзеге асырудың басты шарты болып табылады.

Заманауи білім берудің стратегиялық мақсатына өз жауапкершілігін сезіне алатын, өздігінен әрекет етуге және сол әрекетінің шешімін таба білуге қабілетті, барлық істе салауатты тұлғаны оқыту мен тәрбиелеуді қамтамасыз ету болып табылады. Жоғарыда көрсетілген мақсаттарға жоғарыоқу орындарында білім берудің Отандық және әлемдік тәрбиесіндеқалыптасатын,өз қызметін дұрыс атқарып келе жатқан білім мазмұнының негізгі құрылымын жобасын жүзеге асыруда қолданылатын жаңа педагогикалық технология арқылы қол жеткізу көзделеді. Қазіргі уақытта модульдік оқыту технологиясын көптеген оқытушылар қолданады. Модульдік оқыту 1960 жылдар аяғында шет елдерде (АҚШ-та) дәстүрлі оқудың бір нұсқасы және де бағыты ретінде қолданыла бастады. «Модуль» сөзі латын тіленен аударғанда «өлшем», «шама», «мөлшер» деген мағынаны білдіреді.

Сонымен қатар модуль сөзінің мағынасы ірі блок, бөлінген, яғни оқу материалдарын,бөлшекке, блоктарға бөліп беру дегенді білдіреді. Айтарлықтай тағы бір тиімді жағына тоқтала кетсек, оның бірізділігі, жүйелілігі,дарынды оқушылармен жұмыс жасауға өте қолайлы. Модульдік оқыту технологиясы заманауи дидактиканың талаптарына сәйкес білім алушылардың оқуын ғана емес, сонымен қатар жеке тұлғаның танымдық іс-әрекетін де ұйымдастыруға, диалогтық өзара әрекеттесу негізінде оқу процесін құруға болады. Барлық әлемде білімнің рөлі артып, әр елдің өзіндік білім беру жүйесі жасалған. Бірақ, ол әлем халықтарының білім берудегі тәжірибесімен, бағыт–бағдарымен бір деңгейде болуы тиіс.

Қазақстан Республикасындағы үлкен өзгерістер білім беру саласында қамтылуы маңызды іс болып табылады. Осы байланысты білім беруді дамыту тұжырымдамасы Қазақстан Республикасының білім беру жүйесін дамытудағы маңызды құжат екені күмән тудырмайды. [1]

Қазақстан Республикасының білім беру саласында бүгінгі басты міндеттің бірі – жас ұрпаққа терең білім беру. Соның негізі техникалық және кәсіптік білім беру негізінде оқыту үрдісін жақсартуға және жаңа технологияларды енгізу болып табылады. Оқу процесіне жаңа инновациялық әдістерді енгізу оқушылардың білімге деген қызығушылығын, өз бетінше ізденуге және шығармашылық жұмысқа деген ұмтылысын дамытуға ықпал етеді. Білім алушылар терең де жүйелі білім және әдістемелік тәсілдерді жақсы меңгерулері қажет. Пәнді оқытудың тиімді әдісі мен тәсілдердің қолдана отырып, сабақты қызғылықты да түсінікті өткізу мұғалімнің шеберлігіне байланысты. Қоғам дамыған сайын бүкіл құрылым бірге дамиды.

Қазіргі уақытта кәсіптік және технологиялық білім беру саласында кеңінен қолданылып жүрген бірнеше инновациялық технологияларды атап көрсетуге болады.

Білім беру саласында қолданылатын басты инновациялық технологиялар:

- проблемалық оқыту;
- дамытушылық оқыту;
- деңгейлік оқыту;
- дәстүрлі оқыту;
- модульдік оқыту
- сұрақ-жауап ойындары;
- цифрлік білім беру ресурстары.

Жаңа технологиялардың негізгі педагогикалық принциптері:

- балаға ізгілік тұрғысынан қарастыру;
- оқыту мен тәрбиелеудің бірлігі;
- баланың танымдық күшін қалыптастыру және дамыту;
- баланың өзіндік іс-әрекет әдістерін меңгеру;
- баланың танымдылық және шығармашылық қабілеттерін дамыту;
- әр оқушыны дамыту бойынша жүйелі жұмыс.

Проблемалық оқыту - бұл ғылыми танымның нәтижелерін, білім жүйесін ғана емес, сонымен қатар нәтижеге жету жолдарын, баланың танымдық қасиетін қалыптастыру, оның шығармашылық қабілеттің дамыту.

Дамыта оқыту - мектеп жасына дейінгі баланың білімін, білік дағдыларын қалыптастыруды жоққа шығармайды, бірақ оқыту мен тәрбиелеу баланың дамуын қамтамасыз ететін жағдайлар болу керек. [2] Ұйымдастырылған оқу іс-әрекетінде дамытушылық оқыту технологиясы балаларға тәрбиешінің қарапайым қызығушылық, зерттеу қызметін қалыптастырумен сипатталады. Дәстүрлі оқыту - балалардың таным қабілеттілігін және жас мөлшері шамасымен бір деңгейді құрайды. Білім беру барысында жоспарланған тақырып толығымен түсіндіріледі, балалар осы тақырып бойынша білім, білік және дағды алу мақсатында жұмыс жасайды. Цифрлық білім беруді электрондық оқулықтар, компьютер ойындары, виртуалды түрде жаттығу әдістері, ғылыми-әдістемелік зерттеулер құрайды.

Цифрлық білім берудің мақсаты:

- Оқытушының сабақ дайындығына көмек;
- Оқытушының сабақ өткізу үрдісіне көрсетілетін көмек;
- Оқушының үй тапсырмасын орындауға көмек.

Негізгі құрылымдарның біріне білім беру жүйесінде толассыз даму және тоқтамсыз өзгеріс үстінде болуы басты белгісі екені анық. Дүниежүзілік сарапшылар білім беру жүйесінде салыстыруға болатын бірнеше елдерді атап көрсеткен. Алғашқы бестікке АҚШ, Канада, Сингапур, Финляндия, Швеция елдері жатады. Ол елдер ең алдымен білім саласына жіберілген

инвестицияның көлемін, мамандарды дайындау мәселесін, оқулар арасындағы қоғамдастық одан бөлек жиырма шақты критерийді негізге алған. Жаңа ғасыр кезінде әлем кеңістігіндегі білім беру саласы жаңа арнаға бет бұрды. Бүгін ақпарат ағыны таралған кезде, талғам бөлек болады, сол талабы өзгеше болғандықтан, заманға сай қоғам болашағы жас ұрпақты тәрбиелеу негізінде үлкен жауапкершілікке міндетті. Бұрынғы цензуралық білім беру жүйесі, стандартты қайталауға арналған сабақ құрылымы ата-ананың да, баланың да талғамынан табылмады. Бұл біздің елімізді ғана емес, бүкіл мемлекетті алаңдатты. [4]

Қазіргі кезде Республикамызда білім берудің жаңа жүйесі жасалынып, қазақстандық білім беру жүйесі әлемдік білім беру кеңістігіне еруге бағыт алуда. Техникалық және кәсіптік білім беру жүйесі үшін жаңа модульдік білім беру бағдарламасының жасалуы халықаралық талаптарға сай жасалынып, жұмыс берушінің талаптарын анықтауда қажет. [5] Мұндай бағдарлама алдымен, халықаралық еңбек жүйесінде Қазақстан Республикасының техникалық және кәсіптік білім беру жүйесі белсенді ойыншы болуын, екіншіден білім беру шарттарының сапасына қойылатын қатаң талаптар негізінде дайындау сапасын жақсарту.

Бұл модульдік оқыту бағдарламасы техникалық және кәсіптік білім беру жүйесі үшін еңбек нарығын талдау және функциональдық талдау негізінде жұмыс берушілермен тікелей және тығыз байланыста әзірленген. Осылайша, модульдік оқытудың өзегі – оқу модулі. Оқу моделі аяқталған ақпарат блогынан, мұғалімнің нұсқауларынан, бағдарламаны сәтті жүзеге асыру үшін мәліметтерден және оқушының іс-әрекетінің мақсатты бағдарламасынан тұрады. Модульдік оқыту білім мазмұны, білімді игеру қарқыны, өз бетінше жұмыс істеу алу мүмкіндігі, оқудың әдістері мен тәсілдері бойынша оқытудың дербестігін қамтамасыз етеді. Модульдік оқыту технологиясы жеке адамның өзін дамытуға, шығармашылық қасиеттерін арттыруға қажетті іскерліктері мен дағдыларын қалыптастыратын бірден-бір технология десек болады. Басқа да салалар сияқты, техникалық және кәсіптік білім беру жүйесіне жаңа технологияларды енгізуге үлкен мән беріледі.

Білім беру процесінде жеке тұлғаның біліктен жақсы маман жасауға бағытталған оқыту тәсілдерін озық тәжірибемен сабақтастыру бүгінде күн тәртібіне шықты. Себебі, белгілі бір оқу орнын бітірген түлектің алған білімі жұмыс берушінің талаптарына сәйкес келмейді. Ақырында, осы маманға мұқтаж болып отырған жұмыс беруші жас кадрларды қайта даярлауға, оқытуға мәжбүр болады. Жақсы жұмысшы мамандарды даярлау – бүгінгі заманның ең басты мәселесі. Сондықтан да кәсіптік білім беру саласында студенттерді кәсіби мамандықтарына үйрету және тәрбиелеуде өндірістік оқыту шеберлері педагог болып саналады. Оқу процесін жетілдіру, оқушылардың қазіргі кезеңдегі технологиялық процестерді меңгеруі үшін өндірістік оқытуда көптеген инновациялық әдестерді тиімді қолдана отырып, мамандығын жақсы меңгергенін, білімін әрі қарай жетілдіріп отыратын білікті де, білімді кәсіби мамандар даярлауға әбден болады деп санаймын.

Пайдаланылған әдебиеттер:

1. Назарбаев Н.Ә. Білім мен ғылым — даму тетігі / Елбасының ҚР Білім және ғылым қызметкерлерінің III съезінде сөйлеген сөзі // Егемен Қазақстан, 13 қазан, 2019.
2. Скакун В.А. Введение в профессию мастера производственного обучения: Методическое пособие. - М.: Высшая школа, 2018.
3. Н.Ә. Назарбаев. Қазақстан халқына жолдауы - Астана қ., 2017 жылғы 14 желтоқсан.
4. Қабдықайыров Қ. Инновациялық технологияларды диагностикалау – Алматы, 2019.
5. Раджерс Э. Инновация туралы түсінік – // Қазақстан мектебі, 2018. № 4, «Әлеуметтік әріптестік жағдайында техникалық және кәсіптік білім беру», Білім беру мекемесі басшыларының анықтамалығы. 2018. № 2 (26).

МОДЕРНИЗАЦИЯ РОССИЙСКОГО УГОЛОВНОГО ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВА ОБ ОТВЕТСТВЕННОСТИ ЗА МОШЕННИЧЕСТВО: СПОРНЫЕ НОВОВВЕДЕНИЯ

СВЕРЧКОВ В.В., д.ю.н., доцент,
Нижегородская академия МВД России

В Российской Федерации сохраняется преобладание корыстных и корыстно-насильственных преступлений в общем числе совершённых преступных деяний. Основное место в массиве всех совершённых общественно опасных деяний в период действия Уголовного кодекса Российской Федерации (далее — УК РФ) [1] занимают преступления против собственности (см. *гистограмму 1*). Наиболее часто уличены в преступном поведении и осуждены за него лица, совершившие хищения имущества [в основу проведённого анализа положены статистические сведения, предоставленные Главным информационно-аналитическим центром МВД России, Министерством юстиции РФ, Судебным департаментом при Верховном Суде РФ].

Гистограмма 1

Мошенничество представляет собой одну из форм хищения имущества, а в некоторых случаях также приобретение права на имущество (см. ст. 159 и 159⁶ УК РФ), путём обмана или злоупотребления доверием [1]. До изменения российского уголовного законодательства Федеральным законом от 29.11.2012 № 207-ФЗ [2] наказуемость мошеннического поведения была предусмотрена исключительно статьёй 159 УК РФ [1]. Названным федеральным законом ответственность за данное преступление закреплена в общей и специальных нормах (см. соответственно ст. 159 и ст. 159¹—159⁶ УК РФ) [1]. Позже статья 159⁴ утратила силу посредством Федерального закона от 03.07.2016 № 325-ФЗ [1; 3].

Итак, Федеральным законом от 29.11.2012 № 207-ФЗ [2] ответственность за мошенничество, по утверждению разработчиков проекта этого закона, дифференцирована в зависимости от сферы экономических отношений, непосредственного объекта, предмета и

способа преступного посягательства [4]. Положения, закреплённые в статье 159 УК РФ, перешли в разряд *общих*² по отношению к *специальным* положениям, охваченным статьями 159¹—159⁶ УК РФ [1, с.5].

Вместе с тем в пояснительной записке к указанному проекту авторы написали следующее: «В настоящем законопроекте речь не идёт о криминализации специальных видов мошенничества, поскольку действующая редакция статьи 159 УК РФ охватывает все случаи хищения чужого имущества или приобретения права на чужое имущество путём обмана либо злоупотребления доверием» [4]. Представленное утверждение заставляет задуматься: для чего понадобилось дробить норму, закреплённую в статье 159 УК РФ [1], на отдельные положения, если дифференциация ответственности за содеянное заложена в альтернативной относительно-определённой санкции этой нормы?

Сопоставление установленных видов и размеров наказаний за новые выделенные законодателем виды мошенничества, ознакомление с практикой применения этих наказаний свидетельствуют о том, что дифференциация ответственности за мошенничество оказалась формальной и несправедливой. Более того, дробление целостной нормы, предусмотренной статьёй 159 УК РФ [1], на мелкие выборочные виды не только потребовало изменения устойчивой следственно-судебной практики, но и нарушило в целом гармонично сложенную при разработке УК РФ его структуру, в основу которой положены принципы романо-германской семьи права. Вряд ли можно признать достаточно обоснованным отклонение законодателя в сторону англо-американской правовой семьи.

Думается, что авторы проекта упомянутого закона перенесли из сферы уголовно-процессуальных отношений в сферу уголовно-правовых отношений проблему установления сотрудниками следственно-судебных органов психического отношения виновных к противоправному завладению чужим имуществом. Способность правоприменителя установить и доказать вину лица в совершённом им общественно опасном деянии зависит от профессиональных навыков [сложенных из знаний и умений] этого правоприменителя, от уровня его правосознания, но не от содержания статьи УК РФ. Едва ли новые статьи об ответственности за мошенничество облегчат решение названной проблемы, поскольку такие краеугольные камни применения уголовного законодательства, как субъективное вменение (см. ст. 5 УК РФ) [1] и необходимый объём доказывания преступного поведения (см. ст. 73 Уголовно-процессуального кодекса Российской Федерации) [6], остались неподвижны.

Наиболее ярким подтверждением недостаточной продуманности модернизации уголовного законодательства об ответственности за мошенничество является установление разработчиками проекта закона, который впоследствии приобрёл статус Федерального закона от 29.11.2012 № 207-ФЗ [2], отдельных мер уголовного наказания за ***мошенничество в сфере компьютерной информации***. По утверждению авторов законопроекта, данное хищение имущества (или приобретение права на таковое) сопряжено с преодолением компьютерной защиты имущества (имущественных прав) и *совершается не путём обмана или злоупотребления доверием* конкретного лица, а через получение доступа к компьютерной системе и совершение определённых действий [4]. Другой аргументации в пользу новой статьи УК РФ в пояснительной записке к законопроекту не содержится.

В итоге предусмотренный статьёй 159⁶ «Мошенничество в сфере компьютерной информации» УК РФ специфический вид мошенничества лишён одной из главных составляющих частей — *способа* совершения преступления, свойственного мошенничеству. Вместо необходимости установления факта обмана или злоупотребления доверием человека

---

²Позже в статью 159 УК РФ законодателем включены и специальные положения. Федеральным законом от 03.07.2016 № 323-ФЗ эта статья дополнена частями 5-7 о мошенничестве, сопряжённом с преднамеренным неисполнением договорных обязательств в сфере предпринимательской деятельности.

законодатель предложил правоприменителю для квалификации деяния по статье 159^б УК РФ ограничиться установлением факта получения доступа к компьютерной системе и совершения указанных в ч. 1 этой статьи действий, которые в результате привели к завладению чужим имуществом [1].

Введение в УК РФ названной статьи не только нивелировало мошенничество с присущими ему способами преступного поведения, но и привело к существенному изменению сложившейся следственно-судебной практики. Те деяния, которые прежде следовало оценивать как тайное хищение имущества [поскольку компьютерная техника не наделена сознанием, ввести её в заблуждение путём обмана или злоупотребления доверием невозможно], в настоящее время необходимо квалифицировать по статье 159^б УК РФ [1].

О недостаточной продуманности введения в УК РФ новых статей об ответственности за мошенничество, несправедливой дифференциации этой ответственности говорит и тот факт, что за совершение неквалифицированного общеуголовного мошенничества законодатель предусмотрел максимальное наказание в виде лишения свободы на срок два года (см. ч. 1 ст. 159 УК РФ), в то время как за осуществление обладающих повышенной общественной опасностью специальных видов неквалифицированного мошенничества наказание в виде лишения свободы вовсе не предусмотрено (см. ч. 1 ст. 159¹, ч. 1 ст. 159², ч. 1 ст. 159⁵, ч. 1 ст. 159^б УК РФ) [1].

Трудно найти ответ на вопрос: почему за совершённое группой лиц по предварительному сговору мошенничество в сфере кредитования или при получении выплат законодателем установлено максимальное наказание в виде лишения свободы на срок четыре года (см. ч. 2 ст. 159¹, ч. 2 ст. 159² УК РФ), а за групповое общеуголовное мошенничество — на срок пять лет (см. ч. 2 ст. 159 УК РФ) [1].

Более того, Конституционный Суд РФ Постановлением от 11.12.2014 № 32-П признал положения статьи 159⁴ УК РФ не соответствующими Конституции России. Установлено несоответствие предусмотренного законом наказания в виде лишения свободы за мошенничество в особо крупном размере, сопряжённое с преднамеренным неисполнением договорных обязательств в сфере предпринимательской деятельности, общественной опасности содеянного [7].

Законодатель отнёс указанное деяние к категории преступлений средней тяжести. Однако совершение в особо крупном размере такого же деяния, не связанного с конкретной сферой предпринимательской деятельности, охвачено общей нормой и отнесено к категории тяжких преступлений (см. ст. 159 УК РФ). При этом по статье 159 УК РФ особо крупным размером похищенного признан существенно меньший размер, нежели по статье 159⁴ УК РФ [1]. Конституционный Суд РФ заключил следующее: если по истечении шестимесячного срока со дня провозглашения названного Постановления федеральный законодатель не внесёт в УК РФ надлежащих изменений, статья 159⁴ утратит силу [1; 7].

Законодатель признал ст. 159⁴ УК РФ утратившей силу лишь по прошествии более полутора лет от изложенного решения Конституционного Суда РФ [3]. При этом Федеральным законом от 03.07.2016 № 323-ФЗ статья 159 УК РФ дополнена частями 5—7 об ответственности за мошенничество, сопряжённое с преднамеренным неисполнением договорных обязательств в сфере предпринимательской деятельности. Теперь в одной статье закреплены две нормы: общая (см. ч. 1—4) и специальная (см. ч. 5—7) [1; 5].

Таким образом, осуществлённая модернизация российского уголовного законодательства об ответственности за мошенничество оказалась недостаточно продуманной, что привело к формальной и несправедливой дифференциации указанной ответственности, неоправданному изменению устойчивой следственно-судебной практики, нарушению в целом гармонично сложенной структуры главы 21 УК РФ [1], перенесению из сферы уголовно-процессуальных

отношений в сфере уголовно-правовых отношений проблемы установления правоприменителем психического отношения виновного к противоправному завладению чужим имуществом.

Список литературы:

1. Уголовный кодекс Российской Федерации — Федеральный закон от 13.06.1996 № 63-ФЗ.
2. Федеральный закон от 29.11.2012 № 207-ФЗ «О внесении изменений в Уголовный кодекс Российской Федерации и отдельные законодательные акты Российской Федерации».
3. Федеральный закон от 03.07.2016 № 325-ФЗ «О внесении изменений в Уголовный кодекс Российской Федерации и Уголовно-процессуальный кодекс Российской Федерации».
4. Пояснительная записка к проекту Федерального закона от 11.04.2012 № 53700-6 «О внесении изменений в Уголовный кодекс Российской Федерации и иные законодательные акты Российской Федерации».
5. Федеральный закон от 03.07.2016 № 323-ФЗ «О внесении изменений в Уголовный кодекс Российской Федерации и Уголовно-процессуальный кодекс Российской Федерации по вопросам совершенствования оснований и порядка освобождения от уголовной ответственности».
6. Уголовно-процессуальный кодекс Российской Федерации — Федеральный закон от 18.12.2001 № 174-ФЗ.
7. Постановление Конституционного Суда РФ от 11.12.2014 № 32-П «По делу о проверке конституционности положений статьи 159⁴ Уголовного кодекса Российской Федерации в связи с запросом Салехардского городского суда Ямало-Ненецкого автономного округа».

УДК - 378(574)

ПРАВА ГРАЖДАН В ОБЛАСТИ ОХРАНЫ ЗДОРОВЬЯ

СОРОКИНА А.В. студентка
Чебоксарский кооперативный институт (филиал)
Российского университета кооперации (г. Чебоксары)

В данной статье рассматриваются и анализируются права граждан в области охраны здоровья, выявляются проблемы действующего законодательства в данной области, поднимается вопрос о систематизации законодательства в сфере здравоохранения.

Ключевые слова: право на охрану здоровья, правовой статус граждан, права инвалидов, права граждан пожилого возраста, систематизация, Медицинский кодекс.

Право на охрану здоровья и тесно с ним связанное право на медицинскую помощь – это одни из основных (конституционных) социальных прав человека и гражданина. Под правом граждан на охрану здоровья необходимо понимать комплекс прав, который обеспечивает самое неотъемлемое достояние – здоровье.

Федеральный закон от 21.11.2011 № 323-ФЗ «Об основах охраны здоровья граждан в РФ» гарантирует каждому право на охрану здоровья. [1] И необходимо понимать, что право на охрану здоровья обеспечивается, прежде всего, через оказание качественной и своевременной медицинской помощи, через окружающую среду, через создание безопасных условий для труда, благоприятных условий быта, отдыха, воспитания и обучения граждан, производством и реализацией качественных продуктов питания, а также доступных лекарственных средств.

Совокупность правовых документов в области охраны здоровья является базой для социально-экономических и медико-санитарных мероприятий, обеспечивающих достойную жизнь людей в обществе. Тем не менее, реализация данного конституционного права является одной из наиболее актуальных и одновременно сложных проблем для российского общества.

При рассмотрении правовых основ реализации права на охрану здоровья хотелось бы отметить, что действующее законодательство гарантирует равноправие граждан в области охраны здоровья, а также защиту от любых форм дискриминации, обусловленной наличием у них каких-либо заболеваний.

В настоящий момент выделяют несколько видов правовых статусов в сфере здравоохранения:

- общий, присущий всем гражданам Российской Федерации в области медицины;
- специальный – это набор прав, обязанностей и ответственности в области медицины, присущий отдельным категориям граждан (например: инвалидам, гражданам пожилого возраста);
- индивидуальный, присущий конкретному индивиду. [5, с.386]

Если рассматривать правовой статус как общий, то, стоит сказать, что в соответствии с ФЗ от 21.11.2011 № 323 «Об основах охраны здоровья граждан РФ» при обращении за медицинской помощью граждане имеют право на: выбор врача и медицинской организации; облегчение боли; получение информации о своих правах и обязанностях, о состоянии своего здоровья; защиту сведений; отказ от медицинского вмешательства; возмещение вреда; допуск адвоката или законного представителя для защиты своих прав и др.[1]

В соответствии с законодательством, каждый гражданин имеет право получить в доступной для него форме имеющуюся в медицинской организации информацию о состоянии своего здоровья, сведения о результатах медицинского обследования, наличии заболевания, об установленном диагнозе и о прогнозе развития заболевания, методах оказания медицинской помощи, связанном с ними риске, возможных видах медицинского вмешательства, его последствиях и результатах оказания медицинской помощи. [1]

Информация о состоянии здоровья не может быть предоставлена гражданину против его воли.

Если же рассматривать правовой статус как специальный, то необходимо отметить, что граждане пожилого возраста и инвалиды имеют право на медико-социальную помощь на дому, в учреждениях системы здравоохранения, учреждениях системы социальной защиты населения и на лекарственное обеспечение.

На дому представляются следующие социально медицинские и санитарно-гигиенические услуги: обеспечение ухода; оказание психологической помощи; содействие в проведении реабилитационных мероприятий, в получении зубопротезной и протезно-ортопедической помощи, а также в обеспечении техническими средствами ухода и реабилитации, и др.

Нетрудоспособные инвалиды в соответствии в ФЗ № 181 от 24.11.1995 « О социальной защите инвалидов в РФ» в случае неспособности удовлетворять основные жизненные потребности имеют право на содержание в учреждениях системы социальной защиты населения. Также в соответствии с данным федеральным законом хотелось бы отметить, что граждане имеют право на льготное обеспечение протезами, ортопедическими, изделиями, слуховыми аппаратами, средствами передвижения и иными специальными средствами. [2]

Граждане пожилого возраста и инвалиды, проживающие в учреждениях социального обслуживания, имеют право на:

- обеспечение им условий проживания, отвечающих санитарно-гигиеническим требованиям;
- уход;

- первичную медико-санитарную и стоматологическую помощь;
- социально-медицинскую реабилитацию и социальную адаптацию;
- медико-социальную экспертизу, проводимую по медицинским показаниям, для установления или изменения группы инвалидности и др.

При нарушении этих прав в соответствии с Конституцией РФ каждый гражданин может защищать свои права всеми способами, не запрещенными законами. Гражданин вправе выбирать административную, досудебную или судебную форму защиты своих прав. [3, с.206]

Анализируя правовую базу в области охраны здоровья можно сделать вывод, что несмотря на то, что действующее законодательство РФ в данной сфере насчитывает несколько десятков законов, подзаконных актов, его нельзя признать достаточным для решения современных задач. Ведь ряд норм дублируют друг друга, а некоторые отношения в области медицины недостаточно регулируются правом.

В настоящее время в России создаются сотни? и тысячи? новых нормативных актов. Поэтому, если? сейчас не заняться упорядочением действующей нормативной правовой базы, которая увеличивается быстрыми? темпами, то в будущем возникнут трудности? в нахождении и использовании действующих норм права, хаос, неразбериха в российском законодательстве.

Необходима систематизация законодательства для расчистки накопившихся массивов нормативных актов, ревизии действующей правовой системы, масштабный пересмотр основ, приведение его в строго сбалансированную систему, где цели? и векторы развития не противоречат, не взаимоисключают друг друга, а работают на общую цель, определенную в ст.7 Конституции РФ. [4, с.87]

Одним из приоритетных направлений совершенствования законодательства о здравоохранении в России является систематизация действующей нормативной правовой базы. Основой которой должно стать создание Медицинского кодекса Российской Федерации - нового сводного законодательного акта, с внутренней четко определенной структурой.

Актуальность создания Медицинского кодекса РФ объясняется:

- необходимостью реформирования отечественного здравоохранения, в том числе его правового обеспечения;
- несогласованностью нормативной базы здравоохранения;
- необходимостью отчетливой правовой регламентации разных систем здравоохранения и др.

Создание кодифицированного акта призвано решить следующие задачи:

- 1) объединить в максимально возможной степени в одном акте нормы, регулирующие весь комплекс разнообразных отношений по медико-социальной помощи? населению, профилактике заболеваний человека;
- 2) раскрыть содержание права на жизнь и здоровье как основных прав человека;
- 3) закрепить единые принципы правового регулирования рассматриваемых отношений;
- 4) определить законодательную базу, ее соотношение с иными нормами и принципами, включая международные нормы и принципы;
- 5) разграничить полномочия Федерации, ее субъектов и муниципальных образований, их компетенцию по вопросам правового регулирования здравоохранительных правоотношений;
- 6) определить структуру органов управления здравоохранением и процедуру обжалования их действий;
- 7) указать источники и механизм финансирования здравоохранения в целом и отдельных видов медицинской помощи;
- 8) установить основные правила оказания медико-социальной помощи;
- 9) установить правовые режимы отдельных видов медицинской деятельности? (инфузиология, трансплантология, биомедицинские исследования и др.);

10) определить механизм юридической ответственности? за причинение вреда? жизни или здоровью в связи? с проведением различных медицинских вмешательств и манипуляций.

В заключение хотелось бы отметить, что право каждого человека – общепризнанная норма международного права. Обеспечение прав и законных интересов граждан в сфере охраны здоровья – задача, решению которой препятствуют несовершенство законодательной базы и отсутствие многих правовых механизмов. Необходимо принятие законопроекта, который не только учитывал бы современные проблемы здравоохранения и уровень развития медицинской науки, но также позволял бы реализовать важнейшие принципы построения вертикали оказания медицинской помощи, начиная от первичной врачебной и заканчивая высокотехнологичными её видами.

Список литературы:

1. Федеральный закон от 21.11.2011 №323-ФЗ «Об основах охраны здоровья граждан в Российской Федерации» (ред. от 13.07.2020) // Российская газета, № 263, 23.11.2011
2. Федеральный закон от 24.11.1995 N 181-ФЗ "О социальной защите инвалидов в Российской Федерации» (ред. от 18.07.2019)// Российская газета, № 234, 02.12.1995
3. Глашев А.А. Медицинское право: практ. рук-во для юристов и медиков / А.А. Глашев.- М.: Волтерс Клувер, 2004 - С. 206
4. Олейник Ч.Г. Необходимость систематизации законодательства в сфере охраны здоровья населения // «Чёрные дыры» в российском законодательстве. - 2014.- №5.- С.87
5. Филиппова М.В. Право социального обеспечения. Учебник и практикум для академического бакалавриата – М., 2016.- С. 382

УДК - 364.2 (574)

НЕКОТОРЫЕ ВОПРОСЫ РАЗВИТИЯ СИСТЕМЫ ОБРАЗОВАНИЯ И НАУКИ

СЕЙТХОЖИН Б.У.

старший научный сотрудник НИИ ЭПИ, к.ю.н., доцент

САРСЕМБАЕВ Б.Ш.

старший научный сотрудник НИИ ЭПИ, к.х.н.

Карагандинский экономический университет Казпотребсоюза

За последние годы 21 века в Казахстане произошли существенные изменения во всех сферах жизни общества. В короткий исторический период республика добилась признания мировым сообществом, как государство с рыночной экономикой, достигла заметного экономического роста, интегрируется в систему мирового хозяйства и расширяет круг совместных программ и проектов. В этом контексте трудно переоценить значение человеческих ресурсов, уровня развития системы образования и науки, как базовых условий общественного прогресса.

Изменения в сфере экономических отношений оказывают влияние на систему образования, требуя неадекватного ответа на реалии нового исторического этапа и соответствия потребностям социального развития. Сегодня человеку необходимо не только получить предметные фундаментальные знания, овладеть соответствующими навыками, на что направлена национальная система образования – важно научиться самостоятельно изыскивать, анализировать и эффективно использовать необходимую информацию для максимальной самореализации и полезного участия в жизни общества; мерой профессиональной пригодности

становится *компетентность* [1, с.15].

Образование – стратегический ресурс, формирующий интеллектуальный капитал страны. Этим обусловлено определение образования в качестве одного из важнейших приоритетов государственной политики во всех стратегиях развития Казахстана. В Послании народу Казахстана "Казахстан в новой реальности: время действий" от 1 сентября 2020 г. Президент страны К.-Ж. Токаев отметил, что в целях повышения уровня грамотности граждан, их цифровых знаний Правительству поручено разработать **Концепцию непрерывного образования**. В этом документе нужно предусмотреть активное внедрение альтернативных вариантов неформального образования, признание результатов самостоятельного обучения, сертификацию профессиональных навыков [2].

Если раньше образование получали раз и на всю жизнь, то условия современного мира требуют образования в течение всей жизни. Обучение в течение всей жизни становится необходимым и все более значимым элементом современных образовательных систем. С внедрением электронного обучения в Казахстане в полной мере создаются условия для реализации провозглашенного ЮНЕСКО ведущего принципа образования XXI века «образование для всех» и «образование через всю жизнь» – «LifeLongLearning (LLL)». Государственной программой развития образования, утвержденной Указом Президента Республики Казахстан Н.А. Назарбаева, впервые определена задача внедрения системы электронного обучения (e-learning).

Образование и наука неразрывно связаны между собой. Образование и наука являются одним из важнейших культурных институтов сохранения и трансляция накопленного человеческого знания его духовных ценностей. Образование – единственный реальный капитал, и его развитие есть важное средство создания капитала, а число образованных людей, качество их знаний – особый капитал и показатель государства. Современный этап реформирования предполагает опору на концепцию развития образования, основной целью которой является установление престижа образования и науки, культы знаний профессионализма и компетентности. Система образования должна соответствовать национальным традициям и мировым тенденциям развития.

В современной мировой экономике интеллектуальному потенциалу уделяется больше внимания, чем материальным ценностям. Способность нации поддерживать систему современного и эффективного образования, увеличивать потенциал рабочей силы через обучение и подготовку для обеспечения высокой конкурентоспособности нации является чрезвычайно важным фактором в мировой практике менеджмента. Таким образом, приоритетными в развитии научных проектов должны быть такие направления, как подготовка прорывных направлений в сфере научного и технологического развития с целью обеспечения конкурентоспособности экономики страны; развитие и внедрение в отечественное производство коммерческих технологий, отвечающих мировым стандартам и требованиям; участие в международном научно-технологическом сотрудничестве; подготовка научных кадров по приоритетным направлениям на основе осуществления научных проектов совместно с руководящими мировыми научными центрами.

Образование и наука являются основными факторами экономики в Казахстане. Во Всемирной декларации о высшем образовании для XXI века подчеркивается, что без соответствующего высшего образования и современных научно-исследовательских учреждений, с квалифицированными и образованными людьми, ни одна страна не в состоянии обеспечить реального устойчивого экономического развития. Образование и наука, как социальные отрасли базируются на развитии научно-технического потенциала, которое должно рассматриваться не в качестве сопровождающего фактора, а как один из секторов экономики, обладающий теми же особенностями, правилами и регулируемые методами. Надо признать,

что Казахстан шагнул на ступень индустриально-инновационного развития. По мнению казахстанских ученых, данный этап характеризуется перепрограммированием научной системы в соответствии с современными экономическими требованиями, следовательно, развитие образования и науки, регулируемой соответствующими нормативными показателями, структурной, организационной, кадровой, инфраструктурной и финансовой обеспеченностью, должна привести к коренным изменениям.

Процессы реформирования и модернизации сферы образования и науки в Республике Казахстан идут весьма интенсивно. Основные задачи развития системы образования обозначены в долгосрочных приоритетах государства на период до 2050 г., поручениях Президента страны в Посланиях народу Казахстана, в Законе РК «Обобразовании» [3], в Государственной программе развития образования в Республике Казахстан на 2011–2020 гг. [4], которая представляет собой результат комплексной оценки нынешнего состояния и прогнозирования дальнейшего развития системы образования и науки в стране.

Необходимо отметить, что все уровни образования институционально обеспечены сетью соответствующих организаций. Структура образования приведена в соответствие с Международной стандартной классификацией образования. Созданы условия для введения 12-летней модели обучения. Реструктурировано техническое и профессиональное образование. Введена трехуровневая подготовка специалистов: бакалавр – магистр – доктор PhD. Все вузы республики перешли на кредитную технологию обучения. Расширена академическая свобода вузов при определении содержания учебных программ: увеличен компонент по выбору (в бакалавриате с 40 до 50%, в магистратуре – с 50 до 60%, в докторантуре – с 70 до 80%).

Постоянно ведутся работы по развитию инновационной инфраструктуры образования, по созданию разнопрофильных научно-инновационных центров, новых техно-парков, которые становятся связующим звеном между образованием, наукой и производством. Диверсифицируются источники финансирования НИР вузов (гранты, договоры, реализация научных разработок, научное консультирование, экспертиза, информационные услуги, проектные, организационные услуги, реализация патентов, лицензий и т.д.). Казахские ученые получили доступ к мировым научно-информационным ресурсам. Теперь у всех без исключения казахстанских университетов и научно-исследовательских институтов появился доступ к мировым образовательным и научным ресурсам, а ученые получили возможность не только свободно получать информацию, но и публиковаться в журналах с высоким импакт-фактором.

Вопросы развития инновационных технологий в образовании – это тема, лежащая в основе тренда образовательной траектории и поэтому привлекающая постоянное внимание ученых для научного поиска многовариантной практической апробации. Внедрение любой технологии в образовательном процессе ориентировано на результат – формирование компетенций.

По мнению В.Ю. Батурина «суть инновационных методов состоит в том, чтобы организовать учебный процесс в форме диалога, что поможет студентам научиться выражать свои мысли, анализировать проблемные ситуации и находить эффективные пути их решения» [5, с.13].

Такой подход дает возможность разрабатывать формы инновационных методов обучения. Несомненно, диалог позволяет студентам искать верные решения и является гарантией поиска истины и подбора эффективного варианта в разрешении определенной ситуации.

Реальный контент образования в своей «копилке» уже имеет набор современных инновационных технологий. Активно используются технологии анализа ситуационных задач, методы анализа кейсов, критических инцидентов, игровое проектирование, современные методы обучения – мозгового штурма, мастер-классы, творческие мастерские, деловые игры и другие. Все они способствуют активизации образовательной деятельности и улучшают ее

результат, но не являются исчерпывающим перечнем для развития всех участников образовательной деятельности.

В этой связи следует согласиться с позицией ученых, считающих, что «самообучающаяся организация способна создавать, преобразовывать, пополнять и распространять знания. На основе использования и обогащения своих человеческих ресурсов, она может гибко изменять свое поведение, обеспечивая себе мобильность и конкурентоспособность в меняющемся мире» [6, с.79].

Исследования инновационных технологий в образовании рассматривают вопросы соотношения традиций и инновационных технологий, содержания и инструментов инновационного цикла, управления инновационными технологиями, подготовки кадров и другие. Однако поиск нового, должен всегда сопровождаться мотивацией инновационной деятельности.

В данном контексте хотелось бы выделить два акцента при обсуждении вопросов развития инновационных технологий в образовании.

Во-первых, новаторство и традиции – две стороны развития образования. Сохранять апробированные образовательные технологии жизненно необходимо. Они позволяют обеспечить устойчивость и преемственность системы ценностей. Но в этом заложено и главное препятствие: любая инновация в образовательной сфере в кратчайшее время становится востребованной и переходит в категорию «традиционных» технологий. Быть первым короткий промежуток времени – это означает, что поиск нового нужно начинать сначала и сразу, как только инновационная образовательная технология стала доступной для широкого круга пользователей. Кроме того, разработчик новых технологий и контрольно-измерительных материалов, учитывая возможность выбора индивидуальной траектории обучения, должен обеспечить получение каждым обучающимся одинаково сформированный по шкале качества уровень компетенций. Трудность состоит в нежелании восприятия новых форм обучения и взаимодействия со стороны обучающихся, не желающих покидать зону комфорта и полагающихся на обязательную «помощь» гаджетов.

Китайская пословица гласит: «Двери перед вами открывают учителя, но войти вы должны самостоятельно». В современной интерпретации, как это ни печально, вторая часть пословицы должна звучать следующим образом: «войти вы должны самостоятельно с гаджетом». Для осознания вреда и пользы имеющихся электронных устройств должно пройти время. Формирование клипового мышления резко сокращает количество индивидуальных проектов во всех сферах жизнедеятельности. Обучающийся все больше доверяет информации электронных устройств, а не предложенной педагогом. Не чувствуя себя востребованным, педагог не находит мотивации в инновационной деятельности.

Во-вторых, вопросы развития инновационных технологий в образовании должны в обязательном порядке коррелировать с инновациями в трудовой сфере будущего выпускника. Так, например, в сфере деятельности будущей профессии работодателя выражают желание принимать участие в оценке выпускников на основе профессиональных компетенций и создании системы оценки преподавателей. В данном случае нагрузка на преподавателя многократно увеличивается, так как к его основной роли в образовательном процессе добавляется роль экзаменуемого работодателем.

Или, например, ключевой вектор развития предполагает обеспечение глобальной конкурентоспособности казахстанского образования. Механизмы достижения данной цели различны. В частности, ими могут быть, применение инновационных цифровых технологий для повышения доступности и качества образовательных услуг, а также роста мотивации к обучению и вовлеченности обучающихся в образовательный процесс. От образовательной организации требуется внедрение нетрадиционных организационных технологий при

реализации образовательных программ. В результате происходит обновление системы вызовов, воспринимаемой педагогическим сообществом. Педагог должен быть готов использовать технологии виртуальной и дополненной реальности. При этом важно понимание педагога при выборе – добавленная в поле восприятия обучающихся виртуальная информация будет восприниматься ими как проекция реальной практики. Данное понимание многократно усиливает ответственность педагога перед обществом. Не все могут справиться с данной нагрузкой. К тому же все новое неизбежно вызывает у людей страх и тревогу.

Так как отрицательные эмоции затрагивают привычный образ жизни, вызывают дискомфорт, то этим легко объясняется защитная реакция человека через сопротивление инновациям. Помочь преодолеть психологический барьер в системе образования сможет система инновационного внедрения образовательной организации. Педагог способен активно включаться в инновационную деятельность, только когда он ясно представляет себе, что же происходит вокруг, то есть в достаточной мере информирован о преобразованиях. В этом ему должны помогать не только профессиональные психологи, но и сотрудники, занимающиеся методическим обеспечением образовательных процессов и технологий.

Все нововведения связаны с необходимостью смены привычной деятельности, нарушением привычного ритма жизни. В виде вызовов нарушения равновесия могут выступать социальный заказ (потребности страны, региона, города), педагогический опыт, опытно-экспериментальная работа, передовая практика работодателей.

Обозначенные вызовы не всегда воспринимаются всем коллективом одновременно. Формируется временной инновационный разрыв. На данном этапе от преподавателя требуется новаторская, технологическая (операционная) и методическая готовность к разработке, освоению и внедрению образовательных новаций. Задача не из легких. Требуется времени, необходимых профессиональных компетенций и умения «не спастись» перед трудностями.

Вопросы развития инновационных технологий в образовании всегда будут встраиваться в систему вызовов, воспринимаемую педагогическим сообществом неоднозначно. Вовлечение в систему образования профессионального сообщества, представителей реального сектора, учреждений и предприятий и иных форм собственности позволяет создавать ориентированную на потребности общества образовательную среду, однако, перекладывает центр тяжести по поиску новаций и ответственности за их апробацию на преподавателей. В этом основное противоречие перемен в сфере образования: с одной стороны, необходимо поддерживать актуальные и проверенные опытом жизнеспособные традиции образования прежних моделей и создание принципиально новой модели, гармонично вписывающуюся в мировую практику с учетом национальных интересов.

Уже сегодня стало обычным явлением проведение видеоконференций образовательных организаций с участием зарубежных ученых, предметом которых являются обсуждение совместных проектов, проведение лекций для обучающихся, проведение семинаров, мастер-классов и т.д. И это является хорошим подтверждением преодоления барьеров внедрения инновационных технологий в образовании, а также полученных эффектов для дальнейшего развития новой модели образования в Казахстане.

Таким образом, следует отметить о том, что реализация программы развития образования, нацеленной на обновление его содержания, достижение нового уровня развития образования и науки, на подготовку бакалавров, магистров и докторов PhD, на формирование инновационной модели вуза, ориентированного на запросы рынка, – позволит выстроить систему образования, обеспечивающую создание конкурентоспособного качественного человеческого капитала. Миссия и функции университетов, как значимых субъектов социально-экономического развития сегодня меняются. Университеты должны стать локомотивами развития не только системы образования, но и общества в целом.

Развитие образования и науки становится главным приоритетом стратегического развития республики, что позволит обеспечить конкурентоспособность и устойчивый социально-экономический рост. Дальнейшая модернизация образования и науки должна включать применение интерактивных технологий в образовательном процессе, ведь обеспечение инновационного порыва, является выходом Республики Казахстан на новый уровень развития, при этом должна быть тесная взаимосвязь науки и техники. И одним из главных ключей к успеху, является человеческий капитал и его знания.

Список литературы:

1. Влияние стратегического партнерства вузов на повышение эффективности экономического сотрудничества России и Республики Казахстан / под общ. ред. д-ра экон. наук, проф. Н.В. Фадейкиной. - Новосибирск: САФБД, 2007. 430с.
2. Послание Президента Республики Казахстан К.-Ж. Токаева народу Казахстана "Казахстан в новой реальности: время действий" от 1.09.2020. // <https://qostanay.tv/politika/tekst-poslaniya-glavy-gosudarstva-kasym-zhomarta-tokaeva-narodu-kazahstana-1-sentyabrya-2020-goda>.
3. Об образовании: Закон Республики Казахстан от 27 июля 2007. № 319-III.
4. Государственная программа развития образования в Республике Казахстан на 2011–2020 годы: Указ Президента РК от 7 дек. 2010. № 1118.
5. Батурин В.Ю. Инновационные методы обучения в преподавании экономических дисциплин // Инновационные технологии в образовании: материалы IV Международной научно-практической видеоконференции (г. Тюмень, 30 ноября 2016.) / Под ред. С.М. Моор. – Тюмень: ТИУ, 2017. – 216с.
6. Шестаков А.Л., Ваулин С.Д., Волошина И.А., Котлярова И.О. Университет как самообразующаяся организация // Высокие интеллектуальные технологии и инновации в образовании и науке: материалы XVII Международной научно-методической конференции (г. Санкт-Петербург, 11-12 февраля 2010.) Пленарные доклады. – СПб.: Изд-во Политехнического университета, 2010. – 131с.

УДК - 34 (347)

БЕЙ БӘСЕКЕЛЕСТІК ТУРАЛЫ ТАЛАП

ТУТКУШЕВ А.Е. магистр юридических наук
Қазақстан Республикасы ІІМ Б.Бейсенов атындағы Қарағанды академиясы

Қазақтан Республикасы Еуразия экономикалық одағының мүшесі (ЕЭО) және 2015 жылдан бастап Халықаралық сауда ұйымының (ХСҰ) ресми қатысушысы болуға ұмтылыс жасады, бұл мемлекетпен тауар, сонымен қатар, қызметтер, капитал мен жұмыс күші еркіндігін қамтамасыз ету мақсатында жағдайлар жасауды талап етеді.

Осыған байланысты 2015 жыл 20 мамырында Елбасымыз Қазақстан Республикасы Президенті Н.Ә. Назарбаев бес институционалды реформасын жүзеге асыру бойынша 100 нақты қадам – ұлт жоспарын жариялады. Оның 83 қадамы еңбек қатынастарын «қырықтандыруды (либерализациялауды)», сол себепті жаңа Еңбек кодексін (одан әрі – ЕК) әзірлеуді қарастырады [1].

Еңбек қатынастарын ырықтандырудың астарында еңбек нарығындағы бір мезгілде жұмыс беруші болып табылатын субъектілер қызметінің немесе экономикалық және шаруашылық іс-әрекеттерінің еркіндігін кеңейту, оларға қатысты шектеулерді алып тастау немесе мемлекеттік ықпал етуді азайту жатыр.

Ұлт жоспарының бұл қадамы 2015 жылдың 23 қарашасында орындалды. Елбасы Парламенттің бірнеше талқылауынан өткен ЕК жобасына қол қойды және ол өз күшіне 2016 жылдың 1 қаңтарынан бастап енді.

Жаңа Еңбек кодексімен жұмыс беруші мен жұмыскерлер мүдделерінің тепе-теңдігін едәуір дәрежеде қамтамасыз ететіндігі, еңбек қатынастарына мемлекет араласуының шегі айқындалатыны және жұмыс беруші мен жұмыскер арасындағы қатынастар көп дәрежеде өзін-өзі реттеу қағидатына негізделіп жүзеге асырылатыны белгіленіп отыр.

Қолданыстағы ЕК бұрынғы редакциядағы ЕК анағұрлым айырмашылығы бар. Олардың барлығына тоқталмай мақаламның пәні болып табылатын елеулі бір толықтыруға тоқталғым келеді. Ол – бейбәсекелестік туралы талап.

ЕК «бейбәсекелестік туралы шарт» деген 29 б. және 1 б. «бейбәсекелестік туралы талап» деген 2 ұғымдарды қарастырады.

ЕК 1 б. сәйкес, бейбәсекелестік туралы талап – бұл жұмыс берушіге нұқсан келтіруі ықтимал әрекеттерді жүзеге асыруға жұмыскердің құқығын шектейтін, бейбәсекелестік туралы шарттың талаптары [2].

ЕК бұл ұғымның пайда болуы тікелей жұмыс берушінің экономикалық мүдделеріне байланысты және оны енгізуде шетел тәжірибесі негізге алынды деп айтуға болады. Мысалы, ағылшын құқығы бойынша бейбәсекелестік туралы міндеттеме бұрынғы жұмыскерге қандай да бір жолдар арқылы бәсекелестік қызметпен айналысуға, оның ішінде бұрынғы жұмыс берушіге тікелей бәсекелес болып табылатын – компания құруға тиым салады [3].

Заң шығарушымен бұл ұғымның енгізілуі дұрыс болғанмен де оның құқықтық реттелуі толық қамтамасыз етілген деп айтуға ерте. Бейбәсекелестік туралы талап анықтамасы болғанмен де бейбәсекелестік туралы шарттың анықтамасы жоқ, оның қандай шарт екендігі?, нысанасы қандай?, мазмұнында қандай талаптар тізбесі болуға тиіс?, шарт қандай мерзімге жасалады? бейбәсекелестік туралы талаптармен шектелетін жұмыс берушіге нұқсан келтіруі ықтимал әрекеттердің тізбесі қандай? бейбәсекелестік туралы шартты бұзған үшін жауаптылықты белгілеу тәртібі және оның шегі қандай деген сұрақтар туындайды.

ЕК 29 б. 3 т. бейбәсекелестік туралы шарт жасалуы мүмкін жұмыскер атқаратын немесе орындайтын лауазымдардың және жұмыстардың тізбесі жұмыс берушінің актісімен бекітілетінін көздейді, демек аталған сұрақтар шеңбері де жұмыс берушінің өз актілері арқылы реттеледі деседі, алайда, біздің ойымызша жұмыскерге көптеген әрекеттер жасауға шектеулерді белгілейтін бейбәсекелестік туралы талаптарға қатысты барлық ережелер орталықтанған тәртіпте тікелей заң нормасымен белгіленуі қажет деп есептейміз [4].

Қолданыстағы кодекс тараптардың келісімі бойынша жұмыс беруші мен жұмыскер арасында бейбәсекелестік туралы шарт жасау мүмкіндігін қарастырады, ол бойынша жұмыскер жұмыс берушіге нұқсан келтіруі ықтимал әрекеттерді жүзеге асырмау туралы міндеттемесі көзделеді, яғни, жұмыс беруші үшін нұқсан келтіретін бейбәсекелестік туралы шарт талаптарын жұмыскермен бұзған жағдайда жұмыс беруші жұмыскерден келтірілген нұқсанды өтеуді талап етуге құқығы болады, ал жұмыскер ол нұқсанды шартта көзделген талаптарға сәйкес толық немесе белгілі бір бөлігінде, не заңда көзделген нысандарда орнын толтыруға міндетті болады. Атап айтқанда:

- ЕК 29 б. 2 т. көзделген шарт мазмұнынан туындайтын бейбәсекелестік туралы талап қолданылатын кезеңге өтемақының белгіленуі нысанында;

- ЕК 123 б. 8 т. 5) т. көзделген жұмыс беруші үшін нұқсан келтіруге әкеп соққан, бейбәсекелестік туралы талап бұзылған жағдайда жұмыскердің толық мөлшердегі материалдық жауаптылығы нысанында өтелуге жатады.

Заң шығарушы нұқсанның орнын толтыру нысандарын қарастырып, оның мөлшерін және мөлшерін анықтаудың тәртібін және оны анықтауда қандай өлшемдер қолданылатынын қарастырмайды. Сондықтан да ЕК енгізілген бейбәсекелестік туралы талап ұғымының төңірегінде құқықтық реттелуін таппаған бірнеше мәселелер шеңбері аз емес және бұлар менің алдағы уақыттағы ғылыми зерттеулерімнің объектісі болып табылады.

Әдебиеттер тізімі:

1. Президенттің бес институционалды реформасын жүзеге асыру бойынша 100 нақты қадам – ұлт жоспары 2015 жыл 20 мамыр. Информационно-правовая система Параграф. <http://online.zakon.kz/>.

2. Қазақстан Республикасының Еңбек Кодексі. 2015 жылғы 23 қараша. Информационно-правовая система Параграф. <http://online.zakon.kz/>.

3. Липаковская В.В. Зарубежный опыт применения соглашения о неконкуренций. Электронный ресурс, 2010. <http://www.juristlib/>

4. Қазақстан Республикасының Еңбек Кодексі. 2015 жылғы 23 қараша. Информационно-правовая система Параграф. <http://online.zakon.kz/>.

УДК - 343

НАРКОТИЗМ В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН И ОСНОВНЫЕ ПУТИ ЕГО ПРЕОДОЛЕНИЯ

ФЕТКУЛОВ А.Х., к.ю.н., доцент,
Карагандинский экономический университет Казпотребсоюза
АХМЕТОВА А.К., магистр юриспруденции,
Академия «Bolashaq»

Наркотизм представляет собой сложное биопсихосоциальное явление и рассматривается в науке с позиций разных концептуальных подходов. Кроме собственно медицинских аспектов, являющихся предметом наркологии и психиатрии, наркотизм затрагивает самый широкий спектр социальных проблем – от отклоняющегося социального поведения до вопросов национальной безопасности [1]. Наркотизм — это многоаспектное понятие, и этим термином обозначают разные явления социальной действительности: [2, с. 7] социально-медицинские и правовые [3, с.116]. Наркотизм – есть стыковая категория права, социологии, психологии, медицины и других наук, каждая из которых, в соответствии с собственным предметом и методами исследования, изучает его [4, с. 24]. Изучая наркотизм с позиции права, профессор Н.М. Абдиров уже останавливался на оценки наркотизма в качестве антиобщественного явления, связанного с незаконным потреблением и распространением наркотических средств, их появлением и существованием в потребительском обороте товаров и услуг. По его справедливому мнению это определение в целом представляется приемлемым в качестве базового, поскольку, думается, достаточно определенно очерчивает сферу распространения или проявления наркотизма [5, с.19-24]. Базисом для понятия наркотизма выступают наркотики [6, с.115].

Если рассматривать наркотизм сегодняшнего дня, то существенную роль внесла пандемия

коронавируса, которая повлияла на изменения обстановки в сфере транснациональной наркопреступности и наркотрафика. Введения ограничительных карантинных мер внутри государства, закрытие государственных и таможенных границ самым непосредственным образом сказались на логистике незаконных поставок наркотиков в Казахстан, то есть усложнило перемещение и транспортировку незаконных наркотических средств, психотропных веществ и их аналогов как внутри Казахстана, так и за его пределами.

Если проанализировать наркоситуацию в Среднеазиатском регионе, в Казахстане и России, то больше всего изымаются традиционные наркотики растительного происхождения. Так, например, за пять месяцев 2020 года из незаконного оборота в государствах-участниках ЦАРИКЦ изъято 1 тонна 370 кг. наркотиков, принадлежащей к каннабисной группе [7]. А за весь 2019 г. в Казахстане изъято более 9 тонн марихуаны и 780 кг. гашиша и более одной тонны героина. Но, вызывает беспокойство то, что на нелегальном рынке идет постепенное замещения традиционных наркотиков растительного происхождения на синтетические наркотики, которые более опасны для здоровья людей и имеют необратимые последствия для организма человека после их употребления. В последние годы увеличивается количество изъятых психотропных веществ синтетического происхождения. В этот же период из незаконного оборота в государствах-участниках ЦАРИКЦ изъято 1 тонна 50 килограмм психотропных и новых психоактивных веществ, часть из которых – это стимуляторы амфетаминового ряда [7]. Отсюда мы видим, что количество изъятых из незаконного оборота психотропных и новых психоактивных веществ, практически не уступают количеству изъятых наркотиков каннабисной группы, и это вызывает беспокойство. Здесь следует акцентировать внимание, что новые синтетические наркотики стали дешевле и доступнее.

Закрытие внешних границ, ограничения в передвижении людей, товаров и услуг способствовало тому, что в Казахстане увеличилось количество подпольных лабораторий по нелегальному производству психотропных веществ. Только с начала 2020 г. было выявлено и ликвидировано пять подпольных лабораторий по производству синтетических наркотиков [8]. Следует заметить, что помимо традиционных маковых полей и героина Афганистан также стремительно втягивается в производство синтетических наркотиков – метамфетаминов («мет»), никоим образом с опиумом не связанных... Афганистан же, с его максимально развитой наркоструктурой и наркоэкономикой, способен будет производить тонны новых типов наркотиков, постоянно совершенствуя этот процесс [9]. Это тенденция может привести к тому, что Казахстан, как страна транзитер будет втягиваться в наркотрафик синтетических наркотиков.

Следует заметить, что подавляющее большинство рассматриваемых преступлений совершается бесконтактным способом, посредством использования мобильной связи, сети Интернет, различных электронных платежных систем. Трансформация рынка сбыта от классического «из рук в руки» к бесконтактному сбыту с использованием сети Интернет обусловлена, прежде всего, отсутствием прямого физического контакта между участниками сбыта, удобством и быстротой предполагаемого «сервиса», а также относительной обезличенностью. Такой способ позволяет сбытчику наркотиков не встречаться с их покупателем лично, в результате чего потребитель наркотиков договаривается об их приобретении посредством мобильной связи или сети Интернет, а расчеты за сделку производятся посредством различных платежных систем. В связи с этим классическая методика раскрытия и расследования незаконного оборота наркотиков утрачивает свою актуальность [10, с.5-6].

Поэтому, правоохранительные органы Казахстана, пытаются всячески противостоять наркоторговцам наркотиков, применяя новые методы и тактические приемы в раскрытии и расследовании данных наркопреступлений. В ноябре 2020 г. вступают в силу изменения и дополнения в закон, запрещающие денежные переводы анонимным пользователям.

Пользователи «QIWI-кошелек», платежных систем WebMoney, и других аналогичных сервисов теперь не смогут вносить наличные на свои счета анонимно через платежные терминалы и офисы операторов сотовой связи. Теперь для внесения определенной суммы денег им нужно идентифицироваться и привязать к кошельку банковский счет. По мнению представителей правоохранительных органов, это поможет вывести закладчиков и приобретателей наркотиков на «чистую воду». В тоже время, сбытчики изощряются, и находят новые формы распространения наркотиков, помимо бесконтактного способа передачи наркотиков с помощью закладок, они используют курьерские службы доставок или под видом таковых. По мнению экспертов, данный способ распространения наркотиков, возможно, сохраниться и в дальнейшем, наркодилеры будут совершенствовать старые, и придумывать новые технологичные инструменты сбыта наркотиков.

С помощью информационной системы «Кибернадзор» правоохранительные органы выявляют факты рекламы и сбыта наркотиков, но вызывают трудности для правоохранительных органов выявление распространителей, которые при сбыте наркотиков на территории Казахстана используют интернет-платформы, находящиеся за рубежом. Правоохранительными органами Казахстана, ведущих противодействие с наркопреступностью с начала 2020 г. уже заблокировано доступ к более 700 сайтам, аккаунтам и другим информационным ресурсам, рекламирующим и пропагандирующим наркотические средства, психотропные вещества или их аналоги, но наркоторговцы создают все новые и новые сайты. Как нам представляется, необходимо внедрять опыт правоохранителей Алматы, которые, с одной стороны блокировали сайты, рекламирующие наркотики, а с другой стороны создавали, так называемые ложные Telegram-каналы, по которым наркоманы оплачивали за «товар», а получить впоследствии наркотики не могли. Когда число «полицейских» интернет-ресурсов перевалило определенный рубеж, произошел переход количественных изменений в качественные: доверие «потребителей» к онлайн-услугам упало, и черный рынок наркоторговли вошел в фазу дезорганизации. Возможно, определенное влияние на спад онлайн-наркоторговли оказал коронавирус и вызванные им карантинные ограничения, однако на первом месте все равно подрыв доверия в той части криминальной цепочки, где оно критически важно для наркобизнеса [11]. По данным правовой статистики количество зарегистрированных наркопреступлений в 2020 г. снизилось на 4,7 % по сравнению с прошлым годом и составило 2342 наркопреступления

Казахстан является мощной сырьевой базой для незаконного производства марихуаны. Этому способствует наличие в «Шуйской долине» обширных плантаций дикорастущей конопли с высоким, до 4,5 %, содержанием тетрагидроканнабинола, площадь очагового произрастания которой составляет в общей сложности 138 тысяч гектаров. Следует отметить, что на территории других стран СНГ произрастает дикорастущая конопля, с более низким содержанием тетрагидроканнабинола, в среднем от 1,5 до 2 %. Количество сырья произрастающих на плантациях «Шуйской долины» позволяет, по оценкам специалистов, ежегодно получать до 5 тысяч тонн гашиша. Значительные площади произрастания дикорастущей конопли имеются также в Алматинской, Кызылординской и Южно-Казахстанской областях. Вместе с тем, возможности «Шуйской долины» в обеспечении потребностей нелегального рынка наркотиков практически неисчерпаемы [12, с.296]. По данным нашего исследования большинство респондентов указывают на то, что больше всего наркотиков поступают из «Шуйской долины». Как показывает современная история, какие только изощренные меры не проводило государство по уничтожению дикорастущей конопли, начиная от элементарной вырубki до выведения сортов с более низким содержанием тетрагидроканнабинола, но, к сожалению, эти меры не давали положительных результатов.

В свое время, западные инвесторы из Германии предлагали Казахстану свои услуги по выращиванию и производству «медицинского каннабиса». На сегодня отечественные инвесторы

на территории Жамбылской области планируют построить завод по промышленной переработке конопли для использования ее в медицинских целях, которые готовы развивать научно-исследовательскую работу в этом направлении, внедрять современные технологии в области культивации и переработки конопли, получать компоненты с дальнейшим использованием для производства лекарственных средств [13]. По этому пути пошел Узбекистан, 17 марта 2020 г. Президент этой страны подписал Закон, предусматривающий культивирование и оборот каннабиса в промышленных целях. При этом содержание наркотического средства тетрагидроканнабинола в растении не должно превышать 0,2 % [14]. Как нам представляется, для промышленного производства конопли в Казахстане необходимо привести в соответствие действующее законодательство, регулирующее новый кластер экономики.

Наркотизм, как показал опыт многих стран, - катализатор преступности. Наркоманы и иные лица, злоупотребляющие наркотиками, в поисках средств на их приобретение совершают преступления и впоследствии оказываются втянутыми в распространение наркотических средств, психотропных веществ или их аналогов. Наркобизнес вовлекает в круг своих интересов сотрудников правоохранительных органов, высокопоставленных должностных лиц, политических деятелей и представителей крупного легального бизнеса. Эффективность системы противодействия незаконному обороту наркотиков и наркобизнесу в целом все еще крайне низка, учитывая недостаточное кадровое обеспечение, устаревшие методы борьбы с наркопреступностью, плохую координации действий правоохранительных органов [15, с.144]. Такое положение самым серьезным образом сказывается на общем состоянии правопорядка в республике.

Кроме того, существуют организованные группы, занимающиеся незаконной торговлей наркотиками, преступная деятельность которых приносит им баснословные прибыли. По информации ООН и МВФ, ежегодная сумма прибыли от незаконного оборота наркотиков в мире составляет около 600 млрд. долларов или 7,6 % от мировой торговли. Кроме того, каждый год легализуется до 1,5 трлн долларов, полученных от торговли наркотиками, что соответствует 5 % стоимости мирового валового продукта и, в сущности, является свидетельством того, что в рамках теневой экономики сформировалась еще одна самостоятельная область, которую называют экономикой наркоторговли: сегодня 70 % денег, находящихся в руках криминальных группировок, получены именно от наркобизнеса. Операции с наркотиками приносят от 300 до 2000 % прибыли, что делает их привлекательными как для транснациональных преступных организаций, так местных групп преступников, чьей целью является получение максимальной прибыли в короткие сроки [16].

Проявления наркотизма как антиобщественного явления предопределяет сущность и приоритетную направленность мер и средств профилактики и противодействия наркотической угрозе [17, с.2]. Результаты нашего исследования со всей очевидностью показывают, что без эффективной системы мер предупреждения наркотизма, и, прежде всего, наркотизма несовершеннолетних, ощутимых успехов в противодействии с этим асоциальным явлением достичь невозможно³.

При этом, следует учитывать, что угроза наркотизма исходит, в основном, от следующего: а) наличия собственной обширной сырьевой базы – дикорастущих конопли и эфедры; б) контрабандный транзит и поступления в республику наркотических средств, психотропных веществ, их аналогов и прекурсоров; в) реструктуризации рынка наркотиков - вытеснения традиционных их видов героин, гашиш, марихуана более «тяжелой синтетикой» - амфетамины,

---

³В рамках выполнения проекта грантового финансирования Комитета науки МОН РК на тему «Уголовно-правовые и криминологические проблемы противодействия незаконному обороту наркотических средств, психотропных веществ, их аналогов в Республике Казахстан» (2018-2020г.г.) были опрошены и проанкетированы более тысячи респондентов.

галлюциногены, различные стимуляторы и т.п. Все эти факторы в совокупности оказывают негативное влияние на состояние и развитие наркоситуации в Казахстане.

Тем не менее, несмотря на перечисленные выше сложности, противодействие наркотизму является одним из важнейших приоритетов в деятельности различных государственных институтов, которые вопросам противодействия с наркотизмом уделяют постоянное внимание. В данном случае вполне уместным является вопрос о необходимости создания в стране целостной системы предупреждения правонарушений, организации здорового образа жизни. Во главе этой системы должен находиться компетентный орган, обладающий полномочиями и статусом, позволяющими ему осуществлять реальное взаимодействие со всеми соответствующими субъектами общественных отношений, координировать их работу и на деле реализовывать государственную политику в сфере преодоления правонарушений, культивирования здорового образа жизни.

Распространенность наркотизма обусловлена, прежде всего, серьезными недостатками в организации воспитательной работы в учебных заведениях, трудовых коллективах, по месту жительства, а также в семьях. Как показывают результаты исследования, развитие наркомании происходит в основном в семейно-бытовой сфере, которая практически не контролируется. Большинство лиц начинали и продолжали потреблять наркотики в собственных квартирах или в квартирах других потребителей, во дворах домов. По данным нашего исследования 63,6 % респондентов впервые стали употреблять наркотики по месту жительства. Между тем, возможности позитивного влияния семьи и общественных формирований по месту жительства государством используются крайне незначительно.

В противодействии с наркоманией и наркотизмом существенную роль играет просветительная антинаркотическая пропаганда. Эта работа требует скоординированных и согласованных усилий средств массовой информации, педагогических и воспитательных коллективов детских садов, школ, колледжей и вузов. По мнению 32,3 % респондентов одно из основных обстоятельств, в наибольшей мере способствующих распространению наркомании и наркобизнеса в Казахстане является недостаточный уровень предупредительной работы социальных институтов (органы образования, медицины, семьи, и т.д.). Вся организация этой деятельности должна получить мощную поддержку со стороны государства и общественных организаций [18, с. 23].

Бесспорную актуальность сохраняет предложенный ранее подход к управлению профилактикой правонарушений, основные параметры которого сводятся к следующим моментам: а) логическая целостность и завершенность цикла профилактики и ее элементов на основе единства планирования, организации, регулирования и коррегирования, контроля и учета; б) единство внешних воспитательно-профилактических воздействий и самовоспитания личности; в) комплексный характер воспитательно-профилактических воздействий на коллектив и личность; г) обеспечение эффективной циркуляции информации между государственными и общественными органами; д) рациональное распределение усилий между всеми субъектами профилактики на основе единства целей [19].

Этот подход должен быть адаптирован к целям профилактики наркотизма, которая предполагает, прежде всего, эффективную систему мер общей профилактики на основе единой государственной политики. Для ее обеспечения необходимо создать целостную государственную структуру контроля за уровнем распространения наркотизма. В этих целях следует привести национальное законодательство республики в полное соответствие с международными нормативными правовыми актами. Действия правоохранительных органов следует направить, прежде всего, против распространителей (сбытчиков), а также лиц, склоняющих других к потреблению наркотических средств, психотропных веществ или их аналогов. Здесь следует уяснить, что считать преступником наркомана нельзя. Это

противоречит медицинской характеристике наркомании, определяющей пристрастие к наркотикам как болезнь. Лицо, совершившее уголовное правонарушение, будучи наркозависимым, является больным человеком, и его лечение заключается не только в снятии абстинентного синдрома, но и в реабилитации его психики и душевного состояния [20, с.625]. Кроме того, по законодательству человек не отвечает перед законом за вред, причиненный собственному здоровью. Поэтому необходимо сломать сложившийся многолетний стереотип отношения к потребителю наркотиков как к потенциальному преступнику, ибо это мешает правоохранительным органам и здравоохранению, широкой общественности получать помощь от тех, для кого проводится эта работа [21, с.71]. Вследствие этого преступление, где в действиях виновных отсутствует цель сбыта, должно влечь наказание, не связанное с изоляцией от общества и конфискацией имущества, что в настоящее время, и предусмотрено законодателем в ч. 2 ст. 296 УК РК. При этом в случае необходимости, следует предусмотреть и обязательную медицинскую реабилитацию данных лиц.

С целью практического воплощения стоящих перед обществом задач необходимо создать центральные и местные координирующие органы по противодействию с наркотизмом, наделенных соответствующими полномочиями. Эффективность деятельности структуры по противодействию с наркотизмом, прежде всего, среди несовершеннолетних, зависит от степени научной обоснованности и последовательности выполнения поставленных целей и задач. Для этого необходим республиканский научно-исследовательский центр по проблемам наркомании, наркотизма и наркобизнеса. Деятельность этого центра должна быть сфокусирована на исследованиях не только медицинского и юридического, но и психологического, политического, идеологического, нравственного и прочих аспектов проблемы, по выработке проектов законов. Центр давал бы обзоры рекомендаций по тактике и методике раскрытия и расследования уголовных правонарушений, связанных с незаконным оборотом наркотиков практическим работникам правоохранительных органов, ведущих противодействия с наркопреступностью.

Анализ противодействия правоохранительных органов и суда с данными видами уголовных правонарушений в Казахстане за последние годы свидетельствует о том, что наблюдается снижения наркозависимых лиц, состоящих на учетах в органах здравоохранения Республики Казахстан с 54,6 тыс. в 2008 г. до 23 тыс. в 2019 г. [22]. В настоящее время существует потребность в модернизации подходов к реабилитационной работе с наркоманами. Предлагается продвижение психологической и социальной помощи навстречу больным – не пассивное ожидание, когда они в отчаянии сами обратятся за помощью, а активное выявление наркозависимых лиц в проблемных ситуациях сотрудниками реабилитационных служб и предложение своих услуг до того, как конкретные обстоятельства и заболевания приняли у больного тяжелую форму.

Важным моментом является подготовка специальных кадров для работы в реабилитационных центрах. Для этого необходимо предусмотреть проведение регулярных семинаров для специалистов по вопросам реабилитации, а также стажировок в уже действующих центрах, в том числе и зарубежных, имеющих богатый опыт успешной работы.

Наряду с созданием реабилитационных центров, считаем необходимым сохранить институт принудительного лечения для десоциализированных наркоманов, чье поведение угрожает их собственным интересам и интересам их близких. В таких тяжелых случаях, когда степень деградации больного настолько значима, что он уже не отвечает за себя, требуется принудительное лечение, которое обязательно должно быть сопряжено с трудотерапией. Как показала многолетняя практика принудительного лечения наркологических больных в лечебно-трудовых профилакториях системы МВД СССР, его эффективность составляла 5-7 %, что является довольно высоким показателем в лечении наркомании [23, с.32-34].

Естественно, что предложенные мероприятия не являются исчерпывающими. Работу по

профилактике наркотизма следует проводить, опираясь на глубокие научные исследования в этой области, с использованием наиболее эффективных форм и методов, так как наркотизм по-прежнему сохраняет лидирующее положение в числе наиболее острых социальных проблем, что крайне негативно отражается на перспективах развития общества и государства. Более того, результаты исследования со всей очевидностью показывают, что без продуманной, последовательной государственной политики бороться успешно с этим асоциальным явлением невозможно.

Противодействие с наркотизмом должна рассматриваться как комплексная задача, что определяет необходимость создания соответствующей государственной структуры, которая должна включать в себя систему органов, способных осуществить неотложные и достаточные меры по пресечению попыток превращения Казахстана в один из центров международного наркобизнеса, дальнейшего распространения наркотизма, предупреждения доминирующего влияния на формирование подрастающего поколения.

Список литературы:

1. Хлопушин Р. Социальный контроль наркотизма в общности [Электронный ресурс] URL.: [//www.narcom.ru/ideas/socio/108.html](http://www.narcom.ru/ideas/socio/108.html) (дата обращения 23.09.2020.).
2. Федоров А.В. Наркотизм и наркопреступность // Наркоконтроль. – 2018. – № 4 – С. 7.
3. Гордеев А.Ю. Современное состояние, тенденции наркотизма в России и система мер по его противодействию // Вопросы Российского и международного права.– 2018. – Т. 8, № 7 А. – С. 116.
4. Сартаева Н.А. Социологические методы в исследовании проблем наркотизма в Республике Казахстан. Автореф. дис. канд. юрид. наук. – Караганда, 1998. – С. 24.
5. Абдиров Н.М. Уголовно-правовые меры борьбы с наркотизмом и наркобизнесом в Казахстане // Система и функции правоохранительных органов Республики Казахстан: проблемы и перспективы: Сб. науч. трудов. – Караганда: ВШ ГСК РК, 1996. – С. 19-24.
6. Харин В.В., Плотникова Т.В. Наркотизм как социальное явление, разрушающее человека и общество. – Актуальные проблемы государства и права. 2019. – Т.3, № 9. – С. 115.
7. Вопросы борьбы с организованной наркопреступностью в реалиях пандемии COVID-19 // [Электронный ресурс]. URL.: <https://caricc.org/index.php/publikatsii/stati> (дата обращения 09.09.2020).
8. В Казахстане с начала года ликвидировали 5 нарколабораторий [Электронный ресурс] URL.: https://www.kt.kz/rus/crime/5_1377904184.html (дата обращения 13.09.2020.).
9. Афганистан: новая нарконапасть [Электронный ресурс] URL.: <https://caricc.org/index.php/publikatsii/stati> (дата обращения 11.09.2020).
10. Ким Д.В., Климачков А.В., Шебалин А.В. Раскрытие и расследования незаконного сбыта наркотических средств, совершенного с использованием сети Интернет. – Барнаул, 2017. – С. 5-6.
11. Как полиция Алматы интернет-наркоторговлю подорвало [Электронный ресурс] URL.: <https://zonakz.net/2020/08/05/kak-policiya-almaty-internet-narkotorgovlyu-podorvala/> (дата обращения 15.09.2020.).
12. Феткулов А.Х., Сейтхожин Б.У., Интыкбаев М.К., Табалдиева В.Ш., Ахметова А.К., Каржасова Г.Б., Орынбеков А.С. Противодействие наркотизму в Республике Казахстан: История и современность. – Караганды: Карагандинский экономический университет Казпотребсоюза, 2020. – 296 с.
13. Завод по переработке конопли хотят построить в Жамбылской области [Электронный ресурс] URL.: <https://news.mail.ru/economics/43405220/?frommail=1> (дата обращения 17.09.2020.).
14. Разрешение для работы с каннабисом будет стоить около \$5 тыс. [Электронный ресурс]

URL.: <https://uznews.uz/ru/article/23173> (дата обращения 18.09.2020.).

15. Алтухов С.А., Ширяев А.С. Противодействие незаконному обороту наркотиков: анализ практики и пути повышения эффективности // Северо-Кавказский юридический вестник. –2020. – № 2 – С. 144.

16. Данные о доходах от наркобизнеса. Справка [Электронный ресурс] URL.://ria.ru/spravka/20100609/244280867.html(дата обращения 21.09.2020.).

17. Барановский Н.А. Латентный наркотизм и меры по повышению эффективности профилактики и противодействия наркотической угрозе // Социальное партнёрство. – 2019. – № 3 (20). – С. 2.

18. Грамматчиков М.В. К вопросу о профилактике наркопреступности среди молодежи // Материалы международного научно-практического семинара. – Красноярск, 2019. – С. 23.

19. Ветров Н.И. Профилактика правонарушений среди несовершеннолетних. – М.,1980. – С. 181.

20. Ханов Т.А., Бакишев К.А., Феткулов А.Х., Нурпеисова А.К. Общая характеристика законодательных новелл в сфере борьбы с незаконным оборотом наркотиков в Республике Казахстан // Всероссийский криминологический журнал. – 2017. – Т. 11, № 3. – С. 625.

21. Смитиенко В.Н. Общая профилактика наркомании и ее совершенствование в деятельности ГОРОВД//Наркомания и проблемы борьбы с нею в современных условиях. – Ереван, 1987. – С. 71.

22. Информационный сервис Комитета по правовой статистики и специальным учетом Генеральной прокуратуры Республики Казахстан [Электронный ресурс] URL.: https://www.gamqor.gov.kz/portal/page/portal/POPPageGroup/Services/Pravstat?piref36_258157_36_223082_223082 (дата обращения 23.09.2020.).

24. Алтынбеков С.А. Распространение наркозависимости в Республике Казахстан и меры противодействия в секторе здравоохранения // Аналитическое обозрение. –2007. № 1. – С. 32-34.

УДК 342.9.086

ПРОБЛЕМЫ СОВЕРШЕНСТВОВАНИЯ АДМИНИСТРАТИВНОЙ ОТВЕТСТВЕННОСТИ ЗА НАРУШЕНИЯ ПРАВИЛ ДОРОЖНОГО ДВИЖЕНИЯ В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН

ФИЛИН В.В. к.ю.н,
Карагандинский экономический университет Казпотребсоюза
АН А.Н. председатель специализированного межрайонного
административного суда г.Караганды
АУКЕЕВ А.Т. магистрант гр.Ю-13П,
Карагандинский экономический университет Казпотребсоюза

В своем сентябрьском Послании:«Казахстан в новой реальности: время действий» Президент, выделяя приоритет VIII. «Справедливое государство на защите интересов граждан» [1], поднимает вопросы и ставит задачи по необходимости совершенствования и оптимизации института административной ответственности. Особенное внимание обращается на правовые процедуры и практику реализации производства по делам об административных правонарушениях. Указывается необходимость оптимизации правового механизма привлечения

граждан к административной ответственности путем упрощения, к примеру, юридической терминологии.

Следует отметить, что в основу подготовки проекта Кодекса Республики Казахстан об административных правонарушениях, принятого в 2014 г. и действующего сегодня, легли положения Послания Президента Республики Казахстан - Лидера нации Н.А. Назарбаева народу Казахстана «Стратегия «Казахстан-2050» новый политический курс состоявшегося государства», а также Концепции правовой политики Республики Казахстан на период с 2010 до 2020 гг. [2], [3]. Работа по подготовке проекта была направлена на кардинальное реформирование законодательства об административных правонарушениях, четкое определение административно-правовых составов, а также административно-юрисдикционных полномочий органов судебной и исполнительной власти. Итоги этой работы подведены Постановлением Правительства Республики Казахстан от 31.10.2013 г. № 1155 «О Проекте Кодекса Республики Казахстан об административных правонарушениях (новая редакция)». В ходе совершенствования этого проекта его содержание неоднократно принципиально и основательно изменялось и дополнялось, вплоть до его официального принятия 5 июля 2014 года и вступления в действие с 1 января 2015 г. [4]. Таким образом, намеченные К.Ж. Токаевым задачи продолжают дальнейшую работу по оптимизации законодательства Республики Казахстан об административных правонарушениях.

Исследование современных научно-теоретических позиций в вопросах нормативного регулирования административной ответственности, а также анализ соответствующей практики его правоприменения государственными органами позволяет нам сформулировать ее основные проблемы:

- отсутствие необходимых праворазъяснительных актов. В частности по вопросам применения материальных норм КРК об АП (особенности квалификации правонарушений), норм процессуального характера (особенности применения отдельных мер обеспечения производства и др.) на уровне Верховного Суда РК, методических рекомендаций ведомственного характера;

- слабое знание законодательства об административных правонарушениях должностными лицами контрольно-надзорных органов, отсутствие у них практического опыта, динамичность изменений в самом законодательстве и др.;

- наличие пробелов в правовом регулировании мер обеспечения производства по делам об административных правонарушениях; отсутствие нормы о правовом положении лица, осуществляющего производство по делам об административных правонарушениях; механизме реализации института реабилитации и возмещения вреда, причиненного незаконными действиями должностного лица уполномоченного рассматривать дела об административных правонарушениях; существенных пробелов в правовом механизме исполнения административных взысканий [5, с.131].

Изучение судебной практики по делам об административных правонарушениях по распространенным составам и наиболее сложным процессуальным аспектам административных дел дает нам возможность выделить тезисами отдельную проблематику в соответствующей административно-юрисдикционной деятельности.

Так, одним из недостатков части 1 статьи 593 КРК об АП является редакция диспозиции, в которой предлог «и» делает смысл обязательного несоблюдения правил перевозки пассажиров вместе с грузами. Квалифицирующий признак гласит: «Нарушения правил перевозок пассажиров и багажа автомобильным транспортом» [4]. То есть, если перевозчик не будет соблюдать правила перевозки только одних пассажиров без грузов, то квалифицировать по части 1 статьи 593 КРК об АП нельзя. Если бы вместо предлога «и» был бы предлог «или», то часть 1 статьи 593 КРК об АП состояла бы из двух квалифицирующих признаков. Во избежание

произвольной трактовки исследуемой нормы предлагаем часть первую статьи 593 КРК об АП изложить в следующей редакции: «Несоблюдение правил перевозки пассажиров или грузов».

По нашему мнению по ч. 2 статьи 593 КРК об АП субъектами правонарушения и административной ответственности должны являться и пассажиры, если они проигнорировали требования водителя не отстегивать ремень безопасности и не снимать мотошлем. На основании ст.797 КРК об АП за нарушение ч.ч. 2-7 ст.593 КРК об АП, уполномоченные должностные лица, вправе задерживать, доставлять и запрещать эксплуатацию транспортных средств, путем доставки их для временного хранения на специальные площадки, стоянки или площадки, до устранения причин задержания. Но в статье 593 КРК об АП всего три состава административного правонарушения (3 части), а 797 КРК об АП указано 7 частей.

Эта ошибка возникла после оптимизации частей указанной статьи на порядке Закона Республики Казахстан от 28 декабря 2017 года №127 «О внесении изменений и дополнений в Кодекс Республики Казахстан об административных правонарушениях». На практике возникают проблемы. С одной стороны необоснованные, а с другой - вполне законные действия сотрудников дорожно-патрульной полиции по задержанию транспортных средств и водворения их на штрафные стоянки за то, что водитель или пассажир забыли пристегнуться ремнями безопасности.

Далее, объективная сторона части 5-1 статьи 597 КРК об АП устанавливает административную ответственность за действия, предусмотренные частями второй и третьей этой же статьи КРК об АП, совершенные повторно в течение года после наложения взыскания. Следующая часть 6 исследуемой статьи устанавливает административную ответственность за действия, предусмотренные частью четвертой статьи 597 КРК об АП, совершенные повторно в течение года после наложения взыскания. По нашему мнению части 5-1 и 6 статьи 597 КРК об АП следует объединить в одну часть, так как у них предусмотрена одинаковая и безальтернативная санкция за административное правонарушение в размере пятнадцати месячных расчетных показателей. То есть часть 5-1 следует убрать, а часть шестую изложить в следующей редакции: «6. Действие, предусмотренное частью второй, третьей и четвертой настоящей статьи, совершенное повторно в течение года после наложения административного взыскания, - влечет штраф в размере пятнадцати месячных расчетных показателей». Аналогичные действия по совершенствованию отдельных норм КРК об АП следует провести с целью оптимизации количества однородных составов административных правонарушений.

Кроме того, субъектами административного правонарушения по статье 606 КРК об АП являются все физические лица и в любом качестве, в котором они участвуют в дорожном движении, а именно пешеходы, пассажиры или водители. Но если по первой части субъектами административного правонарушения могут являться все вышеперечисленные участники дорожного движения, то по второй части можно привлечь только водителей транспортных средств, так как санкция предусматривает только один и безальтернативный вид административного взыскания в виде лишения права управления транспортным средством на срок шесть месяцев. Так как по части 2 рассматриваемой статьи нельзя привлечь пассажиров и пешеходов к административной ответственности, то санкцию настоящей статьи следует дополнить дополнительным видом административного взыскания в виде административного штрафа в размере двадцати месячных расчетных показателей.

Исследование квалифицирующих признаков статьи 620 КРК об АП показало, что в ней устанавливается ответственность за нарушения, которые не перечислены в главе 30 КРК об АП. Диспозиция данной статьи является бланкетной, и конкретные нарушения предусмотрены в Правилах дорожного движения, на которые необходимо делать ссылки при возбуждении производства по делам об административных правонарушениях. В статье 25 КРК об АП установлено, что «Административным правонарушением признается противоправное, виновное

(умышленное или неосторожное) действие либо бездействие физического лица или противоправное действие либо бездействие юридического лица, за которое настоящим Кодексом предусмотрена административная ответственность» [4].

В таком случае статьями особенной части КРК об АП перечислены и установлены административные взыскания за нарушения, невыполнение тех или иных требований Правил дорожного движения, сигналов светофора, регулировщика, дорожных знаков, разметок, а также и других нормативных правовых актов в области дорожного движения. Однако, ряд правонарушений остался неучтенным. Все административные правонарушения на транспорте, за совершение которых в статьях главы 30 КРК об АП прямо не предусмотрена административная ответственность, обезличенно объединены в нормах указанной статьи.

Например, разделом 17 Правил дорожного движения в жилых зонах запрещено:

- 1) сквозное движение транспортных средств (п.2.1);
- 2) стоянка транспортных средств с работающим двигателем (п.2.4);
- 3) в салоне транспортного средства громко включать музыку (п.2.6) и т.п.

Такие запреты не нашли своего отражения в иных статьях главы 30 КРК об АП, поэтому вышеперечисленные правонарушения требуется квалифицировать по статье 620 КРК об АП. Санкция статьи (предупредить или штраф 3 МРП) характеризует состав правонарушения как противоправное деяние с небольшой общественной опасностью. Поэтому все составы административных правонарушений главы 30 КРК об АП, предусматривающих нарушения Правил дорожного движения с санкцией до 3 МРП можно было бы оптимизировать (исключить) включить в статью 620 КРК об АП.

По действующему законодательству отстранение от управления транспортным средством применяется только при освидетельствовании правонарушителя на состояние алкогольного, наркотического, токсикоманического опьянения. По нашему мнению, мера «отстранение от управления транспортным средством» должна быть отдельной, самостоятельно применяться, не зависеть от освидетельствования правонарушителя правил дорожного движения на состояние алкогольного, наркотического, токсикоманического опьянения. Отстранить от управления транспортным средством возможно не только водителя, который подозревается в управлении транспортным средством в состоянии опьянения, так как если он откажется от освидетельствования, то и отстранить его от управления автомобилем не представляется возможным. Отдельно друг от друга такие меры обеспечения существуют в Молдове, Туркмении, Азербайджане, России, Беларуси, Таджикистане.

В пункте 3 Правила организации деятельности специальных помещений ОВД указано, что «Водворение лица в специальное помещение осуществляется по решению руководителя органа полиции, или лица его замещающего, в отношении задержанных лиц» [Приказ исполняющего обязанности Министра внутренних дел РК от 24 июля 2018 года № 531 «Об утверждении правил организации деятельности специальных помещений и типовых правил внутреннего распорядка специального помещения»].

Данный порядок водворения лица в специальное помещение ОВД, противоречит положением высшего правового акта, а именно КРК об АП. В статье 786 КРК об АП перечислен полный перечень сотрудников органов внутренних дел, наделенных полномочиями принимать решение об административном задержании, и расширенному толкованию не подлежит. В этой связи обосновано, что вышеупомянутый пункт 3 Правил организации деятельности специальных помещений ОВД должен быть изложен в редакции: «Водворение лица в специальное помещение осуществляется по решению органов (должностных лиц), указанных в статье 786 КРК об АП.

Далее, анализ практики наложения административных взысканий, применяемых за административные правонарушения в сфере дорожного движения, позволил выявить ряд

проблем и сформулировать выводы по их решению. Исследование механизма применения административных санкций в сфере обеспечения безопасности дорожного движения показывает, что административное взыскание занимает особое место в системе мер административного принуждения. Их особенность состоит в следующем:

1) они носят ярко выраженный санкционный характер, чем отличаются от других видов мер административного принуждения, которые этим качеством не обладают;

2) воспитательное воздействие от их применения наиболее высоко, поскольку достигается простым, быстрым и наглядным способом, что соответствует современным требованиям по реализации принципа «нулевой терпимости» к любым правонарушениям в сфере дорожного движения;

3) взыскания могут применять только судом, или должностными лицами органов государственного управления (контрольно-надзорных органов), наделенных такими юрисдикционными полномочиями в главе 36 КРК об АП;

4) все административные взыскания в сфере дорожного движения налагаются согласно санкциям, предусмотренными соответствующими статьями главы 30 КРК об АП;

5) наложение административных взысканий осуществляется в определенном процессуальном порядке, при котором учитывается характер совершенного правонарушения, личность нарушителя, степень его вины, имущественное положение, обстоятельства, смягчающие и отягчающие ответственность.

Таким образом, в качестве из наиболее значимых предложений в нашей статье мы выделяем проблему оптимизации редакции статьи 593 КРК об АП с коррелирующими ее правовыми нормами реализующими административно-процессуальную деятельность и практику применения:

1) часть первую статьи 593 КРК об АП изложить в следующей редакции: «Несоблюдение правил перевозки пассажиров или грузов...»;

2) из содержания статьи 797 КРК об АП убрать цифры «593», тем самым, исключить возможность применения к правонарушителю меры административного пресечения в виде «задержания, доставления и запрещения эксплуатации транспортного средства»;

3) с целью уменьшения коррупционных рисков целесообразно определить четкие критерии применения статьи 64-1 КРК об АП, при принятии решения об освобождения от административной ответственности по основанию малозначительности административного правонарушения.

Список литературы:

1. Послание Главы государства народу Казахстана от 1 сентября 2020 года «Казахстан в новой реальности: время действий». Доступ из Информационно-правовой системы нормативных правовых актов РК «Әділет». - Режим доступа: <http://adilet.zan.kz/rus/docs/K2000002020>

2. Стратегия "Казахстан-2050": новый политический курс состоявшегося государства / Послание Президента Республики Казахстан - Лидера Нации Н.А. Назарбаева народу Казахстана, г. Астана, 14 декабря 2012 года. – Режим доступа: <http://adilet.zan.kz/rus/docs>

3. Концепция правовой политики Республики Казахстан на период с 2010 до 2020 года, утвержденная Указом Президента Республики Казахстан от 24.08.2009 г. № 858. – Режим доступа: <http://adilet.zan.kz/rus/docs>

4. Кодекс Республики Казахстан об административных правонарушениях от 5 июля 2014 г. №235-V - *Режим доступа: <http://adilet.zan.kz/rus/docs/K1400000235>*

5. Филин В.В, Байкенжина К.А., Адильбекова К.К., Искалиева М.С. Основные тенденции развития Казахстанского административного права // Научный журнал «Вестник КЭУ: экономика, философия, педагогика, юриспруденция, № 3 (46), 2017, с.128-132.

СОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ ЗАКОНОДАТЕЛЬНОГО РЕГУЛИРОВАНИЯ ОПЕРАТИВНО-РОЗЫСКНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН

ШАЙМУХАНОВ А.Д., доктор юридических наук, профессор
НИИ экономических и правовых исследований
Карагандинский экономический университет Казпотребсоюза

Эффективность оперативно-розыскной деятельности в борьбе с преступностью во многом предопределяется уровнем ее законодательного регулирования. За последние годы в содержание закона Республики Казахстан «Об оперативно-розыскной деятельности» [1] внесены ряд важнейших изменений и дополнений, которые направлены на дальнейшее укрепление и развитие правовой основы этой сферы деятельности. Не умаляя значимости правовых положений, внесенных в оперативно-розыскное законодательство, нельзя не признать, что ее отдельные правовые нормы нуждаются в уточнении, дополнении, а также в конкретизации. При этом исследование вопросов законодательного регулирования ОРД в интересах совершенствования ее правовой регламентации, в особенности, затрагивающей конституционные права граждан, является актуальной в теоретическом и практическом отношении проблемой. В этом ряду первостепенной задачей законодательного регулирования являются вопросы повышения эффективности механизма обеспечения прав и свобод личности при осуществлении ОРД. Речь идет о том, что раздел 7. «Контроль и надзор за оперативно-розыскной деятельностью» Закона об ОРД нуждается в дополнении судебным контролем, поскольку суд (судья) рассматривает жалобы граждан на действия органа, осуществляющего ОРД, и принимает по ним решение, а в целях обеспечения полноты и всесторонности рассмотрения жалобы по требованию судьи предоставляются оперативно-служебные документы (ст.5 Закона об ОРД). Судебные акты являются основанием по розыску подсудимого по уголовному и ответчика по гражданскому делам, должника по исполнительному производству, а также лица, уклоняющегося от отбывания наказания или пробационного контроля (п. в-2 ст.10 Закона об ОРД). Кроме этого, решение суда является основанием прекращения оперативно-розыскных мероприятий в случае выявления нарушений закона, прав человека и гражданина при осуществлении ОРД (ст.16 Закона). Указанные законодательные предписания, по существу, наделяют судебные органы полномочиями по осуществлению контроля за соблюдением прав и свобод человека и гражданина в этой сфере правоотношений и способствуют повышению и укреплению системы правовых гарантий законности при осуществлении оперативно-розыскной деятельности. Проблемой остается отсутствие в Законе об ОРД зафиксированных форм документов по результатам проведенного гласного оперативно-розыскного мероприятия (далее ОРМ). Статья 1 «Основные понятия, используемые в настоящем Законе» предусматривает понятие результатов оперативно-розыскной деятельности, включающее сведения, документы, предметы либо материалы, полученные для решения задач ОРД (п.15-1). Но в этом определении не упоминается, в каких законодательных формах результаты ОРМ должны быть закреплены. В составляемых оперативными работниками служебных документах, полученная информация отражается в рапортах, справках, сводках, актах, объяснениях, и т.п. [2, с.127]. Формы обозначенных документов, к примеру, вполне могли быть включены в статью 14-1 «Информационное обеспечение и документирование оперативно-

розыскной деятельности» в виде перечня (названия) документов по результатам проведения ОРМ. Необходимость в этом обусловлена тем, что в статье 11 «Оперативно-розыскные мероприятия» к числу общих ОРМ отнесены (п. 14) обнаружение, негласная фиксация и изъятие следов противоправных деяний, их предварительное исследование. Его понятие сформулировано в пункте 16 статьи 1 Закона об ОРД, которое гласит: «обнаружение, негласная фиксация и изъятие следов противоправных деяний, их предварительное исследование - выявление и извлечение из обращения или владения конкретного лица материальных объектов, сохранивших на себе следы преступления или явившихся орудием совершения преступления либо результатом преступной деятельности, и фиксация в установленных законом формах их характерных признаков и свойств». Однако, как уже было упомянуто, закон, не предусматривает каких-либо форм фиксации результатов ОРМ и изъятых гласно или негласно в ходе их проведения следов противоправных деяний. В законодательном оформлении результата также нуждается ОРМ «осуществление с участием понятых личного досмотра задержанных лиц, изъятия находящихся при них вещей и документов, могущих относиться к преступной деятельности, а также досмотра жилых помещений, рабочих и иных мест, досмотра транспортных средств» (п.16, ст.11 Закона). Следует заметить, что фиксация результатов ОРМ и негласных следственных действий для использования в уголовном процессе является обязанностью органа, осуществляющего оперативно-розыскную деятельность (п.б.ст.7 Закона). Применительно к аналогичной ситуации А.Ю. Шумилов считает, что предпочтение должно отдаваться уголовно-процессуальному способу изъятия предметов и документов [3, с.26]. С.И. Захарцев, Ю.Ю. Игнащенко, В.П. Сальников отмечают, что порядок оформления, передачи и использования результатов ОРД должен быть регламентирован законом [4, с.339].

В этом аспекте рассматриваемый вопрос разрешен в оперативно-розыском законе России. Так, в ч. 1 статьи 15 «Права органов, осуществляющих оперативно-розыскную деятельность» указывается, что в случае изъятия документов, предметов, материалов при проведении гласных оперативно-розыскных мероприятий должностное лицо, осуществившее изъятие, составляет протокол в соответствии с требованиями уголовно-процессуального законодательства Российской Федерации [5]. При этом С.И. Захарцев, Ю.Ю. Игнащенко, В.П. Сальников обращают внимание, что поскольку в законе вопрос об изъятии предметов, документов, ценностей, материалов при гласном проведении ОРМ решен законом, то следует в нем детально отразить в ходе каких именно мероприятий допускается изъятие, какой именно документ составляется, кем он составляется, каковы требования к документу и порядку изъятия, кто при этом должен присутствовать, их права, обязанность и ответственность [6, с.258]. Очевидно, что аналогичная правовая норма должна быть предусмотрена и в Законе Республики Казахстан «Об оперативно-розыскной деятельности». С решением многих насущных задач ОРД остаются недостаточно урегулированными отдельные законодательные понятия оперативно-розыскных мероприятий. Так, п.7. статьи 11 «Оперативно-розыскные мероприятия» Закона об ОРД в числе общих ОРМ предусматривает применение технических средств для получения сведений, не затрагивающих охраняемые законом неприкосновенность частной жизни, жилища, личной и семейной тайны, а также тайну личных вкладов и сбережений, переписки, телефонных переговоров, почтовых, телеграфных и иных сообщений. Однако статья 1 «Основные понятия, используемые в настоящем Законе» определение подобного ОРМ не содержит. Пункт 4 указанной статьи закрепляет только понятие специальные технические средства – устройства, аппаратура, приспособления, оборудование, имеющие специальные функции, программное обеспечение и конструктивные особенности для добывания и документирования информации в ходе проведения оперативно-розыскных мероприятий и негласных следственных действий. Эта дефиниция ранее относилась к наименованию оперативно-розыскного мероприятия «применение специальных технических средств», которым был обозначен один из видов ОРМ в

пункте 7 статьи 11 предыдущей редакции закона об ОРД [7]. Однако, разработчики, ныне действующего закона, оставили понятие данного ОРМ в прежней формулировке, а само название и содержание мероприятия изложили в другой редакции, убрав термин «специальные», тем самым вольно или невольно проявили непоследовательность в усовершенствовании рассматриваемого ОРМ, понятие которого отсутствует в законе, и таким образом, создали ситуацию, допускающую возможность необоснованного ограничения прав граждан органами, осуществляющими ОРД. Настоящий закон не обозначает классификацию технических средств, которые ограничивают или не ограничивают конституционные права граждан при осуществлении ОРД. Но при этом закон предусматривает специальные оперативно-розыскные мероприятия (п. 3.ст.11 Закона), в том числе, осуществляемые с применением технических средств, непосредственно затрагивающие охраняемые законом неприкосновенность частной жизни, тайну переписки, телефонных переговоров, телеграфных сообщений и почтовых отправлений, а также право на неприкосновенность жилища. К ним относятся: 1) негласные аудио- и (или) видеоконтроль лица или места; 2) негласные контроль, перехват и снятие информации, передающейся по сетям электрической (телекоммуникационной) связи; 3) негласное получение информации о соединениях между абонентами (или) абонентскими устройствами; 4) негласное снятие информации с компьютеров, серверов и других устройств, предназначенных для сбора, обработки, накопления и хранения информации; 5) негласный контроль почтовых и иных отправлений; 6) негласные проникновение и (или) обследование места. Их проведение допускается негласно и исключительно с санкции прокурора в целях выявления, предупреждения и пресечения тяжких и особо тяжких преступлений, а также преступлений средней тяжести и преступлений, совершенных преступной группой при соблюдении установленных законом условий (ст.12 Закона). Как пишет А.А. Чувилев, такие оперативно-розыскные мероприятия, как прослушивание телефонных переговоров, снятие информации с технических каналов связи, осуществляются только посредством применения технических средств [8, с.39]. Отсюда следует, что технические средства следует рассматривать как относительно самостоятельное ОРМ, которые могут применяться, также при проведении общих оперативно-розыскных мероприятий, указанных в п.2. статьи 11 «Оперативно-розыскные мероприятия» Закона об ОРД. Так, пункт 1, подпункта 2, статьи 11 предусматривает такой вид ОРМ как опрос лиц, понятие которого обозначено - сбор фактической информации, имеющей значение для решения задач оперативно-розыскной деятельности, со слов опрашиваемого лица, которое располагает или может располагать ею (п.1. ст.1 Закона). При его проведении субъекты ОРД, вправе использовать гласно или негласно технические средства – видео-, кино- фотокамеру, диктофоны и т.п. Одним из таких технических средств в настоящее время признается использование полиграфа. Этот многоканальный медико-биологический прибор, регистрирующий состояние опрашиваемого при воздействии на него словесных раздражителей (заранее подготовленных вопросов, при предъявлении видео- и фотодокументов) предназначен для одновременного учета нескольких параллельно протекающих в организме физиологических процессов (кровяное давление, дыхание, электропроводимость кожи и др.) [9, с.56]. Использование полиграфа «детектора лжи», предполагает добровольное согласие опрашиваемого лица [10, с.324]. Однако его применение в ОРД, действующий закон не предусматривает.

С учетом изложенного, возникает необходимость в точном и ясном определении классификации технических средств в законе, применение которых направлено для получения сведений, не затрагивающих охраняемые законом неприкосновенность частной жизни, жилища, личной и семейной тайны, а также тайну личных вкладов и сбережений, переписки, телефонных переговоров, почтовых, телеграфных и иных сообщений. Такое решение позволит конкретизировать виды технических средств, используемые в ОРД, и которые не будут

затрагивать конституционные права граждан. Здесь конструкция правовых норм, их содержание и стиль изложения должны быть предельно краткими, содержать четкий и не подлежащий различному толкованию смысл. Такое требование установлено Законом Республики Казахстан от 06 апреля 2016 года № 480-V - «О правовых актах».

В этой связи, предлагается пункт 2) статьи 8 «Права органов, осуществляющих ОРД» дополнить следующим содержанием: после слов: создавать и использовать оперативные учеты и информационные системы, добавить слова: «специальные технические и иные средства (видео- и аудиозапись, кино- и фотосъемка), не наносящие вреда жизни и здоровью людей и не причиняющие ущерба окружающей среде». Здесь следует подчеркнуть, что впервые подобное правовое предписание содержалось в первом принятом 15 сентября 1994 года Законе Республики Казахстан «Об оперативно-розыскной деятельности», но оно было связано с одним из специальных оперативно-розыскных мероприятий как наблюдение. Очевидно, что предлагаемый подход более рационален в четком и ясном понимании полномочий органов, осуществляющих ОРД по применению технических средств. Остается дискуссионным вопрос законодательной регламентации одного из видов общих ОРМ - поиск устройств незаконного снятия информации, закрепленный в пункте 13 статьи 11 «Оперативно-розыскные мероприятия», разъяснение которого отсутствует в статье 1 «Основные понятия, используемые в настоящем Законе». Дело в том, что установленные законом оперативно-розыскные мероприятия проводятся, прежде всего, для выявления признаков о подготовке, совершении или совершенном преступлений, а специальные ОРМ, осуществление которых затрагивает конституционные права граждан, допускаются исключительно с санкции прокурора в целях предупреждения и пресечения тяжких и особо тяжких преступлений, а также преступлений средней тяжести и совершенных преступной группой. С этой целью для принятия оперативно-розыскным органом решения о производстве любого ОРМ, в том числе и такого, как поиск устройств незаконного снятия информации, должны быть основания, соотносящиеся с решением названных задач ОРД. Основания для проведения ОРМ состоит из 15 позиций, установленных статьей 10 Закона об ОРД.

Здесь назовем самые распространенные основания, в числе которых:

- а) наличие материалов досудебного расследования;
- б) поступившая в органы, осуществляющие оперативно-розыскную деятельность, информация о:
  - подготавливаемом, совершаемом или совершенном правонарушении;
  - лицах, скрывающихся от органов дознания, следствия и суда или уклоняющихся от уголовного наказания;
  - безвестном отсутствии граждан и обнаружении неопознанных трупов.

Однако сопоставление рассматриваемого ОРМ с основанием его применения в решении задачи борьбы с преступностью свидетельствуют о том, что они напрямую никак не связаны. По своему названию, смыслу и назначению «поиск устройств незаконного снятия информации» ближе к техническим средствам обеспечения проведения ОРМ, и поэтому может быть включен в классификацию специальных технических средств, используемых в ОРД.

Нуждается в дополнении содержание пункта 7 статьи 12 «Условия проведения оперативно-розыскных мероприятий» Закона об ОРД, который предусматривает: «В случаях, не терпящих отлагательства и могущих привести к совершению тяжких и особо тяжких преступлений, а также преступлений, подготавливаемых и совершаемых преступной группой, на основании мотивированного постановления одного из руководителей соответствующего органа, осуществляющего оперативно-розыскную деятельность, допускается проведение специальных оперативно-розыскных мероприятий с уведомлением прокурора и последующим получением санкции в течение двадцати четырех часов с момента вынесения постановления». В

данном тексте отсутствует упоминание категории преступлений, которые относятся к средней тяжести. Так, в пункте 4 статьи 12 Закона об ОРД закреплено, что специальные оперативно-розыскные мероприятия проводятся исключительно с санкции прокурора в целях выявления, предупреждения и пресечения тяжких и особо тяжких преступлений, а также преступлений средней тяжести, предусмотренных соответствующими статьями УК РК, и преступлений, совершенных преступной группой. Следовательно, есть необходимость восполнить этот пробел и дополнить содержание пункта 7 статьи 12 Закона об ОРД указанным положением.

Таким образом, нынешнее состояние законодательной регламентации правовых средств ОРД нуждается в необходимости внесения корректив в анализируемый закон в целях дальнейшего его совершенствования.

Список литературы:

1. Закон Республики Казахстан от 15 сентября 1994 г. № 154 XIII «Об оперативно-розыскной деятельности» (с изменениями и дополнениями по состоянию на 26 декабря 2018.).
2. Дубоносов Е.С. Основы оперативно-розыскной деятельности - Курс лекций. Под ред.: заслуженного деятеля науки, д-ра юрид. наук, проф. Г.К. Сенилова. – М.: Книжный мир. – 2002.
3. Шумилов А.Ю. Юридические основы оперативно-розыскных мероприятий. – Учебное пособие. - М. 1999.
4. Захарцев С.И., Игнащенко Ю.Ю., Сальников В.П. Оперативно-розыскная деятельность в XXI веке. - Монография. НОРМА. - М. 2017.
5. Федеральный закон «Об оперативно-розыскной деятельности»: Текст с изменениями на 2017.: Актуальное законодательство. - М. 2017.
6. Захарцев С.И., Игнащенко Ю.Ю., Сальников В.П. Оперативно-розыскная деятельность в XXI веке. – Монография. - М.: НОРМА. 2017.
7. Закон Республики Казахстан «О внесении, изменений и дополнений в некоторые законодательные акты Республики Казахстан по вопросам оперативно-розыскной деятельности». № 187 - IV ЗРК от 17 июля 2009 г.
8. Чувилев А.А. Оперативно-розыскное право - Издательская группа НОРМА – М.: ИНФРА. 1999.
9. Шумилов А.Ю. Юридические основы оперативно-розыскных мероприятий. – Учебное пособие. - М. 1999.
10. Учебник. Оперативно-розыскная деятельность. Под ред.: д-ра юрид. наук, проф. К.К. Горяинова, д-ра юрид. наук В.С.Овчинского, д-ра юрид. наук, проф., Г.К.Сенилова, д-ра юрид. наук, проф. А.Ю. Шумилова. - М.: ИНФРА. 2004.

СЕКЦИЯ: ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ВОЗМОЖНОСТЕЙ ИНФОРМАЦИОННЫХ ТЕХНОЛОГИЙ В СОВРЕМЕННОМ ОБЩЕСТВЕ

ӘОЖ 327. 331

ТАРИХИАТАУЛАРДЕРЕКТЕРІНІҢ ТУРИЗМДЕ АҚПАРАТТЫҚ-ТАНЫМДЫҚ МАЗМҰНЫ

АЯПБЕКОВА А.Е. г. ғ. к. доцент Тұран-Астана университеті
ҚАЛАБАЕВ Е.А. 3 курс студенті «Туризм» мамандығы Тұран-Астана университеті

Қазақ жеріндегі туризмнің тарихи алғы шарттары біздің заманымыздан бұрынғы үшінші мыңжылдықта қалыптаса бастаған «Ұлы Жібек» жолының дамуы болып табылады, – деп жазылып жүргенімен, еліміздегі саяхаттың – туризмнің басталуы тым әріде. Осы орайда XIV ғасырдың аяғы – XV ғасырда тіршілік етіп өмір сүрген Асан Қайғы Сәбитұлының елінің сулы мол, шөбі жұмсақ, құтты қоныс тауып, «адамы жүзге келмей, өмірден кетпейтін, мұратын «Жерұйық» деп атап, алты атанға жүк артып, алты жыл жайлы қоныс іздеген. Қазақ жерін түгел жел маясымен саяхаттап шығуы, әр қоныс, мекен ерекшелігіне байыпты сын, баға беруі мемлекеттік іс, үлкен қайраткерлік қана емес, қазақ жеріне жасалған ұлы саяхат. Олай болса, Асан Қайғы бабамыз – дала данасы, ірі мемлекет қайраткері, саяхатшы. Бұл қазақ жерінде саяхаттың, яғни бүгінгі туризмнің XIV – XV ғасырлардан бастау алатынын көрсетеді [1, 113 б.].

Қазақ даласының тарихы мен мәдениеті, салт-дәстүрі, әлеуметтік жағдайы, қоғамдық құрылысы, билік жүйесі, жерінің байлығы мен табиғат ерекшеліктері туралы құнды деректер ең алғаш рет Дешті Қыпшақ даласында болған сауда жолымен жүрген саяхатшылардың, әскери экспедициялардың құрамындағы зерттеушілердің жазбалары мен еңбектерінде жазылған. Қазақтың кеңбайтақ жерін зерттеуде, оны тасқа бастырып, тарих беттерінде қалдыруда грек ғұлама ғалымы Геродоттың (б.э.б. V ғасыр), кейінірек П.Карпини, В.Рубрук, Марко Поло тағы да басқа батыр, ержүрек саяхатшылардың қалдырған еңбектері мол.

Егеменді еліміздің аймағында ең бірінші туристік нысандар түркі тайпаларын жаулап алумен және олардың атамекенінен ауа көшуімен байланысты. Елімізде қажылық туризмін ең алғаш ұйымдастырған Әмір Темір болды және оның атымен байланысты орында әр жылдары әр түрлі әлеуметтік туризм түрлері жүзеге асырылған. Мәселен 1399 жылы Қожа Ахмет Яссауи қабірінің үстіне салынған кесене ескерткіштердің негізі Әмір Темірдің бұйрығы бойынша орындалған.

Қазақстанда туризмді дамытудың әлеуметтік-экономикалық алғышарттарындағы тарихи мәдени туристік кешендердің маңызы қарастырылды [2, 44 б.]. Тарихи-мәдени объектілер мен кешендер алғашында туристік қызметті ұйымдастыруға қажетті жағдайларының бірі болып есептеледі. Туристік рекреациялық ресурстар тарихи категория болып саналады, оның дамуы туристік қызметке жаңа тарихи мәдени сипаттағы объектілерді тарту қажеттілігінен туындайтын рекреациялық тұтыну мен рекреациялық сұранымның көлемі мен құрылымының өзгеруіне байланысты болады. Туризмнің тұрақты дамуы аймақтардың табиғат жағдайларын зерттеуге кешендік принципін қолдану. Қазақстан Республикасында туризмді дамытудың жаңа бағыттарының біріне біз тарихи мәдени туристік кешендердің географиялық атауын ұсынамыз.

Жергілікті жердің туристік нысандарын бейнелейтін атаулардың талдамасы географиялық, этнографиялық, әлеуметтік факторлармен негіздеу [3, 62 б.]. Бүгінгі таңдағы туристердің қажеттілігін өтеуді қамтамасыз етуге мүмкіндік беретін, қабылдайтын өңірдің мүдделерін ескере отырып, оның болашақтағы мүмкіндіктерін сақтауға бағытталған туризмнің жаңа

бағыты. Ерекше қорғауға алынған табиғи аймақ жүйесін кеңейту мақсатында Қазақстан Республикасының 2030 - жылға дейінгі мерзімді «экология және табиғат ресурстар» стратегиясы маңызды рөл атқаруға тиісті. Бұл Қазақстанның көрікті де көркем табиғатын қорғап, олардың қызметін экологиялық және әлеуметтік-экономикалық бағытқа бет бұруға шақырады. Қазақстан Республикасы сирек кездесетін алуан түрлі туристік әлеуетке ие болуымен ерекшеленеді

Туризм – күрделі кеңістік - әлеуметтік-экономикалық құбылыс ретінде бірталай дүниетану, қоғамтану және техникалық ғылымдардың нысаны болды. Осылардың ішінде бірінші орында география тұр. Туризм шаруашылық саласы ретінде қажетті табиғи жағдайларын және қоршаған ортаның сапалығын мұқтаж етеді. Сондықтан табиғи жағдайларын жан-жақты зерттеу және бағалау туризмнің барлық әрекеттеріне қажетті деп есептейміз.

Болашаққа бағдар: рухани жаңғыру» атты бағдарламалық мақаласында қоғамдық сананы жақсартудың нақты бағыттарын сипаттап берген болатын. Онда «Туған жер» бағдарламасы «Қазақстанның киелі жерлерінің географиясы» жалпы ұлттық қасиетті орындарды және аса қастерлі жерлерді сақтауға, сондай-ақ елдегі туристік инфрақұрылымды дамытуға мүмкіндік береді делінген [4, 21 б.].

Сондықтанда туризм саласын жетілдіру жаратылыстану, гуманитарлық ғылымдарының және қызмет көрсету саласы алдында тұрған өзекті мәселе. Туризм сферасының қалыптасуының даму жолы қазіргі нарық жағдайында аймақтық географиялық негізінде туризмді дамыту жолдарын іздестіру жүруде. Аймақтардың мамандану салаларымен қатар жергілікті жердің физикалық географиялық факторларын ескере отырып туризмнің тұрақты дамуының аумақтық рекреациялық кешендер көлеміндегі ғылыми-теориялық, қолданбалы мәселелерін зерттеу [5, 21 б.].

Жеке аймақтардың географиялық атауларының ерекшеліктерін бейнелейтін атаулар бірлестіктері туризм саласында арнайы жете зерттелмеуімен анықталады. Өңірдің туристік мүмкіндігін тұрақты даму негізінде Қазақстанның физикалық-географиялық жағдайларын бейнелейтін географиялық атауларды тиімді пайдалану жөнінде ұсынысты негіздейміз.

Туризм мемлекет болашағын күшейтуші, оның әлемдік қауымдастықтағы маңыздылық деңгейін көтеруші бірден-бір фактор. Көптеген мемлекеттерде туризм бюджетке кіріс әкелуші жүйе ретінде дамуда. Олар туризм арқылы өздерінің тарихын, әдет - ғұрпын, рухани және діни құндылықтарын басқа елдерге таныстыруға үлкен мүмкіндік алып отыр.

Туризммен, туристік фирмалармен айналысатындардың саны және сапасы жағынан жыл сайын артып келеді. Туризмді тиімді дамыту үшін шетелдік туристерді тартуға жағдай жасау үшін экскурсиялық қызметті заманауи ұйымдастырудың маңызы өте зор. Қазақстанда экскурсиялық қызметті дамыту деңгейін халықаралық стандарттар мен шетелдік туристердің сұраныстарына сәйкестендіруіміз керек.

Әлем экономикасының трансұлттану мен жаһандануының күшейтілуімен бірге ХХІ ғасырдың басында Қазақстан туризмнің кеңістіктік құрылымында өзгерді. Қазақстан туризм дамуының қазіргі кезеңінде жаһандық әлемдік туристік кеңістік қалыптастыру яғни туризм саласында жаңа аймақтардың кеңеюімен ерекшеленеді.

Дүние жүзіндегі туризм индустриясын саралай келе Қазақстанда туристік кластердің мына бағытын дамытқанымыз жөн: экотуризм, конгресс туризм және т.б. Қазіргі кезде Алматы қаласы және Алматы облысында туристік кластерді дамытудың жоспары жасалынды. Осыған ұқсас Қазақстанның басқа да облыстарында туристік кластерді дамытудың жобасы дайындалды. Қазақстанның қазіргі кездегі туризмін дамыту жан-жақты кешенді талдауды қажет етеді. Туристік іс әрекеттерді ұйымдастырудың жаңа инновациялық жолдарын пайдалану керек.

ХХІ ғасыр өркениетін қалыптастыра отырып, Қазақстан Республикасының әлемдегі орнын анықтауға қатысатын тіліміз бен ұлттығымызды сақтауға ат салысатын жаңа ұрпаққа білім

беріп, оларды жаңашыл рухта тәрбиелеудің басты құралына айналған табиғаттың ғасырлар бойы еншілеп келген жер-су атауларын ғылыми тұрғыдан зерттеу мен негіздеу қажеттілігі туындады.

Тарихи географиялық құбылыстардың кеңістіктегі көрінісін зерттейтін топонимика қазіргі уақытта туризм саласының маңызды бағыттарының біріне негіздеу. Геродот жазбаларында, көне түркі жазба ескерткіштерінде, Араб саяхатшыларының жазбаларында және Белгі тас атауына дейінгі аралықты туристік нысандар атауларының бейнелену заңдылықтарын мен ғылыми қолданбалы маңызын анықтау [6, 9 б.].

Сондықтан заман талабына сай туындаған мәселелерге жауап беру үшін, топонимиканың қолданбалы бағытын экскурсиямен байланыстыра отырып, топонимиялық кеңістігіндегі тарихи-географиялық, табиғи орта ерекшеліктері, ландшафтық, геожүйелер топонимиялық астарлары мен ландшафтың динамикалық өзгерістерін туризм саласында қолдану.

Топонимдердің қалыптасуындағы табиғатты қорғаудың халықтық ұстанымдары мен экологиялық-географиялық негіздері және ерекше қорғалатын аумақтар жүйесін қалыптастыратын географиялық атаулары ландшафттарды қалпына келтіру және қорғауды жүзеге асырудағы рөлі мен ұсыныстары ғылыми және қолданбалы топонимиканың негіздеріне сүйенеді. Бұл зерттеулер табиғи орта ерекшеліктеріне байланысты ландшафтың географиялық атауларға сәйкестігін талдауға мүмкіндік туғызады [7, 119 б.].

К.Г.Паустовский «Атау дегеніміз – халықтың елін ақындық тілмен білдіруі және бұл халықтың мінез-құлқы, тарихы, ой – асқары мен тұрмыс – салт ерекшеліктері туралы сыр шертеді» деп айтып көрсеткендей, Қазақстанның географиялық атауларына зер салсақ, дені сол жердің геожүйе бітімімен қойылған.

Ғылымның қай саласы болса да даму процесінде бір-бірімен тығыз байланыста өрістейді және біріне-бірі игілікті әсері тимей қоймайды. Оған дәлел жер-су атауларының тарихи қойылу себебін зерттеу, барысында ерте кездегі өсімдік жамылғысы мен жануарлар дүниесінің географиялық орнын анықтау, жер бедері, пайдалы қазбалар, судың минералдық құрамы, жергілікті жердің климаты мен жазықтығы, ландшафттар ерекшеліктері туралы ақпараттық мәліметтер алуға болады. Атаулар адамзат ойының бір ғана керемет туындысы емес, сонымен бірге өткір идеологиялық құралы да болғанын көреміз.

Ғалым С.Б.Веселовский былай деп жазады: «Географиялық атаулар, өзінің аман қалуына байланысты оның тіршілікке қабілеттілігіне байланысты өте құнды - археологиялық деректерден гөрі бағалы – материал» деп жазады.

Еліміздің физикалық-географиялық жағдайларын бейнелейтін географиялық атаулардың бейнелену заңдылықтарына талдау жасап және географиялық атаулардың пайда болуы мен ғылыми қолданбалы ерекшеліктерін айқындап туризм саласында туристік ақпараты, дерек мәліметтер ретінде (өнім) тиімді пайдалану. Жалпы топонимдерді жасаушы және пайдаланушы - халық. Жалпы географиялық атаулар адам баласы мен туристер үшін қызмет етеді, олардың экономикалық және мәдени әлеуметтік талаптарын қанағаттандырып отырады, географиялық ұғымдарды нақты түсінуге көмектеседі. Географиялық атаусыз халықтардың, елдердің, мемлекеттердің арасындағы байланыс мағынасыз болар еді [8, 53 б.]. Топономист ғалымдардың алдында өте қиын міндет тұр: өйткені географиялық атаулар бұдан мыңдаған жылдар бұрын пайда болды ғой. Қазақ халқының атам заманнан орнығып, өмір сүріп жатқан жерінің аумағы қандай көлемді де кең екенін білеміз. Осы ата мекеніміздегі өзен, көл, тау, қырат секілді жер бедеріне меншіктелген атаулардың да мыңдап салынатыны белгілі. Қазақстанда шамамен 2,7-3 млн шамасында әр түрлі географиялық атаулар бар және атаулардың әрқайсысының өзіндік ерекшелігі, қасиеті, тарихы бар.

Географиялық атаулардан туристік өнімді әзірлеу, ұйымдастыру және іске асыру. Жер-су атауларының қойылуын ұлттық таным мен салт-дәстүрдің және елдегі саяси жағдайдың ықпалы

мол болатыны белгілі. Негізгі міндет қазақы атауларды сақтап қалу, ғаламдасу кезінде ұлттық бейнені танытатындай ұлттық топонимдер жасау болып табылады.

Іскер саяхатшылардың саны өсуде, олардың көзқарастары мен тілектерін ескеру қажет, өйткені туризм қазіргі күнде өте динамикалық түрде дамуда. Сондықтан, кез-келген туристік фирма туристік қызмет көрсету рыногінде болып жатқан барлық өзгерістерді тұрақты түрде бақылап отыруы керек. Жаңа турөнімді шығаруға және ұйымдастыруға кіріскен кезде тұтынушы мен кәсіпкер үшін келесі мәселелер өмірлік маңызды болып табылады: тұтынушылардың (туристердің) интеллект танымын, танымдық қызығушылығын дамыту. Интеллект танымын дамыту. Адам таным бойынша әрекеттің екі негізгі түрін жүзеге асырады:

- қоршаған дүниені өзге ұрпақтардың танымдық қызметінің нәтижелері арқылы таниды (кітаптар оқиды, білім алады, материалдық және рухани мәдениеттің барлық түрлерімен қауышады);

- қоршаған дүниені тікелей таниды (өзі немесе адамзат үшін бір жаңалық ашады).

Көп жағдайда туристік өнімді екі бағытта қарастырады – тар және кең мағынада:

1. Тар мағынада туристік өнім – бұл туристік индустрияның әрбір нақты секторының қызмет көрсетуі (қонақ үй, туроператордың, көлік кәсіпорының және т.б. өнімі).

2. Кең мағынада туристік өнім – бұл туристік сапарды (турды) құрайтын немесе оған тікелей қатысы бар қызмет көрсету кешені. Туристің (жиһанкездің) көңілін аударатын және оны сапар шегуге тартатын табиғат ресурстары (ауа, су, күн, ландшафт және басқалары), тарихи, мәдениет, архитектуралық назар аударарлық орындар.

Туристік өнімнің құрылымы мен құрамы, қызмет көрсету пішініне (топтық немесе дербес), туризм түріне (рекреациялық, ғылыми – танымдық, ғылыми, діни, этникалық), қызмет көрсету сыныбына (люкс, бірінші, туристік, экономикалық), қызмет көрсету жиынтығына (негізгі және қосымша) тәуелді туристер қажетсінуіне сәйкестігі тұрғысында қалыптастырылады [8, 65 б.].

Географиялық атауларының қойылуында ұлттық таным мен салт-дәстүрдің және елдегі саяси жағдайдың ықпалы мол болатыны белгілі. Сондықтан болар, географиялық атаулардың (топонимдердің) шығу төркіні, олардың аталу себептері адамзат баласын ерте заманнан-ақ қызықтырып келеді. Бұл орайда қазақ даласының жер-су аттарының шығу тарихын зерттеу арқылы сол замандағы ұлтымыздың таным-түсінігін анықтай аламыз.

Туристік нысан - территориялық кеңістікте өзіндік-бір орны бар, ерекше туристік қасиеттерге ие (тарихи-мемориалдық, мәдени-эстетикалық, танымдық т.б.), туристердің әр түрлі мақсатпен уақытша болатын жерлер. Тарихи, табиғи және әлеуметтік-экономикалық туристік нысандарға тақырып бойынша саяхат орындауға болады.

1. Тарихи туристік нысандарға археологиялық орындар (көне қалалар қалдықтары), көне қалалар, көне мазарлар мен мешіттер, шіркеулер, храмдар, синогога, монастырлар т.б. тарихи ескерткіштер жатады. Мысалы, «Қазақстанның діни ескерткіштері», «Қазақстанның киелі жерлерінің топонимикасы».

2. Табиғи туристік нысандарға табиғаттың көрікті жерлері, табиғат ескерткіштері, ірі географиялық объектілер, ал әлеуметтік-экономикалық туристік объектілерге қазіргі заманғы сәулетті үйлер мен құрылыстар, музейлер, мемориалдық орындар, шаруашылықтың негізгі салаларына жататын, көрнекті кәсіпорындар қатысты. «Ұлытау өңірінің тарихи топонимикасы», «Қойнауы сырға толы- Қорғалжын өңірі», «Қазақстан сарқырамалар атаулары» және т.б.

Қазақстан аумағындағы геожүйе ерекшеліктерін анықтайтын топонимдерді туристік өнім тұрғысында зерттеудің жаңа бағыттарын тұжырымдауға өмір талабы қажеттілігінен туындайды. Кез келген елдің өткені мен бүгінінің сабақтастығы оның жер-су атаулары — топонимдері арқылы көрініс табады. Қазақ елінің де географиялық атаулары халықтың сан ғасырлық тарихынан сыр шертеді. «Бүгінгі күнді түсініп-түйсіну үшін де, болашақтың дидарын көзге елестету үшін де кешегі кезеңге көз жіберуіміз керек» деген сөзде терең мағына бар.

Географиялық атаулардың бейнелену заңдылықтары мен табиғат жағдайларының өзіндік ерекшеліктерін байланысты бірнеше турөнімдік экскурсия ұйымдастыруға болады жергілікті жердің табиғат ерекшеліктеріне байланысты: «Туристке географиялық атаулар», «Туризм және топонимика», «Географиялық атаулар туристік нысанның зерттеу құралы», «Топонимикадағы туризмнің үлесі», «Туризм саласындағы географиялық топонимдер», «Су маршруттарының географиялық атаулары», «Тау туризміндегі географиялық атаулар», «Спелео туризмдегі географиялық атаулар», «Туристке қала атаулары».

Қазіргі аудио-видео техникалар мен транспорт түрлері жетілген заманда жер-су аттарын анықтау немесе жанарту үшін, географиялық нысандарды көзбен көріп, қолмен ұстап барып, тиісті шешім шығаруға әбден болады. Турөнім дегеніміз туристерді қызықтыратын табиғи немесе антропогендік элементтердің жиынтығы.

Қазақстанның 2011-2020 жылдарға дейінгі білімді дамытудың мемлекеттік бағдарламасы, Мемлекеттік «Мәдени мұра» және Қазақстан Республикасында туризмді дамытудың Жүйелік Жоспарында көрсетілген маңызды қағидаларды туризм игілігіне айнылдыру мақсатында жүргізіледі. Яғни, қазақстандағы әлі ғылыми деңгейге көтерілмеген топонимияның (жер су атауларының) туристік өнім қыр сыры тереңде.

Әдебиеттер тізімі:

1. Ердаuletov C.P. География туризма: основы учебного курса по туризму: 2-й выпуск, - Алматы: Казахский университет. 2010. - С.111-113
2. Горбунов А. Горы Центральной Азии. Толковый словарь географических названий и терминов. – Алматы, 2006. – 132 с.
3. Сейдімбеков А. Күңгір-күңгір күмбездер. – Алматы, 1981. -240 б.
4. Елбасы Нұрсұлтан Назарбаев «Туған жер» бағдарламасы. «Егемен Қазақстан» 12.04.2017ж.
5. Никитинский Е.С., Рустембаев Б.Е., Габдуллина М.Х., Аяпбекова А.Е. Туризм мен туристік қызметті басқарудың тұрақты даму теориясы мен тәжірибесі: оқу құралы. – Астана, 2013ж. -116 б.
6. Елбасы Н.Ә. Назарбаев Болашаққа бағдар: рухани жаңғырту» (ақпараттық-түсіндірмелі материал) – Астана 2017, - 56 б.
- Басик С. Н. Общая топонимика. Минск, БГУ, 2016. -200с.
8. Аяпбекова А.Е. Топонимика: Монография. – Астана: «Тұран-Астана», 2018 – 148 б.

УДК 004(891)

К ВОПРОСУ О РОБОТИЗАЦИИ СИСТЕМЫ ОБРАЗОВАНИЯ

БАЙМУХАМЕДОВ М.Ф. д.т.н. , профессор

Костанайский социально-технический университетим. академика З.Алдамжар

В рамках концепции «Индустрия 4.0», определяющей глобальную автоматизацию управления производством с применением информационных технологий важное значение обретает роботизация системы образования. Развитие современной робототехники стремительно охватывает принципиально новые прикладные области, связанные с проведением работ в неопределенных и экстремальных условиях: - от космических и глубоководных исследований, обслуживания атомных станций, ликвидации последствий техногенных аварий и

катастроф, до выполнения сложнейших медицинских операций, автоматизации коммунально-хозяйственной сферы, организации быта и досуга [1, с. 5]. И сфера образования не исключение.

В мировой практике имеется положительный опыт применения роботов в обучении. Так, в 2017 году, в Японии появился робот-преподаватель. Он читает лекции по литературе и цитирует отрывки из произведений писателей в Нишогакүшевском университете в Токио. Это робот-андроид с высоким сходством с человеком, его внешность имитирует внешность преподавателя Нацумэ Сосэки. С 2012 года робот Engkey используется для обучения английскому, ведет уроки в начальной школе в Южной Корее. В России в 2015 г. робот Promobot выступил с лекцией перед учениками Физтех-Лицея МФТИ в подмосковном Долгопрудном. В 2019 году прошла презентация нового образовательного проекта «Лунная одиссея 2.0» для освоения технологии, информатики, физики, математики и географии на международном образовательном форуме «Город образования - 2019».

Успешное развитие робототехнических обучающих средств стало возможным благодаря развитию методов и средств искусственного интеллекта [2, с. 98-99]. Широкое внедрение информационных и коммуникационных технологий в сферу образования и решение проблемы качества обучения обуславливают необходимость разработки моделей, адекватных процессам учебной деятельности. Повышение качества обучения является приоритетным направлением развития системы образования. Одной из основных задач управления качеством образования в учебном заведении является задача применения средств искусственного интеллекта в обучении.

В Казахстане по инициативе Министерства образования и науки некоторые образовательные учреждения страны были оснащены новейшими наборами LEGO Education, на основе которых можно претворять в жизнь самые смелые задумки: моделировать и программировать самых настоящих роботов, обладающих многочисленными функциями и способностями. Теперь при помощи приобретённых на спонсорские средства 400 класс-комплектов попрактиковаться в робототехнике могут порядка 20 тысяч казахстанских мальчишек и девчонок. Это только первые шаги по развитию этого интересного и перспективного направления.

В республике существует единая платформа с электронным учебным контентом BILIMLand.kz, созданная в 2014 г. Данной системой могут пользоваться не только учащиеся школ и колледжей, но и дети дошкольного возраста. Обучающие ресурсы доступны на трех языках (казахском, русском и английском). В 2017 г. к порталу bilimland.kz открыт доступ 7 069 школам, создано 201 808 аккаунтов. Платформа содержит более 40 тыс. электронных уроков и более 1 млн мультимедийного материала.

Следует отметить, что роботизацией образования, созданием обучающих роботов в Казахстане никто не занимался. Проблемами применения искусственного интеллекта (ИИ) в робототехнике для образовательных целей, занимается творческая группа из Костанайского социально-технического университета им. академика З.Алдамжар под руководством д.т.н., профессора Баймухамедова М.Ф. В настоящее время эта группа работает по проекту: «Роботизация системы высшего образования». Данный проект зарегистрирован в НЦГНТЭ (№0120РКИ0152 от 19.08.2020 г.г.). Проект предусматривает создание интеллектуальных робототехнических систем, предназначенных для целей обучения, разработку программируемых роботов-преподавателей, обеспечивающих качественное обучение студентов вузов. Интеллектуальной основой роботов-преподавателей являются экспертные обучающие системы: ЭС по планированию процесса управления обучением, ЭС по решению задач в изучаемой предметной области, ЭС по тестированию и оцениванию знаний и ЭС по диагностике ошибок обучаемого. На базе экспертных обучающих систем будут созданы роботы-профессора и роботы- ассистенты [3, с. 23-24]. Реализация данного проекта в перспективе предусматривает

создание открытых университетов нового типа, оснащенных роботами-профессорами и роботами-ассистентами, т.е. роботизированных открытых университетов, исключаящих участие профессорско-преподавательского состава в обучении студентов и обеспечивающих высокое качество подготовки специалистов с высшим образованием. Структура такого университета показана на рис. 1.

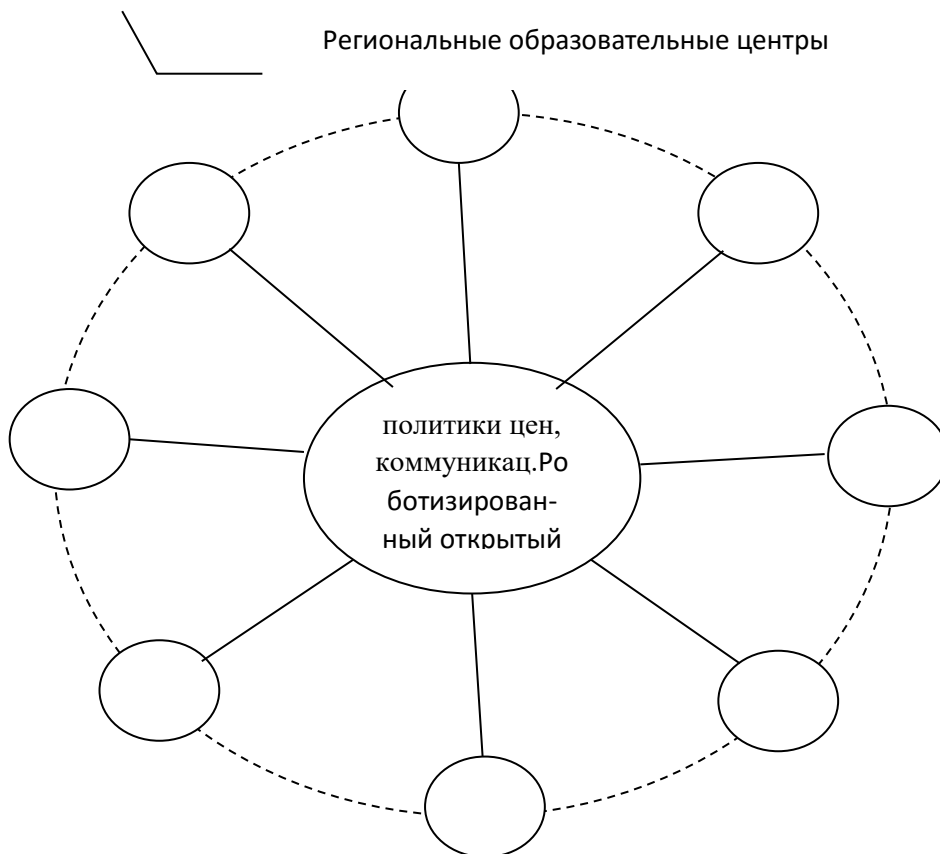

Рисунок 1 – Структура роботизированного открытого университета

Обучение в этих университетах будет осуществляться дистанционно и охватывать все регионы нашей республики. Обучаемый из любого города, деревни или поселка, имеющий персональный компьютер, будет в онлайн (интерактивном) режиме осваивать программу подготовки по выбранной им специальности и по окончании подготовки получать соответствующий документ (диплом, сертификат и т.п.).

Важно отметить, что роботизация обучения студентов будет обеспечивать высокое качество подготовки, поскольку роботы-профессора и роботы- ассистенты будут использовать новейшие технологии обучения и наиболее качественные учебные материалы на основе применения методов и средств искусственного интеллекта. **База знаний** в этих роботах будет создана на основе лекций и научно-методических трудов крупнейших ученых и педагогов с мировым именем. Роботы будут полноценно проверять письменные работы и экзаменационные задания с помощью установленных метрик и эталонов, которые будут исключать предвзятость либо некомпетентность преподавателей.

Научная новизна определяется созданием обучающих интеллектуальных роботов (роботов-профессоров и роботов-ассистентов), использующих адаптивную технологию

дистанционного обучения и реализующих программу подготовки специалистов с высшим образованием без участия преподавателей.

Актуальность этого проекта заключается в роботизации высшей школы в целях обеспечения качественной подготовки специалистов с высшим образованием с помощью программных обучающих роботов, использующих новейшие технологии обучения на базе методов и средств искусственного интеллекта. До настоящего времени в Казахстане работы, связанные с созданием обучающих интеллектуальных роботов, обеспечивающих дистанционное обучение студентов и исключающих участие профессорско-преподавательского состава в подготовке специалистов с высшим образованием, не проводились. Да и за рубежом проекты по роботизации подготовки специалистов с высшим образованием не выполнялись. В мировой практике имеется положительный опыт применения роботов в обучении. Тем не менее, созданные за рубежом обучающие роботы не применялись для дистанционного обучения студентов вузов.

Инновационность проекта заключается в разработке автоматизированной интеллектуальной системы обучения, осуществляющей дистанционную подготовку студентов с помощью роботов-профессоров и роботов-ассистентов.

Создание открытых университетов нового типа, оснащенных роботами-профессорами и роботами-ассистентами, исключающих участие профессорско-преподавательского состава в обучении студентов и обеспечивающих высокое качество подготовки высококвалифицированных, конкурентоспособных специалистов с высшим образованием является поистине революционным направлением развития высшего образования как в нашей стране, так и в мировом образовательном пространстве. Аналогов создания роботизированных систем подготовки специалистов с высшим образованием нет ни в отечественной, ни в мировой практике. Данное исследование проводится впервые, в опубликованных материалах, трудах в данной научно-технологической области не отражается и поэтому результаты исследований по проекту вносят значительный вклад в развитие робототехники, искусственного интеллекта, систем автоматизированного дистанционного обучения [3, с.45].

Реализация результатов проекта будет иметь значительный социальный и экономический эффект. Внедрение в учебный процесс вузов роботов-преподавателей приведет к сокращению штатного расписания вуза. Преподаватели, имеющие низкую квалификацию и некомпетентность, недостаточный педагогический опыт будут сокращены, оставшимся высококвалифицированным педагогам можно существенно поднять зарплату.

Роботизированные университеты реализуют проекты так называемого «образования на протяжении всей жизни», их образовательные программы позволяют работающим лицам получить среднее начальное или второе высшее образование, увеличить свою квалификацию или пройти переподготовку

Рассматривая эти университеты с точки зрения экономики, можно утверждать, что они гораздо более эффективны и их деятельность достаточно быстро окупается, поскольку при огромной численности обучающихся минимизируются затраты на функционирование и организацию деятельности. В таком случае стоимость обучения будет ниже, чем в традиционных вузах. В роботизированных вузах могут создаваться коммерческие курсы: повышения квалификации, курсы по обучению иностранным языкам, репетиторские курсы, и прочие образовательные структуры, где учебный процесс осуществляется роботами-преподавателями. Основное отличие этих курсов от традиционных: а) в них используются наиболее совершенные методики и качественные материалы для обучения, б) обучение осуществляется по индивидуальным траекториям с учетом индивидуальных траекторий слушателей, в) оплата за обучение значительно ниже чем на действующих курсах. В результате, коммерческие доходы роботизированного вуза значительно возрастут, т.к. учебный процесс

осуществляют роботы (им не надо платить зарплату), число слушателей будет гораздо больше, поскольку затраты обучающихся на получение знаний существенно сократятся.

Список литературы:

1. Баймухамедов М.Ф., Айтбенова А.А. Основы робототехники. //Учебник (на каз. языке), изд-во «Master Reprint», Костанай, 2020 г. – 189 с.
2. Баймухамедов М.Ф., Баймухамедова А.М., Боранбаев С.Н. Искусственный интеллект: современная теория и практика. // Учебник, 2 том, изд-во «Бастау», Алматы, 2020 г. – 248 с.
3. Баймухамедов М.Ф., Еслямов С.Г. К вопросу о применении роботов в подготовке специалистов с высшим образованием. // Международный журнал «Актуальные научные исследования в современном мире», выпуск 6, июнь, 2020 г. Переяслав-Хмельницкий. – С.18-22.

УДК 519.876.5

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ КОМПЬЮТЕРНОГО ЭКСПЕРИМЕНТА В ВОПРОСАХ МИНИМИЗАЦИИ ДТП В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН

БАШИРОВ А.В. руководитель лаборатории НИИЭПИ
ХАНОВ Т.А. директор НИИЭПИ

В Казахстане, как и во всем мире, возрастает количество дорожно-транспортных происшествий (ДТП). Существует значительное количество факторов, оказывающих существенное влияние на динамику совершения ДТП.

Следует отметить, что в Республике Казахстан отсутствует четкая систематизация факторов, связанных с возникновением ДТП и причин их совершения.

Для изменения ситуации немаловажным видится выработка рекомендаций по осуществлению контроля и управления в вопросе организационного обеспечения, при условии осуществления достоверной оценки влияния наиболее важных факторов на вероятность возникновения ДТП.

Сотрудники НИИЭПИ Карагандинского экономического университета проводят исследования, связанные с формированием критериев оценки, связанных с минимизацией влияния факторов вероятности совершения дорожно-транспортного правонарушения, посредством их выявления, систематизации, оценки приоритетности, степени взаимозависимости, установления динамики их возможного изменения.

Предполагаются осуществление следующих этапов исследования:

- формирование классификационной схемы факторов риска вероятности совершения ДТП;
- определение степени приоритетности факторов риска;
- проведение оптимизационного компьютерного эксперимента на возможный риск возникновения ДТП.

Актуальность первого этапа исследования по классификации причин (факторов) совершения ДТП очевидна. По данным Всемирного доклада ВОЗ “О предупреждении дорожно-транспортного травматизма” на дорогах мира ежегодно погибает 1,25 миллиона человек [1]. В этом же источнике информации указывается, что многие страны значительно отстают в обеспечении соответствия национальных законов и международных стандартов.

Второй этап связан с определением степени приоритетности факторов риска возникновения ДТП, логически вытекает из задачи осуществления их систематизации. Совершенно очевидно, что наиболее эффективно контроль и управление может осуществляться при выявлении

наиболее значимых факторов, оказывающих наибольшее влияние. Очевидно, что приоритетность определенного фактора по вероятности возникновения ДТП зависит от региона и от сложившихся в нем социально-экономических условий. По этой причине задача по определению степени приоритетности факторов риска возникновения ДТП, не является раз и навсегда решенной. При изменении социально-экономической или политической ситуации, может возникнуть необходимость в проведении соответствующей корректировки. В данном случае очень важно, чтобы корректировка осуществлялась с учетом научно-обоснованных подходов и методов.

Третий этап определяется параметрами автоматизации управления транспортными потоками в условиях изменения их интенсивности, дорожной развязки, инфраструктуры и других критериев. Здесь очень важным является использование современных научно-технических достижений, в частности, средств и методов компьютерного имитационного моделирования.

В случае осуществления имитационного компьютерного моделирования необходимо удостовериться в том, что результаты компьютерного эксперимента в принципе являются целесообразными в принципе. Для этого необходимо использовать расширенные возможности проведения компьютерного эксперимента в режиме оптимизационного поиска .

Проведенный исследовательской группой предварительный анализ показал, что исследований и обобщений в этом направлении достаточно много[2-5]. Одним из удобных программных средств, которое можно эффективно использовать в этих целях является разработанное в России и получившее мировую популярность программное средство AnyLogic[6-8].

Авторами были получены результаты, которые показали принципиальную возможность использования компьютерного средства AnyLogic в условиях Республики Казахстан. Была подтверждена результативность использования программного средства в условиях города Караганды (Республика Казахстан) [9,10]. Было установлено ,в частности, возможность выявления закономерностей режима переключения светофоров в зависимости от интенсивности транспортных потоков, а также возможность фиксации перехода транспортного потока из динамичного режима в режим насыщения. Вышеназванные закономерности являются принципиально важными в организации управления транспортными потоками.

Вместе с тем проведенные исследования показали, что возможности бесплатной версии AnyLogic ограничены. Эти ограничения снимаются при использовании лицензионной версии вышеназванного программного продукта.

Авторы считают целесообразным приобретение профессиональной версии программного продукта AnyLogic. Это резко увеличивает результативность исследований. С одной стороны, появляется возможность проверки изменения параметров, полученных в ходе обобщения результатов социального опроса. С другой стороны, компьютерные перебор позволяет выбрать наиболее благоприятные условия и оптимальные параметры управления при организации осуществления дорожного движения.

Основой оптимизационного компьютерного эксперимента является минимизация целевой функции. Очевидно, что этой целевой функцией является вероятность совершения ДТП.

Авторы хотели отметить ,что реальный эффект по осуществлению минимизации ДТП возможен только при комплексном и системном подходе. При этом очевидно, что компьютерный эксперимент является основной составной частью.

Список литературы:

- 1) World Health Organization// Global status report on road safety 2015.URL :https://www.who.int/violence_injury_prevention/road_safety_status/2015/en/
- 2) Сорокин А А, Яковлев С В, Орлова А Ю//Анализ факторов, влияющих на дорожно-транспортные происшествия//Вестник Северо-Кавказского федерального университета. 2019. № 1 (70), с 95-99
- 3) Li, R., Pereira, F.C. & Ben-Akiva, M.E. Overview of traffic incident duration analysis and prediction. Eur. Transp. Res. Rev. 10, 22 (2018) <https://doi.org/10.1186/s12544-018-0300-1>
- 4) Kumar, S., Toshniwal, D. Analysis of hourly road accident counts using hierarchical clustering and cophenetic correlation coefficient (CPC). J Big Data 3, 13 (2016). <https://doi.org/10.1186/s40537-016-0046-3>
- 5) Kumar, S., Toshniwal, D. A data mining approach to characterize road accident locations. J. Mod. Transport. 24, 62–72 (2016). <https://doi.org/10.1007/s40534-016-0095-5>
- 6) Шамлицкий Я.И., Охота А.С., Мироненко С.Н.//Моделирование транспортных потоков в среде AnyLogic //Программные продукты и системы. 2018. № 3. С. 632-636
- 7) Андронов С.А.//Сравнение эффективности адаптивных алгоритмов светофорного регулирования в среде AnyLogic//Программные продукты и системы. 2019. № 1. С. 150-158.
- 8) Сергеев Е.С.//Имитационное моделирование в системе AnyLogic//Современные тенденции развития науки и технологий. 2017. № 3-3. С. 109-111.
- 9) Баширов Александр Витальевич, Ханов Талгат Ахматзиевич// Моделирование транспортного движения в г. Караганда с использованием программного обеспечения ANYLOGIC//Актуальные проблемы современности. 2020. № 1 (27). С. 172-177.
- 10) Баширов А.В., Ханов Т.А.//Результативность использования программного средства AnyLogic в вопросах оптимизации транспортного движения города Караганды //Международный журнал гуманитарных и естественных наук. 2020. № 3-1 (42). С. 195-198.

12.09.00

СОВРЕМЕННАЯ НАУЧНО-ИССЛЕДОВАТЕЛЬСКАЯ РАБОТА СТУДЕНТОВ ВЫСШЕГО УЧЕБНОГО ЗАВЕДЕНИЯ В УСЛОВИЯХ ЦИФРОВИЗАЦИИ

БАШИРОВ А.В. руководитель лаборатории НИИЭПИ
ХАНОВ Т.А. директор НИИЭПИ

Настоящее время, по многим причинам, характеризуется существенным изменением традиционных подходов и методов. Это прежде всего касается молодого поколения, способного получить разнообразную информацию, использовать возможности изменения инновационных технологий и их динамическое развитие.

Важным фактором развития казахстанской науки является формирование молодого ученого. Как правило, формирование научно-исследовательских навыков происходит в стенах университета и определяется степенью взаимодействия студента и администрации учебного заведения.

В Карагандинском экономическом университете Казпотребсоюза функционирует научно-исследовательский институт экономических и правовых исследований (НИИ ЭПИ). Одной из основных задач сотрудников НИИ является вовлечение студентов в научно-исследовательскую работу, повышение результативности их изысканий, формирование компетенций будущего молодого ученого.

Следует отметить, что на протяжении ряда лет наблюдается снижение научно-исследовательской активности студентов. К такому выводу пришли не только сотрудники научно-исследовательского института НИИЭПИ Карагандинского экономического университета Казпотребсоюза, аналогичное мнение было высказано и другими авторами [1, с.381; 2, с.208].

Такое положение со студенческой наукой послужило поводом к организации и проведению исследований, направленных на выявление причин снижения интереса молодежи к науке, слабой вовлеченности в научно-исследовательскую работу и низкой результативности научно-исследовательской работы студентов.

В качестве основной методики исследования, позволившей получить искомую информацию, использовалось анкетирование респондентов по подготовленным анкетам с перечнем заранее составленных вопросов. Свою эффективность анкетирование, как средство поиска значимой информации, показало при проведении подобных изысканий в ряде ВУЗов стран Ближнего Зарубежья [3; 4].

Выполняя намеченную задачу, коллектив НИИЭПИ проанкетировал студентов 1-го курса Карагандинского экономического университета. Анкетирование проводилось поэтапно. Первое анкетирование проводилось со студентами набора 2018, его результаты были обработаны и опубликованы в одном из российских журналов [5]. Второе, проводилось со студентами набора 2019, и было связано с необходимостью сопоставления полученных обобщений и подтверждения ранее сделанных выводов.

Обработка результатов анкетирования позволила выявить основные направления оптимизации организации научно-исследовательской работы студентов. Были получены аргументированные выводы и сформулированы обоснованные рекомендации. В частности, подтвердилась гипотеза о необходимости повышения научно-исследовательского уровня большинства профессорско-преподавательского состава.

В качестве одного из факторов, способствующих формированию успешной профессиональной деятельности, является привитие студентам навыков правильного отношения к труду, а также разъяснение его значимости в достижении результата. В целях повышения интереса к научным исследованиям, видится целесообразным пояснение на примерах наличие взаимосвязи науки и практики, способствующей развитию общественных отношений и обеспечивающей прогресс всех сфер человеческой деятельности. В качестве доминирующих задач процесса обучения предложена ориентация на выработку интереса к познанию и исследовательской работе. Видится необходимым привитие студентам навыков внимательности и концентрированности.

Следует обратить внимание на принципиальную новизну подхода в представляемом проекте. Изначально предполагается, что современные условия глобальной цифровизации качественно меняют отношение молодых людей к научным исследованиям. С этой точки зрения при проведении дальнейших исследований следует учесть следующие аспекты.

Первое. Установление возможной причины потери у студентов пристрастия к научно-исследовательской деятельности.

Эта же проблематика интересовала исследователей как Дальнего [6; 7], так и Ближнего Зарубежья [8, с.172; 9]. Следует отметить, что существует мнение о том, что инновационная активность ВУЗа, напрямую зависит от вовлеченности студентов в научно-исследовательскую работу [10, с.42; 11, с.246; 12].

Результаты предварительных исследований показали, что основными факторами, способствующими проявлению заинтересованности, является стимуляция (33% опрошенных) и интересные научные темы (22% опрошенных). По значимости эти факторы превышают влияние

учебного процесса, оценку собственной работоспособности и возможную перспективность будущей профессии.

Второе. Следующим аспектом является выделение приоритетности возможных стимулов активизации научно-исследовательской работы студентов. Полученные исследовательской группой предварительные результаты показывают, что для современных молодых людей это получение профессиональных навыков. При этом получение профессиональных навыков является более существенным, чем материальное вознаграждение, моральное поощрение и даже предоставление постоянной работы

Третье. Применение полученных студентами профессиональных навыков. Самым популярным выбором студентов (60% опрошенных) было «повышение уровня знаний».

Такой результат показал заинтересованность студентов в альтернативных способах получения профессиональных навыков, которые служат определяющим фактором, способствующим активизации студенческой научно-исследовательской работы. При этом востребованный уровень знаний или профессиональные навыки студенты не связывают с престижем университета либо с более углубленным изучением отдельных дисциплин. Даже формирование навыков творческого мышления не является приоритетом у большинства студентов. Вместе с тем отдельные ученые считают, что формирование и развитие творческого мышления должно быть приоритетным фактором при проведении научных исследований студентами [13, с.34; 14, с.176; 15, с.172].

Четвертое. Связь профессиональной деятельности студентов после окончания ВУЗа с наукой. Проведенные предварительные результаты Исследования показали, в дальнейшем научными исследованиями собирается заниматься только 6 % опрошенных студентов. Такой достаточно низкий показатель результатов анкетирования был неожиданностью, поскольку в любом университете считается естественным привлечение к научной деятельности студентов всех специальностей, к тому же это предусмотрено программой обучения. Существует система поощрений и наказаний, практикуется обязательность подготовки научно-исследовательских работ, а в итоге заниматься научной деятельностью собирается лишь 6 % студентов. Следовательно, подавляющее большинство студентов изначально не планируют заниматься научными исследованиями, проявляя отсутствие заинтересованности в проведении научных изысканий при обучении в ВУЗе.

По мнению авторов для качественного изменения ситуации необходимы развернутые исследования с учетом вышеописанных предварительных результатов [16,17].

В случае поддержки проведения исследований со стороны МОН РК авторы предполагают получение значимого социально-экономического эффекта в вопросе развития научно-исследовательской работы студентов ВУЗов Республики Казахстан.

Список литературы:

1. Кочемасова Л.А. Теоретические предпосылки активизации научно-исследовательской деятельности как инновационного регулятора повышения качества профессиональной подготовки студента // Современные проблемы науки и образования. 2015. № 6. С. 381.
2. Арсентьева М.В. Особенности научно-исследовательской работы студентов младших курсов обучения // Известия Тульского государственного университета. Технические науки. 2017. № 11-2. С. 208-210.
3. Каландаришвили З.Н. Научно-исследовательская работа студентов как компонент подготовки специалистов в современном вузе // Международный студенческий научный вестник. – 2015. – № 1. – С. 23–24.
4. Хашхожева Д.А., Паритов А.Ю., Гелястанова М.Т., Махотлова З.А., Суншева Б.М., Аккизов А.Ю. Вовлеченность студентов в научно-исследовательскую работу и ее перспективы

как элемента самостоятельной работы студента-магистранта // Современные проблемы науки и образования. – 2017. – № 3. Электронный ресурс. Режим доступа: URL: <http://www.scienceeducation.ru/ru/article/view?id=26488> (дата обращения: 20.07.2020).

5. Баширов А.В., Ханов Т.А. Факторы повышения активности научно-исследовательской работы студентов // Современные проблемы науки и образования. 2018. № 4. С. 91.

6. Anderhag, P., Wickman, P. & Hamza, K.M. How can teaching make a difference to students' interest in science? Including Bourdieuan field analysis. *Cult Stud of Sci Educ* **10**, 377–380 (2015). doi.org/10.1007/s11422-014-9630-z

7. Anderhag, P., Hamza, K.M. & Wickman, P. What Can a Teacher Do to Support Students' Interest in Science? A Study of the Constitution of Taste in a Science Classroom. *ResSciEduc* **45**, 749–784 (2015). doi.org/10.1007/s11165-014-9448-4

8. Гомза Т.В. Этапы становления специалиста. Научно-исследовательская работа студентов // Проблемы высшего образования. 2008. № 1. С. 171-174.

9. Чертихина Н.А. Причины недостаточной активности студентов в научно-исследовательской деятельности // Физическое воспитание и спортивная тренировка. 2014. № 1 (7). С. 109-112.

10. Аймагамбетов Е.Б. Приоритетные направления развития научно-инновационного потенциала системы высшего образования Казахстана // Вестник актуальных прогнозов. Россия: третье тысячелетие. 2012. № 28. С. 42.

11. Ярушкина Н.А. Научно-исследовательская работа студентов - индикатор инновационной активности обучающихся // Наука. Исследования. Практика. Сборник избранных статей по материалам Международной научной конференции. Санкт-Петербург, 2020. С. 245-248.

12. Чапкина Е.Г. Научно-исследовательская деятельность студентов как фактор инновационной активности ВУЗа // Экономика и предпринимательство. 2013. № 2 (31). С. 179-185.

13. Dolan, E., Grady, J. Recognizing Students' Scientific Reasoning: A Tool for Categorizing Complexity of Reasoning During Teaching by Inquiry. *J Sci Teacher Educ* **21**, 31–55 (2010). <https://doi.org/10.1007/s10972-009-9154-7>

14. Насонов А.Д., Новичихина Т.И., Бояндина Т.Е., Семейкина В.М. Роль научно-исследовательской деятельности студентов при формировании их творческой активности // Психодидактика высшего и среднего образования: Материалы одиннадцатой международной научно-практической конференции. Барнаул, 2016. С. 175-176.

15. Кривотулова Е.В. Научно-исследовательская работа студентов как средство формирования их творческой активности // Проблемы и перспективы развития высшей школы в условиях модернизации современной системы образования: Материалы Международной научно-практической конференции. Воронеж, 2006. С. 172-173.

16. Баширов А.В., Ханов Т.А. Использование надстроек прикладного программного обеспечения в практической подготовке студентов технических специальностей // Тенденции развития науки и образования. 2020. № 62-4. С. 8-10. DOI: 10.18411/lj-06-2020-73

17. Ханов Т.А., Баширов А.В. Подготовка юристов с использованием информационных технологий: проблемы привития практических навыков // Тенденции развития науки и образования. 2020. № 62-17. С.10-13. DOI: 10.18411/lj-06-2020-380

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ИНФОРМАЦИОННЫХ ТЕХНОЛОГИЙ В ОРГАНИЗАЦИИ НАУЧНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ СИБИРСКОГО ЮРИДИЧЕСКОГО ИНСТИТУТА МВД РОССИИ

ГАЛИМОВА М.А., кандидат юридических наук,
Сибирский юридический институт МВД России
МАМАЙ Е.А., Сибирский юридический институт МВД России

Организация и осуществление научной деятельности образовательных организаций МВД России является сложным, многоэлементным и трудоемким процессом, который связан со сбором, хранением, обработкой большого объема информации. Не случайно в теории управления наиболее трудоемкими считаются процессы, связанные с обработкой документов, и обеспечивающие возможность оперативного получения выводов по результатам этой обработки. И в этом плане первым помощником выступают информационные технологии, их возможности. Мы в полной мере согласны с утверждением, что «информационные технологии открывают широкие возможности для активизации научно-исследовательской работы» [1, с. 769].

Происходящие процессы в современном мире демонстрируют взаимосвязь глобализации и роста информационно-коммуникационных технологий. По мнению исследователей, «роль информации на сегодняшний день непрерывно возрастает, что обусловлено изменениями экономических и социальных условий, внедрением новых технологий и научных разработок; информационное обеспечение становится инструментом максимальной эффективной деятельности, отвечающей требованиям современности» [2, с. 75].

Под информационными технологиями следует понимать «совокупность процессов, методов поиска, сбора, хранения, обработки, предоставления, распространения информации и способов осуществления таких процессов и методов» [3, с. 19].

Научная деятельность в образовательных организациях системы МВД России осуществляется в соответствии с требованиями законодательства Российской Федерации и ведомственных нормативных актов. Она направлена на повышение эффективности оперативно-служебной деятельности органов внутренних дел по выполнению задач и осуществлению возложенных на МВД России полномочий на основе обеспечения научно-практической среды, необходимой для качественной подготовки сотрудников органов внутренних дел к осуществлению практической деятельности.

В настоящее время информационные технологии широко используются как при организации научной деятельности (обеспечение, планирование деятельности, учет ее результатов), так и непосредственно при проведении научной работы.

Так, для проведения научных исследований, подготовки статьи или тезисов доклада необходимо переработать большое количество информации, изучить специальную литературу с тем, чтобы выяснить степень научной проработанности темы, ее актуальность и практическое значение. Способы использования информационных технологий в этом случае могут быть следующими:

1. Поиск литературы: особый интерес в данном случае представляют браузеры типа Internet Explorer, Mozilla Firefox и т.п. различных поисковых машин (Yandex.ru, Mail.ru, Google.ru и т.д.), которые позволяют ориентироваться в огромном массиве научных электронных

библиотек (Российская государственная библиотека, например, Научная электронная библиотека eLIBRARY.RU, электронный каталог библиотеки СибЮИ МВД России и др.).

2. Перевод текстов: различные программы-переводчиков с использованием электронных словарей (например, AbbyLingvo 7.0).

3. Хранение информации: большие массивы информации можно хранить и обрабатывать с помощью CD-, DVD – дисков, внешних накопителей, Flash-дисков, облачных хранилищ (например, Dropbox).

4. Планирование процесса исследования: различные системы управления (например, MicrosoftOutlook) позволяют хранить и актуально реагировать на различные сроки мероприятий, имеющих отношение к исследованию.

5. Общение с коллегами: с помощью электронной почты или поисковых систем Интернет возможно вести переписку со специалистами в интересующей области.

Очень актуальной сегодня представляется технология компьютерного интернет-анкетирования. По мнению специалистов, «она позволяет значительно повысить уровень научных исследований, охватить большее число респондентов одного или нескольких учреждений образования в одном или разных районах, а так же снизить трудовые затраты по обработке данных. Один из возможных вариантов оформления анкеты или теста это – формат HTML. Пользователь получает доступ к информации, заложенной в форме анкеты, привычным для него способом, используя знакомый браузер (например, Internet Explorer). Сама анкета или тест может размещаться как в Интернете, так и на отдельном компьютере. Кроме того, табличный редактор Microsoft Excel с помощью встроенного мастера диаграмм также даёт возможность построить на основании результатов статистической обработки данных различные графики и гистограммы, которые можно впоследствии использовать на других этапах исследования» [4].

Абсолютно незаменимым сегодня является компьютер на этапе сбора информации и обработки данных научного исследования. Он существенным образом облегчает работу по «регистрации, сортировке, хранению и переработке больших объёмов информации, полученных в ходе эксперимента, наблюдения, анкетирования и других методов исследовательской работы. Это позволяет исследователю сэкономить время, избежать ошибок при расчётах и сделать объективные и достоверные выводы из экспериментальной части работы» [5].

Для выступления на различных научно-представительских мероприятиях (конференции, семинары, симпозиумы, круглые столы, диспуты и т.п.) информационные технологии можно использовать в качестве средства иллюстрации – презентация графической и текстовой информации. Для этого может быть использована программа для создания презентаций MicrosoftPowerPoint.

Публикация в сети Интернет является на сегодняшний день самым быстрым способом донесения информации о ходе и результатах научного исследования заинтересованным лицам. Для публикации статьи и монографии в сети Интернет могут быть полезны пакеты FrontPage, FlashMX, DreamWeaver для создания Web-страниц. Так, для обеспечения публикационной активности профессорско-преподавательского института в СибЮИ МВД России был создан сетевой научно-практический журнал «Научный компонент».

Большой потенциал информационные технологии имеют в работе по оформлению научных результатов (создание учебных и воспитательных фильмов, мультфильмов, роликов социальной рекламы для телевидения, обучающих компьютерных программ, игр, энциклопедий и т.д.).

Необходимо упомянуть об информационной системе, используемой в СибЮИ МВД России при подготовке научно-исследовательской работы, без которой сегодня не обходится ни одна публикация – это Антиплагиат. Данный российский проект был запущен в 2005 году группой инициативных людей. Суть проекта – это комплексная система проверки текста на

наличие заимствований. Простыми словами, антиплагиат – это сайт, который помогает определить на сколько текст написан самостоятельно.

В настоящее время образовательные организации высшего и дополнительного профессионального образования столкнулись с новыми вызовами: приходится внедрять дистанционное обучение не в теории, а на практике. Каждый по своему справляется с этими реалиями существования в условиях пандемии, используя определенные способы и методы.

Так, например, для образовательных организаций высшего образования разработана система автоматизации учебного процесса «Автор-вуз», построенная на современных web-технологиях. Данная система помогает сформировать современную электронно-информационную образовательную среду (ЭИОС) в соответствии с требованиями образовательных стандартов (ФГОС), подготовиться к процедуре государственной аккредитации, организовать дистанционное обучение, повысить качество образования. Модуля по организации научной деятельности в ней не предусмотрено, однако разработчики планируют его разработку в будущем. Необходимо отметить, что в данной системе создан модуль «Организация деятельности», с помощью которого можно организовывать проведение научных форумов – одного из направлений научной деятельности. В настоящее время в СибЮИ МВД России идет процесс внедрения данной системы.

Несмотря на то, что МВД России уделяет большое внимание вопросам развития и совершенствования ведомственной информационной платформы на сегодняшний день отсутствует автоматизированная система учета научной деятельности, что затрудняет быстрый и качественный анализ организации научной работы. Планово-отчетную документацию в образовательных организациях МВД России формируют в программе MicrosoftWord.

В Сибирском юридическом институте МВД России в число основных компонентов, обеспечивающих результативность научно-исследовательской деятельности института, являются сформированная система планирования, организации и многоуровневого поэтапного контроля в этой сфере. Кроме того, широкое применение компьютерных технологий позволяет максимально автоматизировать и оптимизировать организацию НИД в институте.

Существенным фактором, позволяющим оптимизировать процесс организации НИД, является создание и использование в институте автоматизированной информационной системы «НАУКА-6». Прототипом АИС «НАУКА-6» является автоматизированная информационная система «НАУКА-4», разработанная в 2004 году [6], которая была модифицирована в связи с возвращением института в ведение МВД России.

«В настоящее время с помощью данной компьютерной программы в институте осуществляются:

- ведение планово-отчетной документации по научной деятельности. Планы и отчеты формируются автоматически после ввода соответствующих данных в информационный ресурс; документы имеют определенную форму в соответствии с нормативными документами МВД России и готовы к печати;

- формирование планово-отчетной документации по основным направлениям деятельности органов внутренних дел;

- подготовка оперативных отчетных документов по подразделениям института согласно выбранным критериям поиска;

- многокритериальный поиск документов по основным реквизитам в ресурсах информационной системы.

Необходимо обратить внимание, что разработанные формы просты в заполнении и не требуют специальных навыков, а формирование плановой документации при помощи автоматизированной информационной системы сокращает использование рабочего времени на данный вид деятельности у сотрудников научного подразделения.

Кроме того, в данной программе разработаны и успешно выполняют свои задачи два модуля «Система рейтингового оценивания научной деятельности сотрудников (работников) института» и «Учет результатов научно-исследовательской деятельности обучающихся», которые позволяют контролировать не только количественные, но и качественные показатели научно-исследовательской деятельности сотрудников (работников), а также обучающихся, что в целом способствует стимулированию их научной деятельности и повышению ее эффективности» [7, с. 101].

Подводя итог, можно сказать, что организация научных исследований не может обойтись без применения информационных технологий, а многолетний опыт использования автоматизированной информационной системы «НАУКА-6», разработанной в Сибирском юридическом институте МВД России, подтверждает надежность и качество данной системы по формированию планово-отчетной документации.

Таким образом, стремительно развивающийся процесс информатизации всех сфер жизни общества делает возможным поднять на новый уровень организацию и качество научно-исследовательской деятельности.

Список литературы:

1. Аминов, И.Б. Использование средств информационных технологий при организации научно-исследовательской работы студентов / И.Б. Аминов, Н.А. Шарапова. – Текст : непосредственный // Молодой ученый. – 2016. – № 3 (107). – С. 769-771. – URL: <https://moluch.ru/archive/107/25594> (дата обращения: 25.09.2020).

2. Новикова, В.С. Перспективы развития государственного управления в контексте информационных технологий / В.С. Новикова // Дневник науки. – 2019. – № 3(27). – С.73-79.

3. Информационные технологии в юридической деятельности : учебник / под ред. В.Д. Элькина. – М. : Проспект, 2012. – 349 с.

4. Ильина, Т.С. Информационные технологии в профессиональной деятельности. – URL: <https://www.sites.google.com/site/itinproactiv> (дата обращения: 25.09.2020).

5. Богатырева, Ю.И. Информационные технологии в научной деятельности / Ю.И. Богатырева, П.А. Косарев. – URL: <https://tspu.ru/res/informat/aosit/Lecture5.htm> (дата обращения: 25.09.2020).

6. Организация НИД в вузах МВД России. Разработка базы данных «НАУКА» : отчет о НИР (заключ.) / науч. рук. Д.Д. Невишко, исп.: В.В. Молоков, Н.А. Горбач, Д.М. Шерстяных. Красноярск : Сибирский юридический институт МВД России, 2004. – № гос. регистрации 01043238. – Инв. №02043667. – 67 с.

7. Мамай, Е.А. К вопросу об оптимизации планово-отчетной документации научной деятельности в образовательных организациях МВД России / Е.А. Мамай // Научный компонент. – 2019. – № 3(3). – С.97-103.

УДК 338

УСКОРЕНИЕ ТЕМПОВ ЦИФРОВИЗАЦИИ СЕЛЬСКОГО ХОЗЯЙСТВА В СВЯЗИ С ПАНДЕМИЕЙ COVID- 19

ГРЕЦКАЯ Н.А. к.э.н., м.н.с.

Государственное учреждение «Институт экономики и прогнозирования НАН Украины», г. Киев, Украина

Ключевые слова: цифровая экономика, сельское хозяйство, цифровые технологии, цифровизация сельского хозяйства, пандемия, covid-19.

Цифровые технологии проникают во все отрасли экономики и сферы жизни. С помощью последних может быть значительно повышена продуктивность сельскохозяйственного производства. Цифровая революция в сельском хозяйстве началась с применения методов точного земледелия. Сейчас цифровые технологии охватили все отрасли сельского хозяйства. Пандемия covid – 19 лишь ускорит процесс проникновения цифровых технологий в сельскохозяйственную, а также смежные отрасли. Таких масштабных технологических изменений аграрный сектор не знал с конца XIX – начала XX ст. На цифровую революцию в сельском хозяйстве возлагаются большие надежды по преодолению проблемы голода в мировом масштабе. В статье предпринята попытка дать обобщающую характеристику процессу цифровизации сельского хозяйства в мировом масштабе. В результате чего проведена систематизация основных технологий, которые были внедрены в сельском хозяйстве в результате цифровизации. Также охарактеризовано влияние пандемии covid-19 на ускорение темпов цифровизации сельского хозяйства.

Цифровая революция оказывает все большее влияние на все отрасли экономики. Не исключение – сельское хозяйство. Объём рынка ЦСХ составил в 13,7 млрд \$ в 2020 г. и, по прогнозам, достигнет 22,0 млрд \$ к 2025 г. Ожидается, что в период с 2020 по 2025 гг. его среднегодовой темп роста составит 9,8%.

Ожидается, что усиление механизации фермерских хозяйств повысят распространение ЦСХ среди широких слоев сельскохозяйственных производителей. Влияние COVID-19 на рынок оценивается как положительное. Ожидается, что нехватка рабочей силы и сбои в цепочках поставок повысят потребность в ЦСХ во всем мире.

Под цифровым сельским хозяйством понимается использование вычислительных и информационных технологий для улучшения рентабельности и устойчивости сельского хозяйства. Цифровое сельское хозяйство (далее – ЦСХ) предлагает новые возможности благодаря широкому доступу к вычислительным технологиям, которые требуют сбора и обработки большого объема данных, в рамках так называемой Четвертой промышленной революции.

ЦСХ применяется ко всем системам растениеводства и животноводства, поскольку оно отражает переход от общего управления ресурсами в сельскохозяйственном производстве к высокооптимизированному, индивидуализированному. Такому производству, которое основано на данных, сбор которых проводится в реальном времени. Желаемые результаты использования ЦСХ – более прибыльные и устойчивые производственные системы.

В данный момент не существует общепринятого понимания термина «цифровое сельское хозяйство». Однако, ЦСХ подразумевает в первую очередь, разумное использование данных и, как правило, включает процессы сбора и анализа данных, принятия решений и их реализации посредством вмешательства руководящего звена. Эти процессы требуют больших объемов данных и расчётов. Они производятся в реальном времени. Их точность возрастает. ЦСХ обеспечивается за счет высокопроизводительных вычислений и коммуникационных возможностей, подключения через мобильные технологии и широкой доступности данных. Однако производителям, особенно мелким и средним, все труднее управлять, интерпретировать и использовать свои данные самостоятельно в следствии больших объемов, сложности данных, а также из соображений конфиденциальности [1].

Аграрный сектор следует за другими отраслями и предприятиями, используя в своей работе возросшие вычислительные мощности мобильных телефонов, планшетов и других портативных устройствах. Хотя традиционно программное обеспечение помогало фермерам оптимизировать

их бизнес-деятельность, в настоящее время наблюдается тенденция к использованию огромных объемов генерируемых данных и их интеграции с местными погодными данными и другими производственными параметрами для принятия более эффективных решений. Новое программное обеспечение помогает решить эту задачу. Многие программы являются портативными, а компоненты доступны через мобильные приложения на компьютерах, используемых в кабине трактора, на ферме или в теплице. Поскольку фермеры и консультанты работают в основном в поле, за пределами традиционной офисной среды, они могут получить несоразмерную выгоду от мобильных вычислений и связи.

Для продажи на сельскохозяйственном рынке разработано множество типов и разновидностей программного обеспечения для точного земледелия и принятия решений. Большинство из них предлагают фермеру или консультанту возможность систематизировать свои данные о сельском хозяйстве и управлять ими, а именно: анализировать пробы почвы, производить аэрофотосъемку, собирать информацию о посадках и т. д. Программное обеспечение может помочь разобраться в данных, например: выявить зоны управления и урожайности; создавать рекомендации на основе информации о почве, данных урожая, карт зон или предыдущих вводимых приложений; интерпретировать изображения со спутников, самолетов или БПЛА для анализа данных и карт предписаний; определять оптимальное индивидуальное кормление животных, разрабатывать меры по охране здоровья животных и сбору урожая.

Технологии, обеспечивающие ЦСХ, многочисленны и разнообразны. Они включают в себя традиционные инструменты точного земледелия, а также вычислительные и сенсорные инструменты. Повышение эффективности производства может быть достигнуто за счет интеграции данных, связанных с несколькими технологиями (которые в настоящее время в основном рассматриваются независимо), и за счет передачи данных / информации в реальном времени между полевым оборудованием и офисом. Основные инструменты ЦСХ, которые существуют сегодня, включают сквозные технологии, такие как датчики и контроллеры, а также вычислительные инструменты принятия решений. Полевые работы также обеспечиваются такими технологиями, как геолокация, связь (сотовая, широкополосная и другие), географические информационные системы (ГИС), мониторы урожайности, точный отбор проб почвы, ближнее и дистанционное зондирование, беспилотные летательные аппараты, технологии автоуправления, наведения и робототехника. В животноводстве ЦСХ включает радиочастотную идентификацию, автоматические системы доения и электронные системы кормления (табл. 1.).

Таблица 1. Основные технологии, которые применяются в ЦСХ

Отрасль сельского хозяйства	Технология
Растениеводство	<ul style="list-style-type: none"> - Геолокация (GPS, DGPS, RTK); - Связь (сотовая связь, широкополосная связь, LPWAN); - Географические информационные системы (ГИС)⁴ - Мониторы урожайности; - Прецизионный отбор проб почвы; - Зондирование (проксимальное и дистанционное); - Беспилотные летательные аппараты (далее – БПЛА); - Автоматическое рулевое управление и руководство;

	<ul style="list-style-type: none"> - Технология переменной скорости; - Бортовые компьютеры.
Животноводство	<ul style="list-style-type: none"> - Радиочастотная идентификация (RFID); - Автоматические системы доения и кормления; - Модели программного обеспечения для животноводства.

Эра точного земледелия началась с появлением некоторых ключевых технологий. Глобальные системы позиционирования (GPS) позволили новаторам в сельском хозяйстве разработать методы географической привязки к изменчивым полевым условиям. Географические информационные системы (ГИС) позволяют управлять полевыми данными с географической привязкой с целью их анализа и принятия управленческих решений для конкретных участков. Настоящий прорыв произошел тогда, когда были разработаны мониторы урожайности и оборудование для внесения удобрений с регулируемой скоростью. С этого времени аппаратное и программное обеспечение и связанные с ним технологии процветали и привели к появлению таких инноваций, как автоматическое рулевое управление трактора с точностью до сантиметра, приложение ввода переменной нормы на основе датчиков, полевое оборудование, подключенное к Интернету, и принятие решений, основанное на высокой степени вычислений [2,3].

Рынок точного земледелия, вырастет в долгосрочной перспективе после вспышки COVID-19, поскольку точное земледелие позволяет отслеживать состояние посевов, без физического присутствия агронома, за счет использования автоматизации, сводя к минимуму потребность в контактах с другими людьми, что крайне важно в условиях пандемии. Этот метод ведения сельского хозяйства представляет собой подход, при котором ресурсы используются в точных количествах для получения более высоких средних урожаев по сравнению с традиционными методами производства. Методы точного земледелия экономят время и финансовые ресурсы: сокращают затраты на внесение удобрений и химикатов, уменьшают загрязнение за счет снижения уровня внесения химикатов в почву. Кроме того, они помогают контролировать физико-химические условия почвы и растений в следствии размещения датчиков для измерения таких параметров, как электропроводность, уровень нитратов, температура, радиация, влажность листьев и почвы. Все это позволяет достичь оптимальных условий, необходимых для роста растений. Эти факторы помогают добиться более высокой производительности при ограниченной рабочей силе во время пандемии, когда наблюдается нехватка рабочей силы. Таким образом, эти методы, помогут в регулярном снабжении продовольствием, тем самым обеспечивая продовольственную безопасность.

Картирование полей составило самый быстрорастущий рынок интеллектуальных систем управления в 2021 г. в стоимостном выражении на рынке ЦСХ. Это наиболее предпочтительная и распространённая технология ведения ЦСХ в наши дни. Она позволяет фермерам и производителям контролировать всю территорию фермы с помощью спутниковых изображений и соответствующим образом регулировать процессы. Ожидается, что ситуация с covid-19 увеличит распространение системы картирования полей, поскольку она позволяет фермерам дистанционно регулировать процессы на ферме, не совершая ненужных поездок на поля. Действующие принципы социального десантирования и запрета не выходить из дома требуют внедрения таких систем, которые могут помочь фермерам беспрепятственно заниматься сельскохозяйственной деятельностью.

Из-за вспышки COVID-19 управление персоналом в сельском хозяйстве остается наиболее пострадавшей отраслью. Пандемия оказывает значительное негативное воздействие на доходы

миллионов рабочих, занятых в экспортно-ориентированном трудоемком сельскохозяйственном производстве в развивающихся странах. Пандемия также может оказать серьезное влияние на сферу переработки из-за нехватки рабочей силы и временного прекращения производства. Например, по данным Международной организации труда (МОТ) в 2020 г. сельскохозяйственный сектор Европы сталкивается с острой нехваткой рабочей силы из-за закрытия границ, что не позволяет сотням тысяч сезонных рабочих добраться до ферм, которые полагаются на их труд в период сбора урожая. Ожидается, что влияние на сектор будет долгосрочным. Многие крупные европейские производители сельскохозяйственной продукции, в том числе Франция, Германия, Италия, Испания и Польша, особенно уязвимы. По данным Coldiretti, итальянской организации, представляющей фермеров, более четверти производимых в стране продуктов питания приходится на около 370 тыс. постоянных сезонных рабочих-мигрантов.

К основным поставщикам технологий на рынок ЦСХ следует отнести такие компании, как: DTN (США), FarmersEdge (Канада), Taranis (Израиль), Eurofins (Люксембург) и AgriWebb (Австралия). DTN специализируется на услугах по предоставлению данных для анализа и доставки в реальном времени информации о погоде, сельском хозяйстве, энергетике и товарных рынках. Компания в основном работает в четырех бизнес-сегментах, а именно в: сельском хозяйстве, энергетике, информации о погоде и финансовой аналитике. Компания предлагает различные системы интеллектуального земледелия в сельскохозяйственном сегменте. Ее данные обеспечивают: анализ товарных рынков; гиперлокальные сведения о погоде и болезнях, которые помогут фермерам и агропредприятиям вести посевную и уборку урожая; а также получение информации об отрасли в режиме реального времени, с целью информирования производителей о тенденциях и о том, как они могут повлиять на их деятельность.

Рынок цифрового сельского хозяйства по регионам был сегментирован на Азиатско-Тихоокеанский регион, Европу, США и Западный регион. Азиатско-тихоокеанский регион будет наиболее быстро растущим рынком к 2021 г. Это регион включает в себя самые густонаселенные страны, такие как Китай, Индия. Государственная политика, поддерживающая оцифровку сельскохозяйственных процессов и растущая потребность в эффективном использовании природных ресурсов, наряду с уменьшением доступности рабочих-мигрантов, будет способствовать распространению технологий цифрового сельского хозяйства.

Список литературы:

1. Basso B., Antle J. Digital agriculture to design sustainable agricultural system // Nature Sustainability. – 2020. – volume3. – P. 254 – 256.
2. Обзор цифровых технологий для агропромышленного комплекса: от ГИС до интернета вещей. – Режим доступа <http://integral-russia.ru/2020/07/30/tsifrovaya-platforma-razvitiya-agropromyshlennogo-kompleksa-kontsepsiya-i-osnovnye-tezisy//>
3. Давлетшин И, Трофимов А. Цифровой передел. Преимущества и риски цифровизации сельского хозяйства. – Режим доступа <https://www.agroinvestor.ru/technologies/article/30405-tsifrovoy-peredel/>

КРИТЕРИИ ОЦЕНКИ СООТВЕТСТВИЯ ЭЛЕКТРОННЫХ МУНИЦИПАЛЬНЫХ СЕРВИСОВ УСЛОВИЯМ ЦИФРОВОЙ ТРАНСФОРМАЦИИ

ДРАГУНОВА Л.С., доцент,
Сибирский университет потребительской кооперации
ПУСТОВАЛОВА Н.В., аспирант
Новосибирский государственный технический университет
ДРАГУНОВА Е.В., к.э.н., доцент,
Новосибирский государственный технический университет

На сегодняшний день практически все сферы человеческой жизни затронуты процессами цифровой трансформации. Цифровые технологии позволяют переосмыслить, систематизировать, спрогнозировать на длительную перспективу важные решения, открывают новые возможности на всех уровнях государственного и общественного развития. Цифровизация, автоматизация и онлайн-технологии нашли широкое применение в сфере муниципального и государственного управления, в частности нашли отражение в концепции «Цифровой муниципалитет». «Цифровой муниципалитет» участвует в предоставлении муниципальных услуг в проактивном режиме (дистанционное взаимодействие с государством), в реальном времени и по экстерриториальному принципу: электронный документооборот; внедрение интегрированных цифровых платформ управления муниципальными топливно-энергетическими, водными и транспортными ресурсами; активное вовлечение жителей в управление развитием муниципалитета [1 – 3]. Актуальными вопросами до сих пор остаются формирование единого понимания концепции; выбор форм взаимодействия, которые можно перевести в онлайн-формат и связанные с этим риски; пределы цифровизации и обеспечения безопасности и прозрачности работы сервисов.

Современные проблемы муниципальной информатизации в какой-то степени продиктованы сложившейся системой самоуправления, кроме того появляются новые факторы [4], например, неравномерное развитие каналов широкополосной связи и информационное взаимодействие муниципальных органов с ГИС.

Сегодня при оценке качества муниципального управления, все более важную роль играет именно вопрос качества информационных услуг и сервисов. Граждане разных возрастов активно используют сайты, благодаря которым можно записать ребенка в сад или школу, получить ответы от ведомств и министерств, записаться на прием к врачу. Наиболее востребованными направлениями совершенствования муниципальных услугам, которые автоматизируют практически все муниципалитеты, являются сферы школьного и дошкольного образования, ЖКХ, а также реализация подсистем проекта «Умный город» (например, «Умный транспорт», «Безопасный город»).

Несмотря на безусловное удобство применения веб-сервисов с точки зрения пользователей, существует ряд проблем, связанных их с созданием и продвижением: сайты организаций не полностью обеспечивают те функции, для выполнения которых они предназначены; устаревание технологического решения и/или контента; сложность интеграции решений и технологий; недостаток средств на разработку и поддержку; кадровые проблемы.

Существуют разные методики оценки технического, содержательного и пользовательского аспектов, например, Методика мониторинга официальных сайтов органов государственной власти и местного самоуправления, Экспертный рейтинг соответствия НПА, Рейтинг открытых данных, Рейтинг ООН и т.д., направленные на своевременное выявление узких мест в работе сервисов и повышение их качества и работоспособности (Рисунок 1).

Примечание – составлено авторами по данным [6]

№ п.п.	Сайт	Экспертный	Открытые данные (экспертный)	Рейтинг посещаемости	Открытые данные (технический)	Технический	Народный
1	Администрация закрытого административно-территориального образования Северск	9	1	3	1	1	1
2	Администрация Города Томска	8	20	1	3	3	2
3	Официальный сайт Городской Управы города Калуги	1	14	-	74	102	154
....							
6	Администрация города Перми	5	117	-	30	32	45
7	Официальный сайт органов местного самоуправления города Нижневартовска	12	2	4	2	2	165
8	Официальный городской портал города Нижний Новгород	6	24	-	15	55	120
9	Администрация города Ульяновска	4	33	-	40	134	62
10	Администрация города Комсомольска-на-Амуре	7	78	-	27	73	28
...							
13	Официальный портал Екатеринбурга	18	18	-	151	8	131
...							
47	Мэрия города Новосибирска	60	19	-	59	31	117

Используя данные рейтинги можно увидеть не только текущую позицию, слабые и сильные стороны цифровизации в конкретном муниципалитете, но также и динамику происходящих изменений. На примере Новосибирской области можно заметить ухудшающуюся динамику итогового муниципального рейтинга в 2020 году (текущая 47 позиция/ предыдущая 32) [6]. Стоит отметить, что изменение позиций в рейтинге не всегда имеет корреляцию с

изменением объема финансирования сферы информатизации. Например, в Северске запланирован объем финансирования сферы информатизации на одного жителя затратить 70,66 р., Томске – 93,73 р., в Комсомольске-на-Амуре – 18,15 р., а в Новосибирске – 32,36 р. [5].

С практической точки зрения данные рейтинга используются не только для оценки эффективности расходования бюджетных средств. Информационные службы, службы по работе с населением и ИТ-подразделения муниципалитетов могут опираться на значения рейтинга при оценке полноты и прозрачности контента, удовлетворенности граждан, а также качества технических решений, используемых при реализации сервисов. Так, например, используя данные технического рейтинга, можно оценить технические стороны работы сервиса (время отклика, скорость загрузки страниц и т.д.). Сравнив собственное техническое решение и решения, используемые муниципалитетами, занимающими более высокое место в рейтинге, можно перенять прогрессивный опыт и лучшие практики. Вместе с тем, в текущем рейтинге недостаточно инструментов, позволяющих оценить заинтересованность граждан в использовании сервиса и уровень их цифровой грамотности, которые говорят о том, обладают ли они компетенциями, необходимыми для использования информационных ресурсов (рисунок 2).

Рисунок 1 – Фрагмент результатов мониторинга государственных сайтов (уровень Муниципальный)

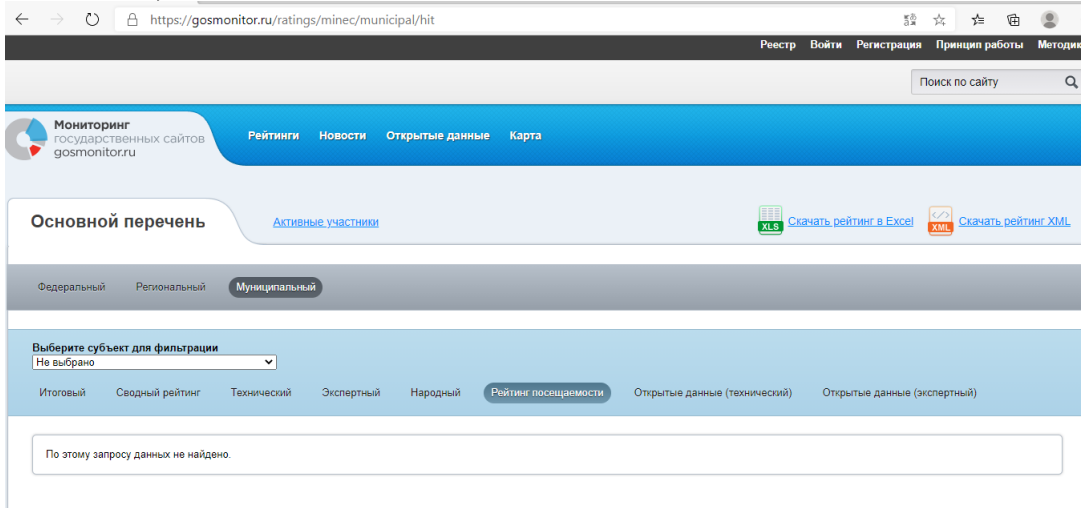

Рисунок 2 – Визуализация обработанного запроса о посещаемости сайтов в рейтинге

Так как в рейтинге отсутствуют некоторые позиции, например, рейтинг посещаемости, нами добавлены данные, касающиеся технических возможностей порталов, полученные с использованием аналитических сайтов (Яндекс). При этом сравнение осуществлялось с аналогичными сервисами других городов-миллионников РФ (рисунок 3).

Позиции анализа	"Мой Новосибирск"	"Наш Санкт-Петербург"	"Наш город"	Екатеринбург РФ
Индекс качества портала	1700	5900	46100	5700
Посещаемость (кол-во уникальных посетителей)	1240	4240	9360	17808
Скорость загрузки HTML	0,85 сек	0,32 сек	1,09 сек	1,45 сек
Индекс масштабруемости	100%	100%	100%	100%
Общая оценка портала	74%	80%	67%	82%

Рисунок 3 – Сравнительная оценка сервисов выбранных городов-миллионников РФ

В современных условиях не закончившейся пандемии помимо технических характеристик при анализе качества веб-сервисов муниципалитетов следует уделять особое внимание удобству их использования потребителями, т.к. именно для них предназначены переводимые в онлайн услуги. Интерфейс сервисов, ориентированных на работу с обращениями граждан, должен учитывать особенности восприятия и уровень владения цифровыми технологиями, информация должна быть представлена в удобной для ознакомления форме. Следуя данной логике, Народный рейтинг сейчас становится всё более и более актуальной частью сводного рейтинга.

Список литературы:

1. Зубарев В. Цифровой муниципалитет // Эксперт. 2017. 24 июля. № 30-33 (1039). С.14-32.
2. Балыгин И.В. Пути совершенствования управления муниципальными образованиями в Российской Федерации в современных социально-экономических условиях – Режим доступа: https://samupr.ru/wp-content/uploads/2019/09/print-vypusk_tom-02_zhurn_samoupr2019-opt.pdf
3. Фролова Е. А., Щербань Е.Г. Цифровая экономика: муниципальный аспект // Вестник Саратовского государственного социально-экономического университета. 2019. №1 (75) С.17-21.
4. Губов А. Четверть века муниципальной информатизации, или О цифровой трансформации органов местного самоуправления – Режим доступа: <https://d-russia.ru/chetvert-veka-munitsipalnoj-informatizatsii-ili-o-tsifrovoj-transformatsii-organov-mestnogo-samoupravleniya.html>.
5. Валинуров И. Об итогах цифровизации в муниципальных образованиях Сибири и Дальнего Востока в 2019 году. – Режим доступа: <https://d-russia.ru/ob-itogah-cifrovizacii-v-municipalnyh-obrazovaniyah-sibiri-i-dalnego-vostoka-v-2019-godu.html>
6. Мониторинг государственных сайтов – Режим доступа: <https://gosmonitor.ru/ratings/minec/municipal>

ПРЕДПОСЫЛКИ ФОРМИРОВАНИЯ ИННОВАЦИОННО-ИНФОРМАЦИОННОЙ ЭКОНОМИКИ

Б.Б. ДОСКАЛИЕВА профессор, д.э.н. КЭУК
А.Н. СЛАМБЕКОВА студентка Э-20-2 КЭУК

Тенденции развития нового инновационно-информационного содержания, базирующегося на знаниях, информационных технологиях и глобализации хозяйственных (и общественных) процессов становится значимым процессом в современных условиях хозяйствования. Интеллектуально-образовательный потенциал является ключевым в экономическом развитии.

Формирование человеческого потенциала как одного из главных конструкторов новой человекоориентированной парадигмы принадлежит системообразующему звену человека в социально-экономических экономических системах. В изучении человеческого ресурса страны задействованы следующие сферы народного хозяйства: образования, подготовки и переподготовки экономически активного населения; здравоохранения; воспитание детей и приобщение их к культурным ценностям общества; обеспечение продуктивной занятости и достойного труда для членов общества, уровень и качество жизни населения. [1]

Эти сферы традиционно относят к социальной сфере жизнедеятельности общества, которая в современной рыночной экономике должна развиваться не только по законам рынка, но и при участии государства, которое вырабатывает для этого соответствующую социальную политику.

Все развитые современные страны идентифицируют себя как «социальные государства». Но определение социального государства, которые формулировали ученые и политики в течение более ста лет, начиная с Лоренца фон Штайна, который в 1850 году ввел такой термин, претерпели значительные изменения. [2]

В течение прошедшего периода государство как основной институт политической системы общества, организующий, направляющий и контролирующий совместную деятельность и отношения людей, общественных групп, классов и ассоциаций претерпевало эволюционные изменения, отражающие как развитие производительных сил, так и общественных отношений. [3]

Утверждается, что первичное социальное государство появилось в 80-е годы в Германии и понималось как государство, политика которого направлена на улучшение жизни граждан. Главное для такого государства – наделение граждан социальными правами, а государство – социальной ответственностью. (Таблица 1)

Оценка аналитической таблицы, раскрывающей все концепции, их содержание и характерные признаки социального государства представлены нами в таблице 1.

Таблица 1 – Тенденции изменения социального государства

Концепция	Период	Содержание концепции	Признаки
Первичное социальное государство	80-е годы 19 века – 30е годы 20 века	Граждане наделяются социальными правами, а государство социальной ответственностью	Широкое и повсеместное внедрение социального страхования, обеспечение социального равенства, бюджетное финансирование государственной социальной помощи и отдельных социальных программ. Государство становится доминирующим субъектом социальной поддержки граждан (ранее общины, кооперативы, церковь, благотворительность)
Правовое социальное государство	30-е годы- 40-е годы 20 века	Система прав граждан на социальные гарантии со стороны государства	Социальные функции государства не просто приобрели правовые основания, но стали ведущими для государств. Личные права человека стали основополагающим звеном всей правовой системы государство, определяя через гражданские права социальные обязанности государства
Государство социальных услуг	40-е-60-е годы 20 века	Государство - субъект специфических социальных функций: обеспечение	Государство несет ответственность за равные возможности для всех социальных

		занятости, формирование жизненной среды для инвалидов, государственные программы для создания необходимых жизненных условий для отдельных категорий людей и регионов	групп общества на основе активной социальной политики. Государство не просто компенсирует невозможность достижения человеком определенных жизненных стандартов, а активно формирует условия достижения этих стандартов. Государство является гарантом равных социальных возможностей.
Государство всеобщего благоденствия	60-е-80-е годы 20 века	Достижение относительно равного высокого уровня жизни всего населения.	Период максимального развития страховых признаков и присвоение принципу солидарности приоритета номер один. Это определяет всеобщность социальной поддержки, ориентацию на универсальные показатели качества жизни, механизмы страхования социальных рисков преимущественно на солидарной основе.
Кризис государства всеобщего благоденствия	80-е-90-е годы 20 века	Возрастающий разрыв между численностью плательщиков социальных взносов и теми, кто имеет право на социальное обеспечение: безработные, бедные, неполные семьи и т.п.	Кризис всей системы солидарного страхования. Противоречие между растущими социальными отчислениями и объективной необходимостью снижения налоговой нагрузки на бизнес.
Либеральное социальное государство	Середина 90-х годов 20 века по настоящее время	Эффективность социальной политики	Отказ от патерналистской роли государства и политической цели на выравнивание уровня жизни граждан

* Составлено автором

Реальными стали новые функции государства в виде государственного социального страхования, создание и бюджетное финансирование государственной социальной помощи и отдельных социальных программ, обеспечение равного доступа всех граждан к системе страхования и помощи.

В анализе с предшествующим периодом, можно сказать, что государство стало доминирующим субъектом социальных функций в обществе, в то время как ранее эти функции больше выполняли рыночные субъекты (благотворительность), церковь, общины и другие формы совместной жизнедеятельности людей (кооперативы). [4]

Изменение государственного регулирования сопровождалось принятием значительного числа социальных законов, которые давали гарантии по различным видам социальных рисков,

сопровождающих жизнь человека в рыночной экономике. Естественно, что социальное законодательство стало не просто сектором правового поля, а стало оказывать ощутимое влияние на его взаимодействие с другими государственными нормами. Социальное государство перешло в новое качество – стало социальным правовым государством.

Центральной идеей такого государства стало акцентирование прав гражданина на социальных гарантиях со стороны государства. Природа института государства, основанная на формальных нормах и правилах, структурирующих взаимодействия субъектов в той или иной сфере деятельности, обусловила разработку нормативно-правовой базы в сфере взаимодействия человека и государства. Отныне и по сей день, социальные функции стали неотъемлемой частью функциональной структуры государства, что позволяет сделать вывод об окончательной передаче социальных функций от общества к государству.

Определение социального государства как правового было принципиальным шагом, так как впервые в истории была сделана попытка найти форму компромисса между понятиями свободы и равенства. Многие ученые отмечали, что «полная свобода для сильных и талантливых людей несовместима с правом на достойную жизнь для слабых и мало одаренных». [5]

Правовое обоснование социального государства окончательно оформило принцип естественных социальных прав человека. Государство стало опосредующим звеном между совокупностью прав человека и обществом и на основе социальной политики стало обеспечивать эти социальные права. В этом качестве государство получило особые права по перераспределению благ и тем самым приобрело специфическую *функцию реального обеспечения формального равенства людей*.

Изучение опыта практических (финансовых и организационных) механизмов реализации социальных функций, а также расширение этих функций и освоение качественно новых видов деятельности позволяют обозначить следующий этап как этап социальных услуг. Именно в этот период государство становится субъектом специфических социальных функций, которые ранее не выходили за спектр мер социальной защиты: обеспечение занятости, социальный патронаж, формирование жизненной среды инвалидов, программы реабилитации для отдельных социальных групп, государственные программы поддержки и создания необходимых жизненных условий для отдельных категорий людей и регионов.

Проявлением свежего подхода к функциям государства является дополнение компенсационных мер мерами активного формирования условий для достижения общества равных возможностей и закрепление ответственности государства за формирование этих возможностей. [6] То есть в каком-то смысле независимо от желания человека государство обеспечивает для него принятые в обществе стандарты.

Что было отмечено выше, в процессе развития теоретических обоснований социального государства всё чаще понятия «социальное государство» и «государство благоденствия или благосостояния» стали рассматриваться как синонимы. [7] В то же время многие теоретики подчеркивали, что «государство всеобщего благоденствия» - это этап развития социального государства, одна из его форм. Термин «социальное государство» является обобщенным, родовым понятием, первичной категорией, от которой впоследствии появилось много производных. Необходимо также отметить, что понятие «социального государства» вовсе не предполагало принципа всеобщей компенсации и выравнивания уровня жизни граждан, что в целом является более приемлемым для политических сил общества.

Этап, охватывающий период с конца 50-х годов до середины 80-х, можно обозначить как этап всеобщего благоденствия в эволюции социального государства.

Качество жизни в современных условиях в развитых странах мира в этот период выразилось в том, что система страхования социальных рисков практически полностью

компенсировала неопределенность будущих периодов жизни человека в условиях рыночной экономики. Государство благоденствия фактически становятся результатом логической завершенности развития системы социального страхования, которая достигла уровня максимальной социализации (передачи на уровень всего общества) традиционных рисков, в том числе главного риска, который ведет к недопотреблению домохозяйства – потери дохода.

Становление более высокого, общественного уровня субсидирности (т.е. ответственности) за нейтрализацию, сокращение и предупреждение рисков привело к тому, что система индивидуального социального страхования и система социальной помощи стали выступать как обязательное дополнение друг друга. Причем выплаты из системы социальной помощи практически не отличались от выплат из системы социального страхования, а возможность получения таких пособий возникла у всех социальных групп, независимо от того, платят они или нет социальные взносы.

В теоретических аспектах переход к государству всеобщего благоденствия стал переходом от принципа коммутативной справедливости, которая лежала в основе модели Бисмарка, а в литературе прослеживается вплоть до Л.Эрхарда, к принципу распределительной справедливости. Если коммутативная справедливость основана на принципе взаимности и предполагает, что каждый получает из системы согласно своему вкладу (т.е. сколько положил – столько и возьму), то справедливость распределительная или корректирующая нацелена на равенство экономическое, равенство выплат из системы. Фактически это соответствует тезису «каждому по потребностям».

Если коммутативная справедливость может происходить без государственного участия (если страховые компании частные), то справедливость перераспределительная требует участия государственного органа.

С мировоззрений функций государства оба принципа справедливости реализуются через принятие государством на себя определенной социальной ответственности. Однако разная природа этой государственной ответственности и степень перераспределения национального дохода и общественного богатства обуславливают несхожие механизмы социальной политики и соответственно имеют разные последствия для экономики.

Формирование перераспределительных процессов к 70-м годам 20 века провоцирует финансовый кризис социального государства. Фактически расходы на социальное обеспечение растут более быстрыми темпами, чем доходы, что в свою очередь требует повсеместного повышения налогов и обязательных взносов в систему социального страхования. Исследование количественных процессов показывает, что в странах Западной Европы с 1975 по 1985гг государственные расходы на социальное обеспечение растут на 7-8% ежегодно, в то время как доходы на 1-3%. Одновременно доля налогов и страховых взносов в ВВП, остававшаяся практически на одном уровне с 1955 по 1975гг, за период с 1975 по 1985гг. повысилась с 35% до 45%. [2].

Рост масштабов перераспределительных процессов в этот период сочеталось с ростом затрат на государственный аппарат, обслуживающий социальные функции государства, замедление темпов роста мировой экономики и ухудшением демографической ситуации, что также усугубляет трудности финансового обеспечения социальной функции государства всеобщего благосостояния. Эти тенденции потребовали пересмотра системы программ и пособий и обусловили необходимость реформирования социальной политики государства, а, следовательно, пересмотра функций, принципов и механизмов социальной деятельности.

Этот этап, с начала 80-х по середину 90-х годов 20 века может быть обозначен как этап кризиса государства всеобщего благоденствия.

Для этого этапа характерны два признака, определившие содержание этого этапа и обусловившие дальнейшее развитие функций социального государства и перспективу его развития в будущем.

1. Был осознан и проявился кризис системы социального страхования. Государство благоденствия увлеклось вертикальным перераспределением доходов между группами граждан. Это естественно вошло в противоречие с горизонтальным распределением доходов: то есть на основе личного участия в рыночной экономике. При этом фактически произошел видимый разрыв между величиной и уровнем социальных выплат. Одновременно происходило видимое стирание различий между страховыми выплатами и выплатами на основе социальной помощи.

2. Либерализация экономики с его основным тезисом – стимулирование предпринимательской активности вступила в противоречие с растущими социальными отчислениями, которые требовали постоянного притока средств, что подталкивало государство к росту налоговой нагрузки на бизнес.

Ухудшение экономической и демографической ситуации и стремление государства стимулировать экономическую активность за счет снижения обязательных социальных взносов привели к недостаточности страховых социальных фондов, наполнение которых государство вынуждено брать на себя, что естественно нарушает принцип социального страхования в пользу принципа солидарности.

Финансовые трудности во многих странах вывели на первое место принцип адресности (селективности) социальной помощи. В настоящее время во многих странах этот принцип является доминирующим и распространяется на большинство пособий, величина которых теперь меняется в зависимости от доходов домохозяйства и общего уровня обеспеченности. В отличие от государства всеобщего благоденствия современное социальное государство стремится отказаться от своей патерналистской роли, ориентировано на устранение иждивенческих установок у населения и формирование установок активной жизнедеятельности.

Этот современный период можно назвать этапом либерального социального государства.

Противостояние идеи либерализма и идеи социальности государственного устройства имеет достаточно длительную историческую ретроспективу. Противостояние этих идей шло в двух плоскостях - политической и экономической. В экономической плоскости приверженность либералов принципу свободы рыночных отношений и идеалу собственности как гарантии индивидуальной свободы, всегда противостояла общественным и государственным ограничениям рынка, государственному перераспределению и общественным формам собственности.

В то же время нельзя не понимать, что все современные авторы признают в качестве принципов современного государства: *свободу, равенство, справедливость*. И эти две идеологии демонстрируют два различных подхода к пониманию одних и тех же явлений. Многие авторы считают, что современное социальное государство есть результат синтеза либерально-демократических ценностей, и государства благосостояния, провозгласившего обеспечение прав на достойное существование своих граждан главным направлением своей

деятельности.

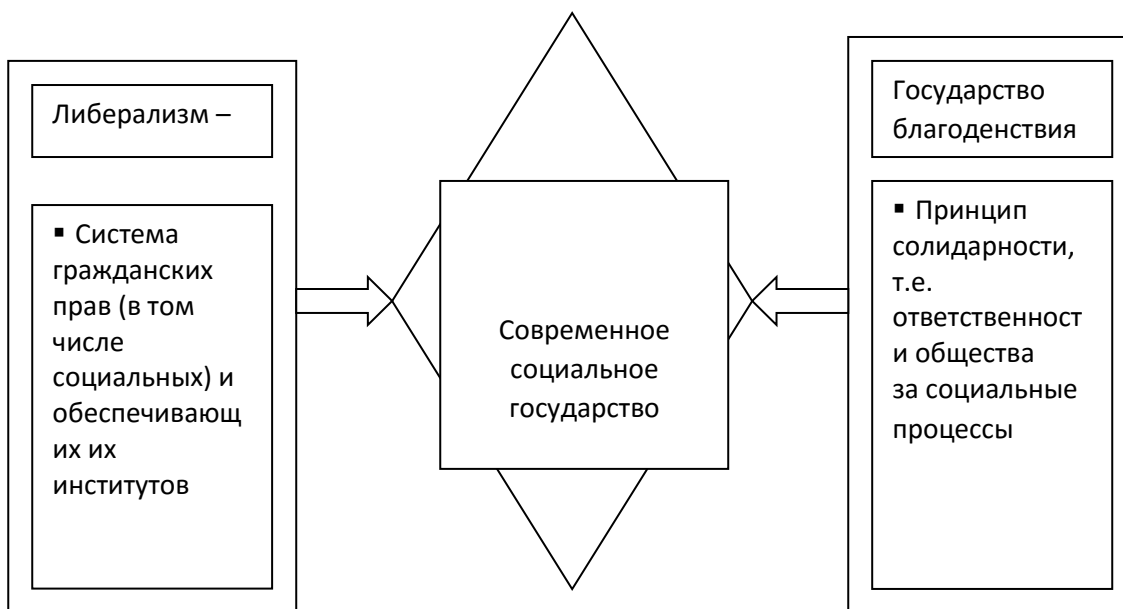

Рисунок 2 – Теоретические основы современного понятия «социальное государство»

В системы исходных представлений о либеральном государстве всегда имело место противоречие между свободой и солидарностью и справедливостью. Внутри государства всеобщего благоденствия – это дилемма свободы и солидарности, несовпадение прав и обязанностей, прав и ответственности в результате подмены системы социального страхования системой социальной помощи. В таком государстве существует несимметричность прав и обязанностей, когда бесплатное образование, бесплатное жильё и другие блага оплачивается на самом деле частью общества, которая создает эти ценности.

Можно сказать, что современное социальное государство претендует на поддержание равновесия между свободой и равенством, причем это равновесие является динамическим, а не статическим понятием. Государство должно предоставить человеку не только свободу, но и материальные возможности пользоваться ею. Собственно вопрос о материальных возможностях и является краеугольным камнем спора: обеспечивать равные условия жизни или обеспечивать равные жизненные шансы. До 80-х годов можно было говорить о приоритете первого вида равенства в научных исследованиях и государственной политике многих европейских стран. В настоящее время большинство ученых склоняется к мысли о том, что социальная справедливость должна быть основана на экономическом либерализме. То есть государство должно отвечать за условия жизни и труда своих граждан, которые имеют социальные права, но права граждан заключаются в реализации экономически и социально-приемлемого уровня жизни для всех и обеспечение равных жизненных шансов для каждого. Равные жизненные шансы касаются сфер образования, здравоохранения, культуры.

Под современным социальным государством, по нашему мнению, следует понимать динамичную экономическую систему, в которой основой социальной защиты является сама успешно развивающаяся рыночная экономика, дополненная лишь самыми необходимыми мерами социальной защиты и помощи со стороны государства.

У либерального социального государства появляются новые, ранее не выполняемые ими функции. (Таблица 2)

Новые функции являются логичной реакцией на изменение социально-экономических условий, в которых существует и развивается современная страна.

Компенсация асимметрии предполагает больший акцент на принцип социального страхования, который устанавливает размеры пособий пропорционально взносам в систему, т.е. приоритет принципа страхования над принципом социальной помощи. Последовательная реализация этой функции обусловлена необходимостью снятия противоречия между темпами экономического развития (а тяжестью налогообложения и объемами социальных выплат работодателями) и необходимостью обеспечения поддержки населения в случае наступления рискованных ситуаций в рыночной экономической системе.

Но, безусловно, главным вектором современного развития экономики является изменение техногенного типа производства, переход к инновационно-информационной экономической системе, когда социальные факторы производства превращаются в основной источник и импульс экономического развития, когда работник не может рассматриваться лишь как средство максимизации экономического эффекта.

Высокотехнологичное производство опровергло представления о нерентабельности социальных расходов, снижающих темпы накопления, расширения производства и его конкурентоспособности. В противовес индустриальному производству, особенно его первичной стадии, носящего экспансивный характер и расширяющегося за счет прибавочной стоимости, экономическая эффективность напрямую зависит от простого, интенсивного труда. Для такого производства действительно характерно противопоставление экономических и социальных приоритетов, то есть последние ограничены необходимостью простого воспроизводства рабочей силы. Никаких дополнительных вложений в принципе не требуется, а однажды полученная квалификация может использоваться без особенных изменений 20-30 лет.

В условиях непрерывного совершенствования производительных сил вложения в человека становятся объективно необходимыми, поскольку от него требуется уже не простой труд и даже не сложный, воспринимаемый как механически умноженный простой. От человека требуется непрерывное обновление знаний, умение аналитически мыслить и мобильно реагировать на требования повышения конкурентоспособности производства.

На наш взгляд, туту возникает эффект обратной связи: постиндустриальное производство создает предпосылки для «социализации» экономики, но одновременно является предпосылкой для углубления и развития для формирования современной инновационно-информационной экономики. Эта взаимосвязь отражена нами на рисунке 3.

Постиндустриальное общество создает материальные ресурсы и гражданские институты для удовлетворения потребностей людей на более высоком уровне, чем в индустриальную эпоху. Оно создает возможности для: высокого уровня и качества жизни граждан, социальной защищенности населения, информационной среды жизнедеятельности человека, творческого развития человека, социального обслуживания для людей с ограниченными возможностями.

Рисунок 2. Социальный фактор в постиндустриальной и иновационно-информационной экономике

Усиления роли социального фактора в современной иновационно-информационной экономике позволяет многим ученым считать такую экономику человекоцентричной, поскольку роль материальных факторов становится всё более опосредованной, зависимой от органически включенного в народнохозяйственную структуру организационного, технического и научного созидания. Разумеется, речь идет о технически развитой постиндустриальной экономике.

Поэтому стратегия развития экономической системы в постиндустриальном обществе в качестве одного из четырех внутренних факторов, рассматривает «развитие человеческого капитала путем инвестиций в образование, здравоохранение, культуру, улучшение жилищных условий граждан, подготовку кадров в соответствии с будущим спросом на рынке труда и возможностям конкурировать на рынке труда» [8].

Факторы развития на макроуровне смещаются в нематериальные сферы. Деятельность государства направлена на создание справедливых условий конкуренции, поддержку науки, системы образования и здравоохранения, улучшения качества человеческого потенциала и жизни населения.

Оценка потенциала развития современных экономических систем осуществляется по двум показателям – человеческому капиталу (ИЧК) и иновационно-инвестиционной деятельности (ИИД), являющихся ключевыми факторами развития постиндустриальной экономики.

Следовательно, современные экономические системы описываются изменением баланса экономических и социальных факторов общественного развития в пользу социальных детерминант. Приобретение ими роли основного импульса экономического развития имеет двойственную природу. С одной стороны это следствие научно-технического прогресса и эволюции социального государства, а с другой стороны характеристики человеческого потенциала (образование, здоровье, уровень культуры) являются предпосылкой для развития экономики нового качества, иновационно-информационной экономики. Поэтому, социальное

государство дополнило свои функции, добавив к уже имеющимся функцию обеспечения достижения высоких экономических показателей и конкурентоспособности страны за счет социальных факторов.

Список литературы:

1. Добрынин А., Дятлов С., Курганский С. Человеческий капитал (методологические аспекты анализа). СПб., 1999, С.200-208.
2. Калашников С. Функциональная теория социального государства. М., Экономика, 2002, , 188с.
3. Политология. Энциклопедический словарь. М., 1993., 378с.
4. Эволюция теории и практики государства благосостояния. Сб. обзоров. М.: ИНИОН АН СССР
5. Хайек Ф. Общество свободных. Сдерживание власти и развенчание политики//Вопросы экономики. – 2001. - № 5. – с.23.
6. Четвернин В.А. Государство: сущность, понятие, структура, функции. В кн: Проблемы общей теории права и государства. М., 1999. С.167
7. Социальное государство. Краткий словарь-справочник. М.: АТ и СО, - 2002. – 241с.
8. К.Астапов Стратегия развития в постиндустриальной экономике// МЭ и МО. – 2006. - № 2. – С.57.

УДК 81 (574)

СОВРЕМЕННЫЕ ТЕХНОЛОГИИ В ИЗУЧЕНИИ АНГЛИЙСКОГО ЯЗЫКА

ЕСКАЗИНОВА Ж.А. доктор PhD, доцент

Карагандинский университет им. Е.А.Букетова

АХМЕДОВА С.А. магистрант кафедры иностранной филологии

Карагандинский университет им. Е.А.Букетова

В последнее время очень часто обсуждается вопрос использования новых технологий в учебной деятельности. Речь идёт не только о новых технических средствах, но и о новых формах и методах обучения, новом подходе к обучению. Основная задача, которую мы ставим перед собой, используя современные технологии в изучении иностранного языка, - показать, как эти новые способы могут быть эффективно использованы для повышения качества обучения иностранным языкам студентов, формирования и развития их коммуникативной культуры, изучения практических навыков во владение иностранным языком.

Цель этой статьи подчеркнуть роль использования современных технологий в преподавании английского как второго языка. В нем обсуждаются различные подходы и методы, которые могут помочь изучающим английский язык улучшить свои навыки обучения с помощью технологий. Среди этих методов - веб-сайты для изучения английского языка в режиме онлайн, компьютерные программы изучения языка, программное обеспечение для презентаций, электронные словари, программы для общения в чате и электронной почты, прослушивание CD-плееров и обучающие видеоклипы.

Было проведено тематическое исследование, чтобы оценить реакцию типичных школьников английского языка на использование технологий в процессе обучения. На основе этого практического исследования в статье диагностируются недостатки и ограничения

существующих традиционных инструментов изучения английского языка, а в заключении даются определенные предложения и рекомендации [1, с.73].

Внедрение информационных и коммуникационных технологий (ИКТ) в образование создает новые парадигмы обучения. Мы живем в мире, в котором технологии превратились в «глобальную деревню», а технологический прорыв лежит в основе педагогических представлений. Поэтому может возникнуть необходимость переосмыслить то, как уменьшить ограничения пользователей второго языка за счет применения современных технологий. Было обнаружено, что взаимодействие между новыми технологиями и педагогическими материалами в определенной степени направлено на удовлетворение разнородных потребностей изучающих второй язык, и любое глобальное открытие, направленное на минимизацию ограничений учащихся, является долгожданным событием в быстро меняющемся мире технологий.

Таким образом, эта статья представляет собой обзорную презентацию того, как современные технологии могут быть полезны как учителям, так и студентам, изучающим второй язык. Быстрый рост ИКТ в технологически развитых странах мира помог им преодолеть некоторые барьеры в преподавании и обучении. Применение современных технологий в области преподавания и обучения может позволить учителям, студентам и другим людям присоединяться к сообществам людей, выходящих далеко за пределы их непосредственного окружения, чтобы критически рассматривать, анализировать, вносить вклад, критиковать и систематизировать проблемы логически и контекстуально, обладая профессионализмом и трансформации всего общества в поле зрения. Теперь новые технологии, такие как сообщенные компьютерные усовершенствования с новым программным обеспечением и сетями, значительно упрощают преподавателям освоение пространства и времени с целью устранения ограничений и академических противоречий. Теперь мы можем принести обучение практически в любое место на Земле в любое время с целью достижения желаемых результатов обучения.

В прошлом обучение и образование означало просто очные лекции, чтение книг или распечатанные раздаточные материалы, ведение заметок и выполнение заданий, как правило, в форме ответов на вопросы или написания эссе. Коротко; образование, обучение и преподавание считались невозможными без учителя, книг и классных досок. Сегодня образование и обучение приобрели совершенно новый смысл. Компьютеры являются неотъемлемой частью каждого класса, и учителя используют DVD, CD-ROM и видео, чтобы показать ученикам, как все работает и работает. Ученики могут взаимодействовать с предметами с помощью таких веб-инструментов и компакт-дисков. Более того, каждый ученик может прогрессировать в своем собственном темпе.

Технологии допускают дистанционное обучение: возможно, наибольшее влияние технологий в области обучения заключается в их способности помогать нескольким людям учиться одновременно из разных мест. От учащихся не требуется собираться в заранее определенное время или в определенном месте, чтобы учиться и получать инструкции и информацию. Все, что вам нужно, это компьютер, подключенный к модему (или к дисководу компакт-дисков); Эти инструменты могут буквально создать «классную комнату» в домах и офисах людей.

Технологии позволяют групповое обучение: есть скептики, которые утверждают, что подобное дистанционное обучение не может помочь ученикам получить поддержку традиционного группового обучения. Чтобы доказать ошибочность этой теории, технологии помогли дистанционным учащимся создать онлайн-сообщества, чат-комнаты и доски объявлений. Все это позволяет ученикам сотрудничать и общаться, даже если они изолированы в своем собственном пространстве

Технология позволяет установить индивидуальный ритм: мультимедийные инструменты, интерактивное обучение и обучение на компакт-дисках помогли избавиться от необходимости

составлять планы уроков на основе инструкторов. Ученики, которые быстрее усваивают концепции, продолжают и продвигаются вперед, не сдерживаясь теми, кому нужно больше времени и помощи для обучения. Такой индивидуальный ритм полезен всем.

Технологии помогают снизить затраты на обучение и повысить производительность: Еще одно преимущество использования технологий для охвата многих учеников за более короткое время - снижение затрат на обучение. Корпоративные и академические учреждения могут снизить свои затраты на проведение уроков для учеников из расчета на каждого ученика. Более того, технологии дают поддающиеся количественной оценке результаты и позволяют ученикам быстро и с лучшими результатами применять эту информацию на практике. Благодаря использованию технологий ученики могут значительно сэкономить время и повысить свою продуктивность. Оба эти момента оправдывают более высокую стоимость передовых технологических инструментов.

Препятствия на пути использования технологий в обучении: естественно, чтобы образовательные технологии оказали положительное влияние на учеников, они должны быть хорошо спроектированы и подготовлены. Инструменты, используемые для распространения информации, должны разрабатываться с учетом интересов учеников. Также следует учитывать такие факторы, как отсутствие компьютерной / технической грамотности. Школы и предприятия должны помнить, что образовательные технологии - это просто инструмент, и их успех во многом зависит от объема планирования, которое в него входит. Использование образовательных технологий может быть правильным выбором, если учитывать все эти факторы.

С развитием технологий и бумом цифровой революции учителя иностранных языков считают необходимым подумать об эффективных новых способах создания лучшей среды преподавания и обучения иностранного языка, поддерживаемой мультимедийными технологиями. В результате компьютерное обучение языкам (CALL) становится все более популярным в сфере обучения иностранным языкам. Основываясь на анализе возможностей CALL, эта статья посвящена тому, как мультимедиа могут играть важную роль в классах EFL. Обзор литературы проводился по определениям и развитию мультимедиа. Кроме того, был проведен обзор литературы по мультимедиа как методу обучения как с теоретической, так и с педагогической точек зрения. Анализируя слабые и сильные стороны CALL, обсуждаются некоторые практические и эффективные способы обучения, предложенные профессиональными педагогами и квалифицированными учителями, о том, как эффективно использовать мультимедиа в классе [2, с.95].

Изучив литературу, автор делает следующие выводы: мультимедийное преподавание английского языка - это новейшая методика, имеющая как сильные, так и слабые стороны. Учителя, которые считаются наиболее важным фактором эффективности обучения, должны в полной мере использовать мультимедиа для создания аутентичной среды преподавания и обучения языку, в которой ученики могут легко и естественно выучить язык.

Мультимедиа - это недавний и популярный термин в области использования компьютеров. Вообще говоря, мультимедиа - это комбинация текста, звука, изображений, анимации и видео. Типичные настройки включают CD-ROM, проигрыватель CD-ROM, звуковое оборудование и специальное оборудование, которое позволяет отображать сложную графику. С быстрым развитием Интернета, который стал мощным средством, он предоставляет ряд услуг, включая «электронную почту, всемирную паутину (WWW), группы новостей, голосовые и видеоконференции, передачу файлов и обмен ими, а также многочисленные корпоративные услуги. осуществляется через специализированные программы». В контексте обучения мультимедиа можно назвать интегрированной средой, которая состоит из различных форм мультимедиа, таких как текст, графика, анимация, аудио и т.д., для просмотра, запроса, выбора,

связывания и использования информации в соответствии с требованиями учеников. Смит и Вуди определили мультимедиа как «использование как наглядных пособий, так и словесных описаний для иллюстрации концепций».

По словам Маджа, использование мультимедиа в преподавании английского языка может включать четыре этапа. Первоначальный этап может быть отнесен к 1950-м годам, когда только несколько институтов иностранных языков начали использовать фонограф, радиовещание, кино, магнитофон и другие современные средства обучения иностранному языку. В то время аудио и видео когда-то считались значительной революцией в преподавании иностранного языка. Следуя за 70-ми и 80-ми годами, аудио и видео резко развились с развитием электронных технологий. В эту эпоху были включены электронные кассеты, слайд-проекторы, видеокассеты, языковые лаборатории и другие электронные устройства. К началу 90-х годов мультимедийные технологии становились все более доступными в обучении иностранным языкам из-за развития компьютерных технологий и наступления цифровой революции. В начале 2000-х годов Интернет стал мощным средством доставки компьютерных учебных материалов. Интернет предоставляет всемирные средства для получения информации, облегчения рабочей нагрузки и общения друг с другом в любое время и в любом месте. CALL, который является компьютерным обучением языку, появился в конце 20-го века. Варшауэр разделил историю CALL на три этапа: бихевиористский CALL, коммуникативный CALL и интегративный CALL. Поведенческий CALL, применяемый в 1960-х и 1970-х годах, был основан на поведенческом обучении и включал повторяющиеся языковые упражнения. Компьютер считался механическим наставником, дающим ученикам материалы. Пример поведенческой стратегии CALL - PLATO.

PLATO (Программируемая логика для автоматических обучающих операций), самая известная обучающая система, представляет собой специальное оборудование, состоящее из обширных упражнений, грамматических объяснений и тестов перевода с различными интервалами. Следующий этап, коммуникативный ЗВОНОК, появился в конце 1970-х - начале 1980-х годов. Он сосредоточился на коммуникативном методе обучения и побуждал учеников генерировать оригинальные высказывания в процессе открытия, выражения и развития, а не просто повторять заранее подготовленный язык. Ученики должны были использовать компьютер или оборудование, чтобы помочь им в изучении языка. На самом деле они работают не с компьютером, а со своими одноклассниками или учителями. В этой модели компьютер рассматривается как стимул или инструмент. Популярное программное обеспечение CALL, разработанное в этот период, включало текстовые процессоры, средства проверки орфографии и грамматики. За этим этапом следует третий этап, интегративный CALL, который включал в себя разработку мультимедийных компьютеров и Интернета. Эта модель не только объединяет различные навыки (например, аудирование, письмо, говорение и чтение), но также связывает различные технологии, служащие эффективными и всеобъемлющими инструментами для изучения и преподавания языка. Благодаря интегративному CALL учителя отошли от коммуникативной точки зрения преподавания к более социальному подходу, который подчеркивает использование языка в аутентичной социальной среде. Использование этого мультимедийного сетевого компьютера в языковом классе дает ученикам более эффективные средства изучения английского языка. Например, ученики могут иметь быстрый доступ к фоновым, грамматическим или словарным пояснениям, информации о произношении, в то время как основной урок находится на переднем плане. Кроме того, учащиеся в рамках этой модели обычно поощряют заниматься развитием своего языка, а не учиться пассивно. История CALL предполагает, что мультимедиа может служить множеству целей при обучении языку. Он может служить наставником, предлагающим языковые упражнения, или стимулом, побуждающим учеников думать. С появлением передовых технологий и Интернета

использование компьютера при обучении языку обеспечивает учащимся аутентичную среду для недорогого общения с носителями языка.

Тем не менее, применение мультимедиа в обучении английскому не так широко, как ожидалось. Причиной этого может быть неразвитость технологий и незрелая педагогика в отношении использования мультимедиа при обучении иностранным языкам. Например, стоимость мультимедиа высока, и не все учебные заведения могут использовать этот инструмент. Кроме того, многие учителя не обучены использованию мультимедиа для преподавания английского языка. По словам Гонга и Чжоу, некоторые учителя, которые знали о применимости мультимедийного обучения, склонны сосредотачиваться на цветочных и причудливых учебных курсах и пренебрегать целью обучения, предметом обучения и содержанием обучения, поэтому весь класс английского языка станет демонстрационным залом компьютерные функции.

Список литературы:

1. Гуляева Е.В. Роль английского языка как посредника в глобальном пространстве образования // Филологические науки. Вопросы теории и практики. Тамбов: Грамота, 2014. № 1. Ч. 2.
2. Владимирова Л.П. Интернет на уроках иностранного языка. ИЯШ. № 3, 2002.

ҚР КЕДЕН ІСІ САЛАСЫНДА ҚОЛДАНЫЛАТЫН АҚПАРАТТЫҚ ТЕХНОЛОГИЯЛАР

ЖАКУПОВА А. - ТД-18-1к тобының студенті
Ғылыми жетекшісі –аға оқытушы **Сыздыкова С. А.**
Қазтұтынуодағы Қарағанды экономикалық университеті

Бүгінгі таңда ақпараттық технологиялар әрқайсымыздың өмірімізде үлкен рөл атқарады деп айтуға болады.Қазіргі әлемде басты ресурс- ақпарат болып табылады. Ақпараттық технологиялар адамзат өмірінің барлық салаларында қолданылады.Олардың негізгі міндеті- белгілі бір жүйелер ішіндегі ақпаратты басқару, атап айтқанда, кеден ісін басқару.

Ақпараттандыру кеден ісінде кеңінен қолданылады. Бір жағынан, бұл кедендік операцияларды жүргізуді жеделдету қажеттілігіне негізделген, екінші жағынан-жасалатын кедендік операциялардың ашықтығына ықпал етеді, бұл сыбайлас жемқорлық тәуекелдерін төмендетеді.Мұндай күрделі жағдайда кеден саласында ақпараттық-инновациялық технологияларды пайдалану өзекті болып табылады.

2015 жылғы 20 мамырдағы «Ұлт жоспары – бес институционалдық реформаны жүзеге асыру жөніндегі 100 нақты қадам» атты Елбасының жолдауында кеден ісі саласын дамытуға,жаңа өзгерістерді енгізу мүмкіндігін айта кетті. ХХІ ғасыр-ақпараттық технологиялар ғасыры. Қазіргі уақытта дүние жүзі бесінші ақпараттық революцияны басынан кешіріп отыр,себебі ақпаратты алу, тарату өте жылдам қарқынмен дамуда. Бұл кеден ісі саласында да көптеген өзгерістер әкелді.

Кеден органдары ЕАЭО-ға мүше мемлекеттердің заңнамасына және халықаралық шарттарына сәйкес кеден органдары әзірлейтін, өндіретін немесе сатып алатын ақпараттық жүйелерді, ақпараттық технологияларды және оларды қамтамасыз ету құралдарын қолданады.[1]

Кеден органдары қолданатын технологияларының негізгі міндеті кедендік операциялар мен бақылаудың тиімділігін арттыру, кеден жүйесінің ішінде ақпаратты басқару болып

табылады. Бұл ақпараттық-инновациялық технологияларды қолдану кезінде жалпыға қол жетімді, ақпараттың жеделдігі, толықтығы және дәлдігі қағидаттарына негізделі отырып, жасалады.

Кеден органдарының қызметінде ақпараттық жүйелер мен технологияларды пайдалану кедендік әкімшілендіруді тиімді жүзеге асырумен байланысты көптеген міндеттерді шешуге мүмкіндік береді. Ақпараттық технологияларды қолданудың маңыздылығы айқын: олар сыртқы экономикалық қызметке қатысушыларды бақылаудың тиімділігін арттыруға ғана емес, сонымен бірге тауарлармен кедендік операцияларды, кедендік бақылау рәсімдерін жүргізу процесін едәуір жеделдетуге мүмкіндік береді, бұл өз кезегінде тауар айналымын арттырады және экономикалық өсуге әкеледі. Сонымен қатар, ақпараттық технологиялар бүгінде кеден қызметінің алдында тұрған маңызды міндеттердің бірі – мемлекеттік бюджеттің кіріс бөлігін толықтыруға көмектеседі.

Кеден ісі саласындағы негізгі халықаралық актілердің бірі кедендік рәсімдерді оңайлату және үйлестіру туралы халықаралық конвенция (1973 жылы Киотода жасалған және 1974 жылы күшіне енген) болып табылады. Кедендік технологиялардың рөлін тану Киото Конвенциясының кіріспесінде көрініс тапты, одан ақпараттық технологияларды барынша практикалық пайдалану іске асырылуы кедендік рәсімдерді оңайлатуға және үйлестіруге ықпал етуге тиіс қағидаттардың бірі ретінде қаралады. Осыған байланысты Киото конвенциясы ақпараттық технологияларды қолдануға арналған жеке тарауды қамтиды, сондай-ақ кедендік бақылауға қатысты стандарттық ережені белгілейді, оған сәйкес кеден қызметі мүмкіндігінше кедендік бақылауды жетілдіру үшін ақпараттық технологиялар мен электрондық коммуникация құралдарын пайдаланады.[2]

Кеден ісіндегі ақпараттық жүйелер мен технологияларды қолдану Қазақстан Республикасында:

- «Кедендік реттеу туралы» ҚР Кодексі

- ратификациялаған халықаралық шарттарға негізделеді

38-қадам. Экспорттық және импорттық кеден рәсімдерінен өту кезінде "БІР ТЕРЕЗЕ" қағидатын енгізу. Электронды жария ету жүйесін дамыту. Экспорт және импорт үшін құжаттар санын және оларды өңдеу уақытын қысқарту аясында жасалды.[3]

Өткізу пункттеріндегі операцияларды едәуір жеделдетуге және тауарларды шығару мерзімдерін қысқартуға электрондық декларациялауды енгізу қажеттілігін туындатты. Сол себепті 2018 жылдың 1 қаңтарынан бастап кеден органдары «АСТАНА-1» ақпараттық жүйесімен қамтылып, электрондық декларациялауға ауыстырылды.[4]. Электронды декларациялау арқылы кеден органдарын шекара арқылы өткізілетін тауарлар мен көлік құралдары туралы кедендік мақсаттар үшін қажетті мәліметтермен қамтамасыз етеді, декларант өзі тауарлар мен көлік құралдарына қатысты жасайтын іс-әрекеттердің заңдылығын растайды, бақылау функциясын атқарады, оның мәні декларациялау негізінде кеден органдары тауарлар мен көлік құралдары туралы декларацияланатын мәліметтердің нақты деректерге сәйкестігін тексереді.

«Астана-1» АЖ кедендік декларациялауы 4 дәліз арқылы іске асады:

1. Жасыл дәліз

2. Көк дәліз

3. Сары дәліз

4. Қызыл дәліз

Осы арқылы тауарлар мен көлік құралдарын кедендік шекарасы арқылы шығуын жеделдету, тауар айналымын ұлғайту, кеден органдары лауазымды тұлғаларының жұмыс көлемін азайту, кедендік төлемдердің мемлекеттік бюджетке түсуін жеделдетуге септігін тигізді.

"Электрондық үкімет" жобасы шеңберінде "Электрондық кеден" жобасы әзірленуде. Бұл жолдағы алғашқы қадам "WEB - декларант" электрондық декларирлеу кешенін енгізу болды. "WEB - декларант" арқылы кез келген кедендік құжаттаманы алуға болады. Мысалы, кедендік жүк декларациялары (ЖКД), кедендік құнды декларациялау (КҚД), сондай-ақ кедендік құнды түзету (ККТ).

Қазақстан мен Литва кеденшілері бірнеше жылдан бері ел арқылы өтетін жүк көліктерінде, негізінен Қытайдан Ресейге және шығыс Еуропаға өтетін радиожилікті сәйкестендірудің электрондық пломбаларын олардың шекаралары арқылы елдер мен порттардан басқа елдерге тасымалданатын жүктердің контрабандасы мен ұрлануы фактілерінің алдын алу үшін пайдаланады.

Кеден ісінде кеңінен қолданылатын тағы бір ақпараттық жүйе-Виртуалды қойма. Автоматты түрде тауарлардың қозғалысын бақылауға арналған АЖ жүйесінің жаңа модулі. Бұл модульдің көмегімен мемлекеттік органдар тауарлардың қозғалысын оларды Қазақстан Республикасына әкелу немесе ел аумағында өндіру сәтінен бастап оларды есептен шығару, өткізу және өзге де шығу сәтіне дейін онлайн режимде қадағалай алады.

Бүгінде Қазақстан Республикасы кедендік бақылау саласын техникалық құралдармен жабдықтау жағынан ЕАЭО-ға мүше мемлекеттерден алда келеді. Менің ойымша, бұл ақпараттық технологияларды басқарудың жаңа модельдерін жалпы әлемдік стандарттарды қабылдау арқылы одан сайын жетілдірлмек.

Кедендік істе бұрыннан қолданылып келе жатқан немесе кеден органдарының қызметіне енді ғана енгізіліп жатқан әртүрлі ақпараттық технологияларды қарау барысында оларды пайдаланудың артықшылықтары мен белгілі бір кемшіліктері анықталды.

Кеден органдарының қызметінде ақпараттық жүйелер мен технологияларды пайдалану кедендік әкімшілендіруді тиімді жүзеге асырумен байланысты көптеген міндеттерді шешуге мүмкіндік береді. Осындай міндеттердің ішінде мыналарды бөлуге болады:

- кедендік ресімдеу мен кедендік бақылауды оңайлату және жеделдету, оның ішінде декларациялаудың электрондық нысанын пайдалану;
- тәуекелдерді басқару жүйесін пайдалану;
- сыртқы экономикалық қызметке қатысушылар және өзге де тұлғалар туралы ақпарат жинақтау, егер мұндай жинақтау заңнамада белгіленген тәртіппен көзделсе;
- заңнамада белгіленген тәртіппен және шарттарда өзге мемлекеттік билік органдарымен және шетелдік органдармен ақпарат алмасуды жедел жүзеге асыру.

Қорытындылай келе, келесі қорытындыларды жасауға болады: технологиялар кеден органдарының әр түрлі субъектілермен, сондай-ақ басқа да мемлекеттік органдармен кедергісіз өзара іс-қимылы үшін негізді қамтамасыз етеді. Сондықтан технологиялар халықаралық сауда үшін негіз болып табылады. Кедендік бағдарламалардың мақсаттары өзара іс-қимылдың тұрақтылығына, қауіпсіздігіне және мүмкіндіктеріне шоғырланатын болады.

Әдебиеттер тізімі:

1. «Кедендік реттеу туралы» ҚР Кодексі <http://adilet.zan.kz/kaz/docs/K1700000123>
2. <https://kk.wikipedia.org/>
3. «Ұлт жоспары – бес институционалдық реформаны жүзеге асыру жөніндегі 100 нақты қадам» бағдарламасы
4. <https://www.zakon.kz/>

ВЛИЯНИЕ ГЛОБАЛИЗАЦИИ НА ЦИФРОВИЗАЦИЮ ЭКОНОМИКИ В УСЛОВИХ ПАНДЕМИИ КОРОНОВИРУСНОЙ ИНФЕКЦИИ

ЗНАМЕНОК А.А.

магистрант группы МН-11 НП

Карагандинский экономический университет Казпотребсоюза

Научный руководитель- к.э.н, доцент **ДАУЛЕТОВА А.М.**

Аннотация: В данной работе рассмотрены мировые экономики мира в период пандемии короновиральной инфекции (SARs-CoV-2). Особое внимание уделено процессам цифровизации, которые помогают развитию новых направлений в сфере торговли.

Ключевые слова: экономика, цифровизация, пандемия, электронный бизнес, торговля, глобализация, показатели, внешний валовый продукт.

Хоть и не впервые, но все мировое сообщество столкнулось с одной огромной проблемой пандемий короновиральной инфекции. Подобные случаи в мировом сообществе уже были и в прошлом. Испанский грипп или же массовая пандемия охватила мир в период с 1918-1920 г. По сравнению с тем периодом все контуры, а именно: экономико-технические, подбор кадров, виды рабочей деятельности изменились, что позволяет и изменить подход к выполнению и исполнению своих обязанностей [1].

Мы предполагаем, что глобализация после пандемии будет направлена на более быстрый и качественный переход всех возможных процессов на информатизацию.

Под глобализацией мы понимаем процесс, при котором происходит интеграция, а также унификация мировых видов деятельности, таких, как экономика, политика, культура и религия.

На сегодняшний день все более активно развиваются электронные способы ведения бизнеса, как внутри страны, так и между странами. То есть развитие электронного бизнеса, а также процессов электронной торговли между странами набирает всю большую популярность на сегодняшний день.

Ввиду пандемии короновиральной инфекции экономические показатели всех стран мира уменьшились. Опираясь на данные ОЭСР, которая в своем докладе заявила, за два квартала 2020 года объем мирового производства сократился более чем на 10%. Отразилось это также и на показателях ВВП. В США показатели упали на 32,9%, Великобритании ~ 10%, Испании 11,2%, РК ~ 3%, РФ 8,5%. Сокращения уровня ВВП привело к тому, что в описанных нами странах наблюдается повышение безработицы. По прогнозам он вырос в США 6,9%, Великобритании 6,1%, Испании 15,3%, РК 14,8%, РФ 1,7% [2].

Несмотря на то, что процесс цифровизации экономики сегодня находится на стадии формирования, пандемия оставила благоприятный толчок для более быстрого развития данной сферы. В связи с чем мы наблюдаем закрепление электронного бизнеса. Под электронным бизнесом мы понимаем преобразование ключевых бизнес-процессов, используя цифровые технологии.

Мы также можем увидеть значительную заинтересованность перехода на В2С. Мы можем сказать, что это один из видов электронной торговли, которая позволяет проводить прямые продажи для потребителей.

Что касается нашего государства, то мы можем сказать, что в период введения карантина на территории Республики Казахстан наблюдается значительный рост так называемой онлайн-торговли, и, конечно же, увеличение продаж по каналам В2С.

За 1 и 2 квартал 2020 в данных национального Банка нашей страны было отмечено то, что количество проведения безналичных операций увеличилось почти в 3 раза, а их сумма составила почти 8 триллионов тенге [3].

Не стоит забывать и про другие сферы цифровизации, которые связаны с проведением оплаты безналичным расчётом при помощи эквайринга. Под ним подразумевают возможность принимать безналичную оплату в таких местах, как торговых, бизнес, продовольственных магазинах и других местах. Подобный метод оплаты существует давно, однако, данные процессы развиваются и с каждым днём упрощают возможность работы с ними. Впервые карты появились еще в 1946 году, но если происходили подозрения в не добросовестности покупателя, то продавцу приходилось звонить напрямую в банк и уже выяснять информацию о человеке.

Благодаря развитию технологиям, а также появление более обширной сети интернет мы можем видеть тот эквайринг, который полностью может выполнять свои функции. Стоит отметить, что он также подразделяется на виды. Всего их 3 – торговый, мобильный интернет эквайринг.

Торговый эквайринг используется давно, поскольку подобные автоматы находятся в каждом отделе, в период короновирусной инфекции это особенно актуально, поскольку защищает нас от возможности заражения.

Интернет эквайринг сегодня является очень популярным направлением. Заинтересованности в онлайн покупках в этом году выросла в нашей стране почти на 45%. Конечно же, в первую очередь это связано с введением карантина на территории Республики Казахстан. Закрытые торговые центры призывают казахстанцев активно заниматься онлайн шопингом, что в первую очередь помогает сэкономить, а также можно заказать бесконтактную доставку курьером.

Мобильный эквайринг, позволяет оплачивать покупки при помощи системы MPOS, которую требуется поднести к аппарату. Также на сегодня мы видим, что данные способы оплаты активно развиваются, и теперь некоторые устройство также позволяют производить оплату при помощи смарт-часов.

К этой категорий мы можем также отнести платежи, которые производятся через банковские приложения на вашем телефоне. Данная система активно работает и на территории Казахстана. Так банк Kaspi в своем приложениях позволяет оплатить любые счета и штрафы, не выходя из дома, что позволяет упростить работу банков.

Было отмечено, что данные сферы имеет позитивную динамику, и появление мировой пандемии помогло этим сферам начать свое все более активное развитие. Министр торговли и интеграции заявил, что для увеличения темпов роста развития электронной торговли будет необходимо провести реформы, совершенствовать законодательство и программно-техническое обеспечение [4].

В завершений, мы можем сказать, что, несмотря на всю сложность пандемий, наше государство смогло быстро адаптироваться к новой мировой проблеме. Стабилизировать появившиеся новые рынки и сферы деятельности, которые помогают сохранить позитивную экономическую динамику, что поможет экономике более быстро восстановиться после завершения пандемии.

Также усовершенствование уже доступных ранее систем помогают нашей стране шаг за шагом выполнить программу «цифровой Казахстан». Несмотря на то, что нашей стране еще есть куда стремиться, то была уже проделана огромная работа.

Также хотелось бы упомянуть и значимость перехода учебных процессов, а также работников на удаленный вид деятельности, то помогает обезопасить наших граждан от страшного недуга.

Список литературы:

1. Супотинцкий М.В. Пандемия «испанки» 1918-1920 гг. в контексте других гриппозных пандемий и «птичьего гриппа» // Независимая газета. – 2006. - № 31. – С. 20.
2. Видянова А. В Казахстане растет объем безналичных платежей. – Режим доступа: <https://kapital.kz/finance/86858/v-kazakhstane-rastet-ob-yem-beznalichnykh-platezhey.html>
3. Официальный информационный ресурс Премьер-Министра Республики Казахстан // Объем рынка электронной торговли за I полугодие 2020 года составил 435 млрд тенге. – Режим доступа: <https://primeminister.kz/ru/news/obem-rynka-elektronnoy-torgovli-za-i-polugodie-2020-goda-sostavil-435-mlrd-tenge-2861921>
4. Балабанова Н.В., Валинурова А.А. Развитие интернет эквайринга платежных карт // Ивановский государственный химико-технологический университет. – 2012. – С. 11-16.

УДК 346.7

РОЛЬ ПРАВА В ПОСТРОЕНИИ ИНФОРМАЦИОННОГО ОБЩЕСТВА В РОССИИ

ИВОНИНА К.В., студентка юридического факультета
Сибирский университет потребительской кооперации г. Новосибирск
Научный руководитель **ПЕТРУШИНА Е.А.** к.ю.н, доцент

Конец XX и начало XXI века характеризуется новым этапом научно-технической революции - внедрением информационных коммуникаций во всех областях жизни (ИКТ) - необходимой основы для перехода к информационному обществу, которое оказывает огромное влияние на все аспекты нашей жизни. Как указано в Декларации принципов информационного общества, статья 2 (Декларация тысячелетия), данные технологии открывают совершенно новые перспективы для более высокого уровня развития [1, с.1]. Эта тема в настоящее время очень актуальна, так как развитие информационных технологий должно привести к совершенствованию правовых положений и их применения. Между тем, это не всегда происходит, а просто отстает от развития информационных технологий [2, с. 24].

В настоящее время в Российской Федерации созданы необходимые условия для перехода к информационному обществу. Это также отмечено в Стратегии развития информационного общества в России, принятой на заседании Совета Безопасности Российской Федерации 25 июля 2007 года. Данная стратегия является политическим документом, направленным на осуществление положений Окинавской хартии для глобального информационного общества и итоговых документов Всемирной встречи на высшем уровне по вопросам развития информационного общества [3, с. 1]. Она определяет цели и принципы развития информационного общества в России, роль государства в этом процессе по достижению целей развития информационного общества в России.

Сегодня рассматриваются целостный набор всей информационной и телекоммуникационной сферы и это служит основой для перехода к информационному обществу [4, с. 24]. Фактически, глобализация не только открывает для нас новые возможности, но и создает определенные риски, и мы должны быть готовы соответствующим образом реагировать на потенциальные угрозы, такие как кибертерроризм. В Российской Федерации созданы необходимые условия для активизации развития информационного общества. Правовые вопросы, связанные с

регулируемостью информационных отношений при построении информационного общества в России, в настоящее время находятся под пристальным вниманием, поскольку быстро ускоряющиеся информационные и коммуникационные процессы глобализации превращаются в качественно новое состояние - режим реального времени. Новые тенденции в развитии информационного права в Российской Федерации обусловлены прежде всего принятием новых федеральных базовых законов «Об информации, информационных технологиях» [5, с. 28]. Толкования в оценке нового, так называемого трехголового закона об информации, информационных технологиях и защите информации неизбежны, поскольку эксперты в этой области часто занимают разные позиции, как с точки зрения правовой природы информации, так и необходимости юридической консолидации. Набор терминов, обычно используемых в информационном поле (например, информационные ресурсы, компьютеризация и т.д.). Не менее важными для развития информационного права являются ратификация Европейской конвенции о защите физических лиц в отношении автоматической обработки персональных данных Российской Федерацией и принятие федерального закона о персональных данных. Следует признать, что рождение правовых основ единого информационного и телекоммуникационного пространства в России тесно связано с международным и зарубежным опытом и должно основываться на принципе систематических и сбалансированных правовых норм с учетом общепринятых принципов и норм международного права. Эта тенденция в развитии информационного законодательства в России особенно очевидна в контексте необходимости принятия законодательства по ряду вопросов, связанных с использованием Интернета в незаконных целях, в частности в террористических и экстремистских целях, которые являются международной проблемой. В этой связи следует отметить, что Российская Федерация является участницей большинства международных договоров о борьбе с терроризмом, общепризнанных принципов и норм международного права в области пресечения пропаганды терроризма и насильственного экстремизма с использованием глобальных информационных систем. Законодательство Российской Федерации в первую очередь требует применения правовых стандартов, ограничивающих вредное содержание информации, коммуникационных и информационных услуг в сети Интернет в соответствии с определенными характеристиками. Имеется положительный зарубежный опыт правового регулирования функционирования системы жалоб в отношении информационного содержания, использования инструментов условного доступа с использованием кодов, цифров и паролей, а также функционирования саморегулируемой системы сотрудничества организаций провайдеров и пользователей с правоохранительными органами. Неоспоримый интерес представляют предложения о создании международного органа в рамках Координационного управления Интернетом Организации Объединенных Наций (так называемая Международная сеть) с учетом его трансграничного характера. Статья 10 Федерального закона «Об информации, информационных технологиях и защите информации» предусматривает обязательную идентификацию владельца информации или ее распространителя и запрещает распространение информации, за которую установлена административная и уголовная ответственность. Очевидно, что информационное законодательство Российской Федерации не охватывает весь спектр отношений, связанных с пресечением деятельности нелегальных сайтов. Представляется, что федеральное законодательство должно определить правовой механизм обнаружения вредоносного поддерживаемого информации в Интернете и установить обязанности поставщиков по удалению информации экстремистского и террористического характера [5, с. 19]. В отношении информации, в частности информации о деятельности органов государственной власти, так называемой общественной информации, решение этой проблемы необходимо для того, чтобы обеспечить прозрачность в деятельности органов государственной власти, что является предпосылкой для международных обязательств, вытекающих из конвенций Организации

Объединенных Наций и Совета Европы против коррупции. Использование информационных технологий должно служить обязательным критерием эффективности работы ведомств, региональных властей и органов местного самоуправления. Поэтому необходимо разработать объективные показатели эффективности для разработки и внедрения этих технологий [6, с.17]. Информационная безопасность при построении информационного общества, обеспечивающего защиту сбалансированных интересов отдельных лиц, общества и государства. Область трансляции внутренних и внешних угроз, становится задачей почти первостепенной важности. Однако законодательство в этой области должно быть согласованной и эффективной системой, основанной на общепризнанных формах и принципах международного права, поэтому системный подход к его развитию так важен.

Основные направления совершенствования законодательства в области развития информационного общества.

В целом потребности в реализации международно-правовых норм представляется целесообразным продолжать развивать в законодательстве Российской Федерации в области информационной безопасности. Принятие такого правового акта необходимо для разработки и совершенствования соответствующего законодательства Российской Федерации. Между тем, текущее состояние развития федерального законодательства в информационной сфере характеризуется продолжающимся ростом несогласованного законодательства, содержащего дублирующие или часто противоречивые нормы. В быстро развивающейся информационной и телекоммуникационной отрасли регулирование также требует соответствующей динамики и сбалансированного подхода к качеству таких актов. В то же время регулярное обновление содержания всего объема законодательства в контексте изменения его отдельных стандартов приводит к выводу о необходимости принятия нового кодифицированного акта [7, с. 28]. Правовой основой систематизации информационного права также является наличие правовых норм, касающихся информационного пространства в Конституции Российской Федерации. Развитие информационного права и необходимость его систематизации напрямую связаны со многими отраслями права. Более 10 лет назад известный ученый, специалист в области информационного права В. А. Копылов и ряд других ученых внесли предложения по разработке информационного кодекса. Модификация закона об информации предполагает такую рационализацию правового материала, которая направлена на устранение противоречий, заполнение пробелов и преобразование материала. Это обеспечивает внутреннюю согласованность и систематическое регулирование правовых отношений в сфере информации и телекоммуникаций, которые необходимы сегодня для развития информационного права. В то же время основы законодательства Российской Федерации представляют собой федеральный закон, который содержит принципы и основные положения законодательства об определенной сфере общественных отношений и получил дальнейшее развитие и обоснование в правовых актах Российской Федерации. Основы законодательства приняты в отношении вопросов совместной компетенции Российской Федерации и ее субъектов и обеспечивают единое правовое регулирование для конкретной области общественных отношений. Правовое регулирование использования электронного документооборота основано на улучшении общих требований к документообороту, включая создание и использование ресурсов для обеспечения этого. Следует подчеркнуть, насколько важно для общества регулировать процессы электронной коммерции и защищать право собственности на продукты, генерирующие информацию, личные данные и другую конфиденциальную информацию, включая управительские, нормативные, коммерческие и другие виды секретов, обеспечение предоставления различных услуг за счет использования дистанционных технологий (образование, медицина, юриспруденция, издательское дело, библиотека, музеев и другие услуги) и т. д. Задача совершенствования

нормативно-правовой базы информации должна предоставить каждому возможность доступа к информации, идеям и знаниям, чтобы внести вклад в эти области в построении открытого информационного общества.

На сегодняшний день в нашей стране созданы все предпосылки для формирования полноценного информационного общества. Между тем необходимо тщательно изучить правовые проблемы регулирования информационных отношений при построении информационного общества в России, поскольку быстро ускоряющиеся информационно-коммуникационные процессы глобализации перерастают в качественно новое состояние - режим реального времени. В этом контексте возникают новые социальные отношения, которые требуют соответствующего правового регулирования. Правовые реформы в настоящее время осуществляются, и активные законодательные процедуры происходят практически во всех областях законодательства. Право на информацию не является исключением, особенно в такой отрасли, как закон об информационной безопасности. Следует признать, что создание правовых основ единого информационного и телекоммуникационного пространства в России тесно связано с международным и зарубежным опытом и должно основываться на принципе систематических и сбалансированных правовых норм с учетом общепринятых принципов и норм международного права. Эта тенденция в развитии информационного законодательства в России особенно очевидна в контексте необходимости принятия законодательства по ряду вопросов, связанных с использованием Интернета в незаконных целях, в частности в террористических и экстремистских целях, которые являются международной проблемой. Очевидно, что информационное законодательство Российской Федерации не охватывает весь спектр отношений, связанных с пресечением деятельности нелегальных сайтов. Представляется, что федеральное законодательство должно определить правовой механизм обнаружения вредоносного содержимого информации в Интернете и установить обязанности поставщиков по удалению информации экстремистского и террористического характера.

Современное состояние развития федерального законодательства в области информации характеризуется продолжающимся ростом несогласованного законодательства, содержащего дублирующие или часто противоречивые нормы. В быстро развивающейся информационной и телекоммуникационной отрасли регулирование также требует соответствующей динамики и сбалансированного подхода к качеству. [5, с. 11]. В то же время регулярное обновление содержания всего объема законодательства в контексте изменения его отдельных стандартов приводит к выводу о необходимости принятия нового кодифицированного акта. Задача совершенствования информационной нормативно-правовой базы должна дать каждому возможность получить доступ к информации, идеям и знаниям, чтобы внести вклад в эти области в построении открытого информационного общества.

Список литературы:

1. Декларация тысячелетия Организации Объединенных Наций [Электронный ресурс] / ООН: Декларации. – Режим доступа: http://www.un.org/ru/documents/decl_conv/declarations/summitdecl.shtml (дата обращения: 25.09.2020).
2. Кутузов, В. К вопросу о необходимости расширения видов деятельности по развитию информационного общества. Информационное право 2008 № 2 С. 58.
3. Окинавская хартия глобального информационного общества от 21 июля 2000 г. [Электронный ресурс]. - Режим доступа: <http://www.kremlin.ru/supplement/3170> (дата обращения: 25.09.2020).
4. Полякова, Т.А. Совершенствование информационного законодательства в условиях перехода к информационному обществу. Журнал российского права 2008 № 1 С. 32.

5. Семенов, К.Ю. Правовая информатика. Учебник для вузов. М.: ЮНИТИ 2009 С. 53.
6. Тихомиров, Ю.А. Закон о законах - координатор законопроектной деятельности в государстве. Юстиция. 2005. N 1. С. 25.
7. Серпухов, А.Н. Стратегия развития информационного общества в России. Информационное право. 2007. N 3(10). С. 35.

УДК 373.1

PROBLEMS AND PROSPECTS OF EDUCATION DIGITALIZATION IN KAZAKHSTAN AND ABROAD

KARIMOVA G.S., doctoral student

Karaganda University named after academician E.A.Buketov

ISHANOV P.Z., c.p.s., PhD., associated professor,

Karaganda University named after academician E.A.Buketov

The modern world has been living in the era of the information society and globalization for several decades. The transparency of state borders, the globalization of the international information and economic space, the increase in migration flows and fierce competition for labor resources and markets for goods and services have already become an integral part of the modern world political and economic agenda, which is reflected in the daily news reports. At the same time, such complex processes as the formation of a global environment for international communication, the economic and social life's digitalization of society are taking place in the modern world [1, p.12]. All these processes indicate that the global world of the early twenty-first century is going through a transformation stage of historical scale. And in the modern scientific literature these phenomena is called the fourth industrial Revolution.

The fourth industrial revolution is the era, in which of both the global world and modern Kazakhstan has already entered contains not only ample opportunities for further development, but also forms a number of important problems and challenges, on the successful overcoming of which the future of our country depends [2, p.33]. Being a complex and multifaceted phenomenon, the fourth industrial revolution combines elements of transformation of various directions of social, economic, political, technological and other spheres of public life. At the same time, one of the most important directions of this revolution is undoubtedly the digitalization of public life in various spheres of its activity, and first of all in the field of education. It is education at all levels, from the primary school level to the University level, that shapes the society of the future. And this fact actualizes the theme of our work devoted to the analysis of the Kazakh school digitalization process, the problems and prospects of its development [3,p.40].

Over the past decades many countries of the world have been consistently and steadily forming and developing the information society. According to current ideas, a developed information society is characterized by a certain set of features, among which are primarily identified such as increasing the role of information and knowledge in the life of society, the creation of a global information space, the emergence in the economy of fundamentally new approaches to the use of modern information and communication technologies, increasing the level of professional and cultural education, etc. In world practice, several different approaches of information society formation have been formed, which are determined by national political, economical and social characteristics of the country.

In some countries (Norway, Singapore, China), a full-scale transfer of educational content to digital media is already being carried out, the production of traditional textbooks on paper is sharply reduced or stopped altogether.

In different countries, there is no common approach to what digital educational resources should be.

In the United States, digital content refers to multimedia material that allows a student to search for and process information while working together, preparing, and using a variety of ways to participate in the learning process [3, p.42].

Digital content includes video on call, CD-ROMs, Web pages, email, interactive learning systems, computer simulations, streaming discussions, data files, databases, audio materials. The advantages of digital content are: accessibility, reliability, timeliness and multi-level use, ease of management, instant challenge, creativity. The US proceeds from the existence of a national information infrastructure and the construction of a digital economy. European experts identify the current state of the national infrastructure, the level of integration of related sectors of the economy, the actual needs of society and the actual level of competition as the main factors determining the conditions for the development of the information society [4,p.31].

Formation of information society is impossible without digitalization of all economics' branches activity, social sphere and first of all without introduction of advanced information technologies in education system. Digitalization of education can be considered as a systematic work on the introduction of information technologies in all types and forms of educational practice, revision on this basis of existing and introduction of new educational models. The introduction of information and communication technologies (ICT) in the educational process of General and professional educational institutions contributes to the effective solution of the following tasks:

- strengthening of the activity component in the content of the taught disciplines, providing its practice-oriented approach and the development of both student's knowledge and methods of activity and creative experience;

- ensuring the personality-oriented nature of the learning process by expanding the opportunities for students to choose an individual educational trajectory, both in the classroom and in non-academic time;

- activation of independent cognitive and research work in order to form readiness for continuous self-education throughout life;

- providing effective feedback and test control and self-control of students' knowledge and skills.

As the analysis of foreign and domestic experience shows, information technologies provide the greatest effect only in integration with advanced pedagogical technologies [5, p.23].

Therefore, the most urgent question today is the appropriate combination of information and pedagogical technologies and their integrated and optimal application. Studies show that the implementation of computer and multimedia tools will provide educational results if these tools are used in the logic of grounded psychological and didactic concepts and pedagogical technologies based on General pedagogical laws and principles of education. The specificity of education digitalization's previous stages was that the integration of information technologies was considered within the strategy of studying a particular discipline. However, at the present stage, it is necessary to design and ensure the integration of education's information technologies in the educational process as a whole. In addition, in the process of using information technologies in education, one of the key points is to solve the problem of maintaining and strengthening the motivation of students not only to study ICT as an integral part of the education content, but also to integrate them in the educational process. The extent of possible implementation determines the success or failure of the entire innovation [5, p.30].

Education's digitalization has posed a number of urgent problems to pedagogy. First of all, in connection with the transfer of some training functions to the computer, there was a need to solve the

problem of interaction between the pupil and the computer, which is fundamentally different from the interaction of man with man, the pupil with the pupil.

This article presents the following classification of pedagogical software. The basis of their classification is based on pedagogical orientation, it means. the implementation of certain didactic functions in the learning process. The following classes are distinguished:

- demonstration programs intended for visual demonstration of educational material of descriptive character;
- training programs aimed at learning new knowledge. As a rule, training through such programs is conducted in the form of dialogue;
- simulators, providing the formation and consolidation of practical skills, as well as self-training of students;
- control programs designed to control a certain level of knowledge and skills;
- simulation and modeling programs that allow you to simulate objects, phenomena and processes of the real world. The effectiveness of their use is achieved when the process or phenomenon is impossible to implement in practice;
- information and reference programs designed to search for and display the necessary information for educational, methodological and other purposes. Such programs include electronic encyclopedias, knowledge databases;
- programs for problem learning, which are designed to enhance the cognitive activity of students by setting various problems and tasks that require solutions through trial and error.

Thus, education digitalization has represented the following: creation of methodical training systems, focused on the intellectual development of students, improving the methodology for the selection of content, methods and organizational forms of training and education that would meet the objectives of personality development in the conditions of society digitalization, the creation and use of diagnostic techniques, monitoring and evaluation of the students' knowledge level on the basis of computer technology, improvement of educational system management mechanisms based on the use of automated databases. Since the development of digitalization means, such components as network infrastructure of an educational institution, the introduction of computer technologies in information management activities, the construction of a system of information exchange with the outside world are becoming increasingly important. This is a serious and extensive sociotechnical work that requires both large investments and formed human resources to ensure it. At the same time, being one of the most difficult stages of education digitalization, this component is clearly insufficiently supported methodically and technologically.

The development of digitalization in the system of secondary education, automation of education management processes, training of IT specialists-these are the three pillars on which domestic education will develop [6,p.45].

According to a study conducted by the Information and analytical center of MES RK, since 2017 Kazakh schools joined e-learning resources database which included 40 000 video and interactive lessons. Taking into consideration that not all schools have access to the Internet, digital educational resources have been placed on special servers of schools.

As part of the "Digital Kazakhstan" program, the Government has developed a comprehensive plan to connect all schools to the Internet. One of the MES RK's tasks is to provide access to electronic diaries and video lessons of villagers, including remote villages. The process is not easy, but the first steps in this direction are being made [6,p.50].

The Ministry also plans to translate world textbooks into Russian and Kazakh languages, as well as translate lectures into electronic format and conduct interactive classes.

According to the Minister of education and science of the country, the Ministry needs to monitor online to see the work results at schools and kindergartens through the portal.

All this will be combined into one database named BigData, by the help of which the analysis and centralization of the system will be carried out.

So, digital Kazakhstan is a future in which every citizen of the country makes dozens of important manipulations just by the help of his smartphone spending on it the most valuable resources – time and energy. This future has already begun today.

Bibliography:

1. State program «Digital Kazakhstan» for 2017-2020
2. Barrie S. C. A conceptual framework for the teaching and learning of generic graduate attributes // Studies in Higher Education. 2007. Vol. 32. № 4. P. 439-458.
3. Castells M. The Information Age: Economy, Society and Culture: in 3 vol. 2nd ed. Oxford: Wiley Blackwell, 2010. Vol. 1. The Rise of the Network Society. 406 p.
4. Knowles M. S. The adult learner: a neglected species. 4th ed. Houston - L. - P. - Zurich - Tokyo: Gulf Publishing Company, 1990. 293 p.
5. Office for National Statistics. Internet Access - Households and Individuals [Электронный ресурс]. URL: http://www.ons.gov.uk/ons/dcp171778_227158.pdf (дата обращения: 03.03.2018).
5. Researchers of Tomorrow: the Research Behaviours of Generation Y Doctoral Students [Электронный ресурс] // British Library and JISC. 2012. June. URL: <http://www.jisc.ac.uk/media/documents/publications/reports/2012/Researchers-of-Tomorrow.pdf> (дата обращения: 18.02.2018).
6. Russell T. L. No Significant Difference Phenomenon: A Comparative Research Annotated Bibliography on Technology for Distance Education [Электронный ресурс]. URL: <http://www.nosignificantdifference.org/about.asp> (дата обращения: 28.02.2018).

УДК 378.147

РАЗВИТИЕ ПЕРСОНАЛЬНОЙ ОБРАЗОВАТЕЛЬНОЙ СРЕДЫ КАК СОВРЕМЕННЫЙ ВЫЗОВ ПОДГОТОВКИ КАДРОВ В ВЫСШЕЙ ШКОЛЕ

ЛУСТОВ Н.С., аспирант, Томский политехнический университет

Динамично меняющийся рынок труда, характерный для постиндустриальной экономики, требует трансформации системы подготовки кадров в высшей школе, заключающейся в возможности построения персональных профессиональных траекторий развития человека и обеспечении больших возможностей профессиональной мобильности на рынке труда [1, с.51].

В последние годы учеными было принято отождествлять понятия «обучение» и «образование», в действительности речь идет о принципиально разных вещах. Обучение выходит за рамки университетских аудиторий, не принято разделять жизнь на «время учиться» и «время работать». В современных реалиях процесс обучения становится непрерывным и не ограничивается получением образования. Специфика новой реальности - это глобализация, высокая скорость изменений и стремительный прогресс технологий. Суть будущей конкурентоспособности специалиста основана на новом качестве знаний и наборе навыков, которыми должен обладать человек. В самых прогрессивных отраслях через 1,5-2 года половина знаний устаревают и теряют свою конкурентоспособность, поэтому нужно генерировать новые знания, а, значит, постоянно обучаться и приобретать компетенции [2, с. 169].

Современные реалии развития экономики, заключающиеся в развитии технологий, цифровизации деятельности предприятий, увеличении конкурентной борьбы за рабочие места, обуславливают необходимость менять сферу профессиональной деятельности, приобретая новые компетенции и навыки. В связи с чем, возникает другая проблема - быть востребованным на рынке труда. Поэтому человеку необходимо получать новые знания быстрее, чем это было ранее [3, с. 73]. Решить данную проблему могут новые подходы к обучению, основанные на цифровых технологиях.

Драйвером развития цифровой экономики выступают высококвалифицированные кадры и наличие соответствующих рабочих мест, а также система подготовки кадров, которые будут обладать необходимыми компетенциями для разработки и внедрения цифровых технологий.

Современные реалии развития экономики и общества требуют выработки новых подходов к образовательному процессу. Понимание этого вызова приводит к глобальному вопросу: каким образом и чему обучать будущих специалистов в вузе.

Обязательными требованиями к реализации образовательных программ в высшей школе является обеспечение доступа студентами к электронно-библиотечным системам и электронной информационно-образовательной среде образовательной организации.

По сведениям Мониторинга экономики образования (ВШЭ), глубина проникновения онлайн-технологий в российское высшее образование не превышает 4%. Заметны предпосылки к тому, чтобы вузы начали отдавать реализацию части своих образовательных программ на аутсорс частным EdTech-компаниям [4].

Актуальной задачей современной системы образования является создание такого учебного контента, который позволит быстро и эффективно получать новые навыки и встраиваться в стремительно меняющуюся реальность. Решить данную задачу возможно с помощью технологий онлайн-образования, а формирование персональной образовательной среды позволит обучающемуся создать свой собственный образовательный трек, который повысит его ценность как специалиста на динамично меняющемся рынке труда.

Виртуальная среда обучения (ВСО) стала популярной в высшем образовании благодаря своей способности предоставлять дополнительные и гибкие решения для студентов и исследователей. Однако ограничения ВСО привели к разработке нового поколения ВСО – Персональной образовательной среды (ПОС). ПОС избегает этих ограничений и имеет новые функции, которые позволяют учащимся управлять и разрабатывать новые приложения, такие как приложения Web 2.0 и социальные сети. В то время как ПОС устранили некоторые недостатки ВСО, ПОС также обладают большим потенциалом для охвата более широкого круга аспектов. ПОС поддерживает две основные цели: доступ на протяжении всей жизни и обучение, ориентированное на учащегося, охватывающее как традиционное формальное (на базе учреждения), так и неформальное (частное, не основанное на учреждении) академическое обучение.

Электронное обучение определяется как использование технологий, позволяющих людям учиться где угодно и в любое время. Многочисленные примеры электронного обучения датируются несколькими десятилетиями. Можно утверждать, что появление ВСО сделало доступным разнообразный набор услуг электронного обучения для поддержки педагогов и учащихся. Виртуальная среда обучения в настоящее время является основным компонентом образования в большинстве учебных заведений от начального до высшего образования. Хотя ВСО предоставляют множество преимуществ, они также имеют ряд ограничений. В частности, ВСО ориентированы на образовательные учреждения; они «принадлежат» учреждениям, которые ими управляют, и предназначены для поддержки формального обучения. Кроме того, преподаватели контролируют материалы и услуги, которые предоставляются учащимся. Обычно учащийся, зачисленный на модуль или курс, имеет доступ к материалам и услугам для

этого модуля или курса на время своего зачисления. Следовательно, ВСО не поддерживают обучение на протяжении всей жизни.

Эти ограничения побудили исследователей определить подходы к разработке персональных образовательных сред. Работа ПОС имеет много общих характеристик с инструментами Web 2.0, таких как способность легко создавать, публиковать, совместно использовать и распространять информацию, а также создавать веб-сообщества, которые облегчают совместную работу с использованием различных сайтов социальных сетей. Таким образом, ПОС, основанные на инструментах Web 2.0, становятся все более популярными.

Коллоквиумы - пример ПОС, который позволяет учащимся контролировать свою личную информацию, поддерживать учебные ресурсы и настраивать мероприятия. Каждый участник системы действует как создатель и получатель ресурсов, поэтому и учащиеся, и учителя используют одну и ту же систему. Коллоквиумы направлены на то, чтобы переместить учащихся из традиционной классной среды в групповую беседу, основанную на обучении, и предоставить учащимся мобильные и персональные инструменты, которые позволят им работать в автономном режиме.

Хотя полный набор требований пользователей к ПОС еще не определен, тем не менее, определены две основные цели: ПОС должны обеспечивать доступ к обучению на протяжении всей жизни и должны быть ориентированы на учащихся. Первые появившиеся ориентировочные платформы ПОС в значительной степени основывались на приложениях и идеях Web 2.0, используя преимущества двусторонней связи, которые они обеспечивают, а также способность пользователя легко создавать (совместно использовать) и потреблять информационные ресурсы. Дадим определение пользователя ПОС - это любой, кто является производителем или потребителем электронной информации. Это касается использования ПОС для многих целей в дополнение к традиционному формальному (на базе учреждения) и неформальному (частному, внеучебному) академическому обучению. Например, ПОС можно использовать в социальных или деловых целях. Деловой человек может использовать ПОС, чтобы обеспечить автоматическое информирование о новых контрактах и тендерах, представляющих интерес для их бизнеса (информация для потребителей), и ответить, опубликовав субподряд (информация о производителе) для сотрудничества с другими предприятиями в рамках ответа на тендер. Таким образом, ПОС могут учитывать широкий набор пользователей и интересов и должны обеспечивать гибкость и удовлетворение пользователя. Одним из следствий этого является то, что пользователь должен иметь возможность контролировать информацию, которой он или она владеет, производит, публикует, делится или собирает. Это потребует от пользователя принятия решений, например, с кем делиться своей информацией, как другие, передающие ее, могут ее использовать, и как долго и в каком месте она должна храниться. Точно так же пользователь должен иметь возможность настроить набор инструментов, которые он или она желает использовать для своей ПОС.

Таким образом, современные вызовы подготовки кадров в высшей школе заключаются не просто в «оцифровке» отдельных процессов, а требуют комплексного подхода, который ставил бы новые цели, менял методический инструментарий по проектированию структуры и содержания образовательных курсов и программ, включая новые форматы представления учебного контента. Цифровая трансформация подготовки кадров в высшей школе должна быть направлена на достижение необходимых образовательных результатов за счет формирования индивидуальной траектории обучения с использованием нарастающего потенциала цифровых технологий, включающего использование методов искусственного интеллекта, средств виртуальной реальности, а также развития в образовательных организациях цифровой образовательной среды.

Список литературы:

1. Макринова Е.И, Тимашов Е.П, Святая Е.О. Реализация soft skills в сфере туризма и гостиничного дела в программах профессионального образования вузов // Экономика и туризм в XXI веке: новые технологии и инновации: сборник научных трудов. - Санкт-Петербург: Центр научно- информационных технологий «Астерион». - 2018. - С. 51-57.
2. Макринова Е.И. Основные направления повышения качества преподавания с учетом новых трендов развития индустрии туризма и гостеприимства и кадровых запросов новой экономики // Индустрия туризма и сервиса на пути инновационного развития: материалы международной научно-практической и научно-методической конференции (29 марта 2018 г.); АЛО ВО «Белгородский университет кооперации, экономики и права». - Белгород: Изд-во БУКЭП. - 2018. - С. 168-179.
3. Роздольская И.В. Актуализация феномена инновационной компетентности персонала как межотраслевой проблемы в условиях перманентных изменений // Вестник Белгородского университета кооперации, экономики и права. - 2014. - № 4(52). - С. 70-77.
4. Исследование российского рынка онлайн-образования // Исследование российского рынка онлайн-образования. – Режим доступа: <http://research.edmarket.ru/>

УДК 654.94

ПОВЫШЕНИЕ ЭФФЕКТИВНОСТИ ОПЕРАТИВНОГО УПРАВЛЕНИЯ НА ОСНОВЕ ИНФОРМАЦИОННЫХ ТЕХНОЛОГИЙ

МАГРУПОВА З.М. д.э.н., доцент

НАО «Карагандинский технический университет»

КОЛЬЦОВ С.Г. менеджер специализированных систем ПАО «Северсталь»

С ростом требований безопасности в металлургическом производстве, эффективные системы оперативно-технологической связи (диспетчеризации) становятся все более необходимыми и актуальными. Одной из главных задач в развитии металлургического производства является использование современных информационных технологий для более полного контроля работы инженерных объектов. Для своевременного управления производством необходима информация с заданными критериями: результативность, эффективность, конфиденциальность, целостность, доступность, соответствие стандартам, достоверность. А значит должна развиваться служба информационных технологий (ИТ), призванная обеспечить повышение эффективности оперативного управления бизнес-процессами. При этом минимизация издержек в сфере ИТ продолжает оставаться неотъемлемой частью общей информационно-технологической стратегии бизнеса.

В настоящее время ИТ рынок предоставляет широкий спектр вспомогательных систем, способных автоматизировать различные бизнес процессы на предприятии. Так ВРМ позволяет субъектам управления моделировать, симулировать, отслеживать и анализировать бизнес-процессы, дает возможность непрерывной адаптации и динамического перестроения моделей бизнес-процессов средствами программных систем [1]. Использование различных систем ЕАМ предполагает переход на комбинированную стратегию RCM (Reliability-Centered Maintenance, обслуживание, ориентированное на надежность), внедрение которой стало трендом для всей металлургической отрасли. Стратегия RCM позволяет достигнуть максимальной работоспособности производственной системы при минимальных затратах на ремонт каждой единицы оборудования. Соответствие оборудования той или иной категории значимости дает

возможность применить к нему соответствующую систему технического обслуживания и ремонта (ТОиР) (RTF, TBM (ППР), CBM, PM). RCM базируется на преимуществах ранее использованных стратегий, обеспечивая предотвращение возможного ущерба. Говоря о недостатках названной стратегии, можно выделить слабую формализуемость важности и сложности оборудования на этапе его оценки; отсутствие учета вероятности отказа оборудования, что может привести к необоснованному выбору стратегии технического обслуживания и ремонта отдельной единицы оборудования [2].

Повышение эффективности управления возможно на основе разработки и внедрения единых комплексов АСУ ТП и автоматизированных систем аналитического контроля (АСАК). Однако автоматизация контроля состояния металлургического оборудования требует серьезных капитальных затрат. При управлении затратами западная концепция предлагает использовать модель услуги (service model), которая получила у нас название сервисно-ресурсная модель [3]. Однако по мнению авторов, целесообразно использовать другую модель - сервисно-финансовую (СФМ), которая учитывает связь источников затрат и степень их влияния на стоимость ИТ-услуг [4]. В основу решения задачи оценки затрат на использование информационно-телекоммуникационных технологий принята концепция совокупной стоимости владения (ТСО). Модель ТСО (TotalCostofOwnership), впервые разработана компанией Gartner Group в 80-х годах XX века и предусматривает классификацию издержек, согласно которой все затраты делятся на прямые и косвенные (таблица 1) [5].

Таблица 1 – Классификация прямых затрат на ИТТ в ПАО «Северсталь»

п/п	Прямые затраты	Доля ИТ - затрат, %		
		2016	2017	2018
	Средние затраты на закупку оборудования	10,5	,7	,25
	Средние затраты на программное обеспечение	14,3	6,5	0,2
	Ежегодные затраты на комплектующие	41,1	8,1	7,8
	Техническое и организационное сопровождение	21,2	9,3	9,2
	Ежегодные затраты на оплату выделенных линий и каналов связи	12,8	3,4	5,3
	Услуги Интернет	4,15	,0	,25

За последние три года в прямых издержках на ИТТ снизилась доля средних затрат на закупку оборудования, ежегодных затрат на комплектующие, затрат на техническое и организационное сопровождение, услуги Интернет. Увеличился удельный вес средних затрат на программное обеспечение, а также ежегодных затрат на оплату выделенных линий и каналов связи. К косвенным затратам относятся затраты на обучение работе пользователей и простои системы. За последние три года в структуре затрат на ИТТ возросла доля издержек на развертывание и поддержку ИТ-инфраструктуры, при этом удельный вес затрат на обучение

персонала не изменялся. Объем затрат на управление проектами в сфере цифровизации ПАО «Северсталь» за период 2015-2017 годы увеличился в 4 раза за счет активизации программ диджитализации, внедрения адаптивных технологий в производстве и контроллинге. Доля затрат на реализацию проектов в сфере цифровизации составляет 74%, что соответствует стратегии ПАО «Северсталь» по внедрению концепции цифровизации в рамках Индустрия 4.0. Уровень окупаемости инвестиций в проекты цифровизации к 2017 году достиг 70%. Медленнее всего окупаются проекты цифровизации производства, а ускоренный рост окупаемости наблюдается по реализуемым проектам в сфере цифровизации сервиса. ПАО «Северсталь» считает информационные технологии залогом успешного развития конкурентных преимуществ своих активов и работает над созданием нового цифрового мышления у сотрудников на всех уровнях, а также экосистемы инноваций внутри компании для максимально быстрой адаптации и внедрения новейших разработок. Вместе с тем, необходимо отметить проблемы в существующей системе ИТ, к которым можно отнести высокий износ оборудования в связи с его длительной эксплуатацией. Это приводит к росту прямых издержек в сфере ИКТ по статьям затраты на персонал, электроэнергию и ремонт оборудования связи, а также к росту косвенных издержек из-за потерь в производстве. Отметим и тот факт, что потенциал эффективного управления в сфере ИТ на предприятии недостаточен, поэтому компанию можно отнести ко второму уровню зрелости. Все это требует срочной модернизации оперативно-диспетчерской службы (ОДС) на основе программирования и интеграции с SAP. То есть разработка предложения по модернизации имеющихся систем ОДС в основных производственных цехах ПАО «Северсталь» предполагает замену устаревшего оборудования технологической связи на современные цифровые системы диспетчерской связи.

Таким образом, оптимизация издержек на основе модернизация системы диспетчеризации – чрезвычайно важная задача для предприятия, которое стремится занять лидирующие позиции на рынке. Системный подход к ней и использование готовых платформ позволит повысить эффективность контроля над производством и гармонично развивать систему управления.

Список литературы:

1. Лыкова А.И., Батищев А.В. Развитие концепции управления бизнес-процессами организации: от классического подхода к BPM-системам // Синергия. – 2015. – №1. – С.48-53.
2. Ажмухамедов И.М., Гостюнин Ю.А. Выбор стратегии технического обслуживания и ремонта оборудования сетей связи на предприятиях // Инженерный вестник Дона. – 2017. — №2 (45).
3. ServiceStrategy, ITILv.3, 2011 edition
4. Боганов А. Управление ИТ-активами – инструмент для расчёта себестоимости ИТ-услуг
Режим доступа: <https://training-microtest.ru/articles/27956.html> (дата обращения: 09.09.2019).
5. Трофимов, В. В. Информационные технологии в 2 т. Том 1 : учебник для вузов / В. В. Трофимов ; отв. ред. В. В. Трофимов. — М. : Юрайт, 2018. — 238 с.

УДК 004.91

ИНФОРМАЦИОННО-КОММУНИКАЦИОННЫЕ ТЕХНОЛОГИИ В ТОРГОВЛЕ

МАСЛЕННИКОВ А.С., магистрант 1-го года обучения,
Сибирский университет потребительской кооперации
ТЕСЛЯ Н.Б., канд.техн.наук, доцент,
Сибирский университет потребительской кооперации

Аннотация. Рассмотрен подход к работе с заказами менеджера торговой фирмы за счёт частичного переноса обязанностей по формированию заказа на клиента и обеспечения перехода к текстовой коммуникации при помощи информационных технологий.

Существует множество систем управления заказами клиентов, которые определяющим образом влияют на финансовую эффективность работы компании, делегируют процесс обработки заказа программному обеспечению, снижают временные и трудовые затраты, а также предоставляют множество других преимуществ как для компании, так и для ее клиентов [1]. Но получению заказа от клиента, его обработке и выполнению предшествует огромная работа менеджера. При этом при работе с клиентами необходимо учитывать важные психологические факторы, тенденция к росту которых наблюдается в современном обществе.

Современный человек сталкивается с бесконечным потоком различной информации, ценность которой колеблется от жизненно-необходимой до совершенно бесполезной. Ежедневно жители больших городов имеют напряженный рабочий график, вынуждены решать огромное количество задач, входя при этом в общение с тысячами людей. Колоссальную долю в круговороте поступающей информации занимают торговые отношения и реклама, как их неотъемлемая часть. Возникает информационная перегруженность людей, вынуждающая их нивелировать дискомфорт за счет минимизации своего личного общения.

Наиболее показателен в вопросе ограничения прямого общения, с целью повышения личного комфорта, пример перехода от звонков по телефону к коротким сообщениям, обеспечиваемым интернет-сервисами. По мнению психолога Е.А. Яковлева, коммуникация через текстовые сообщения обеспечивают неприкосновенность личного пространства [2], поскольку в отличие от несогласованного заранее телефонного звонка, который «вторгается в ткань дня», «сообщение обязывает гораздо меньше», на него можно ответить кратко и в любое время. Уже сейчас значительная часть общения осуществляется через мессенджеры. Среди преимуществ такого удаленного общения психологи отмечают удобство, связанное с упрощением взаимодействия, отсутствие стресса и напряжения, которые появляются у многих людей при телефонном разговоре, возможность отправить продуманный и корректный текст, что важно для деловой переписки.

Как правило, небольшие или только развивающиеся торговые предприятия используют традиционную систему формирования базы клиентов посредством телефонных звонков с выгодными потенциальному заказчику предложениями или с помощью рекламы с указанием номера телефона без функциональной системы заказа. В большинстве случаев в ходе общения по телефону (особенно при так называемых «холодных звонках») может возникнуть множество разногласий между представителем фирмы и заказчиком, так как последний зачастую не подготовлен к возможным сложностям в ходе обработки его заказа. При этом менеджер должен не только оформить заказ, проверить наличие товаров на складе или сделать заказ поставщику при их отсутствии и т.п., но и помочь клиенту с выбором товаров, сделать необходимые количественные расчеты расхода материалов и общей стоимости, как представлено на рисунке 1. В тоже время для представителя предприятия не всегда является возможным получение точной информации для оформления заказа со слов клиента.

Кроме того, многие компании в период пандемии оценили преимущества удаленной работы. При этом использование телефона в качестве коммуникационного инструмента для работы с клиентами в домашних условиях в режиме полного рабочего дня менеджера может значительно усложнять жизнь его семье. Однако эта проблема значительно нивелируется при использовании других информационно-коммуникационных технологий, уменьшающих время личного общения с клиентами по телефону.

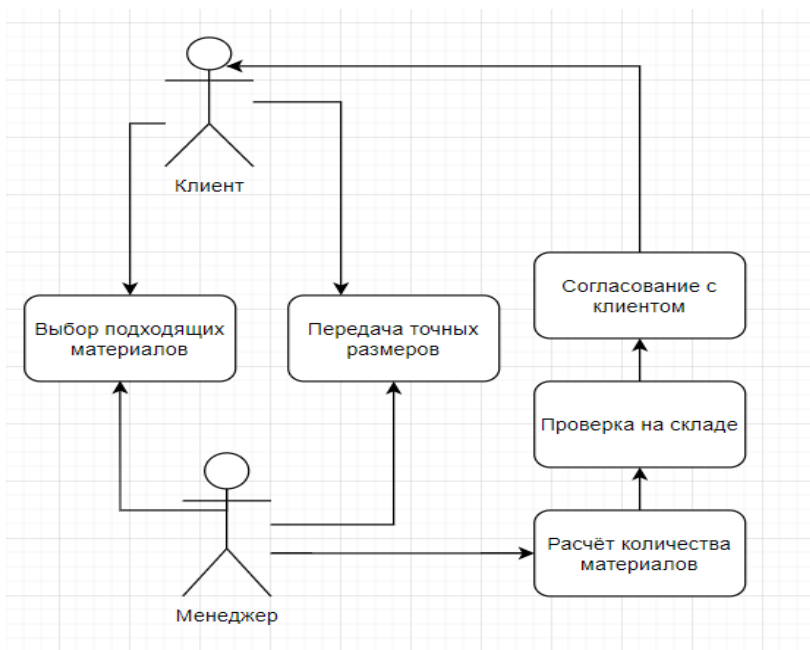

Рисунок 1 – Классическая система работы с клиентом

Отсутствие программных решений, способных решить вышеперечисленные проблемы, связано с тем, что малый бизнес не располагает финансовыми средствами для индивидуальной разработки программного комплекса. Руководство таких организаций полагается исключительно на опыт своих сотрудников, избегая крупных вложений в специализированное программное обеспечение. Однако необходимость использования информационно-коммуникационных технологий очевидна. Из вышеизложенного следует, что необходимо создание такого программного инструмента, где заказчику будет предоставлена полная информация о товарах, их характеристиках, ценах, удобный калькулятор, учитывающий требования клиента, а менеджер компании, в свою очередь, получит необходимую, полную и точную информацию о том, чего хочет его клиент. Новый программный инструмент станет эффективным промежуточным звеном между менеджером организации и её клиентами, рисунок 2.

Рисунок 2 – Система работы с клиентом при помощи информационных технологий

Программный комплекс будет представлять из себя удобную альтернативу интернет-магазинам, отличающейся более высокой скоростью работы и оптимизацией за счёт функционирования внутри одной экосистемы, не имеющей перегруженных модулей, осуществляющих выполнение вспомогательных операций. Доступность создания подобного программного комплекса для малых торговых предприятий будет достигнута за счёт технологий

кроссплатформенной разработки. Это позволит создавать типовые системы для многократного внедрения с минимальным изменением программного кода, за счёт чего стоимость таких систем может быть доступной даже начинающим предприятиям. Кроме того существует возможность интеграции с уже имеющимися интернет ресурсами.

Модель программного комплекса, имеющая формат клиент-серверных приложений, должна включать:

- информационную систему, имеющую полный набор характеристик товаров и их графическое представление;
- систему расчёта необходимого заказчику объёма товара;
- форму для самостоятельного заполнения информации клиентом;
- чат/ мессенджер, обеспечивающий текстовую, абстрагированную связь между сотрудником предприятия и клиентом.

Таким образом, использование такой информационно-коммуникационной системы, в которой клиент самостоятельно работает с заказом, позволяет получить для торговой организации следующие результаты:

экономия времени покупателей и продавца, т.к. в большинстве случаев клиент, составляя заказ, имеет лучшее представление о цели приобретения. Это исключает необходимость пересказа и разъяснения их сотрудникам предприятия, а также предупреждает возникновение возможных проблем, связанных с непониманием менеджеров;

снижение напряжения между сторонами – звонок менеджера в неподходящий момент может способствовать развитию проблемных ситуаций, длительный разговор и недопонимание также могут вызвать негативные эмоции;

снижение нагрузки на сотрудников, работающих с заказом, т.к. рабочий процесс становится проще, когда работник имеет перед глазами конкретную цель, представленную клиентом. В таком случае не требуется уточнять отдельные характеристики и размеры, рассчитывать и впоследствии согласовывать с заказчиком;

возможность передачи обрабатываемого заказа другому менеджеру для дальнейшего сопровождения, что необходимо в случае чрезмерной загруженности одного из сотрудников. Программный комплекс подразумевает удобство не только для клиентов, но и для исполнителей;

рост финансовых показателей всей торговой организации благодаря снижению трудоемкости оформления и оперативной обработке заказов;

рост лояльности клиентов и поддержание благоприятного имиджа компании.

В заключение следует отметить неопределимую важность информационных технологий, применение которых способствует решению современных проблем общества в торговой сфере при правильном подходе к взаимоотношениям с клиентами и подборе эффективных инструментов. Целесообразность рассматриваемой разработки определяется как психологическими факторами, так и функциональными, отличающими обособленную систему от конкурирующей, использующей только сайт.

Список литературы:

1. Автоматизация системы управления заказами клиентов для роста вашего бизнеса. Envybox. - Режим доступа: <https://envybox.io/blog/avtomatizacija-sistemy-upravlenija-zakazami-klientov/>.
2. Рублева Т. Почему мессенджеры вытесняют телефонные разговоры? - «МИР 24» информационно-аналитический интернет-портал. - Режим доступа: <https://mir24.tv/articles/16288303/menshe-slov-bolshe-bukv-messendzhery-vytesnyayut-telefonnye-razgovory>.

ИНФОРМИРОВАННОСТЬ И УРОВЕНЬ ЗНАНИЙ О ТУРИЗМЕ, ПОРЯДКЕ ВЕДЕНИЯ ТУРИСТСКОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ

НИКИТИНСКИЙ Е. С.

д. п. н., профессор, Университет «Туран-Астана», г. Нур-Султан

АЯПБЕКОВА А. Е.

к.г.н., доцент Университет «Туран-Астана», г. Нур-Султан

НУРМАТ А.И. магистр по специальности «Туризм», преподаватель
Университет «Туран-Астана», г. Нур-Султан

Сегодня, самый важный вопрос для ОМТН и туристских предприятий состоит в том, как Интернет влияет на традиционные каналы маркетинга. Ряд недавних исследований проливает свет на эту проблему. Исследования в области путешествий и стиля жизни, проведенные для компании Concierge, уже в 2016 г. показали, что для населения США в целом Интернет уже стал основным источником информации при выборе или планировании путешествия [1, с.68].

Для Совета по туризму Шотландии компания MORI провела на рынке Великобритании (обычно следующего за рынком США с отставанием примерно на 18-24 месяцев) «исследование путешествий в режиме онлайн (E-Travel Tracker Survey)», согласно которому, Интернет и брошюры в одинаковой степени служили пользователям Интернета источниками информации для бронирования туров на отдых и других видов путешествий. Когда участников опроса спрашивали о том, какой источник дает более полную информацию, Интернет получил гораздо более высокую оценку, чем брошюры и другие источники.

Таким образом, только за 5 прошедших лет Интернет превратился в основной источник туристской информации на развитых рынках пользователей Сети, которые являются также и основными рынками выездного туризма. Есть все основания предполагать, что сделки через Интернет в ближайшие 4-5 лет составят 50-70% всего объема туристских продаж на основных рынках.

Основные тенденции развития туристского рынка:

стремительный рост использования интернета;

рост числа пользователей интернета, совершающих покупки в режиме онлайн;

увеличение доли туристских продуктов на рынке электронной торговли;

увеличение доли продуктов наземного обслуживания на туристском рынке электронной торговли;

соответствие портрета пользователя интернета целевому рынку многих туристских организаций;

определяющая роль интернета в сравнении с другими каналами как источника информации при выборе и планировании поездок на отдых и других видов путешествий, а также его растущее значение, как канала бронирования.

В этих условиях для туристских центров и предприятий электронный бизнес сводится к реализации возможностей по улучшению внешних и внутренних связей посредством «IT - технологий».

С развитием интернет-технологий на туристском рынке возникают понятия электронного маркетинга, электронной торговли и электронного снабжения:

электронный маркетинг использует Интернет и другие формы электронной связи для наиболее экономичных контактов с целевыми рынками и обеспечения совместной работы с партнерскими организациями, объединенными общими интересами;

электронная торговля обеспечивает продажи через электронные каналы распределения;

электронное снабжение рационализирует процесс закупок, позволяя организации привязать свою систему учета и снабжения к системе доставки и выставления счетов (биллинговой системе) поставщика и наоборот.

Рациональное использование этих трёх аспектов внешних связей, не только сокращает расходы за счет автоматизации, а позволяет найти поставщиков, предлагающих лучшие цены.

Эффективность использования параметров внутренних связей, будет зависеть от слаженности действий сотрудников ОМТН или туристского предприятия, совместном формировании базы данных, сборе и использовании информации, объединении усилий, знания и опыта[2, с.74]. К инструментам (приложениям) совместного пользования можно отнести управление содержанием, управление взаимоотношениями с потребителем (CustomerRelationshipManagement - CRM), системы управления финансами (иногда именуемые Корпоративное планирование ресурсов) и системы операционного контроля.

Таким образом, эффективность внешних и внутренних процессов, обеспечивают преимущества электронного бизнеса, которые можно суммировать следующим образом:

более экономичные каналы связи с целевыми рынками;

более простой и быстрый способ для потребителя делать покупки, что приводит к увеличению оборота и объема расходов;

более высокий уровень обслуживания и удержания потребителя;

сокращение расходов, благодаря большей эффективности внутренних операций и процедуры торговых сделок.

В свою очередь, важнейшим аспектом электронного бизнеса и электронного маркетинга является управление взаимоотношениями с потребителем (Customer Relationship Management - CRM) и/или потребительский маркетинг, в дальнейшем обозначаемые сокращением CRM. Это представляет собой очень эффективный и экономичный метод, иногда называемый философией, суть которого в том, что изучение потребителей и взаимоотношения с ними являются основным условием максимального роста продаж, особенно через повторных покупателей. Этот метод заслуживает особого внимания, поскольку служит основой для переориентации и реструктуризации организации в целом. Эти принципы применимы к потребителям любого типа как конечным, так и промежуточным[3].

Большинство аналитиков предсказывают грандиозные перемены, затрагивающие каждый элемент туристской распределительной инфраструктуры от самого первого до самого последнего звена на всех этапах работы с клиентами и управления.

Успех в значительной степени зависит от того, смогут ли малые туристские компании сфокусировать свои усилия, выбрать действенную стратегию и вложить средства в наиболее эффективную технологию. Сегодня специалисты в области туризма и путешествий пришли к единому мнению, по крайней мере, по нескольким вопросам.

Даже учитывая неопределенность ситуации на глобальном уровне, на нижних уровнях предпринимаются самые разные шаги, стимулирующие стремительное развитие малых компаний. Обладающие новаторским мышлением, перестраивающие свою работу и эффективно использующие представляющиеся возможности предприниматели получают преимущества, увеличивают прибыли и обеспечивают свою жизнеспособность на мировом рынке.

Информационная технология открывает широкие перспективы, причем предполагается, что туристские компании и потребители получают основные преимущества от преобразования всей картины в целом, т.е. от совершенствования всей совокупности работы с клиентами и

управления деятельностью туристских компаний, в особенности при условии вовлечения общественного сектора и местного сообщества в процесс планирования и внедрения «IT - технологий».

Многочисленные опросы школьников и студентов, свидетельствуют о том, что подавляющее большинство молодых людей (92%) не только не владеют достоверной информацией об оздоровительном потенциале активных видов туризма, но даже не задумывалось об этой проблеме, и не знали о природном потенциале человеческого организма. Перечислим информацию, на которой строились опросы о степени информированности людей о позитивных возможностях туризма и организации туристской деятельности [4].

Во-первых, старение человека делится на естественное, физиологическое, которое определяет продолжительность человеческой жизни пределом 110-120 лет, и преждевременное, провоцируемое нездоровым образом жизни, нарушениями экологии, вредными излучениями. Именно из-за преждевременного старения жизнь большинства людей прерывается в 75-80 лет. Например, в настоящее время средняя продолжительность жизни в России и Казахстане мужчин - 59 лет, а женщин - 72 года. С естественным старением мы ничего поделать не можем. А воспрепятствовать преждевременному старению возможно.

Во-вторых, существуют как отечественные, так и зарубежные примеры того, что человек не только может жить долго в пенсионном возрасте, но и иметь отменное здоровье, высокий уровень работоспособности. Так, в ноябре 2008 года 60-летняя россиянка Римма Пальцева на чемпионате мира по суточному бегу в Сеуле (Южная Корея) установила мировой рекорд - за 24 часа пробежала 200 км. Ее личный рекорд на этой дистанции - 226 км.

Из-за огромных нагрузок в соревнованиях, как правило, участвуют спортсмены не старше 30 лет. Обычно после такого забега спортсмен теряет около 5 кг веса. Р. Пальцева занялась бегом в возрасте 39 лет (когда захотела сбросить лишние килограммы). Участвуя в соревнованиях на протяжении 15 лет, она объездила полмира.

Весьма показателен пример американки Дженифер Фигге ставшей первой в истории женщиной, сумевшей переплыть Атлантический океан. 56-летней спортсменке понадобилось 24 дня, чтобы проплыть от островов Зеленого мыса до Тринидада (3 тыс. 380 км). Ежедневно Фигге проводила в воде до 8 часов без перерыва. (Переплыть Атлантику за один отпуск, 2009, февраль).

Построение «Туристского просвещения», воспитание туристской культуры у людей должно строиться на следующей базовой информации:

1. При рациональной организации туризма можно снизить общую заболеваемость населения на 30%. Это значительно выше, чем всеми другими оздоровительными, медицинскими средствами, видами спорта и т.п.

Таблица 1 – Профилактическая ценность разных видов туризма и активного отдыха в укреплении организма (по трехбалльной шкале).

Виды активного туризма	Профилактическая ценность (в целом)	Функциональные системы, нуждающиеся в их укреплении					
		Нервная	Сердечно-сосудистая	Дыхательная	Мышечная	Эндокринная	Терморегуляция
Водный туризм (на вёслах)	18	3	3	3	3	3	3
Горный туризм	17	3	3	3	2	3	3
Лыжный туризм	17	3	3	2	3	3	3

Велотуризм	14	3	3	2	2	2	2
Конный туризм	11	3	1	1	2	2	2
Санный туризм	9	2	1	1	1	2	2
Транспортный туризм (мото,авто)	5	2	1	0	0	1	1

2. По данным Всемирной организации здравоохранения снижения смертности от сердечно-сосудистых заболеваний на 20% приведет к увеличению ожидаемой продолжительности жизни мужчин до 62,5 года (сейчас 60 лет), а женщин – до 79,5 года (сейчас 73). Проведённые исследования (см. таблицу 1), также подтверждают профилактическую ценность занятий активными видами туризма.

По данным исследовательского центра «Wirthlin Worldwide», проводившего работу в двенадцати странах, 52% мужского населения в той или иной степени имеют проблемы с потенцией, однако врачи считают, что в 90% случаев эректоральная дисфункция поддается успешной коррекции. Для этого надо изменить (и вести здоровый) образ жизни. По мужскому здоровью бьют три бича: стресс, нерациональное питание в купе с алкоголем, малоподвижный образ жизни. От всех трех причин лучшее средство - умеренные физические нагрузки. Особенно эффективен здесь велосипедный туризм. Накручивание педалей активно действует на органы таза. Врачи уверяют, что уже через месяц таких тренировок может быть достигнут отличный результат.

В настоящее время ежегодно выходит несколько десятков туристских путеводителей (периодических и разовых изданий). В Казахстане первые путеводители (с участием государства) стали выпускать с 2000 года. В 2001 году появился сборник на русском и английском языках «Туристские маршруты Казахстана» («Tourist routes of the Republic of Kazakhstan»), который неоднократно дополнялся и переиздавался. В нём указывались наиболее привлекательные туристские маршруты по культурно-познавательному, экологическому, спортивно-оздоровительному, паломническому, горному и другим видам туризма в нашей стране.

Были изданы туристские карты на русском и английском языках: «Великий Шёлковый путь на территории Казахстана», «Great silk way in the territory of Kazakhstan», «Туристская карта - схема Казахстана», «Tourist map-scheme of Kazakhstan» с указанием национальных природных парков, заповедников, объектов туристских посещений, музеев, других достопримечательностей и наиболее популярных туристских маршрутов[5]. Большое одобрение и живой интерес у иностранных гостей и делегатов 18-ой Генеральной Ассамблеи в г. Астане, вызвали презентации книг: «KAZAKHSTAN the touristic country» («Казахстан – туристская страна») и «KAZAKHSTAN the land of wonders» («Казахстан - земля чудес») с видеофильмом о туристском потенциале Казахстана, снятый при содействии Телерадиокомплекса Президента Республики Казахстан.

Сегодня в каждом регионе страны существует масса самых разных (по профилю и направлениям) путеводителей и карт, общедоступных и специальных, на бумажных и электронных носителях. Ежегодно издается огромное количество самых разных туристских изданий. Некоторые из них, представляют собой пособия по путешествиям, а другие являются настоящими справочными и даже учебными изданиями для всех, кто интересуется активными видами туризма, туристским бизнесом или просто хочет много и хорошо путешествовать.

Список литературы:

1. Никитинский Е.С. Теория и практика устойчивого развития туризма. Учебное

пособие. – «Туран-Астана», 2018. -180 с.

2. Никитинский Е.С., Рустембаев Б.Е., Габдуллина М.Х., Аяпбекова А.Е. Туризм мен туристік қызметті басқаруды тұрақты даму теориясы мен тжірибесі: оқу құралы. – Астана, 2016. -156 б.

3. Научная библиотека Кибер Ленинка [Электронный ресурс] – URL: <http://cyberleninka.ru/article/n/innovatsionnyy-proekt-v-turizme-spetsifika-i-perspektivy-razvitiya#ixzz421B7xrw5>. (дата обращения: 21.09.2018)

4. Количество пользователей интернета в Казахстане достигло 12 млн. [Электронный ресурс] – URL: <http://www.time.kz/news/society/2013/12/18/v-kazahstane-okolo-10-millionov-chelovek>.

5. Пользователи интернета в мире [Электронный ресурс] - URL: http://www.bizhit.ru/index/polzovateli_interneta_v_mire. (дата обращения: 05.02.2019)

ӘОЖ 004,4 (075)

ОҚУ ПРОЦЕСІН ЖЕТІЛДІРУ МАҚСАТЫНДА КОМПЬЮТЕРЛІК ТЕХНОЛОГИЯЛАРДЫ ҚОЛДАНУ МҮМКІНШІЛІГІН САРАПТАУ

М.С. СЕЙТЖАНОВ, з.ғ.м., оқытушы

Қазақстан Республикасы ИМ Б.Бейсенов атындағы Қарағанды академиясы

Кез келген елдегі білім беру жүйесі қоғамның әлеуметтік-экономикалық және мәдени дамуына ықпал етуге бағытталған, себебі жоғарғы оқуорны болашақта қоғамның экономика, мәдениет, саяси өмірісалаларында белсенді қызмет ететін тұлғаларды дайындайды.

Қазақстан Республикасының «Білім туралы» заңында: «Білім беру жүйесінің басты міндеті - ұлттық жәнеазаматтық құндылықтар мен практика жетістіктері негізінде, жекеадамды қалыптастыруға және кәсіби шындауға бағытталған білім алу үшін қажетті жағдайлар жасау, оқытудың жаңа технологияларын енгізу, білім берудіақпараттандыру, халықаралық ғаламдық коммуникациялық желіге шығу»-делінген.

Дәстүрліоқыту әдістемесінің білімді мемлекеттік стандарт деңгейінде толық меңгеруге кепілдік бермейтінін тәжірибе көрсетіп отыр. Сондықтан жаңартылған әдістемелік жүйенің оқыту процесіндеіскеасуы үшін оны технологияландыру қажеттігі туындады. Осыған орай педогогикалық қызметке ынтасы жоғары, білім берусаласындағы үнемі жаңарып отыратын өзгерістерге икемді, жаңа технологияларды оқу-тәрбие процесінде қолданаалатын оқытушыларды дайындау бүгінгі күннің көкейкесті мәселелерінің бірі болып отыр.

Компьютерлік технологиялароқытуда көңіл көтеретін қосымшаемес, керісіншеоқу процесінің пайдасын жоғарылататын ажырамас бөлігіретінде қалыптасуы керек. Сондықтан да көптеген білім ордаларындаоқу процесіне жаңаақпараттық технологияларды ендіру үшін барлық жағдайлар жасалуда.

Білім саласын компьютерлендіруеліміздеірі масштабтағы инновацияға жатады.

Қазіргі таңда білім саласында компьютерлік технологияларды енгізудің негізгі бағыттарының ішінен келесі бағыттарды ерекшеатап өтуге болады:

- Компьютерлік техниканы оқыту процесін жаңартатын және оның сапасы мен нәтижесін жоғарылататын оқыту құралы ретінде пайдалану;

- Компьютерлік технологияларды оқыту, өзін тану құралы ретінде пайдалану;

- Компьютерді және басқа даақпараттық технология құралдарын зерттеу нысаны ретінде қабылдау;

- Жаңаақпараттық технология құралдарын білім алушының шығармашылығын дамытатын құрал ретінде пайдалану;

- Компьютерлік техниканы бақылау, тестілеу және психодиагностика процесстерін автоматтандыру құралы ретінде пайдалану;

- Соңғы үлгідегі ақпараттық технология жүйесін пайдалану негізінде оқу орнын және оқу процесін басқаруды жетілдіру.

Оқыту процесінде ақпараттық технологияның инновациялық құралдарын пайдалануда оқытудың тек қана формасы мен әдісі өзгеріп қана қоймайды, сонымен бірге оқу процесін жаңаша басқару және қадағалау әдістерінің пайда болуына мүмкіндік туғызады.

И.В. Роберт ақпараттық технологиялар орталарын пайдаланудың келесі педагогикалық мақсаттарын анықтайды.

1. Ақпараттық технологияларды қолдану негізінде оқу-тәрбие процесінің барлық деңгейін жетілдіру:

- оқыту процесінің ықпалы мен сапасын арттыру:

- танымдық қызметінің екпінділігін арттыру.

- пәнаралық байланысты тереңдету.

- қажетті ақпаратты іздеуді оңтайландыру және көлемін ұлғайту.

2. Білім алушы тұлғасын дамыту, ақпараттық қоғамда өмір сүруге даярлау:

- ойлардың түрлі формаларын дамыту,

- коммуникативтік қабілеттерді дамыту,

- күрделі жағдайларда оңтайлы шешім немесе шешу нұсқаларын қабылдау дағдыларын қалыптастыру.

- компьютерлік графика, мультимедиа технологиясын пайдалану арқылы эстетикалық тәрбие беру.

- ақпараттық мәдениетті қалыптастыру, мәселені немесе жағдайды модельдеу біліктілігін дамыту, ақпаратты өңдей білу.

- эксперименталдық-зерттеушілік қызметті іске асыра білуді қалыптастыру.

Компьютерлік тестілеуді енгізу арқылы білім алушылар жұмысының тиімділігі мен мазмұны туралы кері байланыс қамтамасыз етіледі. Компьютерлік жаппай бақылау жағдайында барлық білім алушыларға сұрақтар немесе мазмұны бірдей тапсырмалар беріледі. Оларды орындау барысында білім алушылардың арасында ынтымақтастық, татуластық сезім пайда болады, бір-біріне сұрақтар қойып, жауаптарын толықтырады, орындалған жұмыстарды өзара тексеріп, іске асырады.

Оқыту процесінде АКТ қолдану білім алушылардың өзін-өзі бақылауына өте үлкен мүмкіндік береді. Өзін-өзі бақылау олардың оқу бағдарлама материалы, игерген іскерлігі мен дағдысының беріктігі толық ақпарат алуын қамтамасыз етеді [1, б. 50].

Сондықтан ЭЕМ мүмкіндіктерін және қолдану шарттарын объективті түрде оқып үйренуге, компьютерлік техниканы пайдалану негізінде жаңа оқу технологиясын жасауға бағытталған тәсіл бізге неғұрлым шынайы әрі практикалық мәнді болып көрінеді. Енді компьютерлерді оқу процесінде оқыту құралы ретінде пайдалану мәселесіне көшейік.

Бір жағынан, мұнда ЭЕМ оқытушылар және білім алушылармен қатар оқу процесінің белсенді қатысушысы ретінде көрінеді.

Екінші жағынан, оқу міндетін қоюмен бірге оқу материалын ұсыну электрондық техника құралдары арқылы жүзеге аса алады. Бұл жерде, ең алдымен, динамикалық және имитациялық модельдеу, анықтамалық деректерді енгізу мүмкіндіктері, сызба иллюстрациялар пайдаланылады. Оқу және таным әрекеттерін ұйымдастыруда компьютер өз жұмыстарының нәтижесін көрнекі түрде көруге мүмкіндік береді. Қазіргі дербес компьютердің техникалық мүмкіндіктері жұмыс нәтижелерін дисплей экранына шығатындай кестелер мен сызбалар түрінде аз уақыт ішінде жүргізуге, безендіруге жол ашады [2, б. 7].

Ғылыми-техникалық прогресс өндірістің көптеген салаларының технологиясына, техникалық жүйелердің құрылымы мен элементтеріне түбегейлі ықпал етіп қойған жоқ, қазіргі өндірістегі ЭЕМ қызметі мен еңбек адамының ролін барынша өзгертті.

Әлем ақпараттық заманғааяқ басқан қазіргі уақытта ақпараттық мәдениет деңгейі кез келген мемлекеттің дамуының басты дәлелі болып отыр.

Оқыту ісінде ақпараттық технологияны пайдалану оқу процесін едәуір тиімді, сапалы ете түскені, тәрбиенің жаңа құралдарына қол жеткізгені оқытушы мен білім алушы арасындағы байланыстың жетілгені белгілі.

Алайда, білім беру жүйесінде білімдік және ақпараттық технологияларды іс жүзінде үйлестіре қолдануда олқылықтар кездеседі. Оның үстіне, ақпараттық технологиялардың тез жаңаруы: жасанды зердеге, виртуаль шындыққа, геоақпараттық жүйелерге, т.с.с. негізделген әсерлі әрі күрделі түрлерінің пайда болуы мәселені қиындата түседі.

Жағдайды оңтайландыру үшін білім беру технологиялары мен ақпараттық қарым-қатынастық технологияларды кірістіру қажет, сонда оқытушы өзі білетін, жақсы меңгерген, бейімделген техникалық құралдарды сабақта тиімді пайдалана алады.

Бүгінгі күн талабына орай, ақпараттық, телекоммуникациялық, өндірістік соңғы технологияларды пайдалану жастарды заманғасай білім құралдарымен жан жақты қамтамасыз етуді қажет етеді [3, б. 38].

Атап айтқанда болашақ қызметкер өзінің кәсіби міндеттерін орындаудан басқа, жаңа технологияларды меңгеруі, шығармашылық жұмыстарын болжай алуы, жобалап, жоспарлай алуы тиіс.

Философиялық тұжырымдар педагогика ғылымындағы дидактикалық принциптердің негізі дей отырып, көрнекілік принципі бағдарламалар жасағанда негізгі орын алады. Ол модельдердің басты факторы болып есептеледі. Көрнекілік принципін белгілі поляк педагогы, әрі психологы В. Оконь былай деп түсіндіреді: «Оқу жүйесіндегі ойлау, бақылау – практикалық жиынтықтардың негізінде нақтыдан абстрактілікке және абстрактіден нақтылыққа өту болып табылады». Мұндағы айтыларой тәлімгер көрнекілік арқылы өзінің ой-жігеріне байланысты аздан көпке өтіп, ой тұжырымын жасайды. Ал талдау арқылы абстрактіден нақтыға өту арқылы нәтиже алады».

Білім беру саласында компьютер, компьютерлік технологияларды пайдалану – логикалық ойлауды дамыту, талдау жасау арқылы кәсіптік және ақпараттық ойлауды қатар дамытуға септігін тигізеді.

Жаңа ақпараттық технологиялардың оқу процесіне енгізілуі педагогикалық жаңа оқыту үлгісін қажет етеді де, соған сәйкес саланың мамандарына талап қояды. Жаңа ақпараттық технологиялардың басты құралының бірі болып оқу мазмұнында кең қолданылатын автоматтандырылған оқыту жүйесі болып табылады.

Желілер ақпараттық және телекоммуникациялық технологияларды тиімді қолдануға мүмкіндік жасайды. Ауқымды компьютерді желі өз мемлекетіндегі оқытушылармен әртүрлі оқу орындарының күнделікті қарым-қатынасына нақты мүмкіншіліктерді ашады. Бұл білім алушылардың жобалау жұмыстарының әдістер тәжірибесін жүргізуге ынталандырады, жалпы мақсатқа жетуге білім алушылардың өнімді бірлескен жұмысқа дағдылануын игеруге көмектеседі және қарқынды дамып жатқан білімді ақпараттандыру процесі жаңа ақпараттық технологияның көп құрылғыларын үйренуге мүмкіндік береді.

Ақпараттық технологияларды пайдалану білім беру қызметін жақсартады, оқыту процесінің сапасын және білім алушылардың жеке іс-әрекетінің тиімділігін арттырады [4, б. 24].

Сондай-ақ оқу процесінде ақпараттық технологияларды пайдалану білім беруді ақпараттандыру құралдарымен қазіргі заманғы технологияларды әзірлеу және қолдану бойынша білікті мамандар дайындайды.

Негізгі білім беру функциясынан басқа, ақпараттық технологиялар білім алушылардың шығармашылық дағдыларын және ой-өрісін кеңейтеді.

Қорытындылай келе, білім берусаласында ақпараттық технологияларды пайдалану білім алушыларды қазіргі заманғы ақпараттық қоғамда өмір сүруге және қызметке даярлау үшін қажет болып табылады.

Әдебиеттер тізімі:

1. Аюбаева Т. Ақпараттық технологиялар оқыту процесінде. //Қазақстан мектебі 2008, №11, 50 б.
2. Информатика негіздері/ Ғылыми әдістемелік журнал. 2003, №2, 7 б. Компьютерлік құралдармен оқытуды кәсіптік біліммен байланыстыруісінде.
3. Бұзаубақова К. Ж. Инновациялық технология. – Алматы, 2009, 38 б.
4. Көшімбетова С. Инновациялық технологияны білім сапасын көтеруде пайдалану мүмкіндіктері. – А.: Білім, 2008, 24 б.

УДК 004.9

ПРИМЕНЕНИЕ МЕЖДУ ХОЗЯЙСТВУЮЩИМИ СУБЪЕКТАМИ ИНФОРМАЦИОННОЙ СИСТЕМЫ «ЭЛЕКТРОННЫЙ ДОКУМЕНТООБОРОТ», СПРОЕКТИРОВАННОЙ С ИСПОЛЬЗОВАНИЕМ МЕТОДОЛОГИИ ARIS

ФЕДОРОВА О.В., к.п.н., доцент,

УВО «Университет управления «ТИСБИ»», г. Казань

ГАЙНУЛОВА Л.А., к.п.н., доцент,

Казанский кооперативный институт Российского университета кооперации

В настоящее время инновационная деятельность хозяйствующих субъектов чаще всего сводится к применению информационных систем, которые позволяют сократить временные затраты [1, с.79]. Именно скорость принятия решений, скорость коммуникации между сотрудниками хозяйствующих субъектов, скорость обмена опытом [2, с.102], знаниями и идеями в большей степени влияет на развитие хозяйствующих субъектов [3, с.77]. Применение между хозяйствующими субъектами информационной системы (ИС) «Электронный документооборот» является в современном информационном обществе популярным решением для хозяйствующих субъектов разных размеров и структуры [4, с.209]. ИС «Электронный документооборот» упростит и ускорит процесс формирования, подписания и постановки на учет документа между учреждениями, а также уменьшит ошибки, связанные с человеческим фактором, которые возникают при формировании документа.

Рассмотрим различные группы требований, предъявляемых к ИС «Электронный документооборот» (Система).

Требования к программному обеспечению. Программное обеспечение ИС «Электронный документооборот» должно быть достаточным для выполнения всех программных функций, реализуемых в информационной Системе, а также должно иметь средства организации всех требуемых процессов обработки данных, позволяющих своевременно выполнять все функции во всех регламентированных режимах функционирования Системы. Программное обеспечение Системы должно обладать следующими свойствами: функциональная достаточность (полнота);

надежность (в том числе восстанавливаемость, наличие средств выявления ошибок); адаптируемость; модифицируемость; масштабируемость; удобство эксплуатации.

ИС «Электронный документооборот» должна быть построена таким образом, что отсутствие отдельных данных не сказывается на выполнении функций Системы, в которых эти данные не используются [5, с.198]. Система должна эксплуатироваться пользователями через Интернет. Система должна обеспечивать работу в следующих веб-браузерах (либо их аналогах): Internet Explorer 10 и выше, Google Chrome 30 и выше, функционирующих в операционных средах: Microsoft Windows, Linux. При использовании Системы через веб-браузеры должна быть обеспечена поддержка HTML 4.0, CSS2, JavaScript 1.1.

Требования к техническому обеспечению. Для обеспечения нормального режима функционирования ИС «Электронный документооборот» необходимо выполнять требования и выдерживать условия эксплуатации программного обеспечения и комплекса технических средств системы.

Требования к техническим характеристикам серверов базы данных. Для обеспечения нормального режима функционирования ИС «Электронный документооборот» необходимо выполнять требования и выдерживать условия эксплуатации программного обеспечения и комплекса технических средств системы.

Требования к техническим характеристикам серверов базы данных:

Процессор – 2 x IntelXeon 3 ГГц;

Объем оперативной памяти – 16 Гб;

Дисковая подсистема – 4 x 146 Гб;

Устройство чтения компакт-дисков (DVD-ROM);

Сетевой адаптер – 100 Мбит.

Требования к техническим характеристикам ИС «Электронный документооборот» хранения данных: Дисковая подсистема 0,5 Тб RaidArray 5.

Требования к техническим характеристикам серверов приложений:

Процессор – 2 x IntelXeon 3 ГГц;

Объем оперативной памяти – 8 Гб;

Дисковая подсистема – 4 x 146 Гб;

Устройство чтения компакт-дисков (DVD-ROM);

Сетевой адаптер – 100 Мбит.

Требования к техническим характеристикам веб сервера:

Процессор – 2 x IntelXeon 3 ГГц;

Объем оперативной памяти – 16 Гб;

Дисковая подсистема – 4 x 146 Гб;

Устройство чтения компакт-дисков (DVD-ROM);

Сетевой адаптер – 100 Мбит.

Требования к техническим характеристикам ПК пользователя и ПК менеджера:

Процессор – IntelPentium 1.5 ГГц;

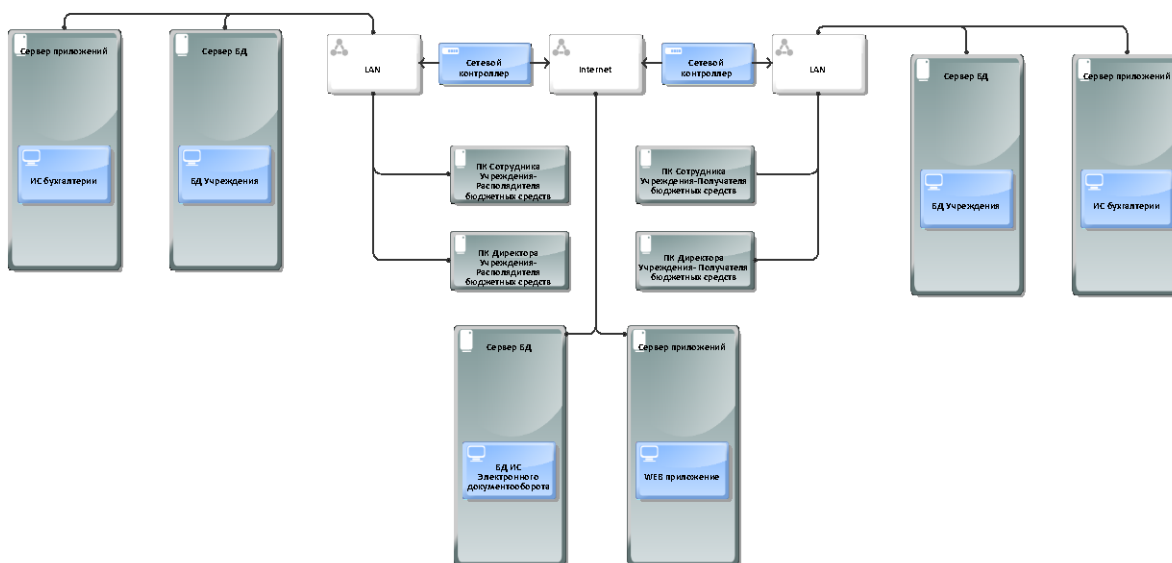
Объем оперативной памяти – 256 Мб;

Дисковая подсистема – 40 Гб;

Устройство чтения компакт-дисков (DVD-ROM);

Сетевой адаптер – 100 Мбит.

В нотации ARIS возможно спроектировать диаграмму модель IT-инфраструктуры бизнес-предприятия (рисунок 1), которая отображает комплекс технических компонентов системы и их взаимодействие [6, с.106].

Примечание – Составлено авторами по данным [2, 6]

Рисунок 1 – Модель IT-инфраструктуры бизнес-предприятия

Требования к обеспечению защиты информации. Информационная безопасность должна быть обеспечена организационными мерами, собственными средствами ИС «Электронный документооборот», средствами системного и прикладного программного обеспечения. Доступ к ИС «Электронный документооборот» должен быть реализован на основе принятых ролевых моделей, принципов разделения обязанностей и минимизации полномочий с использованием средств аутентификации и авторизации. В рамках ИС «Электронный документооборот» должен быть предусмотрен комплекс мероприятий по обеспечению информационной безопасности - защиты от несанкционированного доступа, нарушения целостности и достоверности хранящейся и передаваемой информации, должна быть обеспечена конфиденциальность информации [7, с.128].

Требования к системе защиты информации должны определяться на основе установленного для системы уровня защищенности и актуальных угроз безопасности. Вход в пользовательскую часть ИС «Электронный документооборот» и дальнейшая работа должны осуществляться только после прохождения процедуры аутентификации и авторизации [8, с.60]. Для каждого пользователя должна быть реализована возможность, которая должна регламентировать доступ пользователя ИС «Электронный документооборот» к функциям и объектам ИС «Электронный документооборот». Доступ к Системе должен осуществляться посредством клиентского приложения с помощью защищенных каналов связи. Доступ к функционалу администрирования ИС «Электронный документооборот» должен осуществляться только одним способом, а именно путём ввода логина и пароля. БД, располагаемая на сервере БД, должна быть доступна для чтения и редактирования только разрешенному пользователю, пользователи ИС «Электронный документооборот» напрямую доступа к БД иметь не должны.

Исполнитель должен выполнить мероприятия по обеспечению информационной безопасности: конфигурирование доступа к базе данных, таким образом, чтобы отсутствовала возможность подключения к ней из сети Интернет (размещение БД, на сервере внутренней/защищенной сети с использованием средств межсетевой экранирования); конфигурация пользователей базы данных, сервера и сервера приложений посредством парольной защиты высокой стойкости (пароль не менее 8 символов, содержащий буквы верхнего и нижнего регистров латинского алфавита, цифру и спецсимвол); конфигурация доступа к серверу баз данных и серверу приложений посредством создания пользователей с

разными правами доступа к файловой системе (то есть, если файловые права пользователям необходимы, то они должны соответствовать их полномочиям в системе, быть минимально достаточными).

Подсистема информационной безопасности ИС «Электронный документооборот» должна обеспечивать установленные законодательством Российской Федерации уровни защищенности информации, обрабатываемой в этой системе.

Содержание работ по внедрению информационной системы. Для подготовки объекта информатизации к вводу в действие необходимо провести следующие работы: определить (или создать новое) подразделение, ответственное за проведение опытной эксплуатации системы; утвердить список функциональных возможностей ИС «Электронный документооборот» используемых при работе; утвердить список схем документов, определяющих взаимодействие при работе ИС «Электронный документооборот»; утвердить список регламентов и деталей реализуемых деловых процессов при эксплуатации ИС «Электронный документооборот»; определить должностные инструкции обслуживающего персонала ИС «Электронный документооборот»; провести опытную эксплуатацию.

Для ввода ИС «Электронный документооборот» в действие Заказчику необходимо подготовить помещение для размещения комплекса средств информатизации системы в соответствии с требованиями настоящего Технического задания. Помещения, где установлены технические средства системы защиты информации, должны быть соответствующим образом оборудованы и должны исключать возможность проникновения лиц, не допущенных к работе в этих помещениях. На технических средствах, оснащенных системой защиты информации, следует использовать только лицензионное программное обеспечение соответствующих фирм-изготовителей. Установленное программное обеспечение не должно содержать средств разработки и отладки приложений, а также средств, позволяющих осуществлять несанкционированный доступ к системным ресурсам. Должны быть разработаны регламенты, устанавливающие порядок деятельности персонала, обслуживающего систему защиты информации.

Требования к документации и отчетной документации. Все результаты работ по созданию ИС «Электронный документооборот» и ее частей, по сборке и отладке отдельных подсистем и программных средств должны подробно документироваться в форме, утвержденной ответственными лицами. Состав программной документации должен быть согласован с Заказчиком и разработан в соответствии с ГОСТ 34.201 «Виды, комплектность и обозначение документов при создании автоматизированных систем».

Порядок работ ввода в промышленную эксплуатацию. Результатом работ должны являться работоспособная ИС «Электронный документооборот» и комплект документации на ИС «Электронный документооборот». Работоспособность ИС «Электронный документооборот» должна проверяться на основе утверждённых программ и методик испытаний. ИС «Электронный документооборот» проходит следующие виды испытаний: предварительные испытания; опытную эксплуатацию в пилотной зоне; приёмочные испытания.

ИС «Электронный документооборот» должна пройти предварительные испытания, состоящие из функционального и нагрузочного тестирования. Необходимо провести испытания с целью сбора перечня предложений и выявленных недостатков. В результате должен быть составлен протокол испытаний. По итогам предварительных испытаний в ИС «Электронный документооборот» должны быть внесены исправления, учитывающие замечания, полученные в ходе предварительных испытаний. Для проверки результата внесенных изменений должны быть проведены повторные предварительные испытания по ранее разработанной программе.

Основной целью является проверка реализации ИС «Электронный документооборот» на соответствие требованиям настоящего Технического задания.

После проведения испытаний исполнителем будут проводиться работы по обслуживанию ИС «Электронный документооборот».

В основу разработанной ИС «Электронный документооборот» легло исследование внутреннего и внешнего документооборота в хозяйствующих субъектах различного рода, а также анализ инноваций в экономике, управлении и информационно-коммуникационных технологиях, кроме того анализ бизнес-процессов хозяйствующих субъектов, использующих системы электронного документооборота. На основе данных, полученных при анализе, смоделированы и оптимизированы процессы, происходящие при использовании информационной системы «Электронный документооборот». Разработанная ИС «Электронный документооборот» предназначена для регистрации пользователя; формирования документа между учреждениями; проверки сформированного документа на соответствии бизнес-правилам; подписания документа подписантами двух разных хозяйствующих субъектов; отслеживания постановки на учет в Федеральное казначейство заключенного документа и др.

Список литературы:

1. Вайл П., Ворнер С. Цифровая трансформация бизнеса. – 2018. – 260 с.
2. Гайнулова Л.А. Теоретические аспекты проблемы сценарного прогнозирования развития образовательных процессов в бизнес-образовании // Проблемное обучение в современном мире: сб. ст. VI Междунар. Махмутовские чтения; [под ред. Е. Е. Мерзон, В. Л. Виноградова, Р. Ф. Ахтариевой, В. А. Мартыновой]. (Казань, Елабуга, 12-14 апреля 2016 г.). – Казань: Изд-во К(П)ФУ, Елабужский филиал, 2016. – С. 102-106.
3. Бурдинов К.А., Гайнулов Е.Р., Карпов А.И. Синтез САУ видеокамерой, установленной на мультикоптерном БЛА // Научному прогрессу – творчество молодых. – Йошкар-Ола: Изд-во: ПГТУ, 2016. – № 3-4. – С. 77–79.
4. Гавель О.Ю., Бердников В.В., Бариленко В.И., Керимова Ч. Аналитическое обоснование конкурентоспособных бизнес-моделей. –2017. –308 с.
5. Конявский В., Конявская С. Доверенные информационные технологии // От архитектуры к системам и средствам: Ленанд. – 2019. – 264 с.
6. Федорова О.В., Мамаева А.А., Якунина Е.А. Применение методологий SADT И ARIS для моделирования и управления бизнес-процессами информационных систем // Вестник Воронежского государственного университета инженерных технологий. – 2018. – Т.80. – № 1 (75) – С. 105-109.
7. Аткина В.С., Воробьев А.Е. Подход к оценке рисков нарушения информационной безопасности с использованием иерархического подхода к ранжированию ресурсов предприятия // Информационные системы и технологии. –2015. –№ 1 (87).– С. 125-131.
8. Баранова Е., Мальцева А. Анализ рисков информационной безопасности для малого и среднего бизнеса // Директор по безопасности. –2015. –Вып. 9. –С. 58-63.

ПОВЫШЕНИЕ КАЧЕСТВА ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ УСЛУГ С ПОМОЩЬЮ СКРАМ ТЕХНОЛОГИИ

ХУСАИНОВ Б.М. к.с.-х.н., доцент

Западно-Казахстанский аграрно-технический университет им. Жангир хана

Современное состояние высшего образования в Республике Казахстан требует систематической и тщательной корректировки всего процесса обучения, при этом новые информационные технологии направлены на максимальное обеспечение достойного и полноценного развития личности студента, что в конечном итоге приводит к повышению качества образовательных услуг.

В Послании Президента Республики Казахстан Касым-Жомарта Токаева народу страны «Казахстан в новой реальности: время действий» очень своевременно отмечается, что длительный нефтяной суперцикл завершился. Следует быть готовым к совершенно новой конъюнктуре мирового рынка. Создание по-настоящему диверсифицированной, технологичной экономики для нас не просто необходимость, этот путь уже безальтернативен» [1, с. 1-5].

Поэтому, предстоит огромная работа, особенно для этого необходима научная обоснованность каждого элемента системы образования высшей школы, обеспечение контролируемости элементов различными способами и достижение конкретных результатов учебной деятельности.

В связи с этим, в глобальном быстроизменяющемся мире большое внимание правительствами и общественностью уделяется актуальным вопросам, связанным с применением в образовательном процессе высших учебных заведений инновационных проектных технологий.

Так, в Высшей школе «Экономики и аудита» Западно-Казахстанского аграрно-технического университета имени Жангир хана накоплен многолетний опыт организации и проведения деловых игр по различным инновационным методам, в том числе и по информационным технологиям.

Известно, что в 1993 году благодаря многолетним научным исследованиям американский ученый Д. Сазерленд в своей книге «Scrum – революционный метод управления проектами» впервые разработал методику для реализации инвестиционных и инновационных проектов.

Прогрессивные инновационные идеи, входящие в основу развития Скрам технологии, очень сильно помогли менеджерам за короткий временной промежуток рационально и эффективно наладить управленческий контент, организационный потенциал и рабочий процесс на предприятиях.

Особенно это видно в работе брендовых компаниях мира, таких как Microsoft, Google и Amazon, которые благодаря методу получили дополнительно более 1 млрд. долларов прибыли каждая.

При этом хотелось бы отметить, в Государственной программе развития образования в Республике Казахстан на 2011-2020 гг. указано, что целью образовательных реформ является адаптация системы образования к новой социально-экономической среде, образование необходимо понимать как экономические инвестиции, а не просто как затраты на социальные нужды.

Объективный опыт образовательной деятельности в развитых странах мира - Финляндии, Сингапуре и Великобритании наглядно демонстрирует, что финансовые инвестиции в

человеческий капитал путем применения инновационных проектных технологий обучения крайне необходимы правительствам для создания технически прогрессивной и производительной рабочей силы, которая может адаптироваться в быстроизменяющемся мире [2, с. 9].

В этой связи хотелось бы отметить, что инновационная Скрам технология была успешно применена в 2016-2017, 2017-2018, 2018-2019 и 2019-2020 учебных годах на лекционных и практических занятиях по предметам: «Менеджмент» для магистрантов экономических и технических специальностей, «Муниципальный менеджмент» со студентами специальности «Государственное и муниципальное управление», по дисциплине «Менеджмент в ветеринарии» для студентов специальности «Ветеринарная медицина» и «Ветеринарная санитария».

При этом, во время организации и проведения Скрам технологии все студенты в академических группах были разделены на равные по успеваемости и оценочному рейтингу игровые команды по 5-6 человек в каждой.

Креативные команды студентов, которые в свою очередь, максимально слаженно работали в течение 15 учебных недель над своими проектами на тему «Создание инноваций на предприятии».

По авторитетному мнению, проектное обучение реализуется в форме свободно избираемой, индивидуальной или групповой деятельности, выполняющей функцию профессиональной пробы изученного теоретического и практического материала, студенты выполняют проектную работу с соблюдением определенных требований и обязательной защитой проекта [3, с. 121].

Установлено, что в университетской среде для повышения качества образовательных услуг необходимо хорошее знание матрицы участия исполнителей в Скрам технологии, с целью организации проектных работ с указанием этапов, сроков, видов работ и ответственных за результат (табл. 1).

Таблица 1 - Матрица участия исполнителей в Скрам технологии, 2016-2020 гг.

Этапы и сроки	Виды работ	Ответственные
Информационный, 1-2-аянедели	Планирование действий, изучение учебной, научной и методической литературы, электронные источники	Руководитель Скрам мастер Команда студентов
Теоретический, 3-4-аянедели	Мониторинг и сбор статистических баз данных по Скрам технологии	Команда студентов
Конструктивный, 5-6-аянедели	Проверка литературной информации и статистических баз данных	Скрам мастер Команда студентов
Аналитический, 7-9-ая недели	Использование экономических расчетов производственных ресурсов	Команда студентов
Синтетический, 10-12-аянедели	Консолидация информации, данных и ресурсов, выводы и предложения	Скрам мастер Команда студентов
Рефлексивный, 13-15-ая недели	Подведение итогов и организация публичной защиты проектов	Руководитель Скрам мастер Команда студентов

Как видно из данных таблицы 1, аналитический, синтетический и рефлексивный этапы проектных работ студенческих команд требуют тщательного мониторинга и большего количества ценного учебного времени – по 4 недели с целью повышения качества образовательных услуг.

В фундаменте Скрам технологии определяются основные правила взаимодействия участников команды, которые призваны обеспечивать максимально быструю реакцию на существующую производственную ситуацию, каждая отдельная итерация описывается следующим образом:

1. Планирование – экономическая модель будущей деятельности команды и каждого студента в частности.
2. Фиксация – своевременное определение показателей проекта и четкая регистрация полученных результатов.
3. Реализация – быстрая и выгодная коммерциализация полученных результатов конечной продукции и услуг.
4. Анализ – необходим для работы над ошибками, разбор полетов каждого и производственной инфраструктуры.

Технологические требования по модернизации системы образования в Республике Казахстан четко определяют качественно новую личностно-ориентированную модель развития, к инновационным образовательным технологиям относят наиболее передовые методы обучения.

Поэтому, оценивая знания и компетенции студентов для эффективного повышения качества образовательных услуг необходимо определить важные критерии оценки исполнителей инновационного проекта, что будет способствовать обоснованному выводу из результатов деловой игры (табл. 2).

Таблица 2 - Критерий оценки исполнителей проекта по Скрам технологии, среднее за 2016-2020 гг.

Критерий оценки	Параметры оценки, Балл	
	Базовая технология	Скрам технология
Межличностные компетенции		
Критическое осмысление ситуации, самокритика	-	3
Навыки групповой работы в команде	-	2
Умение выражать свои чувства и отношения	1	1
Инструментальные компетенции		
Методологические способности принятия решений	-	3
Технологические умения управления информацией	2	2
Когнитивные способности использовать идеи	1	1
Системные компетенции		
Способность планировать и конструировать новое	-	3
Оценивать место каждого компонента в системе	2	2
Сочетание понимания, отношения и знания	1	1
Итого	7	18

Как видно из таблицы 2, многолетние научные исследования показывают, что межличностные компетенции при базовой технологии были очень низкими и выразились только в умении выражать свои чувства и отношения, получили 1 балл, это не повышает качества услуг.

В конечном итоге магистранты и студенты, обучающиеся по методу Скрам технологии, во время проведения деловой игры показали максимально возможный результат - 18 баллов, что полностью отображает высокий уровень подготовки будущих специалистов и получения различных компетенций.

И, наоборот, магистранты и студенты, получающие знания по традиционной системе с использованием базовой технологии набрали всего лишь 7 баллов, были менее мобильны в своих действиях на практических занятиях, в связи с этим коммуникации как результат налажены были хуже.

Качество подготовки и принятия эффективных управленческих решений зависит от коммуникативных способностей человека, которые проявляются в общении – умение слушать, понимать людей, оказывать на них влияние, устанавливать с ними хорошие личные и деловые отношения [4, с. 12].

Следует отметить, что во время проведения научного исследования коммуникационные качества магистрантов и студентов экспериментальной группы, обучающейся по Скрам технологии, оказались значительно выше, на 2-3 балла, показателей базовой технологии.

Инновационные технологии в сфере высшего и послевузовского образования это на сегодняшний день практически безальтернативный способ формирования существенного конкурентного преимущества будущих высококлассных специалистов для глобально действующих компаний.

Установлено в процессе исследования, что познавательные способности магистрантов и студентов экспериментальной группы, изучавшие дисциплину по Скрам технологии, на самом деле получились несколько выше данных показателей обучающихся по базовой технологии на 1-2 балла.

Особую важность с научной и практической точки зрения, представляет наличие у будущего креативного менеджера на предприятии важных компетенций к коммуникациям,

убеждению других людей к действию, умению создавать и руководить командами, т.е. социальных навыков.

При этом статистические расчеты констатируют следующий факт, что мотивационные способности студентов экспериментальной группы Скрам технологии были выше показателей базовой технологии на 2-3 балла.

Как показывает международная практика применения данной Скрам технологии, во время организации и проведения деловой игры, участвующих студенческих команд может быть несколько, так как на современном предприятии могут одновременно разрабатываться не менее 3-4 инновационных проекта.

В связи с этим, были определены деятельностные качества студентов причем у представителей Скрам технологии данные показатели были выше на 2-3 балла показателей студентов базовой технологии.

Установлено, что Указом Президента Республики Казахстана №153 от 29.12.2015 года принят «Этический кодекс государственного служащего», который фактически направлен на укрепление доверия общества к государственным органам, формирует высокую культуру поведения и взаимоотношений между сотрудниками на государственной службе, и быстрого предупреждение случаев неэтичного поведения государственных служащих [5, с. 2].

Так, например, наблюдения показали, что человеческие качества студентов экспериментальной группы выше показателей студентов обучающихся базовой технологии на 1-2 балла.

Ключевую роль в инновационном процессе современного предприятия играет решение неограниченных текущих проблем, то есть часто точно несформулированных, поэтому ощущаемых индивидуально разными специалистами через различные симптомы, совершенно по-разному, полностью не выделенных из контекстов личного восприятия каждым работником ситуации, представляющих настоящие клубки взаимосвязанных мелких проблем.

Экономические успехи современного предприятия немислимы без хороших этических качеств, и поэтому магистрантов и студентов экспериментальной группы результаты на 1-2 балла выше показателей базовой технологии.

В заключении хотелось бы отметить, что применяемая на лекционных и практических занятиях Скрам технология как инновационный подход в обучении очень важна для повышения качества образовательных услуг и позволяет в значительной степени совершенствовать компетентную подготовку будущих магистров, бакалавров и специалистов высшей квалификации.

Список литературы:

1. Казахстан в новой реальности: время действий. Послание Президента Республики Казахстан К.К. Токаева народу Казахстана / Казахстанская правда, 2 сентября 2020 г.
2. Мурзалинова А.Ж. Функциональное сотрудничество в педагогическом сообществе: управленческий аспект / Менеджмент в образовании, №1, 2016, с. 8-10
3. Герчикова И.Н. Менеджмент: учебник для вузов / И.Н. Герчикова. – 3-е изд., перераб. и доп. – М.: ЮНИТИ, 2012.
4. Исимбаев Е.Т. Обновление содержания образования как необходимый элемент достижения качества образовательного процесса / Менеджмент в образовании, №1, 2016, с. 11-13
5. Указ Президента Республики Казахстана №153 от 29.12.2015 года «Этический кодекс государственного служащего» / Казахстанская правда, 30 декабря 2015 г.

БІЛІМ САПАСЫН АРТТЫРУДАҒЫ ФИЗИКА ПӘНІ БОЙЫНША ВИРТУАЛДЫҚ ЗЕРТХАНАЛЫҚ ЖҰМЫСТАРДЫҢ МҮМКІНДІКТЕРІ

ШОХИНОВА А.М., ст. преп., магистр,
Карагандинский экономический университет Казпотребсоюза

Физиканы оқыту теориясы мен әдістемесі педагогика ғылымының негізгі саласының бірі болып табылады.

Қазіргі кезде ғылымның қарқындап дамуына байланысты әрбір ғылым негізінің мазмұны кеңейіп, тереңдеп, сәйкесінше оларды оқытудың әртүрлі әдіс-тәсілдері де пайда болуда. Сол себепті әр пәнді оқыту әдістемесі жеке ғылым саласы болып қалыптасып, ірге тасы қалануда. Барлық жеке пәндерді оқыту әдістері дидактикаға негізделеді.

Физиканы үйрету – белгілі бір жүйеде (жоспар) бойынша оқытушының басшылығымен бағдарлы мақсатқа бағытталады. Физиканы оқыту әдістемесі міндетіне – физиканы оқытудың заңдылықтарын ашу, берілетін физикалық білімнің мазмұнын анықтау, оны үйретуді ұйымдастыру т.б. кіреді.

Физиканы оқыту кезеңінде студенттерге білім беру, оларды жан-жақты дамыту, тәрбиелеу сияқты негізгі үш міндет атқарылады:

1. *Білім беру міндеті* – физиканы оқыту әдістемесінің негізгі міндеті. Соның нәтижесінде студенттер физиканың негізгі заңдылықтарынан білім жинақтайды, әрі оны іс жүзінде пайдалану дағдысы мен біліктілігін қалыптастырады.

2. *Дамыту міндеті* – студенттердің танымдық мүмкіндігін дамытуды көздейді, олардың өздігінен білімдерін жетілдіруді іске асыру мүмкіндігіне ие етеді. Әртүрлі ақпараттарды дұрыс бағдарлай білуге, логикалық амалдарды меңгере алуға, шығармашылық ойлау қабілеттерін арттыруға жеткізеді.

3. *Тәрбиелеу міндеті* – негізгі міндеттердің бірі. Себебі, оқытудың мақсаты, мазмұны, әдістері - өсіп келе жатқан жастардың өмірге дайындалу жолы.

Физиканы оқыту негізінен алғанда, оқушылардың ғылыми көзқарасының қалыптасуына, ой-өрісінің дамуына жәрдемдесіп, өнегелі-үлгілі болуға баулиды.

Оқытушы өзінің инновациялық іс -әрекетін қалыптастырып, оны меңгеріп, сол жаңа педагогикалық технологияларды оқу-тәрбие үрдісінде жүйелі пайдалану арқылы студенттердің білім сапасын арттыруы қажет.

Жаңа педагогикалық технологиялар педагогика ғылымының жаңа саласы. Инновациялық үрдістің негізі – жаңалықтарды қалыптастыру, қолдану, жүзеге асырудың тұтастық қызметі. Білім беру жүйесінің алдына баланың жеке қабілеті мен әлеуметтік белсенділігінің дамуына жол ашу, шығармашыл құзіретті тұлға қалыптастыру міндетін қойып отыр.

Мұғалім алғаш жаңа педагогикалық технологияларды оқып үйренеді, екіншіден, меңгереді, үшіншіден, жаңа педагогикалық технологияларды тәжірибеде қолданады, төртіншіден, оны дамытып, нәтижесін тексереді. Қазіргі таңдағы мұғалім оқушы үшін «дайын» білім көзі болмай, керісінше студенттерінің танымдық іс-әрекетінің ұйымдастырушысы және үйлестірушісі бола білуі қажет. Бүгінгі таңда өмірде болып жатқан өзгерістерге байланысты қоғамға шығармашылық әрекет ететін шығармашыл тұлға мұқтаж екендігі дәлелденуде. Заман ағысына сай технологияларды қолдану ауқымы, түрлері өзгеріп отырады.

Оқыту технологиясы мен әдістеме ғылымы бір-бірімен тығыз байланысты. Әдістеме ғылымы «Нені оқыту керек?», «Не үшін оқыту керек?», «Қалай оқыту керек?» деген сұрақтарға

жауап іздесе, оқыту технологиясы «Қалай нәтижелі оқытуға болады?» деген мәселенің шешімін іздейді. Олардың мақсаты бір, яғни оқытудың тиімді жолдарын қарастыру. Оқытудың тиімді жолдары оқытудың әр түрлі әдістері арқылы анықталады. Мен үшін ең негізгі мақсат – әр сабағымды түсінікті, тартымды, тиімді өткізу. Мұны жүзеге асыру үшін түрлі технологиялары тиімді пайдалану.

Виртуалды зертхана жағдайында зертханалық тапсырмаларды орындаудың негізгі құндылықтарына төмендегілерді жатқызуға болады:

көрнекі суретті және зерттелетін заңдардың әділдігін;

сызбаларды өздігінен жинау, олардың параметрлерін есептеу және үдерістерді қадағалау мүмкіндігін;

жүргізілетін тәжірибелердің толық қауіпсіздігі мен сыныптағы ауаның тазалығын қамтамасыз етуін;

тәжірибелерді өздігінен істеу мүмкіндігін, бұл оқушылардың өздігінен жұмыс істеу қабілеттерін, олардың конструкторлық қабілеттілігі мен техникалық тапқырлығын арттырады;

сабақ үстінде виртуалды зертханалық жұмыстарды орындау теориялық және тәжірибелік сабақтардың арасындағы уақыт тосқауылын жояды, бұл оқытудың тиімділігі мен сапасына әсер етеді, оқушылардың өздігінен танымдық қызметпен айналысуын белсендіреді;

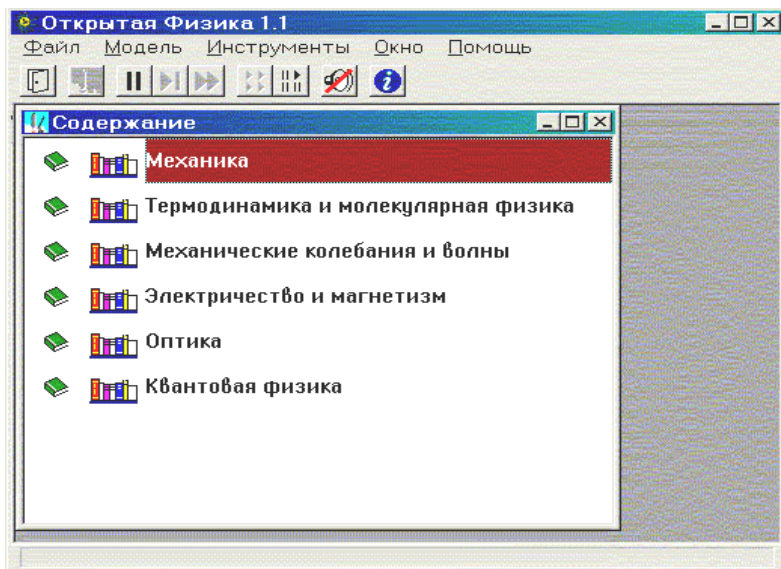
виртуалды ақпараттық-оқыту зертханасы белгілі бір әдістемелік негізделген жағдайларда нақты зертханалық құрылғыларға қосымша ретінде пайдалануға мүмкіндік беретін зерттеу сипатындағы тәжірибелер жүргізуде кең мүмкіндіктерді ұсынады;

компьютердегі зертхана оқушылардың стандарттан тыс және проблемалық жағдайларды шешуде субъективті тәжірибесін қамтамасыз етеді.

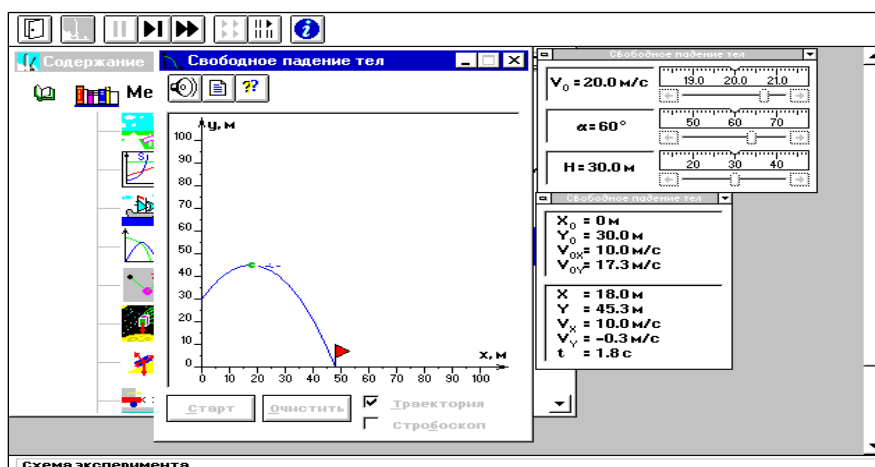
Мысалы, мен физика сабақтарында "Физикон" компаниясы шығарған "Ашық физика" курсының компьютерлік моделінің виртуалдық зертхана жұмыстарын қолданамын. Компьютерлік модель және графикалық анимация арқылы физикалық процесстің немесе құбылыстың физикалық мағынасын түсініп, өлшеулер жүргізу, нәтижелерін математикалық өңдеп және ол үшін:

жұмыс барысын түсіну; тәжірибелік жұмысқа өту; зертханалық жұмысқа өтудің хаттау конспектісін жасауды білу; сынаққа зертханалық жұмысты хаттауды үйрену, студенттің алдында осы талаптар қойылады.

Зертханалық жұмыстарда физиканың әр бөлімінде бірнеше виртуалдық жұмыстар бар (сурет1).

Сурет1 . Механика бөлімінің компьютерлік моделі

Сурет2. Дененің еркін түсуы

Студенттің бойында ақпараттық күзіреттілік қалыптасады. Атап айтсақ, ақпаратты іздей алуы

алынған ақпараттың қажеттісі мен қажетсізін іріктеп, саралай алуы

қажетті ақпаратты негіздей және жүйелей алуы

ақпаратты өңдей алуы

ақпараттан аргументтер тауып, қорытындылар жасай алуы.

Яғни осындай іс-әрекетке қалыптасқан оқушы болашақта айналадағы құбылыстар мен жағдаяттардан өзіне қажеттісін түйіп, өмірде пайдалана білуге үйренеді.

Жасалған зертханалық жұмыстарға компьютерлік модельді қолдана отырып эксперимент жасай алатындай етіп жасалған. Эксперимент техникасы оқу материалын бекітуге және физика зертханасына берілген көптеген басқа дидактикалық міндеттерді шешуге мүмкіндік береді. Физиканы қашықтықтан тәуелсіз меңгеру кезінде мұндай уйдегі зертханалық жұмыс зертханалық практика үшін жалғыз және қол жетімді нұсқа болып табылады.

Қорыта айтқанда, виртуалдық зертханалық жұмыстар студенттердің өз бетімен ізденісіне, пәнге деген қызығушылығының артуына, дербес жұмыстарын ұйымдастыруға, тұлғалық дамуына, ерекше қолайлы жағдай туғызып отырғандығын көруге болады. Өзіміз оқытатын балаға сүіспеншілікпен қарап, жеке тұлға ретінде санасып, ізденімпаздықпен сабақты қызықтырып, жандандырып оқыту керек.

Әдебиеттер тізімі:

1. Абдулла Ж . Физика курсының дәрістері: Оқу құралы. Алматы: Дәуір, 2012. 528 б.

2. Бектыбаев Ш.Б., Рахимов Қ., т.б. Жалпы физика курсы (Механика және молекулалық физика бөлімі): Оқу құралы. Қарағанды: КарМТУ. 2008.85б

Қожанов Т.С., Рысменде С.С. Физика курсы: 2 т. Алматы, 2001

Маралбаева М.Б., Досумбеков К.Р., Ботаева А.С.Искакова А.Б. Механика: зертханалық жұмыстарды орындауға методикалық нұсқаулар.. – Павлодар, 2006. – 32 б.

Биболов Ш. Қ., Ботаева А. С., Билялова А. Б. Молекулалық физика: зертханалық жұмыстарды орындауға әдістемелік нұсқаулар. Б. 2. Павлодар: Кереку, 2010. – 37 б.

Маралбаева М.Б., Досумбеков К.Р., Искакова А.Б. Электр: зертханалық жұмыстарды орындауға методикалық нұсқаулар. Б. 3. – Павлодар, 2006. – 32 б.

IMPACT OF INFORMATIZATION ON EDUCATION

ШУЛЬГИНА-ТАРАЩУК А.С. Старший преподаватель, магистр математики,
Карагандинский университет имени Е.А. Букетова

A special role in the informatization of society belongs to the education system, since education acts, on the one hand, as a consumer of information, on the other, as the creator of new information technologies. Since the ability to work with information becomes one of the priorities for a modern person, the education system is designed to form the student's ability to think critically, starting from school.

Under the influence of informatization of society, significant changes are taking place in the mechanism of functioning and implementation of the education system, both secondary and higher.

Informatization softens the following processes:

improving the management mechanisms of the education system through the use of automated data banks of scientific and pedagogical information, information and methodological materials, communication networks;

improving the methodology and strategy for the selection of content, methods and organizational forms of education and upbringing, corresponding to the tasks of the student's personality development in the context of informatization of society;

organization of methodological training systems focused on the development of the intellectual potential of the student, on the formation of skills to independently acquire knowledge, carry out information and educational, experimental and research activities, various types of joint activities for information processing;

creation and use of computer testing, diagnosing methods of control and assessment of the level of knowledge of students [1, p.35].

The use of ICT tools in the system of training schoolchildren leads to the enrichment of the pedagogical and organizational activities of the school with the following significant opportunities:

improvement of methods and technologies for selection and formation of educational content;

inclusion and development of new academic disciplines and areas related to computer science and information technology;

changes in teaching most of the traditional school disciplines not directly related to computer science;

increasing the efficiency of training by increasing its individualization and differentiation;

organizing new forms of interaction in the learning process and changing the content and nature of the teacher's and student's activities;

improving the mechanisms for managing the education system.

The informatization process actualizes the development of approaches to using IT capabilities for the development of the personality of schoolchildren and increases the level of activity and reactivity of students.

But the use of ICT tools in all forms of education can lead to a number of negative points:

individualization of teaching minimizes live communication between teachers and schoolchildren, students, limited in the educational process, offering them communication in the form of a "dialogue with a computer". In this case, the organ of activation of human thinking, speech, is

turned off for a long time. The learner does not receive sufficient practice of dialogical communication, the formation and formulation of thoughts in a professional language;

social contacts are curtailed, the practice of social interaction and communication is reduced, which leads to individualism;

the transition from a sign system as a form of knowledge representation on the pages of a textbook, a display screen, to a system of practical actions that have a fundamentally different logic than the logic of organizing a system of signs is difficult. This is the classic problem of applying knowledge in practice (in psychological language - the problem of transition from thought to action);

often teachers and students are unable to use the freedom to search and use information provided by modern telecommunication means. Often, confusing and complex ways of presenting information distract the student from the studied material due to various inconsistencies. The nonlinear structure of information makes the student "tempted" to follow the links offered, which distracts from the mainstream of the presentation of educational material;

colossal volumes of information provided by such media as reference books, encyclopedias, Internet portals can also distract attention in the learning process;

since a person is able to confidently remember and operate simultaneously only seven different categories, while simultaneously demonstrating different types of information, there may be distraction from some in order to keep track of others, which often leads to missing important information;

Internet cheating becomes a problem, which means that ready-made projects, abstracts, reports, problem solutions and so on are borrowed from the network, which do not at all correspond to an increase in the effectiveness of training and education;

ICT tools can become not only a powerful tool for the formation and development of schoolchildren (as a person, a subject of cognition, practical activity, communication, self-awareness), but also vice versa, contribute to the formation of stereotyped thinking, a formal and non-initiative attitude to activity;

in many cases, the use of informatization means deprives schoolchildren of real experiments with their own hands, which negatively affects real learning;

excessive and unjustified use of the majority of informatization means negatively affects the health of all areas of the educational process.

Список литературы:

1. Eremin V.V. and Kharisova E.V. MSU boarding school for gifted children is a model of learning in a changing world. Natural science education: a look into the future. - Moscow: MSU Publishing, 2016. – 240 p.

ӘОК385 (574)

ҚАЗАҚСТАН АЙМАҚТАРЫНДАҒЫ МЕМЛЕКЕТТІК-ЖЕКЕ МЕНШІК ӘРІПТЕСТІК ЖОБАЛАРЫ

ӘБДІРАЙМОВА Г.Қ., ә.ғ.к., доцент,
СЕКСЕНБАЕВА А.Т., магистрант,
Қарағанды техникалық университеті

Мемлекеттік-жеке меншік әріптестік-бұл мемлекет пен жеке сектор арасындағы ынтымақтастықтың нысаны. Тұтастай алғанда, МЖӘ-бұл тиісті шарттарда айқындалатын тәуекелдерді, пайдалар мен шығындарды, құқықтар мен міндеттерді теңгерімді бөлу шарттарында мемлекеттің жауапкершілігі саласына дәстүрлі түрде жататын салалардағы мемлекеттік органдар мен кәсіпкерлердің өзара тиімді ынтымақтастығы.

«Мемлекеттік-жеке меншік әріптестік» ұғымын талдауды «әріптестік» деген жалпы анықтамадан бастау керек. «Серіктестік» саяси сөздігінде «қатысушылары оларды біріктіретін мақсаттардың, мүдделердің, міндеттердің шектеулерін, олардың арасында елеулі сәйкессіздіктердің, мүдделер қақтығысының болуын немесе мүмкіндігін және нәтижесінде серіктестік қатынастарын тоқтатуды білетін ынтымақтастық нысаны» деп түсіндіріледі; бизнес-сөздікте серіктестік серіктестер арасындағы шарт негізінде құрылатын компанияны, фирманы ұйымдастыру нысаны ретінде қарастырылады, онда олардың құқықтары, міндеттері, жауапкершілігі және т.б. айтылады; экономикалық сөздікте серіктестік – кәсіпорынды ұйымдастырудың маңызды заңды нысандарының бірі. Әрбір серіктестік / ынтымақтастық ортақ мақсаттарға да, жеке пайдаға да ие. Дамудың қазіргі кезеңінде көптеген бизнесмендер өз бизнесін әлеуметтік жауапты, яғни қоғамдық игілік пен пайдаға бағдарлануға тырысады. Осылайша, экономиканың жеке секторы Әлеуметтік сала жобаларын іске асыруға қатысады, ал осы сектор үшін мемлекет жауапты болады [1].

Мемлекеттік-жеке меншік әріптестік (бұдан әрі-МЖӘ) мықты, дамып келе жатқан қазіргі заманғы мемлекеттің ажырамас бөлігі болып табылады. МЖӘ туралы көптеген анықтамалар бар. Дүниежүзілік банк МЖӘ-нің неғұрлым жалпы анықтамасын береді: мемлекеттік – жекешелік әріптестік-бұл қосымша инвестицияларды тарту мақсатында және, ең бастысы, бюджеттік қаржыландырудың тиімділігін арттыру құралы ретінде жасалатын инфрақұрылымдық қызметтерді өндіру мен көрсетуге қатысты жария және жеке Тараптар арасындағы келісім. В.Г. Барнабас МЖӘ-нің келесі анықтамасын береді: «қызмет көрсету саласына дейінгі өнеркәсіп салаларының кең спектрінде қоғамдық маңызы бар жобалар мен бағдарламаларды іске асыру мақсатында мемлекет пен бизнес арасындағы институционалдық және ұйымдастырушылық альянс».

Сараптамалық бағалаулар негізінде МЖӘ-ні түсінуге Орал федералды округі өңірлеріндегі сарапшы-шенеуніктер арасында екі басым тәсілді бөліп көрсетуге болады. «Кең түсінушілікке сәйкес, МЖӘ жалпы мемлекет пен бизнестің ынтымақтастығы ретінде көрінеді. МЖӘ-сапаны жақсартуға, қорларды жаңғыртуға, жаңартуға, халықтың өмір сүру деңгейін арттыруға бағытталған кез келген өзара іс-қимыл. Қазіргі уақытта инвестициялық қызметті мемлекеттік қолдау тетіктерінің тұтас кешені іске асырылуда, оған табыс салығы мен ұйымдардың мүлік салығы бойынша салықтық жеңілдіктер, кредиттер бойынша пайыздық мөлшерлеменің бір бөлігін инвестициялық қызмет субъектілеріне өтеу, кепілдіктер беру және т.б. кіреді. Мемлекеттік-жекешелік әріптестік мемлекеттің бизнеспен тар жәрдемдесуі деп түсініледі. Мұндай тар түсінік МЖӘ терминінің мазмұнын түсінуге, оны қолайлы жағдайлар жасаудан инвестициялық қызметтен және инвестициялық қызметті арттыруды мемлекеттік қолдаудан ажыратуға мүмкіндік береді». МЖӘ жобаларын құрылымдау бойынша үлкен жұмысты Дүниежүзілік банк (World Bank) жүргізуде [2, 3, 4].

Қорыта айтқанда, МЖӘ туралы заң қай салада да қазіргі кәсіпкерлік саланың бүкіл әлеуетін орнымен пайдаланып, мемлекетпен қатар белгілі бір жауапкершілікті мойнына алуға, ал одан үнемделген бюджеттік қаражаттарды адамдардың өмір сапасын жақсартуға бағытталған басқа жобаларға жұмсауға сөйтіп, еліміздің Мемлекет басшысы нұсқаған дамыған 30 елдің қатарына кіру мүмкіндігін арттыра түсері сөзсіз. Өз кезегінде мемлекет пен бизнестің әріптестігін нығайта түсумен қатар, кәсіпкерліктің жаңа тынысын ашып, экономикадағы өрлеуге, қазақстандықтардың өмір сапасын жақсартуға түсуге мүмкіндік береді.

Әдебиеттер тізімі:

1. Қазақстан Республикасы Президенті Н. Назарбаевтың Қазақстан халқына жолдауы «Нұрлы жол - путь в будущее» 11 қараша 2014 ж. – Режим доступа: <http://akorda.kz> - Қазақстан Республикасы Президентінің арнайы сайты.

2. Благотворительные фонды на рынке ценных бумаг. Аналитический обзор. – Режим доступа: www.eufin.ru (дата обращения 24.05.2020).

3. Варнавский В.Г. Частно-государственное партнерство // Деловая пресса: Сайт «Экспертный канал «Открытая экономика». – 2014. – Режим доступа: http://www.opes.ru/article_doc.asp?d_no=50578 (дата обращения: 15.07.2020).

4. Мирсаетова А.А., Тесленко И.В., Долгих М.Н. Тенденции развития государственно-частного партнерства в системе среднего профессионального образования Свердловской области // Фундаментальные исследования. – 2015. – № 8–2. – С. 407–412. – Режим доступа: <http://www.fundamental-research.ru/ru/article/view?id=38910> (дата обращения: 28.09.2020).

5. Молчанова О.П. Государственно-частное партнерство в образовании: сборник. – М.: КДУ, 2009. – С. 242.

ӘОК 336.531.2

АЙМАҚТЫҢ ИНВЕСТИЦИЯЛЫҚ ҚЫЗМЕТІН МЕМЛЕКЕТТІК РЕТТЕУ МЕХАНИЗМІН ДАМУДЫҢ ЗАМАНАУИ БАҒЫТТАРЫ

БАЙКАДАМОВ Н.Т., э.ғ.к, профессор,
Академик З.Алдамжар атындағы
Қостанай әлеуметтік-техникалық университеті

Аймақтың инвестициялық қызметін дамытудың тиімділігін арттыру отандық экономиканың негізгі міндеттерінің бірі болып табылады. Аймақтық инвестициялық саясат-бұл инвестиция көздерін таңдау, қажетті нормативтік-құқықтық базаны құру, инвестициялық саясатты іске асыру және инвестициялар тарту, инвесторлармен жұмысты ұйымдастыру және оның негізгі міндеттерінің бірі қолайлы инвестициялық ахуал жасау болып табылады.

Ғалымдардың арасында ұзақ уақыт бойы инвестициялық тартымдылықты (инвестициялық климатты) қалай бағалау туралы ғана емес, осы ұғымның өзі туралы да түрлі пікірлер болды. Кейбір еңбектерде инвестициялық климат деп инвестициялық үдерістер өтетін орта ретінде түсіндірілді. Басқа аймақтарда-өңірлердің инвестициялық тартымдылығы өңірлерге тартылған инвестициялардың нақты көлемін бөлу ретінде қарастырылды [1].

Қазіргі уақытта аумақтың (елдің, өңірдің) инвестициялық климатын оған инвестициялаудың орындылығы тұрғысынан оның тартымдылығының сипаттамасы ретінде қарау қабылданған, соңғысы осы аумақта қолданылатын экономикалық, әлеуметтік, саяси, құқықтық, ұйымдастырушылық және басқа да факторларды талдау және салыстыру негізінде айқындалады. Әр түрлі аумақтардың инвестициялық тартымдылығының (инвестициялық климаттың) рейтингтерін салыстыру әлеуетті инвесторларға инвестициялау шарттары ең жақсы болып табылатын аумақты таңдауға мүмкіндік береді. Осылайша, инвестициялық климат-бұл аймақтың объективті мүмкіндіктері мен инвестор қызметінің шарттары.

Аумақтың инвестициялық ахуалын қалыптастыруға экономикалық-географиялық жағдай, табиғи-климаттық жағдайлар, табиғи ресурстардың болуы және олардың қорларының көлемі, қоршаған ортаның жай-күйі (атап айтқанда, ластану деңгейі), инфрақұрылымның болуы (көліктік, өндірістік, ақпараттық, әлеуметтік, байланыс және т.б.) және оның даму дәрежесі сияқты факторлар әсер етеді. Сондай-ақ өндірістік саланың жағдайы, кәсіпорындардың пайдасы, халықтың табыс деңгейі, экономикалық белсенді халықтың саны және оның білім деңгейі, жас және біліктілік құрамы; нарықтық экономиканың жетекші институттары аумағында

даму дәрежесі; ҒЗТКЖ-ның даму деңгейі және ҒТП жетістіктерін енгізу және т.б. барлық осы факторлар инвестициялық қызметтің шарттарын анықтайды [2].

«Инвестициялау» пайда (табыс) алу мақсатында кәсіпкерлік қызмет объектілеріне шетелдік инвестициялар салуды жүзеге асыруға байланысты қызмет [3].

Сондықтан, инвестициялық климат көбінесе экономикалық ортаның жай-күйі мен әртараптандырылуына, аумақтың экономикалық дамуының перспективасы мен үрдістеріне, экономикалық немесе инвестициялық дамудың ұзақ мерзімді бағдарламаларының болуына, нарықтық қатынастардың, қаржы нарығының және инвестициялық қызметтер нарығының даму дәрежесіне, аумақтағы биліктің тұрақтылығы мен оның беделіне, халықтың саяси поляризациясына, әлеуметтік шиеленіс деңгейі мен қылмыс деңгейіне байланысты. Инвестициялық тартымдылыққа билік органдарының экономикалық, бюджеттік, әлеуметтік және басқа да салаларда өз өкілеттіктерін тиісінше орындауы, инвесторларды тартудың арнайы бағдарламаларын әзірлеу, инвесторларға белгілі бір жеңілдіктермен байланысты ерекше экономикалық жағдайларды қамтамасыз ету, соның ішінде салық салу және т. б. айтарлықтай дәрежеде әсер етеді.

Іс жүзінде өңірлердің инвестициялық ахуалын талдау және бағалау үшін үш әдісті жиі қолданады [4]:

біріншісі индикативтік көрсеткіштердің шектеулі санын бағалауға негізделген (оның ішінде: жалпы ішкі өнімнің серпіні, ұлттық кіріс және өнеркәсіп өнімін өндіру көлемі; ұлттық кірісті бөлу серпіні; күрделі қаржы саласындағы заңнамалық реттеудің жай-күйі; инвестициялық нарықтарды дамыту);

екіншісі инвестициялық климатқа әсер ететін факторлар кешенін талдау мен бағалауға сүйенеді (олардың ішінде бірінші кезекте аумақтың экономикалық әлеуетін, шаруашылық жүргізу шарттарын, нарықтық ортаның сипаттамасын, саяси, әлеуметтік, ұйымдастырушылық, құқықтық және қаржылық факторларды атап өткен жөн);

үшіншісі өңірдің инвестициялық әлеуетін бағалауды және салыстыруды (өңірде бар өндіріс факторларының және капиталдың қосымша салаларының жиынтығы) және инвестициялық тәуекелдерді (инвестициялау тәуекелінің ауыспалы факторларының жиынтығы) болжайды.

Соңғы әдіс стратегиялық инвесторлар үшін неғұрлым қолайлы болып табылады, өйткені ол бір жағынан әр түрлі өңірлердің әлеуетті тартымдылығын салыстыруға, ал екінші жағынан оларға салым салу тәуекелдерін салыстыруға мүмкіндік береді.

Инвестициялық әлеует-бұл инвестиция үшін өңірдің объективті мүмкіндіктері. Ол инвестициялау салалары мен объектілерінің бар-жоғы мен әртүрлілігіне, олардың экономикалық жай-күйіне байланысты.

Инвестициялық әлеует – бұл, бір жағынан, ақшаны қайда салуға болады (аумақтың инвестициялық сыйымдылығы), ал екінші жағынан – бизнесті қалыптастыру мен дамыту үшін не пайдалануға болады немесе не қажет (аумақтың ресурстық сыйымдылығы). Елдің немесе өңірдің әлеуеті өз негізінде негізгі макроэкономикалық көрсеткіштерді, аумақтың табиғи ресурстармен, жұмыс күшімен, негізгі қорлармен, инфрақұрылыммен, тұтыну сұранысының болуымен және т. б. қанықтығын ескеретін сандық сипаттама.

Аумақтың жалпы (интегралдық) инвестициялық әлеуеті ресурстық-шикізат, еңбек, өндірістік, инновациялық, институционалдық, инфрақұрылымдық қаржылық, тұтынушылық, туристік-рекреациялық және т. б. сияқты жеке әлеуеттерден құралады [5]:

ресурстық-шикізат әлеуеті аймақтың табиғи ресурстарының негізгі түрлерінің қорларымен қамтамасыз етілуімен айқындалады;

өндірістік әлеует аймақ шаруашылығының негізгі салалары қызметінің жиынтық нәтижесін көрсетеді;

тұтыну әлеуеті аймақ халқының жиынтық сатып алу қабілеттілігімен анықталады; инфрақұрылымдық әлеует аймақтың экономикалық-географиялық жағдайын және оның инфрақұрылым объектілерімен қанығуын ескереді;

инновациялық әлеует ҒЗТКЖ-ның даму деңгейімен және аймақта ғылыми-техникалық прогрестің жетістіктерін енгізумен, ғылыми секторда жұмыспен қамтылумен, күрделі салымдармен және осы салаға ағымдағы шығындармен айқындалады;

еңбек әлеуеті экономикалық белсенді халықтың санымен және оның білім беру деңгейімен, жас және біліктілік құрамымен айқындалады;

институционалдық әлеует нарықтық экономиканың жетекші институттары аумағының даму дәрежесімен сипатталады;

қаржылық әлеует бюджет кірістерінің көлемін, аймақтың бюджет жүйесіне салықтық және өзге де ақшалай түсімдерді, кәсіпорындардың пайдасын, аумақ халқының табысын ескереді.

Осы орайда, Қостанай облысының инвестициялық әлеуетінің маңызы ерекше зор. Индустриялық бағыттағы Қостанай облысы мемлекеттік бағдарламаларды белсенді жүзеге асыруда және еліміздің әлеуметтік-экономикалық әлеуетін арттыруға қомақты үлесін қосып келеді.

Қостанай облысында өнеркәсіп, ауыл шаруашылығы, туризм, шағын және орта кәсіпкерлік табысты дамып жатыр. Жыл басынан бері барлық осы бағыттар бойынша оң нәтижелерге қол жеткізілді.

Қостанай облысы индустриялық-аграрлық өңір ретінде белгілі. Жалпы өңірлік өнім құрылымында 26,1%-ы – өнеркәсіпке, 10,1%-ы – ауыл шаруашылығына тиесілі.

2019 жылғы 1 наурыздағы жағдай бойынша өнеркәсіптік өнім өндірісімен жұмыс істейтін адамдарының саны 42 мыңнан асатын 700-ге жуық кәсіпорын айналысады.

2019 жылғы 9 айда өнеркәсіптік өндіріс көлемі 862,8 млрд теңгені құрады. Тау-кен өнеркәсібінің көлемі – 373,4 млрд теңге.

Өңдеу өнеркәсібінде өндіріс көлемдері 23,8%-ға артып, 446,6 млрд теңгені құрады.

Өсім машина жасауда көлемнің 95,9%-ға (өңдеудегі үлесі – 36,4%), металлургияның – 28,3%-ға (өңдеудегі үлесі – 21,6%) артуы есебінен, сондай-ақ машиналар мен жабдықтардан басқа дайын металл өнімдерін өндіру және жеңіл өнеркәсіп есебінен қамтамасыз етілді.

2019 жылға арналған Кәсіпкерлікті қолдау картасы аясында құны 5 млрд теңге болатын екі жобаны іске асыру жоспарланған:

«Компания САЛАМАТ» ЖШС диірмен кешені мен астық қоймасын салу;

«ЕСОСІТҮКЗ» ЖШС қоқыс сұрыптау кешенін салу.

Облыс өндірісінің құрылымында тау-кен өндірісі өнеркәсібі басым, оның үлесі – 41,5%. Тау-кен өндірісі өнеркәсібінің негізіне «ССТӨБ» АҚ, «Варваринское» АҚ, «Қостанай минералдары» АҚ, «Комаров тау-кен кәсіпорны» ЖШС, «Өркен» ЖШС Лисаковск филиалы, «Алюминий Казахстана» АҚ филиалдары КБРУ және ТБРУ, «Брендт» ЖШС тәрізді кәсіпорындар кіреді.

Қазақстандағы тау-кен өндірісі саласындағы аса ірі кәсіпорын – «ССТӨБ» АҚ, оның өнемідерінің (темір кені концентраты, жентектер) негізгі тұтынушылары: «Магнитогорск металлургия комбинаты» ААҚ, «АрселорМиттал Теміртау» АҚ және Қытай кәсіпорындары.

Облыста алтын, мыс, титан, никель, көмір, қорғасын-мырыш кендерінің кен орындары барланған. Сонымен қатар облыс бейметалл пайдалы қазбаларға: отқа төзімді сазбалшыққа, құрлыс тасына, құмға бай.

Облыста металлургия өнімдерінің негізгі өндірушілері: «ЕвразКаспианСталь» ЖШС, «ССТӨБ» АҚ, «МехЛитКом» ЖШС.

Сала көшбасшысы «ЕвразКаспианСталь» ЖШС 2013 жылы «Қостанай қ. қуаттылығы жылына 450 мың тоннаға дейін құрылыс илемін құрайтын ұсақсұрыпты илемдік орнақ

құрылысы» жобасын іске асырды. Бұл зауытты іске қосу ішкі нарықты және құрылыс индустриясы кәсіпорындарын сапалы илеммен қамтамасыз етуге мүмкіндік берді.

Түсті металлургия негізін «Варваринское» АҚ, «Брендт» ЖШС құрайды.

«Варваринское» АҚ «Доре» қорытпасын өндіру үшін құрамында алтыны бар кендерді өңдеуші кәсіпорын болып табылады.

Облыстағы машина жасау саласының негіздерін «СарыаркаАвтоПром» ЖШС, «Агромашхолдинг КЗ» АҚ, «Олжа Агротехмаш» ЖШС, «Дормаш» ЖШС, «Asmadin Project» ЖШС филиалы, «Дон Мар» ЖШС және тағы басқалары құрайды. Қостанай облысындағы автомобиль өнеркәсібі облыстағы және жалпы еліміздегі жас салалардың бірі ғана емес, шикізаттық өндірістің даму жағдайының индикаторын көрсетеді.

«Allug» компаниялар тобына кіретін «СарыаркаАвтоПром» ЖШС 8 бренд бойынша (Peugeot, Iveco, Hyundai, JAC, Chevrolet Niva, Ravon, MAN, Ankai) автомобильдердің 50-ден аса моделін құрастырады, оларды шығару ірі торапты құрастыру әдісімен де, шағын торапты құрастыру әдісімен де жүзеге асырылады. 2010 жылдан бастап Қостанай алаңында 29 мыңнан аса автомобиль құрастырылған.

«АгромашХолдинг КЗ» АҚ Қазақстандағы астық жинайтын комбайндарды, сондай-ақ кең ассортиментінде қосымша өнімдерді шығаратын жалғыз кәсіпорын.

«ОлжаАгротехмаш» ЖШС (тракторларды құрастыру, олардың қосалқы бөлшектерін өндіру және ауыл шаруашылығы техникасын жөндеу бойынша қызметтер көрсету), «Дормаш» ЖШС (ауыл шаруашылығы және жол техникасының қосалқы бөлшектерін дайындау, тораптары мен агрегаттарын жөндеу), «Дон Мар» ЖШС (тіркеме білік дестелегіштерін өндіру) тәрізді кәсіпорындар облыс аграршыларын ауыл шаруашылығы техникасымен және олардың бөлшектерімен қамтамасыз етеді.

Қуаттылығы жоғары «Кировец» тракторын шығаратын алғашқы зауыт «Қостанай» индустриялық аймағында өнеркәсіптік кооперация бағдарламасы бойынша салынды.

Өнеркәсіптік және азаматтық құрылыстың жоғары қарқынын ескере отырып, құрылыс материалдары өндірісін дамыту облыс экономикасында маңызды рөлге ие. Өңірде тауарлық бетон мен бетоннан жасалған өнімдер, құрылыс құмы, арматура, этилен полимерінен құбырлар, бетоннан құрастырмалы құрылыс конструкциялары, пластмассадан терезе және есік блоктары, кірпіштер шығарылады.

Жеңіл өнеркәсіп те жақсы қарқынмен дамып жатыр. Салада 29 кәсіпкерлік субъектілері бар. Олар тоқыма бұйымдарын, киімдерді, киіз аяқ киімдерді, тоқылмаған материалдар мен бас киімдер шығарады. Өткен жылы 2,5 млрд теңгеден астам сомаға өнім шығарылды. Облыста жеңіл өнеркәсіпті дамытудың Жол картасы әзірленген.

2019 жылғы 1 қазандағы жағдай бойынша 141,1 млрд теңге сомасына тауарлық өнім өндірілген, бұл 2018 жылғы осындай кезеңмен салыстырғанда 3,2%-ға артық (136,9 млрд теңге).

Сүт өңдейтін кәсіпорындар – «ДЕП» ЖШС, «Милх» ЖШС, Космис филиалы «RG Brands Kazakhstan» ЖШС, «Қарасу Ет» ЖШС ет өңдеу кәсіпорны, «Аян Озат» ЖШС, «Торғай Ет» ЖШС, «Ирина и К» ЖШС.

Майлы дақылдарды өңдейтін кәсіпорындар – «Промбаза 7» ЖШС, «K-Oil» ЖШС, «Жаркөл -007» ЖШС және т.б.

Макарон өнімдерін шығаратын кәсіпорындар – «Қостанай ұн комбинаты» АҚ және «Злак плюс» ЖШС.

Жармалар өндіретін кәсіпорындар – «Мибека» ЖШС және «Олжа Агро» ЖШС.

Ауыл шаруашылығында көресткіштердің өсуі байқалып отыр, мұнда жалпы шығару көлемі 248,8 млрд теңгеге дейін артқан.

Ірі қара мал басының өсуі 2,3%-ға (462,7 мың бас), жылқы – 6,9%-ға (124,1 мың бас), қой мен ешкі – 2,9%-ға (506,7 мың бас) артты.

Облыстағы кәсіпорындарда тиімділігі жоғары инновациялық цифрлық технологиялар енгізілуде, техника қарқынды түрде жаңартылуда. Жалпы, өсімдік шаруашылығы мен мал шаруашылығы салаларында одан әрі даму егіс алқаптарының құрылымын әртараптандыру, сұрыптарды жаңарту, өнімділігі жоғары сұрыптарды енгізу, малдың өнімділігін арттыру, малды асыл тұқымдандыруды жетілдіру арқылы жүргізіледі. Аталған жұмыстардың барлығы өндірістің тиімділігі мен өсімін арттыруға, ішкі және сыртқы нарықтарда сұранысқа ие бәсекеге қабілетті сапасы жоғары өнімдерді шығаруды ұлғайтуға бағытталған.

2019 жылғы 1 қазандағы жағдай бойынша «Бизнестің жол картасы – 2020» бизнесті қолдау мен дамытудың Мемлекеттік бағдарламасы аясында 8 461,1 млн теңге несиелер сомасына 176 жоба мақұлданды, оның ішінде банктер несиелері бойынша сыйық мөлшерлемесін субсидиялауға 5 845,3 млн теңге несиелер сомасына 112 өтінім мақұлданды, несиелерді жартылай кепілдендіру бойынша 2 615,8 млн теңге сомасына 64 жоба мақұлданды.

Ауылдық елді мекендерде шағын несиелендіру «Ауыл шаруашылығын қаржылай қолдау қоры» АҚ және «Атамекен Қостанай» шағын қаржы ұйымы» ЖШС арқылы қалаларда – «Даму» кәсіпкерлікті дамыту қоры» АҚ арқылы қаржыландырылатын екінші деңгейлі банктер арқылы жүзеге асырылады.

Қостанай облысында тұрғын үй мәселелерін шешу үшін «Нұрлы жер» тұрғын үй құрылысы Мемлекеттік бағдарламасын және «7-20-25. Әрбір отбасы үшін тұрғын үй алудың жаңа мүмкіндіктері» ипотекалық тұрғын үйді несиелендіру бағдарламасын жүзеге асыру жалғасуда.

Халықты жұмыспен қамту саласындағы негізгі бағдарламалардың бірі – «Еңбек» нәтижелі жұмыспен қамтуды және жаппай кәсіпкерлікті дамытудың 2017-2021 жылдарға арналған бағдарламасы. Бағдарламаның негізгі мақсаты – халықтың өнімді жұмыспен қамтылуына жәрдемдесу және нәтижелі жұмысқа тарту.

2019 жылдың 9 айында Бағдарлама аясында 21 мыңнан астам адам жұмыспен қамту шараларымен қамтылды, оның ішінде:

15 мыңнан астам адам жұмысқа орналасты, оның ішінде 11 мың адам – тұрақты жұмыс орындарына;

4,5 мыңға жуық адам сұранысқа ие мамандықтар бойынша оқуға жіберілді, сонымен қатар бизнесті жүргізу негіздеріне оқытылуда;

Бизнес жүргізуге мыңнан астам шағын несиелер мен гранттар берілді.

Биылғы қазан айындағы жағдай бойынша «Еңбек» нәтижелі жұмыспен қамту

Ең алдымен кластерлер – желілік құрылымдар сияқты қазіргі заманғы салалық және өңірлік нарықтардың жұмыс істеу нысанына назар аудару қажет, оларға қызығушылық соңғы жылдары бүкіл әлемде күрт өсті. Кластерлердің қазіргі заманғы экономикалық ландшафтты қалыптастыруға әсері неғұрлым айқын болады, ал кластерлік саясат мәселелері өңірлердің бәсекеге қабілеттілігі тұрғысынан біртіндеп қағидаттық сипатқа ие болады.

Мұндай ұстанымды іске асыру құралы ретінде қазіргі заманғы тәжірибе мен экономикалық ғылым аумақтық салалық кластерлерді қалыптастыруды ұсынады [6].

Кластер-бұл бір-бірін толықтыратын және тұтас алғанда әрбір құрылым мен кластердің бәсекелестік артықшылықтарын күшейтетін аумақтық оқшауландырылған өзара байланысты кәсіпорындар, фирмалар, компаниялар, шикізат пен жабдықтар жеткізушілері, ғылыми-зерттеу және басқа да ұйымдар тобы. Кластерлердің бастапқы пайда болуы және халықаралық бәсекелестіктің шиеленісуіне аймақтардың қорғаныс реакциясы болды.

Кластерлерде сол немесе басқа саладағы аймақтық оқшауландырылған кәсіпорындар, фирмалар мен компаниялар арасындағы бәсекелестік олардың өзара кооперациясы және ортақ

проблемаларды шешуде шаруашылық жүргізудің басқа да ұштасқан салаларымен интеграциясы көріністеледі. Кластерлер ішіндегі тығыз кооперациялық және интеграциялық байланыстар:

өндірістік процестер мен жеткізілімдердің барлық тізбектері бойынша шығындарды төмендету;

жаңа нарықтарға шығумен байланысты шығындарды қысқарту;

өнімді жаңарту және оны нарыққа шығару процестерін жеделдету;

қаржыға қол жеткізуді жақсарту.

Әдебиеттер тізімі:

1. Колмыкова, Т.С. Инвестиционный анализ: Учебное пособие / Т.С. Колмыкова. - М.: НИЦ ИНФРА-М, 2013. – 204 с.
2. Аскинадзи В.М. Инвестиции: учебник для бакалавров: для высших учебных заведений / В. М. Аскинадзи, В. Ф. Максимова. – Москва: Юрайт, 2016. – 422 с.
3. «Шетелдік инвестициялар» туралы Қазақстан Республикасының 2003.01.08 N 373 Заңы.
4. Лукасевич И.Я. Инвестиции: учебник / И. Я. Лукасевич. – Москва: Вузовский учебник, Инфра-М, 2017. – 411 с.
5. Макаркин Н.П. Эффективность реальных инвестиций: учебное пособие / Н. П. Макаркин. – Москва: Инфра-М, 2017. – 431 с.
6. Қостанай облысының аумағын дамытудың 2016-2020 жылдарға арналған бағдарламасы <http://kostanay.gov.kz/>

УДК 338.242

ОЦЕНКА НАПРАВЛЕНИЙ РАЗВИТИЯ ПАРТНЕРСТВА ГОСУДАРСТВА И ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСКИХ СТРУКТУР В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН

БЕСПАЕВА Р.С., доктор PhD, старший преподаватель кафедры менеджмент,
НУКЕШЕВА А.Ж., кандидат экономических наук, доцент кафедры менеджмент,
НАО Казахский агротехнический университет имени Сакена Сейфуллина

Поиск и внедрение новых организационно-экономических форм предпринимательства для повышения эффективности, производительности и интенсивности инвестиционного процесса, инициированного государственно-частным партнерством (ГЧП) в их различных формах инноваций. Для Казахстана ГЧП – одно из современных направлений деятельности, методологическая база которого еще недостаточно развита для успешной реализации проектов.

подавляющему большинству развивающихся стран и стран с переходной экономикой необходимо расширить и углубить свои знания о развитии потенциала ГЧП, повысить квалификацию персонала и разработать эффективные процедуры для реализации таких проектов, которые позволили бы правильно разработать и реализовать жизнеспособные стратегии экономического роста.

Экономическая база, увеличивающая объем несырьевых товаров в экспорте, создание новых высокотехнологичных секторов экономики, способствует формулировке стратегической цели по выходу Казахстана в число 30 самых развитых стран мира, показатели стран Организации экономического сотрудничества и развития (ОЭСР), основополагающие для развития республики: строительная наука и увеличение финансирования не менее чем на 3% ВВП. Работа в этом направлении по мнению Президента Республики Казахстан Н.А. Назарбаева, требует совершенствования законодательства о венчурном финансировании,

поддержки исследований и инноваций, а также коммерциализации научных разработок, использования иностранных инвестиций для передачи знания. и новые технологии в Казахстане (генная инженерия, космос, мобильная связь, мультимедиа, нано-, поиск и использование «экономики будущего» в качестве эффективной и эффективной национальной инновационной системы [1, с.11].

В настоящее время Республика Казахстан предпринимает шаги по реализации крупных концессионных проектов, важность и необходимость которых давно назрела. Также важно, что это не первая попытка государства запустить множество проектов. Каждый раз, когда они внедряются, возникают различные препятствия, связанные с лазейками или противоречиями, нечетким регулированием, а также несоответствием с международной практикой, что негативно влияет на готовность бизнес-структур вступать в партнерские отношения с государством.

Ниже перечислены основные препятствия на пути реализации проектов ГЧП в Республике Казахстан.

Невозможность заключения прямых договоров (Direct Agreements).

Закон «О концессиях» [2], который является основным законодательным актом, регулирующим ГЧП в Казахстане, не предусматривает возможности заключения прямого соглашения между концедентом и кредиторами, которое дало бы кредиторам право заменить концессионера, который не выполняет обязательства по проекту (step in right).

Суть в том, что по закону кредиторы не являются стороной концессионного договора. В мировой практике прямое соглашение – это один из способов привязки кредитора проекта к основному договору концессии (концессионному соглашению) и обязательствам концессионера по нему. Однако в Казахстане соответствующий государственный орган, являющийся стороной конкретного концессионного соглашения, не уполномочен подписывать прямые контракты между поставщиком и кредиторами концессионера. Следовательно, концессионер не может предоставлять определенные права и принимать на себя определенные обязательства перед кредиторами концессионера. В частности, обязательство информировать кредиторов о любом невыполнении обязательств по концессионному договору и предоставлять кредиторам, по их просьбе и в случае неисполнения обязательств, которое может привести к прекращению действия концессионного договора, назначать временного заместителя концессионера. Необходимо четко понимать, что любой кредитор, финансирующий объект с нуля, нуждается в гарантиях, что если что-то пойдет не так с объектом, он сможет предпринять все необходимые действия и повлиять на реализацию проекта таким образом, чтобы сохранить и вернуть свои инвестиции.

Несмотря на то, что в соответствии с Законом о финансировании и секьюритизации проектов [3], концессионер меняется на клиента с согласия временного управляющего / подрядчика кредиторов, это происходит только в случае организации концессии, как более сложная сделка – сделка проектного финансирования. Соответственно, действующее законодательство Казахстана не предусматривает право кредиторов менять концессионера, осуществляемое вне рамок финансирования проекта. Этот момент является значимым для кредиторов и негативно влияет на доходность проектов ГЧП и их реализуемость в соответствии с действующим законодательством.

Недостаточный уровень квалификационных требований.

Закон о концессиях содержит исчерпывающий перечень квалификационных требований к потенциальному концессионеру и запрещает организатору конкурса устанавливать дополнительные требования. Хотя объявление о тендере должно включать, среди прочего, требования к потенциальным участникам торгов, в зависимости от характера собственности, установленные законом квалификационные требования носят более общий характер и не

отражают возможность включения дополнительных требований. в зависимости от специфики объекта.

Для некоторых проектов финансовые возможности потенциального концессионера имеют первостепенное значение, тогда как для других особенно важны его технические и инновационные возможности. Между тем из-за дороговизны подготовки к конкурсу инвесторы приложат максимум усилий только при наличии разумных шансов на победу. Если позволить организатору тендера устанавливать дополнительные квалификационные требования, отбирая, таким образом, только самых серьезных претендентов, это может значительно усилить конкуренцию между потенциальными концессионерами. Иными словами, для реализации концессионного проекта выберите концессионера, который сможет выполнить взятые на себя обязательства на соответствующем уровне и качественно выполнить работу.

Закон о концессиях не регулирует значительные риски, такие как риск инфляции и колебания обменного курса, особые обстоятельства форс-мажорных обстоятельств, в том числе непредвиденные изменения экономической ситуации в Республике Казахстан или законодательства. Этот аспект еще предстоит решить путем переговоров между сторонами. На практике государство не желает рисковать, несмотря на то, что многие из них находятся под контролем государства. Со своей стороны, инвесторы, которые не влияют на такие риски и поэтому не могут ими управлять, также не готовы брать на себя эти риски.

Кроме того, законы о валютном регулировании предоставляют Президенту Республики Казахстан право изменять режим валютного регулирования, т.е. ввести специальный разрешительный режим в случае возникновения угрозы экономической безопасности Республики Казахстан и стабильности финансовой системы. Специальное разрешение выдается Национальным Банком Республики Казахстан, если операция направлена на предотвращение угроз жизни и здоровью граждан, национальной безопасности, международным обязательствам Казахстана и если операция с иностранной валютой вносит существенный вклад в платежный баланс и национальную валюту Республики Казахстан.

Неизвестно, будет ли реализация концессионного проекта соответствовать условиям разрешения, что также может отрицательно повлиять на инвестиционную привлекательность такого проекта.

Кроме того, в случае проектов ГЧП часть финансирования обычно поступает от иностранных кредиторов в иностранной валюте. Между тем в Казахстане расчеты между населением обычно осуществляются в тенге, поэтому меры государственной поддержки концессионеру будут предоставляться в национальной валюте и будут ограничены суммами, предусмотренными в бюджете и концессионном договоре. Это означает, что кредиторы будут подвержены валютному риску, поскольку они не смогут контролировать весь период погашения ссуды или самого проекта.

Чтобы снизить этот риск, правительство может разрешить платежи по концессионным проектам в иностранной валюте, скорректировав сумму платежей в десятых долях, чтобы компенсировать кредиторам убытки, связанные с девальвацией казахстанской валюты. Однако в настоящее время страна еще не готова принять на себя валютный риск, что также создает определенные трудности в построении партнерских отношений.

Правовой статус стандартного концессионного договора неясен. Согласно Закону «О концессиях» концессионный договор, заключенный на основе типового соглашения, утвержденного Правительством Казахстана, является неотъемлемой частью тендерной документации.

В то же время правовой статус этого типового договора остается неясным. С одной стороны, это «типичное», т.е. следует использовать в качестве руководства. С другой стороны, учитывая формальный подход, некоторые утверждают, что невозможно отклониться от этой

утвержденной типовой формы контракта. Стоит отметить, что в Законе о концессиях используется термин «стандартное соглашение» (а не «модель» или «модель»), который обычно воспринимается государственными органами как стандартное соглашение или обязательная модель. Последний подход может быть особенно важным, поскольку этот типовой контракт не содержит определенных положений, которые являются общепринятыми для контрактов ГЧП. В то же время способность сторон договориться об основных условиях договора является одним из основополагающих принципов равноправия сторон. На наш взгляд, для поддержания интереса и доверия инвесторов к этому проекту (в том числе к проектам ГЧП в Казахстане в целом), а также соответствия концессионного соглашения международным стандартам необходимо принять Закон о концессиях:

стандартный концессионный договор не является обязательной моделью для соответствующих государственных органов, действующих от имени лица, предоставляющего право, при подготовке тендерной документации;

каждый концессионный договор может иметь форму, отличную от стандартной, и может содержать положения, необходимые для учета особого характера и потребностей конкретного концессионного проекта;

стороны будут иметь необходимую свободу для координации отдельных аспектов проекта с согласия соответствующих государственных органов.

Отсутствие таких положений в настоящее время вызывает разногласия между правительственными чиновниками и инвесторами.

Эти аспекты требуют внимательного рассмотрения со стороны государства и принятия решения, которое было бы взаимовыгодным для обеих сторон. До принятия такого решения и соответствующих законодательных изменений возможность успешного партнерства государства и бизнес-структур при реализации проектов ГЧП в Республике Казахстан остается под вопросом.

Анализ ограничений позволяет сделать вывод, что самые большие проблемы связаны с нехваткой финансовых ресурсов в региональных, муниципальных бюджетах и частных компаниях; отсутствие управленческого опыта в реализации механизмов концессии. Большое значение имеет проблема обеспечения прозрачности тендерных процедур, а также отсутствие единой правовой базы, терминологии и форм взаимодействия государства и бизнес-структур.

Проведенное исследование позволило систематизировать и разделить факторы, препятствующие развитию СИЗ в отраслях экономической инфраструктуры Республики Казахстан, на три группы: организационные, институциональные и экономические (таблица 1).

Таблица 1 – Классификация факторов, препятствующих развитию ГЧП в инфраструктурных секторах экономики Республики Казахстан

Группа факторов	Содержание
Организационные	Недоразвитые управленческие практики и технологии для реализации ГЧП Отсутствие опыта у специалистов как государственных, так и муниципальных органов исполнительной власти и бизнес-структур по обеспечению работы в форме ГЧП
Институциональные	Недостаточное развитие институтов защиты интересов и прав сторон в ГЧП Отсутствие единой правовой базы, терминологии и форм взаимодействия государства и бизнес-структур
Экономические	Срок окупаемости бизнеса больше, чем в других сферах Недостаток финансовых ресурсов в региональных бюджетах и

Анализ проблем состояния инфраструктурных секторов экономики Республики Казахстан также позволил выявить факторы, способствующие развитию ГЧП.

Важнейшим фактором является возможность реализации взаимовыгодных интересов государства и бизнес-структур при реализации инфраструктурных проектов. Вторым по значимости фактором, способствующим взаимодействию государственных и бизнес-структур в Республике Казахстан, является возможность использования средств инвестиционных и пенсионных фондов в проектах взаимодействия государственных и бизнес-структур.

Значительный потенциал и необходимость развития региональной инфраструктуры на основе концессии также имеет большое значение для взаимодействия государства и бизнес-структур. Потребность в развитии региональных инфраструктурных объектов стабильна, поэтому прогнозировать востребованность услуг в таких проектах относительно несложно.

В 2019 году в Казахстане заключено 235 новых проектов государственно-частного партнерства на сумму 156 млрд тенге. Всего с 2005 года заключено 717 договоров ГЧП на 1,6 трлн тенге, в том числе девять республиканских проектов на 910 млрд тенге и 708 местных проектов на 687 млрд тенге. При этом наибольшая сумма пришлась на 2018 год – 1,1 трлн тенге. В то же время в Казахстанском Центре ГЧП отмечен рост проектов без возмещения из бюджета. На начало мая 2019 года количество таких контрактов составляло 24% от общего количества, а за период с мая по декабрь этот показатель достиг 52%. Кроме того, все более распространенной практикой становятся инициативы частного финансирования в проектах ГЧП для делового сектора. Из 717 договоров 324 заключены по инициативе бизнеса. Это 45%. Средняя сумма договоров, инициируемых государством, составляет 2 миллиарда тенге, в то время как предприятия инициируют в среднем 1 миллиард тенге. Сумма государственных обязательств на данный момент составляет 362 миллиарда тенге, частная финансовая инициатива – 188 миллиардов тенге.

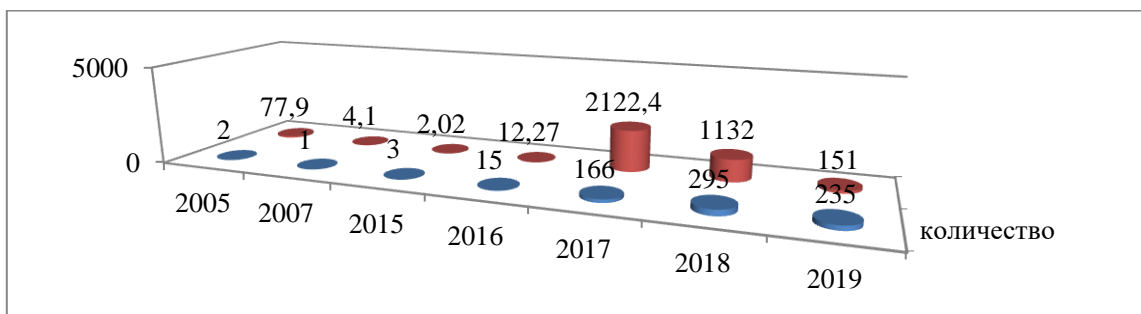

Рисунок 1 – Договоры ГЧП в Республике Казахстан

По данным Министерства национальной экономики, Казахстан привлек 900 миллиардов долларов в проекты государственно-частного партнерства [4].

При развитии ГЧП в Республике Казахстан необходимо сконцентрировать усилия государства и бизнес-структур в сфере инноваций на поиске новых форм и методов управления и регулирования, имеющих стратегическое значение для государства, в сферах экономики.

Всемирный банк дал следующие рекомендации по созданию механизма ГЧП:

1. Содействие ГЧП, четкая политика бюджетной и финансовой поддержки ГЧП и совершенствование концессий и соответствующего законодательства.

2. Финансовая модель для управления фискальным риском и создания условных обязательств, связанных с ГЧП.

3. Создайте централизованную базу данных всех объектов ГЧП.
4. Приоритет - банковские проекты, основанные на надежных финансовых моделях.
5. Риск должны нести те участники, которые лучше всего могут с ним справиться.
6. Учет интересов всех заинтересованных сторон.

На наш взгляд, для использования ГЧП как инструмента развития страны в СНГ необходимо:

использовать практический опыт зарубежных стран при реализации государственных проектов ГЧП. Примером успешного государственно-частного партнерства является правительство Великобритании, которое активно использует концепцию взаимодействия частного бизнеса и государства и партнерства в форме ГЧП для привлечения частных инвестиций в развитие инфраструктуры и предоставление услуг, что означает снижение финансового бремени на государственные финансы. ГЧП используются, когда частные компании также могут выполнять государственные задачи, а иногда даже лучше, чем само правительство. Повышение эффективности достигается за счет: грамотного распределения рисков и задач; применение принципа жизненного цикла; улучшить стимулы;

внедрить сетевой подход к развитию ГЧП и обеспечить координацию в этой области. В Казахстане уже есть специализированные специализированные журналы в области ГЧП, научные монографии и методические руководства, мощные информационные порталы, круглые столы и конференции. В то же время информация об этих проектах часто находится в различных «информационных плоскостях» и лишь изредка становится непреднамеренно доступной для определенных экспертов. На наш взгляд, желательно систематизировать всю эту информацию и сделать ее доступной всему экспертному сообществу ГЧП.

Список литературы:

1. Ганжа И.В. Эволюция государственно-частного партнерства на различных этапах развития государства // Вестник Астраханского государственного технического университета. Сер.: Экономика. – 2012. – № 2. – С. 11.
2. Закон Республики Казахстан от 7 июля 2006 года № 167-III «О концессиях» (с изменениями и дополнениями по состоянию на 07.07.2020 г.). – Режим доступа: https://online.zakon.kz/document/?doc_id=3006257
3. Закон Республики Казахстан от 20 февраля 2006 года № 126-III «О проектном финансировании и секьюритизации» (с изменениями и дополнениями по состоянию на 01.01.2020 г.). – Режим доступа: <https://online.zakon.kz/document/>
4. Казахстанский центр государственно-частного партнерства. – Режим доступа: <http://kzppp.kz/>

УДК 330.342.22

ИНКЛЮЗИВНОЕ И УСТОЙЧИВОЕ РАЗВИТИЕ

БЕСПАЛЫЙ С.В., к.э.н., доцент,
ШЕЛОМЕНЦЕВА В.П., д.соц.н., профессор,
Инновационный Евразийский университет

Процесс, ведущий к новой повестке дня в области развития на период после 2015 года, предоставил международному сообществу исключительную возможность поразмышлять об успехах и неудачах «обычного бизнеса» и возобновить глобальное партнерство в целях развития

и сотрудничества. Результаты усилий по оказанию помощи на сегодняшний день были неоднозначными. Хотя в определенных областях были предприняты конкретные шаги, и темпы роста в некоторых развивающихся странах были впечатляющими, по-прежнему существует высокий уровень бедности, и все большее число людей по-прежнему нуждаются в основных товарах и услугах. Растущее население, возросшая нагрузка на природные ресурсы и неумолимые свидетельства антропогенного изменения климата усугубляют бедность и уязвимость.

При формулировании Повестки дня в области устойчивого развития на период до 2030 года государства-члены и учреждения Организации Объединенных Наций осознавали, что одного лишь решения проблемы развития с помощью одной лишь программы «помощи» будет недостаточно. Новый путь развития должен будет не только опираться на опыт достижения целей в области развития, сформулированных в Декларации тысячелетия, но и выходить далеко за пределы предыдущего уровня взаимодействия. Факторы, которые повлияли на окончательный согласованный текст новой повестки дня, многочисленны и сложны. Однако ясно, что страны и учреждения осознали степень глобальной взаимосвязанности современных экономик, отраслей и обществ, а также природной среды. Эта сложность отражена в новой повестке дня в области развития. На одной стороне планеты нет развития, которое не имеет последствий в других местах, нет выбросов углекислого газа, которые не способствуют глобальному изменению климата, часто с более тяжелыми последствиями в более бедных регионах мира. Эти сложности дополняют картину густонаселенного, ограниченного в ресурсах, еще не бедного и все более изменяющегося в климатическом ракурсе мира.

Задачами настоящего исследования являются:

уточнение сущности и предпосылок инклюзивного и устойчивого развитию промышленности;

выявление тенденций и факторов, влияющих на развитие промышленного комплекса как одного из направлений развития государств.

Сдвиг парадигмы – трансформационное изменение – активно обсуждалось на международных переговорах по устойчивому развитию, чтобы гарантировать, что в Повестке дня на период до 2030 года будут применимы новые подходы для ускорения прогресса и изменения, определяющие путь к целенаправленным, амбициозным, инклюзивным, устойчивым и универсальным рамкам развития.

Однако известно, что нет точной и универсально применимой формулы для развития. Экономические модели, применяемые к политике глобального роста в течение последних нескольких десятилетий, были далеко не безупречны. Государственные экономики привели к огромной неэффективности и коррупции, а рыночные экономики в некоторых случаях не взлетели, во многих других выиграли лишь немногие, что иногда приводило к ослаблению государственных институтов. Неравенство как внутри стран, так и между ними возросло, во многих случаях и в развитых странах. Экономический спад, от которого мир медленно и мучительно восстанавливается, отразил ограничения финансово-доминирующей экономика. В отличие от экономики, но явно связанной с ней, политика и практика, направленные на решение проблемы деградации окружающей среды и изменения климата, не привели к значительным изменениям в масштабах, необходимых для прекращения катастрофических последствий современных тенденций [1].

Действительно, найти универсальную формулу для достижения устойчивого развития оказывается труднодостижимым. Тем не менее, необходимо изучить историю, чтобы понять, как нации и общины могут продвигаться к искоренению нищеты во всех ее аспектах. Уроки можно извлечь, наблюдая за странами, которые достигли устойчивых уровней роста,

увеличения занятости, устойчивости к экономическим потрясениям, повышения производительности ресурсов и снижения деградации окружающей среды.

Если мы посмотрим на ранние достижения в европейских странах, США более 200 лет назад, экономический рост Японии или на Корею, Китай и многих «тигров» и «драконов», которые достигли быстрого роста в последнее время, мы найдем доказательства того, что часть решения в конечном итоге лежит в промышленном развитии.

История показывает, что только те страны, для которых характерны структурные преобразования, т.е. те, которые обладают способностью генерировать новые виды деятельности, основанные на повышении уровня добавленной стоимости и производительности, способны повысить благосостояние растущей доли населения. Трансформация обычно происходит, когда экономика переходит от высокой зависимости от сельскохозяйственной деятельности и добычи природных ресурсов к более диверсифицированным и продуктивным предприятиям, включая промышленность, которые способствуют добавочной стоимости на местном уровне и в конечном итоге стимулируют экономическое развитие и рост. Индустриализация оказывает влияние на другие сектора благодаря производственным связям, что позволяет диверсифицировать экономику и улучшать жизненный уровень, способствуя созданию рабочих мест и, таким образом, вырывая большие слои населения из нищеты [2].

Эти свойства индустриализации получают все большее признание в международных дебатах. С одной стороны, социальные и экономические последствия финансового кризиса выявили необходимость переосмысления экономической теории и практики и сместили акцент на промышленную политику с обоснованием того, что рынки демонстрируют значительную неэффективность, когда предоставлены самим себе. С другой стороны, данные о росте промышленности в странах с развивающейся экономикой неоспоримы. Наконец, неизбежность экологических проблем, включая изменение климата, привлекает повышенное внимание к способности промышленности изменять существующие модели производства и потребления. В частности, было высказано мнение о том, что «индустриализация является мощным инструментом для обеспечения инклюзивного и устойчивого экономического роста, создания продуктивной занятости и достойной работы и выведения миллионов людей из нищеты». Эта точка зрения в конечном итоге была отражена в Цели устойчивого развития (ЦУР) 9 «Создание устойчивой инфраструктуры, содействие инклюзивной и устойчивой индустриализации и содействие инновациям» [3].

Промышленность обеспечивает естественную почву для предпринимательской деятельности, инвестиций в бизнес и технологической модернизации. Происходит улучшение технических навыков, создаются рабочие места и основа для перехода модели сельской экономики от натурального сельского хозяйства к продуктивной агропромышленной политике [4, с.12]. Промышленность также является ключом к технологическому развитию и инновациям, учитывая, что в производство вкладывается большая часть инвестиций в НИОКР, которые, как оказалось, имеют положительные внешние эффекты в плане роста производительности и побочных эффектов, способствующих общему экономическому росту. Доказательств того, что отраслевой потенциал может поставить экономику на путь устойчивого роста, достаточно [5, с.4].

За последние годы глобальный производственный ландшафт претерпел значительные изменения со значительным смещением мирового производства в развивающиеся страны. Глобальный экономический спад вызвал резкое сокращение производства в промышленно развитых странах и значительное замедление в развивающихся индустриальных экономиках, тем не менее, в последние годы мировое производство возобновило устойчивый рост. Хотя тщательный анализ последних тенденций в сфере производства в развитых и развивающихся странах выходит за рамки этого вклада, следует отметить, что позитивная взаимосвязь,

связывающая добавленную стоимость производства и валовой внутренний продукт в развивающихся странах, подтверждает важность промышленной трансформации как основной двигатель экономического роста. В частности, в Азиатско-Тихоокеанском регионе производство остается основной движущей силой общего экономического роста. Однако тенденция роста в развивающихся индустриальных экономиках, маскирует острые различия между различными развивающимися регионами и странами, которые необходимо устранить [6].

Несмотря на многочисленные проблемы, возникшие в связи с глобальным финансовым кризисом, относительная устойчивость производства в развивающихся индустриальных странах до сих пор защищает многих людей от самых серьезных последствий экономических кризисов.

Индустриализация, конечно, может проходить неустойчивыми способами. Широко распространено мнение о том, что дискуссия должна касаться не только необходимости увеличения доли промышленности в объеме производства экономики, но также и того, как промышленность фактически способствует устойчивому развитию во всех его измерениях - на экономическом, социальном и экологическом уровне. Это и есть инклюзивное и устойчивое промышленное развитие (Inclusive and Sustainable Industrial Development–ISID).

«Инклюзивный» в этом контексте означает, что промышленное развитие должно включать все страны, все народы, частный сектор, организации гражданского общества, многонациональные институты развития и все части системы ООН, с равными возможностями и справедливым распределением выгод от индустриализации, для всех заинтересованных сторон. Термин «устойчивый» относится к необходимости отделить процветание, вызванное промышленной деятельностью, от чрезмерного использования природных ресурсов и негативного воздействия на окружающую среду.

Инклюзивное промышленное развитие, следовательно, подразумевает, что никто не остался позади, и все слои общества извлекают выгоду из промышленного прогресса, который также предоставляет средства для решения насущных социальных и гуманитарных проблем. Индустриализация оказалась эффективной стратегией сокращения бедности на протяжении всей современной истории. Структурные преобразования, связанные с укреплением производственного сектора и уменьшением зависимости от сельского хозяйства, имеют большой потенциал для того, чтобы вывести большие слои общества, в том числе женщин и молодежь, из нищеты, обеспечив им достойный и стабильный уровень жизни.

Например, эффективная агропромышленная политика повышает экономическую стабильность сельских домохозяйств, повышает продовольственную безопасность и способствует внедрению инноваций во всей производственно-сбытовой цепочке. Аналогичным образом, фармацевтические и медицинские предприятия имеют решающее значение для улучшения доступа к медицинским услугам и их качества, а также для увеличения числа достойных рабочих мест в этом секторе. Производство особенно эффективно в создании рабочих мест для женщин с большей долей (33 процента), чем в сельском хозяйстве (28 процентов) и в непромышленной сфере (9 процентов) [7]. Кроме того, такие проблемы, как гендерное равенство, продовольственная безопасность, образование и занятость, здравоохранение и общественная инфраструктура, имеют тенденцию к регрессу в отсутствие сильной и растущей экономической базы.

Выгоды от индустриализации должны распределяться более справедливо, и все слои общества должны пожинать плоды и повышать свой уровень жизни. Модели индустриализации заметно влияют на то, как бедные получают выгоду от роста. Фискальная и промышленная политика играют определенную роль в определении этой модели, а также в решениях, принимаемых компаниями частного сектора в отношении практики управления персоналом, экологических показателей, местоположения и других соответствующих факторов.

Более чистые и более ресурсоэффективные методы производства могут постепенно привести к отделению экономического роста от ухудшения состояния окружающей среды. В этом контексте стремление к инновациям и оптимизации процессов - сокращение растраты драгоценных ресурсов и, следовательно, повышение экономической конкурентоспособности - является важным средством разработки необходимых решений для обеспечения более чистого производства, эффективного управления ресурсами и сокращения отходов и загрязнения. Энергоэффективность в промышленности играет особенно важную роль в этом контексте, поскольку энергозатраты представляют собой большую долю в стоимости производства во всех отраслях. Таким образом, чистые источники энергии и меры по повышению энергоэффективности являются основными определяющими факторами будущей экономической конкурентоспособности и устойчивого промышленного роста [8].

Таким образом, устойчивое и инклюзивное развитие будет способствовать усилению поддержки промышленного сектора переходу к чистой энергии, низкоуглеродному развитию и устойчивым моделям производства и потребления. ISID признает неопровержимую связь между экономическим ростом и давлением на окружающую среду и поэтому поощряет продвижение «зеленой промышленности», как средства не только для доставки экологических товаров и услуг, но и для обеспечения экологически устойчивого роста экономики. Чтобы достичь этого баланса, модернизация промышленности должна внедрять инновации и оптимизировать процессы для обеспечения более чистого производства, эффективного управления ресурсами и сокращения отходов и загрязнения. По сути, ISID направлен на предотвращение повторения ошибок прошлого, таких как стремление «расти сначала, а потом убираться», и содействовать индустриализации в знак признания экологических проблем.

Для достижения ISID необходимо создать, укрепить соответствующую институциональную инфраструктуру и сделать ее способной разрабатывать, осуществлять и контролировать промышленную политику, которая поощряет современные модели развития частного сектора. Любая успешная долгосрочная стратегия и продуманная политика в области промышленности также должны обеспечивать общую основу стабильных экономических, правовых и политических условий и создавать стимулы для инвестирования в развитие необходимого образования и предпринимательских навыков для отраслей промышленности XXI века. Преобразование отраслей промышленности инклюзивным и устойчивым образом во всех странах также обеспечит основу для долгосрочного решения в глобальной борьбе за создание необходимых уровней финансирования развития и поможет высвободить национальные ресурсы для обеспечения процветания для всех.

Правительствам необходимо внедрять последовательную промышленную политику, заполнять необходимые инфраструктурные пробелы и помогать частным фирмам, в частности, МСП, в решении вопросов информации, координации, финансирования и внешних факторов, связанных с технологической модернизацией, и в получении доступа к глобальным производственно-сбытовым цепочкам. Это также может потребовать большого импорта оборудования и технологических ноу-хау из стран с развитой экономикой, что также будет выгодно их передовым промышленным секторам. В действительности, международное промышленное сотрудничество и торговля также способствуют распространению передового опыта и стандартов, как в методах производства, так и в дизайне продукции, и предоставляют возможности для лучшего доступа к современным технологиям и трансграничному обучению.

По этим причинам в новой повестке дня в области развития справедливо признается важность всеохватывающего и устойчивого промышленного развития для достижения цели искоренения нищеты во всех ее аспектах и обеспечения большего равенства внутри стран и между ними при сохранении окружающей среды и обеспечении процветания для всех. Значение промышленности для инклюзивного и устойчивого экономического роста остается

неоспоримым. Помимо вклада в производство, экспорт, доход, занятость и сокращение бедности, производство вносит значительный вклад в инновации. Надежная промышленная экспортная база помогает странам быстрее восстанавливаться после рецессий, чем те, которые не имеют аналогичных производственных секторов.

Повестка дня в области устойчивого развития на период до 2030 года направлена на универсальные усилия по решению проблем связанных с решимость правительств, частного сектора, гражданского общества и всех заинтересованных сторон, участвующих в производстве, потреблении и, в конечном итоге, в устойчивом развитии.

Только всеобъемлющий, устойчивый экономический и промышленный рост может поднять людей, живущих в условиях крайней нищеты, на более высокий уровень жизни и достичь более высокого уровня благосостояния для всех. Индустриализация и структурные преобразования, когда они носят инклюзивный и устойчивый характер, могут помочь в создании и поддержании мирных процветающих обществ.

Список литературы:

1. Ranieri R.I., Ramos R.A. Inclusive Growth: Building a Concept. International Policy Centre for Inclusive Growth. Working Paper, № 104, March 2015.
2. OECD, All on Board. Making Inclusive Growth Happen, 2018.
3. Ianchovichina E., Lundstrom S. Inclusive Growth Analytics: Framework and Application. World Bank Policy Research Working Paper, № 4851.
4. Ali I., Hwa Son H. Measuring inclusive growth. Asian Development Review. Vol. 24, 2017, №.1, pp. 11-31.
5. UNDP, UNDP's Strategy on Inclusive and Sustainable Growth, 2017, p. 4.
6. IMF, Fostering Inclusive Growth, 2017.
7. Khan M.H. The Political Economy of Inclusive Growth. In: Promoting Inclusive Growth Challenges and Policies: Challenges and Policies, OECD, The World Bank, 2018.
8. European Commission, Europe 2020. A European Strategy for Smart, Sustainable and Inclusive Growth, 2010.

УДК 338.23

ВЛИЯНИЕ РЕГУЛЯТИВНОЙ ФУНКЦИИ ГОСУДАРСТВА НА РОЗНИЧНЫЙ ФАРМАЦЕВТИЧЕСКИЙ РЫНОК В УСЛОВИЯХ КОНКУРЕНЦИИ

ГАВРИЛОВА М.В., к.э.н., доцент,
КАЗАРИНА О.Н., магистрант,

Чебоксарский кооперативный институт (филиал) автономной некоммерческой образовательной организации высшего образования Центросоюза Российской Федерации «Российский университет кооперации»

Фармацевтический рынок России, в особенности его розничный сегмент, является самым динамично развивающимся элементом товарного рынка в современных экономических условиях, что вызвано наличием двух основных драйверов: нацеленность на рост экспорта отечественных препаратов в рамках реализации стратегии «Фарма-2030» и направленность государственной политики на стимулирование потребительских расходов на здравоохранение. Эксперты определяют эти тренды в качестве определяющих факторов развития фармацевтического рынка в среднесрочной и долгосрочной перспективе. Реализация

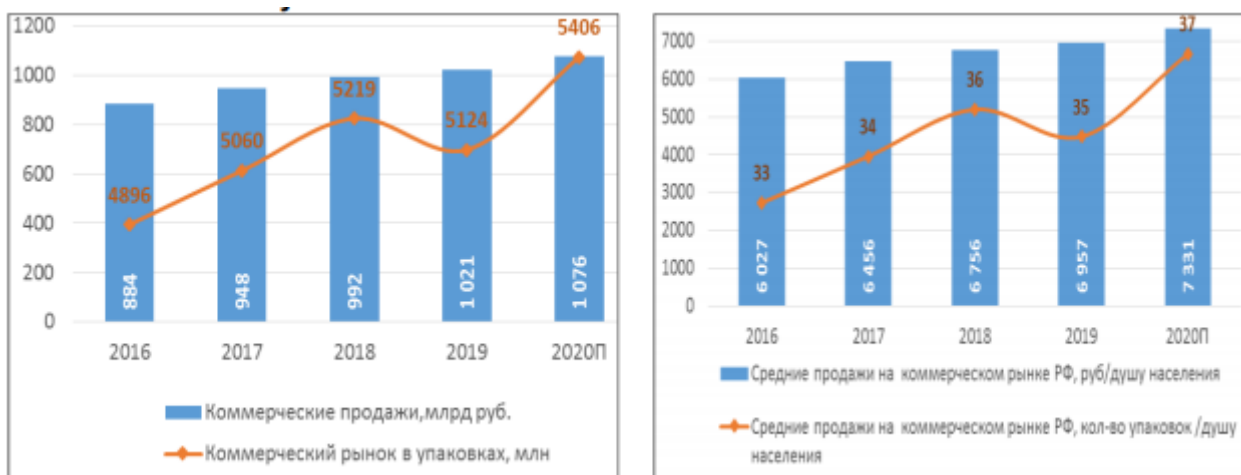
национального проекта «Здравоохранение» надолго обеспечит стабильный рост рынка за счет поддержки государственных закупок фармацевтической продукции.

Однако по-прежнему российский фармацевтический рынок отличается высокой зависимостью от импорта, что соответствует 70 % в стоимостной оценке и более 80 % отечественных препаратов производится с применением импортных субстанций [1], что позволяет констатировать отсутствие существенных результатов в реализации стратегии импортозамещения, а, значит, регулятивная функция государства пока не приносит ожидаемого эффекта.

2020 год наглядно продемонстрировал и силу влияния «неконтролируемых» факторов на развитие фармрынка. Необходимость реализации государственных мер в области борьбы с коронавирусной инфекцией Covid-19 выступила своего рода катализатором прорывного развития фармацевтической отрасли в условиях пандемии.

Лекарственное обеспечение является важной составляющей оказания медицинской помощи, включая экстренную, первую и необходимую непосредственно пациенту, а также плановую помощь с целью поддержания стабильного состояния здоровья человека и предупреждения рисков его ухудшения. Это предопределяет высокий потенциал востребованности лекарственных средств, что подтверждает последовательный рост коммерческих продаж как в стоимостном, физическом измерении и среднедушевых показателей (рисунок 2).

Между тем констатируется тренд на постепенное смещение продаж в сторону рецептурных и дженериковых лекарственных средств. В частности, по экспертным данным продажи последних на коммерческом рынке возросли за период 2016-2019 гг. на 18 %, а оригинальных препаратов – на 11 % [1].

Примечание – Источник DSM, оценки НРА

Рисунок 2 – Объемы коммерческой продажи лекарственных препаратов и среднедушевые продажи на коммерческом рынке в Российской Федерации за 2016-2020 гг. [1]

Коммерческие продажи лекарственных средств на территории России осуществляются в более чем 67 тыс. аптек, объединенных в фармацевтические сети различного организационного уровня. Фармацевтическая розница отличается выраженной концентрацией: на долю TOP-10 аптечных сетей приходится 45,9 % совокупного объема коммерческих продаж. Важно отметить активный прирост их точек продаж и, как следствие, совокупного объема продаж лидеров розничного фармацевтического рынка.

Несмотря на то, что государство выступает активным регулятором фармацевтической отрасли, как на этапе производства, так и на этапе реализации, начиная с 2005 г., с учетом принятой Правительством РФ Программы по оптимизации государственного сектора, эта роль последовательно ослабевает. Число коммерческих розничных аптек и аптечных пунктов увеличилось за последние пятнадцать лет в разы. Причем, колоссальную долю розничного сегмента в регионах занимают именно федеральные аптечные сети. Можно уверенно констатировать тренд на экспансию федеральных аптечных сетей в региональные фармацевтические рынки страны, что свидетельствует об активном развитии конкуренции в данном направлении.

По состоянию на 01.09.2020 в Федеральной информационной адресной системе (ФИАС) на территории Чувашской Республики зарегистрировано 1030 адресов по осуществлению фармацевтической деятельности с правом розничной торговли, включая 150 структурных подразделений [2]. При этом 14,6% аптечной розницы приходится на так называемый «государственный сектор» – государственные аптеки и аптечные пункты.

Элементы развития регулятивной функции государства на розничный фармацевтический рынок нашли отражение в рамках подпрограммы Государственной программы «Развитие фармацевтической и медицинской промышленности» на 2013-2020 годы и затронули совершенствование государственного регулирования сферы обращения лекарственных средств и медицинских изделий, предусматривая гармонизацию соответствующего нормативно-правового поля с международными стандартами [3].

Отметим, что влияние регуляторной функции фактически осуществляется в тех сферах, где реализуются государственные интересы, прежде всего, в рамках обеспечения государственных гарантий реализации социальных интересов граждан. Это подтверждает представленность государственных аптек и аптечных пунктов во всех муниципальных районах и городских округах Чувашской Республики, в том числе и в наиболее отдаленных районах республики: Алатырский, Поречский, Козловский и Марпосадский районы, с значительным количеством сельских поселений с численностью жителей до 500 дворов. При этом необходимо учесть наличие проблемы «кадрового голода» специалистов фармацевтики, особо остро ощущаемой в сельской местности.

В соответствии с поручениями Президента РФ от 09.01.2012 № ПР-66 в Чувашской Республике проводится мониторинг ценовой доступности лекарственных препаратов по перечню жизненно необходимых и важнейших лекарственных препаратов, перечень и цены на которые устанавливаются государством, а также по перечню препаратов (ТОР-50), цены на которые государством не регулируются, но они являются наиболее востребованными у населения республики.

По данным мониторинга ценовой доступности в рамках амбулаторного сегмента в 2019 г. отмечается незначительный рост цен на лекарственные препараты по сравнению с 2018 г.: по фармацевтическому рынку в среднем на 6%, в государственной аптечной сети – на 4 %, что ниже на 0,2% средних показателей по Российской Федерации и на 0,8 % по Чувашской Республике [4].

Для лекарственных препаратов, входящих в Перечень ЖНВЛП, отмечен рост цен на 3% на ценовой диапазон продукции до 50 руб. включительно, для препаратов стоимостью свыше 500 руб. рост цен составил 1,8%. Незначительное повышение цен обусловлено закладываемыми производителями расходами на внедренную в 2020 г. маркировку и волатильностью курса рубля по отношению к валюте.

Отметим, что в рамках государственного регулирования цен предельные размеры оптовых и розничных надбавок к фактическим отпускным ценам производителей остались неизменными (утверждены Кабинетом Министров Чувашской Республики еще в 2010 г.). Надбавки на

ЖНВЛП в Чувашской Республике являются одними из самых низких среди регионов Приволжского федерального округа. Средний размер розничной надбавки к ценам на ЖНВЛП составил в Чувашской Республике 21% (по Российской Федерации – в среднем 23 %). Средний размер розничной надбавки на ЖНВЛП в государственной аптечной сети сложился на уровне 16 %, что свидетельствует о высокой социальной нагрузке, снижающей рентабельность государственного аптечного бизнеса в регионе.

Однако пандемия 2020 г. и промежуточные итоги борьбы с коронавирусной инфекцией Covid-19 продемонстрировали, что наиболее востребованные у населения медицинские маски возросли в цене с 50 коп. до 50 руб. и выше за единицу, что в очередной раз явилось доказательством необходимости регламентирования перечня лекарственных препаратов и медицинских изделий, цены на которые государством в настоящее время не регулируются.

Указанный ценовой критерий остро обозначился и при реализации противовирусных препаратов, антибиотиков, антикоагулянтов и термометров. При резком скачке объема продаж (месячный оборот февраля-марта текущего года составил двойной оборот 2019 года в эпидемиологический сезон) не всегда была достигнута их доступность в розничной фармацевтической сети вследствие их отсутствия на отечественном фармацевтическом рынке.

Ассортимент государственных аптек включает свыше 7000 наименований товаров аптечного ассортимента, который постоянно совершенствуется с учетом спроса населения и новшеств фармацевтической отрасли. Одновременно с этим сеть государственных аптек и аптечных пунктов активно поддерживает государственную программу Министерства промышленности и торговли Российской Федерации, направленную на поддержку отечественных производителей лекарственных препаратов. А отечественному сегменту фармпроизводства есть с чем конкурировать: это и уникальные вакцины, витамины, антибиотики и противовоспалительные средства, себестоимость которых значительно ниже зарубежных, импортных лекарственных препаратов. Важно отметить, что ассортимент отечественных производителей в государственной аптечной сети составляет до 75% в натуральном выражении.

Если с конца 2018 г. аналитики фармацевтического рынка прогнозировали предстоящий рост цен в 2019 г. на лекарственные препараты на уровне 10%, что прежде всего обуславливалось волатильностью курса доллара и евро по отношению к рублю, а также внедрением информационной системы «Маркировка», то в государственной аптечной сети Чувашской республики в 2019 г. наблюдался незначительный рост цен на закупку лекарственных препаратов в среднем на уровне 0,3-0,5%, что ниже показателей уровня Приволжского федерального округа в среднем на 1,3%, и ниже на 0,8% в среднем по Российской Федерации [4].

Прогнозируя дальнейшее развитие ситуации по обязательной маркировке лекарственных препаратов, считаем, что она окажет значительное негативное влияние на динамику розничных продаж аптек и будет сдерживать темпы роста этого рыночного сегмента, что отчасти может быть сглажено разрешением online-продажи безрецептурных препаратов, но породит новых рыночных игроков, сокращая доли продаж действующих, включая государственный аптечный сектор.

Фактором, сдерживающим развитие продаж, как это не парадоксально звучит, становится цифровизация фармацевтического рынка, усиливающая взаимодействие аптечных сетей с внешними для этого рыночного сегмента поставщиками. Развитие собственных online-продаж фармдистрибьютерами будет способствовать ограничению ценовой прогрессии в стационарной аптечной сети.

Таким образом, вышеперечисленные факторы определяют направленность влияния на доступность лекарственной помощи, и, несмотря на снижение реальных доходов населения,

особенно в условиях пандемии, наглядно демонстрируют наличие жесткой конкуренции среди аптечной сетевой торговли, каждая из которых ведет свою агрессивную борьбу за покупателя.

Считаем, что розничный фармацевтический рынок по-прежнему остается динамично и перспективно развивающимся сегментом товарного рынка, со значительным потенциалом динамики роста объемов производства, продаж и, как следствие, рентабельности. А спрос на лекарственные препараты и медицинские изделия, обусловленный непосредственно их жизненной необходимостью для населения, практически уверенно обеспечивает стабильную финансовую устойчивость аптек.

В то же время отсутствие государственного регулирования лицензионных требований по размещению аптек и аптечных пунктов на территории организаций розничной торговли продуктами питания и бытовой химией способствует усилению конкурентных отношений в данном сегменте рынка, повышая его неорганизованность и неконтролируемость.

Для государственной аптечной сети является важным расширение доли рынка и расширение ассортимента, поскольку выход в отрасль большого числа конкурентов и изменение требований потребителей могут привести ее к критическому состоянию.

Список литературы:

1. Фармацевтический рынок РФ – государство нам поможет? Аналитический обзор. – Режим доступа: [http://www.ra-national.ru/sites/default/files/Report%20NRA%20Pharma%20 August%202020.pdf](http://www.ra-national.ru/sites/default/files/Report%20NRA%20Pharma%20August%202020.pdf)
2. Федеральная информационная адресная система. – Режим доступа: <https://fias.nalog.ru/>
3. Постановление Правительства РФ от 15.04.2014 №305 «Об утверждении государственной программы «Развитие фармацевтической и медицинской промышленности» на 2013-2020 годы». – Режим доступа: <https://base.garant.ru/70644070/>
4. Официальный портал органов власти Чувашской Республики. – Режим доступа: <http://cap.ru/>
УДК 659

ЗАРУБЕЖНЫЙ ОПЫТ РАЗВИТИЯ ИГРОВОГО БИЗНЕСА В РЕКЛАМНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ

ЕРАЛИН А. магистрант МН-11НП

Научный руководитель к.э.н., доцент **Даулетова А.М.**

Карагандинский экономический университет Казпотребсоюза

Реклама в видеоиграх стала неотъемлемой их частью. Реклама зачастую позволяет разработчикам серьезно компенсировать затраты на производство, а значит, принимать больше рисков, экспериментируя с геймплеем. Впервые реклама в играх появилась в такой игре как Lunar Lander 1973 года. Там объектом рекламы была сеть фаст-фуда «Макдональдс», где игрок мог взаимодействовать с рестораном и заказать себе «биг-мак».

Со временем и другие компании такие как «Coca-cola» и «Pepsi» стали использовать игры в качестве рекламы. В начале 80-х появился термин эдвергейм (*advergame*), который относится к играм, существующим в качестве интерактивной рекламы. В 1983 году компания Coca-Cola обратилась к Atari, чтобы те разработали подарочную версию игры для участников конвенции продаж Coca-Cola в Атланте. Atari представили специальную версию блокбастера Space Invaders, который до этого уже разошёлся миллионными тиражами. Ряды инопланетных захватчиков были заменены буквами P – E – P – S – I, а космический корабль превращён в логотип Pepsi [1].

Геймдизайнер Metal Gear Solid: Peace Walker 2010 года Хидео Кодзима, решивший, во что бы то ни стало «удивить игроков», обустроивая игровой мир, создал один из самых вопиющих примеров продакт-плейсмента в играх. Чипсы Doritos, газировка Mountain Dew и Pepsi NEX были бонусами, которые могли восстановить здоровье. Мало того, герой носил футболку с лого дезодоранта AXE, и этот спрей также повышал уровень на индикаторе его психологического состояния [2].

Любители поиграть в видеоигры это самая разношерстная аудитория, потому что у игр бывают разные жанры на любой вкус. Проводились самые разные исследования на тему эффективности рекламы в играх и вот некоторые результаты материалы от Grand Prix Research, посвященные оценке эффективности размещения Corbina Telecom в игре Дневной Дозор:

1. Интеграция рекламы в игровое пространство, в случае, если она не отвлекает игрока от основного игрового сюжета и не препятствует выполнению игровых задач, способствует развитию и увеличению привлекательности игры. Однако нужно иметь в виду, что если рекламы в игре будет много, этот эффект будет выражен менее сильно (яркость положительных эмоций будет слабее), а при навязчивых рекламных сообщениях (чего опасаются геймеры), может вызвать обратную реакцию – негативные эмоции.

2. Несмотря на то, что на прохождение брендированного уровня тратилось в среднем столько же времени, сколько на другие, и уровень не отличался по сложности от остальных, более 50% респондентов отметили его как самый интересный, а 64% – как самый запомнившийся. С учетом относительной равности уровней между собой по «интересности», можно с большой вероятностью предположить, что высокие показатели связаны с появлением на этом уровне бренда из реальной жизни.

3. Выявлен высокий показатель запоминаемости (спонтанное знание) размещенной рекламы. Более 81% респондентов вспомнили, что в игре упоминалась компания «Корбина Телеком».

4. Выявлен высокий показатель привлекательности рекламного сообщения и использованной формы коммуникации для игроков. 75% респондентов отметили, что при отсутствии «Корбины Телеком» в игре – наличии вместо неё вымышленной компании – «было бы хуже». При этом 67% игроков отметили, что введение реального бренда в игру сделало её интереснее.

5. Среди основных характеристик, которыми был наделен бренд игроками, стали «современность», «мощь» и «сила». Подавляющее большинство игроков – 73% – считают размещение «полезным для имиджа компании». При этом, несмотря на указываемые игроками недостатки в обслуживании, тарифах, качестве услуг и т.п. – 69% игроков выразили мнение, что компания «Корбина» им нравится [3].

В 2020 году когда всюду бушует опасный вирус, людям следует оставаться дома, но что делать дома 24/7? Ответом могут послужить видеоигры и просмотр сериалов.

Пандемия показала, что за игровой индустрией будущее: ей не страшны ни вирусы, ни запреты на массовые мероприятия. Повсеместные карантинные меры, которые необходимо как средство защиты от пандемии показали, что единственной отраслью, которая может бесперебойно существовать является игровая индустрия. Большинство отраслей понесли определенные потери, только игровая индустрия, к которой были некоторые претензии у государств, получили рост. Как сообщает издание The Hollywood Reporter со ссылкой на Verizon (поставщика мобильных сетей и интернет-услуг), популярность видеоигр в США выросла на 75% с момента введения карантина во многих городах страны на прошлой неделе. Использование потоковых видео-сервисов также увеличилось на 12%. Общий веб-трафик вырос почти на 20%. Поскольку люди играют в видеоигры почти всегда либо дома, либо на мобильном телефоне, вполне ожидаемо, что использование интернета и популярность видеоигр вырастет в ситуации, когда

люди вынуждены большую часть времени — или всё время — оставаться дома. Например, в Италии, где COVID-19 продолжает распространяться. Как указывает компания Telecom Italia, интернет-трафик в стране вырос более чем на 70%. Особенно популярны оказались онлайн-игры, такие как Fortnite.

Игры становятся все популярнее, и мировые бренды начинают потихоньку инвестировать в игровую индустрию. Таким образом следуя данной тенденции немецкий автомобильный концерн BMW стал спонсором пяти кибер-спортивных организаций - T1, Cloud9, Fnatic, G2 Esports и FunPlus Phoenix. У клубов есть ростеры по League of Legends, Dota 2, CS:GO. Следуя этому примеру другие автомобильные бренды такие как Mercedes-Benz сотрудничает с турнирным оператором ESL и владеет долей в немецком клубе SK Gaming, KIA Motors спонсирует европейскую лигу по LoL, Nissan является партнёром FaZe Clan(США), а Audi — Astralis(Дания) и Origen(Европа) [4].

Производитель спортивной одежды Nike активно спонсирует с китайской лигой по игре LoL(Leagueoflegends) – поставляет одежду и обувь для кибер-спортсменов. Эта сфера деятельности становится все более привлекательной для инвестиций и на данный момент она переживает подъем, когда остальные сферы чувствуют спад.

Показательным того что игровая индустрия сейчас это прибыльно является отчет сделанный китайской Ассоциацией разработчиков игр и исследовательской компанией IDC, в первом квартале 2020 выручка видеоигр в Китае выросла на 25,2% по сравнению с последний кварталом 2019 года (до 10,3 млрд\$). Особенно большой прирост получила сфера мобильного гейминга, за квартал рост составил 37,6 %, число скачивания игр с начала эпидемии выросло на 27,5% и это только в AppleAppStore [5].

В нынешней тенденции развития рынка игровой индустрии компании которые никак не связаны с вышеназванными, могут получить неплохую рекламу, и стать еще известнее. Так и поступила сеть пиццерий «DODOpizza». В далеком 2012 году была анонсирована игра «Cyberpunk2077», в пиар этого проекта было вложено много инвестиций, миллионы людей по всему миру ждали этой игры, и в 2020 декабря люди получили желанное, и что сделала «DODOpizza» они выпустили рекламный ролик в тематике киберпанка со слоганом «Если есть будущее, каким будет его вкус?». В ролике была прорекламирована новая пицца с «кибер-соусом» что бы люди могли «остаться в игре». Так же Додо изменила дизайн своих коробок, теперь он в стиле той самой игры, и некоторые предприимчивые люди выставляют эти коробки на торговых площадках, что показывает большой успех «Dodopizza» после коллаборации с «Cyberpunk 2077». Они выполнили план на 3-4 недели вперед всего за пару дней после выхода ролик и самой игры [6].

Есть еще одна на ПК видеоигра Worldoftanks от белорусских разработчиков «Wargaming», она популярна у жителей стран СНГ, и довольно известный онлайн банк «Тинькофф Банк» вместе с «Wargaming» выпускают стилизованную под игру дебетовую карту, которая не только несет рекламную информацию но и позволяет игрокам в игры белорусской компании, такие как WorldofTanks получать определенные бонусы. Реклама эта довольно узкоспециализирована на игроков, но эта игра популярна, а значит и людей которые возможно могут воспользоваться картой Тинькофф банка увеличится, что принесет известность как «Тинькофф банк» так и увеличит популярной самой игры.

Так же что бы прорекламировать свой продукт есть возможность рекламы в мобильных играх, сейчас они становятся все популярнее как указано выше, и уже много компаний рекламируют свои приложения в мобильных играх. Эта реклама является достаточно эффективной, так как человек не сможет пропустить ее, и игроку, придется посмотреть вашу рекламу будь то 5 секунд после которых он сможет пропустить ее или же 30 секунд полного рекламного ролика. Много разработчиков мобильных игр создают мобильные игры с целью

получения дохода от рекламы. Используя данную сферу деятельности в рекламе можно распространить свой продукт.

В заключении данной статьи, хочу отметить что игры сейчас набирают все большую популярность, и современные компании активно сотрудничают с игровыми издателями. Нынешнее поколение молодежи активно играют во множество игр, в этих играх уже активно используется реклама, так как для издателей игр рекламодатели это один из источников бюджета для создания игр. Казахстанским компаниям в перспективе сотрудничать с игровой индустрией и поможет продвижению выпускаемого ими товаров или услуг, что может привести к росту прибыли. Также будет наблюдаться популяризация Казахстанских компаний и позволит выйти на мировой рынок.

Список литературы:

1. <https://dtf.ru/life/281152-dodo-vypustila-piccu-v-stilizovannoy-upakovke-k-relizu-cyberpunk-2077>
2. <https://realnoevremya.ru/articles/169494-igrovaya-industriya-v-usloviyah-koronavirusa-vyigryvaet>
3. <https://www.cybersport.ru/other/news/bmw-stala-sponsorom-pyati-kybersportivnykh-organizacii>
4. <https://devsday.ru/news/details/208231>
5. <https://habr.com/ru/news/t/493194/>
6. <https://www.kommersant.ru/doc/4325738>

УДК 338.43

ПРИОРИТЕТНЫЕ НАПРАВЛЕНИЯ ИННОВАЦИОННОГО РАЗВИТИЯ АГРОПРОМЫШЛЕННОГО КОМПЛЕКСА КАЗАХСТАНА НА СОВРЕМЕННОМ ЭТАПЕ

ЖУКЕНОВ Б.М., докторант PhD,
Карагандинский экономический университет Казпотребсоюза

Как и в целом, национальная инновационная система Казахстана научно-инновационная инфраструктура агропромышленного комплекса страны, включая сельское хозяйство, демонстрирует низкую способность выработать критическую массу разработанных отечественными учеными и внедренными в производство наукоемких инновационных технологии. Сложившаяся ситуация усугубляется низким финансово-инвестиционным потенциалом предпринимателей фермеров и отсутствием эффективной системы разработки и распространения востребованных инновационных знаний и технологии среди сельхозпроизводителей, как это широко применяется в мировой практике. Поэтому отсутствие в сельскохозяйственном производстве ощутимых результатов в форме массовых разработанных и внедренных научных разработок отечественных ученых обуславливает поиск причин тормозящих данные процессы в инновационной системе агропромышленного комплекса. Для решения данных проблем в рамках данного исследования нами проведено теоретическое обоснование возможностей применения подобной мировой практики, как основного механизма повышения научно-инновационного потенциала предпринимателей фермеров Казахстана.

Агропромышленный комплекс (АПК) Казахстана, в котором значительную долю занимает непосредственно сельское хозяйство, остро нуждается в инновационных наукоемких технологиях. Такая потребность обусловлена не только низкими показателями производительности труда в сельском хозяйстве, но и отсутствием критической массы разработанных и внедренных наукоемких инноваций отечественных ученых. Данная проблема усугубляется также тем что в Казахстане в течении последних двух десятилетий активно формировалась и функционирует специализированная научно-инновационная инфраструктура, основная задача которой сводится к активизации инновационных процессов в сфере АПК Казахстана. Поэтому отсутствие в сельскохозяйственном производстве ощутимых результатов в форме массовых разработанных и внедренных научных разработок отечественных ученых обуславливает поиск причин тормозящих данные процессы не только в инновационной системе АПК, в которой представлены и уполномоченные государственные и квазигосударственные организации, отраслевые НИИ и исследовательские университеты, но и хозяйствующие субъекты в секторе агропромышленного предпринимательства. Именно проблемы с последними может стать основным препятствием в активизации научно-инновационных процессов в сфере АПК Казахстана. Поэтому в рамках данного исследования через опрос предпринимателей в сфере АПК будут выявлены их отношение к инновационно-финансовой инфраструктуре и перспективах развития инновационных процессов в сельскохозяйственном производстве.

Вопросы инновационного развития сферы АПК, и в частности сельского хозяйства рассматривались в множестве научных публикации, среди которых хотелось бы отметить труды Л. Абалкина [1] и М. Бунина [2], в которых необходимость инновационного развития сельского хозяйства ставится не только с позиции обеспечения конкурентоспособности отрасли и повышения производительности труда, но и с позиции обеспечения экономической и продовольственной безопасности национальной экономики. Так как именно сфера АПК и ее продукция обеспечивает удовлетворение первичных потребностей населения и от развития ее инновационного потенциала зависят возможности устойчивого развития не только самого комплекса, но и в целом национальной экономики. Поэтому ряд казахстанских авторов, таких как О. Сабден [3], Г. Накипова [4, 5], М. Каменова [6, 7] и др. [8] в своих исследованиях рассмотрели различные аспекты развития сферы АПК в Казахстане, и в частности вопросы прогнозирования основных траекторий устойчивого развития отрасли, обеспечения конкурентоспособности отрасли и производства, изучение влияния на факторы продовольственной безопасности, в комплексе которые связаны с развитием инновационных процессов в сфере АПК. Среди зарубежных авторов хотелось бы отметить исследования Elnasri, A. [9] и Fombang, M.S. [10], которые связаны с темой нашего исследования, в плане определения ожиданий и потребностей предпринимателей от внедрения инновационных технологий в сельскохозяйственном производстве. В последнем исследовании выявлены взаимосвязи эффективности сельскохозяйственного производства фермерских хозяйств и системы распространения инновационных технологий в АПК, которые широко используются в развитых странах. Забегая вперед следует отметить, что и в Казахстане потребность в подобной системе разработки и распространения инновационных знаний и технологии в сфере АПК среди предпринимателей-фермеров очень высока, которые следует удовлетворить через внедрение соответствующих механизмов и институтов, по которым будут даны рекомендации в заключении статьи.

В условиях неизбежно складывающейся в странах ЕАЭС рыночной конкуренции дальнейшее совершенствование подходов к решению проблем инновационного развития агропромышленного комплекса стало одной из основополагающих предпосылок модернизированного подхода к изменению системы управления такими крупными экономическими системами как АПК. Сегодня компаниям АПК Казахстана все чаще приходится

полагаться на собственные силы. Однако многие аналитики и представители бизнеса считают невозможным сохранение рентабельности действующих компаний АПК без весомой государственной поддержки их оперативной и инновационной деятельности. За последнее время в целом наблюдается снижение инвестиционного потенциала в АПК, что наряду с инфляцией, ростом цен на все виды ресурсов, включая кредитные, снижением покупательной способностью населения, вероятно, отрицательно сказалось на инновационном развитии предприятий агропромышленного комплекса. В ходе проведенного исследования были рассмотрены различные аспекты деятельности казахстанских предпринимателей в сфере АПК в том числе и в контексте ситуации развития рынка АПК в рамках ЕАЭС и ВТО. По результатам исследования были обобщены мнения респондентов по актуальным вопросам инновационного развития компаний агропромышленного комплекса Казахстана, в том числе, таким как государственная поддержка инновации, финансирование деятельности и инновационных процессов, долгосрочные и краткосрочные планы участников рынка, перспективы выхода на внешний рынок, через внедрения инновационных технологий.

Полученные в рамках данного пилотажного исследования данные носят общий характер и при их анализе не будут сделаны какие-либо окончательные выводы по ситуации связанной с деятельностью компаний АПК в условиях приоритета инновационной деятельности как одного из факторов определяющих общую ситуацию развития предпринимательства в рамках агропромышленного комплекса. Ограниченность объемов статьи не позволяет привести результаты всего опроса, и нами будут представлены результаты ответов только на часть вопросов, касающихся развития инновационной деятельности предпринимателей.

Инновационные технологии, которые сегодня активно применяются во многих отраслях, сельское хозяйство обходят стороной. Например, из 72 млрд. тенге, выделенных на научные исследования в Казахстане в 2018г., лишь 7,9 млрд. тенге или 11% от общей суммы финансирования были направлены на сельскохозяйственную науку. По данным уполномоченного органа – Министерства сельского хозяйства, в отрасли лишь 8% результатов научно-технической деятельности внедряются в производство. Как видно из таблицы, по отраслевому распределению внутренних затрат на научные исследования, представленная структура финансирования с устойчивым ростом доли затрат на «инженерные разработки и технологии» представляется адекватной задачам индустриально-инновационного развития национальной экономической системы. Однако волатильная динамика сумм финансирования сельскохозяйственной науки, и относительно низкая доля 9,5-11,1%% по сравнению с другими отраслями, резко снижает перспективы инновационно-технологического развития агропромышленного комплекса Казахстана. Тем более, климатические условия, огромная территория и историческая специализация, определили агропромышленному комплексу Казахстана высокую мультипликативную роль, которая решается только полноценным финансированием аграрной науки.

Таблица 2–Отраслевое распределение внутренних затрат на научные исследования в Казахстане

	2014		2015		2016		2017		2018	
	в млн. тенге	Уд. вес, в %	в млн. тенге	Уд. вес, в %	в млн. тенге	Уд. вес, в %	в млн. тенге	Уд. вес, в %	в млн. тенге	Уд. вес, в %
Внутренние затраты на	66 347,6	100	69 302,9	100	66 600,1	100	68 884,2	100	72 224,5	100

НИОКР										
в том числе										
естественные	23 556,8	35, 5	25 334,2	36,6	23 496,2	35, 3	22 428,3	32,6	21 083,9	29, 2
инженерные разработки и технологии	26 864,2	40, 5	29 618,3	42,7	30 193,4	45, 3	31 459,4	45,7	35 596,8	49, 3
медицинские	2 795,1	4,2	2 735,4	3,9	2 277,9	3,4	3 278,3	4,8	2 207,6	3,1
сельскохозяйств енные	7 331,7	1,1	7 602,4	11,0	6 884,6	0,3	6 528,0	9,5	7 953,5	1,0
социальные	1 486,2	2,2	850,5	1,2	1 072,2	1,6	1 650,8	2,4	1 586,9	2,2
гуманитарные	4 313,6	6,5	3 162,1	4,6	2 675,8	4,0	3 539,4	5,1	3 795,7	5,3

Примечание – Государственный комитет по статистике Казахстана (2020). Официальный вебсайт. [Электронный ресурс] http://stat.gov.kz/faces/wcnav_externalId/ [11]

В целом, развитие инноваций и содействие технологической модернизации АПК Казахстана должна быть нацелена на устойчивое развитие агропромышленных предприятий через:

- ориентирование прикладной науки на задачи модернизации сельского хозяйства, создание эффективной системы генерации и использования инновации в сельской экономике;
- формирование и развитие системы управления инновационно-технологическим развитием, включающей систему технологического прогнозирования и планирования, разработку и реализацию программ инновационно-технологического развития АПК Казахстана;
- развитие системы содействия технологической модернизации сельского хозяйства Республики Казахстан, включающей: проведение технологического аудита, трансферт зарубежных технологий, содействие внедрению и распространения технологий, коммерциализацию технологий.
- в рамках распространения инновационных знаний среди фермерских хозяйств следует создать сеть высокотехнологичных демонстрационных площадок, модельных образовательных ферм, совместных предприятий, старт-апов совместно с национальными и крупными зарубежными компаниями.

Таким образом, важнейшим условием развития инновационной деятельности в аграрном секторе казахстанской экономики должно стать создание и эффективное функционирование высокоорганизованных региональных систем масштабного распространения инноваций, ориентированных на обеспечение внедрения новых технологий и передовых методов хозяйствования. Роль подобных систем консультационной поддержки аграриев очень значима в реализации обратной связи производства с наукой – формировании предложений по дальнейшему совершенствованию инноваций, направлениям и предметам исследований и т.п.

Список литературы:

1. Абалкин Л. Аграрная трагедия России // Вопросы экономики. – 2009. – №9. – С. 4-15.
2. Бунин М. Инновационные технологии в сельском хозяйстве России // Экономика сельского хозяйства России. – 2004. – №7. – С.7.

3. Проблемы устойчивого развития аграрного сектора Республики Казахстан в условиях вступления в ВТО /под ред. О. Сабдена; М-во образования и науки РК, Ин-т экономики. – Алматы: Ин-т экономики МОН РК, 2006. – 38 с.

4. Накипова Г.Н., Каменова М.Ж., Ахметова К.А. Агропромышленный комплекс Казахстана: прогноз развития // Теоретические и прикладные вопросы экономики и сферы услуг. – 2012. – № 4. – С. 25-39.

5. Накипова Г.Н., Ахметова К.А., Каменова М.Ж. Долгосрочный прогноз развития продовольственной сферы Казахстана в условиях глобализации // Проблемы современной экономики. – 2012. – № 4 (44). – С. 326-331.

6. Kamenova M.Zh., Nakipova G.N. at al. The Current State and Forecast of Food Production During the Industrial and Innovative Development of Kazakhstan. Journal of Advanced Research in Law and Economics, Volume VII, Summer, 3(17), 2016, P. 543–553. DOI: 10.14505/jarle.v7.3(17).10.

7. Aimurzina B., Kamenova, M., Omarova A., Bodaubayeva G.; Dzhunusova A.; Kabdullina, Major sources of financing investment projects, Entrepreneurship and Sustainability Issues 7(2), 2019, P. 1555-1566. DOI.org/10.9770/jesi.2019.7.2(53).

8. Taubayev A., Akenov S., Ulybyshev D., Kernebaev A. Institutional support of agro-industrial complex entities of quasi-public sector of Kazakhstan. Journal of Advanced Research in Law and Economics, Vol. 8, Iss. 4(26), 2017, P. 1560-1565. DOI: 10.14505/jarle.v8.4(26).35.

9. Elnasri A., Fox K.J. The contribution of research and innovation to productivity, Journal of productivity analysis, Vol.: 47. Special Issue, No: 3, 2017, P.: 291-308. DOI: <https://doi.org/10.1007/s11123-017-0503-9>.

10. Fombang M.S., Adjasi C.K. Access to finance and firm innovation. Journal of financial economic policy, Vol. 10, No. 1, 2018, P.: 73-94. DOI: <https://doi.org/10.1108/JFEP-10-2016-0070>.

11. Государственный комитет по статистике Казахстана // Официальный вебсайт. – Режим доступа: http://stat.gov.kz/faces/wcnav_externalId/ [Дата обращения 03.09.2020].

УДК 331.57

КАЧЕСТВО РАБОЧЕЙ СИЛЫ

ИБРАЕВА А.Р., магистр, старший преподаватель,
Карагандинский экономический университет Казпотребсоюза

Качественная рабочая сила является одним из составляющих элементов предпринимательства. Наивысшая конкурентоспособность рабочей силы происходит за счет координации в определенном временном промежутке кадровых потребностей работодателей и максимальной степени их удовлетворения, так как на практике наблюдается разрыв между предложениями специалистов в сфере образования и спросом на них со стороны работодателей.

В Казахстане идет усложнение рабочих мест. Растет спрос на высококвалифицированную рабочую силу. Происходит сокращение рабочих мест с низкой квалификацией. Это приводит к необходимости развития универсальных навыков. По его оценке, за 2019-2025 годы будет создано 2,6 млн новых рабочих мест. Из них половина будет создана за счет реализации новых инвестиционных проектов на 41,6 трлн тенге. При этом из 2,6 млн новых рабочих мест 600 тыс. человек будет обеспечено чистым приростом рабочей силы, 2 млн человек – перетоками рабочей силы в отраслях экономики. В целом численность занятого населения вырастет с 8,7 млн человек в 2018 году до 9,3 млн человек к 2025 году.

Ожидается, что одновременно с этим произойдут качественные изменения в структуре рынка труда. Так, на 7,5% уменьшится доля самозанятого населения, на 3% вырастет доля

заняты в реальном секторе экономики за счет реализации крупных инвестиционных проектов в АПК, ТЭК и обрабатывающей промышленности.

Формирование необходимого качества рабочей силы, как решающего фактора конкурентоспособности предприятий, требует дополнительных действий со стороны субъектов рынка, направленных на повышение профессионально-квалификационного уровня работников.

Производственный потенциал рабочей силы, помимо психологических, физических качеств и здоровья работников, включает в себя ряд характеристик, определяющих уровень общего и специального образования, накопленный производственный опыт, а также общекультурный уровень развития в зависимости от всей совокупности условий жизни. Каждая из характеристик важна сама по себе. Все они основаны на физических качествах человека, которые определяют его способность к труду.

Качество рабочей силы характеризует способность населения приводить в действие объективные элементы производительных сил, а также изменять их согласно нуждам общества. Идея Маркса о том, что движущей силой экономического роста являются люди, а не машины, стала сегодня аксиомой и находит подтверждение в статистике [1].

Ключевыми элементами качественных характеристик рабочей силы являются уровень общего развития и специального образования. Образование выполняет продуктивную функцию по формированию и развитию социального интеллекта на основе накопленных знаний и идей. Она предусматривает формирование и повышение квалификационного уровня рабочей силы. Уровень образования повышает производительность труда, а значит, и доходы.

В мире наблюдается увеличение роли умственного труда и уменьшение физического труда. За минувшие 100 лет процент ручного труда снизился с 90% до 10%, а в ближайшие годы, по оценкам экспертов, он упадет до 5%. Одной из характерных черт нынешней экономики является превращение опытных рабочих в "работников умственного труда". Их количество в промышленно развитых странах оценивается по-разному в зависимости от того, кто относится к этой категории. Но нет никаких сомнений в том, что она превзошла группу промышленных рабочих по численности, и исследователи, вероятно, правы, когда они помещают знание примерно 1/3 запятых в экономику США в качестве рабочих сегодня. В США, например, наблюдается постоянный рост спроса на высококвалифицированную рабочую силу. Расширение экспорта США базируется на торговле высокотехнологичной продукцией, а также на процессе развития лучших моделей самолетов, компьютеров и т.д. требуются высококвалифицированные инженеры, программисты и менеджеры. В общей численности рабочей силы высококвалифицированные кадры ие высшее представляют собой 26%. Их зарплата выросла больше всего за последние годы. И внутри этой привилегированной группы замечается такая тенденция-чем выше зарплата, тем быстрее она растет. Поэтому работодатели в большинстве случаев обращают внимание на качество рабочей силы [2].

На практике человеческий капитал определяет, войдет ли та или иная страна в список наиболее развитых стран или нет. И высшее образование в этом человеческом капитале является основой. Деньги в этом случае играют вспомогательную роль регулятора процесса. Ключевую роль в реформировании экономики играют не финансовые рычаги, а социальные рычаги, связанные с формированием наемной рабочей силы рыночного типа, которая также отвечает жестким требованиям высокотехнологичного производства. По большому счету, такой рабочей силы в Казахстане на данный момент нет.

За последнее десятилетие в социально-экономической жизни общества произошли изменения, которые изменили место и роль человека в общественно-производственном процессе. Люди стали главной движущей силой экономического развития, а качество рабочей силы стало главным фактором повышения производительности труда и эффективности

производства, а также снижения таких показателей, как безработица, преступность, халатность, безответственность и так далее [3].

Анализируя качество рабочей силы в Казахстане, можно сказать, что, во-первых, необходим радикальный пересмотр процессов подготовки и использования рабочей силы. Характеристики качества рабочей силы должны быть обусловлены потребностью в людях с более разносторонними навыками и знаниями, высокой профессиональной мобильностью, непрерывным и независимым обучением. Они должны не только сами быть конкурентоспособными, но и их работа должна быть мотивирована конкурентоспособностью выбранной ими ниши. Мотивация является одним из основных движущих элементов, направленных на повышение производительности труда и, следовательно, оказывает непосредственное влияние на реализацию поставленных целей и достижение высоких результатов. Эта позиция о неизбежности мотивации в работе также содержится в общих документах. Так, в стандарте ИСО 9001: 2000 «системы менеджмента качества» особое место занимают требования к человеческим ресурсам и людям. Она включает в себя процессы вовлечения людей в трудовую деятельность; она относится к процессу найма, аттестации, обучения, обеспечения их социального статуса, полномочий и прав. Подчеркивается необходимость новых форм управления персоналом, обеспечивающих благоприятные возможности для продвижения по службе, формирования ориентиров в деятельности сотрудников, направленных на достижение целей организации, обеспечение социального диалога, широкое использование коммуникаций на основе информационных систем.

Основные положения стандарта предприятия содержат методы работы с персоналом. Он предусматривает постоянный и тщательный контроль за соблюдением этих требований. Особое место отводится проблеме обучения, которое способствует расширению компетенций сотрудников в технических и технологических областях, знанию рынка и потребностей клиентов, общих нормативных требований, внутренних стандартов и рабочих процедур. В широком смысле обучение работников всех уровней направлено на понимание экономической, технической, технологической и организационной политики. В целом, умение предвидеть будущее, креативность и новаторство. Стандарт подчеркивает динамичность установленных требований, гибкую ориентацию работы с персоналом на изменяющиеся производственные и рыночные условия.

Вследствие этого, следует сделать вывод, что качество рабочей силы играет важную роль в развитии не только отдельного предприятия, но и влияет на экономическое развитие страны в целом. Также на качество рабочей силы влияет огромное количество факторов, которые либо повышают, либо понижают качество одной из составляющих производительных сил. Поэтому необходимо разработать комплекс мер, направленных на снижение влияния тех или иных неблагоприятных факторов и повышение факторов, способствующих росту уровня образования, квалификации, а следовательно и качества рабочей силы.

Список литературы:

1. Одегов Ю.Г. Экономика труда. – М: Издательство «Альфа-Пресс», 2007.
2. Кокин Ю.П., Шлендер П.Э. Экономика труда: учебник. – 2-е изд., перераб. и доп. – М.: Магистр, 2019. – 686 с.
3. Затепакин О.А. Рискогенность формирования качества рабочей силы в современных социально-экономических условиях // Вестник Томского государственного университета. Экономика. – 2019. – № 1(29). – С.63-79.

НАЛОГОВОЕ АДМИНИСТРИРОВАНИЕ КАК ЭЛЕМЕНТ НАЛОГОВОЙ СИСТЕМЫ РОССИИ

КУКУРУЗОВА О.А., магистрант,
САПТЕЕВА К.В., магистрант,
Чебоксарский кооперативный институт РУК

В настоящее время в России налоговое администрирование законодательно не установлено.

Под налоговым администрированием А.В. Аронов и В.А. Кашин подразумевают совокупность методов, приемов и средств информационного обеспечения, посредством которых органы управления (в том числе налоговая администрация всех уровней) обеспечивают функционирование налогового механизма и координируют налоговые действия при существенных изменениях в экономике и политике [1].

Миронова О.А. и Ханафеев Ф.Ф. считают, что налоговое администрирование – это динамически развивающаяся система управления налоговыми отношениями, координирующая деятельность налоговых органов в условиях рыночной экономики [2].

Прошло более 27 лет со дня образования налоговой системы России и сейчас граждане начинают осознавать, что только эффективная налоговая система отвечает интересам государства. Для того, чтобы система была эффективной, применяется налоговое администрирование, которое оказывает значительное влияние на экономику страны. Ведь от полноты наполнения федерального бюджета и бюджетов других уровней зависят успешное развитие государства, величина заработных плат бюджетников, социальные пособия и другие блага [3].

Налоговое администрирование может обеспечить разумную нагрузку на налогоплательщиков, надлежащий контроль со стороны налоговых органов. Оно гарантирует прозрачность и порядок в налогообложении. Для налогоплательщиков предпочтительным является честная уплата всех видов налогов и оптимизация налогообложения.

Налоговым администрированием является управление налогообложением, осуществляемое на государственном уровне, т.е. администрирование предусматривает организацию исполнения законодательных и нормативных актов, выявляет обстоятельства, которые мешают эффективной работе налоговой системы.

Налоговое администрирование также связано с совершенствованием налогового законодательства. Благодаря чему, регулярно вносятся изменения и дополнения в Налоговый кодекс РФ.

К методам налогового администрирования относятся способы контроля за исполнением налогового законодательства, в частности по: учету налогоплательщиков и плательщиков сборов; контролю применения налогового законодательства; проверке правильности исчисления и уплаты налогов; применению мер ответственности к налогоплательщикам; проверке деятельности налоговых органов.

Самыми важными и объемными методами налогового администрирования являются налоговые проверки налогоплательщиков.

По итогам проведения выездных и камеральных налоговых проверок в России (таблица 3) в бюджетную систему страны в 2017 году было начислено 373 млрд. руб., из них налогов 264,4 млрд. руб. (70,9 %). Помимо доначисления налогов в эту сумму входят доначисления штрафов и

пеней, а также другие платежи, связанные с нарушением валютного законодательства, правил осуществления расчетов наличными денежными средствами и т.д. При этом, 83,5 % всех доначисленных сумм приходится на результат проведения выездных налоговых проверок.

Таблица 3 – Динамика поступлений в бюджет Российской Федерации по результатам выездных и камеральных налоговых проверок в 2017-2019 гг., тыс. руб. [4]

Субъект проверки	2017 г.	2018 г.	2019 г.	2019/2017	
				Абсолютное отклонение	Темп роста, %
Начислено платежей по результатам камеральных проверок	61 599 442	55 631 081	37 743 893	-23 855 549	61,27
Из них налогов	41 852 538	36 648 342	21 529 218	-20 323 320	51,44
Начислено платежей по результатам выездных проверок	311 399 749	307 769 124	300 959 581	-10 440 168	96,65
Из них налогов	222 554 474	218 194 588	212 025 781	-10 528 693	95,27
Всего дополнительно начислено платежей по результатам выездных и камеральных проверок	372 999 191	363 400 205	338 703 474	-34 295 717	90,81
Из них налогов	264 407 012	254 842 930	233 554 999	-30 852 013	88,33

За три года сумма доначислений в бюджет Российской Федерации по итогам проведения выездных и камеральных налоговых проверок сократилась на 9,2%, что составило 34,3 млрд. руб. При этом количество доначисленных налогов по итогам проведения выездных и камеральных налоговых проверок снизилось на 11,7%, что составило 30,9 млрд. руб.

В целях сокращения расходов на содержание налоговых органов осуществляется работа по оптимизации взаимодействия налоговых органов с налогоплательщиками. К добросовестным налогоплательщикам применяется режим наибольшего благоприятствования, вплоть до освобождения их от выездных проверок. Введено предоставление отчетных документов налогоплательщиками на электронных носителях. Практикуется получение информации из иных источников, не требующих больших трудозатрат. Внедрено применение оптимальных систем хранения документов, облегчающих их поиск и обработку. Постоянно осуществляется повышение профессионального уровня работников налоговых органов, внедряется стандартизация и автоматизация в работе.

Налоговое администрирование предусматривает своей целью побуждение налогоплательщиков и плательщиков сборов к добросовестному исполнению своих обязанностей по уплате налогов и сборов.

Налоговое администрирование в своей практической деятельности применяет:

- наказание (штрафы, пени и т.д.);
- предоставление права выбора налогоплательщикам оптимальной для них системы налогообложения;
- налоговое консультирование [5].

Налоговому администрированию присущи определенные функции на различных уровнях. Например, на уровне исполнительных органов государственной власти принимаются решения по основным направлениям налоговой политики. Названная власть устанавливает величину основных показателей по видам налогов, анализирует и прогнозирует перспективы налоговых поступлений. На этом уровне налоговое администрирование выражается в форме обработки полученной информации, путем подготовки предложений по совершенствованию налогового законодательства и утверждению перспектив налоговой политики.

На уровне Министерства финансов РФ налоговому администрированию присущи разработки процедур налогообложения, методологии и отчетности, консультирования налогоплательщиков. На этом уровне оно выражается в форме адекватного изменения методологии и конкретных процедур налогообложения.

На следующем уровне налоговое администрирование осуществляет Федеральная налоговая служба России. Ее работники непосредственно взаимодействуют с налогоплательщиками и осуществляют налоговый контроль за соблюдением законодательства о налогах и сборах, за правильностью исчисления, полнотой и своевременностью уплаты (перечисления) в бюджетную систему РФ налогов, сборов и страховых взносов, соответствующих пеней, штрафов. На этом уровне оно выражается в форме изменения взаимодействия с налогоплательщиками, а также поиска эффективных мер контроля, выявления схем нарушения налогового законодательства и их пересечения.

Кроме того, налоговое администрирование осуществляет деятельность по определению направлений налоговой политики, организации учета налогоплательщиков, разработке форм отчетности, контролю за исполнением налогового законодательства, прогнозированию и анализу объемов налоговых поступлений, выявлению схем уклонения от уплаты налогов. Несомненно, что некоторые функции пересекаются при реализации налогового администрирования [6].

Таким образом, налоговое администрирование значительно шире понятия налогового контроля, хотя основу налогового администрирования составляет, в первую очередь, контроль за соблюдением налогового законодательства, за правильностью исчисления и уплаты налогов. Однако, оно еще предполагает разработку методологии проверок как составной части налогового администрирования, в том числе порядка проверок вышестоящими налоговыми органами нижестоящих.

Привлечение виновных лиц к ответственности за нарушение налогового законодательства также является составной частью функций налогового администрирования.

Важной функцией налогового администрирования является сбор информации, и ее обработка. К ним относятся данные по начислению налогов и по процедуре их сбора. Включают сюда и методологию проверок, выявление способов уклонения от налогов.

Налоговое администрирование вырабатывает предложения по внесению изменений и дополнений в законодательство о налогах и сборах, корректирует направления налоговой политики.

Следовательно, функции налогового администрирования занимают промежуточное положение между налоговым контролем (так как они шире функций контроля) и управлением налоговой системой РФ.

Таким образом, налоговое администрирование представляет собой понятие, важное для понимания целей налоговой политики РФ и происходящих в налоговом законодательстве изменений. Оно решает важнейшие финансовые задачи, необходимые для полноценного функционирования государства.

Именно налоговое администрирование осуществляет управление налоговой системой России.

Список литературы:

1. Аронов А.В., Кашин В.А. Налоги и налогообложение: Учеб. пособие. 2-е изд., перераб. и доп. – М., 2015. – 576 с.
2. Белых О.И. Совершенствование налогового администрирования: очередной этап // Молодой ученый. – 2016. – № 20. – С. 266-269.
3. Налоговое администрирование как механизм налогового регулирования государства. Монография// Т.Я. Сильвестрова, С.Ю. Гурова, Л.А. Большова. – Москва: РУСАЙНС, 2018. – 104 с.
4. Отчеты о результатах осуществления налогового и иных видов контроля [Электронный ресурс] // Федеральная налоговая служба: официальный сайт. Официальный сайт ФНС России, 2020. – Режим доступа: https://www.nalog.ru/rn42/related_activities/statistics_and_analytics/forms/. (дата обращения: 19.09.2020).
5. Фетисов П.С. Проблемы налогового администрирования в ходе проведения выездных налоговых проверок // Инновационное развитие экономики. – 2018. – № 3 (27). – С. 56-59.
6. Водопьянова В.А., Галицына В.Г. Результативность налоговых проверок как показатель оценки качества налогового контроля в Российской Федерации // Вестник Владивостокского государственного университета экономики и сервиса. – 2019. – № 3. – С. 125-139.

УДК 338.26(313)

О НЕКОТОРЫХ ПОДХОДАХ К СТРАТЕГИЧЕСКОМУ УПРАВЛЕНИЮ МЕДИЦИНСКОЙ ОРГАНИЗАЦИЕЙ

ЛЕГОСТАЕВА А.А., к.э.н., профессор,
ОРЫНБАСАРОВА Е.Д., доктор PhD, доцент,
СОВЕТ Ш.Е., магистрант 2 года обучения,
Карагандинский экономический университет Казпотребсоюза

Сфера здравоохранения сегодня переживает большие изменения, связанные в первую очередь с пандемией коронавирусной инфекции. Эти изменения выражаются в смене системы взглядов, подходов на цифровизацию бизнес-процессов медицинских организаций, на организацию ведения статистической отчетности, а самое главное на стратегического управления.

Сфера здравоохранения представлена медицинскими организациями, которые являются организациями социального типа. Социальные организации имеют достаточно сложную и разнообразную систему социальных отношений, элементов, внутренних и внешних переменных, работающих взаимосвязано и нацеленных на получение результата.

К особенностям социальной организации, на наш взгляд можно отнести:

- универсальный характер деятельности,
- ориентированность на удовлетворение социальных потребностей членов общества,
- гибкость управленческой структуры,
- целенаправленность,
- иерархическая структура,

интегрированный характер.

Остановимся на более подробном рассмотрении последних четырех.

Гибкость управленческой структуры, как правило, может выражаться в отсутствие центра управления, это например эгалитарные организации. Или же наоборот, иметь один или несколько управленческих центров, что характерно для многовластия. Коммуникационная управленческая структура может быть представлена в виде иерархической, или сетевой, сотовой, круговой, звездообразной, цепной структур. Изучение работ таких авторов, как Файоль А., Ньюстрем Д., Дэвис К., Роббинс С., Льюис Д., Скотт У., позволило нам прийти к выводу о том, что социальным организациям более характерно единое централизованное управление [1, 2, 3, 4].

Относительно целенаправленности социальной организации, наиболее полно и четко, на наш взгляд, раскрыто Мильнером Б. в его книге «Теория организации». Он определяет производственно-хозяйственную организацию как «...совокупность работников, целенаправленно использующих материально-технические средства и информацию для создания материальных благ и услуг под руководством органа (аппарата) управления. Производственно-хозяйственную организацию как систему характеризует целенаправленность ее функционирования и развития» [5, с.154].

Как отмечает в своих трудах Пригожин А., Добраева В., Туровец В., иерархическая структура, чаще называемая линейная, функциональная, штабная, программно-целевая, матричная и дивизиональная, очевидный признак любой социальной организации [6, 7, 8, 9].

Обращаясь к работам Добраева В., Ньюстрем Д., Дэвис К., Роббинс С., мы поддерживаем их заключение о том, что интегрированный характер социальной организации является результатом процесса объединения различных организационно-хозяйственных единиц [1, 3, 7]. Безусловно, что такие формы деловых организаций как концерны, представляющие интеграцию научно-производственных, торгово-сбытовых, организационно-экономических и финансовых возможностей участников для реализации выбранной стратегии развития, и выступаю наглядным примером интегрированности социальной организации.

В свете особенностей социальных организаций обратимся к рассмотрению стратегического управления в медицинских организациях приобретающего особое значение. И здесь можно оспорить точку зрения П. Гинтера, заключающуюся в том, что в системе здравоохранения организации принимают все универсальные подходы стратегического управления, первоначально разработанные в бизнес-среде [10]. Системы здравоохранения разных стран отличаются друг от друга. Это касается вопросов финансирования, мотивации сотрудников, оптимизации работы медицинских учреждений. На наш взгляд, опираясь на известные теории стратегического управления, считаем, что в каждой национальной системе здравоохранения, а также в существующих в них медицинских организациях, используются различные подходы в разработке стратегий деятельности, адекватные действующим экономическим, социальным, политическим условиям, способные проецироваться на организационную структуру – архитектуру, внутренние бизнес-процессы, сообщение с внешней средой, исходя из потенциальных возможностей, организационно-правовых форм, разные методы разработки и апробации стратегий.

Достаточно длительный период времени, в качестве основополагающей, считалась управленческая стратегия институциональных преобразований, базирующаяся на использование в системе здравоохранения различных форм собственности. Очевидно эта тенденция проявлялась и в практической жизни через наращивание потенциала частной собственности в оказании амбулаторно-поликлинической помощи, в том числе первичной медико-санитарной помощи и консультативно-диагностической помощи. И в Казахстане, и в зарубежных странах частный сектор хорошо конкурирует с государственными медицинскими учреждениями, как по

качеству оказания медицинских услуг, так и по комфортности пребывания. На наш взгляд, это очень хорошо, это является мощным мотивационным рычагом, который способствует не только внедрению рыночных стимулов в оперативную деятельность медицинских учреждений, но и способствует росту качества оказываемых услуг, эффективному и результативному стратегическому управлению.

Изучение зарубежных национальных систем на предмет деления медицинских учреждений по видам прав собственности, видно, что их всех можно подразделить на:

медицинские учреждения, находящиеся в собственности государства и управляемые им (Центральная и Восточная Европа);

автономные медицинские учреждения государственного сектора (Великобритания, Центральная и Восточная Европа);

медицинскими учреждениями, находящимися в собственности благотворительных групп (религиозных организаций, профсоюзов и др.);

акционерные больницы (Грузия),

частные коммерческие медицинскими учреждениями (США, Франция, Португалия, Испания).

Кроме вышперечисленного, выделяют частное управление медицинскими учреждениями, находящимися в государственной собственности (Португалия), государственное управление медицинскими учреждениями, находящимися в частной собственности (Великобритания) [11].

На смену стратегии институциональных преобразований сегодня приходит стратегия управления интеграционным взаимодействием медицинских структур, которые обеспечивают и оказывают населению медицинской помощью. Одним из примером этого выступают мультибольничные интегрированные сети получившие наибольшее распространение в США, медицинские трасты характерные для Великобритании, медицинские кластеры активно создающиеся в Финляндии, Норвегии, Нидерландах и Германии.

Кластеризация в медицине один из эффективных подходов, способствующих усилению децентрализации управления практической медициной, системами подготовки медицинских кадров и научных исследований.

Необходимым условием для формирования медицинского кластера требуется наличие в регионе организации образования – институт, университет, либо высокотехнологичного медицинского центра. Основой развития медицинского кластера выступает структура, которая включает представителей науки, медицинского образования, органов власти, практического здравоохранения и бизнеса [12].

Таким образом, как управленческая стратегия институциональных преобразований, так и управленческая стратегия интеграционного взаимодействия структур, показывает, что в теории стратегического управления необходимо учитывать подход с позиции стейкхолдеров - наличие содержательно-количественных взаимосвязей с различными группами контрагентов и высокой степенью социальной ответственности.

Выделенные современные подходы к стратегическому управлению организациями в системе здравоохранения наглядно демонстрируют возможности повышения эффективности и результативности работы медицинских организаций. С позиции условий функционирования организаций системы здравоохранения Казахстана это крайне выгодно, поскольку не требует привлечения дополнительных финансовых, материальных, человеческих ресурсов. С позиции интеграции в мировое медицинское сообщество, так же наблюдается соответствие ключевым требованиям Всемирной организации здравоохранения в контексте получения максимальной отдачи от национальной системы здравоохранения при ограниченных ресурсах.

Список литературы:

1. Ньютстром Д.В, Дэвис К. Организационное поведение. – СПб., 2000. – 186 с.
2. Туровец В.Г., Родионова В.Н. Теория организации. – М., 2003. – 326 с.
3. Роббинс С.П. Основы организационного поведения. – СПб., 2005. – 448 с.
4. Файоль А. Общее и промышленное управление. – М., 2001. – 546 с.
5. Мильнер Б.З. Теория организаций. – М., 1999.
6. Пригожин А.И. Современная социология организаций. – М., 1995. – 326 с.
7. Добраев В.Л. Теория организаций. – М., 1995. – 437 с.
8. Туровец В.Г., Родионова В.Н. Теория организации. – М., 2003. – 326 с.
9. Добраев В.Л. Организационное поведение. – М., 2002. – 453 с.
10. Ginter P., Duncan J., Swayne L. The Strategic Management of Health Care Organizations. – 7th edition. Jossey-Bass, 2013.
11. Хромов В.В., Даниленко Н.Н. О некоторых подходах к стратегическому управлению медицинской организацией в современных условиях. – Режим доступа: <http://izdatelstvo.bgu.ru/epm/dl.ashx?id=1222>
12. Банин А. С. О формировании кластеров в системе здравоохранения региона / А. С. Банин // Управление общественными и экономическими системами. – 2007. – №1. – Режим доступа: <http://www.bali.ostu.ru/umc/arhiv/2007/1/Banin.doc>.

УДК 332.142

ИННОВАЦИОННЫЕ ПОХОДЫ К СИСТЕМЕ ГОСУДАРСТВЕННОГО УПРАВЛЕНИЯ И РАЗВИТИЮ ГОСУДАРСТВЕННОЙ СЛУЖБЫ

МАГРУПОВА З.М., д.э.н., доцент,
САДИРБАЕВА Л.Т., магистрант,
НАО «Карагандинский технический университет»

Развитие системы управления человеческими ресурсами государственного аппарата – это одно из направлений административной реформы в Казахстане. Согласно долгосрочной стратегии развития «Казахстан-2050» в сфере управления персоналом ключевым направлением модернизации является внедрение принципа меритократии и переход к карьерной модели государственной службы [1]. Главной целью административной реформы является формирование эффективной системы государственного управления, способной решать социально-экономические задачи общества, а также обеспечить высокий уровень развития регионов страны и отраслей экономики. Формирование институциональной среды для ускоренного развития Казахстана требует инновационных походов к системе государственного управления и развитию государственной службы. От эффективности государственного аппарата напрямую зависит качество преобразований в экономике и во всех сферах общественной жизни. Независимость государственного аппарата от сложившейся политической ситуации будет способствовать преемственности в реализации государственных программ и проектов. Таким образом, развитие государственной службы является необходимым условием модернизации страны.

Осенью 2006 года на открытой сессии Парламента Республики Казахстан Глава государства Н.А. Назарбаев поставил задачу сделать государственный аппарат подотчетным обществу, внедрить принципы корпоративного управления, обеспечить прозрачность

расходования средств [1]. Оценка эффективности управления персоналом государственных органов является одним из направлений комплексной Системы оценки, созданной Указом Президента РК № 954 от 19 марта 2010 года [2].

Построение сервисноориентированного государства предполагает формирование профессионального государственного аппарата на основе инновационных подходов к развитию государственной службы, к которым можно отнести и такой механизм обратной связи как система оценки качества управления. Система призвана обеспечить реализацию принципов надлежащего управления (эффективности, результативности, открытости, подотчетности), совершенствование системы государственного планирования и является неотъемлемой частью цикла государственного управления. Система не оценивает политику и принимаемые решения, а является инструментом для совершенствования внутреннего менеджмента и процессов госорганов. Целью оценки является определение эффективности реализации возложенных на государственные органы задач и функций. На протяжении всего времени Система оценки была направлена на укрепление внутренних процессов деятельности государственных органов: стандартизацию и регламентацию государственных услуг, автоматизацию функций, повышение освоения бюджетных средств, снижение текучести кадров и т. п.

По состоянию на 2014 год Система оценки состояла из 5 основных направлений, которые отражают ключевые параметры деятельности государственных органов: достижение стратегических целей и задач; управление бюджетными средствами; оказание государственных услуг; управление персоналом; применение информационных технологий. Действующая с 2017 года модель состоит из трех основных блоков: «Достижение стратегических целей и показателей бюджетных программ», «Организационное развитие», «Взаимодействие с гражданами» [3]. Оценка управления персоналом в новой модели включена в блок «Организационное развитие».

В условиях внедрения новой модели государственной службы жизненно важным является наличие инструмента для объективной оценки состояния системы управления человеческими ресурсами. Ежегодное проведение оценки призвано отслеживать прогресс государственных органов в модернизации государственной службы и соблюдение принципов меритократии. Критерии такой оценки должны были формироваться с учетом базовых принципов модернизации госаппарата и отражать результаты деятельности государственных органов. Подобная система необходима не только для оценки достижений и стимулирования работы госорганов, но и для выявления «проблемных зон» процесса модернизации и разработки рекомендаций.

Система оценки как инструмент проведения административной реформы позволяет регулировать ход ее реализации, фокусируя усилия госорганов на решении наиболее актуальных проблем государственного управления. Как следствие, критерии не являются статичными и корректируются в соответствии с текущей проблематикой и тенденциями развития госаппарата.

Таблица 4 – Количество критериев и показателей эффективности управления персоналом госорганов

	Количество по годам, ед						
	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2017
критерии	8	5	5	5	4	4	4
показатели	18	19	17	13	10	10	16

Осуществляется модернизация процедуры поступления на госслужбу, которая включает ряд моментов. С одной стороны, отбор кандидатов на низовые должности и дальнейшее

карьерное продвижение должны осуществляться на основе компетентностного подхода. В реализацию 2 шага Законом «О государственной службе Республики Казахстан» законодательно закреплено поступление с учетом компетенций. Для этого введена автоматизированная система оценки личных качеств [4]. На начало текущего года оценку личных качеств прошли 5434 человека, из которых 82,7% (4493 человека) набрали оценки выше зоны риска по всем личным качествам. С другой стороны, поступление на службу должно начинаться с низовых должностей, что предполагает внедрение карьерной модели госслужбы. Теперь кандидаты, впервые поступающие на госслужбу и не имеющие опыта работы, начинают свою профессиональную деятельность с низовых должностей по общему конкурсу. Следует отметить, что произведена централизация процедуры отбора впервые поступающих на государственную службу за счет усиления роли Агентства по делам государственной службы и противодействию коррупции Республики Казахстан. Во исполнение шага 3 Законом «О государственной службе Республики Казахстан» [4], внедрена трехступенчатая система отбора: для поступления на госслужбу кандидаты проходят тестирование на знание законодательства, оценку личных качеств, а также собеседование в госоргане по профильным знаниям. По состоянию на 1 апреля текущего года на первом этапе – тестировании на знание законодательства – по всей стране приняло участие 10521 человек, положительную оценку получило 43,6% (4585 человек). Оценку личных качеств прошло 5434 человека, оценки выше зон риска по всем личным качествам набрало 82,7% (4493 человека). Позитивные результаты принес переход на конкурсный отбор для карьерного продвижения государственных служащих, что способствовало укреплению принципа меритократии за счет выдвижения на вышестоящие должности корпуса «Б» только по конкурсу из числа госслужащих, занимающих нижестоящие должности. В целях реализации данного шага внедрен институт внутреннего конкурса. Это позволило перейти к карьерной модели на конкурсной основе. Государственные служащие поступают на вышестоящие должности на принципах состязательности. С 1 января по 1 апреля текущего года по стране объявлено 5556 внутренних конкурсов, из которых 149 конкурсов продолжаются. По итогам 5407 завершенных внутренних конкурсов на занятие вакантных должностей назначено 2540 государственных служащих, из них с нижестоящих на вышестоящие должности – 1532 (60,3%).

На основании Информации о реализации Плана нации – 100 конкретных шагов по реализации пяти институциональных реформ на 01.01.2020 г. с учетом принятой методологии оценки эффективности управления персоналом можно сделать следующие выводы по формированию профессионального государственного аппарата [5]. Во-первых, повышение оплаты труда государственных служащих в зависимости от результатов деятельности (Шаг 5). Во-вторых, переход на оплату труда по результатам (Шаг 6): для госслужащих – выполнение годовых индивидуальных планов; для госорганов – выполнение стратегических планов; для министров и акимов – специальные индикаторы качества госуслуг, качества жизни, привлечения инвестиций; для членов правительства – интегральные макроэкономические индикаторы.

С 1 января 2018 года в отдельных государственных органах (Агентство по делам государственной службы и Агентство по противодействию коррупции, Министерство юстиции, акиматы города Нур-Султан и Мангистауской области), с декабря 2018 года в акиматах городов Алматы и Шымкент в пилотном режиме внедрен проект новой системы оплаты труда. Согласно постановлению Правительства от 29 декабря 2017 года № 939 пилотный проект завершился 31 декабря 2019 года [6]. При этом можно отметить следующие позитивные результаты. По итогам 2018 года сменяемость кадров снизилась с 4,9% до 2,4%, количество кандидатов на 1 вакантное место возросло в 2,3 раза (с 1,4 до 3,3 человек), снижена разница в зарплате исполнительского звена центра и регионов с 72% до 16%. Совокупный доход на одного сотрудника вырос с 161 до 283 тыс. тенге в месяц (прибавка к окладу составила порядка 122 тыс. тенге). Однако работа не

закончена, и будет реализована в следующие периоды. Так в 2020 году продолжится пилотный проект. Масштабирование проекта для всех госорганов предлагается осуществить с 2021 года. Финансирование при этом будут формироваться за счет сокращения численности государственного аппарата на 25%, реализации плана мероприятий по оптимизации штатной численности и расходов госорганов, в том числе подведомственных организаций на 2019-2020 годы, сокращения текущих административных расходов госорганов и подведомственных учреждений на 20%, сокращения излишних управленческих звеньев на 30-40%, сокращение расходов госорганов на консалтинговые услуги и исследования.

Таким образом, принятие нового закона о государственной службе, распространяющегося на служащих всех государственных органов, в том числе и правоохранительных способствовало проведению комплексной аттестации действующих государственных служащих, усилению квалификационных требований и внедрению новой системы оплаты труда. Вместе с тем, отсутствует информация о повышении эффективности работы служащих пилотных госорганов. При этом, в ряде госорганов повысилась эффективность достижения прямых результатов деятельности без вхождения в пилотный проект по внедрению ФБШ.

Кроме того, до сих пор не выработан четкий механизм определения ключевых показателей эффективности госорганов и выплаты бонусов, не допускающий на практике формального подхода, когда показатели сотрудников не влияют на достижение основных целей госоргана. Учитывая изложенное, считаем необходимым конкретизировать результаты в части эффективности госорганов, вошедших в пилотный проект по внедрению новой системы оплаты труда госслужащих.

Список литературы:

1. Режим доступа: <http://www.akorda.kz/ru/speeches/>
2. Режим доступа: <http://adilet.zan.kz/rus/>
3. Режим доступа: <https://www.bagalau.kz/>
4. Закон Республики Казахстан «О государственной службе». – Режим доступа: www.gov.kz › memleket › entities › qyzmet
5. Режим доступа: www.akorda.kz › strategies_and_programs
6. Режим доступа: online.zakon.kz
7. Режим доступа: primeminister.kz

УДК 338

ИДЕНТИФИКАЦИЯ ОСНОВНЫХ ПРОБЛЕМ ФИНАНСИРОВАНИЯ НАУЧНО-ИННОВАЦИОННОЙ СФЕРЫ КАЗАХСТАНА НА СОВРЕМЕННОМ ЭТАПЕ

ОРЫНБАСАРОВА Е.Д., доктор PhD,

КЕРНЕБАЕВ А.С., доктор PhD,

НЕСИПБАЕВ Р.Е., докторант PhD,

Карагандинский экономический университет Казпотребсоюза,

ТОО «Rational Solution»

В 2011 году Казахстан официально объявил о переходе к стандартам ОЭСР во всех областях социально-экономического развития, и в частности, в сфере научно-инновационного развития с приоритетом построения «экономики знаний», базирующейся на расширенном воспроизводстве новых знаний в научных организациях и университетах, и последующее

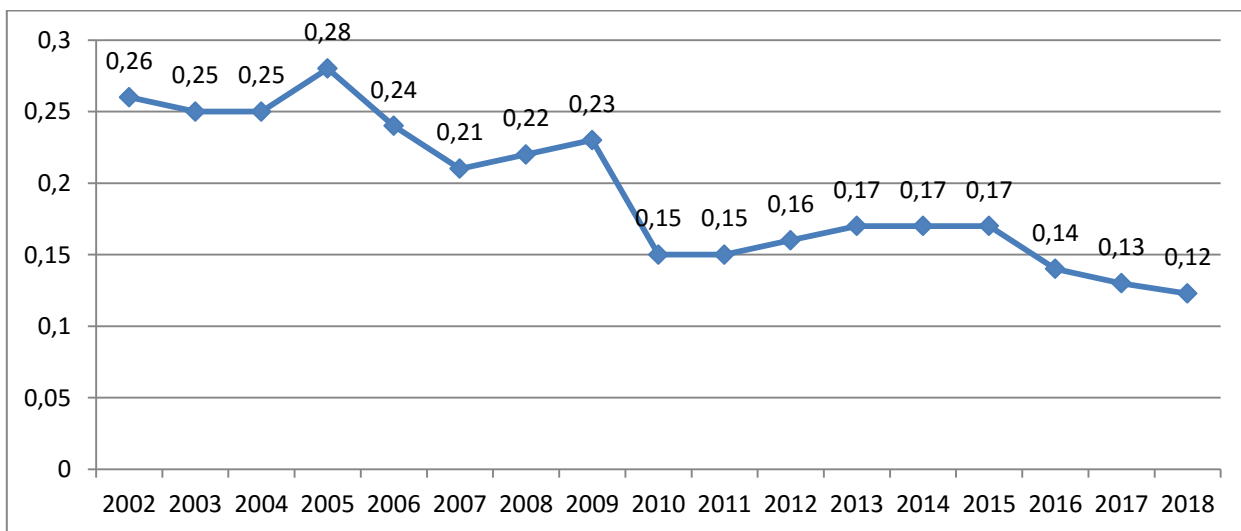
активное внедрение научных разработок отечественных ученых в предпринимательской среде [1]. Данная модель инновационного развития национальной экономики давно апробирована и успешно применяется не только в развитых странах, но и с переменными результатами в развивающихся странах по всему миру, и в том числе в постсоветских странах.

Среди постсоветских стран, в Украине, как и в Казахстане, основной проблемой финансирования науки, является слишком низкая доля затрат на науку в ВВП, что не позволяет выстроить эффективную инновационную инфраструктуру [2]. В России, вопросы финансирования науки сосредоточены не только на объемах финансовых ресурсов, но и их конкурентном распределении, а также в соблюдении пропорции государственного и предпринимательского источника [3].

В Европейских странах, вопросы финансирования высокотехнологичного сектора, давно уже не рассматриваются в контексте, недостатка источников финансирования, а в результативности инвестируемых в науку финансовых ресурсов, через капитализацию компании, и получения научных результатов. Кроме этого, для Европейского союза, характерна, комплексная оценка результатов финансирования инновационных программ [4].

Для Австралии также важна оценка влияния инвестиций в исследования и инновации на производительность рыночного сектора, с возможностью перераспределения государственных ресурсов в узкие места [5]. В Китае увеличение финансирования научных исследований, в первую очередь связано с увеличением государственного финансирования. Но уже сейчас возникают из-за этого проблемы, связанные с относительно низкой эффективностью государственных инвестиций в науку, по сравнению с передовыми мировыми практиками [6]. Для развивающихся стран Африки, также как и Казахстану, и Украине, характерны проблемы доступа к финансовым ресурсам для научных исследований и создания соответствующих институциональных условий [7].

Таким образом, для Казахстана, как и для многих развивающихся стран, вопросы финансирования научных исследований имеет очень высокую актуальность. В качестве основного доказательства этого факта, можно привести динамику наукоемкости ВВП Казахстана за ряд последних лет (рисунок 3), где мы наблюдаем не только незначительный размер этого показателя, так как рекомендуемый уровень данного показателя по ОЭСР составляет 3% [8], но и неуклонное его снижение. Поэтому вопрос финансирования научных исследований в Казахстане, является одним из ключевых, в обеспечении дальнейшего инновационного развития страны на перспективу.

Примечание –Государственный комитет по статистике Казахстана (2020). Официальный вебсайт. [Электронный ресурс] http://stat.gov.kz/faces/wcnav_externalId/ [9]

Рисунок 3 – Динамика соотношения затрат на научные исследования к ВВП Республики Казахстан с 2002 по 2017 годы, в % к ВВП

В качестве исходных предпосылок для изучения проблемы финансирования научных исследований в Казахстане определены следующие условия:

Объемы финансирования затрат на научные исследования в экономике имеет тенденцию к снижению, и в последние годы, неуклонную;

Реформы по развитию национальной инновационной системы ограничиваются в основном созданием институциональной среды, без соответствующих финансовых затрат в непосредственно научные исследования;

Без соответствующих финансовых вложений в научные исследования устанавливаются завышенные требования по коммерциализации реализуемых научных проектов;

Не запущены или не работают традиционные источники финансирования научных исследований мировой практики, как венчурное финансирование и бизнес-ангелы;

Несмотря на критические условия в финансировании науки, научные организации, университеты и ученые ожидают исправления ситуации с финансированием исследований и улучшений в целом в национальной инновационной системе.

Как показывают предварительные результаты анализа научного потенциала Казахстана, на современном этапе при финансировании научных исследований в основном используются ресурсы государства, в меньшей мере институтов развития и предпринимателей, что сказывается на общем объеме финансирования науки. Значительные ожидания по увеличению финансирования науки закладываются на крупные корпорации, которые выступают основными инициаторами социально-экономических процессов в своих регионах, и от них ожидают более активного взаимодействия с университетами и институтами. Кроме этого, существующая инновационная инфраструктура Казахстана, включая специально созданные институты развития, недостаточно результативно взаимодействуют с учеными, и не оправдывают их ожидания по институциональной поддержке и финансированию научных исследований. Как отмечают эксперты, основная причина недостаточного развития науки в регионах Казахстана заключается в том, что в регионах отсутствует практика собственного финансирования исследований, отсутствует научный фонд. Ввиду этого одним из эффективных способов решения проблем недофинансирования и низкой коммерциализации научно-исследовательских проектов эксперты указали необходимость предоставления финансирования не только исследований, но и коммерциализации, и необходимость формирования собственной инновационной инфраструктуры для продвижения региональных научных проектов.

На основе обобщения мнений экспертов, в качестве первоочередных мер по решению проблем с финансированием научных исследований в Казахстане, авторы предлагают, следующие действия:

1. Расширение источников финансирования научных исследований, через включение в них, венчурных фондов, бизнес-ангелов, специально создаваемых на базе региональных администрации фондов финансирования научных исследований.

2. Включение в практику уполномоченных государственных организации в сфере поддержки научных исследований, механизма анализ регулирующего воздействия, для определения более действенных направлений государственной научно-инновационной политики, так как уже реализованные мероприятия не привели к ожидаемым результатам активизации научных исследований.

3. Создание реальных механизмов и рычагов вовлечения в финансирование научных исследований предпринимательского сообщества, как основного потребителя научных продуктов, в форме новых технологий, и активного инициатора новых исследований, с возможностью софинансирования.

Данное исследование реализовано за счет грантового финансирования Комитета науки Министерства образования и науки Республики Казахстан (Грант №AP08053415)

Список литературы:

1. Таубаев А.А., Улыбышев Д.Н. Предпосылки и проблемы взаимодействия национальных инновационных систем стран Евразийского Экономического Союза. – //Современное бизнес-пространство: актуальные проблемы и перспективы. – №1 (4). – 2015. – С. 94-97.
2. Kniazevych A., Kyrylenko V., Golovkova L. Innovation infrastructure of Ukraine: assessment of the effectiveness of the action and ways of improvement. *Baltic Journal of Economic Studies*, Vol. 4, No. 1, 2018, P.: 208-218. DOI: <https://doi.org/10.30525/2256-0742/2018-4-1-208-218>.
3. Tambovtsev V.L. On scientific validity of Russian science policy, *Voprosy ekonomiki*, Vol.: 70, 2018, P.: 5-32. DOI: <https://doi.org/10.32609/0042-8736-2018-2-5-32>.
4. Aguiar, L., Gagnepain, P. European cooperative R&D and firm performance: Evidence based on funding differences in key actions, *International journal of industrial organization*, Vol. 53, 2017, P.: 1-31. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.ijindorg.2016.12.007>.
5. Elnasri A., Fox K.J., The contribution of research and innovation to productivity, *Journal of productivity analysis*, Vol.: 47. Special Issue, No: 3, 2017, P.: 291-308. DOI: <https://doi.org/10.1007/s11123-017-0503-9>.
6. Zhao Y.H., Song X.G. How Should the Chinese Government Invest R&D Funds: Enterprises or Institutions? *Computational economics*, Vol.: 52. Special Issue, No: 4, 2018, P.: 1089-1112, DOI: <https://doi.org/10.1007/s10614-017-9787-0>
7. Fombang, M.S., Adjasi, C.K., (2018). Access to finance and firm innovation, *Journal of financial economic policy*, Vol. 10, No. 1, P.: 73-94. DOI: <https://doi.org/10.1108/JFEP-10-2016-0070>
8. OECD. The Knowledge-based Economy, OCDE/GD(96)102, Paris, 1996, Retrieved from <http://www.oecd.org/officialdocuments/publicdisplaydocumentpdf/?cote=OCDE/GD%2896%29102&docLanguage=En> [Датаобращения 03.06.2019].
9. Государственный комитет по статистике Казахстана (2020). Официальный вебсайт. – Режим доступа: http://stat.gov.kz/faces/wcnav_externalId/ [Дата обращения 03.09.2020].

ӘОК 338.2+378.4

КӘСІПКЕРЛІК УНИВЕРСИТЕТТЕРДІҢ ҒЫЛЫМИ-ЗЕРТТЕУ ЖҰМЫСТАРЫН ДАМУДАҒЫ РӨЛІ

ПУПЫШЕВА Т.Н., экономика ғылымдарының магистрі,
КАДИРОВ Б.К., экономика ғылымдарының магистрі,
ПУНТУС Е.А., әлеуметтік ғылымдар магистрі,
Қазтұтынуодағы Қарағанды Экономикалық университеті

Қазақстанда жүргізіліп жатқан әлеуметтік-экономикалық өзгерістер, қоғамдағы құндылық бағдарларының өзгеруі, сырттан келетін ақпарат көлемінің күрт артуы, ғылыми білімді жаңарту, адам өмірінің әртүрлі салаларында инновациялық технологияларды енгізу кезеңінде әр түрлі салаларда өзін-өзі жүзеге асыруға қабілетті шығармашылық тұлғаға қажеттілік туындады:

кәсіби, зерттеу, басқару, шығармашылық, білім беру және басқалар. Мұндай жағдайда қоғам мен экономика білімге қойылатын талаптарды айтарлықтай өзгертті. Бүгін жеке тұлғаның жалпы зияткерлік дамуына, креативтілік пен дербестікті көтермелеуге баса назар аударылды.

Осыған байланысты қазіргі заманғы маман іргелі және арнайы білімнің қажетті мөлшерін ғана емес, сонымен қатар практикалық мәселелерді шығармашылық тұрғыдан шешудің белгілі бір дағдыларын игеріп, үнемі біліктілігін арттырып, өзгертін жағдайларға тез бейімделуі керек. Барлық осы қасиеттер университетте қалыптасуы керек. Олар студенттердің ғылыми-зерттеу жұмыстарына белсенді қатысуы арқылы тәрбиеленеді, ол қазіргі кезеңде үлкен мәнге ие болады және болашақ маманның кәсіби дайындығының негізгі компоненттерінің біріне айналады.

Студенттердің ғылыми-зерттеу жұмысы кәсіби, ғылыми және техникалық міндеттерді өз бетінше шешуге қабілетті білікті мамандарды оқыту мен даярлаудың ажырамас құрамдас бөлігі болып табылады. Ол болашақ мамандардың университетте алған білімдерін, біліктері мен дағдыларын шығармашылық тұрғыдан жүзеге асыруға дайындығын қалыптастыруға ықпал етеді, ғылыми ізденіс әдіснамасын меңгеруге, зерттеу тәжірибесін алуға көмектеседі. Бұл мәселелер кәсіпкерлік университеттерде шешілуде, олардың алдында бүгінгі таңда бірқатар мәселелер тұр.

Бүгінде Батыс Еуропа мемлекеттері ғылыми зерттеулер үшін университеттердің материалдық базасын тиісті деңгейде қолдай алмайды. Оның әлсіреуі ғылыми зерттеулердегі университеттердің жетекші позицияларының жоғалуына алып келеді, ал қолданбалы ғылыми эфирлемелер орталығы ірі фирмаларға ауысып келеді. Жеке сектор жағынан университеттерге бәсекелестік күшейіп келеді, мұнда «мидың ағып кетуі», жас талантты мамандардың ауысуы байқалады, олар еңбекақы төлеудің жоғары деңгейінің салдарынан трансұлттық корпорацияларға кетеді.

Өнеркәсіптік дамыған елдерде демографиялық процестер соңғы рөлге ие емес: халықтың қартаюуы үкіметті өз шығындарын аға ұрпақтың мұқтаждарына ауыстыруға мәжбүрлейді. Білім беру жүйесінің ішіндегі бәсекелестік шиеленісуде – классикалық университеттердің проблемалары білімнің жаңа салаларын белсенді игеретін жаңа білім беру ұйымдарының, жоғары білімнің дәстүрлі емес провайдерлерінің (мысалы, виртуалды университеттердің) пайда болуымен айтарлықтай күрделене түсуде. Университеттер тек жалпы білім беру және жалпы кәсіптік даярлықпен ғана жиі шектеледі.

Білім беруге деген сұраныстың мазмұнды өзгерістерін білдіретін нарықтың қысымы – алған білімдердің практикалық қолданылуына, өмір бойы білім беруге және дайындыққа, сондай-ақ жоғары білімнің ауқымдылығына баса назар аударылатын маңызды мәселе болып табылады.

Батыс университетінің жаңа келбетін қалыптастыруға өңірлердің экономикалық даму деңгейін теңестіруге бағытталған мемлекеттер мен Батыс қоғамдастығының саясаты елеулі әсер етеді. Университеттерге мемлекет өз өңірі үшін әлеуметтік жауапкершілік жүктейді және олардың жергілікті билікпен, қоғамдық ұйымдармен және өнеркәсіптермен белсенді өзара іс-қимылы ынталандырылады. Университеттің өңірді дамыту мүмкіндіктері үш бағытта қарастырылады:

1. университеттің аймақтық дамуға ірі жұмыс беруші ретіндегі үлесі;
2. технологиялар трансфері (технопарктер, инкубаторлар, консультациялық қызмет) арқылы өңір өнеркәсібін технологиялық дамыту);
3. кәсіптік білім беру және қайта даярлау, біліктілікті арттыру және т.б. [1, 13б.].

«Кәсіпкерлік университет: институционалдық даму стратегиясы» мақаласында П. Шульц университеттің Кәсіпкерлік қызметін жүзеге асырудың екі жолын көрсетеді. Бірінші бағыт болашақ кәсіпкерлерді, өз бизнесін құруға және жауапты болуға дайын адамдарды дайындаумен байланысты. Екінші бағыт-университеттің кәсіпкерлік қызметі. Бизнес-инкубаторлар,

технопарктер, еншілес фирмалар және т.б. құру Университет студенттер мен түлектерді кәсіпкерлікке тарту керек, оларға тек ақпараттық-кеңес беру ғана емес, сонымен қатар ресурстық көмек көрсету керек [2].

Бұл ретте әңгіме кәсіпкерлік және жаңа кәсіпорындар құру туралы ғана емес. Өзінің бәсекелестік артықшылықтарына сүйене отырып, университеттер бірінші кезекте ғылымды қажетсінетін, инновациялық өндірістер құрады. Университеттердің кәсіпкерлік қызметі қаржылық нәтиже алуға ғана емес, сонымен қатар маңызды әлеуметтік-экономикалық құрамдас бөлікке – инновацияларды әзірлеу мен енгізуге бағытталған. Бұл қызметтің институционалдық негізі университеттік бизнес-инкубаторлар мен технопарктер болып табылады.

Қазіргі заманғы үздіксіз өзгермелі жағдайларда жоғары оқу орындары білім беру және ғылыми қызметтің инновациялық түрлерін, олардың табысқа жетуіне мүмкіндік беретін формаларды іздестіруде. Бұл проблеманы шешудің теориялық және практикалық тұрғыдан неғұрлым қызықты тәсілі ретінде университеттің кәсіпкерлік ұйымы болып табылады.

«Кәсіпкерлік университет» («entrepreneurial university») термині академиялық ортада бірдей қабылданады. Дегенмен, ол шет елдердің университеттік менеджмент жүйесіне берік кірді. Бұл тақырыпта бірқатар жұмыстар жарияланды. Олардың ішінде ең танымал Бертон Р. Кларктің «кәсіпкерлік университеттерді құру: трансформацияның ұйымдастырушылық бағыттары» және «университеттердегі өзгерістерді қолдау. Сабақтастық кейс-стади және тұжырымдамалар», выделившего бес негізгі элементтер арқылы жүргізілетін кәсіпкерлік трансформация университеттер:

1. Күшейтілген бағыттаушы ядро. Жоғары оқу орындарында мұндай ядросы болуы керек. Ол мүлдем әртүрлі формаларды қабылдай алады, бірақ орталық басқару топтары мен университеттік бөлімшелерді қамтуы тиіс. Бұл ретте жаңа басқару құндылықтарын дәстүрлі академиялық құндылықтармен жедел келісуі тиіс.

2. Дамудың кеңейтілген перифериясы. Іскер университеттерде дәстүрлі университеттік бөлімшелерге қарағанда, ескі университеттік шекаралардан шығатын және сыртқы ұйымдар мен топтармен байланыс орнататын бірліктердің өсуі байқалады. Бұл бірліктерге, бір жағынан, білім берумен, өнеркәсіппен өзара іс-қимылмен, зияткерлік меншікті дамытумен, үздіксіз біліммен, қаржыландыру іздеумен және тіпті түлектермен қарым-қатынасты ұстаумен айналысатын сыртқы байланыстар бойынша маманданған бөлімшелер жатады. Екінші жағынан, олардың қатарына неғұрлым кең таралған пәнаралық жобалау-бағытталған ғылыми-зерттеу орталықтары жатады. Бұл орталықтар белгілі бір икемділікке ие, өйткені оларды салыстырмалы түрде жасау және тарату оңай. Ескі шекараны еңсере отырып, олар бөлімшелер мен сыртқы әлем арасындағы делдалдар рөлінде болады. Бұл ретте университет бөлімшелері немесе факультеттер өз маңыздылығын сақтайды.

3. Қаржыландырудың әртараптандырылған базасы. Қызметтің сипатын өзгертуге бағытталған жаңа сипатқа ие болу үшін университетке, әдетте, айтарлықтай қаржы ресурстары қажет. Ол гранттар мен келісім-шарттар үшін, сондай-ақ коммерциялық компаниялардан, жергілікті билік органдары мен қайырымдылық қорларынан, университет аумағында көрсетілетін қызметтерден түскен кірістерден, студенттердің оқу ақысы мен түлектердің қайырмалдығы үшін төлемдерінен неғұрлым батыл бәсекелесе отырып, мемлекеттік қолдау, ғылым кеңестерінің көмегімен оларды тартады.

4. Ынталандырылатын академиялық плот. Өзгерістер орын алуы үшін бөлімшелер мен факультеттер сыртқы ортамен қарым-қатынас орнатып, жаңа бағдарламаларды жазып, сондай-ақ үшінші табыс көздерін іздестіре отырып, кәсіпкерлік бірлік болуға тиіс. Академиялық құрылымдар жекелеген адамдар мен алқалы топтар басшылыққа, орталық әкімшіліктен бастап бөлімшелер мен ғылыми-зерттеу орталықтарының басшыларына дейін үлкен әсер ететінін

мойындау керек. Кәсіпкерлік университетте бұл пилот құндылықтар мен тұрақты көзқарастар жүйесін қабылдайды.

5. Интеграцияланған кәсіпкерлік мәдениет. Іскер университеттер өзгерістерге бағытталған қызмет мәдениетін қалыптастырады. Бұл жаңа мәдениеттің басы өзгерістің салыстырмалы қарапайым институционалдық идеясына айналуы мүмкін, кейіннен тұрақты көзқарастар жиынтығына өсе түседі, ол Плоттың ішінде таратылғаннан кейін жалпыуниверситеттік мәдениетке айналады. Күшті мәдениет күшті тәжірибеге сүйенеді. Идеялар мен практикалар бір-бірімен өзара әрекеттесетін болғандықтан, университеттің мәдени және символдық жағы институционалдық бірегейлікті және ерекше беделін өсіруде ерекше маңызды [3, 21-256.].

Бір жағынан білім беру, ғылым, өндіріс, инновация және нарық, басқа жағынан барлық қызмет түрлерін коммерцияландыру арасындағы байланыстырушы буын жоғары оқу орындары құрған университеттік кешендер болып табылады. Оларды қалыптастыру процесі базалық жоғары білім беру мекемесінің түріне байланысты.

Жоғары оқу орындарының кәсіпкерлік белсенділігі білім беру қызметтерін көрсетуден бастап өзінің тиімді жұмыс істеуін қамтамасыз етуге дейін қызметтің барлық түрлерінде көрініс табады, басқарудың барабар ұйымдық құрылымы мен тәсілін құруды болжайды. Аймақтық ерекшеліктерді ескере отырып, жоғары оқу орындарын одан әрі дамыту бағыттарын таңдау, университетті аймақта өзін ұстанатын «кәсіпкерлік ұйымға» айналдырудың экономикалық тетігін әзірлеу қажет болып табылады.

Осылайша, жоғары оқу орындарына қатысты «кәсіпкерлік ұйым» бұл мынадай сипаттамаларға сәйкес келетін ұйым деп айтуға болады:

1. өз қызметінде ол тәуекел және серпінді сұраныс жағдайында жұмыс істеуге қабілетті инновацияларға негізделген;
2. тұтынушыларға бағдарланған нарық талаптарының өзгеруіне икемді әрекет ететін ұйым;
3. мұндай ұйым, ең алдымен, өз мүмкіндіктеріне сүйене отырып, пайдалы қызметпен айналысады, яғни бұл экономикалық тиімді ұйым;
4. жобалық (немесе кем дегенде оның элементтері) құрылысы бар матрицалық ұйым;
5. ол адами капиталға, оның сапасы мен құзыреттілігіне бағытталған, бұл ретте адамдардың жұмысы пайда мен тәуекелдің теңгеріміне негізделген;
6. онда қызметкерлердің құқықтары мен жауапкершілігін беру арқылы оларға қолдау көрсетіледі, бұл ретте қызметкерлердің іс-әрекеттерін жоспарлау және бақылау басшылықта бірінші орында тұрмайды.

Он жыл бойы қалыптасқан қазақстандық университеттердің ұйымдық құрылымы алдыңғы әлеуметтік-экономикалық жүйе жағдайында тиімді болатын, бірақ жаңа жағдайларда ол елеулі түзетуді талап ететін кәсіби бюрократияны білдіреді.

Білім беруді коммерцияландырудың жаңа ұйымдастырушылық негіздерін әзірлеу өз дамуында біршама кідіріп қалды, себебі университеттер алдымен әдеттегі экстенсивті жолмен жүрді. Қазіргі факультеттер мен мамандықтарға ақылы қабылдау кеңейтілді, нарық талап ететін мамандықтар бойынша дайындықты қамтамасыз ететін дәстүрлі ұйымдастыру принциптерінде құрылған факультеттер ашылды. Алайда, 90-жылдардың екінші жартысында мұндай тәсіл тиімсіз болды. Дәстүрлі кафедралар мен факультеттер өздерінің әкімшілік ресурсын аяқтады. Классикалық факультет деканаты, кафедра жетекшілері дәстүрлі түрде оқу, әдістемелік және ғылыми қызметтің кең ауқымын жүзеге асыруға жауап береді. Олар өзін-өзі қаржыландыру және бәсекелестік күрес жағдайында толық қайтарымды талап ететін қосымша басқару жұмысының күрт өскен көлемін орындай алмайды. Қазіргі уақытта қазақстандық жоо-да батыс әдебиеті белсенді зерттеліп жатыр, технологиялар трансфертінің теориясы мен практикасы бойынша жұмыстар басылуда, инновациялық-технологиялық орталықтар, ғылымды қажет ететін шағын кәсіпорындар (spin-off) құрылуда, ғылыми-техникалық саладағы кәсіпорындардың

шағын нысандарының кадрларын тиісті даярлау жүргізілуде. Ғылыми зерттеулерді қаржылық қамтамасыз ету қажеттігіне байланысты университеттік оқытушылар қаржы ресурстарын конкурстық бөлу жүйесінде игеріліп, гранттар үшін бәсекелестік күреске қосылды.

Қазақстанның білім беру жүйесінде кәсіпкерлік университеттер дамымаған, бұған тек Назарбаев Университеті ғана кірмейді. Біздің елімізде ресми мәртебе және тиісті институционалдық қолдау зерттеу университеті сияқты ұйымдық формаға ие болды. Бұл қазіргі жағдайда бизнеспен ұзақ мерзімді өзара іс-қимыл негізінде университет стратегиясын құру тәуекелімен байланысты. Ірі бизнес жоғары оқу орындарымен тығыз байланыста қызығушылық танытатын шағын сегмент (IT-технологиялар, Мұнай және газ өндіру) бар. Сонымен қатар, ұзақ мерзімді мемлекеттік қолдауға сүйене отырып, зерттеу университеттері ғылыми және білім беру салаларындағы кәсіпқойлық элементтерін қатар дамыта алады. Оларды қаржыландыру туралы мәселе де өзекті болып қалуда.

Бүкіл әлемдегі кәсіпкерлік университеттер ықтимал қаржыландыру көздерінің алуан түрлілігіне бағдарланады. Олардың ішінде негізгі ретінде:

- үкіметті тікелей мемлекеттік қаржыландыру: ұлттық және (немесе) өңірлік;
- басқа үкіметтік агенттіктер тарапынан қаржыландыру: кез келген Батыс елде 10-нан 20-ға дейін, яғни одан да көп ұқсас құрылымдарды атауға болады;
- басқа деңгейдегі үкіметтік органдардан қаржыландыру, мысалы: провинция, штат, округ, Аймақ, Қала;
- ірі бизнес-құрылымдар тарапынан қаржыландыру;
- шағын және орта бизнеспен ынтымақтастық;
- үлкен және шағын қайырымдылық қорлары;
- кәсіби қауымдастықтар (кәсіби даму саласында оқыту үшін);
- түлектер мен басқа да қайырымдылық жасаушылар тарапынан қайырымдылықты тарту;
- біліктілікті арттыру және қайта даярлау бағдарламалары бойынша студенттерді, магистранттарды, докторанттарды, сондай-ақ білім алушыларды оқыту ақысы;
- Академиялық қызмет бейініне және өзге де, дербес және өзін-өзі қаржыландырудағы қызметтерге байланысты әртүрлі қызметтерді ұсыну бойынша кампус қызметінен түскен табыс;
- ғылыми-зерттеу әрекеттестігінен, соның ішінде өнертабысқа патенттер мен лицензиялардан, сонымен қатар зияткерлік меншік құқықтарынан алынатын табыс [4, 291-293б.].

Сонымен қатар, кәсіпкерлік университеттерде ғылыми-зерттеу құрылымдары ерекше орын алады, олардың қызметі айтарлықтай қаржылық пайда әкеледі [5, 300б.].

Осы қаржыландыру көздеріне қазақстандық жоғары оқу орындары да бағытталуы мүмкін. Бұл ретте, егер ол пайда әкелмесе де, университет қандай да бір ақша мен заттар үшін жасамайтын нәрселер болуы тиіс.

Кәсіпкерлік университеттер оқытушыларды, студенттерді және қаржылық қолдауды қамтамасыз ететін адамдарды тартатын серпінді құрылымдарға – кәсіпкерлік бөлімшелерге негізделеді. Бұл ретте Негізгі бөлімдер жоғалмайды, керісінше, білімнің өсуі мен қарқындылығына қарай аса маңызды болады. Бұл ұйымдарда функционалдық және жобалық құрылымдардың бір мезгілде қатар өмір сүруін көздейді.

Кәсіпкерлік университеттерде ауқымды қоғамдық проблемалармен айналысатын, жаһандық жылындудан бастап мемлекеттік басқару жүйесін дамытуға дейін, үшінші әлем елдерін дамытудан бастап қалалық инфрақұрылымды жаңартуға дейін Жаңа пәнаралық және трансдисциплинарлық зерттеу орталықтары пайда болады. Сонымен қатар, біліктілікті арттыру және қайта даярлау, үздіксіз оқыту, қашықтықтан білім беру және т. б. қосымша білім беру бағдарламаларының көптеген бөлімшелері бар.

Тұтастай алғанда, кәсіпкерлік университеттер дербестікке негізделген дамудың жаңа нысанын ұсынады, оған мыналар есебінен қол жеткізіледі: табысты әртараптандыру; мемлекетке тәуелділіктің әлсіреуі; сыртқы ортамен байланысты жолға қоятын жаңа құрылымдық бөлімшелердің дамуы; академиялық бөлімшелердің өздері де әрекет ете алатын, қаражат жинайтын, мамандықтар арасында белсенді таңдау және кәсіпкерлік тәсілді игеретініне сенуі; ғылыми-зерттеу құрылымдарын дамыту; өзгермелі жағдайлардағы мінез-құлық стратегиясына қатысты жалпы көзқарастарды әзірлеу; ғылыми-зерттеу; жоғары оқу орындарына тоғысуға көмектесетін маңызды шешімдер қабылдау үшін басшылықтың бағыттаушы қабілеттерін дамыту.

Соңғы 15-20 жылда Батыс университеттерінде болған кәсіпкерлік сипаттағы өзгерістер біртіндеп болды. Олардың басшылығының әрекеттері профессорлық-оқытушылық құрам мен қызметкерлердің қолдауымен нығайтылды. Құрылымдық бөлімшелердегі, перифериялық және орталықтағы өзгерістер әр түрлі болды. Дэвид Лесли Стратегиялық жоспарлау туралы желілік-ұтымды ұсыныстарға қарсы сөз сөйлей келе: «колледждер мен университеттердегі өзгерістер «окоптарда жасалған кезде орын алады»; оқу орнының қандай болатыны студенттер мен оқытушылардың іс-әрекетіне байланысты. Комитет немесе ректор жаңа идеяны ұсынғандықтан ғана өзгерістер болмайды» [6, 110б].

Қазақстандық жоғары оқу орындары кәсіпкерлік университеттердің стратегиясына бағдарлана отырып, шетелдік тәжірибені және өзіндік ерекшеліктерді ескеруі қажет, бұл ретте тек сыртқы ортаға ғана емес, ішкі ортаға да бағдарлануы, өз қызметкерлерінің, профессорлық-оқытушылық құрамы мен студенттерінің қолдауы қажет. Университеттің ғылыми-зерттеу міндеттерін дамытуға ерекше назар аудару керек және өз дамуында стратегия ретінде кәсіпкерлікке бағытталуы керек.

Әдебиеттер тізімі:

1. Князев Е.А. Глобальные тенденции в высшем образовании и их влияние на институциональный дизайн // Развитие стратегического подхода к управлению в российских университетах. - Казань: Унипресс, 2001. – С. 10-16.
2. Schulte P. The entrepreneurial university: a strategy for institutional development // Higher education in Europe. V.29. – P. 187-193.
3. Кларк Б.К. Создание предпринимательских университетов: организационные направления трансформации / Пер. с англ. А. Смирнова. – М.: Высшая школа экономики, 2011. – 240 с.
4. Кларк Б.К. Поддержание изменений в университетах. Преимущество кейс-стадий и концепций / Пер. с англ. Е. Степиной. – М.: Высшая школа экономики, 2011. – 312 с.
5. Пупышева Т.Н., Курилкин А.А. Проблемы и перспективы стратегического планирования деятельности вузов // Современная наука и образование: новые реалии и научные решения: Материалы международной научно-методической конференции профессорско-преподавательского состава, аспирантов и магистрантов. – Белгород: Издательство БУКЭП, 2017. – С. 292-301.
6. Leslie D.W., Fretwell Jr. E.K. Wise Moves In Hard Times: Creating & Managing Resilient Colleges & Universities. – San Francisco: Jossey-Bass, 1996. – 243 p.

АНАЛИЗ КОНКУРЕНТОСПОСОБНОСТИ ЛУЧШИХ ЭКОНОМИК МИРА 2019 ГОДА

СОЛОВЬЁВА В.Н., к.э.н., доцент,
Сибирский университет потребительской кооперации

Лучшая экономика в мире – экономика, которая достигла высокого уровня конкурентоспособности. Конкурентоспособность представляет собой не только благоприятное положение страны, особенно в международной торговле, но также и способность улучшать это положение. Страна с высокими темпами экономического роста, обеспечивающими постоянный рост реальной заработной платы, сможет не только продвигать и поддерживать отечественные фирмы на мировом рынке, но и способствовать созданию новых рабочих мест, обеспечивать социальные потребности своих граждан. По мере достижения каждой «микро» единицей (например, фирмой) передовых уровней конкурентоспособности, процесс переходит к «макро» единицам (стране, достигающей международной конкурентоспособности) [1].

Для оценки конкурентоспособности стран используется Индекс глобальной конкурентоспособности (GCI), в котором анализируются аспекты, определяющие способность страны создавать и поддерживать условия роста экономических показателей предприятий и повышение благосостояния населения. Главными экономическими показателями являются страновые статистические данные, изменяющиеся по мере продвижения экономики в направлении определенной модели развития. Опережающие экономические показатели могут использоваться для прогнозирования будущих экономических тенденций.

GCI обеспечивает средневзвешенное значение 113 переменных, где каждая отражает один аспект конкурентоспособности. Две трети этих переменных получены по оценкам специального опроса руководителей средних и крупных предприятий, а одна треть – из общедоступных источников (МВФ, ВОЗ и ЮНЕСКО). Переменные объединены в 12 показателей, наиболее важных составляющих долгосрочного роста национальных экономик и их доходов, определяющих национальную конкурентоспособность:

1. Качество институтов.
2. Инфраструктура.
3. Внедрение информационных и коммуникационных технологий (ИКТ).
4. Макроэкономическая стабильность.
5. Здоровье населения (ожидаемая продолжительность жизни).
6. Образование и навыки.
7. Рынок товаров и услуг.
8. Рынок труда.
9. Финансовая система.
10. Размер внутреннего рынка.
11. Конкурентоспособность компаний. Динамика бизнес-развития.
12. Инновационный потенциал [2].

Эти показатели объединены в 4 группы: Создание благоприятных условий, Человеческий капитал, Рынок, Инновационная экосистема. Методология расчета GCI постоянно совершенствуется с учетом меняющейся глобальной среды. Новая шкала измерения конкурентоспособности в интервале от 0 до 100. По некоторым показателям отдельные страны

добились максимума 100 баллов (Здоровье), по другим (Рынок труда, Индекс глобальной конкурентоспособности и др.) есть ещё разрыв с максимальным значением.

Новый индекс глобальной конкурентоспособности 4.0-2019 (GCI 4.0 2019), отражает способность национальных экономик составлять конкуренцию другим странам в условиях Четвёртой промышленной революции. Рейтинг составлен на основе данных по 141 стране мира, на экономику которых приходится 99 % мирового ВВП.

В 2019 году лидером рейтинга стал Сингапур, набравший 84,8 балла, опередив США (83,7), Гонконг (83,1), Нидерланды (82,4), Швейцарию (82,3) и Японию (82,3). В 2018 году первое место занимали США (85,6), второе – Сингапур (83,5), третье, четвертое и пятое – Германия, Швейцария и Япония. Российская Федерация, несмотря на улучшение показателей 1,1 балла, осталась на 43-ем месте, что и в 2018 году. Замыкают рейтинг Конго, Йемен и Чад с показателями 36,1; 35,5 и 35,1 баллов. Среди стран БРИКС лидирует Китай, сохранивший 28 место, ЮАР поднялась на 60-е место с 67-го, Индия опустилась на 68-е место с 58-го, Бразилия поднялась на 71-е место с 72-го. Бывшие советские республики занимают в рейтинге GCI 2019 следующие места: Эстония – 31, Литва – 39, Латвия – 41, Азербайджан – 58, Грузия - 74, Армения – 69, Грузия – 74, Украина – 85, Молдавия – 86, Киргизия – 96. Таджикистан – 104 [3].

В разделе контекстуальных индикаторов представлены контекстуальные, социальные и экологические показатели, дополняющие Индекс глобальной конкурентоспособности. Данные показатели для тройки лидеров и Российской Федерации представлены в таблице 5 [3, с.266, 482, 506, 582].

Таблица 5 – Контекстуальные, социальные и экологические показатели Сингапура, США, Гонконга и Российской Федерации в 2019 г.

Показатели	Сингапур	США	Гонконг	РФ
Выбранные контекстуальные показатели				
Численность населения, млн чел.	5,6	327,4	7,5	144,0
ВВП на душу населения, долл. США	64 041,4	62605,6	48517,4	11326,8
Среднегодовые темпы роста ВВП за 10 лет, %	4,6	2,0	3,0	1,7
Доля ВВП в мировом ВВП, %	0,42	15,16	0,36	3,12
Среднегодовой приток ПИИ за 5 лет, %	22,5	1,8	39,2	1,5
Социальные и экологические показатели				
Доля возобновляемых источников энергии в общем потреблении энергии, %	0,7	8,7	0,9	3,3
Уровень безработицы %	3,8	3,9	2,8	4,7
Глобальный индекс гендерного разрыва 0-1 (гендерный паритет)	0,7	0,7	-	0,7
Индекс Джини 0 (идеальное равенство) -100 (идеальное неравенство)	-	41,5	-	37,7
Воздействие на окружающую среду, га / чел.	-	10,9	-	-
Примечание – Составлено автором по GCI 4.0 2019 [3, с.266, 482, 506, 582]				

Наибольший среднегодовой рост ВВП за десятилетний период показали Сингапур (4,6%) и Гонконг (3,0%).

По среднегодовому притоку прямых иностранных инвестиций лидирует Гонконг (39,2 %), значительно опережая США и РФ. ВВП на душу населения в РФ в 5,7 раза меньше, чем в Сингапуре, в 5,5 раз меньше, чем в США и 4,3 раза меньше, чем в Гонконге. Значительное

отставание России по уровню жизни от стран-лидеров свидетельствует о неэффективном использовании имеющихся ресурсов.

Для всех стран характерен низкий уровень безработицы: от 2,8 в Гонконге до 4,7 в РФ. Гендерный паритет одинаков – 0,7 (в 2018 году Глобальный индекс гендерного разрыва составил 0,68). Индекс Джини указан для США (41,5) и РФ (37,7). На наш взгляд, величина индекса Джини РФ не отражает реальной ситуации в стране. Воздействие на окружающую среду представлено только США [4]

Показатели конкурентоспособности тройки стран-лидеров и РФ в рейтинге GCI 4.0 2019 представлены в таблице 6.

Таблица 6 – Показатели конкурентоспособности Сингапура, США, Гонконга и РФ в рейтинге GCI 4.0 2019

Показатели	Сингапур		США		Гонконг		РФ		
	балл	место в рейтинге	балл	место в рейтинге	балл	место в рейтинге	балл	место в рейтинге	
Создание благоприятных условий									
Качество институтов	80,4	2	71,2	20	77,6	5	52,6	74	
Инфраструктура	95,4	1	87,9	13	94,0	3	73,8	50	
Внедрение ИКТ	87,1	5	74,3	27	89,4	3	77,0	22	
Макроэкономическая стабильность	99,7	38	99,8	37	10,0	1	90,0	43	
Человеческий капитал									
Здоровье	100,0	1	83,0	55	10,0	5	69,2	97	
Образование и навыки	78,8	19	82,5	9	77,6	20	68,3	54	
Рынок									
Рынок товаров и услуг	81,2	2	68,6	8	81,6	1	52,9	87	
Рынок труда	81,2	1	78,0	4	75,8	8	61,0	62	
Финансовый рынок	91,3	2	91,0	3	91,4	1	55,7	95	
Размер внутреннего рынка	71,5	27	99,5	2	71,4	28	84,2	6	
Инновационная экосистема									
Конкурентоспособность компаний	75,6	14	84,2	1	75,4	15	63,1	53	
Инновационный потенциал	75,2	13	84,1	2	63,4	26	52,9	32	
Индекс глобальной конкурентоспособности	84,8	1	83,7	2	83,1	3	66,7	43	

Показатели конкурентоспособности этих стран в рейтинге ВЭФ 2019 г. даны на рис.2.

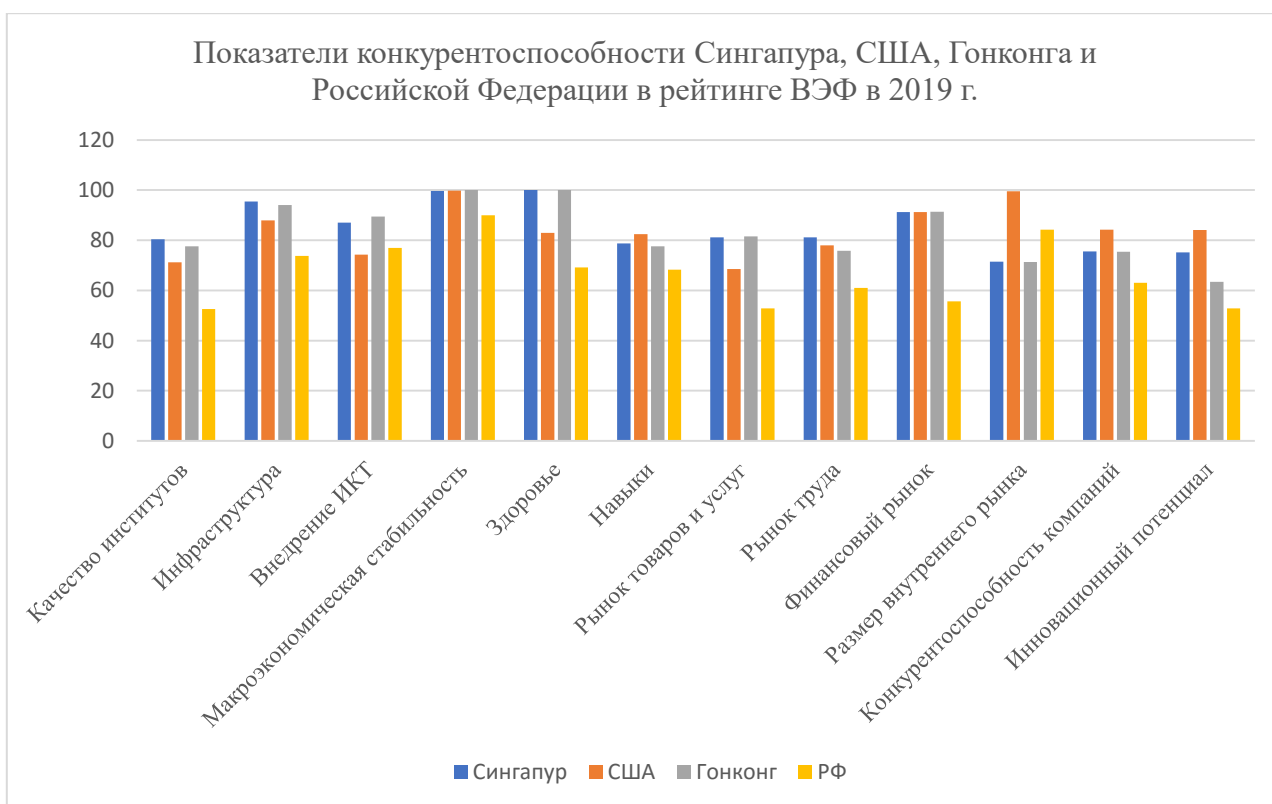
Сингапур улучшил общий показатель конкурентоспособности на 1,3 балла, что, в сочетании с более низкими показателями США, позволяет возглавить рейтинг. Подъем Сингапура был обусловлен его развитой технологической инфраструктурой, наличием квалифицированной рабочей силы, благоприятными иммиграционными законами и эффективными способами создания новых предприятий. Рост произошёл в 10 из 12 показателей, оценка на 4-19 баллов выше, чем в среднем по ОЭСР. Страна занимает первые места по показателям Инфраструктура (95,4), Здоровье (100), Рынок труда (81,2). Показатель Макроэкономической стабильности, несмотря на 38-е место, максимально приближен к верхнему уровню (99,7).

По Качеству институтов (80,4), Финансовому рынку (+2,0 балла, 91,3) и Рынку товаров и услуг (81,2) он занимает второе место в рейтинге. Способность Сингапура достичь вершины рейтинга свидетельствует о благоприятной среде для развития бизнеса.

США занимают 2-е место с GCI 83,7 против 85,6 в 2018 г., уступив лидерство Сингапуру. Несмотря на снижение многих показателей (внутренняя конкуренция, открытость торговли, здоровья, навыки, условия найма иностранной рабочей силы), США остаются одной из самых конкурентоспособных экономик в мире, занимая 1-е место по Конкурентоспособности компаний (84,2), 2-е место по Инновационный потенциал (84,1) и Размеру внутреннего рынка (99,5), 3-е место по Финансовому рынку (91,0). Конкурентоспособность крупнейшей экономики мира пострадала от роста цен на топливо, снижения экспорта высокотехнологичных товаров и колебаний стоимости доллара.

Гонконг находится на третьем месте с GCI 83,1 после Сингапура и США, лидируя по четырем показателям: Макроэкономической стабильности (100), Здоровью (100), Финансовой системе (91,4) и Рынку товаров и услуг (81,6), занимает третье место по Инфраструктуре (94,0) и Внедрению ИКТ (89,4). Практически все показатели Гонконга выше средних по рейтингу. Сдерживают рост конкурентоспособности страны ограничения введения инноваций (26-е место), слабая защита прав трудящихся (116-е место), свобода прессы (61-е место). Гонконг, являющийся исключительно конкурентоспособным финансовым и деловым центром, остается одной из самых устойчивых экономик мира. Надежная банковская система, производительная рабочая сила, стабильная экономическая и политическая среда, привлекательный налоговый режим, благоприятная для бизнеса среда, развитая инфраструктура, эффективная правовая система способствуют экономическому успеху страны. Эффективность регулирования и открытость для глобальной торговли создают благоприятный предпринимательский климат.

В 2019 г. Россия сохранила 43 место в GCI. Присутствие РФ в верхней половине рейтингов отмечается для таких индексов, как Размер рынка (6-е место), Внедрение информационных технологий (22-е место), Инновационный потенциал (32-е место), Макроэкономическая стабильность (43-е место), Инфраструктура (50-е место), Динамичность бизнеса (53-е место), Высшее образование и профессиональная подготовка (54-е место), Эффективность рынка труда (62-е место).

Примечание – Составлено автором по GCI 4.0 2019 [3, с.267-269,483-485,507-509,583-585]

Рисунок 4 – Показатели конкурентоспособности Сингапура, США, Гонконга и РФ в рейтинге ВЭФ 2019 г.

В 2019 г. Россия сохранила 43 место в GCI. Присутствие РФ в верхней половине рейтингов отмечается для таких индексов, как Размер рынка (6-е место), Внедрение информационных технологий (22-е место), Инновационный потенциал (32-е место), Макроэкономическая стабильность (43-е место), Инфраструктура (50-е место), Динамичность бизнеса (53-е место), Высшее образование и профессиональная подготовка (54-е место), Эффективность рынка труда (62-е место).

В нижней половине рейтингов Россия оказалась по таким факторам конкурентоспособности, как Качество институтов (74-е место), Рынок товаров и услуг (87-е место), Финансовый рынок (95-е место) и Здоровье (97-е место.) Улучшение позиции в индексе Инновационный потенциал связано повышением качества научно-исследовательских институтов и уровня расходов на научно-исследовательские и опытно-конструкторские работы. Инновации поддерживаются внедрением информационных технологий благодаря особенно быстрому распространению интернета, который доступен 81% населения. Отмечается ухудшение профессиональной подготовки, ограничение свободы прессы, высокий уровень коррупции, недостаточная открытость торгового сектора.

К факторам долгосрочного улучшения конкурентоспособности стран, возглавляющих глобальный рейтинг, можно отнести:

- внутренние и иностранные инвестиции, создающие дополнительные производственные мощности, увеличивающие предложение на экспорт;
- повышение результативности труда при сохранении относительных удельных затрат на рабочую силу на низком уровне по сравнению с конкурирующими странами;
- эффективная макроэкономическая политика для поддержания низкого уровня инфляции;
- инвестиции в человеческий капитал в промышленности и сфере услуг;

- успешная адаптация и эксплуатация новых технологий;
- конкурентные выгоды от структурных реформ в сфере предложения;
- успешная интеграция в торговые соглашения / единые рынки;
- быстрое реагирование правительства на технологические, социальные и демографические изменения [4].

Не существует универсального рецепта для обеспечения конкурентоспособности, но есть различные национальные достижения, которые могут оценить и использовать другие страны. Четвертая промышленная революция изменила способ измерения некоторых аспектов конкурентоспособности, особенно в отношении инноваций. Основатель Всемирного экономического форума Клаус Шваб назвал этот индекс «компасом для процветания в новой экономике, где инновации становятся ключевым фактором конкурентоспособности» [5].

Особое внимание уделяется ценности идей и сотрудничества внутри компаний, ценности открытости и предпринимательского духа, формированию нового вида образования, способствующего творчеству, способности генерировать идеи. Страны, следующие этому курсу – Сингапур, США и Гонконг – возглавляют рейтинг GCI 4.0 2019.

Для укрепления глобальной конкурентоспособности необходимо много времени, но потерять её можно очень быстро. Слабая защищённость прав собственности, финансирование среднего и малого бизнеса, коррупционная составляющая экономики, низкое качество дорожной инфраструктуры, ограничение свободы прессы, здоровье населения, недостаточное развитие кластерных систем, неэффективная система налогообложения и другие показатели негативно отразились на рейтинге РФ. Если Россия учтёт эти слабые стороны, она может укрепить свою позицию в GCI, поскольку имеет все необходимые ресурсы.

Список литературы:

1. Defining International Competitiveness. – Режим доступа: <https://www.imd.org/wcc/world-competitiveness-reflections/international-competitiveness/> (дата обращения: 02.12.2019).
2. Электронный ресурс: <Http://www3.weforum.org/docs/GCR2018/05FullReport/TheGlobalCompetitivenessReport2018.pdf>. – Режим доступа: <https://gtmarket.ru/ratings/global-competitiveness-index/ino> (дата обращения: 02.12.2019).
3. The Global Competitiveness Report 2019. – Режим доступа: http://www3.weforum.org/docs/WEF_TheGlobalCompetitivenessReport2019.pdf (дата обращения: 07.02.2020).
4. Электронный ресурс: <https://www.tutor2u.net/economics/reference/competitiveness> (дата обращения: 02.05.2020)
5. US dips in competitiveness index as Singapore takes top spot. – Режим доступа: <https://apnews.com/9499b62e48e748eabeb5bdc41ae4f0f7> (дата обращения: 02.05.2020).

ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ НЕКОММЕРЧЕСКОГО СЕКТОРА КАК ЭКОНОМИЧЕСКОЕ ЯВЛЕНИЕ

СПАНОВА Б.К., докторант PhD

Карагандинский экономический университет Казпотребсоюза

НАКИПОВА Г.Н., д.э.н., профессор,

Карагандинский экономический университет Казпотребсоюза

На рубеже тысячелетий на ход экономического развития передовых стран мира доминирующее влияние оказывают социальные факторы. Их воздействие охватывает различные сферы экономики, приводит к изменению структуры общественных потребностей, видов экономической деятельности и системы ценностей. Это позволяет утверждать о процессе социализации рыночных экономических отношений.

Современная смешанная экономика представляет собой целостный механизм, основанный на оптимальном сочетании материальных, духовных и социальных ценностей, рыночных и нерыночных методов хозяйствования. Некоммерческий сектор, призванный реализовывать социальные, культурные, образовательные, благотворительные цели, играет крайне важную роль в экономике любой страны. Резкое повышение значения некоммерческой сферы для развития национальной экономики требует переоценки традиционно сложившегося подхода к её месту и роли в системе хозяйствования.

Кризис 2020 года, вызванный пандемией коронавирусной инфекции, создает широкие возможности для реализации миссий НКО в социальных практиках по оказанию помощи уязвимым группам населения, что ставит новые задачи перед некоммерческим сектором и формирует базу функционирования сектора на будущий период. Вместе с тем в условиях нового кризиса НКО столкнулись с новыми вызовами, создающими риски для устойчивости и выживания.

Результаты исследований показывают, что население заинтересовано в создании условий, комфортных для проживания и занятия предпринимательством. Сегодня наиболее актуален поиск решения проблем жилищно-коммунального хозяйства, гражданского, транспортного и гаражного строительства, обустройства территорий. И в целом горожане нуждаются в защите своих прав как потребители товаров и услуг. Одним из решений накопившихся проблем, как демонстрирует мировой опыт, является формирование некоммерческого сектора экономики [1, с.4].

В основе терминологии «некоммерческая организация» (далее – НКО) лежит значение британского термина «non-commercial», рассматриваемого как одно из вероятных определений той сферы социальной активности, которая не связана с экономикой, бизнесом и извлечением прибыли. На современном этапе эту сферу чаще называют «третьим сектором» вслед за государством и бизнесом (соответственно, секторы - государственный, коммерческий и некоммерческий).

Проблемное поле формирования и развития некоммерческих организаций в Казахстане и за рубежом не является новым предметом исследований в отечественной и мировой науке и отнюдь не обделено научным интересом. В настоящее время существуют как теоретические, так и эмпирические исследования места некоммерческого сектора в социально-экономическом развитии.

В отличие от коммерческих организаций к некоммерческим организациям относятся

организации, обладающие двумя признаками:

- некоммерческие организации не могут иметь целью своей деятельности извлечение прибыли;
- полученная организацией прибыль не может распределяться между участниками.

Правовую базу функционирования некоммерческих организаций в Казахстане составляют Гражданский кодекс [2], Закон «О некоммерческих организациях» [3], Концепция развития гражданского общества в Республике Казахстан до 2025 года [4], более подробно регламентирующие положения и нормы, касающиеся некоммерческих организаций.

Некоммерческий сектор - это независимые от государственных и коммерческих структур общественные объединения разнообразных форм: фонды, некоммерческие партнерства, ассоциации и союзы, которые создаются гражданами для реализации инициатив общественного характера и направлены на экономические и социальные преобразования общества.

Некоммерческие организации могут создаваться для достижения социальных, культурных, научных, образовательных, благотворительных, управленческих целей; защиты прав, законных интересов граждан и организаций; разрешения споров и конфликтов; удовлетворения духовных и иных потребностей граждан; охраны здоровья граждан, охраны окружающей среды, развития физической культуры и спорта; оказания юридической помощи, а также в других целях, направленных на обеспечение общественных благ и благ своих членов (участников) [4].

Законодательство РК разделяет НКО на негосударственные и государственные. Негосударственными НКО являются НКО, созданные гражданами и негосударственными юридическими лицами. К их числу относятся все общественные и религиозные объединения, кооперативы собственников квартир, потребительские кооперативы, коллегии адвокатов, палаты аудиторы, общественные фонды, частные учреждения. Отдельные виды НКО могут быть только государственными – например, государственные фонды.

В соответствии с законодательством РК НКО могут создаваться только в определенных организационно-правовых формах. В качестве таковых в Законе «О некоммерческих организациях» указываются учреждения, общественные объединения, фонды, религиозные объединения, объединения юридических лиц в форме ассоциации (союза), потребительские кооперативы, некоммерческие акционерные общества, кооперативы собственников квартир, нотариальные палаты, коллегии адвокатов, палаты аудиторы, торгово-промышленные палаты. Кроме того, ГК РК предусматривает такую организационно-правовую форму НКО, как «объединение индивидуальных предпринимателей и (или) юридических лиц в форме ассоциации (союза)». При этом объединение юридических лиц является подвидом этой правовой формы НКО. Другие организационно-правовые формы НКО могут вводиться законодательными актами.

Организационно-правовые формы НКО различаются между собой по целям и характеру деятельности, составу участников, наличию и отсутствию членства, порядку формирования и распоряжения имуществом, системе управления и контроля и некоторым другим критериям, поэтому соответственно к ним применяется различный порядок правового регулирования. По отдельным организационно-правовым формам НКО на сегодняшний день приняты и действуют специальные законы, в частности, по общественным и религиозным объединениям, потребительским кооперативам, а по другим формам такие законы не приняты.

НКО одной организационно-правовой формы в зависимости от их уставных целей деятельности, состава участников и по ряду других признаков могут различаться на виды. Например, среди общественных объединений различают политические партии, профессиональные союзы, общества по защите прав потребителей, национально-культурные центры и т. д. Особенности создания и деятельности некоторых из них могут регламентироваться специальными законами. Необходимо отличать организационно-правовые формы и виды НКО одной организационно-правовой формы (принципиальное отличие в том,

что указание на организационно-правовую форму должно являться составной частью официального наименования НКО).

Некоммерческий сектор является обособленным сектором национальной экономики, который занимает промежуточное положение между государственным (общественным) и частным (рыночным) секторами, поддерживающим общее равновесие экономической системы страны.

В научной литературе отсутствует единство взглядов на определение понятия и границ некоммерческого сектора. Можно выделить пять основных методологических концепций некоммерческого сектора: 1) концепция добровольно-смешанного сектора, 2) концепция «третьего сектора», 3) концепция общественного сектора, 4) концепция гражданского общества, 5) концепция социального актора.

В зарубежной науке методологическое обоснование позиционирования первоначально как бесприбыльных организаций с особой миссией, возникающих в результате самоорганизации граждан, получает развитие в ряде хрестоматийных работ по исследованию третьего сектора, подготовленных такими учеными, как Weisbrod B. [5], Rose-Ackerman S. [6], Salamon L. [7]. В этих работах обобщаются теории, объясняющие происхождение некоммерческого сектора, в частности теория провалов, теория предложения, теория альтруизма, теория сообщества.

Специфика некоммерческого сектора обусловлена многообразием субъектов хозяйствования различного правового статуса, структур управления, видов деятельности. Экономика некоммерческого сектора является, по сути, экономикой смешанного типа. Структура некоммерческого сектора включает в себя взаимосвязанные элементы субъекты, объекты, цели, деятельность, результат. Наблюдается усложнение структуры, её несформированность, диверсификация субъектов. Типология некоммерческих организаций строится на основе выделения определенных критериев, базовыми из которых являются: формы собственности НКО, уставные цели некоммерческих организаций, особенности функционирования, источники финансирования. Основные организационно-правовые формы НКО четко обозначены в законодательстве.

Многоаспектность деятельности некоммерческого сектора предопределяет многообразие его функций. Основными функциями некоммерческого сектора являются экономическая (производственная, стабилизационная, посредническая, финансовая, распределительная, инвестиционная и др.), социальная, институциональная (культурно-историческую, мониторинговую, контролирующую и др.).

В ряде работ для достижения устойчивости деятельности НКО предлагается бизнес-модель социального предпринимательства, разработки которой ведутся представителями различных научных школ в рамках концепций «заработанного дохода», «гибридных организаций» [8]. На практике в экономике развитых и развивающихся стран реализация продвигаемой модели устойчивости деятельности, достигаемой в совмещении коммерческой и некоммерческой деятельности, порождает уголовные правонарушения и может позиционироваться как криминальная схема налогового администрирования по минимизации налогов за счет НКО.

НКО классифицируются по разным основаниям:

- 1) по целевой группе;
- 2) по целям и задачам решаемых проблем;
- 3) по степени профессионализации;
- 4) по осознаваемой и разделяемой концепции третьего сектора;
- 5) по характеру взаимоотношений с государственными и коммерческими структурами.

В соответствии с первой классификацией целевая группа - это сами члены организации или ее клиенты. Первые существуют в виде групп взаимопомощи и клубов, вторые объединяют

организации социальной направленности для удовлетворения нужд других людей. Вторая классификация делит организации по основному содержанию их деятельности на экологические, правозащитные, информационно-образовательные (инфраструктурные) и т. д. По степени профессионализации НКО могут находиться на стадиях создания команды и определения миссии, закладывания основ оргструктуры («детство»); инновационных изменений и повышения уровня компетентности персонала, налаживания бухгалтерского учета («юность»); достижения статуса полноправного партнера или работы в сфере подготовки и поддержки других НКО («зрелость»).

По формам взаимодействия с властью организации подразделяются:

- 1) на зависящие от финансовой помощи государства;
- 2) на незаинтересованные, или нейтральные;
- 3) на взаимодействующие и строящие отношения партнерства;
- 4) на принципиально не сотрудничающие или стоящие в оппозиции государственным интересам.

Если организации берут на себя выполнение ряда функций государства, можно говорить в идеале о социальном партнерстве или равноправном сотрудничестве [9, с. 45].

С середины 90-х годов сложилась приличная положительная практика реальных дел, решенных по существу для каждого человека в отдельности и целом для построения гражданского общества. Особенно важно отметить, что неправительственные организации работают в различных социально-правовых сферах нашего государства. Как правило, в категорию опекаемых НПО входит малообеспеченный слой населения либо сфера, которой недостаточно уделяется внимания государством. В этом и состоит особая ценность неправительственных организаций. Прежде всего, в основу деятельности НКО ложится человек со своими проблемами и бедами.

Для эффективности выполнения поставленных целей неправительственные организации остро нуждаются во всесторонней поддержке государства. Для этого необходимо активное содействие со стороны правительства в виде пакета мер законодательного и организационного характера. Одним из главных направлений развития организаций гражданского общества является модернизация законодательства, регулирующего деятельность НКО. В первую очередь, оно должно быть направлено на эффективное взаимодействие НКО и органов власти.

Должно усовершенствоваться законодательство в сторону упрощения деятельности НКО, должны быть также предусмотрены льготы в области налогообложения. Привлечение молодежи в ряды «третьего сектора» также должно являться первоочередной задачей перед обществом, так как именно подрастающее поколение будет продолжать строить демократическое, правовое государство. Однако на практике существует проблема осуществления добровольческой деятельности и другие правовые аспекты, связанные с волонтерами.

В июле 2020 года была принята «Концепция развития гражданского общества в Республике Казахстан до 2025 года». Концепция предусматривает развитие системы общественного участия в разработке и реализации государственных программ и инициатив, содействие в совершенствовании социально-экономической политики государства, укрепление системы партнерства государства, бизнеса и гражданского общества, повышение устойчивости гражданского общества, а также его дальнейшую политическую трансформацию и модернизацию.

Основным, но не единственным источником финансирования неправительственных организаций является государство. Важную роль также играют бизнес, система фандрайзинга, социальные сети и масс-медиа. Инвестиционная компания JPMorgan прогнозирует, что в ближайшее десятилетие бизнес-сообщество вложит до 1 трлн. долларов в реализацию социальных проектов.

Республика Казахстан в целом движется в одном направлении с мировыми трендами. К примеру, крупные компании страны не просто выделяют средства на благотворительность, а создают фонды в виде НПО, которые работают на постоянной основе. В свою очередь, государство финансирует НПО посредством грантов и премий. Так, на 2020 год предусмотрено предоставление грантов на 1,8 млрд тг. Больше всего будет выделено на поддержку молодежной политики и детских инициатив – 554,1 млн тг. Еще 305,4 млн тг направят на содействие развитию гражданского общества, в том числе повышение эффективности деятельности неправительственных организаций; 231,5 млн тг – на достижение целей в области образования, науки, информации, физической культуры и спорта; 214,2 млн тг. – на укрепление общественного согласия и общенационального единства; 114,6 млн тг. – на поддержку социально уязвимых слоев населения.

Введение новых форм финансирования НПО в виде грантов и премий стало результатом признания неправительственного сектора как одного из активных в решении социальных задач институтов гражданского общества. Дальнейшее развитие в этой сфере станет одним из шагов для вхождения Казахстана в 30 развитых стран мира. Заметим: доля генерируемых НПО доходов в этих странах составляет до 20% ВВП, а количество занятых в НПО – около 30% от трудоспособного населения.

Одной из перспективных форм взаимодействия некоммерческого сектора и бизнес-структур является социальное предпринимательство, под которым понимается деятельность, направленная на решение или смягчение социальных проблем общества на условиях самоокупаемости, инновационности и устойчивости. Важнейшее предназначение социальных предпринимателей состоит в создании новых моделей социально значимой деятельности для формирования инновационной социально-ориентированной экономики, главной целью которой является человек и человеческое развитие.

Таким образом, сущность некоммерческого сектора состоит в том, что его деятельность направлена на достижение общественной пользы, удовлетворение социально-значимых и общественных потребностей в различных благах и услугах некоммерческого характера. При всей неоднородности и слабости отдельных составных некоммерческого сектора, его развитие носит необратимый, поступательный характер, а НКО становятся значительной экономической, социальной, политической силой, равноправными участниками социально-экономических отношений в обществе и национальной экономике.

Начало XXI века характеризуется расширением поля некоммерческого сектора и его инициатив, развитием сотрудничества и позитивной конкуренции среди некоммерческих организаций. Как следствие этих процессов - возрастание интереса к изучению, осмыслению и обмену опытом социальных изменений между участниками некоммерческого сектора. Это расширяет возможности для диалога, создает условия распространения технологий работы и их эффективного использования.

Список литературы:

1. Некоммерческий сектор экономики и инновационное развитие региона / В.К. Крутиков, М.В. Якунина и др. - Калуга: ООО «Полиграф-Информ», 2013. - 236 с.
2. Кодекс Республики Казахстан «Гражданский кодекс Республики Казахстан» от 27 декабря 1994. № 268-ХІІІ.
3. Концепция развития гражданского общества в Республике Казахстан до 2025 г.
4. Закон Республики Казахстан «О некоммерческих организациях» от 16 января 2001. № 142.
5. Weisbrod, B.A. (1988). The Nonprofit Economy, Harvard University Press.
6. S Rose-Ackerman(1996).Altruism, nonprofits, and economic theory Journal of economic

literature 34 (2), P.701

7. Salamon L., Anheier H. Global Civil Society. Dimensions of the Nonprofit Sector. The Johns Hopkins Center for Civil Society Studies. Baltimore. – 2014. - Vol. 4. – P.10

8. Alter S.K. Social Enterprise Typology // Global Cube [Электронный ресурс]. URL:https://www.globalcube.net/clients/philippson/content/medias/download/SE_typology.pdf

9. Коновалова Л.Н., Якимец В.Н. Гражданское общество и неправительственные некоммерческие организации. М., 2011.

УДК 338.12

РОЛЬ ДИВЕРСИФИКАЦИИ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ПРЕДПРИЯТИЯ В УСЛОВИЯХ МИРОВОГО ЭКОНОМИЧЕСКОГО КРИЗИСА

ТРОФИМЕНКО К.В., преподаватель,
Хмельницкий кооперативный торгово-экономический институт

Современные мировые тенденции в экономике, социальной сфере, политическая мировая нестабильность, ограничения которые диктует пандемия Covid19 показали необходимость поиска нетипичных направлений развития бизнеса или замещения привычных бизнес-схем новым, расширения набора инструментов деятельности предприятия и. т.д. Именно поэтому в научной и практической бизнес-среде возрастает интерес к вопросу диверсификации деятельности предприятия.

В научной литературе вопросам диверсификации посвящены труды Д. Аакера, И. Ансоффом, К. Бери, А. Бузом, Г. Бузом, М. Горт, Е. Новицким, Р. Питсом, Н. Рудик, Г. Хопкинсом, И. Закиров, М. Зелинская, В. Борисова, Н. Бутенко, В. Гришко, Л. Демченко, т.д. Однако, несмотря на широту исследования вопросов диверсификации и многочисленные исследования сущности ее концепции, практические аспекты диверсификации деятельности предприятий, учреждений, организаций требуют дополнительного изучения, поскольку в научных исследованиях наблюдается отсутствие четкой последовательности и алгоритмов осуществления процесса диверсификации. Следует обратить внимание, что современная теория не определяет четкой последовательности осуществления указанного процесса по секторам экономики.

Подходов к определению сущности понятия «диверсификация» множество. Исследование сущности понятия диверсификация разных направлений деятельности показывает, что методы ее проведения находятся в жесткой зависимости от сферы бизнеса и управления предприятием. Диверсификация требует такой степени гибкости в подходах к ее реализации, что в начале планирования деятельности не следует исключать ни одного из них.

Момот В.Е. [1] отмечает, что основные положения теории диверсификации сформировались в период с 1984 по 1997 годы. Считаем, что данный скачок в развитии теорий диверсификации объясняется перестройкой принципов деятельности мировой экономики. Однако концептуальные основы диверсификации были заложены еще в середине 60-х годов И. Ансоффом, который сформировал модель, описывающую возможные стратегии роста компаний на рынке. Следует отметить, что модель И. Ансоффа и в настоящеем активно используется в процессе стратегического управления предприятиями в различных сферах бизнеса. Так называемая матрица И. Ансоффа «Товар-рынок» используется для выбора стратегий реинжиниринга бизнес-процессов предприятия в условиях неопределенности. Именно в своей матрице ученый указывает, что диверсификация выступает одной из стратегических

альтернатив и является стратегией одновременного освоения нового товара и новых рынков, которая характеризуется высоким уровнем рискованности и высокими убытками, однако обеспечивает значительную прибыль и стабильность предприятия.

В своих исследованиях И. Ансофф трактует понятие диверсификации как процесс перераспределения ресурсов, которые существуют на этом предприятии, в другие сферы деятельности, и существенно отличаются от предыдущих, то есть рассматривает диверсификацию как средство рационального перераспределения капиталов, что по своей сути данное понятие означает снижение общего риска путем разделения его на части.

Понятие «диверсификация» в «Экономической энциклопедии» под редакцией профессора С.В. Мочерного [2, с.344] раскрывается как процесс расширения номенклатуры производимой отдельные фирмы и объединения. В «Экономической энциклопедии» указано, что диверсификация существует в двух основных формах:

1) расширение ассортимента товаров, организация выпуска новых видов продукции в рамках «своей» отрасли, то есть увеличение числа модификаций определенного вида товара, которые удовлетворяют спрос отдельных групп потребителей;

2) выход за пределы основного вида деятельности, проникновение в новые отрасли и сферы хозяйствования.

В издании «Современный экономический словарь» подано следующее толкование дефиниции диверсификация:

1) расширение ассортимента, изменение вида продукции, изготавливаемой предприятием, фирмой, освоение новых видов производств с целью повышения эффективности производства, получения экономической выгоды, предупреждения банкротств;

2) распределение денежных капиталов, вкладываемых в экономику или используемых в качестве кредитов между разными объектами с целью снижения риска потерь и в надежде получить больший доход [3, с.44].

Американский экономист М. Портер определяет, что диверсификация деятельности предприятия заключается в одновременном развитии многих не связанных друг с другом производств и расширении товарного ассортимента.

Ромашко А. [4, с.40-41] рассматривает диверсификацию как процесс, за счет расширения отраслевого диапазона деятельности с одновременным освоением новых сегментов рынка, а также распределением капиталов за различными сферами деятельности позволяет уменьшить зависимость предприятия от одного вида производственно-хозяйственной деятельности и обеспечивает его адаптацию к рыночным условиям.

Раманьям В. и Вараджа П. [4, с.36] считают диверсификацию процессом вхождения предприятия в новые сферы деятельности путем как внутреннего роста, так и за счет покупки других компаний, что приводит не только к изменению управленческой структуры, но и управленческих процессов. Принципиальная важность приведенного определения заключается в сочетании рыночного и организационного механизмов управления процессами диверсификации, а также расширении границ диверсификации путем объединения предприятий.

Российская исследовательница А. Румянцева [5] в «Новая экономическая энциклопедия» отмечает, что диверсификация это:

1) владение самыми разнообразными финансовыми активами, с каждым из которых связаны различные риски, чтобы снизить степень риска портфеля в целом;

2) общая деловая практика, направленная на расширение номенклатуры товаров и услуг и (или) географической территории, чтобы расплыть риск и снизить зависимость от цикличности бизнеса.

Следует отметить, что Руманцева А. к трактовке сущности дефиниции добавляет географический фактор и указывает на целевое направление процесса диверсификации.

Отдельные авторы определяют диверсификацию как процесс перехода на новые технологии, рынки, к которым ранее предприятие не имело никакого отношения.

В целом под диверсификацией деятельности предприятия следует понимать динамический процесс, происходящий под влиянием внутренних и внешних факторов рыночной среды, а потому может иметь разные цели и мотивы. Основной коммерческой целью диверсификации, независимо от ее целей и мотивов, является увеличение прибыли за счет дополнительных рыночных возможностей и формирование, сохранение и укрепление конкурентных преимуществ.

Кроме расхождения в трактовке понятия «диверсификации» еще одним «слабым» местом в исследованиях данного вопроса является вопрос стратегии и направления диверсификации. Так, большинство экономистов, выделяют следующие направления диверсификации:

1) концентрическая – организация производства новых товаров или производств идентичных существующим;

2) конгломератная – организация выпуска новых товаров или производств не связанных с основной деятельностью предприятия;

3) горизонтальная – выпуск предприятием новых товаров, технологически не связаны с существующими, но предназначены для существующих потребителей предприятия [6, с.37].

Дихтль Е., Хершген Х. и Попов Е.В. кроме горизонтальной и вертикальной. еще выделяют латеральную диверсификацию, под которой подразумевается диверсификация, при которой не наблюдается прямой связи с существующими сферами деятельности предприятия [6, с.38]. А Г. Мицберг обосновывает существование родственной и неродственной диверсификации, выбор между которыми зависит от сравнения прибыльности при диверсификации и дополнительных удельных расходах на управление. Как определяет один из исследователей, предприятие должно концентрироваться на родственной диверсификации, когда ключевые преимущества предприятия могут использоваться в широком диапазоне отраслевых и коммерческих ситуаций, а также управленческие расходы не превышают объемов, необходимых при распределении ресурсов. Предприятия должны концентрироваться на неродственной диверсификации, если преимущества основной деятельности высоко специализированные и не имеют приложения на стороне, а расходы на управление не превышают величин, необходимых для реализации стратегии внутреннего рынка.

Мировой экономической кризис 2020 года, обусловленный пандемией показал реальную готовность предпринимателей к неожиданным масштабным ударам. Помимо изменений из-за ограничений на рынках реализации продуктов, предприятия были бы сейчас вынуждены реагировать на события внутри страны: ограничение транспортного сообщения с другими государствами, закрытие границ, рекомендации властей по переходу на дистанционные режимы обучения и работы, сокращение числа массовых мероприятий и их участников.

Для одних участников бизнеса мировой экономической кризис стал причиной дефолта и привел к банкротству. Кризис показал неготовность менять наработанные формы и схемы бизнес-процессов, неготовность переходить на современные информационные технологии. Многие предприниматели не смогли выбрать правильную стратегию поведения и внедрения диверсификационных шагов и поэтому, они потерпели крах.

А для других кризис 2020 года послужил стимулом к развитию, введению инноваций и развитию новых возможностей. Ряд предприятий и организации показали свою состоятельность и готовность вести бизнес в любых условиях, получили импульс к дополнительному развитию.

Следует отметить, что диверсификация во время пандемии особенно удалась тем, кто заранее имел стратегии альтернативного развития своего бизнеса. Накануне были проблемы с

низкими ставками по депозитам, что вынудило инвесторов рассматривать множество альтернативных сфер и инструментов диверсификации своих портфелей. На момент пандемии, некоторые компании уже запустили антикризисные программы, а другие как раз это делают, так как ограничения связанные с пандемией и ухудшение финансового состояния населения продолжают усугубляться. Для инвесторов открылись новые ниши применения капиталов, а компании смогли реализовать свои инновации.

Для тех предприятия которые выбрали для себя путь диверсификации, она показала свои преимущества, относятся расширение рынков сбыта, выгодное перераспределение свободных ресурсов: снижение риска банкротства, увеличить гибкость и адаптивность. полностью загрузить существующие мощности предприятия, улучшения экономических показателей организации, снижению рисков ее функционирования, положительное воздействие на все направления деятельности организации.

При определении оптимальных вариантов диверсификации среди большого количества вариантов, для предприятия, на наш взгляд, выбор следует осуществлять с учетом доходности и риска конкретного направления диверсификации. Если у предприятия есть несколько вариантов диверсификации производства и капитала, необходимо определить среди них наиболее прибыльный. При этом доходность различных вариантов диверсификации производства и капитала, необходимо рассчитывать с учетом расходов на страхование возможных рисков.

Следует отметить, что отсутствие единого, унифицированного определения понятия «диверсификация» препятствует четкому пониманию последовательности осуществления процесса диверсификации для корпоративных сетей.

В целом можно увидеть, что теоретическая основа сущности понятия «диверсификация» в научных источниках недостаточно четкая, редко имеет под собой практическую базу и отношение к экономическим процессам в целом на конкретном предприятии. Такая позиция затрудняет поиск методологии диверсификации деятельности предприятия разных сфер деятельности, в особенности для предприятий, являющих собой корпоративную систему в сфере торговли. Так как торговая деятельность занимает важное место в развитии национальной экономики любой страны, поскольку обеспечивает рациональную организацию завершающего этапа каждого отдельного цикла общественного производства, быстрое и стабильное доведения товаров до потребителей, мобильный кругооборота денежных средств поиск инновационных диверсификационных направлений развития.

Таким образом, исследование вопросов, связанных с эффективной организацией диверсификации бизнеса в конкретной сфере бизнеса представляет большой интерес и требует дальнейшего развития. Детального изучения в настоящее время требуют вопросы взаимосвязи целей и направлений бизнеса, влияние различных факторов на специфику диверсификации, разработка методических рекомендаций и подходов к оценке экономической эффективности диверсификации, совершенствование механизмов организации и проведения эффективной диверсификации бизнеса и др.

Список литературы:

1. Момот В. Є. Диверсифікація як напрямок стратегічного розвитку підприємства в контексті невизначеності середовища господарювання / В. Є. Момот. // Ефективна економіка. – 2010. – № 11. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/efek_2010_11_29.
2. Економічна енциклопедія: у 3 т. / ред. кол.: С.В. Мочерний (відп. ред) та ін. – Том 1. – К.: ВЦ «Академія», 2002. – 952 с.
3. Попов И.В. Диверсификация компаний как элемент обеспечения устойчивости бизнеса / И.В. Попов // Знание. – 2019. – 4-1 (68). – С.43-49

4. Ромашко О. М. Нові підходи до трактування диверсифікації діяльності підприємств / О. М. Ромашко // Актуал. проблеми економіки. – 2014. – № 11. – С. 34-41.
5. Румянцева Е.Е. Новая экономическая энциклопедия. – 3-е изд. – М.: Инфра-М, 2008. – 826 с.
6. Дереза В. М. Формування можливих варіантів диверсифікації діяльності підприємства / В. М. Дереза, М. В. Жиденко // Економічний вісник Національного гірничого університету. – 2010. – № 3. – С. 37-43. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/evngu_2010_3_8.

ӘОК 332 (14)

ҚР-ҒЫ ПАНДЕМИЯ ЖАҒДАЙЫНДА АУМАҚТАРДЫ ДАМУДЫҢ СТРАТЕГИЯЛЫҚ БАСЫМДЫҒЫ РЕТІНДЕ ЦИФРЛЫҚ ЭКОНОМИКАНЫҢ ҚАЛЫПТАСУЫ МЕН ДАМУЫ

ТУРСЫНГАЛИЕВА К.Н., э.ғ.м., аға оқытушы,
АБДРАИМОВА Г.К., э.ғ.к., аға оқытушы,
Қарағанды техникалық университеті

Цифрлық экономиканың дамуы жаһандық пандемия жағдайында, оның ішінде коронавирустың таралуы жағдайында өзекті болып табылады, өйткені жұқпалы аурулардың алдын алу және олардың таралу жылдамдығы мен көлемін азайту мақсатында қашықтықтан оқыту мен жұмыс, интернет-сауда және қолма-қол ақшасыз есеп айырысудың маңызы артып келеді.

Цифрландырудың өңірлердің әлеуметтік-экономикалық дамуына әсері бір мәнді емес. Осылайша, елімізде цифрлық экономиканың қалыптасуы мен дамуының қарсыластары цифрландырудың келесі фактілеріне сүйенеді:

- Батыс елдерінің технологиялары мен жабдықтарына сандық тәуелділіктің күшеюіне және бәсекелестерге мемлекеттік маңызды ақпараттың ағып кетуіне байланысты және соның салдарынан Қазақстанның ұлттық қауіпсіздігі деңгейінің төмендеу қаупінің артуы;

- хакерлердің интернет-алаяқтыққа, жеке және қызметтік ақпаратты бұзуға арналған мүмкіндіктерінің кеңеюі;

- экономиканың дәстүрлі салаларындағы жұмыс орындары мен мамандықтарының санының азаюы, бұл еңбек нарығындағы шиеленіс деңгейін арттыруға және жұмыссыздық деңгейін ұлғайтуға қабілетті;

- халықтың цифрлық сауаттылығының жеткіліксіздігі салдарынан қазақстан өңірлерінде цифрлық технологияларды пайдаланудың шектеулі мүмкіндіктері;

- интернетті, ұялы телефондар мен компьютерлерді пайдаланумен байланысты жаңа аурулардың пайда болуы мен дамуы (интернетке тәуелділік, «цифрлық теңіз ауруы», «Facebook-депрессия», «Google эффектсі», онлайн-құмар ойындар, номофобия және т. б.) және соның салдарынан адамның нақты әлемде өткізген уақытының қысқаруы және дәстүрлі аурулардың өршуі;

- Интернет желісінде жалған ақпарат тарату басқарушылық шешімдер қабылдауға да, сондай-ақ нақты жағдай туралы халыққа дұрыс емес ақпарат беруге де, ересектердегі үрейлі көңіл-күйге де ықпал етуі, сондай-ақ балалар санасына теріс әсер етуі мүмкін және т.б.

Керісінше, цифрландыруды жақтаушылар осы процестің оң аспектілерін көрсете отырып, дәлелдер келтіреді, соның ішінде:

- шығындарды азайту есебінен еңбек өнімділігінің өсуі (біліктілігі төмен еңбектің орнына цифрлық жабдық пайдаланылады) және күнделікті жұмысты орындауға уақытты үнемдеу (оның ішінде есептеу жүргізу үшін компьютерлік бағдарламалар мен қосымшаларды пайдалану және т. б.);

- тауарлар мен қызметтерге ақы төлеу немесе қолма-қол ақшасыз тәсілмен мәмілелер жасау рәсімін оңайлататын электрондық ақша мен интернет-сауданы дамыту;

- күндізгі байланыссыз, оның ішінде фрелансингті дамыту есебінен қашықтықта жұмыс істеуге мүмкіндік беретін жоғары ақы төленетін жаңа жұмыс орындарын құру;

- электронды кезектер мен дәрігерлерге жазылу жүйесін қалыптастыру және дамыту медициналық көмек алу рәсімін жеңілдетеді, бұл медициналық мекемелерде болу уақытын қысқартады және уақытты, соның ішінде жұмыс уақытын үнемдейді;

-коронавирус түріндегі жаһандық пандемиялар кезінде цифрлық технологияларды (карантин кезінде жалпы, орта-арнайы және жоғары білім беру жүйесінде қашықтықтан оқыту) пайдалану мүмкіндігі, бұл аурудың жедел таралу ықтималдығын төмендетуі мүмкін;

- күндізгі немесе сырттай аудиториялық оқуға уақытты жоғалтпай электрондық және қашықтықтан білім алу және біліктілікті арттыру мүмкіндігі;

-онлайн-конференциялар, дөңгелек үстелдер, симпозиумдар, кеңестер өткізу күндізгі іс-шараларды өткізуге кететін уақыт пен көлік шығындарын қысқартады;

- аймақтарды, шаруашылық жүргізуші субъектілерді, қызметкерлерді және т. б. қашықтықтан басқару және бақылау мүмкіндіктері [1, с.25].

Әрине, цифрландырудың теріс салдары болуы мүмкін, бірақ бұл сөзсіз әлемдік тренд екенін мойындау керек. Бұл ретте халықаралық ұйымдардың (ХВК, Дүниежүзілік банк) ұлттық және өңірлік ерекшелікті ескере меуінен, сондай-ақ қазіргі заманғы жағдайды ескерместен дамушы елдерді цифрландыру жөніндегі ұсыныстарына бас ие беруге болмайды. Бұл ұйымдар, ең алдымен, дамушы елдердің ұлттық қауіпсіздігі деңгейінің төмендеуіне, цифрлық теңсіздік пен Батыстың бәсекеге барынша қабілетті елдеріне және, ең алдымен, цифрлық экономиканың әлемдік нарығында ең көп үлесі бар АҚШ – қа цифрлық тәуелділіктің артуына әкелуі мүмкін цифрландырудың көшбасшы елдерінің мүдделерін білдіретінін түсіну қажет. Осылайша, Қазақстан аймақтарында, әрине, цифрлық экономиканы қалыптастыру қажет, бірақ елге қол жетімді өзінің цифрлық әлеуетін пайдалану басымдығымен теңдестірілген және ойластырылған шешімдер негізінде дамыту қажет [2, с.45].

Қазіргі уақытта жаһандық коронавирустық пандемияның таралуын азайту үшін көптеген елдер, соның ішінде Қазақстан жаппай іс-шараларды шектейтін шараларға, сондай-ақ карантин уақытына қашықтықтан және электронды оқытуға көшу арқылы студенттердің оқу орындарына баруына негізді түрде барды.

Алайда, Қазақстан аймақтары, қала мен ауыл тұрғындары, байлар мен кедейлер арасындағы сандық теңсіздік мәселесі айқын көрінеді. Айта кету керек, барлық оқушылар мен студенттер электронды және қашықтықтан оқыту үшін бірдей мүмкіндіктерге ие емес, бұл олардың білім беру процесіне қатысуына әсер етеді.

Өңірлерде қалалар мен ауылдық аудандар бөлінісінде кең жолақты интернеттің қолжетімділігі бойынша муниципалитеттерді саралау бойынша жағдай да айтарлықтай. Карантин жағдайында ауылдық жерлерде оқушыларды толық электронды және қашықтықтан оқытуды ұйымдастыру іс жүзінде мүмкін болмайтыны анық [3, с.47].

Сандық теңсіздікті жою және цифрландырудың оң жақтарын пайдалану үшін «цифрлық экономика» ұлттық жобасы аясында қосымша шаралар қажет, оған Қазақстанның облыстарының арасындағы сандық теңсіздікті тегістеу жөніндегі іс-шаралар кіреді, бұл жаһандық коронавирустық пандемия жағдайында қашықтықтан және электронды оқыту

құралдарын пайдалану кезінде оң әсерді арттыруы мүмкін.циклдік сипатқа ие және сөзсіз олардың жаңа көріністерінде қайталанады.

Қазақстанда цифрлық экономиканы дамытудың тағы бір бағыты, интернетке мобильді қол жетімділікті пайдалану бойынша ел аймақтарының жоғары көрсеткіштерін ескере отырып, әсіресе covid-19 коронавирусымен байланысты пандемия жағдайында халықтың өмір сүру сапасын жақсартатын қосымшалар мен онлайн қызметтерді дамыту болып табылады. Мысал ретінде медициналық мекемелердің ағымдағы жағдайы туралы деректерді жинауға және олардың негізінде жұқтырған азаматтарды есептеуге мүмкіндік беретін жүйелер, адам денсаулығының көрсеткіштерін онлайн режимінде алуға мүмкіндік беретін түрлі білезіктер, адам денсаулығын қадағалайтын және режим мен тамақтану бойынша ұсыныстар беретін мобильді қосымшалар және т.б. сияқты отандық әзірлемелерді келтіруге болады [4, с.61-64].

Сондай-ақ, пандемиямен күресте цифрлық технологияларды, әсіресе осы бағытта белгілі бір жетістіктерге қол жеткізген Қытайдың, атап айтқанда, covid-19 вирусының таралуын бақылау, бет-әлпетті тану технологиясын қолдануды кеңейту, адамдардың қозғалысын бақылау үшін мобильді деректерді пайдалану, жаңа ауруханалар құрылысын жарықтандыру үшін дрондарды пайдалану және т.б. қалалардың көшелерін дезинфекциялау және т.б. қолдану керек. Әлемдегі экономикалық және математикалық модельдеудің озық ғылыми мектебінде білім алып жатқан отандастар, жоғары деңгейдегі IT мамандары, олар, өкінішке орай, өз идеяларын негізінен Қазақстанда емес, шетелде жүзеге асырып жүр.

Ел аймақтарының цифрлық экономикасының қалыптасуы мен дамуы барлық қиыншылықтар үшін панацея болмаса да, пандемия кезеңінде ғана емес, сонымен бірге дағдарыс жағдайында да осы бағытта қозғалу керек.

Үкімет Қазақстандағы аймақтардың дамуындағы теңсіздікті жою үшін цифрлық технологияларды қолдану жолдарын ойластыруы керек, бұл аз дамыған аймақтарға цифрлық экономика туралы бағдарламасын жергілікті жерлерде тиімді енгізуге мүмкіндік береді. Ірі өңірлік мемлекеттік кәсіпорындар тарапынан инновацияларға сұранысты ынталандыру үшін, сондай-ақ цифрлық дағдыларды дамыту, басқарушы кадрларды даярлау, өңірлерде инновациялық кластерлер құру, жергілікті нарықты және қаржыландыру тетіктерін дамыту үшін бірқатар шаралар қабылдау талап етіледі. Шалғай және ауылдық аудандарда цифрлық инфрақұрылымды дамытуға, сондай-ақ ауыл халқының цифрлық қызметтердің артықшылықтары туралы хабардар болуын арттыруға ерекше назар аудару қажет.

Әдебиеттер тізімі:

1. Дорошенко Ю.А. Бәсекелестік тұрақтылық факторлары және олардың құрылыс материалдары кәсіпорындарына әсерін бағалау // Белгород экономикалық хабаршысы. – 2017. – №1 (85). – Б.26-31.
2. Дүниежүзілік Банктің әлемдік даму туралы баяндамасы: "цифрлық дивидендтер". –2016 ж. – 45 б. doi: 10.1596/978-1-4648-0671-1.А.
3. Поплавская В.А., Горшкова Л.А. Ұйымның өмірлік циклінің әртүрлі кезеңдерінде бәсекеге қабілеттілігін қамтамасыз ету // Экономика және қоғам. – 2017. – №1(32).
4. Тумаков Е.А. Кәсіпорынның бәсекелестік тұрақтылығын жіктеу // Кәсіпорынның бәсекеге қабілеттілігін арттыру контекстіндегі Стратегиясы. – 2017. – №6. – С 60-65.

СОВРЕМЕННЫЕ КОНЦЕПЦИИ И СТРАТЕГИИ КОНКУРЕНТОСПОСОБНОСТИ ПРЕДПРИЯТИЯ

ТОМАШИНОВ С.К., магистрант группы МН-11 НП,
Карагандинский экономический университет Казпотребсоюза
Научный руководитель – к.э.н., доцент **ДАУЛЕТОВА А.М.**

В литературе, посвященной проблемам конкурентоспособности предприятий, взаимозаменяемо используются два термина: концепции конкурентоспособности предприятий и стратегия конкуренции предприятия. Однако это большая неточность, поскольку эти понятия имеют разный смысл. Поэтому важно прояснить эту проблему. Таким образом, цель настоящей статьи - приблизить суть обоих понятий и попытаться решить дилемму, когда применять каждое из этих понятий.

Понятие конкурентоспособности предприятия - это общий способ борьбы с конкурентами, это способ достижения и поддержания конкурентоспособности предприятия, который определяет основные инструменты и механизмы конкурировать в краткосрочной и долгосрочной перспективе. К основным элементам концепции конкурентоспособности предприятия относятся:

- структуры рыночных факторов конкурентоспособности,
- структуры и способы формирования конкурентных ресурсов и навыков,
- стратегии конкурентных действий, под которыми понимается комплекс действий, направленных на адекватное расположение данного предприятия к конкурентам (конфронтация, альянсы, избегание, игнорирование конкурентов).

Стратегия конкурентоспособности обычно понимается как способ поведения предприятия по отношению к конкурентам. Стратегия конкурентоспособности – это сочетание целей, к которым стремится компания, и средств (правил поведения), с помощью которых она пытается достичь их. Стратегия конкурентоспособности предполагает поиск привилегированного конкурентного положения в отрасли, то есть наиболее важной с точки зрения конкуренции области. Стратегия конкурентоспособности должна дать возможность выработать прочную и выгодную позицию по отношению к тем силам, которые определяют характер конкуренции в данной отрасли [1, с.24].

Попытку синтетического съема различных потоков представляет подход, что стратегия конкурентоспособности – это долгосрочная концепция деятельности предприятия, заключающаяся в конкретных действиях в отношении клиентов, конкурентов и поставщиков, связывающей внутренние ресурсы и способности с возможностями идущих из окружающей среды, построенного для обеспечения конкурентного преимущества в отрасли, а также достижения общих целей организации.

Сравнение понятий концепция конкурентоспособности предприятия и стратегия конкуренции предприятия позволяет сделать вывод, что это не синонимы. Концепция конкурентоспособности является более широкой концепцией и включает в себя концепцию конкурентной стратегии. Концепция конкурентоспособности предприятия - это общий способ борьбы с конкуренцией, это способ достижения и поддержания конкурентоспособности предприятия. В то время как стратегия конкуренции является одним из элементов концепции конкурентоспособности, это набор целей, которые предприятие хочет достичь, и набор средств (принципов работы, инструментов), необходимых для достижения этой цели.

Создание и поддержание конкурентного преимущества в течение более длительного периода времени, что связано с достижением предприятием более высокой эффективности работы, требует применения соответствующей стратегии. Стратегии конкуренции формулируются на уровне стратегических организационных подразделений. Стратегии на этом уровне позволяют найти ответы на вопросы о том, каков наилучший способ конкуренции на данном рынке и какими методами создать конкурентное преимущество стратегического подразделения. Стоит отметить, что компании редко используют чистые стратегии, как правило, принимают смешанные стратегии, например, основанные на преимуществе в качестве продукта и системе обслуживания, а также на определенных сочетаниях ценовых и качественных стратегий.

Стратегии конкурентоспособности предприятия – это способы достижения преимуществ в отдельных областях, таких как: качество продукции, цена, качество системы обслуживания, репутация компании или их сочетание. Учитывая вышеуказанные параметры, выделяются следующие чистые стратегии конкуренции: стратегия низких цен, стратегия, основанная на качестве продукта, стратегия на основе качества обслуживания, стратегия, основанная на репутации фирмы.

М. Портер выделяет три основных типа внутренне совместимых стратегий конкурентоспособности (они могут использоваться индивидуально или в комбинациях), что приводит к созданию и сохранению позиций в течение длительного периода времени и повышению эффективности конкурентов в секторе (Рис. 1). Эти стратегии упоминаются в предметной литературе также как общие или наступательные стратегии. К ним относятся [2, с.73]:

- стратегия ценового лидерства,
- стратегия дифференциации,
- стратегия концентрации.

	Уникальность продукта, воспринимаемая потребителем	Позиция низкого уровня издержек
В рамках всей отрасли	ДИФФЕРЕНЦИАЦИЯ	АБСОЛЮТНОЕ ЛИДЕРСТВО В ИЗДЕРЖКАХ
В рамках отдельного сегмента	ФОКУСИРОВАНИЕ	

Рисунок 1 – Три базовых варианта стратегии М. Портера [2, с.77].

Стратегии ценового лидерства и дифференциации направлены на получение конкурентного преимущества в широком диапазоне рынка и промышленности, в то время как стратегия концентрации – на достижение преимущества в стоимости или дифференциация в узком сегменте рынка.

Стратегия лидерства затрат популяризировала в 70-х годах. XX век предполагает завоевание лидирующих позиций в секторе по общим затратам. Основой всей стратегии является снижение себестоимости производства по сравнению с конкурентами, без снижения качества производимой продукции, уровня обслуживания. Достижение лидирующей позиции по затратам часто требует высокой относительной доли рынка или какого-либо другого преимущества, например, выгодного доступа к источникам сырья [2, с.73].

Вторая основная стратегия конкурентоспособности – дифференциация. Она заключается в разнообразии продукта или услуги, в создании чего-то, что считается уникальным. Дифференциация может быть связана с: моделью продукта или брендом, технологией, характеристиками продукта, послепродажным обслуживанием, сетью продаж и т. д. Эта стратегия заключается в том, чтобы отличать себя от конкурентов качествами, важными для аудитории. Данная стратегия может основываться на продукте, системе продаж, системе обслуживания. Достижение дифференциации позволяет получить более высокую, чем средняя, ставку прибыли в данном секторе, поскольку она создает позицию, защищаемую от пяти сил конкуренции. Однако чаще всего достижение дифференциации происходит по цене худшей позиции стоимости.

Третья основная стратегия – это концентрация, которая может основываться на определенной группе покупателей, определенном отрезке ассортимента продукции или на географическом рынке. Он создан для особенно хорошего обслуживания сегмента. Результатом может быть достижение компанией дифференциации за счет лучшего удовлетворения потребностей своего сегмента или снижения затрат на его обслуживание или за счет того и другого.

Рассмотренные выше три основных типа конкурентных стратегий М. Портера отличаются функциональными соображениями и не только. Эти стратегии для их эффективного осуществления требуют разных ресурсов и навыков, различных организационных решений, процедур контроля и систем стимулов, стилей лидерства. Они могут привести к разным организационным культурам и корпоративному климату.

Портер проповедовал, что две стратегии, то есть стратегия ценового лидерства и стратегия дифференциации, могут быть выбраны альтернативно, т. е. для достижения успеха необходимо выбрать одну из них. Выбор среди трех основных стратегий определяется главным образом размером компании, доступом к ресурсам, характером сектора и конкуренцией. Крупные компании, работающие в отраслях с достаточным доступом к ресурсам, конкурируют в основном на основе ценового лидерства, а также дифференциации. Небольшие компании реализуют, прежде всего, стратегии концентрации и дифференциации [3, с.512].

В статье объясняются и сравниваются понятия: концепция конкурентоспособности предприятия и стратегия конкуренции предприятия. Это позволило сделать вывод, что эти понятия имеют разный смысл. Концепция конкурентоспособности является более широкой концепцией и включает в себя концепцию конкурентной стратегии. Понятие конкурентоспособности – это общий способ достижения и поддержания конкурентоспособности предприятия, а стратегия конкуренции является одним из элементов концепции конкурентоспособности – это набор целей, которые компания хочет достичь, и средства, с помощью которых он стремится их достичь.

Список литературы:

1. Миронов М. Г. Ваша конкурентоспособность. – М.: Litres, 2017. – 250 с.
2. Портер М. Конкурентная стратегия: Методика анализа отраслей конкурентов. – М.: Альпина Паблицер, 2016. – 453 с.
3. Портер М. Конкурентное преимущество: Как достичь высокого результата и обеспечить его устойчивость. – М.: Альпина Паблицер, 2016.– 716 с.

ТЕНДЕНЦИИ И ТЕХНОЛОГИИ – ВЧЕРА, СЕГОДНЯ, ЗАВТРА

ХВАЛЁВ К.С., аспирант,
Казанский кооперативный институт (филиал)
Российского университета кооперации

Все знают, что чтобы определить любые приоритеты и сформировать модели нужно дать ответ самому себе на вопросы:

1. Что происходит?
2. Куда движемся?
3. Что ожидает?
4. По какой модели действовать?
5. На что делать ставку?

Если с последним вопросом всегда связаны все самые волнительные моменты, как личные, так и социальные, поскольку именно от него зависит люмпенизированность или элитарность грядущего бытия. То с первым вопросом всегда всё просто, т.к. надо просто осмотреться по сторонам и понять, что вызывает дискомфорт от комариных укусов социума, т.к., как правило, именно они являются причиной вызывающей последствия болезненного состояния поражённого участка или смерти от малярии. А при активной фазе валютных войн, заметных даже простому обывателю, поскольку он вынужден со смирением принимать текущие неудобства обменных процессов, сделать вывод о текущих и предстоящих процессах не составит труда просто задавая себе вопросы – что было причиной данного следствия, затронуло ли оно глубинные процессы или срезонировало с более высокими иерархиями, поскольку любое явление в мире есть часть более высокого процесса с более высоким уровнем и полярным знаком, т.к. фрактальность трендов с обязательными коррекциями, цикличность тенденций и все виды экономических волн изучались не только выдающимися экономистами, но и всеми первокурсниками в рамках обязательного курса экономической теории. Поэтому ловушку Фукидида в которую попадают США и КНР не видит либо откровенный неуч, либо – ну очень занятой бытовыми делами человек. Древний грек свои мудрые взгляды, сформулировал ещё в V веке до н.э. делая акцент в своей работе именно на внутреннюю, а не на внешнюю политику, рассматривая неизбежность войны между конкурирующими странами, при догоняющей экономической мощи одной и желании сохранить доминант другой, а поскольку за прошедшее с того момента время – 12 из 16 подобных ситуаций, произошедших в мире, привели к войне – шансы увидеть воочию, что война – это продолжение политики, а политика – это часть экономики возрастает по экспоненте. Благо у «времени перемен» есть и «оборотная сторона» и именно она утверждает, что военного конфликта, к которому все привыкли, благодаря серии великих войн не будет, то есть не будет ни мобилизационной экономики, ни тотального призыва и эшелонов с огромной массой народа и техники, т.к. благодаря технологиям изменившим всё, изменились и методы ведения горячей стадии войны. Игры детей в «войнушку» тому иллюстрация. Если раньше в игре дети атаковали окопавшегося противника, поднимали игрушечное знамя и всей массой поднимались в атаку, то сейчас дети играют, как один спецназ атакует другой; нарывается на засады и несёт потери личного состава не в «партизанской отряде Ковпака», а в тактической группе – нанятой не известно кем, но за реальные деньги уже перечисленные на банковскую карту родственникам через фирмы-однодневки. Поэтому экономическая война будет заметна не результатами тайных операций, проведённых спецназом, а изменением взаимных санкций, запретами на продажу и

передачу технологий, блокировкой тарифов и т.п., что повлечёт за собой разделение на блоки не столько стран, сколько государство-содержащих корпораций, использующих те или иные технологии. Корни одного блока будут идти из ключевого штата США, а другого из ведущей провинции Поднебесной, поэтому экономическое противостояние власть имущих кланов, иногда использующих ресурсы материнского государства, для прикрытия собственного следа станут нормой с которой придётся считаться всем, а не только составляющим бизнес-планы. А поскольку любые технологии, изменяющие мир, требуют НИОКР, то флаги стран прикрывающих главных бенефициаров текущей мировой игры сразу становятся известны – это Россия, КНР, Турция, США и ЕС, следовательно, становится известной и площадка для их конкурентной игры, поскольку соперничать за влияние они могут только в Африке и части ближнего востока где вклады в собственную науку минимальны. Следствие из этого может быть только одно – к своему логическому завершению подходит эпоха глобализации, а, следовательно, вместе с ней и капитализм, как таковой, что не может не огорчать, т.к., капитализм – это лучший способ создания инноваций, мотивации и распределения ресурсов для роста производительности, как сказал Рэй Далио – основатель Bridgewater Associates [1]. Его хедж-фонд, созданным им в 26 лет, является крупнейшим в мире и пятой по важности компанией в США, а сам он входит не только в сотню самых богатых, но и в сотню самых влиятельных людей мира (по версиям Fortune, Time и Forbes), благодаря своему фонду он стал миллиардером, журнал СЮ назвал его «Стивом Джобсом в инвестировании», хотя в отличии от Джобса – Далио рос в семье среднего достатка, поэтому в своей книге «Принципы. Жизнь и работа» [2], в завуалированной форме он защищает капитализм, искренне считая, что он является лучшим способом повышение уровня жизни, как следствия от экономического роста. Но случайно или сознательно он и подобные ему «умы» в своих книгах обходят стороной квинтэссенцию теории К. Маркса – «Технологический базис»; а именно – уровень отношения в обществе таков, какая в производстве используется техника, если говорить просто, «подневольный» с плугом – это норма, а вот «раб» на комбайне с электроникой – это нонсенс, т.е. общественные отношения неизбежно изменяются сразу после массового внедрения новой техники, поэтому и идеологический контроль не приносит заявленного эффекта, как пример – заявленный контроль за социальными сетями со стороны администрации Х. Клинтон и «твиты Д. Трампа» приводящие в движение цены на валютные фьючерсы, т.е. политическая воля одних кругов на контроль за технологией есть, а вот толку – нет, поскольку технология уже изменила жизнь масс и любую волю нивелирует сопредельная сторона, а она есть всегда, как «чёрное и белое». Поэтому и не суть важно – к жизни технологию вызвал спрос или сами технологии спровоцировали его, яйцо было первым или курица, важно – что «первичная технология» порождает сонм последующих. Уже никуда не исчезает технология, которая раз возникнув получила внедрение в текущую жизнь, как яркий пример можно использовать телефон. В конце девятнадцатого века телефон дал возможность, сильным мира сего, общаться на расстоянии, а в начале прошлого людское общение стало телефонизироваться – и вот с этого момента, с этой технологией пришлось считаться, как с силой тяжести, которую ни постановлением правительства, ни распоряжением партии отменить нельзя. Использовать можно, а отменить политическим решением – нет. Телефон породил тренд, пятая волна которого согласно теории Ральфа Эллиотта, ещё не наступила [3]. Этот тренд спровоцировал тенденцию, сонм технологий которой захлестнул и изменил современный мир и работа «по удалёнке» в пандемию – яркая тому иллюстрация. В небольшом городе Велдховен, что в Нидерландах есть компании ASMLи о ней мало кто слышал, что нельзя сказать о таких гигантах рынка как Samsung или Intel, но именно ей принадлежит «машина цивилизации», 5-и и 7-и нанометровые процессоры, самые передовые на сегодняшний день, создаются именно на ней, а такие технологии единичны в нашем мире, что даёт ей рычаг влияния на рынок электроники, а, следовательно, и на весь мир

[4]. Поскольку практически за всё сейчас ответственна электроника, во главе которой процессоры; вся обработка команд и контроль над работой конкретного гаджета лежит именно на этих «электронных мозгах». ASML единственная в мире, кто производит степперы (станки) для фотолитографии в глубоком ультрафиолете [5]. То есть этот самый сложный механизм, шаг за шагом, создаёт новейшие процессоры, полупроводниковые структуры которого до пяти нанометров, другими словами – для создания полупроводниковых интегральных схем – это самая передовая технология, позволяющая травить более мелкие детали, увеличивать на чипе количество транзисторов соблюдая закон Мура, который утверждает, что каждые два года, на конкретной площади – количество компонентов удваивается [6]. Samsung в 2019 году выпустил Exynos 9825 SoC (7-нанометровый процессор), а делался он на степпере именно от ASML, который поставляется в сорока грузовых контейнерах и содержит в себе более 100000 деталей, следовательно, и стоимость его за сотню миллионов долларов, что сразу сужает круг пользователей, поэтому и продукция аналогичной ASML – отсутствует. Следовательно, монополия в передовом производстве компонентов электроники если не уравнивает эту компанию в сфере влияния на мир с компаниями из России добывающие редкоземельные металлы, то ставит её ненамного ниже в этой иерархии, поскольку все знают – если нет сырья, то нет и производства. Но на дворе начало двадцать первого века и фактический раздел человечества, спровоцировал который торговая война между Китаем и США, которые не смогли поделить ни рынки сбыта, ни договориться об приемлемых условиях на них, из чего следует, что запрет на продукцию друг друга на собственных территориях – это просто вопрос времени. Данная тенденция спровоцирует глобальный мир на распад на замкнутые макрорегионы, комфортное состояние которых будет зависеть исключительно от своих внутренних сил. Следовательно, прекратится в том виде (который был раньше), не только мировая торговля, но и обмен технологическими и интеллектуальными благами цивилизации, что спровоцирует появление нескольких высокотехнологичных макрорегионов с самобытными технологическими системами, полностью независимых и автономных друг от друга, со своими разработками и модификациями не только имеющихся технологий – интернет, спутники, смартфоны, программное обеспечение, как пример, но и абсолютно новых направлений. Те страны и народы, центром гравитации которых не будет тот или иной макрорегион – погибнут, поскольку не смогут себя элементарно – прокормить, про наличие технологий и обеспечение собственной безопасности даже речи идти не будет. Благодаря технологиям – тотальный контроль над людьми и техносферой, как средой обитания человека, устроит золотой век одним и каменный другим.

Исходя из этого приоритет развития на ближайшие пять лет только в сфере электроники, по жестко составленному плану, но план не результативный, как в СССР, а индикативный, как в Китае или крупных корпорациях, таких как BASF, например. У тех стран, что имеют редкоземельные металлы необходимые для сложных сплавов при печатании плат – развивать это направление, у тех что имеют малую ресурсную базу – развивать промышленность для печатания этих плат (средства производства для средств производства по завету К. Маркса), всем остальным остаётся создавать на своих территориях «научные городки» и привлекать в них «светлые головы» со всего мира, делая ставку не только на удовлетворения основных трёх физиологических доминант поведения за счёт своего населения (туры в «объятия тайских «девушек»», как иллюстрация), но и на удовлетворении реализации «светлой идеи» или «зуда познания», поскольку есть гарантия правительства страны, что научная работа не ляжет в стол, а будет монетизирована, т.к. их ВВП зависит от торговли разработками для первых двух видов стран. Распад на макрорегионы вызовет к жизни модели вначале «финансового феодализма», а за тем и «технологического». По модели «финансового феодализма», оброк будет – процентом по займу, а барщина – работа по инвестиционному плану с жесткими санкциями за

невыполнение в срок. Уже сейчас большинству людей встречался молодой «старт-апер» с выражением лица умудрённого жизнью крепостного мужика перед барщиной – хочешь не хочешь, а работать надо, а есть у тебя вдохновение или нет, прилетела к тебе муза или нет – инвесторов не интересует. Капитализм – это экспансивная система, а, следовательно, для своего существования она обязана постоянно захватывать новые рынки, но планета у нас одна, следовательно, есть чёткая конечная цель, тогда как для феодализмов финансового или технологического необходимости в постоянном росте нет вообще, а вот жестком охранении границ своей вотчины – есть. Поэтому возникновение высоко технологичных анклавов среди бескрайних вынужденных «Махновщин» – это просто вопрос времени.

Список литературы:

1. Далио Р. В течение следующих пяти лет мир кардинально изменится». – Режим доступа: <https://fomag.ru/news/rey-dalio-v-techenie-sleduyushchikh-pyati-let-mir-kardinalno-izmenitsya/>
2. Далио Р. Принципы. Жизнь и работа. – Режим доступа: <https://www.litmir.me/br/?b=623683&p=1>
3. Фрост А., Пректер Р. Волновой принцип Эллиотта: Ключ к пониманию рынка. – Режим доступа: <https://e-libra.me/read/470091-volnovoy-princip-elliotta-klyuch-k-ponimaniyu-rynka.html#>
4. Сайт. – Режим доступа: <https://ru.wikipedia.org/wiki/ASML>
5. Сайт. – Режим доступа: https://ru.wikipedia.org/wiki/Ультрафиолетовая_литография
6. Сайт. – Режим доступа: https://ru.wikipedia.org/wiki/Закон_Мура.

ӘОЖ 331.103

БІЛІКТІЛІКТІ АРТТЫРУ – ЕҢБЕКТІ ҚОРҒАУДЫ БАСҚАРУ ЖҮЙЕСІН ЕНГІЗУДЕГІ МАҢЫЗДЫ ЭЛЕМЕНТ

ШАЙХЫ Р.Т., ғылыми қызметкер,
МУХАНБЕТОВА Г.Н., әдіскер,
СУЛТАНБЕК С.С., әдіскер,

«Қазақстан Республикасы Еңбек және халықты әлеуметтік қорғау министрлігінің
Еңбек қорғау бойынша республикалық ғылыми-зерттеу институты» ШЖҚ РМК

Қазақстанның кәсіпорындардағы еңбек қауіпсіздігі мен еңбекті қорғауды басқаруды жүйелендіруге, осы бағытта тәуекелге бағдарланған тәсілдемені енгізуге көшу үшін көп жылдан бері жұмыс істеп келеді. Көптеген ірі компанияларда ондаған жылдар бойы халықаралық стандарттар (OHSAS, ХЕҰ-ЕҚБЖ, ISO 45001) негізінде әртүрлі жүйелер жұмыс істеп келеді, сонымен қатар еңбекті қорғау мен қауіпсіздікті басқарудың отандық жүйесін (бұдан әрі – ЕҚБЖ) жаппай міндетті енгізу ағымдағы 2020 жылдан басталады. Еңбек заңнамасының жаңашылдығы, өндірісті басқару жүйесінде еңбекті қорғауды басқарудың үздіксіз процесін бекіту, кәсіптік тәуекелдерді басқаруды енгізу және жұмыс берушінің қызметкерлердің қауіпсіздігі мен еңбекті қорғауды қамтамасыз ету бөлігіндегі өзге де міндеттері [1].

«Қазақстан Республикасы Еңбек және халықты әлеуметтік қорғау министрлігінің Еңбекті қорғау жөніндегі республикалық ғылыми-зерттеу институты» ШЖҚ РМК (бұдан әрі – Институт) «Қазақстан Республикасы экономикасының басым секторларында қауіпсіз еңбекті қамтамасыз етудің ғылыми-әдістемелік негіздерін әзірлеу» тақырыбындағы ғылыми-техникалық бағдарламаны (Мемлекеттік тіркеу № 0118РҚ00583) (бұдан әрі-Бағдарлама) іске асыру шеңберінде экономикалық қызметтің әртүрлі түрлеріне және басқарудың әртүрлі нысандарына

арналған еңбекті қорғауды басқарудың жүйесі әзірленді. Сонымен қатар, ЕҚБЖ енгізуге және жұмыс істеуіне бағытталған бірқатар құжаттардың жобалары дайындалды [2].

Бағдарламаның мақсаты-жұмыс берушілер мен қызметкерлердің неғұрлым өкілді ұйымдарымен консультациялар негізінде ұлттық саясатты, ұлттық жүйені және еңбекті қорғау саласындағы ұлттық бағдарламаны әзірлеу арқылы №187 Конвенцияны іске асыру, еңбек қауіпсіздігі мен еңбекті қорғауды жетілдіруге жәрдемдесу, өндірістік жарақаттану, кәсіптік аурулар және өндірісте адамдар өлімі жағдайларының алдын алу бөлігінде қазақстандық заңнаманы жетілдіру.

Бағдарлама зерттеулер бағыты бойынша халықаралық тәжірибені талдауды, Республика кәсіпорындарындағы ЕҚБЖ-ның қолданыстағы жай-күйін зерделеуді, ЕҚБЖ мен ілеспе әдістемелік материалдарды әзірлеуді, сондай-ақ республиканың әртүрлі салалары мен өлшемділіктегі 20 пилоттық кәсіпорны базасында сынақтан өткізуді және енгізуді қамтыды.

Зерттеу нәтижелері өндірісте еңбекті қорғауды басқару жүйесінің табысты жұмыс істеуін енгізу және жүзеге асыру кәсіпорын басшысынан, сондай-ақ еңбек қауіпсіздігі мен еңбекті қорғауды басқару процесіне тартылған өзге де адамдардан (бөлімше басшылары, мемлекеттік сатып алу мамандары, нормалаушылар, медицина қызметкерлері және т.б.) білім беру құзыреттерінің қажетті деңгейінің болуын талап ететінін көрсетті [3].

Осы міндетті іске асыру мақсатында «кәсіпорында кәсіптік тәуекелдерді басқару негізінде еңбекті қорғауды басқарудың интеграцияланған жүйесін енгізу» курсы бойынша біліктілікті арттыру үшін оқу бағдарламасы әзірленді [4]. Бұл курс еңбекті қорғау саласындағы ұйымда кадрларды кәсіби даярлау, қайта даярлау және біліктілігін арттыру бөлігінде Қазақстан Республикасы Еңбек кодексінің нормаларын іске асыруды қамтамасыз ету үшін құрылған [1]. Осы бағдарлама негізінде ҚБТ енгізу мәселелерін қысқа мерзімді оқытуға бағытталған кәсіпорындарда практикалық семинарлар өткізу үшін бейімделген оқу жоспары әзірленді.

Осы әдістемелік материалдар негізінде институт қызметкерлері ЕҚБЖ енгізу процесінің алдындағы барлық пилоттық кәсіпорындарда тәжірибелік семинарлар өткізді. Семинар жұмысына ЕҚБЖ енгізу және жұмыс істеу рәсімдеріне тартылған кәсіпорындардың басшылары мен мамандары қатысты. Аталған семинарлардың негізгі мақсаты ЕҚБЖ-ны, оның ішінде оның жекелеген элементтерін әзірлеу және енгізу процесінде білімді жүйелеу, сондай-ақ кәсіпорындардағы проблемалық жағдайларды шешу, оның ішінде кәсіби тәуекелдерді бағалау және басқару тәжірибесімен алмасу болды. Семинарларды өткізу барысында ЕҚБЖ-ны енгізу және жұмыс істеу, құжаттама жүргізу дағдыларын қалыптастыру және ЕҚБЖ-ны тиімділігін бақылауды жүзеге асыру жолымен кәсіпорында еңбекті қорғауды басқару мәселелері бойынша қажетті білім мен іскерлікті қалыптастыруда негізгі міндеттерді жүзеге асыру бойынша көмек көрсетілді.

Оқу бағдарламасына сәйкес практикалық семинарлар бағдарламасы төрт бөлімнен тұрды:

кәсіби тәуекелдерді басқару негізінде интеграцияланған ЕҚБЖ. Еңбекті қорғауды басқарудың заңнамалық және нормативтік негіздері;

жұмыскерлерді оқытуды, нұсқау беруді, білімін тексеруді, жұмыскерлер денсаулығының жай-күйіне мониторингі, жұмыскерлерді жеке және ұжымдық қорғаныш құралдарымен қамтамасыз етуді, жұмыскерлер еңбегі мен тынығуының оңтайлы режимдерін қамтамасыз етуді, еңбек қызметіне байланысты жазатайым оқиғаларды тергеп-тексеру және есепке алуды, кепілдіктер беруді, жұмыскерлер еңбек міндеттерін атқарған кезде жазатайым оқиғалардан сақтандыруды және мердігерлік жұмыстарды қауіпсіз орындауды қамтамасыз етуді қоса алғанда, ЕҚБЖ элементтері;

кәсіби тәуекелдерді басқару (кәсіби тәуекелдерді бағалау; іс-шаралар жоспарын құру);

ЕҚБЖ-ның жұмыс істеуін бақылау, рәсімдерді іске асыру мониторингі және ЕҚБЖ-ны жетілдіру.

Практикалық семинарлар дәрістік және демонстрациялық материалдарды қамтитын Теориялық оқыту түрінде өткізілді. Практикалық сабақтар шағын топтарда өзіндік жұмыс түрінде ұйымдастырылды. Қорытынды бақылау тестілеу түрінде жүзеге асырылды.

Практикалық семинарлар аяқталғаннан кейін 8 сағаттық оқу бағдарламасы бойынша тыңдаушыларға тестілеу нәтижелері негізінде сертификаттар берілді. Семинар барысында 20 пилоттық кәсіпорынның 214 маманы оқытылды.

Мамандарды апробациялауға және ЕҚБЖ енгізуге қатысатын оқыту жүйені апробациялауға тиімді және уақтылы кірісуге мүмкіндік берді.

ЕҚБЖ апробациясы оның еңбек заңнамасының талаптарына сәйкестігін, ЕҚБЖ жұмыс істеуінің 1-ші жылы аяқталғаннан кейін пилоттық кәсіпорындарда жүйенің жұмыс істеу және SWOT-талдау жүргізу тиімділігін бағалауды көздеді. Осы міндетті іске асыру мақсатында әзірленген ЕҚБЖ сапасын, оның өміршеңдігін және күтілетін тиімділігін бағалауға бағытталған әдістемелік материалдар дайындалды [4, 5].

ЕҚБЖ енгізу кезінде персоналдың біліктілігін арттырудың оң тәжірибесін ескере отырып, деректерді жинау және тиімділікке бағалау жүргізу рәсімінің алдында «Кәсіпорында кәсіптік тәуекелдерді басқару негізінде еңбекті қорғауды басқару жүйесін енгізу тиімділігін бағалау» тақырыбына семинар-тренинг өткізу туралы шешім қабылданды. Осыған байланысты семинар-тренинг бағдарламасы әзірленді және авторлық құқық объектісі ретінде тіркелді [6].

Семинар-тренингтің оқу жоспарында Теориялық оқыту мен практикалық сабақтар қамтылған. Оқу бағдарламасының ұзақтығы еңбекті қорғауды басқарудың интеграцияланған жүйесінің тиімділігін бағалау критерийлерімен және есептеу әдістемесімен жалпы танысу үшін дәріс және практикалық сабақтар түрінде 2 сағаттан өткізіледі.

Әлеуметтік қашықтық ережелерін сақтай отырып, ал жекелеген жағдайларда қашықтықтан оқыту нысандарын қолдана отырып өткізілген семинар-тренингтерге пилоттық кәсіпорындардың 179 басшысы мен мамандары қатысты. Барлық қатысушылар сертификаттар алды.

Осылайша, ЕҚБЖ саласындағы мамандардың құзыреттілігін арттыру бойынша оқу-әдістемелік материалдарды әзірлеу және қолдану кәсіпорындағы еңбекті қорғауды басқаруға жүйелі тәсілді ұйымдастыру, жүйенің жұмыс істеуіне әсер ететін факторларды жүйелі анықтау және есепке алу және еңбекті қорғауды басқарудың қажетті стратегиясын айқындау дағдыларын тиімді оқытуға мүмкіндік берді.

Әдебиеттер тізімі:

1. Қазақстан Республикасының 2015 жылғы 23 қарашадағы № 414-V Еңбек кодексі.
2. Кәсіби тәуекелдерді басқару негізінде еңбекті қорғауды басқарудың интеграцияланған жүйесі туралы типтік ереже (ғылыми жұмыс) Бисақаев с.Г., Еселханова С. А., Бекеева С. А., Абдрахманова Н. Б., Есбенбетова ж. х. /куәлік № 4704 29.07.2019 ж.
3. «Кәсіпорында кәсіптік тәуекелдерді басқару негізінде еңбекті қорғауды басқарудың интеграцияланған жүйесін енгізу» курсы бойынша оқу бағдарламасы (ғылыми жұмыс) / авторлары: Бисақаев с.Г., Еселханова Г.А., Джумагулова Н. Г., Абдрахманова Н. Б., Есбенбетова ж. х., /куәлік № 4703, 29.07.2019 ж.
4. Кәсіби тәуекелдерді басқару негізінде еңбекті қорғауды басқарудың интеграцияланған жүйесінің жұмыс істеу тиімділігін бағалау әдістемесі (ғылыми жұмыс) / авторлар: Бисақаев с.Г., Джумагулова Н. Г., Есбенбетова ж. х., Танабаева А. Е., Айткенова г. Т. / куәлік №9304 17.04.2020 ж.
5. Кәсіби тәуекелдерді басқару негізінде еңбекті қорғауды басқару жүйесін енгізудің SWOT-талдау әдістемесі (ғылыми шығарма)/ авторлар Бисақаев с. Г., Абикенова ш. к., Меденова М. К., Кантарбаева А. Д., Саввин Е. В., Ибраева А. Б. /куәлік №11419, 22.07.2020 ж.

6. «Кәсіпорында кәсіптік тәуекелдерді басқару негізінде еңбекті қорғауды басқару жүйесін енгізудің тиімділігін бағалау» тақырыбындағы оқыту семинар-тренингінің оқу бағдарламасы (әдебиет туындысы) / авторлары: Бисақаев с.Г., Джумагулова Н. Г., Бекеева С. А., Есбенбетова ж. х., Танабаева А. Е., Кантарбаева А. Д./ куәлік № 9461 27.04.2020 ж.

УДК 339.9

**ПРОБЛЕМЫ И ПЕРСПЕКТИВЫ РАЗВИТИЯ НАУКОЕМКОГО
ВЫСОКОТЕХНОЛОГИЧНОГО СЕКТОРА
В ЕВРАЗИЙСКОМ ЭКОНОМИЧЕСКОМ СОЮЗЕ**

ШЕЛОМЕНЦЕВ А.Г., д.э.н., профессор,
директор Курганского филиала Института экономики УРО РАН,
ТАУБАЕВ А.А., д.э.н., профессор, директор ЦМР НИР,
Карагандинский экономический университета Казпотребсоюза,
ОМАР Ж.Т., младший научный сотрудник ТОО «RationalSolution»

В условиях ускорения мировых процессов научно-технического и технологического развития и значительного усиления конкуренции на мировых рынках высокотехнологичной продукции перед всеми государствами стоит важная задача интенсивного обновления и эффективного использования материально-технической базы научно-исследовательских организаций.

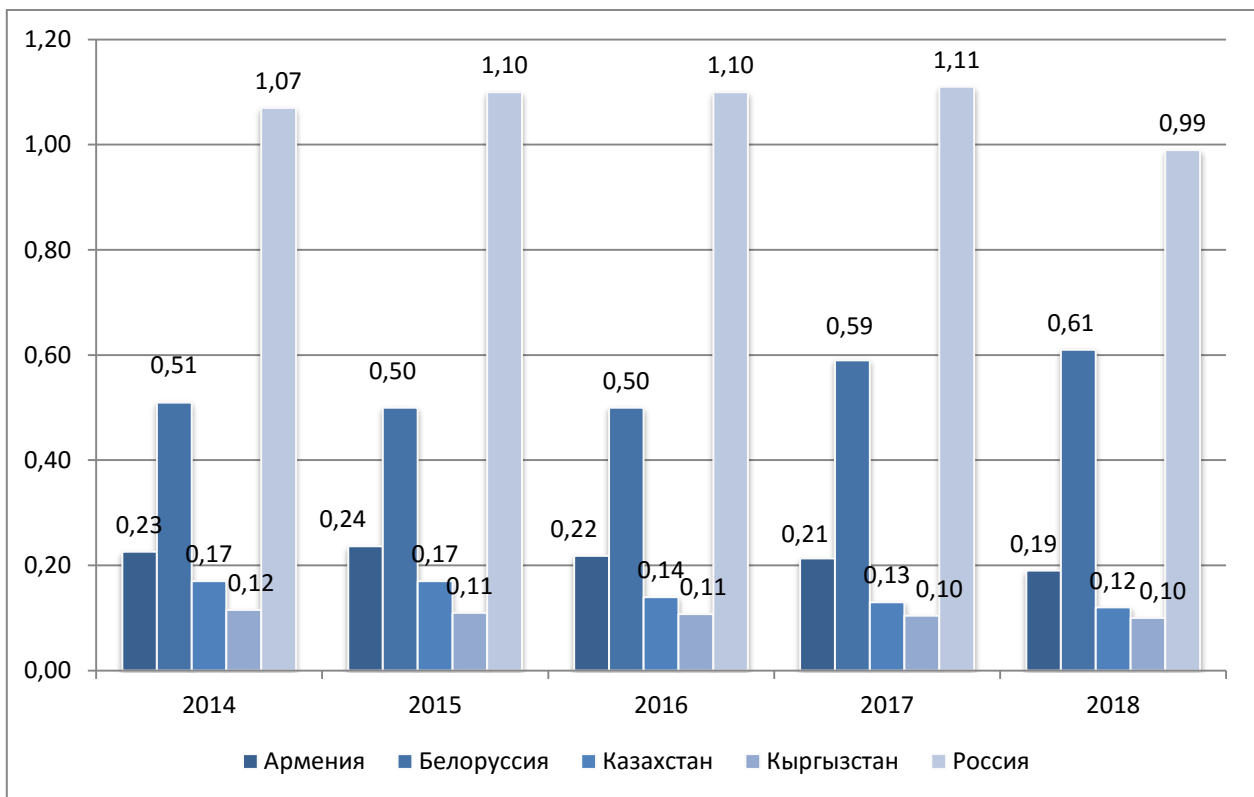
Наукоемкий высокотехнологичный сектор представляет собой синтез производственных видов экономической деятельности и тех, что посредством умелого использования знаний и человеческого капитала, занимаются производством услуг охватывающих наиболее важные сферы человеческой жизни и науки. Отличительной чертой данных видов экономической деятельности является то, что они обладают высокой интенсивностью знаний и высоким уровнем технологического развития. Поэтому в себестоимости или же добавленной стоимости продукции данного сектора расходы на работу научного характера обычно бывают выше. Также эта продукция отличается уровнем технологической сложности; уникальность, так как создается в связи с инновационным спросом, а также сопряженностью с большими рисками чем другая продукция [1-5].

Процессы внедрения инноваций, активно продвигаемые последние годы, в условиях текущего периода нестабильности и неопределенности оказались в новой экономической реальности Евразийского экономического союза. Особенность нашего времени – формирование новых приоритетов, новых вызовов и новых подходов к решению проблем, возникающих перед Казахстаном и другими странами Евразийского экономического союза (ЕАЭС). Масштабные изменения, происходящие сегодня в мировой экономике и напрямую влияют не только на ситуацию в экономике и политике, но и в научно-инновационной сфере. Они создают новые возможности для ускоренного инновационного развития, но и одновременно устанавливают ограничения, с которыми приходится считаться всем субъектам инновационной деятельности. Инновационные планы и стратегии предприятий всех уровней подвергаются переоценке и корректировке. Исходя из этого, основной задачей текущего этапа исследований явилось получение оперативной оценки актуальности проведения инновационных изменений в условиях новой экономической реальности стран Евразийского экономического союза [6, 7].

В 2011 году Казахстан официально объявил о переходе к стандартам ОЭСР во всех областях социально-экономического развития [8], и в частности, в сфере научно-

инновационного развития с приоритетом построения «экономики знаний», базирующейся на расширенном воспроизводстве новых знаний в научных организациях и университетах, и последующее активное внедрение научных разработок отечественных ученых в предпринимательской среде. Данная модель инновационного развития национальной экономики давно апробирована и успешно применяется не только в развитых странах, но и с переменными результатами в развивающихся странах по всему миру, и в том числе в постсоветских странах. Особенно поучителен опыт стран Европейского союза, в котором реализуется наднациональная инновационная политика, направленная на активное развитие инновационного предпринимательства в высокотехнологичном секторе, а также политика по выравниванию уровней инновационного развития стран, входящих в данное интеграционное объединение [9-12].

Ключевые условия и предпосылки формирования в Казахстане соответствующей международным условиям институциональной среды развития наукоемкого высокотехнологичного сектора национальной экономики и инновационного предпринимательства, основанных на разработках отечественных ученых, следует рассмотреть через сравнение основных показателей научно-инновационного развития национальной экономики в рамках того же Евразийского экономического союза. В качестве основного показателя нами определен уровень наукоемкости ВВП, как отношение валовых внутренних затрат на научно-исследовательские работы в отчетном периоде к ВВП по странам ЕАЭС (рисунок 5).

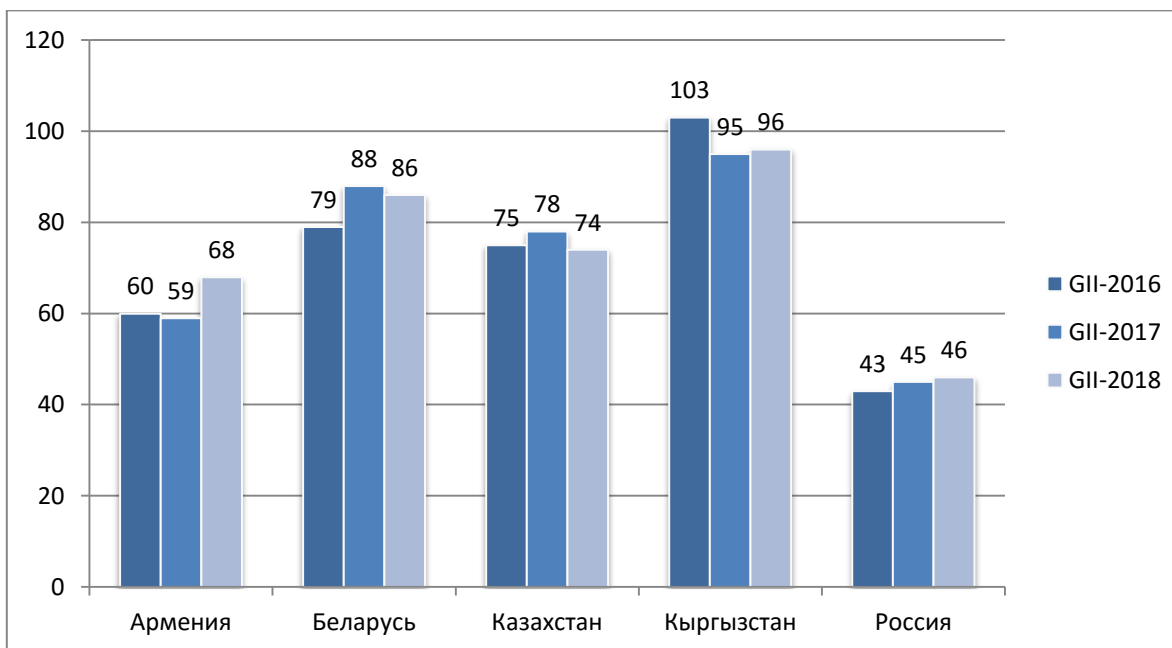

Примечание – Составлено на основе источников [13-17]

Рисунок 5 – Динамика наукоемкости ВВП по странам ЕАЭС

Как видно из графика, показатель наукоемкости только России соответствует базовым требованиям ОЭСР, т.е. более 1% от ВВП направляются в сферу научных исследований, хотя для развития высокотехнологичного сектора в контексте специализации на экспортоориентированном инновационном предпринимательстве рекомендуемый уровень

данного показателя по ОЭСР составляет 3% [18]. Показатели Беларуси имеют тенденцию к повышению и приближению к базовым нормативам ОЭСР, но на влияние единой инновационной политики ЕАЭС не следует это относить. В Беларуси традиционно финансирование научно-исследовательских работ было относительно высоким, чем по другим странам ЕАЭС, за исключением России. Остальные три страны: Армения, Казахстан и Кыргызстан демонстрируют очень низкий уровень наукоемкости, который также имеет тенденцию к снижению. Данные неутешительные показатели наукоемкости ВВП стран ЕАЭС, привели к низкому уровню глобального индекса инновации (ГИ) (рисунок 6).

Примечание – Составлено на основе источника [16]

Рисунок 6 – Динамика глобального индекса инновации (ГИ) по странам ЕАЭС

Как видно из графика, только Россия входит в 50-ку инновационно активных стран мира, хотя ее показатели в рейтинге инновационного развития также имеют тенденцию к снижению. Данный рейтинг, как сводный показатель дает полную картину инновационного развития, включая обзор политической ситуации, положения дел в образовании, уровня развития инфраструктуры и бизнеса конкретной национальной экономики.

Среди стран входящих в состав ЕАЭС, страной с наиболее развитым наукоемким высокотехнологичным сектором является Россия, потому как, исторически сложилось, что «традиционные отрасли», а именно оборонно-промышленный комплекс, авиа-космический комплекс, атомная промышленность составляют основу НВС [19]. В совокупности на Соединенные Штаты, Евросоюз и Россию приходится более 80% экспорта вооружений. По данным Центра анализа мировой торговли оружием, в период с 2016 по 2019 год в первую пятерку мировых поставщиков вооружений входили такие страны как: США, Россия, Франция, Германия и Великобритания. Первое место по итогам 2019 года принадлежит США, их доход составил 38,8 млрд. долларов США, что равно 42,1%. Россия по праву заняла второе место продав вооружения и военную технику на 14,1 млрд. долларов США, заняв 15,4% от общей доли. Также Россия является главным экспортером вооружения для стран ЕАЭС, например в Казахстане доля поставок достигает 90%, лидеры экспорта, обладающие наибольшим спросом – вертолеты и истребители [20, 21].

По экспорту высокотехнологичных товаров, согласно данным 2018 года, Казахстан находился на 47 месте среди 129 стран мира. Общая сумма экспорта высокотехнологичных товаров республики составила 1 762 миллионов долларов, сократившись на 24,7 миллионов долларов по сравнению с предыдущим годом.

Далее в таблице 7 представлена информация о высокотехнологичном экспорте стран-участниц Евразийского экономического союза (ЕАЭС) в период с 2016 по 2018 год.

Таблица 7 – Высокотехнологичный экспорт стран ЕАЭС 2016-2018, тыс. долларов США

Страны ЕАЭС	2016	Доля в совокупном экспорте, %	2017	Доля в совокупном экспорте, %	2018	Доля в совокупном экспорте, %
Армения	21 845	1,3	28 310	1,3	36 293	1,5
Беларусь	625 774	2,7	687 613	1,9	716 991	1,7
Казахстан	2 076 559	5,6	1 787 720	3,7	1 762 977	2,9
Кыргызстан	67 844	4,4	88 959	4,9	40 023	2,2
Россия	11 290 145	4	10 483 802	2,9	10 183 007	2,3
Примечание – Составлено авторами по источнику [22]						

Как видно из таблицы 7, несмотря на слабый уровень развития научного высокотехнологичного сектора Казахстан показывает не самые худшие результаты. Однако такие относительно высокие показатели, среди стран ЕАЭС, могут быть связаны с сокращением общей суммы экспорта, например в 2016 году экспорт составил 36 млрд. долларов, а годом ранее 46 млрд. долларов. В последующих двух годах экспорт увеличился до 48 и 61 млрд. долларов, соответственно. Что повлекло сокращение доли высокотехнологичного сектора в совокупном экспорте. Тенденция уменьшения доли высокотехнологичного сектора также отмечается и в других странах, кроме Армении – показатели 2018 года на немного, но увеличился, при том что совокупный экспорт также показал рост. В Беларуси, за анализируемый период времени, доля высокотехнологичного сектора сократилась в 1,6 раз, в России в 1,7 раз, а в Казахстане и Кыргызстане в 2 раза.

Следует также рассмотреть показатель расходов на научные исследования и разработки, так как данный критерий, имеет значимость, определяя насколько высок интерес у самого государства и бизнеса в развитии передовых продуктов и инновационных технологий. Использование достижений научной сферы и ее дальнейшее развитие, на сегодняшний день являются главными источниками экономического роста. Те страны, в которых отмечается очень высокий уровень финансирования научных исследований и разработок, обладают наивысшим уровнем инновационного потенциала. Но при этом, не всегда, высокий показатель расходов означает, что в итоге будет создана и выпущена новая технология или продукт. Ниже, в таблице 8 представлены данные по расходам на научные исследования и разработки и число организаций выполнявших их.

Таблица 8 – Динамика затрат и числа организаций задействованных в научных исследованиях и разработках стран ЕАЭС 2016-2018

Страны ЕАЭС	2016		2017		2018	
	Внутренние затраты	Число организации	Внутренние затраты	Число организации	Внутренние затраты	Число организации

	на научные исследования и разработки, млн. долл. США	й, выполнявших научных исследований и разработки	на научные исследования и разработки, млн. долл. США	й, выполнявших научных исследований и разработки	на научные исследования и разработки, млн. долл. США	й, выполнявших научных исследований и разработки
Армения	23,0	69	24,6	69	21,8	63
Беларусь	237,7	431	319,5	454	362,4	455
Казахстан	194,7	383	211,3	386	209,5	384
Кыргызстан	7,6	79	8,2	73	8,3	71
Россия	14 108,8	4 032	17 471,1	3 944	16 441,0	3 950
ЕАЭС	14 571,8	4 994	18 034,7	4 926	17 043,0	4 923
Примечание – Составлено авторами по источнику [23]						

Исходя из данных таблицы 8, следует отметить тот факт, что 96,7% внутренних затрат на научные исследования и разработки приходятся на Россию, 1,8% на Беларусь, 1,2% на Казахстан и по 0,1% на Армению и Кыргызстан. То же касается и числа организаций выполнявших научные исследования и разработки, около 80% из них принадлежат России, 9% Беларуси, 7,8% Казахстану и по 1,4% на оставшиеся две страны. За анализируемый период, отмечается сокращение числа организаций в Армении, Кыргызстане и России. Также в 2018 году заметно уменьшение расходов на научные исследования и разработки во всех странах, кроме Беларуси, здесь же затраты увеличились на 42,9 млн. долларов США. Большая часть данных затрат расходуется на такие виды экономической деятельности как «научные исследования и разработки» и «образование» и в основном своем, финансируются за счет бюджетных средств. В Казахстане, наибольшая доля затрат на НИР приходится на прикладные исследования, когда как в Армении, Беларуси, Кыргызстане и России на экспериментальные разработки. Также в Казахстане, затраты в секторе высшего образования существенно выше чем в других странах [24].

Как уже было сказано ранее, среди стран-участниц ЕАЭС Россия имеет наибольший потенциал развития и эффективного функционирования в наукоемком высокотехнологичном секторе, за счет того что большая часть отраслей промышленности, относится к наукоемким и высокотехнологичным. Другие страны, также стараются не отставать, например в Беларуси были приняты государственные целенаправленные научно-технические программы и были сформированы действия по поддержки инновационной деятельности субъектов хозяйствования. Так как Кыргызстан находится на начальном пути развития инновационной экономики, то в основном деятельность была направлена на формирование и дальнейшее поддержание положительной среды инновационной деятельности. Армения сформировала нормативно-правовое поле инновационной деятельности, что помогло провести ряд мероприятий по определению среднесрочных приоритетов НИОКР.

В Казахстане же упор сделан на индустриально-инновационное развитие, с 2010 года по сегодняшний день, уже реализуется третья государственная программа, в которой предполагается осуществить развитие обрабатывающей промышленности за счет правильной организации производства наукоемких продуктов и более высокого технологического уровня. За время реализации первых двух программ, были достигнуты следующие положительные результаты: на сегодняшний день функционируют два телекоммуникационных спутника, был подписан акт о завершении строительства сборочно-испытательного комплекса космических

аппаратов; благодаря реализации государственной программы «Цифровой Казахстан» многие отрасли активно развивают IT-инфраструктуры, совершенствуют и автоматизируют производственные процессы; а с развитием IT-технологий наблюдается массовый переход на системы электронного документооборота, также популярность набирают услуги доступные через интернет (электронное правительство, электронное обучение).

Однако все еще существует ряд значительных проблем затормаживающих развитие наукоемкого высокотехнологичного сектора, которые выражаются через отсутствие собственных разработок; малое количество специалистов высокотехнологичных отраслей, из-за чего появляется необходимость привлечения зарубежных; слабая заинтересованность инвесторов как собственных, так и иностранных; низкий уровень научной среды и т.д. Развитие наукоемких высокотехнологичных видов производств приводит к появлению изменений затрагивающих все отрасли и сферы национальной экономики, потому что новые технологии имеют свойство быть полезными и применимыми во многих отраслях и для разных целей сразу. Все эти факторы говорят о том, что в нашей стране отсутствует как таковой комплексный подход предусматривающий развитие наукоемкого высокотехнологичного сектора. Поэтому крайне важно предпринять дополнительные мероприятия для активизации НВС.

В целом, динамика рассмотренных показателей функционирования наукоемкого высокотехнологичного сектора демонстрируют, что текущее применение в рамках ЕАЭС интегрированной инновационной политики, к ощутимым результатам повышения научного потенциала стран ЕАЭС не привело. По отдельным направлениям наоборот наблюдаются тенденции к ухудшению, что требует разработки более детальных и эффективных мероприятий по развитию интегрированной инновационной политики в рамках Евразийской экономической комиссии. Кроме этого, требуются более значительные финансовые вложения в научно-исследовательскую сферу таких стран, как Армения, Казахстан и Кыргызстан, чтобы приблизить свои показатели наукоемкости минимальным требованиям ОЭСР.

Исследование выполнено за счет средств гранта Комитета науки Министерства образования и науки Республики Казахстан в рамках научного проекта №AP05135404-OT-18 «Наукоемкий высокотехнологичный сектор в странах Евразийского экономического союза: мониторинг развития и перспективы взаимодействия»

Список литературы:

1. Фролов И.Э. Состояние и тенденции развития наукоемкого сектора промышленности в условиях посткризисного роста российской экономики // Проблемы прогнозирования. – № 6. – 2001. – С. 23-34.
2. Фролов И.Э. Потенциал развития наукоемкого, высокотехнологичного сектора российской промышленности // Проблемы прогнозирования. – №1. – 2004. – С. 79-100.
3. Фролов И.Э., Чаплыгина И.Г. Современные проблемы построения моделей научно-технической сферы экономики // Экономическая наука современной России. – № 1. – 2009. – С. 7-25.
4. Лаптев А.А. Понятие «высокотехнологичной компании» в современной микроэкономической теории // Инновации. – № 7. – 2007. – С. 35-41.
5. Туровец О.Г., Курбатова С.П. Сущность развития наукоемких предприятий в условиях инновационной экономики // Организатор производства. – Т. 51. – № 4. – 2011. – С. 83-85.
6. Улыбышев Д.Н., Кенжебеков Н.Д. Возможности и механизмы развития казахстанского инновационного бизнеса в рамках евразийского экономического союза // Экономика Центральной Азии. – Т. 1. – № 3. – 2017. – С. 145-154.

7. Таубаев А.А., Улыбышев Д.Н. Предпосылки и проблемы взаимодействия национальных инновационных систем стран Евразийского Экономического Союза // Современное бизнес-пространство: актуальные проблемы и перспективы. – №1 (4). – 2015. – С. 94-97.
8. Inform.kz, (2014). OECD standards – target indicators for Kazakhstan to become one of the 30 most developed countries in the world, Retrieved from https://www.inform.kz/ru/standarty-oesr-celevye-indikatory-dlya-vhozhdeniya-kazahstana-v-chislo-30-samyh-razvityh-stran-mira_a2732409 [Дата обращения 03.09.2020].
9. Amoroso, S., Audretsch, D.B., Link, A.N., (2018) Sources of knowledge used by entrepreneurial firms in the European high-tech sector, Eurasian Business Review, Vol. 8, No. 1, P.: 55-70, DOI: <https://doi.org/10.1007/s40821-017-0078-4>.
10. Baldi, G., Bodmer, A. (2018) R&D investments and corporate cash holdings, Economics of Innovation and New Technology, Vol. 27, No. 7, P.: 594-610, DOI: <https://doi.org/10.1080/10438599.2017.1378191>.
11. Aguiar, L., Gagnepain, P. (2017) European cooperative R&D and firm performance: Evidence based on funding differences in key actions, International Journal of Industrial Organization, Vol. 53, P.: 1-31, DOI: <https://doi.org/10.1016/j.ijindorg.2016.12.007>.
12. Elnasri, A., Fox, K.J., (2017), The contribution of research and innovation to productivity, Journal of Productivity Analysis, Vol.: 47. Special Issue, No: 3. P.: 291-308, DOI: <https://doi.org/10.1007/s11123-017-0503-9>.
13. Государственный комитет по статистике Армении (2020). Официальный вебсайт. – Режим доступа: <https://www.armstat.am/file/doc/99510763.pdf> [Дата обращения 03.09.2020].
14. Государственный комитет по статистике Беларуси (2020). Официальный вебсайт. – Режим доступа: <http://www.belstat.gov.by/ofitsialnaya-statistika/realny-sector-ekonomiki/nauka-i-innovatsii/graficheskiy-material-grafiki-diagrammy/vnutrennie-zatraty-na-nauchnye-issledovaniya-i-razrabotki/> [Дата обращения 03.09.2020].
15. Государственный комитет по статистике Казахстана (2020). Официальный вебсайт. – Режим доступа: http://stat.gov.kz/faces/wcnav_externalId/ [Дата обращения 03.09.2020].
16. Государственный комитет по статистике Кыргызстана (2020). Официальный вебсайт. – Режим доступа: <http://www.stat.kg/media/publicationarchive/ad9b72f1-e155-4455-b7fd-5dd6a3df354b.pdf> [Дата обращения 03.09.2020].
17. Государственный комитет по статистике России (2020). Официальный вебсайт. – Режим доступа: http://www.gks.ru/wps/wcm/connect/rosstat_main/rosstat/ru/statistics/science_and_innovations/science/# [Дата обращения 03.09.2020].
18. OECD, (1996). The Knowledge-based Economy, OCDE/GD(96)102, Paris, 1996, Retrieved from. – Режим доступа: <http://www.oecd.org/officialdocuments/publicdisplaydocumentpdf/?cote=OCDE/GD%2896%29102&docLanguage=En> [Дата обращения 03.09.2020].
19. Внешнеторговое измерение новой индустриализации России. – СПб.: Алейтея, 2015. – 286 с.
20. Режим доступа: <https://regnum.ru/news/polit/2841245.html>
21. Режим доступа: <https://ru.sputniknews.kz/infographics/20200610/14201275/Kakoe-oruzhie-Rossiya-postavlyaet-v-strany-SNG.html>
22. Режим доступа: <https://knoema.ru>
23. Режим доступа: http://www.eurasiancommission.org/ru/act/integr_i_makroec/dep_stat/econstat/Pages/science.aspx
24. Рутко Д.Ф. Основные показатели, тенденции и проблемы развития инновационной деятельности в странах Евразийского экономического союза // Економічний вісник університету. – Випуск № 42. – 2019. – С 70-80.

SUPPORT MEASURES FOR SMALL BUSINESS IN A PANDEMIC

ZHAZBAEV D., student,
KULZHANBEKOVA A. Zh., Master of Economic Sciences,
Karaganda Economical University of Kazpotrebooyuz

On January 30, 2020, the Director-General of the World Health Organization (WHO) announced that the outbreak of the novel coronavirus (2019-nCoV) infection is a public health emergency of international concern.

In this regard, in many countries a state of emergency is introduced. In connection with the announcement by WHO of the new coronavirus COVID-19 pandemic, in order to protect the life and health of citizens, according to the Decree of the President of the Republic of Kazakhstan «On the introduction of a state of emergency in the Republic of Kazakhstan» dated March 15, 2020, a state of emergency is introduced throughout the provisions in the Republic of Kazakhstan.

The situation with the coronavirus has seriously affected the activities of small businesses. And what should entrepreneurs do to save their business from collapse? The small business sector suffers losses from downtime and business interruption in the face of the pandemic. SMEs in the areas of trade, tourism and public catering turned out to be in the high-risk zone. These sectors employ over 1.6 million workers. Therefore, for the period of the state of emergency in the country, monthly payments will be made to persons who have lost income due to the introduction of the state of emergency, in the amount of 1 minimum wage (42,500 tenge).

At the same time, small businesses must take measures to preserve jobs and dismiss employees. National Chamber of Entrepreneurs of the Republic of Kazakhstan «Atameken» (hereinafter referred to as NPP «Atameken») is working out a set of measures to support employers, especially MB. The government, local executive bodies and subjects of the quasi-public sector have been instructed to suspend from March 20 of this year for a period of three months the accrual of rent payments for the real estate they own for SMEs [1].

The Kazakhstani practice of tax incentives for business in the context of the COVID-19 pandemic has shown that in connection with the introduction of a state of emergency in Kazakhstan, the State Revenue Committee of the Ministry of Finance of the Republic of Kazakhstan will provide state support to business entities. From January 1, 2020, for 3 years, an exemption from taxes on income of micro and small businesses that make settlements with the budget based on special tax regimes has been introduced. A moratorium has been introduced on inspections of these same business entities.

At the same time, taking into account the introduction of the state of emergency, in order to minimize contacts, it was decided to grant a delay of 30 calendar days for the declarations of legal entities and individuals, the deadline for submission of which falls on the period of the state of emergency. Also, the Tax Code provides for a deferral of debt and the suspension of the accrual of penalties in a state of emergency.

However, in order to obtain a deferral, you need to have collateral or a bank guarantee. In this regard, a mechanism is being considered that will simplify the receipt of a deferral for the period of the state of emergency and allow not to accrue penalties on arising tax liabilities. In terms of administration, for the period of the state of emergency, notifications will be suspended based on the results of cameral control, the number of tax and customs inspections with on-site visits will be

minimized, issues of administrative responsibility will be considered after the end of the state of emergency.

Consider the international practice of tax incentives for businesses in the context of the COVID-19 pandemic, we will conduct a comparative analysis.

Italy has adopted a Decree - Law No. 18 of March 17, 2020 (Cura-Italia), which provides for the self-employed, an exemption from income tax is provided for an amount equal to 60% of the amount of paid rent (tax credit). Self-employed Italians can count on an income tax exemption equal to 50% on the cleaning and cleaning services they have paid for their offices, up to a maximum of EUR 20,000.

Austria has adopted the Special Regulations of the Austrian Ministry of Finance (BMF-Info - IV (IV) GZ.2020-0.178.784), which states that Entrepreneurs can count on an indefinite grace period for VAT payments, advance payments of corporate tax for 2020 and salaries taxes until the end of the pandemic in Austria, provided that it is proved that the coronavirus pandemic has negatively affected their business: for example, the introduction of quarantines, the closure of educational institutions, the restriction of outdoor exposure, confirmation can serve as the cancellation of sports and cultural events, violation of delivery times were caused changes in the behavior of counterparties associated with the pandemic.

An entrepreneur will also be able to claim the non-application of provisions on the compulsory execution of tax obligations, the accrual of penalties and fines for late fulfillment of a tax obligation upon a corresponding appeal to his tax authority with the attachment of documents indicating that the taxpayer has faced the consequences of a pandemic.

The UK has also introduced tax incentives. Rishi Sunak, Chancellor of the Treasury of Her Majesty the Queen of Great Britain and Northern Ireland, on March 17, 2020 announced a list of support for the business community, of which tax incentives are: [2]

- deferral of VAT for all UK businesses from 20 March to 30 June 2020;

- all self-employed are exempt from income tax until January 31, 2021;

- entrepreneurs involved in restaurant business, cafes, cinemas, hotel business and catering will pay income tax at special reduced rates.

For your information, other measures taken by the government of this country:

- The UK government intends to reimburse 80% of the salaries of employees (max. GBP 2,500) sent on forced leave or in idle time;

- reimbursement of hospital expenses of the employer (small business up to 250 employees) per employee within 14 days;

- special schemes for micro-loans.

The Netherlands provides support through tax incentives. The Dutch Tax and Customs Administration preferred a point approach. In particular, it allows a deferral of taxes, including salary taxes, VAT for at least three months, however, an entrepreneur may ask for a deferral for an indefinite period, until the end of the pandemic, but in this case, the tax authority has the right to require additional documents. The interest rate is reduced from 4% to 0.1% of the overdue tax amount starting from March 23, 2020.

Tax incentives in Croatia will defer or pay in installments all tax payments, social security contributions for the next six months, while self-employed are exempt from income tax for the entire period of the pandemic [3].

In the US, small and medium-sized businesses will be provided with three-month tax holidays, as well as loans at low interest rates. US President Donald Trump has asked Congress to allocate additional \$ 850 billion to support small businesses most affected by the coronavirus epidemic.

In Georgia, small businesses were exempted from income and property taxes for the next four months. By the decision of the local executive authorities of Tbilisi on the exemption from rent for land, open cafes and bars. Hong Kong introduced loans at low rates for entrepreneurs and free business

registration. South Korea announced a package of measures worth \$ 9.8 billion, including assistance to small and medium-sized businesses.

In Spain, the government will spend 200 billion euros (\$ 220 billion) on business support.

The French government announced that it will allocate 500 billion euros (\$ 550 billion) to support the economy. In addition, another 45 billion will be allocated by Paris.

The aid that Japan is going to provide is \$ 193 billion [4].

According to Resolution No. 141 of March 27, 2020, the Government of our country is introducing measures to support domestic entrepreneurs and stabilize the country's economy. According to clause 4 For taxpayers classified as micro, small or medium-sized businesses in accordance with the Entrepreneurial Code of the Republic of Kazakhstan:

provide a deferral for the payment of all taxes and other mandatory payments to the budget, as well as social payments until June 1, 2020;

to suspend, until June 1, 2020, the adoption of measures in terms of the application of methods to ensure the fulfillment of an unfulfilled tax obligation and enforced collection of tax and customs debts, as well as social security payments, with the exception of taxpayers with a high degree of risk;

to extend until June 1, 2020 the deadlines for the execution of the notification provided for in subparagraph 10) of paragraph 2 of Article 114 of the Code of the Republic of Kazakhstan dated December 25, 2017 «On taxes and other obligatory payments to the budget» (Tax Code), occurring during the state of emergency (from 15 March 2020 to 15 April 2020), excluding high-risk taxpayers;

to suspend the period of inspections carried out by the state revenue authorities for the period of the state of emergency, while the period of suspension is not included in the period of inspection.

List of references:

1. On the introduction of a state of emergency in the Republic of Kazakhstan. – Electronic resource: http://www.akorda.kz/ru/legal_acts/o-vvedenii-chrezvychainogo-polozheniya-v-respublike

2. International and Kazakhstani practice of tax incentives for business in a pandemic. – Electronic resource: <https://www.zakon.kz/5013036-mezhdunarodnaya-i-kazahstanskaya.html>

3. How to save SMEs in Kazakhstan during the coronavirus pandemic. – Electronic resource: <https://newtimes.kz/ekonomika/106987-kak-spasat-msb-kazahstana-pri-pandemii-koronavirusa>

4. Decree of the Government of the Republic of Kazakhstan dated March 27, 2020 No. 141 On measures to implement the Decree of the President of the Republic of Kazakhstan dated March 16, 2020 No. 287 «On further measures to stabilize the economy" on tax policy issues». – Electronic resource: <http://www.exclusive.kz/expertiza/daily/118546/>

УДК 339.5(100)

THE IMPACT OF THE DIGITAL ECONOMY ON INTERNATIONAL TRADE

PEROVA N., graduate student,
Belarusian state University

At the present stage of development of the world economy, and every effectively developing economy in the world, the entire cycle of economic relations in the production and consumption of goods and services is being digitized. The main channel of trade is the Internet. And over the past decade, e-Commerce volumes have been growing quite rapidly. This is a challenge to the existing rules and regulations of international trade, requiring a certain transformation and recognition of the new reality in world trade.

Over the past few years, several concepts have emerged that explain the rapid onset of the e-Commerce era. Digital Commerce is often defined quite loosely, but includes the entire range of goods and services, including delivery of goods directly to the buyer. The broad understanding of the "digital trade" category is worth noting here, since it includes a huge number of digital operations at all levels of production, distribution, exchange and consumption of goods and services in the international arena. This also includes a number of processes that are managed by digital technologies, such as transactions, search, and logistics.

Digital Commerce has become a platform for new areas of economic activity, such as cloud computing and the app economy. It is also worth noting the emergence of such a concept as the Internet of things. Here are some data that are included in the international report on digitalization Digital 2020 (fig. 7).

Compared to 2019, the number of Internet users in the world increased to 4.54 billion, in January 2020 there were 3.80 billion users of social networks in the world, the audience of social media increased by 9% compared to 2019 (this is 321 million new users per year). Today, more than 5.19 billion people use mobile phones – an increase of 124 million (2.4%) over the past year.

Figure 7 –Digital technologies around the world in 2020

The average user spends 6 hours and 43 minutes on the Internet every day. This is 3 minutes less than a year ago, but still amounts to more than 100 days per user per year. If you leave about 8 hours a day to sleep, it means that now more than 40% of our waking time is spent on the Internet.

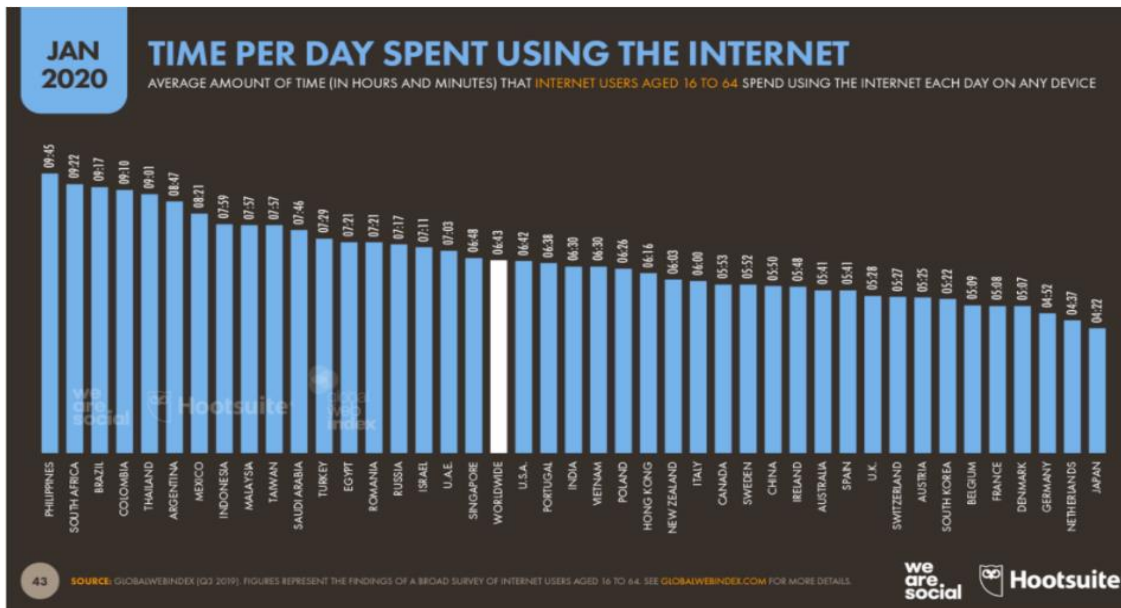

Figure 8 –Time spent using the Internet per day

Collectively, the global Internet audience will be online for 1.25 billion years in 2020 alone, and a third of that time will be spent on social media. The amount of time people spend online varies greatly from country to country. So in the Philippines it is 9 hours 45 minutes a day, and in Japan it is 4 hours 22 minutes(fig. 8).

For international trade, the growing importance of digital Commerce has very important implications, which are as follows. First, as goods move to the digital level, the flow of goods and services provided is difficult to control, and they are no longer amenable to most of the rules of the General agreement on goods and services (GATT and GATS), which causes some disputes and disagreements. According to the existing agreements, there is a clear structure of goods and services, as well as rules and methods of trade in goods and services, including certain restrictions. And some States are trying to introduce their own restrictions to block access to websites and thereby try to influence cross-border data flows, thereby negatively affecting international trade in General. In recent years, this trend has led to active actions in the field of digital Commerce. For example, the issue of transferring elements of "Internet governance" to the international trade regime, and the establishment of new strict rules for digital trade within the international one, has become acute.

The current situation in the world related to the pandemic has only increased the processes of digitalization in international trade, as evidenced by the latest data in international reports. So, social networks have become the basis of digital news. This has led to the fact that staying up to date with the latest news, increased the time spent on social networks, thereby also increasing the number of transactions, purchases of goods and services on an even larger scale, especially in the entertainment sector. It is worth noting that there is a new trend of "rejuvenation" of consumers on the Internet of goods and services, who are not just users of social networks, but also make transactions for the purchase of goods and services. According to the latest data, e-Commerce for certain categories of goods and services increased by 41% during the pandemic. This is a significant indicator for international trade.

Thus, the situation around digital trade has become even worse. As a result, the United States proposed to consider changing and making changes to the rules of international trade in goods and services at the multilateral level of the WTO, as well as at regional levels. But this has not been properly understood and the problems have not yet been resolved. It is worth emphasizing that there is

a technological unpredictability of international trade rules, and the likelihood of undermining the effectiveness of existing rules for trade in goods and services in international trade.

Digitalization also imposes requirements for new trading rules. These requirements can be divided into two areas. The first is the requirement to discipline the use of new tools that States can use to shape digital Commerce. The second is the requirements of rules that create a more favorable environment for digital trading.

Some of these issues were previously discussed in the context of Internet governance, but in recent years they have been increasingly considered in the context of trade policy. This shift is the result of an active campaign to bring these issues into the arena of trade policy. This campaign was driven by the links between these new digital issues and trade, as well as the fact that, unlike the trade arena, where there is a government structure with a strong dispute resolution mechanism, Internet governance remains an emerging area with weaker implications. for staff.

As mentioned earlier, the growth of digital trade has shown a discrepancy between the existing rules for trade in goods and services at different levels. The main problem is the classification of goods and services in existing agreements. That, in turn, determines the trade regime established by these rules. For example, in the WTO regime, there is no clear definition of the categories of goods and services. This is very significant in digital Commerce. For example, movies, books, and music used to be classified as goods and fall within the scope and parameters of the GATT agreement, but in today's reality, this is provided as a service and falls under the GATS agreement. One of the ways out of the dispute was to limit these services on the territory of individual States. Others have increased taxes to 30% for this type of service.

As for the delivery of this type of service, there is the following situation. The international trade regime regulates how goods are delivered. So based on the GATS agreement, there are 4 delivery methods. However, which of the types can be attributed to digital Commerce remains an open question. For example, the first method described in the GATS agreement is cross-border delivery, in which a firm crosses national borders to sell goods and services to consumers, or it is still the second method, consumption abroad, in which consumers travel to consume products abroad.

It is worth noting that the first method has always been the most common. It follows that digital trade in this method will provide a higher opportunity to determine which digital goods and services can be accessed by the consumer. After all, it is the control function that is important now. But this control can only be carried out within the framework of a separate state. However, with method two, the Internet seems to make it possible to travel across the border and local bans no longer apply to it. After all, such consumers are in fact the same travelers abroad. With this understanding of digital Commerce, the role of the state in shaping market access, as well as standards and rules, at least using traditional tools, becomes limited.

Thus, digitalization imposes requirements for new trading rules. This includes two main aspects. First, there are requirements to discipline the use of new tools that States can use to shape digital Commerce. Secondly, these are the requirements of the rules that create a more favorable environment for digital trading.

List of references:

1. Richter, K.K. Digital economy as an innovation of the XXI century: challenges and chances for sustainable development / K. K. Richter, N. V. Pakhomova // Problems of modern economy. – No. 2. – 2018. – P. 22-23.
2. Kovalev, M.M. Digital economy – a chance for Belarus: monograph / M. M. Kovalev, G. G. Golovenchik. – Minsk: BSU publishing center, 2018. – 327 p.
3. International report on the digitalization of the "Digital 2020". – Access mode: URL: <https://wearesocial.com/digital-2020>. (20.09.2020)

4. General agreement on trade in GATS services. – Access mode: URL: https://www.wto.org/english/tratop_e/serv_e/gatsqa_e.htm.(11.09.2020)
5. The Global Economic Outlook During the COVID-19 Pandemic: A Changed World. – Access mode: URL: <https://www.worldbank.org/en/news/feature/2020/06/08/the-global-economic-outlook-during-the-covid-19-pandemic-a-changed-world> (5.09.2020)
6. Dyatlov, S.A. Electronic Eurasia: Eurasian integration in the digital economy / S. A. Dyatlov // Problems of modern economy, 2017, no. 4, pp. 30-32.

СЕКЦИЯ: СОЦИАЛЬНО-ПОЛИТИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ И ПРИОРИТЕТНЫЕ НАПРАВЛЕНИЯ ПОДДЕРЖКИ И РАЗВИТИЯ СФЕРЫ ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСТВА

УДК 331

ОСНОВНЫЕ СТРАТЕГИЧЕСКИЕ МОДЕЛИ ТИПОВ ЛИДЕРОВ СОВРЕМЕННОГО КОНКУРЕНТОСПОСОБНОГО ПРЕДПРИЯТИЯ

АЛЕКСЕЕВ М. П., магистрант специальности «Менеджмент»
ГУРМАН Е. Н., к.п.н., доцент кафедры маркетинга и менеджмента
КОМАРНИЦКИЙ И. М., д.э.н., проф., профессор кафедры маркетинга и менеджмента
Хмельницкий кооперативный торгово-экономический институт, Украина

В третьем десятилетии XXI века предприятия функционируют в сложных социально-экономических условиях. Поэтому перед руководителями предприятий возникает проблема эффективного менеджмента. Изучая вопрос эффективности менеджмента, ученые [1, 2] в своих исследованиях рассматривают вопрос лидерства управленцев и пытаются определить необходимость существования лидерских качеств у менеджеров высшего звена. Таким образом, вопрос лидерства в современном менеджменте является очень актуальным и своевременным.

Толкование понятия «лидерство» имеет существенные различия в трактовке разных научных школ [1, 2]. Это связано с тем, что лидерские качества проявляются во многих сферах человеческой деятельности. Одни ученые считают, что качества лидера являются врожденными, а другие утверждают, что их можно в себе воспитывать. В современной литературе ученые отмечают, что лидеру свойственны определенные черты, а именно: порядочность, понимание назначения предприятия, энтузиазм, дружелюбие, физическая и эмоциональная выносливость, умение быть руководителем, умение решать конфликты, умение обрабатывать информацию, умение принимать нестандартные управленческие решения, умение распределять ресурсы, искусство самоанализа.

Известно целый ряд классификаций типов лидеров. Часть из них относится к психологическим особенностям, часть затрагивает жизненный и профессиональный опыт, часть описывает привычки и то, что можно назвать стилем. Однако наибольшее значение для результативности предприятия имеют те особенности лидерства, которые определяют стратегию бизнеса, а также то, как, кем, где формируется, обсуждается и реализуется эта стратегия [1].

На рисунку 1 представлено девять стратегических моделей типов лидеров.

При изучении исследователями проблемы взаимодействия лидера и его команды установлено, что продолжительность лидерства зависит от продолжительности неформального влияния лидера на его последователей, которые следуют за ним в достижении цели. Чтобы продлить это влияние лидеру необходимо приложить соответствующие усилия в постоянной работе над собой, чтобы подтвердить ожидания команды по его лидерским качествам и лидерскому поведению [1]. В результате, существующие модели лидерства, основанные и развитые украинскими и зарубежными исследователями, позволили установить, что успешным руководителем в процессе деятельности становится тот, кто приобретает последователей и кто пользуется уважением и авторитетом благодаря качествам, которые имеют наивысшую ценность для команды: профессионализм, компетентность, способность к нестандартному продуктивному мышлению и видения стратегии развития, честность, интеллект, эрудиция, энергичность, устойчивость взглядов и уверенность в себе, стремление к саморазвитию и

самосовершенствованию, забота о постоянном профессиональном росте персонала, то есть лидер.

МЕНЕДЖЕР КЛАССИЧЕСКОЙ ШКОЛЫ УПРАВЛЕНИЯ

- Тщательно планирует и пристально наблюдает за возможными отклонениями от плана, отдает предпочтение достижению прогресса с помощью устанавливаемого и поддерживаемого порядка внутри предприятия.

ЦЕЛЕНАПРАВЛЕННОЙ СТРАТЕГ

- Проектировщик, учитывающий изменчивость среды, может делегировать часть своего круга обязанностей.

РУКОВОДИТЕЛЬ С ДЕСЯТЬЮ ЛИЦАМИ

- Совмещает десять ролей: «Лидер»; «Координатор»; «Генератор идей»; «Наблюдатель»; «Спикер»; «Медиатор»; «Распределитель»; «Предприниматель»; «Посредник»; «Воспитатель».

СПЕЦИАЛИСТ ПО ПОЛИТИЧЕСКИМ РИСКАМ

- Ориентирован на внешние коммуникации и имеет не только прозорливость, но и динамичность, что позволяет ему принимать решения в соответствии с обстоятельствами.

ЖРЕЦ КОНКУРЕНТОСПОСОБНОСТИ

- Основная цель - добиться конкурентного преимущества, при этом не включая в свою стратегию параметр изменчивости рынка.

ПРОНИЦАТЕЛЬНЫЙ ПРЕОБРАЗОВАТЕЛЬ

- Опираясь на "интуитивный менеджмент", находит преимущества и недочеты бизнес-процессов. Характерный гибкий и лояльный менеджмент, ключевым элементом которого становятся озарения.

АДЕПТ САМООРГАНИЗАЦИИ

- Основная стратегия действия сводится к автоматизации социальной структуры, чтобы сотрудники предприятия максимально самостоятельно решали появляющиеся проблемы. По сути, речь идет о децентрализации управления.

СТРАТЕГ РЕШАЮЩЕГО ПОВОРОТА

- Приступает к руководству, когда уже принято решение о переориентации предприятия, осуществления кардинального поворота. Умеет работать в кризисных условиях.

АНТИКРИЗИСНЫЙ ЛИДЕР

- Учитывает возможность наступления кризиса и заранее разрабатывает план антикризисных действий.

Примечание – Составлено авторами по данным [1, 2]

Рисунок 1 - Стратегические модели типов лидеров

Таким образом, лидерство в современных сложных социально-экономических условиях деятельности предприятий выступает неотъемлемым фактором эффективного менеджмента. Наличие лидерских качеств у руководителей и лидерской модели управления может быть существенным гарантом достижения конкурентоспособности предприятия.

Список литературы:

1. Данченко Л.Г. Сучасні стратегічні моделі типів керівництва та лідерства в організації // Молодий вчений. - 2015. - № 11 (26). - С. 52-55.
2. Швець Г.О. Лідерство як невід'ємна складова ефективного менеджменту // Вісник Приазовського державного технічного університету. - 2017. - Вип. 33. С. 124-129.– Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/VPDTU_ek_2017_33_18

УДК 378

ФОРМИРОВАНИУ КАДРОВОГО ПОТЕНЦІАЛА ІНДУСТРИИ ГОСТЕПРИИМСТВА В УСЛОВИЯХ КРИЗИСНЫХ ЯВЛЕНИЙ

АЛЕКСЕЕНКО Т.Н., магистр, доцент,
Карагандинский экономический университет Казпотребсоюза

Мировая ситуация развития экономики ясно показывает, что сегодня главная угроза - это потеря десятков миллионов рабочих мест в сфере гостеприимства в мире, потеря возможностей для тех уязвимых групп населения и сообществ, которые могут получить наибольшую выгоду от индустрии гостеприимства и туризма, а также реальный риск потери жизненно важных ресурсов, необходимых для сохранения природное и культурное наследие во всем мире. Гостеприимств и туризм должны процветать, а это означает, что ограничения на поездки должны быть ослаблены или отменены своевременно и ответственно, чтобы противостоять вызову, которому не важны границы. Это верно, как для развивающихся, так и для развитых стран, и все организации заинтересованы в поддержке гостеприимства и туризма. Особенно это важно по мере того как направления снова будут открываться, будут возобновляемыми личные визиты, чтобы показать поддержку, поучиться и укрепить доверие к контактам.

И теперь также ясно, что необходимо принимать решительные меры для защиты рабочих мест и сохранения многих преимуществ, которые индустрия гостеприимства приносит как людям, так и бизнесу. Есть различные направления деятельности, которые делают сектор гостеприимство привлекательным вариантом экономического развития, и ключевым в этом является его потенциал для создания и поддержки рабочих мест и увеличения занятости.

Огромные последствия COVID-19 для индустрии гостеприимства и туризма теперь стали очевидны, поскольку данные Всемирной туристской организации (ЮНВТО) показывают, что убытки по состоянию на май уже в три раза превышали убытки, связанные с глобальным экономическим кризисом 2009 года. Последнее данные ЮНВТО показывает, что почти полная изоляция, введенная в ответ на пандемию, привела к снижению числа международных туристов в мае на 98% по сравнению с 2019 годом. Это означает сокращение на 300 миллионов туристов и потерю доходов для индустрии гостеприимства и туризма на 320 миллиардов долларов США, что более чем в три раза превышает потери во время глобального экономического кризиса 2009 года. До вспышки COVID-19 ЮНВТО прогнозировала положительный рост от 3% до 4% в этом году. И эти показатели повлияли и на индустрию гостеприимства, но при этом, к любой оценке

следует относиться с осторожностью и, вероятно, она будет обновлена в сторону ухудшения ситуации.

Ожидается, что в ближайшие годы индустрия гостеприимства, в любых сложных ситуациях, на международном уровне будет расти. Это одновременно и возможность, и вызов. Возможность состоит в том, чтобы инвестировать и создавать качественные рабочие места в секторе гостеприимства. Проблема заключается в том, что для поддержки ожидаемого роста и достижения конкурентоспособности и устойчивости этого сектора необходима основательная база человеческого капитала в сфере гостеприимства, которая отвечает текущим и будущим требованиям рынка и, в конечном итоге, повышает конкурентоспособность и устойчивость услуг.

Следовательно, для развития индустрии гостеприимства необходима база профессиональных кадров, которая будет характеризоваться:

необходимым объемом человеческого капитала, доступного на всех уровнях квалификации и во всех подсекторах и рабочих группах гостеприимства;

высококвалифицированным человеческим капиталом с правильным типом и уровнем образования, профессиональной подготовки и имеющих опыт на всех уровнях квалификации и во всех подотраслях гостеприимства;

высокой мотивацией и правильным отношением в обслуживании, чтобы доставить посетителям исключительные впечатления и эмоции.

Важно в условиях постпандемийного восстановительного периода способность получать экономические выгоды от услуг гостеприимства, чтобы и государство, местные сообщества, отдельные предприятия могли в полной мере выиграть от роста сектора гостеприимства посредством создания значимых, качественных рабочих мест с четкими и видимыми возможностями карьерного роста в этом секторе.

При планировании развития человеческого капитала в гостеприимстве важно также отметить, что потребности этого сектора в человеческом капитале сегодня не такие, как потребности в человеческом капитале к 2030 году. Мы увидим появление новых видов ресторанного и гостиничного бизнеса, продуктов, услуг и профессий, требующих различных компетенций, знаний и личностных качеств. Удовлетворение новых требований потребует согласованных усилий общества и бизнеса играет ведущую роль в удовлетворении возникающих потребностей.

Занятость в сфере гостеприимства приносит предприятиям ресторанного и гостиничного бизнеса долгосрочные выгоды, и эти выгоды включают экономическое развитие, сокращение безработицы и устойчивость рынка труда этой сферы. Естественно, ресторанный и гостиничный бизнес также способствует развитию предприятий, поскольку открывает возможности для малых и средних предприятий, которые занимаются предоставлением продуктов и услуг для индустрии гостеприимства.

Учитывая экономические связи, влияние гостеприимства особенно сильно на местное сельское хозяйство и фермерство, ремесла и строительство, среди прочего. Именно по этим причинам гостеприимство получило широкое признание как ценный инструмент борьбы с бедностью, поскольку занятость в этом секторе может обеспечивать доход и опыт и, следовательно, способствовать социальной интеграции и индивидуальному развитию человека. Это также в значительной степени способствует долгосрочной устойчивости и конкурентоспособности и для турнаправлений, где местные жители работают и проходят обучение, а доходы поступают непосредственно в местную экономику. Когда дело доходит до выделения времени и ресурсов профессиональному росту специалистов в области гостеприимства во всем мире, о всех объединяет одна общая черта: постоянно меняющийся и

требовательный график работы, который затрудняет планирование и выделение времени на обучение.

По мере изменения ситуации с COVID-19 можно отметить, что полные или частичные ограничения на услуги, поездки вводились и продолжают вводиться по всему миру. Эта ситуация представляет собой уникальную возможность для профессионалов туризма улучшить свои знания и навыки.

Принимая во внимание все вышесказанное, надо стремиться сделать доступным для всех набор различных онлайн-образовательных и учебных модулей по разным темам - от нас (КЭУК) и от партнерских учреждений (Палата предпринимателей). Это позволит:

повысить потенциала и компетентности специалистов сферы гостеприимства в ключевых областях деятельности;

возможность делиться знаниями и инструментами в практической и интерактивной форме;

развивать способности для применения процессов, методов и стратегий управления гостеприимством;

содействовать коммуникациям и сотрудничеству в сфере гостеприимства.

Инновации и технологии в формировании кадрового потенциала в сфере гостеприимства должны учитывать:

инновации в туризме, ресторанном и гостиничном бизнесе;

инновации в продуктах сферы гостеприимства;

трансформация Digital и ее влияние на модель гостеприимства;

развитие местной экономики с помощью туризма и гостеприимства.

С учетом тенденций формирования кадрового потенциала в условиях подготовки к выходу из ограничительного режима ситуации с COVID-19, можно предложить следующие компетенции специалистов индустрии гостеприимства

Сдвиги в ожиданиях клиентов и глобальных тенденциях, в условиях подготовки к выходу из ограничительного режима ситуации с COVID-19, приведут индустрию гостеприимства к адаптации бизнеса в поисках большей удовлетворенности клиентов и эффективности работы. Хотя гостеприимство находится на переднем крае цифрового развития, экспоненциальные технологические изменения означают, что гостеприимство должно внедрять инновации, а заинтересованные стороны должны сотрудничать на почти постоянной основе, чтобы оставаться конкурентоспособными.

Кроме того, межсекторальный характер гостеприимства расширяет свой уровень ответственности за использование технологических изменений и цифровизации, чтобы помочь создать более экономически и социально устойчивое, всеобъемлющее и экологически безопасное будущее.

В последние десятилетия туризм достиг совершеннолетия и в настоящее время прочно утвердился как важный фактор устойчивого развития, экономического роста, занятости и взаимопонимания.

Список литературы:

1. UNWTO.org; сайт Всемирной туристской организация ЮНВТО ООН.
2. Концепция развития туристской отрасли Республики Казахстан до 2020 года //Режим доступа: <http://www.kit.gov.kz/index.php/ru>

СОЦИАЛЬНО-ЭКОНОМИЧЕСКИЕ УСЛОВИЯ И ПРИОРИТЕТНЫЕ НАПРАВЛЕНИЯ ПОДДЕРЖКИ И РАЗВИТИЯ СФЕРЫ МАЛОГО И СРЕДНЕГО ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСТВА

АМАНБАЕВ Н.Ж., магистр экономики, старший преподаватель,
Казахстанский университет инновационных и телекоммуникационных систем

Для того чтобы понять и осмыслить социально-политические аспекты, экономические условия, а также государственную политику нашего государства, определяющую приоритетные направления поддержки и развития сферы предпринимательства необходимо обратиться к нашей истории развития.

По моему глубокому убеждению, наша история экономического развития – это сплошная череда развития малого и крупного бизнеса. Когда экономика на спаде или даже в руинах, а социально-экономические условия складываются драматично, то приоритетным направлением государственной экономической политики становится поддержка и развитие сферы малого и среднего предпринимательства.

Даже такой крупнейший теоретик и практик «диктатуры пролетариата», и убежденный сторонник «государственной монополии» Владимир Ильич Ленин в 1921 году на X съезде РКП(б), с множеством оговорок, вынужден был объявить о «Новой экономической политике», суть которой заключалась в развитии рыночных отношений. Таким образом, в НЭП Советской России ставка была сделана на малый и средний бизнес. Молодой Республике необходимо было накормить людей и поднимать экономику из руин.

В годы относительного спокойствия и благоприятной международной политической обстановки, а также сверх благоприятной конъюнктуры на мировых сырьевых рынках приоритетом государственной экономической политики становится крупный бизнес и государственная монополия. В нашей стране, так называемый квазигосударственный сектор, в некоторых случаях занимает значительную долю в активах той или иной отрасли экономики.

Это понятно! Так легче проводить масштабные имиджевые мероприятия, призванные громко заявить о себе на международном уровне и наработки определенного авторитета, в котором так нуждалась наша страна.

Однако, в такой период малый и средний бизнес помещается в рамки политики «остаточного финансирования», политики декларирования «о развитии малого и среднего бизнеса», а налоговый кодекс находится в перманентном состоянии «перехода на прогрессивное налогообложение».

В наши дни, после незначительного благоприятного периода для развития малого и среднего бизнеса, в экономической политике наших государств, ставка по-прежнему делается на «крупный бизнес», и даже, на государственную монополию.

На сегодняшний день социально-экономические условия развития сферы малого и среднего предпринимательства складываются неблагоприятным образом. И это не смотря на то что в отечественной экономической литературе периодически поднимаются вопросы приоритетного направления развития малого и среднего предпринимательства в Казахстане, где главными приоритетами определяются «...минимизация административных преград и создание максимально всех необходимых лучших условий для успешного процветания и развития бизнеса в республике Казахстан» [0, с. 104].

Правительством Республики Казахстан регулярно составляются стратегические среднесрочные планы развития страны, где вопросам предпринимательству уделяется достаточное внимание. На сегодняшний день Правительством РК реализуется Стратегический план 2025.

Для стимулирования массового предпринимательства и обеспечения занятости НПП «Атамекен» были разработаны и предложены 10 шагов по развитию предпринимательства.

Однако в независимых исследованиях в области развития малого и среднего бизнеса до сих пор встречаются такие выводы: «Несмотря на наличие государственных программ по поддержке предприятий малого и среднего бизнеса, положение предпринимателей не улучшается» [0]. Или приведем такой вывод: «Не первый год уже складывается впечатление, что хорошие события для МСП больше устремлены в будущее и чаще существуют в виде проектов указов, законов и не реализованных постановлений, тогда как утвержденное и реализуемое, как минимум, вызывает беспокойство предпринимателей или несёт реальную угрозу их бизнесу.» [0]. По мнению автора статьи, приведенный второй вывод эксперта, является также отражением казахстанской действительности.

Однако у политической элиты нашей страны есть четкое понимание сложившейся сегодня социально-экономической ситуации и конъюнктуры мировых сырьевых рынков. В своем Послании народу Казахстана «Казахстан в новой реальности: время действий» Президент К.Ж. Токаев обратил свое внимание на тот факт, что «государственные программы» имеют слишком большое количество показателей и индикаторов. По его мнению, следует «...перейти на формат лаконичных национальных проектов, понятных всем гражданам. В качестве целеполагания следует определить главенство результата над процессом.» [0]. Глава государства также отметил, что в обществе усиливается «запрос на справедливое разделение выгод от роста национального дохода, на эффективные социальные «лифты». А «Ведущая роль частного предпринимательства», Главой государства, определено в качестве одного из семи принципов нового экономического курса, призванной дать положительный ответ на такие запросы общества [0].

Таким образом, можно сделать следующий вывод: в государственной экономической политике, призванной создавать соответствующие социально-экономические условия, отсутствует дефицит в определении приоритетных направлений поддержки и развития сферы малого и среднего предпринимательства. Однако социально-экономические реалии показывают, что недорабатываются, а в отдельных случаях, отсутствуют реальные механизмы эффективной реализации такой государственной экономической политики.

Список литературы:

1. Ерсултанкызы А. Приоритетные направления по совершенствованию предпринимательства в республике Казахстан. // Научные стремления. 24 (дек. 2018), 103-105. DOI: <https://doi.org/10.31882/2311-4711.2018.24.29>. – Режим доступа: <http://www.science-journals.info/index.php/ns/article/view/124/54>
2. Малый и средний бизнес в Казахстане. – Режим доступа: <https://articlekz.com/article/21592>
3. Для роста экономики нужна новая перестройка. И. Хандриков. – Режим доступа: <https://zen.yandex.ru/media/id/5bd7430532ca1533928ee0ad/itogi-2019-goda-dlia-malogo-i-srednego-predprinimatelstva-5e142d600be00a00afbc332>
4. Послание Главы государства Касым-Жомарта Токаева народу Казахстана. // Казахстан в новой реальности: время действий Астана, 2020 г. – Режим доступа: https://www.akorda.kz/ru/addresses/addresses_of_president/poslanie-glavy-gosudarstva-kasym-zhomarta-tokaeva-narodu-kazahstana-1-sentyabrya-2020-g

ПРАКТИЧЕСКАЯ РЕАЛИЗАЦИЯ ПЛАНОВ МАРКЕТИНГА

БУХТА С.В., к.э.н., доц.,

Хмельницкий кооперативный торгово-экономический института, Украина

Известно, что маркетинг — это тонкое сочетание совокупности искусства и науки, но главным образом, это дисциплина, возникшая в результате, обобщения огромного мирового опыта деятельности субъектов хозяйствования.

Изучение маркетинга как искусства позволяет понять маркетинговые проблемы в субъекте хозяйствования и выбрать соответствующие инструменты для их решения.

Лучшими учителями относительно маркетинга являются опыт и практика, а изучение данной концепции как науки, позволяет познать способы использования всех накопленных в данной области знаний, помогающих структурировать и решать проблемы, возникающие в процессе деятельности субъектов хозяйствования.

Сегодня кто решил производить какие-то товары, выполнять работы, предоставлять дополнительные услуги и предлагать их покупателям при обострении конкуренции и развитии рыночных взаимоотношений, строго и беспристрастно проверяется эффективностью их деятельности на рынках.

Но те менеджеры-руководители, которые глубже вникают в искусствоприменения инструментов маркетинга с целью повышения эффективности работы, руководимых ими субъектов хозяйствования в условиях развития рыночных отношений и роста конкуренции при осуществлении практической деятельности на целевых рынках начинают понимать, что наиболее важными элементами маркетинга является вовсе не сбыт. Сбыт, продажа конкретных товаров, работ или услуг — это лишь конец активных действий маркетологов по формированию спроса на них, поддержки его, созданию эффективной системы реализации продукции на рынках.

Чтобы успешно решать названные и другие задачи менеджеры-маркетологи должны четко знать направления и цель деятельности своих субъектов хозяйствования, возможности целевых рынков, на которых они конкурируют, а также структуру и поведение потребителей, оценивающих их продукцию и покупающих ее. Наряду с личным опытом менеджеры-маркетологи эти знания используют для решения маркетинговых проблем, возникающих в тех или иных ситуациях внутри субъектов хозяйствования и на целевых рынках.

Одной из функций маркетологов является разработка стратегий и маркетинговых программ функционирования субъектов хозяйствования. При реализации любого маркетингового плана стратегия и маркетинговые программы, выбранные маркетологом могут не соответствовать внутренней или внешней среде субъекта хозяйствования.

Внутреннее соответствие — «это степень дополнения маркетинговой стратегии и маркетинговых программ при их реализации, а также возможность облегчения или затруднения разработки выбранной стратегии и внедрения программы операционных систем организации и средств контроля (процесс маркетингового планирования, программа повышения качества продукции и обслуживания потребителей).

Внешнее соответствие — это адекватность маркетинговых программ нуждам целевых потребителей.

Данные понятия разработал профессор Гарвардской школы бизнеса Томас Боном. Элементы соответствия показаны на рис. 1.» [1]

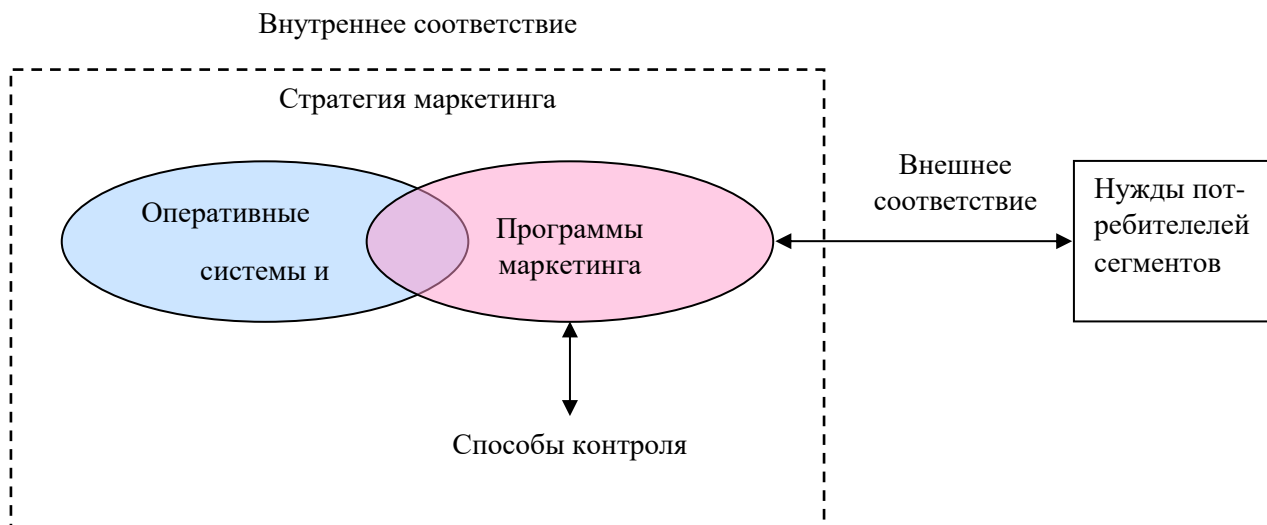

Рис. 1. Элементы соответствия (разработан согласно [1])

Маркетинговые программы – это комбинации функций, выполняемые с целью завоевания и сохранения целевых потребителей и достижения победы над конкурентами или сдерживания их действий. Трудности реализации программ субъектами хозяйствования появляются в случаях, когда:

- каждая из функций, предусмотренная для маркетолога, выполнение которой позволяет завоевывать и сохранять целевых потребителей и достигать победы над конкурентами или сдерживать их действия, не «взаимодействуют» с остальными;
- субъект хозяйствования не имеет возможностей для реализации программы.

Многие проблемы внедрения программ реформирования у отечественных субъектов хозяйствования связаны с недостаточным внутренним соответствием — выбрали не оптимальную стратегию, а иногда — следствие того, что она основывается на неудачной модели бизнеса. Проблемы часто возникают также при изменении цен, выводе на рынок новой продукции, управлении персоналом системы сбыта и работе с участниками канала распределения. Реализация программ может затрудняться и в тех случаях, когда менеджеры субъекта хозяйствования перестают контролировать его производственный процесс.

Для обеспечения успеха субъектам хозяйствования на рынках маркетологи должны хорошо понимать основы бизнеса и взаимодействовать со специалистами производственных подразделений или концентрировать усилия на совершенствовании выполнения операций в рамках ограниченного числа маркетинговых функций.

В розничной торговле традиционная мудрость заключается в том, что здесь субъект хозяйствования может рассчитывать на выживание, если он имеет хорошие оценки по следующим пяти составляющим маркетинга-микс (5P) и на успех, если он является лидером по трем из этих параметров [4]:

- Место (place) — расположение и число торговых точек;
- Товар (product) — разнообразие, глубина и широта ассортимента;
- Цена (price) — низкая цена или высокая ценность;
- Люди (people) — знание, представление, отношение;
- Позиция (position) — имидж.

Томас Бонома называл эти параметры «витринными» маркетинговыми функциями» субъекта хозяйствования.

Эффективной стратегией может быть организация маркетинговой функции на основе покупательских сегментов. Например, распределение покупателей по сегментам в зависимости от их нужд, доходов и технологий обслуживания, направленных на удовлетворения этих нужд в полном объеме. К каждому сегменту затем необходимо прикрепить группу разработки нового товара, которая совместно с несколькими наиболее «продвинутыми» покупателями занимается созданием товаров нового поколения. Ориентированные на покупателя бренд-маркетологи производителей и реализаторов продукции должны стремиться к выработке у себя четыре способности:

- умение чувствовать рынок (знать все необходимое о покупателях и конкурентах);
- разрабатывать товар или новую услугу, соответствующие специфическим потребностям покупателя;
- налаживать торговое партнерство (отношения с поставщиками и участниками канала);
- устанавливать связи с покупателями (используя соответствующие каналы распределения, технологии электронной коммерции и различные коммуникации для предоставления продукции).

Концентрация внимания на этих способностях повышает вероятность того, что предложенные бренд-маркетологами товары и услуги субъектов хозяйствования будут соответствовать растущим потребностям покупателей. Если же они будут еще и вознаграждаться за умение добиться сбалансированного результата, то повышается вероятность того, что в фокусе их внимания окажутся покупатели, а не бренды.

Функции и обязанности менеджеров по работе с покупательскими сегментами заключаются в том, чтобы облегчить превращение ресурсов субъекта хозяйствования в потребительскую ценность. В большинстве субъектов хозяйствования наблюдение за покупательскими сегментами является важной обязанностью бренд-маркетолога. На рис. 2 показана возможная схема организации выполнения этой функции.

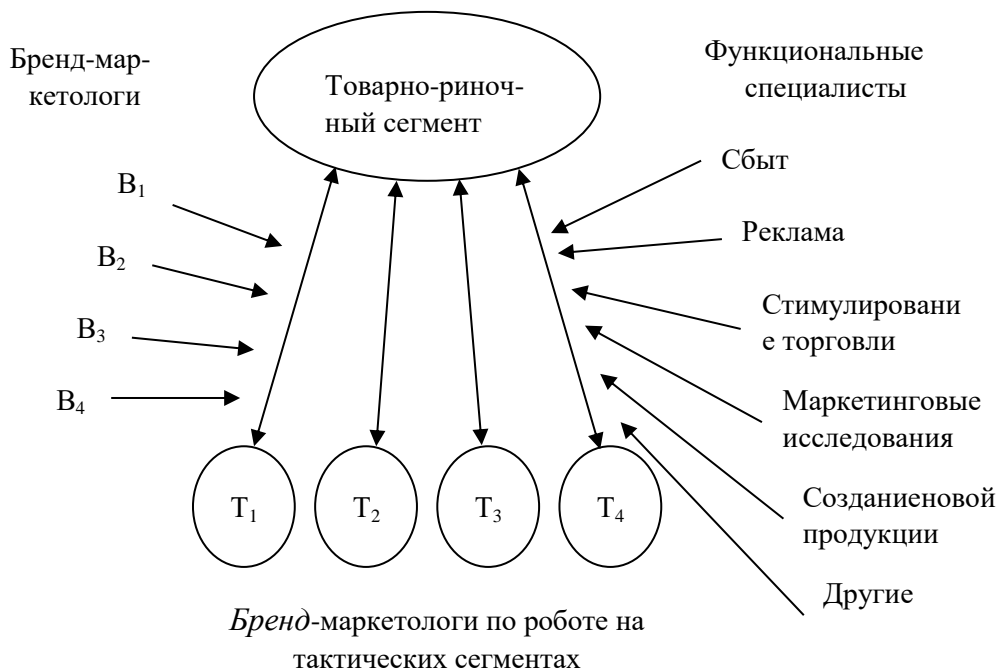

Рис. 2. Организация маркетинговой функции (разработан согласно [1])

Комплексное использование маркетинга и логистики в менеджменте рис. 2 (маркетинго-логистического менеджмента) позволит менеджерам-руководителям повышать карьерный рост

бренд-маркетологов в зависимости от результатов их работы. В свою очередь, им осваивать науку и искусство маркетинга в качестве либо бренд-маркетолога, либо функционального специалиста. Время от времени они могут меняться ролями для приобретения профессионального опыта. Основные усилия бренд-маркетологов должны направляться на удовлетворение нужд целевых покупателей и реагирование на деятельность конкурентов. При этом они еще больше узнают о способах использования брендинга в маркетинго-логистическом менеджменте, о стратегиях и планировании. Лучшие из бренд-маркетологов по работе с тактическими сегментами могут стать менеджерами по товарно-рыночным сегментам, управляющими небольшими подразделениями, а потом - перейти на должность генерального менеджера.

В настоящее время в маркетинго-логистическом менеджменте вопрос о лучшем способе построения маркетинговой функции внутри субъекта хозяйствования, показанной на рис. 2 остается открытым, но тем не менее оптимально соответствует ориентации на потребителя и одной из ключевых функций маркетинга - сегментирования рынка. Возможно, что это самое полезное практическое действие менеджера-руководителя для нахождения организационной структуры, которая будет «работать на результат» несмотря на появление модных новшеств в сфере данной концепции.

Одна из первостепенных задач, стоящих перед менеджером-руководителем при имплементации маркетинго-логистического менеджмента заключается в том, чтобы понять главные стратегические цели своего субъекта хозяйствования и бизнес-модель, при применении которой они достигаются. Эта широкий контекст, в котором разрабатываются маркетинговая стратегия и воплощающие ее программы.

При принятии маркетинговых решений обращаются к науке построения корпоративной стратегии и рассматривают их с точки зрения маркетинга и логистики, то есть сосредотачивают усилия на товары и услуги, технологии обслуживания клиентов, инновации, источники конкурентных преимуществ. С позиции маркетолога это необходимо делать потому, что он вынужден действовать в рамках принятой в субъекте хозяйствования бизнес-модели и личных целей, одобренных или продиктованных менеджером-руководителем.

Список литературы:

1. Грэхем Р. Даулинг Наука и искусство маркетинга / Санкт-Петербург – Вектор.– 2006. – 392с
2. Келлер С., Прайс К. Больше, чем эффективность. Как самые успешные компании сохраняют лидерство на рынке. – М.: Альпина Паблишер, 2018. 416 с.
3. Манн И., Турсина А., Уколова Е. Инструменты маркетинга для отдела продаж. – М.: Манн, Иванов и Фербер, 2017. 224 с.
4. Реброва Н.П. Основы маркетинга: Учебник и практикум для МПО / Н.П. Реброва. - Люберцы: Юрайт, 2016. - 277 с.
5. Скляр Е.Н. Маркетинговые исследования: Практикум / Е.Н. Скляр, Г.И. Авдеенко, В.А. Алексунин. - М.: Дашков и К, 2016. - 216 с.

ТУРИСТИЧЕСКАЯ ОТРАСЛЬ КАЗАХСТАНА В УСЛОВИЯХ ПАНДЕМИИ COVID-19 И ПЕРСПЕКТИВЫ ПОСТКОВИДНОГО РЕСТАРТА

БОРБАСОВА З.Н., д.э.н., профессор,
УЛАКОВ С.Н. к.э.н, профессор,
НЕСИПБАЕВ Р.Е. докторант PhD,

Карагандинский экономический университет Казпотребсоюза

Туристическая сфера – одна из тех отраслей казахстанской экономики, которая в числе первых попала под удар новой коронавирусной инфекции. Речь идет об ударе не только вирусном, медицинском – ведь первая вспышка заболеваемости в Казахстане стала последствием возвращения граждан из зарубежных путешествий, но и ударе финансовом – из-за распространения COVID-19 по всему миру текущие туры пришлось прервать, а запланированные на более поздний срок – отменить или перенести. В таких условиях туроператоры, турагенты, перевозчики и другие участники рынка туристических услуг понесли серьезные убытки уже в первой половине 2020 года. Согласно информации Всемирного совета по туризму и путешествиям (World Travel & Tourism Council, WTTC), отрасль с первых дней встала перед угрозой потерять вследствие коронавирусной пандемии невообразимые 100 млн рабочих мест. Анализ WTTC показывает резкий скачок экономических потерь в мировой экономике – до 2,7 трлн долл. США. Эти данные основаны на апрельском отчете 2020 года [1].

В условиях неблагоприятной эпидемиологической обстановки развитие туристического бизнеса в 2020 г. оказалось под серьезной угрозой. По оценкам экспертов, только в первые месяцы пандемии спрос по всем выездным направлениям сократился на 25-55%, а после закрытия границ многими государствами в мае месяце – упал практически до нуля. На практике компании столкнулись не только с образованием серьезного кассового разрыва из-за того, что перед началом ограничительных мер были выплачены крупные суммы налогов и имеются предоплаты по всему миру, но и с многочисленными требованиями туристов вернуть депозиты по турам. Стоит учесть, что собственные ресурсы их полностью были исчерпаны, огромные суммы денег заморожены по всему миру в виде холдов, которые никто не торопится размораживать, находясь на самоизоляции или карантине. Поэтому они оказались «между молотом и наковальней», когда туристы просят немедленный возврат, а менеджмент, со стороны подрядчиков, не может выполнить требования. В итоге клиенты начинали судиться и угрожать закрытием компании. Но, тем не менее, оказавшись в ситуации, когда продажи упали до нуля, компании работают над решением возникающих проблем и строят планы оперативного выхода из сложившегося кризиса. В свою очередь, из-за неясности, как будет «угасать» заболеваемость, даже ни одно из правительств, пострадавших от коронавируса стран мира, не могут сообщить четких дат полного снятия ограничений даже у себя. Поэтому у турбизнеса тоже сегодня, через полгода после начала пандемии нет возможности рационально спланировать свою дальнейшую деятельность в постковидный период рестарта.

Понимая, что турбизнес сам не сможет справиться с возникшими трудностями, все государства стали вводить ряд мер поддержки – преимущественно для малого и среднего бизнеса. О поддержке МСБ в Казахстане объявили сразу же после ввода чрезвычайного положения. Так, в своем выступлении на заседании Государственной комиссии по чрезвычайному положению президент РК Касым-Жомарт Токаев заявил, что было принято решение о предоставлении дополнительных 600 млрд. тг. на кредитование оборотных средств малого и среднего бизнеса под 8% годовых. Было поручено увеличить финансирование программы «Экономика простых вещей» до 1 трлн. тг. (в рамках программы МСБ, как и крупному бизнесу, занятому в приоритетных отраслях и проектах, доступно кредитование по

льготной субсидированной ставке в 6% годовых). Еще одним инструментом поддержания деловой активности и занятости выступает специальная программа «Дорожная карта занятости». Ее финансирование составило не менее 300 млрд. тг., и на основе поступающих заявок от регионов имеются резервы для увеличения финансирования до 1 трлн. тг. Помимо стимулирования бизнеса это создаст 250 тыс. рабочих мест. Кроме того, в рамках стабилизации экономики были приняты меры по вопросам налоговой политики, так называемые «налоговые каникулы».

Некоторый перечень мер поддержки для предприятий МСБ туристской отрасли в середине мая сформировал и представил в Министерство культуры и спорта РК Казахская туристическая ассоциация. На основе рассмотрения письма в него включены как общие меры, предусмотренные для всех отраслей, наиболее пострадавших из-за пандемии, так и специальные:

- на 2020 год установлен коэффициент «0» к ставкам налога на имущество юридических лиц и индивидуальных предпринимателей по объектам налогообложения, используемым при осуществлении предпринимательской деятельности в сфере туризма, общественного питания и гостиничных услуг. Данная мера распространяется на налогоплательщиков, отнесенных к категории субъектов микро, малого или среднего предпринимательства в соответствии с Предпринимательским кодексом Республики Казахстан. Кроме того, предоставлена отсрочка срока уплаты по всем налогам и другим обязательным платежам в бюджет, а также социальным платежам до 1 июня 2020 года;

- было приостановлено до 1 июня 2020 года принятие мер в части применения способов обеспечения исполнения невыполненного в срок налогового обязательства и принудительного взыскания налоговой и таможенной задолженности, а также задолженности по социальным платежам, за исключением налогоплательщиков с высокой степенью риска;

- продлены до 1 июня 2020 года сроки исполнения уведомления, предусмотренного подпунктом 10) пункта 2 статьи 114 Кодекса Республики Казахстан от 25 декабря 2017 года «О налогах и других обязательных платежах в бюджет» (Налоговый кодекс), наступающие в период чрезвычайного положения (с 15 марта 2020 года по 15 апреля 2020 года), за исключением налогоплательщиков с высокой степенью риска;

- приостановлено проведения проверок, осуществляемых органами государственных доходов, на период чрезвычайного положения, при этом срок приостановления не включается в срок проверок;

- продлены сроки представления деклараций до 30 апреля 2020 года. Принято решение о продлении срока представления деклараций по итогам 2019 года;

- Нацбанком совместно с Агентством РК по регулированию и развитию финансового рынка разработана Программа льготного кредитования субъектов малого и среднего предпринимательства. Для ее реализации выделяется 600 млрд тенге субъектам малого, среднего предпринимательства и индивидуальным предпринимателям через размещение обусловленных вкладов в банках второго уровня. Льготные кредиты на пополнение оборотного капитала субъектам малого и среднего предпринимательства, индивидуальным предпринимателям, пострадавшим в результате введения чрезвычайного положения, выдаются сроком до 12 месяцев по ставке не более 8% годовых. Ограничения для субъектов малого предпринимательства до 3 млрд тенге, для индивидуальных предпринимателей - до 50 млн тенге.

Кроме того, на реализацию «Дорожной карты бизнеса» планируется направить дополнительно 84,5 млрд. тенге. Предусмотрено усиление мер по поддержке предпринимательства через субсидирование и гарантирование по кредитам предпринимателей.

В рамках уточнения предусмотрены дополнительные расходы в сумме 50 млрд тенге на реализацию программы «Еңбек» [2].

Для индивидуальных предпринимателей и субъектов малого и среднего бизнеса, финансовое состояние которых ухудшилось в результате введения ограничений, связанных с чрезвычайным положением в Казахстане, в индивидуальном порядке будет рассмотрена возможность предоставления отсрочки по исполнению обязательств и иных индивидуальных мер по кредитам на срок до 90 дней и пересмотра графика погашения задолженности.

Но туристский бизнес считает, что принятых мер со стороны государства было недостаточно. Предприниматели отмечают, что заявленные меры могли бы оказать поддержку, если бы их получили нуждающиеся. Но на практике для получения помощи существует множество критериев, требований, соответствовать которым могут немногие компании. Самым эффективным решением на данный момент может стать поправка, отражающая возможность для туроператоров переносить даты несостоявшихся туров.

Локдауны особенно сильно затронули гостиничный и ресторанный бизнес и в период ЧП он полностью был парализован. На втором этапе карантина не все смогли продолжить свою деятельность из-за ограничений. Они были вынуждены законсервировать объект, потому что поддерживать его и платить коммунальные и другие расходы было нереально. «Если предоставляется отсрочка на оплату кредитов, то и проценты не должны начисляться», – уверены предприниматели. Предприниматели рассказывают, что в ресторанном бизнесе пришлось сократить примерно 60% сотрудников.

Поддержка, которую предприниматели получали от государства – это минимальный пакет «42500» на содержание сотрудников, отправленных в отпуска. Но, им нужна была не просто отсрочка по платежам, а чтобы банки не начисляли за этот период проценты. Минфином и МИО с 26 марта 2020 г. в одностороннем порядке было прекращено начисление арендных платежей до 20 июня 2020 г. по договорам аренды госимущества и субъектами квазигосударственного сектора. Как ранее мы упоминали, не так много тех компании, которые арендуют помещения у государства и не все могут воспользоваться данным видом поддержки. Их позиция в этом вопросе такова: арендодатели должны в условиях карантина бережно относиться к арендаторам, потому что они не смогут без них выжить, и государство точно так же должно относиться к бизнесу, поддержав компенсацией отмену платы за аренду до конца.

В Казахстане последствия начавшегося кризиса в отрасли туризма могут оказаться куда серьезнее, чем в Российской Федерации, где введены более конкретные дополнительные меры поддержки со стороны государства относительно предпринимательства в туристической сфере. Для примера рассмотрим только некоторые из них, которые не предусмотрены в РК и относятся к деятельности МСБ в туристическом секторе в РФ:

- субсидии для туроператоров на возмещение убытков, связанных с авиаперевозками (выделено 3,5 млрд руб.);
- беспроцентные кредиты на выплату зарплат (кредиты предоставляются по ставке 0% первые 6 месяцев и 4% – в последующие полгода);
- гранты на зарплату, неотложные нужды, коммунальные платежи (субъектам МСП один МРОТ (12 130 руб.) на каждого занятого в организации при условии сохранения занятости на уровне не менее 90% от численности на 1 апреля 2020 года);
- отсрочки по арендным платежам (предусматривающих отсрочку уплаты арендных платежей в 2020 году);
- освобождение от налога на субсидии МСП;
- снижение страховых взносов (с 30 до 15% для части зарплат, превышающей МРОТ, при этом ставка взносов в ПФР составит 10%, в ФОМС – 5%). Для предприятий туристической

отрасли в РФ, относящихся к крупному бизнесу, предусмотрен более узкий перечень мер поддержки.

В конце апреля (с 27 числа 2020 г.) в России стали действовать меры из второго антикризисного пакета, направленные на поддержку малого и среднего бизнеса в условиях распространения коронавирусной инфекции. Дополнительная поддержка МСБ заключалась в предоставлении прямой безвозмездной помощи от государства [3].

Господдержка малого и среднего бизнеса в РФ осуществляется сразу по нескольким направлениям, включая бюджетные выплаты и субсидии, льготы, отсрочки обязательных платежей и налоговые послабления. В рамках второго пакета Правительство РФ оказывает безвозмездную помощь малым и средним предпринимателям на выплату зарплат сотрудникам и решение других безотлагательных вопросов. Таким компаниям (не работникам) предоставляются средства из расчёта 1 МРОТ на каждого сотрудника. Для получения поддержки работодатель должен сохранить рабочие места на уровне не менее 90%. Для выдачи малому и среднему бизнесу беспроцентных кредитов банки дополнительно получают 3,5 млрд. рублей государственных субсидий. На получение финансовой помощи на безвозмездной основе для обеспечения различного рода профилактических мероприятий теперь МСБ могут рассчитывать предприятия общепита, санаториям, отелям и фитнес-центрам. Субсидии предусмотрены также для субъектов МСБ, владеющих гостиницей, в которой не больше 100 номеров, горнолыжной трассой, пляжами. Каждый из указанных объектов должен был фигурировать в федеральном перечне туристических объектов по состоянию на 10 июня 2020 г. Индивидуальные предприниматели, не нанимающие работников, могут рассчитывать на субсидию в размере только 15 тысяч рублей.

Казахстанские туроператоры, точно так же, как и российские, привыкли работать в долг. Они зимой работают на одно массовое направление, летом - другое. В итоге это создало иллюзию, что туристические компании могут годами работать за счёт заёмных средств. Туроператоры расплачивались за летние туры, собирая деньги зимой, т.е. работали по такому же принципу как действуют финансовые пирамиды. Это может стать впоследствии в посткарантинный период проблемой как туроператорам, так и туристам. По нашему мнению в Казахстане последствия в туристской отрасли кризиса могут оказаться куда серьёзнее. В отличие от России, где для начала бизнеса в сфере выездного туризма необходимо предоставить банковские гарантии на полмиллиона долларов, в Казахстане заниматься туристической деятельностью может практически любой. Для получения лицензии туроператора достаточно быть юридическим лицом, снять офис, нанять персонал и заплатить лицензионный сбор (10 МРП - 27788 тенге). Кроме этого, нужно подписать соглашения с перевозчиком и принимающей стороной, а также заключить договор обязательного страхования гражданско-правовой ответственности, который, впрочем, не защитит туриста в случае банкротства организаторов тура.

Согласно Закона РК отменено лицензирование турагентской деятельности от 31 января 2012 года) [4]. Всю ответственность за качество продукта несет теперь туроператор. Основная задача турагента - продавать только турпродукт, который формирует казахстанский туроператор. При этом он не имеет права продавать туры оператора-нерезидента. А казахстанский туроператор вправе требовать от турагента указывать в договоре с туристом название туроператора, продукт которого продает турагентство. С одной стороны это реальный путь снижения барьеров. Но, с другой стороны, случаи обмана потребителей, которые повторяются на рынке каждый год, настораживают, и отмена лицензий приводят к негативным результатам. В Казахстане, как и в России чартерные рейсы по закону могут выполнять только местные авиакомпании. Однако, введенный запрет вовсе не означает, что иностранные чартерные компании больше не смогут летать в Казахстан. Они переводят свои чартерные

рейсы на регулярные. Для этого им нужно подписать дополнение к межправительственному соглашению. Но случаи, когда человек не может вовремя вернуться домой, как случилось в марте-июне 2020 г., не изжиты, крайних бывает трудно найти из-за расплывчатости соглашений.

Государственные границы в 2020 г., по всей вероятности, в лучшем случае, полностью будут открываться не раньше конца года. Покупательский спрос в туристической отрасли сильно упал по сравнению с прошлым годом, потому что у многих компании не будет ни денег, ни времени. Но люди в предстоящем периоде все равно будут ездить отдыхать и тратиться на отпуск, брать кредиты, если нужно. Уменьшится или увеличится стоимость турпутевок, пока трудно предсказать. С одной стороны, они должны стать дешевле, чтобы люди, потерявшие работу, тоже могли отправиться отдыхать. Но, если опираться на сегодняшнюю практику и тенденцию, все услуги только дорожают. В этом отношении основной спрос за стоимость поездок будет не с владельцев отелей, а с авиакомпаний. Насколько вырастет авиaperевозка одного человека, станет главным фактором при формировании стоимости путевки на дальние расстояния.

Негативные последствия от вынужденного простоя из-за пандемии ощутили на себе все представители туристической индустрии, но тенденция к постепенному снижению в Казахстане после первого, особенно после второго карантина дала определенные надежды на возобновление путешествий. К середине мая месяца, уровень заболеваемости новой коронавирусной инфекцией давала надежду на то, что уже скоро ограничительные меры будут сняты, и туристическая отрасль сможет приступить к активному восстановлению своей деятельности уже этим летом. Однако второй карантин из-за новой волны коронавирусной инфекции в стране свели на нет эти ожидания.

В этом году курортный сезон начал открываться с 1 июня только в санаториях, имеющих медицинскую лицензию. Некоторые крупные отечественные авиакомпании заявили о своем намерении в конце июля – начале августа возобновить полеты за границу. Казахстан с конца июля 2020г. стали возобновлять с известными ограничениями международные полеты в Турцию, Китай, Южную Корею, Таиланд, Грузию и Японию. В связи с этим количество желающих отдохнуть за границей становился больше. Однако, по сравнению с прошлым годом продажи упали на 80%.

Очевидно, что в настоящее время и постковидный период не стоит ждать активного, взрывного развития въездного и выездного туризма. Во-первых, несмотря на постепенное восстановление некоторыми странами авиасообщения с другими государствами, почти везде введены посткоронавирусные меры в области туризма, предусматривающие обязательное прохождение пребывающими путешественниками 14-ти дневного карантина. Следовательно, с учетом обычной продолжительности туров в зарубежные страны, не превышающей 10-14 дней, иностранные туроператоры не ожидают большого потока туристов из Казахстана в ближайшие месяцы. Что касается отечественных туркомпаний, они также не ждут высокого спроса на свои услуги со стороны иностранных туристов. Кроме того, возобновление международного туризма – процесс всегда двусторонний. Если восстановления какой-то части регулярных рейсов за рубеж летом еще можно было ожидать, то запуск чартерных рейсов не ожидается.

Во многих случаях пункты назначения туристов в мире во всех странах постоянно корректируют свои ограничительные меры по мере развития ситуации. Влияние COVID-19 на глобальный туризм было показано в новом всеобъемлющем отчете об ограничениях на поездки от Всемирной туристской организации (ЮНВТО). Почти все глобальные пункты назначения ввели ограничения на поездки с января 2020 года, включая полный запрет на все поездки, поскольку они направлены на сдерживание пандемии. ЮНВТО регулярно отслеживает и анализирует эволюцию ограничений на поездки, стремясь эффективно поддерживать ответственное, но и своевременное восстановление сектора туризма во всем мире. Более

конкретно, при анализе ЮНВТО определяет четыре основных типа ограничительных мер при пандемии COVID-19, а именно:

1. Полное или частичное закрытие границ для туристов;
2. Ограничения на поездки в конкретном направлении («Пассажиры, которые проезжали или находились в стране X, не имеют права въезда в страну Y»);
3. Полная или частичная приостановка полетов;
4. Различные меры, включая требования к карантину или самоизоляции, медицинские справки, признание недействительными или приостановление выдачи виз и т. д.

На наш взгляд, к моменту окончания пандемии и открытия границ между странами в индустрии туризма накопится огромный отложенный спрос. Первым ожидаемо будет восстанавливаться внутренний туризм. Однако, вероятнее всего, покупательская способность населения снизится, поэтому возрастет спрос на бюджетные туры по собственным странам. Что касается въездного туризма, то для его восстановления может понадобиться гораздо больше времени. В данной связи игрокам туристского рынка имеет смысл сконцентрировать свои усилия именно в сегменте внутренних путешествий, изучая и продвигая потенциально перспективные направления и разрабатывая новые предложения. Другими словами, субъектам туристского бизнеса, наряду со всеобщей государственной поддержкой, стала необходима не просто стратегия выживания, но и опережения в связи с предстоящими существенными изменениями потребительских предпочтений, которая должна включать в себя следующие ключевые составляющие:

- смещение фокуса на сегмент внутреннего туризма;
- разработка новых предложений и продуктов, ориентированных на бюджетный туризм, а также на индивидуальный туризм и туризм в малых группах;
- расширение возможностей экологического туризма (разработка новых маршрутов, опережающее продвижение, использование идей и принципов экономики впечатлений);
- усиление аспекта безопасности путешествий (учет санитарно-эпидемиологической обстановки места пребывания, качества страхового продукта и т.п.);
- цифровизация предлагаемых сервисов (использование технологий смешанной и дополненной реальности, QR-кодов, мультимедийных приложений для объектов показа и др.).

Кризис рано или поздно закончится, и туристская отрасль начнет восстанавливаться. Однако любой кризис ведет не только к негативным последствиям. Появятся новые возможности и вызовы этого серьезного испытания для всего туристского рынка. В числе этих возможностей и вызовов — ускорение процессов цифровизации туристских сервисов, более активное внедрение современных технологий (например, больших данных, искусственного интеллекта, смешанной и дополненной реальности и т.п.), использование идей экономики впечатлений, актуализация индивидуального подхода к клиенту, а также экологического аспекта туристского продукта, расширение географии туристских маршрутов и др. Поэтому следует всесторонне изучить глобальные последствия COVID-19 для развития туристской индустрии в Казахстане и стран мира, разработать эффективные меры противодействия угрозам, с которыми в будущем она может снова столкнуться.

Список литературы:

- 1.Осипова, Л.Б. Гостиничный и туристический бизнес во время пандемии коронавируса COVID-19 / Л. Б. Осипова, В. Н. Прокопьев. - Текст: непосредственный // Молодой ученый. - 2020. - № 23 (313). - С. 429-433.
- 2.Поддержка малого и среднего бизнеса в связи с коронавирусом. URL: <https://ria.ru/20200428/1570683407.html>

3.Королев И.В. Социально-экономические последствия пандемии COVID-19 для Российской Федерации и возможные антикризисные стратегии / И. В. Королев, Л. В. Ермолина. // Экономика, управление и право в современных условиях: - Тольятти: Изд-во ИССТЭ, 2020. - Вып. 31. -С. 79-83.

4.Закон РК «О внесении изменений и дополнений в некоторые законодательные акты Республики Казахстан по вопросам совершенствования разрешительной системы». «Казахстанская правда» от 31 января 2012 года.

УДК 331.5.024.54

ҚАЗАҚСТАН ЕҢБЕК НАРЫҒЫНДАҒЫ ЖОҒАРЫ ЖАСТАҒЫ ЖҰМЫСШЫЛАРЫНЫҢ ЖАҒДАЙЫН ТАЛДАУ

ГАЗИЗОВА М.Р., 1 курс докторанты
Е.А.Бөкетов атындағы Қарағанды университеті

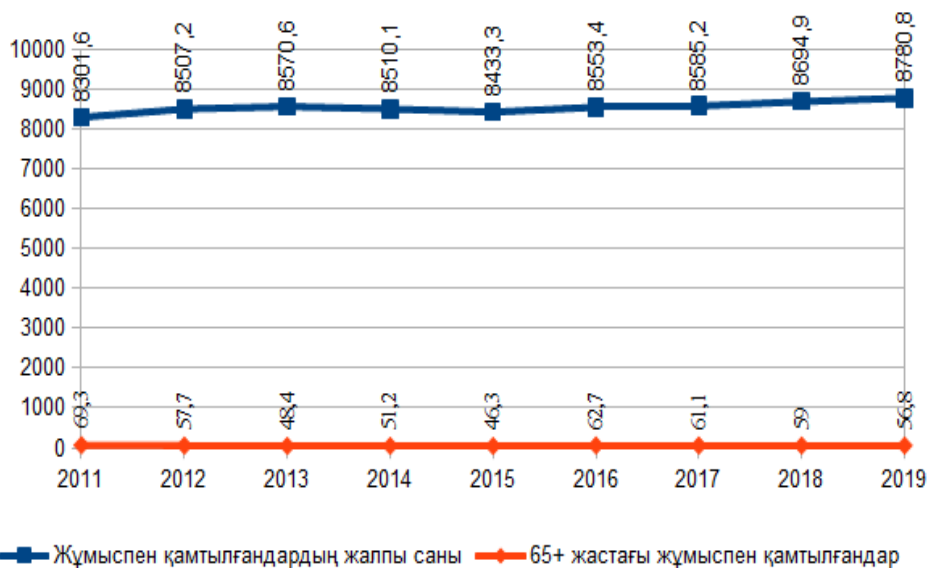
Қоғамның жас мөлшерінің егде адамдар үлесінің өсуі жағына қарай өзгеруі, оның жалпы құрамында – барлық дамыған елдердегі демографиялық жағдайды сипаттайтын үрдіс. Бұл үрдіс ұзақ мерзімді, объективті шындықты және өзінің әлеуметтік және экономикалық салдарлары бойынша неғұрлым маңызды екенін көрсетеді. Оның қоғамға әсері тікелей де, бірнеше рет жанама да болуы мүмкін. Сондықтан бүгінгі күннің негізгі міндеті – әлеуметтік даму мен әлеуметтік саясатты жақын және ұзақ мерзімді болашақта жоспарлау және болжау кезінде қоғамдық тәжірибеде осы үдерісті есепке алу жолдарын іздеу.

БҰҰ-ның "World Population Prospects 2019: Highlights" басылымында әлемнің халқы жоғары болып, 65 жастан асқан адамдар ең жылдам өсіп келе жатқан жас тобы болып табылады деген негізгі тұжырымның бірі ретінде атап өтілді

Өткен жылдармен салыстырғанда аға буынның ресурстық әлеуеті қазіргі уақытта неғұрлым тиімді. Сондай-ақ, үлкен жастағы адамдардың еңбек қызметіне белсенді қатысуы ұзақ өмір сүрудің және еңбек нарығындағы мәселелерді шешудің қолайлы факторы болып табылады.

Дегенмен, соңғы жылдары Қазақстанда зейнеткерлік жастағы қызметкерлердің жұмыспен қамтылу деңгейі төмендеп келеді (Сурет 1).

Жұмыспен қамтылғандардың құрылымында негізгі үлесті 78,2% 25-54 жас аралығындағы тұлғалар, 11,5% - 15-24 жас аралығындағы жастар, 9,6% - 55-64 жас және 0,6% – 65 және одан жоғары жастағы жастар құрайды.

Е с к е р т у – автордың [2] дереккөзі бойынша құрастырылды

Сурет 1. Қазақстан Республикасында 65+ жас тобы бойынша жұмыспен қамтылған халық, мың адам

Қарастырылып отырған кезеңде зейнеткерлерді жұмыспен қамтудың ең жоғары көрсеткіші 2016 жылы байқалды, ол 62,7 мың адамды құрады. Алайда соңғы жылдары егде жастағы жұмыспен қамтылған адамдардың саны төмендеді, себептердің бірі әйелдердің зейнетақы жасын кезең-кезеңмен арттыру болып табылады («Қазақстан Республикасындағы зейнетақымен қамсыздандыру туралы» заңына сәйкес 2018ж. 1 қаңтарынан бастап 2027 ж. дейін 10 жыл ішінде зейнетақы жасы әйелдер үшін 6 айдан өседі).

Дегенмен, жұмыс істейтін қарт азаматтар санының азаюы болмашы, жалпы статистикалық мәліметтер азаматтарды жас ерекшелігі бойынша кемсіту Қазақстан үшін өзекті болып қалатыны туралы қорытынды жасауға мүмкіндік береді.

Жұмыспен қамтылған халықтың құрылымында 65 жас және одан жоғары жас топтары өз бетінше жұмыспен қамтылудың үлесі үлкен (Кесте 1).

1 кесте

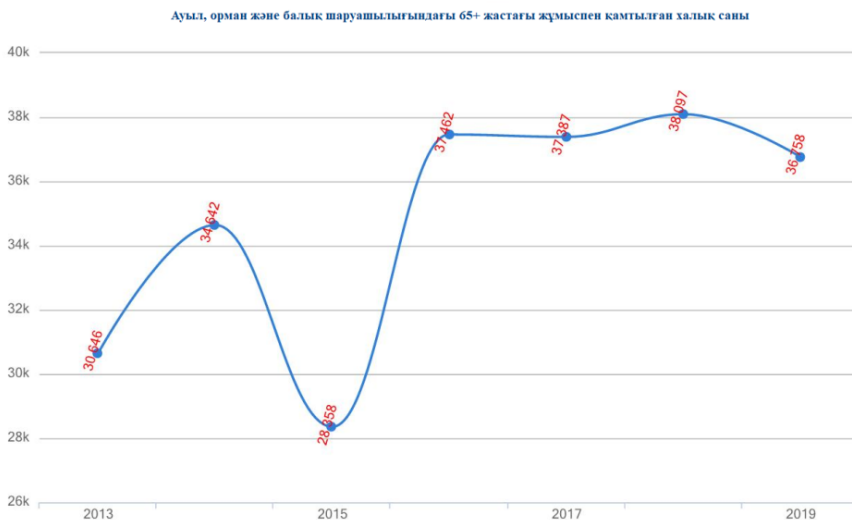
Өзін-өзі жұмыспен қамтыған халықтың жасы бойынша көрсеткіштер, адам саны

	Барлығы	соның ішінде жасы				
		15	16-24	25-54	55-64	65 және одан асқандар
2011 жылы	2720223	9247	506384	1 875 286	276 787	52 519
2012 жылы	2693469	7643	496681	1 878 934	270 635	39 576
2013 жылы	2620965	1455	407 098	1 890 593	288 010	33 809
2014 жылы	2400 370	3433	398 235	1 708 225	249 333	41 144
2015 жылы	2138425	1071	305 187	1 567 605	233 760	30 802
2016 жылы	2210541	466	275 919	1 620 467	272 654	41 035
2017 жылы	2099222	520	263 380	1 528 689	266 525	40 108
2018 жылы	2082522	275	254 949	1 494 633	290 575	42 090
2019 жылы	2099249	333	264 859	1 491 586	299 918	42 553

Е с к е р т у – автордың [2] дереккөзі бойынша құрастырылды

Мәселен, өзін-өзі жұмыспен қамтыған халықтың жасы бойынша 2011 жылғы және 2019 жылғы көрсеткіштерді салыстырсақ, 65+ жастағы азаматтардың мөлшері басқа жас топтарға қарағанда шамамен 10 мың адамға азайған.

65 + жас шамасындағы халықтың едәуір үлесі ауыл, орман және балық шаруашылығында жұмыс істейді. Сонымен бірге қарастырылған кезеңде осы экономикалық қызмет түрі аталған жос тобында жетекші орында болды, алайда соңғы жылдары жұмыспен қамтылған күміс буын азаматтарының көлемі төмендегені байқалады (Сурет 2).

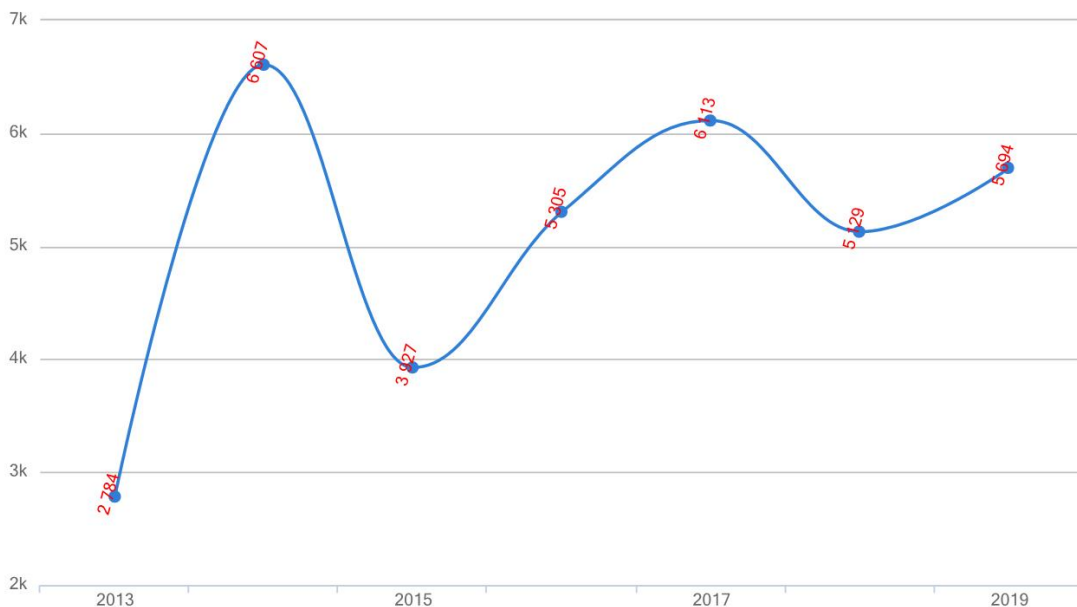

Е с к е р т у – [3] дереккөзі

Сурет 2. Ауыл, орман және балық шаруашылығында 65+ жастағы жұмыспен қамтылған халық саны, мың адам

Көптеген экономикалық қызмет түрлері бойынша 65+ жастағы жұмыспен қамтылғандардың саны 2011-2019 жж. аралығында азайған. Мысалы, өнеркәсіп, өнер, ойын-сауық және демалыс салаларында 2 есе азайған. Ал керісінше, көтерме және бөлшек сауда; автомобильдерді және мотоциклдерді жөндеу, көлік және қоймалау, тұру және тамақтану бойынша қызметтер салаларында жұмыспен қамтылғандардың мөлшері ұлғайған (Сурет 3).

Көтерме және бөлшек сауда; автомобильдерді және мотоциклдерді жөндеу саласындағы 65+ жастағы жұмыспен қамтылғандар

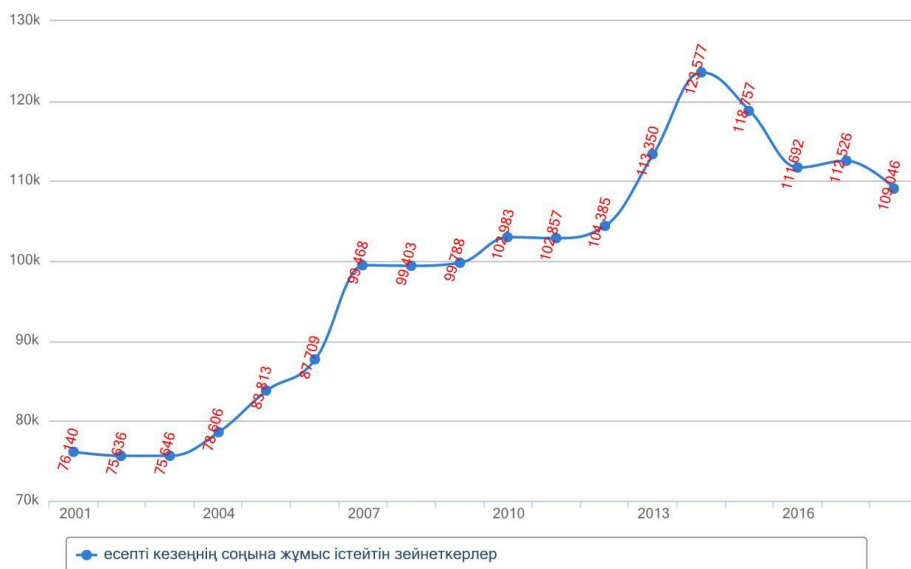

Е с к е р т у – [3] дереккөзі

Сурет 3. Көтерме және бөлшек сауда; автомобильдерді және мотоциклдерді жөндеу саласында 65+ жастағы жұмыспен қамтылған халық саны, мың адам

Материалдық мүдделілікті ынталандыру жасы үлкен адамдардың еңбек қызметін жалғастыруының негізгі драйверлерінің бірі болып қалады (Сурет 4).

есепті кезеңнің соңына жұмыс істейтін зейнеткерлер

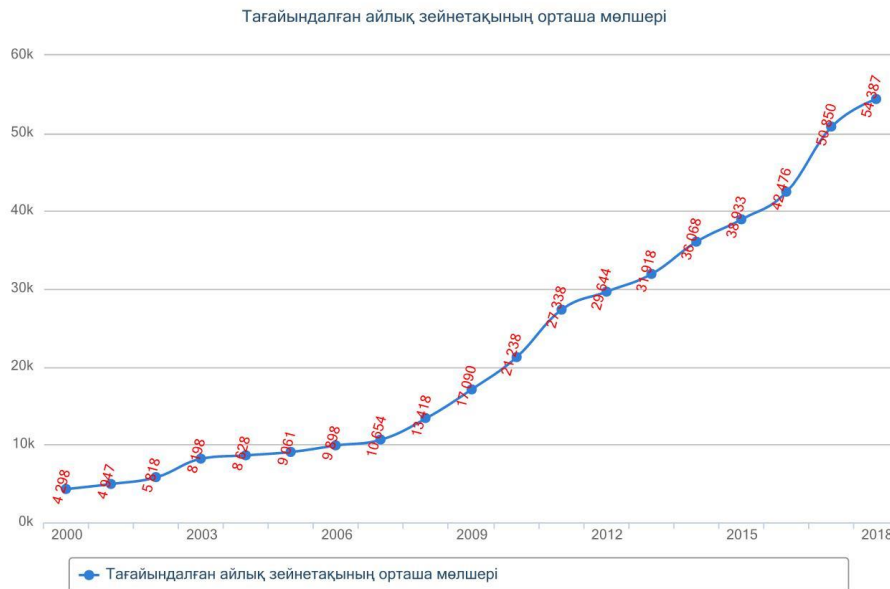

Е с к е р т у – [3] дереккөзі

Сурет 4. Есепті кезеңнің соңына жұмыс істейтін зейнеткерлер

Экономикалық теория шеңберінде зейнетақы еңбексіз табыстың бір мысалы болып табылады. Жеке адам зейнетақы ала бастағанда, оның экономикалық белсенділігі табыс әсерінің

нәтижесінде төмендеуі тиіс. Егер зейнетақы төлемдерінің мөлшері арттырылса, сол әсер зейнеткерлер үшін қолданылады. Сонымен қатар, әлемнің түрлі елдерінде бар зейнетақы төлеу бойынша шектеулер зейнетақы мөлшерінің қарт адамдардың экономикалық белсенділігіне өзгеруінен түскен табыстың таза әсерін бағалауда зерттеушілер үшін елеулі қиындықтар туғызады (Сурет 5).

Е с к е р т у – [3] дереккөзі

Сурет 5. Тағайындалған айлық зейнетақының орташа мөлшері

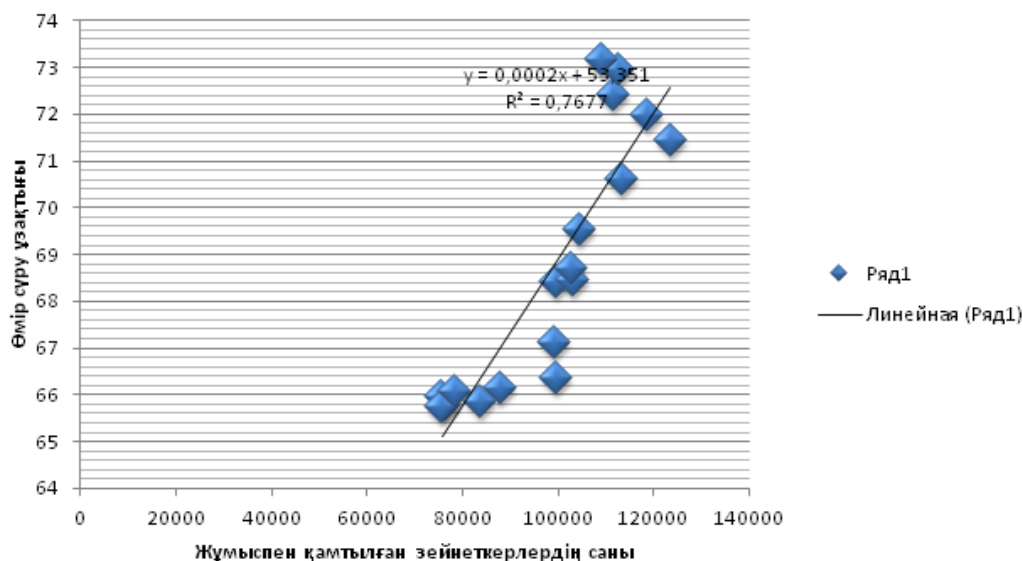
Алынған нәтижелер көрсеткендей, зейнеткерлердің жұмыспен қамтылуы көп жағдайда зейнетақымен қамтамасыз ету деңгейіне байланысты, бұл жоғары жас буындағы еңбек тәртібін әртүрлі әлеуметтік зерттеулермен толық келісіледі.

Талдауға сай, жұмыспен қамтылған зейнеткерлердің саны мен тағайындалған зейнетақының орташа айлық мөлшерінің өзара байланысы өте жоғары, демек корреляциялық тәуелділік оң мәнді көрсетіп, корреляциялық коэффициент 0,84, бұл айнымалы деректер арасындағы жоғары байланысты көрсетеді.

Басқаша айтқанда, жоғалған табысты алмастыру деңгейі жоғары болған сайын, өзінің бұрынғы материалдық қамтамасыз ету деңгейін сақтауға ұмтылған жұмыс істейтін көп зейнеткерлер де болады. Сонымен қатар, зейнетақы деңгейінің артуы еңбек қызметін жалғастыруға қаржылық ынталандыруды төмендетеді. Сондықтан зейнеткерлердің еңбек белсенділігін ынталандыру үшін зейнетақы мөлшерін тек қана арттыру емес, оны еңбек нарығындағы орташа жалақымен шамалас арттыру қажет.

Белсенді қартаю стратегиясын іске асыру халықтың қартаюымен байланысты әл-ауқат саласындағы ағымдағы және болашақ проблемаларды шешу үшін тиімді құрал болып табылады.

Мәселен еңбек ұзақтығы жалпы халықтың өмір сүру ұзақтығы көрсеткіштеріне жағымды әсер етуі мүмкін (Сурет 6).

Е с к е р т у – автормен құрастырылды

Сурет 6. Жұмыспен қамтылған зейнеткерлердің саны мен өмір сүру ұзақтығымен өзара байланысы

Корреляциялық зерттеудің нәтижесіне сай, жұмыспен қамтылған зейнеткерлердің саны мен өмір сүру ұзақтығымен өзара байланысы өте жоғары, себебі корреляциялық тәуелділік оң мәнде көрсетіп, корреляциялық коэффициент 0,88 бұл айнымалы деректер арасындағы күшті байланысты көрсетеді. Қорытындылай келей, жасы жоғары адамдар тобының белсенді еңбек ұзақтығы жалпы өмір сүру ұзақтығын жоғарылатады деп айтуға болады.

Қарт адамдар бүгінгі күні білім мен денсаулық әлеуетін жинақтады,ол олардың еңбек белсенділігін одан әрі кеңейту үшін объективті негіз береді. Мемлекеттің міндеті-үлкен жастағы адамдардың еңбегіне деген сұраныс пен ұсынысты ынталандыратын қолжетімді құралдарды барынша кеңірек пайдалана отырып, осы әлеуетті іске асыруға көмектесу.

Әдебиеттер тізімі:

1. Department of Economic and Social Affairs Population Division World Population Prospects 2019 Highlights// https://population.un.org/wpp/Publications/Files/WPP2019_Highlights.pdf
2. Қазақстан Республикасы Ұлттық экономика Министрлігі Статистика комитетінің мәліметтері//<https://stat.gov.kz>
3. Қазақстан Республикасы Ұлттық экономика Министрлігі Статистика комитетінің Талдау ақпараттық-талдамалық жүйесінің мәліметтері // <https://taldau.stat.gov.kz>

ИССЛЕДОВАНИЕ СОСТОЯНИЯ ЖЕНСКОГО ЛИДЕРСТВА В МАЛОМ БИЗНЕСЕ ХМЕЛЬНИЧЧИНЫ (УКРАИНА)

ГУРМАН Е. Н., к. пед. н., доцент кафедры маркетинга и менеджмента,
Хмельницкий кооперативный торгово-экономический институт, Украина

Малый бизнес как институциональный сектор экономики преобладает по численности и объемам производства в развитых странах мира и обеспечивает ежегодно около 35-50% ВВП и от 60 до 70% увеличение новых рабочих мест, позволяет активно влиять на уровень безработицы, в отличие от Украины, где малый бизнес приносит лишь 16% ВВП в экономику страны по состоянию на 2020 год [1].

Общепризнанно, что активизация участия женщин в малом бизнесе, может быть одним из самых эффективных способов повышения темпов экономического роста и уровня жизни населения [2]. Ведь по оценкам экспертов, если гендерные диспропорции в предпринимательстве будут устранены, глобальный ВВП может вырасти на 2%, или на 1,5 трлн. долларов США [2]. Следовательно, с 2010 года наблюдается активное интегрирование в малый бизнес женщин, поскольку их участие в предпринимательстве позволяет решить многие проблемы, связанные с существующими диспропорциями в экономике и, в первую очередь, на рынке труда.

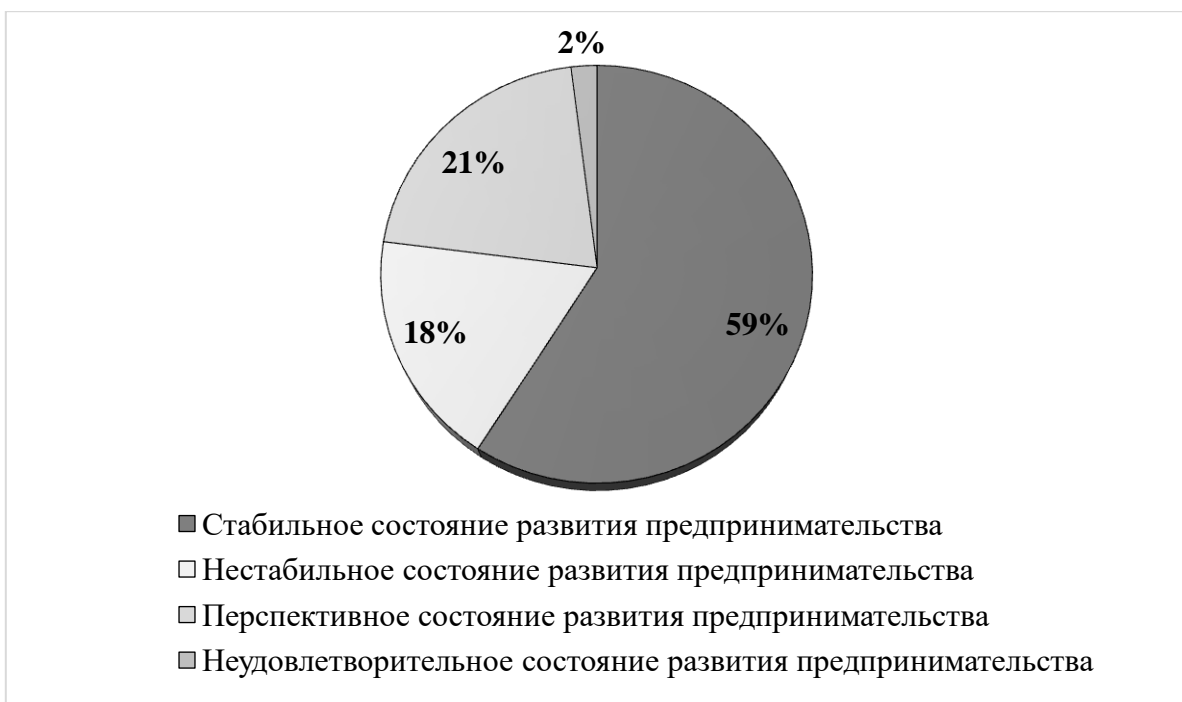
Количество женщин-предпринимательниц в малом бизнесе в Украине по состоянию на 2020 год составляет 46% (851 000 женщин-предпринимательниц) от общего количества предпринимателей в стране. Тенденция на увеличение количества женщин в бизнесе наблюдается в течение последних пяти лет. В 2016 году в Украине было 43.7% женщин-предпринимательниц. Уже в 2018 году этот показатель вырос до 45% [3, 4].

53% всех предпринимателей Украины заняты в оптовой и розничной торговле. В самой отрасли преобладает розничная торговля (80% предпринимателей). В то же время 59% предпринимателей, занятых в розничной торговле, - женщины.

По состоянию на 2020 год больше всего женщин работают как предприниматели в Хмельницкой (50%), Одесской (49.5%) и Николаевской (48,5%) областях Украины. Меньше - во Львовской (43.86%), Тернопольской (43.67%), Киевской (43.39%) и Харьковской (42,5%) областях [3].

Исследование реального состояния развития женского предпринимательства в Хмельницкой области проводилось путем анкетирования 50 представительниц малого бизнеса в июне - июле 2020 года.

Стаж предпринимательской деятельности крупнейшей категории опрошенных женщин (49%) составляет от 3 до 10 лет деятельности, 23% респондентов работают от 1 до 3-х лет, 16% - более 10 лет, 12% - менее 1 года. 59% женщин оценивают состояние развития собственного бизнеса, как стабильное (рис. 1).

Примечание – Составлено автором по данным проведенного исследования

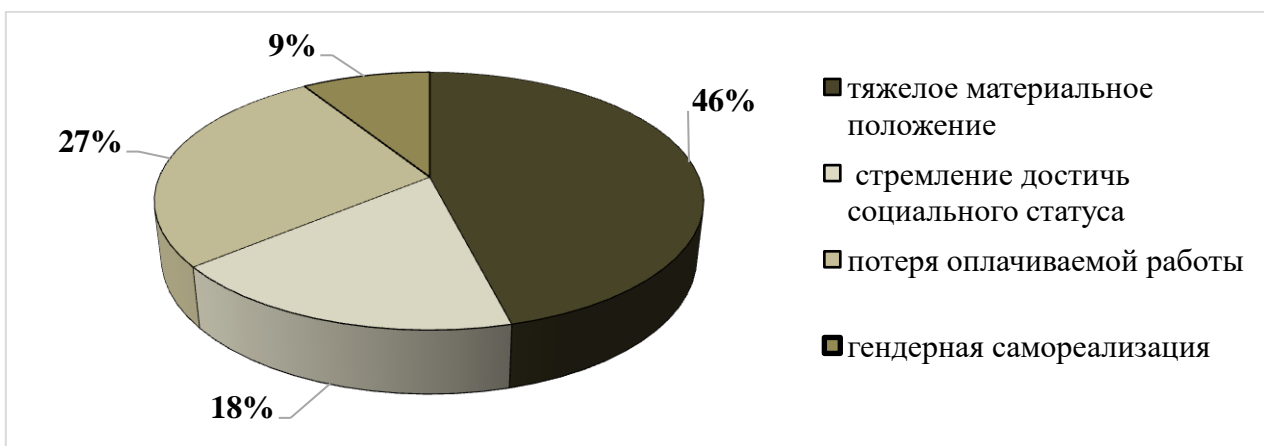
Рисунок 1 - Результаты опроса респондентов о состоянии развития женского предпринимательства в Хмельницкой области

72% респондентов оценивают развитие женского предпринимательства в Хмельницкой области, как удовлетворительное, 28% - неудовлетворительное.

20% респондентов считают, что перспективы дальнейшего развития женского предпринимательства в Хмельницкой области на ближайшие годы достаточно удовлетворительные, 30% считают, что ничего не изменится, 2% представительниц женского предпринимательства думают, что ситуация ухудшится, 48% респондентов затруднились оценить перспективы.

Наибольшими проблемами, которые мешают развитию женского бизнеса в Хмельницкой области респонденты отметили финансовые проблемы (49%), недостаточность знаний и опыта (38%), несовершенство рынка (13%).

Основным фактором для начинания собственного бизнеса, 46% опрошенных женщин назвали тяжелое материальное положение (рис. 2).

Примечание – Составлено автором по данным проведенного исследования

Рисунок 2 - Результаты опроса респондентов относительно мотива открытия собственного дела

Также опрошенные считают, что крупнейшими препятствиями для собственного дела являются: невозможность отвлечься от воспитания детей (28%), недостаточный уровень образования (27%), отношение мужского пола (11%) и другое (состояние экономики, вмешательства контролирующих органов, отсутствие морального стимулирования от власти и общества области) (34%).

Опрошенные женщины-предприниматели считают, что для предоставления малому предпринимательству динамики устойчивого развития необходимо: не препятствовать (47%), организовать курсы, тренинги, круглые столы (25%), финансово поддерживать (17%), морально стимулировать со стороны власти и общества (11%).

Таким образом, стратегическими задачами развития женского малого бизнеса должно быть обеспечение повышения конкурентоспособности, увеличения потенциала, активизация инвестиционной активности на местном уровне и развитие инфраструктуры поддержки малого женского предпринимательства.

Поэтому в целях развития инфраструктуры поддержки малого бизнеса, повышения профессиональной квалификации предпринимательниц, улучшения условий деятельности, привлечения женщин к бизнесу необходимо:

- 1) организовывать учебные курсы, тренинги, круглые столы, семинары, общественные слушания по проблемам развития женского бизнеса;
- 2) ежегодно проводить ярмарки, форумы, конкурсы для женщин Хмельницкой области;
- 3) представлять успешные примеры деятельности женщин-предпринимательниц в средствах массовой информации;
- 4) проводить опросы, аналитические исследования среди женщин-предпринимательниц для определения потребностей и основных препятствий в развитии женского предпринимательства.

Список литературы:

1. Малий та середній бізнес в Україні дає 55% ВВП // Інформаційне агенство. УНІАН. - 2019. – Режим доступу: <https://www.unian.ua/economics/finance/10596576-maliy-ta-seredniy-biznes-v-ukrajini-daye-55-vvp-kabmin.html> .
2. Смаль В. Інклюзивний розвиток бізнесу: жіноче підприємництво // Аналітичне дослідження. - 2018. – Режим доступу: https://decentralization.gov.ua/uploads/library/file/490/Woman_Business_PLEDDG_2019.pdf .
3. Кількість жінок-підприємців зросла за останні роки // Оpendatabot. - 2019. – Режим доступу: <https://opendatabot.ua/blog/299-8-march> .
4. Гендерні ініціативи міст і громад України // Кращі практики та рекомендації. - 2019. - https://decentralization.gov.ua/uploads/library/file/528/Gender_initiatives_in_Ukraine.pdf .

ӘЛЕУМЕТТІК ҚЫЗМЕТ КӨРСЕТУ ҰЙЫМДАРЫНДА ПЕРСОНАЛДЫ ҚАЛЫПТАСТЫРУ ҚАҒИДАТТАРЫН ЖЕТІЛДІРУ

ДЖАЗЫҚБАЕВА Б.Қ. PhD докторы, доцент
ҚЭУК, Менеджмент және инновациялар кафедрасы

Қазіргі заманғы дамыған мемлекеттерде мемлекеттік арнаулы қызмет көрсету жүйесі шаруашылық жүргізудің нарықтық жағдайларын имитациялау үшін ұйымдастырылған. Мемлекеттік ұйымдарға барынша мүмкін шаруашылық дербестік дәрежесі берілген жеке және коммерциялық емес сектормен клиент үшін бәсекелеседі, яғни шығындарды қысқартуға және қызмет көрсету сапасын арттыруға ұмтылады.

Нарық жағдайына жақын шаруашылық дербестік көріністерінің бірі әлемнің дамыған елдеріндегі әлеуметтік қызмет көрсету ұйымдарындағы штат бірліктерінің құрылымын жоспарлау жүйесі болып табылады. Арнайы әлеуметтік қызметтер жүйесінде мекемелер штаттарын қалыптастырудың әлемдік тәжірибесін зерттеу кезінде біз Ұлыбритания, АҚШ, Дания, Канада, Литва, Ресей Федерациясы, Беларусь сияқты елдердің тәжірибесін зерттейміз. Нәтижесінде штаттық бірліктерді жоспарлау клиенттердің қызметтерге қажеттілігінің саны мен көлемін ескере отырып, әлеуметтік қызмет көрсету ұйымдарында жүзеге асырылады және оның ішкі ісі болып табылады, ал қызметкерлер штатының бекітілген нормативі көптеген елдерде жоқ. Клиенттердің әрбір нақты уақыт сәтіндегі қажеттілігінің көлемі олардың құрылымына байланысты болғандықтан (яғни топтар санының әртүрлі қажеттіліктермен арақатынасы), штаттарды жоспарлау ұйымның өзінің шешіміне берілген, ал тек қызметтердің сапасы ғана бақыланады. Көптеген қызметтер батыс елдерінің арнайы қызмет көрсету жүйесінде ақылы негізде көрсетіледі, бұл клиенттер тарапынан сұраныс көлеміне әсер етеді және тиісінше әлеуметтік қызметкерге жүктемені азайтады немесе арттырады.

Қазақстанда әлі күнге дейін персоналдың жеткілікті қатаң штаттық нормативтері сақталуда, онда негізгі ғана емес, сонымен қатар қосалқы және қызмет көрсетуші персоналдың саны регламенттеледі. Қызметкерлердің санын есептеу клиенттер санына жүргізіледі. Қызметтер тегін көрсетіледі, ал қарттар мен мүгедектерге арналған мекемелерге тегін қызметтер алуға құқығы жоқ, бірақ оларды ақылы түрде алғысы келетін клиенттерді нарықтан қабылдауға рұқсат етілмейді. Нормативтік-құқықтық құжаттарда клиенттер санаттары қажеттілік көлемі бойынша айырмашылығы жоқ.

Қазақстандық арнаулы әлеуметтік қызметтердің стандартына сәйкес, персоналдың ең аз штаттық нормативтері стационарлық үлгідегі ұйымдар үшін қарттар мен мүгедектерді қамтиды:

1. Қызметкерлер мен шаруашылық-қызмет көрсету персоналының басшыларының нормативтері;
2. Арнаулы әлеуметтік қызметтер көрсету жөніндегі персоналдың нормативтері;
3. Әлеуметтік-тұрмыстық қызмет көрсету жөніндегі персоналдың нормативтері;
4. Әлеуметтік-медициналық қызмет көрсету жөніндегі персоналдың нормативтері;
5. Әлеуметтік-психологиялық қызмет көрсету жөніндегі персоналдың нормативтері;
6. Әлеуметтік-еңбек қызметтерін көрсету жөніндегі персоналдың нормативтері;
7. Әлеуметтік-мәдени қызметтер көрсету жөніндегі персоналдың нормативтері;
8. Әлеуметтік-құқықтық қызмет көрсету бойынша персоналдың нормативтері.

Бұл ретте стандартта клиенттердің саны 50 деп есептегенде 77 лауазым бойынша персоналдың ең аз штаттары бекітіледі.

Қазақстандық және әлемдік тәжірибені Талдамалық салыстыру үшін біз дамыған елдерде арнаулы әлеуметтік қызметтер көрсететін ұйымдардағы әлеуметтік қызметкерге жүктемені айқындау өлшемдерін анықтадық. Мұндай өлшемдер:

1. Арнайы әлеуметтік қызметтер көрсетуді реттейтін нормативтік-құқықтық базаға сәйкес клиенттер үшін көрсетілетін қызметтер тізімі.

2. Клиенттердің күтім сағаттарында көрсетілген күтімге қажеттілігінің көлемі, яғни осы қызметтерді көрсетуге арналған әлеуметтік қызметкердің нақты уақыт шығындарына сәйкес.

3. Әлеуметтік қызметкердің жұмыс уақытының ұзақтығы және олардың қажеттіліктерінің көлемі бойынша қызмет көрсететін клиенттердің құрылымы.

Бұдан әрі біз Қазақстандық нормативтік-құқықтық құжаттарды және осыған ұқсас заңдар мен Литва Республикасының заңға тәуелді актілерін салыстырдық, онда әлеуметтік қызмет көрсету жүйесі Еуропалық Одақтың нормалары бойынша айтарлықтай өзгеріске ұшырады, бірақ ресми нормативтік құжаттарды сақтайды.

Мүгедектер мен қарттарға қызмет көрсететін стационарлар бойынша нормативтік құжаттарды салыстыру тәсілдердегі айырмашылықтарды анықтауға мүмкіндік берді:

1. Әлеуметтік қызметкер мен оның Литвадағы көмекшісіне жүктеме қызметкердің толық ставкасынан 40 сағат үлесінде анықталады, себебі нақты санаттағы 1 клиентке есептеледі.

2. Жүктеме интервал түрінде беріледі, оның шегінде әрбір мекеме жоспарлау үшін нақты мәнді таңдай алады. Әр түрлі қажеттіліктері бар клиенттер топтары есепке алынады: ересек мүгедектер, егде адамдар, қарттар мен қажеттілік деңгейі жоғары мүгедектер.

3. Норматив жасау кезінде бірінші кезекте клиент үшін қызмет көрсету және қызметтер кешенін көрсетуге уақыт шығындары, содан кейін қызметкерлер штаты бағдар болып табылады.

4. Тек қызметі клиентке қызмет көрсетумен байланысты лауазымдар ғана нормаланады: әлеуметтік қызметкер, әлеуметтік қызметкердің көмекшісі, дәрігер, медбике, жұмыспен қамту мәселелері жөніндегі маман (мүгедектерге арналған еңбек терапиясы қызметтері), кинезитерапевтер, массажистер, эрготерапевтер, психолог. Нәтижесінде, штат нормативтері мамандықтың тар шеңберін білдіреді, бірақ олардың барлығы мекеменің директорын (және оның орынбасарын) қоспағанда, клиентке қызмет көрсетумен тікелей байланысты[8].

Талдау нәтижелері бойынша штаттық нормативтерді қалыптастырудағы принципті айырмашылықты анықтауға болады.

Литва. Штатты қалыптастыру кезінде штат бірліктерінің екі түрі бар:

- қызмет көрсету ұзақтығы қойылатын лауазымдар, яғни олардың жұмыс уақыты 1 клиентке нормаланады;

- клиентпен нақты уақыт аралығын анықтау қиын қалған барлық.

Жүктеме үшін литва әлеуметтік қызметкердің қызмет көрсету кезінде клиенттің санаты егде адам(75-80 жас) қалыптасады үлеспен ставкасын 40 сағат және мүмкін диапазонында 0,04-тен 0,08 яғни жоспарлау принципі –1 клиенттің уақыт шығындары. Осыған ұқсас әлеуметтік қызметкердің көмекшісіне немесе медбике көмекшісіне жүктеме жоспарлануда.

Әлеуметтік қызметкерге түсетін жүктеме: қарт адам (75-80 жас), мүгедектігі бар ересек адам, қарт адам (80 жастан кейін) немесе мүгедектіктің ауыр дәрежесі бар ересек адам. Осы үш санаттың әрқайсысы үшін өзінің уақыт аралығы анықталады. Нәтижесінде талап етілетін персонал саны айтарлықтай ерекшеленеді. Мәселен, бірінші санаттағы 50 адамға шаққанда штатта ең аз дегенде 4, ең көп дегенде 12 адам әлеуметтік қызметкердің көмекшісін қарастыру қажет. Ал үшінші санаттағы 50 адамға кем дегенде 15 адам көмекші, ең көп дегенде 25 адам тарту қажет.

Штат күндізгі қызметтер үшін құрылады, ал түнгі уақытта әлеуметтік қызметкердің 45 адамға бір көмекшісі жеткілікті.

Литвалық нормативтік құжаттарда қалған персоналды қалыптастыру қағидаты қазақстандық стандартта қолданылатын қағидатқа сәйкес келеді, бірақ нормаланатын лауазымдар саны айтарлықтай ерекшеленеді.

Литвалық нормативтік құжаттарда 10 лауазым келтіріледі, бұл ретте 5 лауазым бойынша, егер клиенттер саны 20 адамнан кем болса, қосымша жұмысқа қабылдауға рұқсат етіледі.

Қазақстан. Әлеуметтік қызметкерге жүктеме пациенттердің жалпы санына, яғни ең азы 50 адамға қарай қалыптасады. Іс жүзінде жоспарлау қағидаты клиенттердің саны болып табылады. Бұл стандартта клиенттер тізімделген ретінде "қарт адамдар, 1 және 2 топтағы мүгедектер". Әлеуметтік қызметкерлер мен олардың көмекшілері санының нормативтері клиенттердің 50 және 50 адамына шаққанда берілген. 50 адамға әлеуметтік қызметкердің 1,5 ставкасы және ақылы санитарияның 5,25 ставкасы (әлеуметтік қызметкердің көмекшісіне ұқсас) көзделген.

Егер қоса атқаратын жұмыс туралы еңбек шарты бойынша жыл сайынғы ақылы еңбек демалысының ұзақтығы басқа жұмыс бойынша демалыстың ұзақтығынан аз болса, жұмыс беруші қоса атқарушы – қызметкердің өтініші бойынша демалыс ұзақтығының айырмасын құрайтын күндерге жалақысы сақталмайтын демалыс береді.

Палаталық санитарияның 5,25 нормативіне келетін болсақ, бұл тек литвалық санатқа сәйкес келеді – 75-80 жастағы қарт адам. Барлық басқа клиенттер үшін үлкен көлемде күтім қажет.

Іс жүзінде қазақстандық стандарттарда және оларға сәйкес штаттық нормативтерде әлеуметтік қызметкер мен оның көмекшісіне жүктеме арқылы клиенттің жеке қажеттіліктерін есепке алу қағидаты іске асырылмайды. Клиент үшін жеке оңалту жоспары жасалғанына қарамастан, әлеуметтік қызметкер мен оның көмекшісіне түсетін жүктемеде бұл көрсетілмейді. Санат нормалау кезінде жүктемені әлеуметтік қызметкердің бөлінеді.

Қалған қызметкерлерге келетін болсақ, қазақстандық стандартта қалған персоналдың 75 лауазымы, тіпті сарайларға, бағбандарға және басқа санаттарға дейін нормаланады.

Литва Республикасында штатты қалыптастыру принциптерінің салыстырмалы артықшылықтары келесі қорытындыларды жасауға мүмкіндік береді:

- Негізгі персоналды (әлеуметтік қызметкерлер мен олардың көмекшілері) бір клиентке жұмсалатын уақыт үлестік шығындары бойынша жоспарлау бір жағынан арнайы әлеуметтік қызметтерді дараландыру қағидатына сәйкес келеді, ал екінші жағынан нақты тұтынушы үшін арнайы қызметтер пакетін көрсетуге тікелей шығындарды дұрыс есептеуге мүмкіндік береді.

- Басқа қызметтер көрсету үшін нормаланатын лауазымдар тізбесін қысқарту (әлеуметтік қызметкер мен оның көмекшісінен басқа) ұйымның қызмет бағасына қосқан кездегі жанама шығындарын азайтуға және сол арқылы оның арнаулы әлеуметтік қызметтер нарығындағы бәсекеге қабілеттілігін арттыруға мүмкіндік береді. Егер мекемелер бюджеттік ресурстар есебінен ғана емес, ақылы қызметтер көрсетсе, демек, қызметтердің бағасы бойынша бәсекелесе, штаттық нормативтерді оңайлату арнаулы әлеуметтік қызметтер нарығын дамытуға ықпал етеді. Бұл жағдайда арнайы әлеуметтік қызмет көрсетумен тікелей байланысты емес көптеген штаттық бірліктерді қысқарту клиент үшін бағаны айтарлықтай азайтуға мүмкіндік береді. Мысалы, қазақстандық және литвалық нормативтер бойынша Өңірлік даму ҒЗИ мамандары литвалық сарапшының қатысуымен өткізген есеп айырысулар мекемеде 1 адамның тұруына жұмсалатын жан басына шаққандағы шығындарды 50 адамға клиенттерге салыстыруға мүмкіндік берді. Қазақстандық стандарт бойынша шығындар айына 63470 теңгені құрады, литвалық штаттық норматив бойынша (қазақстандық стандарт бойынша барлық қалған баптар бойынша шығындарды сақтай отырып) шығындар айына 43052 теңгені құрады: 20412 теңге үнем штатты қысқарту есебінен ғана қол жеткізілді.

- Сонымен қатар, штат бойынша нормативтің сақталуы қызмет сапасын жанама бақылауға мүмкіндік береді, өйткені нормативтер сапаны жанама түрде төмендетпейді (адам ресурстарымен қамтамасыз ету тұрғысынан болса да) және бағаны демпингілейді.

Осылайша, Қазақстанда қазіргі уақытта арнайы әлеуметтік қызметтер нарығындағы теңгерімсіздік проблемасы бар. Мемлекеттік көрсетілетін қызметтер МӘМ (медициналық-әлеуметтік мекемелерде (ұйымдарда) қарттар мен мүгедектерге арналған қол жетімді емес, халық үшін құқығы жоқ, оларды алу үшін, тіпті ақылы негізде, т. к. МӘМ-де құқығы жоқ қызмет көрсетуге клиенттердің нарық. Бірақ баға осы қызмет ретінде біз жоғарыда көрсетілгендей 63470 теңге, тыйым салу жоғары халық үшін жоқ басқа да табыс көздерін, сонымен пенсии. Екінші жағынан мүгедектер мен қарттарға арналған жеке үйлер нарықта қызметті арзанырақ ұсынады, бірақ бұл қызметтің сапасы төмен (антисанитарияға және т. б. дейін). Мұндай үйлердің даму үшін ресурстары жоқ, өйткені неғұрлым қамтамасыз етілген клиенттер осы үйлерге бармайды.

Біздің ойымызша, штаттық қызметкерлердің нормативін оңайлату мемлекеттік МӘМ-нің рұқсатымен қатар клиенттерді ақылы негізде тартуға, шын мәнінде жалпы халыққа қызмет көрсету сапасын көтеруге мүмкіндік берер еді.

Осыны негізге ала отырып, Батыс практикада енгізілген нәтижелер бойынша басқару әдіснамасын игеру қажет деп санаймыз, онда мемлекеттік, коммерциялық емес және жеке сектор арасында қызмет көрсету, оның ішінде ақылы негізде бәсекелестікке баса назар аударылады. Нәтижесінде қызмет көрсету сапасын жанама бақылау құралы болып табылатын және ұйымдарға ұсынылатын қызмет көрсету бағасын демпингілеуге мүмкіндік бермейтін ұйым қызметкерлерінің штатын ең аз реттеу қолданылады. Екінші жағынан, ұйымның еркіндік дәрежесі өсуде және онда штаттың қолайлы нұсқасын таңдау және тиісінше ұйымды ұстауға жұмсалатын шығындарды оңтайландыру мүмкіндігі пайда болады. Қызмет сапасын арттыру және шығындарды барабар жоспарлау үшін клиенттердің қажеттіліктері деңгейі және осы қажеттіліктерді қанағаттандыру үшін тиісінше персоналдың жұмыс сағаты бойынша санаттары енгізіледі.

Бұл ережелерді Қазақстан Республикасының тәжірибесінде мынадай түрде қолдануға болады:

1) клиенттердің қажеттіліктерін бағалау және клиентке тікелей қызмет көрсету үшін тартылатын әлеуметтік қызметкердің (немесе 40 сағат ставкадан үлеспен) және басқа қызметкерлердің жұмыс уақытының сағаттарында клиентке күтім деңгейін тиісті анықтау негізінде олардың санаттарын енгізу.

2) қызметкерлердің еңбегін егжей-тегжейлі нормалауға персоналдың негізгі ұстанымдары бойынша ғана көшу: әлеуметтік қызметкерлер, әлеуметтік қызметкердің көмекшілері (күтім жөніндегі әлеуметтік қызметкерлер, палаталық санитарлар және т.б.), әлеуметтік педагогтар, клиенттерге базалық қызмет көрсететін медбике көмекшілері (санатсыз медбике). Бір адамға арналған уақыт шығындарының нормативтерін 40 сағат ставкасының үлесінде интервал түрінде белгілеу керек. Бұл клиент үшін қызмет құнын жоспарлау мен есептеуді жеңілдетеді, егер ол оны ақылы алғысы келсе (мысалы, қарттар үйінде қызмет көрсетуге ресми құқығы жоқ қарт адам оны қысқа мерзімде де, ұзақ мерзімді уақытта да ақылы ала алады).

3) персоналдың басқа ұстанымдары бойынша тек батыс елдерінде ғана емес, мысалы, Беларусьте жасалғандай ірілендірілген жоспарлауға көшу. Яғни, жалпы саны анықталады ставкаларын, мысалы, дәрігер немесе медбике, ал ұйым дербес шешеді – қандай бейіндегі мамандар оған қажет. Біздің жүйеде кинезитерапевт және эрготерапевт сияқты дәрігерлердің типтік санаттары жоқ екенін атап өту қажет.

4) штаттың клиент үшін тікелей қызметтермен байланысты емес және нормативтерде аталмаған басқа барлық позициялары бойынша ұйымның өзінің штаттық бірліктерін еркін қалыптастыру құқығын беруге міндетті.

Осылайша әзірленген нормативтер әлемдік тәжірибеде пайдаланылатын персоналды нормалау қағидаттарына барабар болады:

- клиент үшін қызметтерді жекелендіру және тек базалық қызметтер үшін штатты нормалау;

- нақты клиент үшін қызмет бағасын немесе қызмет пакетін анықтау үшін үлестік шығындарды есептеу және олар үшін қажетті персоналды сақтау;

- қалған персоналды аутсорсингке ауыстыру.

Персоналды қалыптастырудың осы қағидаттарын енгізу клиенттердің көрсетілетін қызметтердің сапасына қанағаттануын арттыру кезінде медициналық-әлеуметтік ұйымдар мен басқа да ұқсас мекемелердің жұмыс істеуіне арналған шығындарды қысқартуға, яғни олардың экономикалық және әлеуметтік тиімділігін арттыруға мүмкіндік береді.

Әдебиеттер тізімі:

1. Olsen J.P. Administrative Reform and Theories of Organization / Organizing Governance: Governing Organizations. Eds. C. Campbell, B.G. Peters. Pittsburgh, 1988. P. 233-254.

2. Фредериксон Г.Дж. Путь к новому государственному управлению / Классики теории государственного управления: американская школа. Под ред. Дж.Шафритца, А.Хайда. М., 2003. – 430с.

3. Стандарт оказания специальных социальных услуг в области социальной защиты населения. Постановление Правительства Республики Казахстан от 28 октября 2011 года № 1222. – Режим доступа: www.enbek.kz

4. Dėl Lietuvos Respublikos socialinės apsaugos ir darbo ministro 2006 m. Lapkričio 30 d. Įsakymu Nr. A1-317 „Dėl socialinę globą teikiančių darbuotojų darbo laikos sąnaudų normatyvų patvirtinimo“ pakeitimo. – Режим доступа: <https://www.e-tar.lt/portal/forms/legalAct.html?documentId=TAR.B1F8E532965E>.

УДК 332.1

АНАЛИЗ РАЗВИТИЯ МАЛОГО БИЗНЕСА В ПРИВОЛЖСКОМ ФЕДЕРАЛЬНОМ ОКРУГЕ

КАРТАУЗОВА М.А., студентка 3 курса,
ФГБОУ ВО «Марийский государственный университет»
ГУМАРОВА Ф.З., канд.экон. наук., доц.,
ФГБОУ ВО «Марийский государственный университет»

Малое предпринимательство оказывает огромное влияние на экономику страны. Роль малого бизнеса постепенно усиливается и поддерживается государственными программами, частными инвестициями. Многие страны создают стимулы для развития данной сферы.

Степень развитости малого бизнеса показывает уровень развития и открытости экономики страны, экономическую активность граждан. Среднее и малое предпринимательство влияет на благосостояние страны в целом. Если в развитых странах доля малого и среднего бизнеса в валовом внутреннем продукте (ВВП) страны составляет более 50 %, то в России только 20 %. Говоря о роли малого бизнеса в экономике, можно констатировать, что он оказывает влияние на

формирование конкурентной среды, создание новых рабочих мест, уменьшение числа безработных, способствует развитию научно-технического прогресса, увеличению доли среднего класса, расширению ассортимента товаров и услуг, пополнению государственного бюджета за счет налогов, повышению доходов, обеспечивая и социально-экономическую стабильность.

Перед Российской Федерацией стоит важная задача – развитие и поддержка малого предпринимательства. Анализируя макроуровень, необходимо отметить, что население России на 2018 год составляет около 1,9 % от общемирового (146 830 575 человек), из них за чертой бедности находятся 12,9 %, вклад страны в мировую экономику составляет 3,12 %, а по объему ВВП Россия занимает 12-е место в мире (1576,55 млрд. долл. США). В связи с этим, можно с уверенностью утверждать, что Российская Федерация обладает значительным и богатым ресурсным потенциалом, который может способствовать развитию малого бизнеса.

Стоит отметить, что федеральные округа России значительно отличаются по численности населения, природному потенциалу, социально-экономическому состоянию, а также уровню развития малого бизнеса. Число малых предприятий по федеральным округам отражено в таблице 1.

Таблица 1 -Число малых предприятий по федеральным округам за 2017-2018 гг.

Наименование Федеральных округов	Число малых предприятий, тыс.		
	2017 г.	2018 г.	В 2018 г. % к РФ
Центральный ФО	974,2	937,3	35,2
Северо-западный ФО	379,1	368,9	13,9
Южный ФО	209,7	203,4	7,6
Северо-Кавказский ФО	48,1	46,9	1,8
Приволжский ФО	472,3	459,5	17,3
Уральский ФО	242,2	229,1	8,6
Сибирский ФО	318,8	289,2	10,9
Дальневосточный ФО	110,3	125,7	4,7
РФ всего	2754,6	2659,9	100

Примечание – Составлено авторами по данным Росстата [1]

Количество малых предприятий по Российской Федерации уменьшилось на 3% (94,7 тыс.) к 2018 году в сравнении с 2017 годом, это произошло за счет большого уменьшения малых предприятий в Уральском и Сибирском ФО на 5 % (13,1 тыс.) и 9 % (29,6 тыс. соответственно. В Дальневосточном ФО замечен рост на 14% (15,4 тыс.). В 2018 году наибольшую долю среди числа малых предприятий ФО занимает Центральный ФО, что составляет 35,2%, а наименьшую Северо-Кавказский ФО 1.8%. Наибольшую долю по обороту малых предприятий в 2018 году занимает Центральный ФО -45, 5%, 2 место Приволжский ФО - 13,9%, 3 место Северо-Западный ФО, а наименьшую Северо-Кавказский, что составляет 1,9%. Наибольший темп роста по обороту малых предприятий оказался в Дальневосточном (284,3 млн руб.) и Центральном ФО (2992,2 млн.руб.) на 14%, на 13, 9% (593,6 млн.руб.) в Сибирском ФО, а снижение только в Южном ФО на 6% (212 млн.руб.) к 2018 году по сравнению с 2017 годом. Наибольшее увеличение количества численности занятых произошло в Дальневосточном ФО на 15% (69,4 тыс.чел.), заметное снижение произошло в Сибирском на 8% (98,7 тыс.чел), Уральском (67,8 тыс.чел.) и Северо-Кавказском (18, 3 тыс. чел.) на 7% .

Оборот малых предприятий и численность занятых в малом бизнесе по федеральным округам представлены в таблице 2.

Таблица 2 – Оборот малых предприятий и численность занятых в малом бизнесе по федеральным округам за 2017-2018 гг.

Наименование федеральных округов	Оборот малых предприятий, млн. руб.			Численность занятых в малом бизнесе, тыс. чел.	
	2017 г.	2018 г.	В 2018 г % к РФ	2017 г.	2018 г.
Центральный ФО	21246,6	24238,8	45,5	3378,7	3423,9
Северо-западный ФО	5811,7	6212,9	11,7	1274,6	1255,8
Южный ФО	3800,6	3588,6	6,7	955,4	949,1
Северо-Кавказский ФО	1016,1	1031,6	1,9	261,3	243
Приволжский ФО	6682,4	7424,4	13,9	2268,6	2229,2
Уральский ФО	3614,9	3653,1	6,9	957,6	889,8
Сибирский ФО	4278,3	4871,9	9,1	1286	1187,3
Дальневосточный ФО	2008,7	2293	4,3	472,4	541,8
РФ всего	48459,2	53314,2	100,0	10854,7	10719,9
Примечание – Составлено авторами по данным Росстата [1]					

Как видно по результатам анализа, малый бизнес в Дальневосточном ФО активно развивается: увеличивается количество, оборот малых предприятий, численность занятых. Оживление малого бизнеса является признаком развивающейся экономики. На Дальнем Востоке идет развитие такой программы, как «Доступный кредит для МСП», которая разработана с целью поддержки предпринимательства, ее реализации способствуют ведущие российские банки (Сбербанк, Банк ВТБ). Южный ФО показывает низкие темпы, несмотря на благоприятные условия для развития малого бизнеса. В Сибирском и Уральском ФО идет резкое уменьшение числа малых предприятий и занятых в малом бизнесе, но при этом в Сибирском ФО оборот малых предприятий значительно растет – это говорит о том, что предприятия стали работать эффективнее. «Основой развития инновационной сферы Сибири в прогнозный период будет система научных центров и академгородков, наукоградов Кольцово и Бийск, вузовских и отраслевых научных и научно-исследовательских институтов, сеть научно-внедренческих центров, технопарков и бизнес-инкубаторов, малых предприятий в сфере высокотехнологического наукоемкого бизнеса» [2]. Приволжский ФО на 2 месте по доле оборота и числу малых предприятий. Центральный ФО занимает лидирующие позиции по доле числа и обороту малых предприятий.

«Выживание и развитие малого бизнеса в решающей мере обусловлено местными условиями и особенностями их функционирования. Точка зрения, что малый бизнес в России является на 90% региональной проблемой, находит все большее подтверждение. Малое предпринимательство непосредственно влияет на социально-экономическое развитие региона, а уровень развития малого бизнеса отражает экономический потенциал региона» [3]. Динамика развития малого бизнеса в Приволжском федеральном округе представлена в таблице 3.

Таблица 3 – Динамика развития малого бизнеса в Приволжском федеральном округе

Наименование субъектов ПФО	Число малых предприятий, тыс.	Число малых предприятий на 10000 чел.
----------------------------	-------------------------------	---------------------------------------

				Населения	
	2017 г.	2018 г.	В 2018 г % к ПФО	2017 г.	2018 г.
Республика Башкортостан	51,8	50,9	11,	127	126
Республика Марий Эл	9,7	9	2,0	142	133
Республика Мордовия	7,1	6,8	1,5	88	85
Республика Татарстан	75,1	72,8	15,8	193	187
Удмуртская Республика	25,6	25	5,4	169	166
Чувашская Республика	16,4	15,6	3,4	133	127
Пермский край	48,3	44,9	9,8	184	172
Кировская область	22,9	21,4	4,7	179	168
Нижегородская область	61,6	62	13,5	190	193
Оренбургская область	21,4	20,5	4,5	108	104
Пензенская область	15,8	15,3	3,3	119	116
Самарская область	69,1	68,7	15,9	216	216
Саратовская область	28,7	28	6,1	116	115
Ульяновская область	18,8	18,6	4,0	151	150
ПФО – всего	472,3	459,5	100	160	156
Примечание – Составлено авторами по данным Росстата [1]					

По доле количества малых предприятий среди субъектов ПФО на 1 месте - республика Татарстан (15,8%), 2 место занимает Самарская область (15%), 3 место Нижегородская (13,5%). При этом темпы развития снижаются у всех субъектов ПФО, кроме Нижегородской области (+0,64%), наибольшее снижение у Пермского края - 7%. По числу малых предприятий на 10000 чел. населения тоже идет снижение почти во всех субъектах ПФО, кроме Самарской и Нижегородской областей. Наименьшее снижение заметно у Саратовской, Ульяновской области и республики Башкортостан (-1%).

По доле оборота малых предприятий, данные представлены в таблице 4, среди субъектов ПФО лидирующую позицию заняла республика Татарстан (17,2%), 2 место - Нижегородская область (15, 7%), 3 место - Самарская область (12,8%), 4 место республика Башкортостан (10,8%). Темп роста оборота малых предприятий уменьшился только в республике Мордовия на 9%, когда в республике Татарстан вырос на 32%, в Оренбургской области на 22%, в Чувашской республике на 12 %, в республике Башкортостан на 11%. Численность занятых по многим субъектам упала, темп роста по численности занятых в малом бизнесе увеличился в Саратовской области на 5%, в республике Татарстан на 1%, в Ульяновской области на 0, 2%. Самый низкий темп роста у республики Мордовия, он уменьшился на 9%. Хуже всего малый бизнес развивается в республике Мордовия. «Малый и средний бизнес Казани играет значительную роль в экономике города, составляя 38% валового территориального продукта, 37% работающего населения и 42,4% налоговых доходов городского бюджета» [4].

Таблица 4 - Оборот малых предприятий и численность занятых в малом бизнесе в субъектах Приволжского федерального округа за 2017-2018 гг.

Наименование субъектов ПФО	Оборот малых предприятий, млн.руб.	Численность занятых в малом бизнесе, тыс.чел.
----------------------------	------------------------------------	---

	2017 г.	2018 г.	В 2018 г % к ПФО	2017 г.	2018 г.
Республика Башкортостан	723,8	804,9	10,8	306,2	305
Республика Марий Эл	167,9	171	2,3	42,4	41,1
Республика Мордовия	125,3	114	1,5	42,3	38,3
Республика Татарстан	964,5	1275,1	17,12	332,6	337,4
Удмуртская Республика	345,9	373,4	5,0	115,6	112,1
Чувашская Республика	179	200,5	2,7	77,3	76,8
Пермский край	695,4	718	9,7	201,8	177
Кировская область	280,4	283,9	3,8	101,3	96,7
Нижегородская область	1075,2	1166,7	15,7	341,6	345,5
Оренбургская область	264,1	321,5	4,3	125,3	123,7
Пензенская область	285,3	289,8	3,9	103	95,4
Самарская область	869,3	952,4	12,8	264,1	258,5
Саратовская область	420,4	441,7	5,9	133,5	139,9
Ульяновская область	285,8	311,4	4,2	81,7	81,9
ПФО – всего	6682,4	7424,4	100	2268,6	2229,2
Примечание – Составлено авторами по данным Росстата [1]					

В целом, можно выделить такие лидирующие субъекты ПФО, как республика Татарстан, Самарская и Нижегородская область, немного слабее республика Башкортостан, Ульяновская и Саратовская области. В Нижегородской области имеется более 58 негосударственных организаций и консультационных компаний (в Самарской более 23), которые оказывают поддержку малому бизнесу, действуют программы профессиональной переподготовки. В республике Башкортостан идет финансирование малого бизнеса, уже к 2020 году на поддержку малого и среднего бизнеса власти Башкирии зарезервировали поддержку в размере 418,4 млн. рублей, то есть процессы, происходящие ранее, стимулировали на повышение затрат в данную сферу, также в регионе реализуется проектная инициатива по повышению доступности микрокредитной поддержки для субъектов малого бизнеса. В 2017 году республике удалось выиграть конкурс среди субъектов Российской Федерации на создание региональных лизинговых компаний, по итогам которого создали Региональную лизинговую компанию для оказания лизинговой поддержки предпринимателям всех регионов России, что позволяет позиционировать Башкортостан как один из опорных субъектов Российской Федерации [5]. В республике Мордовия невелика доля технопарков и бизнес-инкубаторов, слабое финансирование со стороны республики, поддержка малого бизнеса.

По показателям производительности труда и среднего оборота, представленным в таблице 5, можно выделить 2 лидирующих субъекта ПФО - это республика Татарстан и Оренбургская область. В Оренбургской области работают около 200 тысяч человек в малом бизнесе, значит каждый пятый – это представитель бизнеса. В рамках государственной программы «Экономическое развитие Оренбургской области» разработан и реализуется целый комплекс мер по развитию бизнеса. В республике Татарстан реализуется государственная программа «Экономическое развитие и инновационная экономика Республики Татарстан на 2014-2020 годы».

Таблица 5 - Темпы роста производительности труда и среднего оборота в сфере малого предпринимательства, %

Наименование субъектов ПФО	Темпы роста среднего оборота на 1 МП, %	Темпы роста производительности труда в МП, %

	2018 г. в %к 2017 г.	2018 г. в %к 2017 г.
Республика Башкортостан	113,171	111,642
Республика Марий Эл	109,768	105,068
Республика Мордовия	94,996	100,484
Республика Татарстан	136,380	130,322
Удмуртская Республика	110,541	111,321
Чувашская Республика	117,755	112,740
Пермский край	111,068	117,717
Кировская область	108,345	106,065
Нижегородская область	107,810	107,285
Оренбургская область	127,079	123,309
Пензенская область	104,897	109,669
Самарская область	110,197	111,933
Саратовская область	107,693	100,260
Ульяновская область	110,129	108,691
ПФО – всего	114,199	113,067
Примечание – Составлено авторами по данным Росстата [1]		

Таким образом, Приволжский федеральный округ занимает удобное транспортно-географическое положение, обладает богатыми природными ресурсами, сельским хозяйством, строительным комплексом, политической стабильностью и др. Регионы ПФО обладают благоприятным предпринимательским климатом, относительно устойчивыми количественными и качественными показателями развития малого бизнеса. Необходимо развивать и стимулировать малый бизнес, учитывая современные тенденции снижения темпов. В связи с этим необходимо решить такие проблемы, как снижение налоговой нагрузки, привлечение инвестиций в наиболее успешные и развивающиеся ниши малого бизнеса, стимулирование развития малого бизнеса, льготное кредитование и упрощение получения кредитов. Приволжский федеральный округ имеет необходимые человеческие, природные, материальные ресурсы, что должно способствовать более устойчивому развитию малого бизнеса.

Список литературы:

1. Федеральная служба государственной статистики – Режим доступа: <https://rosstat.gov.ru/>
2. Постановление Правительства Новосибирской области от 27.12.2016 N 450-п (ред. от 15.08.2017) «Об утверждении прогноза социально-экономического развития Новосибирской области на 2016 - 2030 годы» – Режим доступа: <http://www.consultant.ru/>
3. Гумарова Ф.З. Региональные аспекты поддержки малого предпринимательства в Республике Марий Эл / Актуальные проблемы экономики современной России / Всероссийская научно-практическая конференция, Марийский государственный университет, г. Йошкар-Ола, 2019 г., С.50-52.
4. Программа поддержки малого и среднего предпринимательства в г. Казани на 2020 - 2024 годы. – Режим доступа: <http://docs.cntd.ru/document/570782745>
5. Автономной некоммерческой организации «Микрокредитная компания малого бизнеса Республики Башкортостан» – Режим доступа: <https://centerrb.ru/sostoyalos-rasshirennoe-zasedanie-kollegii-goskomiteta-rb-po-predprinimatelstvu-i-turizmu/>

ГОСУДАРСТВЕННАЯ ПОДДЕРЖКА РАЗВИТИЯ МОЛОДЕЖНОГО ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСТВА В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН

ЕРМЕКУЛЫ Қ., студент гр. ГМУ 19-1к,
Карагандинский экономический университет Казпотребсоюза
СПАНОВА Б.Қ., магистр, старший преподаватель,
Карагандинский экономический университет Казпотребсоюза

Молодежный бизнес играет главную роль в решении социально-экономических проблем, таких как создание новых рабочих мест и сокращение уровня безработицы, подготовка квалифицированных кадров. Расширение возможностей и усиление влияния молодежного предпринимательства обуславливает необходимость использования его потенциала. Молодежный бизнес является существенным сегментом малого предпринимательства.

Молодежь является наиболее значимым звеном в предпринимательской среде. Ведь именно сегодняшняя молодежь, молодежное предпринимательство будут определять облик нашей страны уже через 10 лет, от развития сегодняшнего молодежного бизнеса будут зависеть темпы экономического роста и развития нашей страны завтра.

На сегодняшний день молодёжное предпринимательство является одним из приоритетных направлений развития малого бизнеса в Казахстане. Создание благоприятных условий, стимулирующих молодёжь заниматься предпринимательской деятельностью, рассматривается в различных программах общегосударственного и регионального уровня.

На современном этапе экономического развития Казахстана вопросы развития молодежного предпринимательства приобретают особую актуальность, поскольку создание собственного бизнеса, реализация задуманной бизнес-идеи представляется важным элементом в обеспечении укрепления жизненной позиции молодого предпринимателя, а также способствует развитию у молодых людей таких качеств, как умение принимать важные решения, появление социальной ответственности, зарождение новых творческих способностей, а также стремление к самообеспеченности.

Молодёжное предпринимательство как предпринимательство целенаправленное, основанное на знаниях и навыках развивается, прежде всего, в студенческой среде и среде выпускников вузов, поскольку именно система образования даёт необходимые знания, навыки и компетенции.

Несомненно, молодёжное предпринимательство становится одним из приоритетных направлений развития малого и среднего бизнеса в Казахстане.

Если говорить о демографической ситуации среди молодежи, то показатели естественного движения молодежи, начиная с 2014 года, демонстрируют снижение численности молодежи. Данное обстоятельство объясняется переходом старшего поколения молодежи в зрелую группу населения, а будущая когорта еще не успела войти в состав молодежи. Предполагается, что снижение численности молодежи будет продолжаться от 4 до 5 лет.

Их отношение к труду, деньгам и досугу значительно отличается от традиционного. Например, они больше склонны к выполнению работы на дому, для них большое значение имеют миссия и ценности работодателя, они более мобильны и склонны чаще менять место проживания. Зарубежные социологи отмечают, что в абсолютном выражении это бедное поколение, но одно из наиболее благополучных.

В Казахстане 254 тысяч человек – молодежь NEET, что составляет 7,2% молодежи, которая не работает, и не учится. В 2021 году этот показатель планируется понизить до 6%. По данным Международной организации труда, таковым является каждый пятый молодой человек в мире. В странах ОЭСР в среднем этот показатель составил 10,5% среди юношей и 15,6% среди девушек.

По данным Министерства информации и общественного развития Республики Казахстан [1], в Казахстане насчитывается более 3 млн 800 тыс представителей молодежи, что составляет 21% от общего числа населения. При этом 1 млн 181 тыс молодых граждан относятся к ювенальной группе – это лица от 14 до 18 лет, 1 млн 161 тыс граждан относятся к постювенальной группе – от 19 до 23 лет, и 1,5 млн человек относятся к старшей возрастной группе от 24 до 29 лет.

Следует отметить, что в большинстве регионов Казахстана не развиты площадки, на которых молодые люди могли бы получать актуальные знания и навыки, обмениваться информацией, разрабатывать собственные идеи, получать консультации экспертов. В результате инновационные идеи либо не появляются, либо не выходят на рынок, оставаясь в стенах вузов и научных лабораторий.

Для быстрого развития молодежного предпринимательства в Казахстане необходимо создать условия для массового привлечения молодежи в предпринимательскую деятельность и сформировать «правильный» имидж молодого предпринимателя и казахстанского предпринимательства в целом.

Согласно статистике, примерно 300 млн молодых людей в возрасте от 18 до 30 лет во всем мире либо не имеют постоянного места работы, либо вообще являются безработными. Около 20 % из них обладают отличными способностями для начала собственного бизнеса и, в силу различных причин, только 5 % решается на это.

Современная экономика Казахстана характеризуется достаточно динамичным развитием МСБ, однако выпуск продукции субъектами этого сектора составляет всего около 30% ВВП Казахстана. Исследования Всемирного банка показали, что если в стране МСБ производит менее 40% ВВП, то инвестиции в такую экономику не дают необходимого экономического эффекта. Поэтому перед государством поставлена стратегическая задача к 2020 году увеличить долю МСБ в ВВП страны на 10%. В развитых странах МСБ производит до 70% ВВП и создает более 50% рабочих мест [2, с. 191].

Масштабы развития предпринимательства в нашей стране, как показывают статистические данные, пока отстают от соответствующих показателей развитых стран мира. Необходимо отметить, что низкий вклад МСБ в ВВП по сравнению с развитыми странами вызван тем, что большую долю в ВВП создает крупный бизнес, сосредоточенный в сырьевых отраслях экономики. Мировая практика показывает, что МСБ является основой для формирования среднего класса, особым видом экономической активности населения.

В соответствии с Предпринимательский кодексом Республики Казахстан от 29 октября 2015 года № 375-V ЗРК предпринимательством является самостоятельная, инициативная деятельность граждан, оралманов и юридических лиц, направленная на получение чистого дохода путем использования имущества, производства, продажи товаров, выполнения работ, оказания услуг, основанная на праве частной собственности (частное предпринимательство) либо на праве хозяйственного ведения или оперативного управления государственного предприятия (государственное предпринимательство) [3].

Под государственной поддержкой частного предпринимательства понимается комплекс государственных мер по стимулированию развития частного предпринимательства, созданию благоприятных правовых, экономических условий для реализации предпринимательской инициативы в Республике Казахстан.

Инфраструктурой частного предпринимательства является комплекс создаваемых или действующих организаций, обеспечивающих общие условия функционирования и развития частного предпринимательства, включая содействие в организации собственного дела, коммерциализации технологий, обеспечение информацией в области права, маркетинга, инжиниринга и менеджмента, поддержку в обеспечении материально-техническими, финансовыми и другими ресурсами на коммерческой основе.

Сегодня государство, несомненно, предпринимает все возможные меры для развития и поддержки молодежного предпринимательства.

В первую очередь, необходимо отметить, что на сегодняшний день существует множество программ поддержки молодежного предпринимательства. Среди них содействие молодым предпринимателям оказывает «Дорожная карта бизнеса – 2025» [4], в рамках которой был разработан проект «Бизнес Советник». Данный проект является инструментом нефинансовой поддержки начинающих предпринимателей. Фондом развития предпринимательства «ДАМУ» [5] предусмотрены такие программы, как «Даму-Көмек», «Центр поддержки предпринимательства» и «Программа финансирования лизинговых сделок субъектов малого и среднего предпринимательства». Наряду с вышеописанными программами, как наиболее эффективные также можно отметить Банк развития Казахстана, Национальное агентство по технологическому развитию, поддерживающее создание технопарков и бизнес инкубаторов, «КазАгроФинанс», Фонд финансовой поддержки сельского хозяйства, Национальное Агентство по экспорту и инвестициям «KaznexInvest», Казахстанский Институт Развития Индустрии. Среди международных программ можно выделить Европейский банк развития и реконструкции, «SES» Службы старших экспертов из Германии, Специальная Американская Программа Деловых Стажировок в США «SABIT».

Работают Школы молодого предпринимателя в рамках программы «Дорожная карта бизнеса-2025», которые уже начали свою работу в городах Алматы, Шымкент, Тараз, Павлодар, Кызылорда, Семей.

Кроме этого, можно в целом отметить такие положительные моменты в пользу поддержки развития малого предпринимательства в Казахстане, как: упрощение порядка регистрации субъектов малого предпринимательства - введены типовые уставы, размер регистрационного сбора уменьшен в 4 раза; упрощение процедуры сертификации продукции для субъектов малого предпринимательства; введение льгот по регистрации недвижимости и права на землю; сокращение числа контролирующих и инспектирующих государственных органов и платных услуг, осуществляемых ими; проведение тендеров по передаче субъектам малого предпринимательства, занимающимся производственной деятельностью, неиспользуемых площадей и земель, а также объектов незавершенного строительства; введение системы упрощенного бухгалтерского учета для субъектов малого предпринимательства, а также с 2014 года сокращение видов лицензируемой деятельности.

Несомненно, все вышеперечисленное однозначно влияет и на развитие предпринимательства в молодежной среде.

Кроме того, государство в лице АО «Фонд развития предпринимательства «Даму» [5] содействует молодым людям от 14 до 28 лет в доступе к финансированию и информационной поддержке. Молодым предпринимателям возможна выдача кредитов до 4,5 млрд. тенге со сроком субсидирования до 3 лет (с возможной пролонгацией) и максимальной ставкой вознаграждения – 14%, при этом предприниматель выплачивает только 7%

Государством в лице Национальной палаты предпринимателей РК [6] для молодых предпринимателей осуществляется помощь в обучении и наставничестве. Создана Школа бизнеса «Bastau», в рамках которой проводятся программы обучения безработной молодежи, студентов старших курсов и молодых бизнесменов. По окончании трехмесячного обучения у

опытных и успешных предпринимателей выпускники Школы будут иметь все возможности для открытия собственного дела. Поиском инвесторов и других вариантов финансирования, вопросами трудоустройства также занимаются в Школе бизнеса. В сельских и малонаселенных пунктах основам бизнеса уже обучены 43 тыс. жителей.

Государственные гранты выдаются на безвозвратной и безвозмездной основе участникам программы, планирующим открыть свой бизнес. Государственные гранты на предпринимательские цели предусмотрены «Программой развития продуктивной занятости и массового предпринимательства «Енбек» на 2017-2021 годы» [7] и Единой программой поддержки и развития бизнеса «Дорожная карта бизнеса-2025». По программе «Енбек» выдаются государственные гранты в размере 200 МРП, по программе «ДКБ-2025» - в размере до 3 млн. тенге. По программе «Енбек» претендентами на получение государственного гранта могут быть лица, которые ранее не получали грант по данной программе, в том числе, молодежь, члены многодетных и малообеспеченных семей, трудоспособные лица с ограниченной ответственностью, мигранты и оралманы. По программе «ДКБ-2025» претендентами могут быть граждане с инновационной бизнес-идеей.

Гранты в рамках программы «Енбек» предоставляются через Центры занятости населения, а в рамках программы «Дорожная карта бизнеса-2025» - оператором является Областное управление предпринимательства и туризма.

Если обратиться к статистике, то анализируя численность населения молодежного возраста, можно отметить, что на сегодняшний день она достигла более 4,3 млн. человек, а прирост популяции за последние 10 лет составил 19,5%. Сегодня казахстанская молодежь является одной из наиболее крупных социальных групп в социально-демографической структуре общества.

Эти и другие проблемы требуют обязательного их решения путем государственной поддержки молодежного предпринимательства. Ввиду неинформированности молодых людей о существующих методах поддержки молодежного предпринимательства существует необходимость в проведении различных акций, конкурсов, создании информационных баз в учебных заведениях.

Согласно сегодняшним реалиям, развитие молодежного предпринимательства нуждается в дальнейшем совершенствовании и должно быть сосредоточено в следующих направлениях:

1. Продолжить работу по совершенствованию нормативно-правовой базы, претворению в жизнь по созданию условий для развития предпринимательской деятельности, прописанных во вновь принятом Законе РК «О государственной молодежной политике» [8], преодолению административных барьеров для создания и развития молодежного бизнеса.

2. Продвигать предпринимательскую культуру и ценности социально-ответственного бизнеса среди молодежи для создания имиджа и высокого статуса предпринимателя в современном казахстанском обществе.

3. Активизировать работу Ассоциации молодых предпринимателей Казахстана, Совета молодежного предпринимательства при НПП РК, Клуба молодых предпринимателей; Региональных центров молодежного предпринимательства; Молодежного крыла НДП «НурОтан» «ЖасОтан».

4. Развивать и поддерживать молодежное предпринимательство в моногородах и сельской местности по приоритетным отраслям экономики.

5. Создание центров обслуживания предпринимателей во всех регионах Казахстана и системы учета молодых предпринимателей и систему критериев оценки эффективности развития молодежного предпринимательства в Казахстане.

Таким образом, правильная построенная и целенаправленная поддержка молодежного предпринимательства позволит обеспечить развитие предпринимательства в стране, что, в свою

очередь, приведет к экономическому росту, к повышению инвестиционной привлекательности и социальной стабильности.

Список литературы:

1. Официальный сайт Министерства информации и общественного развития Республики Казахстан//<https://www.gov.kz/memleket/entities/qogam?lang=ru>
2. Әбжан Ж.К. Молодежная безработица как фактор неустойчивого развития человеческого капитала // Статистика, учет и аудит, 2019, №4, с.191
3. Кодекс Республики Казахстан «Предпринимательский кодекс Республики Казахстан» от 29 октября 2015 года № 375-V ЗРК
4. Постановление Правительства Республики Казахстана «Об утверждении Государственной программы поддержки и развития бизнеса «Дорожная карта бизнеса-2025»» от 24 декабря 2019 года № 968.
5. Официальный сайт АО «Фонд развития предпринимательства «Даму» // <https://www.damu.kz/54>
6. Официальный сайт Национальная палата предпринимателей Республики Казахстан «Атамекен»// <https://atameken.kz>
7. Постановление Правительства Республики Казахстан «Программа развития продуктивной занятости и массового предпринимательства на 2017 - 2021 годы «Еңбек»» от 29 декабря 2016 года № 919.
8. Закон Республики Казахстан «О государственной молодежной политике» от 9 февраля 2015 года № 285-V ЗРК.

ӘОЖ: 336.58

МЕМЛЕКЕТ ТАРАПЫНАН ДЕНСАУЛЫҚ САҚТАУ САЛАСЫН ҚАРЖЫЛАНДЫРУ МӘСЕЛЕЛЕРІ

НУРМАНАЛИЕВА Г.А. экономика магистрі,
М.Х.Дулати атындағы Тараз өңірлік университеті
ҚАНАТ Ж. студент, М.Х.Дулати атындағы Тараз өңірлік университеті

Елбасы Н.Ә.Назарбаевтың 2012 жылғы 14 желтоқсандағы «Қазақстан-2050» стратегиясы: іске асырылған мемлекеттің жаңа саяси бағыты» атты Жолдауында елді одан әрі қамтамасыз және әлемдегі ең дамыған 30 елдің қатарына кіру үшін кемшіліктерді жою қажет. Экономикалық ынтымақтастық және даму ұйымы (ЭЫДҰ) елдері мен Қазақстан арасындағы 2050 жылға қарай даму. Осыған байланысты, мемлекет медициналық қызметтердің сапасы мен ықпалдылығын арттыруға, денсаулық сақтау жүйесін басқару мен қаржыландырудың тиімділігін арттыруға, сондай-ақ қолда бар ресурстарды ұтымды пайдалануға бағытталған ЭЫДҰ елдерінің стандарттарын кезең-кезеңімен енгізуді қамтамасыз етуі керек. Алдыңғы мемлекеттік бағдарламаларды іске асыру барысында Қазақстанның денсаулық сақтау жүйесінің әлеуметтік-экономикалық жағдайына, нарықтық тетіктердің элементтері енгізілді, заманауи медициналық технологиялар берілді [1].

Бұл бағдарлама жаңашарттарға сәйкес денсаулық мәселелерін шешуге және қолжеткізілген нәтижелерді нығайтуға және дамытуға бағытталған және 2050 жылға дейін саланы жүйелі дамыту үшін негіз болады. Бағдарламаны іске асыру денсаулық сақтаудың әлеуметтік бағытына сәйкес әлеуметтік бағытталған ұлттық жүйенің тұрақты дамуына және

серпінді дамуына ықпал етеді Дүниежүзілік денсаулық сақтау ұйымының «Денсаулық 2020» стратегиясының іерархиясы, әлеуметтік қамту қағидаттарын ескере отырып теңдік, сапалы медициналық көмек және денсаулық үшін ортақ жауапкершілік. 2016-2020 жылдарға арналған «денсаулық сақтау» мемлекеттік бағдарламасы Қазақстан Республикасы Президентінің «Қазақстан Республикасының стратегиялық даму жоспары туралы» 2010 жылғы 1 ақпандағы № 922 Жарлығын іске асыру мақсатында әзірленді. Мемлекет басшысының 2014 жылғы 11 қарашадағы «Нұрлыжол - болашаққа бастар жол» Жолдауының және 2005-2010 жылдарға арналған «Бес институционалдық реформаны жүзеге асырудың 100 нақты қадамы» Ұлт жоспары мен денсаулық сақтауды дамыту мен дамытудың «Саламатты Қазақстан» мемлекеттік бағдарламасының қисынды жалғасы 2011-2015 жылдар.

Денсаулық сақтау саласын реформалау мен дамытудың 2005-2010 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламасының (бұдан әрі - 2005-2010 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламасы) негізгі бағыттары саланың инфрақұрылымын құруға бағытталған. Осы кезеңде, ел, 500-ден астам денсаулық сақтау нысаны салынды. 4000-нан астам мейханалар мен емханалардың жөндеуден болды, алынған жабдық құны млрд 75-тен астам тенге. Тақше жетекшілік клиникаларында және шетелде диагностикалау мен емдеудің жаңа технологиялары мамандарды даярлау кең ауқымды іс-шаралар өткізді.

Денсаулық сақтау саласын дамытудың 2011 - 2015 жылдарға арналған «Саламатты Қазақстан» мемлекеттік бағдарламасының (бұдан әрі - «Саламатты Қазақстан» мемлекеттік бағдарламасы) саладағы қаржы ағындарын басқарудың жаңа тетіктерін енгізу және денсаулық сақтау субъектілері арасындағы өзара әрекеттесудің экономикалық жолдарымен жүйенің тиімділігіне қол жеткізу болды.

Бұл тетіктердің катализаторы пациенттерге дәрігер мен медициналық ұйымды еркін таңдауды, медициналық қызмет көрсетудің бәсекелес ортасын қалыптастыруды және емделетін әр науқас үшін бір төлем жасаушы арқылы медициналық қызмет төлеуді қамтамасыз ететін бірыңғай ұлттық денсаулық сақтау жүйесін (бұдан әрі - БҰДЖ) енгізу болды. Жүйенің горизонтальды және вертикальды деңгейлері арасындағы қатынастар, бұл ең алдымен жоғары берудің күрт өсуіне әсер етті. Шетелдік клиникалардың технологиялары, әсіресе кардиохирургия және нефрология.

Қазіргі заманғы медициналық технологияларды енгізудің негізгі зертханасына айналған, JCI халықаралық сертификаттауынан сәтті өткен және бүгінде өзін Қазақстандағы медициналық туризм орталығы ретінде құрған қуатты ұлттық медициналық холдинг құрылды. Жоғарыда аталған барлық шаралар денсаулық сақтау саласындағы мақсатты жақсартуға және даму саласындағы Мыңжылдық Даму Мақсаттарының жеке индикаторларына қол жеткізуге ықпал етеді, атап айтқанда, бұл нәрсесте мен балалар өлімінің айтарлықтай төмендеуіне, ана мен туберкулезден болатын өлімнің азаюына қатысты.

Халықаралық қайта құру және даму банкінің сарапшылары (бұдан әрі - ХҚДБ) 2014 жылғы желтоқсанда «Саламатты Қазақстан» мемлекеттік бағдарламасын іске асырудың нәтижелері туралы есеп жариялады және олардың пікірінше, 6 негізгі бағытты іске асырудың нәтижелері фекелесідей болады: [2].

- профилактикалық шараларды күшейту, скринингтік зерттеулер жүргізу, диагностиканы жетілдіру, негізгі әлеуметтік маңызы бар аурулар мен жарақаттарды емдеу және оңалту;

денсаулық сақтау мәселелері бойынша салааралық және ведомствоаралық ынтымақтастықтың тиімділігі арта түсті;

санитарлық-эпидемиологиялық қызметті жетілдіру сәтті өтті;

бірыңғай ұлттық денсаулық сақтау жүйесінде медициналық көмекті ұйымдастыруды, басқаруды және қаржыландыруды жетілдіру өте сәтті болды;

медициналық және фармацевтикалық білімді жетілдіру; медицинада инновациялық технологияларды дамыту және хенгізу сәтті аяқталды;

- халық үшін дәрі-дәрмектердің қол жетімділігі мен сапасын арттыру, денсаулық сақтау ұйымдарын медициналық жабдықтармен жарақтандыру «Саламатты Қазақстан» мемлекеттік бағдарламасын іске асыру түбегейлі жаңаштатынастарды енгізуге мүмкіндік берді;

- медициналық қызметтерге ақы төлеу комитетінің атынан тегін медициналық көмектің кепілдік берілген көлемінің бірыңғай төлеушісі (бұдан әрі - медициналық көмектің кепілдік берілген көлемі) құрылды;

- медициналық көмектің кепілдендірілген қызметтерінің бәсекеге қабілетті нарығы құрылды, медициналық қызметтің жеке секторы 24% -ға дейін өсті, соның арқасында денсаулық сақтау ұйымдарының қызметіндегі басымдықтарды бюджет қаражатын пайдаланудан нәтижеге фауыстыруға болады;

пациенттің мінез-құлқы өзгерді, бұл қызмет көрсету сапасы мен қанағаттану критерийлері негізінде таңдау құқығын ынталандырады. Жоспарланған госпитализация кезінде фаурухананың еркін таңдау мүмкіндігін пайдаланған азаматтар саны 2,3 есе өсіп, жылына орташа есеппен 800 мың адамға жетті. Нәтижесінде 14 мыңнан астам төсек қоры қысқарды және қайта жасалды;

медициналық қызметтердің сапасын қамтамасыз ететін тетіктер жасалды: ішкі аудит, сыртқы бақылау, аккредиттеу;

медициналық көмекке ақы төлеудің халықаралық ережелері енгізілді (клиникалық қымбат топтар, жан басына шаққандағы жан-жақты стандарт, әлемдік бюджет)

медицина қызметкерлерінің жалақысының сараланған сүжүйесі енгізілді, орташа жалақы 2,4 есе өсті;

2014 жылдан бастап фамбулаториялық-емханалық базаны кезең-кезеңімен нығайту басталды, жан басына шаққандағы ең төменгі стандарт (КТК) енгізілді, кепілдендірілген тегін медициналық көмектің кепілдік берілген көлеміндегі теңгерімсіздіктер азайтылды, алғашқы медициналық-санитарлық көмектің қаржыландыру көлемі 17% -дан 26% -ға өсті;

Сонымен қатар, «Саламатты Қазақстан» мемлекеттік бағдарламасының нәтижелері республика азаматтарының денсаулығын одан әрі жақсартуға кедергі жасамайтын сүжүйенің ең қайың кемшіліктері болып табылады. Біріншіден, бұл алғашқы медициналық-санитарлық көмектің әлсіз деңгейі және сүжүйенің өсіп келе жатқан қажеттіліктерін қаржыландыруда қолданыстағы қағидаттардың жоқтығы. Әлемнің барлық елдерімен қатар, халықтың өмір сүру ұзақтығының ұлғаюымен, созылмалы инфекциялық және аурулармен байланысты ғаламдық қауіп-қатер мәселелерін шешуге мәжбүр. УРЕ, медициналық қызмет көрсету құрылымын және пайдалану артады [3].

Елбасы Н.Ә. Назарбаев «Қазақстандық жол - 2050: бір мақсат, бір мүдде, бірі болашақ» атты Қазақстан халқына Жолдауында денсаулық сақтауды мемлекеттің дамуындағы негізгі фактор ретінде анықтады, сонымен қатар мемлекеттің жұмыс берушімен қызметкердің денсаулығы үшін бірлескені жауапкершілігінде көрінетін денсаулық сақтау сүжүйесін дамытудың негізгі қағидаларының анықталы берді. Елімізде әлемдегі бәсекеге қабілетті 30 елдің қатарына кіру туралы жаңа міндет тұр, бұл медициналық көмектің жоғары деңгейінің белгісі.

Осы мақсатқа қол жеткізу үшін жеке және халықаралық тәжірибенің ең жақсы үлгілеріне негізделген медициналық көмектің қол жетімділігі мен сапасын қамтамасыз ету, әлемдік және отандық экономиканың кез-келген ауытқуларында қаржылық тұрақтылықты сақтаудың жаңа, ұзақ мерзімді моделін құру бойынша ікүш-жігерді шоғырландыру қажет. Денсаулық сақтау саласындағы жетістіктер мен проблемаларды шешуі және жоспарлы және прогрессивті даму үшін негізі болады 2050 жылға дейін өнеркәсіп [4].

Әдебиеттер тізімі:

1. Қазақстан Республикасының Бюджет Кодексі .Қазақстан Республикасының 2008 жылғы 4 желтоқсандағы N 95-IV Кодекс .Егемен Қазақстан" 2008 жылғы 5 желтоқсан, N 370-374 (25343); "РЕСМИ ГАЗЕТ" 2009 жылғы 3 қаңтар N 3
2. Алжанов Қ, Әшімбаев Ә. «Экономика және салық». // Егемен Қазақстан №3.наурыз.2010
3. Елубаева А. Демографические проблемы Казахстана // Аль – Пари,№3-4, 2016с.62-64.
4. Куатбаева Г.Институциональная проблема развития здравоохранения // Аль – Пари,№4-5, 2014 с.83-88

УДК 336.5

ВИДЫ СОЦИАЛЬНОЙ ПОДДЕРЖКИ НАСЕЛЕНИЯ В РОССИЙСКОЙ ФЕДЕРАЦИИ

Е.Н. ЛИЩУК, канд. экон. наук, доцент,
Сибирский университет потребительской кооперации
И.С. БАРАНОВА, магистрант,
Сибирский университет потребительской кооперации

Исследование выполнено при финансовой поддержке РФФИ и ЭИСИ в рамках научного проекта № 20-011-31836«Социально-экономическое неравенство и электоральное поведение в регионах России»

В современных условиях развития как мира в целом, так и отдельных государств большое значение имеет социальная поддержка граждан, которая выражается, как правило, в их материальном обеспечении. Последнее осуществляется при помощи социальных пособий (выплат), которые выплачиваются из бюджетов разных уровней.

На сегодняшний день в Российской Федерации имеется большое количество социальных проблем. В их числе: высокий уровень бедности (среди бедного населения преобладают семьи с детьми, многодетные семьи); рост численности инвалидов; проблемы со здоровьем у большей части лиц старшего трудоспособного возраста.

Именно для данных категорий граждан создается и направляется социальная помощь от государства, которая реализуется в виде эффективной адресной поддержки групп населения, которые находятся в зоне риска.

В теоретико-правовом аспекте важно понимание категории социальной поддержки населения, чтобы в последующем были возможны научное изучение данного явления и разработка практических рекомендаций. Проблемами социальной поддержки занимались различные представители правовой мысли, каждый из которых выработали различные подходы к пониманию социальной поддержки.

В работе [1] нами уже рассматривалась проблематика социальной поддержки населения в Российской Федерации в контексте социальных выплат в системе социального обеспечения Российской Федерации. Данная работа является продолжением исследования в части изучения видов социальной поддержки населения в Российской Федерации.

В Федеральном законе «О государственной социальной помощи» отсутствует четкое определение понятия социальной поддержки. Исследование специальной экономической и юридической литературы показало, что многие авторы полагают, что термины «социальная помощь» и «социальная поддержка» являются идентичными.

Согласно статье 1 Закона «О социальной помощи», под государственной социальной помощью необходимо понимать предоставление малоимущим семьям, малоимущим одиноко проживающим гражданам, а также иным категориям граждан, указанным в настоящем Федеральном законе, социальных пособий, социальных доплат к пенсии, субсидий, социальных услуг и жизненно необходимых товаров.

Научное сообщество неоднозначно подходит к этому вопросу. Ряд авторов критикует представленное определение. К примеру, В.Ш. Шайхатдинов отмечает, что исследователи, которые в своих дефинициях выделяют иные категории граждан, нарушают целостность и единство категории государственной социальной помощи [2, с. 12]. Ее предназначение построено именно для малоимущих семей и малоимущих одиноко проживающих граждан.

Понимая под «иными категориям граждан» инвалидов и участников Великой Отечественной войны, ветеранов боевых действий, инвалидов, детей-инвалидов и т. п., законодатель не учел, что набор социальных услуг, на получение которого могут претендовать указанные категории граждан, обладает признаками меры социальной поддержки, т.е. другого института системы социального обеспечения Российской Федерации, поскольку предоставление тех или иных социальных услуг не ставится в зависимость от материального положения приведенных ранее категорий граждан. Государственная социальная помощь, в свою очередь, предусмотрена именно для малообеспеченных лиц.

На данное обстоятельство указывает также Е.Е. Мачульская, которая подчеркивает целевую ориентированность государственной социальной помощи на «поддержание уровня жизни малоимущих лиц и семей, среднедушевой доход которых ниже величины прожиточного минимума, снижение уровня социального неравенства» [3, с. 304].

Д.Е. Кожевников рассматривает государственную социальную помощь как вид социального обеспечения, который связан с предоставлением государством малоимущим семьям или малоимущим одиноко проживающим гражданам за счет средств федерального бюджета или бюджета субъекта Российской Федерации на период нуждаемости выплат в денежной форме и помощи в натуральной форме в целях удовлетворения основных потребностей и доведения их доходов до прожиточного минимума [4, с. 6].

Предназначение государственной социальной поддержки выражается в реализации данным институтом возложенных на него функций. Именно благодаря их реализации осуществляется та самая поддержка, когда субъекты ее получения становятся способны к удовлетворению своих потребностей.

Социальная поддержка отражает нижеописанные функции:

Поддержка населения, в первую очередь незащищенного - дети, инвалиды, пенсионеры, малоимущие семьи.

Охрана труда и здоровья.

Поддержка семьи, материнства и детства.

Уменьшение социального неравенства.

Поддержка благотворительности.

Борьба с безработицей.

В Российской Федерации существует несколько видов государственной поддержки, а именно:

прямые субсидии — непосредственно материальное обеспечение граждан, которое реализуется с использованием денежных средств;

косвенная помощь, которая предоставляет поддержку, например, на снижение стоимости услуг, обязательных платежей, приобретение необходимых вещей или объектов.

Таким образом, социальная помощь гарантирует установление и выплату различных пособий, нуждающимся гражданам.

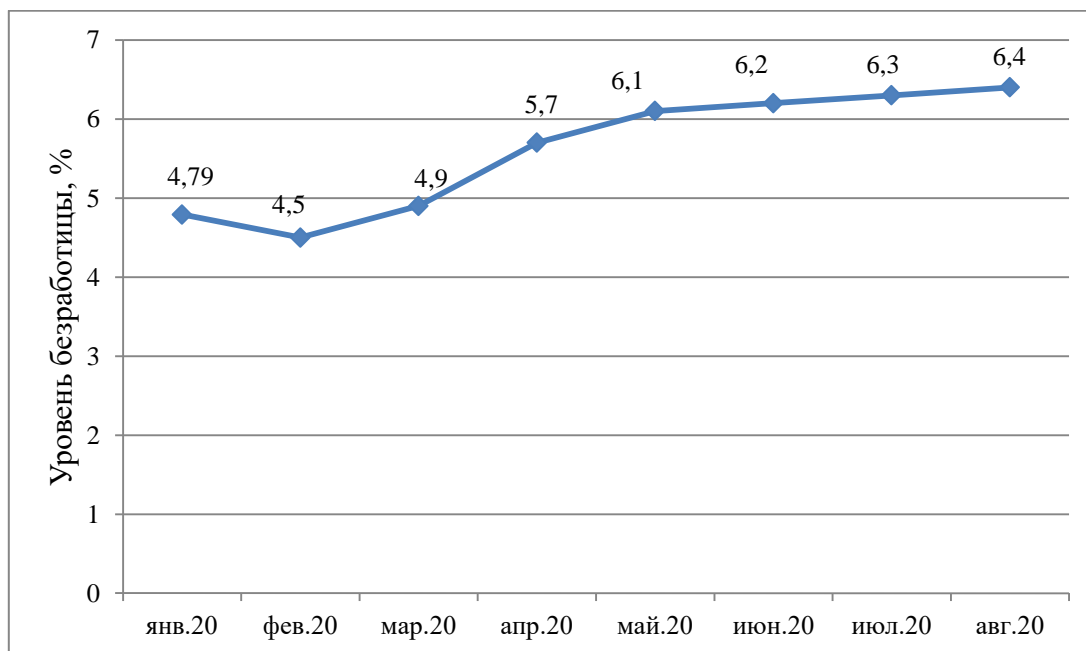
Рассмотрим их более подробно.

Пособие— денежная выплата, которая переводится гражданам ежемесячно, периодически или по определенным дням для того, чтобы возместить утраченный заработок или оказать дополнительную материальную помощь. В настоящее время существуют следующие виды пособий:

- пособие по временной нетрудоспособности;
- социальное пособие на погребение;
- пособия семьям и детям: по беременности и родам; пособия детям в возрасте от 3 до 7 лет; до достижения 18 лет; по потере кормилица;
- пособия многодетным семьям;
- пособия военнослужащим;
- пособия по инвалидности;
- пособия матерям-одиночкам.

Одним из ярких примеров необходимости установления и выплат пособий является необходимость поддержки граждан ввиду проблемы безработицы в Российской Федерации. Поскольку последствием данной проблемы выступает невозможность граждан удовлетворять свои первичные потребности в жизнеобеспечении ввиду отсутствия заработка.

Данные по уровню безработицы в Российской Федерации проиллюстрированы на основе использования статистических данных за 8 месяцев 2020 года на рисунке 1. Авторами представлены данные Федеральной службы государственной статистики [5] по уровню безработицы (отношение численности безработных к численности рабочей силы).

Примечание – Составлено авторами по данным Федеральной службы государственной статистики [5]

Рис.1 Уровень безработицы в Российской Федерации за январь-август 2020г., %

Из представленных на рисунке 1 данных отмечена отрицательная динамика, а именно рост уровня безработицы с февраля 2020 года. Поскольку данные за сентябрь Федеральной службы государственной статистики еще не опубликованы, то сложно сделать вывод о том: достиг ли уровень безработицы своего пика или будет продолжен рост данного показателя?

Можно предположить, что негативная тенденция сопряжена с пандемией коронавируса, из-за которой последовало закрытие различных организаций, и как следствие, граждане потеряли рабочие места.

Социальная поддержка населения, оставшегося без рабочих мест в период пандемии, осуществляется посредством предоставления пособий по безработице. Правительство Российской Федерации Постановлением от 27.03.2020 г № 366 «О размерах минимальной и максимальной величин пособия по безработице на 2020 год» увеличило:

минимальные выплаты по пособию по безработице с 1 500 руб. до 4 500 рублей;

максимальную величину пособия с 8 000 руб. до 12 130 руб.;

Кроме того, при наличии у безработного несовершеннолетних детей дополнительно к пособию по безработице установлена выплата 3000 рублей в месяц на каждого несовершеннолетнего ребенка [6].

Кроме социальных пособий в целях поддержки малообеспеченных семей существуют субсидии.

Субсидии – средства, которые находятся в бюджете страны, которые согласно законодательству РФ предоставляются юридическим и физическим лицам для долевого финансирования на определенные цели. Субсидии могут быть выделены из местного или специальных фондов или государственного бюджета.

Получать субсидии могут следующие категории граждан:

Граждане, подвергшиеся радиации.

Пострадавшие от политических репрессий.

Ветераны и инвалиды войны.

Ветераны труда.

Ветераны военной службы.

Пожилые люди.

Граждане с ежемесячным доходом ниже прожиточного минимума.

Граждане, воспитавшие детей инвалидов и матери - одиночки.

Помощь от государства реализуется и в виде пенсий:

По старости.

По инвалидности.

За выслугу лет.

По случаю потери кормильца.

Социально-экономическая защита граждан является одним из основных аспектов в развитии общества. Она регулируется согласно законодательным актам не только на уровне государства, но и на основе международных конвенций и иных нормативно-правовых актов.

Так, в Российской Федерации выполняются меры по охране труда и здоровья человека, сформирован уровень минимальной заработной платы, оказывается помощь материнству и детству, разнообразные льготы и дотации. Для их реализации применяются Гражданский, Жилищный, Трудовой и нормативные документы.

Гражданский кодекс содержит нормы государственной поддержки, охраны и защиты прав собственности, в Жилищном кодексе отражаются вопросы, связанные с жилищными условиями и их улучшением, Трудовой кодекс регулирует вопросы трудовых отношений, защиты трудовых прав, а также устанавливает гарантии и компенсации.

Кроме этого, существуют основные федеральные нормативно-правовые акты, которые дают возможность реализовать социальную помощь для незащищенных слоев населения.

Рассмотрим основные из них. В Федеральном законе «Об основах социального обслуживания населения в Российской Федерации» от 10 декабря 1995 г. отражаются основы правового регулирования в области социального обслуживания граждан, которые находятся в

трудной жизненной ситуации, в том числе в данном законодательном акте отмечается: адресность, доступность, добровольность, гуманность, конфиденциальность и профилактическая направленность социального обслуживания.

Не менее важен такой нормативно-правовой акт, как Основы законодательства Российской Федерации «Об охране здоровья граждан» от 22 июля 1993 г., цель которого состоит в охране здоровья граждан. Данный документ отражает права граждан в области охраны здоровья, в том числе рассматривает здоровье семьи, беременных женщин и матерей, несовершеннолетних, военнослужащих, инвалидов и людей пожилого возраста.

Система единых пособий для граждан, имеющих детей, получила свою регламентацию в Федеральном законе от 19 мая 1995 г. «О государственных пособиях гражданам, имеющим детей». Данный акт также предусматривает предоставление пособий по беременности и родам, единовременное пособие женщинам, которые встали на учет по беременности на ранних сроках, пособие в связи с рождением ребенка, пособие по уходу за ребёнком до полутора лет, ежемесячное пособие с рождения до 3-х лет и другие.

Основные требования к порядку назначения и осуществления ежемесячной денежной выплаты на ребенка в возрасте от 3 до 7 лет включительно установлены Постановлением Правительства Российской Федерации от 31 марта 2020 г. № 384 «Об утверждении основных требований к порядку назначения и осуществления ежемесячной денежной выплаты на ребенка в возрасте от 3 до 7 лет включительно», примерного перечня документов (сведений), необходимых для назначения указанной ежемесячной выплаты, и типовой формы заявления о ее назначении». Согласно названному документу выплата предусмотрена на ежемесячной основе до достижения ребенком возраста 8 лет.

Федеральный закон от 15.12.2001 г. № 166-ФЗ «О государственном пенсионном обеспечении в Российской Федерации» регулирует пенсионное обеспечение различных категорий граждан [7].

Необходимо отметить, что на территории Российской Федерации существует большое количество социальных программ, в том числе и реализуются такие целевые программы как:

1. Комплексная программа «Социальная поддержка инвалидов».
2. Национальные проекты «Образование», «Здравоохранение», «Демография» и др.[8].
3. Программа переподготовки и обеспечения занятости военнослужащих, подлежащих увольнению в запас или в отставку, граждан, уволенных с военной службы, и членов их семей в места их компактного проживания.

Законодательство Российской Федерации динамично меняется и изменяет федеральные законы и акты, подстраиваясь под ситуацию в стране, например, в 2020 году существует несколько пособий, которые действуют в момент пандемии коронавируса — единовременная помощь семьям с детьми, субсидии на выплату заработной платы сотрудникам предприятий, которые пострадали в больше степени.

По итогам исследования можно сделать следующие выводы. Социальным обеспечением является помощь от государства особо нуждающимся категориям граждан, реализуемая в форме субсидий, пособий и пенсий. Социальная поддержка особо незащищенных слоев населения осуществляется в форме помощи от государства малоимущим семьям, инвалидам, пенсионерам, детям, безработным.

Реализации государственной социальной политики осуществляется на основании правовых норм и федеральных законов Российской Федерации. Правительство Российской Федерации оперативно реагирует на изменения внешней среды, что дает возможность регулировать социальные выплаты, водить новые, пересматривать правила и систему дотаций. Поэтому можно сказать, что в Российской Федерации активно развивается социальное обеспечение.

Список литературы:

1. Лищук Е.Н., Баранова И.С. Социальные выплаты в системе социального обеспечения Российской Федерации.// Актуальные вопросы бухгалтерского учета, анализа и аудита в инновационной экономике: сборник научных статей - Гомель: учреждение образования «Белорусский торгово-экономический университет потребительской кооперации, 2020.
2. Шайхатдинов В.Ш. О современных правовых проблемах государственной социальной помощи в России // Электронное приложение к Российскому юридическому журналу.-2016. - № 4. - С. 12-19.
3. Мачульская Е. Е. Право социального обеспечения: учебник для вузов / Е.Е. Мачульская. 4-е изд., перераб. и доп. Москва: Издательство Юрайт. 2020. - 449 с.
4. Кожевников Д. Е. Государственная социальная помощь малоимущим гражданам: правовые вопросы: автореф. канд. дис.: 12.00.05.Екатеринбург. - 2010. - 28 с.
5. Федеральная служба государственной статистики [Электронный ресурс]. Режим доступа: <https://rosstat.gov.ru/> (дата обращения: 01.09.2020).
6. Постановление Правительства РФ от 27 марта 2020 г. N 346 «О размерах минимальной и максимальной величин пособия по безработице на 2020 год» (с изменениями и дополнениями) [Электронный ресурс]. Режим доступа: <https://base.garant.ru/73816518/> (дата обращения: 24.09.2020).
7. Консультант плюс [Электронный ресурс]. Режим доступа: <http://www.consultant.ru/> (дата обращения: 24.09.2020).
8. Министерство здравоохранения Российской Федерации [Электронный ресурс]. Режим доступа: <https://minzdrav.gov.ru/poleznye-resursy/natsproektzdravoohranenie> (дата обращения: 22.09.2020).

УДК 331.108

О ПРОБЛЕМЕ ПОДГОТОВКИ КАДРОВ ДЛЯ ОРГАНИЗАЦИЙ ПОТРЕБИТЕЛЬСКОЙ КООПЕРАЦИИ

Е.Н. ЛИЩУК, канд. экон. наук, доцент,
Сибирский университет потребительской кооперации,
г. Новосибирск, Россия

В.А. КОВЕШНИКОВА, магистрант,
Сибирский университет потребительской кооперации,
г. Новосибирск, Россия

Исследование выполнено при финансовой поддержке Российского фонда фундаментальных исследований в рамках научного проекта «19-010-00908«Исследование проблемы трудоустройства молодых специалистов на российском рынке труда»

В современных условиях обеспечение организаций потребительской кооперации квалифицированными трудовыми ресурсами является актуальной проблемой. Председатели кооперативных обществ, а также члены Ассоциации крестьянских (фермерских) хозяйств и сельскохозяйственных кооперативов России (АККОР) ставят ее на первое место, т.к. кадры являются движущей силой, обеспечивающей развитие кооперации [1]. Остро стоит вопрос соответствия сотрудников профессиональному уровню квалификации. Учетно-аналитические сотрудники - не исключение, поскольку являются уязвимыми в виду динамичных изменений в профессиональном законодательстве (особенно по расчетам с персоналом по оплате труда). Так,

по данным портала «Онлайнинспекция.рф» в трудовую инспекцию по вопросам заработной платы в период с 2013 года поступило 122 617 обращений (или 33 % от общего числа); за 9 месяцев 2020 года — 16 657 обращений (или 27 % от общего числа) [2].

Целью данной работы является исследование траекторий подготовки молодых кадров для организаций потребительской кооперации. В качестве объекта наблюдения выбраны учетно-аналитические работники (бухгалтеры).

Подготовку кадров для системы потребительской кооперации осуществляют негосударственные профильные вузы и техникумы, которые рассредоточены по всей территории Российской Федерации от Калининграда до Камчатки. В настоящее время в России функционируют 3 профильных университета: Российский университет кооперации, Сибирский университет потребительской кооперации, Белгородский университет кооперации, экономики и права. Всего в учебных заведениях системы потребительской кооперации России получают образование более 70 тысяч студентов [3].

Преимуществом обучения в профильных образовательных вузах и колледжах является изучение специальных дисциплин с учетом отраслевой специфики организаций потребительской кооперации, таких как: учет затрат, калькулирование, бюджетирование в отдельных отраслях производственной сферы; учет и аудит в торговых предприятиях; бухгалтерский учет в общественном питании; бухгалтерский учет в потребительской кооперации; отраслевые особенности аудиторской деятельности; учет, анализ и аудит в торговой и сельскохозяйственной деятельности.

Наряду с этим, государственные вузы и колледжи ежегодно ведут подготовку и выпускают молодых специалистов по направлению «Экономика» направленность «Бухгалтерский учет, анализ, аудит» в разрезе трех уровней: среднее профессиональное образование, бакалавриат, магистратура. Которые после окончания обучения трудоустраиваются и выполняют учетно-аналитические задачи в организациях, в том числе потребительской кооперации. Тем самым составляя конкуренцию выпускникам ведомственных учебных заведений, относящихся к системе образовательных организаций потребительской кооперации.

Одним из способов получения образования является целевое обучение. Оно было распространено в образовательных организациях системы потребительской кооперации в конце 90-х годов. Затем, количество абитуриентов, обучающихся за счет средств организаций потребительской кооперации, снизилось.

Построение карьерного пути через целевое обучение для молодого специалиста зачастую является привлекательным, несмотря на обязательство в дальнейшем выпускника отработать в организации, обеспечивающей данное обучение. Так, молодые кадры, не имеющие практического опыта работы по специальности, не сталкиваются с проблемой трудоустройства на рынке труда, как их сокурсники [4]. Другими словами, у них есть возможность сразу быть трудоустроенным после окончания учебных заведений.

Несмотря на усилия государства, в последние годы распространить «новую-хорошо забытую старую» практику целевого обучения не удается. На сегодняшний день практически отсутствует заказ от организаций потребительской кооперации на целевое обучение в профильных учебных заведениях системы потребительской кооперации. Между тем, обучение в вузе в настоящее время является крайне дорогостоящим. В таблице 1 приведена стоимость обучения будущего специалиста по направлению «Экономика» профиль «Бухгалтерский учет, анализ, аудит», установленная на 2020-2021 учебный год.

Таблица 1 - Стоимость очной формы обучения по направлению «Экономика» профиль «Бухгалтерский учет, анализ, аудит» в вузах Сибирского федерального округа на 2020–2021 учебный год

Город	Название образовательного учреждения	Срок обучения, лет	Стоимость обучения за 1 год, руб.	Стоимость за весь период, руб.	Срок обучения, лет	Стоимость обучения за 1 год, руб.	Стоимость за весь период, руб.
Омск	Омский государственный аграрный университет имени П.А. Столыпина	4	118 400	473 600	2	126 250	252 500
Абакан	Хакасский государственный университет им. Н.Ф. Катанова (ХГУ им. Н.Ф. Катанова)	4	128 100	512 400	2	136 700	273 400
Красноярск	Красноярский государственный аграрный университет	4	157 750	631 000	-	-	-
Новосибирск	Сибирский университет потребительской кооперации	4	122 000	488 000	2	148 000	296 000
Томск	Томский государственный университет	4	142 800	571 200	2	154 300	308 600

Согласно данным, представленным в таблице 1, максимальной на бакалавриате является стоимость обучения в Красноярском государственном аграрном университете. Она составляет 157 750 рублей за учебный год (631 000 рублей за весь период обучения). Наименьшую стоимость образовательных услуг, среди представленных, имеет Омский государственный аграрный университет имени П.А. Столыпина – 118 400 рублей за учебный год (473 600 рублей за весь период обучения). Базовое высшее образование в профильном образовательном учреждении города Новосибирска – Сибирском университете потребительской кооперации - можно получить за 122 000 рублей в год (488 000 рублей за весь период обучения).

За обучение на следующей ступени (магистратура) в профильном вузе Новосибирска необходимо заплатить 148 000 рублей за учебный год (296 000 рублей за весь период обучения). Образование в Томском государственном университете на той же ступени обучения обойдется в 154 300 рублей за учебный год (308 600 за весь период обучения).

В таблице 2 приведена стоимость обучения по программесреднего профессионального образования по направлению «Экономика» профиль «Бухгалтерский учет, анализ, аудит», установленная на 2020-2021 учебный год.

Таблица 2 - Стоимость обучения по программе среднего профессионального образования по направлению «Экономика» профиль «Бухгалтерский учет, анализ, аудит» в образовательных организациях Сибирского федерального округа в 2020–2021 учебном году

Город	Название образовательного учреждения	Срок обучения	Стоимость обучения за 1 год, руб.	Стоимость обучения за весь период, руб.
Новосибирск	Сибирский университет потребительской кооперации	2 года 10 месяцев	77 700	233 100
Красноярск	Красноярский финансово-экономический колледж Финансового университета при Правительстве Российской Федерации	2 года 10 месяцев	72 200	216 600
Барнаул	Алтайский промышленно-экономический колледж	2 года 10 месяцев	49 100	147 300
Новосибирск	Новосибирский кооперативный техникум имени А.Н.Косыгина Новосибирского облпотребсоюза	1 года 10 месяцев	53 300	106 600
Новокузнецк	Новокузнецкий торгово-экономический техникум	1 год 10 месяцев	30 000	60 000
Кемерово	Кемеровский кооперативный техникум	1 года 10 месяцев	46 000	92 000

В профильном вузе Новосибирска среднее профессиональное образование на базе 9 классов стоит 77 700 рублей за учебный год (233 100 рублей за весь период обучения). Наименьшая стоимость среднего профессионального образования отмечена в городе Барнауле в Алтайском промышленно-экономическом колледже – 49 100 рублей за учебный год (147 300 рублей за весь период обучения).

Новокузнецкий торгово-экономический колледж имеет наименьшую стоимость обучения на базе 11 классов - 30 000 рублей за учебный год (60 000 рублей за весь период обучения). В профильном колледже им. А.Н. Косыгина в городе Новосибирске стоимость обучения для этих же абитуриентов составит 53 300 рублей за учебный год (106 600 рублей за весь период обучения).

Введение в действие профессионального стандарта «Бухгалтер» ужесточает требования к профессиональным компетенциям учетно-аналитического работника в разрезе уровней подготовки. В случае несоответствия профессиональных компетенций учетно-аналитических специалистов организаций потребительской кооперации должности «бухгалтер» и (или) «главный бухгалтер» руководство может направить сотрудников на повышение квалификации. Стоимость данных курсов значительно ниже стоимости подготовки специалиста с нуля (табл. 3).

Таблица 3 - Стоимость подготовки бухгалтеров в учебных профессиональных центрах Сибирского федерального округа в 2020 году

Город	Название учебного профессионального центра	Название программы	Стоимость обучения за весь срок, руб.	Срок обучения, мес.
Омск	Учебный центр «КАДрекрутинг»	Современный бухгалтер	18 600	3
Кемерово	Центр профессиональной подготовки и консалтинга «СБ-ЭКО»	Бухгалтер коммерческой организации	19 400	1,5
Красноярск	Гуманитарная академия переподготовки работников социальной сферы	<u>Бухгалтерский учет и налогообложение с присвоением квалификации «Бухгалтер»</u>	24 000	3,5
Новосибирск	<u>Центр экономических знаний (ЧУДПО) «Фин-Инфо»</u>	Бухгалтерский учет и налогообложение в коммерческой организации программа 1С +	18 000	1,5
Иркутск	Бухгалтерская группа «Реноме»	<u>Начинающий бухгалтер от А до Я</u>	18 900	3
Братск	Центр эффективного обучения «ЭММенеджмент»	Бухгалтерский учет, налоги +1С	18 750	3
Барнаул	<u>Учебно-информационный центр при Управлении Федеральной налоговой службы по Алтайскому краю</u>	Основы бухгалтерского учета с использованием программы 1С: Бухгалтерия	8 200	3

Таким образом, в работе рассмотрены разные образовательные траектории подготовки специалистов (бухгалтеров) для организаций потребительской кооперации. Приведены данные по стоимости обучения в образовательных организациях Сибирского Федерального округа, в т.ч. профильных, в разрезе программ: среднего профессионального образования, бакалавриата, магистратуры.

Несмотря на значительную финансовую нагрузку для организаций потребительской кооперации, предложенные варианты, в т.ч. на основе целевого обучения в учебных заведениях системы потребительской кооперации, позволят обеспечить данные организации высококвалифицированными кадрами, которые владеют профессиональными компетенциями не только в соответствии с требованиями профессиональных стандартов, но и с учетом отраслевой специфики организаций кооперации.

Список литературы:

1. Ассоциации крестьянских (фермерских) хозяйств и сельскохозяйственных кооперативов России (АККОР) [Электронный ресурс]. - <https://www.akkor.ru/> - (дата обращения: 08.09.2020)

2. Онлайнинспекция.рф [Электронный ресурс]. - URL:<https://xn--80akibcicpdbetz7e2g.xn--p1ai/statistics> - (дата обращения: 08.09.2020)

3. Центросоюз Российской Федерации [Электронный ресурс]. - <https://rus.coop/ru/geography/> - (дата обращения: 08.09.2020)

4. Лищук Е.Н., Капелюк С.Д. Трудоустройство молодых специалистов на российском рынке труда: ключевые тенденции // Экономика труда. – 2019. – Том 6. – № 3. – С. 1079-1092.

УДК 338.242

ИННОВАЦИЯЛЫҚ БИЗНЕСТІҢ ШЕТ ЕЛДІК ТӘЖІРИБЕСІ

МЕЙРАМБЕК САҒИ Э-18-4ск студенті

Карагандинский экономический университет Казпотребсоюза
Ғылыми жетекші **ИБИТАНОВА К.К.**,аға оқытушы

Инновациялық қызметті дамыту тұрақты экономикалық өсу мен ұлттық бәсекеге қабілеттілікті қамтамасыз етудің басты факторларының бірі болып табылады. Көптеген елдердің үкіметтері инновациялық кәсіпкерлікті дамытуға бағытталған саясат жүргізеді, инновациялық кәсіпкерлікті қолдау инфрақұрылымын құруға қатысады, заңнаманы жетілдіреді, инновациялық қызметті ынталандыруға бағытталған бірқатар мемлекеттік бағдарламаларды қабылдайды [2].

Кәсіпкерліктің инновациялық стратегиясы басқалардан өзінің жаңашылдықтарымен, нарық сегменттеріне тауар мен технологияларды жылжытуы бойынша ерекшеленетін шағын бизнес субъектісінің мақсаты мен миссиясына қол жеткізудегі маңызды құралдың бірі болып табылады. Жалпы әлемдік тәжірибеде шағын инновациялық кәсіпкерлік саласындағы инновациялық үрдісті басқару теориясы мен тәжірибесі инновациялық қызметті ұйымдастыру мен дамытудың келесідей бірнеше формалары бар [1]:

Ескі қызмет етуші компаниялар негізінде мүлдем жаңа шағын кәсіпкерлік субъектісінің қалыптасуымен сипатталады. Бұрыннан қызмет етуші компаниялар шегінде қалыптасатын ШК субъектілері жас компаниялардың құрылуының прогрессивті әдісі болып саналады. Жаңа компанияла ірі, алдыңғы қатарлы компаниялармен бұрын ғылыми-зерттеулік және оқу-білімдік мекемелерде жұмыс істеген инженерлер мен ғалымдарды өздерінің инновациялық бағдарламалары мен жаңа өнімдерін әзірлеп, іске асыру үшін олардың күш-жігер, ойларын шоғырландыру және қолдану мақсатында жәрдемдік көмек көрсетіледі.

Тәуекелділік-венчурлік фирмалардың қалыптасуы мен қызмет ету үрдісімен байланысты. Тәуекелділік-венчурлік фирмалар елеулі түрдегі тәуекелдіктегі инновациялық бағдарламалар мен жобаларды іске асыру үшін құрылатын субъектілерді сипаттайды. Жаңа технологиялар мен жаңа өнімдер саласында жаңа керемет ойларды игерген бірнеше адамдардан құралатын жобалық топ, сол өздерінің жаңа жобаларын іске асыру үшін қажетті қаржылық және басқа да құралдарды иемденбегендіктен венчурлік технологияларға маманданған венчурлік қорлар немесе инвесторлармен ынтымақтастық құрады.

Технологиялық бизнес-инкубаторлардың қалыптасуы мен қызмет етуіне байланысты. Технологиялық бизнес-инкубаторлар билік немесе ірі жеке меншік компаниялармен немесе ғылыми мекемелермен кәсіпкерліктің жаңа субъектісін жетілдіру мақсатында құрылатын ұйымдар.

Әлемдік тәжірибе көрсеткендей, кәсіпкерлік саласындағы инновациялық қызметтің дамуы тікелей іргелі және қолданбалы ғылым мен ғылыми-техникалық әзірлемелердің коммерциялық

талап етілу жағдайымен байланысты. Осымен бірге, инновациялық қызметтің бастау алуына ықпал ететін немесе кез келген жаңа әзірлемелер ғылыми-техникалық прогреспен тығыз байланысты екендігін ұмытпауымыз қажет.

Ғылыми-техникалық прогреске мемлекет тарапынан көзқарасты сипаттаушы көрсеткіштің бірі болып, ғылымды қаржыландыру саналады. ЕО елдерімен инновациялық бағыттағы ғылыми-техникалық қызметті қолдау нарықтық экономикалы мемлекеттердің барлығына бірдей ортақ қағидаларға сай іске асырылады. Комплементарлық (қосымшалық) қағида – мемлекеттің технологиялық дамуындағы олқылықты толтыруға бағытталған жұмыстарға қаржылық көмек көрсету. Бәсекелік зерттеулер мен әзірлемелерді қолдау қағидасы – мемлекет нарықта қалыптасқан фирмалар арасындағы өзара қарым-қатынастарды бұзбай, жалпыға бірдей қолайлы ғылыми-техникалық өнімді құру үшін төлемақылар жүргізеді.

Францияда инновациялық қызметті қолдау шағын және орта кәсіпорындар саласында үйлестірілген. Өнеркәсіптік енгізушілікке негізделген инновациялық жобаларды қаржылық, ұйымдастырушылық және ақпараттық қолдау құрылтайшылары болып үш министрлік (өнеркәсіптік, ұлттық білім беру, ғылым және технологиялар, шағын және орта кәсіпорындар) саналатын ANVAR мемлекеттік агенттігімен іске асырылады.

Ұлыбританияда КЖҒЗТ бюджеттік қаржыландыру әртүрлі арналар бойынша іске асырылады: әрқайсысы өз бюджетінде ғылымға қаражатты иемденетін департаменттер (министрліктер), әртүрлі мамандандырылған агенттіктер (мысалға, ғарыштық) және басқа да ұйымдар. Қаржыландырушы ұйымдар ретінде, сонымен қатар, ғылым және технологияның маңызды бағыттары бойынша жеті зерттеу кеңестер бар. Осы кеңестер басым бөлігі гранттар формасында конкурстық негізде ғылыми мекемелер арасында қаражаттарды үлестіретін меншіктік бюджетті иемденеді.

Германияда білім, ғылым, зерттеулер және технологиялар федералдық Министрлігінің (BMBF) мақсатты бағдарламалар шегінде инновациялық жобаларға тікелей қаржылық көмек көрсету федералдық бюджеттен іске асырылады.

Нидерландыда инновациялық жобаларды іске асырушы кәсіпорындарға мемлекеттік қолдақ көрсету шаралары SENTER агенттігі арқылы экономика Министрлігімен жүргізіледі. Жыл бойында SENTER агенттігі арқылы 400 млн. доллар көлемінде соммалар инновациялық жобаларды қаржыландыруға жұмсалады. Бұл қаражаттар қуат көздері мен қоршаған ортаны қорғау салаларындағы, экспортты дамытуға бағдарланған және де шағын және орта кәсіпорындармен орындалатын жекелеген жобаларға қатысты мемлекеттік бағдарламалар шегіндегі зерттеулер мен әзірлемелерді қаржыландыруға бағытталған.

Қазақстан үшін ЕО мемлекеттік органдарының инновациялық үрдістерді қолдау мен оларды іске асыру үшін қолданылатын механизмдерді қолдау бойынша нақты іс-шараларды жүргізудегі қағидалары маңыздылықты атқарады. Бұл жағдай, ең алдымен инновация саласындағы мемлекеттің негізгі міндеті ғылыми-техникалық (біліммен жабдықтаушы) және өнеркәсіптік (қолданушы) салалар арасындағы айырмашылықты болдырмаумен байланысты.

Ғылыми-техникалық прогреске инвестиция салу жалпы экономиканың тиімділігін, Латын Америкасы мен Оңтүстік-Шығыс Азия мемлекеттерінің даму қарқынын арттыруда. Латын Америкасында ғылымға шығындар ЖІӨ-нің 1% құрап, нәтижесінде экономиканың тұралаушылық пайда болды. Осымен бірге, КЖҒЗТ мемлекеттік ынталандыру нәтижесінде Оңтүстік-Шығыс Азияның кейбір мемлекеттері ғылымға ЖІӨ-нің 2% көлеміне дейінгі сомманы жұмсап, кей сәтті осы көрсеткіш бойынша АҚШ мен Германияны басып озды. Осының нәтижесінде, Малайзия микропроцессорлар нарығында, Сингапур биотехнология мен бағдарламалық камтамасыз ету нарығында, Тайвань - дараланған компьютерлер өндірісінде, Оңтүстік Корея - тұрмыстық техникалар нарығында өздерінің «қуыстарын» иемденді.

АҚШ-да инновациялық қызметтер саласындағы ірі көлемдегі үкіметтік бағдарлама «Шағын бизнестің инновациялық зерттеулерін қолдау Бағдарламасы» қабылданып, оған сәйкес ғылымды қаржыландырушы 11 федералдық ведомства өзінің ғылымға арналған бюджетінен 0,2% шамасында кішігірім ғылыми сыйымдылықтағы ғылыми әзірлемелерді дамытуға бағыттауы қажет саналды.

Қытайда 1988 жылдан бастап ғылыми сыйымдылықтағы технологияларды индустриаландыру мен коммерцияландыруға бағытталған «Факел» жалпы мемлекеттік ғылыми-өндірістік бағдарлама іске асырылуда. Бұл бағдарлама технопарктерді ұйымдастыру мен ғылыми сыйымдылықтағы технологияларды, бизнес-инкубаторларды енгізу аймағын құру арқылы шағын кәсіпкерлікті дамыту бойынша тұтастай іс-шаралар кешенін іске асыруды қарастырады.

Әлемдік тәжірибе, шағын кәсіпкерліктің баламалық инфрақұрылымын құру шағын кәсіпкерлікті дамудың, инновациялық жолына ауыстыру үшін шешуші фактор бола отырып, инновациялық жоба қатысушылары - барлық құрылымдары арасындағы қатынастардың үйлесімдік жүйесін құруды талап етеді. Әрине, осы үрдіс шағын кәсіпкерліктегі инновацияның өмірлік циклына сәйкес инновация өсіміне қажетті «алаңдарды» - бизнес-инкубаторлар мен технопарктерді, сонымен қатар, инновациялық үрдісте шағын кәсіпкерлік субъектілерінің белсенділігіне әсер ететін инновациялық ақпараттық-көрмелік орталықтардан, бизнес-білім беру құрылымдардан, кәсіпкерлердің ең алдымен қажетсінетін консалтингтік және маркетингтік қызметтерді құрумен тығыз байланысты [3].

Көптеген дамыған және серпінді дамушы елдерде шок секторында инновациялық қызметті мемлекеттік ынталандырудың әртүрлі әдістері қолданылады. Мұнда үкіметтік ұйымдар тақырыбы бойынша ШОБ инновациялық әзірлемелерін қаржыландыру және техникалық қолдаудың бірқатар мемлекеттік бағдарламалары бар. Бұдан басқа, бизнестің барлық салаларында инновациялық қызметті дамытуға ықпал ететін мемлекеттік және өңірлік деңгейлерде көптеген заңнамалық, қаржылық, салықтық және мүліктік тетіктер бар.

Әлемдік практикада шағын және орта кәсіпорындардың инновациялық қызметін ынталандырудың мынадай негізгі нысандары қалыптасты:

- Үкіметтік ұйымдар тақырыбы бойынша ҒЗТКЖ орындайтын инновациялық шок-ты қаржылық және техникалық қолдаудың мемлекеттік бағдарламалары (АҚШ, Жапония, Ұлыбритания, Үндістан, Қытай және т. б. елдер);

- Тікелей қаржыландыру (субсидиялар, қарыздар), олар жаңа өнімдер мен технологияларды құруға жұмсалатын шығыстардың 50% - ына жетеді (Франция, АҚШ және басқалары);

- Несиелер беру, оның ішінде пайыздарсыз (Швеция); инновацияларды енгізуге жұмсалған шығындардың 50% жабуға өтеусіз несиелер (Германия);

- Ғылыми-зерттеу әзірлемелеріне нысаналы дотациялар (іс жүзінде барлық дамыған елдерде);

Ықтимал коммерциялық тәуекелді ескере отырып, инновацияларды енгізу қорларын құру (Англия, Германия, Франция, Швейцария, Нидерланды);

- Жеке өнертапқыштар үшін мемлекеттік баждарды төмендету және оларға салық жеңілдіктерін ұсыну (Австрия, Германия, АҚШ, Жапония және т. б.), сондай-ақ оларды қолдау және экономикалық сақтандыру үшін арнайы инфрақұрылым құру (Жапония);

- Егер өнертабыс энергияны үнемдеуге қатысты болса, баждарды төлеуді кейінге қалдыру немесе одан босату (Австрия);

- Жеке өнертапқыштардың өтінімдері бойынша патенттік сенім білдірілген өкілдердің тегін қызметтері, баж төлеуден босату (Нидерланды, Германия, Жапония, Үндістан);

- Инновациялық салада жұмыс істейтін кәсіпорындар үшін салық салуды жеңілдету, оның ішінде ҒЗТКЖ шығындарын салық салудан алып тастау, университеттер мен ҒЗИ-ға (АҚШ, Ұлыбритания, Үндістан, Қытай, Жапония) жеңілдікпен салық салу);

- Зияткерлік меншік пен авторлық құқықты қорғауды заңнамалық қамтамасыз ету (барлық дамыған елдерде);

- Тәуекелдерді азайту және тәуекелді шығындарды өтеу жөніндегі мемлекеттік бағдарламалар (АҚШ, Жапония);

- Шок күштерімен инновациялық жобаларды іске асыру үшін пайдаланылатын Венчурлік капитал қорларының кең желісін құру (барлық дамыған және дамушы елдерде);

- Ғылыми парктер, бизнес-инкубаторлар және технологиялық даму аймақтары желісін құру (барлық дамыған және дамушы елдерде);

- Инновациялық шок-ты (АҚШ, Жапония, Үндістан, Қытай және т. б. елдер) жан-жақты ғылыми-техникалық, қаржылық және өндірістік қолдауды қамтамасыз ететін қуатты мемлекеттік ұйымдарды (корпорациялар, агенттіктер) құру);

- Мүдделі кәсіпорындарға қажетті техникалық шешімдер мен ықтимал серіктестерді тез табуға мүмкіндік беретін прогрессивті технологиялар мен инновациялық әзірлемелер бойынша ақпараттық-іздістіру мамандандырылған сайттары [4].

ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ:

1. Муканов Д. Казахстан: прорыв в инновационную экономику. - Алматы: Центрально-Казахстанское представительство Ассоциации «Деловой Совет ЕвразЭС».

2. Медынский В.Г., Шаршукова Л.Г. Инновационное предпринимательство: учебное пособие. - М.: ИНФРА-М, 2015.

3. Мочалова, Я.В. Опыт развития предпринимательства за рубежом [Электронный ресурс]. Москва. 2019.

5. Червова, Л.Г., Бачурин, А.А. Зарубежный опыт регулирования развития предпринимательской деятельности // Вестник Института экономических исследований. 2017.

УДК 331.108

ДИФФЕРЕНЦИАЦИЯ СТИМУЛИРУЮЩИХ И ТОРМОЗЯЩИХ ФАКТОРОВ, ВЛИЯЮЩИХ НА ФОРМИРОВАНИЕ КОРПОРАТИВНОЙ КУЛЬТУРЫ ПРЕДПРИЯТИЯ

МЕЛЬНИЧУК М. В., магистрант специальности "Менеджмент"
ГУРМАН Е. Н., к.п.н., доцент кафедры маркетинга и менеджмента
Хмельницкий кооперативный торгово-экономический институт, Украина

Корпоративная культура - это система ценностей, убеждений, верований, представлений, ожиданий, символов, а также деловых принципов, норм поведения, традиций, ритуалов и т.д., которые сложились на предприятии и его подразделениях за время деятельности и которые воспринимаются большинством работников [1]. Формирование корпоративной культуры происходит постепенно, она впитывает опыт работников, их культуру воспитания, учитывает цели и установки предприятия. Общая цель корпоративной культуры - создание на предприятии здорового психологического климата для объединения работников в единый коллектив, исповедующий определенные этические, моральные и культурные принципы.

Чем выше уровень корпоративной культуры, тем в меньшей степени персонал нуждается в установках и подробных инструкциях. Предприятие с развитой корпоративной культурой

пользуется большим авторитетом на рынке и привлекательное как для потенциальных работников, так и для партнеров по бизнесу и акционеров.

Для успешного формирования корпоративной культуры на предприятие важно учитывать факторы, влияющие на культуру.

Украинскими учеными [2] исследованы факторы, влияющие на корпоративную культуру, они разделяют их на: факторы внутренней и внешней среды, которые способствуют развитию культуры и сдерживают ее развитие.

Внутренние факторы влияния на корпоративную культуру: внутреннее состояние предприятия; миссия и цели предприятия; стратегия развития; тип управления; неформальные каналы коммуникации; квалификация, образование и общий уровень культуры работников; личность руководителя, его представления, принципы, ценности и т.п. [2].

Факторами внешнего воздействия на корпоративную культуру являются: партнеры, конкуренты; потребности потребителей; политический фактор; национальные ценности и культурные установки; инновационные процессы; связи с другими предприятиями и т.п. [2].

Внешняя среда находится за пределами предприятия поэтому, формирует корпоративную культуру снаружи предприятия, то есть осуществляет объективное влияние. Факторы внутренней среды в свою очередь формируют корпоративную культуру изнутри предприятия, поэтому им свойственна определенной степени субъективность воздействия.

Авторы убеждены, что в процессе развития происходит изменение влияния факторов и переосмысления культуры: игнорирование, критика или восприятия, то есть факторы могут стимулировать или тормозить развитие культуры или отдельных ее компонентов. Авторами сформировано разграничения стимулирующих и тормозящих факторов, влияющих на формирование корпоративной культуры (рис. 1).

СТИМУЛИРУЮЩИЕ ФАКТОРЫ

- Изучение и анализ потребностей клиентов (граждан).
- Исследования и анализ действий и достижений конкурентов.
- Обучение сотрудников за пределами предприятия.
- Привлечение известных внешних консультантов.
- Обеспечение достаточного уровня мотивации сотрудников.
- Длинный "жизненный" цикл предприятия, создает стабильные условия для развития корпоративной культуры.
- Объективный подбор кадров, прозрачные критерии кадрового и профессионального роста.
- Постоянный контроль со стороны руководства за состоянием корпоративной культуры, применение методов пропаганды всех корпоративных достижений.

ФАКТОРЫ, КОТОРЫЕ МОГУТ ТОРМОЗИТЬ РАЗВИТИЕ КОРПОРАТИВНОЙ КУЛЬТУРЫ

- Непонятные и непрозрачные критерии оценки успеха предприятия, а также мотивации его сотрудников.
- Доминирующая позиция в определенной среде, связанная с этим стагнация в деятельности предприятия.
- Неприятие инициатив сотрудников, в том числе по вопросам развития корпоративной культуры.
- Низкий управленческий уровень.
- Хаотичный и несистемный подбор кадров, применение субъективных критериев оценки.
- Отсутствие достаточных ресурсов для развития корпоративной культуры.
- Короткий "жизненный" цикл предприятия, отсутствие традиций корпоративной культуры.
- Введение ограничений в работе с кадрами по субъективным признакам (политические, языковые и др.).
- Постоянное внимание к вопросам развития корпоративной культуры.

Примечание – Составлено авторами по данным [1-3]

Рисунок 1 - Факторы, влияющие на развитие корпоративной культуры

Для успешного формирования и функционирования корпоративной культуры руководству необходимо системно анализировать тормозящие и стимулирующие факторы внутренней и внешней среды и, по возможности, определить степень зависимости корпоративной культуры от них.

Список литературы:

1. Демещенко В. Корпоративная культура: мода или реальность делового мира? - 2008. – Режим доступа: <https://hrliga.com/index.php?module=profession&op=view&id=917>
2. Воронкова А. Е. Корпорації: управління та культура: монографія. - Дрогобич: Вимір, 2006. - 376 с.
3. Формування нової корпоративної культури в умовах реалізації реформи місцевого самоврядування та розвитку міжмуніципального співробітництва / за заг. редакцією Щербак Н.В., Журавля Т.В., Толкованова В.В. - Київ : Видавництво «Фенікс», 2018. - 156 с.

СОЦИАЛЬНАЯ РАБОТА И ОБРАЗОВАНИЕ КАК РЕСУРС СОХРАНЕНИЯ СОЦИАЛЬНОЙ СТАБИЛЬНОСТИ ОБЩЕСТВА

МУЛИКОВА С.А. д.ф.н., доцент,
АБДАКИМОВА М.К. к.п.н., доцент
Карагандинский экономический университет Казпотребсоюза

В программном документе «Социальная модернизация Казахстана: 20 шагов к Обществу Всеобщего Труда» от 10 июля 2012 года» Первый Президент РК констатировал: «Современный мир стал в чрезвычайной степени взаимосвязанным, со всеми плюсами и минусами. Это реальность, с которой приходится считаться всем. И большим странам, и средним, и малым. Все это требует от государства выверенной социальной политики... И это необходимо, потому что от решения социальных вопросов зависит жизнь и каждодневное самочувствие всех граждан нашей страны».

В декабре 2012 года в Послании Первого Президента РК народу страны была представлена Стратегия развития Республики Казахстан до 2050 года. Ее главная цель - создание общества благоденствия на основе сильного государства, развитой экономики и возможностей всеобщего труда, вхождение Казахстана в тридчатку самых развитых стран мира.

Для достижения этой цели «Стратегия «Казахстан-2050» предусматривает реализацию семи долгосрочных приоритетов. Среди которых: новые принципы социальной политики – социальные гарантии и личная ответственность; знания и профессиональные навыки – ключевые ориентиры современной системы образования, подготовки и переподготовки кадров.

Обозначенные приоритеты направлены на трансформацию содержания социальной политики, как ориентира гарантии социальной стабильности в обществе и модернизацию содержания подготовки кадров с сформированной личной ответственностью и профессиональными знаниями, способных обеспечить социальную стабильность в обществе.

В реализации социальной политики государства большую роль играют социальные работники, как проводники и исполнители таковой. Поэтому актуализируется задача подготовки будущих специалистов социальной работы, в соответствии с изменяющейся социально-экономической и политической ситуацией в стране. Следует также сказать, что ответственность за продвижение социальной политики государства лежит и на педагогических кадрах. Именно они осуществляют процесс образования, обучения, воспитания и развития членов общества. И, как следствие, от качества подготовки педагогических кадров зависит сохранение социальной стабильности в обществе.

В 2020 году принят «Стратегический план развития образования на 2020 – 2024 годы» где говорится о слабом взаимодействии системы образования с рынком труда. Что может негативно сказаться на трудоустройстве выпускников, и стать предпосылкой неустойчивости социальной стабильности в обществе.

Стратегический план образования на 2020 – 2024 годы предусматривает академическую самостоятельность вузов в формировании образовательных программ, в том числе по циклу общеобразовательных дисциплин, разработке интегрированных модулей или программ дисциплин, а также междисциплинарных образовательных программ; актуализировать образовательные программы с учетом международных стандартов под запросы новой экономики. Развитие указанных в документе трендов позволит вузам перейти на более высокий уровень качества подготовки будущих специалистов. Удовлетворенность работодателей

качеством подготовки выпускников, востребованность выпускников рынком труда, готовность работать будущих специалистов в условиях социальной и экономической неопределенности является, на наш взгляд, гарантом социальной стабильности в обществе.

В Казахстане с момента приобретения самостоятельности и на сегодняшний день наработана необходимая и достаточная законодательная, нормативная и методическая база, которая выступает условием социальной стабильности общества - Послание Президента Республики Казахстан от 14 декабря 2012 г. «Социальная модернизация Казахстана: Двадцать шагов к Обществу Всеобщего Труда» [1], Концепция социального развития Республики Казахстан до 2030 года [2]. Большое внимание развитию социальной сферы уделяется и в ежегодных посланиях Президента государства народу Казахстана – Токаева К.Т.

Например, в Концепции дальнейшей модернизации системы социального обслуживания предусмотрено: расширение охвата граждан системой социального обслуживания и усиление адресности предоставляемых им услуг; кадровое обеспечение преобразований системы социального обслуживания; создание Единой информационной системы социального обслуживания; совершенствование нормативной правовой базы и др. [3].

При этом эффективность реализации социальной политики оставляет желать лучшего. В подтверждение несоответствия уровня организации социальной работы и квалификации специалистов социальной работе можно привести следующие данные. Например, согласно исследованию ЮНИСЕФ, в Казахстане [4]: необходимо укрепление системы межведомственного сотрудничества; имеется потребность в постепенном переориентировании системы от заявительного к выявительному подходу, развитию и оказанию услуг; определения социальной работы и социальных работников не стандартизированы в различных секторах, а также они не полностью соответствуют международным определениям и концепции профессии; кейс-менеджмент не является частью политики, обеспечения и контроля специальных социальных услуг и социальной работы; имеется дефицит квалифицированных и хорошо обученных социальных работников; механизм супервизии/кураторства не предусмотрен в законе и политике; университетское образование по специальности «Социальная работа» испытывает нехватку практической направленности и практики на местах, включая слабые связи между учреждениями образования и потенциальными работодателями. Указанные предпосылки, послужили основой для определения темы исследования.

Для определения требований к уровню квалификации и компетентности, к содержанию, качеству и условиям труда социального работника разработан и утвержден профессиональный стандарт «Психологическая и социальная работа» [5]. Содержание профессионального стандарта направлено на создание образовательных программ, для сертификации выпускников образовательных учреждений.

Профессиональный стандарт «Психологическая и социальная работа» рассматривает профессиональную деятельность социального работника как: содействие и создание достойных условий для жизнедеятельности человека в обществе, нормального социального функционирования; оказание помощи человеку, семье, различным группам нуждающихся, которые оказались в сложной жизненной ситуации; восстановление и сохранение социальных, психоментальных связей индивида с социумом, группой или отдельным лицом; воздействие на протекающие в обществе процессы в соответствии с потребностями и интересами людей, с целью сохранения и реабилитации социального здоровья; прогнозирование социальных процессов, предвидение и предотвращение острых социальных проблем.

Анализ содержания профессионального стандарта «Психологическая и социальная работа» позволяет констатировать, что деятельность социального работника следует рассматривать как ресурс сохранения социальной стабильности в обществе.

Для реализации содержания стандарта, актуализируется задача модернизации содержания подготовки студентов по ОП «Социальная работа» в контексте интеграции содержания подготовки с общественной потребностью в сохранении и поддержании социальной стабильности.

Но не только социальная работа как направление общественной деятельности способствуют сохранению социальной стабильности в обществе. Большая ответственности возлагается и на образование. Поскольку качество организации образовательного процесса определяет в большей части качество социума в целом.

В Государственной программе развития образования и науки РК на 2020 - 2025 годы (2020) [6], Стратегическом плане развития образования РК на 2020 - 2024 годы (2020) [7] в качестве целей и задач определены: повышение глобальной конкурентоспособности казахстанского образования и науки, воспитание и обучение личности на основе общечеловеческих ценностей; обеспечение интеллектуального, духовно-нравственного и физического развития обучающихся и др. Несмотря на комплексную работу проводимую в сфере образования, в этих документах отмечается, что сохраняется проблема привлечения и удержания талантливой молодежи и высококвалифицированных специалистов в науке; научные кадры обладают недостаточными исследовательскими навыками, низким уровнем владения английским языком и слабыми навыками в сфере технологического развития и инноваций; содержание обучения на каждом уровне образования строится на различных целях и ожидаемых результатах, необъединенных общей методологической рамкой; отсутствует единая концепция обучения в течение всей жизни, которая определяет модель (образ) гражданина Казахстана с необходимым набором знаний, навыков и компетенций; наблюдается отток молодежи за пределы государства; имеется неудовлетворенность качеством подготовки выпускников со стороны работодателей; фиксируется низкий уровень трудоустройства выпускников по полученной профессии и др.

Все указанные недостатки в системе образования могут спродуцировать нарастание социальной напряженности в обществе.

Таким образом, следует сказать, что социальная работа и образование являются ресурсами обеспечения социальной стабильности общества. И, в частности, от того каким образом будет трансформировано и модернизировано содержание подготовки студентов по ОП «Социальная работа» зависит дальнейшее развитие общества и государства.

Список литературы:

1. Послание Президента Республики Казахстан от 14 декабря 2012 г. «Социальная модернизация Казахстана: Двадцать шагов к Обществу Всеобщего Труда». [Электронный ресурс]. – Режим доступа: https://www.inform.kz/ru/social-naya-modernizaciya-kazahstana-dvadcat-shagov-k-obschestvu-vseobshchego-truda_a2478336
2. Концепция социального развития Республики Казахстан до 2030 года [Электронный ресурс]. – Режим доступа: https://tengrinews.kz/zakon/pravitelstvo_respubliki_kazahstan_premier_ministr_rk/
3. Концепция дальнейшей модернизации системы социального обслуживания. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://www.akimat-talgar.gov.kz/p/socprog89>
4. Аналитическая справка [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://www.unicef.org/kazakhstan/media/3211/file>
5. Профессиональный стандарт «Психологическая и социальная работа». [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://www.zakon.kz/4972322-utverzhdennyy-professionalnyy-standart.html>
6. Государственная программа развития образования и науки на 2020- 2025 годы. -Режим доступа: <http://adilet.zan.kz/rus/docs/P1900000988>

ПРОФИЛАКТИКА КОРРУПЦИОННЫХ ПРАВОНАРУШЕНИЙ: ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГИЧЕСКИЙ АСПЕКТ

МИНЖАНОВ Н. А., ЕРТЫСБАЕВА Г.Н., АБЖАНОВА Г.
Карагандинский экономический университет Казпотребсоюза

Актуальность поставленной проблемы профилактики коррупционных правонарушений на сегодняшний день во все мире является одним из насущных вопросов. В Казахстане данная проблема тоже не решена.

В своем Послание Глава государства Касым-Жомарта Токаева народу Казахстана от 2 сентября 2019 года Конструктивны общественный диалог – основа стабильности и процветания Казахстана отметил, что «С повестки дня не сходит вопрос системной борьбы с коррупцией. Необходимо восстановить антикоррупционную экспертизу проектов нормативных правовых актов центральных и местных органов с участием экспертов и общественности. Следует законодательно и нормативно регламентировать ответственность первого руководителя ведомства, в котором произошло коррупционное преступление. Надо также предусмотреть строгую ответственность сотрудников самих антикоррупционных органов за незаконные методы работы и провокационные действия. Поэтому им не должно быть места в следственной практике». [1]

Анализ современной педагогической практики показал, что коррупция - не просто правонарушение. Она подрывает устой государства и является прямой угрозой национальной безопасности. Наше мнение следует резко усилить борьбу с коррупцией, в том числе посредством совершенствования антикоррупционного законодательства, с тем, чтобы достичь нашей конечной цели – искоренить коррупцию как явление.[2] Исходя из этого сложилось противоречие между уровнем требований общества к коррупции и уровнем психолого-педагогической подготовленности населения к деятельности .

Рассматривая цели закона «О борьбе с коррупцией» мы видим, что данный закон направлен на защиту прав и свобод граждан, обеспечение национальной безопасности Республики Казахстан от угроз, вытекающих из проявлений коррупции, обеспечение эффективной деятельности государственных органов, должностных и других лиц, выполняющих государственные функции, а также лиц, приравненных к ним, путем предупреждения, выявления, пресечения и раскрытия правонарушений, связанных с коррупцией, устранения их последствий и привлечения виновных к ответственности, далее определяет основные принципы борьбы с коррупцией, устанавливает виды правонарушений, связанных с коррупцией, а также условия наступления ответственности.[3]

В многочисленных исследованиях педагогов и психологов (Д.И. Абдуллаев, З.Б. Баеринас, Е.И. Балашов, АС. Белкин, ЕВ. Бондаревская, Ю.В. Гербаев, Ю.А. Дерябин, Р.П. Ким, С.К. Кадаров, МО. Колесник, А.И. Кочетов, А.А. Лапшин, И.Н. Минбаева, И.А. Невский, В.М. Обухов, А.И. Островский, А.Е.Тарасов, М.Н. Фипул и др.) обоснована необходимость комплексного подхода к проблеме профилактики девиантного поведения. Однако в предлагаемых рекомендациях содержание данного подхода оказывается существенно суженным по вопросам связанных с коррупцией.

Следует отметить, что в законопроекте о противодействии коррупции содержатся меры антикоррупционного воспитания и образования. Об этом сообщила журналистам депутат Мажилиса Парламента РК Светлана Бычкова в ходе круглого стола «Совершенствование механизмов противодействия коррупции в свете законопроекта «О противодействии коррупции» в Академии государственного управления при Президенте РК. «Пока общество будет терпимым к коррупции, никакие меры наказания, контроля за госслужащими не дадут результатов. Главное - это формирование в обществе такого отношения к коррупции, что она отторгалась, как чуждое явление. Конечно, для этого нужно воспитание и образование, формирование правовой культуры и культуры, в целом», - сказала С.Бычкова. [4]

Если рассматривать определение правового воспитания то под этим принято понимать целенаправленную систематическую деятельность государства, его органов и их служащих, общественных объединений и трудовых коллективов по формированию и повышению правового сознания и правовой культуры населения и госслужащих.[5]

Следует отметить, что формирование правового сознания и поведения юного гражданина. Система правовое воспитание определяется характером и политикой государства. Правовое воспитание часто рассматривается в рамках гражданского воспитания. Эти направления правового воспитания имеют много общего, Правовое воспитание в большей степени ориентировано на осознанное восприятие юридических законов, правовых норм и обязанностей для всех граждан. [5]

Если рассмотреть деформацию профессионального правосознания — состояние, при котором формируются идеи, взгляды, представления, знания, переживания и эмоции, искажающие правовую действительность [5], то есть формируется правовой инфантилизм, проявляющийся в несформированности правового сознания, обусловленном недостаточностью правовых знаний, отсутствием четко определенных правовых установок и правовой нигилизм, являющийся психолого-педагогической предпосылкой противоправного поведения, способный к быстрому изменению и адаптации к обстановке.

Нужно отметить, что одним из важных условий устойчивого существования коррупции в Казахстане является толерантное отношение к ней со стороны многих граждан, воспринимающего коррупцию как неотъемлемую часть жизни. Осознавая противоправность коррупции, многие, тем не менее, всем своим поведением поощряет ее.

По нашему мнению необходима массовая пропагандистская компания по борьбе с коррупцией с широким вовлечением СМИ и других средств воздействия на массовое сознание населения, которая должна быть хорошо продуманной психологически и педагогически. В этом плане широкие возможности открываются перед социальной рекламой.

Мы считаем, что важным направлением в борьбе с коррупцией должен быть психолого-педагогический мониторинг законов антикоррупционной направленности, что позволило бы не принимать «неработающие», а то и в принципе неисполнимые законы, которые вызывают недоверие населения к законам вообще.

Мы представляем решение проблемы исследования в рамках учебного курса «Психология девиантного поведения». Исходя из специфики педвузов и реалий сегодняшнего дня, отклонения в поведении следует рассматривать и в педагогических, и в психологических дисциплинах. Преподаватели этих курсов подготавливают условия процесса обучения в соответствии с поставленной целью, то есть каждое занятие предопределяет профессиональное совершенствование будущего социального педагога. Отклонения от норм поведения, социальные, педагогические и психологические причины этих отклонений являются стержнем последующего спецкурса «Психология девиантного поведения».

Мы считаем, что свою наиболее сильную роль педагогическое выполняет в том случае, когда оно выступает как причина тех или иных явлений. Поэтому независимо от того, понимает

социальный работник весь комплекс причинно-следственных связей или нет. Исходя из этого любая педагогическая реальность, включенная в общую картину взаимодействия и взаимосвязи в мире, неизбежно выступает в этой своей причинной функции.

Исходя из этого вот почему никогда не может быть полным анализ, в процессе которого вскрываются какие угодно причинные явления, за исключением психолого-педагогических. Поясним это на одном из примеров, связанных с реализацией в нашей Республике Казахстан курса на построения правового государства. На смену этому приходит конструктивно-стимулирующий подход, ориентированный на динамическое взаимодействие с госслужащими и его окружением, на поощрение и формирование его личной ответственности и активности его микросреды по вопросам коорупции.

Список литературы:

1. Касым-Жомарт Токаев «Конструктивный общественный диалог – основа стабильности и процветания Казахстана». Послание Президента Республики Казахстан от 2 сентября 2019 г. <https://inbusiness.kz/ru/news/poslanie-prezidenta-1-sentyabrya-kasym-zhomart-tokaev-obratitsya-k-narodu-kazahstana>

2. Назарбаев Н.А. «Казахстанский путь-2050: Единая цель, единые интересы, единое будущее»: Послание Президента Республики Казахстан - от 17 января 2014 года. // <http://akorda.kz>

3. Закон Республики Казахстан от 2 июля 1998 года № 267- О борьбе с коррупцией (с изменениями и дополнениями по состоянию на 01.04.2011 г.)// <http://zakon.kz><http://www.zakon.kz/4743260-v-zakonoproekte-o-protivodejstvii.html>

4. Харитончик Т.А. «Правовое воспитание. Организация работы с педагогами, детьми и родителями. Семинары-практикумы, занятия, игры»: "Учитель". М. 2013.С. 28-31.

УДК. 332.13

АНАЛИЗ ФАКТОРОВ РОСТА КОНКУРЕНТНОЙ ПРИВЛЕКАТЕЛЬНОСТИ НОВОСИБИРСКОЙ ОБЛАСТИ В УСЛОВИЯХ ИННОВАЦИОННОГО РАЗВИТИЯ

НИТЯГО И.В. канд. экон. наук, доцент

Сибирский университет потребительской кооперации (СибУПК) г. Новосибирск

МОРОЗ О.Н. канд. экон. наук, доцент

Сибирский университет потребительской кооперации (СибУПК) г. Новосибирск

Обеспечить устойчивое развитие Российской Федерации можно реально только при обязательном условии стабильного развития всех ее субъектов. Самой актуальной тенденцией, влияющей на процесс глобализации в России, – это максимальное усиление конкуренции на межрегиональном уровне.

Что такое конкуренция? Это по своей сути, соревновательный процесс и его победители – это регионы, являющиеся конкурентоспособными, а конкретно, обладающие рядом свойств, обеспечивающих им особые преимущества перед другими субъектами соревнования в экономическом смысле. Обладателями конкурентных преимуществ являются как разнообразные виды продукции, выделяющиеся как качеством, так и ценой. Это характерно для отдельных стран или их территориальные образования (субъектов), наделенных природно-климатическими, политическими, этническими, культурными преимуществами,

конкурирующие за звание лидера в разных сферах, особенно в международных экономических отношениях.[1]

Конкурентное преимущество отдельно взятого региона, это особая важная черта развития экономики, характерная, в первую очередь для стран с федеративным устройством. Для регионов Российской Федерации присущи элементы конкурентных связей особенно на федеральном уровне, обеспечивающие для них комфортные экономические условия. К таким условиям относятся: использование преимущественно квалифицированных работников; привлечение внешних инвестиций, создание международных новых экономических связей и т.п.

Конкурентоспособность субъекта это, в первую очередь, грамотное использование его конкурентного потенциала. Стоит особо отметить, что конкурентный потенциал — это многоплановое понятие, обладающий как многообразными свойствами и возможностью конкурентирования данного региона на соответствующих рынках межрегиональных, национальных, и наконец – транснациональных). Стоит отметить и значимость конкурентных отношений и на государственном уровне, успешного взаимодействия с другими странами. Конкурентоспособность отдельно взятого субъекта можно описать следующими характеристиками: конкурентные преимущества субъекта в разнообразных сферах и отраслях экономики, особенно в социальной сфере, местоположение региона (его климат, географическое положение и т.п.), наличие полезных ископаемых, и, что очень важно, интеллектуальный уровень населения данной территориальной единицы. [1]

Конкурентоспособность должна формироваться на всех уровнях и сферах: товара (услуги), компании и фирмы, отрасли (рынка), региона, государства. Соответственно необходимо различать и выделять особенности конкурентоспособности товара, фирмы, отрасли, региона, страны. В целом конкурентоспособность можно охарактеризовать как способность выполнять свои основные функции (предназначение, миссию) с соответствующим уровнем качества и цены в условиях конкретного рынка. Конкурентоспособность может определяться только при сравнении с другими объектами – аналогами, часто лучшими.

Возможность оценки конкурентоспособности региона можно сформулировать, учитывая в целом конкурентоспособность государства, Конкурентоспособность региона — это максимальная эффективность использования всех региональных ресурсов, и особенно трудового потенциала, и финансовых ресурсов, в сравнении с регионами – конкурентами.[2]

Такая эффективность может характеризоваться в первую очередь, величиной валового регионального продукта (ВРП) на одного жителя, с учетом его динамики. В связи со сложностью оценки может использоваться система как показателей, так и индикаторов. Используя методику Всемирного банка экономическое состояние региона можно оценить с помощью четырех показателей в расчете на душу населения: размер ВРП, величину основных фондов, величину природных ресурсов, величину человеческих ресурсов (уровень образованности).

По мере роста экономического потенциала и политического влияния субъектов, понятие конкурентоспособности рассматривается уже на межрегиональном уровне, объясняя сам процесс конкуренции между регионами, в пределах конкретной страны, а также и на международном уровне.

Значимость региональной конкуренции подчеркивается подробным социально-экономическим анализом, дающим возможность выявить неиспользованные резервы в процессе взаимоотношения с реальными и потенциальными партнерами и конкурентами, дает возможность с помощью анализа выбрать основной профиль, реально перспективный.

Остановимся конкретно на конкурентных преимуществах Новосибирской области, которые определяют ее специфику по сравнению с другими сибирскими территориями. Эти преимущества состоят в следующем.[3]

1. Усиление концентрации научно-исследовательских институтов РАН.

2. Грамотное использование всех преимуществ экономико-географического положения Новосибирской области (расположена практически в центре России на пересечении важнейших транспортных коммуникаций).

3. Наличие диверсифицированной структуры реального сектора экономики.

4. Применение сильных позиций региона по производству сельскохозяйственной продукции как на фоне других территорий Сибири, так и в масштабе всей страны.

5. Масштабное развитие транспортной отрасли и межрегиональной транспортной инфраструктуры и логистики.

6. Возрастание роли предприятий малого и среднего бизнеса.

7. Грамотное управление огромным потенциалом в сфере образования.

8. Является третьим по значимости и масштабам культурным центром России.

9. Имеет значительный потенциал строительного комплекса.

10. Наличие мощного центра федеральной и межрегиональной значимости по оказанию высокотехнологичных видов медицинской помощи.

11. Является лидером по наличию учреждений банковской системы в Сибирском федеральном округе.

12. Лидирует в Сибири по развитию IT - компаний.

13. Характеризуется благоприятной экологической и этнокультурной ситуацией.

Отметим, что, среди регионов Сибирского федерального округа, наша область характеризуется наиболее мощным институциональным, инновационным, инфраструктурным и культурным потенциалом. Нарастающая конкуренция только стимулирует Правительство Новосибирской области к поиску инновационных управленческих решений для максимального использования всех имеющихся резервов региона.[4]

Первостепенной стратегической целью развития НСО является обеспечение устойчивого повышения уровня и качества жизни населения с помощью грамотной социально-экономической системы инновационного типа, дающей гарантию национальной безопасности, динамичное развитие экономики и реализацию стратегических интересов России в мировом сообществе.

Основные показатели социально-экономического развития Сибири к концу 2020 г. должны соответствовать среднероссийским значениям. Для этого среднегодовой темп прироста суммарного ВРП, начиная с 2012 г. должен превышать среднероссийский показатель. [5].

Стоит выделить приоритетные отрасли социально-экономического развития Сибири в 2020 гг.: [6]

информационные телекоммуникационные технологии, нанопромышленность, биотехнологии;

машиностроение, авиастроение, производство медицинского оборудования и точное приборостроение;

перерабатывающая промышленность;

агропромышленный комплекс;

энергетический комплекс;

инфраструктура железнодорожного, автомобильного, воздушного, морского, речного и трубопроводного транспорта;

строительство комфортного социального жилья по доступным ценам;

прикладная наука и научное сопровождение промышленности, транспорта, строительства и агропромышленного комплекса;

высококачественные услуги транспорта, финансового сектора, образования, туристско-рекреационной сферы, здравоохранения и культуры.

Таблица 1. – Динамика основных индикаторов развития Сибири [7]

Показатели	2010 г.	2015 г.	2020 г.	2020 г. к 2010 г. в %
ВРП (валовой региональный продукт на душу населения, тыс. руб./чел.	187,3	241,9	297	158,6
Инвестиции, тыс. руб./чел.	41,4	69,9	103,5	250,0
Инвестиции (доля) в ВРП, коп. /руб.	22,1	28,9	34,9	157,9
Производительность труда на одного работника, тыс. руб./чел.	402,1	555,1	738,2	183,6
Средняя заработная плата, тыс. руб./чел	16,3	21,5	27,7	169,9

Решение указанных задач позволит повысить конкурентоспособность региона как на межрегиональном, так и на национальном уровнях: [7]

повышение привлекательности для инвесторов в новые проекты и расширения действующего бизнеса;

создание новых высокотехнологичных и наукоемких действующих производств;

модернизация социальной инфраструктуры (образование, здравоохранение, социальную защиту, физическую культуру и спорт, жилищный сектор);

повышение привлекательности для постоянного проживания;

формирование опорной системы поселений – основы национальной безопасности страны.

В заключении стоит отметить, самым значимым и главным фактором создания предпосылок для роста конкурентоспособности и привлекательности региона, а конкретно Новосибирской области – это формирование качественно новых пространственных социально-производственных структур, в частности территориально-производственных комплексов, которые, дополняя друг друга, обеспечат инновационный прорыв России, включая Сибирь, на мировые рынки товаров и услуг. [7]

Список литературы:

1. Портер Майкл Е. Конкурентная стратегия: методика анализа отраслей и конкурентов / М.: Альпина Бизнес Букс, 2005. — 454 с.
2. Нитяго И.В., Мороз О.Н., Данчук Е.А. Инновационные аспекты регионального управления территориями // Конкурентоспособность в глобальном мире: экономика, наука, технологии. – 2016. – № 8 (ч.2). – С. 109 - 114;
3. Нитяго И.В., Тесля Н.Б. К вопросу повышения конкурентных преимуществ Новосибирской области / Теория и практика современной аграрной науки: Сб. III национальной (всероссийской) научной конференции с международным участием (г. Новосибирск, 28 февраля 2020 г.): Т.3 / Новосиб. гос. аграр. ун-т. – Новосибирск: ИЦ НГАУ «Золотой колос», 2020. – 716-720 с.
4. Нитяго И.В., Осока Я.С. Оценка факторов конкурентоспособности Новосибирской области. // Сб. III международной очно-заочной научно-методической и практической конференции (г. Новосибирск 16 января 2018 г.) Комплексное развитие сельских территорий и инновационные технологии в агропромышленном комплексе: / Новосиб. гос. аграр. ун-т. Сиб. научн. исслед. ин-т экономики сельского хозяйства СФНЦА РАН. – Новосибирск. – 2018. – С 124 – 127.;
6. Нитяго И.В., Тесля Н.Б. Инновации в стратегическом управлении регионами // Теория и практика современной аграрной науки: Сб. Национальной (всероссийской) научной конференции (г. Новосибирск 20 февраля 2018 г.) / Новосиб. гос. аграр. ун-т. – Новосибирск: ИЦ «Золотой колос» 2018, С. 716-719

7. Нитяго И.В. Экономическое будущее Сибири: проблемы и перспективы // Вестник СГГА (Сибирской государственной геодезической академии). – 2013. – вып. 2 (22). – С. 118 – 123.

ӘОЖ: 334:346.26

ПАНДЕМИЯ КЕЗІНДЕ МЕМЛЕКЕТ ТАРАПЫНАН КӘСІПКЕРЛІКТІ ДАМУ МЕН ҚОЛДАУДЫҢ ЖОЛДАРЫ

НУРМАНАЛИЕВА Г.А. экономика магистрі,
М.Х.Дулата атындағы Тараз өңірлік университеті

Шағын кәсіпкерлікті мемлекеттік қолдаудың ұйымдастырушылық аспектілерін талдау, нарықтық экономикаға өткен елдерде бағдарламалы-мақсатты тәсіл жатқандығын көрсетті. Ол бірнеше негізгі міндеттерді шешуге мүмкіндік береді: орталықтандырылған қолдаудың бағыттарындағы айқындылықты көтеру; шағын кәсіпкерлікті дамытудың қоғам үшін басым бағыттарына оны шоғарландыру, ал экономиканың осы сферасының даму проблемаларын ұлттық экономиканы дамытудың қабылданған бағыттары мен мақсаттарының жалпы жүйесімен кешенді түрде қарастыру.

Шағын кәсіпкерліктің шаруашылық жүргізуші субъектілері нарықта өнімнің тұтынушысы және өткізу нарықтары үшін бір-бірімен үнемі бәсекелеседі, осы күресте орташа салалықтан төмен өндіріс шығындарына ие субъектілер жеңеді. Кәсіпорынның өндіріс шығындары саладағы орташа өндіріс шығындарынан жоғары болған жағдайда, олар банкротқа ұшырайды. Белгілі уақыттың өтуімен кейбір кәсіпорындар, өндіргіш күштерді шоғырландыру нәтижесінде іріленеді, ал басқалары шығынға ұшырады.

Ұсақ кәсіпорындардың ірілену процесі 19 ғасырдың екінші жартысында ірі нарықтық құрылымдардың пайда болуына әкелді – картель, концерн, трест, корпорация. Аз уақыт ішінде олар ұсақ өндірушілерді белсенді ығыстырып, өнеркәсіп салаларының біразында басты позицияларды иемденді және кез-келген мемлекеттің экономикасындағы олардың рөлі өзінің мәнін барған сайын көптеп жоғалатты.[1]

Қазақстан әлемнің ең дамыған отыз елінің қатарына кіру үшін «Қазақстан 2050» стратегиясының экономикалық блогы бойынша елге ұлттық экономиканы көтеру қажет, яғни кәсіпорындар, фирмалар, компаниялар жағдайын жақсарту, қолайлы орта қалыптастыру, жеңілдіктер жасау, тиімді несиелер жүйесін қарастыру. Ұлттық экономиканың жетекші күші – кәсіпкерлікке жан-жақты қолдау көрсету. Шағын және орта кәсіпкерліктің өспелі дамуы дұрыс қаражаттармен қамтамасыз етуді қажет етеді, атап айтқанда, экономиканың осы саласына бағытталған несие ресурстарының ағымын күшейту, олардың пайдалану тиімділігін жоғарлату. Әлемдік тәжірибе көрсеткендей, шағын бизнесті несиелендіру экономиканың нақты салалары мен қызмет көрсету саласын дамыту және кеңейту тұрғындардың жұмысбастылығын қамтамасыз етудің, еңбекке белсенділігін күшейту және оның әлеуметтік мәселелерін шешудің қолдаушы процесін тудырады.[1]

Шағын және орта бизнес күрделі кезенді бастан өткеруде. Шын мәнінде, пандемияның зардабы осы салаға ауыр тиді.

Экономиканың шеккен зардабын еңсеру үшін 700 мыңнан астам кәсіпкерге салық жеңілдіктері берілді. Төлем мерзімі кейінге шегерілді, несиені жеңілдікпен қайта қаржыландыру мүмкіндігі ұсынылды. Бірақ, ахуал әлі де болса күрделі.

Шағын және орта бизнеске қосымша көмек ретінде экономиканың зардап шеккен салаларындағы кәсіпкерлердің қазіргі барлық несиелерінің 6 пайызға дейінгі жылдық мөлшерлемесі бойынша мемлекеттік субсидия беруді тапсырамын. Субсидиялау Төтенше жағдай жарияланған сәттен, яғни биылғы 16 наурыздан бастап 12 айлық кезеңді қамтиды.

Ұлттық банк көбірек зардап шеккен секторлардағы шағын және орта бизнестің айналым қаражатын көбейту үшін арнаулы бағдарламаны жүзеге асыруда. Бұған дейін бұл бағдарлама биыл аяқталады деп жоспарланған еді.

Қазіргі күрделі ахуалға байланысты аталған бағдарламаны жүзеге асыру мерзімін 2021 жылдың соңына дейін ұзартуды және оның аясын кеңейтуді тапсырамын. Осыған орай қосымша 200 миллиард теңге бөлу қажет. Сол арқылы бағдарламаның жалпы құнын 800 миллиард теңгеге дейін жеткіземіз.

Сондай-ақ мемлекеттік органдар мен квази-мемлекеттік секторға тиесілі жылжымайтын мүлік нысандарын жалға алып отырған шағын орта бизнес өкілдерін жыл соңына дейін жалдау ақысын төлеуден босатуды тапсырамын.

Қазіргідей жағдайда жұмыс орындарын және халықтың табысын сақтау – басты басымдық. Сондықтан осы кезеңде көбірек зардап шеккен салалардағы шағын және орта бизнес өкілдерінің еңбекақы қорына түсетін ауыртпалықты жеңілдету маңызды болып отыр. Бизнестің осы санаты бойынша еңбекақыдан бюджеттік емес қорларға аударылатын төлемдерді жыл соңына дейін тоқтатуды тапсырамын.

Келесі мәселе – бизнес ахуалы. Бұл саланы реформалау керек. Өйткені реттеу жүйесі әлі де болса қолайсыз, тіпті жазалаушы сипатынан арыла алмай отыр.

Реттеушілік саясаттың негізгі қағидаттарын өзгерту қажет. Мемлекеттік реттеуге азаматтардың денсаулығын және экологияны қорғау үшін ғана жол беріледі.

Заң бойынша да, тәжірибе жүзінде де нақты болмыстың қатаң формадан артықшылығы бар екенін, ақыл-ой мен мән-мазмұнның қатаң заң нормаларынан басым түсу мүмкіндігін ескерген жөн. Тексеру жүргізуге тыйым салған үш жылдық мораторий осындай реттеу жүйесін жаңадан енгізуге жол ашады.

Бұл ретте сыбайлас жемқорлық мейлінше жиі туындайтын сәулет-құрылыс қызметі, санитарлық-эпидемиялық қадағалау, ветеринария, сертификаттау және басқа да салалардан бастау керек. Шағын және орта бизнестің қызметін реттейтін жаңа нормативтік-құқықтық базаны келесі жылы әзірлеуді тапсырамын.

Қайталап айтамын: мемлекеттік құрылымдардың кәсіпкерлік қызметке кез келген заңсыз араласуы, бизнесмендердің жұмысына кедергі келтіру мемлекетке қарсы жасалған ауыр қылмыс ретінде бағалануы керек. Кәсіпкерлер шенеуніктер тарапынан заңсыз қысым көрсе, бірден прокуратура органдарына жүгінгені жөн.

Кәсіпкерлікке қолдау көрсеткенде орта бизнеске де ерекше назар аудару керек. Өйткені нарықта табысты болудың негізгі көрсеткіші орта бизнестің өркендеуімен өлшенеді. Мұндай компаниялар ішкі нарыққа қана емес, сыртқы нарыққа да бейімделуге тиіс. Олардың экспорттық әлеуетін арттыру үшін қолдауды күшейту керек.

Үкіметке шикізаттық емес орта кәсіпорындарға арналған экспорттық акселерация бағдарламасын жүзеге асыруды тапсырамын. Бұл идеядан нәтижеге дейін мақсатты түрде қолдау көрсету үшін қажет.

Шағын және орта бизнестің жалпы ішкі өнімдегі үлесі 2025 жылға қарай 35 пайызға дейін, ал жұмыспен қамтылғандардың саны 4 миллион адамға дейін көбеюі керек. Бұл осы саланы дамытуға бағытталған жұмыстардың басты нәтижесі болмақ. [2]

Отандық кәсіпкерлік жаңа экономикалық бағыттың қозғаушы күші болғандықтан оның дамуына үлкен назар аударылуы тиіс. Шағын және орта бизнестің экономикадағы үлесі 2030 жылға қарай, ең аз дегенде, екі есе өсуге тиіс. Іскерлік мәдениетінің деңгейін көтеру мен

кәсіпкерлік бастаманы ынталандырудың маңызы үлкен. Бизнестің дамуына жасанды бөгеттер тудыратын шенеуніктер үшін жаңа, қатаң жауапкершілік жүйесін енгізу керек. Кәсіпкерлікті қолдауда мемлекеттік қызметтердің алғашқы бағыттары – қаржы-несиелік және инвестициялық саясат. Бұл бағыт бастапқы сипаттама болып саналады. Мемлекеттік кәсіпкерлікті қаржы-несиелік қолдауы біршама шығыстар жұмсауын талап етеді, ал мемлекеттік бюджеттің мүкіндігі шектеулі екендігі белгілі. Осы кезеңде ресурстарды пайдаланудың қайтарымды механизміне өту қажетті және маңызды болады.[3]

Шағын кәсіпкерліктің сәтті дамуының негізгі алғышарттары келесілер:

басымдық сандық көрсеткіштерден сапалық көрсеткіштерге ауысты, яғни кәсіпорын көлемінің мәнділігі өнімге, қызметке, жаңалықтарға жол берді. Осы жағдайларда индустрия алыптары ұсақ фирмалардың икемділігімен, олардың нарықтағы болатын кез-келген өзгерістерді тез сезінуімен, тұтынушылық сұраныстың азғантай өзгерістерін тез сезіну мүміндігімен, клиенттердің қайтадан пайда болатын қажеттіліктерін қанағаттандырумен салыстырғанда ұтылыста болады;

ғылыми-техникалық прогрестің жаңа сатысы, шағын кәсіпкерліктің көлеміне сәйкес келетін техниканы ұсынды;

тұтынушылар психологиясының өзгеруі. Ол стандарттан бас тартты, бірдей киімді кигісі келмейді, бірдей жиһазды, көлікті және т.б. сатып алғысы келмейді. Сұраныстың дифференциациялануы мен тұтынушылардың жекешеленуі жүзеге асырылды.

Шағын кәсіпкерлікті дамытудың құқықтық шарттарын жетілдіруде кәсіпкерліктің құқын қорғау жөніндегі заңдарды түсіндіретін аймақтарда арнайы семинарлар жүргізу, кәсіпкерлер арасында анкета жүргізу, фермерлер, шағын және орта кәсіпкерлік бизнес өкілдері, шаруашылық субъектілерінің басшылары үшін еңбек туралы, монополияға қарсы заңдар жөнінде түсініктемелер беруді ұйымдастыру қажет. Кәсіпкерлікті ақпараттармен және мамандармен қамтамасыз ету үшін кәсіпкерлік негізін жастарға үйрету, ақпараттық-түсіндірме және әдіснамалық көмек көрсету, шағын кәсіпкерлікті тіркеу, қаржыландыру және салық салу курстарын бизнес-инкубаторларда ұйымдастыруда өз жалғасын табуы керек.

Шағын кәсіпкерлікті қолдаудың инфрақұрылымын дамытуда өнеркәсіпте, саудада, құрылыста, көлік шаруашылығында, жалпы алғанда экономиканың барлық секторларын жандандыру, халықтың қолөнері, туризмді дамыту шараларын әзірлеу және жүзеге асыру маңызды орында болуы тиіс.[4]

Әдебиеттер тізімі:

1.ҚР Президенті Н.Ә. Назарбаевтың «Қазақстан - 2050» Стратегиясы қалыптасқан мемлекеттің жаңа саяси бағыты» атты Қазақстан халқына Жолдауы.: Жамбыл Тараз 19 желтоқсан 2012 жыл.

2.Мемлекет басшысы Қасым-Жомарт Тоқаевтың Қазақстан халқына Жолдауы. 2020 жылғы 1 қыркүйек.

3.Абирбекова С., Кембаева С. «Қазіргі кезеңдегі шағын және орта бизнесті дамыту мәселелері» А.: КазНТУ 2004-106 б.

4.Арзаева М.Ж. «Шағын және орта бизнестің қаржылық несиелік белсенділіктің объективтік қажеттілігі» А.: КазНТУ 2006-245 б.

**МЕМЛЕКЕТТІК ИНВЕСТИЦИЯЛАРЖАҒДАЙЫНДА БИЗНЕС-ЖОБАЛАРДЫ
ДАМУ ПЕРСПЕКТИВАЛАРЫ**

ОРАЗБЕКОВА РОЗА СУНДЕТБЕКОВНА Аға оқытушы, магистр
Ы.Алтынсарин атындағы Арқалық педагогикалық институты, Арқалық, Қазақстан
САРСЕНБАЕВА КЕНЖЕГУЛЬ АЙТХАНОВНА Аға оқытушы, магистр
«Тұран-Астана» университеті, Нұрсұлтан қаласы, Қазақстан

Елімізде технологиялық кәсіпкерлікті дамыту үшін инновациялық экожүйе қалыптасып жатыр. Қазақстанды 2025 жылға дейін дамытудың стратегиялық жоспарында инновациялық бизнеспен айналысатын шағын және орта бизнес өкілдерінің қатарын көбейту міндеті қойылды. Мақсатқа жету үшін инновациялық экожүйе қалыптастырып, бизнесті инкубациялау жобасын жүзеге асыру тапсырылды. Бұл іс технологиялық даму жөніндегі ұлттық агенттікке жүктелді. Тапсырманы тиынақтау үшін агенттік «Бизнестің жол картасы – 2020» бағдарламасы аясында индустриялық-инновациялық жобаларды жүзеге асыратын бизнес-инкубаторлар мен олардың резиденттеріне қолдау көрсетуге кірісті. Бұл үшін «Бизнесті-инкубациялау» бағдарламасын іске қосты. Аталмыш бағдарлама бизнес-инкубаторлардың құзыретін күшейтіп, түбінде ірі технологиялық компанияға айналуы мүмкін сапалы стартаптарды жетілдіруді көздеді. Стартап жобаларды алға жетелейтін бизнес-инкубаторларға мемлекет тарапынан демеу қаржы берілетін болды. Ал мемлекеттің қаржылық қолдауына қол жеткізгісі келген бизнес-инкубаторларға конкурстық іріктеуге қатысу шарты қойылды. Байқауда бақ сынағысы келген бизнес-инкубатордың 250 шаршы метрден кем емес ғимараты, бизнес жобаларды жүзеге асырудан хабары бар сарапшылары және стартап жобаларды жарты жыл мемлекеттің қолдаусыз қаржыландыра алатын ақшасы болуға тиіс. [1, 14].

Бизнес-инкубатор дегеніміз - құқықтық, қаржылық, консалтингтік және ақпараттық қызмет көрсету арқылы шағын бизнес субъектілерін қалыптастыру үшін құрылған заңды тұлға. Бизнес-инкубатор шағын кәсіпорын құру мен оны дамытудың жауапкершілігін мойнына алып қана қоймай, ісін жаңа бастаған кәсіпкерлерге шаруашылық жүргізу алаңын ұсынады және тиімді шартпен қосалқы қызмет көрсетеді. Сонымен қатар стартап жобалардың иелеріне бизнесті дамыту үшін қаржы табудың жолын ұсынып, идеяның ақиқатқа айналуына жәрдемдеседі. Әлемде ең алғашқы бизнес-инкубатор 1959 жылы АҚШ-тың Батавия қаласында пайда болған. 1980 жылдан бастап бизнес-инкубатор дүниежүзі бойынша ұлттық экономиканы ілгерілетудің құрамдас бөлігіне айналған. Бүгінгі таңда әлемде 4 мыңнан астам бизнес-инкубатор бар. Олардың басым бөлігі жемісті еңбек етіп жатыр. Қазақстанда 40 бизнес-инкубатор тіркелген. Олардың барлығы Қазақтандық бизнес-инкубаторлар және инновациялық орталықтар қауымдастығы аясында қызмет етеді. 3 млн-нан 50 млн-ға дейін... Ұлттық экономика министрлігі кәсіпкерлікті дамыту департаментінің директоры Шыңғыс Ахметовтың айтуынша, бизнес-инкубатордың тәлім-тәрбиесін көріп, қанатын қатайтып алған «балапандар», яғни жас кәсіпкерлер алдағы уақытта үкіметтен 50 млн теңге көлемінде мемлекеттік грант ала алады. «Бұған дейін бизнес-инкубатордан енші алып шыққан стартап жобалардың иелеріне 3 млн теңге көлемінде мемлекеттік грант берілетін. «Бизнесті-инкубациялау» бағдарламасы шеңберінде 3 млн теңге 50 млн теңгеге көбейді. Бұл стартап жоба үшін қыруар қаржы және керемет мүмкіндік. Стартап жоба жүзеге асқан жағдайда оның авторы мемлекеттік грантқа өтінім береді. Барлық талап тиісінше орындалған жағдайда үкімет грант тағайындайды», – деді департамент директоры. Үздік үштіктің жұлдызы жанады Технологиялық даму жөніндегі

ұлттық агенттіктің технологияларды коммерцияландыру орталығының директоры Нұрлан Байженовтің сөзінше, бизнес-инкубаторларды қолдау бағдарламасы аясында ұйымдастырылған республикалық байқауға 12 өтінім келіп түскен. Іріктеуден 10 бизнес-инкубатор іркілмей өткен. «14 маусым мен 3 шілде аралығында бизнес-инкубаторлардың республикалық байқауына құжат қабылданды. Талапқа сай болған 10 бизнес-инкубатордың арасынан үздік үштік таңдалып, олармен келісімшарт жасалмақшы. Бизнес-инкубаторлар айналасына стартап жобаларды шоғырландырады, ал біз оларға қаржылылық және әдістемелік қолдау көрсетеміз», – деді директор. Нұрлан Байженовтің айтуынша, үкімет үш жыл қатарынан бизнес-инкубаторлардың операциялық шығыстарының 50%-ын өтеп отырады. Дегенмен бұл жерде шектеу бар. «Жеңімпаз бизнес-инкубаторларға жылына 35 млн теңгеден артық ақша бөлінбейді. Жеңімпаз деп танылған бизнес-инкубаторға мемлекеттен ай сайын 6 млн теңге беріледі. Бұл ақша операциялық шығыстарды жабуға жұмсалады. Бизнес-инкубаторлардың қызметі жұмыс тиімділігі арқылы бағаланып отырады. Көрсеткіш ойдағыдай болмаса, келісімшарт бұзылып, игерілмеген қаржы мемлекетке қайтарылады», – деді ол. «Қазақстан маңызды қадам жасап отыр». Ресей Федерациясы интернет бастамаларды жүзеге асыру қоры аймақтық жобасының менеджері Михаил Шатров осылай деді. Ол байқау комиссиясының құрамына тәуелсіз сарапшы ретінде енген. «Біз Ресейдің венчурлық компаниясының өкіліміз. Біздің компания технологиялық жобаларға қолдау көрсету ісімен айналысады. Жылына 1 мыңға жуық жобаға қолдау көрсетеміз. Олардың ішінде идеядан іске көшіп жатқан немесе бастаған кәсібінің жемісін жеп, миллиондаған қаржы айналдырып отырған кәсіпкерлер бар. Біз аймақтардағы стартап жобалардың дамуына ықпал етіп, бизнес-инкубаторлар мен технопарктерде және IT парктерде жүзеге асырылып жатқан стартап жобаларға серпін береміз. Қазақстан инновациялық бизнеспен айналысатын шағын және орта бизнес өкілдеріне экожүйе қалыптастыру арқылы ұлттық экономикасын алға ілгерілетуде маңызды қадам жасап отыр. Себебі қазір әлемнің барлығы дәстүрлі экономиканы инновациялық экономикамен ұштастырып жатыр. Әлем елдері мемлекетті бақылаушы ретінде қалдырып, инновациялық бизнеске жеке тұлғаларды шақырып жатыр», – деді шетел азаматы. Өз кезегінде байқау комиссиясының құрамындағы тәуелсіз сарапшы, BDC холдингінің негізін қалаушы, беларустық Олег Кондрашов мемлекет бизнес-инкубаторға қолдау көрсеткенде ғана стартап жобалардың тынысы ашылып, жүрісі түзелетінін жеткізді. «Менің білуімше, бұған дейін Қазақстан стартап жобаларға дәл қазіргідей ерекше көңіл бөлген жоқ. Негізі кез келген бизнес бастаманы жөргегінен аялап, жөргегінен мәпелеу керек. Ол сонда ғана өсіп, өніп, жемісін жегізеді», – деді тәуелсіз сарапшы. Бизнес-инкубаторлардың байқауына BeInTech компаниясының негізін қалаушы Бағдат Мусин үміткер ретінде қатысты. Ол аталмыш компания VI Group компаниясының негізінде құрылғанын тілге тиек етіп, құрылыс индустриясы саласындағы мәселелерді шешуді мақсат тұтатындарын жеткізді. «2020 жылы құрылыс саласындағы қаржы айналымы әлем бойынша 10 трлн долларды құрайды. Осы уақытта стартап жобалар ерекше қажет болады. Бүгінгі таңда BeInTech компаниясы 15 стартап жобаға қолдау көрсетіп отыр», – деді Бағдат Мусин. Сөз арасында ол BeInTech компаниясы «АҚШ компанияларының өкілдігін ашқанын айтты. «Акселератор-инкубатор моделі бойынша Қазақстан атынан АҚШ-та жұмыс істейін деп отырған алғашқы компаниямыз. Үкімет бізді қолдайды, ал біз міндетімізді мінсіз атқарып шығамыз деп үміттенеміз», – деді BeInTech компаниясының өкілі. Қарағандылық кәсіпкер, «Зымыран» бизнес-инкубаторының иесі Мәди Сатыбалдинов abctv.kz тілшісіне инновациялық бизнесті дамытқан мемлекет өркениет көшінен қалмайтынын баяндады. «Инновациялық экономикаға ұмтылған ел жеке сектормен ықпалдасып, ынтымақтасып жұмыс істейді. Яғни, екеуі бір біріне көмек көрсетеді. Үкімет қаржыландырады, ал бизнес-инкубатор стартап жобаны жетілдіреді. Нәтижесінде қоғамға, экономикаға пайдалы іс атқарылады. Байқауға үкіметтің қолдауы арқылы жас кәсіпкерлерге қол ұшын берейік деген ниетпен қатысып отырмыз» деді. [2, 46].

Шағын бизнес саласында «жасыл» технологияны енгізу, қуат үнемдеу жобаларын дамыту мәселелеріне келетін болсақ, лампаны ауыстыру үшін энергоаудит жүргізудің қажеті қанша?! «Қуатты мейлінше мол өндіруге бар ынта-ықыласымен берілген энергетикті қуат үнемдеуге мәжбүрлеу – еш қисынсыз». Инвестиция және даму бірінші вице-министрі Альберт Рау біздің бұл істегі басты бағдар – Еуропа, соның ішінде Германия екенін ашық айтты. Бұл елде электр тоғын аса үнеммен жұмсау және оны қалпына келетін қуат көздерінен өндіру азаматтардың бойына мектеп жасынан бастап сіңіріледі екен. Былтыр ол жаһандық деңгейде барлық инвестицияның 6 пайызын немесе 221 млрд долларды құрады. Ал жаңғыратын энергия көздеріне (ЖЭК) әлемде 313 млрд доллар салынған», – деп тамсанды Альберт Рау. Ал бізде ше... Қазақстан индустриялық-инновациялық даму бағдарламасын жүзеге асыруға кіріскенде, президент қуат үнемдеу және энергиялық тиімділікке жету бойынша алғаш рет нақты міндет қойды. Содан индустрияландырудың бірінші «бесжылдығында» ұлттық экономиканың қуат шығынын 10 пайызға азайту жүктелген. «Біз ол міндеттің үрдісінен шыға алдық, – дейді бірінші вице-министр. – Енді жаңа міндет қойылып отыр. Нұрсұлтан Назарбаев 2016 жылдың 6 қаңтарындағы «Ұлт жоспары – қазақстандық арманға бастайтын жол» атты бағдарламалық мақаласында 2020 жылға қарай ЖІӨ-нің энергия сыйымдылығын 25 пайызға және ғасырдың ортасына қарай 50 пайызға төмендетуге тапсырма берді. Бұл міндет еліміздің стратегиялық жоспарларына енгізілді. Альберт Раудың айтуынша, бұл жерде салыстыру үшін «бастау нүктесі» ретінде 2008 жыл алынады. «Бұл өте маңызды. Себебі қуатты тиімді жұмсау және энергия үнемдеу кез келген мемлекеттің бәсекеге қабілеттілігін анықтайды. Жалпы алғанда бұл бағыттағы даму динамикамыз жаман емес. Соның ішінде ТМД елдеріне қарағанда көрсеткіштеріміз тамаша. Ресейден де, Украинадан да, Өзбекстаннан да алдамыз. Алайда дамыған елдерден көп артта қалып келеміз. Рас, олар бұл шаруамен ондаған жылдан бері айналысады, оны да ескерген жөн. Ал Қазақстанға бұл жүйені тақырдан бастауына тура келді. Кеңес кезінде тұрғызылған барлық алып зауыт-кәсіпорын, нысан қуатты көп шығындайтыны жасырын емес», – деп ақталды Альберт Рау. Ол бұл салада Германияның энергетикалық агенттігі (DENA) Қазақстанның стратегиялық серіктесі ретінде таңдалғанын жеткізді. Еліміздің қуат үнемдеу және энергиялық тиімділік жөніндегі бағдарламасын да, тиісті заңды да әзірлеуге сол көмектескен. Жалпы 2010 жылдан бері не істелді? «Бізде қазір заңнама да, республикалық және өңірлік бағдарламалар да бар. Әр ұлттық компания тиісті төл бағдарламасына ие. Бізде осы саланы өркендетуге жауапты ұлттық институт анықталды. Еуропалық стандарттарға балама ретінде құрылыс материалдары мен технологияларға, ғимараттарға және жобалық құжаттарға энергиялық тиімділік талаптары енгізілді. Сондай-ақ халықаралық ынтымақтастық жолға қойылды. Бүгінде Индустрияландыру аясында іске қосылатын барлық жаңа кәсіпорын бұл саладағы халықаралық стандарттарға жауап беруге тиісті. Тіпті тау-кен металлургиядағы жаңа ірі кәсіпорындарды, цемент зауыттарын алсаңыз, олар әлемдік көрсеткіштерге толық жауап береді, себебі, заманауи жабдықтар қойылған.

Әдебиеттер:

1. «ҚР бағалы қағаздар нарығы жөніндегі» ҚР Заңы 02.06.2013 ж.
2. «Қаржы лизингі жөніндегі» ҚР Заңы.
3. Абрамов С.И. Инвестирование. – М.: 2000. – 440 с.
4. Бочаров В.В. Инвестиционный менеджмент. – СПб, 2000.
5. zh.mukhamejanova@atameken.kz

ОСНОВНЫЕ УСЛОВИЯ И ЭТАПЫ КАДРОВОГО ОБЕСПЕЧЕНИЯ СОВРЕМЕННОГО ПРЕДПРИЯТИЯ

ПАВТУЛОВ П. Я, магистрант специальности "Менеджмент"
ГУРМАН Е. Н., к.п.н., доцент кафедры маркетинга и менеджмента
БАТЬКОВЕЦ Г. А., к.э.н., доц., доцент кафедры маркетинга и менеджмента
Хмельницкий кооперативный торгово-экономический институт, Украина

В современных условиях обострения экономической ситуации в Украине важным для предприятия является изучение факторов, которые способны повысить его результативность. Одним из ключевых факторов, влияющим на повышение результативности деятельности предприятия является кадровое обеспечение. Его проблемы широко обсуждаются в научных кругах [1-9]. В частности, Н. Ващенко доказывает [1], что кадровая составляющая является важной предпосылкой функционирования и развития предприятия, так как только благодаря умению работников, их квалификации, профессиональной подготовке, опыту и, самое главное, мотивации их труда можно реализовывать инновации и осуществлять успешные преобразования, которые требует современный механизм хозяйствования.

Кадровое обеспечение предприятия - процесс реализации управленческих решений по обеспечению потребностей в кадрах путем проведения ряда мероприятий с целью достижения в определенных условиях намеченных результатов [2].

Важнейшими условиями, которые необходимо учитывать при кадровом обеспечении предприятия, являются [3]:

Содействие и реализация целей, задач и стратегии развития предприятия.

Взаимодействие процесса кадрового обеспечения с социально-экономическими, организационно-производственными, технико-технологическими и информационными процессами, происходящими на предприятии и за его пределами.

Интеграция процесса кадрового обеспечения, кадровой политики и системы управления кадрами предприятия.

Рассмотрение кадров в единстве социального, экономического, демографического, технологического, организационного, информационного факторов, влияющих на результативность деятельности предприятия.

Схема управления кадровым обеспечением предприятия представлена на рисунке 1.

Итак, схема управления кадровым обеспечением предприятия для повышения его результативности должна включать следующие этапы:

1. Постановка целей и задач, которые предприятие желает достичь в реализации этого процесса, то есть сначала предприятие должно сформулировать стратегию кадрового обеспечения.

2. Разработка плана по реализации стратегического, тактического и оперативного кадрового планирования. Кадровое планирование влияет на создание организационной культуры на предприятии, создание систем мотивации и организации труда, создание определенной гибкости на предприятии.

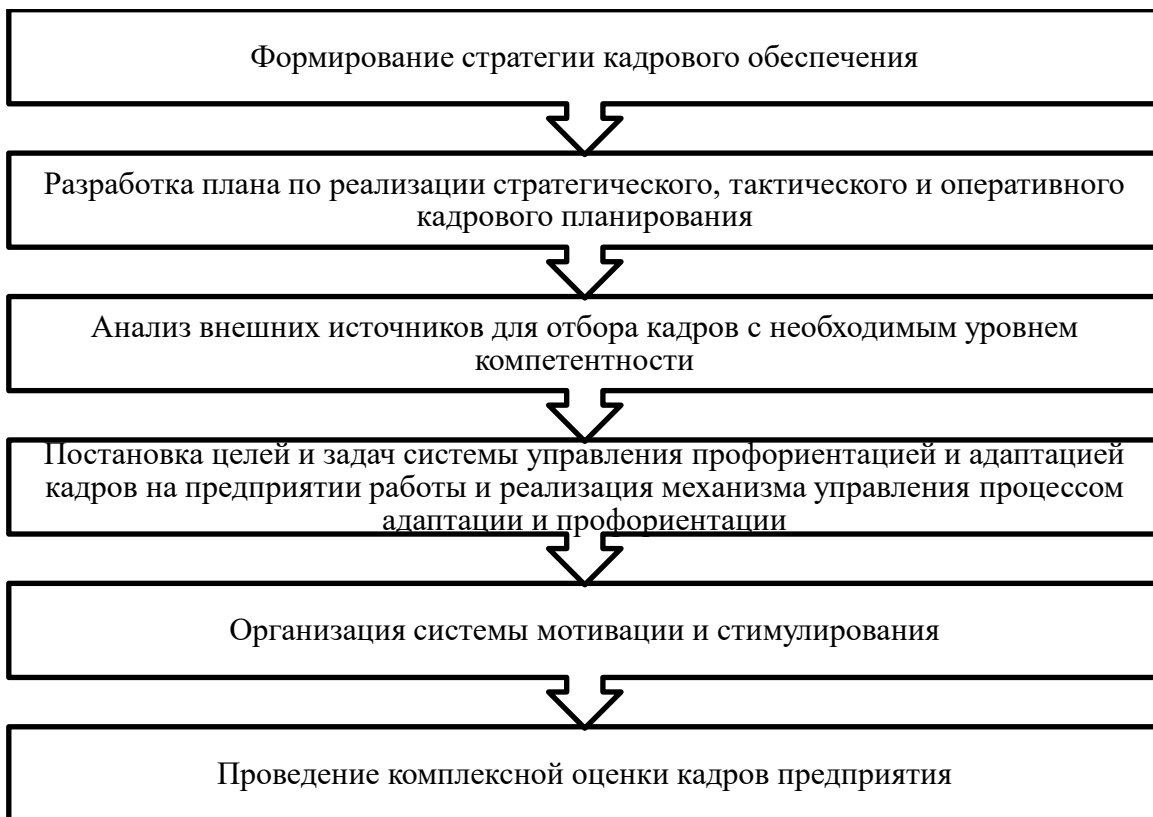
3. Анализ внешних и внутренних источников для отбора кадров с необходимым уровнем компетентности для работы на предприятии, а также дальнейшее использование этих кадров.

4. Постановка целей и задач системы управления профориентацией и адаптацией кадров на предприятии и реализация механизма управления процессом адаптации и профориентации.

Профориентация имеет экономическое и социальное значение. Экономическое значение заключается в экономии средств на профессиональную подготовку, уменьшении текучести кадров, улучшении качества рабочей силы. Социальное значение в удовлетворении потребностей молодых людей в получении профессии, которая соответствует желаниям и способностям, тем самым делая человека конкурентоспособным на рынке труда [4]. Основная цель профориентации - преодоление дисбаланса потребностей в профессиональном труде между работниками и предприятием.

5. Организация системы мотивации и стимулирования работников на предприятии. Устраиваясь на работу, человек имеет определенные цели, потребности, нормы поведения. В соответствии с ними сотрудник предъявляет определенные требования к предприятию, к условиям труда и его мотивации. Эффективная система мотивации и стимулирования работников должна основываться на мотивационном мониторинге, то есть на системе постоянного наблюдения и контроля состояния мотивации трудовой деятельности с целью его оперативной диагностики и оценки в динамике, принятия квалифицированных управленческих решений в интересах повышения эффективности производства.

6. Систематическое проведение комплексной оценки кадров. Комплексная оценка кадров выявляет степень соответствия компетентности кадров определенным параметрам, требованиям, показывает грамотность организации кадрового обеспечения, эффективность трудовой деятельности кадров и степень использования трудового потенциала. Это инструмент управления кадровым ресурсом компании, призванный решать такие задачи, как, например, выявление сильных и слабых сторон сотрудников и кандидатов, определение потребности и возможностей сотрудников в обучении и развитии, выявление причин неэффективной работы команды.

Примечание – Составлено авторами по данным [3]

Рисунок 1 - Этапы управления кадровым обеспечением предприятия

В результате, сформированы основные условия и этапы кадрового обеспечения, которые необходимо учитывать современному предприятию для повышения его результативности.

Список литературы:

1. Ващенко Н. В. Роль кадрів в інтенсивному розвитку підприємств // Європейський вектор економічного розвитку. Серія «Економічні науки». - 2014. - № 1. - С. 19–27
2. Котельникова Ю. Н. Кадровое обеспечение предприятий коксохимической промышленности как составляющая их конкурентоспособности. – Режим доступа: <http://www.repository.hneu.edu.ua/>
3. Котельникова Ю. М. Кадрове забезпечення як чинник підвищення результативності // Економіка підприємства: теорія і практика. - 2008. - С. 133-135.
4. Осовська Г. В. Управління трудовими ресурсами: навч. посібник. - К.: Кондор, 2008. - 224 с.
5. Мескон Майкл Х. Основы менеджмента: пер. с англ. / М. Х. Мескон, М. Альберт, Ф. Хедоури. 3-е изд. М.: Дело, 2000. - 704 с.
6. Маслов Е. В. Управление персоналом предприятия /под ред. П. В. Шеметова.- М.: ИНФРА-М; Новосибирск: НГАЭ и У, 2003. - 312 с.
7. Травин В. В. Менеджмент персонала предприятия. 5-е изд. - М.: Дело, 2003.- 272 с.
8. Дармиць Р. З., Горішна Г. П. Кадрове забезпечення діяльності підприємства в умовах розвитку міжнародної конкурентоспроможності // Менеджмент та підприємництво в Україні: етапи становлення і проблеми розвитку. - 2013. - № 778. - С. 26–34.
9. Колот А. М. Мотивація персоналу: підручник. - К.: КНЕУ, 2002. - 337 с.

УДК 346.26

МНОГОЗНАЧНОСТЬ ТЕРМИНА «САМОЗАНЯТОСТЬ» В РОССИЙСКОМ ПРАВЕ

РУБЦОВА Н.В., к.ю.н., доцент,
Сибирский университет потребительской кооперации (СибУПК),
Новосибирский государственный университет экономики и управления (НГУЭУ)

Термин «самозанятость» получил распространение в научной литературе несколько лет назад и изначально благодаря такой категории граждан предполагалось решить вопрос с легализацией целой группы субъектов, нелегально осуществляющих предпринимательскую деятельность. Так, М. Н. Клеандров, И. В. Ершова указывали на необходимость легализации статуса самозанятых [1, 2].

До внесения изменений в ст. ст. 2 и 23 Гражданского кодекса РФ Федеральным законом от 23.07.2017 г. N 199-ФЗ [6] формально-юридическим признаком предпринимательской деятельности являлась необходимость регистрации субъекта такой деятельности только в качестве юридического лица и индивидуального предпринимателя. Появившиеся в 2017 году указанные изменения впервые дали возможность легализации деятельности тех граждан, которые не имели статуса индивидуального предпринимателя и фактически рассматривались как самозанятые. Между тем, формально этот термин не получил легальной прописки в российском законодательстве. Этот термин, в частности, встречается в Информационном письме ФНС РФ "О постановке на учет самозанятых граждан" от 11 мая 2017 года определенные категории граждан названы «самозанятыми» [8]. Также в настоящее время на

официальном сайте Федеральной налоговой службы для обозначения специального налогового режима используется термин «самозанятые» [3].

Закрепление статуса самозанятых в российском законодательстве прошло, по меньшей мере, в два этапа. Первый этап связан с включением с 1 января 2017 г. в ст. 217 Налогового кодекса РФ пункта 70 [5], который предусмотрел возможность освобождения от уплаты налога на доходы физических лиц трех категорий граждан, которые и названы в вышеуказанном информационном письме ФНС РФ самозанятыми: Как видно из названной нормы, число самозанятых было весьма ограниченным. Второй этап закрепления статуса самозанятых начался в 2019 году в связи с введением налога на профессиональный доход, который был введен в качестве эксперимента сначала в четырех регионах РФ, а в течение 2020 года получил распространение на территории всей Российской Федерации [7]. Введение данного режима трактуется Федеральной налоговой службой РФ в качестве специального налогового режима для самозанятых [3].

Анализ вышеуказанных этапов позволил выявить ряд особенностей трактовки самого понятия самозанятость. Первая особенность заключается в корректности использования термина «самозанятые» по отношению к любым субъектам, которые могут применять специальный налоговый режим – налог на профессиональный доход. В соответствии со ст. 5 Закона "О проведении эксперимента по установлению специального налогового режима "Налог на профессиональный доход" данный налоговый режим могут применять физические лица, в том числе индивидуальные предприниматели, которые имеют специальный статус самостоятельного субъекта предпринимательской деятельности. Поэтому связывать налог на профессиональный доход с самозанятостью будет некорректным. Тем более, в названном законе не используется сам термин «самозанятость».

Следующей особенностью трактовки понятия «самозанятость» является включение в гражданское законодательство возможности в отношении отдельных видов предпринимательской деятельности осуществления гражданами такой деятельности без государственной регистрации в качестве индивидуального предпринимателя. Таким образом, норма п. 1 ст. 23 ГК РФ на практике трактуется именно как осуществление самозанятыми гражданами именно предпринимательской деятельности. Однако возникает проблема: можно ли самозанятость связывать с осуществлением субъектами исключительно предпринимательской деятельности? Как известно, возможность уплаты налога на профессиональный доход имеется не только у лиц, чья деятельность отвечает признакам предпринимательской. Так, данный налоговый режим может применять более широкий круг физических лиц, в том числе государственные служащие, нотариусы адвокаты в случае, например, сдачи ими принадлежащих им жилых помещений внаем по правилам главы 35 ГК РФ, с теми исключениями, которые установлены п. 2 ст. 4 Закона "О проведении эксперимента по установлению специального налогового режима "Налог на профессиональный доход" [7]. Более того, само обозначение специального налогового режима как налога на профессиональный доход указывает на возможность его использования также субъектами профессиональной деятельности.

На наш взгляд, термин «самозанятость» должен использоваться для обозначения не любого физического лица, который при определенных условиях может осуществлять приносящую доход деятельность, а в более узкой трактовке, обозначая независимого работника. Именно такое понимание сложилось в республике Казахстан. Согласно ст. 1 закона Республики Казахстан «О занятости населения» независимый работник - физическое лицо, самостоятельно осуществляющее деятельность по производству (реализации) товаров, работ и услуг с целью извлечения дохода без государственной регистрации своей деятельности, за исключением индивидуальных предпринимателей, лиц, занимающихся частной практикой,

учредителей (участников) хозяйственного товарищества и учредителей, акционеров (участников) акционерного общества, членов производственного кооператива [4].

Следовательно, термин «самозанятость» многозначен, обозначает возможность осуществления самозанятыми не только предпринимательской, но и иной доходоприносящей деятельности, что существенно расширяет круг физических лиц, которые могут осуществлять такую деятельность.

Список литературы:

1. Ершова И. В. Самозанятость – первые шаги в формировании правового режима // Актуальные проблемы предпринимательского и корпоративного права в России и за рубежом: Сборник научных статей. - М.: Юстицинформ, 2017. - С.191-200.

2. Клеандров М. И. О необходимости обретения незарегистрированным предпринимателем легального статуса // Предпринимательское право. - 2015. - №3. - С.3-12.

3. Специальный налоговый режим для самозанятых граждан – Режим доступа: <https://npd.nalog.ru> (дата обращения 26.09.2020).

4. Закон Республики Казахстан от 06.04.2016 №482-V «О занятости населения» – Режим доступа: https://online.zakon.kz/document/?doc_id=38847468 (дата обращения 26.09.2020).

5. Федеральный закон от 30 ноября 2016 г. N 401-ФЗ "О внесении изменений в части первую и вторую Налогового кодекса Российской Федерации и отдельные законодательные акты Российской Федерации" // Собрание законодательства Российской Федерации. 2016. №49. С. 6844.

6. Федеральный закон от 26 июля 2017 г. N 199-ФЗ "О внесении изменений в статьи 2 и 23 части первой Гражданского кодекса Российской Федерации" // Собрание законодательства РФ. 2017. № 31 (часть I). Ст. 4748.

7. Федеральный закон от 27 ноября 2018 г. N 422-ФЗ "О проведении эксперимента по установлению специального налогового режима "Налог на профессиональный доход" // Собрание законодательства РФ. 2018. № 49 (часть I). Ст. 7494.

8. Информация Федеральной налоговой службы от 11 мая 2017 г. «О постановке на учет самозанятых граждан» – Режим доступа: <https://www.garant.ru/products/ipo/prime/doc/71628876/> (дата обращения 26.09.2020).

УДК 338.48

ОРГАНИЗАЦИЯ ТУРИСТСКИХ ПЕРЕВОЗОК КАК ПЕРСПЕКТИВНЫЙ ВИД ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСТВА

САЛАУАТОВА Д.М., магистр наук, старший преподаватель,
Карагандинский экономический университет Казпотребсоюза

Транспортная отрасль заняла жизненно важное место в глобальной системе и является одной из важнейших компонентов инфраструктуры туризма. Услуги перевозок туристов занимают одно из ведущих мест в составе туристского продукта наряду с проживанием, питанием и организацией досуга. Это связано с тем, что все туристские маршруты (кроме пешеходных) предполагают наличие транспорта для пребывания к месту отдыха. Поэтому организация перевозок туристов является актуальным видом предпринимательства ввиду и перспективности самой отрасли туризма.

Интенсивное развитие туристского бизнеса предопределяет его многообразие. Туристский бизнес может быть классифицирован по сферам деятельности, численности собственников, степени новаторства и другим признакам. По сфере и назначению туристский бизнес можно подразделить на производственный, коммерческий, финансовый, консультационный. Этот признак является базовым, так как определяет саму сущность и специфику туристского бизнеса.

Производственный турбизнес может быть представлен следующими видами деятельности: туроперейтингом, гостиничным обслуживанием, предоставлением услуг общественного питания, транспортным обслуживанием, организацией досуга, бизнес-обслуживанием, оздоровительным, образовательным, спортивным и экскурсионным обслуживанием туристов и др.

Транспортное обслуживание туристов - предпринимательская деятельность, осуществляемая в целях получения прибыли на основе удовлетворения потребностей туристов в услугах перевозки. Транспорт - неотъемлемая часть любого путешествия. Он упрощает перемещения туристов и способствует им. Кроме того, транспорт необходим для экскурсионных целей и для трансферта [1].

Таким образом, транспорт является одной из основных составляющих индустрии туризма. Для развития любого места туристской привлекательности должны быть надлежащие, эффективные и безопасные виды транспорта.

Транспорт жизненно важен для туризма. Исследования показали, что туристы тратят почти 30–40 процентов от общих расходов на отдых на транспорт, а оставшиеся - на питание, проживание и другие виды деятельности. Этот аспект еще раз подчеркивает важность и перспективность организации туристских перевозок [2].

Турист может путешествовать различными видами транспорта: наземным, воздушным, водным. Популярность или востребованность разных видов транспорта для туристских перевозок зависит от географического положения и климатических условий страны, ее экономического развития, национальных традиций, социального положения и жизненного уровня людей и от других факторов.

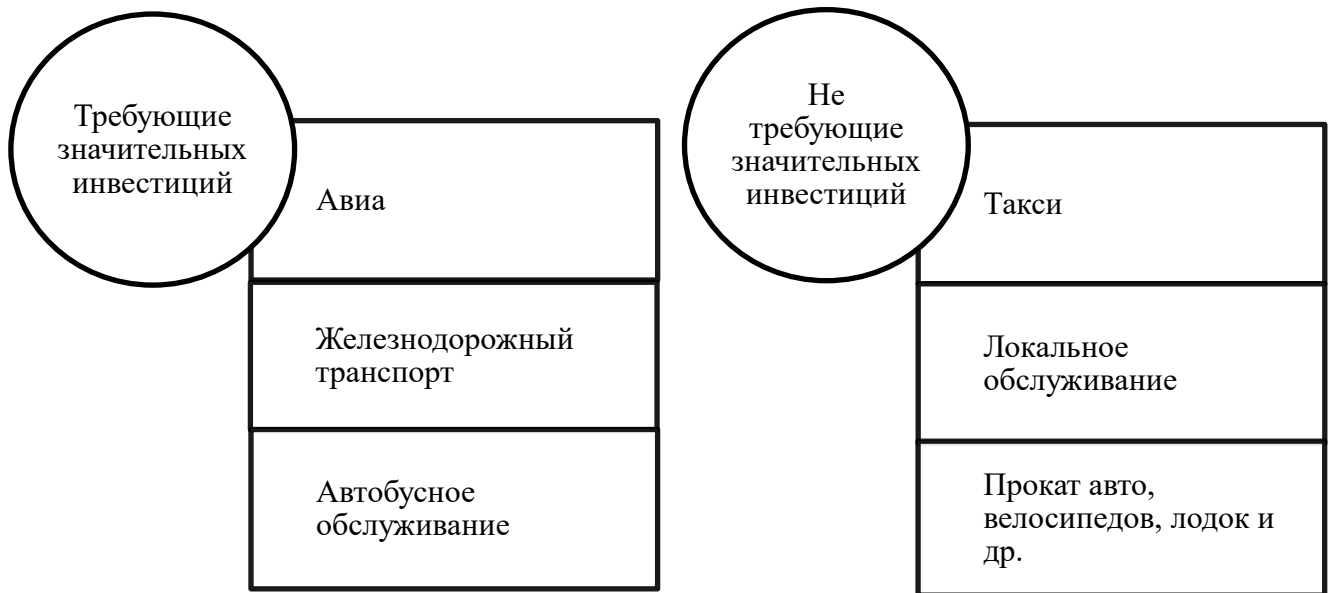
Потребность в международных и даже национальных транспортных инфраструктурах предполагает перевозку большого количества людей эффективным, быстрым и недорогим способом. Это требует больших инвестиций и сложной организации. Однако, есть и виды транспорта, не требующие больших инвестиций (рисунок 1). Категории видов транспорта для туристов, не требующих больших инвестиций, можно развивать на региональном и местном уровне. Тем более сейчас в период пандемии необходимо взять курс на развитие внутреннего туризма, в связи с этим будет спрос на эти виды транспорта.

Хорошо организованные терминалы и запланированные графики имеют важное значение в продвижении эффективных транспортных средств для туристов, особенно потому, что индустрия растет быстрыми темпами.

В связи с ростом воздушного транспорта в последние годы, междугородние поездки стали намного проще и доступнее. Регулярные авиалинии работают по утвержденному расписанию. Чартерные или нерегулярные авиалинии работают только тогда, когда есть спрос, в основном во время туристских сезонов. Чартерные рейсы работают дешевле, чем регулярные перевозчики, так как они выполняются только при высоком коэффициенте загрузки. Чартерные рейсы предоставляют более дешевые пакеты в пункт назначения. Например, Индия получает более 400 чартерных рейсов, особенно в Гоа. Гоа имеет максимальное количество чартерных рейсов в период с декабря по январь.

Железная дорога - самый экономичный, удобный и популярный способ передвижения, особенно для поездок на дальние расстояния по всему миру.

На сегодняшний день наиболее популярным и широко используемым способом дорожного путешествия является автомобиль. Автомобиль обеспечивает вид на ландшафт и свободу путешествия. Турист часто путешествует всей семьей на отдых.

Примечание – Составлен автором

Рисунок 1 - Направления развития предпринимательства в сфере туристских перевозок

Туристские автобусы предпочтительны для больших туристских групп, путешествующих вместе по указанному маршруту. Многие туристы предпочитают путешествовать в комфорте и уединении и арендовать автомобили. Автомобили различных марок и стандартов доступны в аренду.

Турист также использует свой собственный автомобиль при отдыхе. Автомобили и автобусы, перевозимые на большие расстояния поездом, также доступны в некоторых странах.

Сегмент проката автомобилей туристской индустрии находится в очень продвинутой стадии в зарубежных странах. Клиент может забронировать автомобиль сам или через агентов и заставить его ждать в нужном месте в пункте назначения. После этого клиент может сам доехать до места назначения.

Туристам стало легче путешествовать из одного места в другое благодаря различным доступным видам транспорта. С развитием туризма транспортные пути будут постоянно расширяться, так как увеличение спроса на путешествия оказывает положительное влияние на развитие транспортной инфраструктуры. Транспорт же, в свою очередь, позволяет расширить географию путешествий. Происходит полезное и выгодное двустороннее взаимовлияние.

Предпринимательство определено стратегическим инструментом для создания эффективной транспортной системы, способствующей развитию туризма. Хорошо структурированная и правильно реализованную модель государственно-частного партнерства выступит одним из эффективных способов финансирования дефицита транспортной инфраструктуры.

Список литературы:

1. Зорин И.В., Каверина Т.П., Квартальнов В.А. Туризм как вид деятельности. Учебник. М.: Финансы и статистика. 2005. – 288 с.
2. https://transportgeography.org/?page_id=9622 Dr. Jean-Paul Rodrigue. International Tourism and Transport.

УДК 336.226.142:553.04

МЕХАНИЗМЫ ГОСУДАРСТВЕННОЙ ПОДДЕРЖКИ И РАЗВИТИЯ МИНЕРАЛЬНО-СЫРЬЕВОГО СЕКТОРА ЭКОНОМИКИ СТРАНЫ

СИХИМБАЕВА Д.Р. д. э. н., профессор,
Карагандинский экономический университет Казпотребсоюза

В основу современной стратегии регионального развития, учитывающей формирование новой институциональной и макроэкономической ситуации в Казахстане, положена система определенных принципов и базирующихся на них вероятных сценариев развития. Общим для перспективных сценариев развития недропользования РК - направлены ли они на внутренний или на внешний рынок - является то, что все они в той или иной мере базируются на дальнейшем использовании углеводородных ресурсов региона. Одной из важнейших структурных задач является сохранение ведущей роли минерально-сырьевых отраслей промышленности в качестве ядра специализации экономики РК.

Стабилизация экономики республики Казахстан, рост финансовых ресурсов, признание существенной роли недропользования республики в этих процессах повысили внимание государства к развитию этого комплекса.

В период становления Казахстана как независимого государства экономические условия развития недропользования РК претерпели существенные, трансформационные изменения. Результатами таких трансформаций стали уменьшение потенциала, изменение запасов минерально-сырьевой базы в связи с ее переоценкой в рыночных условиях и наращиванием темпов добычи в условиях низких темпов воспроизводства запасов сырья; неоднозначная динамика объемов и структуры производства в добывающем комплексе; территориально-отраслевые, организационные, институциональные изменения.

Результаты многолетних исследований научных школ в сфере недропользования [1, 20-22, 45] позволили сформулировать следующие подходы к оценке трансформации условий, результатов и перспектив развития недропользования РК:

фундаментальными константами на протяжении длительного периода освоения и развития РК являются: недровые ресурсы и экономико-географическое положение как основа региональной экономики; определяющая роль государства в региональном развитии; ориентация на сотрудничество с сопредельными регионами, странами и рынками. Именно в рамках научной гипотезы формирования региональных экономических констант может быть получена системная оценка результатов и перспектив развития недропользования РК;

минерально-сырьевой сектор экономики РК рассматривается как элемент и органичная часть более сложных социально-экономических систем региональной экономики, национальной и мировой энергосистем. Следовательно, важными и неотъемлемыми составляющими являются исследование и оценка существующих и потенциальных взаимосвязей недропользования РК с этими более сложными системами, определяющий современную и перспективную конфигурацию и характер развития этого сектора региональной экономики.

Как и другие сферы экономики Казахстана, минерально-сырьевой сектор претерпел за годы реформ существенные изменения. Минерально-сырьевой сектор экономики РК оказался вовлечен в активно идущие процессы экономической интеграции в национальном нефтегазовом комплексе.

Недровые ресурсы региона стали объектом инвестиционных интересов крупных национальных и международных компаний. В первую очередь - это добывающая промышленность, перерабатывающая промышленность в нефтегазовом комплексе все еще остается на втором плане. Современная ситуация в этой отрасли экономики республики Казахстан характеризуется как этап активного формирования крупных компаний по переработке углеводородов.

Важным элементом регулирования рентных отношений в недропользовании и решения задач развития минерально-сырьевой базы является экономическая оценка недр.

Экономическая оценка совокупности минерально-сырьевых ресурсов дает возможность проанализировать параметры, недоступные при применении натуральных показателей, позволяя получить характеристику общей интенсивности освоения минерально-сырьевой базы, рассчитываемой как отношение стоимости годовой добычи сырья к востребованному национальному богатству недр. Для минерально-сырьевых ресурсов этот показатель (либо обратный ему - срок обеспеченности добычи в годах) можно получить и на основе натуральных измерителей, но стоимостная оценка всей совокупности ресурсов может оказаться более продуктивной для принятия управленческих решений в части освоения, развития и воспроизводства минерально-сырьевой базы, выбора приоритетных направлений геолого-разведочных работ и ряда других вопросов.

Минерально-сырьевой является одним из тех секторов экономики региона, который вносит крупный вклад в интенсификацию международного сотрудничества.

Государственная политика в сырьевой сфере, наряду с ресурсным потенциалом, является одной из важнейших доминант деловой активности в этом секторе экономики. Исследование важнейших составляющих институционального потенциала международного сотрудничества, определяемых уровнем развития и сопряженности нормативно-правовой базы недропользования в разных странах показывает, что такие институциональные составляющие, как система собственности, безопасность и охрана прав собственника в добывающей сфере; законодательно закрепленный период разведки и добычи сырья; право передачи собственности являются определяющими для иностранных инвесторов и компаний для вхождения в мировое экономическое пространство.

В республике происходит постоянное развитие целевых установок и механизмов государственных программ в отношении недропользования. За период независимости, начиная с 1990-х до 2020 гг. от прямой финансовой и бюджетной поддержки инвестиционных проектов до признания основой инвестиционной стратегии этого сектора возможности развития за счет собственных и привлеченных на коммерческой основе средств.

Разработка концепции, приоритетов и целевых задач развития недропользования РК позволила выявить, что его перспективная динамика и структура, а также роль в региональном развитии определяются вариантами реализации наиболее важных инвестиционных проектов - инерционным и стратегическим. Критерием формирования вариантов является степень реальности инвестиционных проектов и предложений, определяемая наличием лицензий на месторождения и инвесторов по проекту, и стратегической направленностью проектов.

Реализация инерционного варианта позволяет поддерживать позитивную динамику развития недропользования, имеет хорошие показатели по занятости, создает благоприятные предпосылки для формирования добавленной стоимости и бюджетных возможностей для решения социально-экономических задач регионального развития. Однако этот вариант не несет

в себе структурных изменений, сохраняется сугубо сырьевой характер развития недропользования.

Необходимыми и достаточными условиями реализации инерционного варианта являются стабилизация мировых цен на недровые ресурсы; нормализация политической ситуации в мире и стране и высокие темпы экономического развития страны; достаточные темпы воспроизводства минерально-сырьевой базы в нефтегазовом комплексе.

Кроме разницы в количественных показателях стратегический вариант развития недропользования региона демонстрирует иные подходы и иное качество развития этого сектора экономики.

Реализация стратегического варианта может создать предпосылки для внутри- и межрегиональных интеграционных взаимодействий как в нефтегазовом комплексе, так и в промышленности, стимулировать появление структурных изменений в экономике региона и страны в целом.

Безусловно, необходимыми для реализации стратегического варианта будут те же предпосылки, что и для инерционного (позитивная направленность мировых цен, политическая и экономическая стабильность в стране, создание достаточного задела по нефтегазовому потенциалу), однако этих условий далеко недостаточно [2, с.485-486]. Одним из важнейших достаточных условий может стать активная государственная политика по развитию региона в целом и его недропользования. Значительная капиталоемкость ряда крупных минерально-сырьевых проектов определяется необходимостью создания либо реконструкции инфраструктурных, и, в первую очередь, транспортных и энергетических объектов. Такие проблемы могли бы быть решены в рамках механизмов государственно-частного партнерства, что позволит снизить коммерческие затраты на проекты и срок их окупаемости, повысить привлекательность таких проектов для частных компаний.

Кроме прямых эффектов реализация инвестиционных проектов недропользования создает общий экономический импульс развития региона, реализуемый в увеличении общих объемов производства, росте занятости и обеспечении доходами населения, приросте ВРП в целом по региону. Это даст возможность усиления следующих аспектов:

- обеспеченности национальной и региональной экономики углеводородными ресурсами и конечными продуктами его переработки, такими как битумы, парафины, масла и другие;

- увеличения экспортного потенциала региона для углубления и развития международного сотрудничества в нефтегазовой сфере;

- улучшения экологии и устойчивого развития нефтедобывающего региона и его влияние на экономический рост и формирование конечных показателей развития региональной экономики и уровня жизни населения.

Предлагаемые мероприятия по реализации инвестиционных проектов по развитию недропользования РК в отношении добычи и переработки минерально-сырьевых ресурсов позволят увеличить поступления в государственный и местный бюджеты и добиться значительных улучшений финансового положения региона.

Среди приоритетных путей развития хозяйственной деятельности в добывающих отраслях РК выделяется переориентация его на новейшие технологии добычи и переработки сырья с получением высокочистых и наукоемких конечных продуктов. Общий подъем промышленного производства в Казахстане, опережающее развитие отраслей высоких технологий, укрепление обороноспособности страны потребуют существенного роста потребления энергоресурсов, приближение его к уровню индустриально развитых стран. Кроме возможного роста спроса на редкие, редкоземельные и благородные металлы, являющиеся материальной базой отраслей пятого технологического уклада, прогнозируется и рост потребности в нефти и газе и продуктах их переработки. В соответствии с оценками специалистов прогнозы развития нефтегазовой

промышленности подтверждают, что внутренняя потребность Казахстана в углеводородных ресурсах в ближайшие годы может возрасти.

Перспективная стратегия для недропользования, производство в котором ориентировано как на внешний, так и на внутренний рынок, основывается на его потенциальной возможности развития за счет собственных или привлекаемых инвестиционных ресурсов. Тем не менее, необходима государственная поддержка решения определенного уровня задач, направленных на модернизацию этого комплекса.

Целью развития недропользования РК является переход к устойчивому развитию и увеличение влияния минерально-сырьевого сектора экономики на формирование конечных результатов в национальной и региональной экономике и повышение уровня жизни населения.

Для реализации поставленной цели необходимо решение следующих основных задач:

Целенаправленное формирование государственного фонда недр через реализацию приоритетов как непосредственно по месторождениям минерально-сырьевых ресурсов, так и по стадиям выполнения геологических работ.

Рациональное использование минерально-сырьевых ресурсов, поддержка разработки и внедрения инновационных технологий для повышения эффективности освоения недр, углубления комплексности добычи и переработки нефтегазового сырья, формирования законченного цикла производства недропользования с получением высокочистых и наукоемких конечных продуктов.

Государственная поддержка освоения месторождений минерально-сырьевых ресурсов социально-значимых для региона и/или для национальной экономики через создание благоприятных институциональных, инфраструктурных, налоговых условий их освоения.

Список литературы:

1. Сихимбаева Д.Р., Сихимбаев М.Р. Модель рентных отношений в экономике страны. Формирование и использование природной ренты /Монография/, 2019. - 131 с.
2. Сихимбаева Д.Р., Карагаев Н.С. Нефтегазовый сектор и его место в финансовом бюджете региона // Фундаментальные исследования. – 2012. – № 3-2. – С. 483-488; URL: <http://fundamental-research.ru/ru/article/view?id=29634> (дата обращения: 12.10.2020).

УДК 338.242

К ОБОСНОВАНИЮ РАЗВИТИЯ МАЛОТОННАЖНЫХ НЕФТЕПЕРЕРАБАТЫВАЮЩИХ ПРОИЗВОДСТВ В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН

СИХИМБАЕВ М.Р., д.э.н., профессор
Карагандинский экономический университет Казпотребсоюза

Нефтяная отрасль относится к числу приоритетных, и наращивание объемов экспорта рассматривается как важнейшая государственная задача. Необходимость мобилизации огромных средств на добычу нефти и транспортную инфраструктуру ставит нефтеперерабатывающую промышленность в исключительно сложное положение. Она либо совсем не финансируется, либо финансируется по остаточному принципу.

В то же время нефтеперерабатывающая промышленность Казахстана осталась в принципе такой, какой она была создана в 60-70 годы прошлого века. Основные производственные мощности давно выработали нормативные сроки эксплуатации. Не только на техническое перевооружение, но и на поддержание нормального технического состояния требуются

чрезвычайные усилия. Тем не менее, при довольно благоприятной мировой конъюнктуре цен на нефть и нефтепродукты о планах глубокой реконструкции трех казахстанских НПЗ ничего не слышно. Конечно, есть некоторые подвижки, но этого совершенно недостаточно не только для развития и реконструкции, но и внедрения крайне необходимых технических решений по снижению энергопотребления самих производителей энергоресурсов.

Нефтяной комплекс относится к высокорентабельным отраслям. Любая сфера деятельности в самом нефтяном комплексе в существующем экономическом пространстве делает самые плохие предприятия рентабельными. Нефтегазовые компании выплачивают налоги, зарплату, выпускают продукцию, позволяют безбедно существовать всем его участникам. В результате этого продолжается эксплуатация технологических установок 60-х годов прошлого века при их загрузке в 30%.

«Шымкентнефтеоргсинтез» также, как и Павлодарский НПЗ был ориентирован на переработку Западно-Сибирской нефти. Несмотря на то, что год назад он вошел в ВИНК, сырьевой базой, которой является нефть Кумколя, мощности завода по-прежнему не загружены. В настоящее время нефтепровод Омск-Чарджоу, призванный снабжать сибирской нефтью НПЗ Средней Азии, работает фрагментарно. Реально функционируют два его участка Омск - Павлодар, по которому на местный завод по замещению поступает нефть из России, и Каракоин - Шымкент, по которому на «Шымкентнефтеоргсинтез» доставляется кумкольская нефть.

Зарубежные инвесторы не настроены на серьезную реструктуризацию нефтеперерабатывающей отрасли с ориентацией крупнотоннажных производств на выпуск сложной нефтехимической продукции с последующей переработкой в готовые изделия. Их вполне устраивает работа только на востребованный сегодня рынок. Поэтому они продолжают производить нефтепродукты с высокими затратами и низким качеством.

В этой связи, строительство малотоннажных производств нефтепродуктов, работающих по исключительно не затратной схеме, заставит владельцев крупнотоннажных НПЗ проводить масштабную реконструкцию и осваивать востребованную мировым рынком более дорогую, чем углеводородное сырье продукцию.

Сегодня достаточно быстро меняется негативное мнение элиты нефтяного комплекса о малотоннажных технологических установках предназначенных исключительно для снабжения нефтепродуктами отдаленных нефтедобывающих провинций. Малотоннажные производства нефтепродуктов нашли свою надежную нишу не только в отдаленных местах добычи сырья, но и в развитых промышленных регионах благодаря следующим аргументам:

- исключительно быстрая реакция на все прогрессивные ключевые изменения, происходящие в технологии переработки углеводородного сырья;
- возможность рациональной работы на малых объемах первичного углеводородного сырья различного состава;
- возможность создания предприятия нефтепереработки с минимальным отрицательным воздействием на окружающую среду.

Сегодня задачи, которые могут решать производители малотоннажных технологических установок значительно расширились.

Они не только могут производить качественные моторные топлива, но и в части экономики и рационального использования сырьевых ресурсов не уступают крупнотоннажным производствам. Именно, исходя из этих целей, и была произведена оценка представленных технико-коммерческих предложений.

Снабжение отдельных регионов моторными топливами от «Мини НПЗ», производительностью 10-700,0 тыс. т/год по сырью нашло за рубежом широкое распространение [1,2]. Высокая рентабельность нефтеперерабатывающей отрасли и трудности, связанные с обеспечением отдельных регионов нефтепродуктами, стимулировали в ведущих

капиталистических странах создание целой подотрасли в нефтяном машиностроении, специализирующейся на разработке и практически серийном изготовлении малотоннажных технологических установок. Гибкость технологической схемы, аппаратурное оформление и набор процессов позволяют производить не только моторные топлива, но и вести комплексную переработку углеводородного сырья, успешно внедряя самые передовые технологии. Нефтеперерабатывающая отрасль в принципе высокорентабельная, а тенденция в развитии современных технологий переработки нефти позволяют «Мини-НПЗ» во многих случаях опережать крупнотоннажные производства в их внедрении.

Трудности в стабильном обеспечении нефтепродуктами и высокие транспортные тарифы стимулировали многие нефтяные компании и финансово устойчивые структуры в странах СНГ к строительству «Мини-НПЗ». В настоящее время построены и успешно эксплуатируются «Мини-НПЗ» в НК «ЛУКОЙЛ», НК «ЮКОС», НК «СИДАНКО», АК «Татнефть». Аналогичные проекты-сооружения функционируют в Ямало-Ненецком и Ханты-Мансийском автономных округах, Якутии, Северной Осетии, Калмыкии, Кемеровской, Орловской, Калининградской и многих других областях России.

Так, например, концепция развития нефтеперерабатывающей промышленности Якутии предусматривает строительство 6 «Мини-НПЗ». В РФ в 1995-1996 годах на предприятиях НК «Сиданко» сооружены 3 малотоннажных НПЗ: в ОАО «Кондепетролеум» (г. Нагань), АО «Черногорнефтепереработка» (г. Нижневартовск) и ОАО «Варьеганнефть» (г. Радужный). Есть информация о размещении «Мини-НПЗ» в Тульской, Челябинской, Барнаульской, Нижегородской и многих других областях. В республике Мари Эл введен в эксплуатацию «Мини-НПЗ» производительностью 500,0 тыс. тонн по сырью. Проектирование и изготовление завода осуществлялось по контракту с Сингапурской фирмой «Ойлтулз». Технологическая схема переработки этой фирмы практически не отличается от схем стандартных установок американских поставщиков аналогичного оборудования. В последние годы построены малотоннажные производства нефтепродуктов в Узбекистане, Киргизии и Грузии [3].

Перспективных проектов маршрутов большой нефти Казахстана на мировой рынок много. Это и нефтепровод в Китай, и транснациональный нефтепровод Актау – Баку - Джейхан. К достоинствам этих маршрутов чаще всего относят аргументы географического и политического свойства. Когда же дело доходит до экономических аспектов, то тогда в качестве достаточно сильных аргументов начинают фигурировать в качестве альтернативы старые хорошо проработанные маршруты как северные, так и южные. Поэтому затраты как времени, так и средств на открытие «нового» направления будут невелики. Работы по восстановлению маршрута Омск-Чарджоу, по оценкам АК «Транснефть», обойдутся примерно в \$20 млн. и займут несколько месяцев. Специалисты АК «Транснефть» уже провели диагностику и ремонт нефтепровода на территории Узбекистана. Для Казахстана реализация этого проекта решает очень важный и болезненный вопрос нормализации поставок сырья на переработку в Павлодар и Шымкент. Взяв с России транзитную плату непосредственно нефтью, Казахстан обеспечит не просто поставки сырья на НПЗ, а поставки именно того сырья, на которые эти НПЗ были технологически ориентированы. В этом проекте заинтересованы не только Казахстан и Россия, но и Узбекистан и Туркменистан [4].

В связи с этими решениями реанимация и перепрофилирование бездействующего продуктопровода Петропавловск – Кокшетау - Астана для снабжения нефтью намечаемых к строительству малотоннажных производства нефтепродуктов хорошо вписывается в общую концепцию полного восстановления магистральной трубопроводной системы Казахстана.

Значительные объемы Казахской нефти поступают на НПЗ России. Эти объемы из года в год увеличиваются, а совместные, перспективные проекты по увеличению объемов перевалки Каспийской нефти позволяют иметь гарантированное снабжение малотоннажных

производств нефтепродуктов в Петропавловске и Кокшетау российской нефтью по самой не затратной транспортной схеме, в рамках замещения на равноценное количество казахстанской нефти [5].

Реанимация нефтепровода Омск – Павлодар - Шымкент и увеличение добычи нефти на Кумкольском месторождении делает перспективным строительство нефтепровода Петропавловск - Трудовое. Происходящие изменения в нефтяном комплексе Казахстана открывают перспективы для освоения средних и мелких месторождений нефти, невостребованных крупным нефтяным бизнесом. Создать гибкую систему налогов и льгот, стимулирующих деловую активность средних и мелких нефтяных компаний и привлечение инвестиций в эту сферу деятельности - основная задача государства, от решения которой зависит дальнейшее развитие рыночной экономики. Например, в Канаде почти треть всего объема нефти добывается малыми, в первую очередь частными компаниями, количество которых достигает нескольких тысяч.

Добыча природного газа из газовых и газоконденсатных месторождений обеспечивает прирост сопутствующего ему продукта - газового конденсата. Газовые конденсаты различных месторождений существенно отличаются по фракционному составу. Одни конденсаты соответствуют бензиновым или дизельным фракциям, а другие представляют смесь бензиновых, дизельных, а также фракций более высококипящих углеводородов. Содержание светлых продуктов (бензиновых и дизельных фракций) в газовых конденсатах составляет до 90%, в то время как в нефти содержание светлых обычно не превышает 40-60%. Следует особо подчеркнуть, что в газовых конденсатах, как правило, отсутствуют вредные примеси, ухудшающие качество моторных топлив. Трудность вывоза этих углеводородов на нефтеперерабатывающие заводы и нежелание крупнотоннажных производств принимать небольшие объемы углеводородного сырья различного качества, определяет целесообразность производства моторных топлив из этого сырья на малотоннажных технологических установках [6].

Наиболее приближен к казахстанским условиям «Мини-НПЗ» г. Альметьевска. Завод расположен на базе Елховского нефтеперерабатывающего управления и является его структурным подразделением. Высокое содержание серы в исходном сырье (выше 3 %) в известной степени определило конфигурацию завода. Производительность завода по сырью 400,0 тыс. т. в год [7].

В составе завода включены следующие технологические установки:

- атмосферно-вакуумная установка с блоком электрообессоливания;
- гидроочистка бензина и каталитический риформинг;
- гидроочистка дизельного топлива;
- аминовая очистка газов;
- получение серы (процесс Клауса);
- производство битумов.

«Мини-НПЗ» в Альметьевске работает на сложном для переработки сырье. Существенно ограничивает зону сбыта готовой продукции отсутствие железной дороги. Тем не менее, завод работает рентабельно, и за два года полностью окупил затраченные средства. Находясь в зоне с избыточными мощностями по нефтепереработке, завод успешно конкурирует с крупнотоннажными производителями нефтепродуктов. Достаточно интересными представляются проекты малотоннажных производств моторных топлив, которые намечены к реализации в странах Восточной Европы и Юго-Восточной Азии. Примером такого проекта может служить блочно-модульный «Мини-НПЗ» производительностью 500 т/год по сырью для Индонезии, разработанный фирмой «Ventech».

Таблица 1 – Прогнозные потребности регионов в нефтепродуктах на 2019г., тыс. тонн

Наименование	Северо-Казахстанская область	Акмолинская область
Автомобильный бензин:		
- Аи-92	360	440
- Аи-80	270	400
Дизельное топливо:		
- для быстроходных дизелей	450	420
- для малооборотных и среднеоборотных дизельных установок	100	140
Битум дорожный	120	180
Битум строительный	40	60
Топливо печное	15	20
Мазут топочный	90	140
Итого:	1445	1800
Примечание – составлена по данным [8]		

Казахстан с его огромной территорией и локальным размещением развитых промышленных и сельскохозяйственных регионов объективно заинтересован в их самообеспечении энергоресурсами и, прежде всего, нефтепродуктами. Нефтепроводы, мелкие и средние месторождения нефти, которые находятся вне зоны интересов крупных нефтяных компаний, могут стать потенциальным местом размещения малотоннажных производств нефтепродуктов, ориентированных на местный рынок. В таких производствах заинтересованы и сами нефтяники и газовики, добывающие предприятия которых расположены далеко от нефтеперерабатывающих заводов. Сколько малотоннажных производств нефтепродуктов, и какой конфигурации потребуется для рационального обеспечения нефтепродуктами всех регионов Казахстана, сегодня сказать трудно. Однако достаточно обосновано можно утверждать, что если в США более 150 НПЗ, а в городе Сингапуре 4 НПЗ, то безусловно три НПЗ для Казахстана это явно недостаточно. Реализация первых трех объектов положит начало сети аналогичных производств и созданию вертикально интегрированной нефтяной компании, работающей исключительно на внутренний рынок.

Практика проектирования, строительства и эксплуатации малотоннажных производств показала, что наши машиностроители и проектировщики не могут отказаться от многих традиционных решений, которые наработаны при реализации крупнотоннажных технологических установок. Российские нормативные документы, ориентированные на проектирование нефтехимических комбинатов производительностью по сырью 6 млн. тонн в год и более, практически лишают проектировщиков и машиностроителей возможности и в перспективе создать конкурентную технологическую малотоннажную установку.

Достаточно хорошо проработаны малотоннажные технологические установки других зарубежных производителей, в том числе и из стран Восточной Европы, однако, бесспорными лидерами в этой области следует считать ведущие американские фирмы, специализирующие на их полусерийном изготовлении. Установки имеют практически одинаковое конструктивное оформление, максимально приспособленное к выполнению конкретных задач, оговоренных техническим заданием.

Снабжение северных регионов Казахстана нефтепродуктами местного производства обеспечит независимость процесса ценообразования от воздействия крупных монополистов на

внешнем рынке, а также создает надежный резерв для потребителей и обеспечит им бесперебойный режим поставок.

Список литературы:

1. Мак-Кета Дж. Дж. Новейшие достижения нефтехимии и нефтепереработки. - М.: Химия, 1970. –372с.
2. Прейдс К.-Х. Пути к умеренности. Стратегия на будущее. - М.: Прогресс, 1984. –225с.
3. Y. Aimagambetov, M. Sikhimbayev, D. Sikhimbayeva. The concept of using the national fund in industrial innovative development of the country. Journal of Actual problems of Economics. - Kiev, 2016, №6, -P.64-72.
4. АбсадыковБ.Н., СихимбаевМ.Р., СихимбаеваД.Р. ЭкономическаяоценканефтегазовыхресурсовКазахстана. Журнал «Нефть и газ» МОН РК. – Алматы, 2014. - С. 115-121.
5. Сихимбаев М.Р., Сихимбаева Д.Р., Шерова Г.К. Развитие малого инновационного бизнеса в Казахстане. Международный журнал прикладных и фундаментальных исследований. –Москва: Изд-во: ИД «Академия Естествознания», 2017, №.7(1), - С.150-153.
6. Сихимбаев М.Р., Коппаева А.Ш. Влияние новых технологий добычи руды на экономическую оценку месторождения (на примере рудника «Коньрат»). Международный журнал прикладных и фундаментальных исследований. –Москва: Изд-во: ИД «Академия Естествознания», 2016, №.4(3), - С.439-443.
7. Сихимбаев М.Р., Дуйсенбекова А.Д. Направления рационального использования природных ресурсов Республики Казахстан на примере угледобывающей промышленности. Международный журнал прикладных и фундаментальных исследований. –Москва: Изд-во: ИД «Академия Естествознания», 2016, №.4(3), - С.620-623.
8. Официальное периодическое издание по проблемам недропользования / Дайджест статей журнала «Нефть и газ Казахстана», 2011-2020. URL: [http:// www.oilreview.kz](http://www.oilreview.kz) (дата обращения 01.11.2017г).

УДК 316

РОЛЬ ЖЕНСКОГО ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСТВА В РЕАЛИЗАЦИИ БИЗНЕС ИНИЦИАТИВ КАЗАХСТАНА

СУЛТАНОВА Г.С.старший преподаватель, магистр,
Жетысуский университет имени Ильяса Жансугурова

О женском предпринимательстве, как об одной из неотъемлемых ячеек экономики страны и возможности для самореализации огромного количества женщин, стали узнавать лишь во второй половине XX века.

Тот период характеризовался массовым притоком представительниц женского пола на рынок труда и их нарастающим интересом к собственному предпринимательству. Начиная с того момента, роль женщин в бизнесе с каждым годом растет.

Расширение экономических возможностей для ведения бизнеса женщинами является важным фактором в борьбе за равенство полов, искоренение бытового насилия, устранение женской безработицы, бедности и необразованности. Женское предпринимательство — отличный способ сказать «нет» финансовой, эмоциональной и любой другой существующей зависимости от мужского пола.

С каждым годом все больше женщин начинают самостоятельно заниматься предпринимательской деятельностью. По данным Global Entrepreneurship Monitor, общая предпринимательская активность женщин увеличилась на 10 процентов за последние два года, а гендерный разрыв в предпринимательской активности сократился на 5 процентов [1].

Казахстанские женщины в бизнесе все еще отвоевывают свое место под солнцем. Доля женщин, которые занимаются индивидуальным предпринимательством, безусловно, растет с каждым годом, но сложности все еще есть. Женщинам в Казахстане сложнее делать бизнес в одиночку, так как все вопросы на уровне государства, инвестиционных фондов и иностранных организаций в нашем регионе решаются среди мужчин. Те, в свою очередь, бизнесменов в юбке воспринимают не совсем на равных.

Согласно официальной статистике на 2019 год, около 45 % субъектов малого и среднего бизнеса в Казахстане возглавляются женщинами, при этом более 80 % из этих женщин являются индивидуальными предпринимателями, 12 % — юридическими лицами и около 7 % — это крестьянские хозяйства. 59 % женщин остаются на уровне микропредприятий. Если брать в расчёт только индивидуальные предприятия, то на долю женщин приходится половина: из 1086,5 тыс. предпринимателей 542,9 тыс. — женщины.

Примечательно то, что по сравнению с общим числом субъектов малого и среднего бизнеса количество предприятий, возглавляемых женщинами, растёт гораздо более опережающими темпами. За последние годы общее число субъектов МСБ выросло на 26 %, а число субъектов под руководством женщин — на 28 % [2].

Женское предпринимательство представляет собой «особый, выполняемый женщинами вид экономической активности личности, направленный, в основном, на самореализацию социальных качеств, самоутверждение в обществе, доказательство своих способностей, посредством создания новых форм и совершенствования прежних видов производства, путем самостоятельно избранного риска, несмотря на различие в сравнении с мужчинами стартовых позиций и разнообразных предпосылок бизнеса (образование, капитал и власть), а также - сохраняющуюся необходимость осуществления специфических женских семейно-бытовых функций».

На предпринимательскую деятельность женщин большое влияние оказывают специфические для каждой страны факторы (нормы и традиции населения, структура и тип экономики, уровень развития научного, технологического и промышленного потенциала, формальные и неформальные институты и др.).

Из года в год, несмотря на отсутствие правовых льгот и достойного финансирования, а также весьма размытые перспективы улучшения социальной среды для «женского» бизнеса, деловая активность женщин стремительно растёт. В странах СНГ многие считают, что это связано с влиянием западных феминистских течений, что стремление женщин к обладанию собственными предприятиями обусловлено неистовым желанием утратить мужчинам нос. Но дело ведь не в женских амбициях и тщеславии. С каждым годом все больше и больше женщин со всего мира реализуют в бизнес-проектах смелые идеи, еще недавно казавшиеся абсолютно безумными. Появляется большое количество женских объединений, а многие общественные организации начинают поддерживать женское предпринимательство как нечто особенное среди однотипных бизнес-проектов. Женщины открывают собственные Компании, разворачивают бизнес из своих хобби и талантов и отличаются нестандартными идеями и творческим подходом, гармонично занимая рыночные ниши и спокойно существуя в динамичном ритме предпринимательства.

Экономическое процветание страны во многом зависит от уровня развитости женского предпринимательства — сказывается то, что большую часть заработанного капитала бизнес-

леди готовы вкладывать в приоритетные отрасли экономики. Когда этого не происходит, мировая экономика теряет огромные суммы.

Говорят, если женщина чего-то по-настоящему хочет, то она это обязательно получит. Но обычно путь к цели полон преград — многие казахстанские бизнес-леди сталкиваются с разными трудностями, хоть на первый взгляд и кажется, что условия для ведения бизнеса у мужчин и женщин примерно одинаковые. Как бы успешна не была в бизнесе женщина, в её собственной семье ей всё равно достаётся ключевая роль хранительницы очага, она в любом случае будет занята бытовыми проблемами и заботой о своих близких людях.

Женщины Казахстана зачастую обладают энергией и неистовым желанием развиваться, однако идей для развития у них может быть гораздо больше, чем доступных ресурсов. К самым распространённым проблемам женского предпринимательства можно отнести низкую доступность финансирования и малую жизнеспособность женских стартапов, а также отсутствие их роста.

Для решения этого должны приниматься соответствующие меры: меньше гендерных стереотипов, больше качественного нетворкинга и простоты доступности к бизнес-сообществам и другим ресурсам. В развитии бизнеса с женским характером значительно бы помогло качественное и доступное образование. Например, углубление в теорию и практику по финансовому анализу, прогнозированию, работе с подчинёнными, улучшение лидерских навыков, стратегии ведения и структурирования бизнеса, налаживание оптимизационных процессов работы и многое другое [3].

О влиятельных женщинах Казахстана мы привыкли слышать мимоходом в разговорах с друзьями и знакомыми. Имена многих из них звучат уже как нарицательные, кратко описывающие присущую им целеустремлённость, деловую хватку и стремление к верхушке карьерной лестницы.

Нашей стране нужны предпринимательницы, способные вдохновлять и быть сильными, а также приносить огромный вклад в ВВП не только Казахстана, но и всего мира. Иной взгляд, которым женщины смотрят на мир, способен дать сильнейший толчок к развитию новых инноваций в экономике.

Описанные выше преграды, с которыми женщинам приходится сталкиваться, были, есть и в ближайшее время будут — и с ними можно бороться, их можно преодолеть. Но очень часто начинающим предпринимательницам не хватает лишь мотивации для развития собственного дела и немного веры в себя.

Финансовая поддержка может оказаться не столь важным фактором в развитии бизнеса, если постоянно и упорно работать над собой, развиваться и верить в успех.

Сегодня женщины в Казахстане имеют множество экономических возможностей для реализации себя в предпринимательской деятельности. При этом наблюдается низкий уровень гендерной дискриминации при рассмотрении социальных институтов. Результаты Глобального мониторинга предпринимательства подтверждают, что в Казахстане наблюдается новая волна женского предпринимательства, где женщины занимаются предпринимательской деятельности в силу реализации своего потенциала и поиска новых возможностей. В то время как первая волна женского предпринимательства пришлась на период распада Советского Союза и провозглашения независимости Казахстана, когда народ столкнулся со множеством политических и социально-экономических проблем. В результате безработицы, нужды и необходимости обеспечивать свои семьи женщины занялись мелким бизнесом и развитием своих подсобных хозяйств. Именно тогда появились женщины-челночницы, которые стоят у истоков женского предпринимательства в стране.

Список литературы:

1. Global entrepreneurship monitor. Global report 2018/19. Global Entrepreneurship Research Association (GERA), 2019. 154 p. ISBN-13: 978-1-939242-10-5
2. Процент предприятий, возглавляемых женщинами, с разбивкой по размерности предприятий [Электронный ресурс]. URL: <http://stat.gov.kz/getImg?id=ESTAT201150> (Дата обращения: 06.09.2020)
3. Как женщины в Казахстане строят бизнес [Электронный ресурс]. URL: <https://the-steppe.com/obshestvo/kak-zhenshchiny-v-kazahstane-stroyat-biznes> (Дата обращения: 24.09.2020)

УДК: 338.482.22

КӘСІПКЕРЛІК: ДАМУЫ, ОНЫҢ ТҮРЛЕРІ МЕН ЭКОНОМИКАДАҒЫ РӨЛІ

САМАТОВА Г., Қазтұтынуодағы Қарағанды экономикалық университетінің студенті

СЫЗДЫКОВА Д.М., Туризм және мейрамхана ісі кафедрасының оқытушысы, магистр, Қазтұтынуодағы Қарағанды экономикалық Университеті

«Кәсіпкерлік-бұл ғылым да, өнерде емес. Бұл практика» Питер Друкер

Бүгінгі Қазақстандағы кәсіпкерлік айтарлықтай қиындықтарды бастан кешірсе де, қазірдің өзінде орын алған факт. Таңдалған тақырыптың өзектілігі кәсіпкерліксіз нарықтық экономика болмайтындығы айқын. Бизнес қоғамдық өндірістің жетекші саласы болатынына күмән жоқ.

Қазақстан Республикасында кәсіпкерлік қызметті дамытудың барлық алғышарттары қарқынды түрде құрылуда, атап айтқанда, меншікті жекешелендіру бойынша үлкен жұмыс жүзеге асырылды, соның арқасында кәсіпкерлікті, демек тұтас қоғамды дамыту үшін берік экономикалық негіз қалануда. Ел кәсіпкерлердің, ал кәсіпкерлер өз мемлекеттерінің қолдауының арқасында өркендеп келеді.

Кәсіпкерлік таптың қалыптасуы нарықтық экономикаға бағытталған кез-келген қоғамның тұрақтылығы үшін қажет. ТЖ-ны дамыту әркімге кәсіпкерлік мүмкіндік беруді, барлық бастапқы мүмкіндіктер үшін тең мүмкіндіктер жасауды талап етеді.

2018-2019 жылдардағы деректер бойынша шағын бизнес Қазақстанда белсенді түрде кенеюде, алайда даму сапасы жалпы әлемдік көрсеткіштерден айтарлықтай артта қалып отыр. ШОБ ҚР ЖІӨ-нің 25,6% - ын құрайды (әлемдік орташа деңгей - 63%). Қазақстанда шағын бизнес ЖІӨ-нің 25,6% - ын құрайды, ал ШОБ-та жұмыс істейтіндердің үлесі Республикалық Еңбек нарығының 36% - ын құрайды.

Ұлттық экономика ауқымында ҚР - да кәсіпкерліктің танымалдығы артып келеді, алайда белсенділік қарқыны айтарлықтай төмен-ҚР-да кәсіпкерлік белсенділіктің деңгейі орташа әлемдік шамадан екі есе төмен (ЖІӨ-де 63% және жұмыспен қамтылғандар санының 47%).

Кәсіпкерлік-бұл қол жетпейтін тұжырымдама. Осы тақырыпқа деген үлкен қызығушылыққа және оның экономика үшін маңыздылығын кеңінен қабылдауға қарамастан, кәсіпкерлікті қалай анықтауға болатындығы туралы консенсус әлі де жоқ. «Кәсіпкер» - бұл француздың «қабылдау» (қабылдау) сөзінен шыққан, түсіндіру мен қолдануға кең мүмкіндіктер қалдыратын ағылшын туындысы.

Бұл түсініксіздік кәсіпкерліктің қазіргі тұжырымдамаларында көрінеді. Кейбіреулер оны шағын бизнес иелері немесе өзін-өзі жұмыспен қамтығандар ретінде статикалық түрде анықтайды, ал басқалары оны адамдарды жалдайтын фирмаларға тарылтады. Басқалары әлі де «шумпетериялық» динамикалық көзқарасты ұстанады немесе коммерциялық мүмкіндікті

пайдалану үшін жаңа немесе жетілдірілген нәрсе жасайды-әсіресе өнімнің немесе процестің инновациялары бір - бірінен айтарлықтай ерекшеленеді және олардың айналасында ұйымдастырылған өсуге бағытталған кәсіпорындар[1, 50 б.].

Сол сияқты, кәсіпкерлікті зерттеу экономика (ынталандыру, нарықтар), басқару (мүмкіндіктер, процесс), әлеуметтану (ықпал, нормалар), психология (мотивация, бұрыс пікірлер), антропология (тарих, мәдениет), географияны қоса алғанда, көптеген салаларды қамтиды. (бірлескен орналастыру, регионализм) және құқық (келісімшарттар, фирма құрылымы). Бұл пәндер жиынтығы кәсіпкерлікті зерттеу процестерді де, мемлекеттерді де, фирмаларды да, жеке тұлғаларды да, ішкі ұйымды және сыртқы ортаны, нарықтық мотивация мен Экстра-рационалды мінез-құлықты, сондай-ақ өмірлік циклдің уақытша өлшемдерін немесе өлшемдерін қамтитынын көрсетеді. Басқаша айтқанда, кәсіпкерлік - күрделі құбылыс.

Кәсіпкерлік дегеніміз-адамдардың өз атынан, өз жауапкершілігімен немесе заңды тұлғаның, яғни компанияның, кәсіпорынның атынан және заңды жауапкершілігімен жүзеге асырылатын пайда немесе жеке табыс алуға бағытталған бастамашыл тәуелсіз қызметі. Бұл бірінші міндет, сонымен бірге кәсіпкерліктің рөлі. Кәсіпкерлік қызметтің арқасында қоғам, оның жекелеген топтары және жеке немесе заңды тұлғалар байытылады деп сенімді түрде айта аламыз. Адамдар өз өмірлерін қамтамасыз етеді және сол арқылы әлеуметтік жағдайды арттырады. Егер тұтынушылар туралы айтатын болсақ, онда олар жаңа тауарлар мен қызметтерге қол жеткізе алады, кірістер мен шығыстарға байланысты сапалы немесе арзан тауарларды таңдай алады.

Әрине, кез-келген адам кәсіпкерлік қызметке жарамайды. Оны жүзеге асыру үшін адамдарда шығармашылық ойлау, бастамашылық, жанашылдыққа бейімділік және проблемаларды шешудің стандартты емес әдістері, жаңа қызмет түрлеріне қабілеттілік, тәуекелге үнемі дайын болу және белгісіздік бар. Кәсіпкерлік қызмет, анықтама бойынша, тәуекелді білдіреді. Оны болдырмауға болмайды.

Кәсіпкерлік ел экономикасында да маңызды рөл атқарады. Бұл бәсекелестіктің болуына немесе болмауына әсер етеді. Бірдей өнімді шығаратын бәсекеге қабілетті фирмалар неғұрлым көп болса, оның деңгейі соғұрлым жоғары болады, сондықтан тұтынушы неғұрлым көп таңдау жасайды.

Жалпы, кәсіпкерлік өмірдің үлкен саласын қамтиды. Оның көмегімен ел байытылып, жаңа технологиялар пайда болып, түрлі салалар дамуда. Елдегі жұмыс орындарының саны өсуде, нәтижесінде жұмыссыздық азаяды.

Сонымен қатар кәсіпкерліктің инновациялық функциясы туралы айтуға болады. Оның көмегімен және бәсекелестікті ілгерілетудің арқасында қоршаған ортаға әсер етпестен жұмысты тезірек немесе жақсы жүргізуге мүмкіндік беретін жаңа технологиялар пайда болады.

Кәсіпкерлік елдің өзіне әлемдік деңгейге шығуға және егер сіз басқа елдерден асып кетпесеңіз, кем дегенде сол деңгейде тұруға мүмкіндік береді. Дамыған бизнесі бар мемлекет артық өнімді елден шығарып, оны сатуға жібере отырып, сату рөлін атқара алады. Осылайша, елдің кірісі, оның әлемдік нарықтағы мәртебесі артады

Кәсіпкер-меншік иесі-азаматтық және сауда айналымындағы орталық тұлға, ол нарықтың басты әрекет етуші тұлғасы, азаматтық қоғам тұрақтылығының кепілі.

Кәсіпкерлік қызмет тауарлар өндірісін, тауар массасының бүкіл қозғалысын ұйымдастыруға ықпал етеді және оларды нарық арқылы түпкілікті тұтынушыға жеткізеді, осылайша қоғамның экономикалық өмірін біртұтас тұтасқа байланыстырады. Тауарлар өндірумен қатар ол азаматтарға көптеген түрлі қызметтер көрсетеді, қаржы және қор нарықтарын қозғалысқа келтіреді, ғылымның дамуы мен жаңа технологияларды құру үшін қоғамның зияткерлік әлеуетін жұмылдырады, осылайша ғылыми-техникалық прогресті жеделдету үшін алғышарттар жасайды, бұл елдің технологиялық дамуына, өнімді әлемдік

нарыққа шығаруға әкеледі. Сонымен қатар, мемлекетке салықтың негізгі бөлігін төлей отырып, кәсіпкерлік қызметпен айналысатын адам, яғни тікелей кәсіпкер, негізінен, мемлекетті ұстайды, оның негізгі шығындарын қаржыландырады. Бұл мемлекетке өз азаматтарына кепілдік берілген материалдық және білім деңгейін, тиісті медициналық қызмет көрсетуді, зейнетақы мен жәрдемақы төлеуді қамтамасыз етуге мүмкіндік беретін кәсіпкерлік қызмет екенін білдіреді. Бұл елдегі өмір сүру деңгейін, оның демографиялық, әлеуметтік және экономикалық деңгейін жақсартуға ықпал етеді. Мемлекеттің кәсіпкерлер есебінен алатын қаражаты мемлекеттік бюджеттің маңызды бөлігін құрайды және елдегі ақша массасының қозғалысына ықпал етеді.

Кәсіпкерлік қызметтің түрлері, жалпы сипаттамасы, құқықтық айырмашылықтары. Кәсіпкерліктің екі түрі бар: жеке және мемлекеттік. «Жеке кәсіпкерлікті қорғау және қолдау туралы» ҚР 1992 жылғы 4 шілдедегі Заңының 1 — бабына сәйкес жеке кәсіпкерлік-бұл азаматтардың өздерінің (жеке кәсіпкерлік) немесе мемлекеттік емес заңды тұлғалардың (заңды тұлғалардың жеке кәсіпкерлігі) меншігіне негізделген және азаматтардың немесе мемлекеттік емес заңды тұлғалардың атынан олардың тәуекелімен және мүліктік жауапкершілігімен жүзеге асырылатын, азаматтардың және мемлекеттік емес заңды тұлғалардың кіріс алуға бағытталған бастамашылық қызметі.

1997 жылғы 19 маусымдағы «Жеке кәсіпкерлік туралы» ҚР Заңының 1 - бабына сәйкес жеке кәсіпкерлік жеке кәсіпкерлік түрі ретінде-бұл азаматтардың өздерінің меншігіне негізделген және азаматтардың атынан олардың тәуекелі мен мүліктік жауапкершілігіне байланысты жүзеге асырылатын кіріс алуға бағытталған азаматтардың бастамашылық қызметі.

Заңды тұлға құрмай және заңды тұлға белгілері болмаған кезде кәсіпкерлік қызметпен айналысатын жеке тұлғалар дара кәсіпкерлік субъектілері болып табылады (Заңның 3-бабы).

Жеке кәсіпкерліктің екі түрі бар: жеке кәсіпкерлік және бірлескен кәсіпкерлік.

Өзіндік кәсіпкерлікті бір азамат өзіне меншік құқығымен тиесілі мүлік негізінде, сондай-ақ мүлікті пайдалануға және (немесе) оған билік етуге жол беретін өзге де құқыққа орай дербес жүзеге асырады.

Бірлескен кәсіпкерлікті азаматтар (дара кәсіпкерлер) тобы өздеріне ортақ меншік құқығымен тиесілі мүлік негізінде, сондай-ақ мүлікті бірлесіп пайдалануға және (немесе) оған билік етуге жол беретін өзге де құқыққа орай жүзеге асырады.

Бірлескен кәсіпкерлік үш нысанға бөлінеді:

1) ерлі-зайыптылардың ортақ бірлескен меншігі негізінде жүзеге асырылатын ерлі-зайыптылардың кәсіпкерлігі;

2) шаруа (фермер) қожалығының ортақ бірлескен меншігі немесе жекешелендірілген тұрғынжайға ортақ бірлескен меншік негізінде жүзеге асырылатын отбасылық кәсіпкерлік жатады;

3) кәсіпкерлік қызмет ортақ үлестік меншік негізінде жүзеге асырылатын жай серіктестік жатады.

Кәсіпкерлік қатынастардың субъектілері. Кәсіпкерлік түрлерін айқындау критерийлері. Жеке кәсіпкерлік қызмет субъектілеріне: дара кәсіпкерлік субъектілері; микробизнес субъектілері; шағын кәсіпкерлік субъектілері; орта кәсіпкерлік субъектілері; ірі бизнес субъектілері жатады.

Заңды тұлға құрмай және заңды тұлға белгілері болмаған кезде кәсіпкерлік қызметпен айналысатын жеке тұлғалар дара кәсіпкерлік субъектілері болып табылады.

Заңды тұлға құрмаған жеке тұлғалар және кәсіпкерлік қызметті жүзеге асыратын, жұмыскерлерінің жылдық орташа саны 10 адамға дейінгі заңды тұлғалар микробизнес субъектілері болып табылады.

Микробизнес субъектілері шағын кәсіпкерліктің құрамына кіреді.

Заңды тұлға құрмаған жеке тұлғалар және кәсіпкерлік қызметпен айналысатын, қызметкерлерінің орташа жылдық саны 50 адамнан аспайтын және активтерінің жалпы құны бір жыл ішінде алпыс мың еселенген айлық есептік көрсеткіштен аспайтын заңды тұлғалар шағын кәсіпкерлік субъектілері болып табылады.

Заңды тұлға құрмаған жеке тұлғалар және кәсіпкерлік қызметпен айналысатын, қызметкерлерінің орташа жылдық саны 250 адамға дейінгі және активтерінің жалпы құны бір жыл ішінде үш жүз жиырма бес мың еселенген айлық есептік көрсеткіштен аспайтын заңды тұлғалар орта кәсіпкерлік субъектілері болып табылады.

Кәсіпкерлік қызметпен айналысатын, қызметкерлерінің орташа жылдық саны 250 адамнан асатын немесе активтерінің жалпы құны бір жыл ішінде үш жүз жиырма бес мың еселенген айлық есептік көрсеткіштен асатын заңды тұлғалар ірі бизнес субъектілері болып табылады.

Осы Кодексте және өзге де заң актілерінде көзделген жағдайларды қоспағанда, азаматтардың заңды тұлға құрмай кәсіпкерлік қызметпен айналысуға құқығы бар. Дара кәсіпкерлерді мемлекеттік тіркеу Келу сипатында болады және дара кәсіпкер ретінде есепке қоюдан тұрады. Міндетті мемлекеттік тіркеуге мынадай шарттардың біріне жауап беретін дара кәсіпкерлер жатады: 1) жалдамалы жұмыскерлердің еңбегін тұрақты негізде пайдаланады; 2) Кәсіпкерлік қызметтен Қазақстан Республикасының заңнамалық актілерінде жеке тұлғалар үшін белгіленген жылдық жиынтық табыстың салық салынбайтын мөлшерінен асатын мөлшерде салық заңнамасына сәйкес есептелген жылдық жиынтық табысы болады.

Қазақстан Республикасының Салық кодексінде көзделген жағдайларды қоспағанда, аталған дара кәсіпкерлердің мемлекеттік тіркеусіз қызметіне тыйым салынады. Егер дара кәсіпкер лицензиялануға жататын қызметті жүзеге асырса, оның осындай қызметті жүзеге асыру құқығына лицензиясы болуы міндетті. Лицензия Лицензиялау туралы заңдарда белгіленген тәртіппен беріледі. Қазақстан Республикасының Үкіметі дара кәсіпкерлерге лицензиялар берудің оңайлатылған тәртібін белгілеуге құқылы.

Қазіргі уақытта Қазақстанда жүргізіліп жатқан экономикалық реформаның басым бағыттарының бірі шағын бизнестің қалыптасуы мен дамуы болып табылады. Шағын бизнес нарықтық тетіктерді қалыптастырудың негізгі шарттарының бірі болып табылатындығын және қазіргі заманғы нарықтық жүйенің құрамдас бөлігі болып табылатындығын қоғам барған сайын түсінеді. Шағын бизнесті өнеркәсіп секторын диверсификациялау (бөлу) арқылы бірлікте дамыту «Қазақстан – 2030» Стратегиясы негіздерінің бірін құрайды. Қазақстандағы шағын бизнес шаруашылық жүргізудің нарықтық жүйесін құрудағы қажетті буын ғана емес, сонымен қатар қоғамның әлеуметтік қайта құрылуындағы неғұрлым маңызды элемент болып табылады[2, 11 б.].

Қазақстанда бизнесті дамытуда кәсіпкерлік - экономика дамуының маңызды бағыты екендігін куәландырады және қазіргі кезде оның республика экономикасына қосқан үлесі барған сайын елеулі бола түсуде. Алайда, тұтастай алғанда, республика бойынша кәсіпкерлік саласында жұмыспен қамтылғандардың саны жылдан жылға артып келе жатқанына қарамастан, ал экономикалық белсенді халықтың үлес салмағы нарықтық қатынастары дамыған мемлекеттермен салыстырғанда әлі де төмен болып қалауда.

Кәсіпкерлікті мемлекеттік қолдау тетігін жетілдірудің түйінді нысандарының бірі экономикаға бұрынғысын тиімді алмастыруға қабілетті және орта тапты қалыптастыру үшін негіз болуға тиіс өндіріс пен қызмет көрсетуді ұйымдастырудың жаңа нысандарын енгізу болып табылады.

Кәсіпкерлік субъектілерін, әсіресе өндірістік салада қолдауды мемлекеттік тапсырыс тетігі есебінен қамтамасыз еткен дұрыс. Бұл механизм мемлекеттің ынталандырушы әсер ету спектрін едәуір кеңейте алады.

Кәсіпкерлікті мемлекеттік қолдау шараларының ішінде шағын кәсіпкерлікті белгілі бір нарыққа бекітуде мемлекеттің көмегі мен жәрдемдесуінің маңызы зор. Осы ұсынысты іске асыруды мемлекет дамытуға мүдделі өндірістердің басым түрлерінің тізбесін және өзі дамытқысы келетін өңірлердің тізбесін тұрақты жариялау арқылы қамтамасыз етуге болады.

Республикада кәсіпкерлікті қолдау бағдарламасының міндеттері[3, 314 б.]:

Салалық және өңірлік бөліністе бизнесті дамытудың басым бағыттарын айқындау. Бірінші кезекте ауыл шаруашылығы өнімдерін өндіру және қайта өңдеу, халық тұтынатын тауарлар өндіру, инновациялық қызметті дамыту саласында нарықтық экономиканың жеке және ұжымдық құрылымдарын құру туралы болып отыр;

Қазақстанда егеменді мемлекет ретінде нарықтық инфрақұрылымның барлық құрауыштарын қалыптастыру (тауар, қор биржалары, холдингтік, маклерлік, брокерлік, лизингтік, сақтандыру, аудиторлық компаниялар).

Жаңа экономикалық құрылымдарды қолдау бойынша мемлекеттік және мемлекеттік емес органдар мен ұйымдарды құру және олардың белсенді қызметі.

Кәсіпкерлікті қолдаудың Республикалық және жергілікті қорларын құру.

Кәсіпкерлікті мемлекеттік қолдауды жетілдіру жөніндегі аталған барлық шаралар, сайып келгенде, оның қызмет аясын кеңейтуге және көлемін ұлғайтуға мүмкіндік береді, сондай-ақ әрбір нақты кәсіпорынға оң ықпал етеді.

Кәсіпкерлік экономикалық қатынастарда ерекше орын алады, оларға, ең алдымен, стандартты емес және инновациялық тәсілдер мен шешімдерді енгізеді. Сонымен қатар, бұл орта таптың қалыптасуына және нығаюына ықпал етеді. Кәсіпкерлік пен билік құрылымдарының өзара әрекеттесуінің ерекше байланыстары мен бағыттары бар. Кәсіпкерлік қызметтің жеке тұлғаның, әсіресе жас ұрпақтың бірқатар жағымды қасиеттері мен құндылық бағдарларын қалыптастыруға әсері сөзсіз[4, 75 б.].

Осылайша, біз кәсіпкерліктің қазіргі қоғамда басты орын алатындығын көреміз. Өйткені, кәсіпкер мемлекеттің де, азаматтық қоғамның да тұрақтылығы мен тұрақты дамуының, оның азаматтарының экономикалық және саяси өмірінің тірегі және кепілі болып табылады.

Қорыта келгенде, кәсіпкерліктің негізгі мақсаты — халықты жұмыспен қамту, оның әлеуметтік мәселелерін шешу, еңбекке деген белсенділігін дамыту, тұтыну нарығын көп ассортименттегі тауарлармен, қызметтермен толықтыру. Қорытынды ретінде, Қазақстан Республикасында халықтың әл-ауқаттылығын түбегейлі жақсарту мен экономиканы дамыту секілді қиын да игі міндеттерді атқара білетін бизнесмендер тобын жетілдіруге алып баратын әрі кәсіпкерлік қызмет саласын шабыттандыратын кәсіпкерлікті басқару ісінің мақсатты да көп деңгейлі жүйесін қалыптастырудың қажеттігін атап өтуді жөн көрдім.

Әдебиеттер тізімі:

1. Entrepreneurship: A Working Definition,” Thomas Eisenmann, Harvard Business Review, 2013.
2. Назарбаев Н.Ә. Қазақстан 2030 Қазақстан халқына жолдауы.
3. Журавлёва М.Р., Малый бизнес.- Высшая школа Казахстана – 2004. №4, с.314-318.
4. “Entrepreneurship: A Survey of the Literature,” David Audretsch, European Commission, 2003.

ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ ЖАСЫЛ ЭКОНОМИКАНЫ ДАМУ ТҰЖЫРЫМДАМАСЫ

СЕРІК А. ҚЭУҚ, ПИМ-19-1 тобының студенті

Ғылыми жетекшісі: ДЖАЗЫҚБАЕВА Б. Қ
ҚЭУҚ, Менеджмент және инновациялар кафедрасы доценті, PhD

Қазіргі қоғамдық өндірістің дамуы, жалпы үнемділікке жету, ғылыми – техникалық даму, еңбек өнімділігінің өсуі, өнім сапасының жақсаруы стандарттауды және өнім сапасын меңгеріп қолданудың нәтижесінде ғана мүмкін. Қоғамның әр қызметінің саласына және өнімдерге бірыңғай ережелерді, талаптарды белгілеп, стандарттау, сонымен, өнімді өндіруші мен тұтынушы өндірістің талаптары, оның пайдалану жағдайлары араларындағы байланысты анықтайды.

XXI ғасырдың алғашқы жылдарынан бастап «Жасыл» экономика сөзі халыққа мәлім. «Жасыл» экономика елдердің табиғатын жақсартатын экономиканың жаңа салалары, табиғатқа көмек беруге және пайда келтіруге бағытталған жаңа технологиялар ретіндегі экожүйелік өзіндік түрі және экологиялық таза өнімдерді құру болып табылатын дамудың жаңа кезеңіне ауысуы деп есептейді.

«Жасыл экономика» - бұл адамдардың тұрақты әл-ауқаты ортасының жақсаруын көздейтін әлемдік экономиканың жаһандық даму курсы.

Жасыл экономика – табиғи қорларды тиімді пайдалану есебінен қоғамның әл-ауқатын сақтауға бағытталған, сондай-ақ соңғы пайдалану өнімдерін өндірістік циклге қайтаруды қамтамасыз ететін экономика.

Жасыл экономика бұл экономикалық теориядағы жаңа бағыттардың бірі. Ол табиғи ресурстарды «табиғи капитал» ретінде қарастырады. Осындай тәсіл, экономиканың табиғатпен байланысын және қолдану принциптерін өзгертеді де, ол мынадай шекті, қорландыру және табиғи ресурстарды жұмсау деген терминдерді анықтайды.

Жасыл экономика теориясы үш негізгі принциптерге негізделеді:

- шектелген кеңістікте ықпал студі шексіз ұлғайту мүмкін емес;
- шектелген ресурстар жағдайында шексіз ұлғайып жатқан талаптардың қанағаттандырылуын сұрау мүмкін емес;
- жер бетіндегі барлығы өзара байланыста болады.

Қазіргі таңда дүние жүзінің көптеген елдері жасыл экономика принципін қабылдаған. Осы мемлекеттердің экономикалық даму саясаты өнеркәсіптік өндіріс өсімін оңтайландыруға және қоршаған ортаға үнемді көзқарасқа негізделеді.

«Жасыл экономика» - бұл адамдардың тұрақты әл-ауқаты ортасының жақсаруын көздейтін әлемдік экономиканың жаһандық даму курсы.

Жасыл экономика – табиғи қорларды тиімді пайдалану есебінен қоғамның әл-ауқатын сақтауға бағытталған, сондай-ақ соңғы пайдалану өнімдерін өндірістік циклге қайтаруды қамтамасыз ететін экономика.

Халықаралық сарапшылардың пікірінше, мемлекет «жасыл» экономикаға көшуде мынадай міндеттерді шешуі тиіс:

- экологиялық салықтарды енгізу;
- «қоңыр» өнеркәсіп үшін мемлекеттік субсидияларды азайтып, экологиялық талаптарды күшейту; «Қоңыр» өнеркәсіп қазіргі күнгі дәстүрлі яғни ресурстарды ысыраппен пайдалануды, өндірісте көміртектің көп пайдаланылуын білдіреді.

- «жасыл» өнеркәсіпке мемлекеттік инвестициялар жасау;
- жаңа «жасыл» технологияларды трансферттеу мен енгізу.

Жасыл экономика бірінші кезекте экономикалық прогреске жағдай жасайды және мыналарды қамтамасыз етеді: ішкі жалпы өнімнің өсімі; елдің табыстарын ұлғайту; елдегі жұмыссыздық көрсеткіштерін азайта отырып, халық үшін жұмыс орындарын құру; «жасыл» экономикаға ауысу климаттың өзгеруі, пайдалы қазбалардың сарқылуы және су ресурстарының тапшылығы сияқты жаһандық қауіптен тәуекелдерді төмендетеді (кесте 1).

Кесте 1 Жасыл экономикаға мәселелері

Өзекті мәселелер	Шешу жолдары
Энергия генерациясы	Жел, күн және биожағар - жанармай
Су және ағын сулар	Суды тазарту, суды күзету, ағын суларды тазарту
Материалдар	Нано, био
Өндіріс/өнеркәсіп	Жетілдірілген қорап, ақылды өндіріс, мониторинг
Ауыл шаруашылығы	Табиғи пестицидтер, жер ресурстарын басқару, аква-мәдениет
Қалдықтар	Қайта өңдеу, қалдықтарды басқару
Құрылыс	«Жасыл құрылыс»

«Жасыл» экономиканы дамыту бағдарламасы аясында Қазақстан экономиканың 10 шешуші секторына құралдарды инвестициялауды жоспарлайды:

1. Ауыл шаруашылығы;
2. Тұрғын үй-коммуналдық шаруашылығы;
3. Энергетика;
4. Балық аулау;
5. Орман шаруашылығы;
6. Өнеркәсіп;
7. Туризм;
8. Көлік;
9. Қалдықтарды кәдеге жарату және қайта өңдеу;
10. Су қорларын басқару.

Қазақстандағы 2050 жылға дейінгі секторалдық және ресурстық ұзақ мерзімді индикаторлардың көпшілігіне қатысты алда тұрған мақсаттар мейлінше жоғары, сондықтан олардың басым бірлігі Тұжырымдаманы әзірлеу кезінде ескерілді, уақыт шегі жағынан неғұрлым таяу көрсеткіштер бөлігінде жетіспейтін көрсеткіштер пысықталды, атап айтқанда (кесте 2):

Кесте 2 «Жасыл» экономиканың мақсаттары мен нысаналы индикаторлары

Сектор	Мақсаттың сипаты	2020 ж.	2030 ж.	2050 ж.
Су ресурстары	Су ресурстары тапшылығын ұлттық деңгейде жою	Халықты сумен қамтамасыз ету	Ауыл шаруашылығын сумен қамтамасыз ету (2040 жылға қарай)	Сумен қамту проблемасын біржола шешу
	Су ресурстары тапшылығын	Жалпы бассейндер бойынша барынша	Әрбір бассейн бойынша	

	бассейндер деңгейінде жою	жылдам тапшылықты жабу (2025 жылға қарай)	тапшылықтың болмауы	
Ауыл шаруашылығы	Ауыл шаруашылығындағы еңбек өнімділігі	3 есе ұлғаюы		
	Бидайдың шығымдылығы (т/га)	1,4	2,0	
	Суғаруға жұмсалатын су шығындары (м3 /т)	450	330	
Энергия тиімділігі	2019 жылғы деңгейден ЖІӨ-нің энергия қажетсінуді төмендету	25% (2015 жылға қарай 10%)	30%	50%
Электр энергетикасы	Электр энергиясын өндірудегі баламалы кездердің 1 үлесі	Күн және жел: 2020 жылға қарай 3% кем емес	30%	50%
	Электр энергияны өндірудегі газ электр станцияларының үлесі	20%	25% 2	30%
	Өңірлерді газдандыру	Ақмола және Қарағанды облыстары	Солтүстік және Шығыс облыстар	
	Электр энергетикадағы көмірқышқыл шығарындыларының ағымдағы деңгейіне қатысты азайту	2020 жылғы деңгей	-15%	-40%
Ауаның ластануы	Қоршаған ортаға күкірт және азот оксидінің шығарындылары		Шығарындылардың еуропалық деңгейі	
Қалдықтарды кәдеге жарату	Қатты тұрмыстық қалдықтарды шығарумен халықты қамту		100%	
	Қоқысты санитарлық сақтау		95%	
	Өңделген қалдықтар үлесі		40%	50%

«Жасыл экономикаға» көшу жөніндегі тұжырымдама Қазақстан Республикасы Конституциясының, Стратегия - 2050, «Қазақстан – 2030: Барлық қазақстандықтардың гүлденуі, қауіпсіздігі және әл-ауқатының артуы стратегиясының» және Қазақстан Республикасының 2020 жылға дейінгі стратегиялық даму жоспарының ережелеріне сәйкес іске асырылады. «Жасыл экономикаға» көшуді іске асыру мәселелері «жасыл экономикаға» көшу мәселелері жөніндегі Қазақстан Республикасының заңнамалық актілерімен реттелетін болады. Ел экономикасының өзекті салаларына «жасыл» экономика тетіктерін кіргізудің қажеттілігі айқындалып, басымдық берілген салалар белгілінеп, салада қалыптасып отырған мәселелерді шешуің жолдары айқындалды (2 кесте).

Энергия үнемдеу - энергетикалық ресурстарды ұтымды пайдалану және жаңартылатын энергияның коммерциялық өндіріске бағытталған құқықтық, ұйымдастырушылық, ғылыми, өндірістік, техникалық және экономикалық іс-шараларды іске асыру болып табылады. Энергия үнемдеу шаралары дамытудың экономикалық және экологиялық аспектілері туралы оң әсер етеді. Энергия үнемдеу - табиғи ресурстарды сақтау үшін маңызды міндет.

Қазіргі уақытта энергия үнемдеу және осы саладағы зерттеулер ғылыми дәрежеге ие. Қазақстанда энергия үнемдеу және энергия тиімділігін арттыру шаруашылықтың барлық салаларында қазіргі уақытта энергетикалық, экологиялық және экономикалық проблемалар кешенін шешетін басым міндеттр болып табылады. Осы міндетті шешпей елдің дамуын ұстау мүмкін емес.

Кесте 3 «Жасыл» экономиканы дамыту салалары

Салалар	2030 ж дейінгі нысаналы көрсеткіш	Шешу жолдары
Су ресурстарын тиімді пайдалану	Ауыл шаруашылығында: су тұтынуды жалпы 2 есеге қысқарту	Егіс алқаптарының 15 пайызына тамшылатып суаруды және басқа да қазіргі заманғы су үнемдеуші технологияларды енгізу, суды жіберіп суаруды суарылатын алқаптардың 80 пайызынан 5 пайызына дейін азайту
	Өнеркәсіпте: жұмыс істеп тұрған кәсіпорындарда су пайдалануды жалпы 25 пайызға қысқарту	Энергетикалық, өндіруші және металлургия салаларында су үнемдеу технологияларын енгізу және сарқынды суларды қайтадан пайдалану мен сумен айналдыра жабдықтау
	Коммуналдық шаруашылықта: су пайдалануды жалпы 10 пайызға азайту	Үйлер мен коммуналдық желілердегі судың ағып кетуін жою, тарату тораптарындағы судың қысымын бақылау, тұрмыстық техника мен сантехниканың суды үнемдеу стандарттарын жоғарылату
Өнімділігі жоғары ауыл шаруашылығын дамыту		Суды көп қажет ететін ауыл шаруашылығы дақылдарын алмастыру; суару технологиясын жетілдіру; су тасымалдау кезінде шығасыларды қысқарту; жылыжай өндірісін дамыту.
Энергия тиімділігін арттыру	Тұрғын үй –коммуналдық шаруашылықта:	Ескі әрі тиімсіз қазандықтарды жаңғырту немесе ауыстыру; жылу сақтайтын материалдарды, зауыттық жылу сақтағышы бар терезелер мен

		құбырларды өндіру бойынша ұлттық салаларды дамыту жолымен мемлекеттік қолдау көрсету.
	Өнеркәсіпте: өнімнің бірлігіне энергия ресурстарын тұтынуды төмендету	Энергия тиімділігін арттыру бойынша инновациялық технологияларды енгізу; кәсіпорынды жаңғырту үшін қаржылық жағдайлар жасау; энергия үнемдеу саласындағы кадрлармен қамтамасыз ету; жабдықты жаңғырту және сақтағыш өндірісті құру үшін ғылым мен өндірістің өзара іс-қимылы.
	Көлік секторында: Энергиялық тиімді көлік инфрақұрылымын дамыту	Жергілікті қоғамдық көлікті таза отынға (газ және электр) көшіру есебінен оның энергия тиімділігін арттыру
	Электр энергетикасы: электр энергиясын өндірудің жалпы көлеміндегі жел, күн, гидро және атом станцияларын қоса алғанда, баламалы және жаңартылатын энергия көздері үлесінің 50 пайызына қол жеткізу	көмірмен жұмыс істейтін электр станцияларын жаңғырту; шаң, күкірт қостотығы мен азот тотығы шығарындыларын ұстап қалу үшін шаң-газ тазартқыш жабдықтарды орнату; жел және күн электр станцияларын салу арқылы жаңартылатын энергетиканы дамыту;
Қалдықтарды басқару		тұтынушылардан тұрмыстық қалдықтарды бөлек жинауды енгізу; саланы дамыту үшін бюджет ресурстары есебінен инвестициялар тарту тетігін, ірі қалаларда мемлекеттік-жеке меншік әріптестік арқылы және шағын елді мекендерде муниципалдық құрылымдар деңгейінде тарту тетігін әзірлеу
Ескерту: [2] әдебиет көзі негізінде құрастырылған.		

Қоғамдық дамудың объективті заңдылығына еңбектің энергиямен қамтамасыз етілуінің жүйелік өсуі жатады. Сондықтан ғылыми-техникалық прогресс қоғамдық өндірістің энергетикалық тиімділігін арттыруға және энергияны үнемдеуге бағытталған. Энергияны үнемдеуді екі аспект бойынша қарау керек. Бірінші аспект өндірілетін өнімге немесе ұлттық кіріске, органикалық және ядролық отындарды үнемдеуге, электр және жылу энергияларына жұмсалатын отын мен энергияның физикалық көлемінің төмендеуінен тұрады. Ал екінші энергия үнемдеу аспектісіне энергетикалық өндіріс пен энергетикалық баланс құрылымын толық жетілдіру есебінде экономикалық тиімділіктің табысты болу үшін энергетикалық шарушылық көлемінде қамтамасыз ететін іс-шараларды жүзеге асыру және еңбек ресурстарының энергиялары немесе қымбат және тапшы материалдардың орнын толтыратын іс-шаралар жатады. Энергия үнемдеу саласы халық шаруашылығының тиімділігін арттыру құралдарының құрамына тиімділігі жоғары және ірі масштабты қымбат энергоресурстардың орнын толтыру мақсатындағы негізгі іс-шаралар жатады. Энергия үнемдеу саласы энергия

тұтынуды арттыру мақсатындағы барлық кешенді қамтиды, ол энергия сыйымдылығын азайту бөлігінде қандай болса, энергия тұтыну құрылымында да сондай дәрежеде болады.

Қазақстандағы энергияны үнемдеу саласының негізгі тапсырмалары:

–энергия сұранысын тұрақтандыратын және төмендететін, энергия үнемдеу процесінің бағыты бойынша басқарудың нарықтық механизімің өңделуі;

–Қазақстан Республикасының энергияны үнемдеуді жетілдірге бағытталған құқықтық кешен мен заңды актілердің тіркелуі;

–тұтынылатын энергияның құралдарын есептеу және реттеу құрылғыларын тездетіп шығару;

–технологиялық процестердің энергетикалық сипаттамасын өңдеу және бекіту, тұрмыстық техниканың, ғимараттардың және құрылыстардың энергетикалық көрсеткіштеріне арнайы өлшеу шамаларын енгізу;

–ғылыми техникалық жоспар мен тұрғындарға арналған ғылыми бағдарламалар бойынша ақпараттық-жарнамалық ұйымдар;

–жұмсақ көпіршіктер мен энергия тасушыларға арналған тарифтерді өңдеу және қолдану;

–демонстрациялық энергия тиімді жопарларды, үлгілерді, қондырғыларды өңдеу және жасап шығару;

–энергия үнемдеу процесімен басқарудың құрылымдық органдарын құру,

–белгілі бір саланың, ұйымның, өндіріс орнының, цехтың энергия сыйымдылығының өсімін немесе төмендету мерзімін анықтау;

–арнайы бюджеттен тыс "Энергия үнемдеу" фондын құру.

Әдебиеттер тізімі:

1. Towards a European Research Area Science, Technology and Innovation. Key Figures 2007-2009. European Commission, 2009.

2. Мұқаулы, С. Табиғатты пайдалану экономикасы: оқу құралы.- Алматы: Экономика, 2015.

3. «Зеленая экономика» – новый вектор устойчивого развития Республики Казахстан // <http://auliekol.kostanay.gov.kz/kz/zelenaya-ekonomika/>

УДК 334

ПРОБЛЕМЫ РАЗВИТИЯ МАЛОГО И СРЕДНЕГО БИЗНЕСА В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН

ТУРДАШ М.М., студент 4 курса
Жетысуский университет имени И.Жансугурова

Сегодня в развитых странах большая часть объема валового внутреннего продукта приходится на малый и средний бизнес. Малое и среднее предпринимательство - это основа общества, обеспечивающая повышение благосостояния и развитие граждан. Исходя из мирового опыта, предпринимательство является фактором развития экономики развивающихся стран. Основной целью развития малого предпринимательства является развитие экономики страны и направление на рынок ликвидного, качественного товара, удовлетворяющего потребности простого населения.

В настоящее время в стране прогрессивно развивается малый бизнес. Благодаря этому в обществе развивается конкуренция, увеличивается потребительский сектор, создаются дополнительные рабочие места. Малое предпринимательство охватывает все отрасли народного хозяйства, такие как правовые, финансовые, социально-экономические вопросы. Поэтому в будущем мы являемся источником развития страны.

Малое предпринимательство в республике играет важную роль как структурообразующий фактор для развития эффективной рыночной экономики. Он способствовал развитию конкурентной среды, насыщал рынок товарами и услугами, способствовал развитию сел, малых и средних городов. Преимущества малого предпринимательства являются быстрым окуплением капитальных вложений, ориентацией производителей на региональный рынок, быстрой адаптацией к изменению спроса, ростом занятости. В Республике Казахстан в настоящее время особое внимание уделяется организации и развитию предпринимательской деятельности, развитию и эффективному функционированию малого и среднего предпринимательства. Как известно, несмотря на удовлетворительное развитие экономики любой страны, большое внимание уделяется развитию малого предпринимательства. Но мы видим, что малое и среднее предпринимательство все еще ниже уровня возможного своего развития, как в количественном, так и в качестве. В связи с этим хотелось бы остановиться на зарубежном опыте развития малого предпринимательства.

Под влиянием развития конкуренции в западных странах с развитой экономикой возрастала роль малого и среднего бизнеса. Главная причина этого - преимущества, характерные для предприятий экономического сектора. Для стран, вступивших в рыночную экономику, опыт развития малого бизнеса имеет большое значение. Около 97% зарегистрированных предприятий в США составляют малые предприятия. Эти малые предприятия занимают 53% валового национального продукта, 72% розничной торговли, 57% сферы услуг. При экономическом росте и спаде, при создании и сокращении новых рабочих мест малое предприятие снижает проблему безработицы. Как показывает пример развития малого бизнеса в США, малый бизнес быстро адаптируется к изменению внешней среды [1].

В США малый бизнес имеет постоянное государственное применение. То есть, различные государственные регуляторы и меры поддержки базируются на правовой базе. Одним из них является закон «о малом бизнесе». В Конгрессе США проблемами малого бизнеса занимаются два комитета. На федеральном уровне действует администрация малого бизнеса. Главная функция администрации - всесторонняя поддержка малого бизнеса. В каждом штате региональные отделы администрации предоставляют субъектам малого бизнеса информацию о рынке, помогают решать его проблемы.

Ограничения со стороны государства препятствуют предпринимательству. Поэтому Конгресс США непосредственно контролирует малый бизнес. Конгресс создает несколько программ для поддержки и развития малого бизнеса.

Самая главная программа - это инкубаторная программа. Инкубаторы - это организации, создаваемые при университетах, компаниях, федеральных органах, штатных управлениях. Основная цель этих организаций - оказание всесторонней помощи новым предпринимателям. Потому что, несмотря на то, что многие предприниматели хотели начать свое дело, не имеют возможности, такие предприниматели приходят на помощь инкубаторам [2].

В США малые предприятия играют ведущую роль в экономике. Поэтому федеральные, штатные органы управления придают большое значение развитию малого и среднего бизнеса, создают все условия для его развития.

По зарубежному опыту можно заметить, что еще много работ которых необходимо провести в Казахстане. Только инициатива работ, по которым будет исполнен закон "о поддержке малого предпринимательства", должна проводиться системная работа по развитию

этого сектора экономики. В республике необходима реальная помощь малому и среднему предпринимательству, а не как за рубежом.

Если бы развивать малый и средний бизнес, получая пример зарубежного опыта, то можно было бы существенно развивать как экономику страны, так и благосостояние народа.

В Казахстане существует ряд трудностей при ведении малого бизнеса. Основная проблема малых предприятий - нехватка материально-технической и финансовой базы. В этой связи целесообразно предусмотреть механизм льготного кредитования в соответствии с потреблением, налогообложение, а также льготы во внешнеэкономических связях. Это, в свою очередь, позволит удовлетворить потребности населения и усилить предпринимательство. Что касается еще одной проблемы, то это правовое наказание, опирающееся на ход развития малого предпринимательства. Это еще не совершенствуется, но есть правовые документы, регулирующие малый бизнес. К примеру, в настоящее время проблема рекламы в городе Алматы остается актуальной. То есть, если раньше вы могли наблюдать за своим магазином или за товаром за пределами предприятия, то сегодня такие оформления были отнесены к рекламе и внесены налоги.

Еще одна проблема в развитии малого предпринимательства - кадры предприятия. В настоящее время стране нужны профессионалы, обладающие знаниями и опытом в области создания и обеспечения деятельности рыночных структур предпринимательства. Поэтому очень важно дальнейшее развитие предпринимательского образования, основываясь на отечественном и зарубежном опыте. Это только основное из проблем. Очевидно, что без проблем и без преувеличения ничего не вырабатывается.

В этом году в стране будет разработана новая программа развития малого и среднего бизнеса. Проект, инициированный Министерством национальной экономики совместно с Палатой предпринимателей «Атамекен», является продолжением программы "Дорожная карта бизнеса-2020" [3].

О том, что в прошлом году финансирование программы «Дорожная карта бизнеса - 2020» увеличилось на 57%, говорили на очередном заседании правительства. Как нам известно, для реализации данной госпрограммы из республиканского бюджета было выделено 210 млрд. долларов США. На выделенные средства профинансировано 13 тысяч субъектов малого и среднего бизнеса, создано 10 тысяч рабочих мест, выпущено продукции на сумму 3,3 трлн тенге. Ежегодно около 20 тысяч предпринимателей получают образование и повышают профессиональную квалификацию. Более 100 тысяч предпринимателей получают консультационные и сервисные услуги [4].

Можно выделить две группы причин, сдерживающих развитие малого и среднего бизнеса.

Первая причина – это причины общеэкономического характера, заложенные в экономической политике государства;

Вторая причина – частного, преимущественно организационного характера.

Исходя из вышесказанного, я предлагаю следующие основные направления преодоления проблем малого бизнеса в нашей стране:

создание правовых и организационных условий для роста деловой активности малых предприятий;

развитие реализаций экономической политики, включая научно-техническую, инновационную, инвестиционную, ценовую;

развитие налоговой и кредитно-финансовой политики для обеспечения эффективного развития малого бизнеса;

оказание малым предприятиям содействия в осуществлении внешнеэкономической деятельности;

применение специальных мер по отношению к малым предприятиям поддержки с учетом особенностей каждой отрасли и региона, отдельных групп предпринимателей и видов деятельности: поощрение ремесел, сезонных работ, артельных и семейных форм организации деятельности;

снижение расходов по социальному страхованию.

В целом вопрос о том, что необходимо сделать для дальнейшего интенсивного развития малого и среднего предпринимательства не оставляет равнодушным ни правительства, ни экономистов, ни других слоев. Для этого необходимо глубоко изучить и проанализировать причины невыполнения большого количества недостатков, целей и задач, направленных в ранее принятых концепциях и программах по развитию малого предпринимательства, и учитывать их дальнейшее предотвращение. Опыт стран с развитой экономикой свидетельствует, что государственная поддержка малого и среднего бизнеса обеспечивается не только через содействие в решении конкретных проблем регистрации, налогообложения кредитования и других вопросов деятельности, но и через регулирование в законодательном порядке социально-правовых и экономических сторон деятельности представителей отдельных социальных слоев, составляющих фундамент среднего класса [5].

Список литературы:

1.Божко Л.Л.Государственное регулирование экономики: Учебное пособие. - Рудный: РИИ, 2018. - 105с.

2.Современная экономика и образование: проблемы, возможности и перспективы развития: Материалы международной научно-практической конференции, 30 марта 2016 г..Т. 2. / Ред. изд. совет В.А. Корвяков (пред.) и др.. - Алматы, 2016. - 621с.

3.Есенбекова Ж.Ж.Государственный сектор экономики: Учебное пособие. - Костанай: КГУ им. А. Байтурсынова, 2017. - 156с.

4.Шеримова Н.М.Организация бизнеса: Учебное пособие. - Павлодар: Кереку, 2018. - 111с.

5.Хамитова Д.М. Современные проблемы развития малого и среднего бизнеса в Республике Казахстан / Д. М. Хамитова, А. Б. Фаткуллина. — Текст : непосредственный // Молодой ученый. — 2019. — № 17.1 (255.1). — С. 28-29.

УДК 378(658)

ПРОИЗВОДИТЕЛЬНОСТЬ ТРУДА И ПУТИ ЕЕ ПОВЫШЕНИЯ

ХМЕЛЕВА О.В. АНОО ВО Центросоюза Российской Федерации
«Российского Университета кооперации»
Чебоксарский кооперативный институт (филиал)

В последнее время функция управления персоналом приобретает все большее значение, так как современные предприятия, активно действующие в изменяющейся среде, ориентированные на качество, а не на количество выпускаемой продукции, все в большей степени зависят от человеческого фактора. Поэтому преуспевающие фирмы вкладывают большой капитал в развитие трудовых ресурсов, рассматривая его не как издержки, а как активы предприятия. Со временем капитал, вложенный в человека, возрастает, а не уменьшается, как капитал, вложенный в средства производства. Именно человеческий капитал, а не заводы, оборудование и производственные запасы обеспечивают конкурентоспособность и экономический рост предприятия.

Эффективность использования человеческих ресурсов фирмы характеризует производительность труда, которая определяется количеством продукции, произведенной в единицу рабочего времени, или затратами труда на единицу произведенной продукции или выполненной работы.

Основными показателями производительности труда на уровне предприятия являются показатели выработки (В) и трудоемкости (Тр) продукции, рассчитываемые по следующим формулам [1, с. 82]:

$$V = q / Ч_{сп}, (1)$$

$$T_p = T / q, (2)$$

где q - объем произведенной продукции или выполненной работы в натуральных или условно-натуральных единицах измерения;

Ч_т - среднесписочная численность работающих;

T - время, затраченное на производство всей продукции, норма-часов.

Производительность труда - показатель динамичный. Она постоянно изменяется под воздействием множества причин и факторов, одни из них способствуют повышению производительности труда, другие - снижают ее [2, с. 106].

На уровень и динамику производительности труда влияют условия:

природно-климатические;

общественные (формы собственности на средства производства, производственные отношения и т.д.).

Производительность труда зависит от:

производительной силы труда;

интенсивности труда;

использования рабочего времени.

Проведем оценку производительности труда на Акционерное общество «Чувашская автотранспортная компания»

Экономические показатели отражают эффективное использование материальных и финансовых ресурсов. В анализе деятельности перспективное внимание уделяется повышению производительности труда, ускорению оборачиваемости оборотных средств. В таблице 1 приведены основные экономические показатели деятельности АО «ЧАК» за 2017-2019 гг.

Таблица 1- Динамика экономических показателей деятельности АО «ЧАК» за 2016-2018 гг.

Показатели	Годы			Отклонение, (+,-)		Темп изменения, %	
	2016г.	2017г.	2018г.	2017 г. от 2016 г.	2018 г. от 2017 г.	2017 г. к 2016 г.	2018 г. к 2017 г.
1. Выручка, тыс. руб.	143660	140517	149596	3143	9079	97,8	106,5
2. Себестоимость продаж, тыс. руб.	122338	123482	132564	1144	9082	100,9	107,3
3. Прибыль (убыток) от продаж, тыс. руб.	3027	16735	-388	13708	-20123	в 5,5 р.	-2,3
4. Управленческие расходы	18295	17123	17123	-1172	0	93,6	100

Затраты себестоимости продаж в 2018 г. увеличились на 9082 руб. или на 0,9%.

В 2017г. выручка уменьшилась на 3143 рублей ,но 2018 наблюдается увеличение в 6,5 %

С точки зрения выполнения персоналом своих функций важно изучать не только численность работников, но и их состав. В Обществе существует следующие группы персонала:

- руководящий (административно-управленческий) персонал, осуществляющий техническое, организационное и экономическое руководство производственным процессом и трудовым коллективом.

- специалисты и служащие работники, выполняющие инженерно-технические, экономические и другие функции.

- промышленно-производственный персонал, занимающийся основной деятельностью т.е. рабочие занятые в производственном процессе.

Структура персонала АО «ЧАК» является оптимальной для автотранспортных предприятий, имеющих в составе 4 структурных подразделения, находящихся в разных административных центрах Чувашской Республики. Снижение численности рабочих на 2,3% по сравнению с 2015 г. связано со снижением объемов, оказываемых АО «ЧАК» автотранспортных услуг. Снижение численности рабочих привело к изменению структуры персонала. Доля руководителей в 2016 г. составляет 9%, специалистов 13,5 % от общей численности персонала общества.

Для повышения производительности труда необходимо совершенствовать систему мотивации персонала АО «ЧАК», которая нуждается в совершенствовании с учетом новых подходов и тенденции кадрового менеджмента, поэтому в качестве адаптации окладно-премиальной системы стимулирования есть вариант использования дополнительных выплат:

- за квалификацию – доплата за высшее или среднее профессиональное образование, при условии, что в квалификационных требованиях к сотруднику, замещающему данную должность, есть такое требование. При несоответствии доплата не производится.

- за стаж работы в АО «ЧАК» – доплата сотрудникам, отработавшим в организации определенное количество лет. Мотивационная направленность очевидна – рост профессионализма.

- за освоение смежных специальностей - доплата работникам производственных подразделений для стимулирования освоения смежных специальностей. Освоение смежных специальностей должно способствовать реализации планов по горизонтальной ротации при незагрузке на основном месте работы.

- за ответственность при принятии решений – надбавка руководящим сотрудникам. Процент от должностного оклада, выплачиваемый в качестве надбавки должен расти в зависимости от уровня должности (своеобразное грейдирование, но по одному показателю).

В качестве «точек роста» целесообразно:

- перейти от ежемесячного премирования к ежеквартальному;

- изменить соотношение между постоянной частью оплаты труда и переменной;

- разработать новые показатели премирования;

- ввести новые условия премирования.

На рисунке 1 представим мероприятия по совершенствованию системы оплаты труда работников АО «ЧАК».

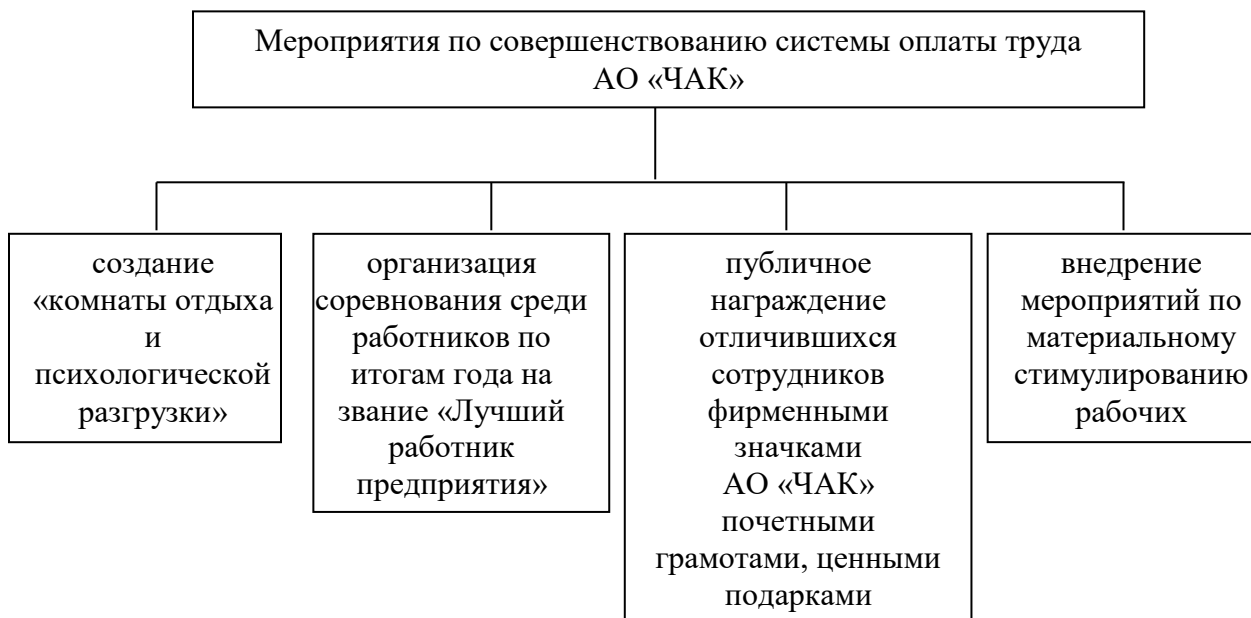

Рисунок 1- Мероприятия по совершенствованию системы оплаты труда АО «ЧАК»

Все эти мероприятия помогут существенно увеличить производительность труда работников АО «ЧАК».

Производственная деятельность АО «ЧАК» является той нишей, где безупречный сервис является основополагающей конкурентоспособности предприятия. В связи с этим АО «ЧАК» должно ориентироваться на клиентов, должно быть открытым, ответственным, честным, этичным и постоянно развиваться. Ну и конечно же в ценностях не надо забывать про профессионализм. В связи с этим необходимо постоянно повышать уровень профессионального образования. На предприятии необходимо постоянно проводить семинары, презентации, курсы повышения квалификации.

Выбранные корпоративные ценности необходимо донести до каждого сотрудника и чтобы каждый понимал свои ориентиры. Данные ценности позволят работникам и клиентам доверять друг к другу.

АО «ЧАК» можно предложить применять такие премии и поощрения к окладу, как добавки и надбавки за расширение клиентской базы предприятия или увеличения объема выполненных работ; высокий уровень квалификации специалистов; навыки использования прогрессивной техники и технологий. Установка доплат подобного типа подразумевает под собой увеличение производительности труда и как следствие рост оборота предприятия.

При росте материального стимулирования возрастает трудовая активность и качество труда работников, а значит и ответственность, добросовестность, дисциплинированность, инициативность, что приведет к улучшению использования баланса рабочего времени и снижению текучести кадров.

Для совершенствования финансово-хозяйственной деятельности АО «ЧАК» необходимо повышать в первую очередь эффективность использования трудовых ресурсов предприятия, чего можно добиться стимулированием труда работников предприятия.

Руководство АО «ЧАК» стремится к тому, чтобы работники были заинтересованы в труде с помощью, как материальных, так и моральных стимулов и повысилась производительность труда.

Таким образом, можно сделать вывод, что наибольшее неудовлетворение составляет система оплаты труда, затем – вознаграждение.

Список литературы:

- 1.Беляцкий Н. П. Управление персоналом: учебное пособие для вузов / Н. П. Беляцкий, С. Е. Велесько, П. Ройш. - Минск: Интерпрессервис; Экоперспектива, 2012. - 82 с.
- 2.Воскресенский В. Ю. Развитие трудового потенциала предприятия / В. Ю. Воскресенский // Закон и право. - 2017. - N 2. - С. 106.

**СЕКЦИЯ: ПРИОРИТЕТНЫЕ НАПРАВЛЕНИЯ РАЗВИТИЯ ФИНАНСОВО-
КРЕДИТНОЙ СИСТЕМЫ И ТЕНДЕНЦИИ РАЗВИТИЯ СИСТЕМ БУХГАЛТЕРСКОГО
УЧЕТА, АУДИТА, СТАТИСТИКИ И ОЦЕНКИ**

УДК 657

**РАЗВИТИЕ ИНСТРУМЕНТАРИЯ АНАЛИЗА ФИНАНСОВОЙ ОТЧЕТНОСТИ
ТОРГОВОЙ МИКРООРГАНИЗАЦИИ**

АБРАМОВА Т.О. студент
Сибирский университет потребительской кооперации

В настоящее время существует большое количество методик анализа финансовой отчетности организации, которые применяются специалистами для целей принятия обоснованных управленческих решений в состоянии нестабильности окружающей среды.

Согласно Г.В. Савицкой, можно выделить основные показатели для определения финансового состояния организации: платежеспособность и финансовая устойчивость. По её мнению, финансовая устойчивость описывает внутреннюю сферу финансовой деятельности компании: баланс доходов и расходов, средств и источников их формирования, в свою очередь платежеспособность является внешним определением финансового состояния организации. Важной составляющей методики также является анализ имущественного состояния, анализ эффективности использования капитала и источников его формирования, а также анализ на риск банкротства. [4, с.295].

Согласно А.Д. Шеремету, финансовое состояние организации определяется расположением средств, а также состоянием источников их формирования. Далее следует проанализировать финансовую устойчивость, ликвидность организации и её платежеспособность. Особое значение имеет анализ неплатежеспособных организаций [5, с.306].

Согласно статье 4 Федерального закона от 24.07.2007 № 209-ФЗ «О развитии малого и среднего предпринимательства в Российской Федерации» [3] и постановлению Правительства РФ от 04.04.2016 № 265 [2] объект наблюдения ООО ПК «Уют Мебель» относится к микроорганизациям, так как её численность не превышает 15 человек и выручка от реализации не более 120 млн. руб. Организация формирует следующие отчетные формы: бухгалтерский баланс, отчет о финансовых результатах.

В данной статье предлагается методика анализа финансовой отчетности, которая может быть использована микроорганизациями отрасли торговли для принятия оперативных решений. Преимуществом методики является то, что она проста в применении.

Для организаций отрасли торговли важен анализ доходов и расходов, а также динамика финансового результата. Также важно определить, находится ли организация в состоянии кризиса и присутствует ли риск банкротства. Это позволит по результатам анализа сформировать мероприятия по выходу из кризисного состояния. Кроме того, можно определить способность организации погасить принятые на себя финансовые обязательства, своевременно выплачивать заработную плату сотрудникам.

В связи с вышеобозначенными, для микроорганизаций отрасли торговли показателями, обязательными для анализа финансовой отчетности, выступают следующие: коэффициент платежеспособности, коэффициент оборачиваемости запасов, коэффициент ликвидности,

излишек (недостаток) собственных оборотных средств для финансирования запасов, излишек (недостаток) собственных и долгосрочных источников средств для формирования запасов, излишек (недостаток) общей величины источников средств для формирования запасов, трёхкомпонентный показатель типа устойчивости финансового состояния, коэффициент автономии, коэффициент обеспеченности собственными оборотными средствами, коэффициент маневренности, коэффициент финансовой устойчивости, коэффициент финансовой напряженности, коэффициент финансового риска.

Ключевым показателем, определяющим тип финансовой устойчивости организации, является трёхкомпонентный показатель типа устойчивости финансового состояния. Его компонентами являются: излишек (недостаток) собственных оборотных средств для финансирования запасов, излишек (недостаток) собственных и долгосрочных источников средств для формирования запасов, а также излишек (недостаток) общей величины источников средств для формирования запасов. Рассчитав данные показатели, можно сделать выводы о типе финансовой устойчивости. В заключении можно сделать вывод о том, находится ли организация в кризисном состоянии и присутствует ли риск банкротства.

На первом этапе предлагаемой методики необходимо проанализировать доходы и расходы организации. На данном этапе рассчитываются такие показатели как выручка от продаж в 1 руб. доходов, доходы на 1 руб. расходов, доходы на 1 руб. активов, рентабельность капитала, рентабельность продаж, расходы на 1 рубль доходов и рентабельность расходов. По результатам анализа делается вывод о динамике выручки и затрат организации.

На втором этапе проводится анализ финансовой устойчивости организации. Анализ проводится с применением абсолютных и относительных показателей, в число которых входят: коэффициент платежеспособности, коэффициент оборачиваемости запасов, коэффициент ликвидности, трёхкомпонентный показатель типа устойчивости финансового состояния, коэффициент автономии, коэффициент обеспеченности собственными оборотными средствами, коэффициент маневренности, коэффициент финансовой устойчивости, коэффициент финансовой напряженности, коэффициент финансового риска. На основании полученных результатов можно сделать вывод о том, насколько грамотно организация распоряжалась денежными средствами ни протяжении рассматриваемого периода.

Отметим, что рассматриваемая организация ООО ПК «Уют-Мебель» является микроорганизацией, поэтому, в связи с отсутствием некоторых статей в бухгалтерском балансе, не все относительные показатели необходимо рассчитывать. Например, для расчета коэффициента покрытия используются данные по доходам будущих периодов и оценочным обязательствам, которые отсутствуют в бухгалтерском балансе организации. В организации нет долгосрочных обязательств, что также свидетельствует об отсутствии необходимости расчета коэффициента капитализации.

По результатам реализации первого этапа предлагаемой методики анализа финансовой отчетности торговой микроорганизации ООО ПК «Уют-Мебель» можно отметить увеличение в 2019 году размера прибыли и объема продаж. Анализ показателей доходов и расходов представлен в таблице 1.

Таблица 1 - Анализ доходов и расходов ООО ПК «Уют Мебель»

Показатели (в тыс. руб.)	2018	2019	Отклонение, +/-
Выручка от продаж в 1 руб. доходов	-0,000022	1,24	+1,24
Доходы на 1 руб. расходов	-1,0	0,08	+1,08
Доходы на 1 руб. активов	-5489,94	0,65	+5490,59
Рентабельность продаж (%)	2,11	9,02	+6,91

Расходы на 1 рубль доходов	-1,0	12,5	+13,5
Рентабельность расходов	- 0,00000033	0,078	+0,078

Проанализировав доходы и расходы, можно сказать о том, что часть выручки от продаж в 1 руб. доходов в 2019 году составляет 1,24, что значительно увеличилось по сравнению с 2018 годом. Также повысился показатель доходов на 1 руб. расходов на 1,08 и в 2019 году стал равен 0,08, когда в 2018 году он составлял -1,0. Увеличение показателя доходов на 1 руб. активов в 2019 на много превысило его значение в 2018 году.

Рентабельность продаж в 2018 году составляет 2,11%, что свидетельствует о низкой рентабельности продаж. В 2019 году она равна 9,02% и находится на среднем уровне, при котором организация способна работать устойчиво. Доля расходов на 1 рубль доходов в 2019 составила 12,5, что больше этого показателя в 2018 году на 13,5. Рентабельность расходов имеет маленькое значение показателя, что говорит о низкой доходности.

Второй этап включает в себя анализ абсолютных и относительных показателей финансовой устойчивости.

По результатам анализа второго этапа предлагаемой методики можно сделать выводы, что в 2019 году организация платежеспособна, имеется недостаток доли собственных источников средств в общей величине капитала, а также наблюдается увеличение доли оборотного капитала. Помимо этого, в 2018 и 2019 годах организация находится в кризисном состоянии и присутствует риск банкротства. Анализ показателей финансовой устойчивости ООО ПК «Уют-Мебель» представлен в таблице 2.

Таблица 2 - Анализ показателей финансовой устойчивости ООО ПК «Уют-Мебель»

№ п/п	Наименование показателя	Оптимальный уровень	Обозначение показателя		Изменение
			кон. 2019 года	нач. 2019 года	
1	$K_{пл}$	0,5 – 0,7	1,64	0,31	1,33
2	$K_{оз}$	—	2,57	1,68	0,89
3	$K_{ал}$	0,2 – 0,3	0,24	0,09	0,15
4	$K_{бл}$	>1	0,24	0,09	0,15
5	$K_{тл}$	1 – 2	2,6	1,3	1,3
6	$\Delta СОС$ (в тыс. руб.)	—	-81	-382	301
7	$\Delta СД$ (в тыс. руб.)	—	-81	-382	301
8	$\Delta ИО$ (в тыс. руб.)	—	-81	-124	43
9	S	(1; 1; 1)	(0; 0; 0)	(0; 0; 0)	0
10	$K_{авг}$	>0,5	0,62	0,22	0,4
11	$K_{напр}$	0,5	0,38	0,77	-0,39
12	$K_{фр}$	≤ 1	0,61	3,56	-2,95
13	$K_{ман}$	0,2 – 0,5	1	1	0
14	$K_{СОС}$	0,1 – 0,5	0,62	0,23	0,39
15	$K_{фy}$	0,7 – 0,8	0,62	0,23	0,39

Коэффициент платежеспособности ООО ПК «Уют-Мебель» в 2018 году составил 0,31 и находился ниже оптимального уровня. Это показывает, что в организации присутствует зависимость финансирования от внешних источников. В 2019 году этот показатель увеличивается до 1,64, превышая оптимальный уровень, то свидетельствует о том, что организация платежеспособна. Коэффициент оборачиваемости запасов ООО ПК «Уют-Мебель» в 2018 году составляет 1,68, а в 2019 году он увеличился до 2,57. Это показывает, что

организация нуждается в оборотном капитале. Данные результаты неблагоприятны для торговой организации.

Коэффициент абсолютной ликвидности ООО ПК «Уют-Мебель» в 2019 году по сравнению с 2018 годом увеличился на 0,15 и составляет 0,24. Показатель находится на оптимальном уровне и означает, что организация может погасить часть краткосрочных заемных средств медленно и без мобилизации средств. Коэффициент быстрой ликвидности в 2018 и 2019 годах не достигает оптимального уровня составляя 0,09 и 0,24 соответственно. Это говорит о том, что денежных средств для погашения текущих обязательств недостаточно. Коэффициент текущей ликвидности в 2018 году – 1,3 и в 2019 году – 2,6. В 2019 году показатель находится на оптимальном уровне. Это показывает, что уменьшились убытки организации и увеличился уровень ликвидности активов.

Трёхкомпонентный показатель типа устойчивости финансового состояния организации говорит о том, что в 2018 и 2019 годах организация находилась в кризисном состоянии, на грани банкротства. У компании имеется недостаток собственных оборотных средств, собственных и долгосрочных источников средств, а также недостаток общей величины источников средств. Однако в 2019 году наблюдается значительное увеличение собственного капитала на 199 тыс. руб. и снижение до нуля краткосрочных и долгосрочных заемных средств.

Коэффициент автономии в 2018 году составлял 0,22 и не достигал уровня нормы. Это говорит о недостатке доли собственных источников средств в общей величине капитала, а также, что компания имела большую зависимость от заемных средств. В 2019 году компания преодолела порог минимального уровня независимости от ссудных средств и составила 0,62.

Коэффициент обеспеченности собственными оборотными средствами в 2018 году находится в пределах нормального уровня и равен 0,23. На конец показатель превысил допустимый уровень на 0,12, это показывает увеличение доли оборотного капитала.

Коэффициент маневренности в 2018 и 2019 годах составляет 1. Данное значение намного больше стандартного уровня, однако оно положительно сказывается на финансовом составе организации.

Коэффициент финансовой устойчивости в 2018 году равен 0,23 и это говорит о недостаточности средств, которые могут быть использованы на долговременной основе. В 2019 году показатель приближен к минимальному уровню и равен 0,62. Отсутствие долгосрочных обязательств и увеличение собственного капитала положительно влияют на рост уровня финансовой устойчивости.

В 2018 году коэффициент финансовой напряженности составляет 0,77 и этим самым превышает оптимальный уровень. Заемные средства составляют значительную часть в общей величине капитала. Это может ставить под вопрос, сможет ли организация выплатить свои задолженности. В 2019 году показатель снизился до 0,38 и находится на оптимальном уровне.

Коэффициент финансового риска в 2018 году составляет 3,56, превышая оптимальный уровень на 2,56. В 2019 году показатель составил 0,61 и уменьшился на 2,95. Это говорит о том, что в организации наблюдается низкая финансовая устойчивость.

Таким образом, в статье представлена методика анализа финансовой отчетности организации, которая может быть использована микроорганизациями отрасли торговли. По данным организации ООО ПК «Уют-Мебель» проанализирована финансовая устойчивость, а также динамика её доходов и расходов и финансового результата. Реализация методики позволяет оперативно определить, насколько организация финансово устойчива, определить факторы, влияющих на динамику показателей доходов и расходов организации, и, по данным результатам, сформировать комплекс мероприятий по финансовому оздоровлению.

Список литературы:

1. Федеральный закон от 06.12.2011 N 402-ФЗ «О бухгалтерском учете». – Режим доступа: http://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_122855/
2. Федеральный закон от 24.07.2007 N 209-ФЗ "О развитии малого и среднего предпринимательства в Российской Федерации" (последняя редакция). – Режим доступа: http://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_52144/
3. Постановление Правительства РФ от 04.04.2016 N 265 "О предельных значениях дохода, полученного от осуществления предпринимательской деятельности, для каждой категории субъектов малого и среднего предпринимательства". – Режим доступа: http://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_196415/
4. Савицкая Г.В. Анализ хозяйственной деятельности / под ред Г.В. Савицкой. - Минск: РИПО, 2016. - 374 с.
5. Шеремет А.Д. Комплексный анализ хозяйственной деятельности: учебник / под ред. А.Д. Шеремет. – М.: Инфра-М, 2006. – 415 с.

UDC336

EVALUATION OF INVESTMENT ATTRACTIVENESS OF THE KARAGANDA REGION

BORISSOVA Y.E. PhD in economics, docent
Karaganda Economic University of Kazpotrebsoyuz

Investment attractiveness of the Karaganda region is analyzed and compared with other regions of the republic by the method of risk evaluation of investment attractiveness, which is based on a risk assessment of investments, where the regions are ranked in groups with the same risk and potential, and compiled their rankings.

Examining the natural resource potential of the region, made SWOT-analysis (Table 1).

Table 1 natural potential SWOT-analysis

	INTERNAL	EXTERNAL
Positive	<p>Strengths:</p> <ul style="list-style-type: none"> - Unique mineral reserves: high profitability of production, significant amounts, diversity of species, the high content of useful components; - The unique mountain and forest areas with recreation potential (for example, Karkaraly State National Park); - The largest area among the regions of the republic; - High forecast figures on groundwater, water resources available for the development of sanatorium and resort base.	<p>Capabilities:</p> <ul style="list-style-type: none"> - Further development and strengthening of the resource base, the use in the production process technology and equipment to ensure the completeness and complexity of mining operations; - Commercial use of secondary raw materials and industrial waste; - To develop new production fields explored tungsten, molybdenum, bismuth, olunita, arsenic, corundum, cobalt, nickel, titanium, antimony, wollastonite, oil and so forth.

Negative	<p>Weak sides:</p> <ul style="list-style-type: none"> - Insufficient financing of exploration work, carried out by mining companies interested in exploring only those sites which are suitable for immediate use; - Lack of an integrated use of produced mineral resources; - The use of outdated technologies that lead to a high level of losses in mining (70%) - The presence of man-made mineral formations (more than 981.5 million tonnes of waste.); - ecological problems. 	<p>Threats:</p> <ul style="list-style-type: none"> - Infringement of the reproduction cycle in wildlife; - nedostatochny volume of exploration work threatens to stop the work of mining companies; - Aggravation of the environmental situation; - Creation of a common crisis situation in the regions and cities of the region, where mining companies are monopolists; - Mineral resources largely determine the future development of small and medium-sized cities.
N o t e - compiled by the authors according to [1]		

It is a risky approach the analysis and assessment of the investment climate allowing strategic investors not only to assess the attractiveness of the territory for investment, but also to compare the level of risk inherent in the new facility investment.

Investment attractiveness rating assessed by two parameters: the investment potential and investment risk. Potential shows what proportion of the region occupies in the Kazakh market, the risk - what could be the extent of the investor to those or other problems in the region.

The development of the natural potential of the region is characterized by positive trends, it is the high potential reserves of mineral resources, sufficient investment security. However, there is a problem of reproduction of mineral resources.

However, the volume of retail trade Karaganda region ahead of Astana, thus the second largest consumer potential [2]. In terms of the productive capacity of the region has average values (Table 2).

Table 2 SWOT-analysis of the production potential

	INTERNAL	EXTERNAL
Positive	<p>Strengths:</p> <ul style="list-style-type: none"> - Significant reserves of mineral resources; - Providing infrastructure services focused on the work of large industrial enterprises; - The investment attractiveness of territories of the region, due to rich natural resource potential and an increase in world prices for raw materials; - vysokokvalifitsirovannyye manpower; - There is a material base for research and the introduction of scientific developments into production. 	<p>Capabilities:</p> <ul style="list-style-type: none"> - The introduction of resource-saving technologies for the rational use of natural potential; - Further development of supporting infrastructure; - Strengthening the role of science in improving search techniques and the development of mineral deposits, the use of new, efficient technologies for complex processing of raw materials; - Further implementation of the cluster initiative; - The creation of the Industrial Park; - Improving the system of training of qualified technical specialties.

Negative	<p>Weak sides:</p> <ul style="list-style-type: none"> - The major share of investments directed to the reproduction of the old structure of the economy; - Despite increased investment in the region is increasing depreciation of fixed capital in priority sectors of the regional economy; - Lack of comprehensive utilization of the resource potential of the area. 	<p>Threats:</p> <ul style="list-style-type: none"> - Active investment activities of large economic entities in the region focused on the reproduction of the old structure of the economy; - Low share of investment in innovation and technology projects; - Increase the degree of depreciation of fixed assets; - Worsening environmental problems.
<p>Note - compiled by the authors according to[1]</p>		

Another important advantage of the Karaganda region is the high level of consumption. A large population and a competitive level of income allows her to go to the third place in terms of total cash income of the population after Almaty and Astana. Also in third place after the largest cities in the region is the volume of loans granted to individuals.

In general, trends in the productive capacity of the Karaganda region, have a positive trend: companies updated production facilities and put into operation new production capacity, which allowed the region to enter the 4 place in the production potential.

On the institutional performance of the region in the top three after the mega-cities of Astana and Almaty. In Karaganda region today formed the basic institutions of a market economy. Functioning social-entrepreneurial corporation Saryarka, Investors Service Center, Chamber of Commerce of Karaganda region, JSC "Regional Center of public-private partnerships Karaganda region" (PPP), JSC "Entrepreneurship Development Fund" Damu "business incubator, etc. Besides, active work with public development institutions.

In general, the Karaganda region indices are fairly balanced, the region has no obvious deficiencies in any of the areas analyzed in determining the integral building, except for the labor potential. Outsider position caused by the migration of skilled labor in the city of Astana.

This served as:

- 1) The big difference in wages, which is 265 335 tenge Astana, Karaganda and all 129,193 tenge, and a higher standard of living;
- 2) Astana - a major business and financial center of the country, offers a huge number of jobs and development prospects;
- 3) proximity regions.

The second component of the investment attractiveness of the region is the investment risk - indicator of the extent of those or other problems in the region. In contrast, investment potential, investment risk is not directly dependent on the size of the regional economy, it reflects the level of reliability of investment in the region's economy. In addition, the investment risk is more volatile index, changing grades integral risk for one or two positions for one year for the regions is a normal phenomenon.

In the ranking of investment attractiveness it is important not only to coordinate the position of regions in the "risk-potentials", but also changes in the situation of regions that occur over time, as well as analysis of the causes that lead to these changes.

The leaders in terms of investment risk rating are Aktobe, Almaty oblast and Astana.

The position of the region at high risk due to the outsider positions in environmental, economic and managerial risks. High values of environmental risk caused by the industrial orientation of the economy of the region and a high concentration of industrial enterprises within the region.

Improving the overall investment grade risk of Karaganda region in 2019 relative to 2018 due to the 2 position of improved financial risk index.

Thus, according to the results of the study, Karaganda region is located in the coordinates of the "high-potential high risk", as shown in Table 3.

Table 3 Distribution of Kazakhstani regions rated the investment climate in 2019

number	region
1	2
High potential - minimal risk	
1	the city of Astana
High potential - moderate risk	
2	the city of Almaty
3	1. Atyrau region
4	East Kazakhstan oblast
High potential - high risk	
5	Karaganda region
Average potential - minimal risk	
6	1. Aktobe region
7	1. Almaty region
Average potential - moderate risk	
8	South Kazakhstan region
9	1. Pavlodar region
10	1. Kostanai region
Average potential - high risk	
11	West Kazakhstan region
12	1. Mangistau region
Low potential - minimal risk	
-	
Low potential - moderate risk	
13	1. Kyzylorda region
Low potential - high risk	
14	1. Akmola region
15	1. Zhambyl region
16	North Kazakhstanskaya oblast
Note - compiled by the authors according to [2]	

High values of economic risk due to the low diversification of the economy of the region and its dependence on the stability of the metallurgical and mining industries. To date, taking into account the decline in world market prices for metals and domestic enterprises of the company Arcelor Mittal problems reduced production and production, decreased volume index of production, which could not but affect the economy of the region. Therefore, the ratio of other regions GRP and the rate of growth of the regional economy are inferior.

Frequent changes of the administrative staff, the general staff turnover in the region, arrests and allegations of corruption were the reasons for the authorized persons of high risk in the management risk.

Examining this table, it can be noted that the Karaganda region occupies an ambiguous position. The potential of the region is high, which attracts the attention of investors, but the risks are high, which inspires doubts about the profitability of investment in the region.

For the formation of more favorable investment climate in the region need to work on improving the investment risks, especially in economic, ecological and managerial group factors.

In this regard, we propose:

- to diversify the region's economy by integrating it in innovative industries.
- to increase the penalties for violations of industrial emissions, to tighten environmental control over industrial activities, to set standards that meet international standards.

References:

- 1.Information on the socio-economic development of Karaganda region <http://uchebilka.ru>
- 2.Expert RA Kazakhstan / Investment ratings of the regions of Kazakhstan /2019

УДК 336.027 (574)

АНАЛИЗ ДЕЙСТВУЮЩЕЙ ПРУДЕНЦИАЛЬНОЙ ПОЛИТИКИ В ОБЛАСТИ РЕГУЛИРОВАНИЯ ФИНАНСОВО-КРЕДИТНЫХ УЧРЕЖДЕНИЙ НА ПРИМЕРЕ БАНКОВ ВТОРОГО УРОВНЯ РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН

ГУСМАНОВА Ж.А. к.э.н., доцент
Карагандинский экономический университет Казпотребсоюза

Пруденциальные нормы деятельности банка– это нормативы и обязательные требования, которые устанавливаются законами и центральным банком для кредитных организаций в целях обеспечения надежности, ликвидности и платежеспособности, управления банковскими рисками, защиты интересов акционеров и вкладчиков.

Первые пруденциальные нормативы в Казахстане были приняты Национальным банком Республики Казахстан 29.02.1996 г. и носили название «Положение о пруденциальных нормативах» [1], затем изменения были внесены 3.06.2002 г. – «Правила о пруденциальных нормативах для банков второго уровня» [2]. Затем пруденциальные нормативы были пересмотрены и 7.11.2005 г. приняты: «Инструкция о нормативных значениях и методике расчетов пруденциальных нормативов для банков второго уровня» № 3924 [3], 13.09.2017 г. «Об установлении нормативных значений и методик расчетов пруднормативов и иных обязательных к соблюдению норм и лимитов размера капитала банка» [4].

Следует отметить, что с 19 ноября 2019 года надзорным органом в области банковского регулирования стало Агентство РК по регулированию и надзору финансового рынка.

В РК экономические нормативы, регулирующие деятельность банков второго уровня, установлены в соответствии Постановлением Правления НБРК от 13.09.2017 г. «Об установлении нормативных значений и методик расчетов пруднормативов и иных обязательных к соблюдению норм и лимитов размера капитала банка на определенную дату и Правил расчета и лимитов открытой валютной позиции» (с изменениями и дополнениями).

Таблица 1 - Пруденциальные нормативы, обязательные для исполнения банками второго уровня в Республике Казахстан

Наименование показателя	Нормативное значение
1	2
1. Минимальный размер уставного капитала	10 млрд. тенге
2. Коэффициенты достаточности собственного капитала:	
k_1	$k_1 > 0,055$ (не менее 5,5%)

k1-2	$k_1 > 0,065$ (не менее 6,5%)
K ₂	$k_2 > 0,08$ (не менее 8%)
2.1 Коэффициенты достаточности собственного капитала с учетом консервационного буфера и системного буфера:	
- Достаточность основного капитала (κ 1)	7,5 %
- Достаточность капитала первого уровня (κ 1-2)	8,5 %
- Достаточность собственного капитала (κ2)	10 %
- Достаточность основного капитала для системообразующих банков (κ1)	9,5 %
- Достаточность капитала первого уровня для системообразующих банков (κ1-2)	10,5 %
- Достаточность собственного капитала для системообразующих банков (κ2)	12 %
3. Максимальный размер риска на одного заемщика	
- для заемщиков, являющихся лицами, связанными с банком особыми отношениями k3-1	0,10
- для прочих заемщиков k3 (в том числе не более 0,10 по бланковым займам)	0,25
4. Коэффициенты ликвидности	
- коэффициент текущей ликвидности банка	k4 - 0,3
- коэффициенты срочной ликвидности k4-1, k4-2 и k4-3	k4-1 - 1 k4-2 - 0,9 k4-3 - 0,8
- коэффициенты срочной валютной ликвидности k4-4, k4-5 и k4-6	k4-4 - 1 k4-5 - 0,9 k4-6 - 0,8
5. коэффициент покрытия ликвидности	с 1 января 2020 года по 31 декабря 2020 года – 0,8; с 1 января 2021 года по 31 декабря 2021 года – 0,9; с 1 января 2022 года – 1.
6. коэффициент нетто стабильного фондирования	1,0
7. капитализация банков к обязательствам перед нерезидентами Республики Казахстан- k7	1,0
8. коэффициент по размещению части средств банка во внутренние активы.	
Примечание - составлено автором	

Согласно таблице 1 установлены обязательные к соблюдению банками второго уровня пруденциальные нормативы и методы их определения:

1) минимальный размер уставного и собственного капитала банка;

- для вновь создаваемых банков в размере 10 млрд. тенге;

- для ЖССБ и банка, единственным акционером которого является центральный банк другого государства в размере 4 млрд.тенге.

Согласно последней редакции собственный капитал рассчитывается как сумма капитала первого уровня и капитала второго уровня за минусом положительной разницы между суммой

депозитов физических лиц собственным капиталом согласно данным бухгалтерского баланса, умноженным на 5,5 и провизий (резервы).

Капитал первого уровня рассчитывается как сумма основного капитала и добавочного капитала:

1) Основной капитал рассчитывается как сумма:

- оплаченные простые акции;
- дополнительный оплаченный капитал;
- нераспределенная чистая прибыль прошлых лет;
- нераспределенная чистая прибыль текущего года;
- накопленный резерв;
- резервы по переоценке основных средств и стоимости финансовых активов, имеющих в наличии для продажи;
- резервов переоценки стоимости займов, учитываемых по справедливой стоимости через прочий совокупный доход;

за минусом :

- собственных выкупленных простых акций;
- нематериальных активов;
- убытков прошлых лет и убытков текущего года;
- отложенного налогового актива за минусом отложенных налоговых обязательств;
- резервов по прочей переоценке;
- доходов от продаж, связанных с транзакциями по секьюритизации активов;
- доходов или убытков от изменения справедливой стоимости финансового обязательства в связи с изменением кредитного риска по такому обязательству;
- инвестиции;

2) Добавочный капитал включается в себя:

- бессрочные договоры;
- оплаченные привилегированные акции.

за минусом:

- инвестиций банка в собственные бессрочные финансовые инструменты прямым либо косвенным способом;
- собственных выкупленных привилегированных акций банка;
- инвестиции.

Капитал второго уровня включает в себя:

-субординированный долг за минусом выкупленного собственного субординированного долга банка за минусом инвестиции.

Инвестиции банка представляют собой вложения банка в акции (доли участия в уставном капитале), бессрочные финансовые инструменты, а также субординированный долг юридического лица.

В начале 2000 годов минимальный размер уставного капитала банка второго уровня составлял 2 млрд. тенге, а с мая 2007 г. снижен до 1,5 млрд. тенге. Однако, предполагается поэтапное увеличение минимального размера уставного капитала для вновь образуемым банкам до 5 млрд. тенге в течение 2009-2010 гг. С 2014 года уставный капитал коммерческих банков был увеличен до 10 млрд. тенге и поныне.

Таким образом, можно отметить, что размер минимального уставного капитала коммерческого банка за 30 лет увеличился в 10 раз (1996 г. – 200 млн. тенге, с 2002 г.- 2 млрд. тенге, май 2007 года – понижен до 1,5 млрд. тенге, с 2014 года -10 млрд. тенге). В части достаточности собственного капитала в определении размера капитала 1- го уровня с 2002 года появилось 5 новых принципиальных изменений:

1. Из нематериальных активов убрали лицензионное программное обеспечение, приобретаемое в целях основной деятельности банка.

2. Также с 2002 г. вычитывается из капитала 1-го уровня превышение расходов текущего года над доходами текущего года.

3. С 2002 г. из состава капитала 1-го уровня убрали премии по акциям.

4. С 2005 г. из оплаченного уставного капитала вычитывается собственные выкупленные акции банка.

5. С 2005 г. в состав капитала 1-го уровня включаются бессрочные договора.

6. с 2012 года в составе уставного капитала был включен капитал третьего уровня, который включается в размере, не превышающем двести пятьдесят процентов части капитала первого уровня, предназначенного для покрытия рыночного риска). Однако в 2017 году он был выделен в капитал второго уровня, а капитал первого уровня и второго уровня объединен.

Как видно, из сложившейся картины налицо усложнение расчета капитала 1-го уровня. Далее, с 2005 года в капитале 2-го уровня в составе общих резервов вычитывается не инвестиционные остатки средств, принятых на условиях кастодиального договора. Кроме того, включаются оплаченные бессрочные финансовые инструменты, не включаемые в расчет капитала 1-го уровня. Выделен, затем обратно включен капитал третьего уровня. Т.е., идет постоянная трансформация пруденциальных нормативов, постепенный переход на МСФО.

При расчете максимального размера риска на одного заемщика с 2002 г. в состав размера риска вводится значение рейтинга международных рейтинговых агентств. С февраля 2008 меняется методика расчета риска на одного заемщика, вводятся новые показатели: вклады, дебиторская задолженность, ценные бумаги; условные и возможные обязательства; секьюритизированные активы, относящиеся к заемщикам, по которым у банка отсутствует письменное подтверждение уполномоченного органа на применение рамочного подхода секьюритизации; позиции секьюритизации; свопы, фьючерсы, опционы, форварды, взвешиваемые по степени кредитного риска, рассчитанные как сумма рыночной стоимости указанных финансовых инструментов и кредитного риска по ним [4, Г.3, п.34-35].

В целом же, размер риска остается на прежнем уровне -0,25 для всех клиентов, и 0,10- для лиц, связанных с банком особыми отношениями [4, Г.1, п.35]. С 2005 г. вводится понятие и методика расчета банковских рисков.

Также можно отметить, принципиально новое направление в пруденциальном регулировании Казахстана, и особенно в свете новых Базельских соглашений 2002 г., где также делается упор на банковские риски и их регулирование.

При анализе коэффициентов k_4 и k_5 видно, что коэффициент k_5 был введен с 2002 г. и установлен на уровне не более 0,5. k_4 в 1996 г. составлял не менее 0,2, с 2002 г. -0,3 и рассчитывается на основе среднемесячных показателей.

Однако с февраля 2008 года были введены дополнительные коэффициенты срочной ликвидности (k_{4-1} , k_{4-2} , k_{4-3}) и срочной валютной ликвидности (k_{4-4} , k_{4-5} , k_{4-6}) вместо коэффициентов текущей и краткосрочной ликвидности [4, Г. 4 п.39].

С апреля 2007 г. были внедрены новые 3 коэффициента k_7 – коэффициент максимального лимита краткосрочных обязательств перед нерезидентами РК, k_8 и k_9 - коэффициенты капитализации банков к обязательствам перед нерезидентами РК.

Указанные все коэффициенты, кроме k_7 – коэффициент максимального лимита краткосрочных обязательств перед нерезидентами РК утратили силу и их исключили.

В целом, исходя из результатов проведенного исследования можно предложить следующие рекомендации по улучшению регулирования банковской деятельности в Республике Казахстан:

1. Для Агентства Республики Казахстан по регулированию и развитию финансового рынка:

- ужесточить регулирование за процессом размещения активов отечественных банков путем постоянного мониторинга формирования провизий по ссудному портфелю;

- проводить совместные мероприятия по предотвращению появления новых кризисных явлений в банковской деятельности с участием заинтересованных органов и зарубежных специалистов;

- разработать комплексную политику по поддержанию финансовой стабильности банковского сектора на среднесрочный период, которая систематизирует принятые программные документы по стабилизации банковской деятельности в условиях мирового финансового кризиса;

- обеспечить постоянный мониторинг ликвидности банковской системы с использованием новейших информационных технологий;

- ужесточение надзорных и контролирующих функций.

2. Для банков второго уровня:

- увеличить уставный капитал с целью повышения финансовой устойчивости банков второго уровня;

- диверсифицировать предлагаемые банковские услуги и продукты, что соответственно,

- проводить эффективную политику по регулированию потоков ликвидных средств, исходя из объема краткосрочных обязательств.

Таким образом, мы рассмотрели пруденциальные нормативы, устанавливаемые уполномоченным органом для банков второго уровня в РК. АФН в соответствии с банковским законодательством принимает меры по привлечению к ответственности банков и (или) банковских холдингов либо их должностных лиц за нарушение банков пруденциальных нормативов и (или) иных обязательных к соблюдению норм и лимитов.

Список литературы:

1. Постановление Правления Национального банка РК «Положение о пруденциальных нормативах» от 29.03.1996 г. № 53

2. Постановление Правления Национального банка РК «Правила о пруденциальных нормативах для банков второго уровня» от 3.07.2002 г. № 1903.

3. 7.11.2005 г. приняты: «Инструкция о нормативных значениях и методике расчетов пруденциальных нормативов для банков второго уровня» № 3924

4. 13.09.2017 г. «Об установлении нормативных значений и методик расчетов пруднормативов и иных обязательных к соблюдению норм и лимитов размера капитала банка»

ОЦЕНКА ЭФФЕКТИВНОСТИ ОРГАНИЗАЦИИ БЮДЖЕТНОГО ПРОЦЕССА В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН

ДОСМАГАМБЕТОВА Б.Б., магистр экономики, ст. преподаватель
СРАЙЛОВА Г.Н. к.э.н., доцент
Карагандинский экономический университет Казпотребсоюза

Постановка проблем. Государственный бюджет является важным звеном финансовой системы страны. Отражая содержание процессов производства и распределения общественного продукта и национального дохода, бюджет представляет собой экономическую форму образования и использования основного централизованного фонда денежных средств государства. В бюджете ежегодно централизуется часть денежных доходов. За счет бюджетных средств удовлетворяются общегосударственные потребности, финансируются отдельные сферы деятельности. В связи, с чем изучение организации бюджетного процесса в Казахстане является актуальной.

Анализ последних исследований и публикаций. Проблемам изучения оценки организации бюджетного процесса уделяется значительное внимание в экономической науке. Исследования в этой области нашли отражение в работах ученых Лушин С.И. [5], Р. Райшауэр [11], Травкина Н.М. [12] и других.

Нерешенные части общей проблемы. В настоящее время на практике в РК нет единого взгляда на оценку расходной части государственного бюджета. Между тем, очевидно, что отсутствие объективной и единой оценки организации бюджетного процесса затрудняет принятие управленческих решений разного уровня, направленных на его повышение.

Основными целями исследования являются изучение бюджетного процесса, теоретических, законодательных основ и реальной практики управления государственным бюджетом на современном этапе.

Основные результаты исследования. В состав бюджетной системы Республики Казахстан входят [2]:- республиканский бюджет;- местные бюджеты: областей, городов, районов, рисунок 1.

Примечание - построено автором по данным [2]

Рисунок 1 - Схема бюджетной системы Республики Казахстан

Структура бюджетного механизма отражает такие группы бюджетных отношений, как доходы, расходы, межбюджетные взаимосвязи, и соответственно им включает в себя разные формы и методы перераспределения денежных средств [4].

Анализ эффективности организации бюджетного процесса в Республике Казахстан проведен по следующим направлениям:

- характеристика объекта исследования;
- оценка нормативно-правовой базы организации бюджетного процесса;
- анализ бюджетного процесса на стадии планирования;
- анализ исполнения бюджетного процесса [3].

1) Характеристика объекта исследования

Казахстан является унитарным государством с президентской формой правления. Плотность населения: 5,9 чел. на 1 кв.км. В экономике РК на начало 2019 года были заняты 8,1 млн. человек. Относительно аналогичного периода прошлого года их численность увеличилась на 135,6 тыс. человек или на 1,7%. Численность наемных работников в указанном периоде составила 5,4 млн. человек (67,1% от общего числа занятых). В январе 2019 года уровень скрытой безработицы составил 0,6% от экономически активного населения. Среднедушевые денежные доходы населения увеличились на 6,3 %, реальная заработная плата - на 7,5% и составила 97256 тенге.

Таблица 1 - Динамика основных показателей экономики в разрезе отраслей промышленности, млн. тенге

Показатель	2017	2018	2019	Темпы, %	
				гр.3/гр.2	гр.4/гр.3
1	2	3	4	5	6
Валовый внутренний продукт	16052919	17007647	21513473	105,9	126,5
Производство товаров	7314681	7581731	9490397	103,7	125,2
Сельское хозяйство, охота и лесное хозяйство, рыболовство	853342	1045441	940603	122,5	90,0
Промышленность	5162639	5194801	6943204	100,6	133,7
Строительство	1298700	1341489	1606590	103,3	119,8
Производство услуг	8364352	9183315	11391337	109,8	124,0
Косвенно - измеряемые услуги финансового посредничества	- 751370	- 539682	- 481741	71,8	89,4
Валовая добавленная стоимость	14927664	16225364	20398994	108,7	125,7
Чистые налоги на продукты и импорт	1125255	782283	1114480	69,5	142,5

Примечание - Рассчитано автором по данным Ежеквартальный отчет Агентства РК по статистике М.24, Структура ВВП www. stat.kz

По данным ежеквартальной статистической отчетности М 25, где приводятся показатель прироста внутреннего валового продукта без учета дефлятора (то есть в текущих ценах) составляет 126,5%. Индекс дефлятора с 2016 года не снижался ниже 115,5%, а в 2018 году он составил всего 99,1%, в 2019 году - 115%. На лицо факт искусственного завышения реального валового внутреннего продукта в Казахстане, через манипуляции с индексом дефлятора. Таким образом, использование официально принятого индекса дефлятора, исказит анализ эффективности бюджетного процесса в Республике Казахстан. Именно поэтому в анализе будут использованы показатели ВВП при текущих ценах.

2) Нормативно-правовая база организации бюджетного процесса.

В 2008 году, был принят Бюджетный кодекс, рисунок 2 [1]. Минусом бюджетного кодекса является то, что не устанавливается предельный размер дефицита местных бюджетов (в % объем расходов местного бюджета) без учета финансовой помощи из республиканского бюджета. Также не определены источники покрытия дефицита бюджетов и не установлен предельный объем заемных средств, направленных на финансирование дефицита бюджетов. Плюсом является то, что предусмотрен механизм секвестра расходов. «Секвестр бюджетных программ на сумму менее 10% от их годового объема может осуществляться по решению Правительства РК, на сумму свыше 10% - на основании закона или решения маслихата».

Примечание - Построено автором по данным [1].

Рисунок 2 - Схема нормативно-правового обеспечения бюджетного процесса в РК по состоянию на 01.01.2020 года,

3) На основе вышеуказанных нормативных актов в Казахстане прошел процесс внедрения новой модели государственного планирования, основой которой является 3-х летний бюджет [6]. В этой связи, выработка приемлемых и учитывающих казахстанские условия рекомендаций, требует акцентирования внимания на трех основных вопросах. Во-первых, рассмотрение возможных инструментов реализации реформ и обоснование наиболее эффективных способов их применения. Во-вторых, анализ показателей, уже опробованных в Казахстане за последние пять лет, и определение наиболее эффективных. В-третьих, изучение подходов, которые используются и дают хорошие результаты в странах с аналогичными многоуровневыми системами государственного управления.

4) Анализ исполнения бюджетного процесса состоит из анализа доходной и расходной частей бюджета.

Доходы государственного бюджета подразделяются на: налоговые поступления; неналоговые поступления; доходы от продажи основного капитала; официальные трансферты; деньги, передаваемые государству на безвозмездной основе [10].

Доходы бюджета 68% составляют налоговые поступления. 28% - поступление трансфертов из Национального фонда Республики Казахстан в республиканский бюджет. Неналоговыми поступлениями являются обязательные, невозвратные платежи в бюджет, установленные Бюджетным кодексом и другими законодательными актами РК - 3% и 1% - поступление от продажи основного капитала.

При анализе аналитической информации по доходной части республиканского бюджета на 1 января 2019 года выявлено следующее [8]. Доходы республиканского бюджета выполнены на 102,4 %, при плане 4346,2 млрд. тенге поступило доходов в сумме 4451,7 млрд. тенге, или с превышением на 105,5 млрд. тенге.

Государственными расходами являются затраты государства на обеспечение своего бесперебойного функционирования, удовлетворение потребностей членов общества, которые покрываются из централизованных и децентрализованных фондов денежных средств. Все эти расходы государства в подавляющей части финансируются за счет средств, концентрируемых в государственном бюджете [9].

Расходы государственного бюджета по роли в общественном воспроизводстве можно подразделить на две группы затрат: [7]

а) по обеспечению непрерывного процесса производства, увеличению производственных фондов;

б) по удовлетворению социально-культурных потребностей членов общества.

Расходы республиканского бюджета (без учета погашения займов) на 1 января 2019 года составили 5127,2 млрд. тенге, или исполнены на 99,2 % к плану финансирования платежей на год в сумме 5170,2 млрд. тенге.

Для поддержания макроэкономической стабильности и устойчивости налогово-бюджетной системы предусматриваются:

- обеспечение в среднесрочном периоде номинальных темпов роста расходов государственного бюджета, не превышающих номинальных темпов роста экономики;

- постепенное снижение нефтяного дефицита бюджета;

- совершенствование механизма формирования и использования средств Национального фонда, направленного на повышение эффективности управления его активами;

- эффективное управление государственным и гарантированным государством заимствованием и долгом, поручительствами государства, в том числе оптимизация структуры

государственного долга путем досрочного погашения внешних займов, уменьшение доли внешнего заимствования в структуре финансирования дефицита бюджета [14].

Анализ экономики Казахстана за последние несколько лет позволяет подтвердить действенность и в казахстанских условиях важнейших составляющих успешной бюджетной политики, определенных на основе международного опыта. Это - базирующаяся на реалистичном уровне государственных обязательств политика жесткого ограничения государственных расходов, обеспечивающая низкий уровень (или полное отсутствие) бюджетного дефицита, способствующая поддержанию на кредитном рынке низких процентных ставок, увеличению финансирования частного сектора. Такая политика содействует достижению устойчивых темпов экономического роста, снижению безработицы, а, следовательно, и повышению уровня народного благосостояния [13].

Таблица 2 - Динамика затрат государственного бюджета РК, млн. тенге

Статьи затрат	2017	2018	2019	отклонение	
				гр.3-гр.2	гр.4 -гр.3
Государственные услуги общего характера	224012	166063	224944	-57950	58882
Оборона	185358	187615	221345	2257	33730
Общественный порядок, безопасность, правовая, судебная, уголовно-исполнительная деятельность	271467	316190	368776	44722	52587
Образование	572403	660917	755295	88514	94378
Здравоохранение	363210	450893	551326	87683	100433
Социальная помощь и социальное обеспечение	622017	758308	905273	136292	146964
Жилищно-коммунальное хозяйство	233926	304049	334155	70123	30106
Культура, спорт, туризм, информационное пространство	163969	173618	227564	9650	53946
Топливо-энергетический комплекс	60507	58577	79720	-1930	21143
Сельское, рыбное, лесное, водное хозяйство	170365	168118	207074	-2247	38956
Промышленность, архитектурная, градостроительная деятельность	40080	30921	28236	-9160	-2685
Транспорт и коммуникации	332709	337512	390670	4802	53158
Прочие	96164	64853	68170	-31310	3317
Обслуживание долга	57877	69207	94617	11330	25410
ЗАТРАТЫ	339406	374684	445716	352777	710324
	4	0	5		
Примечание - Рассчитано автором по данным сайта Министерства Финансов Республики Казахстан www. Minfin.kz					

Список литературы:

1. Бюджетный кодекс Республики Казахстан, 2008
2. Закон Республики Казахстан от 1 апреля 1999 года № 357-1 «О бюджетной системе» (с изменениями, внесенными в соответствии с Законами РК от 16.07.99 г. № 440-1; от 26.07.99 г. № 463-1; от 4.11.99 г. № 472-1 (вступили в действие с 1.01.2000); от 22.11.99 г. № 485-1 (действуют до 31.12.2002 г.). № 487-1) от 29.11.2009.
3. Годин А.М., Подпорина И.В. Бюджет и бюджетная система Российской Федерации: Учебное пособие. - М.: Дашков и К, 2002.

4. Ковалева А.М., Баранникова Н.П., Богачева В.Д. «Финансы» Учебное пособие, под ред. проф. Ковалевой А.М., Москва, Финансы и статистика, 2007.
5. Лушин С.И. «Государственные финансы в новых условиях». Издательство Финансы, Москва, 2008.
6. Мельников В. Д., Ильясов К. К. Финансы. Учебник, Алматы 2017
7. Мельников В.Д. Государственное финансовое регулирование экономики Казахстана. - Алматы: Каржы-каражат, № 2. 2018.
8. Министерство Финансов Республики Казахстан сайт [www. Minfin.kz](http://www.Minfin.kz)
9. Правила исполнения республиканского и местных бюджетов, утвержденные Постановлением Правительства Республики Казахстан № 110.от 05. 02. 2005.
10. Рудый К.В. Финансово-кредитные системы зарубежных стран: Учебное пособие. - М.: Новое знание, 2003.
11. Роберт Райшауэр. Выдержки из доклада, бывшего директора Бюджетного управления конгресса США, Международная общественная конференция по проблемам финансов. Вашингтон, 3-5.12.2017.
12. Травкина Н.М. Современные особенности законодательного бюджетного процесса в США. Международная общественная конференция по проблемам финансов. Вашингтон, 3-5.12. 2017.
13. Утибаев Б.С., Жунусова Р.М. Бюджетное устройство и бюджетная система: Учебное пособие. - Астана: 2007.
14. World Economic Forum. The Global Competitiveness Report 2019-2013. [http://www3.weforum.org/docs/WEF_GlobalCompetitivenessReport_2019-13. pdf](http://www3.weforum.org/docs/WEF_GlobalCompetitivenessReport_2019-13.pdf)

УДК 336

УЧАСТНИКИ ФИНАНСОВОГО РЫНКА РОССИИ: ОСНОВНЫЕ ТЕНДЕНЦИИ

ДУПЛИНСКАЯ Е.Б., к.э.н., доцент
Сибирский университет потребительской кооперации
ЧЕПИГА Ю.В., к.э.н., доцент
Сибирский университет потребительской кооперации

«Финансовый рынок представляет собой особое экономическое пространство, на котором взаимодействует большое количество участников, преследующих разные цели. Этот факт требует специального регулирования деятельности рынка со стороны государства посредством принятия соответствующей нормативно – правовой базы, а также разработки долгосрочных стратегий его развития» [1, с. 217].

В настоящее время на финансовом рынке осуществляют свою деятельность дилеры, брокеры, форекс – дилеры, доверительные управляющие, депозитарии, управляющие компании, инвесторы, субъекты страхового рынка и другие участники.

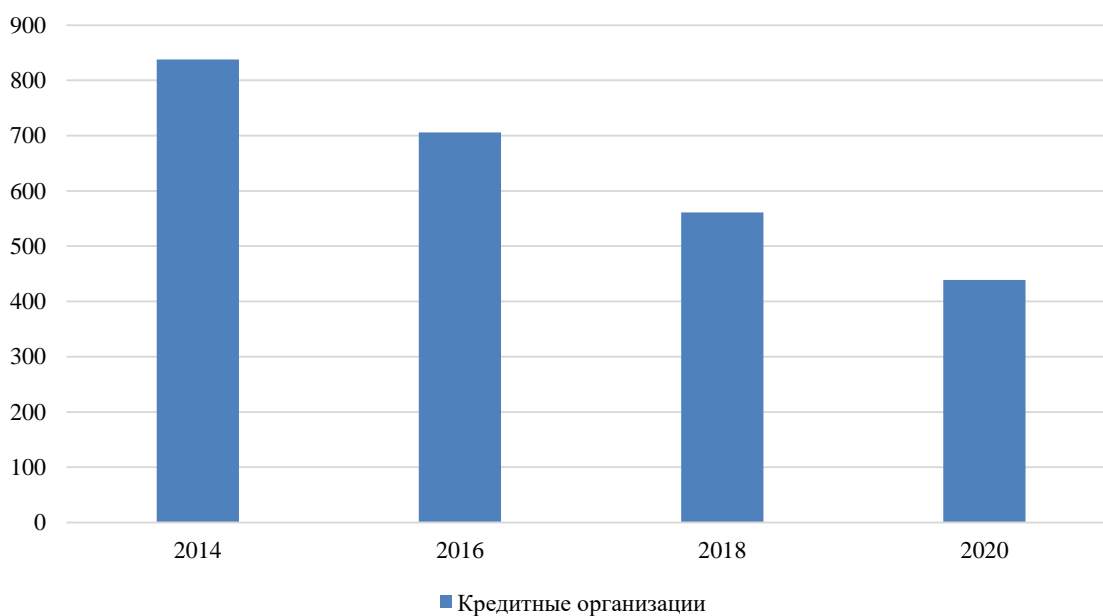
Количество активных инвесторов в 2020 году, совершивших на фондовом рынке ПАО «Московская Биржа» хотя бы одну сделку за последний месяц, составило 412 527 единиц (рисунок 1).

Примечание – Составлено авторами по данным Банка России [2]
 Рисунок 1 – Количество активных инвесторов на фондовом рынке, ед.

В 2016 году на финансовом рынке было зарегистрировано 706 кредитных организаций, в 2018 году – 561 кредитная организация, а в 2020 году – 439, из которых 40 – это небанковские кредитные организации. Таким образом, на финансовом рынке происходит сокращение количества кредитных организаций (рисунок 2).

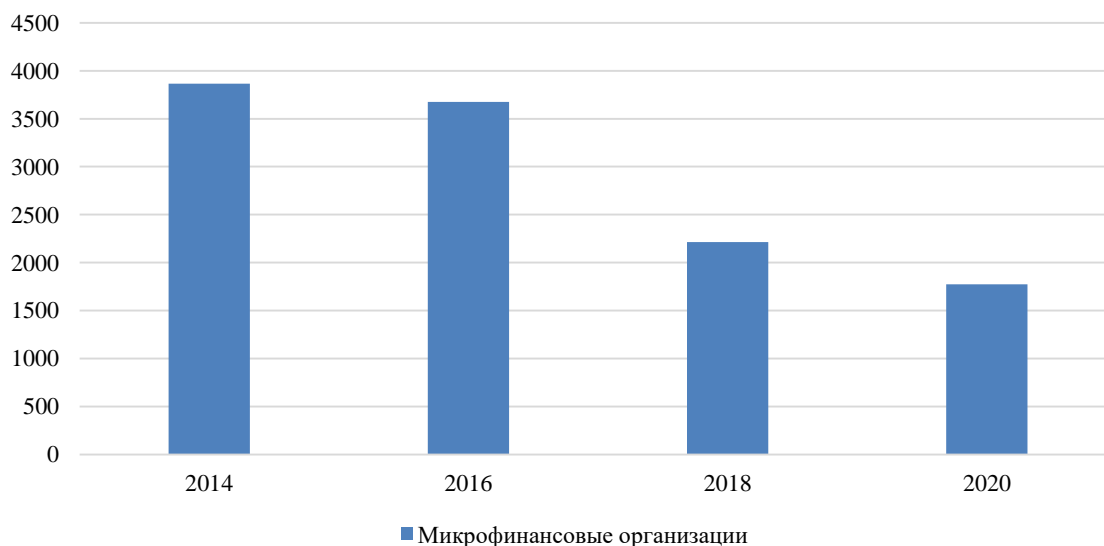
Примечание – Составлено авторами по данным Банка России [2]

Рисунок 2 – Динамика кредитных организаций, осуществляющих свою деятельность на финансовом рынке России, ед.

Особенностью финансового рынка России является сосредоточенность основных участников в Москве и Московской области и Санкт-Петербурге и Ленинградской области. Так, количество профессиональных участников рынка ценных бумаг, осуществляющих брокерскую деятельность составляет 290 единиц (из них 174 - кредитные организации, 116 - инвестиционные компании), при этом в Москве и Московской области зарегистрирован 201 участник, в Санкт-Петербурге и Ленинградской области – 22 участника. На остальные регионы России приходится 67 участников.

В 2018 году на финансовом рынке, после вступления в силу Федерального закона от 20.12.2017 № 397-ФЗ «О внесении изменений в Федеральный закон «О рынке ценных бумаг» и статью 3 Федерального закона «О саморегулируемых организациях в сфере финансового рынка», появляется новый вид профессиональной деятельности на рынке ценных бумаг, который осуществляется инвестиционными советниками и носит название инвестиционное консультирование. В соответствии с п. 1 ст. 6.1 Федерального закона от 22.04.1996 № 39-ФЗ «О рынке ценных бумаг» деятельность по инвестиционному консультированию представляет собой оказание консультационных услуг в отношении ценных бумаг, сделок с ними и (или) заключения договоров, являющихся производными финансовыми инструментами, путем предоставления индивидуальных инвестиционных рекомендаций. В соответствии с законодательством, инвестиционным советником может быть юридическое лицо, которое создано в соответствии с законодательством Российской Федерации, или индивидуальный предприниматель, являющиеся членами саморегулируемой организации в сфере финансового рынка, объединяющей инвестиционных советников, и включенные в единый реестр инвестиционных советников, который ведет Банк России.

В настоящее время наблюдается сокращение количества микрофинансовых организаций, осуществляющих свою деятельность на финансовом рынке (рисунок 3). Это вызвано ужесточением со стороны Банка России регулятивных и надзорных мер в отношении данных участников рынка в связи с участвовавшими случаями грубого нарушения прав и законных интересов заемщиков - физических лиц при возврате просроченной задолженности. Банком России установлены ограничения в отношении микрофинансовых организаций в части суммы займа, процентных ставок и начисления пени (штрафа) в случае возникновения просроченной задолженности.

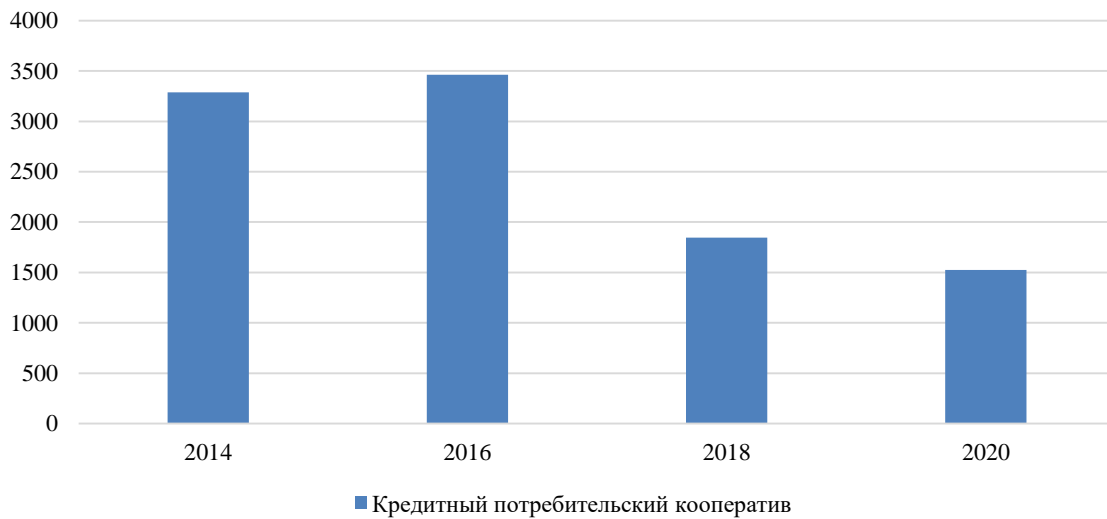
Примечание – Составлено авторами по данным Банка России [2]

Рисунок 3 – Динамика микрофинансовых организаций, осуществляющих свою деятельность на финансовом рынке России, ед.

При этом количество жалоб в отношении микрофинансовых организаций постоянно уваливается. По данным Банка России, за первые 9 месяцев 2019 года количество жалоб, поступивших в отношении данных участников финансового рынка, выросло на 33% по сравнению с аналогичным периодом 2018 года. Кроме этого, Банк России сокращает деятельность микрофинансовых компаний, число которых в 2020 году составило 38 единиц.

При этом с 2017 года по настоящее время Банк России внес сведения в реестр микрофинансовых организаций только об одной микрофинансовой компании.

Динамика количества кредитных потребительских кооперативов представлена на рисунке 4.

Примечание – Составлено авторами по данным Банка России [2]

Рисунок 4 – Динамика кредитных потребительских кооперативов, осуществляющих свою деятельность на финансовом рынке России, ед.

При сокращении числа участников рынка кредитования и микрофинансирования, значительно увеличивается количество коллекторских агентств, осуществляющих деятельность по возврату просроченной задолженности в качестве основного вида деятельности. Деятельность данной категории участников была узаконена с 2016 года, в 2020 году насчитывается 294 коллекторских агентства. Данная тенденция может быть связана с ростом размера просроченной задолженности по выданным займам (кредитам).

С вступлением в силу с 01 января 2020 года Федерального закона от 02.08.2019 № 259-ФЗ «О привлечении инвестиций с использованием инвестиционных платформ и о внесении изменений в отдельные законодательные акты Российской Федерации» на финансовом рынке появляется еще один новый участник финансового рынка - оператор инвестиционной платформы, который представляет собой хозяйственное общество, осуществляющее деятельность по организации привлечения инвестиций и включенное Банком России в реестр операторов инвестиционных платформ. Инвестиционной платформой является информационная система в информационно-телекоммуникационной сети «Интернет», которая используется для заключения с помощью информационных технологий и технических средств этой информационной системы договоров инвестирования, доступ к которой предоставляется оператором инвестиционной платформы.

Таким образом, динамика участников финансово рынка разнонаправлена, происходит как их сокращение, так и рост, а также появление новых участников. Все изменения происходят одновременно с изменением нормативно – законодательной базы и ужесточением надзора со стороны Банка России за деятельностью участников финансового рынка.

«Происходящие финансовые кризисы все чаще заставляют людей задумываться о том, куда можно инвестировать временно свободные денежные средства. Современный рынок предлагает различные варианты вложений: банковский депозит, действующие бизнес – проекты, собственное дело, акции, облигации, драгоценные металлы, недвижимость и др.» [3, с. 4].

«Развитие финансового рынка актуализирует значимость системы финансового образования». [4, с. 3]. «Вопросы необходимости повышения финансовой грамотности актуализируются даже в высокоразвитых странах, что связано с бурным развитием инструментов финансового рынка и несоответствие этому развитию финансовых знаний населения» [5, с. 3].

«Недостаток финансовой грамотности у значительной части российского населения приводит к неэффективному управлению финансовыми обязательствами, что создает угрозу стабильности национальной финансовой системы и является препятствием для обеспечения устойчивого экономического роста» [4, с. 3].

Список литературы:

1. Чепига Ю.В. Количественные изменения участников финансового рынка России // Современные финансовые отношения: проблемы и перспективы развития : материалы V Междунар. науч.-практ. конф. (Новосибирск, 20 декабря 2018 г.). – Новосибирск : Изд-во СГУПС, 2019. – 268 с.
2. Статистика. Официальный сайт Центрального банка Российской Федерации.[Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://cbr.ru/> Дата обращения: 12.09.2020 г.
3. Чепига Ю.В. Основы инвестиционной деятельности: учебное пособие / Ю.В. Чепига. – Чебоксары: ЦНС «Интерактив плюс», 2019. – 92 с.
4. Дуплинская Е.Б., Щербакова Ю.В. Основы финансовых вычислений: учебное пособие / Е.Б. Дуплинская, Ю.В. Щербакова. - Новосибирск: Изд – во СГУПС, 2014. – 107 с.
5. Дуплинская Е.Б., Чепига Ю.В. О необходимости формирования универсальной компетенции «экономическая культура» в процессе обучения иностранным языкам // Восток – Запад: теоретические и прикладные аспекты преподавания европейских и восточных языков: материалы Международной научно – практической конференции (Новосибирск, 4 – 5 апреля 2018 г.). - Новосибирск: Изд – во СГУПС, 2018. – 254 с.

ЭОК 65.052

АГРОӨНЕРКӘСІП КЕШЕНІН ДАМЫТУДА ИННОВАЦИЯЛЫҚ ТЕХНОЛОГИЯЛАРДЫ ЖЕТІЛДІРУ

ЖАЗДЫКБАЕВА Д.П. магистр, оқытушы,
АБДРАМАНОВА Г.Ж. оқытушы,
Мардан Сапарбаев институты

Агроөнеркәсіптік кешен - бұл келешегі зор және ерекше Қазақстан экономикасының шешуші саласы. Әлемдегі санаулы елдер ғана біздің ауылшаруашылықты дамытудағы әлеуетімізге салыстырмалы түрде тең келеді. Қазірдің өзінде әлемдегі халық санының өсуіне байланысты азық-түлік экспорттауға қабілетті елдер көп ұзамай әлемдік нарықта көшбасшыға айналатынын байқау қиын емес. Ал біздің елде мемлекет ауыл шаруашылығын жылдан-жылға дамытуға ерекше көңіл бөледі. Осы саладағы қаржыландыру көлемі ұлғаюда, жаңа бағдарламалар жасалуда, мемлекеттік қолдаудың жаңа тетіктері жасалуда. Егер статистикаға көз жүгіртсеңіз, ауыл шаруашылығында тұрақты өсім байқалады: жалпы өнім көлемі мен салаға салынған инвестициялар өсуде, жаңа ауылшаруашылық нысандары пайдалануға берілуде. Сонымен бірге көпшілікті «ауылшаруашылық өнімдерінің экспорты өскен сайын олардың бағасы өседі, ал ауылшаруашылық өнімдерінің экспорты құрылымы өзгермейді» деп

алаңдатады. Ауыл шаруашылығының бәсекеге қабілеттілігі ең алдымен өндірісте қолданылатын технология деңгейімен анықталады. Сондықтан бүгінгі таңда ауыл шаруашылығын қаржыландыруды көбейту ғана емес, сонымен қатар саланың ғылыми-инновациялық аспектілерін қалпына келтіру және жетілдіру маңызды мәселелердің бірі болып табылады [1].

Инновациялық даму тұжырымдамасын іске асыру арқылы ішкі мемлекеттік саясаттың тағы бір маңызды міндеті - «Инновациялық технологиялар паркі», «Жасыл технологиялар мен инвестициялық жобалардың халықаралық орталығы», «Astana Hub IT-стартаптардың халықаралық технопаркі» ғылыми-инновациялық жүйесінің элементтерін құру және жаңарту болып табылады. IT-стартаптардың технологиялық паркі ». Сонымен қатар, мемлекеттің экономикаға араласуының жоғары деңгейі инновацияның дамуына ықпал етпейді. Мысалы, Қазақстан экономикасы қалыпты және еркін деп бағаланып, 2019 жылы экономикалық бостандықтың әлемдік рейтингінде 59-орынға ие болды [2].

Қазақстан экономикасының нақты секторындағы инновациялық қызмет тұрақсыздығымен сипатталады. Қазақстан экономикасының нақты секторындағы инновациялардың келесі тенденциялары мен ерекшеліктерін атап өту керек: құбылмалылық және кәсіпорындардың төмен инновациялық белсенділігі. Мемлекеттік кәсіпкерлікті қолдау саясаты шенберінде 2014 жылы 2017 жылмен салыстырғанда республикада экономиканың нақты секторындағы кәсіпорындар саны 29% -ға өсіп, 14 941 кәсіпорынды құрады, ал инновациялық кәсіпорындар саны 41% өсіп, 1256 кәсіпорынды құрады. Алайда, 2017 жылы инновациялық кәсіпорындардың жалпы санының 2,6% -ында ғана инновациялардың 4 түрі бар [3].

Қазіргі уақытта ол ауылшаруашылық өндірісіндегі инновациялық процестерді бейімдеу және аумақтың табиғи, өндірістік, ғылыми-техникалық әлеуетін үйлесімді пайдалану факторларын ескеру арқылы ауылшаруашылық өндірісіне бағытталған.

Ауылшаруашылық өндірісіндегі инновациялық даму тәжірибесіне негізделген нақты агроклиматтық және өндірістік жағдайларды, технологиялық, техникалық құралдар мен жабдықтарды ескере отырып, өсімдіктердің жаңа немесе жақсартылған сорттарын және асыл тұқымды жануарларды қолдану қажет. Сондықтан, инновациялық процестерді дамыту, ауылшаруашылық өндірісінің аймақтық ерекшеліктерін ескере отырып, инновациялық қызметтердің жаңа түрлерін құру, ғылыми-техникалық және инновациялық саясатты қалыптастырудың әдіснамалық тәсілдерін негіздеу өте маңызды болып отыр және оларды шешу қажет .

Агроөнеркәсіптік кешендегі экономикалық қызмет түрлерінің өзгеруі және инновацияны дамыту, ғылыми және қаржылық қолдау аймақтық ауылшаруашылық өндірісіндегі инновациялық процестерді дамытудың әдістемелік негіздерін айқындауды, болашақта дамуды және практикалық ұсыныстарды әзірлеуді талап етеді.

Инновациялық кезең инновацияның пайда болуы немесе ғылыми даму мен оларды өндіріс процесінде қолдану арасындағы уақыт кезеңін көрсетеді. Инновациялық кезеңнің ұзақтығы келесіге байланысты / 2 /: 1) өндірістің технологиялық деңгейіне, 2) қоршаған ортаға бейімделу қабілетіне және 3) сыртқы қаржылық-экономикалық факторларға (Кесте 1).

1-кесте- Агроөнеркәсіптік кешендегі инновациялық процестің кезеңдері мен экономикалық мәні

Кезеңдері	Мәні және мазмұны	Басты орын - даушылары
Инновацияны құру	- мәселелерді жергілікті жерлерде шешу, идеялардың пайда болуы және оларды зерттеу тұрғысынан жүзеге асыру; - іргелі және қолданбалы зерттеулерді, тәжірибелік-	АӨК-ң ғылыми-зерттеу

	<p>конструкторлық жұмыстарды жүргізу;</p> <ul style="list-style-type: none"> - аяқталған ғылыми-техникалық әзірлемелерді зияткерлік меншік объектілері ретінде тіркеу; - өнімділігі жоғары өнімді өндіру және сату; - инновацияны дайындау, оны өндірісте дамыту. 	<p>мекемелері (ауыл шаруашылығы ғылымы)</p>
<p>Инновацияны тарату</p>	<ul style="list-style-type: none"> - инновациялармен жұмыс істеу үшін АӨК мамандарын даярлау және қайта даярлау; - АӨК басқару институттары үшін қызметтік міндеттерді құру, инновацияларды алға жылжыту; - ауылшаруашылық өндірісінің әр түрлі ұйымдық-құқықтық формасындағы кәсіпорындарды ақпараттық қамтамасыз ету; - ақпараттық-консультациялық қызметтердің (АҚК) және бұқаралық ақпарат құралдарының жұмысы. 	<p>АӨК-ді басқару ұйымдары және инновацияны әзірлеушілер</p>
<p>Инновацияны игеру</p>	<ul style="list-style-type: none"> - инновациялар туралы ақпаратты өндірушілерге жеткізу; - өндірушілердің инновацияларды дамытудағы ұйымдастырушылық және экономикалық механизмдері; - инновацияларды жасаушылар мен АҚК және өндірушілер арасындағы келісім-шарттық қатынастарды қолдау; - өндірушілердің белсенді қызметі; - өндірушілердің инновацияларға тиімді сұранысы. 	<p>Тауарөндірушілер және АӨК-ң АҚК-н бірлесе инновацияны әзірлеушілер</p>
<p>Инновациялық дамудың тиімділігі</p>	<ul style="list-style-type: none"> - АӨК-тегі инновациялық дамудың тиімділігі өндірушілер алған жанама өнімнің немесе кірістердің инновацияларды құруға және оларды өндірісте дамытуға кететін шығындарға қатынасы арқылы анықталады. 	<p>Тауарөндірушілер және АӨК-ң АҚК-н бірлесе инновацияны әзірлеушілер</p>

Біздің ойымызша, инновацияның тәуекел факторын ескере отырып, бұл шығармашылық ізденісті ынталандырады және инновациялық шешімдерді жылдам жүзеге асырудың мақсатты бағытын қалыптастырады. Инновациялық менеджмент әдісі аудандық деңгейде кестеде көрсетілген мақсаттар мен міндеттерді ескере отырып, нақты позицияда анықталады. Инновациялық менеджменттің негізгі мақсаты - экономикалық, қызметтің басым түрлерінің жүйесін құру, бұл ғылыми, өндірістік және ресурстық әлеуетті белсендіре отырып, барлық қатысушылардың ғылыми-техникалық жетістіктерін ауыл шаруашылығына енгізуді қамтамасыз етеді.

Ауданның инновациялық жүйесінің қалыптасуы шартты түрде екі кезеңге бөлінеді: біріншісі - аудандарда инновациялық орталықтар - болашақ инновациялық кешеннің орталықтарын құру; екіншісі - бірыңғай ғылыми-өндірістік орган ретінде жеке аймақтық инновациялық кешен құру.

Инновацияны максималды мемлекеттік қолдау, ғылым мен техниканың соңғы жетістіктеріне негізделген кадрларды даярлау, ақпараттық жүйенің барлық деңгейлерінде басқару, ғылыми жетістіктерді жарнамалау және насихаттау, инновациялық процестердің дамуын ынталандыру.

Ауылшаруашылық өндірісін дамытуға бағытталған бағдарламалық шаралар, оларды іске асыруда ресурстарды үнемдеуге, қаржылық және материалдық ресурстарды тиімді пайдалануға,

өндіріс технологиясын дамытуға, ауылшаруашылық және қайта өңдеу кәсіпорындары мен басқа да өндірушілердің өндірістік шығындарын азайтуға белсенді қатысуы керек. Ауылшаруашылық өнімдерінің бәсекеге қабілеттілігін арттыру үшін оларды өндірушілер мен қайта өңдеушілер арасындағы қатынастарды дамыту қажет.

Қорыта айтқанда, экономикалық тұрғыдан дамыған елдер - бұл жоғары технологиялық өнімдер нарығында бәсекелес бола алатын елдер. Тиімді ұлттық инновациялық жүйе - бәсекеге қабілетті ұлттық экономиканы құру мен құрудың негізгі тетігі. Индустриалды-инновациялық дамудың жетекші драйвері ретінде дұрыс әзірленген инновациялық саясат отандық ғылымды қажетсінетін өндіріс пен бәсекеге қабілетті ұлттық экономиканы дамытудың негізгі құралы бола алады.

Әдебиеттер тізімі:

1.ҚР ауыл шаруашылығы Министрлігінің ресми сайтынан АӨК дамуы туралы ағымдағы жағдайын талдауы: <http://www.mingri.kz>

2.Индекс экономической свободы 2019, The Heritage Foundation, URL: <https://www.heritage.org/index/ranking>

3.Комитет по статистике Министерства национальной экономики, URL: http://stat.gov.kz/faces/homePage?_afLoop=10092207356716428 6. Всемирная организация интеллектуальной собственности, URL: <https://www.wipo.int/portal/ru>

4.Аширбаева Г.Т., Кумекова М. Агроөнеркәсіп кешенін инновациялық жеделдетедамытудың негізгі басымдықтары. 2012ж.

ӘОК 343

ЖАЛҒАН БАНКНОТТАР МЕН ҚҰНДЫ ҚАҒАЗДАРДЫ ТЕРГЕУ ӘДІСТЕМЕСІ

ЖАНГУШУКОВА А.З.,заң ғылымдарының магистрі,
«І. Жансүгіров атындағы Жетісу университеті» ҚЕАҚ.

Жалған ақша жасауға байланысты қылмыстардың сот-криминалистикалық сипаттамаларының құрылымы мен мазмұнының ерекшеліктерін ескеруі керек.

Біріншіден, қарастырылып отырған қылмыстың анықталуы екі тәуелсіз және өзара бір-біріне тәуелді қылмыстардың - «тауар өтімінің заңсыз мақсаты» және «жалған банкноттарды заңсыз сату» қылмыстарын қарастырады. Екіншіден, екінші қылмыс - «жалған банкноттарды заңсыз сату және оны» - бұл тәуелсіз қылмыс болса да, бірінші қылмысты жасырудың бір тәсілі - «жалған банкноталарды сату мақсатында заңсыз шығару».

Қылмысты дайындау, жасау, жасыру тәсілдері және криминалистикалық сараптаманың орталық элементі болып табылады. Жасанды ақша жасаушылар күрделі заманауи технологияларды қолданады (компьютерлер, шығыс құрылғылары, офсеттік цифрлық өңдеу машиналары, баспа жабдығы, көшіргіштер және т.б.). Мұның бәрі олардан жоғары білім деңгейіне және осы технологияның белгілі бір тәжірибесіне ие болуды талап етеді.

Жасанды банкнотты билеттерді (ЖББ) шығару әдісінің мазмұны кем дегенде екі фактормен анықталады. Біріншіден, банкноттардың алдыңғы және артқы жағындағы түрлі-түсті кескіндерді басып шығаруға немесе көшіруге мүмкіндік беретін басып шығару техникасымен немесе басқа жабдықпен жұмыс жасайтын арнайы білімі мен дағдыларға иемденген субъект болуы тиіс. Екіншіден, ҚК 231-да ЖББ өндірушісі үшін сату ниеті қарастырылған [1].

Қазіргі уақытта сот-тергеулік тәжірибеде жалған банкноттардың ең көп таралған екі әдісі бар. Олардың бірі - жартылай жалған. Бұл жағдайда билеттің құнын көрсететін жеке деректемелер үлкен номиналды билеттердің деректемелерімен ауыстырылады. Қол жетімді құралдар мен материалдарды қолдана отырып әдетте билеттерді өзгерту жүзеге асырылады. Деректемелер, ақшаның құнын көрсететін мәліметтер, механикалық түрде жойылады немесе қайта боялады. Жаңа суреттер қолмен түсіріліп, әріптермен немесе экранды басып шығарумен қолданылады. Кейбір жағдайларда жетіспейтін сурет үлкен номиналды билеттен (банкноттан) немесе оның ақ-қара фотокөшірмесінен қиылып, басқасына қойылады. Бұл жағдай американдық доллардан, ресейлік банкноттардан неміс маркаларынан табылған. Жалған банкноттың бұл түрін анықтау қиын емес, «жалған ақшаны» мұқият зерттеп, оны бірдей құнды билеттермен салыстыру жеткілікті болып табылады [2].

Жартылай жалғанның белгілері: банк билетінің (банкноттың) графикалық бейнесінің мазмұнындағы оның номиналды құнындағы сәйкессіздігі; билеттің (банкнотаның) цифрлық немесе мәтіндік сипаттамасының орналасқан жерінде желімнің, бояғыш заттар іздерінің болуы; билеттің (банкнотаның) цифрлық және мәтіндік сипаттамасының орналасқан жерінде қағаздың қалыңдауы немесе жұқаруы; ақша билетінің үстіңгі қабатының өңделмегендігі (жылтырдың жоғалуы) [3].

Екінші әдіс - толығымен жалған банкноттарды жасау. Бұл жағдайларда реттелмейтін материалдар және технологиялық процестер қолданылады. Банк билеттерін толығымен қолдан жасау үшін, өндірушілер қолданатын әдістердің қатарына мыналар жатады: басып шығару (терең, жоғары, тегіс (офсеттік) және экранды басып шығару); «ксерокс» типтегі толық көшіретін және қайталанатын жабдықты, лазерлік принтерді, цифрлық офсеттік машиналарды және т.б. қолдана отырып, электростатикалық (электрофотография және электрография); дербес компьютердің тамшылатып реактивті түріне толық түсті құрылғыларды қолдану; сурет салу; фотопродукция әдісі. Жоғарыда аталған әдістермен жасалған банктік билеттердің белгілері, қорғаныш талшықтары мен жіптері және шынайы банктік билеттердің басқа да қорғаныш құралдарына еліктеп, өте жоғары техникалық деңгейде жасалған «өрескел» немесе жалған болуы мүмкін. Тактильді қасиеттері бойынша мұндай билет шынайы банктік билетке өте ұқсас. Контрафактілік өнімдердің сапасы техникалық құрал-жабдықтарға, өндірушінің кәсіби білімі мен дағдыларына байланысты. Бұл қылмыстың қоғамдық қауіптілігі, жасаған ақшаның санына және сапасына байланысты [3].

Тәжірибедегі талдау көрсеткендей, басып шығару әдісінің барлық түрлерін біріктіру арқылы жасалған шынайы банкноттармен едәуір ұқсастықтарға қол жеткізуге мүмкіндік береді, өйткені өндіріс кезінде төлем құралдарын шығаратын компаниялар басып шығаруды (терең, жоғары және тегіс) пайдаланады. Және керісінше, қылмыскерлердің қарапайым өндіріс үшін дәстүрлі емес жедел басып шығару құралдары (көшіру, принтерлер және т.б.) пайдалану оларды зауыттық технологияларға жақындауға ғана емес, сонымен қатар айтарлықтай ұқсастықтарға қол жеткізуге мүмкіндік бермейді. Әдетте, компьютерлердің, көшіру және көбейту жабдықтарының көмегімен, сондай-ақ сурет және фотопродукция әдісімен шығарылған немесе басып шығару әдістерінің бірімен жасалатын жалған қағаздар шынайы ақшаға ұқсамайды, сондықтан олар қысқа айналымға арналған.

Банк билеттерін басып шығару арқылы жасанды ақша жасау белгілі бір қауіп тудырады, өйткені осылайша жасалған банкноттар түпнұсқалармен айтарлықтай ұқсастықтарға ие. Тәжірибе көрсеткендей, трафареттік басып шығару көптеген жағдайларда АҚШ долларын жасайды. Қазақстан Республикасының Орталық банкінің, банктік билеттерінде мұндай жалған тәсілдер іс жүзінде жоқ (ҚР ОБ) [4].

Трафареттік басып шығарудың мәні - бұл жеңілдетілген түрде болып табылатын форманы басып шығару элементтері арқылы сияны итеру трафарет түрінде көзделген. Бұрын қалыптау

материалы үшін жібек торлары қолданылған, сондықтан бұл әдіс жібектрафаретті басып шығару немесе торлы басып шығару деп те аталады. Тор жиілігі табиғатына байланысты тандалады репродуктивті кескін, бояу қасиеттері және т.б. Тор неғұрлым жақсырақ болса, кескін дәлірек шығарылады, сонымен бірге басып шығару процесі соғұрлым қиын болады. Басып шығарылған формалар қолмен, фотомеханикалық және ұшқындық әдістермен жасалуы мүмкін. Трафаретті басып шығару формасы қағаз парағына түсіріліп, сиямен оралған, оны басып шығару элементтері арқылы резеңке шпагатпен басылған және қалың қабаты бар паракқа бекітілген. Трафаретті басып шығарудың негізгі ерекшеліктері: форма жасалған тордың элементтеріне әріптің ұсақтау белгілерін түсіру; бояудың бүкіл аймаққа бірдей жағылуы; белгілердің созылуында рельефтің болмауы; белгілердің беті тегіс емес болуы. Жалпақ офсетті басып шығару формаларын қолдана отырып ҚР ОБ жалған банктік билеттері және шетел валютасын шығару. Офсеттік баспа (аралық бет арқылы) - басып шығарудың бір түрі және жалған ақшамен жалған ақша жасау тәсілі екі негізгі себепке байланысты өте танымал: біріншіден, салыстырмалы түрде минималды құны бойынша көптеген жасанды ақшаны айналымға жіберуге мүмкіндік береді; екіншіден, шынайы ақшаға үлкен ұқсастыққа қол жеткізу. Әрине, мұның бәрі біршама ерікті және ең алдымен ЖББ жасау үшін қолданылатын материалдар мен құралдардың сапасына, сондай-ақ қылмыскерлердің кәсібилігіне байланысты. Тегіс басып шығару формаларын алу үшін қалыптау материалының бетінде тұрақты басып шығару және бос элементтер құру қажет. Бұған әртүрлі тәсілдермен қол жеткізуге болады, бірақ ең танымал - биметалды және монометалдық баспа нысандары. Қалыптау негізінің материалдары ретінде алюминий немесе болат плиталар қолданылады. Биметалл пішінін жасау кезінде бетіне және үстіне мыс қабаты (басып шығару элементтері) салынады - хром немесе никель қабаты (ақ кеңістік элементтері үшін). Екі жағдайда да платинаға негативті және позитивті қабатта жағады.

Кейде қылмыскерлер өз әрекеттерінде кескіндеме элементтерімен жалпақ тіркесімді офсетті қолданады. Жалған әдістің негізгі ерекшеліктері, жалған банк билеттерінің белгілі бір элементі қандай құралдар мен құрылғыларға байланысты. Мысалы, сурет салған кезде бұл процесті сипаттайтын белгілер пайда болады: түсті кескінің бозаруы, соққылардағы кедір-бұдырлар, түрлі-түсті қарындаштар мен киізден жасалған қаламдар әсерінің іздері, бояудың біркелкі емес таралуы, жартылай және билеттің кескінінің бояуын онымен байланысатын объектілерге жұқтыру.

Жазық офсеттік баспа нысандарын қолдану арқылы жасалған жалған банкноттардың негізгі белгілері: графикалық кескін орналасқан жерлерде қағаздың деформациясының болмауы; жұқа түсті қабат, оның көмегімен қағаз құрылымы көрінеді; тегіс, ашық немесе сәл соққылардың толқынды жиегі; нүктелердің белгілі бір санының болуы –кірленуі.

Қазіргі таңда жалған ақша жасау практикада растрлық және растрлық емес формаларды офсеттік басып шығару әдісі кең таралды. Қазіргі офсеттің негізгі айырмашылығы - басып шығару кезінде симметриялы орналасқан растрлық нүктелер түрінде көрсетілген графикалық кескіндерінде бояғыштарды қолданудың аралас әдісі қолданылады және сия қабатының қалыңдығы олардың мөлшеріне байланысты болады. Кескін үлкейту кезінде көрінетін растрлық құрылымға ие. Растрлік және растрлық емес формалардан басып шығару симметриялы орналасқан нүктелерде тамшылатып басып шығарудан ерекшеленеді (мысалы, сиялы басып шығаруда нүктелер кездейсоқ орналасқан).

Электрофотографиялық әдіспен жасалған ЖББ-лар оған тән бірқатар жалпы белгілерге ие. Алдыңғы және артқы жағындағы түрлі-түсті кескіндер (сары, қызғылт, қызыл, жасыл, көк, күлгін, түрлі-түсті), түрлі-түсті заттардағы (тонермен) бөлшектердің ретсіз орналасуы нәтижесінде пайда болады (қоңыр және қара түсті), олар айқын түйіршіктелген және сумен суланған кезде ерімейді. Бояғыш затты бекітудің беріктігі көп жағдайда қолданылатын қағаздың

сапасына байланысты болады, сондықтан билетті бірнеше рет майыстырғанда тонер бөлшектерінің төгілуі байқалады.

Билеттің бүйірлік жарықтарымен кескіннің бояғыш заттарының бөлшектері жарқырайды (бұл симптом әрдайым бола бермейді). Банк билетін зерттеудегі шамалы ұлғайтқышты, мысалы, криминалистикалық үлгіні, кескіннің анық еместігін, басылмаған гильоширленген розеткаларды, виньеткаларды, жиекті жолақтарда болады, сандары мен банк билеттерінің басты және артқы жағындағы бейнелерінен көруге болады. Купондық өрістерде, банкноттың алдыңғы және артқы жағындағы бос орындарда боялған заттардың жекелеген нүктелік қабаттары бар, олар «марашка» деп аталады.

ЖББ-ның негізгі ерекшеліктері тамшылы сиямен және тамшылы көпіршікті принтер көмегімен басып шығару арқылы жасалған. Осы жабдықта алынған көшірмелер іс жүзінде бір-бірінен ажыратылмайды, сондықтан оларды кейбір өлшемдерге сәйкес саралау қиын. Сонымен бірге тамшылау сиясын да, тамшылатып төгетін принтерді де қолданудың бірқатар белгілері бар.

Біріншіден, банкноттардың алдыңғы және артқы жағындағы түрлі-түсті кескіндер сумен суланған кезде ериді (сары, қызғылт, қызыл, жасыл, көк, күлгін, қоңыр және қара) бояуларының кездейсоқ ену нәтижесінде пайда болады. Кескіннің бұлыңғырлығы пайда болады, бояғыш заттың бір бөлігі қасындағы заттарға беріледі.

Екіншіден, кескіннің түрлі-түсті нүктелері бірдей мөлшерде болады, ал жартылай көбейту кезінде кіріктірілген растерлеу жүйесі қосылады, бұл суретті жалпақ офсетті басып шығарумен ұқсас.

Үшіншіден, жасанды ақшаға байланысты бұл әдісі түрлі-түсті суреттердің күңгірттігімен (жалпы бозарыңқылығы) сипатталады.

Төртіншіден, ксерография тәрізді ажыратымдылықтың жеткіліксіздігінен тамшылатып-сиямен басып шығару әдісі кескіннің соққыларын, гильширланған розеткаларын, виньеталарды, жиек жолақтарын, микротексттердің сандары мен әріптерін (микротекст) нақты анықтай алмайды.

Бесіншіден, билеттің алдыңғы және артқы жағындағы бос орындарда түрлі-түсті кескіндер өрісінен тыс жерде «марашка» деп аталатын бөлшектері бар қиылысқан бояғыштары орналасқан [5, 412 б.].

Жоғарыда айтылғандай, мұндай жабдықта жасалған ЖББ «өрескел» деп саналады, өйткені бұл басып шығару әдісі электрофотографиялық сияқты қағаз ақшаны өндіруде стандартты технологияларда қолданылмайды.

Фотографиялық (фотографиялық көшірме) дайындау әдісі жасанды банкноттарды, сурет салу әдісі сияқты сирек қолданылады. Бұл «танымалды еместіктің» басты себебі, бір жағынан, аз еңбек сіңіретін және өндірушінің арнайы дағдылары мен жалған әдістерін қажет етпейтінін пайда болуы, екінші жағынан, мұндай жалған материалдардың төмен сапасы болды.

Жалған құжаттың негізгі белгілері: қағаздың сынғыштығы; дымқыл болған кезде қағаздың жабысқақ беті; қағаздың шамадан тыс жылтырлығы; бояудың шынайы билетке сәйкес келмеуі; қара түсті (кейбір жағдайларда) сандар мен сериялар; ерекше билеттің қалыңдығы; байланыстыру орындарында желімнің болуы.

Көбінесе фотографиялық әдіспен немесе сурет салу әдісімен жасалған ЖББ-лар сапасыздығына байланысты «өрескел» жалған деп жіктеледі, ал оларды жасаған адамдардың әрекеттері алаяқтыққа жатады [6, 307 б.].

Жасанды банкноттардың ішіндегі ерекше белгілер - су белгілері сияқты жеке қорғаныс ерекшеліктерін модельдеу тәсілдері.

Су белгілерінің құжаттары, оның ішінде Қазақстандағы банкноттарды қорғау құралы ретінде бірнеше уақыттан бері белгілі. Олар қазақстандық үлгідегі қағаз ақшаны ғана емес,

сонымен қатар кейбір шетел валюталарын да технологиялық қорғаудың элементтері санатына жатқызылады, бұл жалған ақша жасаушылар үшін үлкен қиындық тудырады. Сутаңба эмиссиялық қағазда қалыптасады және оны жасау технологиясы туралы ақпарат мемлекеттік құпияға жатады (осы себептерге байланысты оны жасау технологиясы қарастырылмайды). Жасанды ақша шығару тәжірибесінде су таңбасын модельдеудің бірнеше әдісі бар: сурет салу, өрнек салу және сіңдіру. Жалған су таңбасының белгілері: анық емес және бұлыңғыр сызықтар; жеке элементтер мен сызықтардың нақты су таңбаларына сәйкес келмеуі; графикалық бұрмаланудың болуы.

Жасанды ақша жасау әдістерінің ішінде ең кең таралған: бекітілген, жылжымалы нысандарда құю және штамптау.

Әдебиеттер тізімі:

1.Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодексі 2014 жылғы 3 шілдедегі №226-V ҚРЗ // <http://adilet.zan.kz/kaz/docs/K1400000226>

2.Қазақстан Республикасының Ұлттық Банкі туралы Қазақстан Республикасының 1995 жылғы 30 наурыздағы N 2155 Заңы // <http://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z950002155>.

3.Қазақстан Республикасындағы банктер және банк қызметі туралы Қазақстан Республикасының 1995 жылғы 31 тамыздағы N 2444 Заңы // <http://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z950002444>.

4.Төлемдер және төлем жүйелері туралы Қазақстан Республикасының Заңы 2016 жылғы 26 шілдедегі № 11-VI ҚРЗ // <http://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z1600000011>.

5.Бертовский Л.В., Образцов В.А. Выявление и расследование экономических преступлений: Учебно-практическое издание.- М., изд. «Экзамен», 2003. - 412 с.

6.Басецкий И. И., Егоров Ю. А., Шиенок В. П. Преступления в банковской системе: теория и практика расследования: монография / И.И. Басецкий, Ю.А. Егоров, В.П. Шиенок; под ред. И.И. Басецкого. – Минск: Акад. МВД Респ. Беларусь, 2000. – 307 с.

УДК 336.02

ҚАЗІРГЕ КЕЗЕҢДЕ ҚАЗАҚСТАННЫҢ ЭКОНОМИКАСЫН ЦИФРЛАНДЫРУ АЯСЫНДА САЛЫҚ САЯСАТЫ

ИГЛИКОВА Д.Д., магистр, аға оқытушы

Қазтұтынуодағы Қарағанды экономикалық университеті,

УЛАКОВ Н.С., э.ғ.к., доцент

Қазтұтынуодағы Қарағанды экономикалық университеті

Салық саясатының экономиканың дамуына және әлеуметтік процестерге белсенді араласуы одан мүмкіндігінше терең ғылыми негізділікті талап етеді. Салық саясатын жүргізу кезінде экономикадағы салықтарды қолданылуын еске алуымыз керек. Өйткені қоғамның экономикалық - әлеуметтік дамуы салықтық реформалардың басты құралы болып келеді. Сондықтанда мемлекет салық саясатын жүргізу кезінде ел экономикасындағы әлеуметтік салалардағы өзгерістерді ескеруі керек.

Қазіргі уақытта салық саясатының стратегиялық мақсаты болып экономиканы жаңашаландыру мен әртараптандыру арқылы көлеңкелі экономикадан бизнесті шығару.

Салық саясаты – мемлекеттің салық салу аясындағы жүргізіп отырған шараларының жүйесі. Салық саясатының мазмұны мен мақсаты бюджетті табыспен қамтамасыз ету,

қоғамның әлеуметтік-экономикалық құрылуымен, экономикалық саясатының жалпы бағытымен, сондай-ақ қаржы саясатының нақты әдістерімен сипатталады. Салық саясатының мақсаты мемлекет қажеттілігін қаржы ресурстарымен қамтамасыз ету болып табылады.

Кез келген мемлекеттің салық саясаты сол елдің ірі әріптес мемлекетінің салық саясаты мен өзара байланысқан түрде құрылуы керек және әріптес елдің салық реформасының белгілі дәрежеде әсері болады.

Шартты түрде салық саясатының мүмкін болатын үш түрін көрсетеді.

Бірінші түрі - салық салудың жоғарғы деңгейі, яғни салық ауыртпалығының ең жоғарғы көбейуімен сипатталатын саясат. Бұл жолды таңдағанда салық салу деңгейінің өсуі әр түрлі деңгейдегі бюджеттердің өсуіне бастамауынан жалтару мүмкін емес.

Екінші түрі - салық ауырпашылығының төмендігі, яғни мемлекет өзінің ең жоғарғы қазынашылық қызығушылығын ғана емес, сонымен бірге салық төлеушінің де жағдайын есептеуі. Мұндай саясат көп жағдайларда салықтық және инвестициялық климатқа қолайлы әсер етіп, экономиканың оның нақты секторының жедел дамуына бейімделеді. Салық ауырпалығы кәсікерлік субъектілеріне айтарлықтай жеңілдейді, бірақ бюджетке түсетін табыстардың азаюынан мемлекеттің әлеуметтік бағдарламалары біршама қысқарады.

Үшінші түрі - салық саясатындағы салық салудың жетерлік деңгейде корпорациялар үшін де жеке тұлғалар үшін де елеулі болуы, өйткені осы кезде азаматтар үшін мемлекет тарапынан әлеуметтік қорғауға өтемақылар беріліп, көптеген әлеуметтік бағдарламалар мен кепілдіктер болады.

Мемлекеттің салық саясатының негізгі бағыттары: тұрақты салық жүйесін құру, салықтар санын ірілендіру жолымен қысқарту және бюджетке аз түсім беретін салықтарды алып тастау, немесе оларды ірлендіру, өнім өндірушілерге салық ауыртпашылығын жеңілдету және қосарланған салық салуды болдырмау.

Қазақстанның экономикасында негізгі салаларды цифрландыру қарқынын жеделдетусіз әрі қарай өсу мүмкін емес. Осыған байланысты Қазақстан Республикасында «Сандық Қазақстан» мемлекеттік бағдарламасы құрылған болатын. Аталған бағдарламада басты бағыт ауыл шаруашылығы, өндіру және энергетика салаларында, көлік және логистика, электрондық сатуды дамыту, медицина мен фармацевтика цифрландыру, стартаптардың экожүйесін дамыту сияқты экономиканың басты салаларында сандық түрлендіруді орнатудың негізгі мақсаттары көрініс тапты. Сонымен қатар, аталған мемлекеттік бағдарлама экономиканың басқа салаларын трансформацияламаса шешілмейтін бірнеше қателіктер бар екенін атап айтқан жөн. Сондықтан, осы аталған бағдарламаның негізгі мақсатты параметрлеріне қаржы нарығын цифрландыруды енгізу керек, ол өз алдына жалпы экономиканың маңызды бөлігі және экономиканың секторлары арасында қаржылық ресурстарды қайта бөлуші болып табылады.

Цифрландыруды нығайту жаңа қоғамды құруға әкеледі, онда адами капитал белсенді түрде дамиды, болашақтың білімі мен дағдасы жас кезден нығаяды, автоматтандыру мен басқа жаңа технологиялардың есебінен бизнестің жұмыс жылдамдығы мен тиімділігі артады, ал азаматтардың өз мемлекетімен байланысы ашық және қарапайым болады.

Сандық технологиялар қазірдің өзінде біздің өміріміздің ақпараттық, қаржылық, сондай-ақ халық шаруашылығының өнеркәсіптік және әлеуметтік салаларының маңызды бөлігін қамтуда. Бұндай технологияларды қолдану арқылы құрылған экономиканың жаңа секторларын одан әрі дамыту қажет.

ҚР Елбасы Жолдауында «Төртінші өнеркәсіптік революция жағдайындағы дамудың жаңа мүмкіндіктері» атап өткеніндей: «Өнімді экспорттауға баса назар аудара отырып, біздің кәсіпорындарды жаңғыртуға және цифрландыруға бағытталған жаңа құралдарды әзірлеу және тестілеу қажет ... Мемлекеттік органдардағы процестерді, соның ішінде олардың халықпен және бизнеспен қарым-қатынасын цифрландыру маңызды болып саналады» [2].

«Сандық Қазақстан» мемлекеттік бағдарламасының мақсаттары болып, орта мерзімді болашақта еліміздің экономикасының даму қарқынын жеделдету, сандық технологияларды пайдалану есебінен халықтың өмір сүру сапасын жақсарту, сондай-ақ ұзақ мерзімді болашақта ел экономикасын болашақтың сандық экономикасын құруды қамтамасыз ететін түбегейлі әрі жаңа даму жолына көшіруге жағдай жасау болып табылады.

Алға қойылған мақсатқа қол жеткізу дамудың екі бағыты бойынша жүруді білдіреді:

Біріншіден, «Қазіргі экономиканы цифрландыру» - нақты сектордағы нақты жобалардан тұратын прагматикалық бастауды қамтамасыз ету, экономиканың қазіргі салаларын, мемлекеттік құрылымдарды цифрландыру және оларды технологиялық қайта жабдықтау жобаларын іске қосу және цифрлық инфрақұрылымды дамыту;

Екіншіден, «Болашақтың цифрлық индустриясын құру» - адами капиталды дамыту деңгейін көтеру, инновациялық даму институттарын құру және жалпы алғанда, цифрлық экожүйені қарқынды дамыту есебінен ұзақ мерзімді орнықтылықты қамтамасыз ету, елдің цифрлық трансформациялауды іске қосу.

Жоғарыда аталған бағдарлама еліміздің салаларын технологиялық жаңғыртуға қосымша серпін беруді қамтамасыз етеді және еңбек өнімділігінің ауқымды және ұзақ мерзімді өсуіне жағдай жасайды.

Қазіргі таңда экономиканың салаларын цифрландыру еңбек өнімділігін арттыруға және капиталдандырудың өсуіне алып келетін озық технологиялар мен мүмкіндіктерді пайдалана отырып, ел экономикасының дәстүрлі салаларын түрлендіру бағыты деп тануға болады. Аталған бағдарлама жалпы алғанда елдегі ғаламтор арқылы-сауданы дамыту үшін қолданыстағы кедергілерді жоюға, сонымен қатар жергілікті ойыншылардың бәсекеге қабілеттілігін арттыруға бағытталған, оларға мүмкіндік беретін ауқымды шаралар кешенін іске асыруды көздейді.

Ұсынылатын шаралар өз алдына электрондық сауданы реттеуді, электрондық төлемдері қабылдауды арттыруды, халықтың, сондай-ақ кәсіпкерлердің сандық және қаржылық сауаттылығын арттыруға, электрондық сауданы жылжытуға, инфрақұрылымды және логистиканы дамытуға мүмкіндік береді. Реттеу аясында электрондық саудадағы тұтынушылардың құқықтарын қорғау, соның ішінде тиісті органдарға өтініштерін берудің тиімді қашықтықтық құралдарын жақсарту, сатушының есебінен тауарларды қайтару мүмкіндігі, электрондық сауда нарығы қатысушыларының бірыңғай тізілімін енгізуді қамтитын және халық пен қатысушылардың сенім деңгейін арттыруға бағытталған, сондай-ақ бизнесті онлайн саудаға көшіруді ынталандыру бойынша мәселелер регламенттелетін болады.

Электрондық сауда-саттықты жүргізуде сервистік қолдау орталықтарын құруды қоса алғанда, тікелей және жанама шараларды қамтыған қолдау инфрақұрылымын құру сондай-ақ басымдық болады. Электрондық сауда-саттықты дамытуды және таратуды жеделдетуге бағытталған «Инновациялық технологиялар паркі» АЭА құрудың мақсаттарына сәйкес келетін қызмет (жұмыстар, қызмет көрстеу) түрлері бойынша өзі өндіріп шығаратын тауарлар тізбесін кеңейту мәселелері пысықталатын болады. Жеңілдікті қаржыландыруға қолжетімді болуға жәрдемдесу, электрондық сауда саласының ойыншылары үшін салықтың кейбір түрлерін азайту немесе алып тастау сондай-ақ кәсіпкерлердің бәсекеге қабілеттілігін арттырады және бизнесті онлайн жүргізуге ынталандырады. Электрондық төлемдерді қабылдауды арттыру аясында халықаралық тәжірибені ескере отырып, мобильдік төлемдерді жүзеге асырудың оңайлатылған механизмін енгізуді, кәсіпкерлерге қолма-қол ақшасыз төлемдерді жүзеге асыруды ынталандыруды дамыту, электрондық шотфактураларды пайдалануға толық көшуді қамтамасыз ету мәселелері пысықталатын болады [3].

Электрондық сауда-саттықтың аясын құқықтық реттеу саласында да басты мәселелер де бар. Оларға электрондық сауда компаниясының экспортын шектейтін күрделі кедендік рәсімдер, салықтық жеңілдіктердің, және мемлекет тарапынан басқа да маңызды

ынталандырудың болмауы, шетелдік компаниялардың, оның ішінде кроссшекаралық сауданың дамуы үшін шектеулер және сауданың ауқымды көлеңкелі айналымы жатады.

Қазіргі уақытта электрондық төлемдер мен электрондық сауда-саттық қаржы секторының ажырамас бөлігі болып отыр. Қаржы саласы клиенттермен өзара іс-қимыл жасау үшін инновациялық технологиялар мен сандқ сервистерді енгізу мен қолдануда дәстүрлі түрде лидер болып табылады.

Маңызды бағыттың бірі ол табысты іске асырылғанда, салықтық және кедендік әкімшілендіру сапасы артатын шаралар кешенін айтуға болады. Импорттық және экспорттық операцияларды жүзеге асыру кезінде шығындарды төмендету шаралары, импортталатын тауарлардың сапасын бақылау тиімділігін арттыру жөніндегі шаралар ҚР Үкіметінің «Қазақстан Республикасының 2018-2022 жылдарға арналған Ұлттық экспорттық стратегиясы» Бағдарламасы аясында жүзеге асырылады. Бірыңғай ақпараттық ортаны енгізу және электрондық шот-фактурларды берумен бірге, платформа құра отырып өндірілетін және импортталатын тауарлардың таңбалануын жүргізу жосықсыз бәсекелестіктің алдын алу, шектеу және жолын кесуге, сатып алынатын тауарлардың сапасы мен бағасының кепілдігін, тауардың түпұсқалығын растауды, тауарлардың, оның ішінде контрафактілік тауарларды заңсыз әкелуге, өндірісіне және айналымына қарсы тұруға бағытталған экожүйені құруға мүмкіндік береді. Мемлекеттік органдардың ішкі қызметін цифрландыру мемлекеттік мекемелермен ақпаратпен алмасу және сол сияқты күн сайынғы операцияларды орындаумен байланысты жағдайларды автоматтандыру деңгейіне тәуелді. Мемлекеттік органдардың өзара тиімді іс-қимылы және «rarefree» қағидатын сақтау мақсатында одан әрі цифрлық қойманы дамытумен, бұлыңғыр есептеу қағидаттарына құрылған бизнес-процестерді басқару жүйесін дамыту көзделеді. Осындай үлгілік міндеттерді, басым түрде ақпараттандырудың сервистік моделі бойынша автоматтандыру жұмыстары жалғасатын болады.

Салықтық әкімшілендіруді цифрландыру 4 бастаманы қамтиды (1-кесте).

1-кесте - Салықтық әкімшілендіруді цифрландыру

	Ақпараттық жүйенің атауы	Ерекшелігі
	«Электрондық шот-фактуралар»	тауарларды электрондық шот-фактуралар жазу арқылы іске асыруға мүмкіндік береді. Жүйе интерфейсті түзетуге мұқтаж, сондай-ақ тауарларды алып өтуді бақылау жөнінде функционал құру қажет. Ал аталған функционалдарының бірі тауарларды алып өтуді бақылау жүргізуге, сондай-ақ тағы да басқа мүмкіндік беретін «Виртуалды қойма» модулі болып табылады.
	«Тауарларды таңбалау»	ЕАЭО аясында бұйымдарды таңбалау үшін қажет, яғни оның жұмысының нәтижесі бойынша таңбаланған тауарлар тізілімін кеңейту мәселесі қаралады.
	Блокчейн технологиясы	Блокчейн технологиясын қолдану арқылы, ҚҚС-ты әкімшілендіру – орталықтандырылмаған деректер базасын құруға мүмкіндік береді, ал оның арқасында салық төлеушілердің қаржылық транзакцияларының тізбегі бірден қадағаланады және олардағы ҚҚС-тың кепілдендірілген қайтарымы жүргізіледі.
	Түрлі көздердің деректер	жобаны жүзеге асыру салықтық

базасын біріктіру жолымен салық жинауды арттыру	әкімшілендіру мақсаты үшін Big Data жасауға бағытталады
Ескерту – Деректер [4] негізінде автормен құрылған	

Бүгінде нәтижелі салықтық әкімшілендіруді барынша толық жүзеге асыру қамтамасыз етілмейді, өйткені ақпарат тек уәкілетті мемлекеттік органдардан түседі. Халықаралық тәжірибе көрсеткендей, заманауи салықтық әкімшілендіру бизнестен алынатын (салықтық бақылау мақсаты үшін) мәліметтер негізінде жүзеге асырылады.

Blockchain технологиясын пайдалана отырып, ҚҚС-ті әкімшілендірудің жаңа тәсілін қолдану ҚҚС-ті әкімшілендіру процесін оңтайландыруға мүмкіндік береді және мыналарды:

- экспорттаушылар үшін ҚҚС қайтару мерзімдерін қысқартуды;
- алдын ала декларацияларды автоматты қалыптастыруды;
- салық органдары тарапынан тексерулер санын қысқартуды;
- ҚҚС жиналуын ұлғайтуды;
- ҚҚС әкімшілендіру ашықтығын арттыруды;
- сұр схемаларды қолданудың мүмкін болмауын қамтамасыз етеді.

Ұсынылып отырған шешімнің негізгі қағидаты ҚҚС қаржы ағындарын және нақты уақытта салық төлеушілердің салық міндеттерін орындау ашықтығын қадағалау, оларды іске асыру үшін екінші деңгейдегі банктерде ашылған ҚҚС төлеушілеріне ҚҚС-тің қолма-қол бақылау шоты деп аталатындар қолданылатын болады.

Осы тұрғыдан алғанда, жақын болашақта жоспарланған келесі қадамдарға назар аударуға негіз бар. Экспортқа қосылған құн салығын қайтару процедурасын жеңілдету жоспарлары өзгеруі мүмкін «Отандық тауар өндірушілерге ҚҚС қайтарудың жеңілдетілген мөлшерін пайдалану құқығын ұсыну ұсынылады: тексерусіз 50% мөлшерінде, тексеруден кейін 50% мөлшерінде», - деді ол. - Сонымен бірге, бақылауға жататын ірі салық төлеушілер үшін 70% 30% -ға жеңілдетілген ҚҚС қайтарылады.

Жеңілдетілген процедураны қолдану, сонымен қатар Тәуекелдерді басқару жүйесін қолдануды тоқтатуды және үшінші тұлғалардың қаржылық бұзушылықтары үшін экспорттаушының шаралары мен жауапкершілігін жоюды білдіреді. Артық ҚҚС қайтарудың жалпы мерзімін 150 күнтізбелік күннен 120-ға дейін қысқарту ұсынылады.

Электрондық сауда-саттықты дамыту ел дамуының басым бағыттарының бірі болып табылады, соңғы уақытта Қазақстанда салық төлеушілерге ыңғайлы болу үшін көптеген жұмыстар атқарылды. Мәселен, электрондық үкіметтің бағдарламасы аясында Халыққа қызмет көрсету орталықтарымен бірлесіп, салық төлеушілерге салық берешегінің жоқтығы туралы анықтама беру қызметі ұсынылады. Барлық жерде дара кәсіпкер ретінде автоматтандырылған онлайн-тіркеу қызметі енгізілді және патент беріледі. Жалпы Қазақстан Республикасының мемлекеттік бюджетінің кіріс бөлігін қалыптастыру жағдайын қарастырып өтесек.

2-кесте. ҚР мемлекеттік бюджетінің түсімдері,
мың теңге

Атауы	2017 жыл	2018 жыл	2019 жыл
КІРІСТЕР			
оның ішінде:	11 567 691	10 808 573	12 758 479
Салықтық түсімдер	6 810 851	7 890 048	9 216 474,3
Салықтық емес түсімдер	273 872	225 988	354 463,1
Негізгі капиталды сатудан түсетін түсімдер	68 650	92 536	117 541,8
Трансферттердің түсімдері	4 414 317	2 600 000	3 070 000,0

Мемлекеттік бюджеттік кірістер салықтық, салықтық емес түсімдер, негізгі капиталды сатудан түскен түсімдер, трансферттердің түсімдерінен тұрады. Жалпы кірістер 2019 жылы 2017 жылмен салыстырғанда 110,2% орындалса, 2019 жылы 2018 жылға атқарылу 135,3% құраған. Жылдар аралығындағы түсімдердің жалпы үлесі жылдан жылға артуда.

Кірістердің түсімдері бойынша 2-кестенің деректерін қарастыратын болсақ, 3 жыл ішінде салықтық түсімдер кіріс түсімдері ішінде жалпы үлесті алып отыр.

Салықтық түсімдердің 2017 жылдың көрсеткіштерін 2018 жылмен салыстырғанда 1 079 197 млн теңгеге артқанын байқауға болады, 2017 жылы салықтық түсімдер 6 810,8 млрд. теңге, 2018 жылы 7 890,0 млрд. теңге, 2019 жылы 9 216,4млрд. теңгегені құрады.

Салықтан тыс түсімдер динамикасына көз жүгіртсек, оның үлесі 2018 жылдан бастап 2019 жыл аралықта 128 475 млн теңгеге артқаны байқалуда.

Негізгі капиталды сатудан түсетін түсімдер салықтық түсімдер сияқты 2019 жылдың көрсеткіштері 2018 жылдың көрсеткішінен 25 006 млн.теңгеге артық.

Трансфертті түсімдердің көрсеткіштері 2019 жылды 2018 жылмен салыстырсақ 470 000 млн.теңгеге артық екені көрінеді.

Сонымен, қорытындылай келе, әлемдегі салық салудың өзекті мәселелерінің бірі - салық базасын нақтылау қиындығы және пайданың ығысуы, ол халықаралық деңгейде Base Erosion and Profit Shifting — BEPS. Әрине, бұл мәселе белгілі бір дәрежеде Қазақстанның қаржы кеңістігінде көрінуі тиіс. Бұл, ең болмағанда, Электрондық сауда-саттықты нарығының қарқынды өсуіне негізделген.

Пайдаланылған әдебиеттер:

1. «Цифрлық Қазақстан» мемлекеттік бағдарламасын бекіту туралы Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2017 жылғы 12 желтоқсандағы № 827 қаулысы.

2. Қазақстан Республикасының Президенті Н. Назарбаевтың Қазақстан халқына Жолдауы. 2018 жылғы 10 қаңтар «Төртінші өнеркәсіптік революция жағдайындағы дамудың жаңа мүмкіндіктері».

3. «Электрондық сауда-саттықты жүзеге асыру қағидаларын бекіту туралы» Қазақстан Республикасы Ұлттық экономика министрінің м.а. 2015 жылғы 25 қарашадағы № 720 бұйрығы.

4. Салықтық әкімшілендіруді цифрландыру. <https://gz.mcfr.kz/news/1220-salyty-kmshlendrud-tsifrlandyru>.

5. ҚР Қаржы министрлігінің «ҚР мемлекеттік бюджеттің атқарылуы туралы есебі».

УДК 336(743)

ВАЛЮТА САЛАСЫНДАҒЫ ИНТЕГРАЦИЯЛЫҚ ПРОЦЕСТЕРДІ ДАМУ

ИСАНОВ А.С., э.ғ.м., аға оқытушы,

Қазтұтынуодағы Қарағанды экономикалық университеті

Мемлекеттердің экономикалық қалыптасуының маңызды көрсеткіші олардың әлемдік экономикалық экономикаға интеграциясы болып саналады. Қазіргі уақытта интеграциялық процестер сауда, қаржы және валюта салалары сияқты салаларда жүзеге асырылады. Қаржылық интеграция-бұл қаржы нарықтарының бірлігі және олардың бірлік ретінде жұмыс істеу қабілеті. Оның арқасында қатысушылар пайдасын арттырады және Кросс-сатылымға қол жеткізеді [1]. Қаржылық интеграция инвесторларға әртараптандыру арқылы жоғары пайда алуға және тәуекелдерді азайтуға мүмкіндік береді, сондай-ақ қарыз алушыларға неғұрлым ауқымды және

жетілдірілген нарықтарда ең аз шығындармен неғұрлым сенімді қаржыландыруды тартуға мүмкіндік береді. Бұл тұтынушылар мен кәсіпорындар үшін пайда табуға мүмкіндік береді және технологиялық инновациялар сияқты басқа да экономикалық өзгерістермен өзара әрекеттесу арқылы еңбек өнімділігі мен жалпы экономиканың тез өсуіне кепілдік беруі керек [2]. Валюталық интеграция әлемдік экономиканың жаһандануының қазіргі кезеңіндегі әлемдік валюта жүйесінің дамуының негізгі тенденцияларының бірі болып табылады. Валюталық интеграция деп қатысушы мемлекеттердің, олардың шегінде валюта бағамдарының салыстырмалы түрде тұрақты арақатынасы қамтамасыз етілетін, қатысушы елдердің валюталық өзара қарым-қатынастары бірлесіп реттелетін және үшінші елдерге қатысты бірыңғай валюталық саясат жүргізілетін өңірлік аймақтардың белсенді жәрдемдесуімен объективті факторлармен негізделген құру процесін түсінуге болады. Валюталық интеграцияның мынадай негізгі мақсаттары бөлінеді: ұлттық валюталардың позицияларын нығайту; жоғары дамыған елдердің нарықтарына тән құралдардың толық жиынтығымен ауқымды қаржы нарықтарын құру; әлемдік валюта-қаржы жүйесінде лайықты орын алу. Валюталық-экономикалық интеграция тақырыбындағы журналистік және ғылыми мақалаларда экономикалық интеграция кезеңдерінің қатаң реттілігі принципі құрылды. Интеграция ұлттық нарықтардың және Мемлекеттік басқарудың ұлттықтан жоғары институттарының тұтас жүйесін қамтитын жоғары құрылымды, күрделі құбылыс ретінде көрінеді. Қаржылық интеграцияны сәтті жүзеге асырудың мысалы-Еуропалық Одақтағы капитал мен қаржылық қызметтердің бірыңғай нарығы. Дәл осы процесс Еуропалық Одақтың көптеген онжылдықтардағы басты мақсаттарының бірі болып табылады. Бұл процесс заңнамалық, институционалды, реттеушілік сипаттағы көптеген проблемаларды еңсеру жолымен жүрді және әлі де іске асырылуда. Көптеген саяси бастамалар ЕО-да қаржылық интеграцияны күшейтуге жол ашты, бірақ еуроны енгізу ең инновациялық және іргелі болып табылады. Бірыңғай валюта тұтынушылар мен фирмалар үшін операциялық шығындарды азайтады, ел ішінде де, оның шекарасынан тыс жерлерде де бизнесті инвестициялау үшін пайдалануға болатын ресурстарды босатады. Сонымен қатар, бірыңғай валюта қатысушы елдер арасындағы барлық валюталық тәуекелдерді жояды, сондай-ақ үшінші валюталарға қатысты бағамның құбылмалылығын төмендетеді. Мұның бәрі капиталды тиімді халықаралық бөлуге, демек, өсудің жоғары қарқынына әкеледі. Осылайша, валюталық интеграция экономикалық интеграцияның құрамдас бөлігі ретінде валюталық интеграцияға қатысушы елдердің үйлестірілген және келісілген валюталық саясатын іске асыру, сондай-ақ мемлекетаралық валюталық реттеуді жүргізетін мемлекетаралық ұйымдарды құру және олардың жұмыс істеуі процесінде тұрады [3]. Әлемдегі ең ірі экономикалық одақ-Еуроодақ валюта саласында интеграцияның ең жоғары нысанын жасады: Еуроодақтың барлық мүшелері үшін бірыңғай валютаны енгізді. Қазіргі уақытта Еуроаймақта ең ірі әлемдік қаржы-экономикалық бірлестік мәртебесі бар, ал ЕО-ға айналатын бірыңғай валюта әлемдік экономикадағы американдық доллардың маңызды бәсекелесі болып табылады.

Посткеңестік кеңістіктегі елдердің әлеуметтік-экономикалық даму қарқынын арттыру үшін әлеуметтік-экономикалық өмірдің барлық салаларында, оның ішінде валюта саласында қатысушылар арасындағы интеграцияны күшейту қажет. Бұл Еуразиялық экономикалық одақ шеңберінде мемлекетаралық интеграцияның қазіргі кезеңі шеңберінде мүмкін болады [4]. Алайда, бірыңғай валютаға көшу өте күрделі екенін атап өткен жөн. Бірінші кезекте Өндірілетін өнім көлемі бойынша да, құрылымы бойынша да Ресей, Қазақстан және Беларусь экономикаларының айырмашылығына байланысты. Еуразиялық экономикалық одақтың ерекшелігі (Еуроаймақтан айырмашылығы) оның құрамында ірі ел - Ресей Федерациясының болуы болып табылады. Мысалы, халық саны бойынша Ресей Одақтың басқа елдерінен 4 есе көп. Сондай-ақ, жан басына шаққандағы ЖІӨ көрсеткіштеріндегі айырмашылықты ескерген жөн. Жалпы, Еуразиялық экономикалық одақтың валюта саласындағы интеграцияны

дамытудың бірнеше басым бағыттары бөлінеді [5]: ұлттық валютаны елден тыс жерлерде пайдалану мүмкіндігі; одаққа қатысушы мемлекеттер арасындағы ұлттық валютадағы есеп айырысу санының өсуі; одаққа қатысушы елдердің валюта нарықтарында да, олардың арасында есеп айырысу жүргізу кезінде де АҚШ долларының үлесін азайту; халықтың Ел ішіндегі ұлттық валютаға деген сенім деңгейін арттыру. Валюта нарықтарын жетілдіруде интеграцияны дамытудың маңызды шарты, біздің ойымызша, валюталық реттеу кезінде бірыңғай тәсілдер мен әдістерді қолдану, ең бастысы, капиталдың еркін қозғалысын жүзеге асыру үшін шектеулерден біртіндеп бас тарту болады. Айта кетейік, ЕАЭО өзінің интеграциялық әлеуетін әлі толық іске асырып жатқан жоқ. Әлемдік интеграция процесі, сыртқы экономикалық конъюнктура деңгейінің төмендеуі, сондай – ақ макроэкономикалық жағдайлардың нашарлауы елдер арасындағы тығыз ынтымақтастыққа және соның салдарынан ЕАЭО елдерінің ұлттық экономикаларын дамыту факторы болып табылатын валюта нарығының интеграциясына алып келеді. Қаралып отырған процестерде тежеуші факторлар бар: экономикалық дамудың төмен деңгейі; әзірге салыстырмалы түрде әлсіз өндірістік мамандану; құрылымдағы сәйкессіздіктер; экономикалық мүдделерді келісу кезінде, сондай-ақ қол жеткізілген уағдаластықтарды практикада іске асыру кезінде тиімділігі төмен тетіктің болуы. Валюталық одақ - экономикалық интеграцияның жоғары нысаны, оған қол жеткізу үшін ЕАЭО – ға мүше мемлекеттерге экономикада, валюталық саясатта, ортақ нарықты, оның ішінде қаржылық нарықты қалыптастыруда келісілген іс-қимылдар кезеңдерін қамтитын ұзақ бірлескен жолдан өту қажет. Осы міндеттерді шешкеннен кейін валюталық интеграцияның неғұрлым жоғары деңгейі туралы айтуға болады. Бүгінде мүше мемлекеттердің келісілген валюта саясатын жүргізу жөніндегі міндеттерді шешу және азаматтар мен кәсіпкерлік субъектілері күн сайын тап болып отырған қазіргі кедергілерді еңсеру үшін күш – жігер жұмсау қажет. Атап айтқанда, өзара есеп айырысуды жүргізу кезінде ұлттық валюталардың рөлін арттыру үшін жағдай жасау, елдер арасындағы төлем-есеп айырысу қатынастарын жетілдіру және шоттар ашу мен есеп айырысуды жүргізу кезінде тең жағдайларды қамтамасыз ету туралы сөз болып отыр.

Әдебиет тізімі:

1. Международные валютно-кредитные и финансовые отношения: Учебник. /Под ред. проф. Л.Н. Красавиной. – М.: Финансы и статистика, 2014. – 608 с.
2. Талимова Л.А., Калкабаева Г.М. Международные валютно-финансовые отношения. Учебное пособие. – Караганда: КЭУК, 2016.
3. Суэтин А. А. Международные валютно-кредитные отношения: учебник. – М.: Кнорус, 2010. – 440 с.
4. Бурлачков В.К. Международные валютно-кредитные отношения: конспект лекций. – М.: МГИМО–Университет, 2012. – 180 с.
5. Договор о ЕАЭС. – <https://portal.eaeunion.org/ru-ru/public/main.aspx>.

МЕСТО ФИНАНСОВ ПРЕДПРИЯТИЙ В ФИНАНСОВОЙ СИСТЕМЕ КАЗАХСТАНА

КОЛДАСБАЕВ Н.Ж., студент группы ФИН-32
Колледж экономики, бизнеса и права КЭУК
МУРТАЗИНА Г.А., преподаватель
Колледж экономики, бизнеса и права КЭУК

Исторически финансы были связаны с деятельностью государства. Они сложились, как государственные финансы, в виде образования и использования государственной казны. Это положение не только сохранилось, но и получило дальнейшее развитие. В современных условиях государство организует финансовую систему и использует её для управления народным хозяйством страны.

Финансовые отношения образуют там, где есть фонды денежных средств. Только с появлением государства и регулярного товарно-денежного обращения возникает экономическая категория финансы. Финансы объективно необходимы, их необходимость обусловлена существованием товарного производства, обращения, а также действием закона стоимости. Денежные отношения, складывающиеся между предприятиями в их хозяйственной деятельности, опосредует кругооборот фондов в процессе производства. Материальной основой финансов является производство.

Финансы предприятий являются основой финансовой системы, так как именно они охватывают важнейшую часть всех денежных, распределительных отношений в стране, к которым относятся финансовые отношения в сфере общественного производства, где создаются валовой внутренний продукт и национальный доход – основные источники формирования финансовых ресурсов страны. Без финансов предприятий не могут существовать другие звенья и элементы финансовой системы, в первую очередь, бюджет, а, следовательно, и бюджетные учреждения и другие некоммерческие предприятия. С помощью распределительной функции финансов предприятий образуются доходы и накопления самих предприятий.

Финансы предприятий - это экономические, денежные отношения, возникающие в результате движения денег и образующихся на этой основе денежных потоков, связанные с функционированием создаваемых на предприятиях денежных фондов.

Финансы предприятий связаны непосредственно с производством и отражают состояние экономики страны. Главной целью финансов предприятий является формирование необходимого объема финансовых ресурсов для их дальнейшего использования в процессе хозяйственной деятельности предприятия и обеспечение эффективности развития всех стадий его производственной и коммерческой деятельности.

Финансы предприятий являются основой финансовой системы государства, поскольку предприятия представляют собой главное звено народнохозяйственного комплекса. Состояние финансов предприятия оказывает влияние на обеспеченность общегосударственных и региональных денежных фондов финансовыми ресурсами. Зависимость здесь прямая: чем крепче и устойчивее финансовое положение предприятий, тем обеспеченнее общегосударственные и региональные денежные фонды, более полно удовлетворяются социальные, культурные потребности и др.

Поскольку в литературе дискутируются вопросы сущности финансов в целом, постольку не существует и единого мнения по поводу сущности и функций финансов предприятий. Приведём несколько дефиниций этой категории, рассматриваемых в учебной литературе.

«Финансы предприятий представляют собой совокупность экономических отношений, возникающих в реальном денежном обороте по поводу формирования, распределения и использования финансовых ресурсов» [1, с. 78].

«Финансы предприятий представляют собой совокупность экономических отношений, возникающих в процессе производства, распределения и использования совокупного общественного продукта, национального дохода, национального богатства и связанных с образованием, распределением и использованием валового дохода, денежных накоплений и финансовых ресурсов. Эти отношения, определяющие сущность данной категории опосредованы в денежной форме» [2, с. 47].

«Финансы предприятий – это финансовые или денежные отношения, возникающие в процессе формирования основного и оборотного капитала, фондов денежных средств предприятия и их использования» [3, с. 158].

Финансы предприятий представляют собой систему денежных распределительных отношений, связанных с кругооборотом денежных средств, образованием и использованием денежных доходов, накоплений, фондов денежных средств.

Без нормального функционирования финансового механизма рыночная экономика работать не в состоянии. Опыт последних лет проведения экономических реформ в РК подтвердил это положение. Именно поэтому в условиях рыночной экономики необходимо научиться сочетать самостоятельность предприятий и регионов с государственным регулированием экономики и финансов.

Функции финансов предприятий реализуются на микроэкономическом уровне, они непосредственно связаны с формированием и использованием капитала и денежных фондов предприятий в условиях их экономического обособления и удовлетворением частных благ на возмездной эквивалентной основе.

Финансы предприятий выполняют следующие функции.

Обеспечивающая функция финансов предприятий предполагает, что предприятие должно быть полностью обеспечено в оптимальном размере необходимыми денежными средствами при соблюдении очень важного принципа: все расходы должны быть покрыты собственными доходами. Временная дополнительная потребность в средствах покрывается за счет кредита и других заемных источников. При этом оптимизация источников денежных средств - один из путей получения наивысшего финансового результата.

Распределительная функция финансов предприятий тесно связана с обеспечивающей. Распределительные отношения также серьезно влияют на конечные результаты. Распределяемая выручка от реализации продукции частично направляется на возмещение затрат предприятия (потребленные средства производства и заработная плата), а другая часть ее представляет прибыль. Прибыль распределяется между предприятием и бюджетом.

Контрольная функция финансов предприятий связана с применением различного рода стимулов и санкций, а также соответствующих показателей. Если предприятие своевременно рассчитывается с бюджетом, банками, поставщиками, оно тем самым улучшает свои конечные результаты, повышает эффективность производства и использование средств.

Несмотря на различия в составе и структуре финансовых ресурсов отдельных предприятий в общем их объёме по производственным предприятиям наибольший удельный вес занимают собственные средства. Статистических данных о структуре финансовых ресурсов, к сожалению, не имеется. Однако, есть данные о структуре финансовых ресурсов, направляемых на финансирование инвестиций.

Так, в 2019г. инвестиции в основной капитал в январе-октябре 2020 года составили более 9 млн. тенге, что на 4,7 % меньше к январю-октябрю 2019 г. [4].

За январь-июль 2019 г. оборот розничной торговли составил 5949,7 млрд. тенге или 105,4% к уровню соответствующего периода 2018г.

С начала года оборот от розничной реализации товаров предприятиями частной формы собственности, от торговли индивидуальными предпринимателями, в том числе торгующими на рынках, получен в сумме 5395,3 млрд. тенге (90,7% от общего объема розничной торговли), иностранной формы собственности 554,4 млрд. тенге (9,3%).

Доля продовольственных товаров в общем объеме розничной торговли составляет 31,8%, непродовольственных товаров – 68,2%. Объем реализации продовольственных товаров увеличился по сравнению с январем-июлем 2018г. на 3,8%, непродовольственных товаров на 6,2%.

В своем послании народу Казахстана Глава государства К. Токаев отметил, что эффективный малый и средний бизнес – это прочная основа развития города и села, которая играет важную роль в социально-экономической и политической жизни страны. Поэтому вопрос развития предпринимательства малого и среднего бизнеса является одним из основных приоритетов в стране.

В 2019 году доля малого и среднего бизнеса в экономике составила 30,8%. За прошлый год малый и средний бизнес произвел продукции на 31,2 трлн тенге. По республике 3,4 млн человек работают в сфере малого и среднего бизнеса.

Принимаемые реформы по улучшению бизнес-климата позволили подняться Казахстану на 25 место в рейтинге «Doing Business». Для поддержки и развития предпринимательства на постоянной основе принимаются меры по улучшению бизнес-климата.

С 1 января 2020 года сроком на три года вступил в силу мораторий на проверки, профилактический контроль и надзор с посещением в отношении субъектов малого, в том числе микропредпринимательства[5].

В среднесрочной перспективе будет разработана «новая повестка» развития предпринимательской деятельности и дальнейший курс развития малого и среднего бизнеса будет предусмотрен в новом Стратегическом плане Казахстана до 2025 года.

Одним из ключевых показателей развития малого и среднего предпринимательства Казахстана является его доля в ВВП страны. Субъекты малого и среднего предпринимательства Казахстана произвели в 2019 году ВДС на сумму 21,2 трлн. тенге, что на 20,8% выше уровня 2018 года.

Данный показатель существенно варьируется по регионам. На первом месте находится город Алматы, удельный вес которого в республиканском показателе ВДС малого и среднего предпринимательства составляет 27,5%, затем следует город Нур-Султан с показателем 19,1%, замыкает тройку-лидеров Атырауская область – 9,6%.

Низкие показатели по ВДС, произведенной субъектами МСП продукции по итогам 2019 года, у Кызылординской, Жамбылской, Туркестанской, Северо-Казахстанской, Павлодарской областях.

Малый и средний бизнес играет ключевую роль в обеспечении развития экономики, являясь главным источником рабочих мест не только для квалифицированных кадров, но и что немаловажно для более низкоквалифицированных лиц из числа экономически активного населения.

По данным официальной статистики на 1 января 2020 года в Республике Казахстан насчитывается 1 330,2 тысяч единиц субъектов малого и среднего предпринимательства, что на 88,9 тысячи больше, чем в 2018 году (1 241,3 тыс. единиц). В структуре МСП 64% приходится на индивидуальных предпринимателей, на крестьянские хозяйства – 16%, на юридические

лица, относящиеся по критериям к субъектам МП – 20%.

Анализ структуры МСП показал, что количество индивидуальных предпринимателей за 2019 год увеличилось на 46 805 ед. по сравнению с 2018 годом, количество юридических лиц увеличилось на 26 922 единицы по сравнению с 2018 годом.

Малое и среднее предпринимательство в Казахстане в 2019 году обеспечило работой более трёх миллионов человек, или 38,9% экономически активного населения.

Больше всего работников трудоустроено на предприятиях-субъектах малого предпринимательства (40%) и в ИП (41%). Рассмотрим показатель доли занятых в МСП к общей численности занятого населения в регионе, см. таблицу 1.

Таблица 1 - Доля занятых в МСП в общей численности занятого населения по регионам Казахстана на конец 2019 года

Регион РК	Занятое население, тыс. чел. (2019 год)	Занятые в МСП, тыс. чел (2019 г.)	Доля занятых в МСП в общей численности занятых, %
г. Нур-Султан	553,3	379,8	68,6
г. Алматы	936,5	635,6	67,9
Атырауская	316,3	137,8	43,6
Мангистауская	305,5	120,5	39,4
г. Шымкент	409,8	159,4	38,9
Западно-Казахстанская	321,7	119,5	37,1
Карагандинская	648,9	239,9	37,0
Северо-Казахстанская	293,4	105,7	36,0
Актюбинская	416,5	149,2	35,8
Павлодарская	390,5	134,5	34,4
Восточно-Казахстанская	681,0	232,5	34,1
Костанайская	484,8	156,7	32,3
Акмолинская	408,0	129,7	31,8
Кызылординская	332,3	94,9	28,5
Туркестанская	784,3	217,6	27,7
Алматинская	991,0	258,8	26,1
Жамбылская	507,0	126,7	25,0
Примечание – Составлено автором по данным Бюро национальной статистики Агентства по стратегическому планированию и реформам РК [5]			

Как видно из таблицы 1, самые высокие доли занятых в МСП в городах Нур-Султан (68,6%), Алматы (67,9%), потом Атырауская область (43,6%). Внизу таблицы расположились Туркестанская область (27,7%), Алматинская область (26,1%), Жамбылская область (25,0%).

По итогам 2019 года субъектами МСП в Казахстане произведено продукции на сумму 31 203,1 млрд. тенге, что выше показателя 2018 года на 12%.

В 2019 году по данным Комитета по статистике МНЭ РК ВРП Карагандинской области составил 5 346,9 млрд. тенге или 7,8% от ВВП. По доле ВДС МСП в ВРП в отчетном году регион занимает последнее 17 место в республике с показателем 16,5% (из них МП – 13,3%, СП – 3,2%). Наблюдается тенденция роста данного показателя на 0,7 процентных пункта по сравнению с 2018 годом (2018 – 15,8%).

Количество действующих субъектов МСП в Карагандинской области на январь-декабрь 2019 года составило 88,3 тыс. единиц или 105,1% к соответствующему периоду 2018 года (2018 год – 84,0 тыс. единиц) [5].

С 1 января 2020 года сроком на три года вступил в силу мораторий на проверки, профилактический контроль и надзор с посещением в отношении субъектов малого, в том числе микропредпринимательства.

Таким образом, в среднесрочной перспективе будет разработана «новая повестка» развития предпринимательской деятельности и дальнейший курс развития малого и среднего бизнеса будет предусмотрен в новом Стратегическом плане Казахстана до 2025 года.

Основываясь на вышеизложенном, весь комплекс проблем, с которыми может столкнуться современный предприниматель, можно распределить по следующим группам: проблемы кредитного и инвестиционного обеспечения; проблемы республиканского и регионального финансирования; проблемы в организации и развитии бизнеса; проблемы материально-технического обеспечения и правовой поддержки и др.

В этой связи, в настоящее время для поддержки развития малого и среднего предпринимательства являются необходимыми следующие меры:

- Создание условий для создания новых объектов малого и среднего бизнеса гражданами Казахстана. Для достижения данной цели необходимо на региональном уровне продумать меры поддержки предпринимательских инициатив граждан, подкрепляемых грамотной и четкой нормативно-правовой базой.

- Привлечение в сферу малого и среднего предпринимательства иностранных инвесторов. Для достижения данной цели необходимо поддерживать предпринимательские инициативы наиболее востребованных сфер экономики, которые вызывают интерес не только как предмет предпринимательства, но и необходимы для большей части населения республики как потребителей продуктов деятельности отечественного бизнеса.

- Создание условий для повышения уровня образованности и уровня сформированности предпринимательской культуры. Для достижения данной цели необходимо продумать мероприятия по обеспечению представителей бизнеса необходимой информацией, которая вызовет интерес у данной категории населения к повышению уровня своей предпринимательской, а также финансовой грамотности.

Таким образом, в настоящее время в Республике Казахстан созданы все условия для развития малого и среднего предпринимательства, однако до сих пор отсутствует необходимый уровень специальной грамотности среди большинства населения, не сформирована региональная политика поддержки предпринимательской сферы, ограничен доступ к финансированию сферы предпринимательства, негативный бизнес-климат, проблемы с кадровыми ресурсами и рынками сбыта. В этой связи, в настоящее время для поддержки развития малого и среднего предпринимательства являются необходимыми вышеперечисленные меры.

Список литературы:

1. Павлова Л.Н. Финансовый менеджмент: Учебник для вузов. - 2-е изд., перераб. и доп. - М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2003. - 269 с.

2. Моляков Д.С., Шохин Б.И. Теория финансов предприятий: Учебное пособие. - М.: Финансы и статистика, 2004. - 112 с.

3. Финансы организаций: учебник для студентов вузов, обучающихся по экономическим специальностям, направлению подготовки «Финансы и кредит» / под ред. Н.В. Колчиной, О.В. Португаловой. - 6-е изд., перераб. и доп. - М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2017. - 399 с.

4. Отчет о развитии малого и среднего предпринимательства в Казахстане в первом полугодии 2019 года в разрезе регионов.– Нур-Султан: ОО «Молодые инвалиды города Астана», 2019. – 184 с.

5. Бюро национальной статистики Агентства по стратегическому планированию и реформам Республики Казахстан

УДК 657.471.76

КЕШЕНДІ ӨНДІРІСТЕГІ ӨНІМДЕРДІҢ ӨЗІНДІК ҚҰНЫНЫҢ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

МАДИЕВА К.С., к.э.н., профессор
Карагандинский экономический университет Казпотребсоюза
НУРЖАНОВА И.С., м.э.н., старший преподаватель
Карагандинский экономический университет Казпотребсоюза

Бухгалтерлік ғылымда бірлескен өндірістің күрделі шығындары атты маңызды аспект бар. Кешенді шығындардың бір маңызды аспектісі - бірлесіп өндірілетін және жанама өнімдердің өзіндік құнын анықтау.

Жанама өнімдер-бұл өндіріс үрдісінде негізгі өнімдермен бір уақытта пайда болатын өнімдер. Жанама өнімдердің абсолютті құны жоғары болуы мүмкін, бірақ өнімнің негізгі немесе жанама екенін анықтаудың шешуші өлшемі болып бірлесіп өндірілетін өнімнің құнымен салыстырғандағы сату бағасы табылады [1].

Бірлесіп өндірілетін өнімдер кәсіпорындардың коммерциялық өмірі үшін өте маңызды, ал жанама өнімдер кездейсоқ болып табылады. Бірлесіп өндірілетін және жанама өнімдер шығаратын салалардың мысалдарына химия, мұнай өңдеу, тау-кен, ұн және сүт өнеркәсібі жатады.

Көптеген жанама өнімдер табиғатта маңызды емес. Мұндай жағдайларда олар көбінесе сатудың таза бағасы бойынша бағаланады және бұл құн негізгі өнімнің өзіндік құнынан алынады. Нәтижесінде, негізгі өнімнің құны оның құнынан сәл өзгеше болады.

Күрделі шығындарды бөлу нүктесіне бөлу үшін қолданылатын әдістерді екі топқа біріктіруге болады:

1. Өнімдердің нарықтық құнына сәйкес оларды бөлу негізінде кешенді шығындарды өтеу мүмкіндігін өлшеуге арналған әдістер;

2. Массасы, көлемі және т. б. сияқты заттай көрсеткіштердің көмегімен есептелген кешенді шығындар жататын әрбір жеке өнімнен түсетін табысты өлшеуге арналған әдістер.

Өнімнің бірнеше түрін шығаратын қосымша өндіріс «Нәтиже» Сүт Фабрикасы ЖШС мысалында бірлесіп өндірілетін және жанама өнімдердің өзіндік құнын калькуляциялау тәртібін қарастырайық.

Заттай көрсеткіштер әдістерін пайдалану кезінде шығындарды бөлу өндірістің барлық көлеміне пропорционалды түрде күрделі шығындарды қарапайым бөлуді көздейді.

Әрбір өнім бірдей кіріс әкеледі, оны алу үшін күрделі шығындар жұмсалады, сондықтан әрбір өнім оның өндіріс көлеміне пропорционалды күрделі шығындардың үлесіне тиесілі болады.

Әр типтегі өнім бірлігінің құны бірдей деп болжанады. Егер бірлесіп өндірілетін өнімдерді сату бағасы әр түрлі болса, онда әр типтегі өнім бірлігінің бірдей құны туралы болжам кейбір өнімдерге жоғары пайда, ал басқаларына шығындар көрсетілуіне әкеледі. Бұл пайданың дұрыс емес есептелуіне әкелуі мүмкін.

Табиғи индикаторларды қолдану әдісі көбінесе қанағаттанарлықсыз, бұл өз кезегінде келесі мәселені туырады, бірлесіп өндірілетін өнімдердің санын бірдей бірліктермен өлшеу керек [2].

Өлшеудің күрделілігі сұйықтық, қатты заттар немесе газдар болып табылатын өнімдерге қатысты туындайды және олардың мөлшерін өлшеудің жалпы негізін табу қажет. Бұл әдісті қолданудың басты артықшылығы-қарапайымдылық, бірақ әдістің бұл ыңғайлылығы көптеген кемшіліктермен пара-пар келеді.

Өткізу құнына негізделген әдісті пайдаланған кезде кешенді шығындар бірлесіп өндірілетін өнімдерге оларды өткізу құнының бағаларына тепе-тең бөлінеді, бұл ретте неғұрлым жоғары шығындар неғұрлым жоғары өткізу бағасына сәйкес келеді деп болжанады.

Сату құны әдісі бойынша бөлу мынадай болады: іске асыру құнына негізделген әдісте заттай көрсеткіштер әдісінің кемшіліктері жоқ, алайда мынадай кемшілік бар: ол алдыңғы шығындар іске асырудан түскен кірістермен айқындалады деген болжамға негізделген. Мысалы, сатудан төмен кіріс беретін тиімсіз өнім күрделі шығындардың аз бөлігін құрайды және ол пайда әкеледі деген әсер пайда болады.

Жалпы пайданың тұрақты үлесінің әдісін қолдану күрделі шығындар жиынтық жалпы пайданың пайыздық үлесі әрбір жеке өнім үшін бірдей болатындай етіп бөлінеді деп болжайды.

Бұл әдіс мыналарды қамтиды:

1) жалпы пайда пайызын есептеу;

2) кешенді өндіріс шығындарын бөлу және сатылған өнімнің өзіндік құнын анықтау.

Әрбір өнім үшін жалпы пайданың үлесі жиынтық жалпы пайданың үлесіне тең болуы тиіс.

1. Жалпы пайда пайызын есептеу:

а) өткізу құны – 1500 тг.

б) шығындар:

- кешенді - 750 тг.

- жеке - 600 тг.

- барлығы $(750+600) = 1350$

в) жалпы пайда $(1500-1350) = 150$ тг.

г) жалпы пайданың пайызы $(150/1500 \times 100\%) = 10\%$

2. Сатылған өнімнің өзіндік құнын анықтау және кешенді шығындарды бөлу (1-кесте).

Сүт өнімі үшін есептеу жүргізу мысалы:

- сату құны – 350 тг.

- жалп пайда - $350 \times 0,1 = 35$ тг.

- сатылған өнімнің өзіндік құны - $350 - 35 = 315$ тг.

- кейінгі өңдеу шығындары - 102 тг.

- бөлінген кешенді шығындар - $600 - 102 = 498$ тг.

Кесте 1 - Сату көлемінде жалпы пайданың тұрақты үлесі әдісі бойынша кешенді шығындарды бөлу

Өнімдер	Сату құны	Жалпы пайда	Сатылған өнімнің өзіндік құны	Кейінгі өңдеу шығындары	Бөлінген кешенді шығындар
Сүт	350	35	315	102	498
Қаймақ	500	50	450	235	365
Ірімшік	650	65	585	263	337
	1500	150	1350	600	1200

Ескерту – «Нәтиже» Сүт Фабрикасы ЖШС ақпараты негізінде авторлардың есептеулері [3]

Жалпы пайданың тұрақты үлесі әдісіне сәйкес әр жеке өнім үшін сату құны мен өзіндік құн арасында бірдей байланыс бар деп болжанады. Бірақ мұндай болжам күмәнді, өйткені біз шығындары бөлінетін көптеген түрлі өнімдер шығаратын компаниялардағы жеке өнімдер үшін жалпы пайданың тең үлесін байқамаймыз.

Шығындарды бағалау үшін өнімдерге күрделі шығындарды бөлудің ең қолайлы әдісін таңдау үшін бағалаудың не үшін қажет екенін білуіміз қажет. Келесідей сұрақ туындайды: шығындарды өндірілген өнім бірліктерінің санына пропорционалды түрде бөлу керек пе, әлде әртүрлі бірлескен өнімдердің кіріс алу қабілетін көрсететін өзіндік құн мөлшерін алу керек пе? Бухгалтерлердің көпшілігі екінші нұсқаны ұстанады. Бірлесіп өндірілетін өнімдердің табыс әкелу қабілетін айқындау кезінде барынша жақындауды қамтамасыз ететін кешенді шығындарды бөлу әдісі бөлу нүктесінде өткізу құнын айқындау әдісі болып табылады. Сондықтан шығындарды бағалау үшін осы әдіс ұсынылады. Алайда, бөлу нүктесінде сату құны болмайтын жағдайлар болады. Содан кейін, осы әдістің орнына мүмкін болатын іске асырудың таза құны әдісін қолдану керек, бірақ кейбір салаларда кейінгі өңдеу қолданылады, оның кезеңдерінде бұл құн жиі өзгереді. Сонымен, мүмкін болатын іске асырудың таза құнын анықтау өте қиын болады. Кейбір өндірістерде шығатын өнімдер үшін жалпы табиғи өлшеуішті көрсету қиынға соғады.

Мысалы, кейбір үрдістердің шығуында сұйық, газ тәрізді немесе қатты өнімдер пайда болады. Демек, көптеген фирмалар өндіріс көлемін қиындықсыз анықтайтын әдіске жүгінеді. Сондықтан әртүрлі салаларда әртүрлі әдістерді қолдануға болады.

Кешенді шығындарды бөлудің ұсынылған әдістерінен, біздің ойымызша, «Нәтиже» Сүт Фабрикасы ЖШС үшін неғұрлым оңтайлы болып сатудың таза құны әдісі табылады, өйткені барлық бірлесіп өндірілетін өнімдер одан әрі қайта өңделеді. Бөлу нүктесінен кейін өнімдер одан әрі өңделгенде, сату көлеміндегі жалпы пайданың үлесі олардың әрқайсысы үшін әр түрлі болады. Сүт үшін – 11,9%, қаймақ үшін – 9,5%, ірімшік үшін – 9,9%. Есептеулер 2-кестеде жасалды және келесідей түрде ұсынылды:

Кесте 2 - Кешенді шығындарды таза құны әдісі бойынша бөлу

Өнімдер	Сүт	Қаймақ	Ірімшік	Барлығы
Сату құны, тг.	350	500	650	1500
Бөлу нүктесінен кейінгі шығындар, тг.	102	235	263	600
Бөлу нүктесінде ықтимал іске асырудың таза құнын бағалау	248	265	387	900
Жиынтық бағалаудағы үлесі, %	28	29	43	100
Кешенді шығындарды бөлу, тг.	210	217,5	322,5	750
Пайда, тг.	38	47,5	64,5	150
Жалпы пайда, %	11,9	9,5	9,9	10
Ескерту – «Нәтиже» Сүт Фабрикасы ЖШС ақпараты негізінде авторлардың есептеулері [3]				

Барлық өнімдер қосымша шығындарсыз бөлу нүктесінен тыс сатылады. Алайда, іс жүзінде бірлесіп өндірілген өнімдердің нарықтық құны болмауы мүмкін. Бөлу нүктесінде сату құнын бағалау үшін сату нүктесінде сату құнын бағалауды қолдану керек, осы жерден артқа жылжу керек. Бұл әдіс мүмкін іске асырудың таза құны әдісі деп аталады. Бөлу нүктесінде мүмкін болатын сатудың таза құнын сату құнынан кейінгі өңдеу шығындарын шегеру арқылы бағалауға болады.

Салыстыру үшін біз 3-кестеде дәстүрлі әдістеме бойынша дайын өнімнің 1 бірлігінің өзіндік құнын есептедік.

Кесте 3 - Өнімнің 1 бірлігінің өзіндік құнын есептеу

Өнімдер	Өнімнің 1 бірлігіне арналған шығындар	Тұрақты шығындар	Өнім көлемі	Өнімнің 1 бірлігінің өзіндік құны
Сүт	365 тг.	1 950 000 тг.	7500 шт.	260 тг.
Қаймақ	374 тг.	1 844 000 тг.	6500 шт.	283 тг.
Ірімшік	370 тг.	2 400 000 тг.	6000 шт.	400 тг.
Ескерту – «Нәтиже» Сүт Фабрикасы ЖШС ақпараты негізінде авторлардың есептеулері [3]				

Сүттің, қаймақ пен сүзбенің 1 бірлігінің өзіндік құны дәстүрлі әдістеме бойынша есептеу кезінде 260 тг, 283 тг және 400 тг тең, ал сатудың таза құны әдісі бойынша өзіндік құн 248 тг, 265 тг және 387 тг тең. «Нәтиже» Сүт Фабрикасы ЖШС сатудың таза құны әдісін қолдана отырып, өндіріс шығындарын үнемдеуге болады, өйткені дәстүрлі әдістеме бойынша есептеу кезінде өзіндік құн жоғары болады. Сүт бойынша өзіндік құн арасындағы айырмашылық 12 тг. тең болады ($7500 \times 12 = 90000$ тг.), қаймақ бойынша 18 тг. ($6500 \times 18 = 117\,000$ тг.), ірімшік бойынша 13 тг. ($6000 \times 13 = 78\,000$ тг.). Бұл есептелген шығындарды біз ұсынған әдісті қолдана отырып болдырмауға болады.

Тәжірибеде ең танымал әдіс - бұл сатудың таза құнына негізделген шығындарды бөлу әдісі. Бірлесіп өндірілген өнімдердің нарықтық құны бірден қалыптаспайтындықтан, бірлесіп өндірілген өнімдерді шығындарды бөлу нүктесіне жеткеннен кейін бірден сату мүмкін болмаған жағдайда қолданылады. Бұл кейінірек пайда болады, оларды әрі қарай өңдеу олардың әрқайсысы үшін өзіндік құнын есептеу арқылы жүзеге асырылады.

Өндірістік шығындарды есепке алуды ұйымдастырудың және кешенді өндіріс талаптарына сәйкес келетін өнімнің нақты өзіндік құнын қалыптастырудың жоғарыда көрсетілген әдістерін қолдану негізгі және жанама өнімдердің өзіндік құнын дәлірек есептеуге ықпал етеді.

Әдебиеттер тізімі:

1. Друри К. Управленческий и производственный учет. Пер. с англ. (под ред. Мабалиной С.А.) – М.: Аудит, ЮНИТИ-ДАНА, 2013.
2. Разливаева Л.В., Мадиева К.С. Управленческий учет 1: Учебно-практическое пособие / Карагандинский экономический университет Казпотребсоюза.- Караганда, 2014.
3. «Нәтиже» Сүт Фабрикасы» ЖШС есеп саясаты

УДК 368 (574)

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНДА ЦИФРЛЫҚ САҚТАНДЫРУ СЕКТОРЫНЫҢ ДАМУЫ

МАЙКЕНОВА А.Е., магистр., ст. преподаватель,
Карагандинский экономический университет Казпотребсоюза

Цифрлық сақтандыру – жаңа термин болып саналады. Сақтандыру саласы консервативті, алайда технологиялар біртіндеп дамуда сондықтанда көп жағдайда тұтынушылардың уақытын үнемдейді.

Қазіргі заманғы цифрлық технологиялар дәстүрлі экономиканың барлық салаларында ақпараттық технологияларды жедел енгізуді жандандырады. Өндірістік процесті сандық

оңтайландыру қағидатты жаңа бағдарламалық - аппараттық шешімдерді, жаңа цифрлық технологияларды енгізу арқылы жүзеге асырылатын болады. Қаржылық технологиялардың қазіргі заманғы моделі адами қызметтің барлық салаларында және экономика салаларында цифрлық технологиялық тізбектерді қалыптастыруға бағытталған. Тиісті нақтылау орталықсыздандырылған желілік сипатта болады. Адамға көрсетілетін цифрлық қызметтерді нақтылаудың және даралаудың мақсатты сипаты болып табылады. Көрсетілетін қаржылық қызметтердің (банктік және сақтандыру) сипаты түбегейлі және адамның сұраулары бойынша Қаржылық қызметтерді ұсынудың толықтығына және жақсаруына қарай өзгеруі болжанып отыр. Блокчейн тетіктері ретінде іске асырудың тиімді тетіктері қарқынды дамып келеді. Жаңа мобильді төлем қосымшаларын жасауды, крипто валютасын пайдалануды, қызмет көрсету орнына әдеттегі байланыстырудан және т. б. күтіңіз. Осыған байланысты, қаржы секторында қаржылық қызметтерді тұтынушылар мен өнім берушілер арасындағы өзара қарым-қатынас өзгеруі, жаңа бәсекелестік мүмкіндіктер мен ыңғайлықтар пайда болады. Сақтандыру саласын цифрландырудың объективті өзектілігі пайда болады. Сақтандыру нарығы соңғы өнім ретінде электрондық (цифрлық) полисін іске асыру және беру үшін басқа да цифрландыру инфрақұрылымдық элементтерімен өзара іс-қимыл жасай отырып дамитын болады.

Цифрлық сақтандыру Қазақстанда белсенді енгізілуде, бұл ретте сақтандырудың негізгі экономикалық мазмұны өзгеріссіз қалады, бірақ сақтандыруда көптеген бизнес-процестерді іске асыруды жеңілдететін басқа да ақпараттық-коммуникациялық технологияларды қолдану блок ретінде жаңа инновациялық технологияларды енгізу жүріп жатыр. Біздің ойымызша, сақтандыруды Цифрландыру - бұл сақтандырушы мен Сақтанушы арасындағы сақтандыру тауарларын (қызметтерін) сатып алу - сату бойынша ақпараттық - цифрлық технологиялық тізбекті қолдана отырып, «сақтандыру» ұғымының экономикалық мазмұнының өзгермейтіндігін сақтай отырып, интернет-ресурстар ретінде экономикалық қатынастардың жаңа деңгейі. Қазіргі заманғы сақтандыруды цифрландырудың негізгі факторлары:

- интернетті пайдалану (интернетизация);
- сандық деректерді өңдеу диджитализация (BigData);
- сақтанушының сұраныстарын дараландыру.

Цифрлық технологиялар технологиялық прогрестің объективті факторлары ретінде дәстүрлі экономиканың барлық салаларында ақпараттық-цифрлық технологияларды қарқынды енгізуді, жаңа таза цифрлық өндірістердің пайда болуын жандандырады[1].

Сандық экономика деп өндірістік процестің негізгі факторы сандық деректер болып табылатын экономикалық қатынастар жүйесі түсініледі, бұл азаматтар мен қоғамның қажеттіліктерін ескере отырып, ақпараттық-коммуникациялық кеңістікті қалыптастыруға ықпал етеді. Өндірістік процесті цифрлық қайта құру қағидатты жаңа бағдарламалық - аппараттық шешімдерді, жаңа цифрлық технологияларды енгізу арқылы жүзеге асырылатын болады.

Қазақстандағы цифрлық экономиканың қазіргі заманғы үрдістеріне сәйкес қаржы саласын одан әрі цифрландырудың объективті қажеттілігі талап етіледі. Қаржы (оның ішінде сақтандыру) нарығын цифрландырудың жедел барысы жаңа технологиялық шешімдерді, оның ішінде жаңа цифрлық құралдарды енгізуді бере алады .

Цифрландыру жағдайында сақтандыру нарығы түпкі өнім ретінде сандық полис беру, тәуекелдерді есепке алу және өлшеу процестерін автоматтандыру, сақтандыру шығындары мәселелерін шешу үшін жаңа жетілдірілген технологиялық шешімдерді пайдалануға дайын болуы тиіс. Сақтандырудың экономикалық мазмұны өзгеріссіз қалады, бірақ жаңа сандық инфрақұрылым және негізгі сандық құралдар жасалады. Іс жүзінде көбінесе «электрондық» сақтандыру термині қолданылады.

Қазіргі заманғы сақтандыруды цифрландырудың негізгі факторлары инновациялық технологиялық шешімдерді қолдану, ақпаратты өңдеудің бөлінген жүйесін (блокчейн) енгізу,

үлкен сандық деректерді өңдеу әдістері, жасанды интеллект болып табылады, олардың көмегімен сақтандыру қызметі және сақтанушының жеке сұраныстарын қанағаттандыру мәселелері шешілуі тиіс.

Қазіргі заманғы цифрлық сақтандыруды цифрландыруды енгізудің негізгі құралдары бүгінгі таңда: блок, сандық деректердің үлкен массивтерін өңдеу (BigData), зияткерлік ақпараттық технологиялар, бұлтты технологиялар, сақтандыру бизнесін сапалы өзгертетін заттардың интернеті, сақтандыру компанияларының бәсекеге қабілеттілігін арттыру болып табылады[2].

Блок-технологияның пайда болуы, ең алдымен, крипто-валюта операцияларын автономды режимде қамтамасыз ету үшін байланысты. Бұл технологияны 2009 жылдан бастап мемлекеттің қаржы жүйесінен тыс көшіруге келмейтін шифрланған ақпарат транзакциялары үшін пайдалана бастады. Блок даму барысында крипто-валюта операцияларына қарағанда блокчейн технологиясын қолданудың функционалдық мүмкіндіктері кең болды.

Блок-бұл кадастрлық операциялар, аударымдар, келісімдер, шарттар және т. б. сандық түрде сақтаудың құралдық механизмі. Блокчейннің өзіне тән ерекшелігі-блоктардағы нақты операция жазбасының үлестірілген тізбегінің барлық қатысушыларының ақпаратына қол жеткізу қабілеті болып табылады, бұл деректерді бұрмалау мүмкіндігін болдырмайды. Бұл тізілім бір-бірімен өзара байланысқан блоктарда шифрланған түрде хронологиялық тәртіппен үнемі толтырылатын жазбалар тізімін сақтауға қабілетті.

Блок-бұл бірқалыпты бөлінген деректер базасында (сандық есеп журналы) сақталатын шифрланған ақпарат. Бұл кодталған криптографиялық формадағы блоктардағы ақпараттың қатаң реттілігі сақталатын блоктардың байланысқан тізбегі. Блоктағы барлық деректер жинақталып, ештеңе жою немесе блокты ауыстыру мүмкін емес деректер базасын үнемі толықтырады. Блокта транзакциялардың шексіз саны жазылуы мүмкін, бұл блоктың басты ерекшеліктерінің бірі. Blockchain технологиясы қаржылық қатынастар жүйесін түбегейлі өзгерте алады. Қаржы нарығы тарапынан Блокке қызығушылық 2016 жылы көптеген банктер, биржалар мен қаржы компаниялары технологияларды дамыту бойынша өз жобаларын іске қосу туралы жариялады. Бірнеше ірі қаржы ұйымдары мен нарыққа қатысушылар блокчейн технологиясының мүмкіндіктерін зерттеу үшін, оны пайдалану стандарттарын әзірлеу үшін командаларды қалыптастырды.

Сонымен қатар, әр түрлі қолданушылар мен ұйымдар арасында бүкіл әлем бойынша бөлінген тораптардың жиынында (кейде миллиондаған) бір мезгілде жұмыс істейтін таратылған тізілім немесе деректер базасы. Блоктың бірегейлігі криптографиялық қорғау жүйесіне кепілдік беретін өзгермейтіндіктен немесе қайтымсыз болып табылады. Блокчейн платформа-сақтандыру саласындағы бизнестің тиімді сандық трансформациясының кілті. Өз жұмысына жеке блок - шешімдерді енгізе отырып, компаниялар автоматтандырылған үдерістердің артықшылықтарын пайдалана алады, олар қолданыстағылардан арзан, жылдам, қауіпсіз және ашық[3].

Блокчейн сақтандыру саласын жаңғыртуда мүлдем жаңа технологиялық мүмкіндіктерді ашуға мүмкіндік береді:

- сақтандыру оқиғалары бойынша орындалатын смарт-келісімшарттар автоматты сақтандыру төлемдерін қамтамасыз етуге
- тәуекелдерді азайтуға және жалпы клиенттерге қызмет көрсету сапасын жақсартуға көмектеседі;
- блок-жүйелердің тиімділігі нарықтарды орталықсыздандырылған, толық сандық және неғұрлым қауіпсіз етеді;
- сұраныстарды өңдеу уақытын және қаржылық транзакциялардың құнын төмендетеді;

- делдалдардан бас тарту және жария блок - платформалардың ашықтығы, жүйеге деген сенімді арттырады, жұмыс жылдамдығын айтарлықтай арттырады және оның құнын төмендетеді;

- транзакцияларды өңдеудің жоғары жылдамдығы қызметтердің жеке құнын оңай таңдауға мүмкіндік береді және нарықты неғұрлым икемді етеді;

- сақтандырудың жаңа түрлері пайда болады және дамиды: P2P сақтандыру, микро-сақтандыру, параметрлік сақтандыру және;

- сақтандыру қызметтерінің қолжетімділігі артып келеді және пайдаланушылардың көбі сақтандыру қызметтерінің нарығына қол жеткізе алады.

Бүгінгі күні әлемдік тәжірибеде сақтандыру саласында блокчейн технологиясын пайдаланатын 5 ең қызықты бизнес жоба:

- Etherisc.
- Medishares.
- PAL Network.
- Teambrella.
- VouchForMe.

Etherisc стартабы Ethereum блоктарына негізделген орталықсыздандырылған сақтандыру платформасын әзірледі. Компания осы платформада өнімдерді дербес әзірлейді, сондай-ақ басқа ұйымдарға өз қосымшаларын құру және тарату үшін пайдалануға мүмкіндік береді, оларды жалпы инфрақұрылыммен, өнімдер үлгілерімен және қызмет ретінде сақтандыру лицензиясымен қамтамасыз етеді[4].

Medishares-бұл әр түрлі қызмет салаларында пайдаланушыларды өзара сақтандыру үшін орталықсыздандырылған маркетплейс. Бұл ашық бастапқы коды бар платформа Ethereum блоктарына негізделген және сақтандыру компанияларының сақтандыру қызметтерін пайдаланушыларды жеткізу үшін смартконтракттарды пайдаланады. MediShares сақтандыру моделі осы жүйеге қосылып, сақтандырушылар MDS таңбаларын сатып алу арқылы сақтандыру төлемдері үшін резервтерді қамтамасыз ете отырып, белгілі бір соманы енгізеді. Сақтандырушыларды жүйеде резервтерді сақтауға ынталандыру үшін оларға MDS платформасының белгісінде сыйақы төленеді. Сақтандыруды сатып алғысы келетін пайдаланушылар өздері үшін қолайлы мөлшерде сақтандыруға ақы төлей алатын смарт-келісім-шарттардың үлгілеріне қол жеткізеді. Платформа DAO принципі бойынша құрылған және екі жағынан да жеке деректерді талап етпейді, бұл жүйенің сенімділігі мен құпиялылығын арттырады. Платформа үшін денсаулықты сақтандыру, спорттың экстремалды түрлеріне қатысу кезінде сақтандыру, қымбат автомобильдерді сақтандыру және басқалар үшін орталықсыздандырылған қосымшалар әзірленетін болады. MDS белгісі 9 биржаларда, NuobiGlobal, Gate.io, Dcoin және басқалар.

PAL Network-жасанды интеллект пен Машиналық оқыту арқылы блокта сақтандырумен айналысатын Сингапурдың стартапы. Платформа адамдарға банктік жүйеден тыс сақтандыру қорғанысын ұсыну, дамушы елдердегі тұтынушылар мен сақтандыру қызметтерін жеткізушілер арасындағы алшақтықты қысқарту мақсатында құрылды. Сақтандыру полисін дәстүрлі валюта немесе платформа белгісі үшін сатып алуға болады, мұндай жағдайда сақтандыру 50% арзан болады. Сақтандыру төлемдері, сондай-ақ әдеттегі валютада немесе таңдау pal белгісінде жасалады. Сондай-ақ, PAL Network серіктестерге сақтандыру өнімдерін таратуды жеңілдету үшін ыңғайлы қол жеткізуді ұсынады.

Teambrella Стартап пайдаланушыларға P2P сақтандыру қызметін ұсынады. Сервисті пайдаланушылар командаларға бірігеді. Сақтандыру жағдайы басталған кезде командада өтеу туралы шешім сақтандыру процесінің ашықтығын қамтамасыз ете отырып, талқылау және

дауыс беру жолымен қабылданады. Процестің ашықтығы әділ шешімдер шығаруды қамтамасыз етеді және әлеуметтік қатынастарды нығайтады.

Vouchforme, бұрын InsurePal ретінде белгілі, бұл бірегей тұжырымдамасы бар блок платформа. Қосымша қоғам тарапынан мақұлдауға негізделген әлемдегі алғашқы орталықсыздандырылған әлеуметтік сақтандыру болып табылады. Ұқсас механизм басқа салаларда да, мысалы, қарыз алушы қандай да бір артықшылықтар алған кезде, егер оның кепілгері болса, кредит беруде де пайдаланылады. Платформаның негізгі принципі қаржылық кепілдік беретін кепілгерлер болған жағдайда сақтандыру компанияларының клиенттеріне жеңілдіктер беру. Кепілгер егер өтініш беруші сақтандыру шартының талаптарын бұзған жағдайда ғана одан алынатын қаржылық кепілдікті ұсынады. Кепілгерлердің уәждемесі олар инвестиция ретінде сақтай алатын немесе биржада сата алатын платформа белгілерін жылдам төлеуге қол жеткізіледі. Платформа сақтандырылған клиент, егер басқа тарап өзара келісімді бұзса, түпкілікті өтемақы алады деп кепілдік береді.

Сақтандыру бизнесіне блокты енгізудің негізгі проблемасы технологиялар саласында емес, адами қатынастар саласында жатыр. Сақтандыру андеррайтерлерде сақталған өте нәзік ақпаратпен дәстүрлі өте консервативті бизнес. Оны блокта жариялау, тіпті шифрланған түрде болса да - бұл сақтандырушы үшін бедел тәуекелін қалыптастырады.

Үлкен деректер (Big Data) - сақтандыру бизнесінің негізі ретінде статистикалық және басқару ақпараты. Сақтандыру өнімдері түрлерінің кең тізімі және көптеген сақтандыру ақпараттары сақтандырушылардың Big Data технологияларын келесі бағыттарда қолдануына себепші болады:

1. Дербестендіру (индивидуализация) сақтандыру полистері;
2. Сақтандыру тарифтерін қалыптастыру кезінде тәуекелдерді бағалау;
3. Сақтандыру жағдайларының алдын алу;
4. Сақтандыру Алаяқтығына қарсы күрес;
5. Сақтандырудағы рутиндік процестер мен операцияларды автоматтандыру.

Сақтандыру тарифтерін қалыптастыру кезінде андеррайтинг әдісі - сақтандыру жағдайының басталу ықтималдығын есептеу және әлеуетті тәуекелді бағалау пайдаланылады. Шешім көптеген параметрлерді талдау негізінде қабылданады: сақтандырғыш, сақтандыру объектісі, ұқсас жағдайлардағы сақтандыру жағдайларының басталу статистикасы және т.б. туралы мәліметтер. Сақтандыру тәуекелдерін бағалау үшін Machine Learning моделін пайдалану барлық кіріс деректерін ескеруге мүмкіндік береді және әрбір клиент үшін жеке-жеке сақтандыру келісім-шартының бағасын дәл анықтау[5].

Интернет мүмкіндіктерінің дамуына қарай «интернет заттар» ұғымы пайда болды. Сақтандыру бизнесінде сақтандырудың жаңа түрі пайда болды - сақтандыру мәмілесінің кейбір процестерін шарт жасау, залалды тіркеу, төлемдерді ұйымдастыру сияқты автоматтандырумен заттарды интернет сақтандыру. Заттардың интернетінің теріс сәттері-адамды, адам қызметін қысылған датчиктер және олардан алынатын ақпарат арқылы бақылау мүмкіндігі, бұл көптеген өндірушілер нақты іске асырып келеді.

Сонымен қатар, қазіргі заманғы технологияларды қолдану арқылы сақтандыру тарифтерін есептеу, әртүрлі басқа да құрылғылардан алынған деректер негізінде, сақтандырылған объектіде немесе тікелей жақын жерде орнатылған мәліметтер негізінде «Ақылды сақтандыру» деп аталатын ұғым пайда болды.

«Бұлтты» Технологиялар. Қазіргі заманғы сақтандыру технологияларын дамытудағы ең өршіл бағыт-жұмысты «корпоративтік бұлтқа» аудару болып табылады. Бұл бағытта зерттеулер жеткіліксіз. "Бұлт" термині пайдаланушыларға ІТ-қызметтерді ұсыну тәсілін білдіреді. Ол қандай да бір ерекше технология болып табылмайды, нақты электрондық жүйелерге байланысты емес.

«Бұлтты» технологияларға күмәнсіз артықшылықтармен қатар, олардың қолданылуын шектейтін кемшіліктер де тән. Мысалы, сақтанушының Интернетпен сенімді байланысы, сақтандыру ұйымы талап еткен бағдарламалық қамтамасыз етуді еңбекті көп қажет етеді. Мұндай шектеулер «бұлтты» және агенттік - бағытталған технологияларды біріктіру жолымен ішінара еңсеріледі. Мысалы, үнемі қозғалыстағы сақтандыру агенттері қолдайтын мобильді есептеулер тұжырымдамасы Клиентті желіге тұрақты қосуды талап етпейді.

Интеллектуалды ақпараттық технологиялар (АТЖ), ол адам дағдылары мен іс-әрекеттерін, логикалық ойлау қабілетін қолдану сияқты әртүрлі деректерді өңдеуге қабілетті цифрлық технологиялар түсініледі. Бұл технологиялар жасанды интеллект технологиялары деп аталады.

Сақтандыруды цифрландыру перспективалары электрондық порталдың мүмкіндіктерін жақсартуға, сақтандыру өнімдерін электрондық сату сақтандыру қызметінің жұмыс процестерін басқару жүйесін енгізуге және жақсартуға бағытталған цифрландыруға инвестициялармен байланысты. Дамыған елдердің экономикасында, саланың жетекші сақтандыру компанияларында озық цифрлық технологиялардың техникалық және технологиялық жетістіктерін белсенді пайдаланады. Тиісінше, таяу перспективада негізгі бәсекелестік басымдыққа цифрландыру деңгейі жоғары экономика салалары, оның ішінде сақтандыру компаниялары да ие болады. Сақтандыруда жаңа сандық құралдарды қолдану Қазақстан үшін сандық бәсекеге қабілеттілік тұрғысынан өте өзекті. Сандық құралдар еңбек өнімділігінің жоғары деңгейі бар бәсекеге қабілетті өндірісті құруға, адамның жеке қажеттіліктерін, өмірде қолайлылықты қамтамасыз етуге мүмкіндік береді.

Әдебиеттер тізімі:

1. А.Хамитов «Шег елдердегі сақтандыру туралы бірер сөз» Жұлдыз, 5/2018ж.
2. ҚЭУ Жаршысы: экономика, философия, педагогика, юриспруденция ЖУРНАЛЫ . мақала авторы: Сембеков А.К Майкенова А.Е
3. <http://www.ranking.kz/>
4. <https://massaget.kz>
5. <http://www.inosmi.ru> Авторы :Главред А.К

УДК 368 (574)

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНДА САҚТАНДЫРУ НАРЫҒЫНДАҒЫ ӨЗЕКТІ МӘСЕЛЕЛЕР ЖӘНЕ ЖЕТІЛДІРУ ЖОЛДАРЫ

МАЙКЕНОВА А.Е., магистр, ст. преподаватель
Карагандинский экономический университет Казпотребсоюза
ТЫНГИШЕВА А.М., магистр, преподаватель
Карагандинский экономический университет Казпотребсоюза

Сақтандыру адам мен қоғамның кездейсоқ қауіптерден қорғауға саналы объективті қажеттілігі ретінде пайда болды және дамыды, бұл ретте сақтандыру қорғауына қажеттілік жалпыға бірдей сипатқа ие, ол қоғамдық ұдайы өндірістің барлық фазаларын, қоғамның әлеуметтік-экономикалық жүйесінің барлық буындарын, барлық шаруашылық жүргізуші субъектілер мен барлық халықты қамтиды. Сақтандыру нарығы қоғамдық ұдайы өсудің дамуына ықпал етіп қана қоймай, сақтандыру қоры арқылы халық шаруашылығындағы қаржы ағындарына белсенді әсер етеді. Қаржы жүйесіндегі сақтандыру нарығының орны сақтандыру қорғауды қаржыландырудағы әртүрлі қаржы институттарының рөліне де, олардың сақтандыру

ұйымдарының инвестициялық ресурстарын орналастыру және сақтандыру, инвестициялық және басқа да қызмет түрлеріне қызмет көрсету объектілерінің мәніне де байланысты

«Сақтандыру нарығы» түсінігі отандық экономикалық әдебиеттерде жақында ғана қолданыла бастады. Сақтандыру ісіндегі мемлекеттің монополиялық жағдайында сақтандыру нарығының болуы туралы сөз де қозғалмаған. Сақтандыру терминдері сөздігі келесідей талқылама береді: «Сақтандыру нарығы – сақтық қорғаудағы қоғамдық қажеттіліктерді қанағаттандыру процесінде айрықша тауарды сату-сатып алу бойынша пайда болатын экономикалық қатынастар жүйесі» [1].

Сақтандыру тәуекелдердің қайта бөлістірілуіне ықпал ете отырып, экономиканың тиімділігін арттыруға мүмкіндік береді. Осыдан шығатыны, ұлттық сақтандыру жүйесінің даму саясаты нарық инфрақұрылымын құруда басты стратегиялық мәселелердің бірі болып табылады.

Қазіргі заманғы отандық сақтандыру теориясы мен тәжірибесінде сақтандыру нарығын жетілдіру мәселесі ең өзекті мәселелердің бірі. Оны зерттеудің маңыздылығы, бұл жүйенің әлі де толық қалыптаспағандығымен байланысты, яғни сақтандыру нарығының жағдайы өзгереді, нормативтік сақтандыру базасы әр дайым өзгеріп жетілдіріледі, мемлекеттік реттеуші органдарының қызметі өзгереді.

Сақтандыру нарығының жетілдіру жүйесінің тұрақсыздығы сақтандыру нарығының ішкі факторларына ғана байланысты емес. Бұл жүйенің тұрақсыздығы жалпылама экономика проблемасының және макроэкономикалық үдерістерінің тікелей салдары, сонымен қатар, халықаралық интеграциялық тенденциялардың даму шарты болып табылады.

Елбасымыз Н.Ә.Назарбаев айтқандай, цифрландыру Қазақстан экономикасының өнімділігін арттырады. Елбасымыз сондай-ақ, экономиканың түрлі салаларын цифрландырудың және еліміздің бірқатар кәсіпорындарының өндірістік процесіне инновациялық шешімдерді енгізудің маңыздылығын атап өтті [2].

Сақтандыру қазақстандық қаржы нарығының неғұрлым серпінді дамып келе жатқан бағыттарының бірі болып табылады. Соңғы бес жылда сақтандыру компанияларының жиынтық активтері екі есе өсіп, 1 трлн теңгеге жақындады. Осы орайда сақтандыру нарығын дамыту жағдайына сәйкес 2018 жылдан бастап біршама өзгерістер болды.

Қаржы тұрақтылығын арттыру және сақтандыру нарығын одан әрі дамытуға қажетті жағдайлар жасау үшін 2018 жылғы 2 шілдеде "Қазақстан Республикасының кейбір заңнамалық актілеріне сақтандыру және сақтандыру қызметі, бағалы қағаздар нарығы мәселелері бойынша өзгерістер мен толықтырулар енгізу туралы" Қазақстан Республикасының Заңы қабылданды.

Заңмен келесі өзгерістер енгізілді:

- онлайн-сақтандыруды енгізу, оның нәтижесінде халық кеңсеге бармай немесе агенттің қатысуынсыз сақтандыру компанияларының интернет-ресурстары арқылы электрондық нысанда сақтандыру шарттарын жасасуға мүмкіндік алады;

- шетелге шығатын туристің өзінің мүліктік мүдделерін міндетті сақтандыруға көшу;

- сақтандыру омбудсманының барлық міндетті және ерікті сақтандыру шарттары бойынша сақтандыру дауларын тараптардың сотқа жүгіну құқығын сақтай отырып қарауы;

- сақтандырушылар Ұлттық басқарушы холдинг, ұлттық холдингтер, ұлттық басқарушы компаниялар, ұлттық компаниялар, Қазақстан Республикасының Ұлттық Банкі болып табылатын сақтандыру шарттары бойынша сақтандыру агенттерінің делдалдық қызметін жүзеге асыруға тыйым салу;

- сақтандыру нарығына қатысушылардың ашықтығын арттыратын қадағалау сипатындағы заңнамалық түзетулер.

Қазақстан Республикасының 2018 жылғы 2 шілдедегі № 168-VI Заңымен қаржы ұйымдарын тәуекелге бағытталған қадағалау ұғымы енгізілді. Бұл сақтандыру саласындағы

ұйымдардың қызметіндегі тәуекелдер мен кемшіліктерді уақтылы анықтауға және болдырмауға мүмкіндік береді және олардың қаржылық тұрақтылығын қамтамасыз ету үшін ерте араласу және уақтылы қадағалау іс-қимылдарын қабылдау мүмкіндігін қамтамасыз етеді, бұл нарықты одан әрі дамыту үшін қажетті жағдайлар жасайды.

Өткізілген іс-шаралар нәтижесінде келесі нысаналы индикаторлар бойынша қанағаттанарлық нәтижелер алынды:

1) Қаржылық орнықтылықтың біріктірілген индексі (коэффициент 2,49-дан аспайды): индикатордың мәні 2018 жылдың соңындағы жағдай бойынша 1,66 құрады, бұл сақтандыру нарығының тәуекелдің орташа деңгейіне ұшырауын білдіреді. Индикатордың мәні өткен жылдың ұқсас күніне 1,85 құрады, бұл көрсеткіштің жақсарғанын көрсетеді.

2) сақтандыру нарығын дамыту индексі (коэффициент 2,49 артық емес): индикатордың мәні 2018 жылдың соңында 1,75 болды, бұл сақтандыру нарығын дамытудың тұрақты деңгейінің көрсеткіші болып табылады.

Сақтандыру секторы үшін 2020 жылы тағы да үлкен перспективалар күтіледі, өйткені ол Қазақстанның ДСҰ-ға қосылуы нәтижесінде шетелдік компаниялар үшін ашық болады. Сондықтан жаһандану мен интеграциялық процестер жағдайында ҚР-да қаржылық тұрақты және бәсекеге қабілетті сақтандыру индустриясын қалыптастыру өте маңызды.

Бүгінгі таңда отандық сақтандырудың дамуына кедергі келтіретін шектеулер бар. Біріншіден, азаматтардың өмірі мен денсаулығын ерікті сақтандыру, халықтың мүлкін және кәсіпкерлікті әртүрлі тәуекелдерден сақтандыру жеткілікті дамымаған. Екіншіден, сақтандыру компанияларын капиталдандыру олардың өзіне стразалық тәуекелдерді толық көлемде қабылдауы, жұмысты автоматтандыруы және өз өнімдерін дамытуы үшін жетіспейді. Үшіншіден, сақтандыру бизнесінің тиімсіз қайта сақтандыруға байланысты жоғары шығындар мен үлкен комиссиялық делдалдарға ие [3].

ҚР Ұлттық Банкі сақтандыру компанияларымен және Қазақстан қаржыгерлерінің қауымдастығымен бірге саланың проблемалық мәселелерін талдап, сақтандыру және сақтандыру қызметі, бағалы қағаздар нарығы мәселелері бойынша заң жобасын әзірледі. Ол екі негізгі бөліктен тұрады: сақтандыру нарығы мен бағалы қағаздар нарығы бойынша түзетулер. Сақтандыру саласында төрт негізгі міндеттерді шешуге бағытталған:

- 1) Қаржылық тұрақтылықты қамтамасыз ету;
- 2) сақтандыру қызметтерінің өңірлік қол жетімділігін арттыру;
- 3) сақтандыру өнімдерінің сапасын арттыру және құнын төмендету;
- 4) сақтандыру қызметтерін тұтынушылардың құқықтарын қорғауды күшейту.

Негізгі түзетулер қатарына енгізілген және онлайн-сақтандыру енгізілді. Онлайн-сақтандыру офистерге баруға немесе агенттермен кездесулерге алаңдамай, сақтандыру компанияларының сайттарында электрондық түрде сақтандыру шарттарын жасасуға мүмкіндік береді. Бұл процесте делдалдардың болмауы сақтандыру құнының төмендеуіне әкеп соғады. Бұдан басқа, электрондық полис сатып алушы сақтандыру компаниясының заңмен көзделген базалық тарифтің 10% - ға дейінгі жеңілдігіне сене алады.

Онлайн-сақтандыру жүйесінің негізгі элементі сақтандыру шарттары бойынша бірыңғай сақтандыру деректер базасы (ҰБД) болады. Мемлекеттік органдардың және әртүрлі ұйымдардың деректер базасымен ОДБ интеграциясы азаматтарды қашықтықтан сәйкестендіруге мүмкіндік береді. Автовокзал иесі сақтандыру компаниясының сайты арқылы сақтандыру полисін сатып алады, содан кейін клиент ОДБ беретін сақтандыру шартының бірегей нөмірін алады. Барлық деректер осы базада нақты уақыт режимінде болады[4].

ЕСБД-ға қол жеткізудің арқасында жол полициясының қызметкерлері тәулік бойы кез келген жұмыс немесе мереке күні қағаз полисін талап етпей, автокөлік иесінің сақтандыруының болуын тексере алады.

Бұдан басқа, халықаралық тәжірибені ескере отырып, ауысымды сақтандыру енгізілді. Ол жеке кәсіп өкілдері үшін міндетті болып табылады, ал оның талаптары клиент сақтандыру компаниясымен жасасқан шартта жазылады. Міндетті сақтандыруда тарифтер мен төлемдер бойынша шарттар жекелеген заңдарда белгіленген. Сондықтан вмененное сақтандыру көрінеді неғұрлым икемді тұрғысынан шарттарды анықтауға мүмкіндік береді нақты тізбесі тәуекелдерді қалай дұрыс тарифтер клиенттерге арналған. Осылайша, өзгермелі сақтандырудың артықшылығы әрбір клиентке жеке көзқарас болып табылады.

Қаржы нарығындағы осы жылдың ауқымды оқиғасы, оның ішінде сақтандыру секторының жұмысына әсер етеді, ҚР Ұлттық Банкінің тәуекелге бағдарланған қадағалауға көшуі болады. Ол қаржы ұйымдарының жұмысындағы алдын ала кемшіліктерді анықтауға және тиісінше олардан теріс салдарларды болдырмауға мүмкіндік береді. Яғни қазақстандық қаржы нарығында тұрақтылық қамтамасыз етілетін болады. Бұдан басқа, Ұлттық Банк Қаржы нарығын реттеудің жаңа заң жобасының тұжырымдамасын әзірлеуде. Ол міндетті сақтандыру жүйесін жетілдіруді, сақтандыру нарығында өзін-өзі реттейтін ұйымдар институтын дамытуды болжайды. Бұдан басқа, ерікті сақтандыру өнімдері дамитын болады, сақтандыру пулдарын қайта сақтандыру тиімділігі артады[5].

Қазақстанда заманауи цифрлық технологиялардың дамуымен сақтандыру компаниялары электронды сақтандыруға көп көңіл бөле бастады. Мәселен, 2019 жылдың 1 қаңтарынан бастап автокөлік иелеріне сақтандыру полистерін толығымен интернет арқылы сатып алу мүмкіндігі ұсынылды. Алайда, электронды сақтандыруды сатып алу деңгейі әлі де төмен болып отыр. Мұның себептері ретінде кейбір заңнамалық проблемаларды және тұтынушылардың әлі де қағаз жүзінде сақтандыру келісімшарттарынан бас тартпауын атауға болады.

Сақтандыру саласының мәліметтері бойынша, 2019 жылдың бірінші тоқсанында шамамен 1 млн. дана электронды полис сатылып, сатылым мөлшері жылдық орташа сақтандыру сатылымының шамамен 20%-ын құрады. Олардың ішінде сақтандыру компанияларының сайттарынан сатып алынған электронды полистердің үлесі бар болғаны 0,6%-ды ғана құрайды. Осы жерде сақтандырудың барлық деректері, соның ішінде интернет арқылы сатып алынғандары туралы мәліметтер бірыңғай сақтандыру деректері базасында сақталатынын атап өткен жөн. Алайда, тұтынушылар арасында интернет арқылы сақтандыру көрсеткіші әлі де төмен деңгейде қалып отыр. Десе де, 2019 жылдың соңында интернет арқылы электронды полистердің сатылымы 2-5% аралығында болады деп болжануда. Электронды сақтандырудың дамып, кең етек жаюы алдағы кезеңде сақтандыру саласының барлық аспектілеріне оң әсерін тигізеді деп күтілуде.

Жалпы болашақта сақтандыру нарығына қандай өзгерістер күтілуде:

1.Онлайн қызметтері өсетін болады. Яғни , келесі жылдардан бастап онлайн-қызметке деген сұраныс жоғарлайды. Оның ішінде азаматтық-құқықтық жауапкершілікті міндетті автосақтандыру бойынша электрондық полистарды дамыту болып саналады.

2. Сақтандыру нарығындағы қызметтердің танымалдылығы.

3. Жалпы онлайн сақтандыруды дамытуға , клиенттердің бейімділігін арттыру үшін жаңа сервистар құру және инновациялық сақтандыру өнімдерін іздестіруге назар аударылады.

Қазақстанда міндетті әлеуметтік медициналық сақтандыру жүйесі енгізілді. Алдағы бес жылда медициналық қызметтерді нығайтудың мемлекеттік бағдарламасы бойынша денсаулық сақтаудың үш сатылы жүйесі қарастырылуда. Бірінші кезеңде мемлекеттік және жергілікті бюджеттен кепілдендірілген тегін медициналық көмек мөлшерін қаржыландыру көзделеді. Екінші кезеңде міндетті медициналық сақтандыруды мемлекет, жұмыс берушілер мен қызметкерлердің жарналары есебінен қаржыландыруды көздейді. Ал үшінші кезеңде жеке сақтандыру пакеттерін дамыту қарастырылады. Осы бағдарлама арқылы мемлекет жеке сақтандыру компанияларының денсаулық сақтау жүйесіне қатысуын арттыруды жоспарлап

отыр. Қазақстан Ұлттық банкінің ұсынысы шеңберінде 2025 жылға қарай сақтандыру секторын дамытудың жол картасы дайындалды. 2019 жылдың басынан бері сақтандырушылар осы жоспарды жетілдіруге белсенді қатысты. Аталмыш жол картасы саланың тез әрі сапалы дамуына және тұтынушылардың сақтандыруға деген қызығушылығын арттыруға бағытталған. Екінші жағынан, осы салаға шетелдік компаниялар кіреді деп күтілуде және бұл 2020 жылға арналған перспективаларға оң әсер етуде. Соңғы бес жылдағы көрсеткіштер сақтандыру секторының баяу болса да нық қадамдарымен дамып келе жатқандығын көрсетеді. Сонымен бірге, сақтандыру секторына мемлекеттік бақылаудың күшеюімен, жыл өткен сайын компаниялардың саны азайып бара жатыр. Бұл бәсекеге қабілетті және тәжірибелі компаниялардың нарықта қалуына және сапалы қызмет көрсетуіне мүмкіндік береді және жаңа бәсекелестік ортасының қалыптасуы нәтижесінде тұтынушыға сапалы қызмет көрсетіліп, сақтандыру саласына қосымша серпін әкеледі

Сақтандыруды цифрландыру перспективалары электрондық порталдың мүмкіндіктерін жақсартуға, сақтандыру өнімдерін электрондық сату сақтандыру қызметінің жұмыс процестерін басқару жүйесін енгізуге және жақсартуға бағытталған цифрландыруға инвестициялармен байланысты. Дамыған елдердің экономикасында, саланың жетекші сақтандыру компанияларында озық цифрлық технологиялардың техникалық және технологиялық жетістіктерін белсенді пайдаланады. Тиісінше, таяу перспективада негізгі бәсекелестік басымдыққа цифрландыру деңгейі жоғары экономика салалары, оның ішінде сақтандыру компаниялары да ие болады. Сақтандыруда жаңа сандық құралдарды қолдану Қазақстан үшін сандық бәсекеге қабілеттілік тұрғысынан өте өзекті. Сандық құралдар еңбек өнімділігінің жоғары деңгейі бар бәсекеге қабілетті өндірісті құруға, адамның жеке қажеттіліктерін, өмірде қолайлылықты қамтамасыз етуге мүмкіндік береді.

Әдебиеттер тізімі:

1. Сембеков А.К – Страхование: Учебник.- Караганда, Издательство КЭУ, 2015.- 394с.
2. ҚР Президенті Н. Назарбаевтың Қазақстан халқына жолдауы, 2018.
3. Сақтандыру нарығына блокчейннің кіруі. 07.12.2017 [https:// www.allinsurance.kz](https://www.allinsurance.kz).
4. [https://cyberleninka.ru/article/n/ Развитие рынка электронного страхования](https://cyberleninka.ru/article/n/Развитие_рынка_электронного_страхования). Шепелин Г.И. 2014.
5. Қазақстан Республикасының 2019 жылғы 26 желтоқсандағы № 286-VI Заңы

УДК 657

РАЗВИТИЕ МЕТОДИКИ АНАЛИЗА ФИНАНСОВОГО СОСТОЯНИЯ ТОРГОВОЙ ОРГАНИЗАЦИИ

МОРЕВА М.А., студент
Сибирский университет потребительской кооперации

В связи с ростом нестабильности внешней среды и большим количеством конкурентов в отрасли торговли возрастает значение анализа финансового положения для торговых организаций. Можно обозначить несколько целей анализа: изучение финансового-экономического положения на конкретную дату; определение наиболее значимых (ключевых) показателей финансовой деятельности предприятия; выявление изменений показателей финансового состояния организации и оценка количественных и качественных изменений в

финансовом состоянии. Дополняя друг друга, методики анализа финансового состояния торговых организаций могут применяться в комплексе либо отдельно.

Так, предметом анализа методики финансового анализа Г.А. Савицкой являются причинно-следственные взаимосвязи экономических категорий [1, с. 65]. Главным элементом методики А.Д. Шеремета является анализ платежеспособности и ликвидности. [2, с.117].

В данной статье предлагается методика анализа финансового состояния торговой организации. Согласно методике А.Д. Шеремета, анализ финансового состояния строится на основании оценки структуры активов и пассивов предприятия путем построения аналитических таблиц и проведения горизонтального и вертикального анализов, поэтому на первом этапе предлагаемой методики проводится анализ состояния активов и пассивов бухгалтерского баланса организации. Анализ динамики, величины и структуры имущества компании проводится методом сравнения абсолютных и относительных показателей за один или несколько периодов с использованием данных бухгалтерской отчетности организации.

Таким образом, для объекта наблюдения, торговой компании «Компания ЭОЛИСС», в рамках первого этапа предлагаемой методики был проведен горизонтальный анализ актива бухгалтерского баланса организации. За анализируемый период оборотные активы рассматриваемого ООО «Компания ЭОЛИСС» уменьшились на 88 тыс. руб. Данное уменьшение произошло за счет снижения денежных средств и денежных эквивалентов на 27 тыс. руб., а также прочих оборотных активов на 200 тыс. руб. После анализа активов, был проведен горизонтальный анализ пассивов бухгалтерского баланса предприятия. Пассивы ООО «Компания ЭОЛИСС» уменьшились на 88 тыс. руб. счет снижения нераспределенной прибыли на 158 тыс. руб. По первому этапу получен следующий вывод: активы и пассивы организации уменьшились. Произошедшие изменения в составе и структуре баланса за анализируемый период можно оценить отрицательно.

На втором этапе проводится оценка платежеспособности и ликвидности компании. На данном этапе необходимо провести анализ абсолютных показателей: денежных средств и денежных эквивалентов; краткосрочных финансовых вложений; дебиторской задолженности; прочих оборотных активов; запасов; налога на добавленную стоимость по приобретенным ценностям; внеоборотных активов; кредиторской задолженности; краткосрочных обязательств без учета кредиторской задолженности; долгосрочных обязательств; капитала и резервов.

По вышеперечисленным абсолютным показателям составляется аналитическая таблица, данные которой являются основой для формирования аналитического платежного баланса. Далее формируется аналитический платежный баланс компании. На основе сопоставления групп активов с соответствующими группами пассивов выносится суждение о ликвидности баланса компании.

Анализ абсолютных показателей необходимо дополнить анализом относительных коэффициентов для того, чтобы более детально проанализировать и оценить ликвидность и платежеспособность организации. Для этого необходимо рассчитать относительные коэффициенты: коэффициент абсолютной ликвидности, коэффициент быстрой ликвидности, коэффициент текущей ликвидности, коэффициент платежеспособности.

По итогам проведенной оценки платежеспособности и ликвидности, были получены следующие результаты для ООО «Компания ЭОЛИСС» на конец анализируемого периода. Коэффициент абсолютной ликвидности равен 0,01, отсюда следует, что в компании достаточный уровень платежеспособности, коэффициент быстрой ликвидности равен 6,3, это значит, что компания способна погасить долю краткосрочных обязательств наиболее ликвидной частью оборотного капитала в денежной форме, коэффициент текущей ликвидности равен 20,5, данный показатель выше нормы, это свидетельствует об увеличении уровня ликвидности активов и высокой платежеспособности компании; коэффициент платежеспособности равен

20,5, это указывает на то, что организация способна рассчитаться по всем своим обязательствам за счет текущих активов.

На третьем этапе проводится анализ и оценка финансовой устойчивости организации. Анализ финансовой устойчивости проводится с использованием абсолютных и относительных показателей. Для проведения анализа абсолютных показателей используются данные, представленные в бухгалтерском балансе компании.

По результатам проведенного анализа финансовой устойчивости, были получены следующие результаты для ООО «Компания ЭОЛИСС» на конец анализируемого периода: наличие собственных оборотных средств составило 2 537 тыс. руб.; наличие собственных и долгосрочных источников средств равно 2 537 тыс. руб.; общая величина источников средств составило 2 537 тыс. руб.

Далее были рассчитаны три показателя обеспеченности запасов источниками их формирования: излишек (недостаток) собственных оборотных средств для финансирования запасов ООО «Компании ЭОЛИСС» составил 692 тыс. руб.; излишек (недостаток) собственных и долгосрочных источников средств для формирования запасов составил 692 тыс. руб.; излишек (недостаток) общей величины источников средств для формирования запасов составил 692 тыс. руб. Рассчитав данные показатели можно установить тип финансовой устойчивости организации. Запасы компании полностью образованы за счет собственных оборотных средств. Анализируемая организация ООО «Компания ЭОЛИСС» абсолютно финансово устойчива.

Для анализа структуры источников формирования капитала предприятия и оценки степени финансовой устойчивости и финансового риска, по данным бухгалтерского баланса организации были рассчитаны следующие относительные показатели: Коэффициент автономии, Коэффициент финансовой напряженности, Коэффициент финансового риска, Коэффициент маневренности, Коэффициент обеспеченности оборотных активов, Коэффициент финансовой устойчивости.

Коэффициент автономии в начале и в конце года был больше 0,5. Это свидетельствует о большой доле собственных источников средств в общей величине капитала. В конце 2019 года данный коэффициент увеличивается, это означает, что организация в меньшей степени зависима от заемных источников финансирования, а также у нее более устойчивое финансовое положение.

Коэффициент финансовой напряженности в начале и в конце года был меньше 0,5. Это свидетельствует о том, что доля заемных источников средств в общей величине капитала значительно меньше. Понижение данного коэффициента снижает степень зависимости компании от внешних источников финансирования.

Коэффициент финансового риска на начало и конец года находится в пределах нормы.

Коэффициент маневренности на начало и конец года равен 1. Это свидетельствует о высокой финансовой устойчивости компании.

Коэффициент обеспеченности оборотных активов собственными оборотными средствами на начало и конец года положительный. Показатель снижается, это означает, что у компании уменьшаются собственные средства для финансирования своей деятельности.

Коэффициент финансовой устойчивости в начале года положительный. Это означает, что доля источников финансирования, которую компания может использовать длительный промежуток времени вполне достаточна. К концу 2019 года показатель уменьшается до 0,95. Чем ближе его значение к 1, тем устойчивее положение компании.

На заключительном этапе предлагаемой методики проводится оценка динамики следующих показателей: выручки, себестоимости продаж, валовой прибыли (убытка),

коммерческих расходов, прибыли (убытка) от продаж, прочих доходов, прочих расходов, прибыли (убытка) до налогообложения, чистой прибыли (убытка).

По результатам расчетов на заключительном этапе были сделаны следующие выводы: выручка организации за отчетный период увеличилась на 19,8 % до 12783 тыс. руб. с 10674 тыс. руб.; себестоимость продукции компании увеличилась на 23,1 % до 11849 тыс. руб.; прибыль от продаж увеличилась за счет увеличения объема проданной продукции в 2019 году.

ООО «Компания ЭОЛИСС» является малым предприятием и использует упрощенную систему налогообложения. Рассмотренная методика углубленного и детального анализа финансового состояния организации может применяться малыми организациями оптовой торговли для целей принятия обоснованных управленческих решений по результатам анализа.

Список литературы:

1. Савицкая Г.В. Экономический анализ / по ред. Г.В. Савицкой. – М.: ИНФА-М, 2019. – 587 с.

2. Шеремет А.Д., Негашев Е.В, Методика финансового анализа коммерческих организаций / под ред. А.Д. Шеремета, Е.В. Негашева. М.: ИНФА-М, 2016. – 208 с.

УДК 657.628

КӘСІПОРЫННЫҢ БАНКРОТ БОЛУЫНЫҢ ЫҚТИМАЛДЫҒЫН ТАЛДАУ ЖӘНЕ БАҒАЛАУ

МУСИПОВА Л.К., магистр, старший преподаватель,
Карагандинский экономический университет Казпотребсоюза
НУРЖАНОВА И.С., магистр, старший преподаватель,
Карагандинский экономический университет Казпотребсоюза

Банкрот болу (қаржылық құлдырау, сәтсіздікке ұшырау) – ол кәсіпорынның құжатпен нақтыландырылған, өз қаржылық міндеттемелерін төлеуге қабілетсіздігі және қаражаттың болмауынан негізгі әрекетін қаржыландыра алмауы.

Банкроттықтың негізгі белгісі болып мекеменің несие берушілерге үш ай бойы талаптарын орындауды қамтамасыз ете алмауы табылады. Осы мерзім өткен соң несие берушілер қарыздар мекемені банкрот деп тану туралы сотқа шағымдана алады.

Кәсіпорынның банкрот болуына әсер ететін факторлары алуан түрлі. Оларды келесідей жіктеуге болады:

Сыртқы факторлар:

1) экономикалық: елдің экономикасының дағдарыс жағдайы, өндірістің жалпы құлдырауы, инфляция, қаржы жүйесінің тұрақсыздығы, ресурстар құнының өсуі, нарық құрылымының өзгеруі, серіктестердің төлем қабілетсіздігі және банкроттылығы. Кәсіпорындардың дәрменсіздігінің себебінің бірі мемлекеттің дұрыс емес фиксалды саясаты. Салық салудың жоғары деңгейі мекеменің күшіне сай келмеуі мүмкін.

2) саяси: қоғамның саяси тұрақсыздығы, мемлекеттердің сыртқы тұрақсыздығы, мемлекеттердің сыртқы экономикалық саясаты, экономикалық байланыстардың үзілуі, өткізу нарығын жоғалту, экспорт пен импорт жағдайларының өзгеруі, шаруашылық құқығы саласындағы заңның жетілмегендігі, антимонопольді саясат, кәсіби әрекет және көптеген мемлекеттің қызметін реттеуші құбылыстар.

3) ғылыми-техникалық прогресті дамытуға байланысты халықаралық бәсекелестің күшеюі.

4) демографиялық: халықтың саны мен жағдайының деңгейі, жергілікті халықтың құрамы, қоғамдағы мәдени орнығуы, қандай да болмасын тауарлар мен қызмет көрсетулерге деген төлмеге қабілетті сұранысы мен қажеттілік құрылымдары және анықтайтын өлшемі.

Ішкі факторлар:

1) әсерсіз өндірісітк – коммерциялық әрекеттің немесе әсерсіз инвестициялық саясаттың салдары ретіндегі жеке айналым капиталының дефициті;

2) техниканың, өндірісті ұйымдастырумен технологияның төменгі деңгейі.

3) мекеменің өндірістік ресурстарын оның өндірістік қуатын пайдаланудың әсерлілігінің төмендігі және өз құнының жоғарғы деңгейі, шығындар, өз капиталын «жеу»;

4) аяқталмаған құрылыстың, аяқталмаған өндірістің, өндірістік қорлардың, дайын өнімнің жоғары нормативтік қалдықтарын құру. Соған байланысты тауарлану болады, капитал айналымы бәсеңдеп, оның тапшылығы туындайды. Бұл мекеменің қарызға кіруіне себеп болады және банкроттыққа да ұшырауы мүмкін;

5) мекеменің нашар клиентурасы, олар кешіктіріп төлейді немесе банкроттықтың себебінен мүлде төлемейді, ол мекемені қарызға кіргізуге итермелейді. Осылай тізбекті банкроттытылық туындайды;

6) өнімді өткізу нарығын оқыту, тапсырыс қоржынын қалыптастыру, сапасын жоғарлату мен өнімнің бәсекелестігі, құндық саясатты өңдеу бойынша маркетингтік әрекетті ұйымдастырудың деңгейінің төмендігінің салдарынан өткізудің болмауы;

7) мекеме айналымына қарыздық қаражаттарды пайдасыз жағдайда тарту, ол қаржылық шығынды көбейтеді, өзін қаржыландыруға қабілеттілікті және шаруашылық әрекетінің рентабельділігін төмендетуге әкеледі;

8) шаруашылық әрекетінің тез және бақылаусыз кеңеюі, соның нәтижесінде қорлар, шығыстар және дебиторлық қарыз сатылу көлемінен тезірек өседі. Осыдан барып қысқа мерзімді қарыз қаражаттарды тартуға қабілеттілік пайда болады, олар таза ағымды активтерден асып кетуі мүмкін (өз айналымдық капиталы) [1, 144 б].

Осы айтылғандарды көңілге ала отырып, банкрот болу әдістерін ескере келе, «Центрказнаб» ЖСШ-нің банкроттылыққа талдап көрейік. Банкроттылыққа талдауды жүргізу арқылы кәсіпорынның мүлкі мен оның пайда болу көздеріне жасалған талдауды салыстырып көреміз.

Бірінші әдіс - бұл ауқымды өлшемдер мен белгілер жүйесін талдау. Бұл әдіс бойынша банкроттылықтың болуын куәландыратын көрсеткіштердің ішінен біздің талдап отырған кәсіпорнымыз үшін мына көрсеткіштерді атап көрсетуге болады:

- өтімділік коэффициенттері мен олардың төмендеу тенденциясының төмен көрсеткіштері;
- өз айналым капиталының дефециті;
- қысқа мерзімді кредиторлық қарыздардың ағымдағы активтердің жоғары болуы;
- капиталдық салымдардың жеткіліксіздігі.

Екінші әдіс – бұл шектеулі көрсеткіштер шеңберін талдау. Бұл әдіс бойынша кәсіпорынның баланс құрылымы қажет. Баланс құрылымы арқылы кәсіпорынның ағымды өтімділік коэффициенті, өз қаражаттарымен қамтамасыз ету коэффициенті, төлеу қабілеттілігін қалпына келтіру коэффициентін талдаймыз.

Ағымдағы өтімділік коэффициенті ұйымның төлем қабілеттілігін көрсетеді және біздің серіктестік үшін мынадай мәнге ие (1-формула):

$$K_{1(2017 \text{ ж.с.})} = \frac{90382003}{203244453} = 0,44$$

$$K_{1(2018 \text{ ж.с.})} = \frac{286386890}{696686610} = 0.41$$

$$K_{1(2019 \text{ ж.с.})} = \frac{283350000}{823041000} = 0.29$$

Бұл көрсеткіштерді есептеу арқылы мынадай қорытындығы келдік, екі жылда бұл көрсеткіш 1-ден төмен мәнге ие, ал бұл өз алдына ереже бойынша кәсіпорынның ағымдағы активтерінің оның міндеттемелерінен аз екендігінің, серіктестіктің қолма-қол қаражаттарының жеткіліксіз екендігін көрсетеді.

Өз қаражаттарымен қамтамасыз ету коэффициенті мекемеде өз айналым қаражаттарының болуын сипаттайды, біздің кәсіпорын бойынша ол мынаған тең (2-формула):

$$K_{\text{өз.айн.кар}(2017 \text{ ж.с.})} = \frac{-5583764 - 288313691}{90382003} = -3,25$$

$$K_{\text{өз.айн.кар}(2018 \text{ ж.с.})} = \frac{-56697500 - 429145630}{286386890} = -1.69$$

$$K_{\text{өз.айн.кар}(2019 \text{ ж.с.})} = \frac{-114384000 - 526062000}{238350000} = -2,69$$

Бұл көрсеткіштер арқылы «Центрказнаб» ЖШС-те өз қаражаттары мен капиталының жағдайы ауыр екенін көреміз. Көрсеткіштер екі жыл соңындағы залалдың болуына байланысты теріс мәнге ие және бірқалыпты өзгермейді.

Төлеу қабілеттілігін қалпына келтіру коэффициенті кәсіпорынның төлеуге қабілетсіздігін 6 айға дейінгі төлеуге қабілеттілігін келтіру үшін қолданылады.

«Центрказнаб» ЖШС серіктестігіне осы коэффициентті қолданып 6 ай ішінде төлем қабілеттілігін орната ала ма екенін талдап көрейік (3-формула):

$$K_{KK(2018 \text{ ж.с.})} = \frac{0,41 + \frac{6}{12}(0,41 - 0,44)}{2} = 0.19$$

$$K_{KK(2019 \text{ ж.с.})} = \frac{0,29 + \frac{6}{12}(0,29 - 0,41)}{2} = 0.11$$

Коэффициент көрсеткіші бойынша кәсіпорын 2018 жыл соңына да, 2019 жыл соңы да 6 айда төлем қабілетті бола алмайды екен, себебі кәсіпорын үшін бұл коэффициент 1-ден төмен және динамикада азаяды.

Дәл осы көрсеткішті біздің кәсіпорын үшін 12 айға есептеп көріп өтей алмайтыны белгілі болды:

$$K_{KK(2018 \text{ ж.с.})} = \frac{0,41 + (0,41 - 0,44)}{2} = 0,19$$

$$K_{KK(2019 \text{ ж.с.})} = \frac{0,29 + (0,29 - 0,41)}{2} = 0,085$$

Үшінші әдіс – интегралды көрсеткіштерді талдау. Бұл көрсеткіштердің әдебиеттерде өте көп түрі кездеседі. Түрлеріне сипаттамалар алдыңғы тарауларда берілген болатын [2, 96 б].

Осы көрсеткіштерді анықтау үшін көрсеткіштерді пайдалана отырып жеке-жеке талдап, талданып отырған өз кәсіпорнымыз үшін тиімділігін көрейік (1-кесте):

1 кесте - 2017-2019 жылдар аралығындағы «Центрказнаб» ЖШС үшін банкроттықты есептеу үшін көрсеткіштер

Көрсеткіштер	31.12.2017	31.12.2018	31.12.2019	ауытқу 2018/2017 жылға	ауытқу 2019/2018 жылға
Капитал	-293897455	-485843130	640446000	- 191945675	1126289130
Бөлінбеген пайда	-5670964	-56784700	- 114471000	-51113736	-57686300
Операциялық пайда немесе пайыздарды төлегенге дейінгі пайда	-6229978	-56056980	-57686000	-49827002	-1629020
Жарғылық капитал	87200	87200	87000	0	-200
Түсім	56138104	338971110	4358000	282833006	-334613110
Активтердің барлығы	378695694	715532520	764412000	336836826	48879480
Меншік капитал	-5583764	-56697500	- 114384000	-51113736	-57686500
Кірістірілген капитал	384279458	772230010	878795000	387950552	106564990
Қысқа мерзімді міндеттемелер	203244453	696686610	823041000	493442157	126354390
Активтер	90382003	286386890	238350000	196004887	-48036890
Таза пайда	-15895878	4228480	-40268000	20124358	-44496480
Міндеттемелер барлығы	384279458	772230010	878795000	387950552	106564990
Ескерту – кәсіпорын мәліметтерінен алынған					

Ең таңдаулы әрі көп қолданылатын - Э. Альтман Z. Оны анықтау бухгалтерлік баланс пен пайда мен зияндар туралы есеп мәліметтері қажет.

1-кестеде көрсетілгендей, Альтманның Z- көрсеткіші екі жылдада 2,675-тен аз. Осы жағдайға сәйкес кесте мәліметтеріне ескере отырып серіктестіктің банкрот болу тәуекелі өте жоғары. Себебі 2018 жыл соңына Z-көрсеткіші -0,86-ны құраса, 2019 жыл соңына 0,55-ке тең болған. Коэффициент 2019 жылы 2018 жылмен салыстырғанда 1,27 пунктке көбейген. Бұл жерде де бұл коэффициент төмен болуына кәсіпорынның залал шегуі әсерін тигізіп отыр.

Екінші коэффициент бұл Ұлыбритания еліне арналса да, біз өз кәсіпорнымызға талдап көрдік. Бұл коэффициентте де банкрот болу тәуекелі байқалады, коэффициент 2017 жыл соңына - 0,04-ке, ал 2019 жыл соңына -0,04-ке тең. Бұл коэффициенттің шекті мәні 0,037. Байқағанымыздай 2019 жыл соңына коэффициенттің мәні 2018 жылға қарағанда 0,05 пунктке өсіп, шекті шамадан шамалы асып кеткен. Бұл кәсіпорын үшін белгілі бір уақытқа банкрот болу қаупінен айығуға мүмкіндігі бар екендігін білдіреді.

Үшінші коэффициент – Таффлердің ұсынған коэффициенті. Бұл коэффициент шамасы 0,2 мен 0,3 шамалары арасында болуы керек. Біздің кәсіпорын бойынша 2018 жыл соңына бұл коэффициент 0,56-ны құраса, 2019 жыл соңына 0,23-ті құраған. 2018 жылы 2017 жылға қарағанда бұл коэффициент 0,32 пунктке азайып, оның шекті шамасына тең болған. Бұл коэффициент бойынша да кәсіпорынның 2019 жылы банкрот болу тәуекелі аз.

2 кесте - 2017-2019 жылдар арлығындағы «Центрказнаб» ЖШС үшін банкроттықты болжау коэффициенттері

Коэффициенттер	31.12.2017	31.12.2018	31.12.2019	ауытқу 2018/2017 жылға	ауытқу 2019/2018 жылға
Альтман коэффициенті	-0,86	-0,71	0,55	0,15	1,26
Лис коэффициенті	-0,04	0,00	0,04	0,03	0,05
Таффлер коэффициенті	0,30	0,56	0,23	0,26	-0,32
Ескерту – кәсіпорын мәліметтерінен алынған					

Банкроттылықты болжаудың келесі әдісі – кәсіпорын құнын анықтау.

$$V_{2010} = \frac{-6229978}{126231898} = -0,049$$

$$V_{2011} = \frac{-56056980}{23851083} = -2,35$$

$$V_{2012} = \frac{-57686000}{254804000} = -0,23$$

Екі жылда да кәсіпорын құны төмен мәндерге ие. Бұл кәсіпорынның пайдасының төмендігінен және қысқа мерзімді кредиторлық қарызының және ұзақ мерзімді қаржылық міндеттемелерінің болуынан туындап отыр [3, 102 б].

Енді осы жасалған барлық талдауларды Д. Дюран ұсынған қаржылық жағдайды бағалау белгілері бойынша «Центрказнаб» ЖШС кәсіпорнының қай топқа жататынын зерттеп көрейік.

«Центрказнаб» ЖШС кәсіпорнының зерттегеніміздей абсолюттік өтімділік коэффициенті 3 жылда да 0,01-ге тең, жылдам өтімділік коэффициенті 2017 жыл мен 2019 жылы 0,85-ке, ал 2018 жылы 0,87-ге тең, ағымдағы өтімділік коэффициенті 2017-2019 жыл аралығында 0,29-0,44-ті құрайды, ал қаржылық тәуелсіздік коэффициенті шекті шамадан төмен көрсеткішке ие болып 2017 жылы -0,01-ді, 2018 жылы -0,08-ді, 2019 жылы -0,15-ті құраса, меншік капиталмен қамтамасыз етілу коэффициенті кәсіпорын залал шегіп отырғандықтан теріс нәтижеге ие болып отыр. Осы нәтижелерді кесте мәліметтеріне сәйкестендіру арқылы «Центрказнаб» ЖШС серіктестігінің тіпті қаржылық сауықтыру бойынша шаралар қолданғаннан кейін де банкроттыққа жоғары қатері бар кәсіпорын екендігі, несие берушілер өз құралдары мен пайыздарын жоғалту тәуекелі бар екендігі және кәсіпорынның жуық арда банкрот болу тәуекелі жоғары екендігі анықталды. Бірақ банкрот болу әдістерінің ішінде Лис пен Таффлер коэффициенттері бойынша біздің кәсіпорнымыз банкроттылықтан шығуға мүмкіндігі бар.

Қорытындылай келе, кәсіпорынның банкрот болу тәуекелін тек қаржылық тұрақтылық және төлем қабілеттілік коэффициенттерінің көмегімен ғана емес, нақтылығын анықтау үшін экономикалық тәжірибеде көптеген мемлекеттерде әр түрлі шетел ғалымдарының банкроттықты болжаудың коэффициенттері қлданылады. Сол коэффициенттерді зерттеліп отырған коэффициенттер негізінде зерттеп, болашақта осы кәсіпорынға банкроттық жағдайдан шығу үшін қолдануға ұсынамыз.

Сонымен, біз «Центрказнаб» ЖШС кәсіпорнының балансының негізінде қаржылық тұрақтылық және төлем қабілеттілік коэффициенттерін есептеу арқылы кәсіпорынның банкрот болу тәуекелі жоғары екендігін және де кәсіпорынның міндеттемелерін жақына арда өтемесе мүлдем төлем қабілетсіз болып қалу мүмкіндігі бар екенін анықтадық. Банкроттықты болжау

коэффициенттерін қолдану арқылы да кәсіпорынның банкрот болу тәуекелінің жоғары екендігі анықталды.

Әдебиеттер тізімі:

1. Дюсембаев К.Ш, Анализ финансовой отчетности. Алматы, Экономика 2009.
2. Байкина С.Г. Учет и анализ банкротств. Учебное пособие. М: Дашков и К, 2016 – 220
3. Селезнева Н.Н., Ионова А.Ф. Анализ финансовой отчетности организации: учебное пособие для студентов ВУЗов по специальности «Бухгалтерский учет, анализ и аудит». 2009 - 197 с.

УДК 33(338)

ФИНАНСОВЫЕ РЕЗУЛЬТАТЫ ТОРГОВОЙ ОРГАНИЗАЦИИ И ИХ АНАЛИЗ

НИКАНДРОВА Р.С., к.э.н., доцент
БАРАНОВА Л.В. магистрант
 Чебоксарский кооперативный институт (филиал)
 Российского университета кооперации

В условиях рыночной экономики важнейшей характеристикой деятельности хозяйствующего субъекта является его финансовый результат. Он определяет ее конкурентоспособность, потенциал в деловом сотрудничестве, позволяет установить, в какой степени гарантированы экономические интересы всех участников деловых отношений (собственников, банков, поставщиков, покупателей, рекламных агентств и др.), и на этом основании принять решение об экономической выгоде продолжения этих отношений.

Анализ финансовых результатов организации позволяет более обоснованно определить стратегию его развития. Такой прогноз дает возможность найти пути предотвращения неблагоприятных факторов развития экономического субъекта, а при необходимости - своевременно и объективно корректировать стратегию и тактику управления им.

Поэтому важной проблемой, стоящей перед организациями, является поиск резервов наращивания прибыли и повышения рентабельности, что возможно только на основе глубокого и всестороннего анализа их слагаемых [1, с. 91].

Для анализа финансовых результатов деятельности организации следует на первоначальном этапе проанализировать доходы и расходы [2, с. 146].

В таблице 1 рассмотрена динамика и структура доходов и расходов ООО «Чебоксарская универбаза» за 2018-2019 г.г.

Таблица 1 - Показатели динамики и структуры доходов ООО «Чебоксарская универбаза» за 2018-2019 гг.

Показатели	2018 г.		2019 г.		Откл., (+;-)	Темп изм., %
	сумма, тыс. руб.	уд. вес, %	сумма, тыс. руб.	уд. вес, %		
1. Выручка:	468602	98,0	648390	99,4	+179788	138,4
- от продажи продовольственной группы товаров	244610	52,2	360505	55,6	+115895	147,4
- от продажи	223992	47,8	287885	44,4	+63893	128,5

алкогольной продукции						
2. Прочие доходы:	9777	2,0	4212	0,6	-5565	43,1
- прочие доходы	9777		4212		-5565	43,1
Итого доходы	478379	100,0	652603	100,0	+174224	136,4

В 2019 году по сравнению с 2018 годом доходы ООО «Чебоксарская универбаза» увеличились на 174224 тыс.руб. или на 36,4%. Доходы от обычных видов деятельности увеличились на 179788 тыс.руб. и составили 648390 тыс.руб. Выручка от продажи продовольственной группы товаров увеличилась на 115895 тыс.руб. или на 47,4%. Выручка от продажи алкогольной продукции увеличилась меньшими темпами (128,5%). В 2019 году значение выручки равно 287885 тыс.руб.

Прочие доходы ООО «Чебоксарская универбаза» сократились более чем в 2 раза.

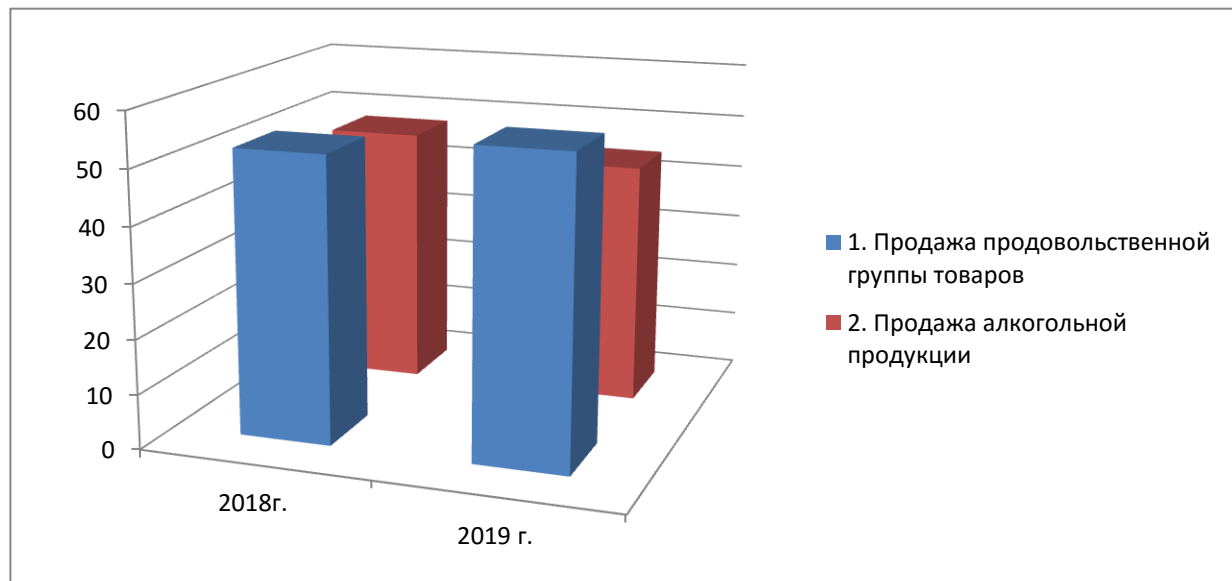
В таблице 2 рассмотрим изменение структуры выручки ООО «Чебоксарская универбаза» за 2018-2019 г.г.

Таблица 2 – Изменение структуры выручки ООО «Чебоксарская универбаза» за 2018–2019 г.г., (%)

Показатели	Годы		Отк л.(+,-)
	2018	2019	
1. Продажа продовольственной группы товаров	52,2	55,6	+3,4
2. Продажа алкогольной продукции	47,8	44,4	-3,4
3. Итого выручка	100,0	100	-

В структуре выручки доля выручки от продовольственной группы товаров незначительно отличается доли выручки от продажи алкогольной продукции.

Наглядно структуру выручки ООО «Чебоксарская универбаза» рассмотрим на рисунке 1.

Примечание – Составлено авторами по данным таблицы 2

Рисунок 1 - Структура выручки ООО «Чебоксарская универбаза» за 2017-2018 г.г.

Удельный вес выручки от продажи продовольственной группы товаров увеличился на 3,4 п.п. и в 2019 году составил 55,6%. Удельный вес выручки от продажи алкогольной продукции варьирует от 47,8% до 44,4%.

Рост выручки ООО «Чебоксарская универбаза» объясняется ростом цен на товары.

Торговля в любой экономической системе осуществляет доведение товаров широкого потребления от производства до потребителей и их реализацию населению. Выполнение этих функций связано с определенными расходами. Это расходы на содержание торговых залов, административных, обслуживающих и складских помещений, оплату коммунальных услуг, аренду, транспортные услуги, рекламу, оплату лицензий на право торговли и заработная плата персонала, отчисления на социальные страхования и социальное обеспечение, налоги, сборы и другие. Для обеспечения оптимизации расходов экономического субъекта необходим своевременный и грамотный их анализ.

Для более полного анализа финансовых результатов целесообразно рассмотреть оценку осуществленных затрат ООО «Чебоксарская универбаза» за 2018-2019 г.г.

Анализ затрат предприятия логично начать с изучения динамики их общей суммы и структуры (таблицы 3 и 4).

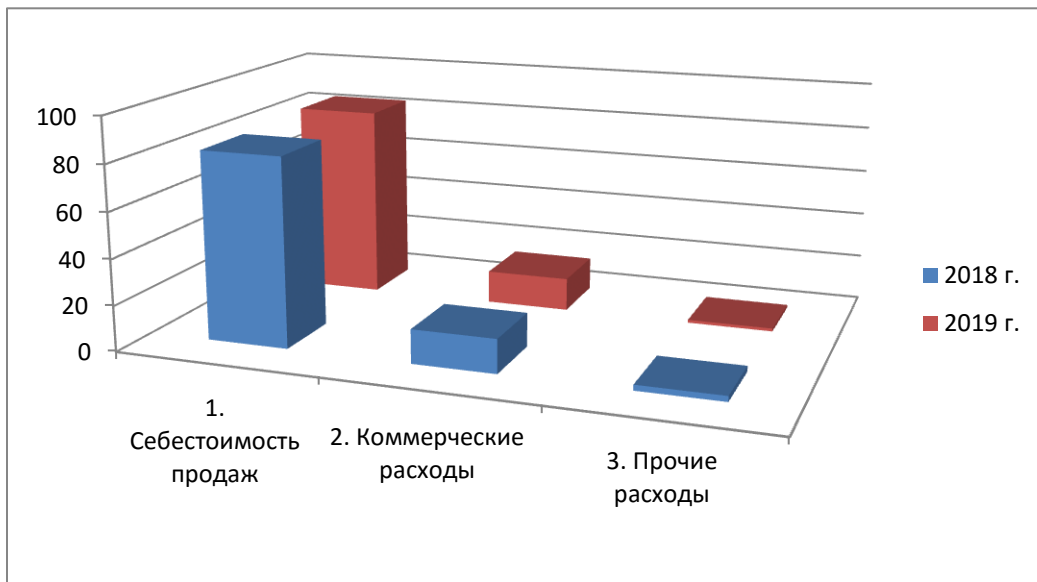
В таблице 3 рассмотрим структуру расходов ООО «Чебоксарская универбаза» за 2018-2019 г.г.

Таблица 3 – Изменение структуры расходов ООО «Чебоксарская универбаза» за 2018–2019 гг. (%)

Показатели	Годы		Откл. (+,-)
	2018	2019	
1. Себестоимость продаж	82,5	84,3	+1,8
2. Коммерческие расходы	15,0	14,4	-0,6
3. Прочие расходы	2,5	1,3	-1,2
Итого расходов	100,0	100,0	-

В структуре расходов себестоимость продаж занимает более 80% (в 2018 году - 82,5%, в 2019 году - 84,3%).

Наглядно структуру расходов ООО «Чебоксарская универбаза» рассмотрим на рисунке 2.

Примечание – Составлено авторами по данным таблицы 3

Рисунок 2 - Структура расходов ООО «Чебоксарская универбаза» за 2017-2018 г.г.

Доля коммерческих расходов изменилась незначительно (на 0,6 п.п.). Удельный вес прочих расходов незначителен. Значение этого показателя колеблется от 2,5% в 2018 году до 1,3% в 2019 году.

В таблице 4 рассмотрим динамику расходов ООО «Чебоксарская универбаза» за 2018 – 2019 гг.

Таблица 4 – Динамика расходов ООО «Чебоксарская универбаза» за 2018 – 2019 гг. (тыс. руб.)

Показатели	Годы		Откл. (+/-)	Темп изменения, %
	2018	2019		
1. Себестоимость продаж	385577	542086	+156509	140,6
2. Коммерческие расходы	69826	92519	+22693	132,5
3. Прочие расходы	11616	8248	-3368	71,0
- проценты к уплате	1565	1919	+404	126,7
- прочие расходы	10051	6329	-3722	63,0
Итого	467019	642853	175834	137,7

Данные таблицы 4 свидетельствуют о том, что расходы ООО «Чебоксарская универбаза» увеличились на 175834 тыс. руб. или на 37,7%.

На увеличение расходов исследуемой организации повлияло:

- рост себестоимости продаж на 156509 тыс. руб.;
- рост коммерческих расходов на 22693 тыс.руб.;
- рост процентов к уплате на 404 тыс. руб.

Положительным моментом является сокращение прочих расходов ООО «Чебоксарская универбаза» на 3722 тыс. руб.

Необходимо отметить, что темп роста расходов (137,7%) опережает темп роста доходов (136,4%) исследуемой организации. Себестоимость продаж растет быстрыми темпами (140,6%), чем выручка от продажи товаров (138,4%).

Далее рассмотрим динамику и структуру коммерческих расходов в торговой организации.

Данные таблицы свидетельствуют о том, что коммерческие расходы исследуемой организации увеличились 22693 тыс. руб. или 32,5%. Это вызвано тем, что все статьи коммерческих расходов, кроме командировочных увеличились. Расходы на служебную командировку сократились на 6 тыс. руб. Удельный вес данных расходов также уменьшился на 0,3 п.п. Лидирующее положение в коммерческих расходах занимают транспортные расходы. Их удельный вес колеблется от 42,7% в 2018 году до 44,3% в 2019 году. Примерно 35% во всей сумме коммерческих расходов занимают расходы на оплату труда.

Таблица 5 - Показатели динамики и структуры коммерческих расходов ООО «Чебоксарская универбаза» за 2018-2019 гг.

Показатели	2018 г.		2019 г.		Откл. (+;-)	Темп изм., %
	сумма, тыс. руб.	уд. вес, %	сумма, тыс. руб.	уд. вес, %		
1	2	3	4	5	6	7
1. Коммерческие расходы	69826	100,0	92519	100,0	+22693	132,5

- расходы на транспортировку товаров	29815	42,7	40987	44,3	+11172	137,5
- расходы на оплату труда	24648	35,3	32104	34,7	+7456	130,2
- амортизация	10824	15,5	11657	12,6	+833	107,7
- затраты на материалы	1676	2,4	3608	3,9	+1932	В 2,2 р.
- текущий ремонт и аренда вагонов	1187	1,7	1388	1,5	+201	116,9
- командировочные расходы	838	1,2	832	0,9	-6	99,3
- расходы на маркетинговые исследования	70	0,1	185	0,2	+115	В 2,6 р.
- прочие коммерческие расходы	768	1,1	1758	1,9	+990	В 2,2 р.

Удельный вес расходов на ремонт и аренду вагонов занимает от 12,6% до 15,5%. Остальные расходы в составе коммерческих расходов занимают менее 4%.

Таким образом, расходы ООО «Чебоксарская универбаза» увеличиваются большими темпами, чем доходы.

Из вышесказанного следует, что оптимальное сочетание максимума доходов и минимума расходов в современных условиях становится основным фактором, обеспечивающим безубыточную работу [3, с. 9].

Финансовые результаты деятельности торговой организации характеризуются суммой полученной прибыли или убытка.

Динамика показателей финансовых результатов организации представлена в таблице 6.

Таблица 6 – Динамика финансовых результатов ООО «Чебоксарская универбаза» за 2018-2019 г.г, тыс.руб.

п/п	Показатели	2018 год	2019 год	Отклонение (+/-)	Темп изм., %
1	Выручка	468602	648390	+179788	138,4
2	Себестоимость	385577	542086	+156509	140,6
3	Валовая прибыль	83025	106304	+23279	128,0
4	Коммерческие расходы	69826	92519	+22693	132,5
5	Прибыль от продаж	13199	13785	+586	104,4
6	Проценты к уплате	1565	1919	+404	126,7
7	Прочие доходы	9777	4212	-5565	43,1
8	Прочие расходы	10051	6329	-3722	63,0
9	Прибыль до налогообложения	11360	9749	-1611	85,8
10	Текущий налог на прибыль	1965	1439	-526	73,2
11	Чистая прибыль	7032	6105	-927	86,8

За исследуемый период ООО «Чебоксарская универбаза» получила чистую прибыль в сумме 7032 тыс. руб. в 2018 году и 6105 тыс. руб. в 2019 году. На формирование чистой прибыли положительно повлиял рост выручки на 179788 тыс.руб. Рост себестоимости продаж,

коммерческих расходов, процентов к уплате и уменьшение прочих доходов привели к уменьшению чистой прибыли на 927 тыс. руб. или на 13,2%.

Финансовый результат от обычных видов деятельности увеличился на 586 тыс.руб. или на 4,4%.

Результаты анализа показателей отчета о финансовых результатах показывают, что в 2019 году по сравнению с 2018 годом значительно сократились прочие доходы ООО «Чебоксарская универбаза». Они уменьшились на 5565 тыс. руб. и составили 4212 тыс. руб.

В целях увеличения доходов от прочей деятельности ООО «Чебоксарская универбаза» необходимо:

- сдать в аренду за плату свои активы, например, свободные складские помещения;
- продать морально устаревшие и бездействующие объекты основных средств;
- предоставить займы другим юридическим и физическим лицам на условиях платности и др.

Реализация вышеуказанных предложений способствует увеличению эффективности финансово-хозяйственной деятельности организации. А проведение анализа доходов, расходов и финансовых результатов позволит своевременно выявлять «опасные зоны» деятельности и принимать управленческие решения, способствующие реализации стратегии улучшения финансового состояния, а в дальнейшем и развития организации.

Список литературы:

1.Никандрова Р.С. Оценка доходов и расходов /Никандрова Р.С.// Актуальные вопросы теории и практики вузовской науки. Сборник материалов Международной научно-практической конференции, посвященной 55-летию Чебоксарского кооперативного института (филиала) Российского университета кооперации. -2017.- С. 91 -98.

2.Никандрова Р.С. Анализ финансовых результатов потребительского общества / Р.С. Никандрова// Учет, анализ и аудит в условиях цифровой экономики: Сборник материалов Всероссийской научно-практической конференции (31 октября 2018 г): Чебоксары: Чувашская государственная сельскохозяйственная академия. - 2018.г - С. 146-151.

3.Никандрова Р.С.Оптимизация издержек обращения в кооперативных организациях/ Р.С. Никандрова// Бухгалтерский учет в бюджетных и некоммерческих организациях. - 2016. № 8 (392). – С. 2-9.

УДК 336

СОВРЕМЕННЫЕ ТЕНДЕНЦИИ БАНКОСТРАХОВАНИЯ В УСЛОВИЯХ НЕСТАБИЛЬНОСТИ РАЗВИТИЯ ФИНАНСОВОГО РЫНКА УКРАИНЫ

НИКОЛЬЧУК Ю. Н., к.э.н., доц., заведующий кафедрой финансов, учета и аудита
Хмельницкий кооперативный торгово-экономический институт

Развитие финансового рынка Украины и усиления соответствующих экономических процессов в отдельных его сегментах заставляют финансовые учреждения искать новые формы и способы реализации своих услуг. Стремительный характер развития банковской сферы, постоянное совершенствование технологий финансового рынка и универсализация финансово-кредитной деятельности выступают основными факторами появления современных форм и способов ведения инвестиционного бизнеса, а глобализация, международная интеграция и

растущая конкуренция заставляют банки и страховые компании постоянно увеличивать и переформатировать спектр своих услуг.

Последние два десятилетия на финансовом рынке Украины происходит реализация модели сотрудничества банковских учреждений и страховых компаний, которая получила название «банкострахования». Содержание этой модели заключается во взаимодействии финансовых учреждений в рамках интеграции банков и страховых компаний с целью координации продаж, сочетание страховых и банковских продуктов, налаживания совместных каналов их распространения, расширение клиентской базы и выхода на новые сегменты рынка, а также создание новых финансовых институтов.

Большой вклад в исследование проблем интеграции банковского и страхового бизнеса сделали такие отечественные и зарубежные ученые, как Р. Арутюнян, К. Багмет, Т. Бут, И. Василькович, П. Гришин, В. Демченко, А. Ермошенко, Ю. Клапкив, И. Кожевникова, С. Козьменко, В. Кремень, М. Кумар, Г. Олейник, Н. Пенкаль и др. Значительное количество научных исследований и публикаций свидетельствует о важности банкострахового сотрудничества на современном этапе развития отечественного финансового рынка.

В современных условиях развития рынка важным является выбор форм интеграции банковского и страхового капитала, в частности в период финансово-экономических кризисов и институциональных изменений, определение приоритетных направлений совершенствования сотрудничества между банками и страховыми компаниями. Необходимо разработка подходов по усилению эффективности такого взаимодействия, что позволит улучшить качественный уровень обслуживания клиентов и повысить уровень доходов финансовых учреждений.

Взаимодействие между страховыми компаниями и банками обусловлена, прежде всего, функциональной близостью их деятельности. Исторически сложилось, что банковская и страховая дело имеют много общего, и их интересы в борьбе за клиентов или рынки размещения капитала часто пересекаются. Для обоих финансовых учреждений важное значение имеет осознанное разграничение сфер деятельности, в которых продуктивнее выступать конкурентами, а в каких больше выгод будет достигнуто ими в качестве союзников. Лучше всего отражают основы взаимодействия и конкуренции между двумя финансовыми посредниками, функции, отражающие их роль на рынке финансовых услуг.

Анализ развития интеграционных процессов в деятельности банков и страховых компаний свидетельствует, что инициаторами сотрудничества последних могут выступать как банки, так и страховые компании. На французском финансовом рынке инициаторами взаимодействия выступили банки, и эта концепция получила название «bancassurance» (банкострахования), в Италии используется термин «banсаги», в Испании - «bancoassurance» [1, с. 656].

Если процесс взаимопроникновения в новую сферу деятельности начинается по инициативе страховых компаний, то концепция такой деятельности была определена отдельным термином «assurfinance». Иногда выделяют и третью форму - «allfinance» - для обозначения финансового посредника, который одновременно занимается продажей и банковских, и страховых продуктов.

В настоящее время в отечественной финансовой науке и практике банкострахования получило теоретическое развитие и стало активно применяться на практике. Анализ понятий термина «банкострахования» показывает, что общим признаком в этих определениях является то, что он означает «продажа страховых продуктов с использованием банковских каналов». Однако этот срок можно отнести не только к продажам, поскольку ряд его особенностей (юридические, финансовые, культурные и поведенческие аспекты) интегрально формируют концепцию банкострахования [1, с.657].

Модель банкострахования предусматривает организацию единых бизнес-процессов, наличие объединенной информационной системы, обучение и вознаграждение продавцов за

фактически проданы страховые продукты. Информационная система, которая полностью внедряет страховую практику в банковскую культуру, является необходимым условием. Это позволяет участникам децентрализовать процесс андеррайтинга и внедрить его в максимально возможной степени в банковский процесс, с одновременной централизацией учета полисов и управления страховыми событиями в страховой организации. Успешная общая стратегия маркетинга способствует обучению штата банковских работников, а также повышению их мотивации, с целью обеспечения совместной продажи страховых продуктов и получения дополнительных источников доходов.

Страховая деятельность в банковской сети часто начинается с продуктов, которые связаны с деятельностью, например, программ индивидуального страхования жизни, страхования кредитных и банковских операций (страхование залогового имущества, потребительского кредитования, кредитных карточек). Продавая продукты по страхованию жизни, банки увеличивали свою долю активов с длительным сроком применения.

При продаже продуктов страхования кредитных и банковских операций банками предлагался дополнительный сервис клиентам. Это обеспечивало им свободный доступ к страховым продуктам, простой метод оплаты и выгодное финансовое покрытие. Также абсолютно необходимым условием является приспособленность страховых продуктов к банковской сети, то есть такие продукты должны быть простыми в андеррайтинга, а также легкими для понимания как клиентам, так и продавцам.

В Украине в последние годы наблюдается тенденция поэтапного процесса интеграции банков и страховых организаций, синтез их услуг с целью реализации как банковских, так и страховых продуктов. Обе стороны объединяют каналы продаж и клиентские базы, а также открывают доступ к внутренним финансовым ресурсам друг друга, благодаря чему повышается эффективность деятельности обоих секторов экономики. Взаимодействие страховых компаний и банков по данному направлению является взаимовыгодным сотрудничеством, поскольку позволяет осуществить диверсификацию услуг и каналов распределения, минимизировать риски и повысить надежность всех финансовых операций.

Банки традиционно страхуют отдельные операционные риски, практически не используя комплексное страхование, которое является обязательным за рубежом. Данный вид комплексного страхования позволяет защитить значительную часть рисков, возникающих в банковской деятельности, а потому является важной составляющей комплексной системы риск-менеджмента любого банка, ориентируется на долгосрочное и устойчивое развитие. Процесс банкострахования учитывает максимальные выгоды и минимальные риски всех участников отношений - клиентов, банков и страховых компаний.

Первые получают уверенность в качестве предоставляемой услуги, им предлагается полный набор услуг с минимальной потерей времени и максимальной выгодой и комфортом. Кроме того, покупая страховые продукты через филиальную сеть банков, клиенты находят возможность получить страховые услуги в совокупности с банковскими и по цене ниже, чем если бы покупали их в страховой компании. Банки заинтересованы в увеличении комиссионного дохода, расширение клиентской базы и уменьшении финансовых рисков, связанных с потерей трудоспособности заемщиков, мошеннических операций по кредитным и дебетным картам клиентов. А страховые компании в расширении рынка сбыта, росте страховых премий и качества портфеля, а, следовательно, увеличение доходов и прибыли [2, с.68].

На страховом рынке Украины можно отметить страховые компании, которые активно внедряют процесс банкострахования в современных условиях (табл. 1).

Таблица 1 - Топ-10 страховщиков, которые внедряют банкострахования по состоянию на 1 января 2020

п/п	Компания / группа компаний	Страховые премии, тис. грн.	Страховые выплаты, тис. грн.
	ТАС СГ	343 020	145 631
	ОРАНТА	295 474	110 535
	Ю.Эс.Ай.	131 910	86 538
	PZU Украина	121 805	51 968
	ARX	101 184	45 955
	VUSO	95 243	43 870
	Арсенал Страхование	92 488	43 835
	ИНГО	80 918	48 765
	ЕВРОИНС Украина	74 908	29 104
0	УНИКА	70 930	42 931

Примечание – Составлено автором по данным [3]

В последнее время начала формироваться устойчивая связь между финансовыми и страховыми компаниями. Пользуясь услугами банков, страховые организации имеют возможность эффективно управлять своими финансовыми активами, в то время как банки также могут пользоваться услугами по риск-менеджменту страховых компаний. В свою очередь банковские учреждения активно внедряют механизмы продажи страховых продуктов через свои филиалы.

Сегодня существует несколько моделей такого развития. В таблице 2 приведены основные модели сотrudничества страховых компаний и банков.

Таблица 2 - Основные модели развития отношений между банковскими учреждениями и страховыми компаниями

п/п	Модель	Характеристика	Сильные стороны	Слабые стороны	Страны массового распространения
	Соглашение о сотрудничестве (Agreement on Cooperation in the Dissemination)	Банковские организации выступают в роли посредника между страховыми компаниями и их клиентами	Низкие капитальные вложения, небольшие временные затраты	Трудности, связанные с внедрением новых продуктов и услуг	Германия, США, Южная Корея, Япония
	Договорное соглашение по совместному предпринимательству (Contractual Joint Venture Agreement)	Банковские и страховые организации сотрудничают в преобразовании и продуктах	Обмен опытом и навыками	Некоторые трудности в процессах управления	Испания, Южная Корея, Португалия, Италия

		и услуг			
	Интегрированные бизнес-группы (Integrated Business Groups)	Создание нового общего основания	Единая структура	Значительные капитальные вложения	Испания, Великобритания, Бельгия, Ирландия, Франция

Примечание – Составлено автором по данным [4, с.180-185]

За последние десятилетия было создано много международных, чаще европейских альянсов между банками и страховыми компаниями. Если на начальных этапах банкострахования было достаточно фрагментированным, то слияние привело к высокой концентрации банковского и страхового капиталов.

В ходе научного исследования были определены преимущества, недостатки, угрозы и риски с позиции банковских учреждений и страховых организаций при их взаимодействии (табл. 3).

Таблица 3 - Анализ преимуществ и недостатков банковско-страховой интеграции

С позиции банков	
Преимущества	Недостатки
Гарантия возврата кредита в случае уничтожения залогового имущества. Получение новой депозитной базы. Увеличение ассортимента предлагаемых услуг. Высокая рентабельность инвестиций	Дополнительная нагрузка на клиента. Краткосрочное увеличение расходов. Увеличение количества долгосрочных расходов. Инвестиции имеют преимущественно долгосрочный характер и ограниченную ликвидность
Потенциальные выгоды	Угрозы
Максимизация удовлетворения клиента. Формирование оскорбление банка как части финансовой группы. Оптимизация кредитных рисков банка	Связь эффективности банковского института с успеваемостью страховой компании. Отсутствие понимания нового типа услуг в работников банка. Рыночные и инвестиционные риски
С позиции страховых компаний	
Преимущества	Недостатки
Получение новых каналов дистрибуции для своих финансовых продуктов. Привлечение финансово мощного партнера. Увеличение разнообразия предлагаемых финансовых услуг	Кратковременный рост расходов. Необходимость размещения значительных средств на депозите партнера. Отсутствие диверсификации источников сбыта. Зависимость от ситуации на кредитном рынке
Потенциальные выгоды	Угрозы
Получение лояльного клиента. Финансовая помощь. Возможность получения значительной доли рынка. Возможность доступа к базам данных.	Давление банковского учреждения. Полная зависимость от выдачи кредитов. Ограничения для инвестиций страховщика

Примечание – Составлено автором по данным [5, с.211-249]

Проведя анализ преимуществ и недостатков, возможных выгод и угроз интеграции таких финансовых институтов, как страховая компания и банковское учреждение было установлено,

что сотрудничество банковского и страхового бизнеса, учитывая значительную себестоимость, чрезвычайно выгодное для обоих участников процесса интеграции. Поскольку на современном этапе развития украинская банковская система и экономика в целом, сформирована таким образом, что именно банковское учреждение получает значительную долю финансовых доходов от размещения финансовых резервов страховой компании. В то же время для страховщика выгода носит нематериальный характер - рост доли рынка, в долгосрочной перспективе должно уравнивать значимость обоих участников.

Стоит отметить, что для успешного дальнейшего развития банковско-страховой взаимодействия, важны результативные действия банков и страховых компаний в контексте расширения ассортимента страховых продуктов, реализуемых через банки, создания их доступными и легкими для восприятия потребителями.

Определим ключевые проблемы, сдерживающие развитие интеграционных процессов между банковскими учреждениями и страховыми компаниями в Украине и являются причинами негативного влияния интеграции на стабильное функционирование страховых компаний

законодательные: нормативно-правовое обеспечение деятельности указанных учреждений, вопросы эффективного регулирования и надзора по их функционирования;

конъюнктурные (рыночные): значительная степень зависимости страховых компаний от банковских учреждений; несоответствие размеров страховых и банковских операций; финансовая нестабильность страховых компаний, является препятствием к принятию на страхование риски банков;

проблемы информационно-технологической сферы: техническое программное обеспечение банковских учреждений не всегда предназначены для продажи страховых продуктов и услуг; низкий уровень автоматизации бизнес-процессов страховых компаний по сравнению с банками;

проблемы в сфере организации взаимовыгодных отношений с клиентами: низкий уровень прозрачности аккредитации страховых компаний в банках и тому подобное.

На современном этапе развития интеграционных взаимосвязей между финансовыми посредниками в Украине особенно остро стоят проблемы прежде всего законодательного уровня, поскольку именно проблемы рационального и эффективного регулирования, нормативного обеспечения деятельности банковских и страховых учреждений в составе интеграционных объединений наиболее насущными.

Первоочередной задачей Национального банка Украины и Национальной комиссии, осуществляющей государственное регулирование в сфере рынков финансовых услуг, должно быть повышение эффективности функционирования системы контроля и надзора за работой банков и страховых компаний, участвующих в интеграции. Так, решение имеющихся проблем в сфере организации банковско-страховой интеграции в Украине будет способствовать, с одной стороны, увеличению прозрачности интеграционных взаимосвязей между банковскими учреждениями и страховыми компаниями, с другой - между ними и их клиентами максимальной защищенности страховых компаний от влияния на их деятельность кризисных явлений банковской системы. В целом это позволит сглаживать колебания в развитии всего финансового сектора отечественной экономики.

Банкострахования как современная модель интегрированного развития страховых компаний и банковских учреждений заключается во взаимодействии банков и страховых компаний с целью: координации продаж, объединение страховых и банковских продуктов; построения совместных каналов распространения последних; использование одной клиентской базы для получения максимальной прибыли. Ее составляющими элементами являются правовое обеспечение, институты участников интеграционного объединения, определенный набор

инструментов (продукты, каналы сбыта, системы вознаграждений, обучение и мотивации персонала и т.д.), договорная документация.

В общем, проведенный анализ показывает, что банкострахования в Украине имеет значительные перспективы развития, что связано с заинтересованностью банков в дополнительных источниках комиссионного дохода, а со стороны страховщика - желанием увеличить объемы продаж страховых продуктов. Наиболее простые формы bancassurance, касающиеся продажи связанных между собой финансовых продуктов, получили широкое распространение, однако дальнейшее развитие сотрудничества между банками и страховыми компаниями зависит не только от внутренних, но и во многом от внешних факторов.

Список литературы:

1. Заволока Л.А., Вербицкая К. С., Малоок И. А. Тенденции развития банкострахования в Украине // Молодой ученый. - 2017. - № 3 (43). - С. 656-658.
2. Макаренко Ю.П. Теоретические аспекты взаимодействия банков и страховых компаний / Ю.П. Макаренко, К.В. Покатило // Инновации. - 2014. - № 9. - С. 67-70.
3. Итоги деятельности страховых компаний за 2019 // Официальный сайт Национальной комиссии, осуществляющей государственное регулирование в сфере рынка финансовых услуг. Режим доступа: <https://www.nfp.gov.ua/files/OgliadRinkiv/SK/2017> (дата обращения: 20.09.2020).
4. Кучеренко В. В. Формы интеграции банковского и страхового капитала в Украине: дис. ... канд. экон. наук: спец. 08.00.08 «Деньги, финансы и кредит». Переяслав-Хмельницкий. - 2017. - 262 с.
5. Пенкаль Н. А. Риск-менеджмент взаимодействия банковского и страхового сегментов финансового рынка Украины: дис. ... канд. экон. наук: спец. 08.00.08 «Деньги, финансы и кредит». Тернополь. - 2017. - 283 с.

УДК 330.14.01

МЕТОДИКА ПРОВЕДЕНИЯ ЭКОНОМИЧЕСКОГО АНАЛИЗА СОБСТВЕННОГО КАПИТАЛА ОРГАНИЗАЦИИ

РАЙНЕР Ю. С., студентка 4 курса факультета экономики и таможенного дела,
АНО ВПО ЦС РФ «Российский университет кооперации», г. Казань
НИКИФОРОВА О. В., к. э. н., доцент, УВО «ТИСБИ», г. Казань

Проблема владения и руководства экономическим капиталом отдельных хозяйствующих субъектов обуславливает особые социально-экономические последствия как для национальной и региональной экономики в целом, так и для смежных организаций. Эффективное управление собственным капиталом множества предприятий может повлечь за собой развитие экономики государства, а низкое качество управления – вызвать стагнацию или существенную деградацию условий хозяйственной жизни.

Управление собственным капиталом связано не только с обеспечением эффективного использования уже накопленной его части, но и с формированием собственных финансовых ресурсов, обеспечивающих предстоящее развитие организации. Из данного положения следует, что величина собственного капитала должна быть достаточной для обеспечения текущего функционирования и формирования материальной основы для дальнейшего развития хозяйственной деятельности организации, приводящего к увеличению объема получаемой прибыли. Таким образом, забота об обеспечении бизнеса необходимыми финансовыми

ресурсами является ключевым моментом в деятельности любого предприятия, поэтому анализ наличия источников формирования и размещения капитала имеет исключительно большое значение [1, с.38]. В данной связи экономический анализ использования собственного капитала представляет собой способ накопления, трансформации и использования информации бухгалтерского учета и отчетности, призванный решить следующие задачи:

- оценить текущее и перспективное финансовое состояние организации, то есть эффективность использования собственного капитала;
- обосновать возможные и приемлемые темпы развития организации с позиции обеспечения их источниками финансирования;
- выявить доступные источники средств и оценить рациональные способы их мобилизации.

По мнению специалиста в области финансового анализа Рябовой М. А., к основным задачам проведения анализа собственного капитала организации также следует отнести определение способности предприятия к сохранению капитала и установление различных ограничений в распоряжении как текущей, так и накопленной нераспределенной прибылью [2, с.132]. Решение вышеперечисленных задач позволяет достичь главной цели проведения анализа собственного капитала организации - оценить эффективность его использования, которая характеризуется отдачей (рентабельностью) - отношением суммы прибыли к среднегодовой стоимости собственного капитала, - и выявить соответствующие резервы повышения эффективности его применения.

Традиционный подход к проведению анализа собственного капитала организации предполагает использование в качестве информационной базы бухгалтерского баланса и отчета об изменениях капитала, а также отчета о финансовых результатах (ф. №2) в качестве дополнительного источника необходимой информации. Аналитические возможности данных отчетных форм позволяют провести анализ структуры и динамики собственного капитала как в целом, так и по отдельным его составляющим, в процессе которого рассчитываются удельный вес структурных элементов собственного капитала, абсолютные и относительные отклонения абсолютных величин каждой из его составляющих [3, с.176].

В свою очередь, методика анализа основана на взаимосвязи и логической последовательности применяемых методов для изучения динамики, структуры и оценки влияния факторов на эффективность использования собственного капитала предприятия, что предопределяет выделение нескольких направлений (блоков работ) в процессе проведения анализа собственного капитала организации (рисунок 1).

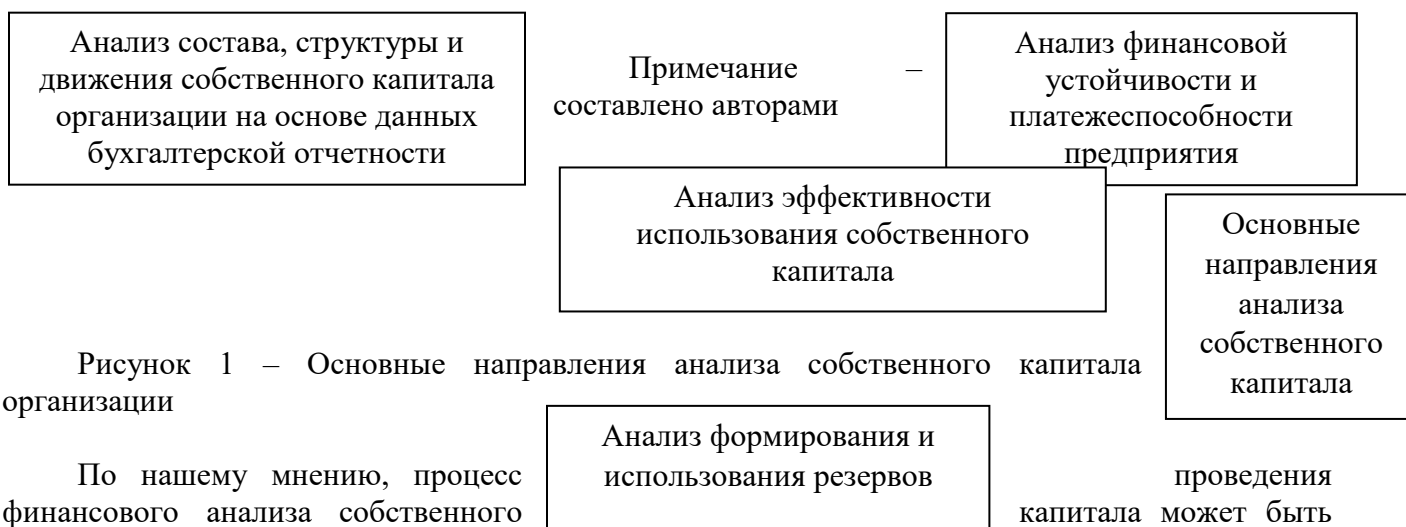

Рисунок 1 – Основные направления анализа собственного капитала организации

По нашему мнению, процесс финансового анализа собственного

представлен следующим образом:

- определение состава и структуры собственного капитала;
- анализ движения капитала, проводимый посредством проведения горизонтального анализа и вычисления коэффициентов поступления и выбытия;
- определение показателей финансовой устойчивости посредством исчисления коэффициентов автономии, платежеспособности, рентабельности и оборачиваемости собственного капитала, а также величины чистых активов;
- изучение и оценка влияния выявленных в процессе анализа факторов на эффективность использования собственного капитала предприятия;
- прогнозирование финансового состояния организации в последующих отчетных периодах и выработка рекомендаций по повышению эффективности использования собственного капитала.

Каждому из этапов аналитической процедуры соответствуют специфические методы, приемы исследования и рассчитываемые в рамках данного этапа показатели (рисунок 2).

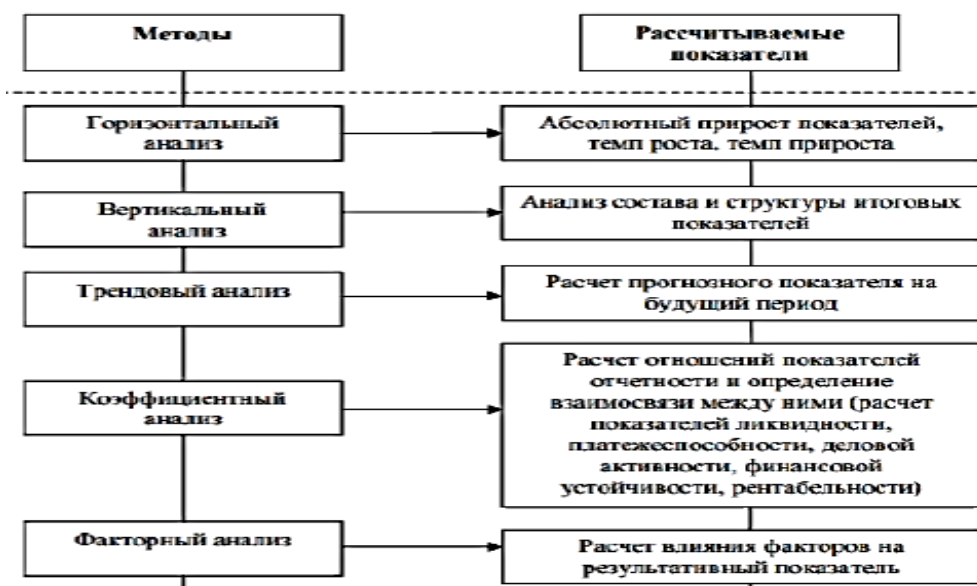

Рисунок 2 – Методы исследования, применяемые при проведении анализа СК

В соответствии с представленной выше методикой проведения анализа собственного капитала организации его первым этапом является определение состава и структуры собственного капитала. Источниками информации на данной стадии служат сведения раздела III баланса «Капитал и резервы», отчета об изменениях капитала (ф. №3), учредительных и распорядительных документов предприятия, а также отчета о финансовых результатах (№2).

Непосредственной целью проведения первого этапа финансового анализа является выявление источников формирования собственных средств организации, а также изучение структуры собственного капитала. В данной связи отправной точкой анализа выступает ознакомление с учредительными документами предприятия, предоставляющее необходимую теоретическую базу для исследования данных отчетности. В целях определения структуры собственного капитала целесообразно применить методы вертикального анализа баланса, позволяющие вычислить доли отдельных структурных элементов капитала в его составе, детальная информация о которых содержится в форме №3. Анализ проводится по данным нескольких отчетных периодов.

В рамках следующего этапа необходимо провести анализ движения капитала, осуществляемый методами горизонтального анализа бухгалтерского баланса и вычисления коэффициентов поступления и выбытия (формулы 1).

$$\text{Коэф. пост. (выб.) кап.} = \frac{\text{СК пост. (СК выб.)}}{\text{СК ост.}}, \quad (1)$$

где СК пост. (выб.) – стоимость собственного капитала, поступившего (выбывшего) за отчетный период;

СК ост. – стоимость собственного капитала на конец отчетного периода.

В процессе анализа производится соотношение коэффициентов. Превышение коэффициентом выбытия коэффициента поступления свидетельствует об оттоке собственных средств, обратное соотношение означает накопление собственного капитала. В данной связи особое внимание на данном этапе следует уделить исследованию показателей прибыли, в том числе показателя чистой прибыли, формирующего нераспределенную прибыль отчетного периода и являющегося неотъемлемым элементом собственного капитала. Система абсолютных показателей финансовых результатов, представленных в отчетной форме №2 (таблица 1), характеризует способность предприятия обеспечивать рост доходов и содействует выявлению влияния различных факторов на величину полученной прибыли.

Таблица 1 – Основные показатели прибыльности и методика их расчета

Валовая прибыль	Выручка от продаж – себестоимость проданных товаров, работ, услуг
Прибыль от продаж	Валовая прибыль – коммерческие и управленческие расходы
Прибыль до налогообложения	Прибыль от продаж + доходы от участия в других организациях, проценты к получению и прочие доходы – проценты к уплате и прочие расходы
Чистая прибыль	Прибыль до налогообложения + изменения ОНА – изменения ОНО – текущий налог на прибыль

Наряду с указанными показателями прибыли имеет смысл применение заимствованных из зарубежных методик показателей финансовых результатов EBIT, EBITDA и NOPAD. Их использование способствует эффективному выявлению факторов, влияющих на величину полученной прибыли.

Таким образом, проведение двух первых этапов финансового анализа позволяет оценить состав и структуру собственного капитала и определить основные источники его формирования, а также проанализировать изменение величины СК в динамике как в целом, так и по отдельным его составляющим. Полученная информация позволяет оценить принятые организацией приоритетные направления использования капитала и сделать выводы о перспективах ее развития. Последующие этапы анализа предполагают изучение собственного капитала в рамках финансово-хозяйственной деятельности организации как субъекта предпринимательства. Так, на третьей аналитической ступени необходимо определить эффективность использования капитала как источника самофинансирования, а также оценить его влияние на степень финансовой устойчивости и независимости предприятия. Для достижения поставленных задач необходимо использование методов коэффициентного анализа, предполагающих исчисление показателей автономии, платежеспособности, рентабельности и оборачиваемости собственного капитала.

Несомненную практическую ценность имеет определение предпринимательского риска, определяемого посредством расчета воздействия операционного рычага (производственного

левериджа), т. е. непосредственного влияния изменения уровня выручки на уровень прибыли (формула 2).

$$OP (ПЛ) = \frac{\text{маржинальный доход}}{\text{операционная прибыль}}, \quad (2)$$

где маржинальный доход – разница между выручкой от продаж и их себестоимостью (валовая прибыль, форма №2);

операционная прибыль – прибыль от продаж (форма №2).

Важное место в анализе формирования и использования капитала также отводится анализу чистых активов (ЧА), в частности, необходимо сопоставить расчетную величину ЧА с показателем, содержащимся в ф. №3, и минимально допустимой законодательством величиной уставного капитала предприятия. В общем виде чистые активы представляют собой величину, определенную путем вычитания из суммы активов организации суммы ее обязательств. Положительная динамика показателя свидетельствует о приросте собственного капитала, отрицательная подтверждает несостоятельность предприятия.

Кроме того, необходимо проанализировать показатели резервов предстоящих расходов и доходов будущих периодов. Их рост свидетельствует о повышении интенсивности работы предприятия, безвозмездном получении активов либо целевой господомощи, а также увеличении объемов резервирования предстоящих расходов и соответствующем снижении риска ухудшения финансового положения при наступлении срока исполнения обязательств.

Применение вышеуказанной методологии экономического анализа собственного капитала в рамках изучения деятельности организации позволит сконструировать целостную картину ее хозяйственной жизни, оценить эффективность использования собственного капитала, осуществить прогнозирование финансового состояния предприятия в последующих периодах и выработать рекомендации по повышению эффективности использования собственного капитала.

Список литературы:

1. Данилова М.Н., Подопригора Ю.В. Анализ финансовой отчетности, финансовый анализ / под ред. М.Н. Даниловой, Ю.В. Подопригоры. – Томск: - Изд-во Том. гос. архит.-строит. ун-та, 2018. – 88 с.
2. Рябова М.А. Анализ финансовой отчетности / под ред. М.А. Рябовой. – Ульяновск: УлГТУ, 2019. – 237 с.
3. Пелюшкевич М.Л. Комплексный экономический анализ хозяйственной деятельности / под ред. М.Л. Пелюшкевича. – СПб.: Изд-во СПбГУ управления и экономики, 2017. – 254 с.

УДК 336.63

АНАЛИЗ ФИНАНСОВОГО СОСТОЯНИЯ ПРОМЫШЛЕННОГО ПРЕДПРИЯТИЯ

САЛОВА Ю.В., студентка

ИВАСЕНКО А.Г., д.э.н., доцент, научный руководитель
Сибирский университет потребительской кооперации

Актуальность исследования заключается в высокой роли, которую играет финансовое состояние и его анализ в обеспечении эффективной деятельности организации, проектировании

будущего развития компании, отслеживании тревожных сигналов, маркеров снижающейся эффективности и резервов финансового роста [1]. Цель исследования - анализ финансового состояния одного из крупнейших угледобывающих предприятий России и Кемеровской области УК «Кузбассразрезуголь». Методы исследования представлены коэффициентным, вертикальным и горизонтальным анализом, а также общими приемами анализа, синтеза, группировки и обобщения данных. Аналитическая база представлена данными за 2015-2017 г.

Анализ финансового состояния играет большую роль для предприятия, т. к. только с его помощью можно оценить достижение поставленных результатов, ключевых стратегических и тактических показателей деятельности, сделать замер прошлого и текущего положения компании, оценить динамику роста, формировать финансовые планы на будущее. От результатов анализа финансового состояния акционерного общества зависит стоимость акций компании, условия привлечения заемных средств и т. д. [2].

По мнению И.Т. Балабанова, финансовое состояние предприятия - экономическая категория, отражающая состояние капитала в процессе его кругооборота и способность субъекта хозяйствования к саморазвитию на фиксированный момент времени [3].

Многие исследователи отмечают, что важно управлять финансовым состоянием, как в краткосрочной, так и в долгосрочной перспективе [4]. В качестве ключевых показателей эффективности управления финансовым состоянием выступают: обеспеченность предприятия нормированными запасами; обеспеченность организации собственными оборотными средствами (СОС); эффективность использования кредитных средств, их обеспечение; финансовая устойчивость и платежеспособность организации.

УК «Кузбассразрезуголь» на сегодняшний день является федеральным лидером по объему угледобычи открытым способом. Предприятие имеет длительную и насыщенную историю, насчитывающую более 50 лет. Оно было создано 19 мая 1964 г. по Распоряжению Областного Совета Министров РСФСР с первоначальным названием «Кузбасскарьеруголь». Основными направлениями деятельности компании являются добыча угля и реализация его как на внутреннем рынке, так и на экспорт. Приоритетные направления добыча, переработка и реализация угля потребителю.

В соответствии с данными отчетности, валюта баланса УК «Кузбассразрезуголь» увеличилась к 2017 г. на 16 %. За период 2015-2017 гг. до 9% возросли значения нематериальных активов, на трехкратную величину возрос объем материальных поисковых активов. Наблюдается рост по объему основных средств и незавершенного производства (в общей сложности на 20), финансовых вложений во внеоборотные активы (на 27 %), доходных вложений в не материальные ценности (на 18%). Существенно возросла дебиторская задолженность (на 19 %), объем денежных средств и их эквивалентов (в 2,5 раза), несколько увеличились запасы (на 5 9). В пассиве баланса увеличение зафиксировано по объему нераспределенной прибыли (почти на четверть) - главного показателя эффективности деятельности организации. Также наблюдается рост отложенных налоговых обязательств (на 35%), краткосрочных заемных средств (на 66 %), кредиторской задолженности (на 22 %), оценочных обязательств.

На 2017 г. в структуре актива баланса преобладали основные средства [5]. На долю оборотных активов приходилось 27 %. За три года существенных изменений в структуре актива баланса не наблюдалось. В 2017г. основными источниками финансирования деятельности компании служили краткосрочные обязательства. Их доля в пассиве баланса составляет 43 %. На долю собственных средств компании (значение по строке «Капитал и резервы») приходится 39 %. Долгосрочные обязательства составили 18 %. Однако еще в 2015 г. объемы привлекаемых долгосрочных и краткосрочных обязательств были близки по значениям (30 % и 33 % соответственно). За три рассматриваемых года наблюдается переориентация финансовой

стратегии предприятия на финансирование с помощью краткосрочных ресурсов - их объем увеличился в 2 раза при сокращении объема долгосрочных ресурсов более чем на четверть. Отмечено незначительное (на 1 %) увеличение доли собственного капитала в общем объеме источников финансирования. Соотношение собственных и заемных источников финансирования в 2017 г. составило 39 % и 61 % соответственно. В структуре заемных средств приоритет отдается краткосрочным источникам финансирования.

В таблице 1 представлен расчет специализированных показателей ликвидности и финансовой устойчивости УК «Кузбассразрезуголь» (табл. 1).

Таблица 1 – Показатели финансовой устойчивости УК «Кузбассразрезуголь»

Коэффициент	2015	2016	2017	Изменение	Норматив
Автономия (независимость)	0,38	0,37	0,39	0,01	$\geq 0,5$
Финансовая зависимость	1,65	1,68	1,59	-0,05	≤ 1
Финансовая устойчивость	0,67	0,82	0,57	-0,11	0,75-0,9
Имобилизация имущества	0,73	0,72	0,73	0,00	Индивидуален для отрасли
Маневренность	-0,15	0,25	-0,42	-0,27	0,2-0,5
Обеспеченность текущих активов СОС	-0,21	0,50	-0,60	-0,39	$\geq 0,1$
Обеспеченность запасов СОС	-0,95	1,66	-2,96	-2,02	0,5-0,8
Соотношение мобильных и иммобилизованных активов	0,37	0,38	0,37	0,00	Индивидуален для отрасли
Соотношение дебиторской и кредиторской задолженности	2,13	2,11	2,08	-0,05	≤ 1
Реальная стоимость ОС в стоимости имущества предприятия	0,56	0,54	0,57	0,01	$\geq 0,5$

Долю имущества, сформированного с помощью собственных средств организации, демонстрирует коэффициент финансовой автономии. Его значение изменяется от 37,96 до 39 % за три года деятельности (т. е. практически остается неизменным). В то же время норматив показателя составляет 50 %. Следовательно, у предприятия наблюдается избыток заёмных средств. Показатели финансовой зависимости составили 1,59-1,68, что существенно выше норматива (менее 1). Однако другой показатель, демонстрирующий долю капитала, сформированного с помощью собственного капитала и приравненных к ним источников (долгосрочных займов), коэффициент финансовой устойчивости - уже в 2016 г. вошел в нормативное поле. Его значение составило 0,85 (норматив: 0,75-0,9). Но буквально в следующем году ситуация ухудшилась: коэффициент понизился до 0,57 в результате сокращения объема долгосрочных займов и кредитов. Третий показатель, показывающий, в какой части капитал компании сформирован за счет внеоборотных активов, - коэффициент иммобилизации активов - существенно выше рекомендуемых значений (более 70 %). Коэффициент обеспеченности СОС текущих активов имел схожую динамику: входил в нормативное поле только в 2016 г. - 0,5. В 2017 г. предприятие увеличило объем краткосрочных займов и снизило объем долгосрочных, в результате чего значение коэффициента достигло своего минимума (-0,6). То же можно отметить относительно коэффициента обеспеченности запасов ОС: его значение в 2016 г. соответствовало нормативному, в 2015 г. и 2017 г. показатель существенно снизился. Коэффициент соотношения оборотных и внеоборотных (мобильных и

иммобилизованных) активов предприятия сохраняется около 37-38%, т. е. основные средства стабильно преобладают. Анализ динамики показателей финансовой устойчивости показал, что наиболее благоприятная ситуация в данном отношении наблюдалась на предприятии в 2016 г., в 2015 г. и 2017 г. большинство показателей не соответствовали чист нормативным значениям.

Оценим выполнение, т.н. «золотого правила» эффективности экономической деятельности (табл. 2).

Таблица 2 – Динамика изменения прибыли, выручки и авансированного капитала

Показатель	2015 г.	2016 г.	2017 г.	Темп роста, %
Чистый (убыток)\ прибыль, млн. р.	3683	2690	9611	260,96
Выручка, млн. р.	73497	69130	85884	116,85
Авансированный капитал (активы), млн. р.	88273,66	96463,56	102499,64	116,12

Представленные в табл. 2 данные свидетельствуют о полном выполнении «золотого правила». За три года чистая прибыль выросла в 2,6 раз, выручка - на 17 %, авансированный капитал - на 16 %. Стоимость имущества и объемов продаж увеличились почти пропорционально, а прибыль - с опережением.

Анализ ликвидности баланса предприятия строится на сравнении укрупненных групп активов и пассивов. Самые ликвидные активы (А1) содержат в чистом виде денежные средства, а также краткосрочные финансовые обязательства, которые наиболее легко обращаются в денежные средства. Интегральный показатель А1 практически вдвое увеличился за рассматриваемый промежуток времени (до 926 млн. руб.). Группа быстро реализуемых активов (А2) охватывает краткосрочную дебиторскую задолженность и прочие оборотные активы. По данному показателю имеется увеличение с 16,5 до 19,7 млрд. руб. за 2015-2017 т. К группе показателей А3 (медленно реализуемые активы) относятся запасы и НДС по приобретённым ценностям (минус расходы будущих периодов). Данный интегральный показатель несколько увеличился — с 16,8 до 17 млрд. руб. Группа показателей А4 (трудно реализуемые активы) включает внеоборотные активы и дебиторскую задолженность. В данном случае значения показателей выросли с 64,5 до 74,9 млрд. руб.

Группа показателей П1 (наиболее срочные обязательства) включает в себя два вида задолженности: кредиторскую и перед участниками общества по выплате доходов (для предприятия УК «Кузбассразрезуголь» только кредиторскую задолженность). В данном случае наблюдается увеличение с 7,7 до 9,4 млрд. руб. Краткосрочные пассивы (П2) охватывают займы и кредиты, резервы предстоящих расходов и прочие краткосрочные обязательства. По данному показателю предприятие существенно нарастило значения - с 21 до 39 млрд. руб. Интегральный показатель П3 (долгосрочные пассивы) включает долгосрочные обязательства компании. В данном случае наблюдается снижение с 26 до 18,7 млрд. руб. Постоянные пассивы (П4) - разделы капитала и резервов, доходов будущих периодов (минус резервы предстоящих расходов). По данному показателю наблюдается рост с 33 до 40 млрд. руб.

Первый специальный показатель ликвидности - наиболее ликвидных активов) к краткосрочным обязательствам

Значение коэффициента абсолютной ликвидности денежных средств и финансовых вложений соответствует нормативному на протяжении последних трех лет деятельности (табл. 3).

Таблица 3 – Коэффициенты ликвидности предприятия

Коэффициент	2015	2016	2017	Норматив
Абсолютная ликвидность	0,02	0,94	0,02	≥0,2

Быстрая ликвидность	0,59	1,12	0,46	$\geq 0,8$
Текущая ликвидность	0,82	1,50	0,62	$\geq 1; \geq 2$

Компания быстро сможет погасить срочные обязательства. Значения коэффициента быстрой ликвидности соответствуют нормативу только в 2016 г. Предприятие не может погасить долги, используя только высоколиквидные активы в 2015 г. и 2017г. Третий показатель коэффициент текущей ликвидности - отношение текущих оборотных активов к текущим обязательствам. Его динамика схожа с динамикой предыдущего показателя. Соответствует нормативному значению только в 2016 г. Проведенный анализ ликвидности баланса УК «Кузбассразрезуголь» свидетельствует о невысокой платежеспособности предприятия в целом и особенно низких ее показателях - в 2015г. и 2017г.

Анализ итогов деятельности предприятия - ключевой и завершающий этап анализа финансово-хозяйственной деятельности (рис. 1).

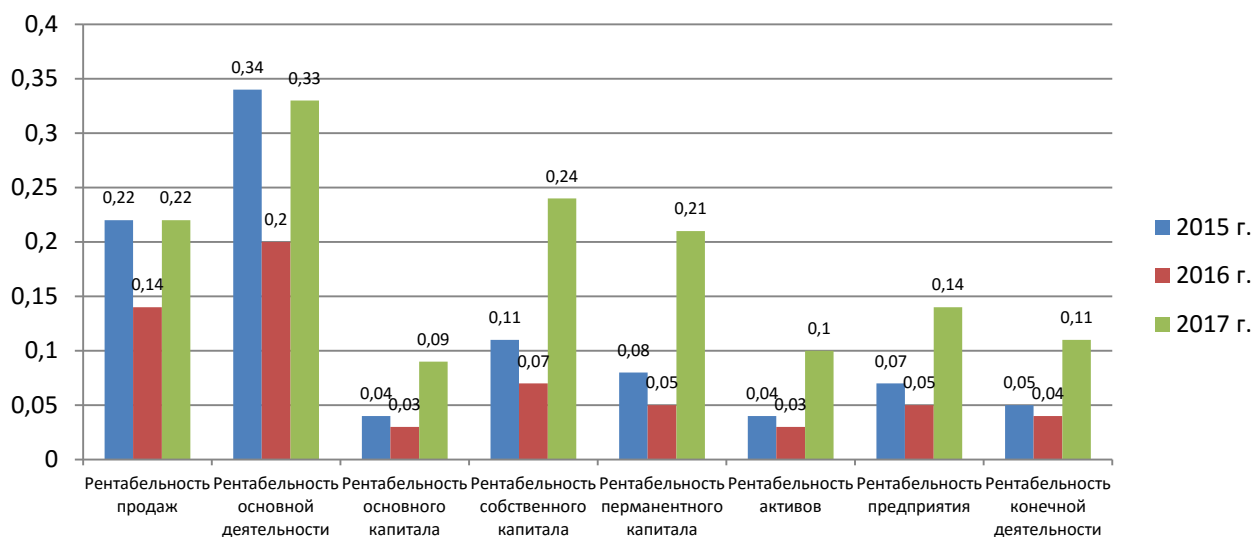

Рисунок 1 – Динамика показателей рентабельности предприятия

Рентабельность продаж отражает отношение прибыли от продаж к выручке от продаж. Данный показатель за три года не изменился (22% в 2015 г. и 2017г.), однако претерпел существенное снижение в 2016 г. (14 %). То же можно констатировать относительно рентабельности основной деятельности (отношении прибыли от продаж к себестоимости). При этом рентабельность основного капитала (отношение чистой прибыли к итогу баланса) увеличилась больше чем вдвое (с 4 % в 2015 г. до 9 % в 2017 г.). Это связано с увеличением объема чистой прибыли предприятия - с 3,7 млрд. руб. до 9,6 млрд. руб. Данный факт послужил основой для увеличения более чем вдвое рентабельности собственного капитала (отношение чистой прибыли и собственного капитала) - с 11 % до 24 % (со снижением в 2016 г.). Рентабельность активов (отношение чистой прибыли к среднегодовой стоимости активов) практически повторяет динамику рентабельности основного капитала, изменяясь с 4 % до 10 % через провал до 3 % в 2016 г. Значения показателя рентабельности предприятия возросли с 7 % в 2015 г. до 14 % 2017г. Рентабельность конечной деятельности (отношение чистой прибыли к выручке от продаж) также увеличилась больше чем вдвое - с 5 % в 2015 г. до 11 % в 2017г. Данный факт свидетельствует о повышении общей эффективности деятельности предприятия, его привлекательности для инвестирования.

Сравнительный анализ стратегий и проблем управления финансовым состоянием крупнейших угледобывающих предприятий России и Кемеровской области. Результаты

исследования финансового состояния других крупнейших федеральных угледобывающих предприятий (АО «СУЭК» и АО ХК «СДС» - уголь) выявили существенные различия в стратегиях управления финансовым состоянием угледобывающих предприятий [10].

Компания СУЭК в 2015-2017 гг. отдавала приоритет собственному и долгосрочному заемному капиталу, что положительно повлияло на ее финансовую устойчивость, однако оставило нереализованным эффект финансового рычага, позволяющего увеличивать рентабельность активов предприятия за счет наращивания доли заемного финансирования. Соотношение заемного и собственного капитала компании составило в среднем 56 % и 44 % соответственно. В компании УК «Кузбассразрезуголь» управление финансовым состоянием реализуется с акцентом на увеличении доли краткосрочного заемного финансирования, как показывают данные отчетности. Соотношение заемных и собственных средств в структуре капитала компании в среднем за три года составило 61% к 39 %. При этом расчет финансового рычага демонстрирует положительные значения (что говорит о потенциале наращивания рентабельности активов предприятия за счет увеличения доли заемных источников), а показатель рентабельность - финансовый риск приобретает наибольшее значение при соотношении заемного и собственного капитала 80 % к 20 %.

Анализ сложившейся системы управления структурой и стоимостью капитала компании СДС-уголь позволил сделать вывод о крайне высокой доле заемных источников в структуре капитала, что связано с необходимостью покрытия растущих убытков предприятия. Соотношение заемных и собственных источников финансирования в среднем за три года составило-118 % и 18 %. Отрицательное значение финансового рычага свидетельствует об отсутствии положительного эффекта от высокой доли заемных источников при нынешней структуре и стоимости капитала в отношении роста рентабельности активов.

Несмотря на различия, удалось выделить ряд характерных особенностей финансового состояния крупнейших промышленных предприятий угольной отрасли Кузбасса: высокая доля внеоборотных активов в структуре капитала, что свойственно большинству промышленных предприятий; тенденция к наращиванию краткосрочных источников финансирования взамен долгосрочных и заемных, вместо собственных в кризисные периоды; недоиспользование эффекта финансового рычага из-за рисков ухудшения финансовой устойчивости предприятия. В данном случае наращивание рентабельности устойчивости активов предприятий за счет увеличения доли заемных средств сулит выгоды с точки зрения показателей деловой активности, но грозит риском банкротства.

Список литературы:

1. Мухачева А. В. Оценка финансовой устойчивости и ликвидности угледобывающего предприятия (на примере ОАО «Кузбассразрезуголь») // Инновационный конвент «Кузбасс: образование, наука, инновации»: материалы Инновационного конвента. (Кемерово, 14 декабря 2018г.) Кемерово, 2018. С. 603-607.

2. Курбанаева Л. Х., Рудольф В. Д. Анализ ликвидности как важнейший аспект финансового анализа деятельности организации // Актуальные вопросы современной экономики. 2019. Т. 1. N 3. С. 151-155.

3. Губертов Е. А., Грибкова Д. О. Экономическая сущность, принципы и задачи анализа финансового состояния предприятия // Территория науки. 2017. С. 101-106.

4. Яруллин Р. Р., Альтдинова Г. З. Актуальные вопросы анализа финансового состояния организации // Наука и образование: новое время. 2018. N 1. С. 10-12.

5. Гильманова Ю. Р. Анализ финансового состояния предприятия: методы и модели / Научный журнал. 2017. М 10. С. 36-38.

**ҚАЗІРГІ ЗАМАНҒЫ ЖАҒДАЙЛАРДА ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНДА ЖӘНЕ
РЕСЕЙ ФЕДЕРАЦИЯСЫНДА КӨЛІК ҚҰРАЛДАРЫ ИЕЛЕРІНІҢ АЗАМАТТЫҚ
ЖАУАКЕРШІЛІГІН САҚТАНДЫРУ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ**

УЛАКОВ Н.С., э.ғ.к., доцент

Қазтұтынуодағы Қарағанды экономикалық университеті

ИГЛИКОВА Д.Д., магистр, аға оқытушы

Қазтұтынуодағы Қарағанды экономикалық университеті

Қазіргі заман жағдайында, жолдарда автокөлік иесінің бөгде адамдарға залал келтіруін көздейтін жағдайлар жиі туындайды және болашақ өтемақының мөлшері оның ауырлық дәрежесіне байланысты болады. Осындай сипаттағы тәуекелдердің алдын алу және қалыптасқан жанжалды реттеуге арналған шығындарды азайту үшін азаматтық-құқықтық жауапкершілікті сақтандыру шарты (АҚЖ) не азаматтық жауапкершілікті міндетті сақтандыру шарты (ААЖМС) жасалады).

Мақала аясында біз көлік құралдары иелерінің азаматтық жауапкершілігін міндетті және ерікті сақтандыруды, сондай-ақ 2018 және 2019 жылдарға сақтандыру төлемдерінің түсуін қарастырамыз.

Сақтандыру ұйымдарын, сақтандыру брокерлерін және өзара сақтандыру қоғамдарын қоса алғанда, Ресей Федерациясындағы сақтандыру ісін Ресей Банкі реттейді. Ол сақтандыру секторы субъектілерінің қызметін бақылауды, реттеуді және қадағалауды жүзеге асырады.

2020 жылғы 1 қаңтарға дейін Қазақстан Республикасының сақтандыру секторының қызметін қадағалауды Ұлттық Банк жүзеге асырды, бірақ ағымдағы жылғы 1 қаңтардан бастап өкілеттіктер Қазақстан Республикасының Қаржы нарығын реттеу және дамыту жөніндегі агенттігіне өтті.

Ресей Федерациясында сақтандыру қызметі Ресей Федерациясының 27.11.1992 N 4015-1 (02.12.2019 жылғы ред.) «Ресей Федерациясында сақтандыру ісін ұйымдастыру туралы» Заңы және 25.04.2002 N 40-ФЗ (02.12.2019 ж. ред.) «Көлік құралдары иелерінің азаматтық жауапкершілігін міндетті сақтандыру туралы» (өзгерістер мен толықтырулар күшіне 01.01.2020ж енген), сондай-ақ Ресей Федерациясының Азаматтық Кодексіне сәйкес жүзеге асырылады [1].

ҚР сақтандыру қызметі, ең алдымен, «Сақтандыру қызметі туралы» 2000 жылғы 18 желтоқсандағы №126-ІІ ҚР заңнамасымен реттеледі, бірақ осы салада басқа да заңдар бар. ҚР сақтандырудың ең жалпы принциптері Қазақстан Республикасының Азаматтық кодексінде сипатталған [2].

«Сақтандыру» ұғымының негізі төтенше жағдайдың ықтималды сипаты болып табылады. Бұл әркім үшін бола бермейді және бақытымызға орай, зардап шеккендердің саны әрқашан осы оқиғадан қорқатындарға қарағанда аз болады. ҚР сақтандыру қызметі екі негізгі саламен анықталады:

1. «Өмірді сақтандыру»
2. «Жалпы сақтандыру»

Ал Ресей Федерациясында 3 сала қарастырылады:

1. «Жеке сақтандыру»
2. «Мүлікті сақтандыру»
3. «Жауапкершілікті сақтандыру»

«Көлік құралдары иелерінің азаматтық жауапкершілігін сақтандыру» сыныбы көлік құралын пайдалану салдарынан оны өтеуге міндетті тұлға келтірген залалды толық немесе ішінара өтеуді көздейді.

Көлік құралдары иелерінің азаматтық жауапкершілігін міндетті сақтандыру кезінде көлік құралының әр иесі өз жауапкершілігін сақтандыруға міндетті, әйтпесе көлік құралын сақтандыру полисінсіз пайдалану мүмкін емес, сонымен қатар заңмен қудаланады.

1-кестеде ҚР және РФ 2018-2019 жж. кезеңіндегі төлемдердің жалпы сомасынан АҚЖ және ААЖМС сақтандыру үлесін қарастырамыз.

1-кесте. 2018-2019 жылдары ҚР және РФ АҚЖ және ААЖМС сақтандыру үлесі, теңге және рубльде

Мемлекет	Төлемдердің жалпы сомасы		ҚЖ бойынша төлемдердің сомасы, ААЖМС		Үлесі, %	
	1.12.2018	1.12.2019	1.12.2018	1.12.2019	1.12.2018	1.12.2019
РФ, мың рубль	522 468 012	610 865 420	137 901 725	141 217 500	26,4	23,1
ҚР, млн. тг	62 408	167 123	19 765	26 880	31,7	16,1

Ресей Федерациясында 2019 жылы сақтандырудың барлық түрлері бойынша төлемдер сомасы 610 865 420 мың рубльді құрап, 16,9% - ға өсті, 2018 жылы ААЖМС бойынша үлес сәйкесінше 26,4% және 2019 жылы 23,1% құрады.

Қазақстан бойынша 2019 жылдың басынан жүргізілген сақтандыру төлемдерінің жалпы көлемі 167 123 млн.теңгені құрады, бұл өткен жылдың сәйкес кезеңімен салыстырғанда 167% - ға артық. АҚЖ сақтандыру үлесі 2018 жылы 31,7% - ды құрады, бұл 2019 жылмен немесе 16,1% - ға қарағанда 2 есеге артық.

Көлік құралының әрбір иесі үшін көлік құралдары иелерінің азаматтық жауапкершілігін ерікті сақтандыру шартын немесе сақтандыру жағдайы басталған кезде жауапкершіліктің үлкен лимиттерін көздейтін шартты жасасу мүмкіндігі бар. Көлік құралдары иелерінің азаматтық жауапкершілігін ерікті сақтандыру-бұл автоазаматтық жауапкершілікті ерікті сақтандыру, қосымша мамандандырылған қорғау болып табылады. Әдетте көлік құралдары иелерінің азаматтық жауапкершілігін ерікті сақтандыру ААЖМС полисіне қосымша ресімделеді және ААЖМС бойынша төлемдер залал сомасын жаба алмаған кезде күшіне енеді.

Ресей Банкі ресми сайтының «Статистика» бөлімінің сақтандырушыларының есебінің деректеріне жүгінейік. 2-кестеде РФ және ҚР сақтандыру компанияларының 2018-2019 жылдардағы сақтандыру төлемдерінің серпініне талдау жүргіземіз.

2-кесте - 2018-2019жж. ҚР және РФ сақтандыру төлемдерінің түсуі, теңгемен және рубльмен

Сақтандыру төлемдерінің түсуі	РФ		өзгерістер, %	ҚР		өзгерістер, %
	1.12.2018	1.12.2019		1.12.2018	1.12.2019	
	Мың, руб	Мың, руб.	Млн, тг	Млн, тг	%	

I.Міндетті сақтандыру бойынша, оның ішінде:	151 807 500	10 0	157 329 900	10 0	3,6	24 404	10 0	31 870	10 0	30,6
Көлік құралдары иелерінің азаматтық жауапкершілігін сақтандыру	137 901 725	90	141 217 500	89	2,4	19 765	81	26 880	84	36
II. Ерікті жеке сақтандыру бойынша	128 331 567	10 0	143 784 771	10 0	12	26 646	10 0	36 687	10 0	37,7
III. Ерікті мүліктік сақтандыру бойынша	175 976 067	10 0	175 062 318	10 0	-0,5	11 359	10 0	98 567	10 0	767
Ескерту – автормен Қазақстан Республикасы Қаржы нарығын реттеу және дамыту агенттігі сайтының - www.finreg.kz және Ресей Банкі - www.cbr.ru деректері бойынша жасаған										

2-кестенің деректеріне сүйене отырып, біз РФ-да міндетті сақтандыру сегменті бойынша сақтандыру төлемдерінің, оның ішінде 141 217 500 мың рубльді құрап, төлемдері 2,4%-ға өскен ААЖМС өсуі туралы айта аламыз. Сондай-ақ мүліктік сақтандыру сыныбы бойынша сақтандыру жағдайлары санының төмендеуін атап өткен жөн, бұл сақтандыру төлемдерінің тең жауап беретін сомаларының төмендеуіне әкеледі. Құлдырау айтарлықтай елеулі емес, небары 0,5%. Ерікті жеке сақтандыру бойынша төлемдер 12% - ға артып, 2019 жылдың соңында 143 784 771 мың рубльді құрады.

ҚР - да жағдай аздап өзгеше, пайыздық үлестердегі өзгеріс арқылы біз барлық бағыттар бойынша төлемдердің қаншалықты өскенін бақылай аламыз. Азаматтық-құқықтық жауапкершілікті сақтандыру сыныбы бойынша төлемдер үштен бірге өсіп, 2019 жылдың соңына қарай 26 880 млн.теңгені құрады. Бұл жерде төлемдердің 767% - ға қомақты өсуі байқалады, бұл халықтың басым бөлігінің өзін міндетті сақтандыру саласында ғана қауіпсіздендіру ниетін білдіреді [4].

Ресей Банкінің деректері бойынша ААЖМС сегменті бойынша шығындылық өсуде, бұған бірқатар себептер ықпал етті, олардың арасында тарифті дараландырудың бірінші кезеңін іске асыру себебінен бәсекелестіктің өсуіне байланысты полистің орташа құнының төмендеуін бөліп көрсетуге болады. Шығындылық коэффициенті өссе де, ол 2015-2017 жылдар деңгейінен төмен қалды. Тарифтерді одан әрі даралау ААЖМС жүйесінің тұрақтылығы мен әділдігін арттыруға бағытталған.

Жарналардың қысқаруы ААЖМС реформасының бірінші кезеңін іске асыру-жеке тұлғалар үшін тарифтік дәлізді 20% - ға кеңейту себебінен орташа сақтандыру

сыйлықақысының төмендеуімен байланысты. Орташа төлем, керісінше, жәбірленушілердің өмірі мен денсаулығына зиян келтіргені үшін төлемдер үлесінің артуына байланысты өсті [5].

Қазақстан Республикасында және Ресей Федерациясында сақтандыруды цифрландыру тақырыбы ерекше назар аударуға тұрарлық. ҚР-да көлік құралдары иелерінің АҚЖ электрондық полисі енгізілген сәттен бастап нақты уақыт өтті және нәтижелер күтілгендей болмады. Сақтандыру компанияларының сайттары арқылы сату көлемі АҚЖ барлық сату көлемінің тек 0,5% құрады [4].

Бұл нәтижеге бірнеше себептер ықпал етті:

1. Жетілмеген сақтандыру моделі;
2. Техникалық база;
3. Сақтандыру компанияларында деректер базасына қолжетімділіктің болмауы.

РФ-да интернет-сақтандыру 1990-шы жылдардың соңынан бастап жүзеге асырылады.:

1. Сақтандыру алаяқтығының жоғары деңгейі;
2. Интернет арқылы жүргізілетін операциялар киберқылмыстарға бейім;
3. Ресей Федерациясының бүкіл аумағында сапалы және тұрақты интернетке қосылудың

болмауы.

Бүгінгі таңда жоғарыда аталған 3 проблеманың кем дегенде 2 - ін алып тастайтын шешім бар - бұл Blockchain-сақтандыру жүйесі. Бірнеше жылдан бері Еуропаның аса ірі сақтандырушылары АЖ-осы жүйені қолданып келеді.

Қандай да бір сақтандыру өнімін жасау мысалында, олардың әрқайсысы осы технологияны өз бетінше немесе стартаппен бірге сынап көрді. Aegon, Allianz және Munich Re, Swiss Re және Zurich сияқты ірі еуропалық сақтандырушылар осы жүйе негізінде өнімдерді бірге жасау үшін Blockchain - консорциум құрды [6].

Blockchain - бұл басқару органы жоқ жаңа буын дерекқоры. Сөзбе-сөз аудармада-бұл блоктар тізбегі, онда әрбір келесі адам алдыңғы туралы ақпаратты қамтиды, осыған байланысты блоктың мазмұнын өзгерту мүмкін емес. Блоктар, өз кезегінде, транзакциялардың түпнұсқалығын тексеретін кеншілер қалыптастырады.

Қазақстанда Blockchain сақтандыруды енгізе отырып, мәмілелерді нотариалды растауды жүргізуге болмайды, алайда қазіргі уақытта мемлекеттік деректер қоры мен сақтандыру компанияларының деректер қорының өзара іс-қимыл жасау проблемаларының мәні бар. Ресейде осы жүйені енгізу мүмкіндігі туралы айта отырып, бірнеше жыл ішінде осы жобаны жүзеге асыру үшін құқықтық, техникалық, ұйымдастырушылық және қаржылық жағдайлар жасалғанын атап өтуге болады.

Қорытындылай келе, РФ және ҚР сақтандыру жүйесінің құрылымында түбегейлі айырмашылықтар жоқ екенін атап өткен жөн. АҚЖ және ААЖМС сақтандыру екі елде де міндетті сақтандырудың қалған түрлері арасында жетекші орынға ие. Тағы бір ұқсастық төлемдер динамикасында көрініс табады, 4 позицияның 3-уі бойынша төлемдер сақтандыру жағдайларының ұлғаюына байланысты өсті.

Елдерде сақтандыру нарығын цифрландыру процесі жобаны іске асыру сатысында тұр. Алайда, әртүрлі факторлар интернет-сақтандырудың дамуына кедергі келтіреді. Біздің ойымызша, Blockchain сақтандыруды енгізу - бұл батыл қадам және сақтандыру қызметтерін алумен байланысты кез келген процестерді жеңілдетудің тамаша мүмкіндігі. Әрине, бұл сала аз зерттелген және оны іске асыру ұзақ мерзімді перспективада ғана мүмкін, бірақ бұл бүкіл әлемде сақтандыруға екінші тыныс бере алатын инновациялық технология.

ҚР және РФ - дағы ауқымдар, сақтандыру сыйлықақылары мен төлемдерінің сомалары сияқты түбегейлі ерекшеленетініне қарамастан, сақтандыру ісін ұйымдастыру қағидаттары, нормативтік - құқықтық базалар мен даму перспективалары өте ұқсас. Одан әрі ынтымақтастық

пен тәжірибе алмасу елдеріміздің сақтандыру нарықтарын дамыту процесін жеделдетуге мүмкіндік береді.

Пайдаланылған әдебиеттер:

- 1.«Ресей Федерациясында сақтандыру ісін ұйымдастыру туралы» Ресей Федерациясының 27.11.1992 N 4015-1 (ред. 02.12.2019) Заңы»
- 2.«Көлік құралдары иелерінің азаматтық-құқықтық жауапкершілігін міндетті сақтандыру туралы» Қазақстан Республикасының 2003 жылғы 1 шілдедегі № 446-II Заңы (10.01.2020 ж. жағдай бойынша өзгерістермен және толықтырулармен)
- 3.Қазақстан Республикасы Қаржы нарығын реттеу және дамыту агенттігінің ресми сайты - www.finreg.kz
- 4.Қазақстан Республикасының Ұлттық банкінің ресми сайты– www.nationalbank.kz
- 5.Ресейдің Орталық банкінің ресми сайты - www.cbr.ru
- 6.«Әлеуметтік төлемдерге кепілдік беру қоры»Акционерлік Қоғамының ресми сайты- www.fgsv.kz

УДК 657.631.6

**ҰЙЫМНЫҢ ҚАРЖЫЛЫҚ ЖАҒДАЙЫН ТАЛДАУДА ӨТІМДІЛІК
КӨРСЕТКІШТЕРІНІҢ ОРНЫ**

ХАСЕНОВА Г.Т., АБДРАСИМОВА Ж.К.

Магистр, аға оқытушы; аға оқытушы
Қазтұтынуодағы Қарағанды экономикалық униветситеті

Қазіргі әлемде өтімділік пен төлем қабілеттілігі мәселесі өте өзекті, өйткені кез-келген ұйымның және тұтастай экономиканың дамуы оны шешуге байланысты. Бизнесті сәтті жүргізудің негізі - нақты мақсаттар қою, жоспарлау, бекітілген жоспарлар негізінде бақылауды жүзеге асыру, нәтижелерді талдау, жоспардан ауытқу себептерін анықтау және осы сәйкессіздіктерді жою үшін шешім қабылдау мүмкіндігі. Мұндай тәсіл белсенді дамушы компанияларды басқару технологияларында іске асырылған. Мұның бәрі ұйымның өтімділігі мен төлем қабілеттілігін басқарусыз, яғни оның қаржылық ресурстарын жедел басқарусыз мүмкін емес. Ұйымның өтімділігі мен төлем қабілеттілігін тиімді басқару - бұл қысқа мерзімде активтерді ақшаға айналдыруға мүмкіндік беретін ұйым ресурстарын орналастыру [1].

Өтімділік дәрежесіне, яғни ақша қаражаттарына айналу жылдамдығына байланысты ұйым активтері келесідей топтарға бөлінеді.

A1 - Ең өтімді активтер болады. Тәжірибеде бұларға ұйымның ақша қаражаттарының барлық баптары мен бағалы қағаздары жатады.

Қолма қол ақша қаражаттары мен бағалы қағаздар (қысқа мерзімді қаржылық инвестициялар) – айналым қаражатының ең мобильді бөлігі. Ақшамен бірден есеп айырысуға болады, ал бағалы қағаздар қолма-қол ақшаға тез айналады.

A2 - Жылдам өткізілетін активтер. Бұларға қысқа мерзімді дебиторлық берешек басқа да активтерді жатқызады. Дебиторлық берешек сомалары есеп айырысу шотына белгілі бір кезеңде келіп түсіп, бұлар да өз міндеттемелерін төлеуге жұмсалуды мүмкін. Есеп айырысу құжаттары бойынша жіберілген, сатып алушылар уақытында төленбеген тауарлар бойынша, төлеу уақыты ұзарып кеткен берешектардың өтімділігі анағұрлым төмен, себебі төлемнің ақша ретінде келіп түсетін уақыты белгісіз. Бүгінгі кезеңде қайтарылмайтын берешектер көбіне болмайды, себебі

оны қайтарып алуға алдын ала шаралар қолданылады. Кез келген дебитор айыппұл төлеу қаупінен тіпті банкрот болып жарияланудан қорқып, өзінің қарыздарын уақытында төлеуге тырысады. Сондықтан жұмыс істеп жатқан ұйымның өтімді қаражаттарын есептегенде ақша қаражаттарына қысқа мерзімді дебиторлық берешегін де қосады. Сатуға арналған дайын өнім және материалдық құндылықтар қорының өтімділігі бұдан да төмен болады.

А3 - Баяу өткізілетін активтер. Баланс активінің I бөлімінің «Қорлар» бабы және баланс активтінің II бөліміндегі «Ұзақ мерзімді инвестициялар» баптары. Бір бұл кезде «Болашақ кезең шығындары» бабы есепке алынбайды. Бұл топтың активтерін ақшаға айналдыру қиынырақ: бірінші сатып алушыны тауып алу қажет, ал бұл оңай емес және белгілі бір уақытты керек етеді. Әсіресе бұл аяқталмаған өндіріске тиісті: егер, мысалы, темір қаңылтырды сатып алушыны табу оңай болса, одан жасалған штампталған жартылай дайын өнімді сатып алушыны табу анағұрлым қиын. Бұл белгілі бір бұйымды дайындауға арналған жартылай дайын өнім барлық адамға бірдей керек емес болуы мүмкін. Сондықтан немістер өтімді активтерді есепке алғанда аяқталмаған өндірістің құнын қоспайды. Алайда американдық ұйымдарда аяқталмаған өндіріс құнын өтімді активтердің құнына қосуға жол беріледі.

А4 - Қиын өткізілетін активтер – баланс активінің II бөлімінің алдындағы топтарға еңгізілген баптарынан басқа барлық баптары. II бөлім жиынынан «Ұзақ мерзімді қаржылық инвестициялар» бабы бойынша соманың бір бөлігі ғана алынып тасталынғандықтан, қиын өткізілетін активтер құрамында басқа ұйымдардың жарғылық капиталға салған салымдары ғана есепке алынады.

Баланс активінің баптары оларды өтімділік дәрежесі бойынша топтағанда, басты орынды ең өтімді меншік нысаны алады, оған - кассадағы, банктегі валюта және ағымдағы шоттардағы ақша қаражаттары. Бұдан кейін бағалы қағаздарға салынған: қысқа мерзімді қаржылық инвестициялар, дебиторлармен есеп айырысулар тұрады. Активтің бұл қарастырылған баптары негізінен ұйымның «өтімділігін» өтімді құралдарын, яғни активтің бірінші кезектегі міндеттемелерді төлеу үшін қаражаттар алынатын бөлігін көрсетеді. Баланс пассивтері оларды қайтару, төлеу уақытының мерзіміне байланысты топтастырылады.

П1 - Неғұрлым тезірек төленуге тиісті міндеттемелер – бұларға уақытында төленбеген кредиторлық берешек, қарыздар, басқа да қысқа мерзімді міндеттемелер, жұмыскерлермен олардың алған қарыздары бойынша есеп айырысу көлемінен асқан мөлшерде жұмыскерлерге берілген қарыздар жатады. Бұл берілген мөлшерден асу банктің мақсатты қарыздарын (несиелерін) өз мақсаты бойынша пайдаланбағандығын білдіреді және сондықтан тезірек өтеу үшін неғұрлым өтімді активтермен қамтамасыз етілуі тиіс.

П2 - Қысқа мерзімді міндеттемелер - қысқа мерзімді несиелер мен заемдар және жұмыскерлерге арналған қарыздар.

П3 - Ұзақ мерзімді міндеттемелер – ұзақ мерзімді несиелер мен заемдар.

П4 - Тұрақты міндеттемелер – пассивтің «Меншікті капитал» бөлімінің баптары жатады. Актив пен пассивтің балансын ұстау үшін бұл топтың жиыны баланс активінің «Болашақ кезең шығыстары» бабы бойынша сомаға азайтылады.

Баланс өтімділігін анықтау үшін актив пен пассив бойынша келтірілген топтар жиындарын сәйкестігін анықтау керек. Баланс толық өтімді деп келесідей қатынастарда саналады:

Біріншіден, А1 П1-ден артық болуы керек.

Екіншіден, А2 сомасы П2 сомасынан көп болуы керек.

Үшіншіден, А3 көрсеткіші П3 көрсеткішінен аз болуы қажет.

Ал төртіншіден, А4 көрсеткіші П4 көрсеткішінің мәнінен төмен болуы қажет.

Басқа сөзбен айтқанда, егер активтің сол алғашқы үш теңсіздігінің әрбір тобы ұйымның сәйкес міндеттемелер тобын жапса немесе оған тең болса баланс өтімді, яғни ұйым үшін

қолайлы болады, кері жағдайда баланс өтімді емес, яғни төлемқабілеттілігі төмен десек те болады [2. 49 б.].

Алғашқыда келтірілген жүйедегі алғашқы үш теңсіздік орындалса, төртінші теңсіздік міндетті түрде орын алады, сондықтан шаруашылық құралдар мен олардың құралу көздері бойынша алғашқы үш топтың жиындарын сәйкестігін анықтау маңызды орын алады. Төртінші теңсіздік «баланс» сипатын алады, және де терең экономикалық мәні бар: оның орындалуын қаржылық тұрақтылықтың ең төменгі шарттарының анықталғандығын, ұйымның меншікті қысқа мерзімді шаруашылық құралдарының бар болуын көрсетеді. Осы өтімділік көрсеткіштерін «Дастархан» жауапкершілігі шектеулі серіктестігі мысалында қарастырайық (1-кесте).

Кесте мәліметтерінен көріп отырғанымыздай, төлем қаржыларының бірінші тобы (А1) төлем міндеттемелерін айтарлықтай жауып тұрған жоқ, ал екінші бөлігі керісінше. Актив пен пассив баптарының I тобының жиындарын сәйкестігін анықтау келіп түскен кірістер мен төлемдердің (3 айға дейінгі) қатынасын көрсетеді. Шаруашылық құралдары пен пассив баптарының II тобын сәйкестігін анықтау кезеңде күтілетін төлем тәртібінің (3 айдан 6 айға дейін) жағдайының жақсаруы немесе нашарлауы туралы қорытынды жасауға мүмкіндік береді.

Жалпы алғанда баланс шаруашылық құралдары мен олардың құралу көздерінің баптарының I және II топтарын сәйкестігін анықтау бізге ағымдағы өтімділік көрсеткішін анықтауға мүмкіндік береді. Ол қарастырылып отырған мезгілге жыл кезеңдегі ұйымның төлем қабілеттілігін көрсетеді. Талданып отырған ұйымның жыл басында да, аяғында да баланс баптарының осы екі тобының мәліметтері бойынша төлеу қабілеттілігі болмаған. Ең өтімді және тез өткізілетін активтердің сомасы жыл басында 33744 мың тг. (1230+32514) құрады, ал жылдам қайтарылуда тиіс және қысқа мерзімді міндеттемелердің, яғни жалпы ағымдағы шаруашылық құралдары – 62955 мың тг. (6750+56205), бұл 29211 мың теңгеге [(62955-33744) немесе (5520+23691)] төлем қаражатынан көп. Жыл соңында төлем жетіспеушілігі 70207 мың тг. [(9306+95750)-(9853+165410)] құрады.

1-кесте. «Дастархан» ЖШС-нің 2019 жылғы мәліметтері негізінде баланс активінің өтімділік дәрежесі және оның пассивінің төлеу мерзімі бойынша жіктелуі

Актив	Сомасы, мың тг		Пассив	Сомасы, мың тг		Төлеу артықтығы(+), жетіспеушілігі (-)	
	жыл басында	жыл аяғында		жыл басында	жыл аяғында	жыл басында	жыл аяғында
1. Ең өтімді активтер	1230	9306	1.Неғұрлым жылдамырақ төленуге тиісті міндеттемелер	6750	9853	+5520	+547
2. Тез өткізілетін активтер	32514	95750	2. Қысқамерзімді міндеттемелер	56205	165410	+23691	+69660
3. Баяу өткізілетін активтер	55400	126070	3. Ұзақмерзімді міндеттемелер	5898		- 49502	-126070

4. Қиын өткізілетін активтер	25960	45832	4. Тұрақты міндеттемелер	56095	84335	+30135	+38503
Жиыны:	115104	276958	Жиыны:	124948	259598	-	-

Баяу өткізілетін шаруашылық құралдарды ұзақ мерзімді міндеттемелермен сәйкестігін анықтау перспективалы өтімділікті бейнелейді және болашақ кірістер мен төлемдерді сәйкестігін анықтау негізінде төлем қабілеттілігін жобалауды көрсетеді, яғни ұйымның бұдан да алыс Болашақ уақытқа қаржылық жағдайының жақсаруы немесе нашарлауын алдын ала біліп отыруға мүмкіндік береді. Талданып отырған ұйымда жыл басында да, соңында да төлем қаражаттарының айтарлықтай артықшылығы болған. Егер жыл басында оның мөлшері 49502 мың тг болған болса, жыл аяғында 126070 мың тг құрады.

Баланс шаруашылық құралдары мен олардың құралу көздерінің баптарының төртінші тобының жиындарын сәйкестігін анықтау ұйымның оның иеленушілері (меншік иелері) алдындағы міндеттемелерін жаба алу мүмкіндігін көрсетеді. Бір бұл ұйым жабылатын кезде ғана керек болады, ал үздіксіздік принципін ұстау немесе жұмыс жасап жатқан ұйым үшін шаруашылық субъектінің өз меншікті айналым құралдарының болуын талап етіледі. Ол үшін Алғашқыда келтірілген теңсіздік ұсталуы тиіс: $A4 < P4$ ($25960 < 56095$ және $45832 < 84335$), яғни меншікті қаражаттарының көзі тұрақты активтерден көп болу керек [3].

Жыл басы мен жыл аяғында баланс активінің баптарының жиыны пассив баптарының жиынына сәйкес 30135 мың тг. және 39518 мың теңгеге көп болған, бұл ұйымның қаржылық жағдайының нашарлағанын көрсетеді, себебі оның өзінің үздіксіз қызметін жүзеге асыру үшін меншікті айналым капиталы болмаған.

Берілген схема бойынша жүргізіліп жатқан талдау уақытылы есеп айырысу мүмкіндіктері бойынша қаржылық жағдайды толығымен көрсетеді. Алайда ол берілген кезеңдегі ұйымның нақты қаржылық жағдайын әрқашан да тура көрсете алмайды, оның себебі - бухгалтердік есеп берулер негізінде сыртқы талдау жүргізіп жатқан талдаушының ақпараттарының шектеулілігінде. Баланстың өтімділігін бұдан да тура бағалауды есеп мәліметтерін пайдалану негізінде, яғни қаржылық жағдайды ішкі талдау шеңберінде жүргізуге болады. Бұл жағдайда басты назарды дебиторлық қарызға (оның мөлшеріне, төлеу уақытына, дебиторлардың есеп айырысу көздеріне) аудару керек, себебі ол ақша қаражатына ең жақын тұр және қысқа мерзімді берешектер бойынша міндеттемелерді жабудың негізгі көздері болып табылады.

Список литературы:

1. <https://www.bibliofond.ru/view.aspx?id=606416>
2. Дүйсембаев Қ.Ш. Кәсіпорынның қаржылық жағдайын талдау. – Алматы: Экономика, 2016. - 269с.
3. «Дастархан» жауапкершілігі шектеулі серіктестігінің 2019 жылға «Қаржылық есептілігі».

ВЛИЯНИЕ РАСХОДОВ НА ПРОДАЖУ НА ФОРМИРОВАНИЕ ЦЕН В РОЗНИЧНОЙ ТОРГОВЛЕ ОРГАНИЗАЦИЙ ПОТРЕБИТЕЛЬСКОЙ КООПЕРАЦИИ

ЧИСТЯКОВА О.А. канд.экон.наук, доцент кафедры бухгалтерского учета, анализа и аудита
Сибирский университет потребительской кооперации
ШАВРУКОВА Л.Н., магистрант,
Сибирский университет потребительской кооперации

В настоящее время большинство покупок потребительских товаров осуществляется в торговых точках, поэтому ценообразование на потребительские товары представляет собой двухэтапный процесс. В первом случае производители устанавливают цену для розничных продавцов, а во втором случае розничные продавцы устанавливают цену для потребителей [1].

Как правило, расходы на продажу влияют на принятие решения на последнем этапе ценообразования. Большинство теоретических исследований, как с экономической, так и с поведенческой точки зрения, по-прежнему основывается на предположении о наличии компромиссов между производителем, продавцом и покупателем. Однако предположение, что производители сохраняют полный контроль над отпускными ценами, может легко ввести в заблуждение. В этом смысле более точное описание процесса установления продажных цен для населения может быть получено из рассмотрения процесса розничной торговли, который ставит во главу угла мерчендайзинговую деятельность, осуществляемую внутри предприятий розничной торговли.

Описание розничного продавца как посредника неуместно для многих каналов сбыта, поскольку относительная мощь производителей и розничных торговцев изменилась за последние десятилетия. Некоторые факторы, в том числе консолидация крупных розничных предприятий (сетей супермаркетов), фрагментация потребительских рынков и доступность данных о ценах на рынке, изменили традиционные структуры власти в каналах сбыта товаров и существенно укрепили власть розничных торговцев.

В настоящее время розничные торговцы занимаются маркетинговой деятельностью, направленной на повышение прибыли магазина, во многих случаях при незначительном или нулевом интересе к затратам на маркетинг товаров со стороны производителей. Например, продуктовые ритейлеры уделяют больше внимания маркетингу брендов, чем сами бренды производителей. Этот тип деятельности оказывает заметное повышающее воздействие на расходы на продажу, что не может не влиять на ценообразование в розничной торговле.

Однако эта реальность сосуществует с реальностью небольших, традиционных и менее развитых торговых предприятий, к которым относятся и организации потребительской кооперации, поддерживающих традиционный мерчендайзинг.

В результате изменений во властных структурах канала, ослабления лояльности к бренду и снижения эффективности общенациональной рекламы многие производители реструктурируют свою деятельность на основе розничной структуры канала и разрабатывают альянсы и стратегии сотрудничества с крупными розничными торговцами, игнорируя интересы небольших торговых предприятий [2].

Первым следствием усиления влияния розничной торговли в торговых отношениях является то, что ценообразование на потребительские товары - это деятельность, в первую

очередь, контролируемая розничными торговцами. Хотя производители продолжают пытаться влиять на розничные цены с помощью предлагаемых прайс-листов и рекламных скидок, розничные торговцы все чаще принимают решения о ценообразовании и рекламных акциях. Следовательно, на решения о ценообразовании для потребителей влияют факторы внутренних процессов предприятия розничной торговли, в которых затраты на продажу стоят на видном месте.

Магазин должен тратить значительные средства на доставку товаров, их хранение в запасах, на обслуживание торгового помещения, и, наконец – на заработную плату сотрудникам магазина. Все это входит в затраты на торговлю, которые определяют тот минимум наценки, перешагнуть который ритейлеру нельзя при установлении цены. Тем не менее, на эту цену могут давить различные конкурентные факторы – например, более низкая цена на аналогичный товар в интернет-магазинах.

Эволюция розничной торговли потребовала замены концепции розничного торговца как посредника на более широкую, в которой розничные торговцы рассматриваются как организации, действующие на двух фронтах: они продают товары и услуги потребителям и продают производителям доступ к потребительским рынкам. Производители не могут рассматривать розничных торговцев как необходимых посредников, которые распространяют только их продукцию, а, напротив, должны понимать, что отношения с ними направлены на покупку потребительских сегментов [3].

Розничный торговец является маркетинговым посредником, и его существование и характер его деятельности зависят от наличия и характера определенных расходов на продажу. Таким образом, розничный торговец предлагает товары по наблюдаемой рыночной цене и предоставляет услуги, которые могут снизить издержки распространения, которые потребители понесли бы, если бы имели дело непосредственно с производителями.

Казалось бы, привилегированное положение розничного продавца гарантирует ему прибыль, так как он может в известной степени диктовать цены производителю.

Однако в дело вступают как высокая конкуренция в отрасли розничной торговли, так и постоянный рост расходов на продажу. С экономической точки зрения более высокий уровень услуг по распределению влечет собой более высокие затраты для компании. Выполняя свою экономическую роль в качестве основных ресурсов домашних хозяйств, более высокий уровень этих услуг потребует более высоких затрат на продажу, которые выльются в повышение цен для потребителей. Иными словами, чем комфортнее для потребителя обходится покупка, тем большую цену он должен за это заплатить.

Тем не менее уровень затрат на продажу может оказать и стимулирующее действие на розничное торговое предприятие, заставив его предпринимать усилия по их снижению, не снижая качества услуг для покупателя. В этом контексте поведение розничной компании будет определяться тремя различными типами внутренних экономических соображений: стимулом к прямой выгоде, полученной от эффективных и результативных действий как при покупке продуктов или услуг по доставке и маркетингу, так и при предоставлении услуг по продаже, способности создавать дополнительные выгоды за счет потребителей, которые хотят платить более высокие цены за товар, если это сопровождается высоким уровнем распределительных услуг и способности генерировать дополнительные выгоды за счет экономии от масштаба и объема при предоставлении потребителям товаров и услуг по их распределению [4].

Среди предпринимателей и менеджеров предприятий розничной торговли является обычной практикой устанавливать розничную цену отдельного товара, просто добавляя целевую валовую прибыль к закупочной стоимости единицы этого товара. Следовательно, подробный анализ процесса формирования отпускных цен для населения требует понимания факторов,

которые влияют на величину, достигаемую каждым из этих компонентов цены, закупочной стоимости и маржи прибыли.

Однако разница между средней себестоимостью единицы продукции на рынке и стоимостью единицы продукции, уплачиваемой розничным продавцом, которая может быть положительной или отрицательной, является компонентом затрат, который зависит от его конкурентной позиции, то есть от его стратегии, от ее текущего состояния, способный противостоять соперничеству на своем рынке. Сильная конкурентная позиция позволяет крупному ритейлеру договариваться с поставщиками, будь то производители или оптовики, о лучших условиях закупок (более низкие цены, более длительные отсрочки платежа, более высокое качество, более высокие скидки и т. д.). Стратегические решения, которые больше всего влияют на относительную позицию, которую может достичь розничная компания с точки зрения затрат на закупку единицы продукции, связаны с выбором каналов продвижения [5].

Второй компонент цены продажи товара населению - это единица валовой прибыли, которую передает розничный продавец - вознаграждение за его деятельность или услуги, которые он прямо или косвенно включает в себя для указанного товара. Установка индивидуальной маржи - задача, характеризующаяся значительной степенью сложности.

Средняя маржа должна покрывать все операционные расходы, понесенные для предоставления явных и неявных услуг по распределению и получения прибыли, которая на конкурентной основе окупает вложенный капитал. Уровень операционных затрат будет зависеть от количества и качества предлагаемых услуг по распределению, а также от эффективности, с которой они предлагаются. Таким образом, основными определяющими факторами этого компонента маржи будут количественные и качественные измерения спроса, выбранная компанией стратегия товарного рынка и позиционирования, а также ее технологические условия. Со своей стороны, уровень прибыли будет зависеть от конкурентной структуры рынка, на котором конкурирует розничный торговец (количество конкурирующих заведений, близость, размер, схожесть предложения). Затратный метод ценообразования, в котором к закупочной цене добавлялись расходы на продажу и желаемая прибыль в этом механизме не могут иметь места.

Раньше обычным делом было взимание одного и того же процента валовой прибыли за единицу со всех товаров, проданных в магазине. Более того, указанная маржа в значительной степени определялась процентом маржи, негласно применяемым на уровне отрасли. Эта практика вышла из употребления, поскольку многочисленные исследования, теоретические и эмпирические, показали ее ограниченную способность максимизировать уровни прибыльности, поскольку она не принимает во внимание ни покупательское поведение потребителей, взаимосвязь между продаваемыми товарами, а также то, что условия спроса и условия конкуренции не являются общими для всех товаров, включенных в ассортимент розничной торговой организации [6].

В настоящее время развитие методов информатизации торговли позволяет розничным торговцам устанавливать наценки и цены для отдельных товаров в зависимости от их способности вносить вклад в общую прибыльность. В конечном итоге маржа, которая действительно может быть достигнута с помощью продажи каждого товара, больше зависит от конкурентных цен и знаний потребителей.

В специальной литературе по анализу розничной наценки часто указывается, что розничные торговцы не могут перенести все компоненты расходов на продажу на цену в условиях жесткой конкуренции, и часть ее не возмещается.

В последние годы в управлении предприятием розничной торговлей все больше внимания уделяется аспекту ассортимента. Было признано, что фиксированная наценка для всех товаров не имеет большого смысла с точки зрения затрат и конкуренции, поэтому варьирование наценок между отдельными продуктами, как правило, является нормой. Однако и учет расходов на

продажу тогда становится очень важным в разбивке по этим же группам, чтобы иметь представление об истинной прибыльности каждого товара. Растет понимание того, что одни товары в ассортименте более эффективны, чем другие, а знание разницы в уровнях расходов на продажу особенно актуально в этом контексте.

Как способ донести до потребителей имидж магазина конкурентоспособных цен имеет значение установление краткосрочного снижения цен (акции, товар дня, скидки и т.п.), которое имеет давнюю историю в большинстве форм розничной торговли.

Временные предложения цен имеют много преимуществ:

они снижают вероятность спровоцировать прямую реакцию, когда они возникают в краткосрочной перспективе;

концентрация на нескольких направлениях обеспечивает гибкость в соответствии с рыночными условиями,

специальные предложения могут использоваться для привлечения определенных типов потребителей[7].

Выбор продуктов, которые будут составлять акционной корзину, является сложной задачей для лиц, устанавливающих розничные цены, поэтому помочь определить продукты, которые могут сделать предприятие более прибыльным, если они будут включены в корзину, может детализация по продуктам расходов на продажу.

Одной из самых серьезных проблем для обычных розничных торговых предприятий является постоянное управление их затратами на рабочую силу. В последние годы ожидалось, что заработная плата будет стоить розничным торговцам около 15 процентов от общего объема продаж, и по мере того, как все государство все больше поднимает минимальную заработную плату, этот процент может продолжать расти. Учитывая, что заработная плата в магазине входит в число крупнейших расходов на продажу розничного продавца, эффективное управление трудовыми ресурсами может иметь значительное влияние на чистую прибыль.

Проблема в том, что многие розничные торговцы все еще изо всех сил пытаются контролировать свои существенные затраты на рабочую силу, что может привести к значительному перерасходу бюджета и снижению прибыли. Многим не хватает формального, дисциплинированного и централизованного подхода, поддерживаемого автоматизированными технологиями, который помог бы командам менеджеров магазинов активно управлять использованием рабочей силы и расходами[8].

Например, розничная компания рассчитывает расходы по аренде за несколько месяцев работы магазина. Арендная плата - это фиксированные и предсказуемые расходы, которые фиксируются в соответствии с условиями контракта. Стоимость проданных товаров немного более изменчива, покупатели компании и эксперты по цепочке поставок обсуждают удельные затраты и устанавливают стратегию ценообразования, используя проверенные процессы и методы, что упрощает прогнозирование ожидаемой валовой прибыли с разумной точностью.

С другой стороны, процесс управления затратами на рабочую силу в магазине в значительной степени децентрализован. В результате общее соблюдение розничной компанией бюджета на оплату труда зависит от способности менеджеров управлять в рамках установленных рабочих часов и бюджета.

Поскольку арендные платежи производятся по фиксированному графику, а стоимость товаров оплачивается в момент доставки, затраты на оплату труда в магазине являются непрерывными; они возникают каждую минуту, когда работники работают - от открытия до закрытия, изо дня в день - в течение всего года. Инвестиции магазина в рабочую силу имеют решающее значение для успешного оказания услуг, выполнения операционных, мерчандайзинговых и маркетинговых планов, и розничные торговцы ожидают возврата от этих

инвестиций в виде увеличения посещаемости, увеличения объема продаж и лояльности клиентов.

Как правило, в розничной торговле проблема оплаты труда продавцов решается путем привязки ее к показателям реализации. При отслеживании производительности большинство розничных продавцов сосредотачиваются на рабочих часах, процентном соотношении продаж и некоторых показателях производительности, таких как объем продаж за час труда или количество товара за час труда[9].

В этих условиях правильный учет производительности продавцов может оказать существенное влияние на расходы на продажу в плане исключения сверхнормативных расходов, а правильная система мотивации торгового персонала может увеличить продажи.

Вторая проблема снижения расходов на продажу – это оптимизация торговых запасов. Снижение уровня торговых запасов оживит оборотные средства магазина. Современные средства компьютеризации заказов товаров способны в минимальные сроки рассчитывать и передавать заявки на поставку нужного товара при достижении уровня запасов критического. Причем системы управления запасами могут рассчитывать необходимое время до прибытия товара в магазин, чтобы не допустить перебоя в продажах[10].

Следовательно, можно утверждать, что розничное предприятие потребительской кооперации при условии своевременного проведения анализа расходов на торговлю может значительно повысить качество и эффективность управления внутренними процессами.

Список литературы:

- 1.Сорокин С.А., Варпаева И.А., Гришина О.В. Имитационное моделирование конкурентной стратегии ценообразования // Историко-экономические исследования. 2019. №2.
- 2.Баранова Л.С. Взаимодействие продаж и маркетинга на предприятиях пищевой промышленности // Теоретическая и прикладная экономика. 2020. №1.
- 3.Симакина М.А. Современные маркетинговые технологии в розничной торговле // Бюллетень науки и практики. 2019. №3.
- 4.Кравцова И.С., Текучева С.Н. Мировой опыт систем дистрибуции предприятиями-производителями продовольственных товаров // International Journal Of Professional Science. 2019. №7.
- 5.Бурлакова И.В., Карх Д.А., Ружанская Л.С. Применение категорийного менеджмента в процессе закупок на производственных предприятиях // Управленец. 2019. №6.
- 6.Помитов С.А. Стратегии ценообразования предприятий розничной торговли // Экономинфо. 2006. №6.
- 7.Созонтова А.Г., Рябова Т.В. Реклама в розничной торговле // Экономика и управление: анализ тенденций и перспектив развития. 2014. №11.
- 8.Мишура Л.Г., Шкарина Е.А. Методы оценки эффективности управления персоналом в розничной торговле // Экономика и экологический менеджмент. 2020. №1.
- 9.Иззука Т.Б. Основные направления анализа товарных запасов в торговых организациях // Балканско научно обозрение. 2019. №4 (6).
- 10.Кузнецова М. А., Юдина С. В. Сравнительный анализ систем стимулирования в России и за рубежом // Молодой ученый. 2017. № 9.

ОСОБЕННОСТИ НОРМАТИВНОГО РЕГУЛИРОВАНИЯ УЧЕТА ФИНАНСОВЫХ АКТИВОВ И ОБЯЗАТЕЛЬСТВ БЮДЖЕТНОЙ ОРГАНИЗАЦИИ

ЧИСТЯКОВА О.А., канд. экон. наук, доцент,
Сибирский университет потребительской кооперации
ЩЕРБИНА Е.А., магистрант,
Сибирский университет потребительской кооперации

В настоящее время достаточно часто обсуждают вопросы формирования качественного правового регулирования финансовых активов и обязательств бюджетной организации, в частности его бухгалтерского учета. В последние годы производится качественное реформирование бухгалтерского учета в секторе некоммерческих организаций. Такая ситуация вызывает широкое обсуждение и проблем в области учета и стандартизации финансовых активов и обязательств бюджетных организаций (государственных, а также муниципальных).

Теоретики экономического права, а также авторы в предмет исследования которых входят экономические вопросы управления финансами, дискутируют относительно реализуемой политики в области бухгалтерского учета государственными и муниципальными учреждениями. Об этом говорит достаточно большое количество публикаций исследователей.

Экономико-правовые исследования касаются следующего перечня проблем:

- нормативное регулирование и проблемы учета конкретных объектов и хозяйственных операций данных организаций;
- правовое регулирование отчетности;
- формирование и реализация учетной политики со стороны бюджетных учреждений;
- вопросы повышения эффективности нормативного регулирования учета и отчетности организаций государственного сектора в целом [1, с. 16].

Более того, зачастую авторы обращаются к проблемам в области бухгалтерского учета организаций госсектора и не рассматривают напрямую аспекты именно правового регулирования либо законодательных неточностей, однако несовершенство отдельных учетных операций исследователями объясняется именно нормативной неэффективностью [2, с. 30].

Перечисленные выше доводы подводят к выводу о том, что анализ нормативного регулирования учета финансовых активов и обязательств является важным звеном в процессе осуществления бухгалтерского учета в бюджетных организациях, что предопределяет актуальность исследуемой темы.

Бухгалтерский учет в учреждениях является основной частью национальной системы бухгалтерского учета в Российской Федерации, которая направлена на создание учётной информации для управления государственными финансами на всех уровнях бюджетной системы [3, с. 6].

Бюджетный учет осуществляется на основании единого Плана счетов, который отличен от плана счетов коммерческих предприятий. Различия отражаются в основных разделах, в названиях счетов, кроме этого состав обязательств бюджетных и коммерческих организаций отличаются.

Более подробно стоит остановиться именно на проблемных аспектах правового регулирования учета финансовых активов и обязательств бюджетной организации, оценив при этом возможные перспективы повышения эффективности законотворческой деятельности.

Известно, что совокупность правовых источников, которые так или иначе регламентируют вопросы бухгалтерского учета бюджетных организаций с каждым годом приобретают новое содержание, изменяя в определенных частях порядок осуществления бухгалтерского учета. В связи с этим большой интерес представляет изучение именно современных законов, а также тенденций последующего развития системы законодательства в данной области.

Справедливо в свою очередь заметила Н. М. Дементьева, говоря о сближении правового регулирования бухгалтерского учета финансовых активов и обязательств бюджетной организации с нормативным порядком, установленным для коммерческих организаций. Сближение с позиций автора обусловлено разделением бюджетных учреждений на три организационно-правовые формы: автономные, бюджетные и казенные [4, с. 16].

За последние три года концепция реформирования бюджетного процесса претерпела множество изменений, в том числе и в структуре. Приняты законодательные акты, которые изменяют методологию учета бюджетных учреждений.

Основные изменения произошли в системе бухгалтерских счетов по учету вложений в нефинансовые активы, методах начисления для учёта расчётов, начислении амортизации по срокам полезного использования различного имущества. Данные изменения отражают достоверность отчетности бюджетной организации и делают бухгалтерский учет схожим с учётом коммерческих организаций.

Как следует из содержания Приказа Минфина России от 01.12.2010 № 157н «Об утверждении Единого плана счетов бухгалтерского учета для органов государственной власти (государственных органов), органов местного самоуправления, органов управления государственными внебюджетными фондами, государственных академий наук, государственных (муниципальных) учреждений и Инструкции по его применению», он является основополагающим нормативным документом для учреждений государственного сектора.

Отмечается, что главное предназначение Единого плана счетов состоит в упорядочивании сбора, регистрации, а также обобщения информации в денежном выражении о состоянии финансовых и нефинансовых активов и обязательств, включая операции, которые изменяют указанные выше активы и обязательства бюджетных организаций.

С позиций ряда авторов, которые не умаляют значимость указанного Приказа Минфина России, возникает неопределенность в названии указанного документа. Отмечается, что более целесообразно было вести речь о бюджетных планах счетов и соответственно именовать их таковыми, что определяло бы отличительные особенности от плана счетов для коммерческих организаций [5, с. 56].

Более эффективным также представляется отражение в Инструкции соответствующих изменений в документах по учету для различных типов бюджетных учреждений: казенных, бюджетных и автономных. Об этом в частности отмечала И. В. Артемова в своих исследованиях, настаивая, что с точки зрения практики, данный подход более удобен и целесообразен [5, с. 57].

Эффективность правового регулирования выражается в единстве и непротиворечивости норм от одного нормативно-правового акта к другому. Потому важно отметить соответствие установленных правовых положений в Приказе Минфина России от 01.12.2010 № 157н положениям положениями Федерального закона от 06.12.2011 № 402-ФЗ «О бухгалтерском учете».

Некоторые авторы, к примеру, Н. А. Горлова обратила внимание на наличие противоречий в положениях, содержащихся в данных актах. С ее позиций главное расхождение заключается в появлении дополнительных объектов учета, названных законом, а также в источниках финансирования деятельности субъекта, трактовке существующих объектов учета [6, с. 4].

Собственная позиция автора о состоянии правового регулирования учета финансовых активов и обязательств бюджетной организации сводится к следующему.

В соответствии с Инструкцией по применению Единого плана счетов бухгалтерского учета для органов государственной власти (государственных органов), органов местного самоуправления, органов управления государственными внебюджетными фондами, государственных академий наук, государственных (муниципальных) учреждений, бюджетные организации должны осуществлять бухгалтерский учет, руководствуясь Бюджетным кодексом Российской Федерации, Федеральным законом от 06.12.2011 № 402-ФЗ «О бухгалтерском учете», Инструкцией № 157н и иными нормативными правовыми актами РФ, действующими в сфере бухгалтерского учета.

Руководствуясь Федеральным законом «О бухгалтерском учете», можно говорить о выделении четырех уровней стандартов бухгалтерского учета:

- федеральный;
- отраслевой;
- рекомендательный;
- стандарты субъекта учета.

Перечень не включает в себя непосредственно сам Федеральный закон «О бухгалтерском учете» и другие федеральные законы, а также подзаконные акты, такие как указы Президента РФ, постановления Правительства РФ и т.д., которые также содержат правовое регулирование в области осуществления бухгалтерского учета в государственных, а также муниципальных учреждениях.

Т. Ю. Дружиловская обращает внимание на наличие пятого уровня стандартов – уровень всего нормативного регулирования, то есть всей совокупности нормативно-правовых актов, которые не нашли отражения непосредственно в тексте ФЗ «О бухгалтерском учете» [1, с. 18].

С наших позиций подход, согласно которому выделяется пятый уровень – именно уровень нормативного регулирования, является правильным. Большое количество законодательных актов имеет огромное значение для бухгалтерского учета финансовых активов и обязательств бюджетной организации.

Например, для бюджетных организаций важное значение имеет Бюджетный кодекс Российской Федерации, который определяет функции, права и обязанности участников бюджетного процесса и является основным нормативным документом, которым руководствуются в первую очередь участники бюджетного процесса, в том числе и казенные учреждения.

Более того, бюджетным организациям предоставляются различного рода субсидии, которые покрывают совокупность тех расходов, которые они производят в связи с выполнением возложенных на них целей, задач, а также функций, что тоже определяется Бюджетным кодексом Российской Федерации. Данное утверждение подкрепляет тезис о важности ряда правовых актов для бухгалтерского учета в бюджетных организациях.

Представленные результаты анализа научных точек зрения современного состояния нормативного регулирования бухгалтерского учета финансовых активов и обязательств бюджетных организаций, а также представление и обоснование собственной позиции показывают, что нормативные акты, которыми осуществляется соответствующее регулирование, требуют большей проработанности и отражения насущных изменений. Сказанное подтверждает целесообразность исследования положений новых стандартов, которые применяются для регулирования отношений, связанных с бухгалтерским учетом в организациях государственного сектора.

Список литературы:

1. Дружиловская Т.Ю., Дружиловская Э.С., Маслова Т.С. Особенности нормативного регулирования бухгалтерского учета в государственных (муниципальных) учреждениях // Бухгалтерский учет в бюджетных и некоммерческих организациях. 2017. №4 (412). С. 16-27.
2. Грезина Т.П. Учет нефинансовых активов имущества казны // Международный бухгалтерский учет. 2012. № 5. С. 25-36.
3. Маслова Т. С. Теоретические аспекты организации и методики бухгалтерского учета бюджетных учреждений // Бухгалтерский учет в бюджетных и некоммерческих организациях. 2007. №6. С. 6-17.
4. Дементьева Н.М. Эволюция бюджетного учета // Бухгалтерский учет в бюджетных и некоммерческих организациях. 2010. № 14. С. 15-19.
5. Артемова И.В. Изменения в инструкции № 157н – забалансовые счета // Советник бухгалтера государственного и муниципального учреждения. 2014. № 10. С. 54-60.
6. Горлова Н.А. Нормативно-правовое регулирование бухгалтерского учета в государственных (муниципальных) учреждениях // Бухгалтерский учет в бюджетных и некоммерческих организациях. 2013. № 8. С. 2-6.

УДК 657.1

ОСНОВНЫЕ НАПРАВЛЕНИЯ СТРАТЕГИЧЕСКОГО АНАЛИЗА ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ТОРГОВЫХ ОРГАНИЗАЦИЙ ПОТРЕБИТЕЛЬСКОЙ КООПЕРАЦИИ

ЧУРИКОВА А.А., канд.экон.наук., доцент,
Сибирский университет потребительской кооперации
КОЛЧИНА Н.С., магистрант
Сибирский университет потребительской кооперации

В условиях нестабильности и высокой конкуренции для эффективного развития торговых организаций остро встает проблема позиционирования во внешней среде и поиска скрытых резервов внутреннего потенциала организации. Важную роль при этом играет стратегический учет и анализ как компонента учетно-аналитического обеспечения управления организацией.

Бороненкова С.А., Чепулянис А.В., выделяя четыре сложившихся подхода к содержанию стратегического учета (модификация управленческого учет; составляющая бизнес-стратегии; элемент риск-менеджмента; самостоятельный элемент учетно-аналитического обеспечения управления), дают собственное определение стратегического учета. Это комплексная система, являющаяся элементом учетно-аналитического обеспечения управленческого процесса, осуществляющая формирование, систематизацию, анализ и представление информации финансового и нефинансового характера о состоянии внешней и внутренней среды компании для принятия перспективных (стратегических) управленческих решений по развитию и позиционированию компании [1, с.23].

Именно формирование информации о стратегических позициях организации, рисках развития с учетом изменения внутренней и внешней среды является целью стратегического учета.

В свою очередь стратегический анализ направлен на изучение экономических явлений и процессов с точки зрения будущего, позиционирования и развития организации. Он представляет собой процесс оценки факторов внутренней и внешней среды, эффективности

вариантов, поиска и отбора оптимальных стратегических решений на основе традиционных и специальных методов стратегического анализа.

Для выбора стратегии развития Криводановского сельпо используется специальный метод стратегического анализа - метод построения матрицы роста рыночной доли – матрицы БКГ.

На первом этапе осуществляется отбор стратегических направлений торговой деятельности (СНТД) с присвоением им порядковых номеров, после чего осуществляется расчет характеристик, на основании значений которых делается вывод о категории вида деятельности.

В табл. 1 представлены основные стратегические направления торговой деятельности Криводановского сельпо, темп роста рыночной доли и ее размер [2, с. 232].

Таблица 1 - Оценка результатов стратегических направлений торговой деятельности Криводановского сельпо по матрице БКГ

Номер СНТД	Название СНТД	Темп роста рынка, доли	Относительная доля рынка	Категория
1	Розничная торговля мясом и мясными продуктами	0,83	1,35	Дойная корова
2	Розничная торговля хлебом, хлебобулочными и кондитерскими изделиями	1,05	0,45	Трудные дети
3	Розничная торговля молоком и молочными продуктами	1,44	1,26	Звезда
4	Розничная торговля продовольственными товарами	1,16	0,28	Трудные дети
5	Розничная торговля алкогольными напитками	1,28	0,37	Трудные дети
6	Розничная торговля одеждой, текстильными изделиями, косметическими товарами и товарами личной гигиены	0,54	0,48	Собака
7	Розничная торговля мебелью, осветительными приборами, бытовыми электротоварами и прочими бытовыми изделиями	0,32	0,25	Собака
8	Розничная торговля цветами, растениями, семенами, удобрениями и прочими товарами для сада и огорода	0,96	1,58	Дойная корова
9	Розничная торговля кормами для животных	1,68	1,35	Звезда

На рис. 1 представлено графическое позиционирование стратегических направлений торговой деятельности (СНТД) Криводановского сельпо на матрице БКГ.

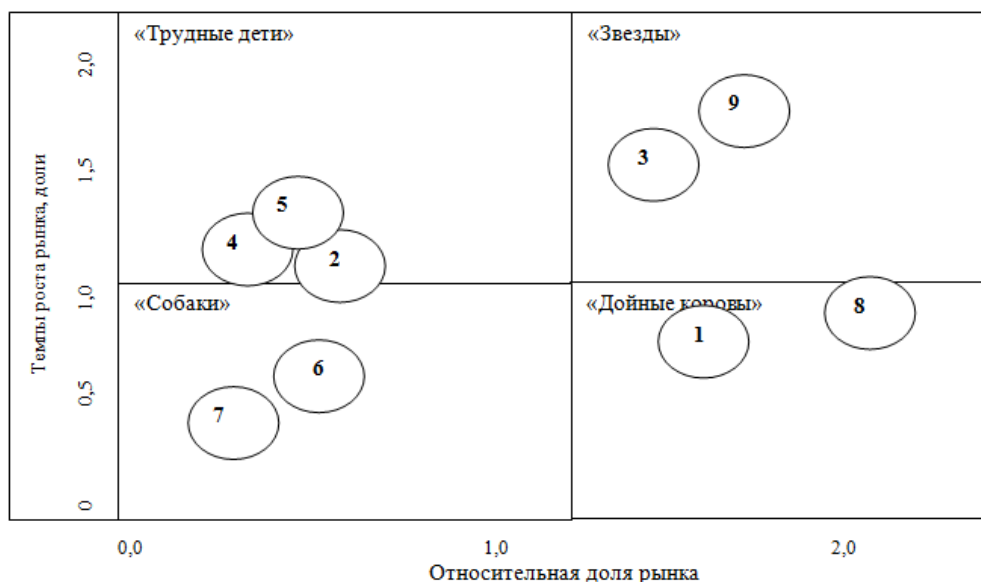

Рисунок 1 - Матрица БКГ стратегических направлений торговой деятельности Криводановского сельпо

На основании полученных результатов осуществляется выбор стратегий для различных стратегических направлений торговой деятельности Криводановского сельпо.

К слабеющим собакам (розничная торговля одеждой, текстильными изделиями, косметическими товарами и товарами личной гигиены и розничная торговля мебелью, осветительными приборами, бытовыми электротоварами и прочими бытовыми изделиями) следует применять стратегии сбора урожая, сокращения или ликвидации; данное направление торговой деятельности в Криводановском сельпо может осуществляться до тех пор, пока обеспечиваемая ею прибыль и поток наличности будут оставаться на приемлемом уровне.

Долгосрочная стратегия Криводановского сельпо может использовать дополнительные средства, поступающие от дойных коров (розничная торговля мясом и мясными продуктами и розничная торговля цветами, растениями, семенами, удобрениями и прочими товарами для сада и огорода), для финансирования увеличения долей рынка захватчиков ресурсов – молодых звезд (розничная торговля молоком и молочными продуктами и розничная торговля кормами для животных) не способных пока обходиться собственными средствами для роста, и трудных детей (розничная торговля хлебом, хлебобулочными и кондитерскими изделиями, розничная торговля продовольственными товарами и розничная торговля алкогольными напитками).

Таким образом, в настоящее время основной доход Криводановское сельпо имеет от таких направлений торговой деятельности, как розничная торговля мясом и мясными продуктами и розничная торговля цветами, растениями, семенами, удобрениями и прочими товарами для сада и огорода. Наибольшее внимание следует обратить на развитие розничной торговли молоком и молочными продуктами и розничной торговли кормами для животных.

По прогнозам в Криводановском сельпо розничная торговля хлебом, хлебобулочными и кондитерскими изделиями, розничная торговля продовольственными товарами и розничная торговля алкогольными напитками, в связи со снижением объемов продаж, вскоре могут перейти из категории «трудные дети» в категорию «собаки», в которой уже находятся такие направления торговой деятельности, как розничная торговля одеждой, текстильными изделиями, косметическими товарами и товарами личной гигиены и розничная торговля мебелью, осветительными приборами, бытовыми электротоварами и прочими бытовыми изделиями.

Следовательно, к данным направлениям торговой деятельности в Криводановском сельпо следует применить стратегии сбора урожая, сокращения, а затем ликвидации.

К таким направлениям торговой деятельности, как розничная торговля молоком и молочными продуктами и розничная торговля кормами для животных рекомендуем применить стратегию увеличения доли рынка.

К розничной торговле мясом и мясными продуктами, цветами, растениями, семенами, удобрениями и прочими товарами для сада и огорода рекомендуем применить стратегию преимуществ сбыта.

Для оценки бизнес-ситуации Криводановского сельпо, его внешней и внутренней среды в табл. 3. проведем SWOT-анализ. Результаты анализа будут способствовать выявлению основных конкурентных преимуществ сельского потребительского общества и его основных угроз, что необходимо для принятия решений в условиях конкурентной борьбы и быстро меняющейся маркетинговой среды.

Таблица 2 - SWOT - анализ Криводановского сельпо

	Положительные факторы	Негативные факторы
	Сильные стороны (S)	Слабые стороны (W)
Внутренняя среда	<ol style="list-style-type: none"> 1. Широкий ассортимент качественных продовольственных и непродовольственных товаров. 2. Контроль качества товаров. 3. Доступная ценовая политика. 4. Широкое присутствие торгового предприятия в районе. 5. Наличие квалифицированного персонала. 6. Расширение новых видов торговой деятельности. 	<ol style="list-style-type: none"> 1. Отсутствие четкой стратегии развития. 2. Усиление конкуренции на рынке. 3. Снижение розничного товарооборота. 4. Невысокий уровень заработной платы персонала. 5. Требуется развития материальной база торгового предприятия.
	Потенциальные возможности (O)	Имеющиеся угрозы (T)
Внешняя среда	<ol style="list-style-type: none"> 1. Привлечение новых покупателей. 2. Увеличение ассортимента доступных товаров. 3. Возможности увеличения объема продаж. 4. Увеличение темпа роста рынка. 5. Возможность выхода на новые рынки. 6. Поиск новых рыночных ниш (потребителей). 7. Снижение концентрации крупных торговых предприятий на рынке. 8. Развитие системы логистики. 9. Рост приоритетов потребителей 	<ol style="list-style-type: none"> 1. Снижение доходов населения. 2. Появление конкурентов с наименьшей ценой. 3. Экономический спад. 4. Изменение спроса.

В таблице 4 методом взвешенной оценки определяется степень влияния факторов внешней и внутренней среды на Криводановское сельпо.

Таблица 4 - Определение взвешенной оценки степени влияния факторов среды на Криводановское сельпо

ВОЗМОЖНОСТИ	Вес	Оценк а	Взвешенная оценка
		А	Б

обслуживание дополнительных групп потребителей, выход на новые рынки, расширение ассортимента продукции	0,3	4	1,2
ослабление конкуренции.	0,7	5	3,5
увеличение темпов роста рынка	0,5	2	1
Расширение новых видов торговой деятельности	0,8	4	3,2
снижение концентрации крупных торговых компаний на рынке	0,7	5	3,5
Развитие системы логистики	0,8	4	3,2
возрастание приоритетов потребителей	0,8	4	3,2
УГРОЗЫ	Вес	Оценк а	Взвешенная оценка
	А	Б	В=А*Б
снижение темпов роста рынка	0,7	5	3,5
спад в экономике	0,5	2	1
Недостаточное развитие материальной базы торгового предприятия	0,3	4	1,2
появление сильных конкурентов	0,7	5	3,5
инфляционные процессы	0,3	5	1,5
Несовершенство законодательства	0,7	5	3,5
снижение покупательной способности населения	0,8	4	3,2

Окончательная оценка сильных и слабых сторон, возможностей и угроз Криводановского сельпо проводится на основе табл. 5 с помощью матрицы SWOT-анализа.

Таблица 5 - Матрица SWOT-анализа

Возможности фирмы		Угрозы фирме
Сильные стороны Криводановского сельпо	Поле СИВ	Поле СИУ
	Выход на новые рынки, расширение ассортимента товаров	Концентрация на наиболее перспективных рыночных сегментах
Слабые стороны Криводановского сельпо	Поле СЛВ	Поле СЛУ
	Увеличение доходов в результате применения новой стратегии охвата рынка. Направление дополнительных средств на совершенствование ресурсной базы	Формирование оптимальной конкурентной стратегии

Таким образом, в результате проведенного SWOT-анализа были выявлены сильные стороны и возможности Криводановского сельпо, которые должны стать предпосылкой разработки рекомендаций по их потенцированию при учете и ограничении влияния слабых сторон и угроз, что обеспечит Криводановскому сельпо конкурентные преимущества, в том числе при формировании оптимальной конкурентной стратегии анализируемой торговой организации необходимо сосредоточить внимание на наиболее перспективных рыночных сегментах.

Список литературы:

1. Бороненкова С.А., Чепулянис А.В. Стратегический учет и анализ в управлении хозяйствующим субъектом // Известия УрГЭУ. - №5 (37). – 2011. – С.20-28.

2. Казакова, Н. А. Современный стратегический анализ : учебник и практикум для вузов / Н. А. Казакова. — 3-е изд., перераб. и доп. — Москва : Издательство Юрайт, 2020. — 469 с. — (Высшее образование). — ISBN 978-5-534-11138-5. — Текст : электронный // ЭБС Юрайт [сайт]. — URL: <https://urait.ru/bcode/450321> (дата обращения: 20.09.2020).

СЕКЦИЯ: КОНЦЕПЦИЯ «ЗЕЛеноЙ ЭКОНОМИКИ» И АКТУАЛЬНЫЕ ПРОБЛЕМЫ ЭКОЛОГИЧЕСКОГО МЕНЕДЖМЕНТА В СОВРЕМЕННЫХ УСЛОВИЯХ

UDC 353 + 332.142 (574)

ANALYSIS AND EVALUATION OF ENVIRONMENTAL MANAGEMENT IN THE CONTEXT OF SUSTAINABLE DEVELOPMENT OF THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN

ASSANOVA M.A. PhD, Senior lecturer
Karaganda economic university

Today, Kazakhstan has accumulated a huge amount of environmental, social and ecological problems that prevented the development of the country on a stable basis. The economic growth of the country is mainly due to rising prices for raw materials on world markets and the use of a significant amount of natural resources. At the root of many social and economic problems of the Republic of Kazakhstan is historically an imbalance when the country consumes resources disproportionately in comparison with their production. This suggests that in the Republic of Kazakhstan is relatively low utilization efficiency rate, which is currently equal to 31 percent. This is higher than the average level of 24 percent, but less than in the most technologically advanced countries in the world: Japan - 36%, USA - 34%, Germany - 33%. When utilization efficiency rate of the country is equal to 53%, there will be access to the path of «sustainable development» and expected economic growth due to more efficient, «breakthrough» technologies [1].

There have been a huge loss and degradation of natural capital. GDP growth is accompanied by high emissions into the environment. It is estimated that about 75 percent of the country is at an increased risk of ecological destabilization. There is an acute problem of desertification. «Historical pollutions», stored wastes, growing toxic emissions are sources of threat for the environment and human health. The potential threat to the stability of the economy is significant commodity dependence, weak level of preparation of some sectors to join the World Trade Organization (WTO), the growth of external debt, the problem of «shadow» economy, and others.

There is a significant gap in the economic and social situation of the regions of Kazakhstan. Challenges remain in the demographics and health status of the population, inadequate levels of legal, economic, and environmental literacy. All these spheres are represented in socio-ecological and economic development of the country and reflected in main strategic documents and Concepts (for example, Concept of Sustainable development).

The first step to the beginning of the development of Kazakhstan National Agenda 21 can be considered in following a memorandum of Kazakhstan Agenda 21 «For the revival and sustainable development of the Motherland», which was adopted in 1995.

In April 1996, the President of Kazakhstan approved the Concept of ecological safety of the Republic of Kazakhstan, in which one of the priorities is to achieve sustainable development through the reduction and elimination of non-viable patterns of production and consumption and promote appropriate demographic policies.

The legal framework for the environmental regulation in the Republic of Kazakhstan is presented below:

1. The Constitution of the Republic of Kazakhstan;
2. Codes of the Republic of Kazakhstan (the Environmental Code, the Water Code, the Forest Code, the State Water Cadastre);
3. Laws and Decrees of the Republic of Kazakhstan (30 laws and decrees);

4. Resolution of the Republic of Kazakhstan (more than 100 resolutions);
5. Orders (200).

Despite the availability of advanced standards applicable environmental legislation needs to be improved, as some of its regulation creates unnecessarily high administrative barriers to entrepreneurship, high potential corruption rate, which is not conducive to the solution of environmental problems.

Today, unfortunately, in the mechanisms of state regulation of environment administrative incentives in environmental behaviour of business entities and other activities are dominated. Market management tools and social impact on the environment have not yet been widely used, and as a consequence - at the moment legal provision of economic incentives for environmental management is ineffective. Among the existing economic instruments of environmental protection is still dominated by payments for environmental contamination and subsidy schemes. Tax incentives, co-financing, other social initiatives aimed at promoting the dissemination of technologies with lower levels of pollution, environmental business support is implemented very slowly. All this contributes to the preservation of the Kazakhstan statehood ecologically vulnerable territory and unsolved environmental problems.

The Constitution of the Republic of Kazakhstan stipulates that the state aims to protect the environment favourable for the life and health of people. But it does not always provide it. The current environmental legislation of our country with all its progressive norms has one serious drawback: the restoration of the polluted environment and its improvement and development are not the main objective of the legislation. Law enforcement practice has turned into an instrument of environmental legislation replenishment. Environmental protection and nature events are held formally.

Legal analysis of the national environmental legislation found a discrepancy of its rules as the general legal principles and the principles of the relevant bodies of law: in particular, the so-called «triple» - the responsibility of nature users for exceeding standards and limits, the prosecution about the circumstances that do not have a legal definition, the use of administrative sanctions, which are not covered in the Common part of the Code of Administrative Offences, violation of the constitutional principle of equality before the law. For example, the currently existing opportunity to the 20-fold increase in rates for the issue of local representative bodies leads to the fact that the same act can be treated in the territory of the region as an administrative offense, and on the other - as a criminal offense.

One of the key documents regulating the ecological and economic relations is the concept of «Green economy», adopted in May 2013. Within the framework of the analysis of the existing legislative framework which was carried out by the Commission of Experts, their findings led to rethinking and finalize the regulatory framework in all environmental code. The state is set to the further development of the legislative framework based on the principles of «green» concept. It should be at the legislative level, safely and most effectively providing the launch of incentive mechanisms for enterprises implementing energy-saving and low-waste technologies, in order to reduce the pressure on the resource base, upgrade aging infrastructure companies to diversify their business and to reduce environmental pollution. «Green» course will be based on five pillars: efficient use of resources, a new generation of technology, social benefits, the market price of resources and new ways of thinking and learning.

At this point, you must also make a number of amendments to existing legislation. One of the major concerns of legal amendments is to simplify licensing procedures and eliminate administrative barriers.

In contrast to developed countries, the procedure of state ecological expertise (SEE) and permitting are carried out separately in Kazakhstan. These administrative barriers that complicate the process of obtaining permits, seriously hinders the development of production and introduction of new technologies. To eliminate them it is necessary to introduce the principle of «one window», united in

one state environmental review process and the issuance of permits for emissions, which will reduce the time from 4-5 months to 70 days.

It is also proposed to establish «the presumption of the authorization». In practice, permits for emissions into the environment, especially for large users of natural resources are issued after the deadline set by the Environmental Code of the Republic of Kazakhstan. These natural resource users become unwitting violators of the law and are responsible for emissions in the absence of an environmental permit.

The new principle will provide the right to start for nature user to carry out environmental emissions under the terms of the application filed by him/her in the case in a timely manner permitting authority which is not granted permission to issues in environment or a written refusal to issue it and the reasons for refusal.

We intend to get rid of natural resources from the so-called «triple» of responsibility. Currently, for the implementation of above-limit and unauthorized emissions they are actually prosecuted three times, namely in the framework of the tax (10-fold rate per issue), administrative (1,000 percent rate per issue) and environmental legislation (compensation using the indirect method of economic evaluation of damage to the multiplying factor of 10).

It is also recommended to exclude increased rate of payment for excessive and unwarranted issuance from the Tax Code of the Republic of Kazakhstan, as they are set for the wrongful acts of a nature. Since the rate is for the legal nature of sanctions, as board - responsibility, and the establishment of the Tax Code of the Republic of Kazakhstan is responsible for violations unrelated to tax obligations, inadmissible. It is proposed to apply the base rate payment to all the actual volume of emissions.

Institute of compensation for damage to the environment is also imperfect. At present, a fact-limit pollution and unauthorized practice identified with causing damage to the environment. It turns out, if you have permission to tens of thousands of tons of pollutants, then you are not a tortfeasor, but if you throw out 10 kilograms of pollutants without a permit, you will be automatically qualified for such treatment.

It is necessary to secure the legislative priorities of compensation for harm to the environment. Another problem stems from the fact that environmental legislation and priority environmental damage compensation in kind is legally unsecured in nature, and therefore they are not implemented in practice. That is, the legislator does not require restoration of damage to nature, but simply exacts money in the budget. Accordingly, in most cases, the damage cannot be restored.

If we turn to foreign law, for example, the law of Canada, Norway – they do not conduct direct connection between the overhangs emissions and environmental damage. Environmental damage in these countries is estimated based on the actual costs of restoration work, the restoration of health damages resulting from the loss of the beneficial properties of the environment or natural resources.

With regard to matters of compensation ecological harm in the world there is a tendency to unify the approaches adopted. In particular, the restoration of the properties, quality, functions of natural resources, ensuring long-term reproductive capacity of ecosystems to reproduce is the main goal of EU environmental legislation. As in Canada, Norway, the United States, the European Union there is a priority to the natural mechanism of compensation for environmental damage. Economic entity is required to bear the costs for the implementation of measures to eliminate prejudice.

Consideration should be given to implement state ecological examination of the right to set conditions of nature, with the exception of the right of the state for environmental expertise review, the establishment of the right of appeal of natural resources of the state environmental expertise, the establishment of an administrative fine for the subjects of big business consistently with the other entities, clear and precise definition and delimitation of the concepts of «limits on emissions» and «emission standards», «environmental damage» and other. It is noted that the recovery of material

damages, administrative fines and tax payments is not conducive to the development of production and investment. Therefore it is necessary to adjust the existing environmental, administrative and tax legislation. In particular, for environmental emission standards there should be pre-defined tax payments which must be made within the payment rates, that is, without an increase, but the fact of the excess emission must involve the use of the offender to administrative responsibility. It should be noted that the funding mechanism for the state conservation and restoration measures would be effective if imposed fees related to a violation of environmental requirements, used targeted way - you need to create the National Environmental Fund (NEF), which will accumulate these deductions and guide them strictly for priority of republican and regional environmental projects related to the restoration and improvement of environmental quality and environmental safety.

It can be argued that environmental problems accumulated by more than one generation in the foreseeable future will lead to deterioration of the living conditions not only for next generations, but also for current residents, their quality of life; and as a consequence, it can negatively affect the social sphere of the country. Under these conditions, economic development cannot be sustained. This reflects the trinity of economic, environmental and social spheres, which is represented in Figure 1.

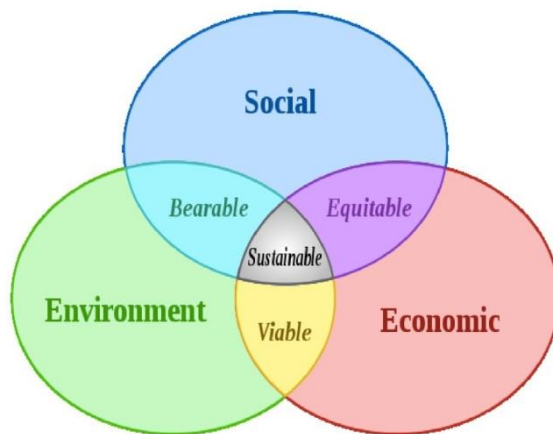

Figure 1. The relationship between environmental, economic and social components in a model of sustainable development management.

Resource: Wikimedia. What is sustainable development? Retrieved: September 10, 2020, from <http://commons.wikimedia.org>

Summarizing all the mentioned above, we present the SWOT-analysis of the socio-ecological and economic spheres of the Republic of Kazakhstan, which allows you to identify strengths and weaknesses, opportunities and threats which face the country at the moment.

Table 1 - SWOT-analysis of the socio-ecological and economic spheres of the Republic of Kazakhstan at the present stage of development

Strength	Weaknesses
Food security; Access to water; Education; Renewable water resources.	Environmental conditions (air quality, water, land); Solid waste and discharges, emissions into the environment; Biodiversity; The energy intensity of production;

	Raw-material orientation; Renewable energy; Public health; State debt; Public administration.
Opportunities	Threats
Sustainable development of irrigated agriculture; Waste from extraction and development of clusters; Rational use of resources and the development of renewable energy sources; Development of human capital.	Environmental degradation (land degradation and impoverishment of landscapes, desertification, reducing soil fertility, reducing the productivity of livestock and crop production, water scarcity, air and water pollution, etc.); The deterioration of health; The increase in public debt; Increasing the natural resources used for the production and consumption of the population; Reducing the number of animals and plants.

Thus, for the transition to green economy and the implementation of the principles of sustainable development it is necessary to improve public policy in the field of sustainable development and environmental protection.

References:

- 1.Safonov G.V. Environmental Economics and Natural resources. Introductory course / G.V. Safonov, A.A. Golub. - M.: Higher School of Economics, 2003. – P. 268
- 2.Regulation on the Ministry of Energy of the Republic of Kazakhstan from September 19, 2014 № 994 <http://energo.gov.kz/index.php?id=854>
- 3.Ministry of Environment and Water Resources of the Republic of Kazakhstan - www.eco.gov.kz
- 4.Ministry of National Economy of the Republic of Kazakhstan - <http://economy.gov.kz/about/1/50192/>
- 5.The concept of law reform in the area of environmental protection. - Astana. – 2005. - P.2
- 6.Miroshnichenko A.N. Basin Corporation - a tool to consolidate the management of water resources

УДК 334.724(574)

КОРПОРАТИВНАЯ СОЦИАЛЬНАЯ ОТВЕТСТВЕННОСТЬ ПРЕДПРИЯТИЯ

БАЙКЕНОВА Г.Г., д.х.н., профессор
Карагандинский экономический университет Казпотребсоюза

В Стратегии развития Республики Казахстан до 2050 года было отмечено: «Все добывающие предприятия должны внедрять только экологически безвредные производства. “... Мы должны создать национальные конкурентоспособные бренды с акцентом на экологичность”

[1], в Послании на 2020 год отмечено “...новый экономический курс нашей страны должен базироваться на семи основных принципах:

Справедливое распределение благ и обязанностей.

Ведущая роль частного предпринимательства.

Честная конкуренция, открытие рынков для нового поколения предпринимателей.

Рост производительности, повышение сложности и технологичности экономики.

Развитие человеческого капитала, инвестиции в образование нового типа.

«Озеленение» экономики, охрана окружающей среды.

Принятие государством обоснованных решений и ответственность за них перед обществом.

При этом мы должны исходить из наших конкурентных преимуществ и реальных возможностей.” [2].

Интересы компании должны реализовываться через социальное развитие коллектива и активного участия в развитии общества, что будет свидетельствовать о корпоративной социальной ответственности

Под корпоративной ответственностью понимается:

“- ответственность организации перед партнерами;

- социальные аспекты взаимодействия с поставщиками и покупателями продукции и услуг;

- корпоративное развитие — проведение реструктуризации и организационных изменений с участием представителей высшего менеджмента компаний, персонала и общественных организаций;

- здоровье и безопасность персонала на рабочем месте;

- ответственную политику в отношении работников, управление развитием персонала;

- экологическую ответственность, экологическую политику и использование природных ресурсов;

- взаимодействие с местными органами власти, государственными структурами и общественными организациями для решения общих социальных проблем;

- ответственность организации перед обществом в целом.

Объектами корпоративной социальной ответственности являются: экология, демография, безопасность, здоровье, образование, культура, наука, информация, отдых . Эти области развития человека и общества нуждаются в поддержке со стороны бизнеса, поддержке, прежде всего экономической, а также политической, организационной” [3, с.32].

Одной из важных сфер ответственности предприятия является – экологическая ответственность. К этой категории, относят ответственность за свою деятельность, а также честное отношение не только к деловым партнерам, но и к природной среде. Реализация концепции корпоративной социальной ответственности может помочь лучше всего развивать и воплощать в жизнь значимые экологические проекты, которые так всем необходимы [4].

Государственный стандарт Республики Казахстан «СТ РК ИСО 26000-2011» определяет Корпоративную социальную ответственность как «ответственность организации за воздействие своих решений и деятельности на общество и окружающую среду через прозрачное и этическое поведение, которое:

а) содействует устойчивому развитию, также включая здоровье и благосостояние общества;

б) принимает во внимание ожидания заинтересованных сторон;

с) соответствует принятому законодательству и согласуется с международными нормами поведения;

d) объединено в деятельность всей организации и применяется в ее взаимоотношениях» [5].

Стандарт ИСО 2600 рекомендует рассматривать семь основных вопросов корпоративной социальной ответственности:

- «1) корпоративное управление;
- 2) соблюдение прав человека;
- 3) трудовые практики;
- 4) охрана окружающей среды;
- 5) добросовестные деловые практики;
- 6) интересы потребителей;
- 7) участие в жизни сообществ и их развитие» [5].

Состояние окружающей среды в настоящее время нельзя назвать идеальным – население планеты сталкивается со всевозможными видами экологических проблем. Человечество не уделяет должного внимания на глобальные экологические проблемы в погоне за материальными благами. В любой компании экологическая ответственность должна играть одну из ключевых ролей, поскольку компания, которая стремится к успеху и хочет добиться немалых результатов, должна соблюдать природоохранное законодательство, а также занимать активную социально ответственную позицию, внося свой вклад в оздоровление планеты. Требование об обязательных социальных инвестициях одно из основных на пути к построению добротной политики корпоративной социальной ответственности.

Международный стандарт «ISO 26000» дает определение экологической ответственности, как ответственности, развивающей устойчивое развитие [5]. Экологическая ответственность – это необходимое условие выживания и процветания компании, является ключевым аспектом социальной ответственности и представляет собой, в соответствии с санкцией нарушенной нормы права, неблагоприятные последствия за совершенное экологическое правонарушение.

Самыми глобальными вопросами социально ответственных компаний являются проблемы экологического характера. В решении этих проблем помогает использование в практической деятельности следующих инструментов:

- при разработке стратегий и планов экономического развития обязательна оценка воздействия на окружающую среду;
- для своевременного выявления природоохранных нарушений необходимо проводить экологический аудит;
- предусматривать возмещение вреда окружающей среде экологическим страхованием предприятия;
- для соответствия положениям экологических стандартов использовать международные стандарты серии ISO 14000, относящиеся к экологическому менеджменту; международный стандарт ISO 19011, относящийся к аудиту систем менеджмента качества и/или систем экологического менеджмента;
- на основе наилучших доступных технологий внедрять концепции технологического нормирования;
- вести социальную отчетность, содержащую экологический компонент.

Каждый инструмент, как в отдельности, так и в связке с другими существенным образом улучшает экологический след компании и позволяет если не полностью его искоренить, так попытаться свести к минимуму негативное воздействие компании [6,с.56].

Вопросы охраны окружающей среды и бережного использования природных ресурсов, учёт социальных, экологических последствий и рисков при принятии решений, стоят в приоритете социально ответственных компаний

В качестве примера можно рассмотреть политику компании АО «Шубарколь комир» — одного из крупнейших в Казахстане производителей энергетического угля. За счет высокой калорийности и низкой зольности добываемые угли по праву относят к экологически чистым энергоносителям.

Организацией АО «Шубарколь комир» в открытом доступе предоставлена Политика в области качества, охраны окружающей среды, охраны здоровья и обеспечения безопасности труда.

Компания основана в 1983 году. Трудятся 2500 человек. Добывается 9 млн тонн угля в год. В коммунально-бытовом секторе покрывается предприятием 25% топливной потребности Казахстана.

На предприятии эксплуатируется два угольных разреза – Центральный и Западный.. Предприятием введен в строй завод ТОО «Сары-Арка Спецкокс» по производству спец кокса – восстановителя для ферросплавной промышленности Казахстана [7].

Основная цель бизнес-деятельности АО «Шубарколь комир», входящего в EurasianResourcesGroupS.a.r.l. – добыча угля открытым способом, его переработка и реализация, направленные на укрепление ведущих позиций среди угледобывающих предприятий РК.

Руководство АО «Шубарколь комир» принимает на себя обязательства по поддержанию в рабочем состоянии и постоянного повышения результативности систем менеджмента качества, окружающей среды, охраны здоровья и обеспечения безопасности труда, в соответствии с требованиями стандартов ISO 9001:2015, ISO 14001:2015, OHSAS 18001:2007 и рассматривает успешное функционирование систем менеджмента как существенное условие устойчивого развития компании.

«Основные принципы компании:

-Обеспечивать устойчивое социальное и экономическое развитие деятельности предприятия в соответствии с запланированными результатами и технико-экономическими показателями за счет мониторинга внедрения политики и непрерывного совершенствования в области качества, корпоративной ответственности, охраны труда и окружающей среды.

-Соответствовать требованиям законодательства Республики Казахстан и внутренним требованиям ERGв сфере производственно-хозяйственной деятельности, охраны труда и окружающей среды.

- Принимать решения по управлению производством и обеспечению необходимыми ресурсами с учетом приоритета вопросов безопасности и охраны труда, окружающей среды, качества и корпоративной ответственности.

- Не превышать установленные проектами нормы, рационально использовать и сохранять природные ресурсы, минимизировать воздействие производства на сотрудников, местное население и окружающую среду.

-Управлять существующими и потенциальными рисками в сфере охраны труда и окружающей среды и снижать их до уровня, соответствующего целям и концепции Компании ERG.

-Предъявлять к подрядчикам такие же требования в области безопасности, охраны труда и окружающей среды, как и к своим сотрудникам. Работникам компании и работникам подрядных организаций соблюдение требований безопасности и охраны труда должно быть приоритетным при выполнении производственных заданий.

- Стремиться достичь ноль травм и ноль профессиональных заболеваний, поскольку все травмы и профессиональные заболевания предотвратимы. Сотрудники являются главной ценностью компании, которым гарантирована возможность профессионального роста и самореализации, условия труда, соответствующие действующим правилам и нормам.

Основные приоритеты компании:

- Удовлетворенность потребителей и расширение рынков сбыта угля.
- Внедрение инновационных технологий по переработке угля.
- Обеспечение необходимых ресурсов для выполнения установленных целей в области качества, охраны окружающей среды, охраны здоровья и обеспечении безопасности труда.
- Создание атмосферы для активного вовлечения всех работников в работу по повышению культуры, производства и безопасности, для формирования безопасного поведения работников предприятия и подрядных организаций.

Руководство АО «Шубарколь комир» берет на себя ответственность за реализацию настоящей политики и призывает всех работников АО и подрядчиков поддержать деятельность руководства по практическому воплощению указанных принципов и направлений в жизнь.” [7]. Соответствие данной Политике – обязанность каждого сотрудника АО «Шубарколь комир» и подрядчика, является главным условием работы с Компанией.

Предприятия Евразийской Группы в Казахстане так, например, в 2010-2017 гг. выделили на содержание социальной сферы деятельности, а также на спонсорство и благотворительность около 194 млрд тенге.

Одним из достижений в направлении развития регионов является ежегодное подписание Меморандумов о взаимном сотрудничестве с акиматами Актюбинской, Карагандинской, Костанайской, Павлодарской областей в 2017 году Евразийская Группа подписала Меморандумы на общую сумму 7 млрд тенге [8].

Таким образом, компания в четырех регионах страны, где расположены ее предприятия, ежегодно принимает участие в реализации значимых социально-экономических проектах, а также уделяет внимание ее экологической составляющей и рассматривается как добровольный отклик организации на социальные проблемы своих работников, жителей города, страны.

В результате глобализации, усиления конкуренции и влияния крупных транснациональных компаний, предприятиями большое внимание уделяется теме социальной и экологической ответственности. Корпоративная социальная ответственность подразумевает определенный уровень добровольного стремления выделять финансовые и материальные ресурсы на решение социальных и экологических проблем со стороны менеджмента организации, в основе лежит принцип добровольного участия предприятия в сохранении окружающей среды и в повышении образования и благосостояния своих сотрудников, исходя не из требований закона, а по моральным, этическим соображениям.

Список литературы:

1. Стратегия «Казахстан – 2050».
2. Послание Главы государства Касым-Жомарта Токаева народу Казахстана. 1 сентября 2020 г.
3. Учебник для бакалавров под редакцией профессора Э.М.Короткова - «Корпоративная социальная ответственность»- Москва: Юрайт, 2013, стр. 32-82.
4. Закон РК «О частном предпринимательстве» 03.12.2015.
5. СТ РК ИСО 26000-2011 «Руководство по социальной ответственности».
6. Р.М. Валеев. Международное экологическое право, М.: Статут, 2012, стр.56.
7. Официальный сайт корпорации EURASIANRESOURCESGROUP //https://www.erg.kz/ru//
8. Информационный портал – Казахстан 24 //http://shubarkolkomir.kz24.online//

МОДИФИКАЦИЯЛАҒАН ӨНІМДЕРГЕ ҚАТЫСТЫ ЭКОЛОГИЯЛЫҚ МАРКЕТИНГ-МЕНЕДЖМЕНТ МӘСЕЛЕЛЕРІ

ДАУЛЕТОВА А.М. э.ф.к., доцент
Қазтұтынуодағы Қарағады экономикалық университеті

Экологиялық аспектілерді кәсіпорынның барлық салаларына біріктіру экологиялық мәселелерді шешуде стратегиялық тәсілді қолдану қажеттілігін тудырды, бұл қазіргі жағдайда кәсіпорындардың бәсекеге қабілеттілігінің міндетті факторы болып табылады. Бұл тәсіл стратегиялық басқарудың барлық кезеңдеріне ерекше талаптар қояды: қоршаған ортаны талдау, миссия мен мақсаттарды анықтау, стратегияны таңдау, стратегияны орындау, бағалау және бақылау.

Қазақстан Республикасы экономикасының барлық салаларында стратегиялық экологиялық-экономикалық басқаруды табысты интеграциялау үшін шетелдік тәжірибені жинақтау және оны отандық жағдайларға бейімдеу қажет. Осыны ескере отырып, қазақстандық кәсіпорындар үшін экологиялық-экономикалық стратегия түрлерінің мынадай сыныптамасы әзірленді: экологиялық аспектілерді елемеу, сәйкестіктің мәжбүрлі стратегиясы, экологиялық аспектілер есебінен бәсекелестік артықшылық стратегиясы, тұрақты даму стратегиясы және таңдап алынған стратегияға сәйкес мемлекеттің экологиялық-құқықтық өрісіндегі кәсіпорын жағдайының графикалық көрінісі әзірленді (сурет 1).

Сурет 3 - Эколого-экономикалық стратегияны позициялау

Қазіргі нарықтық жағдайда компаниялар әрқашан белгілі бір бәсекелестік артықшылықтары бар, яғни қосымша қасиеттері бар өнімдер шығаруға тырысады: сақтау мерзімі, жарамдылық мерзімі, мөлшері, сыртқы түрі және т.б. мұндай өнімдерді өндіру өндірушілерге ақаулар санын төмендетуге, өнімнің мерзімінен бұрын бүлінуіне жол бермеуге, өнімнің қызмет ету мерзімін арттыруға, пайдалану үнемділігін арттыруға мүмкіндік береді.

Бәсекелестік артықшылықтары бар мұндай өнімдер ҒЗТҚЖ және гендік инженерияның нәтижелері - ГМО өнімдері болып табылады.

Генетикалық түрлендірілген организмдер (ГМО) гендік инженериялық ғылым әдісімен құрылады, ол жануар, микроорганизм немесе өсімдік геномына оған бірегей қасиеттер беру мақсатында басқа организмнің ДНК фрагментін енгізуге мүмкіндік береді. Мысалы, күріш әйел сүтінің құрамына жауап беретін адамның генін алып, күріштің қоректік қасиетін арттыра түседі. Осе ретте картопқа колорадо қоңызы үшін улы болатындай бактерия гені енгізілсе, қызанаққа суық пен аязға төзімділігін арттыру мақсатында арктикалық камбала балығының гені енгізілді [37].

ГМО өнімдерін жасау бойынша тәжірибелер 20 ғасырдың 70 жылдары басталды. Қытайда 1992 жылы пестицидтерге төзімді темекі өнімдері өсіріле бастады, ал АҚШ тасымалдауға төзімді генетикалық түрлендірілген қызанақ пайда болды. Сол кезден бастап ГМО өндірісі қарқын ала бастады және қазір ГМ жүгері, соя, картоп, күріш, рапс, қызанақ, бидай және қант қызылшасы, күнбағыс және бұршақ өнімдері алынған, сонымен қатар тұщы суда да, тұзды суда да өмір сүре алатын албырт балығы, сүтінің майлылығы жоғары сиырлар және басқа да көптеген организмдер пайда болды [38].

Бүгінгі таңда көптеген фирмалар сату көлемін ұлғайту үшін әртүрлі елдер үшін әртүрлі сападағы тамақ өнімдерін шығаратын қос стандартты қолдануда. Дегенмен де, соңғы кездері табиғи өнімдер сәнге айналып, мамандандырылған дүкендер ашылуда. Ондай дүкендер өздерін тек табиғи өнімдер сатушы ретінде маркетингтік тұрғыда позициялауда. Бұл дүкендердегі бағалар сәйкесінше қымбатырақ болып келеді, көптеген сатып алушылар мұндай «экологиялық таза» өнімдерді артық көреді.

Қазір «Бала кезіңнен таныс дәм» немесе «әжеміздің тағамы сияқты» сияқты ұрандар көбінесе қарапайым маркетингтік құралдарға айналған. Осы ретте тұтынушы өнімнің құрамын оқып шығу керек, мұнда әлемде ГМ-бактерияларын өндіруде негізгі қоспа болатын Е-951 ретінде таныс аспартам көш бастап тұр. Бұл тізімде содан кейін сахарин, бұрыннан таныс канцероген болып келетін бүгінде ол қанттың орнына барлық жерде қолданыс табууда.

Пайда массасын арттыру мақсатында маркетингтік шараларды күшейту нәтижесінде экологтар генетикалық өзгерген формалар жабайы табиғатқа еніп, экожүйелерде апатты өзгерістер болуы мүмкін деп алаңдауда. Мысалы, арамшөптер кросс-тоздандану кезінде ГМО-дан пестицидтер мен зиянкестерге төзімді ген алып, нәтижесінде олардың көбеюін бақыланбай қалу мүмкіндігі бар. Оған қоса, экожүйелердегі өзін-өзі реттеу қасиеті бұзылады. Өсімдіктердің көптеген түрлерін басып, арамшөптер айтарлықтай аумақтарға жайылуы ықтимал [39].

ГМО проблемасы экологиялық қауіптерден басқа, азық-түліктік қауіптер де тудыруы мүмкін. Бразилиялық грек жаңғағының генін сояның ДНК трансплантациялау арқылы алынған өзгертілген өнімін тұтыну көптеген адамдарда бөтен ақуызға аллергиялық реакциялар тудырды. Пестицидтерге төзімді өсімдік сорттары (мысалы, ГМ жүгері және соя) тұтыну барысында адам ағзасында зиянды заттар жиналып, ағзаны улауы мүмкін.

Қазір көптеген елдер ГМӨ (гені модификацияланған өнімдер) қолданады. Олардың арасында Қытай, АҚШ, Австралия, Мексика, Аргентина бар. Ал Швейцарияда референдум өткізіліп, бұл ел трансгенді өнімдерден бас тартты. АҚШ азық-түлік тауарларының 80% генетикалық түрлендірілген ингредиенттерді қолдану арқылы жасалған, сондықтан АҚШ қазіргі уақытта ГМП ірі өндірушісі болып табылады [40].

Қазақстан да генетикалық түрлендірілген (ГМ) өнімдерге қатысты шешім қабылдауға тура келеді, оның үстіне біздің жақын көршілеріміз (Қытай) оларды қарқынды түрде өндіреді. Гендік инженерия әдістері адамға қажетті қасиеттері бар, қажетті аминқышқылдар, ферменттер, гормондар мен дәрілік заттарды синтездейтін ағзаларды құруға, өсімдіктер мен жануарлар организмдеріндегі тұқым қуалайтын ақауларды жоюға және түзетуге мүмкіндік береді. Қазір

көптеген генетикалық түрлендірілген организмдер (ГМО) жасалып, оның ішінде малға арналған өнеркәсіптік жем-шөптік ақуыз микроорганизмдері, ақуыз-витаминдік қоспалар, амино қышқылдары, ферменттер, гормондар, өсіру препараттары жасалуда. Осы ағзалардың көмегімен адам ағзасына қауіпсіз инсулин, интерферон, кейбір антибиотиктер, гормондар мен дәрумендер алынады.

Соңғы жылдары мәдени өсімдіктердің көптеген ГМ сорттары пайда болды, олар: бунақ денелі зиянкестерден қорғайтын ВТ-сорттар (картоп, жүгері, соя, мақта); ГМ-вирустарға төзімді сорттар (асқабақ, кәді, мақта, темекі); гербицидтерге төзімді мақта, қант қызылшасы, рапс, цикорий және т. б. трансгенді сорттар.); ГМ - кейбір ерекше ферменттерді жаңа гендердің көмегімен синтездейтін жидектердің сорттары (диабетпен ауыратындар үшін қауіпті глюкозаның орнына-ерекше тәтті ақуыз, пісуді тездететін немесе баяулататын кейбір гормондар, өнімдерді сақтау мерзімін арттыратын ферменттер және т.б.). Оның ішінде шұжық, сосиска, сарделька және т.б. ет өнімдері; соялық сүт өнімдері; өсімдік майы, маргарин, майонез; балалар тағамы; балмұздақ; кәмпиттер мен кондитерлік өнімдер, шоколад; нан-тоқаш өнімдері. Трансгенді өсімдіктер әсіресе олардың қоршаған ортаға әсерін бақылауы жоқ дамушы елдерде кең таралуда.

Қазіргі уақытта кейбір елдер (АҚШ) генетикалық түрлендірілген өнімдерді бүкіл әлем нарықтарына белсенді түрде жылжытуда. Сонымен қатар, Еуроодақ елдері биологиялық қауіпсіздік жөніндегі хаттамада (Картахен хаттамасында) тіркелген «сақтық қағидатын» ұстанады [41, 24-бет]. ЕО Парламенті генетикалық түрлендірілген (ГМ) өнімдерді тіркеу және пайдалану ережелерін қатаңдатты. Мұндай тұқымдарды тамақ өнімдерін және дәрі - дәрмектерді өндірушілер оларды тіркеуге, лицензия алуға, өндіруден бастап тұтынуға дейінгі барлық кезеңдерде тауарларды үздіксіз бақылауға кепілдік беруге міндеттеді. Сатып алушыларға өнімнің барлық тұтыну қасиеттері мен оның әсерімен хабардар болу керек. Сонымен қатар, Лондондағы Кингс колледжінің ғалымы М.Кроулидің 10 жылдық зерттеулері көрсеткендей, тиісті күтім болмаған жағдайда ГМ өсімдіктері табиғи қарсыластарынан әлсіз болып келіп, нағыз «табиғи» мәдени өсімдіктерді ығыстыра алмайды [42, б.53].

Қазірдің өзінде әлемнің жетекші зертханаларында зерттеулер вакцина өсімдіктерін, дәрі-дәрмек фабрикаларын, өнеркәсіптік өнімдерді өндіруге арналған биореактор өсімдіктерін (пластиктің, бояғыштардың, техникалық майлардың және олардың қоспаларының әртүрлі түрлерін, мысалы, ішкі жану қозғалтқыштарын) құру бағытында жүргізілуде. Орта есеппен, жаңа сортты алу үшін әр жүз трансгенді өсімдіктердің бірнешеуі ғана таңдалады. Сонымен қатар, олар көптеген талаптарды қанағаттандыруы керек және негізгі биохимиялық, физиологиялық және морфологиялық сипаттамалары бойынша бастапқы өсімдіктен (донордан) ерекшеленбеуі керек. Әдетте жаңа сортты жасап шығаруда ол өнім әдетте 5-10 жыл бойы түрлі сынақтардан өтеді [43, б.70].

АҚШ азық-түлік өндіруге арналған табиғи жүгері дәндерінде адамдарда аллергиялық реакциялар тудыратын генетикалық өзгертілген StarLink жүгері ақуызы табылды. Гендік инженерия арқылы алынған StarLink сорты қауіпті зиянкестерге - еуропалық жүгері тартқышқа жоғары қарсылыққа ие. Бірақ оның ақуызы адамдарда аллергия тудыруы мүмкін болғандықтан, сортты тағамға қолдануға рұқсат етілмейді. Оның мал азығына арналған егістіктері жүгері егілетін алқаптардың 1% азын алады. Енді StarLink ақуызының іздері тағамнан табылды. Дегенмен, гендік инженерия саласындағы зерттеулерден бас тартуға және органикалық егіншілікке толық көшуге шақыру биологиялық тұрғыдан да, экономикалық тұрғыдан да сын көтермейді.

Дегенімен, гендік инженерияның қауіптілігін растайтын бірде-бір факт жоқ. АҚШ ГМ-сояның 70% ішкі нарықта пайдаланылады, ЕО елдері жыл сайын Аргентинадан 35 мың тонна ГМ-соя кіргізеді. Ал Қытайда Ғылым Академиясы ГМ сорттарды енгізу арқылы пестицидтерді

қолдануды 80% төмендетеді деп есептейді. Биотехнологияларды ауыл шаруашылығына енгізу туралы петицияға бүкіл әлемнің 3200 ғалымы, оның ішінде Нобель сыйлығының 20 лауреаты қол қойды [44, 38-бет]. Соған қарамастан, азаматтарды таңдау саналы және объективті және толық ақпаратқа негізделуі керек.

Трансгенді өнімдер шығарумен айналысатын қазіргі заманғы биотехнологиялық компаниялар үлкен қарқынмен дамуда. Қазірдің өзінде үлкен инвестициялар тартылған бұндай өндірісті тоқтату мүмкін емес. Гендік инженерия көмегімен жасалған өнімдердің қолданылуына қатысты тұтынушылар генетикалық түрлендірілген ингредиенттерді пайдаланатын фирмаларды білуі тиіс (оның үстіне ҚР олар кеңінен таралған). Төменде олардың тізімі келтірілген:

Kellogg 's (Келлогс) - дайын таңғы ас, оның ішінде жүгері ұлпектерін өндіреді.

Nestle (Nestle) - балалар тағамы, майонез, тұздықтар және т. б.

HeinzFoods (Хайенц Фудс) - кетчуптар, тұздықтар.

Coca-cola (Кока-кола) - Кока-кола, Спрайт, Фанта.

Mc Donald 's (Макдональдс) - жылдам тамақтану мейрамханалар желісі.

Danone (Данон) - йогурт, айран, сүзбе, балалар тағамы.

Similac (Симилак) - балалар тағамы.

Cadbury (Кадбери) - шоколад, какао (жеміс және жаңғақ).

Mars (Марс) - шоколад және M, Snickers, Twix, Milky Way.

Пепсико (Пепси-Кола) - Пепси, Миринда, Севен-Ап.

Қоршаған ортаны және адамдардың денсаулығын кейбір қауіпті әзірлемелер нәтижесінде ықтимал теріс салдарлардан қорғау үшін гендік инженерияда болып жатқан процестерді жұртшылық тарапынан заңнамалық реттеу және бақылау қажет. Генетикалық өзгерген тағамның кейбір түрлерінде токсиндер мен аллергиялар болуы мүмкін, ал генетикалық өзгерген организмдер табиғи популяциялармен араласып, жер экожүйесінде қайтымсыз биологиялық өзгерістер тудыруы мүмкін.

ГМ сорттарын пайдаланудың келесі тұрғыдағы артықшылықтары бар:

топырақ эрозиясының алдын алады, өйткені гербицидтерге төзімді өсімдіктер жұмсақ жерді өңдеудің жұмсақ әдісін, өзендер мен дренаждарды тазарту, ауыз суды тазарту, атмосфераға көмірқышқыл газының шығарылуын азайту, егістік арқылы шығындарын үнемдеуге мүмкіндік береді;

бұл сортсыз әдіске көшу арқылы биоәртүрлілік артады;

ауыл шаруашылығы техникасын пайдалану төмендеп, дизель отыны үнемделеді;

неғұрлым жұмсақ гербицидтерді қолдану арқасында су мен топырақтың химиялық ластануы төмендейді, топырақ ылғалын үнемдейді, ал тұщы судың әлемдік шығынының 70% ауыл шаруашылығына тиесілі;

ластанған топырақтың фиторемедиациясы;

ГМ-өсімдіктерден биологиялық ыдырайтын пластмассалар алуға, оларды жаңартылатын энергия көзі және маңызды полимерлер синтезі ретінде пайдалануға болады.

Міндетті таңбалауды енгізуді жақтаушылар бұл тұтынушыларға өнімнің қалай жасалғандығы туралы ақпарат алуға және генетикалық түрлендірілген ингредиенттері бар тағамдарды сатып алу-алмау туралы шешім қабылдауға мүмкіндік береді деп санайды.

Агробизнес өкілдері, фермерлер мен бөлшек сауда дүкендері бұл бастамаға қарсы, мұның бәрі өнімнің қымбаттауына әкеліп соғады және көптеген негізсіз сот істерін тудырады деп мәлімдейді.

Қарқынды бәсекелестік жағдайында өндірушілер мен маркетингтер күрделі шешімдер қабылдауға, бір жағынан клиенттерге тиімді қызмет көрсетуді таңдауға, екінші жағынан тұтынушылардың қажеттіліктері мен тілектері мен әлеуметтік әл – ауқат арасындағы сәйкестікке қол жеткізуге тырысады. Осылайша, маркетингті қоғам үшін маңызы, интеграция

қажеттілігі, элеуметтік жауапкершілік және этика тұрғысынан қарастыру қажет. Экологиялық таза және қауіпсіз өнімді дамыту Қазақстан үшін басым бағыт, еліміздің халқын, жер бетіндегі табиғат пен өмірді сақтау үшін маңызды болуға тиіс.

ҚОЛДАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТЕР:

- 1.<http://www.placewoman.ru/gmo/>
- 2.<http://mirsovetov.ru/a/medicine/nutrition/gmo.html>
- 3.<http://www.om-planet.com/>
- 4.<http://ratingc.com/article>
- 5.Семинар по генетически модифицированным организмам в Бишкеке. «Экология и устойчивое развитие», №6, 2004, с.24
- 6.«Экология и жизнь», №3, 2001, с.53-54
- 7.Елдышев Ю.Н., Конов А.Л. Генетическая инженерия растений. «Экология и жизнь», №2, 2012, с.70
- 8.Цоллин Р. «Экология и устойчивое развитие», №4 (33), 2009, с.38
- 9.Что такое генетически модифицированные организмы? «Экология и устойчивое развитие», №10, 2003, с.39-42.

УДК 656

УСТОЙЧИВОЕ РАЗВИТИЕ ТРАНСПОРТНОЙ СИСТЕМЫ ГОРОДА НА ПРИНЦИПАХ ЭКОЛОГИСТИКИ

ЗАЯЧКОВСКАЯ Г.А., к. э. н., доцент,

Хмельницкий кооперативный торгово-экономический институт

Интенсивный рост количества автотранспортных средств за последние десятилетия привел к перегрузке улично-дорожной сети крупных городов во многих странах мира. Это обострило социально-экономические, санитарно-гигиенические и технические проблемы, связанные как со здоровьем людей, так и с организацией и безопасностью дорожного движения.

В соответствии с решениями саммита Организации Объединенных Наций по устойчивому развитию «Рио + 20» определена концепция устойчивого развития, которая включает три составляющих:

экологическую - устанавливает условия и границы восстановления экологических систем;

экономическую - предполагает формирование экономической системы, гармонизированной с экологическим фактором развития;

социальную - утверждает право человека на высокий жизненный уровень в условиях экологической безопасности и благополучия [1].

Устойчивое развитие транспортной системы городов рассматривается с точки зрения ее влияния на социальную, экологическую и климатическую среду, измеряется ее эффективностью и действенностью. В современных условиях для устранения негативного влияния транспорта на окружающую среду необходимо соблюдать следующие принципы его устойчивого развития [2]:

Планирование городов высокой плотности застройки и человеческого предполагает согласование развития городов и их транспортной системы; предоставление приоритетности использования экологических видов транспорта; разработку мероприятий по замедлению автомобильного трафика и т. п.

Развитие городов, ориентированных на общественный транспорт предусматривает строительство торговых центров на ключевых пересадочных узлах; размещение офисных центров рядом с остановками общественного транспорта; организацию остановок общественного транспорта возле многоквартирных домов и велопарковок на остановках.

Оптимизация дорожной сети и ее использование предполагает предоставление информации жителям и посетителям городов о времени прибытия общественного транспорта, пробках, наличии свободных мест на парковках; совершенствование перекрестков, критичных для пешеходов, велосипедистов и общественного транспорта; обеспечение высокого качества обслуживания общественным транспортом на основе показателей эффективности, доступной цены на проезд для разных категорий населения; создание качественных служб такси и др. Так, украинские студенты сталкиваются с проблемой больших расходов на оплату услуг общественного транспорта. Однако, в странах ЕС существуют различные системы льгот для молодежи, например, в Польше ученики в общественном транспорте платят 30%-50% от стоимости билета, в Нидерландах студенты имеют право бесплатного проезда в городском транспорте, если они учатся на отлично. В Варшаве, Польша, бизнесмены предлагают бесплатное пользование велосипедами для студентов не старше 26 лет в обмен на ежемесячную смену рекламы на велосипеде и проезд на минимальное расстояние в 120 км в месяц [3].

Совершенствование общественного транспорта предусматривает развитие системы общественного транспорта, в которой представлены скоростные автобусные перевозки и рельсовый транспорт, наличие удобных пересадочных узлов.

Поощрение пешеходного и велосипедного движения требует реализации комплексных велосипедных и пешеходных городских программ, включающих строительство велодорожек, создание городской велосипедной сети и системы городского велопроката; образования пешеходных зон; повышение безопасности для пешеходов и т.п.

Использование муниципального велотранспорта позволяет решить ряд проблем, а именно: уменьшается зависимость населения от автотранспорта; устраняется недостаток прямых автодорожных связей между микрорайонами городов; снижается потребность в автомобильных поездках и автостоянках; сокращаются препятствия в дорожном движении на улицах города.

Большинство европейских городов перешло к формированию интермодальной транспортной системы, предусматривающей «оптимальное сосуществование различных форм передвижения (пешеходное, велосипедное движение, различные виды общественного транспорта, автомобили), при которой, с одной стороны, максимально эффективно используется уличная сеть города и обеспечивается максимальная мобильность и равные возможности в передвижении всех людей, в т.ч. возможность выбора способа передвижения, а с другой - минимизируется негативное влияние транспорта на городскую среду и экологию» [4]. Так, в Вене, Австрия, с 2003 г. работает сеть станций муниципального проката велосипедов Citybike-Wien, к 2008 году на развитие велосети из городской казны ежегодно выделялось около 6 млн. евро [5]. В Севилье, Испания, функционирует муниципальный велопрокат SEVici, насчитывающий 2500 велосипедов и 250 прокатных пунктов. Кроме того, в городе пытаются совместить велосипеды с общественным транспортом: пассажиры, прибывающие на главный городской автовокзал, могут воспользоваться своим билетом, чтобы бесплатно на весь день арендовать велосипеды [6]. В Нидерландах используют подогрев велосипедных дорожек для того, чтобы сделать возможным передвижение на велосипедах зимой [7].

Контроль использования транспортных средств предполагает возможность использования служебных автомобилей в личных целях на определенных условиях; отведение специальных мест для парковки транспорта компаний и их работников; ограничения перемещения на автомобилях в определенных районах города; размещение логистических центров в районах, близких к железнодорожным вокзалам и портам. Например, в Париже создана система

логистического пространства города, которая предусматривает перевозку товаров для определенных районов города с использованием трехколесных авто и электромобилей [8].

Продвижение использования экологических транспортных средств предусматривает закупку автобусов, работающих на сжиженном природном газе, гибридных автомобилей и электромобилей для нужд города; создание зон доступа в центральных районах города для транспорта с низким уровнем выбросов; развитие сети электрических заправок для электромобилей и др. Например, в Варшаве, Польша, внедряется программа обеспечения электромобильности города, согласно которой будет установлено 500 пунктов зарядки электромобилей [7].

Управление парковкой подразумевает эффективную реализацию городской политики в сфере парковки транспортных средств; установление оптимальной платы за парковку; ограничение продолжительности парковки и т.п. Так, муниципалитет Копенгагена внедрил схемы парковки и схемы разгрузки улиц с целью повышения безопасности на дорогах возле школ.

Стратегия коммуникации предусматривает продвижение продукции местного производства с целью уменьшения потребности в транспортировке товаров; популяризацию отдыха рядом с домом и езды на велосипеде; поощрение развития райдшеринга (совместных поездок на автомобиле), что способствует снижению трафика, помогает разгрузить дороги в час пик и уменьшает негативное влияние выхлопных газов на окружающую среду.

Комплексный подход к решению проблем требует разработки плана устойчивой городской мобильности, который предусматривает сочетание, с одной стороны, мероприятий по улучшению условий для пешеходного и велосипедного движения, общественного транспорта, а с другой - регулятивных мер по парковке, ограничению скорости и управлению дорожным движением; диджитализации процессов управления транспортными потоками путем автоматизации системы управления светофорами и общественным транспортом, введение электронных билетов; создание учреждений, ответственных за устойчивое развитие транспорта, мониторинг реализации плана по системе показателей, учитывающих состояние окружающей среды; обсуждение решения проблем со стейкхолдерами.

Таким образом, развитие транспортной системы городов на основе принципов устойчивого развития городского транспорта будет способствовать повышению мобильности населения, улучшению логистических систем, использованию новых видов транспорта и экологического развития городов.

Список литературы:

1. Концепція сталого розвитку. – Режим доступа: <http://wdc.org.ua/uk/node/356>
2. 10 принципов устойчивого городского. – Режим доступа: <https://www.sutp.org/publications/10-principles-for-sustainable-urban-transport/>
3. Гальшев А.Б. Решение экологических и социально-экономических проблем крупных городов путем развития велосипедного движения // Международный студенческий научный вестник. – 2015. – № 3.
4. Програма розвитку велосипедної інфраструктури м. Дніпропетровська на 2015-2030 роки. – Режим доступа: <http://dnepr.info/wp-content/uploads/2015/03/Programa-veloinfrastrukturi-i-Dodatki.pdf>
5. Перспективи розвитку велотранспорту у великих містах. – Режим доступа: http://easy-cycling.com/bicycle_transport-ukr.htm
6. Как Севилья стала велостолицей Южной Европы. – Режим доступа: <http://letsbikeit.ru/2015/05/seville-cycling-capital-southern-europe/>

7. Teletov O., Petrushenko Y., Bilenko V. Bicycle transport as an object of ecological marketing and innovations in urban transportations // Маркетингіменеджментінноваций. – 2016. - № 3. - С. 283-292.

8. Urban mobility plans. National approaches and local practice. – Режим доступа: <https://www.sutp.org/publications/urban-mobility-plans-national-approaches-and-local-practices/>

ОӘК 581.9(574)

**СОЛТҮСТІК ҚАЗАҚСТАН АУМАҒЫНЫҢ ЗЕРТТЕЛУ ТАРИХЫНА
БОТАНИКАЛЫҚ-ГЕОГРАФИЯЛЫҚ ТАЛДАУ («БҰЙРАТАУ» МЕМЛЕКЕТТІК
ҰЛТТЫҚ ТАБИҒИ САЯБАҒЫ МЫСАЛЫНДА)**

КЕНЖИНА К.Д. – аға оқытушы, жаратылыс ғылымдарының магистрі,
АУЕЛЬБЕКОВА А.К – б.ғ.к., доцент
Академик Е.А.Бөкетов атындағы Қарағанды университеті

Зерттелуші аумақты геоботаникалық тұрғыдан қарастыру әрекеттері ботаника ғылымы дамуының барлық кезеңдерінде жүргізілді десе де болады. Дегенмен, КСРО территориясының геоботаникалық зерттеу жұмыстарының ең маңызды нәтижесі ретінде 1947 жылы жарық көрген КСРО-ның геоботаникалық аудандастырылу картасын атауға болады. Сондай-ақ, маңызды еңбектердің қатарына Г.Н.Огуреваның КСРО-ны геоботаникалық аудандастыру еңбектерін, Б.А.Юрцева еңбектеріндегі территорияны аудандастыру үшін ботаникалық-географиялық зерттеулерді және т.б. жатқызуға болады.

Азия мен Қазақстан территориясын флористикалық зерттеу кезеңдерін төмендегідей көрсетуге болады:

1. Даланы негізінен флористикалық зерттеу кезеңі ХІХ ғ. көп бөлігін, яғни 80-ші жылдарына дейінгі кезеңді тұтас қамтиды. Бұл кезеңде КСРО-ның азиялық бөлігі мен Солтүстік Қазақстанның дала аудандарында А.Шренк болып, батыс аудандарды зерттеу И.Г.Борщовқа (1865) тиесілі болды. Осы кезеңнің екінші жартысындағы зерттеу жұмыстарын Миддендорф жүргізген.

2. «Ботаникалық-географиялық» зерттеулер кезеңі ХІХ ғ. 80-ші жылдарынан бастап, 1917 ж. дейінгі уақытты қамтиды. Бұл кезеңде Батыс Сібір мен Солтүстік Қазақстан далаларына А.Я.Гордягин, П.Н.Крылов, И.М.Крашенинниковтың еңбектері арналған. Осы кезеңде (1908 ж. 1917-ға дейін) КСРО-ның Азиялық бөлігінде, яғни Батыс Сібір мен Солтүстік Қазақстанның далалық аудандарының көп бөлігін қамтыған топырақтық-ботаникалық зерттеулер жүргізілді. Солтүстік (далалық) Қазақстанды геоботаникалық тұрғыда зерттеуде В.П.Дробовтың, Ф.Ф.Зелинскидің, М.Ф.Короткидің, К.К.Косинскидің, И.М.Крашенинниковтың, С.Е.Кучеровскаяның, М.И.Пташицкидің, В.М.Савичтің, В.И.Смирновтың, Н.В.Шипчинскидің еңбектері де үлкен рөл ойнады.

3. Даланы зерттеу тарихындағы геоботаникалық кезең (2-ші) ХХ ғ. 1917 жылдарынан 40-шы жылдарына дейінгі уақыт аралығын қамтиды. Бұл кезең жұмыстарында Солтүстік (далалық) Қазақстанның әр аудандарын В.И.Баранов (1925), В.Крюгер (1927, 1928), С.Е.Рожанец-Кучеровская (1926), В.А.Шелудякова (1926) сынды және т.б.ғалымдар зерттеді. И.М.Крашенинниковтың берілген территорияны геоботаникалық аудандастыруға баса назар аударған (1923, 1925) қызықты еңбектері де осы кезеңге жатады.

1933 ж. А.В.Прозоровский, Н.И.Рубцов және А.А.Дмитриева құрастырған Қазақстан өсімдіктерінің картасы жарық көрді. Бұл картада біздің республикамыздың бөліктері, әсіресе

далалық бөлігі, егжей-тегжейлі көрсетілген. Төмендегі 1-2 кестелерден Қазақстанның далалық бөлігінің негізгі геоботаникалық зерттеулерін, кезеңдер бойынша көруге болады [1].

1 кесте

Солтүстік (далалық) Қазақстанның XIX ғ. соңынан бастап зерттелу кезеңі

С.И.Коржинский (1888-1891, 1899, 1900) Кеңестер Одағының Еуропалық және Азиялық бөліктері		А.Н.Краснов (1894,1899) Кеңестер Одағының Еуропалық және Азиялық бөліктері		Б.А.Келлер (1916, 1923) КСРО-ның Еуропалық және Азиялық бөліктері		И.М.Крашенинников (1923, 1925) Қазақстан		Е.М.Лавренко (1937) Еуразиялық дала облысы							
Дала облысы (1899), (Қара топырақты дала облысы - 1900)	Шалғынды далалар	Шалғынды далалар	Далаалды	Шалғынды далалар	Орман зоны	Белдеу тармақтары: Жапырақты ормандар және түрлі шөпті- шалғынды далалар		Қоңыржай-ылғалды бозды-әртүрлі шөпті далалар зонасы (қара топырақты)		Орманды дала зонасы	Далаланған шалғындар (шалғындардың ти тармағы) Азып-тозған (қайталама құбылыс ретінде) және сілтісізденген (аздап, ішінара) қара топырақтар				
		Бетегелі далалар (Кәдімгі далалар, 1899)	Жартылай дала	Бетегелі далалар		Орманды дала		Шымқабатты-(боз- және бетегелі-) шалғынды далалар шымды дақылдар: <i>Festuca sulcate</i> , <i>Stipa</i> <i>Joannis</i> , <i>Koeleria gracilis</i> және т.б.			Құрғақ далалар зонасы (боз-түрлі (қовылыно-тишовые) далалар)	Орманды дала зонасы		Шалғынды далалар (далалардың тип тармағы) Сілтісізденген (аздап, ішінара) және күшті қара топырақтар	
	Далаға тән немесе боз-бетегелі жолақ (1900)	Нағыз дала	Жартылай дала	Шөптесін-далалы зона	Дала		Бозды, ірі шымды далалар Шымды далалар: <i>Stipa stenophylla</i> , <i>S.capillata</i> және т.б.		Б) «Ең кедей және ксерофитті нұсқа» (ашық қоңыр топырақ)			Дала зонасы	Өртүрлі шөпті- далалар		Нағыз далалар (далалардың тип тармағы) Шымды-дақылды әртүрлі шөпке бай далалар (формацияның топ тармағы) Ең қарапайым зоналық формация – әртүрлі шөпті бетегелі-бозды далалар. Қарапайым азовалды, кавказалды, оңтүстік (ішінара) қара топырақтар
					Бозды және бозды- бетегелі далалар, ұсақ шымды Шымды дақылдар: <i>Stipa Lessingiana</i> , <i>S.capillata</i> , <i>Festuca</i> <i>sulcate</i> және т.б.		Кешенді бетегелі- жусанды далалар зонасы (кейбір авторлар бойынша шөлейт)		Дала зонасы		Бетегелі-бозды далалар зона тармағы		Нағыз далалар (далалардың тип бөлігі) Шымды-дақылды әртүрлі шөптерге кедей далалар (формацияның топ тармағы) Зоналық ең қарапайым формация – бетегелі-бозды далалар Оңтүстік қара топырақтар (ішінара) және қара қоңыр топырақтар		

					Шөлейтті зона	Шымды–дақылды-түймедақты және жусанды шөлейттер Шымдыдақылдардан: <i>Festuca sulcata</i> , <i>Stipa capillata</i> s. 1		Жусанды-бетегелі-бозды далалар зона тармағы	Шөлденген далалар (далалардың тип тармағы) Ең қарапайым формация – жусанды-бетегелі-бозды далалар. Қызғылт және ішінара (аздаған) ашық қызғылт топырақтар
				Жусанды-шымды-дақылды шөлейттер Жартылай бұташықтар басым Шымды дақылдардан: <i>Festuca sulcata</i> , <i>Stipa capillata</i> s. 1					

2 кесте Солтүстік (далалық) Қазақстанның кеңестік ботаниктермен XXғ. 30-шы жылдарында зерттелуі

А.В.Прозоровский (1933) Қазақстан		В.В.Алехин (1936) Еуразиялық дала облысы		Е.М.Лавренко (1937) Еуразиялық дала облысы		
А. Дала облысы	1. Орманды дала зонасы (қара топырақтар)	Оңтүстік орманды дала Қайыңды шоқтар шалғынды далалармен кезектесіп отырады Бозды-шалғынды далалар <i>Stipa rubens</i> , <i>S.capillata</i> , <i>Festuca sulcata</i>	Солтүстік далалар (Жалпақ жапырақты дақылды әдемі алуан түрлі шөптер) Боздан: <i>Stipa Joann.</i> , <i>S.stenoph.</i>	Солтүстіктік гигрофилді (ылғал сүйгіштер) нұсқасы	Орманды дала зонасы	Далаланған шалғындар (шалғындардың тип тармағы) Тозған (қайталама құбылыс ретінде) және сілтісізденген (біраз бөлігі) қара топырақтар
	2. Бозды -эртүрлі шөпті далалар зонасы (қара топырақ)	Қызылбозды-эртүрлі шөпті далалар <i>Stipa rubens</i> , <i>S.capillata</i> , <i>Festuca sulcata</i> , <i>Avena desertorum</i>		Негізгі мезофилді (орташа температура сүйгіштер) нұсқа		Шалғынды далалар (далалардың тип тармағы) Сілтісізденген (ішінара) және күшті қара топырақтар

Бұл кеңестік ботаник-географтардың бүкіл КСРО территориясын геоботаникалық мақсатта зерттеулерінің аса ірі далалық және іргелі теориялық еңбектері болып табылады.

Келесі кезеңге, яғни XX-шы ғасырдың 50-ші жылдарынан бастап 90-шы жылдарына дейінгі жұмыстарға, Қазақстан өсімдіктер дүниесін зерттеушілер, өз заманының көрнекті ботаник-ғалымдары: Е.И.Рачковскаяның, И.В.Борисованың, З.В.Карамышеваның, Т.И.Исаченконың т.б. жұмыстарын жатқызуға болады. Олардың далалық ғылыми-теориялық зерттеулерінің нәтижесінде келесі еңбектер: Солтүстік Қазақстанның өсімдіктер картасы (1960); Орталық Қазақстанның далалық бөлігінің ботаникалық географиясы (1973); Қазақ ұсақ шоқысының далалық бөлігінің өсімдіктер картасы (1973, 1975); Қазақстан мен Орталық Азия өсімдіктерінің картасы (1995) және т.б. жарық көрді. Бұл аталған кезеңде жарық көрген еңбектердің тек кішкентай бөлігі. Е.И.Рачковскаяның еңбектері бірнеше онжылдықтар бойы Солтүстік Қазақстанның өсімдіктер жамылғысына, олардың аудандастырылуына және картографиялануына арналды [2]. Келесі кезеңдерде, ертеректе құрылған карталарды жетілдіруге және геоботаникалық аудандар карталарын цифрландыруға арналған жұмыстар атқарылды.

Қазақстан территориясын қазіргі геоботаникалық зерттеулерге жергілікті жерді тереңдете зерттеулер тән. Сәйкесінше, әр территорияның өсімдіктер жамылғысын бірнеше аудандастыру түрлеріне дифференциациялау жұмыстары жүргізілуде. Бүгінгі уақытта қазіргі геоботаниктер аудандастыруды үш жүйе: геоботаникалық, флористикалық және ботаникалық-географиялық бойынша жүргізуде [3]. Осы теорияға сәйкес әр зерттелуші территория бірнеше аудандастыру түріне және өсімдіктер жамылғысының физикалық-географиялық сипатына, топырақ құрамына, агроклиматтық жағдайларға және т.б. байланысты таралуын ажырата алу принциптеріне ие болуы мүмкін.

Қазіргі уақытта қазақстандық геоботаниктердің зерттеулері Қазақстанның ерекше қорғауға алынған табиғи территориялары (ЕҚТТ) өсімдіктерін неғұрлым егжей-тегжейлі зерттеуге бағытталған. Сәйкесінше, ондағы табиғат кешені алуан түрлі. Негізгі зерттеу нысаным болып табылатын, 2011 жылы құрылған, әзірге еліміздегі ең соңғы ашылған, «Бұйратау» Мемлекеттік Ұлттық табиғи саябағы, солардың бірі. Ол екі (Ақмола және Қарағанды) облыс территориясын алып жатыр. Географиялық орны ерекшелігіне байланысты қоңыржай-құрғақ және құрғақ далалар зона тармақтары арасындағы ауыспалы жолақта орналасуы осы территорияның далалар экожүйесінің ормандармен сәйкес келу ерекшелігін айқындайды. Ұлттық табиғи саябақ Теміртау мен Ақмола облысы, Ерейментау ауданының, Қарағанды облысы Осакаров ауданы, жалпы жер қоры мен орман қоры мекемелері жерлерінде құрылған. Ол екі филиалдан: «Ерейментау» (60814 га) және «Белодымовка» (28154 га) тұрады. Ұлттық саябақтың жалпы ауданы – 88968 га, саябақ маңында жалпы ауданы 88064 га жерде қорғау зонасы қалыптасқан [4].

Салыстырмалы түрде, жаңадан ашылған, әлі де болса геоботаникалық зерттеуді көп қажет ететін осы саябаққа бүгінде көптеген ғылыми зерттеулер арналған. Студент, магистрант, докторанттардың өзіндік зерттеулерін айтпағанда, негізгі іргелі еңбектер, нысан ашылған кезеңнен бастап өзінің зерттеу нысанына айналдырған М.Ю.Ишмуратованың бірқатар еңбектерін атап кетуге болады. Олар: әр жыл сайын берілген нысанның есеп-жылнамаларымен қатар, эндемик, дәрілік, жалпы шаруашылық маңызы жоғары өсімдіктеріне арнаған ғылыми мақалалары.

Бұл жыл сайын жүргізіліп тұрған ботаникалық жүйелі зерттеулер, ұлттық саябақ территориясында келесі өсімдіктер түрлерін, олардың шаруашылық (әсіресе медициналық) маңызын анықтауға мүмкіндік берді. Осы еңбектердің нәтижелерін 3 кестеден көруге болады.

3 кесте «Бұйратау» МҰТС шаруашылық маңызы жоғары өсімдіктер түрлерінің топтамасы [5]

	Өсімдік атауы	Тұқымдас саны	Туыс саны	Түр саны
	Дәрілік өсімдіктер	51	152	231 [6]

Азықтық (жемшөп)	20	76	115
Техникалық	19	31	40
Тағамдық	15	17	28
Балды өсімдіктер	17	55	74
Эфирмайлы	12	37	60
Сәнді	20	61	72

Қазақстан территориясы табиғаты алуан түрлі және өзіндік ерекшелікке ие. Осы орайда «Бұйратау» МҰТС-ның да өсімдіктер жамылғысы өзіндік ерекшелікке ие. Себебі, аймақта шаруашылық маңызға ие көптеген өсімдіктермен қатар, эндемиктер де жеткілікті. Ол өсімдіктердің түрлік құрамы 4 кестеде берілген.

4 кесте «Бұйратау» МҰТС эндемик өсімдіктер түрлерінің топтамасы [7]

Тұқымдас	Туыс	Түр
Қайыңдар - <i>Betulaceae</i>	Қайың - <i>Betula</i>	Қырғыз қайың
Сүттігенділер - <i>Euphorbiaceae</i>	Сүттіген - <i>Euphorbia</i>	Ұсақжеміс сүттіген
Шатыргүлдер - <i>Apiaceae</i>	Сілет - <i>Trinia</i>	Бұдыр сілет
Ерінгүлдер - <i>Lamiaceae</i>	Жебір - <i>Thymus</i>	Жалаң жебір
Астрагүлдер - <i>Asteraceae</i>	Түймебас - <i>Serratula</i>	Қырғыз түймебасы Тілімді түймебас
	Алатұқым - <i>Phalacrachena</i>	Қасқа алатұқым

Ерекше қорғауға алынған территориялар да осындай нысандар. Оның өсімдіктер құрамында да адам шаруашылығында қажетті, маңызды - дәрілік, жем-шөптік т.б. түрлер көптеп кездеседі. Флораның бұл әлеуеті, берілген түрлерді селекциялық зерттеулер мен биоалуантүрлілікті сақтауда пайдаланылады.

Қорыта келгенде, бүгінде аталған нысан өсімдіктерін зерттеу негізінде олардың 73 тұқымдасқа жататын 277 туыстар мен соның құрамындағы 504 өсімдіктер түрлері анықталған. «Бұйратау» Мемлекеттік Ұлттық табиғи саябағының түрлік және ландшафттық тұрғыдан алуан түрлі өсімдіктер әлемін жан-жақты түбегейлі зерттеу өсімдіктік шикізат қорының шаруашылықта пайдаланылып жатқан, немесе ертеректе пайдаланылған құнды көздерін анықтауға мүмкіндік береді.

Әдебиеттер тізімі:

1. Е.М.Лавренко. Степи СССР. РАСТИТЕЛЬНОСТЬ СССР. ТОМ 2. ИЗД-ВО АКАДЕМИИ НАУК СССР. М.-Л.-1940. С.2-206
2. Юбилей и даты. Екатерина Ивановна Рачковская (к 80-летию со дня рождения). Растительность России. СПб., 2007. №11. С.139-146
3. Т.А.Рубцова, Д.М.Фетисов, А.Н.Гелунов. Новое геоботаническое районирование Еврейской автономной области. Вестник ДВО РАН. 2016 №1. С.26-37.
4. Отчет по теме: Оценка видового состава и современного состояния популяций лекарственных растений ГНПП «Буратау» за 2018 год. Мукашева М.А., Ишмуратова М.Ю., п.Молодежный, 2019
5. Ишмуратова М.Ю. и др. Изучение хозяйственнооценных растений государственного национального природного парка «Буйратау». // Естественные и математические науки в современном мире. №10(34), 2015 г., С.70-76
6. Ишмуратова М.Ю., Исмаилова Ф.М. Лекарственные растения Государственного национального природного парка «Буйратау» // Актуальные проблемы современности, серия фармация, 2018, № 2 (20), С. 197-202.
7. Ишмуратова М.Ю. Видовой состав эндемичных растений флоры Павлодарской области // Актуальные проблемы современности, 2018, № 4 (18), С. 172-176.

ӨНЕРКӘСІПТІК КӘСІПОРЫНДАРДА ЭКОЛОГИЯЛЫҚ МЕНЕДЖМЕНТ ЖҮЙЕСІН ҚҰРУ - ҚОРШАҒАН ОРТАНЫ ЖАҚСARTУДАҒЫ МАҢЫЗДЫ ҚАДАМ

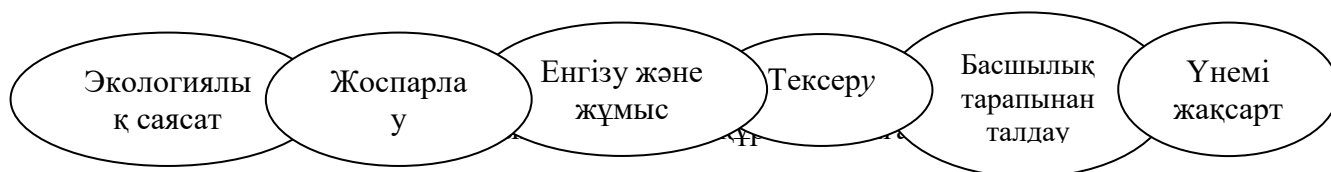
ОСПАНОВА Г.К. х.ғ.к., доцент,
Қазтұтынуодағы Қарағанды экономикалық университеті

Қазіргі уақытта бүкіл әлемде қоршаған ортаның жай-күйін сақтау мен жақсарту және адамдардың денсаулығын қорғау проблемаларына алаңдаушылық артып келеді. Өнеркәсіптік кәсіпорындар бірінші кезекте экологтар тарапынан сынға алынатын объектілер болып табылады. Сондықтан ИСО 9001 сапа жүйесіне арналған сертификатпен қатар бүкіл әлемде экологиялық менеджмент жүйесіне қойылатын талаптарды белгілейтін ИСО 14001 экологиялық менеджмент сертификаты енгізіледі. Өнеркәсіптік өндірістің экологиялық мәселелерін шешудің жаңа жолдары мен тәсілдерін табу қажеттілігі күн сайын айқын бола түсуде. Әлемдегі осындай жаңа жолдардың негізгісі - экологиялық менеджмент болып табылады. ИСО 14000 халықаралық стандарттары әлемдік экономиканың және жаһандық және экологиялық проблемаларды шешудің маңызды құралына айналууда. Осы мәселелерді шешудің ең тиімді жолы - 14000 халықаралық стандарттардың талаптарына сәйкес экологиялық басқаруды игеру және енгізу. Өнеркәсіптік кәсіпорындарда экологиялық менеджмент жүйесін құру - қоршаған ортаны жақсартудағы маңызды қадам. Оның басты мақсаты - қолданыстағы заңнаманы сақтай отырып, ұйымдарға экологиялық көрсеткіштерін жақсартуға көмектесу.

Экологиялық менеджмент жүйесіне ISO 14001 стандартын енгізу компанияның қоршаған ортаға зиянды әсердің салдарымен күресуден осындай әсерлердің алдын алуға немесе азайтуға ауысуын ынталандырады. Экологиялық менеджмент жүйесіне қойылатын талаптар ISO 14001:2015 халықаралық стандартын белгілейді[1, 58б.].

2015 жылдың 15 қыркүйегінде ISO 14001:2015 «Экологиялық менеджмент жүйелері. Талаптар және қолдану бойынша нұсқаулық» - экологиялық менеджмент жүйесінің ең танымал стандарттарының бірі. Стандарттың жаңа нұсқасы әлемдік іскерлік қоғамдастық дамуының соңғы үрдістеріне жауап береді, оның негізгі белгілері кәсіпорындардың экология мәселелеріне қызығушылығының артуы болып табылады[2, 111б.].

Адамзат дамуының қазіргі кезеңінде экологиялық және әлеуметтік-экономикалық өсіп келе жатқан қысым қоршаған ортаны басқару мен қоршаған ортаны қорғаудың жалпы механизмінің өзгеруіне әкеледі. Маңызды өзгерістердің бірі - тұрақты даму принциптерін енгізу.

1-сурет. Экологиялық менеджмент жүйесі

Әлемдік тәжірибе көрсеткендей, кәсіпорындардағы экологиялық менеджмент жүйесін белсенді енгізген жағдайда ғана елдің тұрақты экономикалық өсуіне, тұрақты дамуына және бәсекелестік қабілетті арттыруға қол жеткізуге болады. Осындай жағдайда ғана жоғары өсу сапасы, ресурсты үнемдеу, өндіріс тиімділігі, ішкі және дүниежүзілік нарықтарда бәсекеге қабілетті экологиялық таза өнімдер шығару жүзеге асырылады. Қазіргі экономикадағы экологиялық менеджменттің ролі қоғамның дамуы мен әл-ауқат деңгейіндегі оның өскелең үлесімен анықталады. Мұнан өзге, бүгінгі күні олар елдің экологиялық-экономикалық жай-

күйінің стратегиялық деңгейінің, оның оңтайлы мәртебесінің көрсеткіші болып пайдаланылады. Экономикалық өсу мен тұрақты даму негіздері ретінде осы мүмкіндіктерді пайдалану - Қазақстанның экономикалық дамыған елдер мәртебесіне жетуіндегі маңызды міндеттер болып саналады.

Республикада соңғы жылдар бойы кәсіпорындар мен ұйымдарда менеджмент жүйесін енгізу, соның ішінде экологиялық менеджмент жүйесі бойынша жұмыс белсенді түрде жүргізілуде. Үздік халықаралық компаниялардың тәжірибелері мен білімдеріне негізделген заманауи менеджмент жүйелері қазақстандық кәсіпорындардың бәсекеге қабілеттіктеріне әсер ететін нарықты реттеу тетігінің мәселелерін кешенді түрде шешуге мүмкіндік береді. Кәсіпорынның келеңсіздік ықпалдарынан қоршаған ортаны нысаналы қорғау және біріншілікпен қорғау үшін жағдайлар ISO 14000 стандарттарына сәйкес экологиялық менеджмент жүйесін құрады. Стандартты кез келген ұйымдар пайдалана алады.

14000 сериялы ИСО стандарттары шетелде кеңінен енгізілген және экологиялық сертификаттаудың нормативтік базасы ретінде қызмет етеді. Батыс Еуропа елдері арасында экологиялық менеджменті саласында Германия көш бастауда, онда мыңдаған компаниялар 14000 сериялы ИСО стандарттарын енгізеді және жүйені сертификаттайды. Әлемдік масштабта осы стандарттарды енгізген фирмалар саны бойынша бірінші орында Жапония тұр (1000 компаниядан астам). Техникалық реттеу және метрология комитетінің мәліметіне сүйенсек, Қазақстанда менеджмент жүйесі бойынша сертификаттаудан өткен кәсіпорындар саны жылдан жылға артып келе жатқанын көруге болады.

1 кесте - ҚР СТ ISO 9001, ISO 14001 стандарттары бойынша сертификатталған Қазақстандық компаниялардың саны

ҚР стандарты	СТ	2013-2014жж	2014-2015жж	2015-2016жж	2016-2017жж	2017-2018жж	2018-2019жж
ISO 9001:2009		3397	4844	4237	4460	4389	4678
ISO 9001:2016		2270	3490	3273	3328	3412	3496
ISO 14001:2006		-	-	-	1	3	5
ISO 14001:2016		-	-	-	1	2	3

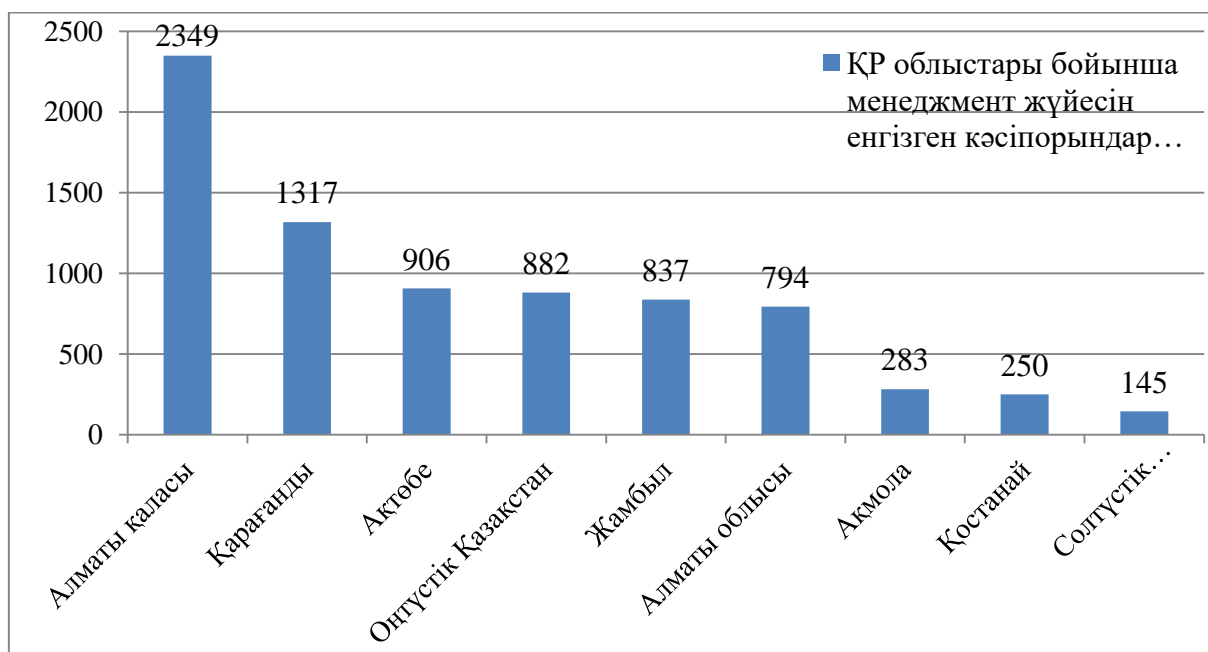
ISO 14001 Экологиялық менеджмент жүйесі - бұл фирманың қоршаған ортаға экологиялық әсерін бақылауға мүмкіндік беретін стандарт. ISO 14001 стандартының басты міндеті - өндірістік процестердің нәтижесі қоршаған ортаға барынша аз әсер ететіндей талдау және түрлендіру. Экологиялық басқару жүйесін құру жөніндегі жұмыстар қолданыстағы және әлеуметтік экологиялық аспектілерді, тәуекелдерді бағалауды, қоршаған ортаға келтірілген залалды азайту үшін өндіріс технологияларын жетілдіру жолдарын әзірлеуді қамтиды. Осы жұмыстардың мәні келтірілген залалды жоюдан оның алдын алуға ауысу, анықталған тәуекелдерді азайту үшін уақтылы шаралар қабылдау болып табылады. Осы жүйені қолдану пайдаларының арасында ресурстарды үнемдеу есебінен (электр, шикізат материалдары және т.б.) өндірістік шығындардың төмендеуін, оның «экологиялылығын» жақсарту нәтижесінде нарықтағы тауардың бәсекеге қабілеттілігінің артуын, қалдықтарды кәдеге жарату жүйесін қайта қарауды, қайта өңделген қалдықтарды сатудан немесе оларды қайта пайдаланудан түскен қосымша пайданы атап өтуге болады.

Экологиялық менеджмент жүйесін әзірлеу - кез келген кәсіпорынның дамуының маңызды кезеңі, ал ISO 14001 сертификатын алу - тәуелсіз органның стандарт талаптарына сәйкестігін растау. ISO 14001 бойынша енгізу және сертификаттау жаңа көкжиектерді аша алады. ISO 14001 стандартын енгізіп, тиісті сертификатты алып, компания ішкі және сыртқы артықшылықтарды алады. Олардың арасында:

- Авариялар санын және техногендік апаттар тәуекелін қысқарту;
- «Экологиялық айыппұл санкцияларын» қолдану тәуекелдерін төмендету (қоршаған ортаны қорғау және экология саласындағы заңнаманы бұзғаны үшін);
- Ресурстарды пайдалану процесін оңтайландыру;

- Табиғи ресурстарды пайдалану процесіне толық бақылау алу;
- Кәсіпорында экологиялық қауіпсіздік саласында тиімді басқару аппаратын қалыптастыру;
- Халықаралық несие алу мүмкіндігі;
- Шетелдік контрагенттермен тығыз байланыс орнату мүмкіндігі;
- Тендерлерге қатысу кезінде қосымша преференциялар алу және оларға шетелдік компаниялармен тең құқықтарға қатысу мүмкіндігі;
- Дүниежүзілік сауда ұйымына мүше болу жағдайында бизнесті тиімді құру мүмкіндігі;
- Лицензиялау және сертификаттау процесін оңайлату;
- Дайын өнімді әлемнің барлық елдерінің кез келген нарығына жеткізу мүмкіндігі;
- Отандық және шетелдік нарықтарда компанияның беделін арттыру;
- Экологиялық менеджмент жүйесі оның қызмет саласына, меншік нысанына немесе мөлшеріне қарамастан кез келген кәсіпорында енгізіледі.

Елімізде облыстардың ұсынған мәліметтері бойынша 2015 жылғы 1 шілдесі жағдайына Қазақстан Республикасының 8527 кәсіпорны халықаралық және ұлттық стандарттарға сәйкестікке менеджмент жүйесін енгізді және сертификаттады. Халықаралық стандарттарға сәйкестікке сертификатталған 8527 кәсіпорындардың / ұйымдардың ішінен менеджмент жүйесін енгізген кәсіпорындардың / ұйымдардың неғұрлым көбі республиканың мынадай ірі облыстары мен қалаларында шоғырланған: Алматы - 2349 (менеджмент жүйесін енгізген және сертификаттағандардың жалпы санына 27%), Қарағанды облысы - 1317 (15%), Ақтөбе облысы - 906 (10,6%), Оңтүстік Қазақстан облысы - 882 (10,3%), Жамбыл облысы - 837 (9,8%), Алматы облысы - 794 (9,3%). Менеджмент жүйесін енгізген кәсіпорындардың неғұрлым азы мынадай облыстарда бар: Солтүстік Қазақстан - 145 кәсіпорын (менеджмент жүйесін енгізген жалпы санынан 1,7%), Қостанай - 250 (2,9%), Ақмола - 283 (3,3%) [3, 556].

Ескерту - [3,4.] деректер бойынша автормен құрастырылған

2-сурет. ҚР облыстары бойынша менеджмент жүйесін енгізген кәсіпорындар саны

Кәсіпорынның экологиялық қызметі қоршаған ортаны қорғау саласындағы бақылайтын және реттейтін орган болып саналады. Оның жұмысы «Кәсіпорындағы қоршаған ортаны қорғау саласындағы типтік ережелерге» сәйкес ұйымдастырылады. Кәсіпорынның экологиялық қызметінің екі негізгі функцияларын бөлуге болады:

1. Сыртқы - қоршаған ортаны қорғау саласындағы жалпы реттеу, сол сияқты қоршаған ортаны қорғауды қалалық территориялық басқарудың облыстық басқарулармен, әртүрлі ведомствалық экологиялық қызметтердің басқа кәсіпорындармен өзара қарым-қатынастары.

2. Ішкі - кәсіпорын ішіндегі қоршаған ортаны қорғау бойынша жалпы жұмыстарды реттеу.

Өндірістік кәсіпорында экологиялық басқару проблемалары көптеген кәсіпорында болатын өнеркәсіптегі қазіргі экологиялық басқару жүйесін талдай отырып, келесі ішкі проблемалары анықталады:

1. Кәсіпорын басшылары экологиялық проблемаларды төменгі деңгейлі мәселелерге, экологиялық қызметті қаржыны көп талап ететін қызметтер түріне жатқызады.

2. Жеке іспен айналысатын өнеркәсіптерде экологиялық қызмет жұмыс атқармайды. Эколог маманының орнында басқа мамандар жұмыс істейді.

3. Професионалдық кадрлармен қамтамасыздандыру деңгейі төмен, кадрларды дайындау және оқыту процедуралары да, оқыту бағдарламалары да жоқ.

4. Экологиялық мәселелерді шешу барысында аз шығынды және шығынсыз әдістерін пайдалану үшін жүйелік жолдары жоқ.

5. Неғұрлым таза өндірістерде, технологияларда және экологиялық басқарулардағы жаңа әдістер туралы ақпараттарға қол жеткізудің қиындығы.

6. Кәсіпорынның табиғатты қорғау қызметін жаңарту мен бірінші орындағы экологиялық проблемаларды шешу үшін қаржы ресурстарын пайдалану мүмкіндігінің жоқтығы.

Өндірістік кәсіпорындарында бұл жоғарыды аталған проблемалар неғұрлым тез шешілсе, берілген территорияда экологиялық мәселелерді шешу деңгейі соғұрлым жоғарылай түседі.

Қазіргі таңда қоршаған ортаны қорғау бойынша жаңа шешім қабылдау моделін ендіру, нарықтық экономикада отандық басқару және шаруалық құрылымдарды тиімді интегралдау бойынша тапсырмалар өзекті болып табылады. Әлеуметтік-экономикалық үрдістердің қозғалысы тәуекелдік спектрін ескере отырып, сыртқы ортаның әсеріне тез бейімделу және стратегиялық даму үшін жаңа басқару технологияларын қалыптастырады. Бұл байланыста негізгі мақсаттың бірі елдің тұрақты дамуын қамтамасыз ету үшін әлеуметтік сала және экономиканың экологиялық тиімді дамуын қамтамасыз ететін қоршаған ортаны басқару жүйесін құру болып табылады[4, 561б.].

Алдағы уақытта жаңа Экологиялық кодекс аясында үздік қолжетімді технологиялар (ҰҚТ) қолдану жүзеге асады. Бұл үздік қолжетімді технологияларды қолдану Теміртау, Балқаш, Өскемен, Қарағанды сынды қалалар экологиясын жақсартудың жалғыз жолы болып табылады. Аталмыш механизмді бірінші кезекте елдегі 50 ірі кәсіпорын 2025 жылдан бастап қолдана бастайды. Сонымен қатар, жаңа технологияны енгізген кәсіпорындар экологиялық төлемдерден босатылады. Осылайша, өкілетті орган үздік қолжетімді технологияларды енгізудің қисынды мерзімін ұсынып отыр. Жобаның қандай да бір тәуекелге әкелетіні туралы айту ерте. Жаңа экологиялық кодексте кәсіпорындар ҰҚТ енгізбегені үшін жабылады деген норма жоқ. Тек эмиссия үшін төлем мөлшерлемесін кезең-кезеңмен көтеру қарастырылған. Қазақстанда салынатын жаңа кәсіпорындар үздік қолжетімді технологияларды енгізуге міндетті болады.

Әдебиеттер тізімі:

1. Әлинов М.Ш. Экология менеджменті.- Алматы: «Бастау» баспасы, 2014.-272 б.
2. Мендебаев Т.М. Асқарова Е.С Ермекбаев Ә.Ө. Жаханова И.Ж. Стандарттау, метрология және сертификаттау. -Алматы: ЖШС РПБК «Дәуір», 2011.-368 б.
3. Исаева А.Т., Жузбаева А.Т. Қазақстандық кәсіпорындардағы экологиялық менеджмент жүйесінің жағдайы// Молодой ученый. - 2019. - № 19 (309). - С. 55-59.
4. Нуртаев, А. М. Өнеркәсіптік кәсіпорында экологиялық менеджменттің мәні мен мазмұны // Молодой ученый. - 2020. - № 19 (309). - С. 560-563.

ПОДХОДЫ К ИССЛЕДОВАНИЮ ЭКОЛОГИЧЕСКОЙ КРИВОЙ КУЗНЕЦА ДЛЯ НОВЫХ ТИПОВ ЗАГРЯЗНЕНИЙ

ШАХНОВИЧ Р.М., д.э.н., профессор,

БОЛДЫРЕВА А.Е., студент,

САУТКИНА К.В., студент,

Сибирский университет потребительской кооперации

Проблема взаимозависимости экономического развития и состояния окружающей среды остается одной из дискуссионных в современной экономической науке как в теоретическом плане, так и в плане выработки практических рекомендаций для проведения экономической политики.

Одним из наиболее перспективных подходов к изучению этой взаимосвязи является подход, основанный на идее «экологической кривой Кузнецца», предложенной Г. Гроссманом и А. Крюгером [1].

В соответствии с данной гипотезой уровень загрязнения окружающей среды определяется уровнем экономического развития и динамикой экономического роста: первоначально, на этапе «индустриализации», состояние природной среды ухудшается, но после прохождения некоторой «точки перегиба» возросшее благосостояние экономических субъектов, с одной стороны, позволяет им предъявлять спрос на более высокий уровень состояния окружающей среды, а с другой – создает возможности для инвестиций в мероприятия по улучшению качеств окружающей среды, что приводит к улучшению состояния окружающей среды.

Графически «экологическая кривая Кузнецца» может быть представлена как перевернутая U-образная кривая.

Исторически сложилось, что основным показателем уровня загрязнения окружающей среды, который использовался в эмпирических исследованиях, посвященных проблематике экологической кривой Кузнецца, было двуокись углерода (CO_2), однако в последнее время этот перечень расширился и стал включать в себя такие загрязнители, как окись углерода (CO), двуокись серы (SO_2) и двуокись азота (NO_2) [2].

К новым типам загрязнений, исследование связей которых с экономическим развитием получило широкое распространение, относятся тонко- и ультрадисперсные частицы. Под ними понимаются мельчайшие частицы того или иного вещества, находящиеся в воздухе. Опасность таких частиц связана с тем, что они влияют на здоровье, поражая органы дыхания, сердечнососудистую систему, вызывая онкологические заболевания, и, в целом, разрушают экологическую систему.

В зависимости от размеров частиц, вызывающих загрязнения, их разделяют на несколько классов: тонкодисперсные частицы: PM_{10} – размер частиц 10 микрон и менее, $\text{PM}_{2.5}$ – размер частиц 2,5 микрон и менее, а также ультрадисперсные частицы размером менее 100 нанометров. В этой «системе» особый интерес представляют частицы $\text{PM}_{2.5}$, доля которых составляет около 2/3 общего объема загрязнений воздуха [3]. Вместе с тем в течение длительного времени систематический сбор информации в данной сфере отсутствовал: мониторинг по странам до 2010 года проводился раз в пять лет, и только с 2010 года он стал проводиться ежегодно [4]. В связи с этим исследователи зачастую были вынуждены использовать альтернативные источники информации, включая, например, данные наблюдений посольства США в Пекине [5].

Особое внимание исследованиям данного типа загрязнений уделяется в странах Азии переживающих процессы индустриализации и урбанизации, прежде всего, это касается

Китая [3,5]. Западные страны также не отстают [6, 7], именно с результатами исследований в данной области связано и повсеместное стремление к отказу от угольной генерации энергии

Цель данной работы – сформулировать походы к исследованию взаимосвязи уровня загрязнений тонкодисперсными частицами PM2.5 и уровня экономического развития и экономического роста, т.е. проверки гипотезы о существовании экологической кривой Кузнеца для данного типа загрязнений.

Нами использованы данные о загрязнении PM2.5 14 стран мира, аккумулярованные Мировым банком, за период с 2000 года по 2017 год. Эти страны были разделены на две группы (по семь стран), в соответствии с их уровнем развития: страны развиты и страны с развивающимися рынками. Это позволяет проводить как межстрановые сравнения для стран, находящихся на разном уровне развития, так и исследования динамики для отдельных стран и группы стран в целом. Вся информация представлена в таблице 1.

Таблица 1 - Уровень загрязнения тонкодисперсными частицами (PM2.5) в странах мира (мкг/куб. м, взвешенные по численности населения)

Страны	2000 год	2005 год	2010 год	2011 год	2012 год	2013 год	2014 год	2015 год	2016 год	2017 год
Развитые страны										
Австралия	10,84	10,60	10,62	11,05	10,54	9,99	9,49	9,32	8,61	8,55
Германия	14,90	14,54	15,19	14,66	13,58	13,19	12,75	12,83	11,94	12,03
Испания	11,77	11,57	11,35	12,04	11,15	10,74	10,07	10,45	9,70	9,70
Канада	8,28	8,50	8,38	8,62	8,11	7,79	7,43	7,15	6,55	6,43
США	9,53	9,61	9,36	9,74	9,00	8,73	8,22	8,06	7,41	7,41
Финляндия	7,09	7,14	7,19	7,28	6,60	6,28	6,47	6,06	5,89	5,86
Япония	14,21	14,35	14,14	14,14	13,13	13,36	12,59	12,69	11,62	11,70
Страны с развивающимися рынками										
Алжир	37,54	35,86	33,64	33,83	33,37	34,24	35,56	36,08	39,85	38,88
Египет	73,26	74,03	77,44	70,78	72,79	76,21	76,55	88,21	88,14	86,99
Индонезия	17,88	18,93	18,17	18,05	18,17	16,88	16,45	16,64	16,38	16,50
Индия	84,16	90,33	95,76	97,60	88,16	91,80	89,62	89,30	89,67	90,87
Казахстан	15,94	15,62	15,91	15,24	14,48	14,60	13,75	14,38	13,08	13,82
Китай	60,70	66,17	69,47	70,54	63,82	65,51	59,76	59,06	52,21	52,66
Россия	19,05	19,00	19,48	19,20	18,30	17,80	16,58	17,02	16,22	16,16
Примечание – Составлено авторами по данным Мирового банка [4]										

В 2000 году для стран развитых средний уровень загрязнений составлял 10,95 при стандартном отклонении 2,91. В 2017 году эти величины составили, соответственно, 8,81 и при стандартном отклонении 2,45. Таким образом, снизился и уровень загрязнений PM2.5 в развитых странах и разброс показателей загрязнения между странами.

Особенно важно, что уровень загрязнения снизился во всех без исключения странах, снижение оставило от 22,3% в Канаде до 17,3% в Финляндии, т.е. даже страны с изначально низким уровнем загрязнений в процессе развития своей экономики смогли обеспечить существенный уровень снижения загрязнений.

Для стран с развивающимися рынками ситуация оказалась несколько иной. Во-первых, изначальный уровень загрязнений был существенно выше – 44,08 при стандартном отклонении 28,52, что демонстрирует громадное неравенство в уровне загрязнений между странами. При этом даже лучшая страна из данной группы отставала от уровня худшей страны из группы развитых стран.

Во-вторых, к 2017 году уровень загрязнений в группе стран с переходной экономикой даже вырос до 45,13. Выросло и неравенство в уровнях загрязнений: стандартное отклонение

выросло до 33,12. По-прежнему, самая «чистая» страна в данной группе уступала самой «грязной» стране в группе развитых стран.

В-третьих, три страны из семи стран данной группы продемонстрировали рост уровня загрязнения по мере своего развития, причём в Египте этот рост составил 18,7%, а в Индии 8%. Четыре страны показали снижение уровня загрязнений, однако даже у лидеров этой четверки (России и Казахстана) темп снижения уровня загрязнений оказался ниже (соответственно 15,2% и 13,3%), чем в любой стране из группы развитых стран.

Проведенные расчеты дали некоторые аргументы в пользу подтверждения существования экологической кривой Кузнеця для данной группы загрязнений. Страны с более высоким уровнем развития имеют более низкий уровень загрязнений, чем страны с более низким уровнем развития. Развитые страны и наиболее развитые страны из группы стран с развивающимися рынками находятся на нисходящей части экологической кривой Кузнеця (экономический рост приводит к снижению уровня загрязнений), в то время как другие страны с развивающимися рынками – на её восходящей части (экономический рост приводит к росту уровня загрязнений).

Список литературы:

1. Grossman G., Krueger A.B. Economic Growth and the Environment // Quarterly Journal of Economics. 1995. Vol. 112. P. 353 – 377.
2. Михалищев С., Раскина Ю. Экологическая кривая Кузнеця: случай России. - Европейский университет в Санкт-Петербурге, Факультет экономики. Препринт Ес-03/15. 2015. - 34 с.
3. Wang, Y., Duan, X., Wang, L. Spatial-Temporal Evolution of PM2.5 Concentration and its Socioeconomic Influence Factors in Chinese Cities in 2014–2017 // International Journal Environmental Research and Public Health. – 2019. – Vol. 16. – 985 - Режимдоступа: <https://www.mdpi.com/1660-4601/16/6/985>.
4. PM2.5 air pollution, mean annual exposure (micrograms per cubic meter) - Режимдоступа: <https://data.worldbank.org/indicator/EN.ATM.PM25.MC.M3>
5. Chong L.I., Jingyuan D.I., Marsiliani L. The Relationship between Growth and the Environment in Beijing, Using PM2.5 Concentrations // Review of Business and Economics Studies. – 2018. - Vol. 6. - No. 2. – P. 5-18.
6. Beckerman, B.S.; Jerrett, M.; Serre, M.; Martin, R.V.; Lee, S.J.; Van Donkelaar, A.; Ross, Z.; Su, J.; Burnett, R.T. A Hybrid Approach to Estimating National Scale Spatiotemporal Variability of PM2.5 in the Contiguous United States. // Environmental Science & Technology – 2013. – Vol. 47. – No 13. – P. 7233-7241.
7. De Leeuw, F.A.; Moussiopoulos, N.; Sahn, P.; Bartonova, A. Urban Air Quality in Larger Conurbations in the European Union. // Environmental Modelling & Software – 2001. – Vol. 16. – No 4. - P. 399–414.

УДК 631.42

ТҰРМЫСТЫҚ ҚАЛДЫҚТАР ПОЛИГОНЫНЫҢ АГРОЭКОЛОГИЯЛЫҚ ТОПЫРАҚ КӨРСЕТКІШТЕРІНЕ ӘСЕРІ

ШҰҒАЕВ Н.Н. магистр экологических наук,
Карагандинский экономический университет Казпотребсоюза
ЕЛЕУСИНОВА Г.М. старший преподаватель,
Карагандинский экономический университет Казпотребсоюза

Бұзылған жерлер, қатты тұрмыстық қалдықтар үйіндісі, агроэкологиялық көрсеткіштер, қарашірік, жылжымалы фосфор, жылжымалы калий, бақылау, ұлтты химиялық элементтер, ауыр металдар, детоксикация, рекультивация.

Кіріспе. Қазақстан Республикасында экожүйесі толығымен бұзылған жер аумағы едәуір көп. Қалдықтардың тез өсіп келе жатқан мөлшері және оларды қайта өңдеу құралдарының жетіспеушілігі көптеген қалаларға тән. Көптеген өңірлерде қатты тұрмыстық қалдықтар (ҚТҚ) полигондары әлдеқашан толып кеткен, оларға жыл сайын 200-ден 1 млн.тоннаға дейін тұрмыстық қоқыс шығарылады. Қоқыспен ластанған аумақтар дақтармен шашыраңқы, олар кейбір жерлерде біріктіріліп, жойылудың кең аудандарын құрайды. Мұндай дақтар мен аумақтар қоршаған табиғи экожүйелерді қолданатын тірі организмдер үшін наразылық ошағы ретінде қызмет етеді [1, 2, 8].

Қоршаған ортаға теріс әсерін төмендететін іс-шаралар жасамай,кешенінсіз салынған ҚТҚ үйінділері қоршаған ортаның ластануының маңызды көздері болып табылады. Онда орналастырылған қалдықтар атмосфералық құбылыстардың, қалдықтардың қалыңдығында пайда болатын нақты жағдайлардың әсерінен, сондай-ақ өзара әрекеттесу нәтижесінде күрделі физика-химиялық және биохимиялық өзгерістерге ұшырайды. Бұл қоршаған ортаға көшіп, оның компоненттеріне теріс әсер ететін әртүрлі қосылыстардың, соның ішінде улы қосылыстардың пайда болуына әкеледі [8, 9].

Қарағанды облысының ауыл шаруашылығы мақсатындағы жерлерінің жалпы ауданы жері 34257,1 мың га, оның ішінде егістік жер 1062,2 мың га, шабындық 31724,9 мың га жерді құрайды. Ауыл шаруашылығы өндірушілеріне әр түрлі құқықтарда 1,508 млн. га тиесілі, 2019 жылы облыс аумағында пайдаланылмайтын ауыл шаруашылығы мақсатындағы жерлердің жалпы ауданы 260 мың га құрады [10].

Қарағанды облысындағы мемлекеттік жер қадағалау бөлімінің мәліметтері бойынша бүлінген жерлердің ауданы-252,4 мың га. Қалдықтарды рұқсатсыз орналастыру, өндіру және тұтыну, пайдалы қазбаларды заңсыз өндіру, топырақтың құнарлы қабатын алу және жою, ауыл шаруашылығы мақсатындағы жерлерде карьерлерді өз бетінше игеру қоршаған орта объектісі ретінде топыраққа елеулі зиян келтіреді және экологиялық жағдайға қауіпті салдарларға ие [5, 10].

Топырақтың санитарлық жағдайына жүргізілген талдау көрсеткендей, тұтастай алғанда, Қарағанды облысының аумағында санитарлық-химиялық көрсеткіштер бойынша гигиеналық стандарттарға сәйкес келмейтін топырақ сынамаларының саны 2018 жылғы 3,7% – дан 2019 жылы 10,2% - ға дейін өсті (асып кетулер бенз(а)пирен-64 сынама). Бұл ретте, қоныстану аймағының аумағында гигиеналық нормативтерге жауап бермейтін сынамалар үлесінің 4,8% – ға, ал мектепке дейінгі балалар мекемелерінің аумағында-3,8% - ға ұлғаюы байқалады [6, 9]. Іс жүзінде жер-- жерде пайдалы қазбаларды өндіру, құрылыс, құбыр көлігіндегі апаттардың салдары және антропогендік сипаттағы басқа да себептер салдарынан бүлінген жер көлемі ұлғаюда. Қабылданып жатқан шараларға қарамастан, қазір Қазақстанның ауыл шаруашылығы алқаптарының шамамен 150 млн.га (76%), оның ішінде шамамен 75 млн. га егістік жерлер мақсатты қорғауды, олардың оң сапасын қалпына келтіру жөніндегі жұмыстарды қажет етеді [4].

Жұмыстың мақсаты - тұрмыстық қатты қалдықтардың ұйымдастырылмаған қоқыстарының қоршаған ортаға және топырақтың агроэкологиялық көрсеткіштеріне әсерін анықтау.

Шарттар, материалдар және әдістер. Зерттеулер Қарағанды облысының аумағында, Қарағанды қаласынан солтүстік-батысқа қарай 15 км жерде орналасқан жалпы ауданы 1,3 га болатын ауылшаруашылық мақсатындағы техногендік бұзылған жерлер учаскесінде жүргізілді. Жер санаты-ауыл шаруашылығы мақсатындағы жерлер. Топырақты зерттеу, топырақты талдау және сынама алу әдістері саласындағы қолданыстағы нормативтік актілерге сәйкес алдын ала іріктелген үлгілерде жүргізілді (ГОСТ 26483-85). Тұз сығындысын дайындау және оның рН-ын ЦИНАО әдісі бойынша анықтау, ГОСТ 26951-86 ионометриялық әдіспен нитраттарды анықтау, ГОСТ Р 54650-2011. Жылжымалы фосфор мен калийді Кирсанов әдісі бойынша анықтау, РД 52.18.289 - 90 МУ топырақ сынамаларындағы металдардың жылжымалы нысандарының массалық үлесін атомдық-адсорбциялық әдіспен өлшеуді орындау әдістемесі, ГОСТ 26210-91. Май әдісі бойынша алмасу калийін анықтау,

ГОСТ 26213-91. Органикалық заттарды анықтау әдістері[10]. Зерттелетін учаскенің топырақ жамылғысы сазды механикалық құрамның сұр топырақтарымен ұсынылған.

Нәтижелер мен талқылау. Біз Қарағанды облысы, Қарағанды қаласынан солтүстік - батысқа қарай 15 км жерде орналасқан 12997,0 м² жалпы ауданы бар құнарлы топырақ қабатын тұрмыстық қалдықтармен жабу учаскесіне агроэкологиялық зерттеулер жүргіздік. Бұл суайрық баурайында атаусыз арқалықтар геоморфологияға қатысты жер учаскесінде орналасқан. Тұрмыстық қалдықтар полигонының әрекет ету мерзімі 10 жылдан асқан. Жинақталған ҚТҚ көлемі шамамен 10000 м³ құрады. ҚТҚ-ның құрамы және массалық үлесі бойынша орташа морфологиялық құрамы,%: картон, қағаз-33-40; тамақ қалдықтары-27-33; ағаш, жапырақтар – 1,5-5; қара металл – 2,5-3,6; түсті металл – 0,4-0,6; сүйектер – 0,5-0,9; былғары, резеңке – 0,8-1,3; тоқыма – 4,6-6,5; шыны – 2,7-4,3; тастар, керамика – 0,7-1,0; полимерлік материалдар – 4,6-6,0; елеу 15 мм – ден кем-8,8-11,2. Сонымен қатар, ҚТҚ құрамында 100 – ден астам улы қосылыстар бар, олардың ішінде бояғыштар, пестицидтер, сынап және оның қосылыстары, қорғасын және оның тұздары, кадмий, мышьяк қосылыстары, формальдегид және т. б. ҚТҚ арасында пластмассалар мен синтетикалық материалдар ерекше орын алады, өйткені олар іс жүзінде биологиялық бұзылу процестеріне ұшырамайды және объектілерде ұзақ уақыт болуы мүмкін.

Агрохимиялық көрсеткіштерді анықтау үшін учаскенің топырағы мен топырағының 9 үлгісіне ШХА талдау жасалды. Зерттеу нәтижелері құнарлы қабаттың қабаттасу учаскесінде іріктелген үлгілердегі топырақтың қышқылдығы әлсіз сілтілі болып табылатынын және орташа мәні 6,9 болғанда 6,6-дан 7,4-ке дейін өзгеретінін көрсетті, бұл бақылау үлгісінен (рН 6,5) 5,8% - ға төмен. Бұл жиналған қалдықтардың топырақтың құнарлы қабатына сілтілендіретін әсері бар екенін көрсетеді (1 - кесте).

Кесте 1 - Топырақ үлгілерін зерттеу деректері

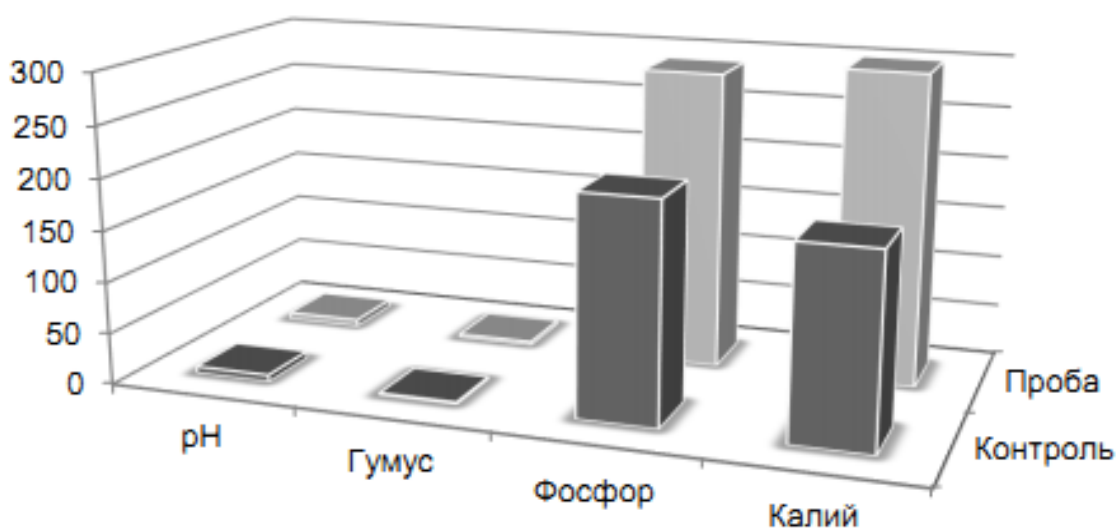
Сынама №	Өсімдіктердің негізгі қоректену элементтерінің көрсеткіштері, мг / кг			
	рН, бірлік	гумус, %	P ₂ O ₅ , мг/100г топырақта	K ₂ O, мг/100г топырақта
1	6,64	2,71	168,14	255,43
2	6,77	4,20	212,32	295,82
3	7,37	3,59	420,61	320,17
4	6,91	2,83	301,56	309,51
5	7,35	4,11	440,22	412,63
6	6,94	3,84	302,51	255,76
7	6,72	3,41	270,83	198,30
8	6,61	3,12	189,42	289,81
1 – кестенің жалғасы				
Орташа	6,91	3,47	288,20	299,67
Топырақтың құнарлы қабаты (бақылау)				
9	6,53	2,10	210,50	183,03
Бақылауға орташа, %	105,8	165,2	184,5	163,7
Ескерту – Автор деректер бойынша құрастырған				

Гумустың құрамы бойынша топырақ өте нашар деп саналады, егер ол 1% болса және 1-2% аз болса, жеткіліксіз қамтамасыз етілген – 2-3%, орташа қамтамасыз етілген – 3-4%, жақсы қамтамасыз етілген – 5% - дан асады. Топырақтың құнарлы қабатын тұрмыстық қалдықтармен жабу учаскесінде іріктелген үлгілердегі қарашіріктің құрамы орташа мәні 3,5% болған кезде 2,7% - дан 4,2% - ға дейін ауытқиды, бұл оның бақылау үлгісіндегі мазмұнынан 65,2% - ға артық (2,1%). Бұл қарастырылып отырған аймақтың жағдайында топырақта органикалық заттардың жинақталуы орын алатындығын көрсетеді.

Топырақтағы фосфордың жылжымалы формаларымен қамтамасыз етілу дәрежесі мынадай көрсеткіштер бойынша бағаланады: 30,0 мг/кг дейін топырақ – өте төмен; 31,0-80,0

– төмен; 81,0-150,0 – орташа; 151,0-200,0 – жоғары; 201,0-300,0 – жоғары; 300,0 – аса жоғары. Топырақтың құнарлы қабатын тұрмыстық қалдықтармен жабу учаскесінде іріктелген үлгілердегі фосфордың жылжымалы нысандарының құрамы 168,1 мг/кг топырақтан (жоғарылатылған) 440,2 мг/кг топыраққа (өте жоғары) дейін, орташа мәні 288,2 мг/кг топырақтан (жоғары) 84,5% - ға көп, бұл 210,5 мг/кг топырақтың бақылау үлгісімен салыстырғанда жоғары. Бұл полигонның әрекет ету кезеңінде фосфордың жылжымалы қосылыстарының едәуір жинақталғанын көрсетеді.

Топырақтың калийдің жылжымалы формаларымен қамтамасыз етілу дәрежесі мынадай көрсеткіштер бойынша бағаланады: 40,0 – ға дейін - өте төмен; 41,0 – 80,0 - төмен; 81,0 – 140,0 - орташа; 141,0 – 200,0-жоғары; 201,0 – 300,0 – жоғары; 300-ден астам-өте жоғары. Топырақтың құнарлы қабатын тұрмыстық қалдықтармен жабу учаскесінде таңдалған үлгілердегі калийдің жылжымалы формаларының мөлшері 198,3 мг/кг топырақтан (жоғары) 412,6 мг/кг топыраққа дейін (өте жоғары), орташа мәні 299,7 мг/кг топыраққа (жоғары), бұл бақылау үлгісінен 63,7% - ға көп (183,0 мг/кг). Бұл қарастырылып отырған учаске жағдайында тұрмыстық қалдықтардың полигонының әрекет ету кезеңінде жылжымалы калий қосылыстарының күрт жинақталғанын көрсетеді (1 - сурет).

Ескерту – Автор деректер бойынша құрастырған

Сурет 1 - Топырақ үлгілеріндегі өсімдіктердің негізгі қоректену элементтерінің құрамы, мг / кг топырақта

Дүниежүзілік денсаулық сақтау ұйымының анықтамасы бойынша қорғасын, сынап және кадмий қоршаған ортадағы "қорқынышты үштік" білдіретін ең қауіпті ауыр металдар (ТМ) болып табылады. Ең үлкен қауіп-ауыр металдардың жылжымалы формалары, яғни тірі организмдер үшін ең қол жетімді. Металдардың қозғалғыштығы топырақ - экологиялық факторларға байланысты. Олардың негізгілері - Органикалық заттардың құрамы, топырақтың қышқылдығы, тотығу жағдайлары, топырақтың тығыздығы және т.б.[3, 7, 10].

Шамамен бағалау бойынша қазіргі уақытта әлемде жинақталған (млн. т.): Cu – 300; Zn – 200; Cr – 70; Pb – 20; Ni – 3,5; Cd – 0,6; Hg-0,5. Қоршаған орта Жер бетіндегі ауыр металдардың мұндай көлемін ешқашан білмеген. Қоршаған ортаның ең қауіпті токсиканттарының бірі-қорғасын (Pb) және кадмий (Cd).

ГОСТ 17.4.2.01-81 сәйкес уытты химиялық элементтер гигиеналық қауіптілік сыныптары бойынша бөлінген:

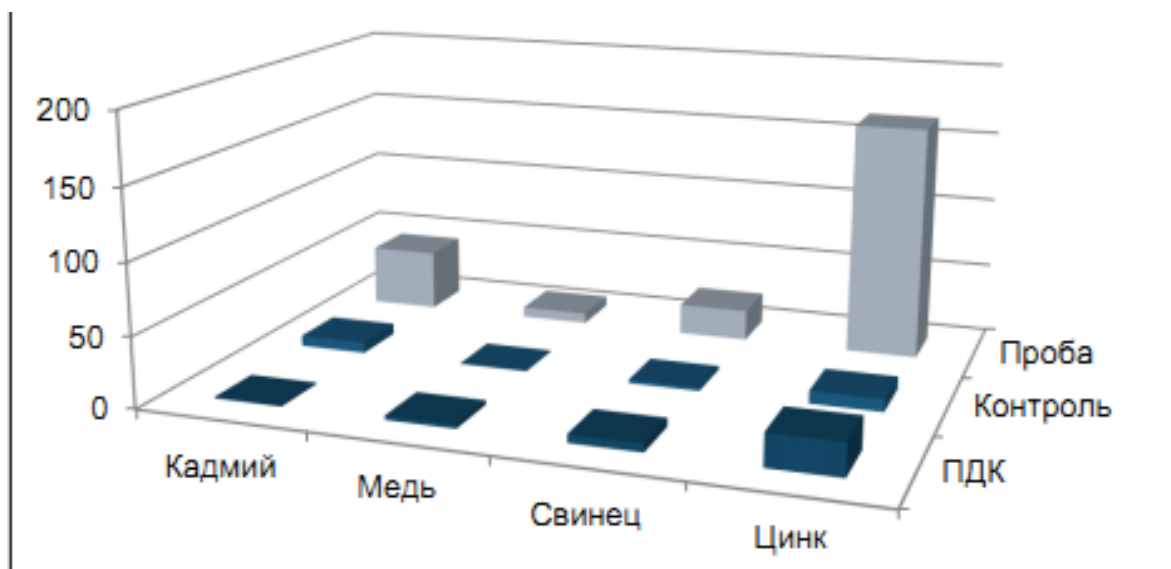
I класс: мышьяк(As), бериллий(Be), сынап(Hg), селен(Sn), мырыш(Zn), кадмий(Cd), қорғасын(Pb), фтор(F) – өте қауіпті заттар.

II класс: хром(Cr), кобальт(Co), бор(B), молибден(Mo), никель(Ni), мыс(Cu), сурьма(Sb) – орташа қауіпті заттар.

III класс: барий(Ba), ванадий(V), вольфрам(W), марганец(Mn), стронций(Sr) – қауіптілігі төмен заттар.

Бүлінген жерлердің зерттелетін учаскесінде іріктеп алынған топырақ үлгілерін зертханалық зерттеу деректерін талдау құнарлы қабатты тұрмыстық қалдықтармен жабу учаскесіндегі топырақ үлгілеріндегі уытты химиялық элементтердің орташа құрамы бақылаумен салыстырғанда едәуір жоғары екенін көрсетті: кадмий бойынша-5,7 есе, мыс бойынша – 21,4 есе, қорғасын бойынша – 8,7 есе, мырыш бойынша – 18,3 есе(2 - сурет).

Қарашіріктің (органикалық заттардың), фосфордың, калийдің қозғалмалы түрлерінің жоғарылауы және бақылаумен салыстырғанда топырақ қышқылдығының төмендеуі байқалады. Учаскеде тұрмыстық қалдықтарды сақтау улы химиялық элементтердің: кадмий, мыс, қорғасын және мырыштың едәуір өсуіне әкелді. ШРК-нің артуы кадмий бойынша – 43,4 есе, мыс бойынша – 2,4 есе, қорғасын бойынша – 3,6 есе, мырыш бойынша – 7,2 есе құрады.

Ескерту – Автор деректер бойынша құрастырған

Сурет 2 - Топырақ үлгілеріндегі ауыр металл тұздарының мөлшері, мг / кг топырақта

Зерттелетін учаскедегі тұрмыстық қалдықтардың қоршаған ортаға және топырақ құнарлылығына теріс әсерін жою мақсатында бүлінген жерлерді қалпына келтіру жөніндегі іс-шаралар кешенін жүзеге асыру қажет. Детоксикацияның белгілі әдістерін үш топқа бөлуге болады:

1. Радикалды: топырақтың ластанған қабатын толығымен алып тастау және оны «таза» немесе арнайы өңдеуден өткен етіп ауыстыру. Қабылдау шектеулі көлемде жергілікті ластану үшін қолданылады.

2. Биологиялық:

а) жеуге жарамды бөліктерде ауыр металдар жинамайтын немесе оларға салыстырмалы түрде төзімді өсімдіктердің бейімделу мүмкіндіктерін пайдалану. Өсімдіктердегі ауыр металдар құрамының орташа өлшенген мәндеріне сәйкес олардағы қорғасынның жинақталу дәрежесі бойынша дақылдардың сараланған қатарлары құрылды: арпа, күнбағыс, қарақұмық, бұршақ, қыша, жоңышқа, сұлы, соя, бидай, жүгері.

б) жер үсті және жер асты массасын үнемі алып тастау үшін ауыр металдар концентратты өсімдіктерін, сондай – ақ ауыр металдарды сіңіретін және сол арқылы оларды өсімдіктерге қол жетімді етпейтін арнайы микроорганизмдерді пайдалану. Топырақты ауыр металдардан тазартудың бір әдісі - фиторемедиация. Фиторемедиация гипераккумулятор өсімдіктерінің жапырақтары мен тамырларында ауыр металдар жинау қабілетіне негізделген. Қорғасын гипераккумуляторларына мыналар жатады: түрікмен квиноа – 00,8; ақ мари – 57,7; тар жапырақты сорғыш – 28,1; конус сарсазан – 86,4; қарапайым түйіншек – 36,2.

в) «Металлға төзімді» сорттар мен өсімдік түрлерін пайдалану.

3. Физика-химиялық: топырақтағы ауыр металдарының қозғалғыштығына әсер етеді және оларды биологиялық циклден шығарады немесе оңай еритін және жылжымалы формаларға ауыстырады. Олардың қатарына мыналар жатады:

а) ластанған топырақты жуу, мысалы, кальций нитратымен немесе еритін темір тұздарын (темір хлориді);

б) топырақтың қышқылдығын (әр дақыл үшін оңтайлы деңгейге дейін) өсімдіктердің қолы жетпейтін органометалл кешендеріне байланыстыру нәтижесінде ауыр металдардың ұйттылығын азайту үшін қарашіріктің мөлшерін жоғарылату және жоғарылату арқылы өзгерту;

в) минералды тыңайтқыштарды қолдану (ұтымды мөлшерде). Азот тыңайтқыштарын органикалық тыңайтқыштармен бірге енгізу қорғасынның, мыстың және мышьяқтың ұйттылығын төмендетеді; Калий тыңайтқыштары (жоғары дозада) – радиоцезия.

г) табиғи және жасанды сорбенттердің көмегімен ауыр металдардан ластанған топырақты детоксикациялау. Оларға фитотоксикалық және өнім сапасының ауытқуын толығымен жоятын цеолит туфтары (топырақ массасының 5%), әк (1 кг/м²), шымтезек (20 кг/м²) жатады.

Тұжырымдар. Жақсартылған органикалық фонды құру топырақтағы биологиялық процестерді белсендіруге ықпал етеді, бұл өсімдіктердің қоректік заттармен және биологиялық белсенді қосылыстармен қамтамасыз етілуін жақсартады. Сидераттарды тиімді қолдану (18-20 тонна, бұл 1 га үшін 15-17 тонна көнді енгізуге тең). Сабанды қолдану жақсы нәтиже береді, оның 1 тоннасы 3,5-4 тонна көңге тең.

Әдебиеттер тізімі:

1. Анализ состояния обработки осадков бытовых сточных вод малых населенных пунктов // URL: <http://www.lib.ua-gu.net/diss/cont/176858.html>.

2. Армишева Г.Т. Технология рециркуляции площадок захоронения ТБО // Экология и промышленность России. 2007. № 8. С. 14-16.

3. Басов Ю.В., Гуляева К.Н. Модельные системы как способ изучения фитотоксичности ионов кадмия // Международный научный институт «Educatio». 2014. № 7. С. 143-146.

4. Әбеуов И. Экология — өзекті мәселе // Орталық Қазақстан.- 2015.-3 маусым

5. Әміреева К. Тозған жерде тоқшылық болмайды // Орталық Қазақстан.-2014.-5 маусым

6. Қазақстантопырақтары: орысша-қазақша анықтамалық сөздік – Почвы Казахстана: русско – казахский словарь справочник. – Алматы: КазККА, 2008 – 270 б.

7. Шилибек С.Қ. Топырақтану және топырақтар механикасы. оқу құралы/ Алматы: Веро баспасы, 2009 – 127 б.

8. <http://www.distedu.ru/edu7/p11> – Классификация почв по гранулометрическому составу.

9. ГОСТ 17.4.2.02-83 Охрана природы. Почвы. Номенклатура показателей пригодности нарушенного плодородного слоя почв для земледелия.

10. ГОСТ 17.4.3.04-85 «Охрана природы. Почвы. Общие требования к контролю и охране от загрязнения.

MODERNIZATION THE TECHNOLOGICAL SCHEME OF INDUSTRIAL STEAM GENERATOR OF HIGH STEAM CAPACITY

Kalytka V.A.

PhD, associate professor
Karaganda Technical University

Bashirov A.V.

Candidate of Technical Sciences
Karaganda Economic University of Kazpotreboyz

Ushakov V.F.

Graduate-student of the specialty "Heat Power Engineering"
Karaganda Technical University

Abstract

The analysis of the technological schemes and basic elements of design, and the proposed plan of technical measures to improve technical and economic indicators (TEI) of the steam boiler BKZ-420-250-140 GMVN, for example the steam generator of the model installed under the Karaganda TPS-3. Main technical solutions for restoring the installed capacity of the boiler BKZ-420-250-140, include: 1) Modernization of the water economizer with the replacement of the smooth-tube economizer with the economizer with a finned heating surface; 2) Modernization of the air heater in two versions: with the elimination of hot blast fans; due to the modernization of the air paths of the boiler. The schemes of introduction of additional screens of the convective part of the boiler are proposed, in order to reduce the indicators of natural fuel consumption and increase the thermal efficiency of the boiler, with a single production of superheated steam in the amount of 420 tons per hour.

Key –words: industrial steam generator (ISG); steam boiler (SB); superheater (SH); technological scheme of steam boiler; economizer; steam boiler drum; regenerative air heater (RAH); convective heating surfaces; steam boiler furnace (SBF); boiler feed collector; boiler festoon; boiler feed system.

Introduction

Currently, the main task within the priority of development of Kazakhstan's energy sector is to build up the energy base and provide the growing needs of the population and economy with the necessary energy resources based on the development of modern energy complexes and alternative energy sources in conjunction with ongoing and planned macro-projects [1,2].

The team generator was adopted as the object of research BKZ-420-250-140 GMVN (art. No 1-7), installed as part of the technological scheme of the heat power plant "Karaganda TPS-3". Steam boilers BKZ -420-250-140 GMVN works for the production of "dry" superheated steam (13.8 MPa, 565 deg.) [3]. Centigrade), which enters the General steam pipeline after the main steam gate (MSG). Further, in the automated control mode based on a single information system with a common server, the flow of high-temperature ultrahigh-pressure steam is distributed to partial steam flows arriving with the specified initial values of thermodynamic parameters (12.7 MPa, 555 deg. Centigrade) on stop valves (SV), for entering the Central heating system of steam turbine units T-110-120-130 LMZ [4]. Total turbines of this model are 4 and 1 turbine of the T-120-140 LMZ brand. The feed collector of the boiler is fed by steam from the regenerative unit (4 LPH+3 HPH). The turbine's heat-generating unit, based on two heating (regulated) steam selections, with the 21st (upper selection) and 23rd stages (lower selection) for the heat exchangers NWHG-2, LPH-2 (for upper selection) and NWHG-1, LPH-1 (for lower selection), works on heating network water. Distribution of the total flow of network water heated in NWHG -2, NWHG -1 is carried out at the Central thermal distribution point (CTDP), from where, through three pipelines with diameters of 800 mm and 1200 mm, network water enters the main distribution heating networks [4].

1. Brief description of the object of modernization

7 boilers are installed at Karaganda TPS-3 BKZ-420-250-140 GMVN production "Sibenergomash". To date, the boilers have a fairly large operating time, they are worn out and do not bear the nominal load. The maximum load is 330-360 t/h. limiting the load on the boilers is associated with the flow of air from the air heater to the gas path, so that the maximum load of the boiler is limited by the capabilities of blow fans and smoke exhausters [5,6].

Table 1 - Technical characteristics of the boiler [4]

Name of the value	Unit	Numeric value
Rated steam capacity	t/h	420
Steam pressure at the overheat outlet	MPa	13,8
overheat steam temperature	°C	560
Feed water temperature	°C	230
Flue gas temperature	°C	145
Estimated fuel consumption at a calorific value of 3900 kcal / kg	t/h	71,6
Efficiency (gross) calculated	%	91,7
MMT 2000/2500/730K mills	pc.	4
DN-26GM blow fans	pc.	2
Smoke pumps DN-26x2-0,62	pc.	2

Table 2 - The operating time of the boilers installed at the HPP [4]

Boiler station number	Type	Year of commissioning	Manufacturing plant	The mean time from the beginning of the start 01.04.2020
1	BKZ-420-140-5	1977	BKZ	3687998
2	BKZ-420-140-5	1977		258364
3	BKZ-420-140-5	1978		264151
4	BKZ-420-140-5	1980		253180
5	BKZ-420-140-5	1987		189362
6	BKZ-420-140-5	1989		183726
7	BKZ-420-140-5	1995		163390

This technical offer provides solutions that allow you to: restore the nominal steam capacity of boilers; reduce the abrasive wear of heating surfaces in the convective shaft; increase the efficiency of traction machines.

Technical characteristics of boilers are shown in table 1., operating time of boilers in table 2.

The boiler is vertical-water-tube, single-drum, with natural circulation in a gas-tight design, T-shaped closed layout, designed for burning Ekibastuz deposit coal. Data on coal is given in table 3. General types of the boiler are shown in figures 1,2,3.

Table 3 - Characteristics of the burned coal (according to the station data) [4]

Name of the value	Designation	Unit	Numerical value
Humidity	w_r	%	5,2
Ash content	A_r	%	40,2
Yield of volatile components (gases) per fuel mass	v_{daf}	%	30
Carbon	C_r	%	43,4
Hydrogen	H_r	%	2,9
Oxygen	O_r	%	7
Nitrogen	N_r	%	0,8
Sulfur	$S_r(p+o)$	%	0,5
The lowest calorific value of fuel	Q_{ri}	kDj/kg	16601

The furnace chamber is prismatic, open type with dimensions in the plan of 15, 42x8, 98 m. it is shielded by all-welded gas-tight evaporation walls made of pipes with a diameter of 60 mm with a wall thickness of 6 mm (steel 20) with a welded strip. The pitch between the pipes is 80 mm. Slag removal is solid, mechanized, continuous, using screw conveyors. The side screens of the furnace chamber in the lower part form the slopes of the cold funnel, and in the upper part - a pinch and act as the dividing walls of the three flues.

The furnace is equipped with eight two-flow air mixture and secondary air vortex pulverized coal burners with built-in fuel oil injectors, located on the side walls (four on each) counter at the

same altitude. A two-flow burner allows the boiler to be operated when one or even two mills are switched off with all the burners running, which increases the reliability of the burners and the efficiency of the boiler in such modes. The boiler drum is of welded construction with an internal diameter of 1600 mm and a wall thickness of 112 mm (16GNMA steel).

The evaporation scheme is two-stage, with steam washing with feed water. The first stage of evaporation is included directly in the boiler drum and is a combination of inside drum cyclones and flushing devices, the second stage is included in two groups of remote separation cyclones with an outer diameter of 426 mm.

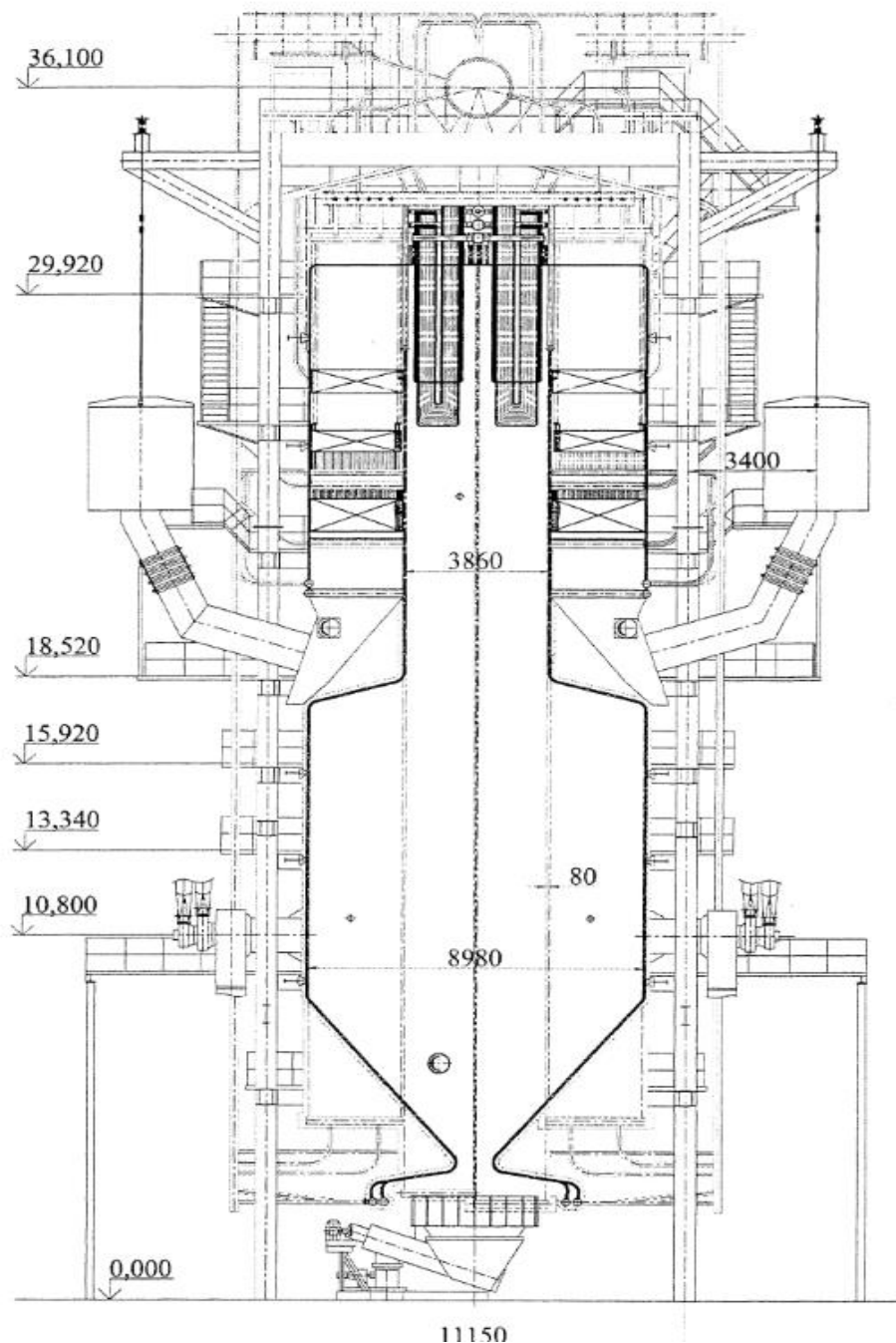

Figure 1 - General view of the boiler BKZ-420-250-140 GMVN. Longitudinal section [5]

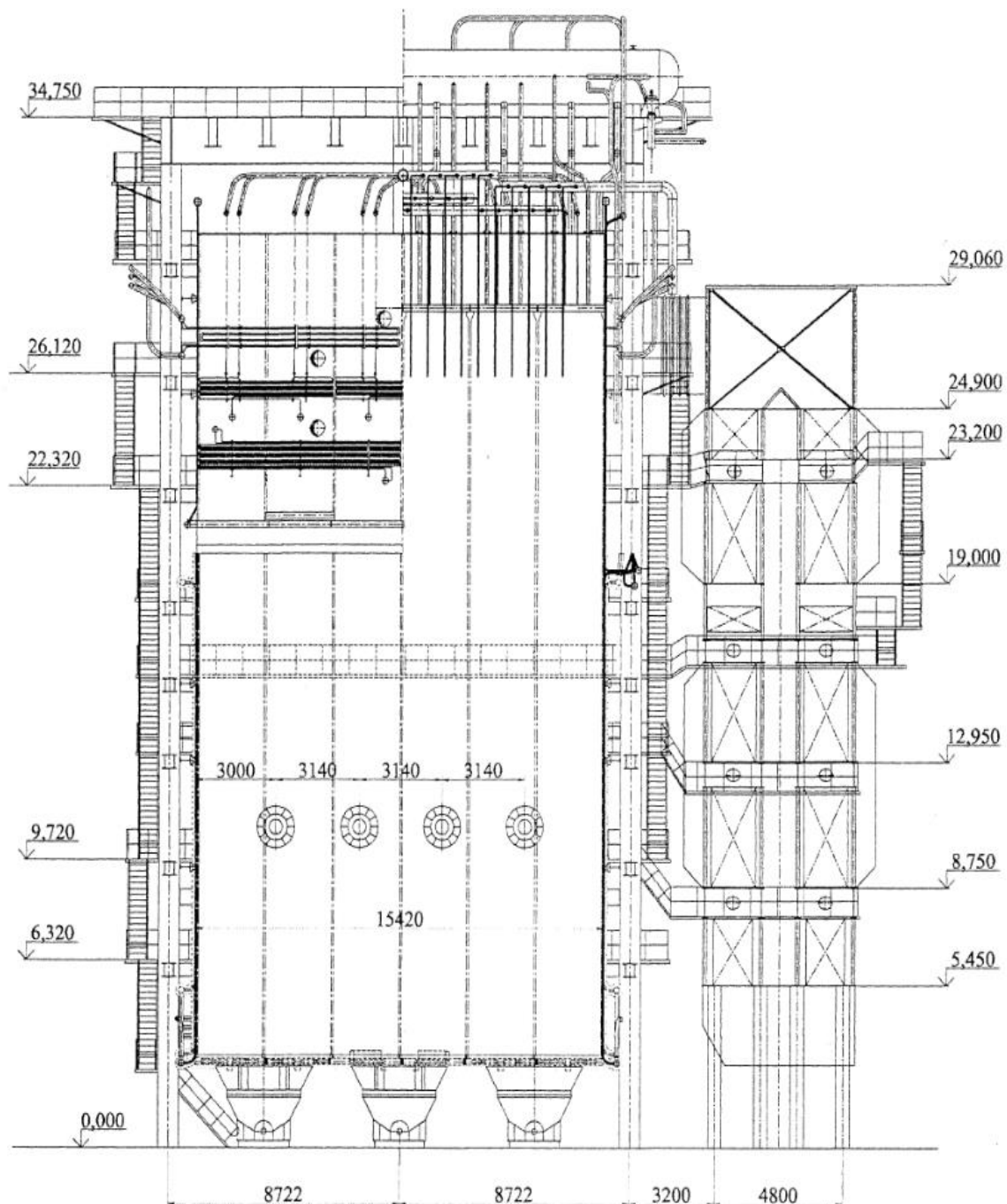

Figure 2 - General view of the boiler BKZ-420-250-140 GMVN. Cross section [5]

Water from the drum to the evaporation screens is supplied through 16 risers with a diameter of 219 mm. The steam-water mixture from the screens to the drum is discharged through pipes with a diameter of 159 mm.

A radiation-convection type super heater is located in the upper part of the combustion chamber and in two down comer ducts adjacent to the side walls of the combustion chamber in the upper part. The ceiling of the combustion chamber and the downpipes, as well as the front and rear walls

of the downpipes, are shielded by all-welded, gas-tight steam superheating panels from pipes with a diameter of 42 mm with a wall thickness of 5 mm (steel 20), with a welded strip of 6 mm thickness. The panels are cooled by saturated steam. In the average elevating gas duct contains screen surfaces of the super heater made of pipes with a diameter of 32 mm and a wall thickness of 5 mm (steel 12X1MF). In the two extreme lowering gas ducts there are surfaces of a convective super heater made of pipes with a diameter of 32 mm and a wall thickness of 4; 4,5; 5 mm (steel 20, 12X1MF, 12X18H12T)

All membrane all-welded panels of the furnace screens, ceiling and lowering convective flues are rigidly welded together into a single gas-tight box. The reliability of these compounds is achieved due to the circulation in all panels of the working environment with approximately the same temperature. Convective super heater units are mounted on hanging pipes.

The temperature of superheated steam is controlled by the injection of its own condensate in the cut of the screens and before the output stage of the super heater.

Behind the convective super heater along the gases in the convective gas duct is the second stage of the economizer. The first economizer stage and the tubular air heater are placed in a separate convective shaft. The economizer is made of pipes with a diameter of 32 mm with a wall thickness of 4 mm (steel 20).

Air heater cubes made of pipes with a diameter of 40 mm with a wall thickness of 1.5 mm (StZ), and the economizer blocks are mounted on top of each other and welded together with a tight seam, which minimizes suction of cold air.

The combustion chamber of the boiler is suspended from the frame. The convection shaft is installed on its own portal.

The boiler lining is a pipe insulation made of volcanic slabs or asboperlite sprayed mass. Refractory materials are used only on the embrasures of the burners and the headset.

The boiler is equipped with a direct blowing dust preparation system with the installation of four mills of the MMT 2000/2590 / 730K type. Coal is fed to the mills using screw feeders. To supply air, blast fans of the DN-26GM type are installed in the amount of two pieces. The air is transported to the mills using four hot-blast fans of the VGDN-15 type. To remove gases from the boiler, a DN24-2 type smoke exhauster in the amount of two pieces is used. The layout of the boiler is shown in Figure 4.

All boilers of Karaganda TPS-3 do not carry a rated load. The achieved load is 330-360 t / h. The load on the boilers is limited by the maximum load of blowing fans and smoke exhausters. The temperature of the exhaust gases at the same time on different boilers is 120-145 ° C.

Boiler heating surfaces are subject to significant ash wear. The economizer pipes of the first stage and the air heaters are especially badly worn. Protective inserts against wear of the inlet

sections of the air heaters are installed only on the lower cubes of the first stage and on the upper cubes of the second stage. The remaining cubes of protective devices do not have.

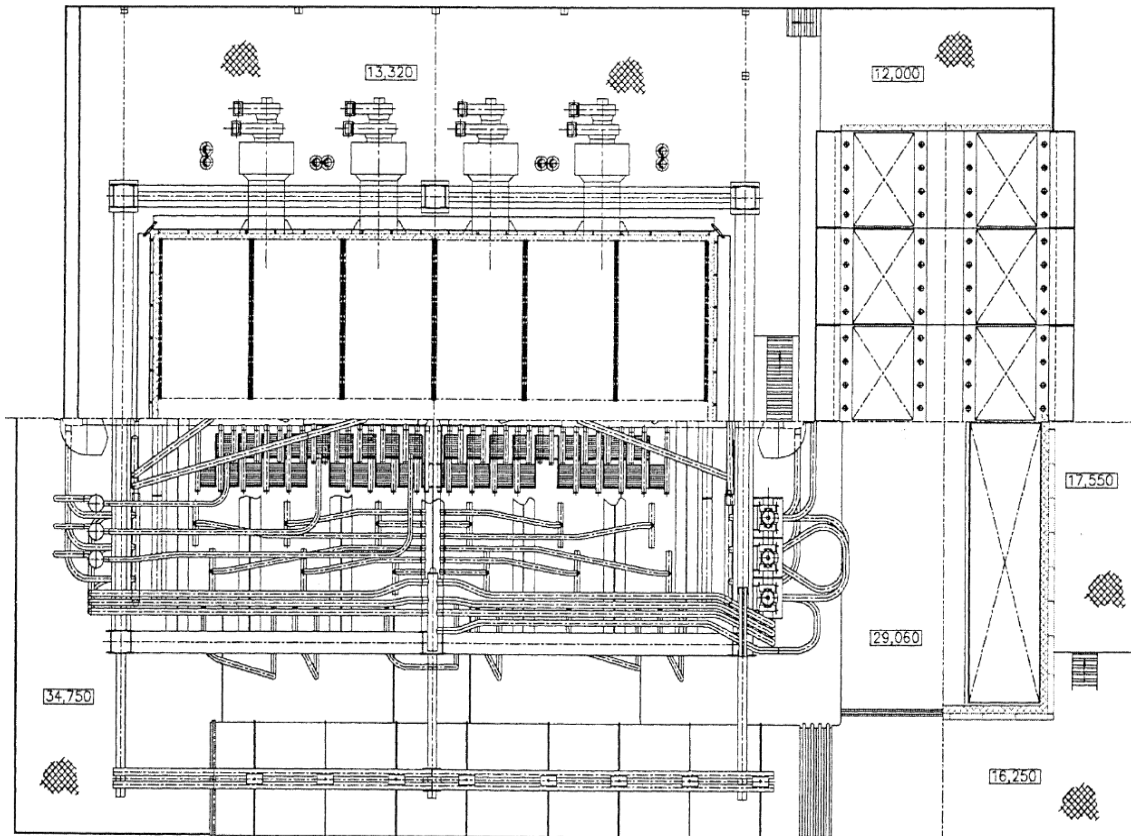

Figure 3 - Plan and horizontal section of the boiler BKZ-420-250-140 GMVN [5]

Wear in air heaters occurs at the inlet pipe section due to compression of the flue gas stream at the inlet. Vortices are formed immediately after the entrance, due to which wear occurs. Below this section of the pipe, practically no wear occurs. The absence of protective inserts in the middle tiers of the cubes and the analysis of the TDM loading data give reason to believe that these cubes are worn out and air flows into the gas path through them.

The economizers of the first stage are so worn out that they are disconnected by water on all boilers, except for one, and even dismantled on some boilers. Second stage economizers are less worn out. Fistula coils are muted.

There is wear on the hanging pipes on which the super heater and economizer packages are attached. Here, by analogy with economizers, worn pipes are muffled. Since these pipes are not cooled, they are deformed, the fasteners cannot hold the super heater pipes and there is a violation of the straightening of the packages, which most likely leads to places with an increased zone of local wear.

During the operation of boilers, engine drivers are guided by the reading of oxygen meters, which show the concentration of oxygen in the flue gases before the second stage of the air heater.

The oxygen concentration indices are maintained at about 5%, which suggests that the suction cups on the gas ducts to the installation site of the oxygen meters are small and are close to standard values.

On boilers there are 4 dust systems with THM mills. According to the station workers, during operation, as a rule, all four mills operate, with the exception of the time for replacing the beat (up to six hours). The service life was not high, 300 - 400 hours up to a maximum of 500 hours (beaters are made in Kazakhstan). Air drying of the fuel (hot air with a cold additive). There are restrictions on the temperature of the drying agent caused by overheating of the bearings in the IOP. Because of this, the temperature of the air mixture behind the mill in the winter is up to 150 ° C, and in the summer it is limited even more and is only 100 ° C.

The boilers are equipped with vortex, two-flow air and dust burners. There are 8 burners in total, they are installed in 1 tier on the side walls of the furnace. In general, the burners are in good condition. One of the entrances to the burner wears out with coal dust (the second from the axis of the burner). The central part of the burner (nozzles that change periodically) burns out slightly.

In the process of boiler inspection, the following conclusions were made:

1. Due to the high abrasiveness of the ash of Ekibastuz coal, boilers are subjected to intense ash wear. Basically, all convective heating surfaces wear out. The wear rate depends on the temperature of the flue gas (the intensity increases with decreasing flue gas temperature), as well as on the concentration of ash in the flue gas and the particle size of the ash.

2. Repairs on boilers are carried out irregularly with delays. Overhaul at boiler No. 7 has not been carried out for 14 years.

3. During the operation of boilers, economizers of the first stage wear out most of all. With wear, fistulas appeared, from which feed water flooded the flues, making it impossible to operate the boiler. When repairing economizers, the pipes were muffled. When there were a lot of blanked pipes, the hydraulic resistance increased, which negatively affected the water supply to the boiler. And then the economizers of the first stage were turned off by water, or even dismantled. Currently, on six boilers, economizers are turned off by water, and on some boilers they are even dismantled (for example, station boiler 3).

4. The absence of an economizer increases the temperature of the flue gases, however, the temperature of the flue gases at the station is not high (120-145 ° C), which is obtained due to air leakage from the air duct to the flue gas duct in worn out air heaters.

5. A worn-out air heater does not interfere with the operation of the boiler, but only leads to a limitation of the boiler's productivity, which is determined by the power of the blowing machines, since large air flows into the flue gas duct appear.

6. The absence of an economizer of the first stage, as well as the presence of muffled pipes in the second stage, reduces the productivity of boilers to 330 - 360 t / h, reduces the efficiency according to the calculation analysis boilers up to 88 - 89% (and possibly lower) and, accordingly, leads to increased fuel consumption (reduced efficiency).

7. The absence of an economizer of the first stage, as well as the presence of muffled pipes in the second stage, leads to a decrease in the temperature of the feed water at the inlet to the boiler drum, which in itself is unsafe for the boiler drum in temperature conditions on the fittings through which the feed water is supplied to the drum, especially at a temperature of feed water reduced to 170 ° C at the inlet to the boiler. Since part of the feed water in the drum does not fall on the washing shield and is not heated due to condensation of steam to the boiling point, there is underheating of water in the drum to the boiling temperature. The latter is favorable for the circulation of water, but the large one is not pre-heat for the drum. The presence of the collected data does not allow us to make a final conclusion, it is necessary to take into account the design features of the separation devices, as well as to analyze the operation of the circulation circuits closed to the drum.

8. To restore the rated capacity of the boilers, it is first necessary to replace the entire remote convection shaft, including both the economizer and the air heater. Particular attention should be paid to the fact that when replacing a convection shaft, it is necessary to carry out a design change project in order to drastically increase the service life of these heating surfaces. It is necessary to restore all the blanked coils in the flues of the own boiler, providing protective measures for such places.

9. The layout of the boilers is very cramped. The width of the cell is 24 m. There is a repair opening only between boilers No. 6 and No. 7. The installation of economizers with their supply through the side of the convection shaft is impossible due to the proximity of the neighboring boiler. But the convection shaft has good access from above. Therefore, for the installation of new economizers it is necessary (at least)/

dismantling the air heater of the second stage. Given the wear of the air heater, it is necessary to simultaneously change the entire external convective shaft.

2. Proposals for the modernization of the boiler BKZ-420-250-140 GMVN

To restore the design capacity of the boilers, we propose, first of all, to upgrade the remote convective shaft and the economical second stage, located in the lowering gas duct of the boiler. We consider two options: 1) Replacing worn-out cubes of a regenerative air heater with new tubes having a large cross section for the passage of flue gases and having devices for protection against

wear at the entrance of the flue gases (into the cube pipes); 2) Replacing an economizer from smooth pipes with an economizer from spiral-finned pipes, with an increase in the cross section for the passage of flue gases.

To improve the characteristics of the boiler and increase efficiency, it is proposed to perform the following upgrades on the boiler:

1) To reduce the cost of their own needs and to remove the dependence of the temperature of the hot air supplied to the mill for drying the fuel on overheating of the bearings, hot blast fans (HBF) are proposed to eliminate HBF. For this purpose, it is proposed to switch to separate supply and separate routes of primary and secondary air.

2) To reduce the intensity of abrasive ash wear of the heating surfaces in the convection shaft in the boiler downpipe after the economizer of the second stage, install gas purification devices (GPD) for collecting the largest ash.

3) To reduce the accident rate, it is proposed to replace the outlet pipe sections of the third (output) stage of the superheater and replace the output manifolds.

4) To suppress the formation of nitrogen oxides, it is proposed to transfer the furnace to a two-stage combustion scheme by installing tertiary blast nozzles (OFA nozzles).

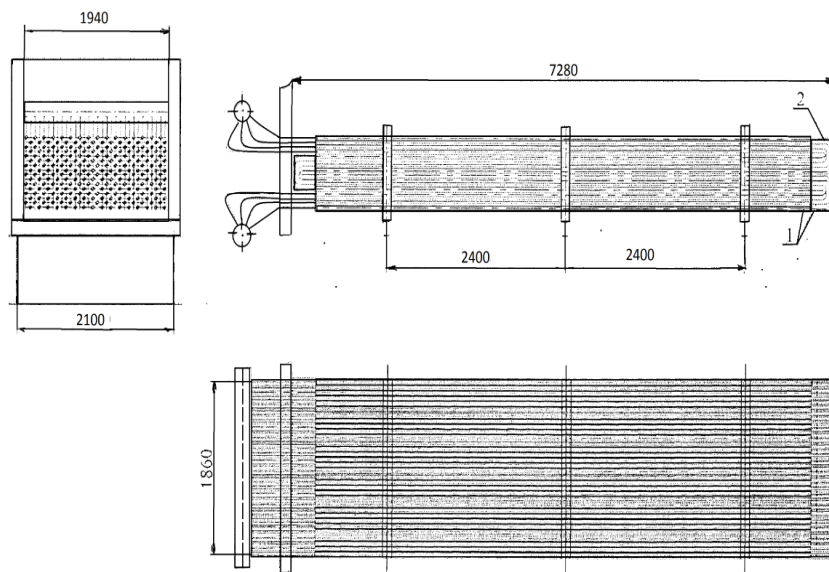
3. Modernization of the air heater and economizer

The layout of the air heater and economizer is made in two versions: option 1 - with the installation of the first stage economizer in the "dissection"; Option 2 - without installing the economizer of the first stage in the "dissection" of the air heater. According to the first option, the first stage of the air heater is a three-way, the second stage is a one-way. The economizer of the first stage in this case has 2 loops, and the economizer of the second stage has 2.5 loops. According to the second option, the entire air heater has 3 strokes, and the economizer consists of one three-loop stage and is installed instead of the former economizer of the second stage. The first option is based on the solutions used in the existing boilers of the station. However, the gas velocities are thus reduced in the air heater by about 7%, and in the economizer of finned tubes by 15%. In addition, wear protection devices are installed on all cubes. The second option allows you to remove the economizer from the most unfavorable wear zone to a shielded downflow duct, where the ash concentration field is more even. Therefore, local wear is less likely there. In addition, the speed of flue gases in economizers is reduced in the same way as in the first embodiment. The hot air temperature in this embodiment was also sufficient for drying the fuel, including at reduced loads.

On the boiler BKZ-420-140, it is proposed to carry out economizers from coils with spiral tape ribbing. The use of such coils will increase the cross section for the passage of gases, without reducing the heating surface. Flue gas speed decreases and abrasive ash wear decreases. The bends of the economizer coils are protected by special protective devices using perforated sheets that protect the coils from abrasive wear and increase the reliability of the economizer.

The technical proposal made two options for the location of the economizer. In the *first version*, the economizer is divided into two steps. The *first stage* of the economizer is located in the convection shaft in the cut of the air heater (Figure 4). The *second stage* of the economizer is located in the lowering gas duct of the boiler after the superheater (Figure 5). In the *second variant* of increased dimensions, the economizer is located in the lowering duct of the boiler (Figure 6).

Modernization of the air heater, similarly to economizers, is performed in two ways. According to the first option, the air heater is made in two stages, with the economizer of the first stage being installed in the “dissection”. The first step has three moves, and the second one move. The air heater is located symmetrically in two downflow ducts, made of 40x1.5 pipes, steel 3, has transverse steps $S1 = 60$ mm and longitudinal steps $S2 = 40.5$ mm.

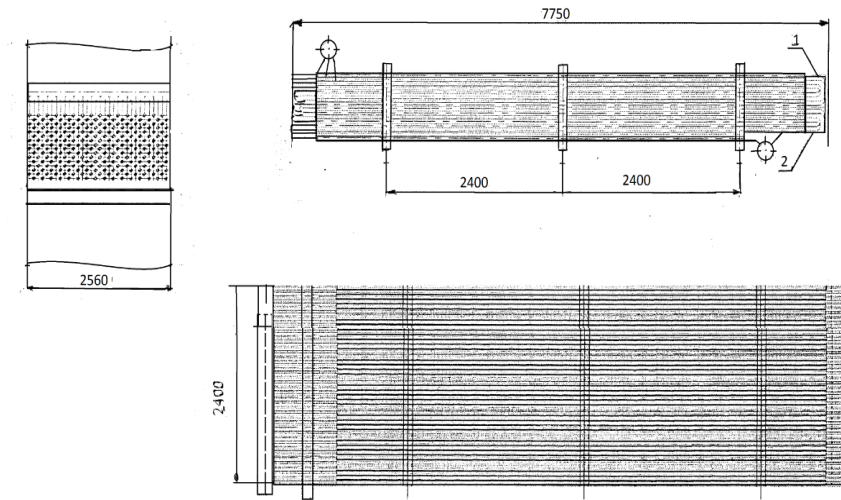
1-Finned economizer coils; 2-Perforated sheets.

Figure 4 - The first stage of the economizer with wear protection (option 1)

The lower cubes of the air heater are removable for the possibility of their replacement, suspended from the beams of the supporting structure and expand when heated. And the cubes of the air heater, based on the beams of the lowering gas duct, expand when heated.

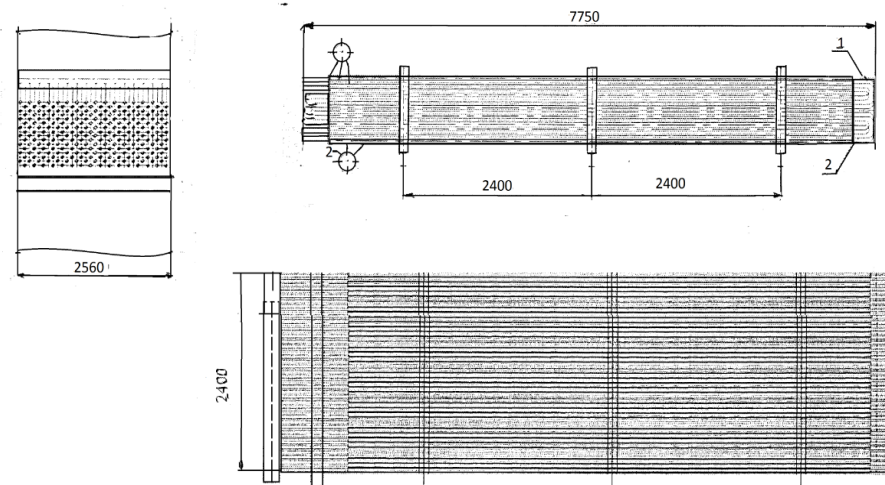
According to the second variant, the air heater is arranged without “cutting”, made of pipes 40 * 1.5, steel 3, has transverse steps $S1 = 54$ mm and longitudinal steps $S2 = 40.5$ mm. The proposed

air heater has three tiers of cubes. Between the tiers are supporting frames. Cubes and frames are welded together to create gas density.

1-Finned economizer coils; 2-Perforated sheets.

Figure 5 - The first stage of the economizer with wear protection (option 1)

1-Finned economizer coils; 2-Perforated sheets.

Figure 6 - The economizer with wear protection (option 2)

In both versions, the cubes have, on the air inlet and outlet sides, welded between the tube plates, lighthouse tubes (in the middle part of the cube) and channels (at the edges of the tube plates).

The lower tier of cubes in the first embodiment is suspended from the lower frame. When repairing the boiler, it is possible to remove these cubes without removing the upper and middle

tiers. In the second embodiment, the lower cube rests on the supporting frame, and the higher cubes through Beacon tubes, not connected with the lower cube, on the same supporting frames. Due to this, the lower cubes can be taken out to the side.

If necessary, it is possible to install a straightening lattice formed by steel strips, the height of the strips is 120 mm. For greater efficiency of the protection system as a whole, it is proposed to install them in the flue at the inlet to the air heater.

References

1. GOST R 50831-95. Boiler plants. Heat-mechanical equipment General technical requirements, 2001.

2. Reznyakov A.B., Bukhman S.V., Vdovenko M.I., Kurmangaliev M.R., Palatnik I.B. Properties of Ekibastuz coals, their combustion and the behavior of the mineral part in boiler units//Thermal Engineering. – 2003.

3. Procedural Guidelines for Writing Process Charts for Boiler Plants and Optimizing Control Thereof. CO 34.25.514-96 (RD 34.25.514-96). M. SPOORGRES, 1998.

4. Grace J.R., Cui H., Elnashaie S.S. Non-uniform distribution of two-phase flows through parallel identical paths // Can. J. Chem. Eng. – 2012. – V. 85. – P. 662-668.

5. Serkov D.E. The study of different schemes of two-stage combustion of fuel in a coal-dust boiler BKZ-75-39, BKZ-420-250-140 GMVN. - "Industrial Energy", 2001, No. 4, p. 43.

6. Finker et al. Experience in the modernization of boilers PK-10 at the Jaworzno-II TPP (Poland) with their transfer to vortex burning of coal. - "Heat Power Engineering", No. 11, 2000.

UDC 621.165

SELECTION OF THE OPTIMAL OPERATING MODE FOR CONDENSING STEAM TURBINE

Kalytka V.A.

PhD, associate professor
Karaganda Technical University

Bashirov A.V.

Candidate of Technical Sciences
Karaganda Economic University of Kazpotrebsoyuz

Schipkov A.A.

Graduate-student of the specialty "Electrical Power Engineering"
Karaganda Technical University

Abstract

In this paper, the issue of relevance to traditional heat power engineering has been investigated - the selection and development of the optimal operating mode for steam turbine

equipment in the hope of increasing the reliability and thermal efficiency of the turbine. The condensing steam turbine of the as chosen as the object of study. The subject of the study is the transfer of the K-55-90 LMZ turbine to the periodic synchronous compensator mode. Based on the verification thermal calculation of the K-55-90 LMZ turbine (station No. 1), in the nominal mode (with an initial pressure of 8,7 MPa and a temperature of 535 ° C), it was established that the periodic motor mode, with the turbine rotor No. 1 being energized, is active power from the turbine K-50-90 LMZ (station No. 2), allows: 1) to reduce mechanical losses in the rotor of turbine No. 1 by 3.5%, ventilation losses by 4.1%, with an increase in the relative blade efficiency of stages No. 17, 18 of TG No. 1 by 5%, the relative internal efficiency of TG No. 1 by 2.5%; 2) increase the electrical efficiency of turbine No. 1 by 2.2%, with a working capacity of 55 MWt; 3) increase the thermal efficiency of TG No. 1 by 24 t.t. by 1 GJ / h of electric power.

Key –words: Technological scheme of a steam turbine (TSST); Schematic diagram of a steam turbine (SDST); regenerative installation (RI); condensing unit (CU); condenser (C); low-pressure heaters (LPH); deaerator (D); high-pressure heaters (HPH); generator; Low Pressure Cylinder (LPC); Middle Pressure Cylinder (MPC); High Pressure Cylinder (HPC)

Introduction

Existing technologies for the production of electricity are still the most energy-intensive. The share of energy consumption in the cost of production and in the field of electricity production is up to 35-50%, which is significantly higher than in countries with developed market economies. The most critical to the energy costs of the technologies used is municipal energy. It requires as a priority task - solving the problem of reducing energy intensity and production [1,2].

The analysis of the activities of the state program on the introduction of energy-saving technologies in the Republic of Kazakhstan showed its low practical effectiveness. The main purpose of its activities, the development of funds allocated by the state and possible loans, the construction of administrative infrastructure and the creation of the appearance of activities in this direction, the commission is not directly (financially, administratively, etc.) interested in introducing technologies at specific enterprises. The data obtained from them officially are contradictory and cannot be the basis for a technical and economic analysis [3,4].

According to experts of the European Union, the introduction of energy-saving technologies and equipment helps reduce energy requirements by at least 30% -40%. World and domestic engineering practice has shown that the greatest economic effect in the implementation of energy saving programs is provided by the re-equipment of energy networks and communications with devices of a frequency-controlled electric drive [1].

It follows that the main reserves of electrical energy conservation are in the widespread use of energy-saving electric drives. The most radical way that gives great energy savings (up to 30% - 50%) is the equipping of electric motors with frequency converters, which allows controlling their rotation frequency depending on the actual load [5-10]. At the same time, the replacement of a standard electric motor is not required, which is especially important during the reconstruction of facilities. The scope of the controlled electric drive is very extensive [11,12]. In the fuel and energy complex: pump and fan units of TPS, HEM, DHS and boiler rooms, pump units.

1. Design, SDST, technical and economic indicators (TEI) of the operation of the condensation steam turbine K - 55 – 90 LMZ

Condensation steam turbine K-55-90 of the production association of turbine engineering of LMZ ("Leningrad Metal Plant" (LMP)) with a rated capacity of 50 MW with an initial pressure of 8,7 MPa - single cylinder turbine unit with single-flow exhaust to the condenser and a developed system of regenerative (unregulated) heating of feed water (Figure 1) [5,6].

The K-55-90 turbine belongs to modern turbines of the modification of the LMZ turbine series with a capacity of 55 MW (table 1).

An additional unregulated selection of steam for the station's own needs is possible. Turbine K-55-90 meets the requirements of STST 24278-74 [5,6]. The nominal values of the main parameters of the K-50-90 turbine are given in table 1 [5].

Table 1 - Technical characteristics of the condensation steam turbine K-55-90 LMZ [5]

Characteristic	Dimension	Value
Factory manufacturer	LMP	
Rated power	MW	55
Maximum power	MW	60
Fresh steam pressure	ata	8,7
Fresh steam temperature	°C	535
Maximum fresh steam consumption per turbine, t / h	235	
The length of the working part of the blades of the last stage, mm	664	
Nominal temperature of cooling water, °C	11,5	
Cooling water flow through condenser, $\frac{m^3}{h}$	7500	
Number of cylinders	1	
The number of steam emissions	1	
Number of capacitors	1	

The K -55-90 turbine is manufactured specifically for power units with high condensation parameters (up to 3,5 kPa), including condensing devices with dry tower cooling towers and mixing condensers.

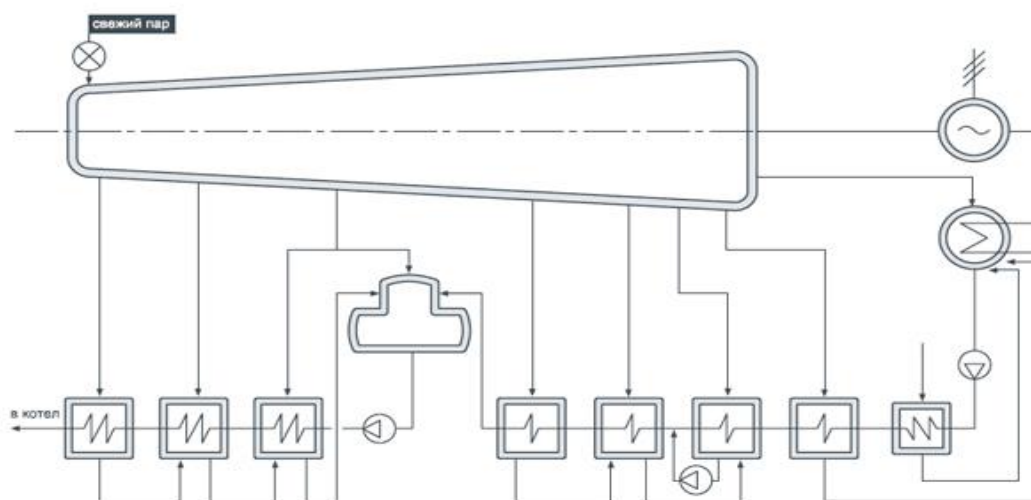

Figure 1 - Thermal diagram of a condensation steam turbine K– 50 - 90

The turbine has eight unregulated steam take-offs (Figure 2) designed to heat feed water in the LPH, deaerator, and HPH to a temperature of 225 °C at rated parameters and load.

A drawing of a K-55- 90 turbine in longitudinal section is shown in Figure 2.

The flow part of the turbine consists of twenty-one pressure stages. Seventeen pressure stages and four stages in the low-pressure compartment (LPC) are installed in the high-pressure compartment (HPC).

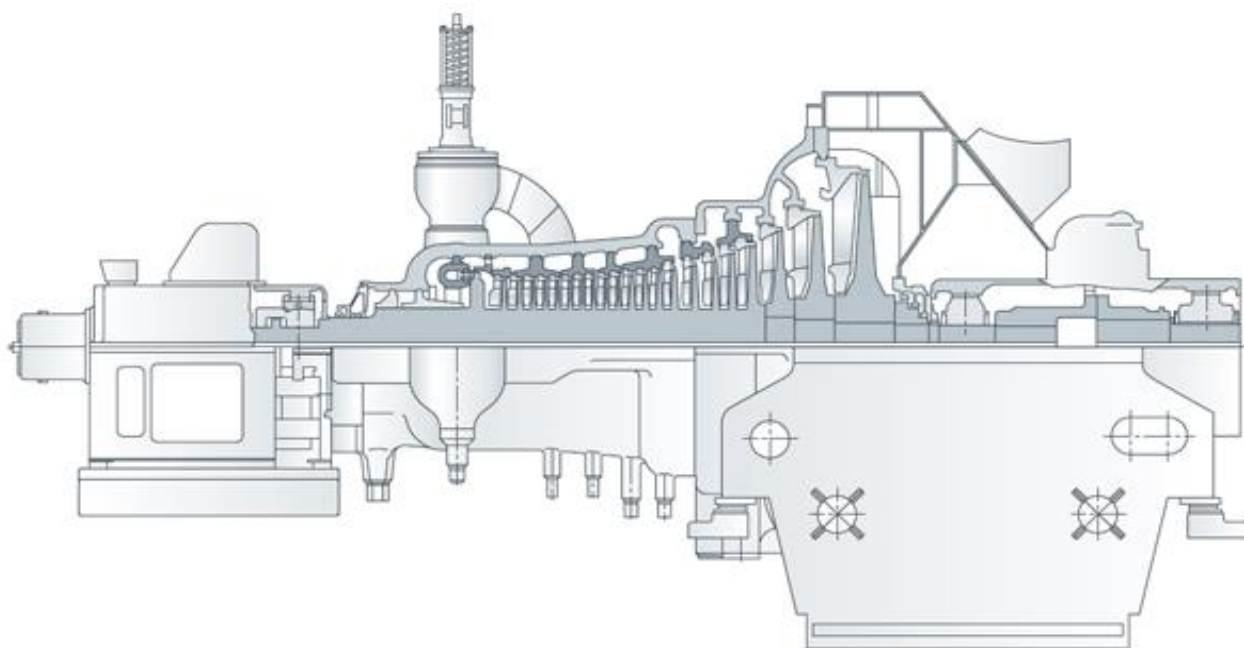

Figure 2 -Longitudinal section of the turbine K– 50 - 90

The K-55-90 turbine is equipped with an automatic control system, as well as protection devices that ensure the operation and shutdown of the turbine in the event of emergency violations of the operating mode. The sensor of the control system is a mechanical speed sensor.

To limit the increase in speed during load shedding in the control system, a hydraulic differentiator closes the turbine valves when a predetermined threshold speed value is reached, and an electro-hydraulic converter closes the turbine control valves when the generator is turned off.

The maximum increase in rotor speed after instantaneous load shedding and generator shutdown is not more than 1,09% of the nominal speed [12].

There is a mechanical power limiter, made in the form of an intermediate amplifier stop. A special regulator that acts on the motor of the turbine control mechanism when the pressure of fresh steam falls to the minimum allowable value, ensures that the pressure is not lower than this value.

The degree of uneven speed control is (1-4) %. The Insensitivity of the speed control system is no more than 0,15 % [5].

The turbine unit has an eight-stage heating of feed water to a temperature of 225 °C at rated load. Regenerative unit of turbo-generator (TG) the model K-50-90 includes: condenser (C), low-pressure heaters (LPH-1, LPH-2, LPH-3, LPH-4, LPH-5), high-pressure heaters (HPH-1, HPH-2, HPH-3) and generator [6].

2. Development of technical measures to improve the reliability and efficiency of turbine equipment

2.1. Some ways to improve the efficiency and corrosion resistance of the nozzle blades of the last stages of the HPC and LPC of condensing and heating turbines

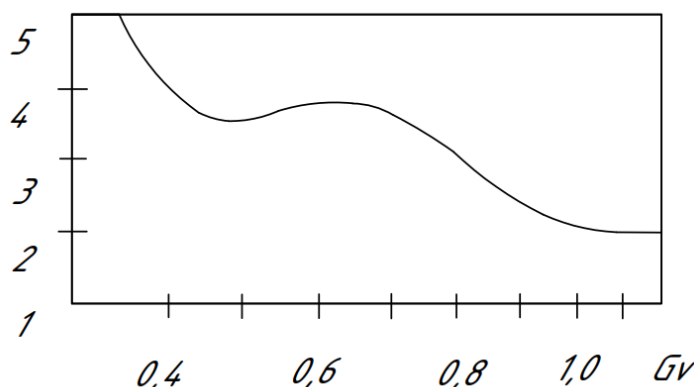
One of the ways to increase the efficiency of the Low Pressure Cylinder (LPC) of condensing and heating steam turbines both in nominal and variable modes is to perform the nozzle blades of the last stage with saber-shaped [3,4]. This technical solution, proposed by Moscow Energy Institute (MEI) more than 30 years ago, is now widely used in turbines of some foreign companies (Siemens, Mitsubishi) and has a positive effect on the efficiency of their operation [5,6].

Increasing the efficiency of the last stage is provided primarily by increasing the reactivity in the lower half of the stage and reducing the gradient of its change in height, as well as equalizing the radius of the output speed field, which, in addition to reducing losses with the output speed, significantly improves the working conditions of the exhaust pipe. In addition, the transverse pressure gradient decreases in the channels formed by the saber - shaped blades, which helps to reduce end losses. Currently, a methodology has been developed a quasi-spatial calculation that allows you to choose the optimal design of the nozzle device and the stage as a whole. On the basis of computational studies using this technique, employees of OAO LMZ (JSC LMP) develop stages with sable-shaped blades for high-power condensing turbines. The analysis showed that the use of this technical solution in stages with last stage blade height of 960 mm increases its efficiency at nominal mode at 2...3 %, and in modes with a reduced volume flow of steam in the LPC — more than 5...6 % (figure 2). Such modes, as is known, are implemented in thermal turbine installations almost throughout the heating period and to a large extent in the summer months. Creating a last-stage nozzle with saber-shaped blades for these turbines is a promising task.

2.2. Reducing the intensity of corrosion and erosion damage to the elements of the flow part

The practice of cogeneration turbines that do not have intermediate superheating, revealed increased wear of the input edges of blades of LPC and corrosion damage to the blade unit and the discs were working in the area of phase transition. The cardinal solution of these problems is connected with the development and implementation of measures to improve the design of the flow part [2,3,8,10]. It is interesting to study the possibility of easing the operating conditions with the help of regime measures. One of these measures is the implementation of turbine operating modes with a sliding pressure of fresh steam while maintaining and even increasing its temperature [3,4, 12]. This arrangement of the power unit operation under partial steam loads leads to an increase in the initial enthalpy of steam in all intermediate stages. As a result, the phase transition point $\{p_f; t_f\}$ is shifted to a lower temperature region, which should favorably affect the operating conditions of the blade apparatus, which is subject to corrosion. Currently available experimental data show a direct dependence of the intensity of the corrosion process on the temperature [3, 4, 12].

$$\Delta\eta_{oi} = \eta_{oi}^{\text{saber-like}} - \eta_{oi}^{\text{source-blades}}, \%$$

Here $\bar{G}_v = G_v / G_{vk}$ – Relative volume flow of steam (2-3 times increase with the growth of t_f for every 10°C) [3,4,12].

Figure 3- Influence of the *saber-like* shape of the nozzle blades on the efficiency of the last stage with the height of the blades $L=960$ mm.

Increased erosive wear of the working blades is also associated with the characteristics of the flow of the working medium in the first stage of the Low Pressure Part (LPP), which has a regulating rotary diaphragm. As shown by the calculations taking into account the actual flow pattern in the nozzle apparatus of this stage, the actual energy loss in the Separation Diaphragm (RD) considerably lower and the humidity higher, respectively, than that determined by the traditional method provided a "clean" throttle [10, 11]. According to the results of computational studies, for real operating conditions of heating turbines that do not have an intermediate superheat of steam, the humidity level of the first stage of low pressure in the range of modes at $\alpha = 0.1 \dots 0.2$ can exceed 6...11 % (depending on the pressure in the lower selection), and in most cases it was higher than in the nominal condensation mode. It should be noted that for modern condensing turbines, the permissible level of the final (after the last step) degree of humidity is no more than 8 ... 9 %.

In this regard, it seems appropriate to organize a deep separation of steam moisture before it enters the Low Pressure Part (LPP), as well as to improve the system of moisture removal from the low-pressure stages on the basis of updated data on the mass amount of moisture, the flow structure and parameters of steam in the flow part in variable modes.

3. Conversion of the condensing turbine in synchronous compensator mode

Synchronous compensator mode (motor mode) is the operation of a turbine unit with a generator included in the network with closed stop and control valves, i.e. without passing steam through the turbine. In this case, the generator operates in motor mode, rotating the turbine rotor with synchronous frequency and consuming active power from the network, which is necessary to overcome mechanical and ventilation losses of the turbine and generator [12].

This mode occurs automatically when the stop valve is closed by protection or by hand when the generator is switched on. Usually this mode of Turbo-1 unit is considered unacceptable, because in the absence of steam flow through the turbine, friction losses can excessively heat the rotor and housing and lead to serious damage to the flow part of the turbine. Therefore, the operating instructions for medium and high-pressure turbines indicate the inadmissibility of non-steam operation of the turbine, and in installations with an initial pressure of 12,75 MPa and 23,5 MPa ($130-240 \text{ kg} \cdot \text{f} / \text{sm}^2$), the operating time of the turbine in this mode is limited to 4 minutes (see 2-9 [4]). An exception may be cases when the turbo generator operates in synchronous compensator mode with an effective cooling system of the flow part.

The conversion of turbines to synchronous compensator mode has recently become widely practiced, especially on old low-cost units. Constantly generating reactive power, they are at the same time an emergency reserve of active electrical power of the power system. Sometimes in this mode it is advisable to use more modern units during load failure.

As you know, the uneven electrical schedule makes it necessary to keep a significant number of units at low loads, since stopping the turbine with its subsequent start-up after a short time is associated with starting heat losses and may be economically impractical. In such conditions, the transfer of the turbo generator to the synchronous compensator mode without uncoupling the clutch is convenient for operation. In addition, in this mode, the unit is in a rotating reserve,

simultaneously generating reactive power, a deficit of which is observed in almost all power systems.

The Russian power industry has accumulated quite a lot of experience in converting turbines of various types and capacities to non-steam mode. This experience shows that the method of cooling the flow of the turbines in this mode of operation depends on their design.

Low-power single-cylinder condensing turbines (models of type K-50-90 LMZ, K - 55 - 90 LMZ, etc.) are most easily switched to steam-free mode. In order to ensure minimal friction losses, these units operate in a steam-free mode under high vacuum in a condenser [5,12]. To ensure a vacuum, overpressure steam cooled to the saturation temperature or even slightly moistened must be supplied to the end seals. Experience and calculations show that the amount of this vapor penetrating the turbine body under high vacuum is quite sufficient to cool its flow part if the length of the working blades of the last stages does not exceed 500 mm. Typically, a steam flow rate of approximately 20% of the idle flow rate is sufficient to reliably cool this type of turbine.

For reliable and economical operation of the unit in the described mode, it is very important to have a high air density of the vacuum system and the entire turbine as a whole. Practice shows that usually only those elements of a turbine installation that under normal operation are under vacuum are carefully compacted. The head parts, and drainage lines are less densified, since they are under overpressure. When operating in steam-free mode, when the entire turbine cylinder is under vacuum, air suction through leaks can greatly overload the ejector. In this case, the ejector will operate on the transfer branch of the characteristic, and the vacuum will deteriorate sharply. The deterioration of the vacuum will lead to an increase in friction losses in the turbine, corresponding to an increase in the power consumed by the generator from the network, and will require an increase in the steam consumption for cooling. In addition, the temperature of the flow part of the turbine unit may deteriorate.

All this shows that before putting the turbine into synchronous compensator mode, it is necessary to carry out additional work on sealing the turbine unit, especially its head. When the turbine operates in a steam-free mode with a high vacuum, its condenser must be supplied with the required amount of circulating water. The condensate pump must be switched on according to the recirculation circuit and be constantly in operation to ensure the cooling of steam ejectors. In the presence of water ejectors, the condensate pumps are switched on periodically to pump condensate from the condenser.

When transferring back-pressure turbines to steam-free mode, their internal losses will be greater than those of condensing turbines, and this will require more intensive forced cooling of the flow part. Chilled steam can be supplied either through the head of the turbine with a tap through the exhaust pipe, or pass the flow part in the opposite direction. In the first case, the steam will cool the head of the unit and then, when heated, move to the exhaust of the turbine. With this cooling scheme, the exhaust part of the turbine will have a higher temperature than the head one, and when loading the turbine, additional time will be required to warm up the head parts of the turbine unit.

When steam is passed in the opposite direction, the steam will heat up and move towards the turbine head, and the temperature distribution along the flow part will approach the "natural" that the turbine has when operating under load. In this case, the turbine unit turns out to be more mobile, and the temperature regime of the elements of the flowing part is closer to the calculated one, although the energy losses for maintaining the turbine in steam-free mode will be somewhat higher.

In case of forced cooling of the flow part of the turbine with excess pressure steam, measures must be taken to utilize the heat of this steam in order to reduce losses associated with the operation of the turbine in a steam-free mode. It is most difficult to ensure operation in a vapor-free mode of a multi-cylinder high-pressure turbine (K - 100 - 90 - 7 LMZ, T - 100 - 110 - 120 - 130 LMZ, K - 300 - 240 - 3, K - 800 - 240 - 3 and etc.), since in this case the combination of minimal losses with high mobility presents certain difficulties [5,12].

The turbine unit works with closed valves MPC and open valves HPC. Rotary aperture fully open. The parts of medium and low pressure are cooled by steam from a specially installed desuperheater. Steam is supplied to the desuperheater from the controlled selection of an adjacent

turbine and end seals of the HPC. Cooling and humidifying the steam to a dryness of 0.98 is done by condensate injection. Steam enters the turbine housing through sampling chambers, as well as through end seals. The HPC case is cooled by steam, which is supplied to the exhaust part of the cylinder from a station manifold of industrial selection. The cooling steam passes through a return flow through the flow part of the central circulation valve, control valves, bypass pipes and through a mounted stripping line enters the collector of heating selection. With such a cooling system, the low-pressure rotor, having disks and blades of considerable size, rotates in a medium with a low density, which reduces ventilation losses, and at the same time, a favorable temperature distribution along the length of the flow section of the HPC allows the turbine to be put under load quite quickly. In this case, the temperature regime of the cylinders can be flexibly controlled by the temperature and amount of cooling steam.

Despite the existing experience of transferring turbines to steam-free mode, each such transfer should be preceded by temperature tests of the turbine unit in the new mode. These tests are usually carried out by the commissioning service and include a thorough study of the thermal state of the turbine unit and the resulting thermal deformations and stresses. Tests should establish the optimal flow rate and parameters of the cooling steam, as well as the operational schedule of the transition of the turbine to new operating conditions.

To solve the question of the advisability of transferring a turbine to a steam-free mode and determining the technical and economic indicators of such work, it is necessary to carefully take into account all the losses of a turbogenerator operating in the synchronous compensator mode. These losses include: a) power consumption for rotation of the turbine and generator rotors; b) generator losses in iron and copper; c) heat loss with cooling steam; d) heat loss to steam ejectors, or energy consumption for water ejectors; d) the power consumed by the condensate pump; f) energy consumption for supplying circulating water to the condenser.

In the case of heat recovery of the cooling steam, the efficiency of the unit in a steam-free mode increases significantly. The operational experience of the ST, T, C turbines in the motor mode showed that the total losses of the turbine and generator account for 56% of the idle heat consumption. This value can be further reduced by increasing the humidity of the cooling steam, lowering the steam pressure in the HPC and improving the unit's own needs.

References

1. Technical proposals for TMZ technical re-equipment NII CHP steam turbines of a new generation / I.P. Usachev THEM. Dyadkin, V.K. Balabanovich et al. // Energy ... (Izv. Higher education. Institutions and energy associations of the CIS). - 1996. - No. 3 - 4. - P. 49 - 53.
2. Kachan A.D. Development of methods for the analysis of fuel consumption indicators, optimization of modes and technological schemes of thermal power plants in order to increase their systemic efficiency: Abstract. dis. Dr. tech. Science // Belgorod Polytechnic Institute. - M., 1992. -- 40 p.
3. Kalytka V.A., Korovkin M.V., Aliferov A.I., Bashirov A.V., Talaspekov D.R. The scheme of numerical optimization of the parameters of electrophysical processings in heterogeneous solid elements // Bulletin of Karaganda University. Series "Physics". - 2018 - No. 2 (90) / 2018. - P. 34-41.
4. Kalytka V.A., Korovkin M.V., Aliferov A.I., Bashirov A.V., Khanov T.A., Talaspekov D.R. Theoretical bases of the methods of modernization the cylinders of heating steam turbines//Bulletin of the University of Karaganda. Series "Physics". - 2018 - No. 4 (92) / 2018. - P. 25-35.
5. Kalytka V.A., Isaev V.L., Baidildina Zh.B. The scheme and operation parameters of the automated turbine K-55-90 LMZ in motor mode // Collection of scientific papers: "Actual scientific research in the modern world." Issue No. 6 (26). Part 1. - Pereyaslav-Khmelnitsky, June 2017 - P.42-46.

6. Kalytka V.A., Tatkeyeva G.G., Baidildina Zh. B., Talaspekov D. R., Yelesh M.Z. Modernization of the technological scheme of condensing steam turbine K-100-90-7 LMZ by introducing heating steam extraction // Collection of scientific papers: "Actual scientific research in the modern world." Issue No. 6 (38). Part 1. - Pereyaslav-Khmelnitsky, November 2018 - P.25-30.
7. Balabanovich V.K. Improving the schemes and operating modes of cogeneration steam turbine plants. - Mn .: Polybig, 2000 .-- 188 p.
8. Yakovlev B.V. Improving the efficiency of heating and heat supply systems. - Mn., 2003 .- - 280 p.
9. New methods of cooling low-pressure cylinders of powerful cogeneration turbines / K.Ya. Markov, V.I. Kuzmina // Express information. Experience TMZ in steam turbine construction. - M., 1975. - Vol. 1 .-- P. 14 - 17.
10. The calculation method for comparing the designs of the flow part of turbomachines / V.K. Balabanovich, NB Karnitsky, V.M. Neuimin, I.P. Usachev. - Energy ... (Izv. Higher education. Institutions and energy associations of the CIS). - 1996. - No. 5 - 6. - P. 77 - 82.
11. Deich M.E., Filippov G.A., Lazarev L.Ya. Atlas of axial turbine lattice profiles. - M.: Mechanical Engineering, 1965. - 96 p.
12. Kalytka V.A., Bashirov A.V. METHODS OF RECONSTRUCTION OF THE TECHNOLOGICAL SCHEMES OF THERMAL TURBINE GENERATORS//Collection of scientific papers: "Actual scientific research in the modern world." Issue No. 5 (49). Part 1. - Pereyaslav-Khmelnitsky, May 2019 - P.140 - 144.